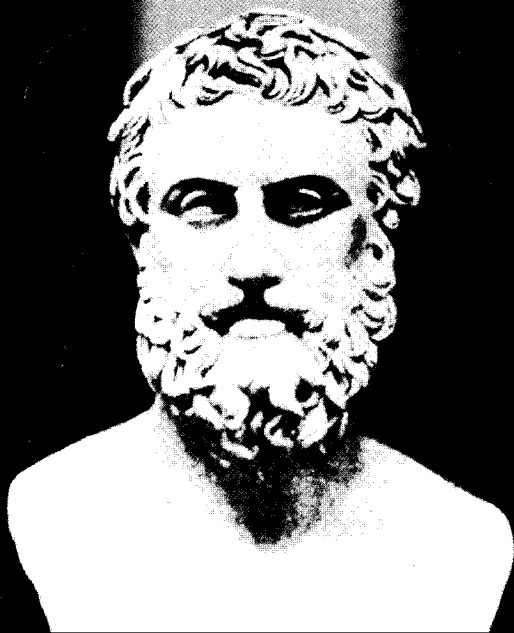

facebook

ΓΙΑΝΝΗ Φ. ΓΕΩΡΓΑΚΟΠΟΥΛΟΥ

ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΙΑ
ΕΛΛΗΝΟΓΛΩΣΣΙΑΣ
ΕΡΕΥΝΑ e-book
ΠΡΟΣΦΟΡΑΣ

ΗΡΑΚΛΕΙΤΟΣ Ο ΕΦΕΣΙΟΣ

ΕΚΔΟΣΕΙΣ

ΒΙΒΛΙΑ ΨΑΡΑΣ

Το βιβλίο αυτό, όπως θα διαπιστώσετε, δεν είναι ούτε φιλολογικό, ούτε φιλοσοφικό, ούτε ιστορικό, ούτε μπορεί να καταταγεί σ' ένα οποιοδήποτε γνωστό είδος λόγου.

Το κεντρικό θέμα του βιβλίου είναι ο Ηράκλειτος και η σκέψη του. Παρακολουθώντας την Ηρακλειτική σκέψη, μέσα σε 25 αιώνες, ο συγγραφέας μας ταξιδεύει, μ' ένα πρωτότυπο τρόπο, σε κάποιους ατραπούς της ανθρώπινης σκέψης. Θεολογία, εσωτερισμός, μυστικισμός, αστρολογία, επιστήμη, Πλάτωνας, Σωκράτης, Αριστοτέλης, Ερμητισμός, Δρυΐδες, Φίλωνας, Απολλώνιος ο Τυανέας, Γνωστικοί, Ταρώ Νεοπλατωνικοί, Μανιχαίοι, Σούφι, οι μυστικοί του Μεσαίωνα και της Αναγέννησης, οι μυστικοί του 18ου και 19ου αιώνα, η σύγχρονη ατομική επιστήμη, η κβαντομηχανική, η μοριακή βιολογία, η θεωρία της πολυπλοκότητας και του χάους, η εντροπία, οι υπερχορδές, η σύγχρονη φιλοσοφία, η σύγχρονη ποίηση και όλη η σύγχρονη διανόηση, όπως όλα αυτά ξεδιπλώνονται μέσα στις σελίδες του βιβλίου.

Κανένας αναγνώστης δεν είναι υποχρεωμένος ν' αποδεχθεί απόλυτα ή ακόμη και μερικά τις απόψεις κάποιου συγγραφέα. Όμως η αναγνώριση ότι μέσα σ' ένα βιβλίο, αναπτύσσονται κάποιες πρωτότυπες ιδέες, κι όχι κοινότυπες επαναλήψεις, είναι ένα μικρό καθήκον του όποιου αναγνώστη, συμφωνεί ή όχι με τις ιδέες αυτές...

Και στο βιβλίο αυτό αναπτύσσονται κάποιες πολύ πρωτότυπες και καινοφανείς απόψεις. Για παράδειγμα: Το ερώτημα που βάζει, μήπως τα ερμητικά κείμενα που αποδίδονται στον Ερμή τον Τρισμέγιστο, δεν περιέχουν παρά μόνο Ηρακλειτική σκέψη. Ακόμα η αντιμετώπιση που κάνει στο φαινόμενο της κλωνοποιημένης Ντόλλυς και τόσα άλλα.

Π Ε Ρ Ι Ε Χ Ο Μ Ε Ν Α

(Οι αριθμοί αναφέρονται σε σελίδες)

Μέρος Α'

ΠΡΟΕΙΣΑΓΩΓΙΚΑ

I.-Πρόλογος.....	11
II.-Ο Βίος.....	45
III.-Το Προφίλ.....	53
IV.-Τα Βιογραφικά Στοιχεία.....	63
V.- Τα Δοξογραφικά Στοιχεία.....	69
VI.- Η Βιβλιογραφία στα Ελληνικά.....	73
VII.- Τα αποσπάσματα.....	93
VIII.-Αποσπάσματα αμφισβητούμενης γνησιότητας (Νόθα).....	117

Μέρος Β'

Ο ΗΡΑΚΛΕΙΤΟΣ (Κύριο Θέμα)

I.- Εισαγωγή.....	123
II.- Τα κλειδιά.....	151
III.- Ηράκλειτος και Χριστιανισμός.....	169
IV.- Από τον Ηράκλειτο έως τους Σούφι.....	195
α) Ο Γνωστικισμός.....	197
β) Το Ταρώ.....	202
γ) Ο Νεοπλατωνισμός.....	217
δ) Οι Σούφι.....	220
V.- Ηράκλειτος και Σύγχρονη Επιστήμη.....	245
1.- Ατομική Επιστήμη	
α) Το άτομο.....	247
β) Ο Χρόνος.....	250
2.- Κβαντομηχανική	
α) Η Κυματοσωματιδιακή δυαδικότητα.....	256
β) Η γάτα του Σραϊντινγκερ.....	258
γ) Το Είναι και το Γίγνεσθαι.....	281
δ) Ο δεύτερος νόμος της θερμοδυναμικής-Εντροπία.....	289

ΓΔ/ΝΗ Φ. ΓΕΩΡΓΑΚΟΠΟΥΛΟΥ ΗΡΑΚΛΕΙΤΟΣ Ο ΕΦΕΣΙΟΣ

ε) ΧΑΟΣ και ΤΑΞΗ.....	293
στ) Υπερχορδές.....	297
ξ) Αριστοτέλη υπεράσπιση.....	301
η) Επίμετρο.....	321
VI.- Τα αποσπάσματα (απόπειρα ερμηνείας).....	345
VII.- Ηράκλειτος και Σύγχρονη ποίηση.....	491
VIII.-ΤΕΡΡΑ ΙΝΚΟΓΚΝΙΤΑ.....	505

Μέρος Γ'

ΚΑΤΑΛΗΚΤΙΚΑ

I.- Συμπεράσματα.....	527
II.- Επίλογος.....	559
III.- Βιβλιογραφία.....	569
IV.- Ευρετήριο όρων και ονομάτων.....	585
V.- Ευρετήριο αποσπασμάτων.....	597
VI.- ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ.....	603

ΓΙΑΝΝΗ Φ. ΓΕΩΡΓΑΚΟΠΟΥΛΟΥ ΗΡΑΚΛΕΙΤΟΣ ◊ ΕΦΕΣΙΟΣ

Το βιβλίο αυτό είναι ένα προσωπικό έργο ενός μοναχικού ανθρώπου. Άλλωστε όλοι οι άνθρωποι κι εγώ μη το κατανοούμε, είμαστε μοναχικοί. Αυτό δεν μειώνει καθόλου την αξία της φιλίας, της συντροφικότητας ή της αδελφότητας, ή οπωσδήποτε μπορεί να λέγεται αυτό, κατά περίπτωση, που συνοδεύουν πάντα την ζωή κάθε ανθρώπου. Η προσπάθεια, τις περισσότερες φορές, είναι συλλογική, η ατομική πορεία είναι πάντα μοναχική. Έτσι νοιώθω την ανάγκη να ευχαριστήσω τους φίλους, που χωρίς να μετέχουν άμεσα, στην προσπάθεια για την δημιουργία αυτού του βιβλίου, μετείχαν, σίγουρα έμμεσα, είτε σαν ακροατές στις πάρα πολλές ώρες συζητήσεων, είτε με τις ερωτήσεις τους και τις απορίες τους πάνω σ' αυτά που έλεγα για τον "Σκοτεινό" έτσι που έγιναν, σαν ένα είδος συνεργάτες στο πάθος και την αγωνία μου για να ξεγεννήσω αυτό το βιβλίο. Και πιο πέρα έγιναν τα μάτια που έψαχναν για ό,τι είχε σχέση με τον Ηράκλειτο, βιβλία, διαλέξεις, περιοδικά κι οτιδήποτε άλλο, και ό,τι εύρισκαν τα έθεταν υπ' όψη μου και μερικοί με βοήθησαν σημαντικά στις διορθώσεις. Τους ευχαριστώ όλους και από τη θέση αυτή τους διαβεβαιώνω για την πολύτιμη συμβολή τους τόσο στο διαγνωστικό περιεχόμενο, αλλά κυρίως και πρωτίστως, στην ηθική στήριξη για την ολοκλήρωση αυτής της δύσκολης προσπάθειας.

ΓΙΑΝΝΗ Φ. ΓΕΩΡΓΑΚΟΠΟΥΛΟΥ

Η Ρ Α Κ Λ Ε Ι Τ Ο Σ Ο Ε Φ Ε Σ Ι Ο Σ

(Μια μικρή απόπειρα σπουδής πάνω
στο Έργο του Σκοτεινού Εφέσιου)

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΔΙΟΝ
ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ 2000

ΜΕΡΟΣ Α΄

ΠΡΟΕΙΣΑΓΩΓΙΚΑ

Ι- ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Ένα βράδυ, την άνοιξη του 1994, άκουγα στην ΕΤ3, μετά το τέλος του κανονικού προγράμματος, μια εκπομπή που είχε μουσική και πρόβαλε κάποιες κάρτες² και ξαφνικά τράβηξε την προσοχή μου ένα τραγούδι. Δεν ήταν περίεργο αυτό, όταν άκουσα φράσεις όπως " *παρέα με τους δερβίσηδες γύρω από τη φωτιά, χορεύοντας και τραγουδώντας. "Είβαλά". ή "Κι είκοσι αιώνες σκοτεινοί, έφταναν στο τέλος τους πια τώρα κι από' να κόσμο σ' άλλονε τελικά, εμείς περνάμε, λέγει, ώρα την ώρα"*

Ακόμα και το παιδί με τα ζάρια κάτι σκίρτησε μέσα μου, αλλά γενικά το τραγούδι τόσο σαν στίχος, όσο και σαν μουσική κατάλαβα ότι μου μιλούσε.

Πέρασαν πολλά βράδια που το τραγούδι επαναλαμβάνονταν από το πρόγραμμα κι εγώ δεν γνώριζα ούτε ποιος τραγουδάει, ούτε μουσικό αλλ' ούτε και στιχουργό, το κυριώτερο για μένα φυσικά.

Έτσι απευθύνθηκα τηλεφωνικά, σ' ένα ειδήμονα, τον φίλο, συμπατριώτη μου, γνωστό τραγουδιστή, συνθέτη και πωλητή δίσκων, τον Θανάση Γκαϊφύλια, ο οποίος από κάποιους στίχους που του είπα, εντόπισε αμέσως το τραγούδι, μου είπε ότι είναι του Δήμου Μούτση και με πληροφόρησε για τις λεπτομέρειες και τελικά μου είπε ότι έχει ένα δίσκο που το περιέχει και που το τραγουδά η Νάνα Μούσχουρη, τον οποίο και αγόρασα το μεσημέρι της ίδιας μέρας και στρώθηκα στη μελέτη.

Μελέτη ! θ' αναρωτηθείτε. Στη συνέχεια πιστεύω ότι θα δικαιώσετε τη θέση μου αυτή, γιατί απόνα τραγούδι έφτασα να μελετώ τον Σκοτεινό Ηράκλειτο και τους Σούφι και τους δερβίσηδες. Από την ευκαιρία αυτή προέκυψε ένα μικρό πόνημα πάνω στο ΟΝΕΙΡΟ του Μούτση. Στη συνέχεια άλλο, πάνω στον Ηρακλειτικό ΛΟΓΟ και το κύριο

² Τώρα βέβαια στις ώρες αυτές προβάλλει ανούσιες ξένες ταινίες.

που προέκυψε ήταν, όπως είπα από τότε, ότι ξαφνικά κι απρόσμενα, ανακάλυψα τον Ηράκλειτο!

Πραγματικά είχα ανακαλύψει τον Ηράκλειτο. Όλοι μας, άλλος λίγο, άλλος πολύ, ξέραμε πέντε πράγματα για τον Ηράκλειτο. Απ' τις τότε, στα χρόνια μας, "εγκύκλιες" σπουδές, κάτι είχε μείνει μέσα στον καθένα μας για τον Ηράκλειτο.

Ο "σκοτεινός" Εφέσιος, "τα πάντα ρει", "Πόλεμος ο των πάντων πατήρ" κ.λ.π.

Εγώ ειδικά, μπορώ να πω ότι μετά απ' αυτά τα προκαταρκτικά, είχα φυλλομετρήσει μερικά ειδικότερα³ βιβλία για τον Ηράκλειτο και μια και τα πνευματικά μου ενδιαφέροντα, χρόνια τώρα, είχαν σπρώξει το αντικείμενο των ερευνών μου, προς το χώρο της πανάρχαιας εσωτερικής σκέψης, θάπρεπε ίσως πολύ πριν να έχω ανακαλύψει τον Ηράκλειτο. Αλλά " ..η καλύτερη ώρα του κάθε τι είναι η ώρα του, δεν έχει κι άλλη.." είπε ένας απ' τους μεγάλους ποιητές μας, ο Γιάννης Ρίτσος,⁴ έτσι και η δική μου ώρα για τον Ηράκλειτο ήταν αυτή, δεν είχε κι άλλη.

Ξαφνικά ανακάλυψα μια αστείρευτη πηγή γνώσης, αυτή την πηγή που λέγεται Ηράκλειτος, αυτός ο "σκοτεινός" και αφανής αδελφός μας, που μέσα σε μερικά αποσπάσματα που διασώθηκαν, σε πείσμα των αιώνων και στους αρχαίους αλλά και τους νεώτερους χρόνους και τα οποία αποσπάσματα, χωρούν, σε μερικές ελάχιστες σελίδες, μας είπε πράγματα εκπληκτικά, που άλλοι, σε όλα τα μήκη και τα πλάτη του πλανήτη Γη, προσπάθησαν να τα πουν με πολύ χειρότερα αποτελέσματα, με εκατομμύρια λέξεις και με εκατοντάδες χιλιάδες σελίδες.

Όταν λέγω ανακάλυψα τον Ηράκλειτο εννοώ ότι ανακάλυψα αυτή τη φοβερή προσωπικότητα, που κρύβεται κά-

τω απόνα φτωχό όνομα **μεγάλου** φιλοσόφου.

Πραγματικά ο χαρακτηριζόμενος του Ηρακλείτου σαν μεγάλος φιλόσοφος, ακόμη και στο πάνθεο της αρχαίας Ελληνικής φιλοσοφίας, της πιο δύσκολης στον κόσμο, είναι ένας τίτλος πολύ φτωχός και περιορισμένος, γι' αυτή την προσωπικότητα που έχει βάλει τη σφραγίδα της στην εξέλιξη της γνώσης, πάνω στον πλανήτη μας, περισσότερο από 2.500 χρόνια.

Ο λόγος του Ηράκλειτου, είναι επιγραμματικός, αφοριστικός και γριφώδης, είναι πυκνός, νοηματικός, συμβολικός και σε πρώτη όψη δυσνόητος. Για μένα, χρησιμοποιεί την αρχέγονη μυστηριακή ορολογία και την εκφορά και τις κλείδες της μεγάλης και αιώνιας εσωτερικής παράδοσης.

Ο Ηράκλειτος είναι μια παράξενη φιγούρα στην παγκόσμια ιστορία, αλλά και στην παγκόσμια ιστορία της εσωτερικής σκέψης.

Παράξενη αλλά τρομακτική φιγούρα, που προκαλεί το δέος και την πιο φοβερή ανάταση, στο σκεπτόμενο άνθρωπο, όποιας εποχής.

Έχει πει τα πάντα σε λίγες, διασωζόμενες, φράσεις,⁷ και πιο πολλά ίσως στο χαμένο του έργο, αυτό που το αφιέρωσε στο Ναό της Αρτέμιδας στην Έφεσο.⁸ Είναι χαρακτηριστικός ο στίχος που περιέχεται στο ποίημα του ποιητή Οδυσσέα Ελύτη. "Άξιον εστί " ... στην καταστραμμένη του φωνή ο Ηράκλειτος."

Ο Ηράκλειτος, εμφανίστηκε πάνω στον πλανήτη Γη στον 6ο αιώνα π.χ. Την ίδια εποχή γεννήθηκαν οι Βούδδας.⁹ Λάο-τσε και Ζωροάστρης. Οι τέσσερις αυτοί άντρες ήταν σύγχρονοι. Πολλοί, τώρα τελευταία, άρχισαν να τους ταυτίζουν, με την έννοια ότι τους εξετάζουν συγκριτικά.

Αυτό όμως είναι πολύ τελευταίο. Ο Ηράκλειτος, ζώντας, έζησε στη μοναξιά και την σιγή, αλλά και για χιλιά-

³ Είχα φυλλομετρήσει τα βιβλία του Σρι Ωρομπίντο και του Κώστα Αζελού τα οποία αναφέρονται πιο κάτω.

⁴ Τέταρτη Διάσταση (Χρονικό). Ο Γιάννης Ρίτσος, είναι ένας από τους μεγαλύτερους νεοέλληνες ποιητές, με πλούσιο κι αξιόλογο ποιητικό έργο.

⁷ Πολύ λίγες, καμμιά δεκαριά σελίδες,

⁸ Απ' την αρχαιότητα ακόμη, αυτή η πράξη του, επισημαίνεται σαν συμβολική και που είχε την έννοια ότι η κατανόηση του έργου του ανήκει αποκλειστικά σ' αυτούς που μπορούσαν να προσπελάσουν τα μυστήρια της Θεάς.

⁹ Ο Βούδδας, γεννήθηκε γύρω στο 560 π.χ.

δες χρόνια, η σκέψη του, πορεύτηκε μεσ' τη μοναξιά και την σιγή. Μια αξιόλογη διάχυτη φήμη για την μεγαλοσύνη του, υπήρχε πάντοτε, στην αρχαία και την μεταγενέστερη εποχή, αλλά τίποτε περισσότερο, για την επίσημη κάθε φορά ανθρώπινη γνώση. Αυτό όμως δεν εμπόδισε την σκέψη του να διαχυθεί, μέσα από πολλά κανάλια της ανθρωπίνης πραγματικότητας, όπως θα δούμε πιο κάτω και να επηρεάσει, αλλά και να επηρεάζει ακόμη, την σύγχρονη ανθρωπινή σκέψη.

Στα νεώτερα χρόνια και κύρια μετά τον Έγελο τα πράγματα αλλάζουν. Πραγματικά, από κάποια χρόνια, με τον Ηράκλειτο συμβαίνει κάτι πολύ περίεργο και σπάνιο. Όλοι τον θέλουν δικό τους! υλιστές και ιδεαλιστές, δυτικοί και ανατολικοί, επιστήμονες και φιλόσοφοι, κληρικοί και λαϊκοί, παλαιοί και νέοι. Όλοι.

Τον συγκρίνουν με τον Βούδδα και τον Ζωροάστρη. Ο Ιουστίνος ο μάρτυς τον θέλει Χριστιανό. Ο Χέγκελ βεβαιώνει ότι δεν υπάρχει ούτε μία πρόταση του Ηρακλείτου που δεν θα την έβαζε στην δική του Λογική. Ο Λένιν τον αναγορεύει πατέρα του διαλεκτικού υλισμού.

Ο Νίτσε μας είπε: "Διότι ο κόσμος χρειάζεται αιωνίως την αλήθεια, χρειάζεται συνεπώς τον αιώνιο Ηράκλειτο, παρ' όλο που ο τελευταίος δεν χρειαζόταν τον κόσμο."¹⁰ Άλλοι υπογραμμίζουν την σχέση του Ηράκλειτου με τους φιλοσόφους της αναγέννησης και με τον Πασκάλ, τον Σπινόζα, τον Γκαίτε, τον Χάιντενριν, ¹¹ τον Νοβάλις, τον Σοπενχάουερ, τον Προυντόν, τον Μπέρξον, τον Φρόυντ, τον σουρεαλισμό. ¹²

¹⁰ Νίτσε Φρειδερίκος "Η ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΣΤΗΝ ΤΡΑΓΙΚΗ ΕΠΟΧΗ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ" εκδόσεις Εκδοτική Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη, 1993, σελ. 53.

¹¹ Χάιντενριν Φρήντριχ, Γερμανός ποιητής. (Λάουφεν 1770, Τύμπιγκεν 1843). Στην αρχή επιδόθηκε με θεολογικές μελέτες και στη συνέχεια συνδέθηκε φιλικά με τον Hegel και τον Σέλλινγκ. Ίσως μέσον του Χέγκελ επηρεάστηκε άμεσα από την Ηρακλειτική σκέψη.

¹² Κ.Αζελός Ο ΗΡΑΚΛΕΙΤΟΣ ΚΑΙ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ σελ. 10, βλέπε και Ηράκλειτος εκδόσεις Πλέθρον επιμέλεια J. BRUN

Πολλοί ανατολικοί συγγραφείς προσπάθησαν να συνδέσουν τον Ηράκλειτο με την βεδαντική και τη σουφική σκέψη. Ο σοφός Ινδός Sri Aurobindo ¹³ έγραψε μια συνοπτική αλλά πλήρη πραγματεία για τον Ηράκλειτο.¹⁴ Ο Μπαγκουάν Σρι Ραζνίς,¹⁵ εξέδωσε ομιλίες του πάνω στα αποσπάσματα του Ηράκλειτου με τον τίτλο Η ΚΡΥΜΜΕΝΗ ΑΡΜΟΝΙΑ.¹⁶

Αυτό το πάνθεο των σύγχρονων οπαδών και θαυμαστών του Ηράκλειτου δεν αποτελεί μόνον την αναγνώριση της μεγαλειώδους σκέψης του Εφέσιου ταυτόχρονα σηματοδοτεί και τον κίνδυνο που εγκυμονεί η ερμηνεία του έργου του.

Το έργο του Ηράκλειτου είναι όπως είπαμε κάτι περισσότερο από κουτσοσυρμένο. Το ύφος είναι γριφώδες, επιγραμματικό και πυκνό και σε συνδυασμό με τον αποσπασματικό του χαρακτήρα, φαίνεται να προσφέρεται σε πολλές, διφορούμενες, αλλά και διαμετρικά αντίθετες ερμηνείες.

Εδώ ακριβώς βρίσκεται ο κίνδυνος και από δω ακριβώς πηγάζει η υιοθέτηση της Ηρακλειτικής σκέψης από διίστάμενες, φιλοσοφικές, ηθικές ή και πολιτιστικές θέσεις. Αναρωτιέται κανείς, κάθε φορά που επιχειρεί ένα ερμηνευτικό εγχείρημα κάποιας Ηρακλειτικής σκέψης, μήπως η φαινομενική ταυτότητά της με την δική του άποψη, είναι απατηλή κι ανύπαρκτη.

Με όλα αυτά γίνεται αντιληπτό το πόσο δύσκολο κι επικίνδυνο εγχείρημα είναι η οποιαδήποτε απόπειρα ερμηνείας της Ηρακλειτικής σκέψης.

Αλλά στα θέματα αυτά θα επανέλθουμε πιο κάτω.

Εκείνο που θέλω να εξομολογηθώ εδώ, είναι ότι μ' αυ-

¹³ Ο Sri Aurobindo γεννήθηκε στην Καλκούτα το έτος 1872 και πέθανε στο Ποντισσερύ το 1951. Είναι ένας από τους μεγάλους στοχαστές της ανατολικής Ινδικής σκέψης.

¹⁴ Sri Aurobindo ΗΡΑΚΛΕΙΤΟΣ Βιβλιοθήκη της Νέας Εποχής Αθήνα 1969

¹⁵ Ο στη συνέχεια αποκληθείς Όσσο.

¹⁶ Μπαγκουάν Σρι Ραζνίς Η ΚΡΥΜΜΕΝΗ ΑΡΜΟΝΙΑ Αθήνα εκδόσεις Ουράνιο Τόξο.

τά και μ' αυτά, μου γεννήθηκε μια επιθυμία να παρουσιάσω μια μικρή μελέτη για τον Ηράκλειτο, από μια οπτική γωνία που διαφέρει από την καθαρή φιλοσοφική πλευρά, και δεν σκοπεύει να παρουσιάσει τον Ηράκλειτο, μέσα από καθαρά ιστορικά, φιλοσοφικά ή βιογραφικά πλαίσια. Άλλωστε για τέτοιες παρουσιάσεις, υπάρχουν πολλά κι αξιόλογα βιβλία που θα σας τα αναπτύξω στη συνέχεια, αλλά από μια πλευρά που θα καθορίσουμε πιο κάτω και που από τώρα σας δίνω ένα μικρό δείγμα.

Για μένα ο Ηράκλειτος είναι ένας μεγάλος μυστικός, μ' όποια έννοια ο καθένας μπορεί να καταλάβει τη λέξη μυστικός. Προ παντός μη μπλέξετε την έννοια του μυστικού με την έννοια του μυστικοπαθής. Είναι τελείως διαφορετικά πράγματα. Ο μυστικοπαθής, μπορεί να φυτρώσει, σ' οποιαδήποτε θρησκεία, σ' οποιαδήποτε, εσωτερική ή μη, σχολή ή οπουδήποτε.

Μυστικοπαθείς συναντά κανείς και μέσα σε ομάδες υλιστικών κατευθύνσεων. Ο μυστικοπαθής, όπως το λέγει και η λέξη, η οποία είναι σύνθετη κι αποτελείται απ' τις δυο Ελληνικές λέξεις μυστικό και πάθος, είναι εκείνος ο οποίος κατέχεται μετά πάθους από την πεποίθηση ύπαρξης και δράσης κάποιων μυστηριωδών δυνάμεων, διαφόρων μορφών, ανάλογα κατά περίπτωση, με την νοητική συγκρότηση και την προληπτικότητα του κάθε μυστικοπαθούς.

Ο μυστικοπαθής, πιστεύει σε μια άναρχη και προσωποπαγή δράση κάποιων απόκρυφων δυνάμεων, τις οποίες νομίζει ότι μπορεί να τις κατευθύνει κατά το "δοκούν" με διάφορους τρόπους. και διάφορα τεχνάσματα: ασκήσεις, πειράματα, μαγείες και τα συναφή, χωρίς να κάνει καμιά προσπάθεια ατομική, χωρίς να δώσει καμιά εισφορά αγάπης, θυσίας, όχι μόνο υλικής, αλλά ψυχικής, και ότι αυτές οι δυνάμεις μπορούν να τον υπηρετήσουν στις εγωϊστικές του επιδιώξεις, είτε επιθετικές εναντίον των συνανθρώπων του, είτε, όπως συνηθίζεται να λέγεται από πολλούς μυστικοπαθείς, σαν αυτοάμυνα, εναντίον των επιθέσεων των συνανθρώπων του. Ο μυστικοπαθής δεν έχει καμιά σχέση με τον μυστικό.

Ο μυστικός είναι εκείνος ο οποίος πιστεύει ακράδαντα ότι ο κόσμος είναι δομημένος μ' ένα και μοναδικό θεϊκό

σχέδιο, που διέπει και κατευθύνει τα πάντα, το οποίο δεν είναι ορατό, αλλά μπορεί να αποκαλυφθεί τμηματικά από την μελέτη της φύσης και των φαινομένων και από άλλες εσωτερικές και πνευματικές διεργασίες, όπως π.χ. η αυτογνωσία κ.λ.π. Ο μυστικός πιστεύει στην ύπαρξη ενός κρυμμένου φυσικού νόμου. "φύσις κρύπτεσθαι φιλεί", η φύση αγαπάει να κρύβεται, είπε ο Ηράκλειτος στο απόσπασμα 113 και ο μυστικός προσπαθεί να αποκρυπτογραφήσει αυτόν τον νόμο και η επιδίωξή του είναι ο εναρμονισμός προς το θεϊκό σχέδιο.

Στο πρώτο αυτό κεφάλαιο, που ο πρόλογος αποτελεί το πρώτο μέρος του, θα αναφερθούμε στα στοιχεία που συνθέτουν την ιστορική και βιογραφική πλατφόρμα του Ηράκλειτου, στις πηγές και την παράθεση των σωζομένων αποσπασμάτων του, την βιβλιογραφία για τον Ηράκλειτο στην Ελληνική γλώσσα, αρχαία και νέα και ότι είναι αναγκαίο για ν' αποκτήσει ο αναγνώστης μια σχεδόν πλήρη εικόνα των γνωστών μέχρι σήμερα πραγμάτων για τον Ηράκλειτο.

Δεν είμαι φιλόλογος, κι έτσι σ' ένα θέμα που είναι άμεσα κι άρρηκτα αγκαλιασμένο με ύλη φιλολογική και γλωσσική, και μάλιστα μιας αρχαίας Ελληνικής διαλέκτου που διαφέρει αισθητά απ' τον αττικό λόγο, την βάση των σύγχρονων Ελληνικών, νοιώθω πραγματικά αμήχανος κι έξω από τον χώρο μου, ιδίως όταν σε μερικές περιπτώσεις νόμισα ότι ήταν απαραίτητο, να μη αποδεχθώ απόλυτα, κάποιες μεταφράσεις των αρχαίων κειμένων που είχα υπόψη μου, γιατί, κατά την γνώμη μου, δεν απέδιδαν σωστά το αρχαίο κείμενο,¹⁷ κι έτσι πήρα πάνω μου μια τεράστια ευθύνη, πολύ μακριά από τις ειδικότητές μου.

¹⁷ Μια χαρακτηριστική περίπτωση είναι η μετάφραση της φράσης "...ἀξίον Εφεσίους νηιδόν ἀπάγξασθαι πάσι.." που μεταφράστηκε "όλοι οι Εφεσίοι που έχουν περάσει την εφηβεία πρέπει να φύγουν"! στον 4ο τόμο των απάντων του Διογένη του Λαέρτιου σελίδες 90, 91 εκδόσεις ΚΑΚΤΟΣ, ενώ το ἀπάγξασθαι είναι τύπος του ρήματος ἀπάγω, που σημαίνει στραγγαλίζω, πνίγω, απαγχονίζω, κρεμώ επί της αγχόνης κι όχι τύπος του ρήματος ἀπάγω που σημαίνει οδηγώ μακράν, απαγάγω κ.λ.π.

Την ευθύνη την αποδέχομαι και παρακαλώ κάθε ειδικό στα θέματα αυτά, που θα επιχειρήσει να διαβάσει αυτό το βιβλίο, να συγχωρήσει όποια λάθη έχω κάνει.

Μετά το πρώτο μέρος, θ' ακολουθήσουν τα άλλα μέρη και τα άλλα κεφάλαια, στα οποία ο αναγνώστης θα βρει τις προσωπικές μου θέσεις για τον Ηράκλειτο και τις συνδέσεις του Ηρακλειτικού λόγου με όλες τις εκφάνσεις της ζωής και της ιστορίας της ανθρωπότητας, επιτυχείς ή ανεπιτυχείς, ο αναγνώστης θα κρίνει, όπου θα υπάρχουν εισαγωγές και κατατοπιστικές λεπτομέρειες για το κάθε θέμα, απ' όπου μπορεί να οδηγηθεί ο αναγνώστης σε κάποια κατεύθυνση.

Εδώ θέλω να κάνω μια βασική σημείωση. Στην πορεία αυτού του ταξιδιού μας θα χρειαστεί να περάσουμε απ' τους προσωκρατικούς Έλληνες φιλοσόφους, απ' τα αρχαιότατα μνημεία γνώσης, όπως είναι τα αρχαία και πανάρχαια Ελληνικά μυστήρια, τα αρχαία Αιγυπτιακά μυστήρια και τα αρχαία ανατολικά μυστήρια. Μην περιμένετε μια διεξοδική και λεπτομερειακή διάβαση απ' ολ' αυτά, γιατί, όπως λέγω και σ' άλλο σημείο του βιβλίου αυτού, το βιβλίο δεν θα τέλειωνε ποτέ.

Θέλω όμως να διευκρινίσω, ότι όταν μιλάω για Εσωτερισμό ή μυστικισμό ή αποκρυφισμό ή απλά για τους μυστικούς, δεν αναφέρουμε σ' οποιαδήποτε σχολή, αλλά γενικά σ' όσους ψάχνουν την αλήθεια μ' οποιοδήποτε τρόπο και πορεύονται πάνω σ' ένα minimum βασικών Αρχών.

Πολλοί, έχουν προσανατολιστεί, πάνω στα θέματα αυτά προς την Ανατολή κι έχουν υιοθετήσει ένα τρόπο σκέψης και μια ορολογία καθαρά Ανατολική.

Άλλοι δεν μπορούν να ξεπεράσουν το φράγμα της Δύσης, κι άλλοι δεν μπορούν να ξεπεράσουν το φράγμα της Ανατολής.

Πρόβλημα του καθένα είναι αυτό, το να μη μπορεί να ξεπεράσει κάποια σύνορα.

Τα σύνορα στην πραγματικότητα δεν υπάρχουν, υπάρχουν μόνο μέσα στο μυαλό μας και στις περιορισμένης αντίληψης φτωχές μας υπάρξεις. Ο Κόσμος είναι Ένας κι εκπορεύεται απ' τον Μοναδικό που κι εμείς είμαστε κάποια ακατέργαστα κομμάτια του, που σκορπίστηκαν στα

πέρατα του Σύμπαντος για να κατεργαστούν και να λειανθούν και να γίνουν οι κατεργασμένοι λίθοι που θα χρειαστούν στην οικοδόμηση του Ναού της Φύσης ή του Θεού. (Το μοναδικό βιβλίο του Ηράκλειτου είναι "Περί Φύσιος", μη το ξεχνάτε.) Ο Ηράκλειτος μιλάει για τα επίγεια, για τον Λόγο, με άλλα λόγια το Θείο στην εκδήλωση. Όπως και ο Ιησούς μίλησε για τα επίγεια.¹⁸

Πάντως εδώ θέλω να ξεκαθαρίσω ένα θέμα το οποίο φαίνεται ότι παραπλανά πολλούς δυτικούς κι ακόμη και πολλούς Έλληνες.

Πολλοί μένουν με την σφαλερή εντύπωση, ότι στην ανατολή γενικά και ιδίως με τον βουδδισμό, γεννήθηκαν μερικές εσωτερικές έννοιες, όπως άτμαν, μετενσάρκωση, κάρμα κ.λ.π. και μάλιστα υιοθετούν πολλοί την ανατολική ορολογία. πάνω στις έννοιες αυτές.

Αυτό είναι λάθος και γίνεται μάλλον από άγνοια κάποιων άγνωστων πραγμάτων και από παρανόηση ή ελλιπή κατανόηση κάποιων γνωστών πραγμάτων.

Όπως θα δούμε στην συνέχεια, οι έννοιες της ψυχής, της μετενσάρκωσης και η αρχή του αντιπεπονητότος,¹⁹ είναι πολύ οικείες έννοιες στην αρχαία Ελληνική φιλοσοφία. Ο Πυθαγόρας, ο Ηρόδοτος ο Εμπεδοκλής και πρώτος και καλύτερος ο Ηράκλειτος μας μιλάνε γι' αυτά τα πράγματα.²⁰

Για να πάρουμε μια ιδέα το πόσο αυτές οι έννοιες ήταν προχωρημένες στην αρχαία Ελλάδα, ας δούμε ένα μικρό κομμάτι από τον διάλογο του Πλάτωνα Κρατύλος.

"Ερμογένης

και λοιπόν; Να σε ερωτήσω το κατόπιν τούτου, το ο-

¹⁸ "...ει τα επίγεια είπον υμίν και μη πιστεύετε, πως αν είπον υμίν τα επουράνια πιστεύετε;" Ιωάννη γ 12.

¹⁹ Το ανιπεπονητός προέρχεται από το Ελληνικό ρήμα αντιπάσχω που σημαίνει παθαίνω κακό αντί κακού και καλό αντί καλού. Αμοιβαιότητα. Για περισσότερες λεπτομέρειες παραπέμπω τον αναγνώστη στο Μεγάλο Λεξικό της Ελληνικής Γλώσσας των Lidell-Scott, όπου παρατίθεται και το απόσπασμα του Αριστοτέλη "...εύνοιαν γαρ εν αντιπεπονηδόσι φιλίαν είναι, εν περιστάσεσιν αμοιβαίότης.."

²⁰ βλέπε σχετικά Θ. Βείκου ΟΙ ΠΡΟΣΩΚΡΑΤΙΚΟΙ σελ. 143.

ποῖον ἔχω ευχαρίστησιν να το μάθω;

Σωκράτης

Βεβαιότατα

Ερμογένης

Λοιπόν μου φαίνεται ότι συνέχεια τούτων είναι ένα πράγμα. Δηλαδή υπάρχει κάτι τι, νομίζω, το οποίο ονομάζομεν ψυχήν και σώμα του ανθρώπου;

Σωκράτης

Πως δεν υπάρχει;

Ερμογένης

Λοιπόν ας δοκιμάσωμεν να διασαφήσωμεν και αυτά καθώς και τα προηγούμενα.

Σωκράτης

Εννοείς να εξετάσωμεν την ψυχήν, αν έχει ευλόγως αυτό το όνομα και κατόπιν πάλι το σώμα;

Ερμογένης

Μάλιστα

Σωκράτης

Όσον διά να ομιλήσω εκ προχείρου, νομίζω ότι κάτι τι τοιούτον εννοούν αυτοί οι οποίοι ονόμασαν την ψυχήν, ότι δηλαδή αυτή, όταν υπάρξη το σώμα, γίνεται αιτία να ζή αυτό, διότι του δίδει την δύναμιν να αναπνή και αναψυχήν, μόλις όμως εκλείψη αυτό που δίδει την αναψυχήν εις το σώμα, τούτο καταστρέφεται και αποθνήσκει. Δι' αυτό μου φαίνεται ότι το ονόμασαν ψυχήν. Αν αγαπάς όμως περίμενε ολίγον, διότι μου φαίνεται ότι βλέπω κάτι τι μάλλον παραδεκτόν από αυτό διά τους οπαδούς του Ευθύφρονος. Διότι, καθώς νομίζω, αυτό μεν ίσως να το περιφρονήσουν και να το θεωρήσουν χονδροειδές. Πρόσεξε όμως το εξής, μήπως άραγε αρέσει και εις σε.

Ερμογένης

Λέγε και μη σε μέλει.

Σωκράτης

Την φύσιν ολοκλήρου του σώματος, δια να ζη και να περιέρχεται, ποῖον ἄλλο πράγμα νομίζεις ότι την κατέχει και την **οχεί** παρά η ψυχή;

Ερμογένης

Κανέν ἄλλο.

Σωκράτης

Και λοιπόν; Δεν πιστεύεις τον Αναξαγόρα ότι και όλων των άλλων πραγμάτων την φύσιν ο νους και η ψυχή την τακτοποιεί και την συγκρατεί;

Ερμογένης

Μάλιστα

Σωκράτης

Τότε λοιπόν είναι ορθόν να δώσωμεν αυτό το όνομα εις αυτήν την δύναμιν, η οποία την **φύσιν οχεί** και κατέχει, και να την ονομάσωμεν **φυσέχην**, επιτρέπεται δε να την ονομάσωμεν και **ψυχήν** χάριν κομψότητος.

Ερμογένης

Βεβαιότατα και μου φαίνεται ότι τούτο το όνομα είναι καλλιτεχνικώτερον από το προηγούμενον.

Σωκράτης

Και βέβαια είναι. Και πραγματικώς μου φαίνεται ότι είναι κωμικόν καθώς ετέθη.

Ερμογένης

Αλλά τώρα το κατόπιν αυτού πως θα κρίνωμεν, ότι είναι τεθειμένον;

Σωκράτης

το σώμα θέλεις να ειπής;

Ερμογένης

Ναι

Σωκράτης

Όσον δι' αυτό μου φαίνεται διά πολλούς λόγους ότι είναι τεθειμένον και πολύ καλά μάλιστα, αρκεί ολίγον να το τροποποιείση κανείς. Διότι και σήμα της ψυχής λέγουσιν μερικοί ότι είναι, η οποία κατά την γνώμην των είναι θαμμένη εις την παρούσαν ζωήν. Και πάλιν με αυτό εκφράζει η ψυχή, όσα εκφράζει, και διά τούτο ακόμη ορθώς ονομάζεται σήμα. Μου φαίνεται δε κυρίως ότι έθεσαν αυτό το όνομα οι Ορφικοί, με την ιδέαν ότι τιμωρείται η ψυχή, δι' όσα τιμωρείται. Αυτό δε το έχει, ως περίβολον διά να σώζεται και ως είδος δεσμοτηρίου. Λοιπόν διά την ψυχήν έως ότου αποτίση την ποινήν, αυτό είναι ό, τι και ονομάζεται ακριβώς, δηλαδή **σώμα**²¹ και δεν χρειάζεται να τρο-

²¹ Το πληρέστερον παράγωγον του σώζω (σαόω) είναι σώμα αλλά οι μετά του σ τύποι, δεν είναι οι αρχαιότεροι.

ποποιήσωμεν ούτε ένα γράμμα αυτού.²²

Όταν ήμουν μικρός, θυμάμαι ότι στο Μεσολόγγι οι ψαράδες, χρησιμοποιούσαν τον αρχέγονο τύπο του σώζω, αυτόν τον χωρίς "σ" και λέγανε "...δε θα πάμε απόψε στην ταβέρνα του τάδε γιατί δεν είναι καλό το κρασί του, σώμα είναι..." με την έννοια ότι το κρασί είναι στον πάτο του βαρελιού "σώμα" δηλαδή.²³

Αυτό το μικρό κομμάτι από τον Κρατύλο μας δίνει μια επαρκή γεύση για τις έννοιες που αναφέραμε πιο πάνω και για το πόσο οικείες ήταν στην Ελληνική αρχαιότητα.

Και δεν είναι μόνο αυτό, όπως θα δούμε στη συνέχεια, αλλά πριν, ας δούμε κάτι, ένα κομμάτι του φοβερού Πίνδαρου:

"... μ' αυτών που η Περσεφόνη
παληού κριμάτου την ποινήν
εδέχτη στον επάνω νήλιο
πάλι αναδίνει τις ψυχές στον χρόνο
τον ένατο και βγαίνουν
οι δοξασμένοι βασιληάδες
κι' οι εξαίσιοι στο σθένος, στην σοφίαν οι μέγιστοι
ανθρώποι και όλο τον χρόνο.
Ξωπίσω από τους άλλους
ήρωες λέγονται ιεροί"²⁴

Αυτός ήταν ο Πίνδαρος, ίσως ο μεγαλύτερος ποιητής της αρχαίας Ελλάδας, που στη συνέχεια θα τον συναντήσουμε κι αυτόν.

Ο Παναγής Λεκατσάς, ερμηνεύοντας το κομμάτι αυτό λέγει: "...Κατά μίαν ερμηνεία, όχι πάντως αβίαστη, βγαίνει

²² ΠΛΑΤΩΝ ΚΡΑΤΥΛΟΣ, Εκδόσεις ΦΕΞΗ Αθήνα 1910, μετάφραση Κυρ. Ζάμπα, του οποίου ακολούθησα πιστά την μετάφραση και την ορθογραφία και την σχετική υποσημείωση.

²³ Έγχα να βρω τη λέξη αυτή στο αξιόλογο βιβλίο της καταξιωμένης λογοτέχνιδας Ακακίας Κορδόση, ΜΙΛΗΣΤΕ ΜΕΣΟΛΟΓΓΙΤΙΚΑ, Αθήνα 1983 που είναι και ξαδέρφη μου, αλλά δεν τη βρήκα. Άλλωστε είναι τόσες οι Μεσολογγίτικες λέξεις!

²⁴ ΠΙΝΔΑΡΟΣ εκδόσεις Αρχαίου Εκδοτικού Οίκου ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ ΔΗΜΗΤΡΑΚΟΥ Αθήνα 1938 σε μετάφραση Παναγή Λεκατσά σελ. 320.

το νόημα πως ότι ψυχές των αμαρτωλών ξαναστέλλονται στον κόσμο να τιμωρηθούν. Αλλά στους στίχους 68 κε', εκτίθεται καθαρά μια ιδέα πλησιέστερη που εκθέτει το απόσπασμα τούτο. όσοι βάσταξαν να μείνουν τρεις φορές στον απάνω και τον κάτω κόσμο, απέχοντας από κάθε κακό, πήραν το δρόμο του Διός για το ανάκτορο του Κρόνου και για τα νησιά των μακάρων. "

" Επίσης ο Πίνδαρος μιλώντας για τα Ελευσίνια μυστήρια συνάγει τα ακόλουθα συμπεράσματα. Ευλογημένος εκείνος ο οποίος, έχοντας δει τα κοινά πράγματα κάτω στη γη, γνωρίζει επίσης ποιο είναι το τέλος της ζωής, γιατί γνωρίζει την αυτοκρατορία του Δία"

Αυτά μας λέγει ο Κλήμης της Αλεξάνδρειας στους "Στρωματείς" βιβλίο τρίτο σελ. 518²⁵

Πάνω στο θέμα αυτό ας δούμε κάτι άλλο: "Η ψυχή είναι αιώνια, αλλά ο χρόνος διάρκειας των ενσωματώσεών της δεν είναι απερίοριστος. Η ψυχή μπορεί με βαθμιαία κάθαρσή της να επιστρέψει στην θεϊκή της έδρα. Πρέπει σ' αυτό το σημείο να θεωρηθεί σαν αυθεντική πηγή ο Εμπεδοκλής, που κάνει λόγο για μια τελική κατάσταση, που οι ψυχές επαναφέρονται στην θεϊκή τους έδρα. Υπάρχει, λοιπόν, μια ορισμένη χρονική περίοδος που απαιτείται για να διανυθεί ολόκληρος ο κύκλος ως την τελική αποκατάσταση της ψυχής, αλλά η διάρκεια αυτή δεν είναι δυνατό να καθορισθεί με βεβαιότητα. Ο Ηρόδοτος μαρτυρεί πως η περίοδος της ψυχής διαρκεί 3.000 χρόνια. Ο Εμπεδοκλής κάνει λόγο για 30.000 εποχές, κατά τις οποίες περιπλανώνται οι ψυχές μακριά από τη θεϊκή τους έδρα."

Αυτά μας λέγει ένας νεοέλληνας.²⁶

Παρακαλείται ο όποιος ανατολιστής, εξ ανατολής ή από τη δύση να ρίξει μια ματιά σ' αυτά τα κομματάκια απ' την Ελληνική αρχαιότητα για να καταλάβει αν η αρχαία Ελλάδα ήταν άμοιρη κι ανυποψίαστη αυτών των εννοιών

²⁵ Το κομμάτι αυτό, επειδή δεν διαθέτω ακόμη όλα τα βιβλία του Κλήμεντα, το δανείστηκα από το βιβλίο του Μάνλυ Χολ **Τα Διονυσιακά Μυστήρια** εκδόσεις Πύρινος Κόσμος Αθήνα 1990 σελ. 91 το οποίο θα το δούμε και πιο κάτω.

²⁶ βλ. ΘΕΟΦ. ΒΕΪΚΟΥ ΟΙ ΠΡΟΣΩΚΡΑΤΙΚΟΙ σελ. 143 επ.

που για μερικούς φαίνεται ότι γεννήθηκαν στην ανατολή. Αλλά ακόμη ας δούμε και άλλα δυο αποσπάσματα, πολύ σχετικά στο θέμα που μας απασχολεί εδώ:

Ο Πρόκλος στο βιβλίο του *"Σχόλιο στην Πολιτεία του Πλάτωνα"* μας λέγει:

*"Αφού στο Φαίδωνα τιμά με μια κατάλληλη σιωπή τη βεβαίωση που δίνεται στους Μυστικούς Διαλόγους, ότι οι άνθρωποι μπαίνουν στο σώμα σαν μια ορισμένη φυλακή, φρουρούμενοι από κάποιο φύλακα και μαρτυρεί, σύμφωνα με τις μυστικές τελετουργίες, τη διαφορετική μοίρα των αγνών και των ακάθαρτων ψυχών στον Άδη, τις συνήθειες τους και το τριπλό μονοπάτι που προβάλλει από την ουσία τους. κι έτσι σύμφωνα με τα πρακτικά και ιερά ιδρύματα που όλα τους είναι γεμάτα από συμβολική θεωρία και από ποιητικές περιγραφές σχετικά με την άνοδο και κάθοδο των ψυχών, τα Διονυσιακά σύμβολα και την τιμωρία των Τιτάνων, τις δοκιμασίες και τις περιπλανήσεις στον Άδη και κάθε παρόμοιο πράγμα."*²⁷

Κι ακόμη, σ' αυτό το ίδιο βιβλίο, διαβάζουμε:

"Όταν η ψυχή κατέρχεται σε γέννηση μετέχει του κακού και ορμάει βαθιά μέσα στην περιοχή της ανομοιοτήτος, για να αναμειχθεί τελείως όχι σε τίποτε άλλο παρά στη σκοτεινή λάσπη."

*"Η ψυχή επομένως, πεθαίνει μέσω της κακίας, στο βαθμό που είναι δυνατόν για μια ψυχή να πεθάνει, και ο θάνατος της ψυχής ενόσω είναι βυθισμένη ή βαπτισμένη,"*²⁸ θα λέγαμε, μέσα στο τωρινό σώμα- σημαίνει την κάθοδο μέσα στην ύλη και την κάλυψή της με αυτή την ακαθαρσία. κι όταν αποχωρεί απ' αυτό το σώμα, παραμένει απορροφημένη στους ρύπους του, μέχρις ότου επιστρέψει σε μια ανώτερη κατάσταση και ανυψώσει τα μάτια της από τον βούρκο που την γεμίζει. Γιατί η καταβύθιση μέσα στην ύλη ισοδυναμεί με την κάθοδο στον Άδη κι εκεί πέφτει σε ύ-

²⁷ Κι αυτό το βιβλίο, του Πρόκλου, δεν το έχω, κι έτσι το κομμάτι το δανείστηκα από το πιο πάνω βιβλίο του Μάνλυ Χόλ σελ. 92.

²⁸ Αυτή την έκφραση "βαπτισμένη" σημειώστε την στο μυαλό σας γιατί θα μας χρειαστεί πιο κάτω στην προσπάθεια κατανόησης κάποιων σκοτεινών Ηρακλειτικών αποσπασμάτων.

πνο"

Αυτά μας τα λέγει ο Πλωτίνος στις Εννεάδες κεφ. όγδοο σελ. 80.²⁹

Πριν φύγουμε από το θέμα αυτό, θα ήταν παράλειψη να μην αναφερθούμε στον με αριθ. 57 Ορφικό ύμνο τον αφιερωμένο στον χθόνιο Ερμή.

*"Κωκυτού ναίων ανυπόστροφον οίμον ανάγκης
ας ψυχάς θνητών κατάγεις υπό νέρτερα γαίης,
Ερμή, βακχεόροιο Διονύσοιο γένεθλον
και Παφίης κούρης, ελικοβλεφάρου Αφροδίτης, ος
παρά Περσεφόνης ιερόν δρόμον αμφιπολεύεις,
αινομόροις ψυχαίς πομπός κατά γαίαν υπάρχων, ας
κατάγεις, οπότεν μοίρης χρόνος εισαφίκηται
ευιέρω ράβδω θέλγων υπνοδώτρεια πάντα,
και πάλιν υπνώοντας εγείρεις συ γαρ έδωκε
τιμήν Φερσεφόνεια θεά κατά Τάρταρον ευρύν
ψυχαίς αενάοις θνητών οδόν ηγεμονεύειν
αλλά μάκαρ,πέμποιν μύσταις τέλος εσθλόν επ' έργοις."*

(Εσύ που κατοικείς στου Κωκυτού³⁰ τον δρόμο της ανάγκης που δεν έχει επιστροφή, εσύ που κατεβάζεις τις θνητές ψυχές κάτω απ' την γη, Ερμή, βακχοχορευτή, Διόνυσου γέννα και της κόρης απ' την Πάφο, της καμπυλοβλέφαρης Αφροδίτης, εσύ που διακονείς τον ιερό της Περσεφόνης οίκο, και που είσαι οδηγητής στις κακής μοίρας ψυχές στη γη, αυτές, που τις κατεβάζεις, όταν της μοίρας έλθει ο χρόνος, εσύ που με το αγιασμένο υπνοφόρο ραβδί σου, τα πάντα (εκεί στη γη) αποκοιμίζεις και πάλι ξυπνάς τους κοιμισμένους, γιατί σε σένα δόθηκε η τιμή από την Θεά Περσεφόνη νάσαι οδηγός στο δρόμο των ψυχών των θνητών, που ρέουν αιώνια, προς τον ευρύχωρο Τάρταρο, αλλά μακάριε, γενναίο στέλνε τέλος στους μύστες, κατά τα έργα τους).

Δεν θα αναλύσω βέβαια αυτό το κομμάτι εδώ, γιατί

²⁹ Για τον ίδιο λόγο, το απόσπασμα του Πλωτίνου το δανείστηκα από το πιο πάνω βιβλίο του Μάνλυ Χόλ σελ. 93.

³⁰ Κωκυτός ή Αχέρων, είναι ποταμός του Άδη, από το ρήμα κωκύνω που σημαίνει θρηνώ, κραυγάζω, στεναγάζω και έτσι ο κωκυτός σημαίνει τον ποταμό των θρηνών, στεναγμών κ.λ.π.

δεν χρειάζεται καμιά περαιτέρω ανάλυση, αφού είναι τόσο εύγλωττο ώστε ο καθένας μπορεί, όταν είναι οικειωμένος με τις έννοιες αυτές, είτε ακολουθεί το δυτικό, είτε τον ανατολικό δρόμο, να το καταλάβει. Αλλά τα επισημαίνω για μερικούς ανατολιστές, και μ' αυτό τον όρο ονομάζω τους δυτικούς, που σε κάποια ιστορική εποχή, γιατί ήταν εντελώς ή με φοβερή ανεπάρκεια αδιδαχτοι, στην δυτική σκέψη και κυρίως στην αρχαιοελληνική, εντυπωσιάστηκαν ξαφνικά από την "λαγγεμένη" Ανατολή κι άρχισαν να εκστασιάζονται από πράγματα που τα θεώρησαν πρωτόγνωρα και ανεπανάληπτα και που προέρχονταν από τα ανατολικά αρχαία γραπτά, πριν μελετήσουν τα πολύ κοντινά τους γραπτά, τα οποία, έχουν την ίδια αρχαιότητα και κατά την προσωπική μου άποψη, πολύ μεγαλύτερη.

Πάνω στο θέμα αυτό νομίζω ότι τώρα μπορώ να μεταφέρω ένα κομμάτι κάποιου γνωστού Ελληνιστή.

"Το σύνολο των δοξασιών που λέγονταν ορφικές είναι πιο σκοτεινό και δεν υιοθετήθηκε επίσημα πουθενά στο βαθμό που υιοθέτησε η Αθήνα τα Ελευσίνια μυστήρια. Υπήρχαν κείμενα που τα απέδιδαν στον Ορφέα ή στους οπαδούς του, τα οποία κήρυσσαν ένα ασκητικό τρόπο ζωής, μια διδασκαλία για μετενσάρκωση που τελειωνόταν με κάθαρση της ψυχής και ανάπαυσή της σε κάποιο είδους παραδείσου, και πολλά άλλα. Οι λεπτομέρειες είναι ασαφείς, και είναι δύσκολο να τις ξεχωρίσει κανείς, από την διδασκαλία του Πυθαγόρα που επίσης πίστευε στην μετενσάρκωση."

Αυτά μας λέγει ο γνωστός Ελληνιστής Antony Andrewes³¹ στο βιβλίο του "ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΚΟΙΝΩΝΙΑ"³²

Βέβαια από ότι είδατε στον Ορφικό ύμνο που παράθεσα πιο πάνω, θα καταλάβετε ότι τα πράγματα στον ορφισμό δεν ήταν καθόλου ασαφή, αλλά μάλλον σαφέστατα. Πολύ

πιθανό είναι, όπως συμβαίνει συνήθως, ότι ο συγγραφέας του πιο πάνω κομματιού, να μην είχε άμεση επαφή με τα ορφικά κείμενα, αλλά οπωσδήποτε κατάληξε σε σωστές θέσεις, πάνω στο θέμα που μας απασχολεί εδώ.

Όπως θα δείτε στη συνέχεια, ειδικά για τα Καβείρια και τα Ορφικά, πιστεύω ακράδαντα ότι είναι πολύ αρχαία, πολύ πριν την Μπαγκαβάτ Γκίτά, την Μαχαμπαράτα, τις Βέδες, την Ουπανισάντ.

Δεν θέλω, προς Θεού, να δημιουργήσω εδώ μια ανεπίτρεπτη, κατά την γνώμη μου, αντιπαράθεση προς την ανατολική σκέψη, την οποία την σέβομαι και την εκτιμώ αφάνταστα, για όσα καλά εισφέρει, στην κοινή προσπάθεια των ανθρώπων για τον δρόμο της επιστροφής. Εδώ διαμαρτύρομαι, για τον μαϊμουδισμό κάποιων, που πριν εξερευνηθούν το σπίτι που γεννήθηκαν, και που όχι τυχαία γεννήθηκαν σ' αυτό, ψάχνουν να βρουν, πράγματα τα οποία υπάρχουν στο ισόγειο ή έστω στο υπόγειο του σπιτιού τους, στο ισόγειο ή στο υπόγειο άλλων σπιτιών, σε άλλα μήκη και πλάτη του πλανήτη.

Αλλά αυτή είναι η εξωτερική πλευρά του θέματος και είναι η κορυφή του παγόβουνου.

Η εσωτερική πλευρά είναι τα πανάρχαια μυστήρια της Ευρώπης και κυρίως τα μυστήρια των λαών της μεσογείου, Ελληνικά, Αιγυπτιακά κ.λ.π. Εκεί διδάσκονταν όλα τα πιο πάνω.

Αλλά μετά την κλασσική Ελληνική αρχαιότητα και τα μυστήριά της, ή ακόμη και σύγχρονα μ' αυτά υπάρχει κι άλλη δυτική πορεία.

Κυρίως και πρωτίστως είναι τα Κελτικά μυστήρια των Δρυϊδών, τα οποία έχουν εκπληκτικές ομοιότητες με την αρχαία Ελληνική φιλοσοφία, τους Πυθαγορείους κ.λ.π. και όταν φυλλομετρήσει κανείς τα λίγα Δρυϊδικά κείμενα που διασώθηκαν, θα διαπιστώσει να κυκλοφορεί καθάρια και πλωσία η Ηρακλειτική σκέψη.³³

Μετά είναι οι μυστικοί των πρώτων μεταχριστιανικών

³³ Πάνω στο θέμα των Δρυϊδών παραπέμπω στο αξιόλογο βιβλίο του Υβ Μπερτού ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΕΣ ΤΩΝ ΔΡΥΪΔΩΝ, εκδόσεις Τετρακτύς, Αθήνα 1991.

³¹ Ο Antony Andrewes (γεν. 1910) είναι διαπρεπής Ελληνιστής που δίδασκε για πολλά χρόνια αρχαία ιστορία στην Οξφόρδη.

³² Antony Andrewes "ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΚΟΙΝΩΝΙΑ", εκδόσεις Μορφωτικού Ιδρύματος Εθνικής Τράπεζας, Αθήνα 1987, σελ. 352.

χρόνων, αλλά και του μεσαιώνα, αυτοί που δούλεψαν και ξαναδούλεψαν τις αρχαίες δυτικές σκέψεις κι εμπειρίες. Απολλώνιος ο Τυανέας, Νεοπλατωνικοί, Αμμώνιος Σακκάς, Πλωτίνος, Πορφύριος, Ιάμβλιχος,³⁴ Πρόκλος,³⁵ Υπατία,³⁶ Γνωστικοί, Μανιχαίοι, Άγιος Αυγουστίνος,³⁷ Διονύσιος ο Αρεοπαγίτης,³⁸ Διονύσιος ο Σύριος, Αλβέρτος ο Μέγας,

³⁴ Νεοπλατωνικός φιλόσοφος. Γεννήθηκε στην Χαλκίδα της λεγόμενης Κοίλης Συρίας, μεταξύ Λιβάνου και Αντιλιβάνου, περίπου το 270 μ. Χ. Υπήρξε μαθητής σε ένα από τους μαθητές του Πορφύριου, αλλά μετά και μαθητής του ίδιου του Πορφύριου.

³⁵ Νεοπλατωνικός φιλόσοφος, μαθηματικός και αστρονόμος. Γεννήθηκε το 412 μ.Χ. στην Κωνσταντινούπολη και πέθανε το 485 μ. Χ. στην Αθήνα.

³⁶ Αλεξανδρινή νεοπλατωνική φιλόσοφος που δίδαξε στην Αλεξάνδρεια. Κόρη του Θέωνα του Αλεξανδρινού, λογίου, μαθηματικού, και αστρονόμου. Για το πότε γεννήθηκε υπάρχει μεγάλη σύγχυση στους διάφορους ιστορικούς. Επικρατέστερη είναι η άποψη ότι γεννήθηκε το 370 μ. Χ. και ότι δολοφονήθηκε άγρια από τον όχλο το 415 μ. Χ. με την υποκίνηση του Πατριάρχη Αλεξάνδρειας Κύριλλου, ανηλεή διώκτη του Νεστόριου. Πάνω στα θέματα αυτά βλέπετε Α.Α. VASILIEV Ιστορία της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας Αθήνα 1954 σελ. 156 επ. Τελευταία εκδόθηκε στην Ελλάδα, ένα πολύ καλό βιβλίο της Πολωνίδας Dzielska Maria ΥΠΑΤΙΑ Η ΑΛΕΞΑΝΔΡΙΝΗ, Εκδόσεις ΕΝΑΛΙΟΣ. Αθήνα 1997, το οποίο, για όποιον ενδιαφέρεται ειδικότερα, το συνιστώ.

³⁷ Για τον Άγιο Αυγουστίνο και για όσους δεν υπάρχει αναφορά εδώ, αναφέρω πιο κάτω.

³⁸ Διονύσιος Ο Αρεοπαγίτης. Κατά την Ελληνορθόξη παράδοση ο Διονύσιος ήταν μέλος του Αρείου Πάγου, προσληφτίστηκε από το κήρυγμα του Παύλου στον Χριστιανισμό και έγινε πρώτος Επίσκοπος της πόλης των Αθηνών. Για την ζωή του, δεν υπάρχουν πληροφορίες. Πάντως σε κάποιον με το ίδιο όνομα Διονύσιος, αποδίδονται σπουδαία θεολογικά και φιλοσοφικά έργα. Μερικοί ισχυρίζονται πως τα έργα αυτά τα έγραψε ένας Σύριος χριστιανός του 5ου με έκτο μ. Χ. αιώνα. Μερικοί τον ονομάζουν γευδοδιονύσιο, αλλά η επίδραση που είχαν τα έργα

³⁹ Θωμάς Ακινάτης, ⁴⁰ Αλ Γκαζαλί, Τζελαουντίν Ρουμί,

του, στην δυτική φιλοσοφική και κυρίως θεολογική σκέψη, είναι αναμφισβήτητη. Μερικοί θεωρούν ότι τα έργα αυτά προέρχονται από τον Διονύσιο τον Αρεοπαγίτη ή Αθηναίο. Τα συγγράμματα του Διονύσιου, δωρήθηκαν από τον Αυτοκράτορα του Βυζαντίου Μιχαήλ Τραυλό στον Λουδοβίκο τον Ευσεβή, το έτος 827. Στο corpus του Διονύσιου περιλαμβάνονται δώδεκα επιστολές και τέσσερες πραγματείες: "Περί θείων ονομάτων", "Περί μυστικής Θεολογίας", "Περί ουρανίας Ιεραρχίας", "Περί Εκκλησιαστικής Ιεραρχίας". Το έργο του Διονύσιου είχε μεγάλη επίδραση στην δυτική σκέψη και όχι μόνο στην φιλοσοφική και θεολογική, όπως είπαμε πιο πάνω αλλά και στην σκέψη των μυστικών του μεσαιώνα και της αναγέννησης. Το "Διόνυσος έφα", φράση που κυκλοφορούσε στα χρόνια εκείνα, σήμαινε ότι ο ισχυριζόμενος κάτι σε αναφορά προς τον Διονύσιο, ήταν σαν να έκανε αναφορά στα θεία αρχέτυπα, δηλαδή την Βίβλο, τους μεγάλους Πατέρες της Εκκλησίας, αλλά και στους αρχαίους φιλοσόφους, μια και τα κείμενα του Διονύσιου, ήταν σαφώς επηρεασμένα από την Πλατωνική και νεοπλατωνική φιλοσοφία.

³⁹ Αλβέρτος φον Μπόλσταιν που επονομάσθηκε Αλβέρτος ο Μέγας. Γεννήθηκε περίπου το 1206. Μετά τις σπουδές του στην Πάδουα. Δίδαξε στην Κολωνία και στο Παρίσι. Ήταν δάσκαλος του Θωμά του Ακινάτη και στενά συνδεδεμένος μ' αυτόν. Πέθανε στα 1280. Βαδύς γνώστης της αρχαίας Ελληνικής φιλοσοφίας από τον Αριστοτέλη μέχρι τους νεοπλατωνικούς και τον Διονύσιο τον Αρεοπαγίτη. Μας διάσωσε και το απ. 4 του Ηράκλειτου.

⁴⁰ Ο Θωμάς ο Ακινάτης, ήταν μαθητής του Αλβέρτου του Μεγάλου. Και οι δυο είχαν εγκαταλείψει τα επίγεια αγαθά και έγιναν Δομινικανοί μοναχοί. Η θητεία τους βέβαια στα μοναστήρια ήταν πολύ μικρή σε σχέση με την διδακτική τους θητεία στα πανεπιστήμια και στους ευρύτερους θεολογικούς κύκλους. Ο Θωμάς γεννήθηκε το 1225 και ήταν γιος του κόμη Λαντόλφο του Ακουίνου, ανευγιού του Αυτοκράτορα Φρειδερίκου Βαρβάρossa. Ο Θωμάς μελέτησε κι αυτός τον Διονύσιο τον Αρεοπαγίτη, τον Αριστοτέλη και τους νεοπλατωνικούς, μαζί βέβαια και τον Άγιο Αυγουστίνο. Η επίδραση του Θωμά στην δυτική εκκλησία, ήταν καθοριστική. Πέθανε μικρός σχετικά στην ηλικία

Παράκελος, Δάντης, Μάϊστερ Έκχαρτ, Γιάκομπ Μπαίμε, Ουίλλιαμ Μπλέηκ, Σαιν Μαρτέν και τόσοι άλλοι.

Αλλά όλα αυτά θα τα αντιμετωπίσουμε πιο κάτω.

Εκείνο που μας επιβάλλει η ιστορική αλήθεια να πούμε, είναι ότι αυτές οι έννοιες, ούτε στην αρχαία Ελλάδα, ούτε μετέπειτα στην Ευρώπη, ήταν τόσο διαδεδομένες στο ευρύ κοινό, ούτε τόσο αποδεκτές από αυτό, όσο αυτό συνέβαινε στην ανατολή.

Επειδή πολλά από τα αποσπάσματα αντιμετωπίζονται σε συνάρτηση με κάποιες άλλες θεματογραφικές θεωρήσεις, που είναι περισσότερες της μιας (π.χ. Ηράκλειτος και Χριστιανισμός, Ηράκλειτος και Σύγχρονη Επιστήμη κ.λ.π.) παρασύρθηκαν πολλές φορές σε επαναλήψεις, προκειμένου να συνδέσω το νέο θέμα με κάποιο απόσπασμα ή κάποια αποσπάσματα, τα οποία τα χρησιμοποίησα και σε άλλη ενότητα κάτω από διαφορετική οπτική γωνία.

Προσπάθησα να περιορίσω τις επαναλήψεις στο ελάχιστο. Δεν ξέρω αν το κατάφερα ή έκανα κατάχρηση επαναλήψεων. Αυτό θα το κρίνει ο αναγνώστης αφού θάχει διαβάσει αυτό το βιβλίο και θα με κρίνει ανάλογα. Πάντως, πριν αποφανθείτε πάνω στο θέμα αυτό, εδώ μπορώ να σας εκμυστηρευτώ και μια σκέψη μου, που με έσπρωχνε σε κάποιες επαναλήψεις. Με ένα βιβλίο που αγγίζει τις 600 σελίδες, υπάρχει ένα βασικό πρόβλημα. Το πρόβλημα χρόνου ανάγνωσης, ανάγνωσης, που δεν μπορεί να γίνει σε λίγες μέρες, κι έτσι ο αναγνώστης, δύσκολα να διατηρεί την επαφή με τα προηγούμενα.

Προτίμησα οι υποσημειώσεις αυτού του βιβλίου να βρίσκονται κάτω απ' την κάθε σελίδα στην οποία αναφέρονται, κι όχι στο τέλος του βιβλίου, είτε σωρευτικά (όλες μαζί) ή κατά κεφάλαιο, γιατί νομίζω πως αυτός ο τρόπος διευκολύνει τον αναγνώστη στην ροή της ανάγνωσης του βιβλίου και δεν διακόπτει την προσοχή του, προκειμένου ν' αναζητήσει κάποιες παραπομπές που θεωρεί ότι τον ενδιαφέρουν άμεσα, ψάχνοντας στο τέλος του βιβλίου.⁴¹

και πριν το δάσκαλό του το έτος 1277.

⁴¹ Αυτό είναι ένα πόρισμα από προσωπική εμπειρία, σαν αναγνώστης βιβλίων για κάποιες δεκαετίες.

Τελειώνοντας αυτόν τον πρόλογο, θέλω να σας ομολογήσω, ότι κυμάνθηκα πολύ εάν έπρεπε σ' αυτό το βιβλίο να υπάρχουν, ανάλογες προς το περιεχόμενο, εικόνες, πίνακες ή διαγράμματα, που θεωρούσα απαραίτητο να υπάρχουν, αλλά τελικά προτίμησα να μην υπάρχουν, για να μην επιβαρυνθεί υπέρμετρα η έκτασή του, που ήδη όπως θα έχει διαπιστώσει ο αναγνώστης που κρατά στα χέρια του το βιβλίο, έχει φτάσει σε μεγάλη έκταση, που ομολογώ δεν ήταν στις αρχικές μου προθέσεις, αλλά προέκυψε απ' το οδοιπορικό της συγγραφής, το οποίο πρέπει να το παραδεχτώ, ότι αποδείχτηκε πολύ μακρύ. Αλλά ότι κι αν κατάλαβα στην αρχή του ταξιδιού, ήταν πολύ λίγο απ' αυτό που γεύτηκα στη διάρκεια. Είναι αυτή η Ιθάκη, αυτή η Ιθάκη η Καβαφική, που λέγει:

*"Σαν βγεις στον πηγαιμό για την Ιθάκη
να εύχεσαι νάναι μακρύς ο δρόμος.."*

Τελειώνοντας αυτόν τον πρόλογο, θέλω να σας πω ακόμη κάτι.

Όπως και σ' άλλο μέρος του βιβλίου αναφέρω, θέλησα να έχω μια άμεση επαφή με τις πηγές, όσο και όπου αυτό ήταν δυνατό. Κι όταν λέγω άμεση επαφή των πηγών, εννοώ να αναφέρεται ο συγγραφέας, το έργο του και παραπομπή σε έκδοση και σελίδα κι αν είναι δυνατό να γίνεται παράθεση και της περικοπής στην οποία γίνεται η αναφορά. Αυτό μου κόστισε πολύ μόχθο και χρόνο και σίγουρα επαύξησε τον όγκο του βιβλίου, αλλά σε ένα βιβλίο όπου πραγματεύεται κάποιες λεπτές εννοιολογικές αποχρώσεις, έπρεπε να υπάρχει αυτή η εξειδίκευση, απ' ενός μεν για να μπορεί ο αναγνώστης να παρακολουθεί την βασιμότητα των διάφορων ισχυρισμών και να είναι εύκολα σε θέση να ελέγχει την πιστότητα της μεταφοράς των απόψεων στις οποίες αναφέρομαι.

Ακόμη μια τελευταία εξομολόγηση στον αναγνώστη: Προσπάθησα πολλές φορές, μια και είχα εγώ την ευθύνη της στοιχειοθέτησης και της σελιδοποίησης του βιβλίου αυτού, να περιορίσω τον όγκο του όσο το δυνατό περισσότερο. Έτσι δοκίμασα πολλές μεθόδους, να περιορίσω τον

όγκο του. Αλλαγή γραμματοσειρών. Διαπλάτυνση των περιθωρίων. Σμίκρυνση των διαστημάτων μεταξύ των σειρών. Στο τέλος αυτών των προσπαθειών, που τελικά δεν έφεραν κανένα εντυπωσιακό αποτέλεσμα, αναφορικά με τον όγκο πάντα, και παρά τις συνεχείς προσπάθειές μου και με οποιοδήποτε τρόπο, το βιβλίο μπορεί να εξοικονομούσε μικρότερο όγκο 20 με 30 σελίδες, στο τέλος κατέληξα στη μορφή που βλέπετε και με στοιχεία times 11. Αυτό είναι αποτέλεσμα μιας βαθιάς σκέψης. Το βιβλίο αυτό απευθύνεται σε όλους και πριν απ' όλα στους νέους ανθρώπους. Αλλά πολύ φοβάμαι πως αυτοί που θα το διαβάσουν πιο πολύ, είναι οι άνθρωποι κάποιας ηλικίας, που μ' αυτούς η διαρκής εξέλιξη παίζει κάποια παιχνίδια πάνω στις φυσικές τους ικανότητες και πιο πολύ στην όραση. Έτσι προτίμησα τα στοιχεία Hellas times 11 για να είναι προσιτά στους όποιες ηλικίας ανθρώπους, υποψήφιους αναγνώστες, αλλά και γιατί μου φάνηκαν πολύ ελκυστικά, σε επίπεδο αισθητικής.

Ευχή κάνω, να διαψευσθούν οι σκέψεις μου αυτές και να είναι εκείνοι οι πολύ νέοι άνθρωποι που θα σκύψουν με ενδιαφέρον πάνω στα ορνιθοσκαλίσματά μου αυτά. Αλλά τότε δεν νομίζω πως αυτοί θάχουν κάποιο πρόβλημα πάνω στο μέγεθος των στοιχείων, που οπωσδήποτε διευκολύνει τους μπαμπάδες τους και τις μανάδες τους η ακόμη τους παππούδες και τις γιαγιάδες τους να διαβάσουν αυτό το βιβλίο.

Ακόμα μια τελευταία παρατήρηση.⁴² Το βιβλίο αυτό άρχισε να γράφεται, με την μορφή αυτή, στις αρχές της άνοιξης του έτους 1995. Κατά το γράψιμο του βιβλίου, δεκάδες βιβλία που είτε κυκλοφόρησαν στο μεταξύ, είτε είχαν κυκλοφορήσει πριν, αλλά περιήλθαν στην κατοχή μου μετά, αποτέλεσαν μέρος της βιβλιογραφικής βάσης του βιβλίου. Γι' αυτό σε πολλά σημεία του βιβλίου, μπορεί να διαπιστώσει ο αναγνώστης μια λογική ανακολουθία, πάνω σε κάποια βιβλία ή κάποιους συγγραφείς, που προέρχεται από

⁴² Οι "τελευταίες" παρατηρήσεις και σημειώσεις, είναι πολλές αφού το βιβλίο γράφεται σε ηλεκτρονικό υπολογιστή με τις άπειρες δυνατότητες εισαγωγής νέου κειμένου σε παλιό.

αυτή την Ηρακλειτική διαρκή ροή των γεγονότων, που στην περίπτωση μας είναι η έκδοση των βιβλίων και η έγκαιρη ενημέρωση του καθ' ενός πάνω σ' αυτά.⁴³

Επίμετρο γλωσσικό

Η τελευταία παρατήρησή μου στο κεφάλαιο αυτό, αναφέρεται στην χρήση της Ελληνικής γλώσσας για το γράψιμο του βιβλίου.

Στην αρχή, μ' όλες τις καλές προθέσεις, ξεκίνησα να γράφω το βιβλίο, στην δημοτική γλώσσα. Στη δημοτική θα ρωτήσετε: Ναι στη δημοτική μας γλώσσα. Αλλά θα διευκρινίσω στη δημοτική γλώσσα, όπως αυτή διαμορφώθηκε, μετά τους αρχικούς τριγμούς και τις υπερβολές του Ψυχασισμού από τους Έλληνες ποιητές, διηγηματογράφους, λογοτέχνες εν γένει και διανοητές, από τις αρχές αυτού του αιώνα, όταν η επίσημη γλώσσα του Έθνους ήταν, επιβαλλόμενη και από συνταγματικούς ακόμα κανόνες, η καθαρεύουσα. Εγώ προσωπικά, από τις αρχές της δεκαετίας του 1950, που χρονολογούνται και τα πρώτα μου γραπτά κείμενα, έγραφα στην δημοτική, αυτή την δημοτική που σας ανέφερα πιο πάνω.

Όταν όμως θέλησα να ασχοληθώ λίγο περισσότερο με την γραμματική της δημοτικής γλώσσας, όπως αυτή διδάσκεται σήμερα στα σχολεία μας και αφού συμβουλευτήκα κάποια σχετικά βιβλία, απόρησα. Ξαφνικά διαπίστωσα ότι η τρέχουσα γραμματική της νέας Ελληνικής γλώσσας (δημοτικής), και πιο συγκεκριμένα οι κανόνες της ορθογραφίας και της σύνταξης, είναι τόσο έντεχνη (πεποιημένη), όσο και η γλώσσα των λογιώτατων, της Αλεξάνδρειας και του Φαναριού κι έχει τόση δυσκολία για την εκμάθησή της, όσο και η Γραμματική του Τζαρτζάνου, που διδάχτηκε η πιο παλιά εν ζωή γενεά των νεοελλήνων, στην οποία ανήκω κι εγώ. Έτσι, μη μπορώντας να δικαιολογήσω στον εαυτό μου, γιατί πρέπει το "μακρυνά" να το γράφω "μακριά", ή το "βαθειά" να το γράφω "βαθιά" ή τα Στάγειρα να τα

⁴³ Οι τελευταίες παράγραφοι του πρόλογου γράφτηκαν, όπως αντιλαμβάνεται κανείς, αφού το βιβλίο είχε ολοκληρωθεί κατά το μεγαλύτερο μέρος του.

γράφω Στάγιρα και τον Αριστοτέλη αντί για Σταγειρίτη να τον γράφω Σταγιρίτη ή το καμιά να το γράφω "καμιά" ή το αυγό να το γράφω "αβγό", ή τον σταύλο να τον γράφω "στάβλο", ή το αντίκρυσμα να το γράφω "αντίκρισμα", ή το πλατειά⁴⁴ να το γράφω "πλατιά" αποφάσισα να σταματήσω αυτή, την έμμεση, συμμετοχή μου στην φθορά της Ελληνικής γλώσσας. Επειδή όμως, όταν ωρίμασε μέσα μου αυτή η σκέψη, είχα προχωρήσει στο γράψιμο πολύ περισσότερο από τα δύο τρίτα, αναγκάστηκα να κάνω τις αναγκαίες τροποποιήσεις που μου έφαγαν αρκετό χρόνο και που ίσως δεν τα κατάφερα απόλυτα μ' αυτές, με αποτέλεσμα να παρατηρήσετε στη συνέχεια κάποια συμπτώματα διγλωσσίας ή και πολυγλωσσίας.

Πιο πάνω είπα μια φράση που μπορεί κανείς να την θεωρήσει σκληρή. "Φθορά της Ελληνικής γλώσσας". Θα σας την εξηγήσω: Από πολύ παλιά πίστευα στην δημοτική και στήριζα την κατάργηση της καθαρεύουσας, σαν επιτακτικά επίσημης γλώσσας του κράτους αλλά και του έθνους γενικότερα. Σαν δημοτική αποδεχόμουν το σύγχρονο μέσο γλωσσικό ιδίωμα, όπως αυτό προσδιορίζονταν από το σύνολο του έθνους, στην γραφή και τον προφορικό λόγο. Όταν λέγω μέσο γλωσσικό ιδίωμα, εννοώ αυτό που έχει σαν οροφή την γλώσσα στην οποία εκφράζονται σήμερα οι πνευματικοί άνθρωποι, όποιος ειδίκευσης και όποιος απόκλησης και σαν δάπεδο, η γλώσσα στην οποία εκφράζονται οι μέσης ή και κατώτερης μόρφωσης νεοέλληνες, αλλά με κάποιες παραμέτρους, όπως για παράδειγμα:

α) Μέσα στα πιο πάνω πλαίσια δεν εντάσσονται παραφθαρμένοι ή εσφαλμένοι γλωσσικά, τύποι λέξεων, ρημά-

⁴⁴ "Γιὰ σου καημένη Μπαταριά της δοξαριάς τεχνίτη κι αφέντη του βιολιού, μ' εσένα Ρούμελη πλατειά το στριμωμένο σπίτι και ξάγναντο, απ' το γήλωμα του ολόδροσου Ζυγού." (Κωστή Παλαμά "Καῦμοι της λιμνοθάλασσας")

Δεν είναι δυνατό στη σημερινή γλώσσα, που υπάρχει το ουσιαστικό πλατεία, αλλά και το ρήμα πλατειάζω, το πλατειά να γράφεται πλατιά, εν ονόματι οποιουδήποτε κανόνα, αφού αποκόβει την γλώσσα μας από τις ρίζες της.

των, εκφράσεων κ.λ.π. Έτσι δεν μπορούμε να θεωρήσουμε ότι το "δηλαδής" αντί του δηλαδή ή το "επειδής" αντί του επειδή, το "μεγέθυνση" αντί του μεγέθυνση, που καιτοι εκφέρονται από ένα μέρος των νεοελλήνων λόγω μικράς γραμματικής κατάρτισης, ανήκουν στους αποδεκτούς τύπους της νεοελληνικής γλώσσας. Επίσης, και με την ίδια τεκμηρίωση, δεν μπορούμε να θεωρήσουμε σαν γλωσσικά αποδεκτές τις λανθασμένες εκφράσεις "από ανέκαθεν"⁴⁵, "στην οδός τάδε..", "δεν κομίζω γλαύκα στην Αθήνα", "ου μη γένοιτο", "υπερεσία", "ως αναφορά"⁴⁶ "κοινωνιολογώ"⁴⁷ "ευάριθμο"⁴⁸ κ.λ.π. καιτοι εκφέρονται από ένα μεγαλύτερο μέρος νεοελλήνων λόγω πλημμελούς γραμματικής κατάρτισης και "ενίοτε" ταξιθεύουν στα ερτζιανά και μας βομβαρδίζουν από τα ραδιόφωνα και τις τηλεοράσεις.

β) Δεν μπορούν επίσης να ανήκουν στους αποδεκτούς τύπους της νεοελληνικής γλώσσας, διάφορες γλωσσικές ιδιορρυθμίες που εμφανίζονται στον προφορικό κυρίως- αλλά καμιά φορά και στον γραπτό λόγο, σε διάφορες πληθυσμιακές ομάδες όπως τοπικοί ιδιοματισμοί, αργκό, περιθωριακή νεολογία, επαγγελματικές ομάδες κ.λ.π. αν και μερικές φορές, ιδίως στους τοπικούς ιδιοματισμούς, καταγράφονται τύποι που είναι ανώτεροι γλωσσικά από τους κοινούς. Θυμάμαι ότι στην πατρίδα μου παλαιότερα ακούγονταν ειρωνικά η φράση: "αυτός πήγε στην Αθήνα κι έμαθε να λέγει το σάρωμα σκούπα". Αντιλαμβάνεσθε ότι ο τύπος "σάρωμα" που επικρατούσε στο τοπικό ιδίωμα της περιοχής, είναι κατ' ευθείαν προϊόν του αρχαϊκού και ταυτόσημου εννοιολογικά "σάρωθρον", ενώ η σκούπα είναι πολύ πιθανό να μην είναι καν Ελληνικής ρίζας.

⁴⁵ το ανέκαθεν, αφού περιέχει το πρόσδεμα δεν το οποίο έχει την έννοια από, δεν χρειάζεται το από, όπως και το εντεύθεν (από εδώ), το εκείθεν (από εκεί) κ.λ.π.

⁴⁶ αντί του "όσον αφορά" ή του "καθόσον αφορά"

⁴⁷ αντί του κοινολογώ, καθιστώ κοινό κάποιο γεγονός, το δημοσιοποιώ.

⁴⁸ Με την έννοια του πολυάριθμου κι όχι του ολιγάριθμου που είναι και η σωστή έννοια της από το ευαριθμός, που σημαίνει ότι είναι εύκολη η αριθμηση, δηλαδή ολιγάριθμος.

γ) Μια βασική αρχή στη γραμματική της δημοτικής Ελληνικής γλώσσας, είναι η τάση για απλοποίηση της ορθογραφίας με αποδοχή της χρησιμοποίησης των πιο απλών γραμματικών τύπων. Σαν παράδειγμα το θέμα των γραμμάτων που φωνητικά εκφράζουν το ι (ι, η, υ, ει, υι, οι κ.λ.π.).

Εδώ επικράτησε η άποψη ότι πρέπει να χρησιμοποιούμε κατά βάση το πιο απλό και αυτό είναι το γιώτα. Σαν γενική ιδέα, και για την εποχή που διατυπώθηκε, είναι σωστή. Έτσι λοιπόν "εν αμφιβολία", όπως θα λέγαμε στα νομικά, το γιώτα είναι το κυριαρχικό γράμμα που εκφράζει φωνητικά το ι.⁴⁹ Όταν όμως έχουμε αναμφισβήτητες ιστορικές ορθογραφικές ρίζες μιας λέξης στην παλιά γλώσσα μας, για μένα, η αρχή αυτή δεν έχει καμμία τύχη και πρέπει να υποχωρεί. Δεν διεκδικώ βέβαια την ιδιότητα του ειδικού γλωσσολόγου, αλλά επειδή για όλους τους κάπως μορφωμένους ανθρώπους, η γλώσσα αποτελεί αναγκαίο εργαλείο και μια καθημερινή πραγματικότητα, νομίζω ότι κι αυτοί είναι σε θέση να διατυπώνουν απόψεις πάνω στην γλώσσα, ιδίως όταν την χειρίζονται για την διατύπωση κάποιων λεπτών εννοιολογικών διακρίσεων, όπως αυτό συμβαίνει στην νομική επιστήμη.

Διαφορετικά, αν αποκόψουμε τη σημερινή γλώσσα μας από τις ρίζες της, θα την χάσουμε τελικά, αν δεν την έχουμε χάσει ήδη, μετά την θλιβερή εκείνη έξωση από την παιδεία μας, των αρχαίων Ελληνικών. Εδώ θα σας θυμίσω, το πόσες φορές γράφοντας ο καθένας από εμάς προβληματίστηκε πάνω στην ορθογραφία μιας λέξης και έλυσε το πρόβλημά του, γρήγορα και μόνος του (χωρίς προσφυγή σε λεξικό), κάνοντας αναγωγή στις θεματικές ρίζες της λέξης. Είναι λοιπόν δυνατόν μια τέτοια γλώσσα που μιλιέται αποδεδειγμένα 4000 χρόνια⁵⁰ και γράφεται, με το σημερινό

⁴⁹ Όπως καταλαβαίνετε, εδώ κάνω χρήση αυτού του προνόμιου του γιώτα, σαν κύριου γράμματος που φωνητικά ανταποκρίνεται στο ι.

⁵⁰ Μετά τις εγασίες του Michael Ventris σε συνεργασία με τον J. Chadwick στην δεκαετία του 1950 και την αποκρυπτογράφηση της γραμμικής Β, αποδείχθηκε ότι η Ελληνική γλώσσα μιλιόταν

κατά βάση αλφάβητο, 3000 χρόνια, να την αποκόψουμε απ' αυτή την βαρεία⁵¹ αλλά τόσο χρήσιμη κληρονομιά; Είναι σαν να κόβουμε το λουλούδι από τη ρίζα του, το κλαδί απ' το δέντρο. Είναι απόλυτα σίγουρο ότι θα μαραθούν. Σκεφτείτε τώρα τι γίνεται, όταν καθόμαστε πάνω στο ωραίο νιο κλαρί της όμορφης νεοελληνικής γλώσσας και ξαφνικά σκεφτόμαστε τι άραγε χρειάζεται στο δέντρο, που εμείς κατέχουμε αυτή την περίοπτη θέση, ο κορμός και οι ρίζες και τα χρώματα και τα σκουλήκια και τα μυρμήγκια και τα άλλα ζώδια κι αρχίζουμε να ροκανίζουμε τον κορμό;

Μ' αυτές τις σκέψεις, καταλαβαίνετε τώρα γιατί δεν μπορώ επ' ουδενί, το μακρύ ή το αντίκρυσμα να τα γράφω με γιώτα, αφού υπάρχουν αναμφισβήτητες γλωσσικές ρίζες περί της αντίθετης γραφής.⁵² Είπα προηγουμένως ότι η θέ-

ήδη από την εποχή του χαλκού, άλλο αν γράφονταν με διαφορετικούς χαρακτήρες. Μπορεί να με πείτε ευφάνταστο αλλά είμαι απόλυτα βέβαιος ότι και μετά την αναμενόμενη αποκρυπτογράφηση της γραμμικής Α, θα αποδειχθεί το ίδιο.

⁵¹ Ακόμη και το βαρεία σήμερα δεν το βρίσκεις στα λεξικά της Ελληνικής γλώσσας, ενώ βρίσκεις το βαριά. Το βαρεία είναι σημείο στίξης της αρχαίας Ελληνικής γλώσσας, που όπως όλα τα ανάλογα σημεία, δεν υπήρχαν στους κλασσικούς χρόνους αλλά προστέθηκαν μεταγενέστερα και μάλλον στους Ελληνιστικούς χρόνους. Είναι το θηλυκό του αρχαίου ουσιαστικού βαρύς (βαρύς, βαρεία) και σημαίνει ακριβώς το ίδιο πράγμα με το βαριά της δημοτικής. Για την μεταφορά του τόνου στη λήγουσα δεν γίνεται λόγος μια και ταιριάζει περισσότερο στη σύγχρονη αντίληψη τονισμού. Κάνοντας όμως αντικατάσταση του ει με το ι δεν κερδίζουμε τίποτε το ουσιαστικό αλλά αντίθετα χάνουμε την επαφή με την ρίζα, και αυτό είναι ομολογουμένως πολύ κακό.

⁵² "Σαν βγείς στο πηγαιμό για την Ιθάκη να εύχεσαι νάναι μακρύς ο δρόμος", μας είπε ο Καβάφης στην Ιθάκη. Το αντίκρυσμα, προέρχεται από το αρχαίο Ελληνικό επίρρημα αντικρύ αλλά και αντίκρυς. Αλλά και σήμερα ακόμη χρησιμοποιούμε με την ίδια ορθογραφία το αντίκρυ, και με την ίδια έννοια. Κάτι απέναντι του άλλου.

"Πιε στου γιαλού τη σκοτεινή ταβέρνα το κρασί σου

ση αυτή (της απλοποίησης) ήταν αποδεκτή για τον χρόνο που διατυπώθηκε. Θα σας εξηγήσω γιατί το είπα αυτό. Η σύγχρονη γραμματική που διδάσκεται στα σχολεία μας σήμερα, βασίζεται κυρίως στην εργασία του Μανόλη Τριανταφυλλίδη.

Ο Τριανταφυλλίδης γεννήθηκε το 1883 και πέθανε το 1959, έζησε δηλαδή στην περίοδο που το έθνος ήταν διχασμένο σε καθαρευουσιάνους και δημοτικιστές, αλλά κυρίως ήταν διχασμένο στο χώρο του δημοτικισμού σε ψυχαραστές ή μη. Ο Γιάννης Ψυχάρης γεννήθηκε το 1854 και πέθανε το 1929. Ο Ψυχάρης θεωρείται ο πατέρας της κίνησης για την καθιέρωση της δημοτικής γλώσσας στη χώρα μας, αλλά το έργο του περιείχε πολλές υπερβολές και ακρότητες. Υιοθέτησε τύπους που δεν ήταν αποδεκτοί από πολλούς οπαδούς της δημοτικής. Τα "άθρωπος", "φτώμα", "Παρθενός", "Αισκύλος" είναι μερικοί από τους πολλούς τύπους που υιοθέτησε ο Ψυχάρης και είναι τύποι που δεν ήταν τότε εν χρήση από το μέσο γλωσσικό ιδίωμα, ούτε καν από μικρές πληθυσμιακές ομάδες, αλλά βέβαια, κάπως αξιόλογες σε αριθμό. Και λέγω κάπως αξιόλογες σε αριθμό ομάδες, γιατί κάποιοι απ' αυτούς τους τύπους μπορεί να εκφέρονταν από κάποια μεμονωμένα και ελλιπούς μόρφωσης άτομα. Για παράδειγμα θα αναφέρω ότι το "άθρωπος" και πιο συγκεκριμένα "οι αθρώποι" ακούγονταν καμμιά φορά από τα άτομα που είπαμε πιο πάνω, κι ίσως να ακούγεται, καίτοι αραιώτερα, και σήμερα ακόμη.

Είναι αυτό το φαινόμενο που ονομάστηκε "ψυχαρισμός", "ψυχαρισμοί" κ.λ.π.

Αξιοπεριεργό είναι το γεγονός ότι, καίτοι ο ψυχαρισμός είχε μεγάλο αριθμό οπαδών, οι τύποι αυτοί δεν καθιερώθηκαν, πλην ελάχιστων εξαιρέσεων, ούτε στους άμεσους

σε μι' άκρη, τώρα π' άρχισαν ξανά τα πρωτοβρόχια
 πие το με ναύτες και σκυφτούς γαράδες αντικρύ σου
 μ' ανδρώπους που βασάνισε κι η θάλασσα κι η φτώχεια."

Αυτά μας λέγει ο Λάμπρος Πορφύρας σε ένα ποιημά του, που έχει σαν τίτλο τον πρώτο στίχο.

ή έμμεσους οπαδούς, αλλά ούτε βέβαια ποτέ. Στο κάθε φορά τρέχον γλωσσικό ιδίωμα. Για του λόγου το αληθές σας λέγω ότι αν σε 100 νεοέλληνες του σήμερα, θέσουμε 100 "ψυχαρακούς" τύπους, σαν τους παραπάνω, για αναγνώριση, το συντριπτικό ποσοστό θα χρειαστεί μεταφραστική!⁵³

Έτσι είχαν τα γλωσσικά μας πράγματα στις αρχές του 20ου αιώνα.

Το κυρίως έργο του Τριανταφυλλίδη, αναπτύχθηκε στην περίοδο της δεύτερης μέχρι και τέταρτης δεκαετίας του αιώνα μας. Καταλαβαίνετε ότι στις πρώτες δεκαετίες του αιώνα, υπήρχαν δυο βασικές παράμετροι. Η μία είναι ότι από την εκπαίδευση και την επίσημη πολιτεία και τα τότε μαζικά μέσα μαζικής ενημέρωσης (εφημερίδες κ.λ.π.), επιβάλλονταν μια άκαμπτη και αποστεωμένη καθαρεύουσα που απείχε παρασάγγες από την ομιλουμένη γλώσσα. Μερικοί συγγέουν την καθαρεύουσα με την αρχαία Ελληνική. Τίποτε πιο σφαλερό απ' αυτό. Η δημοτική βρίσκεται πολύ πιο κοντά στην αρχαία Ελληνική γλώσσα απ' ότι στην καθαρεύουσα, τουλάχιστον αυτή που επικρατούσε στις αρχές του αιώνα. Κι όταν λέω πιο κοντά εννοώ στις ρίζες. Δεν θα αναπτύξω εδώ με λεπτομέρειες το μεγάλο αυτό θέμα, ελπίζω σε κάποιο άλλο πόνημά μου.⁵⁴ Πάντως στα παί-

⁵³ Για να λάβετε μια μικρή γεύση των "ψυχαρισμών" θα σας παραθέσω εδώ ένα μικρό ανθολόγιο τέτοιων, από το "Ταξίδι" του Ψυχάρη. "να διώ", "άρεζε", "σπάνω", "αρμηνεύω", "πολθρόνα", "καρέγλα", "ξεχνιάσης", "ζουλεύω", "συλλογιόμαστα", "στενάδες", "διαβαστήρι", "γκαζέττα", "πάλε", "ζαθός". "βιβλιοπουλείο", "τόντις", "τίποτις", "Ορφές", "χερόγραφο", "Γιούλης", "συνορίζουμαι", "σκούνταγα", "τον εμαυτό της", "διεύτυσι", "σκεδό", "κατεφτείας". "ιδιοστιγμής", "συνεβένω", "κριάσι". Έχω άδικο όταν μιλώ για ανάγκη μεταφραστική; Βέβαια κι εδώ θέλω να πω πως κάποιους απ' αυτούς τους τύπους μπορεί να τους συναντήσει κανείς σαν ιδιωτισμούς σε κάποιες περιοχές της χώρας. Για παράδειγμα αναφέρω ότι το "να διω" απαντάται σε μερικές περιπτώσεις στην Θράκη, κυρίως σε χαμηλής μόρφωσης άτομα αλλά και σε μορφωμένα άτομα το "άρεζε", αλλά σαν τοπικός ιδιωτισμός.

⁵⁴ Πάντως εδώ θέλω να υπενθυμίσω, ότι ο Αλέξανδρος Παπα-

σια του βιβλίου αυτού και με αφορμή την ερμηνεία του Ηράκλειτου, θα γίνουν κάποιες αναφορές και συνδέσεις λέξεων που χρησιμοποιεί ο σκοτεινός, με την δημοτική γλώσσα. Η δεύτερη παράμετρος είναι ότι το ποσοστό των αναλφάβητων ήταν πολλαπλάσιο της σημερινής εποχής και το ποσοστό των μορφωμένων, ήταν συντριπτικά κατώτερο του σημερινού. Έτσι κάτω από το κράτος της πίεσης της ιστορικής εκείνης περιόδου, και της αγωνίας των γλωσσολόγων να πλησιάσει η γλώσσα το λαό, προτάθηκαν κανόνες ορθογραφίας και γραμματικής που θεωρήθηκαν πιο προσιτοί για το τότε μορφωτικό επίπεδο του λαού και αντίθετα αποκλείστηκαν άλλοι ανάλογοι τύποι που μύριζαν "επικίνδυνα" καθαρεύουσα. Σήμερα το σκηνικό αυτό έχει ανατραπεί άρδην. Το ποσοστό των αναλφάβητων έχει μειωθεί εντυπωσιακά και αποτελείται από οριακές περιπτώσεις και το ποσοστό των μορφωμένων, τουλάχιστον γλωσσικά, είναι ιδιαίτερα ψηλό.

Τελειώνοντας θέλω να πω το εξής: Εάν με τους κανόνες της γραμματικής, του συντακτικού και της ορθογραφίας της επίσημης σήμερα δημοτικής γλώσσας, μετρήσετε τους δημοτικιστές ποιητές, λογοτέχνες και διανοητές των τελευταίων εκατό ετών, με συγχωρείτε που θα σας το πω, αλλά δυστυχώς θα τους βρείτε όλους αγράμματους! Υπερβολή βέβαια, αλλά τα λαθάκια τους τα κάνουν, θάλεγε κάποιος σχολαστικός φιλόλογος. Μα υπάρχουν ακόμη σχολαστικοί φιλόλογοι θ' αναρρωτηθείτε; Μα βέβαια υπάρχουν. Το είδος αυτό του σχολαστικού, υπήρχε, υπάρχει και θα υπάρχει πάντα, δεν φύτρωσε ξαφνικά στο χώρο της καθαρεύουσας, ούτε μόνο στο χώρο της γλώσσας.

Μήπως και του Χάροντα	Μην το πής, κι ολότελα
καθώς θα σε κυτάξη	κι αιώνια μας ξεχάσεις
του φανείς αχάϊδευτο	βάλε τα σημάδια σου
και σε παραπετάξει!.....	το δρόμο να μη χάσης."

διαμάντης, χωρίς φαμφaronισμούς και τυμπανοκρουσίες, με το έργο του, μας έδωσε μια συντριπτική ένδειξη πάνω στην κατεύθυνση αυτή, δηλαδή της άρρηκτης συγγένειας της αρχαίας γλώσσας με την δημοτική.

Αυτά είναι δυο τετράστιχα από τον "Τάφο" του Κωστή Παλαμά, εθνικού ποιητή και ενός από του μεγαλύτερους δημοτικιστές ποιητές, σύγχρονος του Ψυχάρη και από τους πρώτους ένθερμους οπαδούς της νέας γλώσσας, που διώχτηκε απηνώς για τις θέσεις του.

Αντιλαμβάνεσθε ότι εδώ ελέγχεται να χρησιμοποιεί, και μάλιστα εξακολουθητικά, το η αντί του ει στην υποτακτική⁵⁵ και χρησιμοποιεί διαλυτικά σε γράμμα δισηφίου δίφθογγου που ακολουθεί τονιζόμενο. Πιο κάτω είναι αυτός που γράφει το "καβάλλα πάει ο Χάροντας τον Διγενή στον Άδη" όπως και τον καβαλλάρη με δυο λ, το "παλληκάρη" με η και δυο λ και τόσα άλλα διαφορετικά πράγματα από τους σημερινούς κανόνες γραμματικής, ορθογραφίας κ.λ.π..

"Άφησε μαζί μου φυλαχτό να πάρω
για την κάθε λύπη, κάθε τι κακό,
φυλαχτό απ' αρρώστεια, φυλαχτό από χάρο,
μόνο λίγο χώμα, χώμα ελληνικό."

Αυτό είναι το "χώμα ελληνικό", ένα πασίγνωστο ποίημα του Γιώργου Δροσίνη, που πολλές χιλιάδες νεοελλήνων το διδάχτηκαν στα νεοελληνικά αναγνώσματα του σχολείου τους. Ο φουκαράς! ο Δροσίνης, δεν ήξερε ότι η αρρώστεια δεν θα υπήρχε στα σύγχρονα ελληνικά λεξικά, αλλά υπάρχει το αρρώστια. Καταλήγοντας θέλω να πω ότι, όπως βλέπετε, δεν έκανα καμιά εξαντλητική ανάπτυξη των διαφορών του γλωσσικού ιδιώματος των διαφόρων νεοελλήνων δημιουργών προς τους τρέχοντες κανόνες της σύγχρονης δημοτικής. γιατί δεν ήταν αυτός ο σκοπός μου. Απλά εδώ θέλησα να δείξω ότι η Ελληνική γλώσσα, σαν τόσο παλιά και σαν περισσότερο δουλεμένη, σε μιας τεράστιας έκτασης γραπτά κείμενα από όλες τις άλλες γλώσσες του κόσμου, έχει απεριόριστες δυνατότητες, και, κατά την άποψη μου πάντα, δεν μπορεί να παριχαρκαωθεί, μέσα

⁵⁵ Ο Παλαμάς, σχεδόν σε όλο το έργο του, διατηρεί την ορθογραφία της υποτακτικής.

σε κάποιους κανόνες που είναι έργο κάποιων αξιόλογων επιστημόνων, που, σε πολλές περιπτώσεις, προσπάθησαν φιλότιμα να υπαχθεί το ομιλούμενο ιδίωμα σε κανόνες, ανεκτά, αλλά και σε κάποιες άλλες περιπτώσεις αυθαίρετα και από καθέδρα, μέσα στις τελευταίες δεκαετίες. Πρέπει να καταλάβουμε όλοι μας ότι η γλώσσα δεν είναι δική μας. Δεν είμαστε εμείς που την φτιάξαμε, είμαστε μόνο αυτοί που την χρησιμοποιούμε και την χρησιμοποιούμε, γιατί μας παραδόθηκε από κάποιους και τούτο σημαδοτεί την αδιρήτη υποχρέωσή μας να την παραδώσουμε αλώβητη σε κάποιους άλλους που έρχονται, κι εκείνοι με την σειρά τους, σε κάποιους άλλους που έρχονται κι εκείνοι από πίσω.

Όχι δεν μπορεί να περιχαρακωθεί η ζωντανή γλώσσα, σε "εξακολουθητικά" ⁵⁶ σύμφωνα και απώλεια του τελικού ν, ⁵⁷ ούτε ακόμη σε άλλους σχολαστικούς κανόνες.

⁵⁶ Από που άραγε προέκυψε αυτό;

⁵⁷ Πραγματικά μου φαίνονται πολύ περίεργες αυτές οι συνταγές για το τελικό ν και δεν είναι δυστυχώς οι μόνες. Διατηρείται λέγει πριν από φωνήεν. Πάει καλά. Διατηρείται λέγει πριν από στιγμιαίο σύμφωνο κ, π, τ, γκ, μπ, ντ, τζ, αλλά και πριν από τα διπλά (ζ, υ). Για να εξηγηθούμε, εγώ είμαι υπέρ του τελικού ν γενικά, επειδή κάθε απώλειά του, αλλοιώνει τις ρίζες της γλώσσας, γιατί συνήδως αναφέρεται σε άρθρα αυτούσια ή σε συνδυασμό με προδέσεις. (π.χ. τον, την ή στον, στην). Αλλά δεν θα κάνω τώρα υπεράσπιση του ν. Θα προσπαθήσω να σας δείξω πως ο νεοέλληνας, κάθε γλωσσικού ή πνευματικού επιπέδου, έχει την τάση να απορρίψει γενικά το τελικό ν, είτε στιγμιαίο, είτε διπλό, είτε εξακολουθητικό σύμφωνο, είναι αυτό που έπεται, γράφοντας στα παλιά του υποδήματα αυτές τις γραμματικές φόρμουλες. Ας δούμε λοιπόν: "απόγε τάπα όλα στο μπαμπά", "το νταή παριστάνεις ρε φίλε;", "στο παλιό σου φίλο δεν θα τα πεις;" (κι εδώ το ν δεν διατηρείται αλλά παθαίνει μια μετάθεση και κάνει να προφέρεται το πα σαν μπα), "πήγε στη γκαμήλα απόγε" (εννοώντας κάποια υψηλή κοπέλα), "ο Γιάννης αυτές τις μέρες τώχει ρίξει στη ξάπλα" και "ούτω καθ' εξής". Εάν σε όλες αυτές τις φράσεις προσθέσεις το τελικό ν, θα πάρεις εκφράσεις που οπωσδήποτε διαφέρουν πολύ από το μέσο ομιλούμενο σήμερα γλωσσικό ιδίωμα.

Μικρές παραβάσεις απ' τους κανόνες της τρέχουσας γραμματικής, που στο κάτω-κάτω δεν είναι παρά προϊόν μιας μικρής ή ευρύτερης, αν θέλετε, ομάδας ή ομάδων ακόμη, αν αυτό σας είναι πιο βολικό, νοελλήνων (δημοτικών), δεν μπορεί να δεσμεύσει κυριαρχικά την εξέλιξη αυτής της γλώσσας, που κυκλοφορεί αδέσμευτη κι αυτοαναδιπλούμενη 40 αιώνες, δεν είναι λάθη. Θέλετε να τα πούμε λάθη; Ας τα πούμε. Αλλά σαν λάθη, είναι αξιολογικά απλά πταίσματα. Μπροστά σ' αυτά, τα σφάλματα που έχουν γίνει στην γραμματική και πιο πολύ στην ορθογραφία, από την επίσημη γλώσσα, είναι κακουργήματα.

Φτάνει που κινδυνεύει καθημερινά από την εισβολή ξενόγλωσσων τύπων κι εκφράσεων, ⁵⁸ θα κινδυνεύουμε τώ-

⁵⁸ Άλλο δέμα είναι, ότι αυτές οι εισαγόμενες ξενόγλωσσες λέξεις, είναι κατά πλειοψηφία Ελληνικές και μας έρχονται, μετά τα πάθη τους στην αλλοδαπή, αγνώριστα και κάποιοι απλοϊκοί νεοέλληνες παθαίνουν να τις χρησιμοποιούν στο γραπτό αλλά περισσότερο τον προφορικό τους λόγο, σαν την υπέρτατη καταξίωσή τους, χωρίς να υποπεύονται ότι αρδρώνουν την Ελληνική γλώσσα. Θα αναφέρω ένα απλό παράδειγμα: Το DOS, είναι για πολλά χρόνια, κυρίαρχο σύμβολο στο χώρο της πληροφορικής. Είναι η συντομογραφία της φράσης στην Αγγλική Disc Operating System που μεταφράζεται λειτουργικό σύστημα δίσκου. Έτσι στη φράση αυτή, που αποτελείται από τρεις λέξεις, οι δύο είναι γνήσιες, μα γνήσιες, Ελληνικές. Το Disc είναι η Ελληνική λέξη Δίσκος και το System είναι η Ελληνική λέξη Σύστημα. Πρέπει κάποτε οι Έλληνες γλωσσολόγοι που ασχολούνται με τα διάφορα πάθη (φωνηέντων, συμφώνων κ.λπ.) ν' ασχοληθούν λίγο και με τα πάθη της Ελληνικής γλώσσας στην αλλοδαπή! Μην γελάσετε μ' αυτό που είπα. Σε λίγα χρόνια, θα χρειάζεται να κουραστεί κανείς για να πείσει ένα Έλληνα ότι το disc είναι η λέξη δίσκος της αρχαίας αλλά και της νέας Ελληνικής και δεν έχει ρίζα Αγγλική! Κι αν αυτά είναι δυνατό να συμβούν σε λίγα χρόνια, με τις λέξεις δίσκος και σύστημα, που είναι ακόμη σε χρήση στην νέα Ελληνική, ήδη υπάρχει μια πληθώρα "ξένων" λέξεων που έχουν μεταγραφεί απ' την Ελληνική σε μια ξένη γλώσσα, και μας ξαναήρθε παραλλαγμένη και σαν δάνειο πια της Ελληνικής γλώσσας από την ξένη και μη α-

ρα κι από κάποιους εσωτερικούς φθορείς της γλώσσας; Μήπως, μ' αυτά κι αυτά, αποκτήσαμε νέους γλωσσάμυντορες, τους γλωσσάμυντορες της "δημοτικιάς" μας γλώσσας πια;

Έτσι η γλώσσα, η ενιαία Ελληνική γλώσσα, χωρίς διακρίσεις (αρχαία, καθαρεύουσα, δημοτική κ.λ.π.) προσφέρεται σήμερα, προ παντός σήμερα, για την διαμόρφωση μιας ουσιαστικής νεοελληνικής γλώσσας με άμεση επαφή στις αρχαίες ρίζες και με απομάκρυνση από κάθε ανούσιο και χωρίς ουσιαστική απόκριση στην ρέουσα γλωσσική πραγματικότητα, κανόνα. Γιατί προ παντός σήμερα θα ρωτήσετε. Θα σας πω. Γιατί σήμερα το μορφωτικό επίπεδο του Ελληνικού λαού έχει ανεβεί κατακόρυφα και γιατί σήμερα, το παγκόσμιο ενδιαφέρον για την εκμάθηση και μελέτη της Ελληνικής γλώσσας παρουσιάζει μια εκπληκτική κινητικότητα.

ναγνωρίσημη πια. Το *idiote* που σε πολλές γλώσσες του κόσμου, αλλά και γενικά στην ιατρική, σημαίνει ηλίθιος, βλάκας, μικρόνους, προέρχεται από την αρχαία Ελληνική λέξη ιδιώτης που σημαίνει, ο αδέξιος, ο άπειρος, ο ανίδεος, ο ανίκανος να ασχοληθεί με τα δημόσια πράγματα. Το "σινεμά" πέρασε στην καθημερινή μας ζωή από πολλές δεκαετίες τώρα. Πόσοι όμως νεοέλληνες ξέρουν σήμερα ότι είναι μια λέξη γνήσια Ελληνική. Το "cinema" είναι μια συντομογραφία της λέξης "cinematographe", που σημαίνει, τι άλλο να σημαίνει άραγε παρά κινηματογράφος, που είναι σύνθετη λέξη και αποτελείται από δυο Ελληνικώτατες λέξεις: το ουσιαστικό "κίνηση" και το ρήμα "γράφω".

II.- Ο ΒΙΟΣ

Ποιος είναι ο Ηράκλειτος; Όσο σκοτεινή η σκέψη του, άλλο τόσο σκοτεινή και η ζωή του. Οι λαλίστατοι συνήθως αρχαίοι Έλληνες συγγραφείς, λίγες πληροφορίες εισφέρουν για τη ζωή του Ηράκλειτου κι αυτές σε πολλά σημεία αντιφατικές.

Την μακροσκελέστερη βιογραφία του, την οφείλουμε στον Διογένη τον Λαέρτιο, η οποία όμως δεν ξεπερνά τις επτά σελίδες.⁵⁹

Από τα λίγα στοιχεία που υπάρχουν μπορούμε να συνοψίσουμε τη βιογραφία του Ηράκλειτου ως εξής:

Ήταν γιος του Βλόσσωνα ή κατ' άλλους του Ηράκωντα και κατάγονταν από την Έφεσο.

Πιθανόν να γεννήθηκε το έτος 544 π.Χ. και η μεγάλη ακμή του ήταν στα χρόνια της 69ης ολυμπιάδας, δηλαδή 504 - 501 π.χ. και έζησε περίπου 60 χρόνια.

Γόνος αριστοκρατικής οικογένειας με απώτερη καταγωγή απ' τον Κόδρο, τον τελευταίο βασιλιά της Αθήνας. Η οικογένειά του είχε κάποιο βασιλικό αξίωμα. Οι απόγονοί τους δικαιούνταν την πρωτοκαθεδρία στους δημόσιους αγώνες, φορούσαν πορφύρα σαν έμβλημα του βασιλικού γένους, κρατούσαν σκίπωνα αντί για σκήπτρο και προέδρευαν στις ιερές γιορτές της Ελευσίνας Δήμητρας.

Ο Ηράκλειτος παραχώρησε οικειοθελώς το βασιλικό αξίωμα στον αδελφό του κι όπως λέγει ο Κ. Αξελός "...απέβαλε με την θέλησή του το βασιλικό αξίωμα για μια άλλη βασιλεία- τη βασιλεία της σκέψης."⁶⁰

Ο Ηράκλειτος δεν είναι οπαδός καμμιάς συγκεκριμένης θρησκείας. Ούτε καν "οπαδός"- αν ταιριάζει ο όρος - των συγχρόνων του μυστηρίων, καίτοι οι πιο πολλοί απ' αυτούς που έχουν ασχοληθεί με τον Ηράκλειτο, τον θέλουν μυσμένο στα Ελευσίνια.

⁵⁹Βλ. Διογένης Λαέρτιος ΑΠΑΝΤΑ εκδόσεις ΚΑΚΤΟΣ σελ. 90

⁶⁰Κ.Αξελός Ο Ηράκλειτος και η φιλοσοφία Εξάντας Αθήνα 1974

Από καμμία πηγή δεν προκύπτει με σαφήνεια τίποτα για σπουδές του Ηράκλειτου, καίτοι ο Σωτίων αναφέρει ότι μερικοί έχουν πει ότι μαθήτευσε στον Ξενοφάνη,⁶¹ (Ξενοφάνης ο Κολοφώνιος 575- 480 π. Χ. θεωρείται ιδρυτής της Ελεατικής Σχολής), ούτε αν ταξίδεψε κι αν μνηθήκε στα γνωστά τότε μυστηριακά κέντρα της ανατολής και της Αιγύπτου, όπως ο Θαλής, ο Βίας, ο Σόλωνας, ο Πυθαγόρας, ο Δημόκριτος, ο Πλάτωνας κ.λ.π.

Ακόμη και μέσα στα πλαίσια του ευρύτερου Ελλαδικού χώρου της εποχής του, από καμμία μαρτυρία δεν προκύπτει καμμία μετακίνησή του από την γενέτειρά του την Έφεσο.

Ούτε άλλα στοιχεία για την ζωή του (παιδική ηλικία, νεότητα, οικογενειακή κατάσταση κ.λ.π.) έχουμε.

Πολλά θυλούνται για τον θάνατο του Ηράκλειτου. Η πιο διαδομένη εκδοχή είναι ότι αρρώστησε από υδρωπικία κι ότι εμφανίστηκε στους γιατρούς της Εφέσου και τους ρώτησε αν μπορούν να μετατρέψουν την υγρασία σε ξηρασία,⁶² ή με άλλη εκδοχή, αν μπορούσαν να βγάλουν τα σπλάχνα του και ν' αδειάσουν το νερό.

Κι εφόσον οι γιατροί της Εφέσου απάντησαν αρνητικά κάλυψε το σώμα του με ζεστή κοπριά, με την ελπίδα ότι θα εξάτμιζε το νερό από μέσα του, αλλά μάταια γιατί πέθανε εκεί ή με άλλη εκδοχή πασαλείφτηκε τόσο που οι σκύλοι τον κατέφαγαν.

Πάνω στο θάνατο του Ηράκλειτου υπάρχουν και αντίθετες απόψεις που υποστηρίζουν ότι γιατρεύτηκε από την υδρωπικία και πέθανε από άλλη αιτία.⁶³

Ο Ηράκλειτος έγραψε ένα και μοναδικό βιβλίο που το ονόμασε "Περί φύσεως" (περί φύσιος) το οποίο και το αφιέρωσε στο Ναό της Αρτέμιδας. Άλλοι ονομάζουν το βιβλίο του "Μούσαι"⁶⁴ κι άλλοι "Γνώμονα ηθών, τρόπου κόσμον

⁶¹ Διογένης Λαέρτιος βιβλ. 9 κεφ. 5.

⁶² Αυτή είναι μια αλληγορία πάνω στις διαδασκαλίες του Ηράκλειτου, όπως θα δούμε παρακάτω.

⁶³ Ο Αρίστων και ο Ιππόβοτος, βλέπε Διογένη Λαέρτιο, όπου παραπέμπω πιο πάνω.

⁶⁴ Ο Πλάτωνας στον Σοφιστή (242 e) Κάνει υπαινιγμό για τον Ηράκλειτο και μιλά για Μούσες της Ιωνίας. Το ίδιο και ο Κλή-

ένα των ξυμπάντων", ενώ ο Διόδωτος το ονομάζει "ακριβές οιάκισμα προς στάθμην βίου"

Ο Ηράκλειτος δεν είχε Σχολή, ανάλογη με την Ακαδημία του Πλάτωνα ή το Λύκειο του Αριστοτέλη. Δεν είχε μαθητές αλλά μόνο κάποιους θαυμαστές του έργου του.

Από την αρχαιότητα είχε δοθεί στον Ηράκλειτο το όνομα "Σκοτεινός" αλλά συνήθως και το όνομα "Εφέσιος"

Η προσωνομία σκοτεινός, κατά την πιο πιθανή εξήγηση, δόθηκε στον Ηράκλειτο εξ αιτίας της δυσκολίας που παρουσίαζε η κατανόηση των λόγων του.

Ο Διογένης ο Λαέρτιος μας άφησε για το έργο του Ηράκλειτου ένα επίγραμμα που, κατά τον Ιερώνυμο, αποδίδεται στον ποιητή ιάμβων Σκυθίνο που είναι πολύ χαρακτηριστικό.

*Μη ταχύς Ηρακλείτου επ' ομφαλόν είλεε βιβλόν
τούφεσιού μάλα τοι δύσβατος ατραπιτός ορφνή
και σκότος εστίν αλάμπετον ήν δε σε μύστης εισαγάγη,
φανερού λαμπρότερ' ηλίου.*

το οποίο έχει την έννοια "μη βιάζεσαι να μπεις γρήγορα, γιατί, δεν είναι εύκολο, στο νόημα του συγγράμματος του Ηράκλειτου του Εφέσιου γιατί είναι πολύ δύσβατος η ατραπός κι επικρατεί το σκούρο χρώμα και το σκότος απόλυτο, αλλ' όταν κάποιος μύστης σε μπάσει στο νόημα, τότε φανερώνονται τα πάντα πιο λαμπρά κι από τον Ήλιο.⁶⁵

μης ο Αλεξανδρέας στους Στρωματείς (Ε 9) "αι γουν Ιάδες Μούσαι διαρρήδην λέγουσι."

⁶⁵ Στηριζόμενος πάνω σ' αυτό το απόσπασμα ο Rundolf Steiner στο βιβλίο του ΑΡΧΑΙΑ ΣΟΦΙΑ ΚΑΙ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΣΜΟΣ εκδόσεις Ιάμβλιχος Αθήνα 1994 σελίδα 42 γράφει: "Η σχέση του Ηράκλειτου από την Έφεσο με τα Μυστήρια διαγράφεται σαφώς σε ένα παραδοσιακό ρητό σχετικά με αυτόν-ότι οι σκέψεις του "ήταν ένας δρόμος αδιάβατος" οποιοσδήποτε προσπαθούσε να τις προσεγγίσει χωρίς να έχει μυηθεί, δεν ανακάλυπτε σε αυτές παρά μόνον "ασθένεια και σκότος", ήταν όμως "λαμπρότερες από τον ήλιο" για οποιονδήποτε του παρουσιάζονταν από ένα μυστικιστή. Και όταν λέγεται για το βιβλίο του ότι αυτός το εναπέδωσε στο ναό της Αρτέμις, αυτό σημαίνει ότι

Ο Σωκράτης, όταν ο Ευριπίδης του έδωσε το έργο του **Ηράκλειτου** και το διάβασε είπε: *"...ά μεν συνήκα γενναία οίμαι δε και ά μη συνήκα πλήν Δηλίου γέ τινος δείται κολυμβητού"* (όσα κατάλαβα ήσαν σπουδαία, νομίζω δε και όσα δεν κατάλαβα να ήσαν σπουδαία, αλλά χρειάζεται κάποιος Δήλιος κολυμβητής) Η φράση αυτή έχει την έννοια ότι ο Σωκράτης αντιλήφθηκε τις απρόσιτες περιοχές της γνώσης που προσπαθεί να φωτίσει ο Εφέσιος και το βάθος αυτών των περιοχών, γι' αυτό μίλησε για Δήλιο βουτηχτή.⁶⁶

Άλλη εκδοχή που εισφέρει ο Σέλευκος γραμματικός και καταγράφει ο Διογένης ο Λαέρτιος, λέγει ότι κάποιος Κρότων στο βιβλίο που έγραψε με τον τίτλο "Κατακολυμβητής " αναφέρει ότι το βιβλίο του Ηράκλειτου τόφερε στην Ελλάδα ένας Κράτης ο οποίος και είπε ότι χρειάζεται Δήλιος κολυμβητής για να μη πνιγεί μέσα σ' αυτό.

Όπως είπαμε πιο πάνω, ο Ηράκλειτος δεν είχε σχολή, είχε μόνο μερικούς μαθητές, στην ουσία μεταγενέστερους οπαδούς θα μπορούσε κανείς να πει, οι οποίοι ασχολούνταν με την ερμηνεία του έργου του κι ονομάστηκαν Ηρακλειτικοί.

Αυτοί που μπορούσαν να εξηγήσουν τον λόγο του Ηράκλειτου στην αρχαιότητα, ήταν λίγοι και λογαριάζονταν για σημαντικοί.⁶⁷ Αυτοί όμως οι Ηρακλειτικοί, πολλές φορές ανακάτευαν την Ηρακλειτική σκέψη με την δική τους

μονάχα οι μυημένοι μπορούσαν να το κατανοήσουν. Ο Ηράκλειτος αποκαλούνταν "ο Σκοτεινός", επειδή μόνο μέσω των Μυστηρίων ήταν δυνατόν να ριχτεί φως στις απόψεις του."

⁶⁶ Στην Ελληνική αρχαιότητα οι κολυμβητές της Δήλου, θεωρούνταν φαίνεται ιδιαίτερα ικανοί βουτηχτές.

⁶⁷ Αναφέρονται ο Ίππασος ο Μεταποντίνος, ο Αλκμείων ο Κροτωνιάτης ο Αντισθένης, ο Ηρακλείδης ο Ποντικός, ο Κλεάνδης από την Άρσο της Τρωάδος, ο Αρίστων, ο Ιππόβοτος, ο Σφαίρος ο Στωϊκός, ο Έρμιππος, ο Πausανίας ο Ηρακλειτιστής, ο Νικομήδης ερμηνευτής του Ηράκλειτου και του Αριστοτέλη, ο Διονύσιος ο Αλικαρνασσεύς, ο Γραμματικός Διόδωτος, ο Δημήτριος εκ Μαγνησίας, ο Αινησιδής ο Αλεξανδρεύς μας πληροφορεί ότι ο Ηράκλειτος προετοίμασε την οδό για τους Σκεπτικούς και ότι πολλά του οφείλουν οι Στωϊκοί.

και κυρίως με στοιχεία απ' τους Σκεπτικούς, τους Σοφιστές και τους Στωϊκούς και έχουν επικριθεί γι αυτό από πολλούς αρχαίους συγγραφείς. Τόσο ο Αριστοτέλης, όσο και ο Πλάτωνας πολέμησαν πολύ ενάντια στους Ηρακλειτικούς και κυρίως ενάντια στους Σοφιστές και τον Κρατύλο, που όμως ήταν δάσκαλος του Πλάτωνα. *"Μετά δε τας ειρημένας φιλοσοφίας η Πλάτωνος επεγένετο πραγματεία τα μεν πολλά τούτοις ακολουθούσα, τα δε και ίδια παρά την των Ιταλικών έχουσα φιλοσοφίαν. Εκ νέου τε γαρ συνήθης γενόμενος πρώτον Κρατύλω και ταις Ηρακλειτίσις δόξαις ως απάντων των αισθητών αεί ρεόντων και επιστήμης περί αυτών ουκ ούσης, ταύτα μεν και ύστερον ούτος υπέλαβεν."*

Μετά από τις φιλοσοφίες που αναφέραμε έρχεται η θεωρία του Πλάτωνα, η οποία σε πολλά ακολούθησε τους προηγούμενους, έχει όμως και πολλά δικά της στοιχεία σε σύγκριση με την φιλοσοφία των Ιταλιωτών. Από την νεαρή του ηλικία ο Πλάτων ήρθε σε επαφή με τον Κρατύλο και τις δοξασίες του Ηράκλειτου ότι όλα τα αισθητά πράγματα βρίσκονται σε μια αιώνια ροή και ότι δεν υπάρχει βαθειά γνώση γι' αυτά. Αυτές τις απόψεις τις διατήρησε και αργότερα.

Αυτά μας λέγει ο Αριστοτέλης ⁶⁸

Οι φιλοσοφικές του απόψεις, κατά τον Διογένη τον Λαέρτιο, ήταν γενικά οι εξής: ⁶⁹ Το πυρ είναι το στοιχειώδες υλικό και με το πυρ ανταλλάσσονται τα πάντα και γίνονται με πύκνωση και αραιώση, αλλά τίποτε με σαφήνεια δεν αναφέρει. Τα πάντα γίνονται με την εναντιότητα και την ροή δίκην ποταμού. Πεπερασμένο είναι το παν και ένας είναι ο κόσμος. Γεννιέται από την φωτιά και πάλι μετατρέπεται σε φωτιά με περιοδικότητα που εναλλάσσεται αιώνια. Αυτά δε όλα καθορίζονται απ' την ειμαρμένη. Από τα ενάντια αυτό που οδηγεί στη γένεση λέγεται πόλεμος και έρις κι αυτό που οδηγεί στη εκπύρωση λέγεται συμφωνία και ειρήνη. Η μεταβολή είναι οδός πάνω και κάτω

⁶⁸ Αριστοτέλους "Μετά τα φυσικά" Α, 6, 987a, 29-35 εκδόσεις ΚΑΚΤΟΣ Αθήνα τ. Ι σελ. 78

⁶⁹ βλ. Διογένη Λαέρτιο των εκδόσεων Κάκτος.

τω και ο κόσμος δημιουργείται σύμφωνα μ' αυτή φωτιά. Γιατί όταν συμπυκνώνεται το πυρ υγροποιείται και με την συγκέντρωση σχηματίζεται το νερό. Το νερό με την πήξη μετατρέπεται σε γη. Αυτή είναι η κάτω οδός. Όταν πάλι η γη διαχέεται, σχηματίζεται το νερό και από αυτό τα υπόλοιπα. Όλα σχεδόν, λέγει, ανάγονται στις θαλάσσιες αναθυμιάσεις. Αυτή είναι η προς τα άνω οδός. Αναθυμιάσεις γίνονται και από τη γη και από τη θάλασσα. Οι θαλασσινές είναι φωτεινές και καθαρές ενώ οι γήινες είναι σκοτεινές. Η φωτιά αυξάνεται από τις φωτεινές, το υγρό από τις άλλες. Δεν διασαφηνίζει το ποιόν αυτού στο οποίο περιέχονται όλα, λέγει όμως πως υπάρχουν μέσα σ' αυτό σκάφες με την κοίλη πλευρά τους στραμμένη προς τα εμάς, όπου συγκεντρώνονται οι λαμπρές αναθυμιάσεις και σχηματίζουν τις φλόγες, οι οποίες είναι τα αστέρια. Η πιο λαμπρή και θερμή είναι η φλόγα του ήλιου. Τα υπόλοιπα αστέρια απέχουν περισσότερο απ' τη γη και γι' αυτό φωτίζουν και ζεσταίνουν λιγότερο. Η σελήνη, που είναι πιο κοντά στη γη διασχίζει την περιοχή που δεν είναι καθαρή. Ο ήλιος κινείται σε τόπο διαυγή και αμιγή και κρατάει από μας συμμετρική απόσταση, γι' αυτό θερμαίνει και φωτίζει περισσότερο. Έκλειψη ηλίου και σελήνης συμβαίνει, όταν οι σκάφες στρέφονται προς τα πάνω. Οι φάσεις της σελήνης είναι αποτέλεσμα της σταδιακής περιστροφής που κάνει η σκάφη εκεί που βρίσκεται. Η μέρα, η νύχτα, οι μήνες, οι εποχές, τα χρόνια, οι βροχές οι άνεμοι και όλα τα παρόμοια είναι αποτελέσματα των διαφόρων αναθυμιάσεων. Η φωτεινή αναθυμίαση, καθώς φλογίζεται στον κύκλο του ηλίου, δημιουργεί τη μέρα, ενώ όταν επικρατεί η αντίθετη δημιουργείται η νύχτα. Όταν από το φωτεινό αυξάνεται το θερμό, δημιουργεί το καλοκαίρι όταν από το σκοτεινό έχουμε περίσσεια υγρού, αποτέλεσμα είναι ο χειμώνας. Με τρόπο ανάλογο δημιουργεί και τα υπόλοιπα. Δεν αναφέρει τίποτα σχετικά με τη φύση της γης αλλά ούτε και των σκαφών. Αυτές ήταν οι απόψεις του."

Βέβαια από τα αποσπάσματα που έχουν σωθεί δεν προκύπτουν όλες αυτές οι δοξασίες του Ηράκλειτου. Αλλά όταν έγραφε ο Διογένης ο Λαέρτιος, σίγουρα πρέπει να υπήρχαν, αν όχι το σύγγραμμα, τουλάχιστον κάποιες εκτε-

ταμένες περιλήψεις του έργου του Ηράκλειτου κι έτσι δεν μπορεί κανείς να έχει τεκμηριωμένες αντιρρήσεις γι' αυτά που λέγει ο Διογένης. Τεκμηριωμένη αντίρρηση όμως, μπορεί να θεμελιωθεί πάνω στην σκέψη αν ο Διογένης ο Λαέρτιος ή οι πηγές του, είχαν κατανοήσει ορθά το έργο του Ηράκλειτου.

Ο Κώστας Αξελός στο έργο του για τον Ηράκλειτο που αναφέρω πιο πάνω, ήδη διατυπώνει κάποιες επιφυλάξεις για τον Διογένη τον Λαέρτιο, τον αποκαλεί αγαθό⁷⁰ λέγει ότι ήταν δοξογράφος και καθόλου φιλόσοφος⁷¹ και γενικά δείχνει μια στάση πολύ επιφυλακτική για τον Διογένη τον Λαέρτιο. Δεν μπορώ να πω ότι συμμερίζομαι απόλυτα αυτή την αντιμετώπιση, αλλά μπορώ να πω ότι για τον Ηράκλειτο, σε εποχή που πρέπει να υπήρχαν περισσότερα στοιχεία απ' ότι σήμερα, οι 7 σελίδες του Διογένη του Λαέρτιου, ήταν μια πολύ πρόχειρη αντιμετώπιση αυτού του φοβερού παιδιού της αρχαίας Ελληνικής σκέψης, κι έτσι τελικά συμμερίζομαι μια κάποια σοβαρή επιφύλαξη για το έργο του Διογένη του Λαέρτιου, σε ότι αφορά τον Ηράκλειτο και προπαντός την φιλοσοφία του (το έργο του).

Τελικά βέβαια ο Διογένης ο Λαέρτιος είπε πολλά περισσότερα για τον Ηράκλειτο, απ' ό,τι όλοι οι αρχαίοι Έλληνες συγγραφείς τόσο στα κλασικά και ελληνιστικά χρόνια, όσο και στους πρώτους μεταχριστιανικούς χρόνους.

⁷⁰ σελίδα 75

⁷¹ σελίδα 70

III.- Τ Ο Π Ρ Ο Φ Ι Λ

Εδώ, όσο κι αν φαίνεται νεωτεριστικός ο τίτλος, θα επιχειρήσουμε να σκιαγραφήσουμε το προφίλ του Σκοτεινού Εφέσιου, όπως αυτό παρουσιάζεται απ' τις αρχαίες πηγές.

Ο Ηράκλειτος εμφανίζεται σ' αυτές τις πηγές, με πολύ διαφορετικές απόψεις και με πολλές αντιθέσεις.

✓ Είναι ένας υπερφίαλος εγωϊστής.

✓ Είναι εχθρός του λαού.

✓ Είναι ένας καταλύτης των αξιών και των προσώπων της αρχαιότητας.

✓ Είναι ένας που συμπεριφέρεται αλαζονικά σαν αριστοκράτης.

Ένας απ' τους βιογράφους του, ο Διογένης ο Λαέρτιος⁷² γράφει: *"...Μεγαλόφρων δε γέγονε παρ' οντιναούν και υπερόπτης..."* Υπήρξε μεγαλόφρων και υπερόπτης, περισσότερο από κάθε άλλον.

Ο Τίμων αναφέρει *"τοῖς δ' ἐνὶ κοκκυστῆς, οὐλολοῖδος Ἡράκλειτος αἰνικτῆς ἀνόρουσε"*. Ανάμεσά τους αναπήδησε ο Ηράκλειτος που έκραζε σαν κούκος, λοιδορούσε τον όχλο και μιλούσε αινιγματικά.

Ο Ηράκλειτος λοιπόν που έκραζε σαν κούκος και ήταν *"οὐλολοῖδος"* και *"αἰνικτῆς"*.

Είναι γεγονός ότι ο Ηράκλειτος αιφνιδίαζε πάντα την κοινή γνώμη της μικρής πολιτείας του, της Εφέσου, με φράσεις και πράξεις, σχεδόν ακατανόητες για τον πολύ κόσμο, αλλά και για τους κάποιες, αναπτυγμένης αντίληψης.

Φράσεις σαν *"...Ὅλοι οἱ Εφέσιοι που ἔχουν περάσει την εφηβεία πρέπει να κρεμαστούν και να αφήσουν την πόλη σ' εκείνους που δεν ἔχουν φτάσει την εφηβεία ακόμη, αφού ἔδωξαν τον Ερμόδωρο, ἄνδρα κατά πολύ ἀνώτερό τους λέγοντας : Να μην ὑπάρχει οὔτε ἓνας ἀνώτερος ἀπὸ μας. Ἀν ὑπάρχει κάποιος να πάει σε ἄλλο μέρος μαζί με ἄλ-*

⁷² Αυτός που λίγο πολύ τον "θάγαμε" πιο πάνω.

λους.”⁷³ είναι πολύ λογικό να προκαλούν τους συμπατριώτες του.

Επίσης ο Διογένης ο Λαέρτιος μας μεταδίδει: όταν του ζήτησαν να θεσπίσει νόμους, αδιαφόρησε τελείως, επειδή είχε ήδη επικρατήσει κακός τρόπος διακυβέρνησης στην πόλη και πήγε στο ιερό της Αρτέμιδας και έπαιζε με τα παιδιά κότσια. Κι επειδή οι Εφέσιοι μαζεύτηκαν γύρω του και τον κοίταζαν, είπε *“Τι απορείτε κάκιστοι; λέτε πως δεν είναι προτιμότερο αυτό από το ν’ ασχολούμαι μαζί σας με την πολιτική.”*⁷⁴

Ακόμα ο ίδιος συγγραφέας μας μεταδίδει ότι όταν ρωτήθηκε γιατί δεν μιλά απάντησε *“μα για να μιλάτε εσείς”*.

Αυτά είναι αρκετά βέβαια για να προκαλεί τους συμπατριώτες του. Αλλά αν προχωρήσουμε παραπέρα θα δούμε ότι είπε πράγματα τα οποία προκαλούσαν το μέσο Έλληνα της εποχής, αλλά και την κορυφή της πνευματικής τάξης του αρχαίου Ελληνικού χώρου.

“Πολυμαθήη νόον έχειν ου διδάσκει, Ησίοδον γαρ αν ε-δίδαξε και Πυθαγορίην, αυτίς τε Ξενοφάνεα τε και Εκαταίον”.⁷⁵ Η πολυμαθεία δεν διδάσκει να έχεις νου. Αν ήταν έτσι θα δίδασκε τον Ησίοδο και τον Πυθαγόρα κι ακόμη τον Ξενοφάνη και τον Εκαταίο.

Κι ακόμη για τον Όμηρο έλεγε: *“..άξιον εκ των αγώνων εκβάλλεσθαι και ραπίζεσθαι και Αρχίλοχον”*⁷⁶ ομοίως....” μας είπε στο

⁷³ Απ.121. Στράβ. 14, 25 άξιον Εφεσίοις νηιδόν απαγξασθαι πάσι καί τοις ανήβοις τήν πόλιν καταλιπείν, οίτινες Ερμόδωρον άνδρα εωυτών ονήιστον εξέβαλον φάντες ημέων μηδέ εις ονήιστος έστω, ει δέ μή, άλληη τε καί μετ’ άλλων.

⁷⁴ “Τι ω κάκιστοι δαυμάζετε” είπεν “η ουν κρείττον τούτο ποιείν ή μεδ’ υμών πολιτεύεσθαι”

⁷⁵ Διογένης Λαέρτιος βιβλ. έννατον αριθ. 1

⁷⁶ Ο Αρχίλοχος ήταν ένας μεγάλος ποιητής της αρχαίας Ελλάδας. Θεωρείται σαν ο αρχαιότερος ποιητής Ιάμβων. Γεννήθηκε στην Πάρο, άγνωστο πότε, πατέρας του ήταν ο αριστοκρατικής καταγωγής Τελεσικλής και μητέρα του η δούλη Ενιπώ. Πρέπει να θεωρείται σαν πολύ πιθανό, κατά το Πάριο Χρονικό, ότι η ακμή του βρίσκονταν στα χρόνια της 24ης Ολυμπιάδας (683-677 π. Χ.)

απ. 42⁷⁷, του αξίζει να αποκλεισθεί απ’ τους αγώνες και να μαστιγωθεί, ομοίως και ο Αρχίλοχος. Ακόμη για τον Όμηρο μας είπε απ. 56. εξηπάτηνται, φησίν, οι άνθρωποι πρὸς την γνώσιν τον φανερών παραπλησίως. Ομήρω, ὅς ἐγένετο των Ελλήνων σοφώτερος πάντων. εκείνον τε γάρ παίδες φθείρας κατακτείνοντες εξηπάτησαν ειπόντες ὅσα εἶδομεν καί ἐλάβομεν, ταῦτα ἀπολείπομεν, ὅσα δέ οὔτε εἶδομεν οὔτ’ ἐλάβομεν, ταῦτα φέρομεν

οι άνθρωποι, λέγει, απατώνται ως προς την γνώση των φανερών παραπλησία με τον Όμηρον ο οποίος υπήρξε ο σοφώτερος όλων των Ελλήνων. Διότι και εκείνον εξηπάτησαν παιδιά που σκότωναν ψείρες λέγοντάς του ὅσα εἶδαμε και ἐπιάσαμε, αὐτά τα ἀφήνουμε, ὅσα οὔτε εἶδαμε οὔτε ἐπιάσαμε, αὐτά τα ἔχουμε πάνω μας. απ. 105 . (Ηράκλειτος) αστρολόγον φησὶ τὸν Ὀμηρον. (ο Ηράκλειτος) αποκαλεί τον Όμηρο αστρολόγο.(Σχόλ. Ομήρου ΑΤ Σ 251)

Και για τον Ησίοδο, είπε ακόμη:

Απ. 57. διδάσκαλος δέ πλείστων Ησίοδος τούτον επίστανται πλείστα εἶδέναι, ὅστις ημερὴν καὶ ευφρόνην οὐκ ἐγίνωσκεν ἔστι γάρ ἐν. διδάσκαλος των πιο πολλών ο Ησίοδος που νόμιζαν ὅτι αυτός κατείχε πολλά, ενώ δεν γνώριζε ὅτι η μέρα και η νύκτα, είναι μία.

Απ. 106. Ηράκλειτος επέπληξεν Ησίοδω.....ως αγνοούντι φύσιν ημέρας απάσης μίαν ουσαν.

ο Ηράκλειτος κατηγορεί τον Ησίοδο ὅτι αγνοεί ὅτι η φύση όλων ανεξαιρέτως των ημερών είναι μία.

Για τον Θαλή τον Μιλήσιο είπε:

Απ. 38. δοκεὶ δέ κατὰ τινας (Θαλής) πρώτος αστρολογῆσαι..... μαρτυρεῖ δ’ αὐτῷ καὶ Ηράκλειτος και Δημόκριτος.

μερικοί θεωρούν ὅτι πρώτος ο Θαλής ασχολήθηκε με την αστρονομία και το επιβεβαιώνουν και ο Ηράκλειτος και ο Δημόκριτος.

Βέβαια πρέπει να πούμε ὅτι το αστρολόγος και το αστρολογῆσαι για την Ελληνική αρχαιότητα, δεν σήμαινε ὅτι σήμερα σημαίνει η αστρολογία, αλλά την επιστημονική αστρονομία. Η λέξη προέρχεται από τις Ελληνικές λέξεις άστρο και Λόγος που ὅπως θα δούμε στην αρχαία Ελλάδα και κυρίως στον Ηράκλειτο ο Λόγος είναι ισοδύναμη έννοια του Νόμου.

Τον Βία τον Πριηνέα φαίνεται ὅτι τον εκτιμούσε ιδιαίτερα:

Απ. 39. Διογ. Λαέρτ. 1, 88

εν Πριήνη Βίας ἐγένετο ο Τευτάμεω ου πλείων λόγος ή των άλλων.

στην Πριήνη εγεννήθη ο Βίας ο υιός του Τευτάμου του οποίου ο λόγος

⁷⁷ Διογένης Λαέρτιος πιο πάνω

ΠΑΝΝΗ Φ. ΓΕΩΡΓΑΚΟΠΟΥΛΟΥ ΗΡΑΚΛΕΙΤΟΣ Ο ΕΦΕΣΙΟΣ

είναι μεγαλύτερος παρά των άλλων.

Οι πιο πάνω, για την Ελληνική αρχαιότητα, ήταν τα ιερά τέρατα της Ελληνικής σκέψης και για τους μεταγενέστερους χρόνους, τα ιερά τέρατα της παγκόσμιας σκέψης.

Στον Διογένη τον Λαέρτιο αναφέρονται τα εξής:

"Θεόφραστος δε φησιν υπό μελαγχολίας τα μεν ημιτελή, τα δ' άλλοτε άλλως έχοντα γράψαι.."

(Ο Θεόφραστος λέγει ότι εξαιτίας μελαγχολίας κάποια έργα του τα άφησε μισοτελειωμένα και σε κάποια εκφράζει κάθε φορά διαφορετικές απόψεις.).

Ο ποιητής Λουκρήτιος⁷⁸ θα πει για τον Ηράκλειτο: *"όνομα φωτεινό χάρη στη σκοτεινή του γλώσσα ανάμεσα στους Έλληνες πιότερο για τους ελαφρόμυαλους παρά για τα ζυγισμένα μυαλά."*

Από μια πρώτη εντύπωση, που προκαλείται απ' αυτές

⁷⁸ Λουκρήτιος Κάρος Τίτος (Titus Lucretius Karus). Λατίνος ποιητής (Καμπανία 99-55 π.Χ.). Έγραψε το ποιητικό έργο *"Περί της φύσεως των πραγμάτων"* (De rerum natura) σε 6 βιβλία. Σύμφωνα με μια πληροφορία που παραδίδει ο Άγιος Ιερώνυμος, παραφρόνησε από ερωτικό φίλτρο και τα ποιήματά του τάγραψε στα διαλείμματα εχεφροσύνης και τέλος αυτοκτόνησε, αφήνοντας το έργο του ατέλειωτο. Την έκδοση του έργου επιμελήθηκε ο Κικέρων. Ήταν επηρεασμένος από τον Έλληνα Φιλόσοφο Επίκουρο (Ο Επίκουρος είναι Αθηναίος κι όχι Σαμιώτης όπως νομίζεται από πολλούς. Γιος του Νεοκλέα και της Χαιρεστράτης από τον Δήμο Γαργητού, γεννήθηκε στην Αθήνα το έτος 341 π.Χ. Πέρασε τα παιδικά του χρόνια στη Σάμο όπου ο πατέρας του ήταν γραμματοδιδάσκαλος. Στα 18 του χρόνια ξαναγύρισε στην Αθήνα και στη συνέχεια πήγε κατά σειρά στην Κολοφώνα, Μυτιλήνη και Λάμψακο, όπου άρχισε να διδάσκει. Σε ηλικία 36 ετών επέστρεψε οριστικά στην Αθήνα όπου και πέθανε το 270 π.Χ. Ο Επίκουρος δίδασκε ότι η ηδονή έχει σημασία και όχι η αρετή *"Αρετή η ηδονή και δι' αυτήν αγαθόν"* και είχε μεγάλη επίδραση στους συγχρόνους του και μεταγενέστερους Έλληνες και Λατίνους. Στα νεώτερα χρόνια η επίδρασή του ήταν πολύ μεγάλη στους Ευρωπαίους φιλόσοφους. Χαρακτηριστικό είναι ότι ο Μαρξ την διδακτορική του διατριβή την έχει αφιερώσει στον Επίκουρο.)

ΠΑΝΝΗ Φ. ΓΕΩΡΓΑΚΟΠΟΥΛΟΥ ΗΡΑΚΛΕΙΤΟΣ Ο ΕΦΕΣΙΟΣ

τις ρήσεις του Σκοτεινού Ηράκλειτου, μπορεί κανείς να συμφωνήσει για τα συμπεράσματα που ανάφερα πιο πάνω για το προφίλ του Ηράκλειτου.

Ο Ηράκλειτος δεν είναι για την αρχαιότητα, ότι ήταν ο Αλκιβιάδης ο οποίος, από τις γνώμες που έχουν διατυπωθεί από πολλούς αρχαίους συγγραφείς, για τον Ηράκλειτο, δείχνει να "μοιάζει" μ' αυτόν.

Αλλά η συνολική γνώμη για τον Ηράκλειτο στην αρχαιότητα, βρίσκεται σε διαμετρική αντίθεση με την γνώμη της για τον Αλκιβιάδη.

Ναι μεν ο Ηράκλειτος είχε, κατά την άποψη των αρχαίων, αυτά τα ελαττώματα, αλλά σε γενικές γραμμές, όπως προκύπτει και απ' τα βιογραφικά και από τα δοξολογικά στοιχεία ο Ηράκλειτος, με όλες τις επιφυλάξεις, τύχαινε της γενικής αποδοχής της αρχαιότητας.

Όπως είδαμε πιο πάνω ο Ηράκλειτος παραχώρησε οικειοθελώς το βασιλικό αξίωμα στον αδελφό του, πράγμα το οποίο αναιρεί σε μεγάλο βαθμό, ότι ήταν ένας υπερφίαλος εγωϊστής.

Ο Ηράκλειτος έπαιζε με τα παιδιά, αλλά και δέχονταν την διαδοχή των παιδιών στην εξουσία της Εφέσου, όπως είδαμε πιο πάνω κι όχι μόνο αυτό, αλλά υπάρχει και το γνωστό απ. 52 το οποίο έχει ολόκληρο: *"αίων παις έστι παίζων πεσσεύων, παιδός η βασιλή"*. (Ο χρόνος είναι ένα παιδί που παίζει ρίχνοντας ζάρια, ενός παιδιού η βασιλεία).

Απ' αυτά συνάγεται ότι ο Ηράκλειτος δεν ήταν "οχολοΐδορος", όπως αποκλήθηκε στην αρχαιότητα, γιατί και τα παιδιά, τα ανώνυμα εξ ορισμού παιδιά, ανήκουν, κατά την δική μας αντίληψη των πραγμάτων, στον όχλο, αφού αυτά κατά τεκμήριο δεν έχουν διαμορφωμένη και διακεκριμένη ακόμα προσωπικότητα.

Ας πάμε όμως στην άποψη ότι ο Ηράκλειτος συμπεριφέρονταν σαν αλαζόνας αριστοκράτης από καταγωγή. Το ότι ήταν, δεν αμφισβητείται από κανέναν. Αλλά συμπεριφέρονταν σαν τέτοιος; γιατί αυτό είναι το ζητούμενο. Εγώ νομίζω ότι όχι.

Ο Ηράκλειτος έζησε μια φτωχική ζωή στην Έφεσο και κάποια χρόνια της ζωής του, μόνος στα βουνά

Αποποιήθηκε οποιαδήποτε αξιώματα κι οποιεσδήποτε

τιμές και τιμητικές προσκλήσεις.

Είναι πολύ γνωστή η πρόσκληση που έστειλε στον Ηράκλειτο ο Βασιλιάς των Περσών ο Δαρείος ο γιος του Υστάσπη του μεγάλου τότε βασιλιά του γνωστού κόσμου και η απάντηση του Ηράκλειτου.

Η ΠΡΟΣΚΛΗΣΗ ⁷⁹

"Ο βασιλιάς Δαρείος, γιος του Υστάσπη, χαιρετά τον Ηράκλειτο, τον Εφέσιο σοφό άνδρα. Έγραψες ένα έργο "Περί φύσεως" που είναι δύσκολο να κατανοηθεί και να εξηγηθεί. Σε ορισμένα σημεία, αν ερμηνευθεί λέξη προς λέξη, φαίνεται να περιέχει κάποια δυνατότητα θεώρησης για τον κόσμο, το σύμπαν και όσα συμβαίνουν σ' αυτό, τα οποία βρίσκονται σε θεϊκή κίνηση. Τα περισσότερα όμως σημεία είναι ασαφή και γι' αυτό ακόμη και όσοι έχουν ασχοληθεί πολύ με τα συγγράμματα δυσκολεύονται να κατανοήσουν τι ακριβώς θέλεις να πεις. Θέλει λοιπόν ο βασιλιάς Δαρείος, ο γιος του Υστάσπη, να σε ακούσει και να γνωρίσει την Ελληνική παιδεία. Γι' αυτό έλα σύντομα να με δεις στο παλάτι μου. Οι Έλληνες κατά κανόνα δεν προσέχουν τους σοφούς άνδρες και παραβλέπουν όσα σωστά προσδιορίζονται και προβλέπονται απ' αυτούς και τα οποία είναι σπουδαία και ως ακούσματα και ως γνώσεις. Εγώ είμαι διατεθειμένος να σου παραχωρήσω κάθε προνόμιο και να ζω σύμφωνα με τις παραινέσεις σου ακούγοντας καθημερινά τις σπουδαίες ομιλίες σου". ⁸⁰

⁷⁹ Διογένης Λαέρτιος, όπου ανωτέρω.

⁸⁰ Βασιλεύς Δαρείος πατρός Υστάσπεω Ηράκλειτον Εφέσειον σοφόν άνδρα προσαγορεύει χαίρειν. Καταβέβλησαι λόγον Περί φύσεως δυσνόητον τε και δυσεξήγητον. εν τισί μεν ερμηνευσόμενος κατά λέξιν σήν δοκεί δύναμιν τινά περιέχειν κόσμου τε του σύμπαντος και των εν τούτω γενομένων, άπερ εστίν εν θειοτάτη κείμενα κινήσει των δε πλείστων εποχήν έχοντα, ώστε και τους επί πλείστων μετεσχηκότας συγγραμμάτων διαπορείσθαι της ορθής δοκούσης γεγράφθαι παρά σοι εξηγήσεως. βασιλεύς ουν Δαρείος Υστάσπου βούλεται της σης ακροάσεως μετασχείν και παιδείας Ελληνικής. Έρχου δη συντόμως προς εμήν όγιν και βασίλειον οίκον. Έλληνες γαρ επί το πλείστον α-

Η ΑΠΑΝΤΗΣΗ ⁸¹

"Ο Εφέσιος Ηράκλειτος χαιρετά το βασιλιά Δαρείο το γιο του Υστάσπη. Όσοι τυχαίνουν να ζουν πάνω στη γη, αδιαφορούν για την αλήθεια και τη δικαιοσύνη και μένουν προσκολλημένοι μόνο στην απληστία και τη φιλοδοξία εξαιτίας κακής ανοησίας. Εγώ επειδή έχω ξεχάσει κάθε κακία και αποφεύγω γενικά τις υπερβολές, που συνδέονται άμεσα με το φθόνο, και επιπλέον επειδή δεν θέλω να έχω σχέση με την υπερηφάνεια, δεν υπάρχει περίπτωση να έρθω στη χώρα των Περσών, αλλά θα αρκεστώ στα λίγα, όπως θεωρώ σωστό"

Και ο Διογένης ο Λαέρτιος επιλέγει: *"τοιούτος μεν ανήρ και προς βασιλέα."* Τέτοιος ήταν αυτός ο άντρας ακόμη και απέναντι στον μεγάλο βασιλιά. ⁸²

Ακόμη και τους Αθηναίους, που τον εκτιμούσαν πολύ, τους αντιμετώπιζε περιφρονητικά.

Ο Κλήμης ο Αλεξανδρινός αναφέρει ότι έπεισε τον τύραννο Μελαγκόμα να παραιτηθεί απ' την εξουσία. ⁸³

Ο Θεμίστιος αναφέρει ότι όταν οι Πέρσες κήρυξαν τον πόλεμο στους Εφέσιους και πολιορκήσαν την πόλη και τα τρόφιμα άρχισαν να λιγοστεύουν, οι Εφέσιοι μαζεύτηκαν να συζητήσουν πως θ' αντιμετώπισουν την κατάσταση. Κα-

νεπισήμαντοι σοφοίς ανδράσιν όντες παρορώσι τα καλώς υπ'αυτών ενδεικνύμενα προς σπουδαίαν ακοήν και μάθησιν. παρ'εμοί δ'υπάρχει σοι πάσαν μεν προεδρία, καθ'ημέραν καλή και σπουδαία προσαγόρευσις και βίος ευδόκιμος σαις παραινέσεσιν."

⁸¹ "Ηράκλειτος Εφέσιος βασιλεί Δαρείω πατρός Υστάσπεω χαίρειν. Όκόσοι τυγχάνουσιν όντες επιχδόνιοι της μεν αληθείνης και δικαιοπραγμοσύνης απέχονται, απληστίη δε και δοξοκοπή προσέχουσι κακής ένεκα ανοίης. εγώ 'αμνηστίν έχων πάσης πονηρίας και κόπον φεύγων παντός οικειούμενον φθόνω και διά το περίστασθαι υπερηφανήν ουκ αν αφικοίμην εις Περσών χώρην, ολίγοις αρκεόμενος κατ'εμήν γνώμην."

⁸² Υπάρχει βέβαια σημαντική επιφύλαξη για την γνησιότητα των επιστολών αυτών

⁸³ Στρωματείς Ι, 65, 22Α3.

νείς ωστόσο δεν είπε ότι η κατάσταση πρέπει ν' αντιμετωπισθεί με τον περιορισμό της πολυτελείας διαβίωσής τους.

Τότε ένας άνδρας που τον έλεγαν Ηράκλειτο, πήρε κριθάλευρο, το έβρεξε και καθισμένος ανάμεσά τους το έφαγε. Λέγεται πως οι Εφέσιοι δεν χρειάστηκαν άλλη εξήγηση και κατάλαβαν ότι μόνο με τον περιορισμό της κατανάλωσης θα αντιμετωπίσουν την κατάσταση και ακόμη, όταν οι Πέρσες έμαθαν τα γεγονότα, έλυσαν την πολιορκία και έφυγαν.

Μια άλλη παραλλαγή για το ίδιο επεισόδιο μας άφησε ο Πλούταρχος ο Χαιρωνέας.

Απ' ότι βλέπουμε, το προφίλ του "Σκοτεινού" δεν είναι τόσο απλό να οριοθετηθεί.

Ο Ηράκλειτος παρουσιάζεται αινιγματικός, τόσο στα λεγόμενα, όσο και στον τρόπο ζωής αλλά και στη συμπεριφορά.

Τι ήταν λοιπόν ο Ηράκλειτος;

Αυτό είναι το ζητούμενο σ' αυτό το βιβλίο, μαζί με το τι μας είπε ο Ηράκλειτος. Πιο κάτω θ' ασχοληθώ πιο εκτεταμένα με τα θέματα αυτά. Εδώ θέλησα απλά να κάνω μια εισαγωγή στο προφίλ αυτού του πιο περίεργου και αινιγματικού άντρα, όλων των εποχών.

Ο Ηράκλειτος, όπως είπα πιο πάνω, είναι μια παράξενη φιγούρα στην παγκόσμια ιστορία, αλλά και στην παγκόσμια ιστορία της εσωτερικής σκέψης, παράξενη, απροσδόκητη κι αναπάντεχη.

Παρά τις μικρές εξαιρέσεις, που οι αρχαίοι Έλληνες συγγραφείς τον αντιμετωπίζουν σκωπτικά,⁸⁴ ο Ηράκλειτος απολάμβανε απ' τους αρχαίους συγγραφείς, τεράστιο σεβασμό και κύρος. Αλλά το κυριώτερο κάθε αναφορά στον Ηράκλειτο, απ' τους συγγραφείς αυτούς, παρέχει την αίσθηση αναφοράς σε αυθεντία και κάποιου υποκρυπτόμενου δέους.

Κανείς τελικά απ' τους μεταγενέστερους Έλληνες δεν έμεινε ανεπηρέαστος από την Ηρακλειτική σκέψη. Ακόμη

⁸⁴ Βλέπε ανωτέρω Τίμωνα και Θεόφραστο και στα βιογραφικά το σκωπτικό ποίημα του Λουκιανού του Σαμοσατέα που δίδεν μας μεταφέρει ένα διάλογο του Ηράκλειτου με ένα έμπορο.

και ο φιλόσοφος της επιστήμης ο μεγάλος Σταγειρίτης⁸⁵ και δίκαια ο πατέρας της σύγχρονης επιστήμης, έχει επηρεαστεί βαθειά από τον Ηράκλειτο. Βεβαίως πιο πολύ έχει επηρεαστεί ο Πλάτωνας, ο Εμπεδοκλής, ο Ιπποκράτης, ο Λεύκιππος, ο Δημόκριτος, οι Ελεάτες, οι τραγικοί (Αισχύλος, Σοφοκλής, Ευριπίδης), οι Στωϊκοί, οι Σοφιστές και πολλοί άλλοι, όπως θα δούμε στη συνέχεια.

⁸⁵ Αριστοτέλης ο Σταγειρίτης (Στάγειρα 384 π.Χ. Χαλκίδα 322 π.Χ.) ένας απ' τους μεγαλύτερους Έλληνες φιλοσόφους και ολόκληρου του Κόσμου. Πατέρας της σύγχρονης επιστήμης. Ήταν γιος του Νικάρχου που ήταν γιατρός του βασιλιά της Μακεδονίας Αμύντα του Β'. Σπούδασε για πολλά χρόνια στην Ακαδημία του Πλάτωνα με τον οποίο συνδέθηκε με στενή φιλία. Μετά τον θάνατο του Πλάτωνα έφυγε από την Αθήνα και μετά από διάφορες περιπλανήσεις εγκαταστάθηκε στην αυλή του βασιλιά της Μακεδονίας Φιλίππου όπου δίδαζε τον Μεγάλο Αλέξανδρο. Μετά την έναρξη των εκστρατειών του Μ. Αλεξάνδρου, μεταβαίνει στην Αθήνα όπου εδίδασκε για πολλά χρόνια και πέθανε στην Χαλκίδα, την πατρίδα της μητέρας του.

IV.- ΒΙΟΓΡΑΦΙΚΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ

ΔΙΟΓΕΝΗΣ Ο ΛΑΕΡΤΙΟΣ

Ο Διογένης ο Λαέρτιος, έζησε τον 3ο μ.χ. αιώνα και είναι αυτός που μας έχει αφήσει την πιο μακροσκελή βιογραφία του Ηράκλειτου, αλλά και άλλων προσωπικοτήτων της αρχαιότητας.

Γι' αυτόν έχουμε πει πολλά πιο πάνω και νομίζω δεν χρειάζεται να πούμε τίποτε άλλο.

ΣΟΥΙΔΑΣ

Ο Σουίδας που έζησε πιθανότατα στις αρχές του 10ου αιώνα συνέγραψε ένα Λεξικό, συνταγμένο στα ελληνικά, το οποίο περιέχει πολλά σημαντικά άρθρα πάνω σε πρόσωπα τα οποία χωρίς αυτή την πηγή θα μας ήταν σχεδόν άγνωστα. Ιδού το άρθρο που αφιερώνει στον Ηράκλειτο.

Ο Ηράκλειτος, γιος του Βλόσωνα, ή του Βαύτωρα, ή του Ηρακίνου κατ' άλλους, γεννημένος στην Έφεσο, είναι ένας φιλόσοφος - φυσικός που επονομάσθηκε Σκοτεινός. Δεν υπήρξε μαθητής κανενός αλλά έμαθε μόνος του, χάρη στην ευφυία και τον ζήλο του. Όταν προσβλήθηκε από υδρωπικία, δεν εμπιστεύθηκε τους γιατρούς που ήθελαν να τον περιθάλψουν, αλλά πασαλείφτηκε ολόκληρος με κοπριά και κάθισε στον ήλιο για να ξεραθεί. Οπως ήταν έτσι ξαπλωμένος, όρμηξαν σκυλιά και τον κατασπάραξαν. Άλλοι βεβαιώνουν ότι πέθανε κάτω από άμμο. Μερικοί λένε ότι υπήρξε ακροατής του Ξενοφάνη και του Ίππασου του Πυθαγόρειου. Άκμασε κατά την εξηκοστή ένατη ολυμπιάδα (504-501 π.Χ.) υπό την βασιλεία του Δαρείου, γιου του Υστάσπου, και έγραψε πολλά έργα σε ποιητικό ύφος.

ΣΤΡΑΒΩΝ

Ο Στράβων (66 π.Χ. - 24 μ.Χ.) είχε γράψει ιστορικές

μελέτες που δεν σώζονται, αντίθετα κατέχουμε ολόκληρη τη Γεωγραφία του, που είναι ένα αναντικατάστατο ντοκουμέντο. Μας μιλά με αυτά τα λόγια για τον Ηράκλειτο:

Ο Φερεκύδης ο Λέρνος λέγει ότι ο Άνδροκλος, νόμιμος γιος του Κόδρου, βασιλέα της Αθήνας, οδήγησε τη μετανάστευση των Ιώνων, μεταγενέστερη της μετανάστευσης των Αιολέων και ίδρυσε την Έφεσο. Γι' αυτό, εκεί, λέγεται, χτίσθηκε η κατοικία των βασιλέων της Ιωνίας. Τώρα ακόμη, οι απόγονοι αυτής της οικογένειας αποκαλούνται βασιλείς και χαίρουν κάποιων τιμών: πρωτοκαθεδρία στους δημόσιους αγώνες, πορφύρα ως διακριτικό της βασιλικής οικογένειας, ράβδος αντί σκήπτρου, προεδρία στις ιερές γιορτές των Ελευσινίων Δημητρίων.

Άνδρες επιφανείς γεννήθηκαν στην Έφεσο, ο Ηράκλειτος ο επονομαζόμενος Σκοτεινός και ο Ερμόδωρος, για τον οποίον ο Ηράκλειτος λέγει: "Όλοι οι ενήλικες Εφέσιοι θα έπρεπε να κρεμαστούν και ν' αφήσουν την πόλη τους στους ανήλικους, γιατί εκείνοι έδωξαν τον Ερμόδωρο, τον πιο άξιο άντρα, λέγοντας: "Κανείς από μας ας μην είναι ο πιο άξιος. Ειδεμή, ας πάει αλλού και με άλλους"

ΚΛΗΜΗΣ Ο ΑΛΕΞΑΝΔΡΙΝΟΣ

Ο Κλήμης ο Αλεξανδρινός (2ος μ.Χ. αι.) ήταν ένας από τους Πατέρες της Εκκλησίας. Γεννήθηκε στην Αθήνα γύρω στο 150 μ. Χ. και πέθανε το 220 μ. Χ. πιθανόν στην Καισάρεια. Το πλήρες όνομά του είναι Τίτος Φλάβιος Κλήμης κι από το όνομά του εικάζεται ή ότι ήταν Ρωμαϊκής καταγωγής ή Έλληνας του οποίου η οικογένεια είχε Ρωμαϊκά προνόμια. Ταξίδεψε πολύ και κυρίως αρχικά στη Ρώμη, στην Ασία και στη συνέχεια στην Αίγυπτο. Εγκαταστάθηκε στην Αλεξάνδρεια, όπου ανθούσαν τότε οι Πυθαγόρειοι, η Πλατωνική φιλοσοφία, η στωϊκή φιλοσοφία και στη συνέχεια οι Γνωστικοί και οι Νεοπλατωνικοί. Στην Αλεξάνδρεια ίδρυσε σχολή και έδιδαξε. Εχουμε από αυτόν το έργο Λόγος Προτρεπτικός προς Έλληνας που προορίζεται στη διάδοση της πίστης, τον Παιδαγωγό που είναι η συνέχεια αυτών των παραινέσεων, και προ πάντων τους

Στρωματείς, σύνολο δοκιμίων δίχως συνοχή ή κάποιο πλάνο, γεμάτα όμως με ανέκδοτες ιστορίες πάνω σε πολλά πρόσωπα και πλούσια αποσπάσματα από τους αρχαίους Έλληνες συγγραφείς.

Το έργο του Κλήμη είναι πολύ αξιόλογο και μας έσωσε πολλά από τα σωζόμενα σήμερα αποσπάσματα του Ηράκλειτου.

ΘΕΜΙΣΤΙΟΣ

Ο Θεμίστιος, περιπατητικός φιλόσοφος, έζησε τον 4ο μ.Χ. αιώνα. Είναι κυρίως γνωστός από τα σχόλια των έργων του Αριστοτέλη που συνέγραψε. Μας μεταφέρει την ακόλουθη ανέκδοτη ιστορία:

"Οι Εφέσιοι ήταν συνηθισμένοι να ζουν μέσα στην αφθονία και την τρυφή. Όμως, όταν τους κήρυξαν τον πόλεμο, η πόλη τους περικυκλώθηκε και πολιορκήθηκε από τους Πέρσες. Παρ' όλα αυτά, εξακολουθούσαν να διασκεδάζουν όπως πριν. Αλλά τα τρόφιμα άρχισαν να λείπουν από την πόλη και, όταν η πείνα έγινε έντονα αισθητή, οι κάτοικοι συγκεντρώθηκαν για να συζητήσουν το τι θα μπορούσαν να κάνουν προκειμένου να μην αντιμετωπίσουν μεγάλη στέρση. Κανείς ωστόσο δεν τόλμησε να τους προτείνει να χαλιναγωγήσουν τον τρόπο ζωής τους. Όταν συγκεντρώθηκαν όλοι, ένας άνδρας που τον έλεγαν Ηράκλειτο, πήρε κριθάλευρο, το μούσκεψε στο νερό και το έφαγε, καθισμένος ανάμεσά τους. Αυτό ήταν ένα σιωπηλό μάθημα για όλον τον λαό. Λέγεται ότι οι Εφέσιοι το κατάλαβαν αμέσως και δε χρειάστηκαν άλλη εξήγηση.

Αποσύρθηκαν πεπεισμένοι ότι έπρεπε να υποβληθούν σε κάποιο περιορισμό του φαγητού, προκειμένου να μη λείψει η τροφή. Όμως όταν οι εχθροί έμαθαν ότι οι Εφέσιοι είχαν μάθει να ζουν μια ζωή τακτική και ότι έπαιρναν τα γεύματά τους όπως τους είχε συμβουλεύσει ο Ηράκλειτος, έλυσαν την πολιορκία και, ενώ ήταν νικητές δια των όπλων, οπισθοχώρησαν μπροστά στο κριθάλευρο του Ηράκλειτου.

ΠΛΟΥΤΑΡΧΟΣ Ο ΧΑΙΡΩΝΕΑΣ

Ο Πλούταρχος από τη Χαϊρώνεια (50-125 μ.Χ.) είναι πιο γνωστός βέβαια για το έργο του, "Παράλληλοι βίοι των επιφανών ανδρών της Ελλάδος και της Ρώμης", αλλά έγραψε πάρα πολλά άλλα αξιόλογα βιβλία. Ο Πλούταρχος είναι ένας από τους κατ' εξοχήν εσωτεριστές αρχαίους συγγραφείς.

Εκείνους που εκφράζονται συμβολικά, χωρίς να λένε λέξη, δεν τους επαινούν και τους θαυμάζουν εντελώς ι-διαίτερα; Έτσι ο Ηράκλειτος, αφού τον είχαν καλέσει οι συμπολίτες του να μιλήσει για την ομόνοια, ανέβηκε στο βάθρο, πήρε ένα κύπελλο με δροσερό νερό, έβαλε μέσα κριθάλευρο, ανακάτεψε το μείγμα με ένα κλωνάρι φλι-σκούνι, το ήπιε και έφυγε. Τους έδειξε έτσι καθαρά ότι η συνήθεια να αρκείται κανείς σε ό,τι υπάρχει και να ζει δί-χως τα δαπανηρά πράγματα, διατηρεί στις πολιτείες την ειρήνη και την ομόνοια.

ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ

Ο Αριστοτέλης (384-322 π.Χ.), ιδρυτής του Λυκείου, μιλά συχνά για τους προγενέστερους του φιλοσόφους, είτε για να τους επικρίνει, είτε για να δείξει ότι καθένας από αυτούς δεν είδε παρά μια όψη του προβλήματος το οποίο ο ίδιος προτείνεται να εκθέσει από όλες του τις πλευρές.

Πρέπει οπωσδήποτε ό,τι είναι γραπτό να είναι εύκο-λο να το διαβάσει κανείς και να το κατανοήσει, που ση-μαίνει το ίδιο πράγμα. Αυτό συμβαίνει όταν υπάρχουν πο-λυάριθμοι σύνδεσμοι και όχι όταν υπάρχουν λίγοι ή όταν δεν είναι εύκολο να βάλει κανείς τη στίξη, όπως είναι η περίπτωση των κειμένων του Ηράκλειτου. Είναι πράγματι ολόκληρη δουλειά να βάλει κανείς τη στίξη σ' αυτά, γιατί δε φαίνεται καθαρά αν μια λέξη συνδέεται με αυτό που α-κολουθεί ή με αυτό που προηγείται. Για παράδειγμα, λέ-γει στην αρχή του έργου του: "Του λόγου τουδ' εόντος αεί αζύνετοι άνθρωποι γίνονται", είναι αδύνατο να ξέρει κα-νείς με τι να συνδέσει τη λέξη "αεί" από τη στίξη.

ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ Ο ΦΑΛΗΡΕΑΣ

Ο Δημήτριος ο Φαληρέας (345-280 π.Χ.), Αθηναίος ρήτορας και πολιτικός, που συνέγραψε μεταξύ άλλων Δη-μηγορίες, μια Απολογία Σωκράτους και μια Ρητορική, επα-νέρχεται στην προαναφερόμενη κριτική.

Η σαφήνεια του λόγου επιτυγχάνεται με πολλούς τρόπους: πρώτα όταν τα ονόματα διατηρούν την κύρια έν-νοιά τους κι έπειτα με το σύνδεσμο των προτάσεων. Αν-τίθετα, το ύφος που συνίσταται στο να μη χρησιμοποιεί σύνδεσμο και που μένει διάχυτο, είναι εντελώς σκοτεινό. Όταν λείπει ο σύνδεσμος είναι αδύνατο να δει κανείς από που αρχίζει η κάθε περίοδος, όπως συμβαίνει με τα κείμενα του Ηράκλειτου. Είναι, πράγματι, το ασύνδετο ύφος που, στις περισσότερες περιπτώσεις, καθιστά αυτά τα γραπτά σκοτεινά.

ΛΟΥΚΙΑΝΟΣ Ο ΣΑΜΟΣΑΤΕΑΣ

Ο Λουκιανός ο Σαμοσατέας (120-200 μ.Χ.) στο έργο του Βίων Πράσις (14), έγραψε ένα φανταστικό διάλογο α-νάμεσα στον Ηράκλειτο και έναν έμπορο:

Ο ΕΜΠΟΡΟΣ: Και συ, φίλε, γιατί κλαις; Νομίζω πως είναι πολύ προτιμώτερο να κουβεντιάσω μαζί σου.

ΗΡΑΚΛΕΙΤΟΣ: Σκέπτομαι ξένη πως τα ανθρώπινα πράγματα είναι αξιοθρήνητα και δεν υπάρχει τίποτα που να μη είναι παίγνιο του πεπρωμένου. Αυτός είναι ο λόγος που οικτίζω και συμπονώ τους ανθρώπους. Τα παρόντα πράγματα δε μου φαίνονται σημαντικά και τα μελούμενα με καταθλίβουν. Σκέπτομαι την παγκόσμια ανάφλεξη. Θρη-νώ για όλα αυτά, θρηνώ για ότι τίποτα δεν είναι σταθερό και τα πάντα αναμινύονται όπως μέσα στον κυκεώνα. Έ-τσι είναι το ίδιο πράγμα η χαρά και η λύπη, η γνώση και η άγνοια, το μεγάλο και το μικρό, το πάνω και το κάτω και περιφέρονται και εναλλάσσονται με το παιχνίδι του χρό-νου.

ΓΙΑΝΝΗ Φ. ΓΕΩΡΓΑΚΟΠΟΥΛΟΥ ΗΡΑΚΛΕΙΤΟΣ ◊ ΕΦΕΣΙΟΣ

Ο ΕΜΠΟΡΟΣ Τι είναι ο χρόνος;
ΗΡΑΚΛΕΙΤΟΣ Ένα παιδί που παίζει πεσσούς ται-
ριάζοντάς τους και σκορπίζοντάς τους.

Ο ΕΜΠΟΡΟΣ Τι είναι οι άνθρωποι;

ΗΡΑΚΛΕΙΤΟΣ Θεοί θνητοί.

Ο ΕΜΠΟΡΟΣ Και οι Θεοί;

ΗΡΑΚΛΕΙΤΟΣ Άνθρωποι αθάνατοι.

Ο ΕΜΠΟΡΟΣ Όμως για πες μου, μιλάς με αινίγματα
ή κάνεις λογογρίφους. Γιατί όπως ο Λοξίας,⁸⁶ δεν εξηγείς
τίποτα.

ΗΡΑΚΛΕΙΤΟΣ Δε με νοιάζει.

Ο ΕΜΠΟΡΟΣ Τότε κανένας λογικός άνθρωπος δεν
θα σε αγοράσει.

ΗΡΑΚΛΕΙΤΟΣ Παροτρύνω όλους, τόσο τους αγορα-
στές, όσο και τους μη αγοραστές ν' αρχίσουν να κλαίνε.

Ο ΕΜΠΟΡΟΣ Αυτή η ασθένεια δεν απέχει πολύ από
την μελαγχολία.⁸⁷

⁸⁶ Λοξίας είναι ένα παρατσούκλι του Απόλλωνα, που σημαίνει
περίπου ότι σήμερα εννοούμε το την προσωνυμία "λοζός".

⁸⁷ Ο διάλογος αυτός είναι φανταστικός βέβαια και σε καμιά
περίπτωση δεν ερμηνεύει την Ηρακλειτική σκέψη. Έχει όμως
σημαντική αξία γιατί μας δίνει την σύγχυση που επικρατούσε
για τον Ηράκλειτο και την αδυναμία κατανόησης της σκέψης
του.

ΓΙΑΝΝΗ Φ. ΓΕΩΡΓΑΚΟΠΟΥΛΟΥ ΗΡΑΚΛΕΙΤΟΣ ◊ ΕΦΕΣΙΟΣ

V.- ΔΟΞΟΓΡΑΦΙΚΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ

Τα δοξογραφικά στοιχεία προέρχονται από πολλούς
κλασσικούς αρχαίους Έλληνες συγγραφείς, αλλά και πολ-
λούς δοξογράφους των τελευταίων και των πρώτων μετα-
χριστιανικών αιώνων.

Δοξογραφικά στοιχεία για τον Ηράκλειτο παρέχον-
ται απ' τους πιο κάτω:

α) Αριστοτέλης. Για τον Αριστοτέλη παραπέμπω
στα όσα αναφέρονται παραπάνω και σε όσα περιλαμβά-
νονται σε άλλα μέρη αυτού του βιβλίου. Οι αναφορές στον
Ηράκλειτο, γίνονται σε πολλά έργα του Αριστοτέλη, μετα-
ξύ των οποίων *"τα φυσικά"*, *εις" τα μετά τα φυσικά"*, *"Περί*
ζώων μορίων", *"Περί ψυχής"*, *"ηθικά Νικομάχεια"*.

β) Συμπλίκιος (Σχολιαστής του Αριστοτέλη που έζη-
σε τον 6ο μετά Χριστόν αιώνα).

γ) Αέτιος, δοξογράφος του Ιου μ. Χ. αιώνα.

δ) Γαληνός. Έλληνας γιατρός και φιλόσοφος της
αρχαιότητας, ο δεύτερος μετά τον Ιπποκράτη, στην ιστορία
της ιατρικής επιστήμης (Πέργαμος 129 Ρώμη ή Πέργαμος
201 μ.Χ.), στο σύγγραμά του *"Περί διαγνώσεως των σφυγ-
μών"* μας διάσωσε το απ. 49 κατά το οποίο "εις εμοί μύ-
ριοι, εάν άριστος η" που έχει την έννοια: ο ένας για μένα
αξίζει για δέκα χιλιάδες, αν είναι άριστος.

ε) Κλήμης ο Αλεξανδρινός. Γι' αυτόν είπαμε πιο πά-
νω και θα πούμε και στη συνέχεια,

στ) Πλούταρχος. Έλληνας συγγραφέας, φιλόσοφος
και ιερέας των Δελφών. (Χαίρωνεια 50-120 μ. Χ.)

ζ) Φίλων ο Αλεξανδρινός.

Για το Φίλωνα αναφέρω και πιο κάτω. Εδώ θα α-
ναφερθώ στα δοξογραφικά στοιχεία που εισφέρει το έργο
του για τον Ηράκλειτο.

Ο Φίλωνας ήταν Εβραϊκής καταγωγής και βαθύς
γνώστης της Παλαιάς Διαθήκης. Προσπάθησε να συνται-
ριάσει την αρχαία Εβραϊκή παράδοση με την αρχαία Ελλη-
νική φιλοσοφία και κυρίως με την Πλατωνική και τις από-
ψεις των Στωϊκών.

Ο Φίλωνας, στην προσπάθειά του αυτή, μιλάει σαν γνήσιος Ηρακλειτικός. Μιλάει για τον Λόγο με την ίδια εκφορά του Ηράκλειτου. Ο Λόγος, για τον Φίλωνα, είναι το πρωτότοκο δημιούργημα του Θεού. Πάνω στο θέμα αυτό μπορεί κανείς να βρει σημαντικές πληροφορίες στο βιβλίο του Κ.Δ. Γεωργούλη "Η ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ"⁸⁸ Αλλά το περίεργο είναι ότι ο συγγραφέας του σημαντικού αυτού έργου, ο Κ. Δ. Γεωργούλης, καίτοι κάνει ευρύτατη αναφορά στο έργο του Φίλωνα και πιο πολύ στην έννοια του Λόγου στο έργο του Φίλωνα, ξεχνά ότι ο Λόγος αυτός, σχεδόν όπως ο ίδιος μας τον παρουσιάζει ότι διατυπώθηκε από τον Φίλωνα, δεν είναι παρά η ίδια έκφραση του Ηρακλειτικού Λόγου, τον οποίο Ηράκλειτο μας παρουσιάζει λίγες σελίδες πιο πάνω, χωρίς καμιά, μα καμιά, σύνδεση ή αναφορά στον Ηράκλειτο. Αναφέρεται στον Πλάτωνα στον Αριστοτέλη, αναφέρεται στους Στωϊκούς και τον δικό τους Λόγο, που όπως θα δούμε, είναι σαφέστατα επηρεασμένοι από τον Ηράκλειτο. Και πάλι ο Ηράκλειτος είναι Terra Incognita.

Για τον Φίλωνα ό οποίος επηρέασε σημαντικά τόσο τους πρώτους Χριστιανούς συγγραφείς, όσο και τους Γνωστικούς και Μανιχαίους, ο Λόγος είναι ο τοποτηρητής, ο "ύπαρχος" του Θεού στον κόσμο, που υπήρχε προ της δημιουργίας του ορατού κόσμου και αποτελούσε τον "νοητόν κόσμο" που υπήρχε μαζί με τον Θεό.

Αυτά όμως αποτελούν προσδιορισμούς του Ηρακλειτικού Λόγου αλλά και του Λόγου του Ευαγγελιστή Ιωάννη κι έτσι απορώ πως ο συγγραφέας καταλήγει ότι ο Λόγος του Φίλωνα δεν μπορεί να ταυτιστεί με τον Λόγον "όπως τον εννοεί η Χριστιανική δογματική".⁹⁰

η) Σέξτος ο εμπειρικός, σκεπτικός φιλόσοφος του

⁸⁸ δεύτερη έκδοση εκδόσεις ΠΑΠΑΔΗΜΑ Αθήνα 1994 σελίδα 503 επ.

⁸⁹ ο Αινησίδημος ο Αλεξανδρεύς μας πληροφορεί ότι ο Ηράκλειτος προετοίμασε την οδό για τους Σκεπτικούς και ότι πολλά του οφείλουν οι Στωϊκοί.

⁹⁰ Βλέπε Κ. Δ. ΓΕΩΡΓΟΥΛΗ Ιστορία της Ελληνικής Φιλοσοφίας σελ. 507.

2ου μ. Χ. αιώνα.

θ) Πλάτων. Ο μεγάλος Έλληνας φιλόσοφος. (Αίγινα 428/427- Αθήνα 348/347). Γόνος αριστοκρατικής Αθηναϊκής οικογένειας. Έλαβε σπουδαία μόρφωση και είχε δάσκαλο και τον Ηρακλειτικό Κρατύλο που το όνομά του δόθηκε στον γνωστό διάλογο. Ο Πλάτωνας κάνει συχνές αναφορές στον Ηράκλειτο και στο βάθος είναι πολύ επηρεασμένος απ' αυτόν.

ι) Νίκανδρος (ποιητής του 2ου μ. Χ. αιώνα).

ια) Χαλκίδιος, νεοπλατωνικός φιλόσοφος του 4ου μ. Χ. αιώνα.

ιβ) Πολύβιος. Αρχαίος Έλληνας ιστορικός (Μεγαλόπολη Αρκαδίας 205 - 125/130 π. Χ.)

ιγ) Ιπποκράτης. Για τον Ιπποκράτη, τον πατέρα της Ιατρικής, αναφέρω πιο κάτω.

ιδ) Νουμίνιος ο Απαμεύς (νεοπυθαγόρειος φιλόσοφος του 2ου μ. Χ. αιώνα)

Για περισσότερες λεπτομέρειες πάνω στα δοξογραφικά στοιχεία παραπέμπω τον αναγνώστη στα βιβλία των Κώστα Αξελού Ο ΗΡΑΚΛΕΙΤΟΣ ΚΑΙ Η ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ, ΗΡΑΚΛΕΙΤΟΣ εκδόσεις ΕΞΑΝΤΑΣ, ΗΡΑΚΛΕΙΤΟΣ εκδόσεις ΠΛΕΘΡΟΝ και Ευάγγελου Ρούσσου ΗΡΑΚΛΕΙΤΟΣ (ΠΕΡΙ ΦΥΣΕΩΣ), και σε όλα τα υπόλοιπα τα οποία μνημονεύω στο επόμενο κεφάλαιο και τα οποία περιέχουν αξιόλογη παρουσίαση των δοξογραφικών στοιχείων.

VI.- Η ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ ΣΤΑ ΝΕΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ

Η βιβλιογραφία για την οποία μιλάμε εδώ, έχει δυο προελεύσεις: α) έργα νεοελλήνων συγγραφέων και β) έργα ξένων συγγραφέων, που έχουν μεταφραστεί στα Ελληνικά, αναφερόμενα όλα στον Ηράκλειτο.

Για τους αρχαίους συγγραφείς ⁹¹ που αναφέρονται στον Ηράκλειτο, παραπέμπω τους αναγνώστες, στα όσα έχω πει πιο πάνω και ειδικότερα στα βιογραφικά και τα δοξογραφικά στοιχεία.

✓ Έργα νεοελλήνων συγγραφέων

- 1) Ευάγγελος Ρούσσος ΗΡΑΚΛΕΙΤΟΣ (ΠΕΡΙ ΦΥΣΣΕΩΣ), εκδόσεις ΔΗΜ. ΠΑΠΑΔΗΜΑ, Αθήνα 1987.
- 2) Θ. Βείκος Ο ΘΑΝΑΤΟΣ ΣΤΗ ΣΚΕΨΗ ΤΟΥ ΗΡΑΚΛΕΙΤΟΥ Θεσσαλονίκη 1968.
- 3) Θ. Βείκος ΟΙ ΠΡΟΣΩΚΡΑΤΙΚΟΙ εκδόσεις ΕΛΛΗΝΙΚΑ ΓΡΑΜΜΑΤΑ, Αθήνα 1995.
- 4) Ελ. Ιωαννίδης ΗΡΑΚΛΕΙΤΟΣ Γλώσσα και σκέψη Αθήνα 1962.
- 5) Χ.Α.Λαμπρίδης ΗΡΑΚΛΕΙΤΟΣ Βιβλιοπωλείο ΚΛΕΙΩ 1991
- 6) ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΥ Π. Π. "Οι Ίωνες προσωκρατικοί στοχαστές", εκδόσεις ΝΕΑ ΣΥΝΟΡΑ-Α. Α. ΛΙΒΑΝΗ, Αθήνα 1988.
- 7) Αντρέας Γεωργίου ΗΡΑΚΛΕΙΤΟΣ -ο ηττημένος νικητής- εκδόσεις Γκοβόστη, Αθήνα 1997. ⁹²
- 8) Κώστας Αξελός Ο ΗΡΑΚΛΕΙΤΟΣ ΚΑΙ Η ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ⁹³

⁹¹ Στους αρχαίους συγγραφείς περιλαμβάνονται και οι προ και οι μετά Χριστό.

⁹² Όπως μπορεί να καταλάβει ο αναγνώστης, αυτό το βιβλίο εκδόθηκε, όταν είχε πια γραφτεί σχεδόν το βιβλίο αυτό.

⁹³ Έβαλα το βιβλίο αυτό τελευταίο γιατί καίτοι είναι έργο Έλληνα, εκδόθηκε στα γαλλικά από την Les edition de Minuit το έτος 1962 και στην Ελλάδα από τις εκδόσεις ΕΞΑΝΤΑΣ το 1974 σε μετάφραση του Δημήτρη Δημητριάδη.

✓ Έργα ξένων που έχουν μεταφραστεί στα Ελληνικά

- 1) Σρι Ωρομπίντο ΗΡΑΚΛΕΙΤΟΣ, εκδόσεις ΝΕΑΣ ΕΠΟΧΗΣ, Αθήνα 1969.
- 2) Μπαγκουάν Σρι Ραζνίς Η ΚΡΥΜΜΕΝΗ ΑΡΜΟΝΙΑ.
- 3) ΗΡΑΚΛΕΙΤΟΣ εκδόσεις ΠΛΕΘΡΟΝ.

Εκτός από τα παραπάνω, υπάρχουν μεταφρασμένα στα Ελληνικά:

α) Bertrand Russel "ΟΙ ΠΡΟΣΩΚΡΑΤΙΚΟΙ" ⁹⁴ το οποίο αποτελεί μια ενότητα μεγαλύτερου βιβλίου με τον τίτλο ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΔΥΤΙΚΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ και περιέχει ένα συνοπτικό πορτραίτο του Ηράκλειτου, ανάμεσα στους άλλους προσωκρατικούς Έλληνες φιλοσόφους.

β) G. Legrand "ΠΡΟΣΩΚΡΑΤΙΚΟΙ" ⁹⁵ το οποίο κι αυτό περιέχει ένα συνοπτικό πορτραίτο του Ηράκλειτου, ανάμεσα στους άλλους προσωκρατικούς Έλληνες φιλοσόφους.

γ) Rudolf Steiner "ΑΡΧΑΙΑ ΣΟΦΙΑ ΚΑΙ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΣΜΟΣ." ⁹⁶

δ) Φρειδερίκου Νίτσε "Η ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΣΤΗΝ ΤΡΑΓΙΚΗ ΕΠΟΧΗ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ"

Εδώ θέλω να επιχειρήσω μια μικρή παρουσίαση των πιο πάνω βιβλίων, με μια προσπάθεια συνοπτικής ανάλυσής τους πάνω στο κοινό μας θέμα, και κυρίως την οπτική γωνία απ' την οποία βλέπουν τον Ηράκλειτο.

Α) Μπαγκουάν Σρι Ραζνίς Η ΚΡΥΜΜΕΝΗ ΑΡΜΟΝΙΑ.

Ο Ραζνίς επιχειρεί μια ανατολικού τύπου ενατένιση προς το έργο του Ηράκλειτου. Κι όταν λέγω ανατολική, δεν είναι κυρίως Ινδουϊστική, όπως θα περίμενε κανείς, αλλά περισσότερο Σουφική. Πραγματικά το κατά κύριο λόγο ερμηνευτικό του εγχειρίδιο είναι ο Μουλά Ναστρεντίν, ο γνωστός στους Έλληνες σαν Ναστρεντίν Χότζα, που εί-

⁹⁴ Bertrand Russel "ΟΙ ΠΡΟΣΩΚΡΑΤΙΚΟΙ" Αθήνα, εκδόσεις Αρσενίδη σελίδες 86-102

⁹⁵ G. Legrand "ΠΡΟΣΩΚΡΑΤΙΚΟΙ" Αθήνα 1976, Εκδόσεις Άπειρον, σειρά ΓΙΑ ΝΑ ΓΝΩΡΙΣΕΤΕ ΤΗΝ ΣΚΕΨΗ, σελίδες 81-116

⁹⁶ Εκδόσεις ΙΑΜΒΛΙΧΟΣ Αθήνα 1994

ναι ένας απ' τους φορείς του Σουφισμού και αναφέρεται σαν τέτοιος και στα άλλα βιβλία περί Σουφισμού, που αναφέρω στο βιβλίο μου αυτό.

Ειδικότερα ο Ιντρίς Σαχ στο βιβλίο του του αφιερώνει ειδικό κεφάλαιο με τον τίτλο "Οι πονηριές του Μουλλά Νασρεντίν" και ολόκληρες 57 σελίδες. ⁹⁷

Αντιγράφω λοιπόν από το βιβλίο του Η ΚΡΥΜΜΕΝΗ ΑΡΜΟΝΙΑ:

"..Αγάπησα τον Ηράκλειτο πολλές ζωές πριν. Στην πραγματικότητα είναι ο μόνος Έλληνας που αγάπησα ποτέ μου-εκτός, από τη Μούκτα, ⁹⁸ τη Σήμα και τη Νήτα! ⁹⁹ Ο Ηράκλειτος είναι πραγματικά υπέροχος. Αν είχε γεννηθεί στην Ινδία, στην Ανατολή, θα είχε γίνει γνωστός σαν Βούδας. Αλλά στην Ελληνική ιστορία, στην Ελληνική φιλοσοφία ήταν ένας ξένος, ένας παρείσακτος. Στην Ελλάδα είναι γνωστός όχι σαν ένας φωτισμένος άνθρωπος, αλλά σαν Ηράκλειτος ο Σκοτεινός, Ηράκλειτος ο Αινιγματικός. Ο θεμελιωτής της Ελληνικής φιλοσοφίας και της Δυτικής σκέψης, ο Αριστοτέλης, δεν θεωρούσε τον Ηράκλειτο φιλόσοφο, κι έλεγε γι' αυτόν, "Το πολύ πολύ να είναι ποιητής". Αλλά ακόμα κι αυτό δύσκολα του το αναγνώριζε. Έτσι αργότερα σε άλλα έργα του, λέγει, "Κάποια βλάβη πρέπει να έχει ο Ηράκλειτος, κάτι βιολογικά στραβό, γι' αυτό μιλά τόσο δυσνόητα και αντιφατικά". ¹⁰⁰

⁹⁷ Ιντρίς Σαχ "Οι διδασκαλίες των ΣΟΥΦΙ" σελίδα 113 επ.

⁹⁸ Μέχρι την 28-1-1996, ομολογώ ότι δεν ήξερα τίποτε γι' αυτές τις ονομασίες. Αλλά την ημερομηνία αυτή, απο καθαρά συμπτωματικούς λόγους, πληροφορήθηκα από ένα αγαπημένο φίλο, στο ξενοδοχείο των Αθηνών S. George Lykabetus, ότι η Μούκτα ήταν η Ελληνίδα ερωμένη του Μπαγκουάν Σρι Ραζνίς. Ομολογώ ακόμη ότι δεν γνωρίζω ποιες είναι η Σήμα και η Νήτα!

⁹⁹ Τελικά, όταν η συγγραφή του βιβλίου αυτού είχε τελειώσει, έπεσε στα χέρια μου ένα βιβλίο του πιο πάνω συγγραφέα με τίτλο "Ο ΚΑΙΝΟΥΡΓΙΟΣ ΑΝΘΡΩΠΟΣ" και υπότιτλο "ΟΜΙΛΙΕΣ ΠΑΝΩ ΣΤΑ ΧΡΥΣΑ ΕΠΗ ΤΟΥ ΠΥΘΑΓΟΡΑ" εκδόσεων ΡΕΜΠΕΛ Αθήνα 1992, όπου διαπίστωσα ότι παρά την πιο πάνω δήλωσή του, αγάπησε κι άλλους Έλληνες.

Ο Αριστοτέλης τον θεωρούσε λίγο εκκεντρικό, λίγο τρελό, κι ο Αριστοτέλης δεσπάζει στη Δύση. Αν ο Ηράκλειτος είχε γίνει αποδεκτός, ολόκληρη η ιστορία της Δύσης θα ήταν ριζικά διαφορετική. Αλλά δεν κατανοήθηκε καθόλου. Όλο και περισσότερο αποχωρίστηκε από το κύριο ρεύμα της Δυτικής σκέψης, του Δυτικού πνεύματος.

Ο Ηράκλειτος ήταν σαν τον Γκαουτάμα Βούδα, τον Λάο Τσε, τον Μπασό. Το έδαφος της Ελλάδας ήταν τελείως ακατάλληλο γι' αυτόν. Στην Ανατολή θα ήταν ένα μεγάλο δένδρο: εκατομμύρια άνθρωποι θα ωφελούνταν, εκατομμύρια θα έβρισκαν το δρόμο τους μέσα απ' αυτόν. Αλλά για τους Έλληνες ήταν παράξενος, εκκεντρικός, κάτι ξένο, αλλόκοτο, δεν ανήκε σ' αυτούς. Γι' αυτό και το όνομά του έμεινε στο σκοτάδι και σιγά σιγά ξεχάστηκε.¹⁰¹

Την εποχή που γεννήθηκε ο Ηράκλειτος, ακριβώς τότε, η ανθρωπότητα έφτανε σε μια κορύφωση, σε μια στιγμή μεταμόρφωσης. Συμβαίνει με την ανθρωπότητα ό,τι και με το άτομο: υπάρχουν στιγμές που σημειώνονται αλλαγές. Κάθε επτά χρόνια το σώμα αλλάζει, και συνεχίζει να αλλάζει-αν ζήσεις εβδομήντα χρόνια τότε ολόκληρο το βιοχημικό σύστημά σου θ' αλλάξει δέκα φορές. Κι αν μπορέσεις να χρησιμοποιήσεις τα κενά που υπάρχουν όταν σημειώνεται

¹⁰⁰ Για την αντιμετώπιση του Ηράκλειτου από την πλευρά του Αριστοτέλη, θα έχουμε εκτενή αναφορά πιο κάτω και κυρίως στα μετά τα φυσικά έργα του. Πάντως δεν μπορώ να βεβαιώσω τον αναγνώστη, ότι ο Αριστοτέλης χρησιμοποιεί τέτοιες εκφράσεις για τον Ηράκλειτο, εγώ δεν τις βρήκα, αλλά αυτό έχει μικρή αποδεικτική σημασία, μια και δεν είμαι ούτε δεινός αλλ' ούτε και απλός ερευνητής του έργου του Αριστοτέλη.

¹⁰¹ Το όνομα του Ηράκλειτου, όπως αναπτύσσω σ' αυτό το βιβλίο, ξεχάστηκε, αλλά η φοβερή του σκέψη, δεν ξεχάστηκε ποτέ. Όλη η δυτική σκέψη είναι στο βάθος Ηρακλειτική όπως θα δούμε πιο κάτω. Αλλά όπως είδαμε πιο πάνω, και θα δούμε και πιο κάτω, ακόμη και το όνομα Ηράκλειτος, ιδίως μετά τον Hegel, είναι πάντα στην επιφάνεια, και κάτι μου λέγει ότι στα χρόνια που έρχονται, το όνομα του Ηράκλειτου θα πάρει μια ξεχωριστή θέση στο πάνθεο της παγκόσμιας διανόησης και επιστήμης.

η αλλαγή στο σώμα σου, μπορείς εύκολα να ασκηθείς στο διαλογισμό.....

Πριν από εικοσιπέντε αιώνες γεννήθηκαν: στην Ινδία ο Γκαουτάμα Βούδα και ο Μαχαβίρ ο Ζαόν, στην Κίνα ο Λάο Τσε και ο Τσουάνγκ Τσε, στη Περσία ο Ζαρατούστρα και στην Ελλάδα, ο Ηράκλειτος. Ήταν οι κορυφές. Ποτέ πριν δεν υπήρξαν τέτοια κορυφώματα ή κι αν υπήρξαν η ιστορία δεν τα έχει καταγράψει.....

Υπάρχουν δύο είδη ανθρώπων. Για να καταλάβεις τον Αριστοτέλη δεν χρειάζεσαι καμιά αλλαγή στο είναι σου, χρειάζεσαι μόνο κάποια πληροφόρηση. Το σχολείο μπορεί να σου προσφέρει κάποιες πληροφορίες για τη λογική, για τη φιλοσοφία μπορείς να συλλέξεις κάποιες γνώσεις και μ' αυτές να κατανοήσεις τον Αριστοτέλη. Για να τον καταλάβεις δεν χρειάζεσαι αλλαγή, χρειάζεσαι μερικές γνώσεις παραπάνω. Το είναι σου μένει το ίδιο, και εσύ μένεις εσύ. Δε χρειάζεσαι διαφορετική συγκρότηση συνείδησης.

Ο Αριστοτέλης είναι κρυστάλλινος. Για να τον καταλάβεις, αρκεί μια μικρή προσπάθεια, ο καθένας που διαθέτει ένα μέτριο μυαλό και κάποια κρίση μπορεί να τον καταλάβει. Αλλά η κατανόηση του Ηράκλειτου είναι δύσκολη γιατί οι γνώσεις που διέθετε δεν βοηθούν πολύ. Η μεγάλη μόρφωση δεν βοηθά σ' αυτήν την περίπτωση. Θα χρειαστείτε διαφορετική ποιότητα ύπαρξης- πράγμα δύσκολο να γίνει. Θα χρειαστείτε μια μεταμόρφωση. Γι' αυτό τον ονομάζουν σκοτεινό.

Αλλά δεν είναι! Οι άνθρωποι βρίσκονται χαμηλότερα από το επίπεδο εκείνο ύπαρξης όπου ο Ηράκλειτος μπορεί να κατανοηθεί. Όταν φτάσεις σ' αυτό το επίπεδο ύπαρξης, ξαφνικά παύει να είναι σκοτεινός. Γίνεται από τις πιο φωτεινές υπάρξεις. Δεν είναι ο Ηράκλειτος σκοτεινός, εσύ είσαι τυφλός. Να το θυμάσαι πάντα αυτό, γιατί αν τον πεις σκοτεινό ρίχνεις την ευθύνη σ' αυτόν, προσπαθείς να αποφύγεις την μεταμόρφωση που μπορεί να σου συμβεί όταν τον αντικρύσεις. Μην πεις, "Είναι σκοτεινός" Πες, "Είμαι τυφλός, τα μάτια μου είναι κλειστά!".

Στο κομμάτι που παραθέσαμε απ' το βιβλίο του Ραζνίς, υπάρχουν αναμφισβήτητα καλά και αναμφισβήτητα α-

παράδεκτα και πάνω απ' όλα αντιηρακλειτικά στοιχεία.

Ο Ηράκλειτος, για όλους τους κατά καιρούς νεώτερους ερμηνευτές του, είναι ο πατέρας της διαλεκτικής, όπως αυτή την φαντάζεται ο καθένας, αλλά και της αιτιοκρατίας.

Η αιτιοκρατία, ή ντετερμινισμός, διδάσκει την σχέση αίτιου και αποτελέσματος, (αιτιατού).

Ολόκληρη η εσωτερική πλευρά της γνώσης, (ανατολική, δυτική ή οτιδήποτε άλλο), αποδέχεται και διδάσκει την αιτιοκρατία.. Κουβέντες λοιπόν σαν : "*Αν είχε γεννηθεί στην Ινδία, στην Ανατολή, θα είχε γίνει γνωστός σαν Βούδας. Αλλά στην Ελληνική ιστορία, στην Ελληνική φιλοσοφία ήταν ένας ξένος, ένας παρείσακτος. Στην Ελλάδα είναι γνωστός όχι σαν ένας φωτισμένος άνθρωπος, αλλά σαν Ηράκλειτος ο Σκοτεινός*", ηχούν παράξενα και ελαφρώς φαιδρά, σ' αυτή οποιοδήποτε εσωτεριστή, οποιασδήποτε σχολής κι απόχρωσης.

Ο Ηράκλειτος, ήταν αυτός που ήταν κι ήρθε εδώ που ήρθε, με βάση την νομοτέλεια του Λόγου, αυτού που διατύπωσε ο Ηράκλειτος και που διέπει τα πάντα, ή έστω τον νόμο του Κάρμα,¹⁰² που ο συγγραφέας ήταν σε θέση να γνωρίζει καλά. Τέτοιες γενικεύσεις, δεν συμβάλλουν καθόλου στη διεύρυνση της συνείδησης, στο δρόμο για την γνώση, και θυμίζουν καφενόβιο κουβεντολόι, του τύπου "...εάν ο παππούς μου είχε ρόδες, θα ήτανε αυτοκίνητο".

"..Αγάπησα τον Ηράκλειτο πολλές ζωές πριν. Στην πραγματικότητα είναι ο μόνος Έλληνας που αγάπησα ποτέ μου."

"..ο Αριστοτέλης δεσπόζει στη Δύση. Αν ο Ηράκλειτος είχε γίνει αποδεκτός, ολόκληρη η ιστορία της Δύσης θα ήταν ριζικά διαφορετική. Αλλά δεν κατανοήθηκε

¹⁰² Κάρμα είναι σανσκριτική λέξη και σημαίνει με λίγες λέξεις, νόμος της ανταπόδοσης. Οι γυχές που ενσαρκώνονται, οφείλουν να πληρώσουν, τις καρμικές υποχρεώσεις τις οποίες έχουν δημιουργήσει σε προηγούμενες ενσαρκώσεις. Όπως αναφέρω και στον πρόλογο, αλλά και σε άλλα σημεία του βιβλίου αυτού, οι έννοιες αυτές ήταν βαθειά ανεπτυγμένες στην αρχαία Ελλάδα.

καθόλου. Όλο και περισσότερο αποχωρίστηκε από το κύριο ρεύμα της Δυτικής σκέψης, του Δυτικού πνεύματος..."

Αυτά τα αποσπάσματα, με θίγουν σαν Έλληνα, αλλά και σαν Ευρωπαίο και γενικά σαν δυτικό.

Ο Ραζνίς ακολουθεί μια θέση που έχουν υιοθετήσει μερικοί "Ανατολικοί" που λέγει με λίγα λόγια το εξής: *Εμείς οι ανατολικοί ξέρουμε τα πάντα, εσείς οι δυτικοί, Ευρωπαίοι Αμερικανοί ή μη, Χριστιανοί ή μη, δεν ξέρετε τίποτα.*

Ένα κλασικό παράδειγμα αυτής της σκέψης είναι ο αμφιλεγόμενος Λόμπσανγκ Ράμπα, ο οποίος κάποιες δεκαετίες πριν κυριάρχησε στην Αμερικάνικη και την Ευρωπαϊκή αγορά, με την έκδοση, αλλά και την ευρύτατη κυκλοφορία δεκάδων βιβλίων, τα οποία έλεγαν πολύ σωστά πράγματα, αλλά κι αυταπόδεικτες ανακρίβειες και προπαντός είχε αυτή την ειρωνική τοποθέτηση απέναντι στη δυτική σκέψη και τον Χριστιανισμό.¹⁰³

Εκείνο που δε μπορώ σ' αλήθεια να καταλάβω είναι αυτή η ανθελληνική θέση του συγγραφέα που διατυπώνεται με την φράση

"...Στην πραγματικότητα είναι ο μόνος Έλληνας που αγάπησα ποτέ μου..", βέβαια προσθέτει και την φράση: *"...εκτός, από τη Μούκτα, τη Σήμα και τη Νήτα!.."* Η φράση αυτή είναι κατ' εξοχήν αόριστη, κι ακαταλαβίστικη, κι εμένα τουλάχιστο, δεν μου λέγει τίποτα, μπορεί σ' άλλους να λέγει, αλλά δεν νομίζω ότι ο μέσος αναγνώστης, όπου γης, μπο-

¹⁰³ Ο Λόμπσανγκ Ράμπα ισχυρίζονταν ότι ήταν γεννημένος στην πρωτεύουσα του Θιβέτ στη Λάσσα, σαν διάδοχος στην γραμμή του Δαλαϊ Λάμα κι ότι μετά την επικράτηση των Κινέζων Κομμουνιστών, έφυγε στη Δύση όπου μετά από κάποια διαδικασία που περιγράφει σ'ένα απ' τα βιβλία του, μπήκε στο σώμα ενός δυτικού. Απ' όσα έχω υπ' όψη μου, έχουν κυκλοφορήσει, τα πιο κάτω έργα του: ΤΟ ΤΡΙΤΟ ΜΑΤΙ, ΔΥΤΙΚΑ ΤΟΥ ΘΙΒΕΤ, Η 13η ΦΛΟΓΑ, Η ΔΥΝΑΜΗ ΤΗΣ ΣΟΦΙΑΣ, Ο ΕΡΗΜΙΤΗΣ, Ο ΑΣΤΡΙΚΟΣ ΚΟΣΜΟΣ, Η ΦΥΛΗ ΤΩΝ ΕΚΛΕΚΤΩΝ, ΑΠΑΝΤΗΣΕΙΣ, ΚΑΡΜΑ, ΑΠΟΚΡΥΦΙΣΜΟΣ, τα οποία έχουν μεταφραστεί στα Ελληνικά και τα οποία έχω διαβάσει παλαιότερα.

ρεί να καταλάβει τίποτα περισσότερο. Καλά δεν ήταν αρκετοί για την παγκόσμια σκέψη, ο Ορφέας, ο Όμηρος, ο Ησίοδος, ο Αναξίμανδρος, ο Πυθαγόρας, ο Θαλής, ο Βίας, ο Αναξίμενης, ο Πίνδαρος, ο Επίκουρος, ο Αναξαγόρας, ο Εμπεδοκλής, ο Αρχιμήδης, ο Σόλωνας, ο Δημόκριτος, ο Ιπποκράτης, ο Αισχύλος, ο Σοφοκλής, ο Ευριπίδης, ο Ευκλείδης, ο Αρίσταρχος ο Σάμιος, ο Πλάτωνας, ο Σωκράτης, ο Ηρόδοτος, ο Θουκυδίδης, ο Δημοσθένης, ο Αριστοτέλης, (α, παρντόν, αυτόν τον απορρίπτει), ο Ερατοσθένης και τόσοι άλλοι, που βρίσκονταν από καιρό στο πιο ψηλό βάθρο της παγκόσμιας ανθρωπίνης σκέψης και βρίσκονται ακόμα εκεί;

Δεν είναι αρκετές οι φοβερές Ελληνικές Σχολές που αναπτύχθηκαν στην Αλεξάνδρεια στα τελευταία π. Χ. χρόνια και στους πρώτους μ.Χ. αιώνες.

Δεν ήταν αρκετά τα πανάρχαια Ελληνικά Μυστήρια; Διονυσιακά, Ορφικά, Καβείρια, Ελευσίνα.

Η λέξη θέατρο και στην πατρίδα του Ραζνίς, όπως και σ' όλες τις γλώσσες του κόσμου, είναι παράγωγο της Ελληνικής λέξης Θέατρο. Είναι η λέξη που δεν έχει κι άλλη.

104

Δεν μπορώ μετά απ' όλ' αυτά να καταλάβω γιατί ο Μανώλης ο Ρασούλης (Έλληνας τραγουδοποιός αυτός) που προλογίζει το βιβλίο και υπογράφει με τον βαρύγδουπο τίτλο *Σουάμι Ντέβα Παρινίτο*, πετάει ψηλά την σκούφια του απ' τη χαρά του *"γιατί επί τέλους και μετά από πολλά είναι έτοιμο αυτό εδώ, ας το πω βιβλίο, αφού στην πραγματικότητα είναι μια σπάνια στιγμή του συμπαντικού νόμου, αυτή η συνεύρεση"*¹⁰⁵ του πνεύματος του

¹⁰⁴ Ξεκινά από το θεάομαι-θεώμαι = βλέπω, με μια γενικότερη έννοια του όρου, κι έγινε το περιβόητο ΘΕΑΤΡΟ.

¹⁰⁵ Ο Ηράκλειτος δεν μπορεί να συγκρίνεται με τους περιτρεχάμενους ανά την υφήλιο "δασκάλους" η "Γκουρού" κυρίως ανατολικής προέλευσης, που στην ουσία βρίζουν όλους τους δυτικούς για υλισμό και ζουν σε πλήρη απόλαυση όλων, του δυτικού τρόπου ζωής, υλικών πραγμάτων, αλλά και άλλων προελεύσεων. Ο Ιησούς είπε "εγερθήσονται γαρ ψευδοχριστοί και ψευδοπροφήται επί τω αποπλανάσθαι υμάς". Αυτό δεν τό είπε

Μπαγκουάν Σρι Ραζνίς και του εκτυφλωτικού "σκοτεινού" Ηράκλειτου ..."

Εδώ θέλω να πω πως ότι καλό εισφέρει ο *Μπαγκουάν Σρι Ραζνίς στην ερμηνεία του Ηράκλειτου, και δεν είναι λίγα ομολογώ*, θα το χρησιμοποιήσω στο βιβλίο μου.

Αλλά πάνω σ' αυτούς τους τίτλους, θέλω να πω κάποιους στίχους του μεγάλου Έλληνα Εθνικού ποιητή του Κωστή Παλαμά, που κι αυτός δεν πήρε Nobel ποίησης.

*"Η μάντρα¹⁰⁶ είναι ο αφίλιωτος οχτρός μας
την πλατωσιά του κόσμου τη στενεύει
στριγγλόχορτα φυτρώνουν και γοργόνια
βλαστομανώντας κάτω από από τον ίσκιο της.
του δολερού αναγάλλιασμα, τα μαραζώνει τα
ξεφτέρια του νου και της καρδιάς τ' αηδόνια"*¹⁰⁷

σίγουρα για τον Ηράκλειτο (μια κι αυτός είχε ήδη εγερθεί) αλλά για κάποιους άλλους μετά απ' αυτόν. Μήπως γνωρίσατε κανένα απ' αυτούς; Εάν κάποιος άνθρωπος, βρίσκεται (ή ήρθε) μ' ένα επίπεδο νοημοσύνης πάνω απ' τον μέσο όρο, αυτό δεν λέγει τίποτα. Δεν μετατρέπεται αυτόματα σε δάσκαλο ή γκουρού και ιδίως με την πληρωμή, όποιος μορφής, υπηρεσιών. Πάνω σ' αυτό ο Μεγάλος Δάσκαλος, ο Ιησούς, είπε "δωρεάν ελάβατε, δωρεάν δώτε". Αυτοί οι μεγάλοι δάσκαλοι, που έρχονται σε πολύ αργά, για τον ανθρωπινό χρόνο, διαστήματα, είναι οι ταπεινοί, σαν τον Ηράκλειτο, εραστές του Θεού. Αυτοί δεν λένουν, ούτε κρύπτουν, αλλά σημαίνουν. Δείχνουν τα σημάδια της γνώσης που πρέπει εμείς να την βιώσουμε και κανείς άλλος δεν μπορεί να μας την πει, με τόσα ή άλλα τόσα, "δίδακτρα γνώσης".

¹⁰⁶ "Δεν δέχουμε τα σύνορα, δε με χωρούν τα φαινόμενα, πνίγουμε! Την αγωνία τούτη βαθιά αιματερά να τη ζήσης." Νίκου Καζαντζάκη ΑΣΚΗΤΙΚΗ, εκδόσεις Ελένης Καζαντζάκη Αθήνα 1971 σελ. 15.

¹⁰⁷ Κωστής Παλαμάς ΔΩΔΕΚΑΛΟΓΟΣ ΤΟΥ ΓΥΦΤΟΥ ΛΟΓΟΣ Ζ' ΤΟ ΠΑΝΗΓΥΡΙ ΤΗΣ ΚΑΚΑΒΑΣ. Ο Κωστής Παλαμάς γεννήθηκε στην Πάτρα το 1859 από γονείς Μεσολογγίτες. Έζησε τα παιδικά του χρόνια στο Μεσολόγγι, στο σπίτι που είναι σήμερα το μουσείο του, εκατό μέτρα περίπου απόσταση από το σπίτι που γεννήθηκα κι απέναντι απ' το πατρικό σπίτι του Χαρίλαου Τρι-

Έτσι λοιπόν μη ποτίζουμε την μάντρα, αυτό το όριο της χωριστικότητας και προπαντός με τίτλους βαρύγδουπους και εξ ορισμού χωριστικούς, αφού ο Σκοτεινός μας έχει διδάξει την βασική αντίληψη της ενότητας των πάντων. Και το κυριότερο, όχι στ' όνομά του, να καλλιεργούμε αυτή τη χωριστικότητα.

Β) Κώστας Αξελός Ο ΗΡΑΚΛΕΙΤΟΣ ΚΑΙ Η ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ.

Ο Αξελός προχωρεί σε μια βαθειά και πολυσήμαντη ανάλυση του έργου του Ηράκλειτου και εισφέρει άπειρα βιογραφικά και δοξολογικά στοιχεία.

Ο βασικός του προσανατολισμός είναι εξ ορισμού μαρξιστικός, αλλ' αυτό δεν τον εμποδίζει να προεκτείνει την σκέψη του πολλές φορές, σε ιδεαλιστικά και μεταφυσικά μονοπάτια.

Κινείται με διαφανή διάθεση προστασίας της γνησιότητας της Ηρακλειτικής σκέψης και πολύ μεγάλο μέρος του βιβλίου του το αφιερώνει στο να διαχωρήσει την γνήσια Ηρακλειτική σκέψη από τις παρεμβολές που έγιναν τόσο στην αρχαιότητα, όσο και στα νεώτερα χρόνια, από οπαδούς, ερμηνευτές, "μαθητές" κ.λπ. του Ηράκλειτου.

Στον τομέα αυτό παίρνει οπωσδήποτε το άριστα γιατί αναπτύσσει θαυμάσιες και λεπτές εννοιολογικές διακρίσεις του φιλοσοφικού λόγου του Εφέσιου, εν σχέσει με τις φιλοσοφικές δοξασίες των μεταγενεστέρων του, αρχαίων και νέων.

Μεσ' τις σελίδες του βιβλίου του, αναπτύσσονται οι διαφορές της σκέψης του Ηράκλειτου και των "Ηρακλειτικών" της Ελληνικής αρχαιότητας, των Σκεπτικών, των

κούπη, πρωθυπουργού της Ελλάδας, που απέχει γύρω στα 80 μέτρα απ' το πατρικό μου. Πέθανε το έτος 1943 στην Αθήνα, όταν η Αθήνα ήταν Γερμανοκρατούμενη απ' τις ορδές του Χίτλερ και η κηδεία του, την οποία παρακολούθησαν εκατοντάδες χιλιάδες κάτοικοι της τότε Αθήνας, ανησύχησε σφόδρα τους κατακτητές και ήταν η απαρχή της απελευθέρωσης της Ελλάδας και τότε ο Άγγελος Σικελιανός απήγγειλε πάνω απ' τον τάφο του Κωστή Παλαμά το ποίημα:

"Ηχείστε οι Σάλπιγγες"

Στωϊκών, και των Σοφιστών, των Σωκράτη-Πλάτωνα και του Αριστοτέλη, του Σέξτου του Εμπειρικού, οι διαφορές της Ηρακλειτικής σκέψης με τους Έγελο, Νίτσε, Χαίλντερλιν, Σπινόζα, Σοπενχάουερ Χάιντεγκερ και όλους όσους ανά τους αιώνες προσπάθησαν να ερμηνεύσουν, ν' αναλύσουν, να υιοθετήσουν την Ηρακλειτική σκέψη ή να υιοθετηθούν απ' αυτήν. Η προσπάθεια αποκάθαρσης της Ηρακλειτικής σκέψης απ' τα ξένα και φερτά στοιχεία, είναι οπωσδήποτε σπουδαία εργασία αλλά και καθήκον προς την ιστορική αλήθεια, κυρίως όμως και πρωτίστως, είναι αδήριτη ανάγκη για τα σύγχρονα ερμηνευτικά εγχειρήματα και για την παρακολούθηση της ροής αυτής της σκέψης στους 25 κατοπινούς αιώνες.

Στις προθέσεις μου είναι και η ερμηνεία αλλά και η ανίχνευση της φανεράς ή κρυμμένης διαδρομής της Ηρακλειτικής σκέψης. Απ' την πλευρά αυτή, δεν μ' απασχολούν άμεσα οι διαφορές των επιγενομένων με την Ηρακλειτική σκέψη, αλλά οι ταυτότητές τους, οι οποίες πιστοποιούν την γονιμοποίηση της σκέψης των υπολοίπων απ' τον Ηράκλειτο.

Αυτή η διαφοροποίηση προέρχεται από το διαφορετικό σκοπό του βιβλίου αυτού.

Γ) Ευάγγελος Ρούσσος ΗΡΑΚΛΕΙΤΟΣ (ΠΕΡΙ ΦΥΣΕΩΣ).

Ένα σημαντικό βιβλίο με πλούσια βιογραφικά και δοξολογικά στοιχεία, που αντιμετωπίζει το θέμα περισσότερο από σκοπιά φιλολογική, αλλά όχι χωρίς προεκτάσεις.

Πάντως γίνονται αξιόλογοι συσχετισμοί της Ηρακλειτικής σκέψης με τους άλλους Έλληνες φιλοσόφους και γίνεται παράθεση αποσπασμάτων από τα έργα τους.

Δ) Χ. Α. Λαμπρίδης ΗΡΑΚΛΕΙΤΟΣ Βιβλιοπωλείο ΚΛΕΙΩ 1991.

Κι αυτό το βιβλίο είναι πολύ αξιόλογο. Είναι γεμάτο από συσχετίσεις των Ηρακλειτικών αποσπασμάτων με κείμενα των αρχαίων συγγραφέων, αλλά και συσχετίσεις με κείμενα των Ορφικών και του μεγαλύτερου ποιητή της Ελληνικής αρχαιότητας και γνωστού μυστικού, του Πίνδαρου.

Στο βιβλίο γίνονται σοβαρές προσπάθειες κατάταξης των Ηρακλειτικών σκέψεων όπως κατατάξεις μεταξύ ζευγών αντιθέτων (ξηρόν-υγρόν, ανατέλλον- δύον κ.λ.π.).

Είναι ένα βιβλίο που πολλά εισφέρει στην μελέτη του Ηράκλειτου, μέσα απ' τις πεντακόσιες περίπου σελίδες του.

Ε) ΗΡΑΚΛΕΙΤΟΣ εκδόσεις ΠΛΕΘΡΟΝ

Ένα πολύ κομψό και συμπαθητικό βιβλίο που πετυχαίνει ένα κατόρθωμα. Μέσα σ' ένα μικρό κι εύχρηστο βιβλιαράκι, περιέχονται σχεδόν τα πάντα για τον Ηράκλειτο, συνοπτικά αλλά όχι ελλιπή και αξιόλογες αναζητήσεις πάνω στην Ηρακλειτική Σκέψη και μια σοβαρή προσπάθεια κατάταξης των αποσπασμάτων, κατά τα θέματα Φύση, Λόγος κ.λ.π.. Είναι μετάφραση από Γαλλική έκδοση με επιμελητή τον J. Brun

ΣΤ) 6) ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΥ Π. Π. "Οι Ίωνες προσωκρατικοί στοχαστές". Είναι ένα πολύ καλό βιβλίο για τους Ίωνες προσωκρατικούς φιλοσόφους, που στο κεφάλαιο Ηράκλειτος, περιέχει πολλές καλές και θάλεγα πρωτότυπες, σκέψεις πάνω στον Εφέσιο.

Ζ) Αντρέας Γεωργίου ΗΡΑΚΛΕΙΤΟΣ -ο ηττημένος νικητής- Το βιβλίο αυτό, όπως λέγω και πιο πάνω, εκδόθηκε μέσα στο 1997 και έπεσε στα χέρια μου τον Οκτώβρη του ίδιου έτους. Είναι ένα σημαντικό βιβλίο που έχει σαν μοναδικό μειονέκτημα την μικρή του έκταση γι' αυτό το τρομερό παιδί της Ελλάδας. Πραγματικά οι ογδόντα τόσες ουσιαστικές σελίδες γι' αυτόν τον μεγάλο, είναι οπωσδήποτε πολύ λίγες. Αλλά οφείλω να ομολογήσω με παρηρησία ότι αν αυτό το βιβλίο το είχα υπόψη μου, στο χρόνο έναρξης της συγγραφής αυτού του βιβλίου, θα είχα στα σίγουρα συντομώσει τις διαδρομές μου πάνω στην ερμηνεία μερικών τουλάχιστον αποσπασμάτων του Ηράκλειτου.

Για τα βιβλία των Ράσσελ¹⁰⁸ και Λεγκράντ, έχω να κάνω μια παρατήρηση γενική και μια παρατήρηση ειδική.

Γενικά, δεν είναι καθόλου εύκολο σ' ένα βιβλίο ευρύτερου περιεχομένου, να περιληφθούν κομμάτια για τα επί

μέρους θέματα που να διεκδικούν την ποιότητα του ειδικού. Οσοδήποτε μεγάλη κι αν είναι μια Εγκυκλοπαίδεια Τέχνης, δεν είναι δυνατό να περιέχει πίνακες, λεπτομέρειες της ζωής και των έργων, ενός ζωγράφου, απ' όσες θα περιλαμβάνει ένα άλμπουμ ειδικά γι' αυτόν. Οσοδήποτε κι αν είναι εκτεταμένη η ιστορία της Αμερικάνικης επανάστασης, δεν είναι δυνατό να περιέχει περισσότερες λεπτομέρειες για τον Ουάσιγκτον, απ' ότι μια εκτεταμένη βιογραφία του. Το αυτό ισχύει για τον Ροβεσπιέρο ή τον Κολοκοτρώνη, στις ιστορίες της Γαλλικής και της Ελληνικής επανάστασης αντίστοιχα. Έτσι εκ προοιμίου μη περιμένετε να βρείτε στις λίγες σελίδες που αφιερώνουν τα πιο πάνω βιβλία στον Ηράκλειτο, τίποτε σημαντικό, εισφορά νέων στοιχείων ή σκέψεων, εκτός από μια συμπυκνωμένη κατάταξη της ύλης για να χωρέσει στα στενά πλαίσια του βιβλίου

Ειδικά για τον Ηράκλειτο, που από κάθε μεριά ομολογείται ότι απ' την μια είναι σκοτεινός κι απ' την άλλη ότι είναι παραξηγημένος, η γρήγορη παρουσίασή του, είναι ιδιαίτερα δύσκολη και δεν μπορεί να ξεφύγει από ένα κατατοπιστικό σημείωμα για ενημέρωση του μέσου αναγνώστη.

Όλοι ομολογούν ότι η παρεξήγηση του Ηράκλειτου προέρχεται από το γεγονός ότι ο Ηράκλειτος εσφαλμένα τοποθετήθηκε και εξετάζεται μαζί με τους άλλους Μιλήσιους φιλοσόφους και επιχειρήθηκε απ' τους μεταγενέστερους μια προσπάθεια να "χωρέσει" ο Ηράκλειτος ανάμεσα σ' αυτούς και τις περισσότερες φορές με τη βολική μέθοδο της "κλίνης του Προκρούστη".¹⁰⁹ Αυτό το παραδέχεται και ο Ράσσελ με αναφορά στον Κόνφορντ¹¹⁰ αλλά αμέσως στη συνέχεια πέφτει στην ίδια παγίδα όταν

¹⁰⁹ Προκρούστης: Ληστής της Ελληνικής μυθολογίας που λυμάνιωνταν την οδό Αθηνών-Μεγάρων. Λέγεται ότι τα δύματά του τα τοποθετούσε πάνω σε κρεβάτι και εάν ήταν κοντότερα, τα τραβούσε να μακρύνουν, εάν ήταν μακρύτερα τα εξομοίωνε με το κρεβάτι, κόβοντας ότι περίσσευε. Κατά την παράδοση, τον Προκρούστη τον σκότωσε ο Έρωας Θησέας.

¹¹⁰ σελίδα 91 F.M. Conford "Απ' τη Θρησκεία στη Φιλοσοφία".

¹⁰⁸ Bertrand Arthur William Russel Άγγλος φιλόσοφος και μαθηματικός (1872- 1970). Δευτερότοκος γιος του κόμητα John Russel. Τιμημένος με το βραβείο Nobel

διατυπώνει την φράση: *"Καθώς θα θυμάται ο αναγνώστης ο Θαλής θεωρούσε ότι τα πάντα προήλθαν από το ύδωρ, ο Αναξίμενης πίστευε τον αέρα ως πρωταρχικό στοιχείο. Ο Ηράκλειτος προτίμησε τη φωτιά."*

Αυτή η τοποθέτηση, εκτός του ότι βρίσκεται εξ ορισμού εγκλωβισμένη στο σφαλερό της συνεξέτασης του Ηράκλειτου ενιαία με τους άλλους Ίωνες, για το οποίο ο Ράσσελ δέχεται ότι είναι λάθος, συμφωνώντας με τον Κόνφορντ, περιέχει κατά την γνώμη μου κάποια απόχρωση ειρωνείας, σαν να υπαινίσσεται ότι οι Ίωνες φιλόσοφοι, μοίρασαν μεταξύ τους τα στοιχεία της φύσεως σαν πυρήνα της φιλοσοφίας του καθενός και ο Ηράκλειτος "προτίμησε" το πυρ. Αυτό πιστοποιείται κατά την γνώμη μου απ' την φράση την οποία παραθέτει αμέσως. "ο Εμπεδοκλής, τέλος, προτείνει έναν **πολιτικότατο**¹¹¹ συμβιβασμό, θεωρώντας τέσσερα ως πρωταρχικά στοιχεία, τη γη, τον αέρα, το πυρ και το ύδωρ." Η όλη μεθόδευση μοιάζει περίπου να λέγει, αφού οι πρώτοι διάλεξαν το νερό και τον αέρα κι αφού ο Ηράκλειτος προτίμησε το πυρ, έ ο Εμπεδοκλής, "προτίμησε" και τα τέσσερα για να τους ικανοποιήσει όλους.

Αυτές οι απλοϊκότητες είναι πολύ μακριά απ' τους προσωκρατικούς φιλοσόφους και προπαντός απ' τον Ηράκλειτο. Ο Ράσσελ, δέχεται τουλάχιστο ότι ο Ηράκλειτος ήταν μυστικιστής και ιδιότυπος Αλλά σταματά εκεί. Τίποτε περισσότερο. Για την πλευρά του Ηράκλειτου που ερευνούμε τώρα, κάτι είναι κι αυτό.

Ο Λεγκράντ, είναι σίγουρα πιο βαθυστόχαστος απ' τον Ράσσελ και σίγουρα ψάχνει κάποιες βαθύτερες παραμέτρους πάνω στην Ηρακλειτική σκέψη.

Ασχολείται αρκετά με το εάν ο Ηράκλειτος ήταν μυστικιστής ή όχι, αλλά καταλήγει σε ασαφή συμπεράσματα, κατ' εμέ τουλάχιστον.

Πάντως είναι περισσότερο διεξοδικός και δεν παρουσιάζει το στριμωγμένο στοιβάγμα του σχετικού υλικού που εμφανίζει το κείμενο του Ράσσελ.

Αυτή είναι μια συνοπτική παρουσίαση των βιβλίων

¹¹¹ Ο τονισμός δικός μου

που μπορεί να διαβάσει ο ενδιαφερόμενος για το θέμα, η οποία δεν έχει σκοπό ούτε να αξιολογήσει, ούτε με κανένα τρόπο να κρίνει τα βιβλία, αλλά να δώσει στον αναγνώστη μια τοπογραφία του χώρου.

Όπου είχα κάποιες παρατηρήσεις ή αντιρρήσεις, τις διατύπωσα φωναχτά και με παρησία, ανεξάρτητα από το πόσο βάσιμες είναι. Αυτό το αφήνω στην κρίση του αναγνώστη.

Πριν τελειώσω το κεφάλαιο αυτό θέλω να παρατηρήσω ότι, η σύγχρονη Ευρωπαϊκή σκέψη ξεχωρίζει με σαφήνεια την ανωτερότητα αλλά και την διαφοροποίηση της Ηρακλειτικής σκέψης από την σχολή της Μιλήτου και τους λοιπούς Ίωνες. Και εδώ δεν αναφέρομαι στους κατ' εξοχήν Ηρακλειτικούς Ευρωπαίους φιλοσόφους και στοχαστές, αλλά γενικά στους Ευρωπαίους διανοητές.

Σαν παράδειγμα θα αναφέρω εδώ τον Γάλλο Μωρίς Κρουαζέ, ο οποίος στο πολύ αξιόλογο βιβλίο του με τον τίτλο Ο ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΑΣ ΕΛΛΑΔΟΣ, γράφει:

"Ηράκλειτος ο Εφέσιος. Παρ' όλες αυτές τις διαφορετικές απόψεις, μπορούμε να πούμε πως οι τρεις Μιλήσιοι περιστρέφονταν γενικά στον ίδιο κύκλο ιδεών. (Εδώ ο Κρουαζέ αναφέρεται στους Θαλή, Αναξίμανδρο και Αναξίμενη). Και οι τρεις θεωρούσαν πως η ύλη τείνει, με μια σειρά μεταβολών να σταθεροποιηθεί σε οριστικές μορφές. Αυτή τη σιωπηρή αποδοχή και των τριών αυτών φιλοσόφων, τόλμησε να την αντικρούσει, κατά τα τέλη του VI αιώνα, ο Ηράκλειτος ο Εφέσιος, το πιο ρωμαλέο πνεύμα εκείνης της εποχής. Διαφωνώντας με τη γενική δοξασία, συνέλαβε την ιδέα, ότι το Είναι κατά βάθος, είναι ένα διηνεκές γίνεσθαι. Θεωρούσε λοιπόν την πραγματικότητα σαν μία διαδοχή καθαρά εφήμερων καταστάσεων, που κάτω απ' αυτές ο νους του αποκάλυπτε μια αδιάκοπη ροή. Μέσα σ' αυτήν όμως την αιώνια πορεία των πραγμάτων, απέδιδε κυριαρχική σημασία στη φωτιά. Ασφαλώς θεωρούσε πως η φωτιά είναι η δύναμη εκείνη που καθορίζει την αρχή και το τέλος όλων των περιόδων που ξεχώριζε μέσα σ' αυτή την ατελεύτητη ροή. Μήπως προαισθανόταν έτσι αμυδρά την σύγχρονη επιστήμη που θεωρεί την θερμότητα μια

απ' τις μορφές της ενέργειας; Αυτές τις βαθιές απόψεις του τις μετέφραζε σε δογματικά αποφθέγματα, συμπυκνωμένα και σκοτεινά σα χρησμούς, πολλές φορές απελπιστικά γριφώδη στη συντομία τους και πάντα συναρπαστικά απ' τον υψιπετή χαρακτήρα ενός μισοποιητικού ύφους. Η συλλογή των αποφθεγμάτων του που έφτασε ως εμάς, είναι ένα απ' τα ωραιότερα μνημεία της αρχαίας σκέψης."

Βέβαια, δεν μπορεί να πει κανείς ότι η παρουσίαση του Ηράκλειτου από τον Κρουαζέ είναι η καλύτερη δυνατή, αλλά μέσα σ' ένα βιβλίο τόσο γενικό, είναι μια πολύ καλή παρουσίαση, παρά τις γενικότητες που περιέχει.

Αλλά και στην ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΑΝΘΡΩΠΟΤΗΤΟΣ της Ουνέσκο, υπάρχει ένα αφάνταστα μικρό για την μεγαλοσύνη του Ηράκλειτου, εν σχέσει προς την τεράστια έκταση της πιο πάνω ιστορίας, κομματάκι για τον Ηράκλειτο, που εγώ όμως το βρήκα καίτοι επιγραμματικό, πολύ πιο ελκυστικό και πλήρες από κάποιες εκτεταμένες αναφορές σ' αυτόν, που όμως δείχνουν πως τον έχουν περάσει "ξώφαλτσα".

Αξίζει λοιπόν να παραθέσω αυτό το ελάχιστο κομματάκι που είναι γραμμένο από τον ΛΟΥΪΤΖΙ ΠΑΡΕΤΙ και τους συνεργάτες του ΠΑΟΛΟ ΜΠΡΕΤΣΙ και ΛΟΥΪΣΙΑΝΟ ΠΕΤΕΚ.

"Ο σύγχρονός του, ο Ηράκλειτος ο Εφέσιος¹¹² που ήκμασε κι αυτός την 69η Ολυμπιάδα, ανέπτυξε μια θεωρία διαμετρικά αντίθετη. Γι' αυτόν, ακριβώς η αντίθεση και η αντίφαση ανάμεσα στα πράγματα αποτελούν την απόδειξη της πραγματικής τους ύπαρξης, αφού τίποτα δεν μένει σταθερό και αμετάβλητο και το κάθε τι μεταβάλλεται και ρέει, βρίσκεται δηλαδή στην κατάσταση ενός συνεχούς γίνεσθαι ("τα πάντα ρει")¹¹³ Πόλεμος, αντίθεση διαχωρισμός (ή

¹¹² Πιο πάνω η ιστορία μιλάει για τον Ελεάτη Παρμενίδη, ο οποίος όμως ήταν κατά πολύ μεταγενέστερος του Ηράκλειτου. Πάνω στο θέμα αυτό υπάρχει και σωστή παρατήρηση του Δρ Ρ. Ολίνα ο οποίος όμως κάνει στη συνέχεια το λάθος της ταύτισης του Ηράκλειτου με την Ιωνική Σχολή τον Αναξιμένη και κυρίως τον Ξενοφάνη τον Κολοφώνειο.

¹¹³ Η φράση "τα πάντα ρει" δεν υπάρχει αυτούσια σε κανένα α-

διάκριση)¹¹⁴ και διαφορά ήταν η βάση του κόσμου, δηλαδή η "παράφωνη συμφωνία" που κυβερνά τη ζωή της φύσεως και του ανθρώπου, σύμφωνα με τον εγγενή θεϊκό νόμο (τον προσιτό μόνο στους μύστες), που βρίσκει απήχηση σε κάθε ύπαρξη και από τον οποίο πηγάζει ο ανθρώπινος νόμος. Όλα τα στοιχεία, νερό, αέρας, γη, ήταν σε μια κατάσταση αλλαγής με την επενέργεια της φωτιάς. Φωτιά αναπέμπεται κάθε φορά που η ύλη μεταβάλλεται, και η φωτιά γέννησε το αέναο γίνεσθαι."¹¹⁵

Είναι πράγματι πολύ επιγραμματικό αυτό το κομματάκι, αλλά πολύ πιο βαθυστόχαστο από άλλα κομμάτια που παραθέσαμε.

Στην συνέχεια θα χρειαστεί νομίζω να κάνω κάποιες αναφορές στα πιο πάνω βιβλία.

Όταν είχε ήδη γραφτεί αυτό το κεφάλαιο του βιβλίου αλλά και μετά απ' αυτό πολλά άλλα, γύρω στις 300 σελίδες περίπου, εκδόθηκε από τις εκδόσεις ΚΑΚΤΟΣ το από έτους περίπου αναμενόμενο βιβλίο του ΗΡΑΚΛΕΙΤΟΥ. Έτσι δεν μπόρεσα να το σχολιάσω στην "οικεία" τάξη. Αλλά το να γράφεις, όχι σε χειρόγραφο, ή σε γραφομηχανή, αλλά σ' ένα σύγχρονο ηλεκτρονικό υπολογιστή, παρέχει πολλές δυνατότητες να παρεμβάλλεις κείμενα σε οποιοδήποτε μέρος ενός βιβλίου. Έτσι κάνω χρήση αυτής της δυνατότητας, μιας και το βιβλίο αυτό το στοιχειοθετώ εγώ γράφοντας, απευθείας χωρίς χειρόγραφο, αφού-να το εξομολογηθώ- από πολλά χρόνια τώρα, έχω αρχίσει να απεχθάνομαι - ίσως κακώς-το χειρόγραφο.

Όταν πήρα στα χέρια μου, στις αρχές του Δεκέμβρη του 1995, ένα πραγματικά καλαίσθητο τόμο που επιγράφονταν ΗΡΑΚΛΕΙΤΟΣ, κι ένοιωσα τον όγκο και το βάρος

πόσπασμα του Ηράκλειτου, καίτοι υπάρχει η ευρεία πεποίθηση ότι έχει ειπωθεί από τον μεγάλο Εφέσιο. Πάντως από το σύνολο των αποσπασμάτων του Ηράκλειτου, η φράση αυτή δεν αναιρείται αλλά μάλλον επικουρείται.

¹¹⁴ Δείτε στα "ΚΛΕΙΔΙΑ" το κλειδί της χωριστικότητας.

¹¹⁵ UNESCO Η ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΑΝΘΡΩΠΟΤΗΤΑΣ τόμος 2 σελ. 217, Ελληνική έκδοση "ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΠΑΙΔΕΙΑ", Αθήνα 1963.

του, ενθουσιάστηκε. Επί τέλους. Είχα στα χέρια μου ένα σημαντικό και αρκούντως περιεκτικό βιβλίο, σκέφτηκα.

Μετά την πρώτη εντύπωση και την στη συνέχεια φυλλομέτρηση του τόμου, διαπίστωσα ότι το μισό περίπου βιβλίο (230 σελίδες από τις 470) ήταν αφιερωμένο στην κλασσική αντιμετώπιση του θέματος, εισαγωγή, αποσπάσματα, βιογραφικά και δοξογραφικά στοιχεία κ.λ.π. και μπορώ να πω ότι στον τομέα αυτό, ούτε υστερεί, αλλ' ούτε και μπορεί να διεκδικήσει πρωτεία από τα λοιπά βιβλία για τον Ηράκλειτο, τα οποία αναφέρω πιο πάνω.

Αλλά στη συνέχεια διαπίστωσα ότι ο τόμος αυτός, περιείχε, εκτός της εισαγωγής, των αποσπασμάτων και των σχολίων πάνω σ' αυτά και τρία κείμενα, τα οποία, έχουν μεν σχέση με τον Ηράκλειτο, αλλά είναι τέλεια ανόμοια και το κυριώτερο παρουσιάζονται με ένα τρόπο που, εγώ τουλάχιστο προσωπικά δεν έχω ξανασυναντήσει στα εκδοτικά χρονικά.

Το ένα κείμενο (απ' τα επί πλέον τρία) επιγράφεται Η ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΤΟΥ ΗΡΑΚΛΕΙΤΟΥ. ΤΟ ΑΛΗΘΙΝΟ ΤΗΣ ΝΟΗΜΑ, το δεύτερο Η ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΗ ΠΑΡΟΥΣΙΑ ΤΟΥ ΗΡΑΚΛΕΙΤΟΥ και το τρίτο σκέτο ΗΡΑΚΛΕΙΤΟΣ.

Στο κείμενο δεν παρέχεται καμιά πληροφορία για την πατρότητα του κάθε κειμένου, αλλ' όταν διάβασα μερικές σελίδες από το καθένα, κατάλαβα ότι ανήκαν σε διαφορετικούς συγγραφείς με εκ διαμέτρου αντίθετη τοποθέτηση και ειδικά στο τρίτο αναγνώρισα ένα κείμενο που το αναφέρω παραπάνω. Το βιβλίο του Sri Aurobindo, για τον Ηράκλειτο και μάλιστα στην ίδια μετάφραση (Κ.Β. Στεφανίδη) με την οποία είχε εκδοθεί το έτος 1969 από τις εκδόσεις ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΝΕΑΣ ΕΠΟΧΗΣ. Μα, σκέφτηκα, δεν είναι δυνατό. Τι δουλειά έχει αυτό το κείμενο εδώ, ανεπίγραφο και χωρίς καμιά αναφορά στο συγγραφέα.

Εν τέλει η απορία μου λύθηκε όταν ξαναέψαξα τον τόμο, όπου στην αρχή του και κάτω από τον τίτλο ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ μας πληροφορεί ότι το πρώτο κείμενο έχει σαν συγγραφέα τον Θανάση Παπαδόπουλο, το δεύτερο τον Κ.Δ.Γεωργούλη και το τρίτο πράγματι τον Sri Aurobindo και τίποτε άλλο.

Για τον Sri Aurobindo και τον Κ.Δ. Γεωργούλη, έχω

αρκετές αναφορές στο βιβλίο αυτό. Τον Θανάση τον Παπαδόπουλο δεν τον ξέρω. Αλλά το θέμα δεν είναι εκεί. Το θέμα είναι ότι όταν κυκλοφορείς μια στερεότυπη έκδοση ενός αρχαίου Έλληνα συγγραφέα δεν είναι συνηθισμένο να περιλαμβάνεις σ' αυτό ετερόκλητα αυτοτελή και μακροσκελή κείμενα χωρίς καμιά αναφορά στους συγγραφείς αυτών των κειμένων, (ποιοι είναι,) και χωρίς κάποιες πληροφορίες για τα κείμενα, (πότε γράφτηκαν κ.λ.π.,) και γιατί όχι, μια ειδική εξήγηση για την τοποθέτηση αυτού του κειμένου στο βιβλίο και όχι άλλων και υπάρχουν, δόξα τω Θεώ, αρκετά.

Εγώ βέβαια ήμουν τυχερός γιατί αγόρασα δυο φορές μόνο το βιβλίο του Sri Aurobindo. Για σκεφτείτε αυτόν που έτυχε να έχει στην κατοχή του περισσότερα κείμενα. Αλλά ο πιο κακότυχος είναι εκείνος ο ανυποψίαστος αναγνώστης ο οποίος προσπαθεί να βγάλει άκρη μεταξύ φράσεων *"...οι αντιλήψεις του Ηρακλείτου είναι αντιφατικές. Υπάρχουν σ' αυτές όχι μόνο ολιγαρχικές και αντιδημοκρατικές αλλά και νεωτεριστικές προοδευτικές τάσεις."* (σελ. 247) *"...Η διδασκαλία του Εφεσίου σοφού δεν μένει απλή διδασχή που έχει μόνον ιστορική αξία εκ της απόψεως της γενεαλογίας των ιδεών. Ενέχει μίαν επικαιρότητα την οποία κανείς δεν μπορεί να παραβλέψει. Από τα βάθη των περασμένων αιώνων ο Ηράκλειτος απευθύνει προστάγματα. Όπως ο θεός του μαντείου των Δελφών, έτσι κι αυτός σημαίνει. Δεν αποκαλύπτει και δεν αποκρύπτει. Απευθύνει σήμα πρόσταγμα, όπως οι ομηρικοί σημάντορες λαών, εις τους οποίους ανέτρεχε η ιστορική του καταγωγή."* (σελ. 370). *"...Και προβάλλει το πρόβλημα. Ο Ηράκλειτος παραδεχόταν ή όχι την θεωρία της περιοδικής εκπύρωσης ή πραλάγια το πυρ επελθόν κρινεί και καταλήγεται. Αν υποστήριζε την άποψη αυτή, τότε έχουμε και πάλι χτυπητή σύμπτωση της σκέψης του Ηρακλείτου με τις οικείες γνώσεις των Ινδών για το περιοδικό πραλάγι της Πουρανικής εκπύρωσης του κόσμου με την εμφάνιση των δώδεκα ήλιων της Βεδαντικής θεωρίας των αιώνιων κύκλων εκδήλωσης και απόσυρσης από την εκδήλωση."*

Αντιλαμβάνεται κανείς την φοβερή διάσταση απόψεων και τις αντιφάσεις που υπάρχουν στα κείμενα αυτά τα

οποία είναι καταχωρημένα έτσι, στοιβαγμένα, "εική"¹¹⁶ όπως θάλεγε ο Ηράκλειτος, στο βιβλίο.

Αν σ' όλα αυτά προστεθούν και οι γνώμες του βασικού εισηγητή του θέματος, στο βιβλίο, που υπογράφει την εισαγωγή και τα σχόλια στα αποσπάσματα και που είναι ο Αθανάσιος Κυριαζόπουλος και που δεν βρίσκονται σε καμιά σύνδεση με τα υπόλοιπα κείμενα, όπως και το καθένα απ' αυτά προς τα άλλα, μπορείτε να καταλάβετε εύκολα το ιδεολογικό "αλαλούμ" του κατά τα άλλα ομολογουμένως, όμορφου βιβλίου.

Εγώ προσωπικά δεν έχω καμιά προκατάληψη με κάτι τέτοια, ίσα-ίσα το αντίθετο. Στο βιβλίο αυτό προσπαθώ να συνδέσω την Ηρακλειτική σκέψη με όλα τα μονοπάτια και τις στρατούλες της γνώσης, ανά τον κόσμο και τις εποχές της ουσιαστικής γνώσης και προσπαθώ να παρουσιάσω μια ενιαία αντιμετώπιση των ιδεών, των θρησκειών, των ταγμάτων, των δοξασιών, των φιλοσοφιών κ.λ.π. έτσι ώστε να εναρμονίζονται με την βασική αρχή της ενότητας του Σύμπαντος.

Αυτό όμως είναι άλλο και άλλο είναι να στοιβάζονται τυχαία (εική κι ως έτυχε)¹¹⁷ χωρίς κάποια σύνδεση με το βασικό θέμα, που εδώ είναι ο Ηράκλειτος, ετερόκλητα κι αντιφατικά κείμενα, χωρίς καμιά καθοδήγηση του αναγνώστη πάνω σ' αυτά τα κείμενα και χωρίς καμιά σύνδεσή τους με τα υπόλοιπα περιεχόμενα του βιβλίου.

Αυτό είναι ένας πολύ περίεργος και πως να το κάνουμε, ανορθόδοξος τρόπος παρουσίασης ενός θέματος, ο οποίος γενικά δεν συνηθίζεται.

¹¹⁶ "Μη εική περί των μεγίστων συμβαλλώμεθα" όπως μας λέγει στο απ. 47 που έχει την έννοια να μη ασχολούμεθα με τα σοβαρά πράγματα τυχαία και ασυλλόγιστα.

¹¹⁷ Το εική κι ως έτυχε είναι μια γνωστή αλλά μάλλον ανεπιτυχής νεοελληνική έκφραση, που αντικατοπτρίζει την Ηρακλειτική έκφραση εική, ανεπιτυχής γιατί το εική σημαίνει το τυχαίο και κατά συνέπεια υπάρχει μια επανάληψη του ίδιου πράγματος, όπως στις εκφράσεις "από ανέκαθεν" ή "πολλάκις φορές" όπου εμπεριέχεται μια περιττή επανάληψη, και είναι οπωσδήποτε λάθος.

VII- ΤΑ ΑΠΟΣΠΑΣΜΑΤΑ

ΑΠΟΣΠΑΣΜΑ 1

Σεξτος προς Μαθηματικούς VII 132.

"του δε λόγου τούτ' εόντος αεί αξύνετοι γίνονται άνθρωποι και πρόσθεν ή ακούσαι και ακούσαντες το πρώτον γινόμενων γαρ πάντων κατά τον λόγον τόνδε απείρουν εοίκασι πειρώμενοι και επών και έργων τοιούτων, οκείων εγώ διηγέμαι κατά φύσιν διαιρέων έκαστον και φράζων όκως έχει, τους δε άλλους ανθρώπους λανθάνει οκόσα εγεργθέντες ποιούσιν, όκωσπερ οκόσα εύδοντες επιλανθάνονται".

(Αν και αυτός ο λόγος υπάρχει αιώνια, οι άνθρωποι γίνονται ασύνετοι και πριν τον ακούσουν και αφού τον πρωτοακούσουν, γιατί, ενώ τα πάντα γίνονται σύμφωνα μ' αυτόν, οι άνθρωποι φαίνονται άπειροι απέναντι σ' αυτόν κι όταν ακόμη επιχειρούν λόγια και έργα σαν αυτά που εγώ διηγούμαι, κατά τον φυσικό νόμο, διαιρώντας το καθένα,, λέγοντας πως ακριβώς είναι στην ουσία του, απ' τους άλλους όμως ανθρώπους, ξεφεύγουν αυτά που αφού ξυπνήσουν κάνουν, όπως ακριβώς λησμονούν κι αυτά που κάνουν στον ύπνο τους.)

ΑΠΟΣΠΑΣΜΑ 2

2. Σέξτος προς Μαθηματικούς 7, 133

διό δει έπεσθαι τω (ξυνώ τούτέστι τω) κοινώ. Ξυνός γαρ ο κοινός. του λόγου δ' εόντος ξυνού ζώουσιν οι πολλοί ως ιδίαν έχοντες φρόνησιν.

γι' αυτό πρέπει να ακολουθούμε τον κοινό, (αυτόν που ανήκει σε όλους μας). Γιατί ενώ ο λόγος είναι κοινός, οι περισσότεροι ζουν σαν να έχουν μια δική τους φρόνηση.

ΑΠΟΣΠΑΣΜΑ 3.

3. Αέτιος II, 21, 4

(περί μεγέθους ηλίου) εύρος ποδός ανθρωπείου.

(αναφορικά με το μέγεθος ηλίου) είναι το εύρος του ανθρώπινου ποδιού.

ΑΠΟΣΠΑΣΜΑ 4

4. Albertus M. de veget. 6, 401

si felicitas esset in delectationibus corporis, boves felices diceremus, cum inveniant oronum ad comedendum.

εάν η ευτυχία βρισκόταν στις ηδονές του σώματος, θα θεωρούσαμε τα βόδια ευτυχισμένα επειδή βρίσκουν να φάνε όροβο.

ΑΠΟΣΠΑΣΜΑ 5

5. Αριστ. Οριγ. Κέλσ. 7, 62

καθαίρονται δ' άλλω αίματι μαινόμενοι οίον ει τις εις πηλόν εμπάς πηλόν απονίζοιτο. μαίνεσθαι δ' αν δοκοίη, ει τις αυτόν ανθρώπων επιφράσαιτο ούτω ποιέοντα. και τεις αγάλασι δε τουτέοισιν εύχονται οκοίον ει τις δόμοισι λασχηνεύοιτο, ου τι γινώσκων θεούς ούδ' ήρωας οίτινες είσι.

καθαρίζονται όσοι μαιίνονται (με αίμα) με άλλο αίμα σαν κάποιος που έχει μπει στη λάσπη, να καθαρίζεται με λάσπη, δίνοντας την εντύπωση ότι είναι τρελλός αν κάποιος τον παρατηρούσε να κάνει τέτοια πράγματα. Και στα αγάλματα αυτά προσεύχονται, όπως ακριβώς κάποιος που φυλαρεί με τους τοίχους, και τίποτα δεν γνωρίζουν για το ποιοί είναι οι θεοί και οι ήρωες.

ΑΠΟΣΠΑΣΜΑ 6

6. Αριστοτ. Μετεωρ. 355 α 13

ο ήλιος ου μόνον καθάπερ ο Ηράκλειτος φησι νέος εφ' ημέρη εστίν, άλλ' αεί νέος και συνεχώς.

ο ήλιος όχι μόνον, όπως λέγει ο Ηράκλειτος, είναι νέος κάθε ημέρα, αλλά είναι πάντοτε νέος και συνεχώς.

ΑΠΟΣΠΑΣΜΑ 7

7. Αριστοτ. Περί αισθήσ. 443 α 23

ει πάντα τα όντα καπνός γένοιτο, ρίνες αν διαγνοίεν.

αν όλα τα όντα γίνονταν καπνός, τα ρουθούνια θα τα διέκριναν (αναγνώριζαν)

ΑΠΟΣΠΑΣΜΑ 8

8. Αριστοτ. Ηθ. Ν. 1155 β 4

το αντίξουν συμφέρον και εκ των διαφερόντων καλλίστην αρμονίαν και πάντα κατ' έριν γίνεσθαι.

τα αντίθετα ταιριάζουν και από αυτά που διαφέρουν προέρχεται η τέλεια αρμονία και τα πάντα γίνονται από την έριδα, την αντίθεση.

ΑΠΟΣΠΑΣΜΑ 9

9. Αριστοτ. Ηθ. Ν. 1176 α 5

ετέρα γαρ ίππου ηδονή και κυνός και ανθρώπου, καθάπερ Ηράκλειτος φησιν **όνους σύρματ' αν ελέσθαι μάλλον ή χρυσόν.**

είναι διαφορετική η ηδονή του ίππου, του κυνός και του ανθρώπου, και όπως λέγει ο Ηράκλειτος οι όνοι θα προτιμούσαν μάλλον τα άχυρα παρά το χρυσάφι.

ΑΠΟΣΠΑΣΜΑ 10

10. Αριστοτέλης Περί κόσμου. 396 b 7

ίσως δε των εναντίων η φύσις γλίχεται και εκ τούτων αποτελεί το σύμφωνον, ουκ εκ των ομοίων... ταυτό δε τούτο ην και το παρά τω σκοτεινώ λεγόμενον Ηρακλείτω **ξυλλάψεις όλα και ουχ όλα, συμφερόμενον διαφερόμενον, συνάδον διάδον, και εκ πάντων εν και εξ ενός τα πάντα.**

Συνάφειες, όλα και όχι όλα, συμπορευόμενο και μη συμπορευόμενο, ταιριασμένο και αταίριαστο, από τα πάντα ένα κι από το ένα τα πάντα.

ΑΠΟΣΠΑΣΜΑ 11

11. Αριστοτέλης Περί κόσμου. 401 α 8

των τε ζώνων τα τε άγρια και ήμερα τα τε εν αέρι και επί γής και εν ύδατι βοσκόμενα γίνεται τε και ακμάζει και φθείρεται τοις του θεού πειθόμενα θεσμοίς **παν γαρ ερπετόν πληγή νέμεται, ως φησιν Ηράκλειτος.**

Κάθε τι που κινείται πάνω στη γη εξουσιάζεται με χτύπημα.

ΑΠΟΣΠΑΣΜΑ 12

12. Άρειος Δίδυμος κατά Ευσέβιον Ε.Π. XV 20.

Ζήνων την ψυχήν λέγει αισθητικήν αναθυμίασιν καθάπερ Ηράκλειτος βουλόμενος γαρ εμφανίσαι ότι αι ψυχαι αναθυμιώμεναι νοεραί αεί γίνονται είκασεν αυτάς τοις ποταμοίς λέγων ούτως **ποταμοίσι τοίσιν αυτοίσιν εμβαίνουσιν έτερα και έτερα ύδατα επιρρεί και ψυχαι δε από των υγρών αναθυμιώνται.**

Ο Ζήνων λέει ότι η ψυχή είναι αισθητική αναθυμίαση, όπως και ο Ηράκλειτος για να δείξει ότι οι ψυχές με την αναθυμίαση αποκτούν πάντα κάποια νόηση, τις παρομοίασε προς ποταμούς λέγοντας τα εξής: **όσοι μπαίνουν στα ίδια ποτάμια όλο και διαφορετικά ύδατα ρέουν πάνω τους και οι ψυχές αναδημιουργούνται από τα υγρά.**

ΑΠΟΣΠΑΣΜΑ 13

13. Αθηναίος V, 178 f

δει γαρ τον χαρίεντα μήτε ρυπάν μήτε αυχμείν μήτε βορβόρω χείρειν καθ' Ηράκλειτον, **ύες βορβόρω ήδονται μάλλον ή καθαρώ ύδατι.**

οι χοίροι πιο πολύ ευχαριστιούνται στον βόρβορο παρά στο καθαρό νερό.

ΑΠΟΣΠΑΣΜΑ 14

14. Κλήμης Προτρεπτικός 22

τίσι δη μαντεύεται Ηράκλειτος ο Εφέσιος; νυκτιπόλοις, μάγοις, βάκχοις, λήναις, μύσταις τούτοις απειλεί τα μετά θάνατον, τούτοις μαντεύεται το πύρ. τα γαρ νομιζόμενα κατ' ανθρώπους μυστήρια ανιερωστί μυεύνται.

για ποιους προφητεύει Ηράκλειτος ο Εφέσιος; Για τους περιπλανώμενους την νύχτα, τους μάγους, τους βάκχους, αυτούς που μετέχουν στα Λήναια,

ΓΙΑΝΝΗ Φ. ΓΕΩΡΓΑΚΟΠΟΥΛΟΥ ΗΡΑΚΛΕΙΤΟΣ Ο ΕΦΕΣΙΟΣ

τους μύστες γι' αυτούς προφητεύει και απειλεί για τα μετά τον θάνατον τη φωτιά, γιατί μυσούνται σ' αυτά που οι άνθρωποι νομίζουν σαν μυστήρια με τρόπο ανίερο.

ΑΠΟΣΠΑΣΜΑ 15

15. Κλήμ. Πρωτρ, 34

ει μη γαρ Διονύσω πομπήν εποιούντο και ύμνεον άσμα αιδοίοισιν, αναιδέστατα είργαστ' αν, ωτός δε Αΐδης και Διόνυσος, ότεω μαίνονται και ληναΐζουσιν.

γιατί αν τα φαλλικά άσματα δεν τα έκαναν στην πομπή που υμνού τον Διόνυσο, τα έργα τους θα ήσαν ξεδιάντροπα. όμως 'Αδης και Διόνυσος, προς τιμήν του οποίου μαίνονται και μετέχουν στα λήνια, είναι το ίδιο.

ΑΠΟΣΠΑΣΜΑ 16

16. Κλήμ. Παιδαγ. 2, 99

λήσεται μεν γαρ ίσως το αισθητόν φως τις, το δε νοητόν αδύνατον εστί, ή ως φησιν Ηράκλειτος το μη δύνόν ποτε πως αν τις λάθοι;

γιατί θα μπορέσει ίσως κάποιος να κρυφτεί από το φως των αισθήσεων, από το νοητό όμως αποκλείεται, ή όπως λέγει ο Ηράκλειτος : απ' αυτό που δεν δύνει ποτέ, πως μπορεί κανείς να κρυφτεί;

ΑΠΟΣΠΑΣΜΑ 17

17. Κλήμ. Στρωμ. 2, 8

ου γάρ φρονέουσι τοιαύτα πολλοί, οκόσοι εγκυρεύσιν, ουδέ μαθόντες γινώσκουσιν, εωυτοίσι δε δοκέουσι.

οι περισσότεροι δεν ερευνούν τίποτε από όσα γίνονται γύρω τους, ούτε και τα κατανοούν αν τους διδάξουν, απλώς έχουν την δική τους αντίληψη.

ΑΠΟΣΠΑΣΜΑ 18

18. Κλήμ. Στρωμ. 2, 17

εάν μή έλλπηται ανέλπιστον ουκ εξευρήσει ανεξερεύνητον εόν και άπορον

αν δεν ελπίζεις, δεν θα βρεις το ανέλπιστο, το ανεξερεύνητο και το άπορον (αυτό που δεν έχει πόρο, πέραςμα, άβατο, απλησίαστο, απροσπέλαστο.)

ΑΠΟΣΠΑΣΜΑ 19

19. Κλήμ. Στρωμ. 2, 24

ακούσαι ουκ επιστάμενοι ουδ' ειπείν.

δεν γνωρίζουν ούτε να ακούουν, ούτε να πουν.

20. Κλήμ. Στρωμ. 3, 14

γενόμενοι ζώειν εθέλουσι μόρους τ' έχειν, μάλλον δέ αναπαύεσθαι, και

ΓΙΑΝΝΗ Φ. ΓΕΩΡΓΑΚΟΠΟΥΛΟΥ ΗΡΑΚΛΕΙΤΟΣ Ο ΕΦΕΣΙΟΣ

παΐδας καταλείπουσιν μόρους γενέσθαι.

αφού γεννηθούν, θέλουν απλά να ζήσουν και να πεθάνουν ή μάλλον να αναπαυτούν, και αφήνουν πίσω τους παιδιά τα οποία θα έχουν την ίδια μοίρα.(δηλαδή τον θάνατο)

ΑΠΟΣΠΑΣΜΑ 21

21. Κλήμ. Στρωμ. 3, 21

καί Ηράκλειτος θάνατον τήν γένεσιν καλεί..... εν οίς φησι θάνατός εστιν οκόσα εγερεθέντες ορέομεν, οκόσα δέ εύδοντες ύπνος.

και ο Ηράκλειτος αποκαλεί την γένεση θάνατον όταν λέγει : όσα βλέπομεν όταν είμαστε ξύπνιοι είναι θάνατος και όσα όταν κοιμόμαστε ύπνος.

ΑΠΟΣΠΑΣΜΑ 22

22. Κλήμ. Στρωμ. 4, 4

χρυσόν γάρ οι διζήμενοι γην πολλήν ορύσσουσι καί ευρίσκουσιν ολίγον.. αυτοί που ψάχνουν για χρυσάφι σκάβουν πολλή γη και ευρίσκουν λίγο.

ΑΠΟΣΠΑΣΜΑ 23

23. Κλήμ. Στρωμ. 4, 10

Δίκης όνομα ουκ αν ήδεσαν, ει ταύτα μή ήν.

δεν θα γνώριζαν το όνομα της Δίκης, αν δεν υπήρχαν αυτά.

ΑΠΟΣΠΑΣΜΑ 24

24. Κλήμ. Στρωμ. 4, 16

αρηφάτους θεοί τιμώσι καί άνθρωποι.

αυτούς που έπεσαν στην πόλεμο τιμούν θεοί και άνθρωποι.

ΑΠΟΣΠΑΣΜΑ 25

25. Κλήμ. Στρωμ. 4, 50

μόροι γάρ μέζονες μέζονας μοίρας λαγχάνουσι.

γιατί οι μεγάλοι θάνατοι. τυχαίνουν της μεγαλύτερης μοίρας.

ΑΠΟΣΠΑΣΜΑ 26

26. Κλήμ. Στρωμ. 4, 143

άνθρωπος εν ευφρόνη φάος άπτεται εωυτώ αποθανών αποσβεσθείς όψεις, ζών δέ άπτεται τεθνεώτος εύδων, αποσβεσθείς όψεις, εγρηγορώς άπτεται εύδοντος.

Ο άνθρωπος μεσ' την νύχτα ανάβει ένα φως για τον πεθαμένο εαυτό του, όταν θάχουν σβήσει τα αισθητήρια της όρασης (τα μάτια) στη ζωή όμως όταν κοιμάται, ακουμπάει τον θάνατο, αφού τα μάτια του είναι κλειστά, κι όταν (στη ζωή του) είναι ξύπνιος, ακουμπάει τον ύπνο.

ΓΙΑΝΝΗ Φ. ΓΕΩΡΓΑΚΟΠΟΥΛΟΥ ΗΡΑΚΛΕΙΤΟΣ Ο ΕΦΕΣΙΟΣ

ΑΠΟΣΠΑΣΜΑ 27

27. Κλήμ. Στρωμ. 4, 146
ανθρώπους μένει αποθανόντας άσσα ουκ έλπονται ουδέ δοκέουσιν.
τους ανθρώπους τους αναμένουν μετά θάνατον πράγματα που ούτε πε-
ριμένουν ούτε φαντάζονται.

ΑΠΟΣΠΑΣΜΑ 28

28. Κλήμ. Στρωμ. 5, 9
δοκέοντα γάρ ο δοκιμώτατος γινώσκει, φυλάσσει καί μέντοι καί Δίκη
καταλήψεται ψευδών τέκτονας καί μάρτυρας.
ο αγνός άνθρωπος γνωρίζει και τηρεί τα ορθά και βέβαια η Δίκη θα συλ-
λάβει τους κτίστες ψευδών και τους ψευδομάρτυρες.

ΑΠΟΣΠΑΣΜΑ 29

29. Κλήμ. Στρωμ. 5, 60
αιρεύνται γάρ έν αντί απάντων οι άριστοι, κλέος αέναον θνητών οι δέ
πολλοί κεκόρηται όκωσπερ κτήνεα.
εκλέγουν αντί πάντων οι άριστοι, μεταξύ των θνητών, την αιώνια
δόξα οι πολλοί όμως χορταίνουν κατά κόρον σαν τα κτήνη.

ΑΠΟΣΠΑΣΜΑ 30

30. Κλήμ. Στρωμ. 5, 105
κόσμον τόνδε τόν αυτόν απάντων ούτε τις θεών ούτε ανθρώπων εποί-
ησεν, αλλ' ήν αεί καί έστιν και έσται πυρ αείζων, απτόμενον μέτρα καί απο-
σβεννύμενον μέτρα.
αυτόν εδώ τον κόσμο ο οποίος είναι κοινός για όλους ούτε κάποιος από
τους θεούς, ούτε από τους ανθρώπους δημιούργησε, αλλ' ήταν πάντοτε και εί-
ναι και θα είναι πυρ αείζων, το οποίο ανάβει με μέτρα και σβήνει επίσης με
μέτρα.

ΑΠΟΣΠΑΣΜΑ 31

31. Κλήμ. Στρωμ. 5, 105
πυρός τροπαί πρώτον θάλασσα, θαλάσσης δέ τό μέν ήμισυ γή, τό δέ ή-
μισυ πρηστήρ... θάλασσα διαχέεται και μετρέεται είς τόν αυτόν λόγον, οκοίος
πρόσθεν ήν ή γενέσθαι γή.
πυρός μετατροπαί, πρώτα τρέπεται σε θάλασσα, και το μισό όμως της
θάλασσας γίνεται γη και το άλλο μισό ανεμοστρόβιλος (πρηστήρ.) ή θάλασσα
διαχέεται και έχει σαν μέτρο τον ίδιον ακριβώς λόγο τον οποίο είχε πριν να γί-
νει γη.

ΑΠΟΣΠΑΣΜΑ 32

32. Κλήμ. Στρωμ. 5, 116

ΓΙΑΝΝΗ Φ. ΓΕΩΡΓΑΚΟΠΟΥΛΟΥ ΗΡΑΚΛΕΙΤΟΣ Ο ΕΦΕΣΙΟΣ

έν τό σοφόν μούνον λέγεσθαι ουκ εθέλει και εθέλει Ζηνός όνομα.
ένα και μόνο είναι το σοφό, δεν θέλει αλλά και θέλει να λέγεται με το
όνομα του Δία.

ΑΠΟΣΠΑΣΜΑ 33

33. Κλήμ. Στρωμ.. 5, 116
νόμος καί βουλή πείθεσθαι ενός,
νόμος είναι και η υπακοή στη βούληση του ενός.

ΑΠΟΣΠΑΣΜΑ 34

34. Κλήμ. Στρωμ. 5, 116
αξύνετοι ακούσαντες κωφοίσιν εόικασι φάτις αυτοίσιν μαρτυρεί παρε-
όντας απείναι.
οι ασύνετοι ακόμη και αφού ακούσουν, μοιάζουν με κωφούς γι' αυτούς
ισχύει η παροιμία "παρόντες απουσιάζουν".

ΑΠΟΣΠΑΣΜΑ 35

35. Κλήμ. Στρωμ. 5, 141
χρή γάρ εύ μάλα πολλών ίστορας φιλοσόφους άνδρας είναι καθ' Ηρά-
κλειτον.
Πρέπει απ' τους πιο καλύτερους κριτές να είναι οι άνδρες που φιλοσο-
φούν, κατά τον Ηράκλειτο.

ΑΠΟΣΠΑΣΜΑ 36

36. Κλήμ. Στρωμ. 6, 16
ψυχήσιν θάνατος ύδωρ γενέσθαι, ύδατι δέ θάνατος γήν γενέσθαι, εκ γης
δέ ύδωρ γίνεται, εξ ύδατος δέ ψυχή.
για τις ψυχές είναι θάνατος να γίνουν νερό, και θάνατος για το νερό εί-
ναι να γίνει γη, και από την γη γίνεται νερό και από το νερό ψυχή.

ΑΠΟΣΠΑΣΜΑ 37

37. Columella 8, 4
sues caeno, cohortales aves pulvere vel cinere lavari.
οι χοίροι καθαρίζονται με βόρβορο, τα πουλερικά με σκόνη ή στάχτη.

ΑΠΟΣΠΑΣΜΑ 38

38. Διογ. Λαέρτ. 1, 23
δοκεί δέ κατά τινας (Θαλής) πρώτος αστρολογήσαι..... μαρτυρεί δ'
αυτώ και Ηράκλειτος και Δημόκριτος.
μερικοί θεωρούν ότι πρώτος ο Θαλής ασχολήθηκε με την αστρονομία
και το μαρτυρούν Ηράκλειτος και ο Δημόκριτος.

:

ΓΙΔΝΗ Φ. ΓΕΩΡΓΑΚΟΠΟΥΛΟΥ ΗΡΑΚΛΕΙΤΟΣ ◊ ΕΦΕΣΙΟΣ

ΑΠΟΣΠΑΣΜΑ 39

39. Διογ. Λαέρτ. 1, 88

εν Πριήνη Βίας εγένετο ο Τευτάμεω ου πλείων λόγος ή των άλλων.
στην Πριήνη γεννήθηκε ο Βίας ο υιός του Τευτάμου του οποίου ο λόγος

είναι μεγαλύτερος παρά των άλλων.

ΑΠΟΣΠΑΣΜΑ 40

40. Διογ. Λαέρτ. 9, 1

πολυμαθίη νόον έχουν ου διδάσκει Ησίοδον γάρ αν ειδαξε και Πυθαγό-
ρην αυτίς τε Ξενοφανά τε καί Εκαταίον.
η πολυμάθεια δεν διδάσκει να έχεις μυαλό, αλλιώς αν ήταν έτσι, θα εί-
χε διδάξει τον Ησίοδο καί τον Πυθαγόρα και ακόμη και τον Ξενοφάνη και τον Ε-
καταίο.

ΑΠΟΣΠΑΣΜΑ 41

41. Διογ. Λαέρτ. 9, 1

είναι γάρ έν τό σοφόν, επίστασθαι γνώμην, οτέη εκυβέρνησε πάντα διά
πάντων.
γιατί ένα είναι το σοφό, να γνωρίζει κανείς την σκέψη η οποία κυβερ-
νά τα πάντα διά των πάντων.

ΑΠΟΣΠΑΣΜΑ 42

42. Διογ. Λαέρτ. 9, 1

τόν τε Όμηρον έφασκεν άξιον εκ των αγώνων εκβάλλεσθαι καί ραπίζε-
σθαι καί 'Αρχίλοχον ομοίως.
έλεγε ότι στον Όμηρο αξίζει να τον αποβάλουν με ραπίσματα από
τους αγώνες και με τον ίδιο τρόπο και τον Αρχίλοχο.

ΑΠΟΣΠΑΣΜΑ 43

43. Διογ. Λαέρτ. 9, 2

ύβριν χρή σβεννύναι μάλλον ή πυρκαϊήν.

Μάλλον πιο πολύ από την πυρκαγιά πρέπει να να σβήνει κανείς την

ύβρη.

ΑΠΟΣΠΑΣΜΑ 44

44. Διογ. Λαέρτ. 9, 2

μάχεσθαι χρή τόν δήμον υπέρ του νόμου όκωσπερ τείχεος.

ο Δήμος (δηλαδή η συντεταγμένη πολιτεία ή λαός) πρέπει να μάχεται

υπέρ του νόμου όπως ακριβώς υπερασπίζεται τα τείχη.

ΑΠΟΣΠΑΣΜΑ 45

45. Διογ. Λαέρτ. 9, 7

ΓΙΔΝΗ Φ. ΓΕΩΡΓΑΚΟΠΟΥΛΟΥ ΗΡΑΚΛΕΙΤΟΣ ◊ ΕΦΕΣΙΟΣ

ψυχής πείρατα ιών ουκ άν εξεύροιο, πάσαν επιπορευόμενος οδόν αύτω
βαθύν λόγον έχει.

δεν θα μπορούσες, όσο και αν προχωρήσεις, να εύρεις τα ακραία όρια
της ψυχής, οποιονδήποτε και αν ακολουθήσεις δρόμο τόσο βαθύ λόγον έχει.

ΑΠΟΣΠΑΣΜΑ 46

46. Διογ. Λαέρτ. 9, 7

τήν τε οίησιν ιεράν νόσον έλεγε καί τήν όρασιν ψεύδεσθαι.

την οίηση την έλεγε ιερή νόσο και για την όραση έλεγε ότι ψεύδεται.

ΑΠΟΣΠΑΣΜΑ 47

47. Διογ. Λαέρτ. 9, 73

μή εική περί των μεγίστων συμβαλλώμεθα.

να μη διατυπώνουμε τυχαία συμπεράσματα πάνω στα μεγάλα ζητή-
ματα.

ΑΠΟΣΠΑΣΜΑ 48

48. Etym. Magn. λ. βίος

τω ούν τόξω όνομα βίος, έργον δέ θάνατος.

το όνομα του τόξου είναι βίος, έργο του όμως είναι ο θάνατος.

ΑΠΟΣΠΑΣΜΑ 49

49. Γαληνός. Περί διαγν. σφυγμ. 8, 773

εις εμοί μύριοι, εάν άριστος η.

ο ένας για μένα αξίζει για δέκα χιλιάδες, αν είναι άριστος.

ΑΠΟΣΠΑΣΜΑ 49a

49a. Ηράκλ. 'Αλληγ. 24

ποταμοις τοις αυτοίς εμβαίνομέν τε καί ουκ εμβαίνομεν, ειμέν τε καί
ουκ ειμεν.

στους ίδιους ποταμούς και μπαίνουμε και δεν μπαίνουμε, και είμαστε
και δεν είμαστε.

ΑΠΟΣΠΑΣΜΑ 50

50. Ιππόλ. Έλεγχ. 9, 9

ουκ εμου αλλά του λόγου ακούσαντας ομολογείν σοφόν εστιν έν πάντα
είναι ο Η. φησι.

όχι εμένα, αλλά επειδή ακούσατε τον λόγον είναι σοφία να συμφωνή-
σετε ότι τα πάντα είναι λόγω εν.

ΑΠΟΣΠΑΣΜΑ 51

51. Ιππόλ. Έλεγχ. 9, 9

ΠΑΝΝΗ Φ. ΓΕΩΡΓΑΚΟΠΟΥΛΟΥ ΗΡΑΚΛΕΙΤΟΣ Ο ΕΦΕΣΙΟΣ

ου ξυνιάσιν ὅκως διαφερόμενον εωυτῷ ομολογέει παλίντροπος αρμονική ὅκωσπερ τόξου και λύρης.
δεν καταλαβαίνουν πως ενώ δίσταται είναι την ίδια στιγμή ομόλογο με τον εαυτό του είναι μία παλίντροπος αρμονία, όπως ακριβώς του τόξου και της λύρας.

ΑΠΟΣΠΑΣΜΑ 52

52. Ιππόλ. Έλεγχ. 9, 9

αιών παις εστι παιζων πεσσεύων παιδός η βασιλήη.

ο χρόνος είναι παιδί που παίζει ρίχνοντας ζάρια ενός παιδιού η βασι-

λεία.

ΑΠΟΣΠΑΣΜΑ 53

53. Ιππόλ. Έλεγχ. 9, 9

πόλεμος πάντων μὲν πατήρ εστι, πάντων δὲ βασιλεύς, καὶ τοὺς μὲν θεοὺς ἔδειξε τοὺς δὲ ἀνθρώπους, τοὺς μὲν δούλους ἐποίησε τοὺς δὲ ἐλευθέρους.

ο πόλεμος είναι μὲν πατέρας πάντων αλλά και βασιλεύς πάντων, και άλλους μὲν ανέδειξε θεοὺς, άλλους δὲ ἀνθρώπους, και άλλους μὲν τοὺς ἐ-
φτιαξε δούλους, άλλους δὲ ἐλευθέρους.

ΑΠΟΣΠΑΣΜΑ 54

54. Ιππόλ. Έλεγχ. 9, 9

αρμονία αφανής φανερής κρείττων.

η αφανής αρμονία είναι μεγαλύτερη της φανερής.

ΑΠΟΣΠΑΣΜΑ 55

55. Ιππόλ. Έλεγχ. 9, 9

ὅσων ὀψις ἀκοή μάθησις, ταῦτα ἐγὼ προτιμῶ.

ὅσων ὑπάρχει ὀψις, ἀκοή, μάθησις, αὐτὰ ἐγὼ προτιμῶ.

ΑΠΟΣΠΑΣΜΑ 56

56. Ιππόλ. Έλεγχ. 9, 9

ἐξηπάτηνται, φησὶν, οἱ ἄνθρωποι πρὸς τὴν γνῶσιν τῶν φανερῶν παραπλησίως. Ὀμήρῳ, ὅς ἐγένετο τῶν Ἑλλήνων σοφώτερος πάντων. ἐκείνῳ τε γὰρ παιδὲς φθείρας κατακτείνοντες ἐξηπάτησαν ἐιπόντες ὅσα εἶδομεν καὶ ἐλάβομεν, ταῦτα ἀπολείπομεν, ὅσα δὲ οὐτε εἶδομεν οὐτ' ἐλάβομεν, ταῦτα φέρομεν

οἱ ἄνθρωποι, λέγει, ἐξαπατῶνται ὡς πρὸς τὴν γνῶσιν τῶν φανερῶν παραπλησία με τὸν Ὀμηρὸν ὁ ὁποῖος ἦταν ὁ σοφώτερος ὅλων τῶν Ἑλλήνων, γιατί και ἐκείνον τὸν ἐξαπάτησαν τὰ παιδιὰ που σκότωναν ψεῖρες λέγοντάς του ὅσα εἶδαμε και ἐπιάσαμε, αὐτὰ τὰ ἀφήνουμε πίσω μας, ἐνῶ ὅσα οὐτε εἶδαμε οὐτε ἐπιάσαμε, αὐτὰ τὰ κουβαλάμε πάνω μας.

ΠΑΝΝΗ Φ. ΓΕΩΡΓΑΚΟΠΟΥΛΟΥ ΗΡΑΚΛΕΙΤΟΣ Ο ΕΦΕΣΙΟΣ

ΑΠΟΣΠΑΣΜΑ 57

57. Ιππόλ. Έλεγχ. 9, 10

διδάσκαλος δὲ πλείστων Ἡσίοδος τούτον ἐπίστανται πλείστα εἰδέναι, ὅστις ἡμέρην καὶ εὐφρόνην οὐκ ἐγίνωσκεν ἐστὶ γὰρ ἓν.

δάσκαλος τῶν πιο πολλῶν ὁ Ἡσίοδος που θεωροῦν ὅτι αὐτὸς κατεῖχε τις περισσότερες γνώσεις, ἐνῶ δὲν γνώριζε ὅτι ἡ μέρα και ἡ νύχτα, είναι μία.

ΑΠΟΣΠΑΣΜΑ 58

58. Ιππόλ. Έλεγχ. 9, 10

καὶ ἀγαθὸν καὶ κακὸν (ἓν ἐστὶν). οἱ γουν ἰατροί, φησὶν ὁ Η., τέμνοντες, καίοντες πάντῃ βασανίζοντες κακῶς τοὺς ἀρρωστούντας, ἐπαιτέονται μὴδὲν ἄ-
ξιοι μισθὸν λαμβάνειν παρὰ τῶν ἀρρωστούντων, ταῦτα ἐργαζόμενοι, τὰ ἀγαθὰ καὶ τὰς νόσους.

και το ἀγαθὸν και το κακὸν είναι ἓνα. οἱ ἰατροὶ λοιπὸν, λέγει ὁ Ἡρά-
κλειτος κάνουν τομές, καυτηριασμούς και βασανίζουν με κάθε τρόπο τοὺς ἀρ-
ρώστους και ζητοῦν ἐπὶ πλέον, κι ας μὴ το ἀξίζουν, ἀμοιβή ἀπ' τοὺς ἀρρώστους,
ἐνῶ δὲν κάνουν παρὰ τὸ ἴδιο τὸ ἔργο τῆς φύσης, στὴν ὁποία ὑπάρχουν οἱ ἀρ-
ρώστειες και ἡ θεραπεία.

ΑΠΟΣΠΑΣΜΑ 59

59. Ιππόλ. Έλεγχ. 9, 10

γναφείω ὁδὸς εὐθεία καὶ σκολιή μία ἐστὶ, φησί, καὶ ἡ αὐτή.

στου βυρσοδέψη το εργαλείο, ἡ ὁδὸς και ἡ εὐθεία και ἡ ἐλικοειδὴς είναι μία, λέγει, και ἡ ἴδια.

ΑΠΟΣΠΑΣΜΑ 60

60. Ιππόλ. Έλεγχ. 9, 10

ὁδὸς ἄνω κάτω μία καὶ ὠυτή.

η ἐπάνω και ἡ κάτω ὁδὸς είναι μία και ἡ αὐτή.

ΑΠΟΣΠΑΣΜΑ 61

61. Ιππόλ. Έλεγχ. 9, 10

θάλασσα ὕδωρ καθαρῶτατον καὶ μιαρῶτατον, ἰχθύσι μὲν πότιμον καὶ σωτήριον, ἀνθρώποις δὲ ἄποτον καὶ ὀλέθριον.

η θάλασσα είναι ὕδωρ πολὺ καθαρὸ ἀλλὰ και πολὺ μολυσμένο, για τὰ ψάρια είναι πόσιμο και πηγὴ ζωῆς, ἐνῶ για τοὺς ἀνθρώπους είναι ἄποτον και ὀ-
λέθριο.

ΑΠΟΣΠΑΣΜΑ 62

62. Ιππόλ. Έλεγχ. 9, 10

ΓΙΑΝΝΗ Φ. ΓΕΩΡΓΑΚΟΠΟΥΛΟΥ ΗΡΑΚΛΕΙΤΟΣ Ο ΕΦΕΣΙΟΣ

αθάνατοι θνητοί, θνητοί αθάνατοι, ζώντας τον εκείνων θάνατον, τόν δέ εκείνων βίον τεθνεώτες.
αθάνατοι θνητοί, θνητοί αθάνατοι, αφού ζουν από το θάνατο εκείνων και από τον βίον εκείνων πεθαίνουν.

ΑΠΟΣΠΑΣΜΑ 63

63. Ιππόλ. Έλεγχ. 9, 10

ένθα δ' εόντι επανίστασθαι καί φύλακας γίνεσθαι εγερτί ζώντων καί νεκρών.

όταν βρίσκεται εδώ ανασταίνονται πάλι και γίνονται άγρυπνοι φύλακες των ζωντανών και των νεκρών.¹¹⁸

ΑΠΟΣΠΑΣΜΑ 64

64. Ιππόλ. Έλεγχ. 9, 10

τα δέ πάντα οιάκίζει Κεραυνός.

Τα πάντα τα κυβερνά ο Κεραυνός.

ΑΠΟΣΠΑΣΜΑ 65

65. Ιππόλ. Έλεγχ. 9, 10

(καλεί τό πυρ) χρησιμοσύνην καί κόρον.

(αποκαλεί το πυρ) και πείνα και άκρατο χορτασμό.

ΑΠΟΣΠΑΣΜΑ 66

66. Ιππόλ. Έλεγχ. 9, 10

πάντα γάρ, φησί, το πυρ επελθόν κρινεί καί καταλήπεται.

το πυρ, λέγει, όταν επέλθει, θα κρίνει και θα καταλάβει τα πάντα.

ΑΠΟΣΠΑΣΜΑ 67

67. Ιππόλ. Έλεγχ. 9, 10

ο θεός ημέρη ευφρόνη, χειμών θέρος, πόλεμος ειρήνη, κόρος λιμός, αλλοιούται δέ όκωσπερ (πυρ), οπόταν συμμιγή θυώμασιν, ονομάζεται καθ' ηδονήν εκάστου.

ο θεός είναι η μέρα και η νύχτα, χειμώνας καλοκαίρι, πόλεμος και ει-

¹¹⁸ Το απόσπασμα αυτό το έσωσε ο Ιππόλυτος επίσκοπος της Ρώμης. Για την κατανόηση του αποσπάσματος, νομίζω ότι πρέπει να παρατεθεί και το κείμενο του Ιππόλυτου.

"Λέγει δε και σαρκός ανάστασιν ταύτης φανεράς εν η γεγενήμεθα, και τον θεόν οίδε ταύτης της αναστάσεως αίτιον ούτως λέγων ένθα δ' εόντι επανίστασθαι καί φύλακας γίνεσθαι εγερτί ζώντων καί νεκρών λέγει δε και του κόσμου κρίσιν και πάντων των εν αυτώ διά πυρός.

ΓΙΑΝΝΗ Φ. ΓΕΩΡΓΑΚΟΠΟΥΛΟΥ ΗΡΑΚΛΕΙΤΟΣ Ο ΕΦΕΣΙΟΣ

ρήνη, χορτασμός και πείνα και αλλοιώνεται, όπως ακριβώς το πυρ, το οποίον, όταν αναμιχθεί με αρωματικές ουσίες, παίρνει το όνομα κατά το κέφι του καθενός.

ΑΠΟΣΠΑΣΜΑ 67α

67α. Hisdosus Scholast. (Σχολιαστής Χαλκιδίου Πλάτ.Τίμ. cod. Paris. 1, 8624 s.12, 2)

sicut aranea, ait, stans in medio telae sentit, quam cito musca aliquem filum suum corrumpit itaque illuc celeriter currit quasi da fili persectione dolens, sic hominis anima aliqua parte corporis, cui firme et proportionaliter iuncta est.

όπως η αράχνη, λέγει, ενώ στέκεται στη μέση του ιστού της αισθάνεται, όταν μία μύγα καταστρέφει κάποιο νήμα, και τρέχει εκεί γρήγορα σαν να την πονάει το σπάσιμο του νήματος, έτσι και η ψυχή του ανθρώπου, όταν κάποιο μέρος του σώματος πάθει βλάβη, σπεύδει αμέσως εκεί σαν να μη μπορεί ν' αντέξει την βλάβη του σώματος με το οποίο είναι στερεά και αρμονικά δεμένη.

ΑΠΟΣΠΑΣΜΑ 68

68. Ιάμβλιχος Περί μυστηρ. 1, 11

άκεα

φάρμακα

ΑΠΟΣΠΑΣΜΑ 69

69. Ιάμβλιχος Περί μυστηρ. 5, 15

θυσιών τοίνυν τίθημι διττά είδη. τά μέν των αποκεκαθαρμένων παντά-
πασιν ανθρώπων, οία εφ' ενός άν ποτε γένοιτο σπανίως, ως φησίν Ηράκλειτος ή
τίνων ολίγων ευαριθμητών ανδρών.

(Ξεχωρίζω δύο είδη θυσιών) απ' την μια των ανθρώπων οι οποίοι έχουν
τελειώς εξαγισθεί, πράγμα που θα ήτο σπάνιο να υπάρξει ακόμη και για ένα
άνθρωπον (όπως λέγει ο Ηράκλειτος ή κάποιοι λίγοι κι εύκολα αριθμούμενοι).

ΑΠΟΣΠΑΣΜΑ 70

70. Ιάμβλ. Περί ψυχ. (Στοβ. 2, 1, 16)

Ηράκλειτος παιδων αθύρματα νενόμικεν είναι τά ανθρώπινα δοξάσμα-
τα.

ο Ηράκλειτος, σαν παιγνίδια παιδιών θεωρεί τις ανθρώπινες δοξασίες.

ΑΠΟΣΠΑΣΜΑ 71

71. Μ. Αυρήλ. 4, 46

μεμνήσθαι δέ και του επλανθανομένου ή η οδός άγαι.

και να θυμόμαστε αυτόν, ο οποίος ξεχνά που οδηγεί ο δρόμος.

ΓΙΑΝΝΗ Φ. ΓΕΩΡΓΑΚΟΠΟΥΛΟΥ ΗΡΑΚΛΕΙΤΟΣ Ο ΕΦΕΣΙΟΣ

ΑΠΟΣΠΑΣΜΑ 72

72. Μ. Αυρήλ. 4, 46

ώ μάλιστα διηγεκώς ομιλούσι λόγω, τω τα όλα διοικούντι τούτω διαφέ-
ρονται καί οἱ καθ' ἡμέραν εγκυρούσι, ταῦτα αυτοῖς ξένα φαίνεται.
ἀπὸ τον λόγον, με τον οποίο βρίσκονται στο διηγεκός σε επικοινωνία,
αὐτόν, που διοικεί τα πάντα, ἀπ' αὐτόν διαφέρουν και ὅσα καθημερινά συνα-
ντούν, αὐτά τους φαίνονται ξένα.

ΑΠΟΣΠΑΣΜΑ 73

73. Μ. Αυρήλ. 4, 46

οὐ δεῖ ὥσπερ καθεύδοντας ποιεῖν καὶ λέγειν.
δεν πρέπει να προβαίνουμε σε πράξεις και να λέμε λόγια σαν να είμα-
στε κοιμισμένοι.

ΑΠΟΣΠΑΣΜΑ 74

74. Μ. Αυρήλ. 4, 46

οὐ δεῖ ὡς παῖδας τοκεῶνων, τουτ' ἐστὶ κατὰ ψιλόν καθότι παρελήφα-
με.

δεν πρέπει σαν παιδιά κάποιων συγκεκριμένων γονιών, να ενεργούμε
απλά και μόνο με ὅσα παραλάβαμε.

ΑΠΟΣΠΑΣΜΑ 75

75. Μ. Αυρήλ. 6, 42

τούς καθεύδοντας οἶμαι ὁ Ηράκλειτος εργάτας εἶναι λέγει καὶ συνερ-
γούς των ἐν τῷ κόσμῳ γινομένων.
ὁ Ηράκλειτος νομίζω, λέγει ὅτι οἱ κοιμώμενοι εἶναι εργάτες και συνερ-
γοὶ των ὅσων γίνονται στον κόσμο.

ΑΠΟΣΠΑΣΜΑ 76

76. Μάξιμ. Τύρ. 12, 4 Πλούτ. ΕΙ 392 c Μ. Αυρήλ. 4, 46

ζη πυρ τον γης θάνατον καὶ αἷρ ζη τόν πυρός θάνατον, ὕδωρ ζη τόν α-
έρος θάνατον, γη τόν ὕδατος.

Πλουτ. περί του ΕΙ του ἐν Δελφ. 392c

πυρός θάνατος αἶρα γένεσις, καὶ αἶρος θάνατος ὕδατι γένεσις.

Μ. Αντωνίνος IV 46.

ὅτι γης θάνατος ὕδωρ γενέσθαι καὶ ὕδατος θάνατος αἶρα γενέσθαι καὶ
αἶρος πυρ καὶ ἔμπαλιν.

ζει το πυρ ἀπὸ τον θάνατο της γης, και ο αἶρας ζει ἀπὸ τον θάνατο
του πυρός, το νερό ζει ἀπὸ τον θάνατο του αἶρα και η γη ἀπὸ το θάνατο του ὕ-
δατος.

ο θάνατος του πυρός εἶναι γένεση του αἶρα και ο θάνατος του αἶρα εἶ-
ναι γένεση του νερού.

ΓΙΑΝΝΗ Φ. ΓΕΩΡΓΑΚΟΠΟΥΛΟΥ ΗΡΑΚΛΕΙΤΟΣ Ο ΕΦΕΣΙΟΣ

γιατί ο θάνατος της γης εἶναι γένεση του νερού και ο θάνατος του νερού
εἶναι γένεση του αἶρα και ο θάνατος του αἶρα εἶναι γένεση του πυρός και ἀν-
τίστροφα.

ΑΠΟΣΠΑΣΜΑ 77

77. Νουμῆν. ἀπ. 35 (Πορφ. ἀντρ. νυμφ. 10)

ὅθεν καὶ Ηράκλειτον ψυχῇσι φάναι τέρψιν ἢ θάνατον υγρῇσι γενέσθαι.
τέρψιν δέ εἶναι αὐταῖς τὴν εἰς γένεσιν πτώσιν, ἀλλαχού δέ φάναι ζην ἡμᾶς τόν
εκείνων θάνατον καὶ ζην εκείνας τόν ἡμέτερον θάνατον.

και ο Ηράκλειτος εἶπε ὅτι εἶναι τέρψη ἢ θάνατος για τις ψυχές να γί-
νουν υγρές. Τέρψη δε εἶναι η πτώση αὐτῶν στη γέννηση. Και ἀλλοῦ εἶπε ὅτι ε-
μεῖς ζούμε τον θάνατον εκείνων και ζουν εκείνες τον δικό μας θάνατον.

ΑΠΟΣΠΑΣΜΑ 78

78. Ωριγ. Κέλσ. 6, 12

ἦθος γάρ ἀνθρώπειον μὲν οὐκ ἔχει γνώμας, θεόν δέ ἔχει.

Το ἀνθρώπινο εἶδος, , δεν κατέχει την (ἀληθινή) γνώση, ἀλλά το θεῖο
την ἔχει.

ΑΠΟΣΠΑΣΜΑ 79

79. Ωριγ. Κέλσ. 6, 12

ἀνὴρ νήπιος ἤκουσε πρὸς δαίμονος ὅκωσπερ παῖς πρὸς ἀνδρός.

ο ἀνδρας εἶναι νήπιο μπροστά στο θεό ὅπως ἀκριβῶς ἓνα παιδί μπρο-
στά στον ἀνδρα.

ΑΠΟΣΠΑΣΜΑ 80

80. Ωριγ. Κέλσ. 6, 42

εἰδέναι δέ χρή τόν πόλεμον εόντα ξυνόν, καὶ δίκην ἔριν, καὶ γινόμενα

πάντα κατ' ἔριν καὶ χρεών,

πρέπει λοιπὸν να γνωρίζουμε ὅτι ο πόλεμος εἶναι κοινός και ὅτι η δι-
καιοσύνη εἶναι ἀντίθεση και ὅτι ὅλα γίνονται με τους κανόνες των ἀντιθέτων
και την ἀνάγκη.

ΑΠΟΣΠΑΣΜΑ 81

81. Φιλόδημος ρητ. 1, 57, 62

κοπίδων ἐστὶν ἀρχηγός.

εἶναι ἀρχηγός των ψευτών.

ΑΠΟΣΠΑΣΜΑ 82

82. Πλάτ. Ἰππ. μεζ. 289 a

πιθήκων ὁ κάλλιστος αἰσχρός ἀνθρώπων γένει συμβάλλειν.

ο πιο καλός πῖθηκος εἶναι αἰσχρός ὅταν συγκρίνεται με το ἀνθρώπινο

ΓΙΑΝΝΗ Φ. ΓΕΩΡΓΑΚΟΠΟΥΛΟΥ ΗΡΑΚΛΕΙΤΟΣ Ο ΕΦΕΣΙΟΣ

ΑΠΟΣΠΑΣΜΑ 83

83. Πλάτων Ιππ. μεζ. 289 β
ανθρώπων ο σοφώτατος πρὸς θεὸν πίθηκος φανείται καὶ σοφία καὶ
κάλλει καὶ τοῖς ἄλλοις πᾶσιν,
ο πιο σοφὸς ἄνθρωπος θα φανεῖ πιθηκος σε σύγκριση με το θεό και
στην σοφία και στο κάλλος και σε όλα τα άλλα,

ΑΠΟΣΠΑΣΜΑ 84α

84α. Πλωτ. Ενν. 4, 8, 1
μεταβάλλον αναπαύεται.
αφού επιφέρει την μεταβολή αναπαύεται.

ΑΠΟΣΠΑΣΜΑ 84β

84β. Πλωτ. Ενν. 4, 8, 1
κάματός εστι τοῖς αυτοῖς μοχθεῖν καὶ ἄρχεσθαι.
εἶναι κάματος για τα ίδια πάντα να μοχθείς και να ξεκινάς πάλι με τα

ίδια.

ΑΠΟΣΠΑΣΜΑ 85

85. Πλούταρχου Κοριολανός. 22
θυμῷ μάχεσθαι χαλεπὸν ὁ γὰρ ἂν θέλη, ψυχῆς ὠνεῖται.
εἶναι δύσκολο να μάχεσαι το θυμικό, γιατί ὅ,τι δῆποτε θέλει το αγορά-
ζει με ψυχή.

ΑΠΟΣΠΑΣΜΑ 86

86. Πλούταρχου. Κοριολανός. 38
ἀλλὰ των μὲν θείων τὰ πολλὰ, καθ' Ἡράκλειτον, ἀπιστὴ διαφυγγάνει
μὴ γινώσκεσθαι.
ἀλλὰ κατὰ τον Ἡράκλειτο τα περισσότερα των θείων πραγμάτων ἔνεκα
ἀπιστίας μας διαφεύγουν, ὥστε να μη τα γνωρίζουμε.

ΑΠΟΣΠΑΣΜΑ 87

87. Πλούτ. Περί του ακούειν 41 α
βλάξ ἄνθρωπος ἐπὶ παντὶ λόγῳ ἐποήσθαι φιλεῖ.
ο βλαξ ἄνθρωπος ἀρέσκεται να ἐκστασιάζεται¹¹⁹ με κάθε κουβέντα.

¹¹⁹ Το ρῆμα πτοέω, ἔχει πολλαπλές ἔννοιες. Τρομάζω, εμποιῶ
φόβο, εκφοβίζω, παθητικῶς εκφοβίζομαι, φοβούμαι, τρομάζω,
μεταφορικῶς κινῶ, δονῶ, τaráσσω, συγκινῶ, παθητικῶς τaráσ-
σομαι, συγκινούμαι, διατελῶ εν ταραχή. (βλ. Ι. ΣΤΑΜΑΤΑΚΟΥ
ΛΕΞΙΚΟΝ ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΑΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΓΛΩΣΣΑΣ) Ἐτσι

ΓΙΑΝΝΗ Φ. ΓΕΩΡΓΑΚΟΠΟΥΛΟΥ ΗΡΑΚΛΕΙΤΟΣ Ο ΕΦΕΣΙΟΣ

ΑΠΟΣΠΑΣΜΑ 88

88. Πλούταρχος. Παραμυθητικός προς Απολλώνιον 106 e
ταυτό τ' ἐνὶ ζων καὶ τεθνηκὸς καὶ εγρηγορὸς καὶ καθεύδον καὶ νέον καὶ
γηραιόν τα δε γάρ μεταπεσόντα ἐκεῖνα ἐστὶ κ' ἀεὶ πάλιν μεταπεσόντα ταύ-
τα.

εἶναι το ἴδιο αὐτό που ζει κι αὐτό που πέθανε, αὐτό που εἶναι ἔμπνιο κι
αὐτό που κοιμάται, νεότητα και γηρατειά διότι αὐτά μεταπίπτουν και γίνονται
ἐκεῖνα και ἐκεῖνα πάλι μεταπίπτουν σε αὐτά.

ΑΠΟΣΠΑΣΜΑ 89

89. Πλούταρχος. Περί Δεισιδαιμονίας 166c
ο Ἡράκλειτός φησι τοῖς εγρηγορόσιν ἓνα καὶ κοινόν κόσμον εἶναι, των
δὲ κοιμωμένων ἕκαστον εἰς ἴδιον ἀποστρέφεσθαι.
ο Ἡράκλειτος λέγει ὅτι για τους ἀνθρώπους ὅταν εἶναι ἔμπνιοι βρίσκον-
ται σε ἓνα και κοινὸ κόσμο, ἐνὸν ὅπνο ο καθένας στρέφεται στον δικό του
κόσμο.

ΑΠΟΣΠΑΣΜΑ 90

90. Πλούτ. Εἰ 388 e
πυρὸς τε ἀνταμοιβὴ τὰ πάντα καὶ πυρ ἀπάντων ὅκωσπερ χρυσοῦ χρή-
ματα καὶ χρημάτων χρυσός.
πυρὸς ἀνταλλαγὴ εἶναι τα πάντα και το πυρ ἀνταλλάσσεται με τα πάν-
τα, ὅπως ακριβῶς ο χρυσὸς ἀνταλλάσσεται με τα πράγματα και τα πράγμα-
τα με το χρυσάφι

ΑΠΟΣΠΑΣΜΑ 91

91. Πλούτ. Εἰ 392 β
ποταμῷ γάρ οὐκ ἐστὶν ἐμβῆναι δις τῷ αὐτῷ καθ' Ἡράκλειτον οὐδὲ θνη-
τῆς οὐσίας δις ἄψασθαι κατὰ ἔξιν (τῆς αὐτῆς) ἀλλ' οἰζυτήτι καὶ τάχει μεταβολῆς
σκίδῃσιν καὶ πάλιν συνάγει (μᾶλλον δὲ οὐδὲ πάλιν οὐδ' ὕστερον, ἀλλ' ἅμα συνί-
σταται καὶ ἀπολείπει) καὶ πρόσεισι καὶ ἀπεισι.
δεν εἶναι δυνατόν να μπούμε δύο φορές στον ἴδιο ποταμό, κατὰ τον Ἡ-
ράκλειτο, οὔτε να ἀγγίξουμε δύο φορές την ἴδια θνητὴ οὐσία ἀλλὰ ἐξ αἰτίας τῆς
οἰζυτήτας και τῆς ταχύτητας τῆς μεταβολῆς διασκορπίζει προς ὅλες τις κατευθ-
ύνσεις και πάλι μαζεύει (και μᾶλλον ὅχι πάλι οὔτε ὕστερα, ἀλλὰ συγχρόνως

προτίμησα το ἐκστασιάζομαι που ἀγγίζει την νοηματικὴ ἀντί-
ληψη του πλησιάζει τις ἔννοιες συγκινούμαι και διατελῶ εν τα-
ραχῇ και νομίζω ὅτι ταιριάζει σαν γάντι στο νόημα αὐτοῦ του
Ἡρακλειτικοῦ ἀποσπάσματος που θα το ἀντιμετωπίσουμε πιο
κάτω.

ΓΙΑΝΝΗ Φ. ΓΕΩΡΓΑΚΟΠΟΥΛΟΥ ΗΡΑΚΛΕΙΤΟΣ Ο ΕΦΕΣΙΟΣ

εμφανίζει και εξαφανίζει) και πλησιάζει και η απομακρύνεται.

ΑΠΟΣΠΑΣΜΑ 92

92. Πλούτ. Περί του μή χρ. έμμ. 397 α

Σίβυλλα δέ μαινομένω στόματι καθ' Ηράκλειτον αγέλαστα καί ακαλ-
λώπιστα καί αμύριστα φθεγγομένη χιλίων ετών εξικνείται τη φωνή διά τόν
θεόν.

η Σίβυλλα με μαινόμενο στόμα, σύμφωνα με τον Ηράκλειτο, διατυπώ-
νει φθόγγους (λέγει κουβέντες) για πράγματα που δεν σηκώνουν γέλια, όχι φ-
κισσιδωμένα και με αρώματα, και η φωνή της, διατρέχει χίλια χρόνια ένεκα
του θεού.

ΑΠΟΣΠΑΣΜΑ 93

93. Πλούτ. Περί του μή χρ. έμμ. 404 d

ο άναξ ου τό μαντείόν εστι τό εν Δελφοίς, ούτε λέγει ούτε κρύπτει αλ-
λά σημαίνει.

ο άναξ, που είναι δικό του το μαντείο στους Δελφούς, ούτε λέγει ούτε
κρύβει, αλλά τοποθετεί σημάδια.

ΑΠΟΣΠΑΣΜΑ 94

94. Πλούτ. Περί φυγ. 604 α

Ήλιος γάρ ουχ υπερβήσεται μέτρα ει δέ μή, Ερινύες μιν Δίκης επίκου-
ροι εξευρήσουσιν.

ο ήλιος δεν θα υπερβεί τα μέτρα ει δ' άλλως οι Ερινύες, οι βοηθοί της
Δίκης, θα τον ανακαλύψουν.

ΑΠΟΣΠΑΣΜΑ 95

95. Πλούτ. Συμποσιακ. 644 f

αμαθίην γάρ άμεινον κρύπτειν, έργον δέ εν ανέσει καί παρ' οίνον.

Στοβαίου Ανθολόγ. Ι 175

κρύπτειν αμαθίην κρέσσον ή ες τό μέσον φέρειν.

είναι καλύτερο να κρύβει κανείς την αμάθειά του, πράγμα που όμως εί-
ναι δύσκολο στην ακολασία¹²⁰ και στην μέθη.
καλύτερα να κρύβει κανείς την αμάθεια του παρά να την προβάλλει.

ΑΠΟΣΠΑΣΜΑ 96

96. Πλούτ. Συμποσιακ. 669 α

νέκυες γάρ κοπρίων εκβλητότεροι.

¹²⁰ Προτίμηση το ακολασία στηριζόμενος στη δεύτερη έννοια
του ουσιαστικού άνεσις του Ι. ΣΤΑΜΑΤΑΚΟΥ ΛΕΞΙΚΟ ΤΗΣ
ΑΡΧΑΙΑΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΓΛΩΣΣΗΣ

ΓΙΑΝΝΗ Φ. ΓΕΩΡΓΑΚΟΠΟΥΛΟΥ ΗΡΑΚΛΕΙΤΟΣ Ο ΕΦΕΣΙΟΣ

τα πτώματα είναι περισσότερο για πέταμα από την κοπριά.

ΑΠΟΣΠΑΣΜΑ 97

97. Πλούτ. Ει πρεσβ. πολιτ. 787 c

κύνες γάρ καταβαύζουσιν ων άν μή γινώσκωσι.

τα σκυλιά γαυγίζουν όσους δεν γνωρίζουν.

ΑΠΟΣΠΑΣΜΑ 98

98. Πλούτ. Περί προσ. σελήν. 943 e

αι ψυχαι όσμώνται καθ' Άιδην.

οι ψυχές όσφραίνονται στον Άδη.

ΑΠΟΣΠΑΣΜΑ 99

99. Πλούτ. Πότερ. ύδ. ή πυρ 957 α

ει μή ήλιος ην, ένεκα των άλλων άστρων ευφρόνη άν ην.

αν δεν υπήρχε ο ήλιος, ακόμη και εξ αιτίας των άλλων άστρων νύχτα
θα ήταν.

ΑΠΟΣΠΑΣΜΑ 100

Πλούτ. Πλατ. Ζητ. 1007 d

..περιόδους ων ο ήλιος επιστάτης ων και σκοπός ορίζειν και βραβεύειν
και αναδεικνύειν και αναφαίνειν μεταβολάς **ώρας αί πάντα φέρουσι** καθ' Ηρά-
κλειτον.

τις περιόδους των οποίων ο ήλιος είναι επιστάτης και φρουρός ορίζο-
ντας, βραβεύοντας, αναδεικνύοντας και φέρνοντας στο φως **τις εποχές οι ο-
ποίες φέρνουν τα πάντα**, κατά τον Ηράκλειτο.

ΑΠΟΣΠΑΣΜΑ 101

101. Πλούτ. Πρός Κολώτ. 1118 c

εδιζησάμην εμεωυτόν.

συζήτησα με τον εαυτό μου.

ΑΠΟΣΠΑΣΜΑ 101a

101a. Πολύβ. 12, 27, 1

οφθαλμοί γάρ των ώτων ακριβέστεροι μάρτυρες.

οι οφθαλμοί είναι πιο ακριβείς μάρτυρες παρά τα αυτιά.

ΑΠΟΣΠΑΣΜΑ 102

102. Πορφύρ. Ομ. Ζητ. Δ 4

τω μέν θεώ καλά πάντα καί αγαθά καί δίκαια, άνθρωποι δέ α μέν άδικα
υπειλήφασιν α δέ δίκαια.

ΓΙΑΝΝΗ Φ. ΓΕΩΡΓΑΚΟΠΟΥΛΟΥ ΗΡΑΚΛΕΙΤΟΣ ◊ ΕΦΕΣΙΟΣ

για το θεό τα πάντα είναι ωραία και καλά και δίκαια, ενώ οι άνθρωποι
 άλλα μεν νομίζουν άδικα, άλλα δε δίκαια.

ΑΠΟΣΠΑΣΜΑ 103

103. Πορφύρ. Ομ. Ζητ. Ξ 200

Ξυνόν γάρ αρχή καί πέρας επί κύκλου περιφερείας.

είναι κοινό σημείο, η αρχή και το πέρας, πάνω στην περιφέρεια του
 κύκλου.

ΑΠΟΣΠΑΣΜΑ 104

104. Πρόκλ. Αλκιβ. 1, 525, 21 (1864)

τις γαρ αυτών νός ή φρηγ; δήμων αοιδοίσι πείθονται καί διδασκάλω
 χρείωνται ομίλω ουκ ειδοτες ότι οι "πολλοί κακοί, ολίγοι δέ αγαθοί".

ποιον δηλαδή νουν ή ποιαν φρόνησιν έχουν; Πείθονται εις αυτούς που
 κολακεύουν τον λαόν και έχουν ως διδάσκαλον τον όχλον, επειδή δεν γνωρίζουν
 ότι "οι πολλοί είναι κακοί και ολίγοι οι καλοί".

ΑΠΟΣΠΑΣΜΑ 105

105. Σχόλ. Ομήρου ΑΤ Σ 251

(Ηράκλειτος) αστρολόγον ψησί τόν Όμηρον.

(ο Ηράκλειτος) ονομάζει τον Όμηρο αστρολόγο.

ΑΠΟΣΠΑΣΜΑ 106

106. Πλούτ. Κάμυλλ. 19, 1

Ηράκλειτος επέπληξεν Ησίοδω.....ως αγνοούντι φύσιν ημέρας απάσης
 μίαν ούσαν.

ο Ηράκλειτος κατηγορήσε τον Ησίοδο σαν αγνοούντα ότι η φύση όλων
 των ημερών είναι μία.

ΑΠΟΣΠΑΣΜΑ 107

107. Σέξτ. Μαθ. 7, 126

κακοί μάρτυρες ανθρωπίοισιν οφθαλμοί καί ώτα βαρβάρους ψυχάς εχό-
 ντων.

κακοί μάρτυρες για τους ανθρώπους,, είναι τα μάτια και τ' αυτιά , αν
 έχουν βάρβαρες ψυχές.

ΑΠΟΣΠΑΣΜΑ 108

108. Στοβ. 3, 1, 174

οκόσων λόγους ήκουσα, ουδείς αφικνεΐται ες τούτο, ώστε γινώσκειν ότι
 σοφόν εστί πάντων κεχωρισμένον.

κανείς από όσους άκουσα του λόγους των δεν κατώρθωσε να καταλάβει
 ότι το σοφόν ευρίσκεται χωριστά από όλα.

ΓΙΑΝΝΗ Φ. ΓΕΩΡΓΑΚΟΠΟΥΛΟΥ ΗΡΑΚΛΕΙΤΟΣ ◊ ΕΦΕΣΙΟΣ

ΑΠΟΣΠΑΣΜΑ 109

109. απ. 95

ΑΠΟΣΠΑΣΜΑ 110

110. Στοβ. 3, 1, 176

ανθρώποις γίνεσθαι οκόσα θέλουσιν ουκ άμεινον.

για τους ανθρώπους, το να γίνονται όσα θέλουν, δεν είναι το καλύτερο

ΑΠΟΣΠΑΣΜΑ 111

111. Στοβ. 3, 1, 177

νούσος υγιείν εποίησεν ηδύ καί αγαθόν, λιμός κόρον, κάματος ανά-

παυσιν.

η νόσος την υγεία την έκανε πράγμα ευχάριστο και αγαθό, ο λιμός τον
 κόρο, ο κάματος την ανάπαυση.

ΑΠΟΣΠΑΣΜΑ 112

112. Στοβ. 3, 1, 178

σωφρονείν αρετή μεγίστη, καί σοφή αληθέα λέγειν καί ποείν κατά φύ-
 σιν επαίοντας.

η φρόνηση είναι αρετή μέγιστη και σοφία είναι το να λέμε τα αληθινά
 και να πράττουμε σύμφωνα με την φύση, όπως αυτοί που γνωρίζουν (οι επα-
 ιόντες.)

ΑΠΟΣΠΑΣΜΑ 113

113. Στοβ. 3, 1, 179

Ξυνόν εστι πάσι τό φρονέειν.

είναι κοινή σε όλους, η ιδιότητα του σοφρωνισμού (και της γνώσης) .

ΑΠΟΣΠΑΣΜΑ 114

114. Στοβ. 3, 1, 179

Ξύν νόω λέγοντας ισχυρίζεσθαι χρή τω Ξυνώ πάντων, όκωσπερ νόμω
 πόλις καί πολύ ισχυροτέρως. τρέφονται γάρ πάντες οι ανθρωπίοι νόμοι υπό ε-
 νός του θείου κρατεί γάρ τοσούτον οκόσον εθέλει καί εξαρκεί πάσι καί περιγι-
 νεται.

με τον νου όσοι μιλούν, είναι ανάγκη να στηρίζονται στην αρχή του κοι-
 νού των όλων, όπως ακριβώς η πόλις στηρίζεται στον νόμο, και ακόμη περισσό-
 τερο. Διότι όλοι οι ανθρωπίοι νόμοι τρέφονται από ένα νόμο, τον θείο, γιατί
 αυτός κρατάει όσο θέλει και τροφοδοτεί τα παντα και περισσεύει.

ΑΠΟΣΠΑΣΜΑ 115

115. Στοβ. 3, 1, 180

ΓΙΑΝΝΗ Φ. ΓΕΩΡΓΑΚΟΠΟΥΛΟΥ ΗΡΑΚΛΕΙΤΟΣ ◊ ΕΦΕΣΙΟΣ

ψυχής ἐστὶ λόγος εαυτὸν αὔξων.
ἡ ψυχὴ ἔχει λόγo, ο οποίος αὐξάνει τὸν εαυτὸν του.

ΑΠΟΣΠΑΣΜΑ 116
116. Στοβ. 3, 5, 6,
ἀνθρώποισι πᾶσι μέτεστι γινώσκειν εωυτοὺς καὶ σωφρονεῖν.
Σε ὅλους τοὺς ἀνθρώπους ἔχει δοθῇ ἡ δυνατότητα νὰ γνωρίσουν τοὺς
εαυτοὺς των καὶ νὰ σωφρονιστοῦν.

ΑΠΟΣΠΑΣΜΑ 117
117. Στοβ. 3, 5, 7
ἀνὴρ οκὸταν μεθυσθῇ, ἀγεται ὑπὸ παιδὸς ἀνήβου σφαλλόμενος οὐκ ε-
παίων ὅκη βαίνει, υγρὴν τὴν ψυχὴν ἔχων.
ὁ ἄνδρας ὅταν μεθύσει ὁδηγεῖται ἀπὸ παιδὶ ἀνήλικο καὶ δὲν γνωρίζει
ποὺ πηγαίνει, ἔχοντας υγρὴ τὴν ψυχὴ του.

ΑΠΟΣΠΑΣΜΑ 118
118. Στοβ. 3, 5, 8
αὕη ψυχὴ σοφωτάτη καὶ ἀρίστη.
ξηρὴ ψυχὴ, σοφωτάτη καὶ ἀρίστη.

ΑΠΟΣΠΑΣΜΑ 119
119. Στοβ. 4, 40, 23
ἥθος ἀνθρώπῳ δαίμων.
τὸ ἥθος εἶναι γιὰ τὸν ἄνθρωπο ὁ Θεὸς του.

ΑΠΟΣΠΑΣΜΑ 120
120. Στράβ. 1, 6
ῥοὺς καὶ ἐσπέρας τέρματα ἡ ἄρκτος καὶ ἀντίον τῆς ἄρκτου οὖρος αἰ-
θρίου Διός.
τῆς αὐγῆς καὶ τῆς ἐσπέρας τὰ τέρματα ἡ ἄρκτος καὶ ἀπέναντι στὴν ἄρ-
κτο τὸ ὄριο τοῦ αἰθρίου Δία.

ΑΠΟΣΠΑΣΜΑ 121
121. Στράβ. 14, 25
ἀξιὸν Εφεσίοις ἠβηδὸν ἀπάγξασθαι πᾶσι καὶ τοῖς ἀνήβοις τὴν πόλιν κα-
ταλιπεῖν, οἵτινες Ερμόδωρον ἄνδρα εωυτῶν ονήσιτον ἐξέβαλον φάντες ἡμέων
μηδὲ εἰς ονήσιτος ἔστω, εἰ δὲ μή, ἄλλη τε καὶ μετ' ἄλλων.
Ὅλοι οἱ ἐνήλικες Εφεσίοι νὰ κρεμαστοῦν καὶ νὰ ἀφήσουν τὴν πόλιν
στους ἀνηλίκους, ἀφοῦ αὐτοὶ ἐξόρισαν τὸν Ερμόδωρον, ποὺ υπῆρξε μεταξὺ τους
ὁ πιο ἀξιος, λέγοντας κανεῖς νὰ μὴν εἶναι πιο ἀξιος ἀνάμεσά μας, ἀλλοιῶς, νὰ
πάει ἀλλοῦ καὶ με ἄλλους.

ΓΙΑΝΝΗ Φ. ΓΕΩΡΓΑΚΟΠΟΥΛΟΥ ΗΡΑΚΛΕΙΤΟΣ ◊ ΕΦΕΣΙΟΣ

ΑΠΟΣΠΑΣΜΑ 123
123. Θεμιστ. Ρητ. 5
φύσις κρύπτεσθαι φιλεῖ.
ἡ φύσις ἀγαπᾷ νὰ κρύβεται.

ΑΠΟΣΠΑΣΜΑ 124
124. Θεόφρ. Μ. τ. Φ. 15
ὥσπερ σάρμα εἰκὴ κεχυμένων ὁ κάλλιστος κόσμος..
Σαν σκουπίδια τυχαῖα σκορπισμένα εἶναι ὁ καλύτερος κόσμος.

ΑΠΟΣΠΑΣΜΑ 125
125. Θεόφρ. Περί ἱλίσγ. 9
καὶ ὁ κυκεῶν δίσταται μὴ κινούμενος.
καὶ ὁ κυκεῶνας χωρὶς ἀνακίνηση διαχωρίζεται στα μέρη του.

ΑΠΟΣΠΑΣΜΑ 125 α
125α. Τζέτζ. 'Αριστοφ. Πλουτ. 88
μὴ ἐπιλίποι υμᾶς πλούτος. Εφεσίοι, ἰν' ἐξελέγχοισθε πονηρευόμενοι.
μακάρι νὰ μὴ σας λείψει ὁ πλούτος, Εφεσίοι, γιὰ νὰ ἐλέγχεσθε ὅτι ἦσα-
στε πονηροί.

ΑΠΟΣΠΑΣΜΑ 126
126. Τζέτζ. σχολ. ' σελ. 126
τά ψυχρά θέρεται, θερμόν ψύχεται, υγρόν αὐαίνεται, καρφαλέον νοτί-
ζεται.
τὰ ψυχρά θερμαίνονται, τὸ θερμὸ ψύχεται, τὸ υγρὸ ξηραίνεται, τὸ ξηρὸ
υγραίνεται.

ΑΠΟΣΠΑΣΜΑΤΑ ΑΜΦΙΣΒΗΤΟΥΜΕΝΗΣ ΓΝΗΣΙΟΤΗΤΑΣ (ΝΟΘΑ)

(126a) Ανατόλιος, "περί δεκάδος κ.λ.π." 36

Κατά λόγον δέ ωρέων συμβάλλεται εβδομάς κατά σελήνην, διαιρείται δε κατά τας άρκτους, αθανάτου Μήμης σημείω..

Σύμφωνα με το νόμο των ετών, η εβδομάδα ενώνεται με τη σελήνη, αλλά διαιρείται με τις άρκτους, τα δύο σημεία της αθάνατης μνήμης.

(126b) Ανώνυμος εις Πλάτωνος Θεαίητο.

Άλλως ά(λλο αεί αυξε)ται προς ό (άν ή ελλι)πές.

Κάθε πράγμα αυξάνει με τον τρόπο του, σύμφωνα μ' αυτό που του λείπει.

(127) Αριστόκριτος "Θεοσοφία" 69

Ο αυτός προς Αιγυπτίους έφη εί θεοί είσιν, ίνα τί θρηνείτε αυτούς; εί δέ θρηνείτε αυτούς, μηκέτι τούτους ηγείσθε θεούς.

Ο Ηράκλειτος είπε στους Αιγύπτιους: **Αν είναι θεοί, γιατί τους θρηνείτε; Αλλά εάν τους θρηνείτε, μη τους θεωρείτε πια θεούς.**

(128) Αριστόκριτος "Θεοσοφία" 74

Ότι ο Ηράκλειτος ορών τους Έλληνας γέρα τοίς δαίμοσίν απονέμοντας είπεν, δαιμόνων αγάλμασιν εύχονται ακούουσιν, ώσπερ ακούοιεν, ουκ αποδιδούσιν, ώσπερ ουκ απαιτοίεν.

Ο Ηράκλειτος, βλέποντας τους Έλληνες να προσφέρουν δώρα στους θεούς, είπε: Προσεύχονται στα αγάλματα των θεών σαν να μπορούσαν να τους ακούσουν, ενώ δεν τους ακούνε, δεν δίνουν, όπως και δεν μπορούν τίποτα να ζητήσουν.

(129) Διογένης Λαέρτιος VIII, 6.

Πυθαγόρης Μνησάρχου ιστορίην ήσκησεν ανθρώπων μάλιστα πάντων και εκλεξάμενοι ταύτας τας συγγραφάς αποίησατο εαυτού σοφίην, πολυμαθίην, κακοτεχνίην.

Ο Πυθαγόρας, ο γιός του Μνησάρχου, άσκησε περισσότερο απ' όλους τους ανθρώπους την έρευνα, και αφού διάλεξε τούτες τις γραφές, έκανε μ' αυτές μια δική του σοφία: πολυμάθεια, κακοτεχνία.

(130) Γνωμολ. Monac. LAT I 19.

ΓΙΑΝΝΗΣ Φ. ΓΕΩΡΓΑΚΟΠΟΥΛΟΥ ΗΡΑΚΛΕΙΤΟΣ ◊ ΕΦΕΣΙΟΣ

Non convenit ridiculum esse, ita, ut ridiculus ipse videaris, Heraclitus dixit.
Δεν ταιριάζει να αστειεύται κανείς σε σημείο που ο ίδιος να γίνεται γελοίος, **έλεγε ο Ηράκλειτος**.

(131) Γνωμολ. Paris. Sternb. n. 209.

Ηράκλειτος έλεγε την οίησιν προκοπής εγκοπήν.

Ο Ηράκλειτος έλεγε πως η έπαρση είναι εμπόδιο στην προκοπή.

(132) Γνωμολ. Vatic. 743 n. Sternb.

Τιμαί θεούς και ανθρώπους καταδουλούνται.

Οι τιμές υποδουλώνουν θεούς και ανθρώπους.

(133) Γνωμολ. Vatic. 313.

Άνθρωποι κακοί αληθινών αντίδικοι.

Οι κακοί άνθρωποι είναι εχθροί εκείνων που λένε την αλήθεια.

(134) Γνωμολ. Vatic. 314

Την παιδείαν έτερον ήλιον είναι τοις πεπαιδευμένοις..

Η παιδεία είναι ένας άλλος ήλιος για τους μορφωμένους.

(135) Γνωμολ. Vatic. 315.

Συντομωτάτην οδόν έλεγεν εις ευδοξίαν το γενέσθαι αγαθόν

Ο συντομότερος δρόμος για ν' αποκτήσεις καλή φήμη είναι το να γί-

νεις καλός.

(136) Σχόλ. Επικτήτου

Ηρακλείτου, ψυχαί αρήφατοι καθαρώτεροι ή ενί νούσοις.

Κατά τον Ηράκλειτο, οι ψυχές που πέσανε μαχόμενες είναι καθαρό-

τερες από εκείνες που κύλησαν σ' αρρώστιες.

(137) Στοβαίου Εκλογαί I 5

Γράφει γούν "έστι γαρ ειμαρμένα πάντως..."

Υπάρχει σ' όλα επέμβαση της ειμαρμένης (;)...

(138) Κώδ. Paris. 1630 s. XIV f. 191.

Ηρακλείτου φιλοσόφου κατά του βίου. Ποίην τις βιότοιο τάμοι τρίβον.

Ποιον στην ζωή του κανείς να χαράξει δρόμο;

(139) Catal. Codd. Astrol. Graec. IV 32 VII 106.

Ηρακλείτου φιλοσόφου. Επειδή φασί τινές εις αρχάς κείσθαι τα άσ-

τρα....μέχρις ου εθέλει ο ποιήσας αυτόν.

Ηρακλείτου του φιλοσόφου. Επειδή κάποιοι λένουν ότι στην αρχή υ-

ΓΙΑΝΝΗΣ Φ. ΓΕΩΡΓΑΚΟΠΟΥΛΟΥ ΗΡΑΚΛΕΙΤΟΣ ◊ ΕΦΕΣΙΟΣ

πάρχουν τα άστρα...αλλά μέχρι εκεί που θέλει (επιτρέπει) ο δημιουργός του κόσμου.

ΜΕΡΟΣ Β'

ΗΡΑΚΛΕΙΤΟΣ

ΟΕΦΕΣΙΟΣ

(το κύριο Θέμα)

I.- ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Ο Ηράκλειτος, όπως είχαμε την ευκαιρία να δούμε πιο πάνω, είναι ένας μοναχικός ταξιδιώτης στον πλανήτη μας.

Ο Ηράκλειτος, εμφανίστηκε ξαφνικά κι απρόσμενα, στον Ελλαδικό χώρο μεταξύ 6ου και 5ου π.χ. αιώνα, χωρίς νάναι ενταγμένος σε καμμιά θρησκεία, ούτε σε καμμιά εσωτερική σχολή, χωρίς η διδασκαλία του να δημιουργήσει καμμιά θρησκεία, δεν είχε ούτε καν σχολή, όμοια προς τον Πυθαγόρα, τον Πλάτωνα, τον Αριστοτέλη.

Δεν διδάχτηκε από κανένα, όπως οι πιο πολλοί απ' τους βιογράφους του μαρτυρούν, και γιατί να διδαχτεί; κι από ποιόν να διδαχτεί; Αυτός ήταν, ο κοσμικά αυτοδίδαχτος.

Ήταν αυτός που όταν ήταν μικρός έλεγε πως δεν ήξερε τίποτα κι όταν ήρθε σε ηλικία, έλεγε ότι ήξερε τα πάντα. Αυτός που, κατά τους αρχαίους, λοιδόρησε τα μεγάλα ονόματα της αρχαιότητας. Όμηρο, Ησίοδο, Αρχίλοχο, Εκαταίο, Πυθαγόρα, Ξενοφάνη και όλα τα λοιπά "θύματά" του.

Αυτός που είναι έτοιμος για την μεγάλη ανάταση, κι εξίσου έτοιμος για την μεγάλη πτώση.

Αυτός ο Προμηθέας, που φέρνει τη φωτιά, και που δεσμεύεται απ' αυτή, όπως ο Ηράκλειτος από το πυρ.

Κι η φωτιά, το πυρ, είναι το στοιχείο που συντηρεί και διαφεντεύει τους ανθρώπους, είναι το αιώνιο φως της αγάπης, το οποίο ενώνει και συντονίζει ολόκληρη την πλάση.

Ο Εφέσιος, ο Σκοτεινός, έμεινε στην αρχαιότητα terra incognita, χαμένη γη, άγνωστη γη. Τα λίγα βιογραφικά του και τα λίγα δοξογραφικά του κείμενα είναι πολύ μικρά γι' αυτόν τον μεγάλο.

Κι ένας που χάνεται στην Ελληνική αρχαιότητα, χάνεται και στον κόσμο όλο, για κάποιες χιλιάδες χρόνια.

Ο Ηράκλειτος όμως, φαινομενικά και μόνο φαινομενικά, χάθηκε απ' τον αρχαίο κόσμο.

Και λέγω φαινομενικά, γιατί η σκέψη του μεγάλου αυτού, δούλευε πάντα, σ' όλη τη γη, σ' όλα τα μήκη και πλάτη της, ήταν ο σπόρος, του καλού σπορέα και θέριευε, όταν

ο φορέας της δεν ζούσε πια.

Είναι σαν το σπέρμα που εκτοξεύεται στη μήτρα του σύμπαντος κι αναπαράγει τον εαυτό του, όπως οι ιοί στην πληροφορική.¹²¹ πάνω στα μηχανήματα (hardware) και στα προγράμματα (software).

Πολλοί απ' τους βιογράφους του, όπως είδαμε, τον ονομάζουν αυτοδίδαχτο. Οι νεώτεροι δεν δέχονται αυτόν τον χαρακτηρισμό και αντιτάσσουν το ερώτημα πώς είναι δυνατόν ο Ηράκλειτος, γόνος βασιλικής οικογένειας να μην είχε διδαχτεί. Νομίζω ότι εδώ γίνεται μια σοβαρή παρανόηση. Όταν τον αναφέρουν σαν αυτοδίδαχτο, εννοούν ότι δεν μαθήτευσε κοντά σε ένα απ' τα γνωστά ονόματα της αρχαιότητας, δεν εννοούν βέβαια ότι δεν έλαβε την ανάλογη μέ-ση παιδεία της εποχής του.

Εγώ προσωπικά φρονώ ότι ο Ηράκλειτος ήταν αυτοδίδαχτος, με την έννοια που καθορίσαμε πιο πάνω. Πιστεύω ότι προσωπικότητες σαν τον Ηράκλειτο, είναι πολύ δύσκολο να βρουν δάσκαλο. Εδώ θα θυμίσω τις απόπειρες του Ιωσήφ να βρει δάσκαλο στον Ιησού, όπως μας παραδόθηκαν από το Ευαγγέλιο του Θωμά το, οποίο δεν περιλαμβάνεται στην Καινή Διαθήκη και ανήκει στα αποκαλούμενα ψευδευαγγέλια ή απόκρυφα ευαγγέλια,¹²² αλλ' ο αφο-

¹²¹ Ξέχασα ασφαλώς απ' την αρχή του βιβλίου αυτού να σας συστηθώ. Δεν πειράζει, δεν χάνετε και τίποτα σημαντικό. Είμαι ένας επαρχιώτης δικηγόρος της Ελλάδας, με έδρα την Κομοτηνή, ασχολούμαι λίγο, εκτός από τα νομικά, με την ζωγραφική, την ποίηση, λίγο με την εσωτερική γνώση και λίγο με την πληροφορική, με ικανοποιητικές επιδόσεις, όπως λένε φίλοι μου κομπιουτεράδες.

¹²² C. Tischendorf EYANGELIA APOKRYPHA Lipsiae 1853
Ελληνική Έκδοση Σπανός. Εκεί αναφέρονται οι προσπάθειες του Ιωσήφ να βρει δάσκαλο για τον μικρό Ιησού μεταξύ των οποίων κι ένα καθηγητή με το όνομα Ζακχαΐος. "Γράμας δε ο Ζακχαΐος την αλφάβητον εβραϊσί, και λέγει προς αυτόν Άλφα, και φησιν το παιδίον Άλφα, και αύθις ο διδάσκαλος Άλφα, και το παιδίον ομοίως. και πάλιν λέγει ο διδάσκαλος εκ τρίτου το άλφα. τότε εμβλέψας αυτόν ο Ιησούς τω καθηγητή λέγει. Συ το άλφα μη ειδώς πως άλ-
λον το βήτα διδάξης; και αρξάμενος το παιδίον από του άλφα εἶπεν

ρισμός αυτός δεν ανήκει στον διδάσκαλο μας Ιησού, ούτε καν στον Απόστολό μας τον Παύλο αλλά στο μετά απ' αυτούς ιερατείο, και γι' αυτό δεν μας εμποδίζει τίποτε να το επικαλεστούμε, όπου μας δίνει μια όψη αυτού του θέματος.

Αλλά και μέσα απ' τα επίσημα Ευαγγέλια προκύπτει με σαφήνεια ότι δεν υπήρχε δάσκαλος για τον Ιησού. Ποιος μπορούσε να διδάξει τον Ιησού όταν 12 χρόνων κατέπληξε τους δάσκαλους των φαρισαίων στον Ναό;

Από τα αποσπάσματα που διασώθηκαν, αλλά και τα βιογραφικά και δοξολογικά στοιχεία, προκύπτει με σαφήνεια ότι ο Ηράκλειτος ήταν κοινωνός όλης της γνώσης της εποχής του.

Αναφέρεται στον Όμηρο, στον Αρχίλοχο, στον Πυθαγόρα, στον Ησίοδο, στον Θαλή, στον Ξενοφάνη, στον Εκαταίο. Είναι σχεδόν σίγουρο ότι δεν του ήταν άγνωστο το έργο του Αναξίμανδρου και του Αναξίμενη, αλλά και τα Ορφικά. Δεν του ήταν λοιπόν άγνωστη η αρχαία Ελληνική παιδεία και σκέψη. Όλοι οι πριν απ' αυτόν του ήταν γνωστοί. Μη ξεχνάτε πάντα ότι τα αποσπάσματα τα οποία διασώζονται, δεν είναι παρά ένα ασήμαντο κομμάτι του έργου του. Εδώ θέλω να σας εξομολογηθώ μια τρελλή μου σκέψη. Λέγεται, με μεγάλη συχνότητα, ότι η καταστροφή της Βιβλιοθήκης της Αλεξάνδρειας, ήταν αποτέλεσμα μιας πρόνοιας του Παγκόσμιου Σχεδίου, ή του Ηρακλειτικού Λόγου, αν θέλετε, προκειμένου να προστατέψει την γνώση και πιο πολύ την ανθρωπότητα από την γνώση αυτή. Η τρελλή μου σκέψη είναι, μήπως και η καταστροφή του έργου του Ηράκλειτου, είτε αυτή έγινε με την ίδια πυρκαγιά, είτε μ' οποιονδήποτε άλλο τρόπο, δεν αποτελεί παρά μια άλλη εκδήλωση της ίδιας πρόνοιας; Έβαλα απλά ένα ερώτημα. Απλά.

αφ' εαυτού τα κβ γράμματα. Είτα και αύθις λέγει. Άκουσον, διδάσκαλε την τάξιν του πρώτου γράμματος, και γνώθι πόσους προσόδους έχει και χαρακτήρας ζυνούς διαβαίνοντας συναγομένους. και ακούσας ο Ζακχαΐος τας τοιαύτας προσηγορίας του ενός γράμματος, εκπλαγείς ουκ είχε αποκριθῆναι αυτό, και στραφείς λέγει τω Ιωσήφ Αδελφέ, το παιδίον τούτο αληθώς ουκ ἔστιν γνηγενές. ἄρον οὖν αυτό απ' εμού." σελίδα 152.

Ας δούμε τώρα σε γενικές γραμμές τον πνευματικό ορίζοντα του κόσμου στα χρόνια που γεννήθηκε ο Ηράκλειτος.

Ο Όμηρος

Ο Όμηρος είναι ο πρώτος Έλληνας ποιητής των ιστορικών χρόνων. Έζησε το πιθανότερο μεταξύ 9ου και 8ου π.Χ. αιώνα και η προσωπικότητά του χάνεται μέσα στην αχλύ του μύθου. Η ίδια αβεβαιότητα επικρατεί και για την πατρίδα του. Πολλές πόλεις "ερίζουν" για την καταγωγή του. Η Σμύρνη, η Χίος κ.λ.π. Πολλοί αμφισβητούν ακόμη και το γεγονός ότι υπήρξε, γεγονός το οποίο, εγώ προσωπικά το απορρίπτω για τους λόγους που θα δούμε στην συνέχεια. Έγραψε τα δυο πασίγνωστα έπη. Την Ιλιάδα που αναφέρεται στα γεγονότα του πολέμου μεταξύ Ελλήνων και Τρώων και την Οδύσσεια η οποία αναφέρεται κυρίως στις περιπέτειες του Οδυσσέα, που ήταν ένας από τους Έλληνες αρχηγούς στον Τρωϊκό πόλεμο, κατά την επιστροφή του στην πατρίδα του στην Ιθάκη. Πιο πάνω είπα πως εγώ προσωπικά απορρίπτω την άποψη ότι ο Όμηρος δεν ήταν υπαρκτό πρόσωπο και θα εξηγήσω εδώ το γιατί:

α) Είναι απ' τα λίγα πολύ αρχαία κείμενα που είναι τόσο εκτεταμένα και περιγράφουν με θαυμαστή ακρίβεια, πρόσωπα, πράγματα και γεγονότα. Ναι μπορεί ν' αντιτάξει ο αναγνώστης, μακροσκελή και ανάλογα περιγραφικά είναι και άλλα αρχαία κείμενα, Μάχαμπαράτα, Γίλγαμές κ.λ.π. Ναι αλλά β) Ο Ερρίκος Σλήμαν ο αρχαιολόγος που ανακάλυψε την Τροία, την ανακάλυψε, κρατώντας στο χέρι τα Ομηρικά έπη και απόρριπτε κάθε εύρημα που δεν ταίριαζε με τις περιγραφές του Ομήρου, μέχρις ότου βρήκε την πόλη της Τροίας και αυτή ταίριαζε απόλυτα με την Τροία που περιγράφει ο Όμηρος στα έπη του. Ανάλογη ιστορική επιβεβαίωση, απ' ότι γνωρίζω τουλάχιστο δεν έχει γίνει μέχρι τώρα και για τα άλλα αρχαία κείμενα. γ) Πολλοί αρχαίοι Έλληνες συγγραφείς, των οποίων ο χρόνος γέννησης μπορεί με αρκετά μεγάλη ακρίβεια να προσδιοριστεί και οι οποίοι ήταν κατά τρεις ή το πολύ 4 αιώνες μεταγενέστεροι του Ομήρου, αναφέρονται σ' αυτόν σαν υπαρκτό πρόσωπο.

(π.χ. Ηρόδοτος, όπως θα δούμε παρακάτω), και δ) Από το γεγονός ότι ο φοβερός Εφέσιος ο Ηράκλειτος αναφέρεται σ' αυτόν σαν υπαρκτό πρόσωπο και μάλιστα σε πολλά αποσπάσματα, όπως θα δούμε στην συνέχεια. Ο Ηράκλειτος πρέπει να έζησε το πολύ τρεις και το λίγο δυο αιώνες μετά τον Όμηρο, δηλαδή σε μια χρονική απόσταση όχι ιδιαίτερα μακρινή. Μα θα αντιλέξετε: ίσως ναι, αλλά εκείνα τα ζοφερά χρόνια ήταν δυνατό να υπάρχει μια ανάλογη πληροφόρηση; Θα σας πω. Μια ανάλογη πληροφόρηση υπήρχε τότε, υπήρχε μια ανάλογη πληροφόρηση, όχι αυτής του internet, αλλά των αρχαίων Ελληνικών χρόνων και των πρώτων μεταχριστιανικών χρόνων, του μεσαίωνα αλλά ακόμη και της αναγέννησης. Ειδικά πάνω στο θέμα αυτό, πρέπει να πω ότι απ' το αρχαίο Ελληνικό πάνθεο των συγγραφέων και διανοητών, μόνο ένα πολύ μικρό τμήμα του είναι στο πρώτο προβολικό επίπεδο. Μετά απ' αυτό, που αριθμεί μερικές δεκάδες, είναι το δεύτερο επίπεδο, που αριθμεί μερικές εκατοντάδες, και μετά το τρίτο που αριθμεί μερικές χιλιάδες συγγραφείς. Ο πολύς κόσμος, ακόμη και σε επίπεδο σοβαρών ερευνητών, σταματά σε μερικά αρχαιοελληνικά ονόματα του πρώτου προβολικού επιπέδου. Αλλά για μένα, το πιο σίγουρο γεγονός για την ύπαρξη του Ομήρου είναι η μαρτυρία του Ηράκλειτου, γιατί όπως άλλωστε θα δούμε σ' αυτό το βιβλίο, ο Ηράκλειτος, είναι σε άμεση γραμμή (on line, θα λέγαμε σήμερα), συνδεδεμένος με μια άλλη, διαφορετική από τη μέση αντίληψη, αντικειμενική πραγματικότητα και μέσα σ' αυτή εντάσσει και τον Όμηρο.

Ο Ησίοδος

Ο Ησίοδος είναι ο κορυφαίος ποιητής της πρώιμης ελληνικής αρχαιότητας. Αν και πολλοί λένουν ότι ήταν προγενέστερος του Ομήρου, εκδοχή που δεν ευσταθεί, δέχτηκε αναμφισβήτητη την επίδραση των Ομηρικών ετών.

Ο Ησίοδος είναι ο πρώτος Ευρωπαίος που έγραφε ποίηση και έβαλε το όνομά του στα ποιήματά του. Δηλαδή είναι ο πρώτος επώνυμος Ευρωπαίος ποιητής.

Οι πληροφορίες για τον ποιητή, που μας παραδόθη-

καν από μεταγενέστερους του Ησίοδου μελετητές, είναι ελλιπείς και οπωσδήποτε αντικρουόμενες. Πολλά στοιχεία για τη ζωή του, αντλούμε άμεσα απ' τα έργα του. Στο βιβλίο του "Έργα και ημέραι" αναφέρει ότι ο πατέρας του ζούσε στην Αιολική Κύμη κι ασχολιόταν με το θαλάσσιο εμπόριο. Απ' την φτώχεια, αναγκάστηκε να μεταναστέψει από την Ιωνία στην Άσκρα της Βοιωτίας. Εκεί ο Ησίοδος γεννήθηκε, στους πρόποδες του Ελικώνα (περί το 700 π. Χ.).

Αναφορικά με τον χρόνο που έζησε ο Ησίοδος υπάρχουν αντιφατικές πληροφορίες. Ο Ηρόδοτος θεωρεί τον Ησίοδο σύγχρονο του Ομήρου και λέγει πως και οι δυο ήταν τετρακόσια χρόνια προγενέστεροί του. Αξιόπιστη θεωρείται και η μαρτυρία για τον Ησίοδο του Σιμωνίδη του Αμοργινού (δεύτερο μισό 7ου αι.), που στο 6ο απόσπασμά του είχε υπόψη του τους στίχους 702-3 από το έργο "Έργα και Ημέραι". Η νεώτερη έρευνα δέχεται πως ο Ησίοδος έζησε γύρω στα τέλη του 8ου ή στις αρχές του 7ου π. Χ. αιώνα, σε εποχή μεταγενέστερη του Ομήρου, όπως φαίνεται και απ' όσα περιγράφονται στα έργα του, π.χ. η διαδεδομένη χρήση του σιδήρου.

Υπάρχουν πληροφορίες ότι ο Ησίοδος, όπως και ο Όμηρος, ταξίδεψε και δοξάστηκε έξω από τα όρια της Βοιωτίας. Σπουδαίο γεγονός υπήρξε ο γνωστός αγώνας Ομήρου και Ησίοδου, που οργάνωσαν οι γιοί του βασιλιά της Χαλκίδας Αμφιδάμαντα για τον θάνατο του πατέρα τους. Στον αγώνα ο Ησίοδος, ψάλλοντας ύμνο του, κέρδισε το βραβείο, ένα χάλκινο τρίποδα, που το αφιέρωσε στις Μούσες του Ελικώνα, στις οποίες πιστεύει ότι οφείλει την ποιητική του έμπνευση. Λέγεται μάλιστα ότι προτιμήθηκε ο Ησίοδος, γιατί τα ποιήματά του παρότρυναν τους ανθρώπους να ασχοληθούν με ειρηνικά έργα, σε αντίθεση με τον Όμηρο που προέτρεπε στον πόλεμο.

Ο Ησίοδος πέθανε και ενταφιάστηκε στην Άσκρα. Αργότερα, μετά την καταστροφή της πόλης από τους Θεσπιείς, οι συμπολίτες του εγκαταστάθηκαν στον Ορχομενό, όπου και μεταφέρθηκαν τα οστά του ποιητή, σύμφωνα με χρησμό των Δελφών. Ο θάνατός του πέρασε στον χώρο του μύθου. Υπάρχουν μαρτυρίες ότι δολοφονήθηκε από τους

γιούς του Αμφιφάνη, που υποψιάστηκαν ότι διέφθειρε την αδελφή τους Κλυμένη.

Ο Ησίοδος έγραψε τα πιο κάτω έργα: "Θεογονία", "Έργα και Ημέραι", "Ασπίς Ηρακλέους", "Κατάλογος γυναικών" ή "Ηοίαι", "Αστρονομία", "Μελαμποδία", "Ιδαίοι Δάκτυλοι", "Χείρωνος υποθήκαι", "Κήρυκος γάμος", "Αιγίμιος" κ.α. Τα τρία πρώτα σώζονται ολόκληρα και τα άλλα αποσπασματικά. Από τα σωζόμενα, σαν γνήσια έργα του θεωρούνται η "Θεογονία" και το "Έργα και Ημέραι" ενώ τα υπόλοιπα αμφισβητούνται.

Ο Πυθαγόρας

Ο Πυθαγόρας είναι ένας από τους μεγαλύτερους αρχαίους Έλληνες φιλοσόφους και πολλοί ισχυρίζονται ότι ήταν αστρονόμος και μαθηματικός, πράγμα το οποίο δεν είναι σίγουρο, γιατί πολλοί ισχυρίζονται πως ο ίδιος ο Πυθαγόρας, δεν ήταν μαθηματικός αλλά πολλοί από τους μαθητές του, ήταν δεινοί μαθηματικοί. Ήταν γιος του Μνησάρχου ή για άλλους αρχαίους συγγραφείς του Μαρμάκου. Γεννήθηκε πιθανά στην Σάμο μεταξύ 585- 575 π.Χ. και πέθανε το έτος 500-490 π.Χ. στο Μεταπόντιο. Για τον βίο του Πυθαγόρα, υπάρχουν από τους νεώτερους συγγραφείς πολλές αντιφατικές εκδοχές. Για τον Πυθαγόρα αναφέρουν πάρα πολλοί μεταγενέστεροί του συγγραφείς, αλλά υπάρχουν και μερικές βιογραφίες του. Μια βιογραφία έγραψε ο νεοπλατωνικός Ιάμβλιχος και έχω υπ' όψη μου, δυο ακόμη βιογραφίες του, την μια από τον γνωστό μας πια Διογένη τον Λαέρτιο και την άλλη από τον νεοπλατωνικό Πορφύριο.

Ο Πυθαγόρας μαθήτευσε αρχικά στην πατρίδα του την Σάμο κοντά στο Σύριο Φερεκύδη κι αργότερα κοντά στον Ερμοδάμαντα, αλλά μερικοί λένε ότι μαθήτευσε και στον Θαλή τον Μιλήσιο και τον Αναξίμανδρο. Λέγεται ότι μαθήτευσε και σε σοφούς Χαλδαίους. Το σίγουρο είναι ότι μαθήτευσε στους Αιγύπτιους Ιερείς της Μέμφιδας.

Ο Πυθαγόρας εγκαταστάθηκε στον Κρότωνα της Σικελίας όπου ίδρυσε την Πυθαγόρεια Σχολή, που ονομάζονταν "Ομακουεϊόν" (από τις λέξεις ομού και ακούω). Εκεί οι

μαθητές χωρίζονταν σε τρεις κατηγορίες, τρεις τάξεις ή τρεις βαθμούς.

Η διδασκαλία του Πυθαγόρα ήταν η συμβολική των αριθμών, αλλά και η μουσική αρμονία των σφαιρών. Δίδασκε ότι η Μονάδα, περιέχει το άπειρο και συμβολίζει τον Θεό. Η Δυάς, που συμβολίζεται με τον αριθμό 2, συμβολίζει την αρχή της δυαδικότητας, δηλαδή την αρχή της συνύπαρξης του αιώνιου άρρενος και του αιώνιου θήλεως, ο δε αριθμός 3 η "τριτύς", συμβολίζει τρεις ομόκεντρους κύκλους ή Κόσμους του Σύμπαντος, τον φυσικό, τον ανθρώπινο και τον Θείο. (δηλαδή την εκδήλωση της Θεότητας). Κατά τον Πυθαγόρα, αυτή η τριαδικότητα βρίσκεται παντού μέσα στην φύση αλλά και στον άνθρωπο λειτουργεί. Ο άνθρωπος μετέχει στην τριαδικότητα της εκδήλωσης και απαρτίζεται από το Σώμα (παχυλή ύλη), από την Ψυχή (λεπτότερη ύλη) και από το Πνεύμα. (Θεός). Πιο κάτω θα δούμε αυτή την μονάδα, την δυαδικότητα και πιο πολύ την τριαδικότητα του σύμπαντος.

Η Σχολή της Μιλήτου

Μια μεγάλη Σχολή που λειτούργησε στον Ιωνικό χώρο ένα περίπου αιώνα πριν τον Ηράκλειτο.

Της μεγάλης αυτής Σχολής πατέρας θεωρείται ο Θαλής ο Μιλήσιος,¹²³ με συνεχιστές τους μαθητές του Ανα-

¹²³ Γεννήθηκε στην Μίλητο το τελευταίο τρίτο του 7ου αιώνα (635- 550 π.Χ. πιθανές χρονολογίες). Η μοναδική ακριβής διασταύρωση είναι η έκλειψη του ήλιου στα 585, που είχε προβλέψει. Σύμφωνα με την διαμορφωμένη παράδοση, ο Θαλής πραγματοποίησε πολυάριθμα ταξίδια, στην Αίγυπτο, όπου διδάχτηκε τα μαθηματικά και γεωμετρία (τρίγωνο εγγεγραμμένο σε κύκλο, μέτρηση του ύψους των πυραμίδων απ' το μήκος της σκιάς τους, διατύπωση της ισότητας των γωνιών της βάσεως ισοσκελούς τριγώνου). Δίδασκε στους ναυτικούς να προσανατολίζονται με την μεγάλη άρκτο, κατασκεύασε ημερολόγιο, και υπολόγιζε τις αποστάσεις των ορατών απ' τη στεριά πλοίων, με μια "απλή μέθοδο των τριών". Σύμφωνα με την ίδια παράδοση είχε την ευκαιρία να συμβουλευθεί "αρχαία" ιεροτεχνικής φύ-

ξιμανδρο¹²⁴ και Αναξιμένη¹²⁵ και τον Ξενοφάνη τον Κολοφώνιο.¹²⁶ Πολλοί κατατάσσουν και τον Ηράκλειτο στη σχολή της Μιλήτου. Τούτο είναι σφάλμα, όπως είπαμε και πιο πάνω, στη μικρή παρουσίαση του έργου του Ράσσελ, όχι γιατί ο Ηράκλειτος ήταν Εφέσιος κι όχι Μιλήσιος, αλ-

σης, κληρονομιά του Βαβυλωνιακού πολιτισμού. Συγκαταλέγεται στους επτά σοφούς της αρχαιότητας.

¹²⁴ Αναξιμανδρος, (610 με 609- 547 με 546 π. Χ.). Έλληνας φιλόσοφος της Σχολής της Μιλήτου, μετά τον Θαλή. συμμαθητής του Αναξιμένη, ο οποίος θεωρείται και σαν συνεχιστής του. Ήταν αστρονόμος και εφευρέτης Για τη ζωή του, λίγα πράγματα είναι γνωστά. Από το έργο του διασώζεται μόνο μια περικοπή, αυτή που παράδεσα πιο πάνω. Πάντως υπάρχουν και γι' αυτόν πολλά δοξογραφικά στοιχεία από πολλούς αρχαίους Έλληνες συγγραφείς. Όπως πιστεύεται έγραψε κι αυτός έργο "Περί Φύσεως". Λέγεται ότι είναι ο πρώτος Έλληνας που "τύπωσε" βιβλίο, μια και ο Θαλής δεν έγραψε τίποτα όπως μας παραδίδει ο Θεμίστιος.

Ο Αναξιμανδρος σαν αρχή, αλλά και κατάλυση των φυσικών όντων βάζει το "άπειρον".

¹²⁵ Γεννήθηκε κι αυτός στην Μίλητο και υπήρξε ο συνεχιστής της σχολής της Μιλήτου. Μεταγενέστερος του Αναξιμανδρου έζησε περίπου τα έτη 585/4- 528/7 π.Χ. Ο Αναξιμένης σαν πρωταρχικό στοιχείο του κόσμου θεωρεί τον αέρα.

¹²⁶ Αυτός γεννήθηκε στην Κολοφώνα της Μ. Ασίας σε απροσδιόριστο χρόνο, αλλά εικάζεται ότι έζησε περίπου από το δεύτερο μισό του 6ου μέχρι το πρώτο μισό του 5ου π. Χ αιώνα., (κατά κάποιες εκδοχές 575- 480 π. Χ.) δηλαδή ήταν σχεδόν σύγχρονος του Ηράκλειτου. Από κει προέρχονται και οι αντιρρήσεις πολλών μελετητών του Ηράκλειτου, στις αρχαίες απόψεις ότι ο Ηράκλειτος υπήρξε μαθητής του Ξενοφάνη. Ακόμη, αν ληφθεί υπόψη ότι ο Ξενοφάνης, έφυγε από την πατρίδα του κι εγκαταστάθηκε στην Ελέα της νότιας Ιταλίας, όπου από άλλες πηγές προκύπτει ότι ίδρυσε την Ελεατική Σχολή, σε χρόνο που ο Ηράκλειτος ήταν πολύ μικρός, αλλά και από το γεγονός ότι ο Ηράκλειτος επικρίνει τον Ξενοφάνη στο απ. 40 μαζί με τον Ησίοδο, τον Πυθαγόρα και τον Εκαταίο, πρέπει να θεωρείται πιθανό ότι ο Ηράκλειτος δεν ήταν μαθητής του Ξενοφάνη.

λά γιατί ο Ηράκλειτος δεν ταιριάζει- όχι χρονικά και γεωγραφικά- στο χώρο αυτό, όπως θα δούμε πιο κάτω.

Οι Μιλήσιοι φιλόσοφοι και γενικά οι Ίωνες, εμφανίζουν τα χαρακτηριστικά μιας πρώιμης, αρχέγονης, θα μπορούσαμε να πούμε επιστημοσύνης, όχι χωρίς μεταφυσικά μηνύματα και προεκτάσεις, αλλά σίγουρα με βασική επιστημονική κατεύθυνση. Δεν γράφτηκαν (Θαλής) ή δεν σώθηκαν τα έργα τους (Αναξίμανδρος και εν μέρει Αναξίμενης), αλλά απ' τα δοξογραφικά στοιχεία, δεν μένει καμιά αμφιβολία ότι η επιστήμη, σχεδόν με την έννοια που την προσδιορίζουμε σήμερα, ήταν η κύρια επιδίωξή τους.

Αλλά και μετά απ' αυτούς, όλοι αυτοί που είναι επηρεασμένοι από το έργο τους, είναι, για την σύγχρονη αντίληψη του όρου, κλασσικοί επιστήμονες.

Παρμενίδης¹²⁷ και Ζήνων και λοιποί Ελεάτες, Μέλισσος και Γοργίας. Εμπεδοκλής.¹²⁸

"Αυτό από το οποίο όλα τα όντα αντλούν την ύπαρξή τους είναι επίσης αυτό στο οποίο επιστρέφουν στην καταστροφή τους ανάλογα με την αναγκαιότητα. Και αυτά τα όντα αλληλοαποδίδουν δικαιοσύνη και επανόρθωση της αδικίας τους σύμφωνα με την ακολουθία του χρόνου."

(*Αρχήν ειρήκε των όντων το άπειρον (...) εξ ων δε η γένεσις εστί τοις ούσι, και την φθοράν εις ταύτα γίνεσθαι κατά το χρέων. Διδόναι γαρ αυτά δίκην και τίσιν αλλήλοις της αδικίας και την του χρόνου τάξιν.* Σιμπλίκιος, Φυσ. 34, 13).

¹²⁷ Έλληνας φιλόσοφος από την Ελέα της νότιας Ιταλίας ο μεγαλύτερος εκπρόσωπος της Ελεατικής σχολής. Ο χρονικογράφος Απολλόδωρος, τοποθετεί την ακμή του περί το 504-500 π.Χ. αλλά πολλοί αμφισβητούν αυτή την χρονολόγηση. Δεν γνωρίζουμε πολλά πράγματα για την ζωή του. Κατά την παράδοση ήταν μαθητής του Ξενοφάνη του Κολοφώνιου, αλλά οι σύγχρονες τάσεις των ερευνητών αποκλείουν την εκδοχή αυτή.

Γενικά σήμερα πιστεύεται ότι ο Παρμενίδης, φιλόσοφος του "είναι", είναι, ας πούμε ο αντίποδας του Ηρακλειτικού "γίνεσθαι". Μαθητές του ήταν και οι λοιποί Ελεάτες, ο Ζήνων, ο Μέλισσος και ο Γοργίας

¹²⁸ Γεννήθηκε στον Ακράγαντα πριν το 400 π.Χ.

Το κομμάτι αυτό είναι ότι απόμεινε από το έργο του Αναξίμανδρου.

Δεν μένει καμιά αμφιβολία ότι ο Ηράκλειτος, ήταν βαθύς γνώστης του χαμένου, (κι αυτού συμπτωματικά;) έργου του Αναξίμανδρου.

Το "άπειρο" του Αναξίμανδρου, όπως το είδαμε πιο πάνω, ταιριάζει σε πολλές περιπτώσεις με το έργο του Ηράκλειτου. Το "άπειρο" του Αναξίμανδρου δεν διαφέρει και πολύ απ' τον Ηρακλειτικό Λόγο. Όπως το άπειρο του Αναξίμανδρου είναι η αιτία των πάντων αλλά και το σημείο επιστροφής έτσι και ο Ηρακλειτικός Λόγος είναι η αιτία των πάντων. Ο Ηράκλειτος δεν μίλησε άμεσα για την επιστροφή στον Λόγο.

Ίσως όμως μίλησε στα κομμάτια του που χάθηκαν. Αλλά κι αυτά που σώθηκαν είναι αρκετά.

"Ανθρώποισι πάσι μέτεστι γινώσκειν αυτούς και σωφρονείν" (απ. 116)

Σε όλους τους ανθρώπους έχει δοθή η δυνατότητα να γνωρίσουν τους εαυτούς των και (σαν συνέπεια να έλθη) η φρόνησις

"Εάν μη έλπηται, ανέλπιστον ουκ εξευρήσει, ανεξερεύνητον εόν και άπορον." (απ. 18).

Αν δεν ελπίζεις, δεν θα βρεις το ανέλπιστο, το ανεξερεύνητο και το άπορον (αυτό που δεν έχει πόρο, πέρασμα, άβατο, απλησίαστο, απροσπέλαστο).

Στο πρώτο απόσπασμα ο Ηράκλειτος μας δίδει ένα στίγμα. Την αυτογνωσία σα μέσο προσέγγισης της αλήθειας, της ατραπού, του δρόμου προς το Θείο, της φώτισης ή όπως αλλιώς θέλετε να το ονομάσετε. Τούτο σημαίνει ότι ο Ηράκλειτος μας δίνει ένα εργαλείο για τον δρόμο της επιστροφής στην αρχική αιτία, κι αυτό είναι η αυτογνωσία. Απ' τη θέση αυτή προκύπτει, με απόλυτη ακολουθία ότι μέσα στον άνθρωπο ενοικεί ένα κομμάτι του Θείου. Το ρήμα που χρησιμοποιεί ο Ηράκλειτος δεν αφήνει αμφιβολία γι' αυτό, **μέτεστι**, που σημαίνει ότι στον κάθε άνθρωπο, **υπάρχει μαζί** η δυνατότητα της αυτογνωσίας, αυτής που οδηγεί στη φρόνηση, στην γνώση, στην ατραπό. Δηλαδή υπάρχει από την κατασκευή αυτή η δυνατότητα. Είναι μια ιδιότητα του ανθρώπου. "Γνώθι σαυτόν". Είναι έ-

να γνωμικό που βρίσκονταν στα προπύλαια του Δελφικού Ναού του Απόλλωνα.

Γνώρισε τον εαυτό σου, επίτασσε αυτή η εντολή. Ο Ηράκλειτος, ο οποίος πολλές φορές αναφέρεται στον Απόλλωνα, όπως θα δούμε πιο κάτω, μας παραδίνει μια ανάλογη πρόταση. Αλλά ο Ηράκλειτος μας έχει δώσει και την εξήγηση γιατί αυτή η προτροπή.

“ψυχής πείρατα ιών ουκ αν εξεύροιο, πάσαν επιπορευόμενος οδόν ούτω βαθύν λόγον έχει..”

(όσο και αν προχωρήσεις, δεν θα μπορούσες να βρεις τα πέρατα (τ' ακραία όρια) της ψυχής, κι όλους αν ακολουθήσεις τους δρόμους, γιατί (η ψυχή) έχει ένα τέτοιο βαθύ Λόγο!).

Ο άνθρωπος είναι ένα κράμμα από ύλη, το μεγαλύτερο ποσοστό, και από ένα άλλο υλικό που ονομάζεται Ψυχή. Αυτό είναι κοινός τόπος όλων των ιδεαλιστικών και θρησκευτικών δοξασιών, όπου γης. Ο Σκοτεινός, μας λέγει λοιπόν σ' αυτό το απόσπασμα, ότι η ψυχή έχει Λόγο πολύ βαθύ, δηλαδή συνδέεται άμεσα προς την θεότητα, τον ΛΟΓΟ.

Τα Ορφικά

Όλοι σχεδόν οι αρχαίοι Έλληνες συγγραφείς, στην αξιοπιστία των οποίων δεν υπάρχει λόγος να μη βασίζεται κανείς, βεβαιώνουν ότι ο Ορφέας ήταν υπαρκτό πρόσωπο.

Κατά τον Στράβωνα, γεννήθηκε στην Πίμπλα της Πιερίας, στις υπώρειες του Ολύμπου, στην περιοχή των Λειβήθρων, την σημερινή Λεπτοκαρυά. Λέγονταν Θραξ γιατί τότε η περιοχή από τον Όλυμπο μέχρι τον Ελλήσποντο, ονομάζονταν Θράκη. Ταξίδεψε στην Αίγυπτο, όπου, κατά τους νεώτερους Ευρωπαίους συγγραφείς, μυήθηκε από τους Μύστες της Μέμφιδας, αλλά στο στίχο 44 των Αργοναυτικών αναφέρεται: **“..Αιγύπτω ιερόν λόγον εξελόχευσα.”**

Το εξελόχευσα, στην κυριολεξία σημαίνει ξεγέννησα και σε επέκταση είπα, δίδαξα, διακήρυξα και σε καμμία περίπτωση δεν σημαίνει διδάχτηκα.

Στη συνέχεια, κατά τον Διόδωρο τον Σικελιώτη, πή-

γε στην Κρήτη όπου διδάχτηκε απ' τους Ιδαίους Δακτύλους και μετά, όπως αναφέρουν οι Ηρόδοτος και Απολλόδωρος, επέστρεψε στη Θράκη όπου βρήκε τα Διονυσιακά μυστήρια.

Η γέννηση του Ορφέα εικάζεται ότι έγινε το έτος 1268 προ Χριστού, δηλαδή 85 χρόνια πριν από τον Τρωϊκό πόλεμο που τοποθετείται το έτος 1183 π.Χ.

Τα Ορφικά περιέχουν: α) Τα Αργοναυτικά β) τους Ύμνους, γ) τα Λιθικά δ) τα Αποσπάσματα, γραμμένα από τον Πρόκλο, τον φίλο του Ορφέα Μουσαίο και τον Καλλίμαχο.

Τα Ορφικά μέχρι το έτος 527 π.Χ.. ήταν ακατάγραφτα. Τότε ο γιος του Πεισίστρατου Ίππαρχος, αναθέτει σ' επιτροπή στην οποία προίσταται ο Ονομάκριτος, ο οποίος είχε καταγράψει με εντολή του Πεισίστρατου, τα Ομηρικά έπη, και στην οποία μετείχαν πιθανόν ο Κέρκωψ και ο Βρουτί- νος, όπως αναφέρει ο Κλήμης της Αλεξανδρείας στο έργο του “Στρωματείς” (κεφ. 21, 131, 3-5), την καταγραφή των Ορφικών.

Για την αρχαιότητα, τα Ορφικά λογαριάζονταν σαν ιερά κείμενα και τέτοιος ήταν ο σεβασμός σ' αυτά ώστε ο Ονομάκριτος, όταν κατηγορήθηκε από τον δάσκαλο του Πινδάρου Λάσο τον Ερμιονέα, ότι μέσα στα Ορφικά πρόσθεσε και δικούς του στίχους για τον καταποντισμό κάποιων νήσων στη Λήμνο, εξορίστηκε.

Κι εδώ μπαίνει το μεγάλο θέμα της ηλικίας των Ορφικών.

Αλλά πριν, ας δούμε τι είναι τα Ορφικά και πιο ειδικά οι Ορφικοί ύμνοι.

Σήμερα είναι κοινός τόπος ότι οι Ορφικοί ύμνοι περιέχουν καταγραφές αστρονομικών δεδομένων¹²⁹ και τόσες “σημερινές” επιστημονικές αλήθειες, όσες η επιστήμη σήμερα γνωρίζει και όσες **μόλις σήμερα** έφτασε να ψάχνει κι όσες μετά από ποιος ξέρει πόσους αιώνες ή χιλιετίες θ' αρχίσει να ψάχνει.

Ο σοφός αστρονόμος Κώστας Χασάπης, Δ/ντής του

¹²⁹ Δ.Π.Παπαδίτσα, Ε.Λαδιά ΟΡΦΙΚΟΙ ΥΜΝΟΙ εκδόσεις I-MAGO Αθήνα 1984

αστεροσκοπείου της Πεντέλης,¹³⁰ που παλαιότερα μας έθελε και μας τρόμαξε με τις περισπούδαστες μικρές ή μεγάλες μελέτες του, στις οποίες συμπεριλαμβάνονται μια για την Μεγάλη Πυραμίδα της Γκίζας και μια για το Άστρο της Βηθλεέμ, το έτος 1967 έγραψε μια μελέτη πάνω στα Ορφικά και ειδικότερα πάνω στους Ορφικούς Ύμνους και απόδειξε μ' ατράνταχτη επιστημονική επιχειρηματολογία, ότι οι Ορφικοί ύμνοι περιέχουν ένα θαυμαστό σύνολο επιστημονικών αστρονομικών γνώσεων.

Μεσ' τους ύμνους, καταγράφονται το σχήμα της γης, η κίνησή της, το ηλιοκεντρικό σύστημα, το σύμπαν.

Για σκεφτείτε, πριν τον Αρίσταρχο τον Σάμιο, και πριν άνθρωποι ανεβούν στην μεσαιωνική πυρά για τα τολμηρά πιστεύω τους πάνω στα θέματα αυτά, πριν τον Γαλιλαίο και πριν τον Κοπέρνικο.

Αλλά και πάλι το ερώτημα: Ποια η ηλικία των Ορφικών ύμνων;

Ο Κώστας Χασάπης σε μια προσπάθεια επαναχρονολόγησης της δημιουργίας των ύμνων, στηριζόμενος πάνω στον στίχο 21 του ύμνου 34 του Απόλλωνος, όπου υπάρχει η φράση "**μίζας χειμώνος θερέος τ' ίσον αμφοτέροισιν**" απ' την οποία προκύπτει ότι ο ή οι συντάκτες των ύμνων, εγνώριζαν το φαινόμενο της χρονικής ισότητας των εποχών του θέρους και του χειμώνος κάνει τις πιο κάτω αξιόλογες σκέψεις. Το φαινόμενο της χρονικής ισότητας των εποχών του θέρους και του χειμώνος εμφανίζεται σπάνια και είναι δυνατό με μαθηματικούς υπολογισμούς να προσδιορισθεί επακριβώς. Πράγματι ο Χασάπης παραθέτει τους υπολογισμούς, σύμφωνα με τους οποίους το φαινόμενο εμφανίστηκε στα έτη 11.835 π.Χ. και 1.366 π.Χ.

Και εδώ ο Χασάπης καταλήγει ότι οι Ορφικοί είχαν υπ' όψη τους το φαινόμενο όταν εμφανίστηκε το έτος 1.366 π.Χ. Η δικαιολογία γιατί το έτος 1.366 π.Χ. κι όχι το έτος 11.835 π.Χ. δεν είναι τεκμηριωμένη με επάρκεια όπως θα δούμε στη συνέχεια. Προσωπικά πιστεύω ότι ο Χασάπης ηθελημένα κι από μια πίεση του επίσημου επιστημονικού

¹³⁰ Κων/νου Χασάπη ΤΑ ΟΡΦΙΚΑ Αθήνα εκδόσεις Εγκυκλοπαίδειας του ΗΛΙΟΥ

περίγυρου, κατάληξε στο έτος 1.366 και να γιατί:

α) Ο Χασάπης λέγοντας ότι οι Ορφικοί ύμνοι γράφτηκαν πριν από το φαινόμενο του 1.366 π.Χ. δυναμίτισε την επίσημη τότε άποψη ότι ο Τρωϊκός πόλεμος έγινε το 1183 π.Χ. γιατί κατά τον Ευσέβιο ο Ορφέας γεννήθηκε 85 χρόνια πριν την καταστροφή της Τροίας, με αποτέλεσμα ο Ορφέας να είναι αγέννητος κατά την συγγραφή των ύμνων.

β) Εάν ο Χασάπης πίστευε πραγματικά στο έτος 1.366 π.Χ. για ποιο λόγο να κάνει πιο πίσω αναδρομή μέχρι το έτος 11.835 π.Χ.

Αντίθετα ότι η πιθανότερη ημερομηνία είναι το έτος 11.835 π.Χ. επικουρείται από τα πιο κάτω δεδομένα.

✓ Το γεγονός ότι ο Πλάτωνας στον Τίμαιο και τον Κριτία αναφέρει ότι κατά την ομολογία που του έκανε Αιγύπτιος ιερέας, οι Έλληνες φέρονται αρχαιότεροι των Αιγυπτίων κατά 9.000 χρόνια.

✓ Το γεγονός ότι για την ύπαρξη σύγχρονης της Ατλαντίδας Ελλάδας υπάρχουν σήμερα πολλές μαρτυρίες που προέρχονται από πολλούς χώρους (επιστημονικούς, εσωτερικούς κ.λ.π.)¹³¹

✓ Το γεγονός ότι για την αρχαιότητα των Καβειρίων έχουν διατυπωθεί απόψεις ότι προϋπήρχαν του καταποντισμού της Ατλαντίδας.¹³²

✓ Το γεγονός ότι για την αρχαιότητα του ελληνισμού, έχουν τα τελευταία χρόνια διατυπωθεί απόψεις που επιμηκύνουν αφάνταστα κι έξω απ' τις καθιερωμένες συμβατικές χρονολογίες την ιστορία τους στο χρόνο¹³³

Αλλά ποια είναι τα Ορφικά Μυστήρια;

¹³¹ βλ. Τζ. Τέμπλ "Ο Αγνωστος Σείριος" όπου διατυπώνει ανάλογες απόψεις για την προϊστορική Ελλάδα.

¹³² βλ. Lewis Spence Η ΑΤΛΑΝΤΙΔΑ η ήπειρος των μυστηρίων, εκδόσεις ΙΑΜΒΛΙΧΟΣ Αθήνα 1987.

¹³³ βλ. JAMES CHURCHWARD "The Lost Continent of Mu" το οποίο εκδόθηκε στην Ελλάδα από τον εκδοτικό οίκο ΙΑΜΒΛΙΧΟΣ με τον τίτλο ΛΕΜΟΥΡΙΑ το 1993.

Τα Ορφικά μυστήρια διέφεραν από τα άλλα αρχαία μυστήρια γιατί δεν είχαν καμιά σχέση με ιερατείο, αλλά τελούνταν από αδελφότητα που δεν είχε ιερατική τάξη. Οι μύστες στις τελετές τους είχαν σαν θέμα την δολοφονία του Βάκχου ή Διόνυσου από τους Τιτάνες και την τελική αναστάσή του με το όνομα "Φάνης".¹³⁴

Φάνης, είναι όνομα που πρέπει να προέρχεται από τη ρίζα φαν-ω,= φαίνω= φωτίζω, δηλαδή έχει άμεση σχέση προς το φως, το οποίον περιέχει το παν και προς το οποίον το παν τείνει, το φως της αγάπης το οποίον ενώνει και συντονίζει πάσαν την πλάσιν.¹³⁵

Όπως είπαμε πιο πάνω, είναι σίγουρο ότι ο συντάκτης των Ορφικών ύμνων, γνώριζε σίγουρα τα Καβείρια μυστήρια. Στον ύμνο προς Μουσαίο ο Ορφέας γράφει: "**Κουρήτας τ' ενόπλους Κορύβαντας τ' ηδέ Καβείρους και μεγάλους Σωτήρας ομού, Διός άφθιτα τέκνα, Ιδαίους τε θεούς ήδ' άγγελον Ουραγιώνων.**" (και τους Κουρήτας τους ενόπλους και τους Καβείρους και μαζί τους μεγάλους Σωτήρες, τ' αθάνατα τέκνα του Διός και τους μεγάλους Ιδαίους θεούς και των επουρανίων τον άγγελο). Στον ύμνο 38 προς τους Κουρήτες¹³⁶ γράφει: "**..Κουρήτες Κορύβαντες, ανάκτορες, ευδύνατοί τε εν Σαμοθράκη άνακτες ομού <δε> Διόσκουροι αυτοί.**" ("Κουρήτες άρχοντες και πανίσχυροι, στη Σαμοθράκη Βασιλιάδες, μαζί και Διόσκουροι οι ίδιοι..")¹³⁷

¹³⁴ *Λάσκαρη Τεκτονική Εγκυκλοπαίδεια κάτω από τη λέξη Ορφικά μυστήρια.*

¹³⁵ *"...Ου γαρ τι νυν γε καχδές αλλ' αεί ποτε ζη ταύτα. κουνδείς οίδεν εξ ότου φάνη."* (Σοφοκλής *Αντιγόνη* στιχ. 456 και 457). Γιατί όχι βέβαια σήμερα και χδές, αλλ' αυτά ζουν πάντοτε και κανείς δεν γνωρίζει από πότε φανερώθηκαν (ήρθαν στο φως).

¹³⁶ *Το όνομα Κουρήτες σημαίνει νέοι, από το Κούρος το αρσενικό αντίστοιχο της κόρης.*

¹³⁷ *Στην έκδοση Δ.Π.Παπαδίτσα, Ε.Λαδιά ΟΡΦΙΚΟΙ ΥΜΝΟΙ εκδόσεις IMAGO Αθήνα 1984 περιέχεται και το <δε> ενώ στην έκδοση Χασάπη όχι.*

Και στον 39 ύμνο λέγει: "**..Κορύβαντα, αιολόμορφον άνακτα, θεόν διφυή, πολύμορφον, φοίνιον, αιμαχθέντα κασιγνήτων υπό δισσών..**" (τον Κορύβαντα, τον ανεμόμορφο βασιλιά, δυσυπόστατο θεό, τον κόκκινο σαν το αίμα, τον σκοτωμένο απ' τους δυο αδερφούς).

Εδώ θα επιχειρήσω μια μικρή σύνδεση της Ηρακλειτικής σκέψης με τα Ορφικά.

"..ούτός δε Αίδης και Διόνυσος.." (απ. 15)

(όμως ο Άδης και ο Διόνυσος είναι ο ίδιος Θεός)

Σ' αυτό το σημείο πιστοποιείται απόλυτα ότι ο Ηράκλειτος είχε υπ' όψη του τα Ορφικά, αφού σ' αυτά περιέχονται ανάλογες θέσεις με τις οποίες θ' ασχοληθούμε τώρα.

"...Ήλιος, όν Διόνυσον επίκλησιν καλέουσιν... (Ήλιος, τον οποίον επονομάζουν Διόνυσον.) ..είς Ζεύς, είς Αίδης, εις Ήλιος, είς Διόνυσος.¹³⁸ ... (.....ένας είναι ο Δίας, ένας είναι ο Άδης, ένας ο Ήλιος, ένας ο Διόνυσος) ..είς εν πάντεσσι, τι σοί δίχα ταύτ' αγορεύω." (... ένας είναι ο θεός για τα πάντα, γιατί στ' απαγγέλω αυτά διχασμένα, δηλαδή "χωρισμένα";).

Κι εδώ, στα Ορφικά, βλέπουμε την αφετηρία αυτής της αντίληψης του Ηράκλειτου για τον ένα και μοναδικό Θεό, μακριά κι ανεξάρτητα με το όνομα που κάθε φορά του δίνουν οι άνθρωποι, σε κάθε φάση της ιστορίας τους και της θρησκευτικής τους κουλτούρας.

Τον Θεό εκείνον που είναι πάνω από θρησκείες και προσωπικές δοξασίες και διοικεί τα πάντα με τον Λόγο.

Εκείνο που έχει ιδιαίτερη σημασία είναι η τελευταία φράση, που η διάσωσή της, αποδίδεται στον Ιουστίνο τον μάρτυρα **"είς εν πάντεσσι, τι σοί δίχα ταύτ' αγορεύω."** και περιέχει μια πλάγια ερωτηματική πρόταση: "Αφού ένας είναι ο θεός για τα πάντα, γιατί στ' απαγγέλω αυτά διχασμένα, δηλαδή "χωρισμένα";

Η φράση αυτή περιέχει μια υπόμνηση, ότι για την μέση ανθρώπινη αντίληψη, που δεν μπορεί να πηδήσει πάνω απ' το φράγμα των μορφών, αυτά είναι διχασμένα, δηλαδή "χωρισμένα".

¹³⁸ *Macrobius Satur 1, 18 Κ.ΧΑΣΑΠΗ ΤΑ ΟΡΦΙΚΑ σελ. 320 και 321*

Αυτό θυμίζει τα θυμιάματα του Ηράκλειτου, αυτά που χωρίζουν τις θεότητες κι αυτά πούναι οι προβολές της χωριστικότητας και του αναγκαίου εγωϊστικού επακόλουθου.

Καβείρια

Τα Καβείρια μυστήρια αποτελούν ένα δύσκολο κι από τα λιγώτερο μελετημένα θέματα της Ελληνικής αρχαιότητας. Φρονώ ότι αυτό δεν είναι θέμα αμελείας των μελετητών, αλλ' αποτέλεσμα ανυπέρβλητων δυσχερειών που παρουσιάζει αυτός ο χώρος.

Οι δυσχέρειες μπορούν να συνοψιστούν σε τρεις βασικές αιτίες: α) Δεν υπάρχουν άμεσες διαγνωστικές πηγές περί των μυστηρίων αλλά και των Καβείρων γενικά σαν μυθικά πρόσωπα. β) Στις έμμεσες πηγές υπάρχει μια σαφής αντιφατικότητα και ασάφεια πάνω στην προέλευση των Καβείρων και των Καβειρίων μυστηρίων. γ) Παρατηρείται κι εδώ η κοινή δυσχέρεια πληροφόρησης που υπάρχει πάνω σ' όλα τα μυστήρια της αρχαιότητας η οποία προέρχεται από τον απόκρυφο χαρακτήρα τους και τους όρκους σιγής που δίνονταν απ' τους μνόμενους στά μυστήρια.

Λίγοι αρχαίοι συγγραφείς έχουν ασχοληθεί με τα Καβείρια μυστήρια και όλοι "εν παρόδω". Ο περιγητής Πausanίας ο οποίος αφήνει να εννοηθεί ότι είχε μνηθεί στα καβείρια της Βοιωτίας, ομολογεί καθαρά ότι για τα μυητικά δρώμενα και για το ποιοι ήταν οι Κάβειροι για την σχέση τους με την θεά μητέρα τους Ρέα δεν μπορεί να μας πει τίποτα.¹³⁹

Αναφορικά με τα Καβείρια μυστήρια το πρώτο πρόβλημα είναι ποιοι ήσαν οι Κάβειροι και γιατί ονομάστηκαν έτσι.

Μια εκδοχή αναφέρει ότι οι Κάβειροι έλαβαν το όνομά τους από το όρος Κάβειρος της Φρυγίας από την οποία προήλθαν κι όπου λατρεύονταν η Φρυγική Μεγάλη Μητέρα. Άλλη εκδοχή συνάγει το όνομα από την Καβειρώ που ήταν κόρη του Πρωτέα και γέννησε τους Καβείρους με τον θεό Ήφαιστο. Η εκδοχή αυτή "δένει" με το γεγονός ότι

¹³⁹ Πausanίας Θ' 25.

το δεύτερο μεγάλο κέντρο των Καβειρίων ήταν στο νήσι της Δήμνου όπου οι Κάβειροι ονομάζονταν Ηφαίστειοι και λατρεύονταν παράλληλα με τον Ήφαιστο.

Το όνομα των Καβείρων ο Welker, τον οποίο ακολουθεί και ο Κων/νος Κουρτίδης, το συνάγει από την ελληνική λέξη καίειν (Καφειροι) κι απ' αυτό συνάγει ο Κων/νος Κουρτίδης ότι τα Καβείρια ήταν πυρολατρεία, γεγονός το οποίο συνδέει και πάλι τα Καβείρια με τον θεό Ήφαιστο που ήταν θεός της φωτιάς και της τέχνης της κατεργασίας των μετάλλων.

Άλλοι συνάγουν το όνομα των Καβείρων από την σανσκριτική λέξη Cawiras που σημαίνει ισχυρός κι άλλοι απ' το σημειτικό Kabir που σημαίνει μέγας.¹⁴⁰

Θέμα πολύ αμφιλεγόμενο είναι ποιοι είναι οι Κάβειροι. Μια εκδοχή θέλει τους Καβείρους Φοινικικές θεότητες του πυρός, ίχνη των οποίων ευρίσκονται και στον Δρυϊδισμό των Κελτών. Ταυτίζονται με τους ινδικούς Κιουμάρας τα τέσσερα ανώτατα όντα της αποκρύφου Ιεραρχίας τα οποία βοηθούν στην εξέλιξη της ανθρωπότητας.¹⁴¹ Άλλοι ταυτίζουν τους Καβείρους προς τους Διόσκουρους (Διός Κούρους) δηλαδή τα παιδιά του Διός, Κάστορα και Πολυδεύκη, άλλοι προς τους Ιδαίους Δακτύλους, άλλοι προς τους Τελχίνες. Στα Ορφικά ονομάζονται ακόμη Κουρήτες και Κορύβαντες. Όλοι έχουν ένα κοινό χαρακτηριστικό το οποίο τους συνδέει με την μεγάλη Μητέρα την οποία και ετάχθηκαν να υπηρετούν.¹⁴² Η μητέρα τους Καβειρώ ταυτίζεται προς την Ρέα ή Κυβέλη, την Δήμητρα, την Εκάτη ή και την Αφροδίτη. Απ' την άλλη μεριά οι Κάβειροι ταυτίζονται προς τον Ήφαιστο. Ο Ηρόδοτος μας λέγει ότι όταν ο Καμβύσης βασιλιάς της Περσίας πήγε στη Μέμφιδα της Αιγύπτου και μπήκε στο ιερό των Καβείρων όπου επιτρέπονταν η είσοδος μόνο στον ιερέα, καταγέλασε τα αγάλματα των Καβείρων και κατάστρεψε

¹⁴⁰ Λάσκαρις Τεκτονική Εγκυκλοπαίδεια

¹⁴¹ Λάσκαρις Τεκτονική Εγκυκλοπαίδεια κάτω απ' τη λέξη Κάβειροι.

¹⁴² Κ. KEPENYI Η Μυθολογία των Ελλήνων Εκδόσεις ΓΑΛΑΞΙΑΣ Αθήνα 1968 σελ. 94 επ.

μερικά απ' αυτά γιατί ήσαν όμοια με τα αγάλματα του Ηφαίστου.¹⁴³

Απ' τα ιθυφαλλικά αγάλματα του Ερμή, εικάζεται ότι τα Καβείρια ήσαν μυστήρια γονιμότητας. Δεν ξέρουμε σε ποια περίοδο καθιερώθηκε η εκδοχή αυτής της γονιμότητας, που ήταν διαδομένη στα ιστορικά χρόνια, αλλά που ακόμη και σήμερα οδηγεί στο νησί πολλές άτεκνες γυναίκες.

Εκείνα που είναι ιστορικά τεκμηριωμένα για τα Καβείρια είναι ότι:

α) Ήταν τα αρχαιότερα μυστήρια του ευρύτερου αρχειοελληνικού χώρου, γι' αυτό και η ιερή φλόγα, μεταφέρονταν κάθε χρόνο από την Σαμοθράκη στην Ελευσίνα για την έναρξη των μυστηρίων.¹⁴⁴

β) Ήταν στην πρώτη θέση της υπόληψης και του σεβασμού των κατοίκων του πιο πάνω χώρου και πλήθος ανθρώπων, απ' τα πιο μακρινά σημεία, αψηφώντας τις ταιπωρίες, τους κινδύνους και τα έξοδα, συνέρρεαν για να μνηθούν στα Καβείρια μυστήρια.

γ) Οι περισσότεροι απ' τους αρχηγούς των Αχαιών που πήραν μέρος στην εκστρατεία του Τρωϊκού πολέμου, πέρασαν πρώτα από την Σαμοθράκη και μνηθήκαν. Στην Οδύσσεια αναφέρεται πως ο Οδυσσέας, σε στιγμή κινδύνου, έβγαλε ένα κόκκινο μαντήλι και το έδεσε πάνω στο κεφάλι του σαν επίκληση βοήθειας. Το μαντήλι αυτό, παραδίδονταν σε κάθε μούμενο στα Καβείρια, για τον σκοπό αυτό.

δ) Τα Καβείρια μυστήρια τελούνταν εκτός από την Σαμοθράκη και στην Λήμνο, στην Ίμβρο, στην Βοιωτία, στην Αίγυπτο και σε πολλές περιοχές του ευρύτερου Ελληνικού χώρου (Μακεδονία, Θράκη, Πελοπόννησο κ. λ. π.) όπως προκύπτει από καταγεγραμμένες μαρτυρίες, αλλά κι από αρχαιολογικά ευρήματα.¹⁴⁵

¹⁴³ Κων/νου Κουρτίδη όπου ανωτέρω αναφέρεται.

¹⁴⁴ Αντίθετα η φλόγα για τα Καβείρια μεταφέρονταν στη Σαμοθράκη από το ιερό του Απόλλωνα στη Δίλο.

¹⁴⁵ Βλ. Κων/νου Κουρτίδου ΤΑ ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ ΜΥΣΤΗΡΙΑ Αθήνα 1934 σελ. 17 επόμενα.

Είπαμε πιο πάνω ότι δεν έχουμε σαφείς πληροφορίες για τις μυητικές τελετουργίες. Πάντως από τις έμεσες διαγνωστικές πηγές πρέπει να θεωρείται βέβαιο ότι από τα Καβείρια μυστήρια δεν έλειπαν ο "καθαρός διά του ύδατος", η "διέλευση διά του πυρός", οι νηστείες και οι δοκιμασίες και κάθε τι το οποίο είναι κοινός παρανομαστής, κάθε μύησης οποιωνδήποτε μυστηρίων.

Το κύριο δράμα είναι ο φόνος του Καδμήλου από τους τρεις αδελφούς του και η στην συνέχεια αναστάσή του στο πρόσωπο του μούμενου, ο οποίος υποδύονταν τον Καδμήλο.

Τα Ελευσίνια

Τα Ελευσίνια μυστήρια θεωρούνται από πολλούς τα μεγαλύτερα μυστήρια του αρχαίου Ελληνικού χώρου και τα πλέον σεβαστά στην αρχαία Ελλάδα. Εγώ, όπως θα καταλάβετε, έχω κάποιες αντιρρήσεις πάνω στο θέμα αυτό, γιατί θεωρώ τα καβείρια μυστήρια τα πιο αρχέγονα μυστήρια του αρχαίου Ελληνικού χώρου.

Τα τεκταινόμενα στις μυήσεις και γενικά στις εργασίες των Ελευσινίων, δεν είναι εύκολο να διαγνωσθούν. Παρατηρείται κι εδώ η κοινή δυσχέρεια πληροφόρησης που υπάρχει πάνω σ' όλα τα μυστήρια της αρχαιότητας η οποία προέρχεται από τον απόκρυφο χαρακτήρα τους και τους όρκους σιγής που δίνονταν απ' τους μούμενους στα μυστήρια.

Το βασικό αρχαίο κείμενο το οποίο αναφέρεται στα Ελευσίνια, είναι το επονομαζόμενο "*Ομηρικός ύμνος προς Δήμητραν*" το οποίο εικάζεται ότι είναι του 7ου π.Χ. αιώνα.

Γενικά γίνεται δεκτό ότι τα μυστήρια αυτά είχαν σαν βάση τους τον μύθο της Δήμητρας και της κόρης της Περσεφόνης που συνοπτικά έχει έτσι:

Η Δήμητρα, κόρη του Κρόνου και της Κυβέλης, είχε γεννήσει την Περσεφόνη από την ένωσή της με τον Δία. Την Περσεφόνη, με την αποδοχή του Δία, την άρπαξε ο θεός του κάτω κόσμου, ο Πλούτωνας και την πήγε στον Άδη. Η Δήμητρα που θύμωσε με την αρπαγή της κόρης της

αρχίζει μια κοπιώδη αναζήτηση της κόρης της και μετά από πολλές περιπέτειες, την βρίσκει και τελικά με διάφορες συμφωνίες με τον Δία κανονίζεται η Περσεφόνη να κατοικεί κατά το 1/3 στον Άδη και κατά τα 2/3 κοντά στην μητέρα της.

Αυτό είναι το πάνθεο των ιδεών στα χρόνια που εμφανίστηκε στην γη ο Ηράκλειτος.

Αυτό το πάνθεο περιέχει πάνω στο θέμα Γνώση πολλές συμβολικές παραστάσεις για τους πολλούς κι αμήνους, αλλά είναι και ο δρόμος για τους λίγους. Ζήτημα ερμηνείας των σημείων ή των σημαδιών είναι τελικά το πρόβλημα.

Ο Ηράκλειτος δείχνει το δρόμο του ανθρώπου, αυτού που είναι έτοιμος να πηδήσει πάνω απ' τα βρόχια της "φρονιμάδας" και της τρέχουσας λογικής, πολύ ψηλά απ' την μέση αντίληψη του κόσμου.

Ο Ηράκλειτος, μας δίνει το στίγμα του ανθρώπου, όχι αυτού που είναι, αλλά αυτού που πρέπει να είναι κι αυτού που τελικά θα γίνει..." ανθρώποισι πασι μέτεστι γινώσκειν εαυτούς καί σωφρονείν."

Σε όλους τους ανθρώπους έχει δοθή η δυνατότητα να γνωρίσουν τους εαυτούς των και να σωφρονιστούν μας λέγει στο απ. 116. Συναφές με το απόσπασμα αυτό είναι και το απ. 113 το οποίο μας λέγει: "ξυνόν έστι πάσι το φρονέειν" που σημαίνει ότι είναι κοινή σ' όλους η δυνατότητα να σκέφτεται. Το σκέπτομαι, είναι ο πρόλογος του γνωρίζω και συνεπώς του σωφρονίζομαι.

Τον είπαν κούκο. Σαν μοναχικός ταξιδιώτης, μπορεί να χαρακτηριστεί σαν τέτοιος. Δεν είχε συντρόφους, μαθητές, ομοϊδεάτες, ούτε σύντροφος ζωής (γυναίκα) αναφέρεται στα βιογραφικά του.

Ξεπήδησε πραγματικά ανάμεσα στους Εφέσιους, πάνω από πεντακόσια χρόνια πριν τον Χριστό και μιλούσε σαν κούκος, λέγοντας πράγματα περίεργα και μέχρι ένα σημείο ακατανόητα για τους συγχρόνους του.

Δεν ήταν σίγουρα "οχλολοΐδορος". Με το να κατηγορεί τους συμπατριώτες του και γενικά τους ανθρώπους, ότι δεν μπορούν να κατανοήσουν τον λόγο, ή ακόμα τους ασχολούμενους με τα μυστήρια, την θρησκευτική έκφραση

της εποχής του, δεν σημαίνει ότι λοιδορούσε τον όχλο.

Με τα ίδια μέτρα θα μπορούσαμε να πούμε πως και ο Χριστός ήταν "οχλολοΐδορος" μια και μεσα στα τόσα άλλα κοινά σημεία με τον Ηράκλειτο, καταφέρεται κατά των Φαρισαίων και των Σαδδουκαίων και κατηγορεί τους τελώνες, τους γραμματείς, αλλά και εκείνους που δεν κατανοούν τον Λόγο του Θεού, όπως θα δούμε πιο κάτω.

Όχι ο Ηράκλειτος δεν ήταν "οχλολοΐδορος".

Μα ήταν "αινικτής"; Με την έννοια ότι έλεγε πράγματα, που δύσκολα ήταν κατανοητά απ' τους πολλούς, κι ακόμη ότι έλεγε πράγματα συμβολικά και παραβολικά, ήταν "αινικτής". Δεν ήταν όμως "αινικτής", με την έννοια ότι έλεγε πράγματα ακατανόητα (αινιγματικά) από πρόθεση για να μπερδεύει τους ανθρώπους, πέρα απ' το επιβαλλόμενο μέτρο για την προστασία της γνώσης.

Πραγματικά στην αρχαιότητα, τόσο για τον Ηράκλειτο, όσο και για πολλούς άλλους, Πυθαγόρα, Ησίοδο, Όμηρο, αλλ' ακόμα για τον πατέρα της θετικής επιστήμης, τον Αριστοτέλη, υπήρχε η αντίληψη, σε πολλούς αρχαίους συγγραφείς, ότι από πρόθεση μίλησαν αόριστα για να συγκαλύψουν κάποια πράγματα.

Αν βέβαια η πρόθεση αυτή εντάσσεται μέσα στα πλαίσια τα επιβαλλόμενα για την προστασία της γνώσης, αυτό δεν είναι κακό.

"Και προσελθόντες οι μαθηταί είπον αυτώ. διατί εν παραβολαίς λαλείς αυτοίς; ο δε αποκριθείς είπεν αυτοίς ότι υμίν δέδοται γνώναι τα μυστήρια της βασιλείας των ουρανών, εκείνοις δε ου δέδοται. όστις γαρ έχει δοθήσεται αυτό και περισσευθήσεται. όστις δε ουκ έχει, και ο έχει αρθήσεται απ' αυτού, διά τούτο εν παραβολαίς αυτοίς λαλώ, ότι βλέποντες ου βλέπουσι και ακούντες ουκ ακούουσιν ουδέ συνιούσι" ¹⁴⁶

¹⁴⁶ Και όταν οι μαθητές τον επλησίασαν του είπαν, "Γιατί τους μιλάς με παραβολές;" Αυτός τους είπε: "Σ' εσάς έχει δοθεί να γνωρίσετε τα μυστήρια της βασιλείας των ουρανών, σ'εκείνους όμως δεν έχει δοθεί. Γιατί σ' εκείνον που έχει κάτι, κι άλλο θα του δοθεί και θα περισσέψει, αλλ' απ' όποιον δεν έχει αυτό το κάτι, θα του αφαιρεθεί κι εκείνο που έχει. Γι' αυτό τους μιλάω με

Αυτά είπε ο Χριστός πάνω στο επίμαχο θέμα και ισχύουν ασφαλώς και για τους πριν απ' αυτόν, γιατί Αυτός **"οὐκ ἦλθεν καταλύσαι τον νόμον και τους προφήτας αλλά πληρῶσαι αυτούς."**

Εδώ, όταν ο Χριστός μιλάει για Νόμο και Προφήτες δεν αναφέρεται μόνον στον Μωσαϊκό Νόμο, τον οποίο άλλωστε με σαφήνεια αντιμάχεται και διαφοροποιεί διαμετρικά σε πολλά σημεία και τους Προφήτες μόνον του Ισραήλ, όπως μερικοί δογματικοί φαντάζονται, αλλά εννοεί, όλον τον νόμο και γιατί όχι τον Λόγο του Θεού, και όλους τους προφήτες που πριν απ' αυτόν πέρασαν πάνω απ' τον φλοιό της γης. Κανείς από τους καρφωμένους απ' την δογματική, δεν θα μπορέσει να δώσει αξιόπιστη και επαρκή απάντηση στη φράση που είπε ο Χριστός όταν του είπαν ότι ήλθαν Έλληνες και τον ζητούν, είπε **"Ελύληθεν η ώρα ίνα δοξασθῇ ο Υιός του ανθρώπου"**.¹⁴⁷ Ήρθε η ώρα να δοξαστεί ο υιός του ανθρώπου.

Γιατί ήλθε η ώρα ; Απ' τα βιβλία των θρησκευτικών από το Δημοτικό Σχολείο μέχρι το Πανεπιστήμιο, δεκάδες ή εκατοντάδες χρόνια τώρα, θα μάθετε ότι αυτό το είπε ο Ιησούς γιατί διέβλεψε ότι μέσον της Ελληνικής γλώσσας και των Ελλήνων, θα επικρατήσει ο Χριστιανισμός κ.λπ.

Δεν νομίζω να είναι έτσι τα πράγματα. Ο Ιησούς, κατά την άποψή μου πάντα, είπε τη φράση αυτή γιατί ήθελε να δείξει, ότι είχε επιτευχθεί συμβολικά η επαφή της νεώτερης (καινής) εσωτερικής διδασκαλίας με την ανάλογη διδασκαλία του αρχαίου κόσμου, που αναπτύχθηκε απ' τον Ορφισμό, τον Πυθαγόρα και τους Πυθαγόρειους, τον Ηράκλειτο, και προπαντός απ' αυτόν και τους μετά απ' αυτόν, Έλληνες φιλοσόφους. πολλοί από τους οποίους ήταν Χριστιανοί.¹⁴⁸

Όπως αναπτύσσω στο κεφάλαιο Ηράκλειτος και

παραβολές, επειδή καίτοι βλέπουν, δεν βλέπουν, καίτοι ακούουν δεν ακούουν και δεν καταλαβαίνουν. (Ματθαίου 13, 10).

Αυτό το καμμάτι θα το αντιμετωπίσουμε και πιο κάτω.

¹⁴⁷ Κατά Ιωάννη 12 23.

¹⁴⁸ Ιουστίνος ο Μάρτυς, Κλήμης της Αλεξανδρείας, Άγιος Αυγουστίνος και τόσοι άλλοι.

Χριστιανισμός, ο Χριστιανισμός και η Ηρακλειτική σκέψη, είναι δρόμοι παράλληλοι.

Ο Ηράκλειτος είναι όπως είπαμε ο μοναχικός ταξιδιώτης στον πλανήτη γη. Γιατί ήρθε: Είναι ένα μεγάλο ερώτημα. Ήρθε την ώρα που στην ανατολή ήρθαν ο Βούδας ο Λάο Τσε, ο Κομφούκιος και ο Ζωροάστρης. Ήρθε 550 χρόνια πριν το Χριστό. Ευγενής από καταγωγή, αλλά μόνος και ξένος στον χώρο του, δεν είχε συντρόφους ζωής κι ιδεολογίας, δεν είχε δάσκαλους και μαθητές Ήταν μόνος μέσα στα θηρία σαν τον Δανιήλ στο κλώβο των λεόντων. Και δεν είναι ο μόνος.

Μα γιατί αυτός ο εκλεκτός ήρθε πάνω στη Γη;

Ο Ηράκλειτος, ήρθε σε μια σηματοδιακή καμπή της ιστορίας της ανθρωπότητας. Στα χρόνια που γεννήθηκε, γεννήθηκαν και τέσσερις μεγάλοι δάσκαλοι της ανατολής.. Η γέννησή του, αγγίζει χρονικά στο μεταίχμιο της ιστορίας και της προϊστορίας. Μα γιατί ήρθε τόσο ταπεινά, καίτοι η βασιλική καταγωγή του, προοιωνίζε κάτι διαφορετικό, και γιατί έφυγε το ίδιο ταπεινά:

Στο ερώτημα αυτό να μου επιτρέψετε να απαντήσω πιο κάτω.

Πάντως εδώ μπορώ να πω ότι ήρθε για να ενώσει την αρχέγονη παράδοση με τις σύγχρονες, για την εποχή εκείνη, εκφράσεις. Αυτός ο Σκοτεινός, ήταν ο αρχέγονος κρίκος της αλυσίδας της γνώσης που ξεκινάει απ' τον Αδάμ και την αρχέγονη μαθητεία στη βασιλική τέχνη, τα αρχέγονα μυστήρια τον Απόλλωνα, τον Μελχισεδέκ, τον Σανάτ Κουμάρα, τον Διόνυσο, τον Ορφέα τον Μίθρα και τις βέδες και φτάνει στον Βούδα στον Λάο-τσε, τον Ζωροάστρη και τον Χριστό.

Ήρθε αθόρυβα, είπε τα πάντα, κι έφυγε ταπεινά κι άφησε το λόγο του, αλλά και τον ΛΟΓΟ¹⁴⁹ του, σπαζοκεφαλιά στους συγχρόνους του αλλά και στην ανθρωπότητα όλη, για όσους **ζουν σαν να είχαν μια δική τους φρόνηση**.

Ο Ηράκλειτος είναι μια σκέψη κριτική και διαγώνια, που μας διαπερνά όλους, όπως διαπερνά κι όλες τις δοξασίες, θρησκείες ή σχολές μετά απ' αυτόν Το φαινόμενο

¹⁴⁹ Αυτόν που μας απασχολεί σήμερα

που παρουσιάστηκε μετά τον Έγελο είναι χαρακτηριστικό. Αυτό το ξανάνιωμα του χαμένου από αιώνες Σκοτεινού Ηράκλειτου δεν είναι ούτε μόδα, ούτε εφήμερος προσανατολισμός. Άλλωστε από τον Έγελο,¹⁵⁰ μέχρι σήμερα έχουν περάσει πάνω από δυο αιώνες, αλλ' ο Ηρακλειτικός συρμός δεν πέρασε, δεν ξέφτισε. Ίσα-Ίσα μάλιστα με το πέραςμα του χρόνου όλο και νέοι διψασμένοι συρρέουν απ' όλα τα μέρη του κόσμου, μπροστά σ' αυτή την ακένωτη και αρχέγονη πηγή σοφίας. Ο Ηράκλειτος σε πείσμα όλων των εχθρών του απ' την αρχαιότητα, σε πείσμα της λήθης που του επέβαλαν οι αρχαίοι και σύγχρονοι αιώνες, σε πείσμα της καθολικής σχεδόν καταστροφής του έργου του, στέκει απτόητος και μας προκαλεί με κάτι ελάχιστα ξέφτια που έχουν απομείνει απ' το έργο του.

Είναι αυτός ο "αινικτής" που προκαλεί τους ανθρώπους, κάθε εποχής, όχι για να δρέψει δάφνες και ενθουσιασμούς, και τέτοια, αλλά για να σπείρει μέσα τους τον ΛΟΓΟ σαν κοινό κι απαραβίαστο, κανόνα, αυτόν τον ΛΟΓΟ που δεν είναι άλλος από τον ΛΟΓΟ του θεού.

Ο Ηράκλειτος τελικά είναι ένας μεγάλος ερευνητής της γνώσης, μέχρι τα πιο ανεξερεύνητα όρια της.

Στις πιο κάτω σελίδες, θα προσπαθήσω ν' ακολουθήσω την Ηρακλειτική σκέψη, σ' όλες τις πιθανές εκδοχές της, πάνω στις οποιεσδήποτε εκφάνσεις της, πάνω στον πλανήτη μας.

Καταλαβαίνω πως η προσπάθειά μου, θα σκοντάψει πάνω σε φοβερές ερευνητικές δυσχέρειες, αλλά και πάνω σε κάποια κετεστημένα, θρησκευτικά, φιλοσοφικά κ.λπ. Αλλά ο Ηράκλειτος είναι ο απίθανος ταραξίας, όποιου η-

συχασμού, που λέγει καλά είμαστε εδώ, τι μας χρειάζονται τα παραπέρα και τα άγνωστα. Μα αυτά τα άγνωστα είναι το αλάτι, αλλά, και το κυριώτερο, ο σκοπός της ζωής.

Ναι ο σκοπός της ζωής.

Η Ηρακλειτική σκέψη, είναι στριφνή και πολυσήμαντη.

Αλλά όλα αυτά θα τα αντιμετωπίσουμε πιο κάτω.

¹⁵⁰ Έγελος είναι το εξελληνισμένο όνομα του Georg Wilhelm Friedrich Hegel (Γκεόργκ Βίλχελμ Φρήντριχ Χέγκελ). Γεννήθηκε στην Στουτγάρδη το 1770 και πέθανε στο Βερολίνο το 1831. Είναι ο σημαντικότερος εκπρόσωπος του Γερμανικού, αλλά και του παγκόσμιου Ιδεαλισμού. Είναι αυτός που εισέφερε ξανά στην παγκόσμια σκέψη την διαλεκτική. Μ' αυτόν ολοκληρώνεται και τερματίζεται η κλασσική φιλοσοφία.. Ένα σημαντικό κεφάλαιο της θεωρίας του Μαρξ, έχει στηριχθεί στην διαλεκτική του Χέγκελ.

II. ΤΑ ΚΛΕΙΔΙΑ

Εδώ σ' αυτό ακριβώς το σημείο, θέλω να πω ότι, κατά την γνώμη μου, η κατανόηση της Ηρακλειτικής σκέψης, περνάει αναγκαστικά από την κατανόηση κάποιων ερμηνευτικών κλειδιών.

Όταν λέγω ερμηνευτικά κλειδιά, μην εννοήσει κανείς, όπως συμβαίνει τις τελευταίες δεκαετίες περισσότερο, και συνέβαινε αείποτε πάνω στον πλανήτη γη, σ' οποιαδήποτε εποχή, σ' οποιοδήποτε χώρο και σ' οποιαδήποτε ηλικία κι ωριμότητα της ανθρωπότητας, ότι μιλάω για κάποια "μαγικά" εργαλεία που μπορούν να επιλύσουν οποιοδήποτε πρόβλημα, είτε ιδεολογικό, είτε προσωπικό και πάνω απ' όλα μαγικά όργανα που μπορούν να καταστήσουν, τον "οποιοδήποτε" κάτοχο των κλειδιών, ικανό να επιβάλεται κυριαρχικά πάνω στους συνανθρώπους του και στην εξέλιξη των γεγονότων.

Προς Θεού όχι αυτό. Τα κλειδιά για τα οποία θα μιλήσω τώρα, είναι διαφορετικά.

Για μένα, η μόνη ορθή και αλάνθαστη μέθοδος, της οποιασδήποτε προόδου, είναι απλά κλειδιά, που περνούν αναγκαστικά απ' την βασική εντολή της Αγάπης¹⁵¹. Τίποτα δεν μπορεί κανείς να καταλάβει, και πάνω απ' όλα τον Ηράκλειτο, αν δεν κατανοήσει τα βασικά αυτά κλειδιά.

α) Το κλειδί της Ενότητας του Σύμπαντος

"...δεν είναι ικανοί να συλλάβουν το γεγονός ότι ο Θεός βρίσκεται σε όλα τα πλάσματα και στα πιο ασήμαντα- ακόμη και σε μια μύγα!"

Μάϊστερ Έκκαρτ¹⁵²

¹⁵¹ "...καινήν εντολήν δίδωμι υμίν ίνα αγαπάτε αλλήλους.."

¹⁵² Δομικανός ιερωμένος βαθειά επηρεασμένος από τις διδασκαλίες του Αλβέρτου του Μεγάλου και του Θωμά του Ακινάτη. Γεννήθηκε το 1260 στην επαρχία της Θουριγγίας της Γερμανίας. και πέθανε το 1327. Θεωρείται από τους μεγαλύτερους μυ-

Ερίζεται, από την αρχαιότητα ακόμη, ποιος είναι ο πατέρας της αρχαίας Ελληνικής φράσεως "εν το παν". Ο Αέτιος το αποδίδει στον Θαλή. Πάντως το αξίωμα αυτό είναι κοινό στον Ηράκλειτο και στους Ελεάτες, αλλά και στον Πλατωνισμό και τον Νεοπλατωνισμό και σ' όσα και όποια αυτοί επηρέασαν, στην διαδρομή της ιστορίας του πνεύματος.

Το ποιος το είπε, για την άποψη που εξετάζουμε τώρα, δεν έχει καμιά ουσιαστική σημασία. Εκείνο που έχει σημασία είναι να κατανοήσει ο καθένας μας αυτό το κλειδί στην ουσία του. Σαν πρόταση που απευθύνεται στην κοινή λογική, είναι απλή η κατανόησή της. Εντάξει, βρε αδελφέ δεν είναι δύσκολο. Τα πάντα είναι ένα και βέβαια δεν μπορεί νάναι κι αλλοιώς, αφού τα έφτιαξε όλα ο Θεός, θα πει ο θεοσεβούμενος όποιος θρησκείας. Τα ίδια θα πει κι ένας κλασικός υλιστής, που πιστεύει ότι τα πάντα είναι δημιουργήματα της ύλης και μόνο αυτής.

Η αληθινή γνώση, σκοντάφτει, δυστυχώς πάντα, πάνω στην γενίκευση και την σχηματοποίηση.

Και το κυριώτερο είναι, ότι αυτοί που κάνουν αλόγιστη χρήση της γενίκευσης και της σχηματοποίησης, μένουν με την ακράδαντη πεποίθηση ότι βρίσκονται στον πιο σωστό δρόμο για την γνώση, που την θεωρούν πολύ απλή και ζήτημα λίγου ή λίγο περισσότερου χρόνου, χωρίς ν' αντιλαμβάνονται ότι τελικά βρίσκονται σε λάθος δρόμο και όχι δεν πλησιάζουν αλλά απομακρύνονται απ' τη κατανόηση αυτής της έννοιας της ενότητας του Σύμπαντος.

Η έννοια αυτή είναι σε γενικές γραμμές, ότι η κάποτε αρχική μονάδα διαιρέθηκε σε πολλά κομμάτια και τελικά, ξαναψάχνει τα κομμάτια της μέσα σ' αυτή την απειραριθμία των μορφών, για να ενωθεί ξανά στην πρωταρχική μονάδα.

Πάνω στον πλανήτη Γη, έχουν διατυπωθεί πολλές εκδοχές, σε διάφορες εποχές και σε διάφορους γεωγραφικούς χώρους, πάνω στην αρχέγονη αυτή πραγματικότητα. Ο μύθος του Όσιρι, που διαμελίστηκε από τον αδελφό του

· στικιστές της αυγής της αναγέννησης. Υπήρξε σύγχρονος του Δάντη.

Σηθ και η γυναίκα του Ίσιδα που ψάχνει για τα κομμάτια του και ο διαμελισμός του Διόνυσου από τους Τιτάνες, είναι δυο μόνο παραλλαγές πάνω σ' αυτό το αιώνιο θέμα.

Η ουσία δεν είναι να κατανοήσουμε νοηματικά αυτές τις αρχέτυπες ενοσιολογικές φόρμουλες. Η ουσία είναι να τις βιώσουμε στην πρωταρχική τους ουσία.

Ας προσπαθήσουμε με ένα μικρό και ταπεινό παράδειγμα, που βασίζεται στην υλιστική αντίληψη ζωής, να φτάσουμε σε κάποια πάροδο της ατραπού αυτής.

Ας υποθέσουμε ότι αγοράσατε ένα λαχείο, που αφού είδατε τα αποτελέσματα της κλήρωσής του και διαπιστώσατε πως δεν κερδίζει, από μανία για την κακοτυχία που πάντα σας κυνηγά, το κόψατε σε εκατοντάδες κομματάκια και το πετάξατε στο τενεκέ των σκουπιδιών σας. Έλα όμως που είχατε δει τον κατάλογο της προηγούμενης κλήρωσης κι όχι αυτής που αφορούσε το λαχείο σας, κι όταν κοιτάξατε τον κανονικό κατάλογο, διαπιστώσατε ότι κέρδιζε ένα ή περισσότερα δισεκατομμύρια δολάρια.

Τι κάνετε τότε ; Τι άλλο, ψάχνετε, ψάχνετε μέσα στον τενεκέ των σκουπιδιών σας, με μανία, να βρείτε τα χαμένα κομμάτια του λαχείου σας.

Εδώ η αρχική μονάδα είναι το λαχείο σας και τα επί μέρους κομμάτια του είναι αυτά που συνθέτουν την αρχική μονάδα, τον δισεκατομμυριούχο λαχνό σας. Για σκεφτείτε με τι λαχτάρα αναζητάτε τα ευτελή μικρά τεμάχια χαρτιού, για τον οποιοδήποτε που σας βλέπει απορία, κι ίσως πικρόχολη ειρωνεία, αλλά για σας που ξέρετε τι σημαίνει η ολοκλήρωση της αποκατάστασης της αρχικής μονάδας, του λαχνού σας, αυτού που κερδίζει τα δισεκατομμύρια, καμιά προσπάθεια δεν πάει χαμένη, αφού η κάθε μια ανεύρεση κι ενός ελάχιστου τμήματος, σας οδηγεί στην αποκατάσταση του λαχνού και στο κέρδος των δισεκατομμυρίων. Και πόση αγανάκτηση νοιώθετε γι' αυτούς τους γύρω σας, που δεν καταλαβαίνουν, γιατί απλά αγνοούν την διασύνδεση μεταξύ των ευτελών κομματιών χαρτιού, με την αποκατάσταση του λαχείου σας, της αρχικής μονάδας που κερδίζει τα δισεκατομμύρια.

Είδατε ποτέ έτσι τον περίγυρό σας πάνω στη Γη; Δηλαδή σαν κομμάτια της πρωταρχικής ουσίας, σαν μικρά

κομματάκια του λαχείου σας, ή ακόμα σαν την περισυλλογή της πατρικής μας περιουσίας ή της ουσίας μας, αφού στο Ένα μετέχουμε κι εμείς;

Σκύψατε ποτέ με την ανάλογη λαχτάρα πάνω στον συνάνθρωπό σας, πάνω στον σκύλο που μπορεί να σας γλύψει ή να σας γαυγίζει, πάνω στη γάτα ή στο κουνούπι, που πάντα κάτι θέλει από σας, λίγο απ' το αίμα σας, για να ζήσει. Κανείς δεν λέγει να καθήσεις να σε φάει το κουνούπι, όπως κανείς δεν σου λέγει να μην αφαιρέσεις την σκωληκοειδή απόφυση, ή το νεφρό σου ή ένα άλλο μέρος απ' το σώμα σου, αν αυτό θέτει σε κίνδυνο το υπόλοιπο σώμα σου. Αλλά την ώρα που χτυπάς το κουνούπι στο σβέρκο σου ή στο χέρι σου ή στο πόδι σου, νοιώθεις κάτι ανάλογο ή κάτι σχεδόν ανάλογο, δηλαδή την αναγκαιότητα της πράξης κι όχι το μίσος της πράξης;

Εάν όχι, φρόντισε να το νοιώσεις. Είναι μια βασική τεχνική για να καταλάβεις την ενότητα του Σύμπαντος και την αρμονία των αντιθέτων.

Βέβαια για την κατανόηση αυτών των εννοιών, αναγκάστηκα να πάρω παραδείγματα από την υλική φύση των πραγμάτων, κι αυτό γιατί δεν μπορεί να γίνει κατανοητή απ' τον μέσο άνθρωπο, η διαδικασία αυτή, σ' ένα άλλο θεωρητικό επίπεδο.

Πάνω στην αρχή της ενότητας του Σύμπαντος ο Ηράκλειτος εισφέρει:

"...και εκ πάντων εν και εξ ενός πάντα..." (απ. 10) και από όλα το ένα κι απ' το ένα τα πάντα..." Αυτό είναι το κλειδί της ενότητας του σύμπαντος που διατύπωσε ο Ηράκλειτος.

Πάνω στο θέμα αυτό, υπάρχει η ανάλογη φράση που περιλαμβάνεται στο φερόμενο σαν γραμμένο από τον Ερμή τον Τρισμέγιστο βιβλίο με τον τίτλο "σμαράγδινος πίναξ".

Ας το δούμε: "Κι όμως τα πράγματα προήλθον εξ Ε ενός πράγματος, διά της Σκέψεως Ενός, ούτω τα πράγματα εγεννήθησαν εκ του Όντος τούτου δια προσαρμογής. (adaptatio).¹⁵³

¹⁵³ βλ. Ερμού Τρισμέγιστου Ο ΣΜΑΡΑΓΔΙΝΟΣ ΠΙΝΑΞ, εκδόσεις ΔΙΜΕΛΗ, Αθήνα 1998, πάνω σε κείμενο της βιβλιοθήκης

"Η επιστροφή στην αρχική κατάσταση είναι ο κοινός Νόμος. Η γνώση του κοινού Νόμου είναι η φώτιση, η άγνοιά του είναι η μάταιη ταραχή και η πρόκληση της δυστυχίας πάνω στον άνθρωπο. Η γνώση του κοινού Νόμου είναι κατανόηση, κατανόηση που οδηγεί στην αμερόληπτη παγκοσμιότητα. Η αμερόληπτη παγκοσμιότητα είναι τελειότητα. Όποιος είναι τέλειος, είναι όμοιος με τον Ουρανό, όμοιος με τον Ουρανό μπορεί να ταυτιστεί με το Τάο. Ταυτισμένος με το Τάο, μπορεί να διαρκέσει ως το τέλος των ημερών του, δεν φοβάται κανέναν κίνδυνο." Αυτά μας λέγει ο Λάο-τσε στο Τάο τε Τσινγκ.¹⁵⁴

Βλέπουμε λοιπόν εδώ πως και το Τάο μιλά για την νομοτέλεια της επανόδου στην αρχική κατάσταση και μας λέγει ότι αυτός είναι ο κοινός Νόμος, που αν τον γνωρίσουμε, έρχεται η φώτιση, αλλά αν τον αγνοούμε θα βρισκόμαστε σε μάταιη ταραχή και δυστυχία.

"Ευν νόω λέγοντας ισχυρίζεσθαι χρη τω ξυνώ πάντων, όκωσπερ νόμω πόλις και πολύ ισχυροτέρως τρέφονται γαρ πάντες οι ανθρώπειοι νόμοι υπό ενός, του θείου κρατεί γαρ τοσούτον οκόσον εθέλει και εξαρκεί πάσι και περιγίνεται." (απ 114)

(Αν με το νου μιλάμε, πρέπει να στηριζόμαστε σ' αυτό που είναι κοινό όλων των πραγμάτων, όπως ακριβώς η πόλη, (Πολιτεία) και με περισσότερη δύναμη ακόμη. Γιατί οι ανθρώπινοι νόμοι τρέφονται από τον ένα, το θείο. Γιατί αυτός διαρκεί όσο θέλει και επαρκεί για τα πάντα και περυσσεύει, (είναι δηλαδή ατέλειωτος και άφθαρτος).

Διό δει έπεσθαι τω ξυνώ του λόγου δ' εόντος ξυνού ζώουσιν οι πολλοί ως ιδίαν έχοντες φρόνησιν. (απ. 2)

(Γι' αυτό πρέπει ν' ακολουθούμε το κοινό Λόγο κι' ωστόσο, ενώ ο λόγος είναι κοινός, ζουν οι πολλοί σαν να έχουν μια δικιά τους φρόνηση). Ταυτόσημο είναι και το απ. 17.¹⁵⁵

Σφιγγός του Πέτρου Γράβιγγερ.

¹⁵⁴ βλ. Μαξ Κάντενμαρκ "Ο ΛΑΟ ΤΣΕ και Ταοϊσμός" εκδόσεις Πύρινος Κόσμος, Αθήνα.

¹⁵⁵ Απ. 17. Κλήμ. Στρωμ. 2, 8 ου γάρ φρονέουσι τοιαύτα πολλοί, οκόσοι εγκυρεύσιν, ουδέ μαδόντες γινώσκουσιν, εωυτοίσι δε δοκέουσι.

Από αυτά τα τρία αποσπάσματα του Ηράκλειτου αντιλαμβανόμαστε πόσο κοντά βρίσκονται οι δυο σκέψεις, του Λάο-τσε και του Ηράκλειτου, πάνω στο θέμα που μας απασχολεί εδώ. Κι οι δυο μιλάνε για τον κοινό Λόγο ή Νόμο, που μόνο η ουσιαστική κατανόησή του, μπορεί να σπρώξει στην αληθινή γνώση, στην κατανόηση του σύμπαντος ή η έλλειψη κατανόησης να δημιουργήσει προβλήματα στον άνθρωπο.

β) Το Κλειδί της χωριστικότητας

Το δεύτερο κλειδί είναι ο νόμος της χωριστικότητας τον οποίο θα προσπαθήσω ν' αναπτύξω εδώ.

Το αρχικό Ένα, στην εκδήλωσή του στο χώρο και το χρόνο, που αυτό δημιουργήσε, χωρίστηκε σε μια απειράριθμη ποικιλία μορφών, έτσι που τα κομμάτια του να μη αναγνωρίζονται εύκολα. Μα γιατί αυτό θα ρωτήσει κανείς. Μα γιατί αυτό είναι ένας απ' τους βασικούς κανόνες της εκδήλωσης.

Στο αρχικό Ένα, μετείχαμε και μετέχουμε όλοι, κι ως μη το ξέρουμε. Έτσι αποφασίστηκε κάποτε αυτή η εκδήλωση στο Σύμπαν του νερού και σηματοδοτήθηκε σαν "επίδοση", ο δρόμος της επιστροφής, που πρέπει νάναι τόσο δύσκολος, όσο η έξοδος από τον Μινωϊκό Λαβύρινθο. Ο μίτος της Αριάδνης υπάρχει πάντοτε, το πρόβλημα είναι η ανεύρεσή του.

Κι έτσι τα πάντα, μετά το χωρισμό, πήραν παράδοξη κι ανερμήνευτη όψη. Μόνο όψη, γιατί τα πάντα είναι αυτά τα δικά μας που κρύφτηκαν κάτω από μορφές. "*Η φύσις κρύπτεσθαι φιλεί*" είπε ο Ηράκλειτος. Που σημαίνει ότι η φύση αγαπάει να κρύβεται, αυτός στην ουσία είναι ο πυρήνας του νόμου της χωριστικότητας. Η βαθειά κατανόηση της ενότητας, πέρα κι έξω απ' τις μορφές που η φύση αρέσκεται να παίρνει.

οι περισσότεροι δεν ερευνούν τίποτε από όσα γίνονται γύρω τους, ούτε και τα κατανοούν αν τους διδάζουν, απλώς έχουν την δική τους αντίληψη.

Μα θα ρωτήσετε γιατί όλ' αυτά; Είναι μια απλή και συχνά διατυπούμενη ερώτηση από πολλούς, που εγώ τελικά θα την θεωρήσω πολύ εύλογη, αλλά επιφανειακά.

Μα γιατί επιφανειακά, θα ρωτήσετε στα σίγουρα πάλι. Θα σας πω. Το απλό αυτό ερώτημα, δεν απέχει ουσιαστικά από το ερώτημα, "*Ποιος είναι ο Θεός και ποια η Σκέψη του*". Πιο κάτω το ερώτημα αυτό δεν είναι τίποτε άλλο στην ουσία του, από το ερώτημα: "*Γιατί ο Θεός αποφάσισε την δοκιμασία μας σ' αυτό το Σύμπαν του νερού*" με όλα τα συναφή επακόλουθα. Όταν θα το ξέρω αυτό, δεν θα μπορώ να σας το πω, ούτε εσείς θα μπορείτε να το πείτε όταν θα το μάθετε.

Ένας σύγχρονος του Ηράκλειτου, που είδαμε πιο πάνω, ο Λάο Τσε είπε το περίφημο: "*Αυτός που ξέρει δεν μιλά, αυτός που μιλά δεν ξέρει*".¹⁵⁶

γ) Το Κλειδί του Λόγου

Ο φοβερός Ηρακλειτικός Λόγος. Τι είναι ο Λόγος;

"του δε λόγου τούδ' εόντος αεί αξύνετοι γίνονται άνθρωποι και πρόσθεν ή ακούσαι και ακούσαντες το πρώτον· γινομένων γαρ πάντων κατά τον λόγον τόνδε απείροισιν εοίκασι πειρώμενοι και επέων και έργων τοιούτων, οκείων εγώ διηγέυμαι κατά φύσιν διαιρέων έκαστον και φράζων όκως έχει, τους δε άλλους ανθρώπους λανθάνει οκόσα εγερθέντες ποιούσιν, όκωσπερ οκόσα εύδοντες επιλανθάνονται." (απ. 1).

(*Αν και αυτός ο λόγος υπάρχει αιώνια „ οι άνθρωποι γίνονται ασύνετοι και πριν τον ακούσουν και αφού τον πρωτοακούσουν, γιατί, ενώ τα πάντα γίνονται σύμφωνα μ' αυτόν, οι άνθρωποι φαίνονται άπειροι απέναντι σ' αυτόν κι*

¹⁵⁶ "Κούφιες κουβέντες για το φώς
τινάζουν όλοι
αυτός που τάγγιζε άλαλος μένει."

Αυτό είναι ένα ποιητικό κομματάκι από ένα άσημο και άγνωστο ποιητή κι αυτός τυχαίνει νάμαι εγώ και περιλαμβάνεται σε μια ποιητική συλλογή που δεν έχω εκδώσει ακόμα., αλλά ελπίζω να την εκδώσω μαζί με το βιβλίο αυτό.

όταν ακόμη επιχειρούν λόγια και έργα σαν αυτά που εγώ διηγούμαι, κατά τον φυσικό νόμο, διαιρώντας το καθένα,, λέγοντας πως ακριβώς είναι στην ουσία του, απ' τους άλλους όμως ανθρώπους, ξεφεύγουν αυτά που αφού ξυπνήσουν κάνουν, όπως ακριβώς λησμονούν κι αυτά που στον ύπνο τους κάνουν).

Ξυν νόω λέγοντας ισχυρίζεσθαι χρη τω ξυνώ πάντων, όκωσπερ νόμω πόλις και πολύ ισχυροτέρως τρέφονται γαρ πάντες οι ανθρώπειοι νόμοι υπό ενός, του θείου κρατεί γαρ τοσούτον οκόσον θέλει και εξαρκεί πάσι και περιγίνεται. (απ 114)

(Αν με το νου μιλάμε, πρέπει να στηριζόμαστε σ' αυτό που είναι κοινό όλων των πραγμάτων, όπως ακριβώς η πόλη, (Πολιτεία) και με περισσότερη δύναμη ακόμη. Γιατί οι ανθρώπινοι νόμοι τρέφονται από τον ένα, το θείο. Γιατί αυτός διαρκεί όσο θέλει και επαρκεί για τα πάντα και περυσσεύει, (είναι δηλαδή άφθαρτος).

Διό δει έπεσθαι τω ξυνώ του λόγου δ' εόντος ξυνού ζώουσιν οι πολλοί ως ιδίαν έχοντες φρόνησιν. (απ. 2)

(Γι' αυτό πρέπει ν' ακολουθούμε το κοινό Λόγο κι' ωστόσο, ενώ ο λόγος είναι κοινός, ζουν οι πολλοί σαν να έχουν μια δικιά τους φρόνηση).

Όπως είπαμε πιο πάνω, ο μυστικός είναι εκείνος ο οποίος πιστεύει ότι ο κόσμος είναι δομημένος μ' ένα και μοναδικό θεϊκό σχέδιο, που διέπει και κατευθύνει τα πάντα, το οποίο δεν είναι ορατό, αλλά μπορεί να αποκαλυφθεί τμηματικά από την μελέτη της φύσης και των φαινομένων και από άλλες εσωτερικές και πνευματικές διεργασίες, όπως η αυτογνωσία και ο εναρμονισμός προς το θεϊκό σχέδιο.

Αυτό το σχέδιο διακηρύσσει ο Ηράκλειτος, στα αποσπάσματα που αναφέρονται σ' αυτόν τον Λόγο όπως είδαμε πιο πάνω. Αυτός ο λόγος είναι απλά ένα Σχέδιο, που τα πάντα ρυθμίζει, ακόμη κι εμάς, και που εμείς ζούμε σαν νάμαστε ξέχωρα απ' αυτόν και σαν νάχουμε μια δική μας, ξέχωρη κι ανεξάρτητη "φρόνηση".

Βλέπουμε λοιπόν πως ο Ηράκλειτος, αντιλαμβάνεται τον Λόγο σαν ένα τέλειο και αζεπέραστο σχέδιο το οποίο διέπει τα πάντα και το οποίο προσφέρεται για κατανόηση

και σαν δρόμος επιστροφής.

δ) Το κλειδί της αρμονίας των αντιθέτων, ή το κλειδί της αγάπης

Το αντίξουν συμφέρον και εκ των διαφερόντων καλλίστην αρμονίαν (και πάντα κατ' έριν γίνεσθαι) απ. 8

τα αντίθετα ταιριάζουν και από αυτά που διαφέρουν προέρχεται η τέλεια αρμονία και τα πάντα γίνονται από την έριδα, την αντίθεση.

Αρμονία αφανής φανερός κρείττων απ. 54

Η αφανής αρμονία, είναι καλύτερη από τη φανερή.

Το παγκόσμιο σχέδιο, ο Λόγος, είναι δομημένο πάνω στις αντιθέσεις. Η πρωταρχική αρμονική αντίθεση είναι η αρμονική συνύπαρξη της ύλης και της ψυχής, μέσα στον χώρο και το χρόνο της εκδήλωσης. Στην καθαρή ύλη, η τροφική αλυσίδα σηματοδοτεί τις αντιθέσεις, αλλά και την αρμονία. Αν παρατηρήσουμε με κάποια ιδιαίτερη προσοχή γύρω μας, θα δούμε ότι στην φύση κυριαρχεί η έριδα κι ο πόλεμος, αλλά με μια τέτοια αρμονική συμμετρία, που ο καθένας μένει έκπληκτος από την δύναμη και την τελειότητα του Σχεδίου, που κυριαρχεί αρμονικά πάνω στις αντιθέσεις.

Το ζωολογικό βασίλειο -πλην ίσως κάποιων ελαχίστων εξαιρέσεων σε ατελείς μορφές ζωής-είναι τελείως ανίκανο να μετατρέψει τα ατελή συστατικά της γης και του αέρα και του ήλιου, σε επιβιωτικές ουσίες. Αυτός ο ρόλος έχει ταχθεί στο φυτικό βασίλειο.

Για φανταστείτε τον σημερινό άνθρωπο και όλα τα είδη της ζωολογίας πάνω στον πλανήτη γη ή οποιονδήποτε άλλο όμορφο και εξαιρετικά εύφορο, που όμως στερείται εντελώς βλάστησης, του φυτικού βασιλείου δηλαδή. Η ζωή του ζωικού βασιλείου πάνω στον πλανήτη αυτόν θα ήταν καταδικασμένη αμετάκλητα.

Το φυτό, από το πιο μεγαλόπρεπο δέντρο, μέχρι την πιο ταπεινή μορφή χλωρίδας, της τσουκνίδας, του χαμομηλιού, του τριφυλλιού, έχει ένα μοναδικό κι αναντικατάστατο προνόμιο, ν' απλώνει τις ρίζες του μέσα στην μητέρα γη, στο χώμα ή και στον βράχο ακόμη και να ρουφά άμεσα χυμούς ζωής, που τις μετατρέπει σε βρώσιμη για τον άνθρωπο

ή τα ζώα ουσία.

Σκεφτείτε ότι ο άνθρωπος τρέφεται από το φυτικό βασίλειο, άμεσα, και απ' το ζωικό, το οποίο όμως με την σειρά του τρέφεται από το φυτικό ή από άλλα ζώα που τρέφονται από το φυτικό.

Ο τελικός τροφοδότης της ζωής είναι το φυτικό βασίλειο, αυτό είναι το αναγκαίο διάμεσο της ζωής μεταξύ της γης και του ζωολογικού βασιλείου.

Έχω πει πολλές ότι απ' το παγκόσμιο σχέδιο, το ορυκτό έχει παραδοθεί στο φυτικό, το φυτικό στο ζωολογικό και όλα μαζί στον παμφάγο πίθηκο που ποιητικά τον ονομάζουμε άνθρωπο.

" Στην αρχή το φως . Και η ώρα η πρώτη που τα χεΐλη ακόμη στον πηλό δοκιμάζουν τα πράγματα του κόσμου αίμα πράσινο και βολβοί στη γη χρυσοί" μας λέγει ο Οδ. Ελύτης¹⁵⁷ στο 'Αξιον Εστί και έχει απόλυτο δίκιο, γιατί, τουλάχιστο πάνω στον πλανήτη Γη το αίμα είναι στην ουσία πράσινο, αφού η συνολική ζωή τροφοδοτείται από το φυτικό Βασίλειο.

Η τροφική αλυσίδα είναι από την φύση της μια βασική έριδα, μια αντιθεση. Αλλά αυτή η αντίθεση είναι μια αρμονική κατάσταση. Όπου ο άνθρωπος προσπάθησε να παρέμβει με οποιοδήποτε τρόπο, σ' αυτή την αλυσίδα, προκάλεσε ανεπανόρθωτες καταστροφές.

Μα μίλησες για αγάπη θα ρωτήσουν σίγουρα πολλοί από τους αναγνώστες. Που μιλάει ο Ηράκλειτος για αγάπη; Μα ο Ηράκλειτος μιλάει για την αρμονία των αντιθέτων. Ο Ηράκλειτος λοιπόν μιλάει για την ουσία της αγάπης, αυτής που βρίσκεται μακριά από την τρέχουσα αντίληψη της ανθρώπινης αγάπης, της φιλανθρωπίας, την τρέχουσα αντίληψη της ζωοφιλίας κ.λπ.

Η αγάπη είναι αρμονία και είναι η αρμονία των αντιθέτων, και ο Ηράκλειτος μας λέγει ακόμη ότι η κρυφή αρμονία είναι καλύτερη της φανερής.

Η αγάπη είναι ο φανερός αλλά και ο κρυφός ιστός της

¹⁵⁷ Οδυσσέας Ελύτης μεγάλος σύγχρονος Έλληνας ποιητής. Τιμήθηκε με το βραβείο Νόμπελ. Το Αξιον Εστί έχει μελοποιηθεί κατά μεγάλο μέρος από τον Μίκη Θεοδωράκη

αρμονίας ο οποίος συνδέει και συντονίζει ολόκληρο το οικοδόμημα

ε) Το κλειδί της ψυχής

Ένα μεγάλο πρόβλημα στην παγκόσμια σκέψη και την οντολογική αναζήτηση, σήμερα και πάντοτε είναι το θέμα της ψυχής, ειδικότερα σήμερα.

Ο βασικός προβληματισμός είναι: Η ψυχή, υπάρχει αυτόνομα και ανεξάρτητα από το σώμα; Εάν ναι τότε ποια η διάρκειά της, ποια η διαδρομή της πριν και ποια η διαδρομή της μετά τον θάνατο του σώματος;

Πιο πάνω και συγκεκριμένα στον πρόλογο, έχω ξεκαθαρίσει κάποιες σκέψεις μου πάνω στα θέματα αυτά.

Εγώ προσωπικά δέχουμαι την αθανασία της ψυχής, με την έννοια ότι η ψυχή αποτελεί, μια διαφορετική κατάσταση από το σώμα, προϋπάρχει αυτού και επιβιώνει, μετά από τον θάνατο, μετέχει στον Λόγο, τον εκδηλωμένο Λόγο, αλλά δεν είναι ανεξάρτητη από την ύλη, την άλλη μορφή του εκδηλωμένου Λόγου, αφού μόνο μέσον αυτής εκδηλώνεται στο φυσικό επίπεδο.¹⁵⁸

Μ' αυτή την έννοια και ο Ηράκλειτος μας λέγει ότι "..ταυτό τ' ένι ζων καί τεθνηκός.." (απ. 88) είναι το ίδιο αυτό που ζει κι αυτό που πέθανε. Αυτό το απόσπασμα θα το ξαναβρούμε και πιο κάτω.

Αυτές οι αντιλήψεις, όπως αναφέρω και στον πρόλογο, δεν προέρχονται μόνο από την ανατολή, όπως μερικοί στα τωρινά χρόνια πιστεύουν, αλλά κύρια και πρώτιστα έχουν διατυπωθεί στην Ελληνική αρχαιότητα και αναμφισβήτητα στα αρχαία Ελληνικά Μυστήρια. Η ψυχή λοιπόν, στην "ατέλειωτη" διαδρομή της, προς την τελείωση, ακολουθεί μια πορεία εξελικτική. Ο Ηράκλειτος έχει διατυπώσει πάνω στο θέμα αυτό δυο κύρια αποσπάσματα.

α) ψυχής πείρατα ιών ουκ αν εξεύροιο, πάσαν επιπορευόμενος οδόν. ούτω βαθύν λόγον έχει.." (απ. 45)

(όσο και αν προχωρήσεις, δεν θα μπορούσες να βρεις τα

¹⁵⁸ Πάνω στο θέμα αυτό παραπέμπω στο κομμάτι από τον Κρατύλο του Πλάτωνα που παραθέτω στον πρόλογο.

πέρατα (τ' ακραία όρια) της ψυχής, κι όλους αν ακολουθήσεις τους δρόμους, γιατί (η ψυχή) έχει ένα τέτοιο βαθύ Λόγο!.

β) "Ψυχής έστι λόγος εαυτόν αύξων..." (απ. 115)

(Στην ψυχή υπάρχει Λόγος, ο οποίος με τον εαυτό του αυξάνει, είτε στο άλλο του απόσπασμα).

Αυτά τα αποσπάσματα θα τα αναλύσουμε πιο κάτω, αλλά αυτή την στιγμή, μπορούμε να πούμε, a priori, ότι ο Ηράκλειτος, δέχεται αυτή την αντίληψη της ψυχής και του σώματος που ανάπτυξα πιο πάνω ή μια παρόμοια σε γενικές γραμμές αντίληψη.

Πάντως, όχι την αντίληψη που μερικοί του αποδίδουν εντελώς επιπόλαια, ότι δεν αποδέχεται την αθανασία της ψυχής, επειδή λέγει ότι οι ψυχές γεννιούνται από τις αναθυμιάσεις του νερού το οποίο είναι ένα από τα υλικά στοιχεία και επιστρέφουν σ' αυτό, μετά τον θάνατο.¹⁵⁹

στ) Το κλειδί της μόνωσης

Μόνωση είναι εκείνη η ιδιόρρυθμη κατάσταση, στην οποία περιέρχεται αυτός που εισέρχεται στην ατραπό της

¹⁵⁹ βλ. Ε. Ρούσσου Ο ΗΡΑΚΛΕΙΤΟΣ όπως και ΚΑΚΤΟΣ Ο ΗΡΑΚΛΕΙΤΟΣ 1995 σελ. 20 όπου αναφέρονται: "...Στο παραπάνω σχήμα εντάσσει ο Ηράκλειτος και τις ανθρώπινες ψυχές, που δεν είναι τίποτα άλλο παρά αναθυμιάσεις του υγρού στοιχείου, μείγμα δηλαδή φωτιάς και νερού, που μετά το θάνατο του σώματος μετατρέπονται σε νερό και γη είναι εμφανής η απόρριψη κάθε ιδέας περί αθανασίας της ψυχής."

Ομολογώ ότι δεν μπορώ να δεχθώ με κανένα τρόπο αυτή την αφοριστική και αξιωματική θέση, η οποία δεν έχει κανένα έρεισμα στα αποσπάσματα του Ηράκλειτου, αφού αυτά τα αποσπάσματα περί υγρού και ψυχής, για μένα έχουν τελείως διάφορη ερμηνεία, την οποία θα παραθέσω στα επόμενα κεφάλαια.

Αλλά κι αν ακόμη μπορούσε να ευσταθήσει έστω η αντίθετη ερμηνεία, τα πιο πάνω αποσπάσματα που συνδέουν τις ψυχές με τον Λόγο και αναφέρουν επί λέξει ότι έχουν παρά πολύ βαθύ Λόγον, ο οποίος αυξάνεται με τον εαυτό του, τι θα τα κάνουμε; θα τα πετάξουμε:

αληθινής γνώσης. Αυτή η κατάσταση, δημιουργεί μια προϊούσα μόνωση στο άτομο και μια αυξανόμενη απόσταση από τον μέσο άνθρωπο. Αυτό καταλήγει να δημιουργήσει μια "ταξική" θα λέγαμε διαφοροποίησή του, σε σημείο που ο κοινωνικός περίγυρος, ν' αντιμετωπίζει το άτομο αυτό, με μια περίεργη καχυποψία, αν όχι με αντιπάθεια, γιατί αρχίζει να διαφέρει απ' τον περίγυρο. Αυτός ο δρόμος είναι κατεξοχήν μοναχικός και σε τελευταία ανάλυση, προκαλεί, τον κάθε εποχής, κοινωνικό περίγυρο και καθιστά τον μοναχικό περιπατητή, στόχο, στην κοινή ανθρώπινη αντίληψη και επιθετικότητα.

ζ) Το κλειδί της αιώνιας φωτιάς

Όπως είδαμε πιο πάνω, αλλά θα δούμε και πιο κάτω, οι διάφοροι ερμηνευτές του Ηράκλειτου προβληματίζονται πάνω στην νοηματική σημασία της Ηρακλειτικής αιώνιας φωτιάς. Η γκάμα των απόψεων που έχουν διατυπωθεί απ' τους ερμηνευτές του, πάνω σ' αυτό το θέμα, είναι μεγάλη.

Δεν θα ασχοληθούμε ειδικότερα με το κλειδί της φωτιάς εδώ, γιατί σε όλο το βιβλίο αναπτύσσεται με επάρκεια εκτός του ότι υπάρχει και εξειδικευμένη ενότητα "ΤΟ ΠΥΡ" στο κεφάλαιο Ερμηνείας των αποσπασμάτων.

Εκείνο που θέλω να επισημάνω εδώ είναι το απ, 90 το οποίο διασώθηκε από τον Πλούταρχο και το οποίο έχει έτσι:

"Πυρός τε ανταμοιβή τα πάντα και πυρ απάντων όκωσπερ χρυσού χρήματα και χρημάτων χρυσός," που έχει την γραμματική ερμηνεία ότι τα πάντα ανταλλάσσονται με πυρ και το πυρ ανταλλάσσεται με τα πάντα, όπως ακριβώς το χρυσάφι ανταλλάσσεται με χρήματα και τα χρήματα με χρυσάφι.

Από την διατύπωση αυτού του αποσπασματος δεν γεννιέται καμιά αμφιβολία ότι ο Ηράκλειτος εννοεί το αείζωο πυρ, σαν την δύναμη που περιέχεται στα πάντα και ανταλλάσσεται με τα πάντα, δηλαδή στην ουσία τον θεό στην εκδήλωσή του. Εννοιολογικά το πυρ ταυτίζεται προς τον Λόγο που τον αντιμετωπίσαμε στο κλειδί γ'.

η) Το κλειδί του νερού

Μέσα στην φοβερή ανάπτυξη του 20ου αιώνα αποκτήσαμε μια πολύ εξειδικευμένη αντίληψη πάνω στο νερό και τις ιδιότητές του. Σήμερα ξέρουμε ότι τα πρώτα δευτερόλεπτα μετά την μεγάλη έκρηξη, το στοιχείο που κυριαρχούσε, κατά τα 80% ήταν το υδρογόνο.

Ακόμη σήμερα ξέρουμε ότι το ανθρώπινο σώμα αποτελείται κατά 70% από νερό.

Σήμερα είναι κοινά αποδεκτή η θέση ότι το κυριαρχικό στοιχείο του Σύμπαντος είναι το νερό και στις τρεις καταστάσεις των σωμάτων: Στερεά (πάγος), Υγρά (νερό), Αέρια (υδρατμοί). Επίσης κοινά αποδεκτό είναι ότι το νερό είναι το πιο παράξενο στοιχείο του σύμπαντος κι έχει τις πιο περίεργες ιδιότητες.

Επειδή εγώ δεν είμαι ειδικός πάνω στα θέματα αυτά, θα δανειστώ μερικές σκέψεις από κάποιο πιο ειδικό.

“Κάθε μαθητής του γυμνασίου ξέρει πως ο χημικός τύπος του νερού είναι H_2O . Ο τύπος αυτός εκφράζει την ένωση δύο απλών στοιχείων, του υδρογόνου και του οξυγόνου. Από δω και πέρα αρχίζουν τα αινίγματα. Πολλά επιστημονικά περιοδικά εξακολουθούν καθημερινά να δημοσιεύουν άρθρα με διάφορες θεωρίες με τη σύσταση του νερού. Οι χημικοί δεν έχουν ακόμα συλλάβει το μηχανισμό του σχηματισμού του. Υπάρχουν περίεργα φαινόμενα. Το νερό είναι ένα από τα ελάχιστα στοιχεία στη φύση, που η πυκνότητά του στην υγρή κατάσταση είναι μεγαλύτερη απ’ ότι στη στερεά. Γι’ αυτό κι ο πάγος επιπλέει. Από την άλλη μεριά, ο πάγος έχει την μοναδική ιδιότητα να συστέλλεται και να παρουσιάζει την μεγαλύτερη πυκνότητά του την στιγμή που λιώνει, όταν δηλαδή περνάμε από τη θερμοκρασία τήξης των 0° Κελσίου στους 4° . Επί πλέον το νερό έχει την ιδιότητα να ενεργεί άλλοτε σαν οξύ και άλλοτε σαν χημική βάση, με αποτέλεσμα να αντιδρά ακόμα και στον ίδιο τον εαυτό του κάτω από ορισμένες συνθήκες.

Το μυστικό της παράξενης συμπεριφοράς του νερού βρίσκεται στο άτομο του υδρογόνου, που έχει μόνο ένα ηλεκτρόνιο για να συνδυαστεί με οποιοδήποτε άλλο άτομο. Όταν ενώνεται με το οξυγόνο για να σχηματίσει μόρια νε-

ρού, κάθε άτομο υδρογόνου ισορροπεί μεταξύ δυο α-τόμων οξυγόνου, δημιουργώντας αυτό που λέμε “δεσμό υδρογόνου”. Αλλά, έχοντας μόνο ένα ηλεκτρόνιο, το άτομο του υδρογόνου μπορεί να ενωθεί στερεά μόνο από την μία του πλευρά, κι έτσι ο δεσμός είναι αδύνατος. Η δύναμή του φτάνει μονάχα το 10% των συνηθισμένων χημικών δεσμών, κι έτσι για να υπάρξει νερό χρειάζονται αντίστοιχα και πολλοί δεσμοί. Το υγρό νερό αποτελείται από τόσους λεπτούς και περίπλοκους δεσμούς ώστε να αποτελεί μια σχεδόν συνεχή δομή, γι’ αυτό και διατυπώθηκε μάλιστα η θεωρία ότι ένα ποτήρι νερού δεν περιέχει παρά ένα και μοναδικό μόριο! Με τον πάγο ο δεσμός αυτός είναι ακόμη ισχυρότερος, ίσως η τελειότερη από τις γνωστές ενώσεις του υδρογόνου. Το κρυσταλλικό του σχέδιο έχει δημιουργηθεί με τόση ακρίβεια, ώστε φαίνεται να διατηρείται ακόμη και στην υγρή κατάσταση. Το νερό, αν και μοιάζει διαφανές και ξεκάθαρο, περιέχει κρύσταλλα πάγου που σχηματίζονται και λιώνουν εκατομμύρια φορές το δευτερόλεπτο. Είναι σαν να θυμάται, στην υγρή μορφή του, την κατάσταση του πάγου από την οποία προήλθε, κι επαναλαμβάνει την συνταγή αμέτρητες φορές, έτοιμο ν’ αλλάξει πάλι μέσα σε μια στιγμή. Αν μπορούσαμε να φωτογραφίσουμε με κατάλληλη μηχανή, θα βρίσκαμε πιθανότατα το σχέδιο του πάγου και σ’ ένα ποτήρι ζεστό νερό”.

Αυτό το απόσπασμα είναι παρμένο από το βιβλίο του Lyall Watson με τον τίτλο ΥΠΕΡΦΥΣΗ που δημιούργησε πολύ θόρυβο στις αρχές της δεκαετίας του 1970.¹⁶⁰ Εδώ θα σας ομολογήσω ότι συμφωνώ κατά βάση με τις απόψεις του συγγραφέα, καίτοι αυτές διατυπώθηκαν στις αρχές της δεκαετίας του 1970, όπως είπαμε. Το νερό από τότε κύλησε πολλά εκατομμύρια φορές στις φυσικές του κοίτες πάνω στον πλανήτη μας, και όπως μας λέγει πιο πάνω ο συγγραφέας, το νερό εξακολουθεί να επαναλαμβάνει την αρχέγονη συνταγή κι έτσι στο χρόνο αυτό που κύλησε στο μεταξύ, πολλά νέα έχουν προστεθεί πάνω στο νερό, αλλά απ’ ότι εγώ, με τις φτωχικές μου γνώσεις πάνω στα θέματα

¹⁶⁰ Lyall Watson ΥΠΕΡΦΥΣΗ, εκδόσεις Ν. ΡΑΠΤΗΣ, σελίδα 50.

αυτά, μπορώ να γνωρίζω, δεν ανέτρεψαν κυριαρχικά τα πιο πάνω πορίσματα.

Από το απόσπασμα αυτό, που δεν είναι και το μοναδικό, πάνω στον τομέα που μας απασχολεί, βγαίνει το συμπέρασμα πως το νερό είναι το πιο ιδιόρρυθμο από τα στοιχεία του πλανήτη μας, αλλά και του σύμπαντος, τουλάχιστο στην μορφή του υδρογόνου.

Αλλά νοιώθω την επιθυμία να παραθέσω ένα ακόμη απόσπασμα από το πιο πάνω βιβλίο, που αναφέρεται στο ίδιο θέμα.

" Βλέπουμε λοιπόν ότι το νερό, είναι ένα αφάνταστα ευέλικτο, ευλύγιστο και ευπροσάρμοστο στοιχείο. Οι λεπτές διασυνδέσεις μεταξύ των ατόμων του το κάνουν πολύ ευθραυστο και φτάνει λίγη εξωτερική πίεση για να σπάσει τους δεσμούς και να καταστρέψει ή να αλλάξει το σχέδιό τους. Οι βιολογικές αντιδράσεις πρέπει να γίνουν γρήγορα και με ελάχιστη δαπάνη ενέργειας και το νερό, με τις ιδιότητές του, είναι ιδανική ουσία για να παίζει το μεσάζοντα ρόλο στις ζωϊκές λειτουργίες. Είναι γεγονός άλλωστε, ότι το μεγαλύτερο μέρος του βάρους κάθε ζωντανού οργανισμού (στον άνθρωπο 65%) είναι νερό.

Κανένας επιστήμονας δεν αμφισβητεί την συμπεριφορά του νερού στα φυτά ή τα ζώα. Επειδή σκοπεύω να αποδείξω ότι εξωτερικές επιδράσεις, ακόμη και από το διάστημα, μπορούν να επηρεάσουν την μορφή του νερού μέσα σε ένα οργανισμό, το επόμενο βήμα είναι να δείξω, πως επηρεάζεται με αυτό τον τρόπο το νερό έξω από το σώμα." Πιο κάτω ο συγγραφέας κάνει αναφορές στις έρευνες κάποιων επιστημόνων, πάνω στο θέμα αυτό και συγκεκριμένα των Φράνκ Μπράουν και Τζιόρτζιο Πικάρντι¹⁶¹ και καταλήγει:

"Έτσι λοιπόν, μια χημική αντίδραση σε νερό επηρεάζεται από την ενέργεια του σύμπαντος".

"..ο εν Ιορδάνη ελευθερώσας τον άνθρωπον.." Αυτό είναι ένα από τα δρώμενα στις ακολουθίες της μεγάλης εβδομάδας της Ανατολικής Ορθόδοξης Εκκλησίας. Τι άραγε θέλει να μας πει εδώ ο υμνωδός; Αυτό δεν θα το εξηγήσω πιο

πέρα, το αφήνω στην φροντίδα του αναγνώστη. Εκείνο που θέλω μόνο να πω εδώ, είναι ότι και ο υμνωδός μας παραπέμπει στην διαδικασία του νερού, δηλαδή στον εκδηλωμένο Θεό, δηλαδή στο σύμπαν αυτό του νερού, που μέσα απ' αυτό μπορεί να ελευθερωθεί ο άνθρωπος.

Θ) Το Κλειδί των πολλών και των άριστων

Όπως θα δείτε, ο Ηράκλειτος, άλλα μεν αποσπάσματα τα απευθύνει στους "πολλούς" και άλλα στους άριστους ή σε άλλα αποσπάσματα αναφέρεται στους "πολλούς" και σε άλλα στους άριστους. Αυτό δεν το λέω μόνον εγώ, αυτό το δέχονται όλοι οι ερμηνευτές του Ηράκλειτου στην προσ- πάθεια ερμηνείας των αποσπασμάτων, όπως θα δούμε πιο κάτω αλλά προκύπτει σαφώς κι από την δομή των διάφο- ρων αποσπασμάτων. Πραγματικά από την δομή των διάφο- ρων αποσπασμάτων του Ηράκλειτου, συνάγεται ότι, είτε γίνεται ευθεία αναφορά στους πολλούς ή στους άριστους, είτε γίνεται έμμεση, αλλά σαφώς προκύπτει, ότι αναφέρε- ται σ' αυτούς. Αυτό είναι ένα σημαντικό ερμηνευτικό βο- ήθημα για την ερμηνεία της Ηρακλειτικής σκέψης, είναι ένα ερμηνευτικό κλειδί που θα μας βοηθήσει στην συνέχεια.

1) Το Κλειδί της αυτογνωσίας

Κι έσκυψα προς την ψυχή μου
σα στην άκρη πηγαδιού
κ' έκραξα προς την ψυχή μου
με το κράξιμο του νου

κι από το πηγαδι το βαθύ,
σαν από ταξίδια, ξένη,
προς εμένα ανεβασμένη
ξαναγύρισε η φωνή.

Κωστής Παλαμάς¹⁶²

¹⁶¹ Βλ. Lyall Watson ΥΠΕΡΦΥΣΗ, εκδόσεις Ν. ΡΑΠΤΗΣ, σελίδα 52, 53.

¹⁶² Κ. Παλαμάς "Ο δωδεκάλογος του Γύφτου", Λόγος Β' Δουλεύτης.

Ένα βασικό, κι ίσως το πιο χρήσιμο, εργαλείο για την κατανόηση της Ηρακλειτικής σκέψης, είναι το κλειδί της αυτογνωσίας. Το κλειδί αυτό είναι λογική απόρροια της αρχής της ενότητας του σύμπαντος και της αρχής της χωριστικότητας που αναπτύξαμε πιο πάνω. Από την πρώτη αρχαία Ελληνική πραγματικότητα, είχε διατυπωθεί η άποψη ότι ο δρόμος για την αληθινή γνώση, περνά αναγκαία από την αυτογνωσία. Αυτό διατυπώθηκε αποφθεγματικά σε μια πολύ παλιά αρχαιοελληνική φράση. "Γνώθι σ' αυτόν", γνώρισε τον εαυτό σου. Η βασική σκέψη της αυτογνωσίας σαν ασφαλές μονοπάτι για την αληθινή γνώση, στηρίζεται στην αρχή της ενότητας του σύμπαντος και της χωριστικότητας. Έτσι λοιπόν, αφού όλοι προερχόμαστε από το ίδιο αρχέγονο δομικό υλικό, άλλο αν πήραμε διάφορες μορφές, είναι λογικό να φέρουμε μέσα μας όλα τα αναγκαία στοιχεία και τις απαραίτητες πληροφορίες για την αληθινή γνώση. Βέβαια η χωριστικότητα που προκάλεσε την απειρία των μορφών και κάλυψε την ενότητα και την ομοιότητα των πάντων, έχει διαταράξει φαινομενικά την ενότητα, γιατί αυτή κρύφτηκε στο βάθος των πραγμάτων. Η αυτογνωσία λοιπόν, όπως θα δούμε και πιο κάτω, είναι για τον Ηράκλειτο, ο πιο σίγουρος δρόμος για την αληθινή γνώση.

Πιο κάτω στην ανάπτυξη των αποσπασμάτων του Ηράκλειτου, θα ολοκληρώσουμε την έννοια των πιο πάνω κλειδιών, που εδώ έγινε απλά μια σκιαγράφιση, απαραίτητη όμως για την προδιάθεση του αναγνώστη.

IV.- ΗΡΑΚΛΕΙΤΟΣ ΚΑΙ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΣΜΟΣ

Στο μέρος αυτό θα προσπαθήσω να συνδέσω την Ηρακλειτική σκέψη με την Χριστιανική Θρησκεία, όπως αυτή αναβλύζει από τις σελίδες της Καινής Διαθήκης.

Δεν γνωρίζω αν έχει γίνει ανάλογη σύνδεση, πάντως, απ' ότι έχω υπ' όψη μου όχι. Αντίθετα ο Χαϊντεγκερ¹⁶³ προσπάθησε να αποδείξει ότι ο Ηρακλειτικός Λόγος, δεν έχει καμιά σχέση με τον Λόγο του Ευαγγελιστή Ιωάννη, που διατυπώνεται στην αρχή του κατά Ιωάννη Ευαγγελίου. Νομίζω ανεπιτυχώς¹⁶⁴ Αυτό θα προσπαθήσω να το αναπτύξω πιο κάτω.

Εκείνο που θέλω να διευκρινίσω εδώ, είναι ότι η αιτία που με οδήγησε σ' αυτή την προσπάθεια, είναι το γεγονός ότι όσο προχωρούσα στη μελέτη των υπολειμμάτων του Ηρακλειτικού έργου, ένοιωθα μέσ' απ' αυτά την φωνή του Ιησού, μη σας φαίνεται παράξενο, και μπορώ να πω ότι το Ευαγγέλιο μου χρησίμευε σαν το πρώτο ερμηνευτικό εργαλείο στην όποια αποκρυπτογράφηση πέτυχα της Ηρακλειτικής σκέψης, μια και, όπως είπα πιο πάνω, για πολλά χρόνια ήμουν μακριά από το έργο του Ηράκλειτου.

Εγώ θα προβάλλω και θ' αντιπαραθέσω κείμενα.

Στον αναγνώστη αφήνεται η ευθύνη ν' απορρίψει ή ν' αποδεχτεί την ορθότητα της σύνδεσης και την ταυτότητα και την αλληλοεξάρτηση, που, κατά την γνώμη μου, εμφανίζει η Καινή Διαθήκη με την Ηρακλειτική σκέψη.

Βέβαια, η έρευνα της σύνδεσης της Ηρακλειτικής σκέψης με τον Χριστιανισμό, δεν εξαντλείται στο κεφάλαιο αυτό, γιατί όπως θα δείτε στη συνέχεια, σε πολλές περιπτώσεις, κοντά στα αποσπάσματα του Ηράκλειτου, εισάγω και ανάλογα κείμενα της Καινής Διαθήκης.

Επίσης, προκαταρκτικά, θέλω να τονίσω ότι όλα τα

¹⁶³Χαϊντεγκερ Μάρτιν . Εκπρόσωπος του Γερμανικού υπαρξισμού. (1889- 1976). Έχει ασχοληθεί εκτεταμένα με τον Ηράκλειτο.

¹⁶⁴ βλ.επε ΗΡΑΚΛΕΙΤΟΣ, εκδόσεις ΠΛΕΘΡΟΝ σελ. 22-23

ιερά κείμενα, όλων των εποχών, αλλά και όλων των κατευθύνσεων, είναι γραμμένα πάνω σε πολλαπλές κλειδές (συνήθως τρεις) και γι' αυτό δεν έχουν μονοσήμαντη έννοια αλλά πολυσήμαντη, όπως πολυσήμαντος είναι και ο λόγος του Ηράκλειτου. Αυτό, με μεγάλη σαφήνεια, το διατύπωσε ο ίδιος ο Χριστός. Ο Χριστός είχε την στενή τάξη των 12 μαθητών του και μια πιο διευρυμένη τάξη μαθητών, τους εβδομήκοντα¹⁶⁵ τους ζηλωτές και πιο πέρα ήταν ο ευρύς όχλος, αυτός που είχε οπωσδήποτε το δικαίωμα ν' ακούει τον λόγο του Κυρίου, αφού γι' αυτούς κυρίως ήλθε επί της γης, αλλά δεν ήταν σε θέση να καταλάβει απευθείας (αυτούσιο) αυτόν τον λόγο, αλλά μόνο μέσα από παραβολές (αλληγορίες).

Βλέπουμε λοιπόν πως οι τάξεις μαθητείας του Χριστού ήταν τρεις και ανάλογος ήταν ο λόγος του σε κάθε τάξη..

*„Ταύτα πάντα ελάλησεν ο Ιησούς εν παραβολαίς τοις όχλοις, και χωρίς παραβολής ουδέν ελάλει αυτοίς, όπως πληρωθή το ρηθέν διά του προφήτου λέγοντος ανοίξω εν παραβολαίς το στόμα μου, ερεύξομαι κεκρυμμένα από καταβολής κόσμου.”*¹⁶⁶

Που σημαίνει (Όλα τα πιο πάνω τα είπε ο Ιησούς χρησιμοποιώντας παραβολές, και τίποτα δεν είπε σ' αυτούς χωρίς να χρησιμοποιεί παραβολή για να πληρωθεί αυτό που είπε ο προφήτης **Θα ανοίξω το στόμα με παραβολές και θα πω αυτά που είναι κρυμμένα από την δημιουργία του κόσμου)**

*“Και προσελθόντες οι μαθηταί είπον αυτώ. διατί εν παραβολαίς λαλεις αυτοίς; ο δε αποκριθείς είπεν αυτοίς. ότι υμίν δέδοται γνώναι τα μυστήρια της βασιλείας των ουρανών εκείνοις δε ου δέδοται.”*¹⁶⁷

(Και αφού ήρθαν οι μαθητές του είπαν, γιατί με παραβολές τους μιλάς; Αυτός δε αποκρίθηκε στους μαθητές,

¹⁶⁵ βλ. για τους εβδομήκοντα Λουκά 10 1 όπου και παρατίθεται μια αξιόλογη διδασκαλία προς τους 70κοντα, μια τέτοια διδασκαλία που άρμοζε στην τάξη τους..

¹⁶⁶ Κατά Ματθαίον 13 34.

¹⁶⁷ Κατά Ματθαίον 13 10, 11 και 13.

διότι σε σας έχει δοθεί να γνωρίσετε τα μυστήρια της βασιλείας των ουρανών, σ' εκείνους δε, δεν έχει δοθεί).

Και πιο κάτω λέγει: *“Διά τούτο εν παραβολαίς αυτοίς λαλώ, ότι βλέποντες ου βλέπουσι και ακούοντες ουκ ακούουσιν ουδέ συνιούσι.”*

(Γι' αυτό μιλώ σ' αυτούς με παραβολές, διότι βλέποντας δεν βλέπουν και ακούγοντας δεν ακούουν ούτε αντιλαμβάνονται). Εδώ λοιπόν εννοεί ότι οι πολλοί άνθρωποι δεν έχουν την δυνατότητα νά αντιληφθούν τις κεκρυμμένες αλήθειες και πρέπει να τους μιλάς με άλλη κλειδα, συμβολικά δηλαδή, με την χρήση παραβολών.

*“Οτε δε εγένετο κατά μόνας, ηρώτησαν αυτόν οι περὶ αυτόν συν τοις δώδεκα την παραβολήν, και έλεγεν αυτοίς. υμίν δέδοτε γνώναι το μυστήριον της βασιλείας του Θεού. εκείνοις δε τοις έξω εν παραβολαίς τα πάντα γίνεται, ίνα βλέποντες βλέπωσι και μη ίδωσι, και ακούοντες ακούωσι και μη συνιώσι, μήποτε επιστρέψωσι και αφεθή αυτοίς τα αμαρτήματα.”*¹⁶⁸

(Όταν όμως έμειναν μόνοι, τον ερώτησαν εκείνοι που ήταν κοντά του, μαζί με τους δώδεκα μαθητές του, σχετικά με την παραβολή. Κι αυτός έλεγε σ' αυτούς. Σε σας έχει δοθεί να γνωρίσετε το μυστήριο της βασιλείας του Θεού, σ' αυτούς τους “έξω” (τους έξω από τους πιο εσωτερικούς κύκλους των μαθητών του Ιησού, τους δώδεκα μαθητές και τους εβδομήκοντα, όπως είδαμε πιο πάνω) όλα λαμβάνουν χώρα με παραβολές, με σκοπό να κυττάζουν, να βλέπουν και να μη βλέπουν και ακούγοντας, να ακούουν αλλά να μη καταλαβαίνουν, μην τυχόν και ξαναγυρίσουν (προς τα οπίσω, αυτό θα το δούμε στο επόμενο θέμα) και συγχωρηθούν οι αμαρτίες τους).

Διό δε έπεσθαι τω (ξυνώ τουτέστι τω) κοινώ. Ξυνός γαρ ο κοινός. του λόγου δ' εόντος ξυνού ζώουσιν οί πολλοί ως ιδίαν έχοντες φρόνησιν.

γι' αυτό πρέπει να ακολουθούμε τον κοινό, (αυτόν που ανήκει σε όλους μας). Γιατί ενώ ο λόγος είναι κοινός, οι περισσότεροι ζούν σάν να έχουν μια δική τους φρόνηση. Αυτά μας λέγει ο Ηράκλειτος στο απ. 2, δηλαδή μας λέγει ότι ενώ ο Λόγος ανήκει σε όλους, οι πολλοί, ζουν σα να έχουν μια δική τους αντίληψη των πραγμάτων, που έχει την έννοια ότι δεν μπορούν ν' αντι-

¹⁶⁸ Κατά Μάρκον 4 10.

ληφθούν το αληθινό νόημα των πραγμάτων.

Ας δούμε όμως τώρα μερικές αναλογίες, μεταξύ του Ηρακλειτικού λόγου και του λόγου του Χριστού.

Ι.- *"αἰὼν πᾶς ἐστὶ παῖζων πεσσεύων, παιδὸς ἡ βασιλῆ"* μας λέγει ο Ηράκλειτος στο απ. 52. (Ο χρόνος είναι ένα παιδί που παίζει ρίχνοντας ζάρια, ενός παιδιού η βασιλεία). Είναι ένα απ' τα πιο συζητημένα και γνωστά αποσπάσματα του Ηράκλειτου που έχει απασχολήσει την παγκόσμια σκέψη.

"Παιδὸς ἡ βασιλίη". Το παιδί συμβολίζει την ηλικία της ανθρώπινης αθωότητας, πριν τα πέπλα της καταχνιάς από προλήψεις, δεισιδαιμονίες και την φοβερή δράση του Εγώ, καλύψουν τα ανθρώπινα μάτια και εμποδίσουν την ορθή κατανόηση του Κόσμου. Πριν την πτώση των Αγγέλων, που στην Χριστιανική Εκκλησία, σηματοδοτείται απ' την έκπτωση του Αδάμ και της Εύας απ' τον Παράδεισο.

Συμβολίζει ακόμη την απλότητα του φωτός της αλήθειας που όταν όμως διαθλάται μέσα στην ύλη, προσφέρει στους οφθαλμούς μας μια ψεύτικη απειρία πραγμάτων και μορφών.

Αυτή την ύλη, που εμείς διαλέξαμε να περάσουμε, για να ακολουθήσουμε το μονοπάτι της θέωσης.

Δεν το θυμόμαστε βέβαια.

Ο συμβολισμός που περιέχεται εδώ, προτρέπει ακόμη για μια προσπάθεια επιστροφής στο μακρινό παρελθόν μας μια πορεία προς τα θεία Αρχέτυπα.

Ο Ιησούς Χριστός είναι περισσότερο από σαφής στο θέμα αυτό.

Ας ακούσουμε τον Ευαγγελιστή Ματθαίο σε μιά σχετική περικοπή: *"Εν εκείνη τη ώρα προσήλθον οι μαθηταὶ τῷ Ἰησοῦ λέγοντες τις ἄρα μείζων ἐστὶν ἐν τῇ βασιλείᾳ τῶν οὐρανῶν; καὶ προσκαλεσάμενος ὁ Ἰησοῦς παιδίον ἐστησεν αὐτό ἐν μέσῳ αὐτῶν καὶ εἶπεν αὐτῷ ἡμῖν λέγω ὑμῖν, εἰ μὴ στραφῆτε καὶ γένησθε ὡς τὰ παιδιά, οὐ μὴ εἰσεέλθῃτε εἰς τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν..."*¹⁶⁹

Επιστροφή λοιπόν στην αθωότητα (..εάν μὴ στραφῆτε καὶ γένησθε ὡς τὰ παιδιά..) επιτάσσει καὶ ὁ Ἰησούς στους

μαθητές του για να κερδίσουν την βασιλεία των ουρανών.

Κι εδώ λοιπόν γίνεται λόγος για παιδί και για βασιλεία. Οι ομοιότητες είναι προφανείς και εγώ τουλάχιστο πιστεύω ότι δεν επιδέχονται καλόπιστη αμφισβήτηση. Ο Ηράκλειτος μας λέγει ότι η Βασιλεία ανήκει σ' ένα παιδί, το ίδιο μας λέγει και ο Ιησούς, παιδὸς λοιπόν η βασιλίη.

Αλλά και ο Ιωάννης στην Αποκάλυψη μας λέγει ότι εις το αρνίον ἐδόθη ἡ ἐξουσία να λύσει τις επτά σφραγίδες και να ανοίξει το επτασφράγιστο βιβλίο της γνώσης¹⁷⁰ Το αρνί, ο αμνός, είναι ένα άλλο μεγάλο σύμβολο της αθωότητας.

Η πορεία αυτής της επιστροφής, είναι σκληρή κι επίπονη κι η ατραπὸς δύσβατη, σαν την οδὸ της ἀρετῆς του Ηρακλή.

Μερικοί, μετά από την φοβερή ανάπτυξη της επιστήμης στους δυο τελευταίους αιώνες, νομίζουν (και προσανατολίζουν και τη ζωή τους πάνω σ' αυτή την πίστη), ότι τα προβλήματα της ανθρωπότητας θα λυθούν από μόνα τους απ' την πρόοδο της επιστήμης, η οποία όμως σήμερα, όπως θα δούμε πιο κάτω, βρίσκεται σ' ένα, μάλλον προσωρινό, αδιέξοδο.

ΙΙ.- *"Συνιόντος δε ὄχλου πολλοῦ καὶ τῶν κατὰ πόλιν ἐπιπορευομένων πρὸς αὐτόν εἶπε διὰ παραβολῆς. ἐξήλθεν ὁ σπείρων τοῦ σπείραι τὸν σπῶρον αὐτοῦ. καὶ ἐν τῷ σπείρειν αὐτόν ὁ μὲν ἔπεσεν παρὰ τὴν ὁδόν, καὶ κατεπατήθη, καὶ τὰ πετεινὰ τοῦ οὐρανοῦ κατέφαγαν αὐτό. καὶ ἕτερον ἔπεσεν ἐπὶ τὴν πέτραν, καὶ φυὲν ἐξηράνθη διὰ τὸ μὴ ἔχειν ἱκμάδα, καὶ ἕτερον ἔπεσεν ἐν μέσῳ τῶν ἀκανθῶν καὶ συμφυεῖσαι αὐτὰ ἀκανθοὶ, ἀπέπνιξαν αὐτό. καὶ ἕτερον ἔπεσεν εἰς τὴν γῆν τὴν ἀγαθὴν, καὶ φυὲν ἐποίησεν καρπὸν ἑκατονταπλασίονα, ταῦτα λέγων ἐφώνει, ὁ ἔχων ὠτα ἀκούειν ἀκουέτω. Ἐπὶ τῶν δὲ αὐτῶν οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ λέγοντες, τις εἴη ἡ παραβολὴ αὕτη; ὁ δὲ εἶπεν ὑμῖν δέδοται γινῶναι τὰ μυστήρια τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ, τοῖς δὲ λοιποῖς ἐν παραβολαῖς, ἵνα βλέποντες μὴ βλέπωσι καὶ ἀκούοντες μὴ ἀκούωσιν, ἐστὶ δὲ αὕτη ἡ παραβολή. ὁ σπῶρος ἐστὶ ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ. οἱ δὲ παρὰ τὴν ὁδὸν εἰσὶν οἱ ἀκούσαντες, εἴτα*

¹⁶⁹ Ματθ. 18 3.

¹⁷⁰ Αποκάλυψη Ιωάννου κεφ.Ε'.

έρχεται διάβολος και αίρει τον λόγον από της καρδιάς αυτών, ίνα μη πιστεύσαντες σωθώσιν, οι δε επί της πέτρας οί όταν ακούσωσιν μετά χαράς δέχονται τον λόγον, και ούτοι ρίζαν ουκ έχουσιν, οί προς καιρόν πιστεύουσι και εν καιρώ πειρασμού αφίστανται. το δε εις τας ακάνθας πεσόν, ούτοι εισίν οι ακούσαντες και υπό μεριμνών και πλούτου και ηδονών του βίου πορευόμενοι συμπνίγονται και ου τελεσφορούσι. το δε εν τη καλή γη, ούτοι εισίν εν καρδιά καλή και αγαθή ακούσαντες τον λόγον κατέχουσι και καρποφορούσι εν υπομονή.¹⁷¹ Το απόσπασμα που είδαμε πιο πάνω, απ' το

¹⁷¹ Όταν μαζεύτηκε πολύς κόσμος και οι άνθρωποι από τις πόλεις συνέρρεαν προς αυτόν, μίλησε με παραβολή: " Βγήκε ο γεωργός για να σπείρει τον σπόρο του. Και κατά τη σπορά, κάποιοι σπόροι έπεσαν στον δρόμο και καταπατήθηκαν, και τα πτηνά του ουρανού τους έφαγαν, άλλοι πέσανε πάνω στις πέτρες και αφού φύτρωσαν ξεράθηκαν, από έλλειψη υγρασίας, κι άλλοι έπεσαν ανάμεσα στ' αγκάδια και όταν φύτρωσαν τα αγκάδια τους κατέπνιξαν, και άλλοι έπεσαν στην καλή γη και φύτρωσαν κι απέδωσαν εκατό φορές περισσότερο καρπό.. Κι ενώ αυτά έλεγε φώναζε: "Αυτός που έχει αυτιά για ν' ακούει ας ακούει. Κι οι μαθητές του τον ρωτούσαν τι πάει να πει η παραβολή αυτή. Κι εκείνος είπε. Σε σας έχει δοθεί να γνωρίσετε τα μυστήρια της βασιλείας του Θεού, αλλά σ' αυτούς με παραβολές δίνονται, για να κοιτάζουν αλλά να μη βλέπουν και ν' ακούν αλλά να μη καταλαβαίνουν. Αυτή η παραβολή σημαίνει: Ο σπόρος είναι ο λόγος του Θεού. Εκείνοι οι σπόροι που έπεσαν στον δρόμο είναι οι άνθρωποι που άκουσαν και μετά έρχεται ο διάβολος και παίρνει πίσω τον λόγο απ' την καρδιά τους για να μη πιστέψουν και σωθούν. Εκείνοι δε που έπεσαν πάνω στις πέτρες είναι οι άνθρωποι που όταν ακούσουν, δέχονται με χαρά τον λόγο αλλά ρίζες δεν έχουν να το αποδεχτούν και προσωρινά πιστεύουν και στον καιρό της δοκιμασίας απομακρύνονται. Εκείνοι δε (οι σπόροι) που έπεσαν στ' αγκάδια, είναι εκείνοι οι άνθρωποι που άκουσαν (τον λόγο) αλλά πνίγονται από τις (άνευ σημασίας) φροντίδες και τα υλικά αγαθά, και τις απολαύσεις της ζωής και δεν τελεσφορούν. Εκείνοι δε οι σπόροι που έπεσαν στο γόνιμο έδαφος, στην καλή γη, είναι εκείνοι που με καρδιά καλή και αγαθή ακούουν τον λόγο, τον κατέχουν και

Ευαγγέλιο του Λουκά είναι κάτι περισσότερο από αποκαλυπτικό για το θέμα που ερευνάμε σ' αυτό το κεφάλαιο. Ο Λόγος είναι και πάλι στην ημερήσια διάταξη. Ο Ηρακλειτικός Λόγος, είναι σχεδόν ταυτόσημος προς τον λόγον όπως περιγράφεται από την παραβολή του Ιησού. Είναι αυτός που εκπορεύεται από τον Θεό, την πρωταρχική μονάδα, εξακτινώνεται μέσα στον υλικό κόσμο και διέπει όλα τα πράγματα του κόσμου.

"..Εν αρχή ήν ο Λόγος, και ο Λόγος ήν προς τον Θεόν, και Θεός είναι ο Λόγος. Ούτος ήν εν αρχή προς τον Θεόν."

Έτσι αρχίζει το Ευαγγέλιό του ο Ευαγγελιστής Ιωάννης. "Στην αρχή, λοιπόν, ήταν ο Λόγος και ο Λόγος ήταν προς τον Θεόν, και Θεός είναι ο Λόγος. Αυτός (ο Λόγος) ήταν στην αρχή προς τον Θεό."

" του δε λόγου τούδ' εόντος αεί αξύνετοι γίνονται άνθρωποι και πρόσθεν ή ακούσαι και ακούσαντες το πρώτον γινομένων γαρ πάντων κατά τον λόγον τόνδε απείροισιν εοίκασι πειρώμενοι και επέων και έργων τοιούτων, οκείων εγώ διηγέυμαι κατά φύσιν διαιρέων έκαστον και φράζων όκως έχει, τους δε άλλους ανθρώπους λανθάνει οκόσα εγερθέντες ποιούσιν, όκωσπερ οκόσα εύδοντες επιλανθάνονται. " (απ. 1)

(Αν και αυτός ο λόγος υπάρχει αιώνια, οι άνθρωποι γίνονται ασύνετοι και πριν τον ακούσουν και αφού τον πρωτοακούσουν, γιατί, ενώ τα πάντα γίνονται σύμφωνα μ' αυτόν, οι άνθρωποι φαίνονται άπειροι απέναντι σ' αυτόν κι όταν ακόμη επιχειρούν λόγια και έργα σαν αυτά που κι όταν ακόμη επιχειρούν λόγια και έργα σαν αυτά που εγώ διηγούμαι, κατά τον φυσικό νόμο, διαιρώντας το καθένα, λέγοντας πως ακριβώς είναι στην ουσία του, απ' τους άλλους όμως ανθρώπους, ξεφεύγουν αυτά που αφού ξυπνήσουν κάνουν, όπως ακριβώς λησμονούν κι αυτά που στον ύπνο τους κάνουν).

Τι είναι λοιπόν αυτός ο Λόγος;

α) Είναι αυτός που υπάρχει αιώνια (εόντος αεί). Αυτό έχει την έννοια ότι ο Λόγος του Ηράκλειτου, σαν αιώνιος είναι Θείον, γιατί μόνον το Θείον είναι άχρονο και άχωρο, δεν υπόκειται δηλαδή στους νόμους της εκδήλωσης

καρποφορούν με υπομονή.

και γι' αυτό είναι άφθαρτο και αιώνιο.

Ο Ιωάννης δίνει την ίδια έννοια και την ίδια διάσταση στο Λόγο του, η οποία ταυτίζει τον Λόγον με την αιωνιότητα, επειδή ο δικός του Λόγος συνδέεται με τον Θεό, που είναι εξ ορισμού αιώνιος.

Ο Ηράκλειτος συνδέει τον Λόγο του με τον Θεό, που είναι εξ ορισμού ο μόνος αιώνιος, μέσον της αιωνιότητας του Λόγου και ο Ευαγγελιστής Ιωάννης συνδέει την αιωνιότητα του λόγου, μέσον του Θεού, που είναι εξ ορισμού ο μόνος αιώνιος.

Εδώ υπάρχει μόνο διαφορά διατύπωσης και όχι διαφορά ουσίας και αυτή η διαφορά διατύπωσης, έχει μια εύλογη εξήγηση.

Ο Ιωάννης απευθύνεται στα μέλη μιας διαμορφούμενης θρησκείας η οποία έχει σαν βάση της πίστης της, ένα προσωποποιημένο Θεό, όπως κάθε θρησκεία άλλωστε, κατ' εικόνα του οποίου έχει πλαστεί ο άνθρωπος και έχει ιδρυτή της, τον γιό του. Είναι ένας Θεός που, στα πλαίσια της Χριστιανικής δογματικής, εμφανίζεται πολλές φορές στους ανθρώπους, ενεργεί συγκεκριμένες πράξεις προνοίας για τους πιστούς του, ζωγραφίζεται στις εκκλησίες και στην τέχνη του ανατολικού και δυτικού μεταχριστιανικού κόσμου, έχει προσωπικές ιδιότητες, μια απ' τις οποίες και η διαχρονικότητα. Ο Ιωάννης μιλάει στο Ευαγγέλιό του σαν Θεολόγος.¹⁷²

Ο Ηράκλειτος μιλάει με το στόμα του φιλοσόφου, αλλά διατυπώνει με τις κλείδες του μύστη. Ο Ηράκλειτος δεν είναι οπαδός καμμιάς συγκεκριμένης θρησκείας. Ούτε καν "οπαδός"- αν ταιριάζει ο όρος - των συγχρόνων του μυστηρίων, καίτοι οι πιο πολλοί απ' αυτούς που έχουν ασχοληθεί με τον Ηράκλειτο, τον θέλουν μνημένο στα Ελευσίνια.¹⁷³

β) Ο Λόγος είναι η αιτία των πάντων. *"γινομένων γαρ πάντων κατά τον λόγον τόνδε"*

Τα πάντα γίνονται σύμφωνα με τον Λόγο. Είναι η

¹⁷² Όχι όμως και στην Αποκάλυψη.

¹⁷³ Βλέπετε πιο πάνω ότι τα μέλη της οικογενείας του προέδρευαν στις ιερές γιορτές της Ελευσίνειας Δήμητρας.

αιτία του "γίγνεσθαι" και είναι οι κανόνες (οι νόμοι) του "γίγνεσθαι". Ο Λόγος είναι η άλλη όψη του Θεού. Να η αρχή της δυαδικότητας, η οποία υπάρχει στο Σύμπαν, στον εκδηλωμένο Θεό.

"...πάντα δι' αυτού εγένετο, και χωρίς αυτού εγένετο ουδέ εν ο γέγονεν" μας λέγει και πάλι ο Ευαγγελιστής Ιωάννης.

Εδώ βλέπουμε την ίδια αιτιοκρατική θέση με τον Ηράκλειτο. Ο Λόγος είναι η αιτία των πάντων κι αυτός που ρυθμίζει τα πάντα, *".. και χωρίς αυτού εγένετο ουδέ εν ο γέγονεν"*. Τα πάντα, απ' το πιο μεγάλο ως το πιο μικρό, καθοδηγούνται και ρυθμίζονται κυριαρχικά από τον Λόγο.

Και στον Ιωάννη υπάρχει η αρχή της δυαδικότητας: *"..Εν αρχή ήν ο Λόγος, και ο Λόγος ήν προς τον Θεόν, και Θεός είναι ο Λόγος. Ούτος ήν εν αρχή προς τον Θεόν."* *"Στην αρχή ήταν ο Λόγος και ο Λόγος ήταν προς τον Θεό, και Θεός είναι ο Λόγος."* Ο Λόγος λοιπόν, κατά τον Ευαγγελιστή, βρίσκεται σε μια αδιαίρετη ενότητα με τον Θεό, είναι το ίδιο πράγμα, η ίδια ουσία, αλλά διακρίνεται λειτουργικά.

Ο Λόγος είναι η δημιουργός δύναμη, αλλά κι ένα σύνολο κανόνων που ρυθμίζουν το δημιούργημα. Το ίδιο πράγμα είναι ο Λόγος και στον Ηράκλειτο.

Θα μπορούσαμε να πούμε λοιπόν πως ο Λόγος και για τον Ηράκλειτο αλλά και για τον Ιωάννη, είναι ένα Κοσμικό, ένα Συμπαντικό Σχέδιο, ένας Παγκόσμιος Ρυθμός.

γ) Ο Λόγος είναι Πύρ, είναι Φωτιά, είναι Φως. Ο Ηράκλειτος πιο πάνω μας έκανε μια αναφορά στη φωτιά, αλλά και στη συνέχεια ¹⁷⁴ μας μιλάει για το *"αείζων πυρ"*.

Ας δούμε τι λέγει στη συνέχεια ο Ευαγγελιστής Ιωάννης για τον Λόγο:

".. εν αυτώ ζωή ην, και η ζωή ην το φως των ανθρώπων, και το φως εν τη σκοτία φαίνει και η σκοτία αυτό ου κατέλαβεν.."

(Μέσα σ' αυτόν (τον Λόγο) είναι ζωή, και η ζωή είναι το φως των ανθρώπων, και το φως στο σκοτάδι φωτίζει και το σκοτάδι, το φως, δεν το κατάκτησε)

¹⁷⁴ Σε άλλα αποσπάσματα.

Βλέπουμε λοιπόν πως και ο Ιωάννης, ονομάζει τον Λόγο, ζωή και φως.

Στην κλασσική Ελληνική αρχαιότητα το όνομα του Θεού ήταν Ζεύς και με τη μορφή του Ζήν(α), έχει συσχετιστεί από πολλούς στην αρχαιότητα με την έννοια του ζην,¹⁷⁵ δηλαδή με την ζωή. Θεός= ζωή και φως και φωτιά (πυρ).

Οι μύστες των Ορφικών, στις τελετές τους είχαν σαν θέμα την δολοφονία του Βάκχου ή Διόνυσου από τους Τιτάνες και την τελική ανάστασή του με το όνομα "Φάνης".¹⁷⁶

Φάνης, είναι όνομα που πρέπει να προέρχεται από τη ρίζα φαν-ω,= φαίνω= φωτίζω, δηλαδή έχει άμεση σχέση προς το φως. Μα και σήμερα ακόμη το Φάνης είναι υποκοριστικό του Θεοφάνης.¹⁷⁷

δ) Ο ΛΟΓΟΣ είναι από δυσνόητος μέχρι ακατανόητος για τους πολλούς ανθρώπους. **"..αξύνετοι γίνονται άνθρωποι και πρόσθεν ή ακούσαι και ακούσαντες το πρώτον γινομένων γαρ πάντων κατά τον λόγον τόνδε απείροισιν εοίκασι πειρώμενοι.."**

(οι άνθρωποι γίνονται ασύνετοι και πριν τον ακούσουν και αφού τον πρωτοακούσουν, γιατί, ενώ τα πάντα γίνονται σύμφωνα μ' αυτόν, οι άνθρωποι φαίνονται άπειροι απέναντι σ' αυτόν).

Αυτά ο Ηράκλειτος και ιδού ο Ευαγγελιστής Ιωάννης:

"..Ην το φως το αληθινόν, ό φωτίζει πάντα άνθρωπον, ερχόμενον εις τον κόσμον, εν τω κόσμω ήν, και ο κόσμος δι' αυτού εγένετο, και ο κόσμος αυτόν ουκ ήγνων, εις τα ίδια ήλθε, και οι ίδιοι αυτόν ου παρέλαβον.."

(..Είναι το φως το αληθινό, αυτό που φωτίζει κάθε άνθρωπο που έρχεται στον κόσμο, στον κόσμο είναι, και ο

¹⁷⁵ Βλέπε Κ ΑΞΕΛΟ Ο ΗΡΑΚΛΕΙΤΟΣ ΚΑΙ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ σελ.138

¹⁷⁶ Ν. Λάσκαρι Εγκυκλοπαίδεια της Ελευθέρας Τεκτονικής κάτω από τη λέξη Ορφικά μυστήρια.

¹⁷⁷ **"..Ου γαρ τι νυν γε καχθές αλλ' αείποτε ζη ταύτα κουδείσ οίδεν εξ ότου φάνη."** (Σοφοκλής Αντιγόνη στιχ. 456 και 457). Γιατί όχι βέβαια σήμερα και χθές, αλλ' αυτά ζουν πάντοτε και κανείς δεν γνωρίζει από πότε φανερώθηκαν (ήρθαν στο φως).

κόσμος εξ αιτίας του έγινε, στους δικούς του ήρθε και οι δικοί του δεν τον αποδέχτηκαν).

Βλέπουμε λοιπόν πως αυτά τα δυο κείμενα, έχουν κοινές θέσεις, αναφορικά με την στάση των ανθρώπων και την αδυναμία τους να κατανοήσουν τον Λόγο. Αυτές οι κοινότητες δεν υπάρχουν "τυχαία". Προέρχονται αναγκαία απ' τις κοινές ιδιότητες που ο καθ' ένας δίδει στον Λόγο, αλλά κυρίως από την καθεαυτή κοινότητα του Λόγου.

-Διό δει έπεσθαι τω κοινώ ξυνός γαρ ο κοινός του λόγου δ' εόντος ξυνού ζώουσιν οι πολλοί ως ιδίαν έχοντες φρόνησιν. Ηράκλειτος (απ. 2)

(Γι' αυτό πρέπει να ακολουθούμε τον κοινό λόγο, γιατί το κοινό είναι συμπαντικό. Ενώ όμως ο λόγος είναι κοινός, οι πολλοί ζουν σαν να είχαν μια δική τους φρόνηση).¹⁷⁸

Βλέπουμε πως εδώ ο Ηράκλειτος κινείται ανάμεσα στις λέξεις κοινό και ξυνό **"..ξυνός γαρ ο κοινός.."**¹⁷⁹ και εισάγει την έννοια του συμπαντικού, με την έννοια ότι ο Λόγος βρίσκεται αλλά και ανήκει σε όλους και σε όλα, και ειδικότερα σε όλους τους ανθρώπους. Είδαμε πιο πάνω ότι και ο Ευαγγελιστής είπε **"εις τα ίδια ήλθε, και οι ίδιοι αυτόν ου παρέλαβον.."** Ήλθε δηλαδή στους δικούς του, ο Λόγος και οι δικοί του δεν τον δέχτηκαν, γιατί **ενώ όμως ο λόγος είναι κοινός, οι πολλοί ζουν σαν να είχαν μια δική τους φρόνηση**, είπε ο Ηράκλειτος

ε) Ο Λόγος είναι ο φυσικός Νόμος: **"..οκείων εγώ διηγέυμαι κατά φύσιν διαιρέων έκαστον και φράζων όκως έχει."**

(..σαν αυτά που εγώ διηγούμαι, κατά τον φυσικό νόμο, διαιρώντας το καθένα, λέγοντας πως ακριβώς είναι στην ουσία του...).

Ναι για τον Ηράκλειτο, είναι πολύ απλό επακλούθο, ο Λόγος να είναι **ο φυσικός Νόμος**. Δεν είναι δυ-

¹⁷⁸ Την μετάφραση την πήρα από το βιβλίο του Κ.ΑΞΕΛΟΥ Ο ΗΡΑΚΛΕΙΤΟΣ.

¹⁷⁹ Ο Κ.ΑΞΕΛΟΣ παραθέτει το απόσπασμα, όπως το μετάφερα πιο πάνω. Ο Χ. Λαμπριδής δεν περιλαμβάνει το **"..ξυνός γαρ ο κοινός.."**

νατό να ήταν κι αλλοιώς.

III. "Ο λύχνος του σώματος ἐστὶν ὁ οφθαλμός. εἴν οὖν ὁ οφθαλμός σου ἀπλούς η, ὅλον το σῶμα σου φωτεινόν ἐστὶ. εἴν δε ὁ οφθαλμός πονηρός η, ὅλον το σῶμα σου σκοτεινόν ἐστὶ. εἰ οὖν το φῶς το ἐν σοι σκότος ἐστί, το σκότος πόσον; Οὐδεὶς δύναται δυσὶ κυρίοις δουλεύειν. ἢ γὰρ τον ἓνα μισήσει καὶ τον ἕτερον ἀγαπήσει, ἢ ἐνός ἀνθέξεται καὶ του ἑτέρου καταφρονήσει. οὐ δύνασθε Θεὸν δουλεύειν καὶ μαμωνά..."¹⁸⁰

Το λυχνάρι του σώματος εἶναι το μάτι. Εἴν το μάτι σου εἶναι υγιές, ὅλο σου το σῶμα θα εἶναι φωτεινόν. Εἴν ὁμως το μάτι σου ἀσθενεῖ τότε ὅλο το σῶμα σου θα εἶναι σκοτεινόν. Αλλ' εἴν το ἐσωτερικό σου φῶς εἶναι σκοτάδι, πόσον μεγάλο εἶναι το σκοτάδι. Κανείς δὲν μπορεῖ να δουλεύει δύο κυρίους, διότι ἢ τον ἓνα θα μισήσῃ καὶ τον ἄλλον θα ἀγαπήσῃ, ἢ εἰς τον ἓνα θα προσκολληθῇ καὶ τον ἄλλον θα καταφρονήσῃ. Δὲν μπορεῖτε να δουλεύετε τον Θεόν καὶ τον μαμωνά.

Αὐτά μας λέγει ὁ Ευαγγελιστὴς Ματθαῖος. Πάνω στο ἴδιο θέμα ὁ Ευαγγελιστὴς Λουκάς μας δίνει μια ἄλλη παραλλαγή, που ἴσως, γιὰ μένα, εἶναι πιο χαρακτηριστική.

"Ο λύχνος του σώματος ἐστὶν ὁ οφθαλμός. Ὅταν οὖν ὁ οφθαλμός σου ἀπλούς η, καὶ ὅλον το σῶμα σου φωτεινόν ἐστί. Επὶν δε πονηρός η, καὶ το σῶμα σου σκοτεινόν..."¹⁸¹

Το λυχνάρι του σώματος σου εἶναι το μάτι. Όταν το μάτι σου εἶναι υγιές, καὶ ὅλο το σῶμα σου θα εἶναι φωτεινόν, ἀλλ' όταν πάσχει, καὶ το σῶμα σου θα εἶναι σκοτεινόν.

Ὁ Λύχνος, στα προηγούμενα ἀποσπάσματα ἀπὸ το Ευαγγέλιο, εἶναι χωρὶς ἀμφισβήτηση ἡ ψυχὴ, αὐτό το μικρὸ κομματάκι του Θεοῦ που ἐνοικεῖ στον κάθε ἄνθρωπο. Αὐτός ὁ λύχνος λοιπόν, ἀποτελεῖ το μάτι του ἀνθρώπου. Κι ἂν ὁ Λύχνος, το ἐσωτερικό σου φῶς, δὲν εἶναι καθαρὸς, ἐξευγενισμένος, τότε παίρνει ἀπ' το ἴδιο αἰσθητήριο της

¹⁸⁰ Ματθαίου 6. 22.

¹⁸¹ Λουκά 11, 34.

γνώσης, την ὄραση, μηνύματα διαφορετικὰ ἀπ' ὅταν ὁ ἴδιος οφθαλμός, το ἴδιο αἰσθητήριο, εἶναι καθαρὸς καὶ ἐξελιγμένος.

"κακοὶ μάρτυρες ἀνθρώποισιν ὀφθαλμοὶ καὶ ὠτα βαρβάρους ψυχὰς ἐχόντων." (ἀπ. 107) λέγει ὁ Ηράκλειτος.

(Οἱ ὀφθαλμοὶ καὶ τὰ αὐτιά εἶναι κακοὶ μάρτυρες γιὰ τοὺς ἀνθρώπους, που ἔχουν βάρβαρη τὴν ψυχὴ).

Αὐτοὶ που ἔχουν βάρβαρες, καὶ ὄχι ἐξελιγμένες ἢ καλλίτερα ὄχι καλλιεργημένες ψυχές, ἔχουν τὰ αἰσθητήρια νεκρωμένα γιὰ τὴν ἀλήθεια, καὶ ἐτσι θα πάρουν τὰ μηνύματα τῶν αἰσθητηρίων ὀργάνων παραμορφωμένα κατὰ το χρῶμα τῆς ψυχῆς τους, ἢ του Λύχνου τους.

Τι εἶπατ; Εἶπατε τίποτα; Βλέπετε στ' ἀλήθεια καμμιὰ οὐσιαστικὴ διαφορά, πάνω στο θέμα αὐτό, μεταξύ τῆς Ηρακλειτικῆς σκέψης καὶ του Ευαγγελίου;

Ἡ ψυχὴ εἶναι το κλειδί του Σύμπαντος, εἶπε ὁ Ε-δουάρδος Συρέ¹⁸²

Καίτοι δὲν εἶναι κανένας υποχρεωμένος να συμφωνήσει με ὅσα ὁ Συρέ ἀναπτύσσει στα βιβλία του, οὔτε καὶ ἐγὼ εἶμαι σύμφωνος σε πολλὰ ἀπ' αὐτά, δὲν μπορεῖ παρὰ να συμφωνήσῃ ὅτι ἡ κουβέντα αὐτή, σαν γενικὴ θεώρηση, εἶναι ἰδιαίτερα σωστή.

Πραγματικὰ ἡ ἀνθρώπινη ψυχὴ, αὐτός ὁ Ευαγγελικός Λύχνος, εἶναι το μοναδικὸ ἐργαλεῖο, γιὰ τὴν κατανόηση του Σύμπαντος καὶ τὴν ὁδὸ τῆς ἐπιστροφῆς.

Εἰδὼ θέλω να κάνω μια παρατήρηση, που ἴσως θάπρεπε να τὴν κάνω πιο μπροστά. Το βιβλίο αὐτὸ ἀπευθύνεται σε ὅλους, ὅπως κάθε βιβλίο τελικὰ. Μὴ ξεχνάτε ὅτι μέσα στον Ηράκλειτο ὁ Λένιν, ὅπως εἶδαμε πιο πάνω, εἶδε τον διαλεκτικὸ ὑλισμό. Καὶ μὴ ξεχνάμε ἀκόμη, ὅτι στον ἴδιο χώρο, οἱ Μαρξ καὶ Ἐνγκελς, βγάλανε τον διαλεκτικὸ

¹⁸² Προμετωπίδα στο ἔργο του "ΜΕΓΑΛΟΙ ΜΥΣΤΕΣ" στο ὁποῖο ὁμως ὁ καλὸς αὐτὸς συγγραφέας δὲν περιέλαβε τον Ηράκλειτο, οὔτε σ' αὐτό οὔτε καὶ στ' ἄλλα του βιβλία που ἔχω ὑπὸ γνῆ μου. ὅπως το "ΑΠΟ ΤΗΝ ΣΦΙΓΓΑ ΣΤΟΝ ΙΗΣΟΥ", Ἡ ΓΕΝΝΗΣΗ ΤΗΣ ΤΡΑΓΩΔΙΑΣ ΑΠΟ ΤΑ ΕΛΕΥΣΙΝΕΙΑ ΜΥΣΤΗΡΙΑ", κ.α. γιὰ να ἐπιβεβαιωθεῖ γιὰ μια ἀκόμα φορὰ πως ὁ Ηράκλειτος εἶναι terra incognita.

υλισμό, απ' τον κατ' εξοχήν ιδεαλιστή γερμανό φιλόσοφο Έγκελο (Hegel), ο οποίος με την σειρά του "βούτηξε" την διαλεκτική απ' τον Ηράκλειτο.¹⁸³ και χωρίς να κρύψουν την πηγή τους είπαν πως η διαλεκτική του Έγκελου, ήταν με το κεφάλι κάτω και την σήκωσαν στα πόδια της.¹⁸⁴ Αλλά ειδικότερα απευθύνεται σ' όσους ανθρώπους δέχονται ένα ελάχιστο minimum.

Κι αυτό το ελάχιστο minimum είναι η πίστη στον Θεό και στην αθανασία της ψυχής.

VI.- *Ην δε άνθρωπος εκ των Φαρισαίων, Νικόδημος όνομα αυτό, άρχων των Ιουδαίων. ούτος ήλθεν προς αυτόν νυκτός και είπεν αυτό. ραββί, οίδαμεν ότι από Θεού ελύληθας διδάσκαλος ουδείς γαρ ταύτα τα σημεία δύναται ποιείν α συ ποιείς εάν μη η ο Θεός μετ' αυτού. απεκρίθη ο Ιησούς και είπεν αυτό. αμήν αμήν λέγω σοι, εάν μη τις γεννηθή άνωθεν, ου δύναται ιδείν την βασιλείαν του Θεού. λέγει προς αυτόν ο Νικόδημος. πως δύναται άνθρωπος γεννηθήναι γέρων ων; μη δύναται εις την κοιλίαν της μητρός αυτού δεύτερον εισελθείν και γεννηθήναι; απεκρίθη ο Ιησούς. εάν μη τις γεννηθή εξ ύδατος και Πνεύματος, ου δύναται εισελθείν εις την βασιλείαν του Θεού. το γεγεννημένον εκ της σαρκός σαρξ εστί, και το γεγεννημένον εκ του Πνεύματος πνεύμα εστί. μη θαυμάσης ότι είπον σοι, δει υμάς γεννηθήναι άνωθεν. το πνεύμα όπου θέλει πνει, και την φωνήν αυτού ακούεις, αλλ' ουκ οίδας πόθεν έρχεται και που υπάγει. ούτως εστί και πας ο γεγεννημένος εκ του Πνεύματος. απεκρίθη ο Νικόδημος και είπεν αυτό. πως δύνανται ταύτα γενέσθαι; απεκρίθη ο Ιησούς και είπεν αυτό. συ ει διδάσκαλος του του Ισραήλ και ταύτα ου γνώσκεις;"*¹⁸⁵

¹⁸³ Δέστε πιο κάτω μια υποσημείωση που αναφέρεται στον Ζαν Ρισπέν.

¹⁸⁴ Φρ. Ενγκελς Ο ΛΟΥΔΟΒΙΚΟΣ ΦΟΓΙΕΡΜΠΑΧ ΚΑΙ ΤΟ ΤΕΛΟΣ ΤΗΣ ΓΕΡΜΑΝΙΚΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ.

¹⁸⁵ Υπήρχε κάποιος εκ των Φαρισαίων του οποίου το όνομα ήταν Νικόδημος, άρχοντας των Ιουδαίων. Αυτός ήλθε μεσ' τη νύχτα στον Ιησού και του είπε: "Διδάσκαλε ξέρουμε ότι απ' τον Θεό ήλθες διδάσκαλος, γιατί κανείς δεν μπορεί να κάνει αυτά

Η στιχομυθία αυτή του Ιησού με τον Νικόδημο είναι ένα απ' τα πιο ενδιαφέροντα και τα πιο δυσκολοερμήνευτα χωρία της Καινής Διαθήκης

Ο Νικόδημος ονομάζεται στην περικοπή άρχων αλλά και διδάσκαλος του Ισραήλ. Φαίνεται ότι ξέρει κάτι περισσότερο απ' το πλήθος και μιλά μια ορισμένη εσωτερική γλώσσα και μ' αυτή προσπάθησε να επικοινωνήσει με τον Ιησού με τη φράση "...Ραββί οίδαμεν ότι από Θεού ελύληθας διδάσκαλος ουδείς γαρ ταύτα τα σημεία δύναται ποιείν α συ ποιείς εάν μη η ο Θεός μετ' αυτού...". Στη φράση αυτή περιέχεται αναφορά σε σημεία, τα οποία εννοιολογικά είναι ταυτόσημα προς τα σήματα του αποσπάσματος 93. (απ. 93)

Η απάντηση του Χριστού είναι αναπάντεχη και από πρώτη ματιά, εννοιολογικά ακατανόητη. "...αμήν αμήν λέγω σοι, εάν μη τις γεννηθή άνωθεν, ου δύναται ιδείν την βασιλείαν του Θεού..." Το "άνωθεν" δεν σημαίνει τίποτε το ιδιαίτερο για τον πολύ κόσμο, αλλά για τον Νικόδημο σημαίνει φαίνεται κατι ιδιαίτερο και αυτό πιστοποιείται απ' την απάντησή του "...πως δύναται άνθρωπος γεννηθήναι γέρων ων; μη δύναται εις την κοιλίαν της μητρός αυτού

τα σημάδια που εσύ κάνεις, εάν δεν είναι ο Θεός μαζί του". Ο Ιησούς του απεκρίθη: "Αλήθεια, αλήθεια σου λέγω εάν δεν γεννηθεί κανείς άνωθεν δεν δύναται να δει την βασιλείαν του Θεού. Λέγει προς αυτόν ο Νικόδημος "Πως μπορεί να γεννηθεί κανείς όταν είναι πια γέρος; Μήπως μπορεί να μπει στην κοιλιά της μάνας του για δεύτερη φορά και να γεννηθεί; " Απεκρίθη ο Ιησούς, " Αλήθεια, αλήθεια σου λέγω εάν δεν γεννηθεί κανείς από νερό και Πνεύμα, δεν μπορεί να μπει στη βασιλεία του Θεού. Εκείνο που έχει γεννηθεί από σάρκα, είναι σάρκα και εκείνο που έχει γεννηθεί από Πνεύμα, είναι πνεύμα. Μην απορήσεις γιατί σου είπα ότι πρέπει να γεννηθείτε άνωθεν. Ο άνεμος όπου θέλει φυσάει και ακούς την φωνή του (την βουή) αλλά δεν ξέρεις από που έρχεται και που πηγαίνει. Έτσι είναι και ο καθένας που είναι γεννημένος απ' το Πνεύμα" Ο Νικόδημος απεκρίθη και του είπε " Πως είναι δυνατόν να γίνουν αυτά; " Ο Ιησούς απεκρίθη και του είπε, "Συ είσαι ο διδάσκαλος του Ισραήλ κι αυτά δεν τα γνωρίζεις;"

δεύτερον εισελθείν και γεννηθήναι;" Από την απάντηση του Νικόδημου βγαίνει το συμπέρασμα ότι ο Ιησούς μίλησε για κάποιας μορφής επαναγέννηση.

Το κυριώτερο όμως εδώ είναι η επόμενη φράση του Ιησού: "εάν μη τις γεννηθή εξ ύδατος και Πνεύματος". Τί σημαίνει αυτή η μυστηριώδης φράση; Το πνεύμα είναι μια έννοια που ο πολύς κόσμος την αποδέχεται λίγο - πολύ ομοιόμορφα ή τουλάχιστο ομοιόμορφα. Ο Ιησούς εδώ την χρησιμοποιεί με δυο έννοιες. Με μικρό π, που με τη λέξη αυτή αποδίδει την έννοια του αέρα, σημείο που όλοι συμφωνούν και με μεγάλο Π που στη λέξη αποδίδει την έννοια του Θεού, του αντίθετου της ύλης, έννοια αποδεκτή κοινώς μάλλον.

Αλλά το ύδωρ; τί σημαίνει στην προκειμένη περίπτωση το ύδωρ; Με ποια έννοια το χρησιμοποιεί ο Ιησούς στη φράση προς το Νικόδημο;

Σήμερα ξέρουμε ότι τα πρώτα δευτερόλεπτα μετά την μεγάλη έκρηξη, το στοιχείο που κυριαρχούσε, κατά τα 80% ήταν το υδρογόνο.

Ακόμη σήμερα ξέρουμε ότι το ανθρώπινο σώμα αποτελείται κατά 70% από νερό. Μη ρωτάτε αναφορικά με τέτοια θέματα για τις πηγές μου. Ο απλός θεατής της τηλεόρασης σήμερα τα ξέρει αυτά, γιατί αποτελούν ένα κομμάτι της εκλαϊκευμένης επιστήμης.

Σήμερα είναι κοινά αποδεκτή η θέση ότι το κυρίαρχο στοιχείο του Σύμπαντος είναι το νερό και στις τρεις καταστάσεις των σωμάτων: Στερεά (πάγος), Υγρά (νερό), Αέρια (υδρατμοί).¹⁸⁶

Βέβαια όταν μιλούσε ο Ιησούς, αυτά τα πράγματα δεν ήταν τόσο γνωστά και προπαντός στον πολύ κόσμο. Κατά την γνώμη μου, ο Ιησούς χρησιμοποιεί εδώ την έννοια του ύδατος με την έννοια της εκδήλωσης, δηλαδή με την έννοια της ύλης, αφού αυτή αποτελείται κατά το μεγαλύτερο μέρος της από νερό και μας λέγει ότι ο δρόμος για την βασιλεία του Θεού περνάει από την κατάκτηση της ύ-

¹⁸⁶Ειδικότερα πάνω στο θέμα αυτό παραπέμπω τους αναγνώστες πιο πάνω στο κεφάλαιο ΤΑ ΚΛΕΙΔΙΑ και συγκεκριμένο στο ΚΛΕΙΔΙ του νερού.

λης. Τούτο πιστοποιείται απ' την φράση *"το γεγεννημένον εκ της σαρκός σάρξ εστί και το γεγεννημένον εκ του Πνεύματος πνεύμα εστί."* όπου αντιπαραθέτει πάλι το Πνεύμα, προς την σάρκα αυτή την φορά και διαχωρίζει την ανθρώπινη φύση σε γεγεννημένο εκ του Πνεύματος (ψυχή) και γεγεννημένο εκ της σάρκας (ύλη).

Οι άνθρωποι λοιπόν γεννιούνται εκ Πνεύματος αφού είναι δημιουργήματα του Θεϊκού Λόγου και πρέπει να διέλθουν με επιτυχία από την ύλη για να επιστρέψουν στον οίκο του Πατέρα.

Η επιτυχία αυτή πρέπει να συντελεστεί μέσα στην ύλη και θεωρείται σαν επαναγέννηση του ανθρώπου.

Ο Ηράκλειτος έχει προβληματίσει τους ερμηνευτές του με τα αποσπάσματα που μιλάνε για υγρές και ξηρές ψυχές και για συναφή θέματα.

"Θεν και Ηράκλειτον ψυχήσι φάναι τέρψιν ή θάνατον υγρήσι γενέσθαι τέρψιν δε είναι αιταίς την εις γένεσιν πτώσιν αλλαχού δε φάναι ζην ημάς τον εκείνον θάνατον και ζην εκείνας τον ημέτερον θάνατον." απ. 77

(Είναι τέρψη ή θάνατος για τις ψυχές να γίνονται υγρές. Τέρψη είναι γι' αυτές η πτώση τους στη γέννηση. Και αλλού είπε ότι εμείς ζούμε τον θάνατον εκείνων και εκείνες ζουν τον δικό μας τον θάνατο.)

Εδώ λοιπόν ο Ηράκλειτος μας λέγει ότι για τις ψυχές, είναι τέρψη ή θάνατος να γίνονται υγρές. Με ποια έννοια οι ψυχές γίνονται υγρές; το λέγει παρακάτω. Με την πτώση τους στη γέννηση και η πτώση τους στη γέννηση, σημαίνει την ενσάρκωσή τους στην ύλη που όπως είπαμε αποτελείται κυρίως από νερό. Βλέπετε λοιπόν πως και ο Ηράκλειτος με την έννοια του νερού ταυτίζει την εκδήλωση, αυτόν τον υλικό ορατό και απτό κόσμο και μας τονίζει ότι για τις ψυχές αυτός ο κόσμος είναι τέρψη ή θάνατος.

Το τέρψη έχει την έννοια ότι οι μη εξελιγμένες ακόμη ψυχές κυριαρχούνται από την επιθυμία της επανενσάρκωσης και θάνατος σημαίνει ότι αυτός ο κόσμος της ύλης, αυτός ο κόσμος του νερού, επιφέρει πάνω στις ψυχές μια δεσμευτική κατοχή, επιβάλλει λησμονιά και ταυτόχρονα είναι απατηλός,¹⁸⁷ αλλά πάντα είναι η μόνη οδός για την εξέλιξη, από τις εμπειρίες που μπορεί η κάθε ψυχή να συλ-

λέγει σ' αυτό το επίπεδο και που είναι τα αναγκαία εφόδια για την παραπέρα πορεία. Σε πολλά άλλα αποσπάσματα του Ηράκλειτου γίνονται ανάλογες νύξεις. *"...θάνατος εστίν οκόσα εγερθέντες ορέομεν, οκόσα δε εύδοντες ύπνος..."* απ. 21.

Θάνατος είναι όσα βλέπουμε ξύπνιοι και όσα βλέπουμε κοιμισμένοι είναι ύπνος.

Πολλοί ερμηνεύουν την αναφορά του Χριστού στο ύδωρ με ένα πολύ απλό τρόπο, δηλαδή με την χάρη του βαπτίσματος. Αλλά και το βάπτισμα σαν θρησκευτική ή μυστηριακή εκδήλωση, το ίδιο πράγμα δεν αλληγορεί στην ουσία; Το βάπτισμα σαν έκφραση εξαγνισμού, είναι πανάρχαια ιστορία. Βρίσκεται στις θρησκευτικές δοξασίες πολλών θρησκειών και ο καθαρισμός διά του ύδατος, είναι κοινός τόπος των περισσότερων μυστηρίων.

Εδώ όμως ο Ηράκλειτος, μας μιλάει για ένα άλλο βάπτισμα. Το βάπτισμα της ψυχής στην ύλη του νερού. Ας θυμηθούμε όμως ένα μικρό κομματάκι που το συναντήσαμε και πιο πάνω.

"...και ο θάνατος της ψυχής - ενόσω είναι βυθισμένη ή βαπτισμένη,¹⁸⁷ θα λέγαμε, μέσα στο τωρινό σώμα- ση- μαίνει την κάθοδο μέσα στην ύλη..."

Βλέπουμε λοιπόν πως και εδώ η Ηρακλειτική σκέψη ταυτίζεται με την Ευαγγελική.

Βέβαια εδώ τώρα πρέπει να θυμηθούμε ένα άλλο αποσπάσμα του Ηράκλειτου το οποίο μας διάσωσε ο Κλήμης της Αλεξάνδρειας.

Απ. 36 Κλήμ. Στρωμ. 6, 16

ψυχήσιν θάνατος ύδωρ γενέσθαι, ύδατι δέ θάνατος γήν γενέσθαι, εκ γης δέ ύδωρ γίνεται, εξ ύδατος δέ ψυχή,

¹⁸⁷ Δέστε πιο πάνω στον πρόλογο τον με αριθ. 57 Ορφικό ύμνο κι εκεί θα δείτε πως αναπτύσσονται αυτές οι έννοιες.

¹⁸⁸ Αυτό το κομμάτι είναι του Πρόκλου στο οποίο αναφέρθηκε στον πρόλογο κι αυτή η έκφραση "βαπτισμένη", μας δίδει μια όμορφη πλευρά της Ηρακλειτικής σκέψης. Ο Πρόκλος ήταν ένας από τους σημαντικότερους νεοπλατωνικούς και πιστοποιείται, ακόμη μια φορά, η συγγένεια των νεοπλατωνικών με την Ηρακλειτική σκέψη.

(για τις ψυχές είναι θάνατος να γίνουν νερό, και θάνατος για το νερό είναι να γίνει γη, και από την γη γίνεται νερό και από το νερό ψυχή).

Αυτό είναι ένα από τα πιο παραξηγημένα αποσπάσματα του Ηράκλειτου, μέχρι σημείου, πολλοί από τους ερμηνευτές του, να συνάγουν απ' αυτό, ότι ο Ηράκλειτος ήταν υλιστής. Ε βέβαια αφού ο Ηράκλειτος λέγει ότι οι ψυχές γίνονται από το νερό, άρα είναι υλιστής, αφού το νερό είναι ένα από τα τέσσερα στοιχεία της ύλης.¹⁸⁹

Είναι μια πολύ απλοϊκή ερμηνεία του απ. 36 και οπωσδήποτε δεν συνδυάζεται καθόλου με το απ. 77 όπου μας λέγει: ***ψυχήσι φάναι τέρψιν ή θάνατον υγρήσι γενέσθαι τέρψιν δε είναι αυτοίς την εις γένεσιν πτώσιν***, που σημαίνει, όπως είδαμε πιο πάνω, είναι τέρψη ή θάνατος για τις ψυχές να γίνονται υγρές. Τέρψη είναι γι' αυτές η πτώση τους στη γέννηση, απ' όπου συνάγεται με βεβαιότητα ότι ο Ηράκλειτος διαστέλλει με σαφήνεια τις ψυχές από το νερό και υποστηρίζει ότι για τις ψυχές η πτώση τους στο νερό είναι τέρψη ή θάνατος κι αυτή η πτώση γίνεται με την γέννηση.

Ακόμα δεν συνδυάζεται και με το ίδιο το απ. 36 όπου μας λέγει στην αρχή ***..Ψυχήσιν θάνατος ύδωρ γενέσθαι.."***

Για τις ψυχές θάνατος είναι να γίνουν νερό.

Αφού λοιπόν, για τις ψυχές θάνατος είναι να γίνουν νερό, πως είναι δυνατόν οι ψυχές να παράγονται από το νερό, που είναι ο θάνατός τους; Δύσκολα τα πράγματα εδώ για μερικούς απ' τους ερμηνευτές του Ηράκλειτου!

Απλά, εδώ ο Ηράκλειτος, σαν γνήσιος και μάλιστα ο πρώτος διαλεκτικός, στα ιστορικά χρόνια της ανθρωπότητας, και σαν γνήσιος μυστικός, μας λέγει μερικά πράγματα για τις εναλλαγές και τις ανακυκλώσεις των ψυχών, μεταξύ του άλλου επίπεδου και του επίπεδου της εκδήλωσης, του νερού δηλαδή, στο οποίο πέφτουν εκεί κατά την γέννηση κι επανέρχονται απ' εκεί, με τον θάνατο, σαν ξανα-

¹⁸⁹ Βλέπε για παράδειγμα ΡΟΥΣΣΟΥ ΕΥΑΓΓΕΛΟΥ ΗΡΑΚΛΕΙΤΟΣ (ΠΕΡΙ ΦΥΣΕΩΣ), εκδόσεις Δημ. Ν. Παπαδήμα, Αθήνα 1987, σελ. 20.

γεννημένες, απ' το νερό, γιατί κουβαλάνε μαζί τους τις εμπειρίες που απόκτησαν στην εκδήλωση, νερό, εμπειρίες που θα καταγραφούν στο ενεργητικό ή το παθητικό τους και θα καθορίσουν στο μέλλον την πτώση τους, και με ποιους όρους, ή όχι στο νερό με μια νέα γέννηση, πτώση που είναι τέρψη ή θάνατος, με την έννοια που καθορίσαμε πιο πάνω.

V.- *Κύνες καταβαύζουσιν ον αν μη γινώσκωσι.* (απ. 97) Με όσα είπαμε πιο πάνω για τον Ηράκλειτο, θα 'ταν μάλλον περίεργο να μη υπάρχει μια ανάλογη φράση στο έργο του, κι ακριβώς όσα έχουμε πει γι' αυτόν, περιέχουν υλικό για μια εύκολη κατανόηση του αποσπάσματος.

Εδώ λοιπόν, μας λέγει στο απόσπασμα αυτό, το οποίο μας μεταφέρει ο Πλούταρχος, ότι τα σκυλιά γαυγίζουν εκείνους που δεν γνωρίζουν. Όπως είπαμε στο κεφάλαιο κλειδιά, στα οποία παραπέμπω, για την κατανόηση του Ηρακλειτικού έργου είναι απαραίτητο το κλειδί της μόνωσης. Μόνωση είναι εκείνη η ιδιόρρυθμη κατάσταση στην οποία περιέρχεται αυτός που εισέρχεται στην ατραπό της γνώσης.

Αυτή η κατάσταση δημιουργεί μια προϊούσα μόνωση στο άτομο και μια αυξανόμενη απόσταση από τον μέσο άνθρωπο. Αυτό καταλήγει να δημιουργήσει μια "ταξική" θα λέγαμε διαφοροποίησή του, σε σημείο που ο κοινωνικός περίγυρος να αντιμετωπίζει το άτομο αυτό με περιέργεια, καχυποψία αν όχι και με αντιπάθεια. Γενικός κανόνας είναι ότι εμείς οι άνθρωποι δεν μπορούμε να συγχωρήσουμε εύκολα όποιον διαφέρει από εμάς προς τα πάνω, αλλ' ακόμη και προς τα κάτω. Σ' αυτούς που διαφέρουν προς τα κάτω απονέμουμε συνήθως τον "μεγαλόψυχο" καταφρονητικό οίκτο μας και ξεμπερδεύουμε. Με εκείνους που διαφέρουν από μας προς τα πάνω, δεν υπάρχει ανάλογο φάρμακο. Οι αντιδράσεις απέναντί τους ποικίλουν ανάλογα με τον καθένα μας. Πάντως δεν μπορούμε να πούμε πως περνούν απ' την θέση αποδοχής τους, ίσα-ίσα το αντίθετο. Αντιλαμβάνεστε τώρα τι συμβαίνει όταν πάνω στη γη εμφανίζεται μια ξεχωριστή προσωπικότητα. Τότε τα σκυλιά αρχίζουν το γαύγισμα: *"...υμείς εκ του κόσμου τούτου εστέ, εγώ ουκ ειμί εκ του κόσμου τούτου..."* Ιωάννη 8 23, *"...Ει ο*

κόσμος ημάς μισεί, γινώσκετε ότι εμέ πρώτον ημών μεμίσηκεν. ει εκ του κόσμου ήτε, ο κόσμος αν το ίδιον εφίλει ότι δε εκ του κόσμου ουκ εστέ, αλλ' εγώ εξελεξάμην ημάς εκ του κόσμου, διά τούτο μισεί ημάς ο κόσμος..." Ιωάννη 15 18. Έτσι ο Ιησούς περιέγραψε με σαφήνεια την κατάσταση αυτή που καίτοι δεν χρησιμοποίησε τους σκύλους λέγει τα ίδια πράγματα.

Αλλά και για τους σκύλους μίλησε ο Ιησούς *"μη δώτε το άγιον τοις κυσί μηδέ βάλητε τους μαργαρίτας υμών έμπροσθεν των χοίρων μήποτε καταπατήσωσιν αυτούς εν τοις ποσίν αυτών και στραφέντες ρήξωσιν υμάς"*.¹⁹⁰

Ο Πλάτωνας στον Θεαίτητο βάζει στο στόμα του Σωκράτη ανάλογη φράση για την στάση των Αθηναίων απέναντί του, ο οποίος τελικά δεν γαυγίστηκε απλώς, αλλά δαγκώθηκε θανατηφόρα απ' τους ανάλογους σκύλους.

"Πολλοί γαρ ήδη, ω θαυμάσιε, προς με ούτω διετέθησαν, ώστε ατεχνώς, δάκνειν έτοιμοι είναι".

VI.- *Ειδέναι χρη τον πόλεμον εόντα ξυνόν και δίκην έριν και γινόμενα πάντα κατ' έριν και χρεών.* (απ. 80)

Είναι ανάγκη να ξέρουμε ότι ο πόλεμος είναι κοινός και δικαιοσύνη είναι η διχόνοια και πως γίνονται τα πάντα κατά την διχόνοια και κατά την ανάγκη.

Πόλεμος πάντων μεν πατήρ εστι, πάντων δε βασιλεύς, και τους μεν θεούς έδειξε τους δε ανθρώπους, τους μεν δούλους εποιήσε τους δε ελευθέρους. (απ. 53)

ο πόλεμος είναι μεν πατέρας πάντων αλλά και βασιλεύς πάντων, και άλλους μεν ανέδειξε θεούς, άλλους δε ανθρώπους, και άλλους μεν τους έφτιαξε δούλους, άλλους δε ελευθέρους.

Αυτός είναι ο Ηρακλειτικός Πόλεμος. Η Θεία Δύναμη που κινεί ολόκληρο τον κόσμο, και δικαιοσύνη είναι η διχόνοια, η έρις, και η ανάγκη.

Αυτά τα αποσπάσματα δεν μπορούν να ερμηνευτούν αποκομμένα από το υπόλοιπο Ηρακλειτικό έργο και προπαντός από την αέναη ροή των πάντων και την αρμονία των αντιθέτων.

Εδώ θέλω να παρατηρήσω ότι οι έννοιες πόλεμος, έ-

¹⁹⁰ Μη δώστε τα άγια στα σκυλιά και μη βάζετε τα μαργαριτάρια σας μπροστά στα γουρούνια μη τυχόν τα καταπατήσουν με τα ποδάρια τους και γυρίσουν και σας ξεσχίσουν.

ρις και ανάγκη, χρησιμοποιούνται εδώ με καθαρά συμβολικό τρόπο και δεν εννοούν βέβαια τον πόλεμο τον ανθρώπινο, που κι αυτός πάντως είναι μια ανταύγεια του ουσιαστικού πολέμου που μας αναφέρει ο Ηράκλειτος. Ο Πόλεμος του Ηράκλειτου είναι η πεμπτουσία της δομής και της αρμονίας του Σύμπαντος. Τα πάντα κινούνται ατέλειωτα, σε αντίρροπες αρμονικά δυνάμεις αλλά κάτω από ισχυρούς απροσπέλαστους κι απαρασάλευτους νόμους που εκφράζονται εδώ με την λέξη "χρεών". Οι νόμοι αυτοί όσο κι αν είναι απαρασάλευτοι για τα ανθρώπινα μέτρα, έχουν ένα τρόπο αναδημιουργίας τους (σύμφωνα με τον άλλο θεμελιώδη Ηρακλειτικό κανόνα " **τα πάντα ρει**"), αλλά αυτή η διαδικασία βρίσκεται έξω από το όριο γνώσης της σημερινής ανθρώπινης πραγματικότητας, εκτός μόνο γι' αυτούς στους οποίους έχει δοθεί "γνώσις το μυστήριον της βασιλείας του Θεού."

"..Πυρ ήλθον βαλεῖν ἐπὶ τὴν γῆν, καὶ τι θέλω εἰ ἤδη ἀνήφθη; βάπτισμα δε ἔχω βαπτισθῆναι, καὶ πῶς συνέχομαι ἕως οὐ τελεσθῇ. δοκεῖτε ὅτι εἰρήνην παραγενόμεν δύναι ἐν τῇ γῇ; οὐχί. λέγω ὑμῖν, ἀλλ' ἡ διαμερισμὸν,"¹⁹¹ μας λέγει ο Ιησούς. Που έχει την έννοια "Φωτιά ήλθα να βάλω πάνω στη γη και τι άλλο θέλω αν ήδη έχει ανάψει. έχω ένα βάπτισμα για να βαπτιστώ και πόσο αναμένω μέχρι να ολοκληρωθεί αυτό. Νομίζετε ότι ήλθα για να δώσω ειρήνη πάνω στη γη. Όχι σας λέγω, όχι ειρήνη αλλά διαχωρισμό."

Πολλοί, αυτό το απόσπασμα το εξηγούν σαν τις συνέπειες που θα φέρει πάνω στους ανθρώπους η πίστη στη νέα θρησκεία του Χριστού, η οποία αναγκαία θα δημιουργούσε καταστάσεις αντίθεσης και διαχωρισμού μεταξύ των ανθρώπων των αδελφών μεταξύ τους, των συγγενών κ.λ.π.

Τούτο προκύπτει και από τις ανάλογες φράσεις του Ιησού που είναι καταχωρημένες στο Ευαγγέλιο του Ματθαίου και συγκεκριμένα στο κεφ. 10 34 και επόμενα.¹⁹²

¹⁹¹ Λουκάς 12 49.

¹⁹² "Μη νομίζετε ότι ήλθον βαλεῖν εἰρήνην ἐπὶ τὴν γῆν. οὐκ ήλθον βαλεῖν εἰρήνην, ἀλλὰ μάχαιραν, ήλθον γὰρ διχάσαι ἄνθρωπον κατὰ τοῦ πατρὸς αὐτοῦ καὶ θυγατέρα κατὰ τῆς μητρὸς αὐτῆς καὶ νύμφην κατὰ τῆς πενθερᾶς αὐτῆς. καὶ ἐχθροὶ τοῦ ἀνθρώπου

Καταλαβαίνετε λοιπόν ότι με τα αποσπάσματα αυτά, ο ιδρυτής της θρησκείας της αγάπης, ο Ιησούς, δεν μας λέγει ότι ήλθε στη γη για να σπείρει αδελφοκτόνο σπαραγμό, αλλά μας υπενθυμίζει, την αρχέγονη έννοια του πολέμου, της έριδας και της ανάγκης, πάνω στην οποία είναι δομημένη αυτή η φάση της εκδήλωσης του θείου, που σαν τέτοια περνά και στις ανθρώπινες σχέσεις και δημιουργεί τις καθημερινές αλλά και διαχρονικές αντιθέσεις πάνω σε υλικά συμφέροντα, σε ιδεολογικές ή θρησκευτικές ή γενικά πνευματικές αντιθέσεις. Πόλεμος λοιπόν ο των πάντων πατήρ.

οι οικιακοί αυτού."

ΑΠ' ΤΟΝ ΗΡΑΚΛΕΙΤΟ ΣΤΟΥΣ ΣΟΥΦΙ

Ο Ηράκλειτος είχε ασκήσει μεγάλη επίδραση στους συγχρόνους του, καίτοι δεν έτυχε της καθολικής αποδοχής των μεγάλων ονομάτων της μετά απ' αυτόν κλασσικής Ελληνικής αρχαιότητας, περισσότερο απ' το δυσνόητο περιεχόμενο των κειμένων του.

Ο Αριστοτέλης είναι επιφυλακτικός και σχεδόν αρνητικός, ανεξάρτητα από το γεγονός ότι αναφέρεται μ' εκπληκτική συχνότητα στα έργα του στον Σκοτεινό κι έχει δώσει πλούσια δοξογραφικά στοιχεία κι όπως είπα πιο πάνω έχει επηρεαστεί βαθιά απ' αυτόν.

Πολλά από τα αποσπάσματα του Ηράκλειτου, διασώθηκαν ή επιβεβαιώθηκαν μέσα απ' τα έργα του Αριστοτέλη.¹⁹³

Ο Σωκράτης, είδαμε πως απάντησε όταν ο Ευριπίδης του έδωσε το έργο του Ηράκλειτου και το διάβασε, μίλησε για Δήλιο βουτηχτή.¹⁹⁴

Ο Πλάτωνας, είναι πολύ επηρεασμένος αλλά διαφοροποιημένος φιλοσοφικά σε σχέση τον Ηράκλειτο.

Εκείνοι που επηρεάστηκαν ίσως περισσότερο ήσαν μερικοί απ' τους Σοφιστές, κυρίως ο Πρωταγόρας οι Σκεπτικοί και οι Στωϊκοί. Επίσης ο Ηράκλειτος επηρέασε και τους τραγικούς και κυρίως τον Ευριπίδη. Πολλοί αναρωτιούνται εάν έχει επηρεαστεί από το έργο του Ηράκλειτου ο μεγάλος ποιητής της αρχαιότητας Πίνδαρος.¹⁹⁵ Η προ-

¹⁹³ Μόνο στα Ηθικά Νικομάχεια, εγώ έχω επισημάνει πολλές αναφορές στον Ηράκλειτο και αυτούσια κάποια αποσπάματά του.

¹⁹⁴ Στην Ελληνική αρχαιότητα οι κολυμβητές της Δήλου, θεωρούνταν φαίνεται διαίτερα ικανοί.

¹⁹⁵ Πίνδαρος (Κύνος Κεφαλαίς Βοιωτίας 522 ή 518 Ἄργος 440 π.Χ.). Ο μεγαλύτερος λυρικός ποιητής της Ελλάδας. Τα σωζόμενα έργα του είναι τα ΟΛΥΜΠΙΟΝΙΚΑΙ, ΠΥΘΙΟΝΙΚΑΙ, ΝΕΜΕΟΝΙΚΑΙ, ΙΣΘΜΙΟΝΙΚΑΙ και ΤΑ ΑΠΟΣΠΑΜΑΤΑ. Ήταν τέτοια η φήμη του και το κύρος του στην αρχαιότητα, ως υπάρ-

σωπική μου γνώμη είναι ότι σε πολλά από τα ποιήματα του Πίνδαρου, μπορεί κανείς εύκολα να διακρίνει την Ηρακλειτική σκέψη.

Ο Ηράκλειτος, όπως είπαμε, δεν είχε Σχολή, ανάλογη με την Ακαδημία του Πλάτωνα ή το Λύκειο του Αριστοτέλη. Είχε μερικούς μαθητές -οπαδούς και στην κυριολεξία επίδοξους επεξηγητές ή ερμηνευτές του έργου του, μεταξύ των οποίων ήταν και ο Κρατύλος, ο δάσκαλος του Πλάτωνα, το όνομα του οποίου φέρει και ο πασίγνωστος διάλογος του μαθητή του.

Πιο κάτω θα αναλύσουμε, με λίγα λόγια φυσικά, τις φιλοσοφικές σχολές και τις δοξασίες που επικράτησαν στους τελευταίους π.Χ. αιώνες και στους πρώτους μ.Χ. με γεωγραφική βάση την Μεσόγειο και κυρίως την πόλη της Αλεξάνδρειας. Μεσα σ' αυτό το χωνευτήρι των ιδεών, της επιστήμης και των τεχνών, αυτής της φοβερής εμπειρίας της ανθρωπότητας που δεν είχε προηγούμενο, ούτε και συνέχεια, αυτής της Αλεξάνδρειας, που μερικοί, ακόμη και σύγχρονοι Έλληνες, την αποκαλούν Αιγυπτιακή, ενώ ήταν καθαρά Ελληνική, την Αλεξάνδρεια των Πτολεμαίων, της βιβλιοθήκης της, που ήταν η μεγαλύτερη συλλογή γνώσεων που υπήρξε, σε όλες τις εποχές της γνωστής ανθρωπίνης ιστορίας. Η Αλεξάνδρεια αποτέλεσε την μήτρα στην οποία κυήθηκε όλη η νεώτερη σκέψη, με αρχή την Ευρωπαϊκή και στη συνέχεια την παγκόσμια.

Σ' αυτές τις γειτονιές της Αλεξάνδρειας, ελάτε να προσπαθήσουμε να εντοπίσουμε την ροή της Ηρακλειτικής σκέψης από την αρχαιότητα, στα νεώτερα χρόνια, που αρχίζουν από τον μεσαίωνα και συνεχίζονται μέχρι σήμερα, δηλαδή στην παραμονή του 20ου αιώνα, και μάλιστα στην παραμονή κατά κυριολεξία, αφού το βιβλίο αυτό γράφεται από το 1995 (άνοιξη) μέχρι το καλοκαίρι του 1999.

χει η παράδοση όταν το έτος 335 ο Μέγας Αλέξανδρος τιμώρησε την Θήβα με πλήρη καταστροφή τα μόνα οικήματα που διασώθηκαν ήταν τα ιερά και το σπήλι του ποιητή.

Ο Γνωστικισμός

Ο Γνωστικισμός είναι μεγάλη φιλοσοφική κίνηση η οποία αρχικά εμφανίστηκε τις παραμονές του Χριστιανισμού και μετά εμφανίστηκε με μορφή Χριστιανική.

Ο προχριστιανικός Γνωστικισμός προήλθε από πιθανή συγχώνευση και ανάμιξη του δυαδισμού των δοξασιών του Ζωροαστρισμού, της αστρολογίας των Χαλδαιών, της Πυθαγόρειας και Πλατωνικής φιλοσοφίας. Διά των Εσσαίων και του πλατωνικού Φίλωνα του Ιουδαίου ή Αλεξανδρινού ¹⁹⁶ μπήκανε και στον Ιουδαϊσμό και στη συνέχεια μεταλλάχτηκαν σε Χριστιανική παραλλαγή των πρώτων μ.Χ.

¹⁹⁶ Εβραίος φιλόσοφος της Αλεξανδρινής Σχολής. Γεννήθηκε 30 περίπου χρόνια πριν την γέννηση του Χριστού, στην Αλεξάνδρεια και πέθανε περίπου 50 χρόνια μ.Χ. Υιοθέτησε απολύτως τα μυστικά δόγματα της Σχολής του και δίδασκε ότι οι Γραφές των Εβραίων περιείχαν ένα σύστημα αλληγοριών που είναι η πραγματική πηγή όλης της θρησκευτικής και φιλοσοφικής γνώσεως, η πραγματική σημασία της οποίας αποκλείονταν απ' τους κοινούς ανθρώπους, στους οποίους παραδίδονταν μόνο η εξωτερική σημασία των λόγων. Υποστηρίζει την απόλυτη υπερβατικότητα του Θεού-δημιουργού εν σχέσει με τον κόσμο-δημιούργημα. Το καθήκον να πλησιαστεί αυτή η υπερβατικότητα και να αποκατασταθεί ένας δεσμός μεταξύ Θεού και κόσμου αντιπροσωπεύεται από μία σειρά δυνάμεων που αποτελούν τον ιδανικό κόσμο, ο οποίος συγχρόνως υπόκειται και περιλαμβάνεται στον Λόγο, που έχει γεννηθεί από το Θεό, αλλά είναι τέλειος και άυλος ώστε να γίνεται όμοιος με τον Θεό. Βλέπουμε εδώ πως ο Φίλωνας μιλάει κι αυτός για τον Λόγο, με Ηρακλειτικό δάλεγε κανείς τρόπο, σημείο ότι ο Ηράκλειτος ή τουλάχιστον η σκέψη του, δεν του ήταν άγνωστη. Ο Φίλων επηρέασε βαθύτατα και τη Χριστιανική σκέψη αλλά και τους Γνωστικούς. Αξίζει να σημειωθεί ότι ο Rudolf Steiner στο βιβλίου του Η ΑΡΧΑΙΑ ΣΟΦΙΑ ΚΑΙ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΣΜΟΣ μας λέγει ότι: Λέγονταν πως ο Φίλωνας ήταν ο Πλάτων ξαναγεννημένος. Βλέπε σελίδα 69.

αιώνων.

Πάντως σημαντική ήταν η επίδραση πάνω στον Γνωστικισμό των δοξασιών του Ερμή του Τρισμέγιστου. Ο Ερμής ο Τρισμέγιστος, θεωρείται μυθικό πρόσωπο, που ταυτίζεται με τον Θεό των Αιγυπτίων Θωθ ή Τοτ ή Τατ. Είναι ο αντίστοιχος Θεός των Ελλήνων Ερμής. Τα Ερμητικά κείμενα, που θεωρείται ότι γράφτηκαν από το Ερμή, δεν υπάρχουν. Το καιρό των Πτολεμαίων (4ος με 1ος π. Χ. αιώνας) μεταφράστηκαν στα Ελληνικά από τον Αιγύπτιο Ιερέα Μανέθωνα, καλό γνώστη της Ελληνικής γλώσσας, αλλά και των ιερογλυφικών. Ο Μανέθωνας ισχυρίζεται ότι μεταγράφει από τα ιερά κείμενα. Πάντως το πιο πιθανό είναι ότι μεταφράστηκαν ή γράφτηκαν τον 2ο π.Χ. αιώνα αλλά από τα διάφορα ιστορικά και αρχαιολογικά στοιχεία η ιστορία του Μανέθωνα θεωρείται αυθεντική και έγκυρη.

Αυτό δεν αποκλείει όμως την εκδοχή ότι μέσα σ' αυτά τα Ερμητικά κείμενα, εισχώρησαν, Πλατωνικές και μεταπλατωνικές δοξασίες, δοξασίες των Στωϊκών και των λοιπών αρχαίων Ελληνικών σχολών που με την σειρά τους είχαν διαποτισθεί με την Ηρακλειτική σκέψη.¹⁹⁸

Ας δούμε όμως μερικά από τα κείμενα αυτά:

"ο δε Ποιμάνδρης εμοί. Ενόησας, φησί, την θέαν ταύτην ότι και, βούλεται: και Γνώσομαι, έφην εγώ. — Το φως εκείνο, έφη, εγώ Νους ο σος θεός ο προ φύσεως υγράς της εκ σκότους φανείσης. ο δε εκ Νοός φωτεινός Λόγος υιός θεού." Που σημαίνει: "Και τότε ο Ποιμάνδρης μου είπε: Κατάλαβες τι σημαίνει αυτό το όραμα; Κι εγώ του αποκρίθηκα:: Κατάλαβα— Το φως εκείνο είπα είμαι εγώ, ο Νους, ο θεός σου, εκείνος που υπήρχε πριν από την υγρά φύση και το σκοτάδι και ο φωτεινός Λόγος που εκπορεύεται από τον Νου είναι υιός Θεού."¹⁹⁹

¹⁹⁷ Ερμού του Τρισμέγιστου ΕΡΜΗΤΙΚΑ ΚΕΙΜΕΝΑ Εκδόσεις ΠΑΡΑΣΚΗΝΙΟ Αθήνα 1990 σελ. 8 επόμ. Αλλά πάνω στο θέμα αυτό έχουν διατυπωθεί και αντίθετες απόψεις, όπως θα δούμε πιο κάτω.

¹⁹⁸ Ερμού του Τρισμέγιστου ΕΡΜΗΤΙΚΑ ΚΕΙΜΕΝΑ Εκδόσεις ΠΑΡΑΣΚΗΝΙΟ Αθήνα 1990 σελ. 8 επόμ.

¹⁹⁹ Ερμού του Τρισμέγιστου ΕΡΜΗΤΙΚΑ ΚΕΙΜΕΝΑ Εκδόσεις

Βλέπουμε λοιπόν, σ' αυτό το μικρό απόσπασμα, ότι περιλαμβάνονται δυο βασικές Ηρακλειτικές θέσεις, ο Λόγος ο οποίος εκπορεύεται από το θείον, και που τα πάντα στην εκδηλωμένη πραγματικότητα ρυθμίζονται κυριαρχικά απ' αυτόν, όπως μας λέγει στο απ. 1 και όπως αυτά τα αντιμετωπίσαμε πιο πάνω και θά ασχοληθούμε και στην συνέχεια, αλλά και το γεγονός ότι αποκαλεί την φύση υγρά. Όπως είδαμε στο κεφάλαιο "Τα Κλειδιά" και συγκεκριμένα στο υποκεφάλαιο το **Το κλειδί του νερού**, αλλά και σε άλλα σημεία του βιβλίου αυτού, το νερό είναι το κυρίαρχο στοιχείο αυτής της εκδήλωσης και στην ανώτερη αλχημεία σηματοδοτεί τον ορισμό της σημερινής εκδήλωσης, το σημερινό σύμπαν.

Ας δούμε πιο κάτω τι μας λέγει η ανάλογη φράση που περιλαμβάνεται στο φερόμενο σαν γραμμένο από τον Ερμή τον Τρισμέγιστο βιβλίο με τον τίτλο "σμαράγδινος πίναξ".

"Κι όμως τα πράγματα προήλθον εξ Ενός πράγματος, διά της Σκέψεως Ενός, ούτω τα πράγματα εγεννήθησαν εκ του Όντος τούτου δια προσαρμογής. (adaptatio)."²⁰⁰

Μήπως κι εδώ δεν βλέπουμε, όπως είδαμε και πιο πάνω στο κεφάλαιο "Τα Κλειδιά", την ταυτότητα αυτής της φράσης του Θωθ, με την Ηρακλειτική σκέψη και πιο ειδικά με το απόσπασμα "...και εκ πάντων εν και εξ ενός πάντα.." (απ. 10) και από όλα το ένα κι απ' το ένα τα πάντα..". Τα πράγματα παρουσιάζουν μια περίεργη ταυτότητα. Εκείνο το οποίο μένει να ερευνήσουμε είναι το ποιος πήρε από ποιον;

Τον 6ο π.Χ. αιώνα, δεν κυκλοφορούσαν Ερμητικά κείμενα ή τουλάχιστο, δεν κυκλοφορούσαν, αυτά τα Ερμητικά κείμενα, που παρέλαβε η δυτική σκέψη και πάνω σ' αυτά στηρίχθηκε όλη η μετέπειτα Ερμητική εσωτερική επιστήμη, είτε αυτή λέγεται Ερμητισμός, είτε λέγεται Αλχημεία, είτε λέγεται Ταρώ, είτε λέγεται Καββάλα, είτε λέγεται οτιδήποτε άλλο. Μήπως όμως ο Ηράκλειτος είχε υπ' όψει του

ΠΑΡΑΣΚΗΝΙΟ Αθήνα 1990 σελ. 20 επόμ

²⁰⁰ βλ. Ερμού Τρισμέγιστου Ο ΣΜΑΡΑΓΔΙΝΟΣ ΠΙΝΑΞ, εκδόσεις ΔΙΜΕΛΗ, Αθήνα 1998, πάνω σε κείμενο της βιβλιοθήκης Σφιγγός του Πέτρου Γράβιγγερ.

τα αρχέτυπα από τα οποία μετάφρασε ο Μανέθωνας; Είναι μια εκδοχή την οποία εγώ προσωπικά δεν την αποκλείω, αλλά από κανένα στοιχείο δεν επιβεβαιώνεται. Εκείνο όμως το οποίο είναι βέβαιο, είναι το γεγονός ότι στα χρόνια που ο Μανέθωνας υποτίθεται ότι μετάφραζε από τα αρχέτυπα του Ερμή του Τρισμέγιστου, η Ηρακλειτική σκέψη, κυκλοφορούσε σε επάρκεια στον πνευματικό ορίζοντα της Αλεξάνδρειας. Εγώ έκανα κάποιες σκέψεις, εσείς βγάλτε τα συμπεράσματά σας.

Για τον Μανέθωνα και το έργο του υπήρχαν αντιρρήσεις από τα πρώτα μεταχριστιανικά χρόνια, στην συνέχεια μέχρι και τον μοναχό Γεώργιο Σύγγελο (800 περίπου μ. Χ.), αλλά ακόμη και σήμερα, που το έργο του γίνεται εν μέρει δεκτό από τους Αιγυπτιολόγους.²⁰¹

Ο Jacques Lacarriere, έχει γράψει ένα μοναδικό βιβλίο πάνω στους γνωστικούς.²⁰²

Ο Λακαριέρ μας περιγράφει την δυσχέρεια να ξεδιαλύνει κανείς από το υλικό που υπάρχει για τους γνωστικούς την αλήθεια από το ψέμμα, γιατί όπως γράφει, την κάθε πληροφορία την οποία έχουμε για τους γνωστικούς προέρχεται από τους αντιπάλους τους χριστιανούς συγγραφείς των πρώτων χριστιανικών αιώνων.

Από τη σκέψη ή από τις σκέψεις των γνωστικών, από τα κολοσσιαία συστήματα που είχαν ιδρύσει μερικοί άνθρωποι συνεπαρμένοι από την αλήθεια δε μένουν λοιπόν παρά μερικά ψίχουλα. Τι αυθεντικό και αντικειμενικό θα γνωρίζαμε σήμερα για τις πολιτικές θεωρίες του Τρότσκι,²⁰³ του Μαχνώ, της Ρόζας Λούξεμπουργκ,²⁰⁴ αν τα μό-

²⁰¹ Βλ. Graham Hancock "ΑΠΟΤΥΠΩΜΑΤΑ ΘΕΩΝ", εκδόσεις ΛΙΒΑΝΗ-"ΤΟ ΚΛΕΙΔΙ", Αθήνα 1997, σελίδα 374 επ.

²⁰² Jacques Lacarriere ΟΙ ΓΝΩΣΤΙΚΟΙ εκδόσεις Χατζηνικολή Αθήνα 1975.

²⁰³ Ψευδώνυμο του Λέοντα Νταβίνοβιτς Μπρονστάϊν, Ρώσου επαναστάτη, Εβραϊκής καταγωγής (Γιάνοβκα-Χερσών 1879, πόλη του Μεξικού 1940). Ένας απ' τους πρωτεργάτες της Ρωσικής επανάστασης. Στην επανάσταση του 1905 ήταν πρόεδρος του Σοβιέτ της Πετρούπολης. Μετά την αποτυχία, διέφυγε στο εξωτερικό απ' όπου γύρισε το 1917 και προσχώρησε στους

να αποσπάσματα που σώζονταν, συνοψίζονταν σε μερικά, ας πούμε, πλήρη, χωρία της επίσημης ιστορίας του Κομμουνιστικού Κόμματος της ΕΣΣΔ, σ' ένα κεφάλαιο με τίτλο: "αποστάτες και απροσανατόλιστοι προδότες". Αυτό έγινε στην πραγματικότητα και με τους γνωστικούς, αν εξαιρέσουμε μερικά πολύ σπάνια κείμενα που ανακαλύφθηκαν τον περασμένο αιώνα κι ένα πιο πρόσφατο σύνολο έργων τους που ήρθε στο φως μετά απ' τον δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο στις σπηλιές της Άνω Αιγύπτου. Ακόμη και όταν

μπολσεβίκους. Με την επικράτηση της μπολσεβίκικης επανάστασης, έγινε επίτροπος των Εξωτερικών υποθέσεων της Ρωσίας και στη συνέχεια επίτροπος των Στρατιωτικών και του Ναυτικού. Θεωρείται ο ιδρυτής του κόκκινου στρατού, τον οποίο οδήγησε στη νίκη. Από το 1924 ήρθε σε σύγκρουση με τον ανερχόμενο, Στάλιν και μετά τον θάνατο του Λένιν εξορίστηκε στην Πρίγκηπο (Τουρκία), την Γαλλία και την Νορβηγία και μετά εγκαταστάθηκε στην πόλη του Μεξικού. Στις περιβόητες δίκες της Μόσχας, όπου ο Στάλιν δολοφόνησε όλο το ανθρωπινό υλικό του μπολσεβίκικου κόμματος, με το πρόσχημα ότι ήταν προδότες, δικάστηκε ερήμην σε θάνατο και συγκεκριμένα το έτος 1936 στη γευτοδίκη των Ζηνοβιέφ-Καμένεφ. Τέλος εκτελέστηκε από πράκτορα του Στάλιν, στην πόλη του Μεξικού το 1940. Δεινός ρήτορας και συγγραφέας έγραψε πολυάριθμα βιβλία μεταξύ των οποίων, "Η ΠΡΟΔΟΜΕΝΗ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ", "Η ΔΙΑΡΚΗΣ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ", "ΤΑ ΕΓΚΛΗΜΑΤΑ ΤΟΥ ΣΤΑΛΙΝ", "ΤΡΟΜΟΚΡΑΤΙΑ ΚΑΙ ΚΟΜΜΟΥΝΙΣΜΟΣ", "ΦΙΛΟΛΟΓΙΑ ΚΑΙ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ" κ.α.

²⁰⁴ Ρόζα Λούξεμπουργκ Γερμανίδα επαναστάτρια (Πολωνία 1870- Βερολίνο 1919). Σπουδασε φυσικομαθηματικός και μετά οικονομικές επιστήμες. Θεωρείται απ' τους μεγάλους θεωρητικούς του Μαρξισμού, έγραψε πολλά βιβλία μεταξύ των οποίων το ΜΕΤΑΡΡΥΘΜΙΣΗ Η ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ, που ήταν απάντηση στις ρεβιζιονιστικές θέσεις του Κάουτσκι. Το 1905 έλαβε μέρος στη Ρωσική επανάσταση και σύστησε με τον Καρλ Λίμπκνεχτ την επαναστατική ομάδα του ΣΠΑΡΤΑΚΟΥ, σε μνήμη του Θρακιώτη επαναστάτη κατά της Ρώμης. Το 1919 δολοφονήθηκε μαζί με τον Λίμπκνεχτ.

οι καταγγελίες ορισμένων Πατέρων της Εκκλησίας δίνουν την εντύπωση εντιμότητας και καλόπιστης προσπάθειας να κατανοήσουν τη γνώση, παραμένει γεγονός ότι τα χωρία αυτά διαλέχθηκαν για να καταγγείλουν τη διδασκαλία και δεν μπορούν να είναι παρά αποσπασματικά και μεροληπτικά."

Οι γνωστικοί πίστευαν στην πάλη μεταξύ των δυο δυνάμεων του καλού και του κακού, του άσπρου και του μαύρου. Η πίστη αυτή αποδόθηκε από τους μελετητές των, στην επιρροή του Μανιχαϊσμού.

Ο Μανιχαϊσμός, είναι φιλοσοφική και θρησκευτική οργάνωση που εμφανίστηκε τον 3ο μ.Χ. αιώνα. Το όνομά του το πήρε από τον Μάνη ή Μανιχαίο. Ο Μάνης ήταν Πέρσης φιλόσοφος και μυστικιστής. Γεννήθηκε από αριστοκρατική οικογένεια το έτος 215 μ.Χ. και σπούδασε φιλοσοφία και επιδόθηκε στη μελέτη των θρησκειών. Από ηλικίας 27 ετών άρχισε τη διδασκαλία του και την συνέχισε για 30 χρόνια. Ο Μάνης έλεγε πως είναι διάδοχος του Ζωροάστρη του Βούδδα και του Ιησού και διαβεβαίωνε ότι είναι αυτός που υποσχέθηκε ν' αποστείλει ο Ιησούς ο Παράκλητος.

Έγραψε πολλά βιβλία στη Συριακή διάλεκτο, τα οποία τα μετάφρασε μετά στην Περσική και την Ελληνική.²⁰⁵

Ωστόσο, η διδασκαλία του Μάνεντα και η εξάπλωση των ιδεών του, ενόχλησε τους Πέρσες μάγους οι οποίοι έπεισαν τον τότε βασιλέα των Περσών Βαχράμ τον Α' να συλλάβει και να θανατώσει τον Μάνη σαν αιρετικό. Η θανάτωσή του έγινε το έτος 275 μ. Χ.

Απ' τα βιβλία του Μανιχαίου δεν απόμεινε τίποτα. Όσα ήταν γνωστά για τον Μάνη, προέρχονταν από εχθρούς των Μανιχαίων και κυρίως από τον Άγιο Αυγουστίνο²⁰⁶

²⁰⁵ Περισσότερες λεπτομέρειες για τον Μάνη βλ. Παναγιώτη Καννελόπουλου ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΟΥ ΕΥΡΩΠΑΪΚΟΥ ΠΝΕΥΜΑΤΟΣ εκδόσεις Δ.ΓΙΑΛΕΛΗΣ τόμος Α' Αθήνα 1976 σελ. 160.

²⁰⁶ Αυγουστίνος Αυρήλιος (354-430 μ.Χ.) Άγιος Πατέρας της Καθολικής εκκλησίας. Γεννήθηκε από μητέρα χριστιανή, την Αγία Μόνικα και πατέρα ειδωλολάτρη, τον δέκαρχο Πατρίκιο.

Μετά την ανακάλυψη των παπύρων από τους Γερμανούς Σμιτ και Πολότσκ, που είδαμε πιο πάνω, μάθαμε μερικά αυθεντικά πράγματα. για τη διδασκαλία του. Ο Μανιχαίος δίδασκε την κοσμογονική πάλη μεταξύ του Φωτός και του Σκότους, μεταξύ του Ορμούζ και του Αχριμάν, των δυο δυνάμεων του καλού και του κακού, τις οποίες καθορίζει ο δυαδισμός του Ζωροάστρη.

Οι απόψεις του Μανιχαίου, αποτελούν συνέχεια των Μιθραϊκών Μυστηρίων. Ο Μανιχαίος όπως είδαμε γεννήθηκε 750 χρόνια μετά τον Ηράκλειτο και 2 αιώνες περίπου μετά τον Απολλώνιο τον Τυανέα και μερικά χρόνια μετά την απαρχή του νεοπλατωνισμού και σπούδασε φιλοσοφία. Είναι μια εποχή που το έργο του Ηράκλειτου ή υπήρχε ολόκληρο ή κυκλοφορούσαν εκτενείς επιτομές του.²⁰⁷ Έζησε σ' ένα χώρο που κυριαρχούσε ο Μιθραϊσμός και ο Ζωροαστρισμός και που είναι σίγουρο ότι επισκέφτηκε ο Απολλώνιος ο Τυανέας, αλλά και σ' ένα χώρο που έγινε πριν μερικούς αιώνες, ένα πρωτοφανές μπόλιασμα της ανατολικής σκέψης με την Ελληνική με τις κατακτήσεις του Μεγάλου Αλεξάνδρου. Όλα αυτά βέβαια δεν πιστοποιούν μια βέβαιη επιρροή της Ηρακλειτικής σκέψης πάνω στον Μανιχαίο, αλλά καθιστούν πολύ πιθανή την επιδρασή της. Εκείνο που πιστοποιεί μ' επάρκεια μια τέτοια επιρροή, είναι οι βασικές αρχές του Μανιχαϊσμού, οι οποίες περιέχουν σαφείς αναφορές στις θεμελιακές Ηρακλειτικές αρχές.

"Εσύ κι Εγώ δεν είμαστε παρά ένα"

Αρχικά ήταν οπαδός του Μανιχαϊσμού, αλλά με την επίδραση του νεοπλατωνικού Αγίου Αμβροσίου, ο οποίος του μετέδωσε την νεοπλατωνική φιλοσοφία και τον έπεισε ότι μέσα απ' αυτή μπορεί να ερμηνευτεί η Αγία Γραφή, μεταστράφηκε. Και για τον Αυγουστίνο μπορείτε να βρείτε περισσότερες λεπτομέρειες στο βιβλίο του Παναγιώτη Καννελόπουλου ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΟΥ ΕΥΡΩΠΑΪΚΟΥ ΠΝΕΥΜΑΤΟΣ εκδόσεις Δ.ΓΙΑΛΕΛΗΣ τόμος Α' Αθήνα 1976, το οποίο έχει υπότιτλο "από τον Αυγουστίνο ως το Μιχαήλ-Άγγελο".

²⁰⁷ Πολλοί απ' τους βιογράφους και δοξογράφους, έζησαν εκείνη την εποχή ή και μεταγενέστερα.

Σίμωνας ο Μάγος

Ο Σίμωνας ο μάγος, γεννήθηκε στην Γκίττα της Σαμάρειας. Πιθανόν και ταυτίζεται με αυτόν που αναφέρεται στις πράξεις των Αποστόλων.²⁰⁸ Κατά τους πατέρες της Χριστιανικής εκκλησίας, που βέβαια, ήταν όλοι ενάντιοι, έζησε περιπλανώμενος μαζί με μια πρώην πόρνη με το όνομα Ελένη που την περιμάζεψε από μια τρώγλη της Τύρου και edίδασκε την αντίθεση του αληθινού Θεού με τον αυτόν Θεό που έπλασε και που κατατυρραννάει τον κόσμο. Αυτός ο τελευταίος "Θεός, είναι ο Θεός των Εβραίων, ο Γιαχβέ ή Γεχωβάς ή Ελωάμ. Αυτός έδωξε τον άνθρωπο από τον παράδεισο είναι κακός κι εκδικητικός. Ο άνθρωπος φέρει μέσα του την σπίθα του αληθινού Θεού. Περιέχει σε σμικρογραφία και "εν δυνάμει" τις δυνάμεις της δημιουργίας του Σύμπαντος, που πρώτη του ενοποιός αρχή είναι η φωτιά.

Το ΤΑΡΩ

Πολλοί νομίζουν ότι το Ταρώ δεν είναι τίποτα περισσότερο από τα γνωστά τραπουλόχαρτα που μ' αυτά παίζονται διάφορα παιχνίδια ή ασκείται ένα είδος μαντείας. Αυτή η τελευταία ιδιότητα του Ταρώ στις μέρες μας, είναι πολύ επίκαιρη. απ' όλα τα μίντια και πρώτα απ' όλα απ' την TV. Το Ταρώ που προβλέπει το μέλλον σας και τα λοιπά. Τα πράγματα όμως δεν είναι ακριβώς έτσι, όπως θα δούμε πιο κάτω.

Η καταγωγή του Ταρώ, είναι ουσιαστικά άγνωστη και χάνεται στα βάθη των αιώνων. Πολλές εκδοχές έχουν διατυπωθεί για την καταγωγή του Ταρώ, χωρίς καμιά να προσφέρει προσήκουσες απτές αποδείξεις για να θεωρείται απόλυτα αληθινή.

Το ταρώ στα νεώτερα χρόνια εμφανίστηκε στην Ιταλία και συγκεκριμένα στις πόλεις της Βενετίας, της Φλωρεντίας και της Μπολόνιας στους 13ο και 14ο μ. Χ αιώνες. Η σειρά της Βενετίας αποτελείται από 78 κάρτες από τις οποίες οι 22 είναι τα μείζονα κλειδιά (κυρίως Τα-

²⁰⁸ Π.Α, 8, 9-13

ρώ ή Ταρόκ, Tarochino). Οι κάρτες αυτές περιέχουν συμβολικές παραστάσεις που ονομάζονται θρίαμβοι ή αρκάνες²⁰⁹ που είναι τελείως ακατάλληλες για χαρτοπαιξία. Οι υπόλοιπες 56 κάρτες, αποτελούν τα ελάσσονα κλειδιά και διαιρούνται σε 4 κατηγορίες που αποτελούνται από 14 κάρτες η καθεμιά.

Οι τέσσερες κατηγορίες των ελάσσονων κλειδιών του ταρώ είναι οι πολύ γνωστές παραστάσεις:

♠=μπαστούνι=ραβδί=σκήπτρο

♥=κούπα=κύπελλο

♣=σπαθί=ξίφος

♦ ή Ο (δίσκος) =άστρο(★)=καρρώ=δηνάριο.

Η σημερινή κοινή και εν χρήσει τράπουλα έχει 52 φύλλα κι όχι 56. Τούτο είναι αποτέλεσμα του γεγονότος ότι αφαιρέθηκαν 4 κάρτες, από τις αρχικές 56. Πραγματικά υπάρχουν 4 φιγούρες στο ταρώ. α) Ρήγας, βασιλιάς. β) Ντάμα, βασίλισσα. γ) Ιππότης, καβαλλιέρος και δ) Βαλές, υπηρέτης. Στην κοινή τράπουλα έχουν αφαιρεθεί οι τέσσερες φιγούρες του Ιππότη, ίσως γιατί αυτό ταίριαζε στις χαρτοπαικτικές ανάγκες, αλλά κυρίως, κατά την γνώμη μου, γιατί αυτοί οι χρήστες της τράπουλας, δεν γνώριζαν ότι η τετράδα των φιγούρων του ταρώ είναι στοιχειώδης και αδιάσπαστη μια και οι 4 φιγούρες συμβολίζουν τα 4 στοιχεία της ύλης: γη, νερό, αέρας, φωτιά και οπωσδήποτε αυτός ο περιορισμός δεν ταιριάζει με την τετραπλή διάκριση των λοιπών τραπουλόχαρτων, όπως είδαμε πιο πάνω.

Ένας από τους μελετητές του ταρώ ο Όσβαλντ Βιρτ²¹⁰ σημειώνει πάνω στις 4 φιγούρες και τα 4 σύμβολα των ελάσσονων κλειδιών:

²⁰⁹ Από τη Λατινική λέξη *arcanum* που σημαίνει το μυστικό, το απόκρυφο, αυτό που δεν αποκαλύπτεται.

²¹⁰ Όσβαλντ Βίρτ. Γάλλος εσωτεριστής. Γεννήθηκε πιθανό το 1860. Διατέλεσε γραμματέας του Στανισλάς ντε Γκουάιτα (1860-1898), μεγάλου Γάλλου εσωτεριστή. Στα 1889 ο Βίρτ ζωγράφησε τις 22 αρκάνες και στα 1925 δημοσίευσε το βιβλίο του "The Taro of the Magicians"

Ρήγας, Βασιλεύς, Μπαστούνι. Το Βασιλικό σκήπτρο, η μαντική ή μαγική ράβδος, έμβλημα εξουσίας και αρρενωπής κυριαρχίας, ή άρρην αρχή, ο Πατέρας.

Ντάμα, Βασίλισσα, Κύπελλον, Κούπα, καρδιά. Το μαγικό κύπελλο των σπονδών, η γυναικεία δεκτικότητα, η χάρη, ευαισθησία και περικάλυψη. Θηλεία αρχή, η Μητέρα.

Ιππότης, Καβαλλιέρους, Σπαθί-Τριφύλλι. Το ξίφος της θέλησης και του Λόγου, το όπλο που σχηματίζει σταυρό και υπενθυμίζει την γόνιμη ένωση των δύο πρωταρχικών αρχών του άρρενος και του θήλεως. Συνεργασία των αντιθέτων και εκδήλωση του αντρόγυνου έρωτα. Το ξίφος συμβολίζει πιο κάτω την διεισδυτική δράση του Λόγου.

Βαλές, υπρέτης, Δηνάρια, Καρρώ, νομίσματα (εμβλήματα). Εμβληματικός δίσκος, σημείο πραγμάτωσης της θέλησης, ουσία όπου συμπυκνώνεται η πνευματική επήρεια. Ο καρπός, το τέκνο. Σύνθεση που επαναφέρει την τριάδα στη μονάδα.

Έτσι, χονδρικά, εδώ βλέπετε μια σύζευξη της Ηρακλειτικής σκέψης με το Ταρώ. Εδώ είναι ο Λόγος, η αρμονία των αντιθέτων και τόσα άλλα τα οποία έχουν ήδη αναπτυχθεί, αλλά και θα αναπτυχθούν στις πιο κάτω σελίδες του βιβλίου αυτού. Βέβαια ο Όσβαλντ Βιρτ δεν κάνει καμιά αναφορά στον Ηράκλειτο κι εγώ προσωπικά νομίζω ότι δεν μπορούσε να κάνει τέτοια αναφορά, μια και ο Ηράκλειτος για την περίοδο αυτή της Ανθρωπότητας και της εσωτερικής της σκέψης, ήταν ένας άγνωστος, καίτοι όλοι οι εσωτεριστές αυτών των αιώνων στην ουσία αναμασούσαν τον Ηράκλειτο, χωρίς να το ξέρουν. Για όλα αυτά, παρακαλείται ο αναγνώστης να διαβάσει τα πιο κάτω και κυρίως το κεφάλαιο ΤΕΡΡΑ ΙΝΓΚΟΚΝΙΤΑ.

Τα 22 μείζονα κλειδιά του ταρώ έχουν τα πιο κάτω ονόματα:

- 1.- Κάρτα 1. Ο Μάγος ή Ταχυδακτυλουργός
- 2.- Κάρτα 2. Η Πάπισσα ή Αρχιέρεια.
- 3.- Κάρτα 3. Η Αυτοκράτειρα.
- 4.- Κάρτα 4. Ο Αυτοκράτορας
- 5.- Κάρτα 5. Ο Πάπας ή Ιεροφάντης,
- 6.- Κάρτα 6. Οι Εραστές ή ο Ερωτευμένος
- 7.- Κάρτα 7. Το Άρμα.

8.- Κάρτα 8. Η Δικαιοσύνη ή Ισχύς.

9.- Κάρτα 9. Ο Ερημίτης.

10.-Κάρτα 10. Ο Τροχός της Τύχης.

11.-Κάρτα 11. Η Ισχύς ή Δικαιοσύνη.²¹¹

12.-Κάρτα 12. Ο Κρεμασμένος.

13.-Κάρτα 13. Ο Θάνατος

14.-Κάρτα 14. Η Εγκράτεια.

15.-Κάρτα 15. Ο Διάβολος

16.-Κάρτα 16. Ο Πύργος ή Ο Οίκος του Θεού.

17.-Κάρτα 17. Το Άστρο.

18.-Κάρτα 18. Η Σελήνη.

19.-Κάρτα 19. Ο Ήλιος.

20.-Κάρτα 20. Η Κρίση

21.-Κάρτα 21. Ο Κόσμος

22.-Κάρτα 0 ή 22. Ο Τρελλός ή Ο Ανόητος.

Εδώ βέβαια μη περιμένετε να αναλύσω περισσότερο αυτές τις αρκάνες του ταρώ γιατί αυτό είναι έξω απ' τα πλαίσια του βιβλίου. Πιο κάτω, όταν θα προσπαθήσω να συνδέσω το ταρώ με την Ηρακλειτική σκέψη, θα επιχειρήσω την ερμηνεία κάποιων καρτών των Αρκάνα.

Υπάρχει μεγάλη ποικιλία καρτών του ταρώ. Οι ποιητικές του ταρώ χωρίζονται ως εξής: α) Χειροποίητες κάρτες, δηλαδή κάρτες που ζωγραφίστηκαν με το χέρι κάποιου καλλιτέχνη και ανάγονται στα έτη 1450-1500 και είναι μάλλον βέβαιο ότι αποτελούν ολική ή μερική αντιγραφή παλαιότερων σειρών.²¹² β) Κάρτες τυπωμένες που εμφανίστηκαν στα έτη 1500-1700.²¹³ Η πιο αποδεκτή σειρά είναι η σειρά της Μασσαλίας και γ) Κάρτες που σχεδιάστηκαν μεταγενέστερα από διάφορους ερευνητές του ταρώ. (π.χ. Ταρώ του Κούρτ Ζεμπτελέν, Ετέϊλλα, Ταρώ του Γουαίτ, Ταρώ του Όσβαλντ Βίρτ, Ταρώ του Παπύς κ.λ.π.)

Ο πρώτος ίσως που ασχολήθηκε σοβαρά στα νεώ-

²¹¹ Αυτές οι διαφορές που προκύπτουν στην κατάταξη των μεγάλων κλειδιών του ταρώ οφείλεται στους διάφορους συγγραφείς που ασχολήθηκαν μεταγενέστερα μ' αυτό.

²¹² Βισκόντι Σφόρτζα, Γκρινγκονέ, Ντ' Εστέ κ.λ.π.

²¹³ Η πιο σημαντικές σειρές αυτών των καρτών είναι του Ρόζενβαλντ, Κατλίν Ζοφρουά, Κολόνα, Μασσαλίας κ.λ.π.

τερα χρόνια με το Ταρώ, ήταν ο Κουρτ Ζεμπελέν και μετά απ' αυτόν ο Γκυγιώμ Ποστέλ. Μετά ακολούθησαν πολλοί. Ο **Αλφόνς Λουί Κονσταντ** (Alphonse Louis Constant) καθολικός **Αββάς** που μεταγλώττισε το ονομά του εβραϊστί σε Ελιφάς Λεβί Ζαχέντ, με το οποίο είναι και πιο γνωστός, ο Στανισλάς ντε Γκουάιτα, ο Όσβαλντ Βιρτ, Άρθουρ Γουαίητ, ο Ζεράρ Ανκώς (ο επονομαζόμενος Παπύς), ο Πήτερ Ουσπένσκυ, ο Άλιστερ Κρόουλι, Ίσραελ Ρεγκάρντιε, Μάν-λυ Χόλ, Κάρεθ Νάϊτ και πολλοί άλλοι. Στην Ελλάδα με το ταρώ ασχολήθηκε ο Πέτρος Γκράβιγγερ, ο οποίος στο περιοδικό που έβγαζε στα χρόνια 1965-1966 με τον τίτλο "ΣΦΙΓΓΑ", δημοσίευσε εκτεταμένα αποσπάσματα από πολ- λούς μελετητές του ταρώ και τελικά εξέδωσε ανάτυ- πο με τον τίτλο "Η ΣΥΜΒΟΛΙΚΗ ΤΟΥ ΤΑΡΩ".

Μια μεγάλη μερίδα συγγραφέων, ενώ κατ' αρχήν, δέ- χεται ότι η καταγωγή του Ταρώ, πρέπει να αναζητηθεί στην αρχαία Αίγυπτο και κυρίως στην διδασκαλία του Ερ- μή του Τρισμέγιστου ή του Θωθ, την αποκαλούμενη "Ερ- μητισμό", στη συνέχεια, συνδέουν αποκλειστικά την κα- ταγωγή του Ταρώ με το δέντρο της ζωής της Καμπάλα και πιο πολύ με τα είκοσι δύο γράμματα του Εβραϊκού αλφα- βή- του. Όσο κι αν έψαξα στα βιβλία των συγγραφέων αυ- τών δεν βρήκα εξήγηση, ή τουλάχιστον επαρκή εξήγηση, που να τεκμηριώνει γιατί από τον Θωθ οδηγούνται ξαφνι- κά στην Καμπάλα και το Εβραϊκό αλφάβητο. Φρονώ ότι την σύνδεση αυτή της Καμπάλα και του Εβραϊκού αλφαβή- του με το ταρώ, την διατύπωσε πρώτος ο Ελιφάς Λεβί, τον οποίο με τη σειρά τους τον αντέγραψαν κι όλοι οι μεταγε- νέστεροι, που έστω κι αν προσπαθούν να εισφέρουν στην μελέτη του ταρώ κάποιες δικές τους θέσεις, είναι τελικά εγκλωβισμένοι στην εβραϊκή αντιμετώπιση του ταρώ.

Αυτό άλλωστε είναι πολύ συνηθισμένο φαινόμενο της εποχής για την οποία μιλάμε. Όλοι οι αδελφοί της ε- ποχής εκείνης, καίτοι άφηναν να νοηθεί ότι κατείχαν κά- ποιες ανώτερες γνώσεις και ενώ μιλούσαν σαν θεόσταλτοι αντιπρόσωποι πάνω στη γη, στη ουσία αναπαρήγαγαν κά- ποιες παλαιότερες γνώσεις και τελικά κατέληξαν να αντι- γράφουν ο ένας τον άλλο. Έτσι βλέπουμε πως οι προτιμήσεις τους σε ονόματα και καταστάσεις είναι κοι-

νές, όπως και η αποστροφή τους για κάποια άλλα ανάλογα να είναι κοινή. Μ' αυτόν τον τρόπο αποκλείστηκε κι ο Η- ράκλειτος από τους χρόνους αυτούς. Για περισσότερα πά- νω στο θέμα αυτό παραπέμπω τον αναγνώστη το πιο κάτω κεφάλαιο με τον τίτλο ΤΕΡΡΑ ΙΝΚΟΓΚΝΙΤΑ.

Ειδικά για την σύνδεση ταρώ και καμπάλα, γι' αυ- τούς που ξεκινούν το ταρώ από την Αίγυπτο και τον Θωθ, έχω να παρατηρήσω τα πιο κάτω:

Ο Ερμής ο Τρισμέγιστος και για τους Αιγυπτίους Θωθ, είναι μια αινιγματική κι ανεπιβεβαίωτη ιστορικά προσωπικότητα, που αν δεχθούμε την ιστορική ύπαρξή της, ανάγεται σε πανάρχαιους προϊστορικούς χρόνους. Το ίδιο και τα Αιγυπτιακά μυστήρια. Η Καμπάλα εμφανίστηκε τον 8ο μ.Χ. αιώνα (ή στην πιο ακραία, κι ανεπιβεβαίωτη περί- πτωση, το πολύ τον 4ο μ.Χ. αιώνα). Αναφέρομαι στα πρώτα γραπτά κείμενα. Η πρώτη επιβεβαιωμένη εσωτερική σχολή της καμπάλα ήταν αυτή της Γκερόνα στην Ισπανία που φέ- ρεται ότι ιδρύθηκε τον 12ο μ. Χ. αιώνα. Βέβαια δέχομαι ότι για να υπάρξει μια εμφάνιση στον εξωτερικό χώρο, πρέπει να υπήρχε μια μακροχρόνια διαδικασία στον εσωτερικό. Ναι αλλά από την εποχή της διατύπωσης της Καμπάλα, με όποια εκδοχή, μέχρι τον Θωθ και τα Αιγυπτιακά μυστήρια, μεσολάβησαν κάποια πολλά (χιλιάδες δηλαδή) χρόνια. Τούτο σημαίνει ότι μεταξύ ταρώ και καμπάλα, δε υφίστα- ται εμφανής αιτιώδης σύνδεσμος. Πραγματικά αν ξεφύγου- με από τα χρονικά περιθώρια του Θωθ και των Αιγυ- πτιακών μυστηρίων και σκεφτούμε ότι τα πρώτα γραπτά του Μανέθωνα, χρονολογούνται τουλάχιστο τον 3ο π.Χ. αιώνα, θα διαπιστώσουμε ότι μεταξύ Μανέθωνα και κα- μπάλα μεσολαβούν κάποιοι αιώνες δηλαδή 11 και περισσό- τερο. Αν πιο κάτω σκεφτούμε ότι το βιβλίο "Περί φύσιος" του Ηράκλειτου, γράφτηκε και κυκλοφόρησε (!) με τον τρόπο που είδαμε πιο πάνω, τον 6ο π.Χ. αιώνα, καταλαβαί- νετε την απόσταση που χωρίζει τον Ηράκλειτο από την καμπάλα ! 14 και πολύ περισσότερο αιώνες. Στο χρόνο αυτό πολύ νερό κύλησε στην Μεσόγειο κι έτσι κανείς δεν μπο- ρεί να συνδέσει με πειστικές αξιώσεις το ταρώ με την κα- μπάλα, όταν μεταξύ του Θωθ και των Αιγυπτιακών μυστηρίων υπεισέρχονται 18 αιώνες Ελληνικού πολιτισμού,

όπως θα δούμε και πιο κάτω, αλλά κυρίως και πρωτίστως όταν μεσολαβεί η τρομερή πόλη της Αλεξάνδρειας που για πολλούς (πάνω από 10) αιώνες υπήρξε το χωνευτήρι των ιδεών του κόσμου και το λίκνο όλου του δυτικού πολιτισμού.

Τώρα αν, όπως κάνουν κάποιοι, κάνουμε αναφορές στον Μωϋσή και την αιχμαλωσία του Ιουδαϊκού λαού από τους Φαραώ και συνδέουμε μ' αυτόν τον τρόπο το ταρώ με την καμπάλα και το Εβραϊκό αλφάβητο, τότε κάνουνε ένα αυθαίρετο ιστορικό άλμα, παραγνωρίζοντας τα σαφή και μη επιδεχόμενα αμφισβήτησης ιστορικά δεδομένα. Τελικά είναι σα να λέμε, ότι εφ' όσον ο ημίθεος Προμηθέας που έκλεψε την φωτιά από τους θεούς και την χάρισε στους ανθρώπους, αναφέρεται στην Ελληνική Μυθολογία σαν Έλληνας, τότε και ο Θεός πρέπει να ήταν Έλληνας (!) ή ότι ο πρώτος άνθρωπος που έκανε χρήση της φωτιάς ήταν Έλληνας (!).

Αν σε όλα αυτά προσθέσετε και το γεγονός ότι πολλοί ερμηνευτές της καμπάλα, υποστηρίζουν ότι η καμπάλα είναι απόρροια Πυθαγόρειων, Γνωστικών και Νεοπλατωνικών πηγών,²¹⁴ καταλαβαίνετε πόσο διάτρητος είναι ο μανδύας που προσπαθεί να καλύψει το ταρώ του Θωθ και των Αιγυπτιακών μυστηρίων με την καμπάλα και το Εβραϊκό αλφάβητο.

Αντίθετα άλλοι δέχονται την απ' ευθείας καταγωγή του ταρώ από την Αίγυπτο.

Μια διαδεμένη εκδοχή για την καταγωγή του ταρώ, που παρουσιάζει ενδιαφέρον είναι εκείνη που ισχυρίζεται ότι οι μύστες της αρχαιότητας διαβλέποντας ότι η ανθρωπότητα βρίσκονταν μπροστά σ' ένα κύκλο πνευματικής κατάπτωσης και διανοητικής στασιμότητας επιδόθηκαν στην μελέτη τρόπων αποτύπωσης και διατήρησης της συσσωρευμένης γνώσης τους, με τέτοιο τρόπο ώστε, όταν η ανθρωπότητα ή μικρές πνευματικές κοινότητες αυτής, έφθαναν σ' ένα επίπεδο εσωτερικής παρόρμησης για την αναζήτηση της αλήθειας, να είναι σε θέση να έχουν πρόσβαση σ' αυτή.

²¹⁴ Βλ. Israel Regardie "Η ΚΑΒΒΑΛΑ ΚΑΙ ΤΑ ΣΥΜΒΟΛΑ ΤΗΣ", εκδόσεις ΙΑΜΒΛΙΧΟΣ, Αθήνα 1991, σελ. 21.

Έτσι συγκεντρώθηκαν στο Ναό της Γνώσης και συσκέφτηκαν με ποιο τρόπο θα διατυπώσουν την γνώση έτσι που να μη μπορεί να χαθεί, αλλά να μην είναι κατανοητή από εκείνους στους οποίους δεν έπρεπε να περιέλθει.

Προτάθηκαν πολλές λύσεις αλλά καμιά δεν ικανοποιούσε τους μύστες, οπότε ένας απ' αυτούς φιλοτέχνησε 78 κάρτες μέσα στις οποίες διατύπωσε ολόκληρη την υπάρχουσα γνώση, με τέτοιο τρόπο όμως, που η αποκρυπτογράφηση να είναι δυνατή μόνο σ' αυτούς που θα έχουν την εσωτερική προδιάθεση. Έτσι επιτεύχθηκε η διατήρηση της γνώσης, αφού τα κλειδιά της κυκλοφορούσαν παντού, αλλά και η συγκάλυψη, αφού κανείς μη μυημένος δεν μπορεί να αποκρυπτογραφήσει το αληθινό νόημα.²¹⁵

Ο Court Gebelin λέγει για τις κάρτες του ταρώ: "Εάν ακούγατε ότι υπάρχει στις μέρες μας ένα έργο των αρχαίων Αιγυπτίων, κάποιο βιβλίο που γλύτωσε από τις φλόγες που καταβρόχθισαν τις υπέροχες βιβλιοθήκες τους²¹⁶ και περιέχει τις καθαρότερες διδασκαλίες τους...Εάν προσθέταμε ότι επί αρκετούς αιώνες αυτό το βιβλίο ήταν προσιτό στον καθένα, κάτι τέτοιο δεν θα προκαλούσε έκπληξη; Και δεν θα κορυφώνονταν αυτή η έκπληξη, εάν βεβαιωνόταν ότι οι άνθρωποι δεν υποψιάστηκαν ποτέ πως αυτό ήταν Αιγυπτιακό, ότι βρίσκεται στην κατοχή τους, μα δύσκολα μπορεί να ειπωθεί πως το κατέχουν, ότι κανένας δεν προσπάθησε να αποκρυπτογραφήσει έστω και ένα φύλλο του και ότι το αποτέλεσμα μιας βαθιάς σοφίας, θεωρείται σαν ένα συνοθύλευμα αλλόκοτων εικόνων που από μόνες τους δεν σημαίνουν τίποτε.....Ναι πρόκειται για αληθινό γεγονός. Με μια λέξη αυτό το βιβλίο είναι οι κάρτες του ταρώ"²¹⁷

²¹⁵ Israel Regardie "Η Καμπάλα και τα σύμβολά της", εκδόσεις ΙΑΜΒΛΙΧΟΣ, Αθήνα 1991 σελ. 48 επ.

²¹⁶ Εδώ βέβαια ο συγγραφέας βρίσκεται μάλλον σε μια παρανόηση, γιατί στην αρχαία Αίγυπτο δεν υπήρχαν τέτοιες βιβλιοθήκες, αλλά μάλλον στην Ελλάδα των Ελληνιστικών χρόνων και κυρίως στην Αλεξάνδρεια.

²¹⁷ Π. Γκράιβιγγερ "Η ΣΥΜΒΟΛΙΚΗ ΤΟΥ ΤΑΡΩ", Αθήνα 1966, σελίδα 177.

Ανάλογες σκέψεις για την καταγωγή του ταρώ διατυπώνει ο Cristian στο βιβλίο του "Ιστορία της Μαγείας", ο οποίος αφού περιγράφει μια φανταστική μύηση στα μυστήρια του Όσιρι μέσα στην πυραμίδα της Γκίζας, όπου ο νεόφυτος οδηγούνταν μπροστά στα 22 πρωτότυπα κλειδιά του ταρώ και δεχόταν από τον μυσταγωγό τις μυητικές διδασκαλίες, πιο κάτω ισχυρίζεται ότι οι τελευταίοι μύστες, διωκόμενοι από τους Χριστιανούς και αναγκασμένοι να εγκαταλείψουν τους Ναούς, αντέγραψαν πάνω σε φύλλα χρυσού τα 22 μείζονα κλειδιά και τα παράλαβαν μαζί τους, αλλά καθ' οδόν έπεσαν πάνω σε νομάδες ληστές, οι οποίοι τους πήραν τις χρυσές πινακίδες, κι απ' αυτούς κατέληξαν στους Γνωστικούς και τους Αλχημιστές, εκδοχή την οποία δεν συμμερίζεται ο Πέτρος Γκράβιγκερ.²¹⁸

Πάντως ανεξάρτητα απ' το εάν αποδέχεται κανείς τις πιο πάνω απόψεις του Cristian, είναι άξιο προσοχής ότι την καταγωγή του ταρώ την εστιάζει στα αρχαία Αιγυπτιακά μυστήρια και την ροή του ταρώ προς την δύση την βάζει πάνω σε δυο άξονες, τις μεγάλες εσωτερικές σχολές των Γνωστικών και των Αλχημιστών.

Κατά την προσωπική μου άποψη, πιο κοντινή στην αλήθεια, πρέπει να θεωρηθεί εκείνη η άποψη που ανάγει την καταγωγή του Ταρώ, στον Ερμητισμό και τα Αιγυπτιακά Μυστήρια. Ξέρουμε βέβαια, ότι για τα αρχαία Αιγυπτιακά μυστήρια, γνωρίζουμε πολύ λίγα πράγματα, όπως και για όλα τα αρχαία μυστήρια άλλωστε. Αλλά για τα ερμητικά κείμενα, ξέρουμε οπωσδήποτε αρκετά. Όπως γράφω και σε άλλα μέρη του βιβλίου αυτού,²¹⁹ τα αυθεντικά κείμενα του Θωθ δεν υπάρχουν αλλά υπάρχει μόνο, ότι ο Μανέθωνας, κατέγραψε. Το πως και από που το αναπτύσσω στα κεφάλαια αυτά. Όπως θα δείτε εκεί διατυπώνω την υποψία μήπως αυτό που κατέγραψε ο Μανέθωνας, δεν ήταν παρά καθαρή Ηρακλειτική σκέψη, που κυκλοφορούσε σε αφθονία στην Αλεξάνδρεια την εποχή που "μετέγραφε" τον Θωθ ο Μανέθωνας.

²¹⁸ όπου πιο πάνω σελίδα 180.

²¹⁹ βλέπετε πιο πάνω στην ενότητα περί των γνωστικών, αλλά και πιο κάτω στο κεφάλαιο ΤΕΡΡΑ ΙΝΚΟΓΚΝΙΤΑ.

Βλέπουμε λοιπόν από τα ιστορικά δεδομένα, ότι είναι πολύ πιθανή η σχέση της Ηρακλειτικής σκέψης προς το ερμητικά κείμενα, όπως αυτά τα ξέρουμε σήμερα και όπως ασφαλώς τα ξέρει η ανθρωπότητα, τις δυο τελευταίες χιλιετίες. Αλλά η σύνδεση της Σκέψης αυτής με το ταρώ δεν στηρίζεται κυρίως στα ιστορικά δεδομένα. Στηρίζεται στην ουσιαστική αλληλουχία των εννοιών του ταρώ και της Ηρακλειτικής Σκέψης.

Ας πάρουμε ένα παράδειγμα:

Η φιγούρα του τρελλού ή ανόητου ή όπως αλλιώς ονομάζεται στις διάφορες σειρές του ταρώ, έχει φέρει σε προβληματισμό όλους τους ερμηνευτές. Όλοι πάντως συμφωνούν, "στο περίπου", ότι ο τρελλός, συμβολίζει τον άνθρωπο ή την ανθρωπότητα στο σύνολό της που αγωνίζεται και παλεύει ασταμάτητα, στη διάρκεια του ιστορικού γίγνεσθαι, με ανόδους και πτώσεις.

Στις κάρτες του ταρώ ο τρελλός εικονίζεται σαν ένας αμέριμνος κι εύθυμος νέος, άλλοτε με ρούχα κουρελιασμένα κι άλλοτε πιο ευπρόσωπα, που πορεύεται αμέριμνα σ' ένα κακοτράχαλο μονοπάτι που σε μια εκδοχή οδηγεί στο γκρεμό. Έχει ένα ραβδί στον ώμο του κι απ' αυτό κρέμεται ένα δισάκι φουσκωμένο. Από πίσω του, συνήθως, τρέχει ένας σκύλος που στις περισσότερες σειρές του ταρώ τον δαγκώνει. Σε άλλες σειρές υπάρχει πίσω του, εκτός από τον σκύλο, ένα τσακάλι ή ένας κροκόδειλος.

Τι να συμβολίζει άραγε ο τρελλός στις κάρτες του ταρώ; Είναι μια πολύ γαργαλιστική πρόκληση που θα προσαθήσω να την αντιμετωπίσω.

Αρχικά πρέπει στρέψουμε την προσοχή μας πάνω στο γεγονός ότι η κάρτα του τρελλού φέρει αριθμό 0, αλλ' όμως συμπεριλαμβάνεται στις 22 αρκάνες, των οποίων συμπληρώνει τον αριθμό, αφού οι υπόλοιπες είναι 21. Δηλαδή ο τρελλός, είναι και δεν είναι στις αρκάνες. Σας θυμίζει τίποτα αυτό; Για όποιον αναγνώστη που έχει φτάσει, φυσιολογικά, στο σημείο αυτό του βιβλίου, μπορεί να λέει πολλά ή να μη λέει ακόμα τίποτα. Πιο κάτω όμως μπορεί να δει πολλά πάνω στην πολυσήμαντη Ηρακλειτική Σκέψη, που θα βοηθήσει στην απόπειρα ερμηνείας της κάρτας αυτής.

Ο Ηράκλειτος μας βοηθά αφάνταστα να εθιστούμε

πάνω στην αρμονία των αντιθέτων, αλλά και στο διαρκές παίξιμο πάνω στο είναι και το γίνεσθαι. Όπως θα δούμε πιο κάτω, για τον Ηράκλειτο δεν υπάρχουν στεγανά διαχωριστικά πλαίσια μεταξύ του είναι και του γίνεσθαι, όπως δεν υπάρχουν στεγανά μεταξύ του μέρους και του όλου κι όλα διέπονται από τους νόμους της αρμονίας των αντιθέτων και προπαντός από την κρυφή αρμονία των αντιθέτων, δηλαδή αυτή που δεν βρίσκεται στο πρώτο επίπεδο προβολής αλλά στο παρασκήνιο, που δεν είναι εύκολα παρατηρήσιμο από τον άνθρωπο και συνεπώς αυτά τα στεγανά υπάρχουν μόνο για την ανθρώπινη αντίληψη. Ο τρελλός λοιπόν στις κάρτες του ταρώ, είναι αυτός που μετέχει και δεν μετέχει στις αρκάνες. Έχει μια διφυή και εναλλασσόμενη υπόσταση. Είναι αυτό, αλλά είναι και το άλλο. Ένας μπαλαντέρ δηλαδή. Μπαλαντέρ είπαμε; α ναι μπαλαντέρ. Ο μπαλαντέρ δεν υπήρχε στο ταρώ των Βοημών, επινοήθηκε πιθανό στην Αμερική και πιθανό τον περασμένο αιώνα, για τις ανάγκες των παιχνιδιών της κοινής τράπουλας. Για δέστε μια κοινή τράπουλα και θα καταλάβετε ότι η εικόνα του μπαλαντέρ δεν είναι τίποτε άλλο από την εικόνα του τρελλού ή ανόητου και παρακάτω δείτε και την λειτουργική σημασία του μπαλαντέρ, όπως αυτή οριοθετήθηκε από τους παίκτες των διάφορων παιχνιδιών της τράπουλας. Πραγματικά ο μπαλαντέρ, στους κανόνες τις χαρτοπαιξίας, συμπεριφέρεται σαν τρελλός και σαν ανόητος. Ταιριάζει σε οποιαδήποτε κατάσταση και χωρίς ν' ανήκει πουθενά, τακτοποιείται οπουδήποτε, δηλαδή είναι και δεν είναι. Ναι αυτή είναι η ανθρωπότητα, ο άνθρωπος, εμείς.

Στο απόσπασμα 90 ο Ηράκλειτος μας λέγει κάποια σημαντικά πράγματα:

"Ποταμοίς τοις αυτοίς εμβαίνομέν τε και ουκ εμβαίνομεν, είμεν τε και ουκ είμεν."

Στα ίδια ποτάμια και μπαίνουμε και δεν μπαίνουμε και είμαστε και δεν είμαστε.

Ναι, αυτή είναι η μοίρα της ανθρωπότητας, όπως εντοπίζεται και απ' αρχήν κι απ' όλους τους ερμηνευτές του ταρώ, ανεξάρτητα που καταλήγει ο καθένας απ' αυτούς, πάντως κανείς απ' αυτούς που αναφέραμε, δεν καταλήγει στον

Ηράκλειτο.

Εδώ θέλω να δώσω τα εύγε στους επινοητές του μπαλαντέρ με την έννοια που είπαμε πιο πάνω. Ακόμη εύγε ανήκουν στους ίδιους χαρτοπαικτικούς κύκλους, που εδώ και κάποιους αιώνες, ανακήρυξαν τον άσσο, μεγαλύτερης αξίας χαρτί από όλα τα άλλα κι από Ρήγα κι από Ντάμα κι από Βαλέ.

"..και εκ πάντων εν και εξ ενός πάντα.." (μας είπε ο Ηράκλειτος στο απ. 10) *και από όλα το ένα κι απ' το ένα τα πάντα..* Το ένα συμβολίζεται πάντα με τον άσσο. Κι έτσι αυτοί οι αφανείς χαρτοπαίκτες που καθιέρωσαν τον άσσο σαν την υπέρτατη κάρτα, κάτι πρέπει να είχαν ψιλοκαταλάβει, πάνω στην βασική δομή του ταρώ. Για Ηράκλειτο, δεν ήξεραν τίποτε φυσικά.

Αλλά ας συνεχίσουμε την εξέταση της κάρτας του τρελλού του ταρώ. Όπως είπαμε ο τρελλός, έχει ένα ραβδί στον ώμο του κι απ' αυτό κρέμεται ένα δισάκι φουσκωμένο και σφιχτοδεμένο. Κι εδώ, όλοι οι ερμηνευτές του ταρώ υποθέτουν ότι ο τρελλός μέσα στο δισάκι του κρατάει κάτι πολύτιμο, που όμως δεν το ξέρει.

ώ μάλιστα διηνεκώς ομιλούσι λόγω, τω τα όλα διοικούντι τούτω διαφέρονται και οις καθ' ημέραν εγκυροῦσι, ταῦτα αυτοίς ξένα φαίνεται.

από τον λόγον, με τον οποίον ευρίσκονται σε διαρκή επαφή, που διοικεί τα πάντα, διαφέρουν και όσα καθημερινά συναντούν, αυτά τους φαίνονται ξένα.μας λέγει ο Ηράκλειτος στο απ. 72. Έτσι λοιπόν ο τρελλός, ενώ κάθε μέρα κουβαλάει το δισάκι του, που περιέχει όλες τις απαντήσεις που χρειάζεται και ζει καθημερινά μαζί του, δεν μπορεί να προσπεράσει τα όρια για την αληθινή γνώση, που εδώ τα σηματοδοτεί το σφιχτοδεμένο δισάκι.²²⁰ Σήμερα ξέρουμε, μετά την ψυχολογία του βάθους, της Φροϋδικής θεωρίας, αλλά μετά και από την ανακάλυψη του DNA, ότι ο άνθρωπος κουβαλά στην ψυχή του και στα γονίδιά του, κάποιες φοβερές πληροφορίες, που είναι αδύνατο, αλλά εγώ θα πω, όχι αδύνατο, αλλά ιδιαίτερα δύσκολο, να τις αποκρυπτογραφήσει.

Να το αινιγματικό δισάκι του τρελλού και να γιατί αυτός περιφέρεται άσκοπα, γιατί δεν προσπάθησε με κόπο

²²⁰ φύσις κρύπτεσθαι φιλεί.μας είπε ο Ηράκλειτος στο απ. 123 η φύση αρέσκειται να κρύβεται.

και με σοβαρότητα, να αποκαταστήσει την επικοινωνία με το δισάκι του, που έτσι κι αλλιώς το κουβαλάει αλλά έτσι κι αλλιώς θα το κουβαλάει, μέχρι που θα αποφασίσει να αποκαταστήσει αυτή την επικοινωνία, καταβάλλοντας το ανάλογο τίμημα της αληθινής γνώσης. Μέχρι τότε, δηλαδή μέχρις ότου ο κάθε άνθρωπος βρει τον τρόπο επικοινωνίας με το δισάκι του, που σε τελευταία ανάλυση είναι η κοινή κληρονομιά όλων μας, θα περιφέρεται άσκοπα και θα ασχολείται με ανούσια και περιττά πράγματα και θα συμπεριφέρεται σαν να μην ανήκει στην συμπαντική ενότητα, αλλά σαν να έχει μια δικιά του αντίληψη των πραγμάτων, δηλαδή σαν ανόητος.

Διό δεί επεσθαι τω (ξυνώ τουτέστι τω) κοινώ. Ξυνός γαρ ο κοινός. του λόγου δ' εόντος ξυνού ζώουσιν οί πολλοί ως ιδίαν έχοντες φρόνησιν.

γι' αυτό πρέπει να ακολουθούμε τον κοινό, (αυτόν που ανήκει σε όλους μας). Γιατί ενώ ο λόγος είναι κοινός, οι περισσότεροι ζουν σαν να έχουν μια δική τους φρόνηση. Αυτά μας λέγει ο Ηράκλειτος στο απ. 2. Για παρατηρήστε τις αναλογίες και τις αντιστοιχίες του αποσπάσματος αυτού με την κάρτα του τρελλού ή ανόητου. Βλέπετε ότι εδώ ο Ηράκλειτος χρησιμοποιεί την φράση "οί πολλοί". Πάνω στο θέμα αυτό δείτε στο κεφάλαιο ΤΑ ΚΛΕΙΔΙΑ το κλειδί των πολλών και των άριστων. Τώρα θα καταλάβετε γιατί είπα πιο πάνω: "...που είναι αδύνατο, αλλά εγώ θα πω, όχι αδύνατο, αλλά ιδιαίτερα δύσκολο, να τις αποκρυπτογραφήσει."

Ναι για τους πολλούς, αυτό φαντάζει αδύνατο, αλλά για τους άριστους είναι πολύ πιο εύκολο. Αλλά τελικά για όλους τους ανθρώπους είναι δυνατό. "ανθρώποισι πάσι μέτεστι γινώσκειν εω αυτούς και σωφρονείν." Σε όλους τους ανθρώπους έχει δοθεί η δυνατότητα να γνωρίσουν τους εαυτούς τους και να σωφρονιστούν, μας λέγει στο απ. 116 ο Ηράκλειτος. Έτσι λοιπόν, σ' όλους τους ανθρώπους, έχει δοθεί η δυνατότητα να γνωρίσουν το δισάκι τους και να αποκαταστήσουν την επικοινωνία με τον εαυτό τους, φτάνει το θελήσουν πραγματικά και για λόγους όχι ταπεινούς.

Στον αντίποδα της κάρτας του τρελλού, βρίσκεται η κάρτα με αριθμό 1, δηλαδή η κάρτα του Μάγου ή ταχυδακτυλουργού. Όλες οι εκδοχές κι όλοι οι ερμηνευτές του ταρώ τον Μάγο τον τοποθετούν στον αριθμό 1. Ο Μάγος

στις διάφορες εκδόσεις του ταρώ, άλλοτε φοράει πλατύγυρο καπέλλο το οποίο έχει το σχήμα του μαθηματικού συμβόλου του απείρου, άλλοτε επάνω από το κεφάλι του τοποθετείται το ίδιο το σύμβολο του απείρου ∞ .

Ο Μάγος, είναι το ανώτερο επίπεδο της εκδήλωσης. Ο Μάγος-Δημιουργός, ο "Άνθρωπος", αυτός με την ανώτερη συνείδηση, αυτός που με το ένα χέρι δείχνει τον ουρανό και με το άλλο τη γη, που σηματοδοτεί την λειτουργία του και το Υπέργημά του, μεταξύ της γης (ύλης) και του ουρανού (πνεύματος). Είναι Μάγος και ταχυδακτυλουργός, αφού ολόκληρο το Σύμπαν, που εκφράζει ο Μάγος, δεν είναι παρά μαγεία και θαύμα και απατηλά φαινόμενα. Αυτός εκφράζει, στην εκδήλωση, την αρχική μονάδα, αλλά δεν ταυτίζεται απόλυτα μ' αυτή. Είναι ο Λόγος αυτός ο Ηρακλειτικός που ρυθμίζει τα πάντα στην εκδήλωση είναι ο Λόγος του Ευαγγελιστή Ιωάννη που "σαρξ εγένετο και εσκήνωσεν εν ημίν", που αλλού; παρά στο δισάκι μας. Ο Μάγος λοιπόν, είναι το εκδηλωμένο Σύμπαν και κατά συνέπεια το άπειρο της εκδήλωσης.

Ο Μάγος είναι η οροφή και ο τρελλός το δάπεδο. Μεταξύ Μάγου και τρελλού η απόσταση είναι ελάχιστη, αλλά κι αβυσσαλέα.

Οι μεταξύ του τρελλού και του Μάγου, κάρτες του ταρώ, αλληγορούν την κλίμακα που πρέπει να διέλθει ο τρελλός για να ανυψωθεί προς τη θέση του Μάγου.

Το βασικό κλειδί στην κατανόηση του ταρώ, είναι η σχέση και η αλληλοεξάρτηση του τρελλού και του Μάγου.

Ο τρελλός έχει αριθμό κάρτας 0 και ο Μάγος έχει αριθμό κάρτας 1. Ο Πυθαγόρας διατύπωσε μια φιλοσοφική εξίσωση που έχει έτσι: $0+\infty=1$. Εάν αναλύσουμε αυτή την εξίσωση, με βάση τις πιο πάνω έννοιες του ταρώ, τότε καταλήγουμε, ότι ο τρελλός και ο Μάγος, συνθέτουν την αρχική μονάδα. Παράξενα πράγματα αυτά, θα αναρωτηθούν κάποιοι αναγνώστες. Πως είναι δυνατόν το μηδέν προστιθέμενο, ή και αφαιρούμενο, να διαφοροποιεί το αποτέλεσμα μιας εξίσωσης; Παράξενα μεν αλλά και άκρως Ηρακλειτικά. Ο Ηράκλειτος δεν μας είπε στο απ. 119 "ήθος ανθρώπων δαίμων." το ήθος είναι για τον άνθρωπο είναι ο Θεός του; Βλέπετε εδώ πως

συνδέονται άνθρωποι και θεοί. Μπερδεμένα πράγματα ! αλλά πως να το κάνουμε:

Ευλόγως όλα και ουχ όλα, συμφερόμενον διαφερόμενον, συνάδον διάδον, και εκ πάντων εν και εξ ενός τα πάντα.

Συνάφειες, όλα και όχι όλα, συμπορευόμενο και μη συμπορευόμενο, ταιριασμένο και αταίριαστο, από τα πάντα ένα κι από το ένα τα πάντα. μας είπε ο Ηράκλειτος στο απ. 10. Εδώ θα σταματήσω αυτή τη σύντομη παρουσίαση του ταρώ, γιατί, όπως είπα και πιο πάνω, μια εκτεταμένη ανάλυση του ταρώ, δεν είναι μέσα στις προθέσεις μου και δεν συνάδει προς τον σκοπό του βιβλίου αυτού, πέραν απ' το γεγονός ότι είναι απόλυτα απαγορευτικό κάτι τέτοιο για τον όγκο του βιβλίου.

Εκείνο που θέλω να πω τελειώνοντας, είναι ότι το ταρώ, είναι ένα εξαιρετικό υπόδειγμα σημειωτικής, με την Ηρακλειτική έννοια του όρου,²²¹ πολύ χρήσιμο πρότυπο για μυητικούς σκοπούς και καθόλου χρήσιμο για προφητικούς σκοπούς, μαντείες, προφητείες, μελούμενα και τα τοιαύτα. Άλλωστε τις απόψεις μου για τις προφητείες κ.λ.π. θα τις δείτε να αναπτύσσονται πιο κάτω. Έτσι δεν μπορώ παρά να εκφράσω ένα έντονο σκεπτικισμό για τους αδελφούς του περασμένου αιώνα που ασχολήθηκαν με το ταρώ και προχώρησαν σε "συνταγές" προφητειών μέσω των καρτών του ταρώ.

Για το τι συνέβη εκείνη την εποχή θα το αντιμετωπίσουμε και πιο κάτω στο κεφάλαιο "ΤΕΡΡΑ ΙΝΚΟΓΚΝΙΤΑ".

Πριν τελειώσω το κομμάτι αυτό, θέλω να επισημάνω ακόμη στην κάρτα του τρελλού ή του ανόητου, την φιγούρα του σκύλου που δαγκώνει από πίσω τον τρελλό. Ο σκύλος ή, σε μερικές σειρές του ταρώ, το τσακάλι και ο κροκόδειλος, μπορούν να θεωρηθούν, σαν τα κατώτερα γήινα στοιχεία που εμποδίζουν τον άνθρωπο ή τον τρελλό ή τον ανόητο, να έρθει σε αληθινή επικοινωνία με το δισάκι του και την παρακαταθήκη της αληθινής γνώσης που κουβαλάει μαζί του. Αλλά μη μου πείτε ότι ο σκύλος δεν σας θυμίζει τίποτε από τον Ηράκλειτο! με όσα είπαμε μέχρι τώρα

²²¹ Όπως είδαμε πιο πάνω και όπως θα δούμε εξαντλητικά στη συνέχεια, ο Ηράκλειτος μας είπε στο απ. 93 ο Απόλλων ούτε λέγει ούτε κρύβει, απλά σημαίνει, βάζει δηλαδή σημεία.

αλλά και θα πούμε στη συνέχεια.

Ο Νεοπλατωνισμός

Εκείνο που είναι βέβαιο είναι ότι οι νεοπλατωνικοί ήταν βαθύτατα επηρεασμένοι απ' τον Ηράκλειτο.

Ο νεοπλατωνισμός, με τον Αμμώνιο Σακκά Έλληνα φιλόσοφο που δίδαξε στην Αλεξάνδρεια (Αλεξάνδρεια 175-242 μ.Χ.) διέγραψε μια λαμπρή τροχιά που από τον 2ο μ.Χ. αιώνα κυριάρχησε για κάμποσους αιώνες στην παγκόσμια σκέψη της εποχής του.

Η επωνυμία "Σακκάς" προέρχεται από το επάγγελμά του, του αχθοφόρου, γιατί μετέφερε, σαν αχθοφόρος, σάκκους στο λιμάνι της Αλεξάνδρειας.

Μεγάλος φιλόσοφος και ιδρυτής νεοπλατωνικής σχολής. Μεταξύ των μαθητών του συγκαταλέγονται ο Πλωτίνος, οι δυο Ωριγένηδες, ο νεοπλατωνικός και ο χριστιανός, ο Λογγίνος κ.α.

Ο Πλωτίνος, που μπορεί να θεωρηθεί ο μεγαλύτερος του του νεοπλατωνισμού, ήταν βαθύς γνώστης του Ηράκλειτου.²²²

Ο Φιλόστρατος²²³ ο οποίος μας άφησε μια εκτεταμένη βιογραφία του Απολλώνιου του Τυανέα²²⁴ διέσωσε και με-

²²² Έλληνας φιλόσοφος (Λυκόπολις Αιγύπτου 205 μ.χ. Ρώμη 270). Ένας απ' τους μαθητές του Αμμώνιου Σακκά στην Αλεξάνδρεια. Θεωρείται ο μεγαλύτερος εκπρόσωπος του νεοπλατωνισμού. Έγραψε 54 πραγματείες τις οποίες διέσωσε ο Πορφύριος, ο οποίος έγραψε και τον βίο του Πλωτίνου και τις κατέταξε σε 6 ομάδες που η κάθε μια περιλάμβανε 9 πραγματείες ή εννεάδες. Έγραψε και βίο του Πυθαγόρα.

²²³ Φλάβιος Φιλόστρατος. Γεννήθηκε πιθανόν το έτος 160 ή 170 μ.Χ. στην Λήμνο. Άσκησε την σοφιστική στην Αθήνα και την Ρώμη. Έγραψε, κατά το λεξικό της Σούδας, διάφορα έργα μεταξύ των οποίων βίο του Απολλώνιου του Τυανέα και βίους σοφιστών.

²²⁴ Νεοπυθαγόρειος φιλόσοφος ο οποίος γεννήθηκε στα Τύανα της Καπαδοκίας και έζησε τον πρώτο μ.Χ. αιώνα, επί Νέρωνος. Τον βίο του τον οφείλουμε στον Φλάβιο Φιλόστρατο. Ταξίδεψε,

ρικές επιστολές που αποδίδονται στον Απολλώνιο. Στην επιστολή κς' μας λέγει: " *το ις εν Δελφοίς Ιερευσιν. Αίματι βωμούς μαιίνουσιν ιερείς, είτα θαυμάζουσίντινες, πόθεν οι πόλεις ατυχούσιν, όταν μεγάλα διευθετήσωσιν, ώ της αμάθειας. Ηράκλειτος ην σοφός, αλλ' ουδ' εκείνος Εφεσίους έπεισεν μη πηλώ πηλόν καθαίρεσθαι.*" ²²⁵

Οι ιερείς μολύνουν τους βωμούς με αίμα και μετά κάποιιοι απορούν γιατί δυστυχούν οι πολίτες, όταν τα σπουδαία πράγματα αντιμετωπίζονται με λανθασμένο τρόπο. Ο Ηράκλειτος ήταν σοφός αλλ' ούτε κι εκείνος έπεισε τους Εφεσίους να μη καθαρίζουν την λάσπη με λάσπη.

Ο Απολλώνιος έζησε κυρίως στην Καππαδοκία και ταξίδεψε πολύ στις ανατολικές χώρες από Καππαδοκία στην Περσία και μέχρι την Ινδία, δηλαδή στο γεωγραφικό

κατά τον Φιλόστρατο, στην Ινδία και στην Αίγυπτο, όπου και ήρθε σε επαφή με βραχμάνους και άλλους εσωτεριστές. Δίδασκε σαν ηδικός διδάσκαλος και έκανε θαύματα και θεραπειές και κατά την παράδοση δεν πέθανε αλλ' αναλήφτηκε στους ουρανούς, εμφανιζόμενος και μετά τον θάνατό του. Αυτά έγιναν αφορμή να ονομαστεί ο Χριστός των Εθνικών. (Cristo Pagano). Ο αυτοκράτορας Σεβήρος Αλέξανδρος είχε τοποθετήσει το ομοίωμά του μέσα στον ιδιωτικό του βωμό, όπου δεν είχε αγάλματα θεών, δίπλα στον Μ.Αλέξανδρο, τον Αβραάμ, τον Ορφέα και τον Ιησού.

Ο Απολλώνιος είχε υιοθετήσει την Πυθαγόρεια αντίληψη της ζωής, υποβάλλονταν σε αυστηρή νηστεία, περπατούσε ξυπόλητος δεν έκοβε τα μαλλιά του και το μόνο του ένδυμα ήταν ένας λινός χιτώνας. Πίστευε και δίδασκε την αθανασία την γυχής.

Είναι ένας ακόμη, απ' αυτούς που αναφέρονται στο βιβλίο αυτό, που έζησε μεγάλο μέρος της ζωής του στην περιοχή της Μικράς Ασίας. Ο Απολλώνιος δεν ανήκει βέβαια στους νεοπλατωνικούς, αφού είναι προγενέστερος απ' αυτούς, αλλά τον αντιμετωπίζω σ' αυτή τη θεματική ενότητα, για να μη δημιουργήσω ένα ακόμη κεφάλαιο στο βιβλίο αυτό.

²²⁵ Φιλόστρατος ΑΠΑΝΤΑ τόμος 3 σελίδα 338 εκδόσεις ΚΑΚΤΟΣ Αθήνα.

χώρο που αναπτύχθηκε μετά από λίγο χρόνο ο Σουφισμός. Από την επιστολή αυτή συνάγεται ότι για τον Απολλώνιο δεν ήταν άγνωστος ο Ηράκλειτος. "Ηράκλειτος ο φυσικός άλογον είναι κατά φύσιν έφησε τον άνθρωπον, ει δε τούτο αληθές, ώσπερ εστιν αληθές, εγκαλυπτέος έκαστος ο ματαιώς εν δόξη γενόμενος" (επιστολή ιη') Ο Ηράκλειτος ο φυσικός είπε πως ο άνθρωπος από την φύση είναι άλογον. Αν αυτό είναι αλήθεια, όπως πράγματι είναι, πρέπει να κρύβεται ο καθένας που έχει αποκτήσει μάταια δόξα.

Αυτός προηγείται κατά ενάμισυ περίπου αιώνα του νεοπλατωνισμού, αλλά βρίσκεται στο μεταίχμιο των δυο κόσμων, του δυτικού και του ανατολικού, κι είναι στα σύγυρα φορέας της Ηρακλειτικής σκέψης, Τούτο πιστοποιείται και από την επιστολή νη' προς Βαλέριο όπου λέγει:

"νη' Ουαλερίω. Θάνατος ουδείς ουδενός ή μόνον εμφάσει, καθάπερ ουδέ γένεσις ουδενός ή μόνον εμφάσει.το μεν γαρ εξ ουσίας τραπέν εις φύσιν έδοξε γένεσις, το δε εκ φύσεως εις ουσίαν κατά ταυτά θάνατος ούτε γιγνομένου κατ' αλήθειάν τινος ούτε φθειρομένου ποτέ, μόνον δε εμφανούς όντος αοράτου τε ύστερον του μεν διά παχύτητα της ύλης, του δε διά λεπτότητα της ουσίας, ούσης μεν αιεί της αυτής, κινήσει δε διαφερούσης και στάσει. τούτο γαρ που το ίδιον ανάγκη της μεταβολής ουκ έξωθεν γινομένης ποθέν, αλλά του μεν όλου μεταβάλλοντος εις τα μέρη, των μερών δε εις το όλον τρεπομένων ενότητι του παντός."

νη. Στον Βαλέριο.

Θάνατος δεν υπάρχει για κανέναν, παρά μόνο φαινομενικά, ούτε γέννηση υπάρχει για κανέναν, παρά μόνο φαινομενικά, όταν η ουσία μετατρέπεται σε φύση, αυτό θεωρείται γέννηση, και όταν η φύση μετατρέπεται σε ουσία, ανάλογα, αυτό θεωρείται θάνατος. Στην πραγματικότητα τίποτε δεν γεννιέται και τίποτα δεν φθείρεται ποτέ μόνο τη μια στιγμή φαίνεται και μετά γίνεται αόρατο. Φαίνεται εξαιτίας της πυκνότητας της ύλης και γίνεται αόρατο εξαιτίας της αραιότητας της ουσίας, που είναι πάντα η ίδια και απλώς αλλάζει κίνηση και κατάσταση. Αυτό είναι το ίδιον της μεταβολής, που δεν οφείλεται σε εξωτερικούς παράγοντες, αλλά το σύνολο μεταβάλλεται σε μέρη και τα μέρη μετατρέπονται σε σύνολο χάριν της ενότητας

του σύμπαντος.

"..Πάθος τε ουδέν των φαινομένων περί έκαστον, ἀλλά μάλλον περί εν έκαστου. Τούτο δε τι αν άλλο τις ειπών ή την πρώτην ουσίαν ορθώς αν ονομάσειεν; ή δη μόνη ποιεί τε και πάσχει πάσι γινομένη πάντα διά πάντων θεός αίδιος, ονόμασι και προσώποις αφαιρουμένη το ίδιον αδικουμένη τε."

Κανένα από τα φαινομενικά παθήματα δεν αναφέρεται σε μεμονωμένο αντικείμενο, αλλά μάλλον τα παθήματα του μεμονωμένου αντικειμένου αναφέρονται σε ένα και μόνο φαινόμενο. Με ποιο άλλο τρόπο θα μπορούσε να το ονομάσει κανείς σωστά εκτός από να το ονομάσει πρωταρχική ουσία του, γιατί αυτή είναι η μόνη που ενεργεί και πάσχει και γίνεται τα πάντα και για όλα και μέσα από όλα, ο αιώνιος θεός, και χάνει το χαρακτήρα της μέσω ονομάτων και προσώπων και κακοποιείται.

"..Το γαρ ον ουκ απόλλυται, διά τούτο όν, ότι έσται διά παντός, ή και το μη ον γίνεται, πως δ' αν γένοιτο μη απολλυμένου του όντος;"

Ότι υπάρχει δεν χάνεται, γιατί θα υπάρχει για πάντα. Αυτό που δεν υπάρχει, γίνεται. Πως θα γινόταν αν δεν χανόταν το υπάρχον;

Εδώ βλέπουμε περισσότερο από πειστικά ότι οι βασικές Ηρακλειτικές σκέψεις υιοθετούνται από τον Απολλώνιο. "...και εκ πάντων εν και εξ ενός πάντα.." (απ. 10) και από όλα το ένα κι απ' το ένα τα πάντα.. Αυτή είναι το κλειδί της ενότητας του σύμπαντος που διατύπωσε ο Ηράκλειτος.

"...αλλά του μεν όλου μεταβάλλοντος εις τα μέρη, των μερών δε εις το όλον τρεπομένων, ενόττηι του παντός. "...το σύνολο μεταβάλλεται σε μέρη και τα μέρη μετατρέπονται σε όλον χάριν της ενότητας του σύμπαντος", λέγει ο Απολλώνιος.

Οι Σούφι

Έχουν περάσει περισσότερα από 30 χρόνια απόταν ασχολήθηκα με τα ανατολικά τάγματα των Δερβίσηδων και μετά από μελέτη κατάληξα στο συμπέρασμα ότι πολλά απ'

αυτά (Μπεκτασσήδες, Μεβλεβήδες κ.λ.π.) έχουν αναμφισβήτητες ομοιότητες προς την παγκόσμια εσωτερική σκέψη αλλά και άμεση σχέση με την αρχαία Ελληνική σκέψη.

Στις αρχές της δεκαετίας του 1970 έχω κάνει αρκετές ομιλίες πάνω στο θέμα αυτό.

Πριν από μια πενταετία ασχολήθηκα με τις διδασκαλίες των Σούφι και έμεινα έκπληκτος από την ομοιότητα της Σουφικής σκέψης προς την Εσωτερική σκέψη. Αυτό δεν το αρνούνται ούτε οι μελετητές των Σούφι,²²⁶ αλλ' ούτε και οι ίδιοι οι Σούφι.²²⁷

Ο σουφισμός είναι άγνωστο πότε ακριβώς άρχισε ν' αναπτύσσεται και με ποια αιτία, εκτός από την βασική αιτία της εσωτερικής αναζήτησης ατραπού, που είναι μόνιμα μέσα στην ανθρώπινη φύση.

Πάντως η πρώτη εμφάνισή του πρέπει να έγινε τους πρώτους, μετά τον Χριστό, αιώνες, και σίγουρα πριν από τη γέννηση του Μωάμεθ που έλαβε χώρα το έτος 572 μ.Χ.

Μα τι είναι οι Δερβίσηδες και τι οι Σούφι. Από την μελέτη που έχω κάνει, σας διαβεβαιώνω ότι τεκμηριωμένη και ορισμένη απάντηση (συγγένειες, διαφορές, εξαρτήσεις κ.λ.π.) εγώ προσωπικά δεν βρήκα. Συνήθως αυτοί που έγραψαν για τους Σούφι, ανακατεύουν και χρησιμοποιούν και τις δύο ονομασίες, (Σούφι και Δερβίσηδες) χωρίς ιδιαίτερη διάκριση.

Η προσωπική μου εντύπωση είναι, ότι Σουφισμός είναι το καθαρά πνευματικό εσωτερικό περιεχόμενο και τα τάγματα (Δερβίσηδες κ.λ.π.) είναι η εξωτερική διοικητική συγκρότηση.

Άλλωστε μη ξεχνάμε ότι ο ιδρυτής ενός μεγάλου τάγματος, των Μεβλεβήδων, είναι ο γνωστός Σούφι ποιητής Τζαλαλουντίν Ρουμί²²⁸, (1207-1273 μ.Χ.)

Πολλοί κάνουν το λάθος πως ο Σουφισμός είναι μουσουλμανικής πρόελευσης. Τίποτα πιο λαθεμένο απ' αυτό. Ένα μόνο θα πω πάνω σ' αυτό. Υπάρχουν γραπτά Σουφικά

²²⁶ Ρέϋνολντ Νίκολσον ΟΙ ΜΥΣΤΙΚΟΙ ΤΩΝ ΣΟΥΦΙ.

²²⁷ Ιντρίς Σαχ ΟΙ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΕΣ ΤΩΝ ΣΟΥΦΙ.

²²⁸ Βλαδιμίρου Μιρμίρογλου "ΟΙ ΔΕΡΒΙΣΣΑΙ" Αθήνα 1940 σελ. 290 επ.

κείμενα που χρονολογούνται πριν απ' την γέννηση του Μωάμεθ του ιδρυτή της μουσουλμανικής θρησκείας²²⁹.

Όλοι οι μελετητές των Σούφι και των Δερβίσηδων, συμφωνούν ότι μέσον των νεοπλατωνικών και του χριστιανικού γνωστικισμού, περιήλθε στα τάγματα αυτά, η αρχαία Ελληνική σκέψη.

Ο Ρέυνολντ Νίκολσον στο βιβλίο του ΟΙ ΜΥΣΤΙΚΟΙ ΤΩΝ ΣΟΥΦΙ²³⁰ αναφέρει: "Ο Αριστοτέλης και όχι ο Πλάτωνας, ήταν η κυρίαρχη φυσιογνωμία στη μουσουλμανική φιλοσοφία. Εξάλλου λίγοι Μωαμεθανοί ήταν εξοικειωμένοι με το όνομα του Πλωτίνου, αφού συνήθως τον αποκαλούσαν "Ελληνα Δάσκαλο" (αλ-Σείχ αλ Γιαουμανί). Αλλά αφού οι Άραβες απέκτησαν τις πρώτες γνώσεις τους για τον Αριστοτέλη από τους Νεοπλατωνικούς σχολιαστές, το σύστημα με το οποίο διαποτίστηκαν ήταν του Πορφύριου,²³¹ και του Πρόκλου.²³² Έτσι η αποκαλούμενη Θεολογία του Αριστοτέλη, που μια αραβική απόδοσή της εμφανίστηκε τον έννατο αιώνα, ήταν στην πραγματικότητα ένα εγχειρίδιο του Νεοπλατωνισμού. Ένα άλλο έργο αυτής της σχολής αξίζει ιδιαίτερης μνείας. Εννοώ τα γραπτά που εσφαλμένα αποδίδονται στο Διονύσιο των Αρεοπαγίτη, τον προσύλητο του Αγίου Παύλου. Ο ψευδο Διονύσιος- ίσως ήταν ένας Σύρος μοναχός... αναφέρει σαν δάσκαλό του κάποιον Ιερόθεο, που ο Φρόθιγκαμ ταυτίζει με τον Στέφανο Μπαρ Σουνταολί, ένα διαπρεπή Σύρο Γνωστικό και σχολι-

²²⁹ Ο Μωάμεθ γεννήθηκε στη Μέκκα γύρω στα 570 μ. Χ.

²³⁰ Εκδόσεις ΠΥΡΙΝΟΣ ΚΟΣΜΟΣ Αθήνα 1985.

²³¹ Ο Πορφύριος γεννήθηκε το 233 μ.χ. περίπου στην Τύρο. Ήταν ο πιο σπουδαίος μαθητής του Πλωτίνου και πριν απ' αυτόν του Λογγίνου που ήταν απ' τους μαθητές του Αμμόνιου Σακκά. Έγραψε πολλά και αξιόλογα έργα. Στον Πορφύριο οφείλουμε πολλά αρχαία κείμενα αλλά και βιογραφίες αρχαίων φιλοσόφων (Πυθαγόρα, Πλωτίνου κ.λ.π.).

²³² Νεοπλατωνικός φιλόσοφος επί κεφαλής της Σχολής των Αθηνών. Γεννήθηκε στην Κωνσταντινούπολη το έτος 412 και πέθανε στην Αθήνα των 485. Θεωρείται σαν ένας απ' τους μεγαλύτερους νεοπλατωνικούς.

αστή του Ιακώβ του Σαρούζ (451-521μ.Χ.). Ο Διονύσιος αναφέρει μερικά αποσπάσματα ύμνων αυτού του Στέφανου και ένα πλήρες έργο. Το Βιβλίο του Ιερόθεου περί των κρυμμένων μυστηρίων της Θεότητας, έχει φτάσει μέχρι εμάς μέσω ενός μοναδικού χειρογράφου που τώρα φυλάγεται στο Βρετανικό Μουσείο. Τα γραπτά του Διονύσιου, που μεταφράστηκαν στα Λατινικά από τον Τζων Σκότους Εριγκένα, θεμελίωσαν το μεσαιωνικό χριστιανικό μυστικισμό στη Δυτική Ευρώπη. Η επιρροή τους στην Ανατολή ήταν εξίσου ζωτική. Μεταφράστηκαν από τα Ελληνικά στα Συριακά σχεδόν αμέσως μετά την εμφάνισή τους και οι δοξασίες του διαδόθηκαν ένθερμα από σχολιαστές στη Συριακή γλώσσα. Γύρω στα 850 μ.Χ. ο Διονύσιος ήταν γνωστός από τον Τίγρη μέχρι τον Ατλαντικό."

"Ένας από κείνους που έπαιξαν πρωτεύοντα ρόλο στην ανάπτυξη της, ο Ντου' λ-Νουν ο Αιγύπτιος, περιγράφεται σαν φιλόσοφος και αλχημιστής, μ' άλλα λόγια, μελετητής της ελληνιστικής επιστήμης. Όταν προστεθεί ότι πολλές από τις θεωρίες του συμφωνούν με ό,τι βρίσκουμε στα γραπτά του Διονύσιου, οδηγούμαστε φυσιολογικά στο συμπέρασμα (που όπως έδειξα είναι πολύ πιθανό για γενικότερους λόγους) ότι ο Νεοπλατωνισμός χρωμάτισε το Ισλάμ με το ίδιο μυστικιστικό στοιχείο με το οποίο είχε ήδη διαποτιστεί ο Χριστιανισμός."

Ο Μιχαήλ Ψελλός, ήταν βυζαντινός χρονογράφος και έζησε στον 11ο μ.Χ. αιώνα (1018-1096). Στο βιβλίο του "Χρονογραφία" που κυκλοφόρησε μεταφρασμένο πρόσφατα (Νοέμβριος 1993) στην Ελλάδα, περιέχει μερικά αξιοπρόσεκτα κομμάτια πάνω στο θέμα που μας απασχολεί εδώ και ιδίως πάνω στο ποιες φιλοσοφικές ιδέες κυκλοφορούσαν στα μέσα του 11ου μ.Χ. αιώνα στο βυζαντινό χώρο.

Σε μια αποστροφή αυτοβιογραφίας του, στο κεφάλαιο για την βιογραφία του Κωνσταντίνου του μονομάχου, μας ιστορεί τα εξής καταπληκτικά πράγματα.

"...Διάβασα λοιπόν μερικούς από τους φιλοσόφους εκείνους (αρχαίους Έλληνες) και διδάχτηκα από αυτούς το δρόμο προς την γνώση: ο ένας με παρέπεμπε στον άλλον, ο χειρότερος στον καλύτερο και κείνος πάλι σε άλλον κι αυτός στον Αριστοτέλη και τον Πλάτωνα, και είμαι βέβαιος

ότι όλοι οι προηγούμενοι θα έμεναν ικανοποιημένοι αν κατατάσσονταν στη δεύτερη θέση, αμέσως μετά από αυτούς του δύο.

Από εκεί λοιπόν, **σαν να διέγραψα ένα κύκλο**, κατέβηκα πάλι στους Πλωτίους και τους Πορφύριους και στους Ιαμβλίχους, μετά τους οποίους συνάντησα στο δρόμο μου τον θαυμασιότατο Πρόκλο και, σταματώντας σ' αυτόν σαν σε ευρύτατο λιμάνι, άντλησα την επιστήμη της γνώσης εμβαθύνοντας στη λειτουργία της νοήσεως. Μετά από αυτό, θέλοντας να ανέλθω στις ανώτερες σφαίρες της φιλοσοφίας και να μυηθώ στην καθαρή γνώση, σπούδασα πρώτα τη θεωρία των ασωμάτων εντρυφώντας στα ονομαζόμενα "μαθήματα" τα οποία κατέχουν μια ενδιάμεση θέση ανάμεσα στη φυσική των σωμάτων και στην άσχετη προς αυτά νόηση κι επίσης στις απόλυτες ουσίες που είναι το αντικείμενο της καθαρής νόησης, με σκοπό να κατακτήσω, αν μπορούσα, κάτι πέρα κι από αυτές, κάτι υπερβατικό και υπερούσιο.²³³

Βλέπουμε λοιπόν πως στα μέσα του ΙΙου αιώνα μ. Χ. στον μεγάλο χώρο της βυζαντινής αυτοκρατορίας, ο Πλάτωνας και ο Αριστοτέλης ήταν στην ημερήσια διάταξη της διανόησης και μαζί μ' αυτούς, τα πιο γνωστά ονόματα των νεοπλατωνικών, όπως ο Πλωτίνος, ο Πορφύριος, ο Ιάμβλιχος και ο Πρόκλος που τους συναντήσαμε και σ' άλλα μέρη του βιβλίου αυτού.

Εκείνο που έχει ιδιαίτερη σημασία, είναι το γεγονός ότι πιστοποιείται ότι στο χώρο της ανατολικής βυζαντινής αυτοκρατορίας στους μέσους χρόνους, δεν έπαψε να καλλιεργείται η φιλοσοφία και η αναζήτηση της αληθινής γνώσης

Πιο κάτω ο Μιχαήλ Ψελλός μας λέγει και άλλα περίεργα πράγματα:

"..Κι επειδή είχα ακούσει από διαπρεπείς φιλοσόφους ότι υπάρχει κάποια σοφία ανώτερη από κάθε απόδειξη, τα οποία μπορεί να γνωρίσει ο νους μόνο όταν βρίσκεται σε κατάσταση συνειδητής έκστασης, ούτε και γι' αυτήν α-

²³³ Μιχαήλ Ψελλός ΧΡΟΝΟΓΡΑΦΙΑ, εκδόσεις ΑΓΡΑ σε μετάφραση της Αλόνς Σιδέρη, Αθήνα 1993 σελ. 209.

διαφόρησα, αλλά διαβάζοντας μερικά μυστικιστικά βιβλία, όσο ήταν το σωστό και όσο μου επέτρεπαν οι δυνάμεις μου, μυήθηκα και σ' αυτήν."

Εδώ ο Μιχαήλ Ψελλός αφήνει σαφείς νύξεις για κάποιες πιο εσωτερικές καταστάσεις που υπήρχαν στα μέσα του ΙΙου μ. Χ. αιώνα και όπως καλά καταλαβαίνει ο καθένας δέν γεννήθηκαν τότε και υπήρχαν απ' τους πρώτους μετά Χριστόν αιώνες.

Ναι ακόμη και τότε και πολύ ύστερα, εξακολουθούσαν να υπάρχουν οι πολλές σχολές των γνωστικών και των μανιχαϊστών και άλλες απειράριθμες σχολές μυστικών, ήδη δε υπήρχαν από αρκετό χρόνο πριν και οι πρώτες σουφικές οργανώσεις.

Βέβαια εδώ πρέπει να πούμε, ότι πάντοτε πάνω στον πλανήτη μας, υπήρχαν οι οργανώσεις, τα τάγματα ή οι σχολές του αριστερού και του δεξιού μονοπατιού. Ο Ηράκλης στάθηκε ίσως πρώτος στο σταυροδρόμι της αρετής και της κακίας και κατά την Ελληνική μυθολογία, ακολούθησε τη σκολιά και δύσβατη ατραπό της αρετής κι όχι την φαρδιά λεωφόρο της κακίας. Ξέρετε γιατί η οδός αυτή είναι λεωφόρος κι όχι δύσκολο μονοπάτι; Θα σας πω. Γιατί μερικοί συνανθρωποί μας νομίζουν ότι μπορούν εύκολα κι ανέξοδα, ν' αποκτήσουν την γνώση.²³⁴

Αλλά ο Ηράκλειτος αυτή τη γνώση που προσφέρεται σ' αυτό το αριστερό μονοπάτι, ούτε την είχε ανάγκη γιατί δεν μπορεί να διδαχτεί τίποτα απ' αυτή, αλλά και σαν γνήσιο τέκνο της Σοφίας, την αποστρέφεται.

Όλοι εκεί ήταν λοιπόν, εκτός από τον Μεγάλο Δάσκαλο, τον Ηράκλειτο. Ο Ηράκλειτος λοιπόν και πάλι Terra Incognita.

²³⁴ Όταν λέγω ανέξοδα, δεν εννοώ βέβαια χρήματα, εννοώ κόπο κι ανάλωση υγής και προσπάθεια. Αντίθετα κάποιοι, που ίσως δεν λογαριάζουν το χρήμα, νομίζουν πως μπορούν πληρώνοντας κάποια μικρά ή μεγάλα "δίδακτρα της αλήθειας" να πάρουν την "ουσιαστική" γνώση, δηλαδή την γνώση που οδηγεί στην κατάκτηση κάποιων δυνάμεων, μέσων των οποίων μπορούν να κατισχύσουν πάνω στους αδελφούς τους ανθρώπους, γιατί; για να τους επιβληθούν; αν είναι δυνατό!

Κι όμως όχι, η Ηρακλειτική σκέψη ήταν, όπως πάντα, εκεί. Που το ξέρω; θα ρωτήσει ο πιο πονηρούλης αναγνώστης: -book

Πρώτ' απ' όλα από το απ. 47.

"μή εική περί των μεγίστων συμβαλλώμεθα."

να μη βγάζουμε τυχαία (απερίσκεπτα)²³⁵ συμπεράσματα περί των μεγίστων πραγμάτων.

Μετά απ' την παρακάτω περικοπή του Μιχαήλ Ψελλού:

*"Ούτε εγώ βέβαια θα μπορούσα να περιφανευτώ ότι την κατέχω επακριβώς (την απόκρυφη, την μυστικιστική γνώση) ούτε και κανέναν άλλον θα πίστευα αν ισχυριζόταν κάτι τέτοιο. το μόνο που δεν ξεπερνά τις δυνάμεις του ανθρώπου είναι να αφοσιωθεί σε μια απ' όλες τις επιστήμες κι αυτήν να κάνει εστία του κι από κείνη να φεύγει εξερευνητής για να γνωρίσει και άλλες και πάλι να επιστρέψει εκεί απ' όπου ξεκίνησε."*²³⁶

Ε, εδώ είναι ο Ηράκλειτος.

ο άναξ ου τό μαντεῖον ἐστί το ἐν Δελφοῖς, οὔτε λέγει οὔτε κρύπτει ἀλλά σημαίνει.

ο άναξ, ο οποίος είναι ο κύριος του μαντείου στους Δελφούς, ούτε φανερώνει ούτε αποκρύπτει, υποδηλώνει μόνον με σημάδια.

Με σημεία λοιπόν ο Άναξ του οποίου είναι "ιδιο-

²³⁵ Το εική στην Ελληνική γλώσσα σημαίνει "άνευ σχεδίου ή σκοπού, απερίσκεπτος, "εις τα κουτουρού", ματαιώς, ασκόπως, κατ' ευχαρίστησιν, ανέτως, τυχαίως" (βλέπε Ιωαν. Σταματάκου ΛΕΞΙΚΟΝ ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΑΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΓΛΩΣΣΑΣ, εκδόσεις 'ΒΙΒΛΙΟΠΡΟΜΗΘΕΥΤΙΚΗ' Αθήνα 1994).

²³⁶ Εδώ ο Μιχαήλ Ψελλός δίνει ένα στίγμα του τρόπου αναζήτησης της αλήθειας. Ο άνθρωπος πρέπει να ακολουθεί αυτό που διάλεξε. Αιτείτε και δοθήσεται εἶπε ο Χριστός. Κι' αφού ζητήσεις και σου δοθεί, σ'ένα ορισμένο επίπεδο, σε μια ορισμένη σχολή, επιστήμη λέγει ο Μιχαήλ Ψελλός, δεν μπορείς να απομακρυνθείς απ' αυτή, παρά μόνο στιγμιαία και θα ξαναγυρίσεις σ' αυτή.

κτησία" το μαντεῖον των Δελφών, δηλαδή ο Απόλλωνας εκφράζεται. Αυτό το απόσπασμα θα το αντιμετωπίσουμε πιο κάτω.

Αλλά ο Ηράκλειτος στον Μιχαήλ Ψελλό, δεν είναι μόνο εκεί, είναι και πιο κάτω την ώρα που λέγει:

*"Κι επειδή πάνω απ' αυτήν υπάρχει μια άλλη φιλοσοφία, της οποίας αντικείμενο είναι το μυστήριο του Λόγου (και είναι αυτό διπλό χωρισμένο και κατά την φύση και κατά το χρόνο)."*²³⁷

Εδώ λοιπόν είναι ο Ηράκλειτος, αυτός ο Σκοτεινός μεγάλος διδάσκαλος.

Εδώ είναι ο Ηρακλειτικός Λόγος. Αυτός που πέρασε μέσα από τους Στωϊκούς τους Πλατωνικούς, στους Γνωστικούς και τους Νεοπλατωνικούς και μετά στους Μανιχαίους και στους Σούφι.

Η αναφορά αυτή στον Μιχαήλ Ψελλό, είναι μια απλή νότα για το τι συνέβαινε στα χρόνια εκείνα στα μέσα χρόνια στην περιοχή της βυζαντινής αυτοκρατορίας.

Η παρακάτω παραλλαγή της δοξασίας των εβδομήντα χιλιάδων πέπλων, όπως εξηγείται από ένα σύγχρονο Δερβίση του τάγματος των Ριφάι, παρουσιάζει καθαρά ίχνη γνωστικισμού και είναι τόσο ενδιαφέρουσα ώστε δεν μπορώ να μην την παραθέσω εδώ:

"Εβδομήντα χιλιάδες πέπλα χωρίζουν το Θεό, τη Μια Πραγματικότητα, από τον κόσμο της ύλης και των αισθήσεων. Και κάθε ψυχή, πριν από τη γέννησή της περνάει μέσα απ' αυτά τα εβδομήντα χιλιάδες πέπλα. Το εσωτερικό ήμισυ απ' αυτά είναι πέπλα φωτός, ενώ το εξωτερικό ήμισυ είναι πέπλα σκότους. Σε καθένα από τα πέπλα φωτός που περνάει, στο ταξίδι της προς τη γέννηση, η ψυχή χάνει και μια θεία ιδιότητα και σε κάθε ένα από τα σκοτεινά πέπλα αποκτάει και μια γήινη ιδιότητα. Έτσι το παιδί γεννιέται κλαίγοντας, γιατί η ψυχή νοιώθει το χωρισμό της από το Θεό, τη Μια Πραγματικότητα. Και όταν το

²³⁷ Ο Μιχαήλ Ψελλός δεν είναι ο μεγάλος μύστης ή ένας μεγάλος δάσκαλος. Τον αναφέρω εδώ σαν τον μέσο ερευνητή των μέσων χρόνων του πλανήτη γη που όμως έχει μια σαφή αντίληψη των μεταφυσικών θεμάτων που μας απασχολούν εδώ.

παιδί κλαίει στον ύπνο του, είναι γιατί η ψυχή θυμάται κάτι από κείνα που έχει χάσει. Έτσι το πέρασμα μέσα από τα πέπλα φέρνει μαζί του και τη λησμονιά (νισυάν), γιαυτό και ο άνθρωπος αποκαλείται ινσάν. Βρίσκεται τώρα, θα μπορούσαμε να πούμε, μέσα στη φυλακή του σώματός του, χωρισμένος με χοντρά παραπετάσματα από το Θεό.

Αλλά όλος ο σκοπός του Σουφισμού, του Δρόμου του Δερβίση, είναι να του προσφέρει μια διαφυγή από αυτή τη φυλακή, μια αποκάλυψη των Εβδομήντα Χιλάδων Πέπλων, μια αποκατάσταση της αρχικής ενότητας με τον ένα, ενώ βρίσκεται ακόμα σ' αυτό το σώμα. Το σώμα αυτό δεν πρέπει ν' απορριφθεί, πρέπει να εκλεπτυνθεί και να γίνει πνευματικό, ένα βοήθημα κι όχι εμπόδιο στο πνεύμα. Είναι σαν ένα μέταλλο που πρέπει να αναχθεί με τη βοήθεια του πυρός και να μεταστοιχειωθεί. Και ο Σεόχ λέγει στο ζηλωτή ότι κατέχει το μυστικό αυτής της μεταστοιχείωσης. "Θα σε ρίξουμε στο πυρ του Πνευματικού Πάθους "λέγει," και θα αναδυθείς μετουσιωμένος".²³⁸

Τα ίδια μας λέγει και ο Βλαδίμηρος Μιρμίρογλου, Μεγάλος Ρήτορας της του Χριστού Εκκλησίας, Μεγάλος Λογοθέτης του Πατριαρχείου Ιεροσολύμων και μέλος του Αρχαιολογικού Ινστιτούτου Βερολίνου²³⁹ στο βιβλίο του, που εκδόθηκε το έτος 1940 στην Αθήνα με τον τίτλο ΟΙ ΔΕΡΒΙΣΣΑΙ και συγκεκριμένα στη σελίδα 8, απ' όπου αντιγράφουμε:

"Η δε εν τη φιλοσοφία θέσις των μοναστικών τούτων Ταγμάτων ευστόχως έχει καθορισθή υπό του εν λόγω συγγραφέως, παρά του οποίου αρυόμεθα (1) τας επομένας κρίσεις: "Ο Μουσουλμανικός μυστικισμός δεν προέρχεται εκ του Κορανίου. Τούτο καθίσταται ευθύς εκ πρώτης όψεως φανερόν. Ο μυστικισμός ον συναντώμεν εν τω Ισλάμ έχει πηγάς αλλοτρίας τας οποίας δυνάμεθα να αναζητήσωμεν μόνον εις τον Χριστιανισμόν, εις την φιλοσοφίαν των αρχαίων Ελλήνων φιλοσόφων, εις τας θρησκείας των Ινδιών και της Περσίας και εν μέρει των Ιουδαίων.

²³⁸ Β. Γκαϊρντνερ, "Ο Δρόμος ενός Μωαμεθανού Μυστικιστή." (Λειψία 1912), σελ.9

²³⁹ Όπως μας πληροφορεί ο ίδιος στο βιβλίο του.

Η εν τω μουσουλμανισμό εισδύσασα και περιβληθείσα ορθόδοξον χαρακτήρα πρώτη περί μυστικισμού θεωρία είναι η λαβούσα το όνομα του "σοφισμού". Αλλ' η υπό των "σοφίδων" των οπαδών του σοφισμού, ακολουθηθείσα ασκητική θεωρία ουδέν άλλο εστί η αυτός ούτος ο Χριστιανικός ασκητισμός καθ' άπασαν την, προσκρούουσαν εις τα θεμελιώδη του Ισλάμ δόγματα, έκτασιν αυτού. Η Χριστιανική όθεν επίδρασις παρήγαγεν ευρύτατον εν τη μυστικιστική του Ισλάμ φιλολογία ρεύμα.

Ετερον επίσης ογκώδες ρεύμα παρήχθη εν τω Ισλάμ από την Νεο - Πλατωνικήν παράδοσιν. Η των φιλοσόφων του μεταφυσική ήτο εμπεποτισμένη από μυστικισμόν συγγενέστατον προς τον του Νεο - Πλατωνισμού Η επί του Ισλάμ κυριαρχική του Νεο - Πλατωνισμού επίδρασις εγέννησεν εν αυτό την ακραιφνώς μυστικιστικήν θεωρίαν, την θεωρίαν των "πολυθεϊστών" "μουσρήκ", θεωρίαν ενδιαφέρουσαν μεν και σχούσαν, ως φαίνεται, ευρυτάτην επιρροήν αλλ' υποβληθείσαν υπό την του κρυπτού και αρρήτου προστασίαν εκ του λόγου ότι δεν είχεν αυτή τύχει εγκολπώσεως εκ μέρους της εν Ισλάμ ορθοδόξου μερίδος.

Αι εκ των θρησκειών των Ινδιών και των Περσών επί του Ισλαμικού μυστικισμού επιδράσεις δεν ανευρίσκονται τόσον ευρείαι όσον δύναται τις, εκ πρώτης όψεως, να αναμένη. Ινα δυνηθώμεν όπως ανεύρωμεν τας εκ των δύο τούτων θρησκειών μάλλον καταφανείς επιδράσεις δέον όπως προσφύγωμεν εις την αίρεσιν των Ισμαηλιτών, ήτοι εις την των τοσούτων αιρετικών ώστε να μη θεωρώνται ως περιλαμβανόμενοι εν τω υπό την κυρίαν αυτού έννοιαν Ισλάμ. Τούτο δε τόσον από απόψεως της παρ' αυτοίς εξωωτερικής μορφής του ασκητισμού όσον και από απόψεως των τρόπων ούς χρησιμοποιοούν οι παρ' αυτοίς "ασκηται" και ίσως ίνα αναχθώσιν εις την έκστασιν.

Ο Ιουδαϊσμός τέλος, δια της Καββάλης, σημαντικήν επίσης έσχεν επίδρασιν επί του μουσουλμανικού μυστικισμού. Αλλ' η επίδρασίς του αυτή υπήρξε βραδεία, ο δε χαρακτήρ αυτής ελάχιστα φιλοσοφικός."

Τα ίδια πάνω στο θέμα μας, αναφέρονται στο βιβλίο με τον τίτλο "ΣΤΟ ΔΡΟΜΟ ΤΗΣ ΣΟΦΙΑΣ ΤΩΝ ΣΟΥΦΙ" που εκδόθηκε στην Ελλάδα το 1987²⁴⁰ απ' όπου αντιγρά-

φουμε:

“Στην αρχή της δημιουργίας του, ο Σουφισμός επηρέαστηκε από τις παραδόσεις του μοναστικού ασκητισμού και του μυστικισμού στη Δ. Ασία και στην Αίγυπτο. (Η ίδια η λέξη Σουφισμός προέρχεται από τη μοναστική παράδοση να φοράνε μάλλινο χιτώνα, σουφ (suf) θα πει μαλλί). Λοιπόν, δεν είναι καθόλου παράξενο που, μέσα στις ιδέες και τους τρόπους ζωής αυτού του μυστικιστικού κινήματος, βρίσκουμε έντονες επιδράσεις από τις χριστιανικές, τις Γνωστικές, τις Ερμητικές και τις Βουδιστικές παραδόσεις.

Αλλά η χαρακτηριστική τάση του μυστικού ν’ αδιαφορεί για την εμπειρική συμμόρφωση με τους κανόνες του θερησκευτικού νόμου, καθώς και οι θεοπαθολογικές εκφράσεις μερικών μυστικών που πρόφεραν σε κατάσταση μέθης, έκαναν το μυστικισμό τόσο ενοχλητικό, ακόμα και αποκρουστικό, για τους ορθόδοξους. Στα 122 μ.Χ.. οι ορθόδοξοι αυτοί έδωσαν ένα παραδειγματικό μάθημα με τη θανατική εκτέλεση του πιο γνωστού από τους Θεοσοφιστές, του Ελ Χουσαόν Μανσούρ Ελ Χάλατζ, επειδή πρόφερε, σε μια τέτοια κατάσταση μυστικής έκστασης, τη φράση: “Εγώ είμαι η αλήθεια”. Αυτός ο μάρτυρας έγινε μετά ο προστάτης άγιος μιας ολόκληρης σχολής Περσών Σούφι.

Ο Ιντρίς Σαχ στο βιβλίο του ΟΙ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΕΣ ΤΩΝ ΣΟΥΦΙ ²⁴¹ δέχεται ότι έχουν διατυπωθεί απόψεις για την επιρροή του Σουφισμού από τους νεοπλατωνικούς, τους γνωστικούς, τον Χριστιανισμό και την Ινδική σκέψη, αλλά προσπαθεί μάλλον να αποκρούσει την άποψη με την γνωστή σουφική ιστορία του ελέφαντα, ²⁴² παρουσιάζοντας μια

²⁴⁰ Από τις εκδόσεις Μπουκουμάνη.

²⁴¹ Εκδόσεις Πύρινος Κόσμος Αθήνα σελ. 87

²⁴² Τέσσερις περίεργοι να μάθουν τι είναι ένας ελέφαντας, που έφτασε στο χωριό τους μ’ ένα τσίρκο, μπήκαν κρυφά το βράδυ στο τσίρκο και στο χώρο πούταν σταβλισμένος ο ελέφαντας κι επειδή δεν είχε φως άρχισαν να προσπαθούν με την αφή να κατλάβουν τι είναι ο ελέφαντας. Ο ένας αγγίζοντας την προβοσκίδα σχημάτισε την γνώμη ότι ο ελέφαντας μοιάζει με σωλήνα. Ο δεύτερος περιεργάστηκε το ένα αυτί του και σχημάτισε

περίεργη πράγματι αντίδραση ν’ αρνείται την διάδοση των ιδεών που είναι υπαρκτή κατάσταση και αποδεκτή απ’ όλους και ισχύει για όλα τα πράγματα του κόσμου και να φτάνει σε μια σωβινιστική θα λέγαμε θέση. Ή μάλλον δέχεται την κυκλοφορία των ιδεών αλλά μόνο μονόδρομα.

Από τους Σούφι προς όλο τον υπόλοιπο κόσμο και μάλιστα με τέτοιο τρόπο, σαν η απαρχή του κόσμου να έγινε από την δημιουργία του πρώτου σουφικού τάγματος και όλα τα άλλα μετά.

Ο ίδιος όμως περιγράφοντας τον σουφισμό αγγίζει κυριολεκτικά τον Ηράκλειτο και αναγνωρίζει τον πρόδρομο, χωρίς φυσικά να τον ονομάζει, όπως και κανείς απ’ τους άλλους που αναφερθήκανε πιο πάνω. Ο Ηράκλειτος, όπως πάντα, είναι terra incognita.

Γράφει λοιπόν ο Σαχ. “Είναι ανάγκη να σημειώσουμε”, λέγει ο Ρουμί “πως τα αντίθετα εργάζονται μαζί, έστω κι αν φαινομενικά συγκρούονται” (Φίχι Μα Φίχι).

Αρμονία αφανής φανερός κρείττων απ. 54.

Η αφανής αρμονία είναι καλύτερη από την φανερή.

Αυτά είπε ο Ηράκλειτος κι ακόμη:

Το αντίξουν συμφέρον και εκ των διαφερόντων καλύτερη αρμονία (και πάντα κατ’ έριν γίνεσθαι).

τα αντίθετα ταιριάζουν και από αυτά που διαφέρουν προέρχεται η τέλεια αρμονία και τα πάντα γίνονται από την έριδα, την αντίθεση. απ. 8

Η αρμονία των αντιθέτων είναι μια θεμελιακή θέση της Ηρακλειτικής σκέψης και συναντιέται και στα αποσπάσματα 10, 48, 51, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 77, 88, και 106, και που όπως βλέπουμε επαναλαμβάνεται απ’ τον μεγαλύτερο ίσως σούφι τον Τζαλαλουντίν Ρουμί.

Αλλά και πιο πέρα ο Σαχ στο ίδιο κεφάλαιο, περιγράφοντας το σουφισμό και την δυσχέρεια κατανόησής του, είναι σαν να περιγράφει το περιεχόμενο και τη δυσχέρεια κατανόησης της Ηρακλειτικής σκέψης.

την γνώμη ότι ο ελέφαντας μοιάζει με πτερύγιο. Ο τρίτος έπιασε το πόδι και και σχημάτισε την γνώμη ότι ο ελέφαντας μοιάζει με ζωντανή κολόνα. Ο τέταρτος έβαλε το χέρι του στην πλάτη του ελέφαντα και σχημάτισε την γνώμη ότι ο ελέφαντας μοιάζει με θρόνο.

Μ' αυτό τον τρόπο μπορούμε να διακρίνουμε μια ορατή ιστορική διαδρομή της σκέψης του Ηράκλειτου προς τα ανατολικά τάγματα.

Η πνευματική συγγένεια όμως αυτών προς τον Ηράκλειτο δεν πιστοποιείται μόνον απ' αυτή την ιστορική προσέγγιση.

Αλλά **τι χρείαν έχομεν μαρτύρων;** αφού μιλούν τα γεγονότα;

Ο λόγος των ποιητών Σούφι είναι πυκνός και η νοηματική του προσπέλαση ιδιαίτερα δυσχερής.

Γενικά, η Σουφική σκέψη είναι επιγραμματική, πυκνή, μη κυριολεκτική και δυσνόητη, "σκοτεινή" δηλαδή, όπως η Ηρακλειτική σκέψη.

Αλλά και ο σκοπός των δυο σκέψεων είναι κοινός και κατατείνει στην, με απλές σκέψεις, κατανόηση της δομής της σύμπαντος και στην αναζήτηση του Θεού. Ας δούμε μερικά δείγματα της σουφικής σκέψης.

Κάποιος πήγε στην πόρτα του Αγαπημένου και χτύπησε.

Μια φωνή ρώτησε, "Ποιος είναι;"

Αυτός απάντησε: "Εγώ είμαι".

Η φωνή είπε: "Δεν υπάρχει χώρος για Μένα και για Σένα."

Η πόρτα σφαλίστηκε.

Μετά από ένα χρόνο μόνωσης και στερήσεων επέστρεψε και ξαναχτύπησε.

Μια φωνή από μέσα ρώτησε: "Ποιος είναι;"

Ο άνθρωπος αποκρίθηκε: "Είμαι Εσύ."

*Τότε η πόρτα άνοιξε γι' αυτόν.*²⁴³

²⁴³ Ο Βλαδίμιρος Μιρμίρογλου στο έργο του που αναφέραμε πιο πάνω μας λέγει σχετικά τα πιο κάτω: *"Είδομεν ήδη ανωτέρω εν τω Κεφαλαίω "Δογματικόν ιεροτελεστικόν Κορανίου" ότι οι Σίιται εδέχθησαν τον μοναστικόν βίον και την επίδοσιν αυτών εις θρησκευτικήν μελέτην και ασχολίαν εις αποκρύφους ερεύνas επί των μυστηρίων της πίστεως. Ούτοι μάλιστα πρώτον μοναχόν "ίσσιν" θεωρούσι τον Αλήν. Ιδού τι λέγει η σχετική παράδοσις: "Εσπέραν πινά ο Μωάμεδ μετέβη εις τον οίκον της συζύγου του Αλή θυγατρός του Φατιμάς. Την στιγμήν εκείνην συννηγμένοι ο*

Αλής και οι τεσσαράκοντα ετέλουν τα "Βάκχεια" κάνοντας επί πότω συνάξεις, τας Αγάπας των. Ο Μωάμεδ έκρουσε την θύραν των. Εσώθεν δε η Φατμά ηρώτησε "Ποιος είναι;"

Ο Απόστολος του Θεού απεύσας απήντησε.

- "Είμαι ο Μωάμεδ".

Η Φατμά όμως καίτοι αναγνωρίσασα τον πατέρα της, χωρίς να τω ανοίξη την θύραν, απήντησε:

- "Εδώ δεν υπάρχει τόπος δια τον Μωάμεδ".

Ο Μωάμεδ επανελθών έκρουσε και αύτις την θύραν της Φατμάς. Την φοράν όμως ταύτην εις την ερώτησιν της Φατμάς "ποιος είναι;" ο Μωάμεδ έδωκεν άλλην απάντησιν:

- Είμαι ο "πτωχός" (ήτοι ο φακίρης, ο ίσσης).

Μόνον δε κατόπιν του τοιούτου αυτοχαρακτηρισμού αυτού ως "πτωχού" - (δερβίση) τω επιετράπη η είσοδος εις τον οίκον της "Αγίας Φατμάς" και του "Αγίου Αλή" και η συμμετοχή του εις τας υπό την προεδρίαν του Αλή τελουμένας "Αγάπας των τεσσαράκοντα".

Κατά την τελευταίαν ταύτην χρέη "οινοχόου ποπιστού εξετέλει ο Αλής, όστις και προσέφερε τότε εις τον Μωάμεδ το "σταφυλόζουμο". Μόνον δε τότε αφού ο Μωάμεδ έπιε τον οίνον εκείνον, πυνόησε τα μυστικά της αληθείας. Μόνον τότε "ήνοιζαν τα μάτια της ψυχής" του Μωάμεδ, όστις ευθύς, επαιών την επιδειχθείσαν αυτώ υπό του Αλή τιμήν, είπε τα εξής:

- Μέχρι σήμερον ηζιώδην να γνωρίσω το μυστικόν της προφητικής αποστολής. Τώρα όμως εγνώρισα και το μυστικόν της τω Θεώ εγγύτητος και συγγενείας (Βιλαγέτ!).

Το μοναδικόν Τάγμα των Μπεκτασσιδων, εχόμενον στενώς της ανωτέρω παραδόσεως, συνδέει το Τάγμα του με το, τοιουτοτρόπως ιδρυθέν υπό του Αλή, "μοναστικόν Τάγμα", θεωρούν τον Πάτριωνα - ιδρυτήν του Χατζή Μπεκτάς ως τον τελευταίον της από του "Αγίου Αλή" σειράς Ηγουμένων. Παραπέμπομεν εις τον δημοσιεύμενον εν τω παρόντι σχετικόν Κατάλογον...

Τέρμα του Μπεκτασσισμού όπως και όλων των Μωαμεθανικών μυστικών φιλοσοφικών Ταγμάτων είναι η πίστις εις την ενότητα της υπάρξεως, εις το ότι όλα παράγονται εκ της αυτής ύλης (υλισμός Βαχντέτι - βουτζούτ). Οι οπαδοί του προς το τέρμα τούτο βαδίζουν. Το δίδαγμα όμως τούτο δεν κατ'αυτούς επιμ' βαδμηδόν και αναλόγως της επιδεκτικότητας εκάστου

Αυτό είναι ένα ποίημα του Τζαλαουντίν Ρουμί, ο ε-
 πονομαζόμενος "Μουλάνα" ή "Μεβλανά". Γι' αυτόν μιλή-
 σαμε πιο πάνω και είπαμε ότι είναι ο ιδρυτής του Δερβί-
 σικού Τάγματος των Μεβλεβήδων. Το Ρουμί σημαίνει Ρω-
 μαίος ή Ρωμιός. Ήταν το πιθανότερο Περσικής καταγω-
 γής αλλ' έζησε μεγάλο μέρος της ζωής του στο Ικόνιο ό-
 που και πέθανε. Γνώριζε αρκετά Ελληνικά τα οποία χρησι-
 μοποιούσε καμιά φορά και στους στίχους του. Πολλά θρυ-
 λούνται για τις σχέσεις του με τους μοναχούς του Χρισ-
 τιανικού μοναστηριού του Αγίου Χαρίτωνος περιοχής Ικο-
 νίου. Γι' αυτά μπορεί, όποιος θέλει, να συμβουλευθεί το βι-
 βλίο του Βλαδίμηρου Μιρμίρογλου, ΟΙ ΔΕΡΒΙΣΣΑΙ Αθήνα
 1940, σελίδες 290 επ.²⁴⁴ Ο Ρουμί θεωρείται απ' τους πιο με-
 γάλους Σούφι ποιητές με παγκόσμια καταξίωση και ακτι-
 νοβολία. Εδώ ας σημειώσουμε ότι ο Ρουμί έζησε μεγάλο
 μέρος της ζωής του στο Ικόνιο στον ίδιο γεωγραφικό δια-
 μέρισμα με την Έφεσο στη Μικρά Ασία.

νέου οπαδού. Οι οπαδοί των δρησκευτικών τούτων του Μωαμε-
 δανισμού Ταγμάτων δια να φθάσουν εις την μύησιν των εις την
 ανωτέρω θεωρίαν περί "ενότητας της υπάρξεως" δέον να διέλ-
 θωσι πρότερον από τέσσαρα στάδια. Οι ικανοί των οπαδών των
 διέρχονται ταύτα διαδοχικώς. Οι ευφυέστεροι δε μούνται τάχι-
 στα εις τας ανωτέρω δοξασίας και φθάνουν εις τον ποδούμενον
 βαθμόν.

²⁴⁴ Συνοπτικά παραθέτω από το βιβλίο ένα μικρό αλλά χαρα-
 κτηριστικό απόσπασμα: "Ο Μεβλανά Τζελαλεδδίν είχεν αρκε-
 τās γνώσεις της Ελληνικής γλώσσης. Απόδειξις δε της
 γνώσεως ταύτης είναι το επόμενον: Γράφων το ποίημά του
 "Μπουγιούκ ντιβάν" εις την Περσικήν γλώσσαν, εν τω στοιχείω
 "Σιν" εχρησιμοποίησεν ελληνικάς λέξεις. Απέδιδε δε υψηλοτέ-
 ραν θέσιν εις τον εν "Αγίοις Προφήτην Ιησούν "της απλής θέ-
 σεως προφήτου, νν απέδιδαν οι σύγχρονοι του Μουσουλμάνοι
 Σουννίται. Διασώζεται δε παράδοσις κοινή, τόσον των Τούρ-
 κων, όσον και των Ελλήνων, βεβαιούσα ότι ούτοι είχαν συνάγει
 φιλικούς δεσμούς με τους Έλληνας μοναχούς Χριστιανικής
 Μονής, κειμένης πλησίον του εν Ικονίω Μουσουλμανικού Μο-
 ναστηρίου (Τεκέ) αυτών και ότι ήρχοντο εις συχνήν μετά τού-
 των επικοινωνίαν." σελίδα 292 όπου και παραπομπές.

Αλλά τι μας λέγει εδώ; Ο αγαπημένος είναι εσωτερι-
 κός βαθμός ουσιαστικής πνευματικής συγγένειας. Ο Ιωάν-
 νης ήταν ο "αγαπημένος" μαθητής του Ιησού. Όχι βέβαια
 γιατί ήταν πιο όμορφος απ' τους άλλους μαθητές, ή γιατί ο
 Χριστός είχε ανθρώπινες αδυναμίες. Οι Σούφι Αγαπημένο
 αποκαλούν τον Θεό. Πήγε λοιπόν κάποιος και χτύπησε
 την πόρτα του Θεού, ανώριμος και γεμάτος από τα εμπόδια
 του εγωισμού, όταν ακόμη δεν είχε πάρει τα μαθήματα της
 αληθινής δομής του κόσμου, της ενότητας του σύμπαντος.
 Γι' αυτό και απάντησε **είμαι Εγώ**. Αλλά η πόρτα δεν άνοι-
 ξε. Μετά από χρόνο μόνωσης και στέρψεων, δηλαδή αν-
 θρώπινης (ενσαρκωμένης) εμπειρίας και προσφοράς, **άν-
 θρωπος πια**, ξαναχτύπησε την πόρτα που άνοιξε γι' αυτόν,
 όταν πια είχε καταλάβει την δομή του σύμπαντος, δηλαδή
 τον λόγον, είχε ταυτιστεί μ' αυτόν και δεν ήταν πια
 "αξύνετος", όταν απάντησε **είμαι Εσύ**.

Όπως είδαμε πιο πάνω ο Ρουμί εισάγει το νόμο της
 αρμονίας των αντιθέτων με τη φράση:

*"Είναι ανάγκη να σημειώσουμε", πως τα αντίθετα ερ-
 γάζονται μαζί, έστω κι αν φαινομενικά συγκρούονται"*
(Φίχι Μα Φίχι).

Και ο ίδιος μας λέγει ποιητικά:

*Ο άνθρωπος του Θεού γίνεται με την αλήθεια σο-
 φός*

Ο άνθρωπος του Θεού δε μαθαίνει από βιβλία

*Ο άνθρωπος του Θεού είναι πέρα από απιστία και
 πίστη,*

*για τον άνθρωπο του Θεού το ορθό και το λάθος
 είναι το ίδιο.*

Μη μου πείτε ότι δεν αναγνωρίζετε, καθαρά, σημεία
 της σκέψης του Ηράκλειτου μέσα σ' αυτό το ποίημα. Το
 ποίημα πραγματεύεται τι είναι ο άνθρωπος του Θεού δη-
 λαδή ο φωτισμένος. Ο Ηράκλειτος μας μιλά για τον πολύ
 κόσμο και λέγει: "του δε λόγου τούδ' εόντος αεί αξύνετοι
 γίνονται άνθρωποι" (απ. 1) Καίτοι ο λόγος υπάρχει παντο-
 τεινά οι άνθρωποι γίνονται ασύνετο., δηλαδή όχι σοφοί και
 τούτο γιατί: "Ω μάλιστα διηνεκώς ομιλούσι λόγω τω τα
 όλα διοικούντι, τούτω διαφέρονται και οίς καθ' ημέραν ε-
 γκυρούσι, ταύτα αυτοίς ξένα φαίνονται." (απ. 72)²⁴⁵

Μ' αυτόν που συνέχεια και καθημερινά μιλάνε, τον λόγο, που όλα τα διοικεί (τα κυβερνά) μ' αυτόν έχουν διαφορές, κι όσα κάθε μέρα συναντούν, τους φαίνονται ξένα..

"Πολυμαθή η νόον έχειν ου διδάσκει." Η πολυμαθία δεν διδάσκει να έχεις νου.

"Ο θεός ημέρη ευφρόνη, χειμών θέρος, πόλεμος ειρήνη, κόρος λιμός, αλλοιούται δ' όκωσπερ (πυρ), όποταν συμμιγή θυώμασιν, ονομάζεται καθ' ηδονήν εκάστου." (απ. 67)

(Ο θεός είναι ημέρα και νύχτα, χειμώνας και καλοκαίρι, πόλεμος και ειρήνη, χορτασμός και πείνα. Αλλοιώνεται όπως (η φωτιά) όταν αναμιχθεί με θυμιάματα, και τότε παίρνει το όνομα, κατά την επιθυμία του καθενός).

Ο Θεός λοιπόν για τον Ηράκλειτο περιέχει την αρμονία των αντιθέσεων σ' ένα διαρκώς εξελισσόμενο προτσές, σ' ένα αιώνιο "γίγνεσθαι" με βάση τους κανόνες του Λόγου. Ο Θεός, με την πιο πάνω έννοια, δεν είναι ένας απλός θεατής των γεγονότων, αλλά ενεργός και ζωοποιός δύναμη της διαρκούς εξέλιξης και γι' αυτό ο Θεός είναι μέσα σ' όλα τα πράγματα και τα γεγονότα της δημιουργίας και είναι ένας και μοναδικός και απρόσωπος, αφού όλα τα πρόσωπα δικά του. Για τις προσωποποιήσεις των Θεών, των διάφορων θρησκειών, ο Ηράκλειτος, δίνει αυτή την εκπληκτική ερμηνεία, με την αλληγορία της φωτιάς και των θυμιάτων. Αν αναμίξεις την φωτιά (το αείζων πυρ) με κάποιο άρωμα της εκλογής σου, παίρνεις το αποτέλεσμα που εσύ επιθυμείς, έναν Θεό της αρεσκείας σου. Το άρωμα είναι που δίνει στο Θεό σου τις ιδιότητες που σου φαίνεται

²⁴⁵ Ειδικά για το απόσπασμα αυτό έχω βρει μέχρι στιγμής 3 παραλλαγές. Η μια είναι αυτή που παραδίδω απ' το βιβλίο ΗΡΑΚΛΕΙΤΟΣ των εκδόσεων ΠΛΕΘΡΟΝ. Η άλλη είναι στο βιβλίο του Ευαγ. Ρούσσου ΗΡΑΚΛΕΙΤΟΣ κι έχει ως εξής: "Ω μάλιστα διηνεκώς ομιλούσι, τούτω διαφέρονται" Η τρίτη περιέχεται στο βιβλίο του Χ. Α. Λαμπρίδη ΗΡΑΚΛΕΙΤΟΣ που λέγει: "Ω μάλιστα διηνεκώς ομιλούσι λόγω τούτω διαφέρονται και οίς καθ' ημέραν εγκυρούσι, ταύτα αυτοίς ξένα φαίνονται." Τούτο είναι αποτέλεσμα του ότι υπάρχουν πολλές κατατάξεις των αποσπασμάτων του Ηράκλειτου. Η κλασσική και μάλλον επικρατέστερη είναι των Diels-Kranz.

ότι έχει, αλλ' αυτό το εισέφερες εσύ.

Κάτι που δέν μόρεσαν και δεν μπορούν ακόμη να κατανοήσουν οι δογματικοί και λόγιοι, όλων των θρησκειών, είναι πως οι εσωτερικές Σχολές, σ' όλο τον κόσμο και σ' όλες της εποχές, διακήρυξαν ότι δεν είναι θρησκείες. Ο Ηράκλειτος αυτός ο μεγάλος μυστικός, δίνει την απάντηση σ' αυτό το προαιώνιο πρόβλημα. Οι θρησκείες, που για μένα, όλες είναι σεβαστές, έχουν άλλο προορισμό και άλλη μεθοδολογία, άλλη συγκρότηση κι άλλη επιδίωξη. Μπορεί, πολλές φορές στις θρησκείες να εισάγονται στοιχεία καθαρά μυστηριακά, αλλ' αυτό δε λέγει τίποτα. Ο Εσωτερισμός με την μορφή, είτε του αποκρυφισμού είτε του μυστικισμού, ερευνά τον Λόγο, δηλαδή το παγκόσμιο σχέδιο ή αλλιώς τον παγκόσμιο ρυθμό.

Οι θρησκείες είναι δομημένες, πάντα, πάνω σ' ένα ενδιάμεσο, σ' ένα medium (μίντιουμ, όπως είναι της μόδας αυτός ο όρος τελευταία), ποτέ πάνω σ' ένα εξατομικευμένο Θεό.²⁴⁶ Ο Θεός για όλες τις θρησκείες είναι σχεδόν ίδιος. Προσέξτε ο Θεός. Ο Λόγος. Η εξατομίκευση του Θεού, κάθε φορά, γίνονται από αυτά τα ενδιάμεσα. Τα μεταξύ Θεού και ανθρώπων ενδιάμεσα, είτε λέγονται τέκνα του θείου, είτε προφήτες είτε μ' οποιοδήποτε άλλο όνομα, είναι τα θυμιάματα που ρίχνονται στη φωτιά, στον Θεό, στο αείζων πυρ, και παράγουν το δικό τους άρωμα του Θεού. Ο μυστικός δεν ενδιαφέρεται ιδιαίτερα γι' αυτά τα αρώματα, έστω κι αν είναι ενταγμένος και πιστός σε κάποια θρησκεία. Βέβαια στην αναζήτηση του δρόμου για το Θεό, θα περπατήσει σίγουρα στα βήματα του δικού του μίντιουμ και θα μπολιαστεί απ' τους κανόνες και πάνω απ' όλα τον τρόπο σκέψης της δικής του θρησκείας. Γι' αυτό υπάρχει

²⁴⁶ Προς Θεού όμως, μην πάρετε την έννοια του medium με την τρέχουσα έννοια του όρου των γνωστών μέντιουμ δηλαδή που αντί κάποιων ωφελημάτων, προσπαθούν να σας φέρουν σ' επαφή με πνεύματα και να σας χαρίσουν την ευδαιμονία της πρόβλεψης του μέλλοντος ή της αποκάλυψης "γεγονότων" που ενδιαφέρουν αυτόν που προσφεύγει στην υπηρεσία τους. Ε, όχι αυτό. Εδώ μιλάω για τους αναμφισβήτητα προηγούμενους των υπολοίπων ανδρώπων στην ατραπό της γνώσης.

αυτή η διαφορά ανάμεσα στους αναζητητές, χριστιανοί, ανατολικοί, μωαμεθανοί κ.λ.π. οι οποίοι όμως από ένα σημείο και πέρα, πορεύονται συγκλίνοντες δρόμους, όσο περισσότερο πλησιάζουν προς την γνώση του Θεού, γιατί αυτός είναι ένας και μοναδικός και το κέντρο των πάντων.

Το δικό μου μίντιουμ (ο Ιησούς), για μένα, είναι το καλύτερο.

Αλλά δεν μπορώ ν' αρνηθώ σ' οποιονδήποτε οπαδό, όποιος θρησκείας, να πιστεύει ότι το δικό του μίντιουμ είναι το καλύτερο.

Γι' αυτό είναι χαμένος κόπος η διαμάχη γύρω απ' τις διαφορές και καταστροφή, η απώλεια των διδαγμάτων των κοινών σημείων.

Αυτή είναι η βαθύτερη έννοια του αποσπάσματος αυτού του Ηράκλειτου, του αποσπάσματος αυτού που μας διδάσκει την έννοια των "θυμιαμάτων". Να πως ο πατέρας της διαλεκτικής, για τους Ευρωπαίους, κι ο πατέρας της αρχαίας αλλά και της σύγχρονης μυστικής Σκέψης, για μένα, ο Σκοτεινός Ηράκλειτος, λύνει την μυστικότητά του, και τον Λόγο του και τον δωρίζει σε μας τους ταπεινούς, που προσπαθούμε ν' αφουγκραστούμε αυτό το Λόγο.

Αν βάλεις δέκα ζωγράφους να ζωγραφίσουν ένα αντικείμενο, ένα πρόσωπο, θα πάρεις δέκα διαφορετικούς πίνακες που θα έχουν κοινό σημείο αναφοράς ένα αντικείμενο ή ένα πρόσωπο, (το μοντέλο) αλλά θα είναι δέκα διαφορετικοί πίνακες, με τις ιδιαιτερότητές του ο καθένας, ιδιαιτερότητες που πηγάζουν από το ενδιάμεσο, που εδώ είναι ο ζωγράφος, και που αρχίζουν, απ' την διαφορετική οπτική γωνία που ο καθ' ένας έβλεπε το μοντέλο, την μαθητεία του κάθε ζωγράφου, το ταλέντο του, την ψυχολογική κατάσταση, την ώρα που ζωγράφιζε και χιλιάδες άλλες καταστάσεις, που επηρεάζουν άμεσα ή έμμεσα το αποτέλεσμα.

Σ' αυτό το παράδειγμα, έχουμε το μοντέλο, έχουμε τον κατασκευαστή- ζωγράφο (το θυμίαμα), το αποτέλεσμα (πίνακας), και τους αποδέκτες του πίνακα του κάθε ζωγράφου.

Οι όποιες ιδιαιτερότητες του κάθε πίνακα, που τις αποδέχονται οι αποδέκτες του κάθε πίνακα όπως έχουν, εί-

ναι μακριά απ' την αυτόνομη και μοναδική ύπαρξη του μοντέλου, το οποίο *θέλει και δεν θέλει να λέγεται με το όνομα* που ο κάθε ζωγράφος ονόμασε το έργο του.

Αυτό το στροβίλισμα των πραγμάτων μέσα στο χωροχρόνο, και η σχετικότητα των εννοιών, των αληθειών και των μεγεθών είναι το μεγάλο φωτεινό δίδαγμα του Σκοτεινού Εφέσιου.

Αυτό το δίδαγμα, διδάσκει ότι η αλήθεια, έχει την άφατη ομορφιά μιας γλυκειάς αβεβαιότητας, και γι' αυτό, καθ' ένας που θέλει να πορευτεί στο δρόμο της αληθινής γνώσης, πρέπει νάναι έτοιμος να δεχτεί την αλήθεια, σαν ελεύθερος από προκαταλήψεις και απ' τα όποια υλικά, θρησκευτικά ή ιδεολογικά κατεστημένα δηλαδή *ελεύθερος από μορφές κλεισμένες στον καιρό, από αγάλματα κι ει- κόνες*, όπως μας λέγει ο ποιητής²⁴⁷

²⁴⁷ Άγγελος Σικελιανός, μεγάλος Έλληνας Ποιητής (Λευκάδα 1884-Αθήνα 1951) στο μεγάλο εσωτερικό του ποίημα *Ιερά Οδός*, που έχει έτσι:

"ΙΕΡΑ ΟΔΟΣ"

*Από τη νέα πληγή που μ' άνοιξεν η μοίρα
έμπαιν' ο ήλιος, θαρρούσα, στην καρδιά μου,
με τόση ορμή, καθώς βασιλεύε, όπως
από ραγισματιάν αιφνίδια μπαίνει
το κύμα σε καράβι π' ολόενα
βουλιάζει.*

*Γιατί εκείνο πια το δείλι,
σαν άρρωστος καιρό, που πρωτοβγαίνει
ν' αρμεξει ζωή απ' τον έξω κόσμο, ήμουν
περπατητής μοναχικός στο δρόμο
που ξεκινά από την Αθήνα κ' έχει
σημάδι του ιερό την Ελευσίνα.
Τι ήταν για μένα αυτός ο δρόμος πάντα
σα δρόμος της γυχής.*

*Φανερωμένους
μεγάλος ποταμός κυλούσε εδώδε
αργά συρμένα από τα βόδια αμάξια
γεμάτα αδεμωνιές ή ξύλα, κι άλλα
αμάξια γοργά, που προσπερνούσαν
με τους ανθρώπους μέσα τους σαν ίσκιους.*

*Μα παραπέρα σα να χάθη ο κόσμος
κ' έμεινεν' η φύση μόνη, ώρα κι' ώρα
μια νησυχία βασιλέγε. Κ' η πέτρα
π' αντίκρουσα σε μιά ακρη ριζωμένη,
δρουί μου φάνη μοιραμένο μου ήταν
απ' τους αιώνες. Κ' έπλεξα τα χέρια,
σαν κάθησα, στα γόνατα, ξεχνώντας*

αν κίνησα τη μέρα αυτή ή αν πήρα
αιώνες πίσω αυτόν τον ίδιο δρόμο.

Μα νά, στην ψυχία αυτή, απ' το γύρο
τον κοντινό προβάλανε τρεις ίσκιοι.
Ένας Ατσίγγανος αγνάντια ερχόνταν
και πίσωδ'ε του ακλουθόσαν, μ' αλυσίδες
συρμένες, δυο αργοβάδιστες αρκούδες.

Και να, ως σε λίγο ζύγωσαν μπροστά μου
και μ' είδε ο Γύφτος, πριν καλά, προφτάσω
να τον κυττάξω, τράβηξε απ' τον ώμο
το ντέφι, και χτυπώντας το με τόνα
χέρι, με τ' άλλον έσυρε με βία
τις αλυσίδες. Κ' οι δυο αρκούδες τότε
στα δυο τους σκώθηκαν βαριά.

Η μιά,
(ήτανε η μάνα φανερά), η μεγάλη,
με πλεχτές χάντρες όλο στολισμένο
το μέτωπο γαλάζιες, κι από πάνω
μιαν άσπρη αβασκαντήρα, ανασκηώδη
ζάφνου τρανή, σαν προαιώνιο νάταν
ξόανο Μεγάλης Θεάς, της αιώνιας Μάνας,
αυτής της ίδιας που ιερά δλιμμένη,
με τον καιρόν ως πήρε ανδρώπινη όψη,
για τον καημό της κόρης της λεγόνταν
Δήμητρα εδώ, για τον καημό του γιου της
πιο πέρα ήταν Αλκμήνη ή Παναγία
και το μικρό στο πλάγι της αρκούδι,
σα μεγάλο παιχνίδι, σαν ανίδεο
μικρό παιδί, ανασκώθηκε και κείνο υπάκουο, μη μα-
ντεύοντας ακόμα
του πόνου του το μάκρος και την πίκρα
της σκλαβιάς που καθρέφτιζεν η μάνα
στα δυο πυρρά της που το κύτταν μάτια!

Αλλ' ως από τον κάματον εκείνη
οκνούσε να χορέυει, ο Γύφτος, μ' ένα
πιδέξιο τράβηγμα της αλυσίδας
στον μικρού το ρουθούνι, ματωμένο
ακόμα απ' το χαλκά που λίγες μέρες
φαίνονταν πως του τρύπησεν, αιφνίδια
την έκανε μουγκρίζοντας με πόνο
να ορδώνεται ψηλά, προς το παιδί της
γυρνώντας το κεφάλι και να ορχιέται
ζωηρά.

Και γω, ως εκύτταζα, τραβούσε
έξω απ' το χρόνο, μακριά απ' το χρόνο, ελεύτερος από
μορφές κλεισμένες
στον καιρό, από αγάλματα κ' εικόνες,
ήμουν έξω, ήμουν έξω από το χρόνο.

Μα μπροστά μου, ορδωμένη από τη βία
του χαλκά και της άμοιρης στοργής της,

δεν έβλεπα άλλο απ' την τρανήν αρκούδα
με τις γαλάζιες χάντρες στο κεφάλι,
μαρτυρικό τεράστιο σύμβολο όλου
του κόσμου, τωρινού και περασμένου,
μαρτυρικό τεράστιο σύμβολο όλου
του πόνου του πανάρχαιου, οπ' ακόμα
δεν του πληρώδη απ' τους δνητούς αιώνες
ο φόρος της μυχής.

Τι ετούτη ακόμα
ήταν κ' είναι στον Αδη.

Και σκυμμένο
το κεφάλι μου κράτησα ολοένα,
καθώς στο ντέφι μέσα έριχνα, σκλάβος
κ' εγώ του κόσμου, μια δραχμή.

Μα ως τέλος
ο Ατσίγγανος ξεμάκρυνε τραβώντας ξανά τις δυο αργο-
βάδιστες αρκούδες
και χάθηκε στο μούχρωμα, η καρδιά μου,
με σήκωσε να ξαναπάρω πάλι
το δρόμον όπου τελειώνει στα ρείπια
του Ιερού της Ψυχής, στην Ελευσίνα.
Κ' η καρδιά μου ως εβάδιζα, βογγούσε:
"Θάρτει τάχα ποτέ, θα νάρτει η ώρα,
που η ψυχή της αρκούδας και του Γύφτου
κ' η ψυχή μου που Μυημένη την έκράζω
θα γιορτάσουν μαζί!"

Κι' ως προχωρούσα
κι' εβράδιαζε, ξανάνοιωσα απ' την ίδια
πληγή, που η μοίρα μ' άνοιξε, το σκότος
να μπαίνει ορμητικά μέσ' στην καρδιά μου,
καθώς από ραγισματιάν αιφνίδια
μπαίνει
το κύμα σε καράβι που ολοένα
βουλιάζει. Κι' όμως τέτοια ως να διγούσε
πλυμμύραν η καρδιά μου, σα να βυθίστη
ως να πνίγηκε ακέρια στα σκοτάδια, ένα μούρμουρο απλώ-
δη απάνωδ'ε μου,
ένα μούρμουρο, κ' έμοιαζ' έλεε:

"Θάρτει".

Αυτό είναι το ποίημα του Άγγελου Σικελιανού.

Όποιος δέλει μπορεί να καταλάβει τις φοβερές προ-ε-
κτάσεις του στον χώρο της εσωτερικής σκέψης, που δεν βρι-
σκεται μακριά απ' την Ηρακλειτική σκέψη.

Εγώ, εδώ, δεν θα πω τίποτε άλλο, γιατί το βιβλίο αυτό
δεν θα τελειώνει ποτέ, αν έμπαίνα διεξοδικά σ' όλες τις πα-ρό-
δους.

Σημειώνω μόνο πως αυτός ο μεγάλος Έλληνας ποιητής
δεν πήρε, παρά τρία το βραβείο Νόμπελ, και πολλοί ισχυρί-
ζονται πως αυτό οφείλεται στις επικρατούσες τότε πολιτικές

Ο Ζαν Ρισπέν Γάλλος Ακαδημαϊκός και συγγραφέας της Ελληνικής Μυθολογίας, γράφει στην εισαγωγή του βιβλίου αυτού:

"Στ' αλήθεια, έχουμε ανακαλύψει κάτι, οτιδήποτε, στη φιλοσοφία, στη μεταφυσική, στην λογική και την κοσμογονία, έπειτα απ' τους αρχαίους Έλληνες; Αναπτύξαμε την τάδε ή τάδε θεωρία τους κι αυτό είναι το άπαντο. Ακόμα και την "επαγωγή" του Βάκωνα, τη βρίσκουμε μέσα σε δυο γραμμές του Αριστοτέλη. Όλη η θεωρία περί ατόμου υπάρχει στον Δημόκριτο. Όσο για τον Ηράκλειτο τον επιλεγόμενο "Σκοτεινό" - αυτός και μόνος έχει διατυπώσει, και με πόσο μεστή συντομία τρία απ' τα πιο ξακουστά συστήματά μας, ούτε ένα λιγότερο. Το *struggle for life* ("ο περί υπάρξεως αγών"), προέρχεται ολόγεια από το δικό του "πόλεμος πατήρ πάντων". Η ταυτότητα των αντιθέσεων **λογοκλοπή**²⁴⁸ του Γερμανού Χέγκελ, περιέχεται μέσα στο "τα ενάντια ταυτά". Και τέλος το διαρκές γίγνεται και προς το τίποτα ίσως, τι είναι αν όχι το περίφημό του "τα πάντα ρει".²⁴⁹ Ο Ζαν Ρισπέν, με το μικρό αυτό κομματάκι του, είναι πραγματικά καταγιστικός πάνω στο θέμα του Ηράκλειτου, σαν φιγούρα στον Ευρωπαϊκό τρόπο σκέψης. Ο Ηράκλειτος, ο μόνιμα *terra incognita*, αυτός που πέρασε κάποτε στην νεώτερη Ευρωπαϊκή σκέψη

Πάνω στο θέμα της διαδρομής της Ηρακλειτικής σκέψης στους Στωϊκούς, τους Γνωστικούς, τους Νεοπλατωνικούς και στους Χριστιανούς μυστικιστές των πρώτων μετά τον Χριστόν αιώνων, παραπέμπω στον Κ. Δ. Γεωργούλη.²⁵⁰

συνθήκες στην Ελληνική κοινωνία.

Ακόμη μπορώ να πω πως μέσα σ' αυτό το ποίημα, μπορεί κανείς να διακρίνει καθαρά την βασική Ηρακλειτική αρχή της ενότητας του Σύμπαντος, αλλά κι όλα τα κλειδιά της κατανόησης της Ηρακλειτικής Σκέψης που έχω αναπτύξει πιο πάνω.

²⁴⁸ Ο τονισμός της λέξης, δικός μου.

²⁴⁹ Ζαν Ρισπέν Η ΜΕΓΑΛΗ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΜΥΘΟΛΟΓΙΑ, μετάφραση Κοσμά Πολίτη εκδόσεις ΤΥΠΟΣ Α.Ε. Α' τόμος σελ. 18..

²⁵⁰ Βλέπε ΓΕΩΡΓΟΥΛΗΣ Κ.Δ. "ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ

Απ' αυτή την μικρή επισκόπηση, μπορούμε να διακρίνουμε την διαδρομή της Ηρακλειτικής σκέψης, από το τέλος της αρχαιότητας και των Ελληνιστικών χρόνων, μέχρι τους Σούφι.

VIII. ΗΡΑΚΛΕΙΤΟΣ ΚΑΙ ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΕΠΙΣΤΗΜΗ

Απ'τον πρώτο καιρό που άρχισε να με απασχολεί η μελέτη της Ηρακλειτικής σκέψης και κατά την πρόοδο αυτής της μελέτης, άρχισαν να χορεύουν στο μυαλό μου κάποιες τρελλές σκέψεις, που στην αρχή προσπάθησα να μη τους δίνω σημασία, γιατί όσο βάσιμες κι αν μου φαινόταν με καθαρά υποκειμενικά μέτρα, τόσο παράλογες ηχούσαν στην κοινή λογική.

Αντιλαμβάνεστε τώρα με τι είχαν να κάνουν αυτές οι τρελλές σκέψεις.. Μελετώντας διάφορα αποσπάσματα του Ηράκλειτου, μου έμενε μια απροσδιόριστη, αρχικά, εντύπωση, ότι πολλά απ' αυτά οδηγούσαν σε κάποιες θέσεις που ταίριαζαν απόλυτα με τα πορίσματα της σύγχρονης επιστήμης και ιδίως της κβαντομηχανικής.

Δεν είμαι βέβαια ειδικός στο θέμα, αλλά από πολλά χρόνια έχω ασχοληθεί, καθαρά ερασιτεχνικά, με τα σύγχρονα πορίσματα αλλά και τα προβλήματα της κβαντικής μηχανικής.

Όσο όμως προχωρούσε η μελέτη μου, τόσο εδραιώνοταν και η πεποίθησή μου ότι τα πράγματα είχαν έτσι, δηλαδή ότι η Ηρακλειτική σκέψη, όσο παράδοξο κι αν φαίνεται, περιείχε πολλούς αφορισμούς που ταιριάζουν απόλυτα σε κάποια πορίσματα της κβαντικής μηχανικής.

Έτσι αποφάσισα να ασχοληθώ με το θέμα και να περιλάβω στο βιβλίο το κεφάλαιο αυτό. Ομολογώ βέβαια, με μεγάλη επιφύλαξη στην αρχή.

Αλλά το κύριο γεγονός το οποίο ανέβασε την πεποίθησή μου ότι, το ότι έγραφα στο κεφάλαιο αυτό, βρίσκεται σε σωστό δρόμο, ήταν ένα μικρό βιβλίο που έπεσε στα χέρια μου στα μέσα Νοέμβρη 1996, με τον τίτλο " *εκ πάντων έν και εξ ενός τα πάντα*" (Ηράκλειτος), που είναι γραμμένο από μαθητές της β' Λυκείου των Εκπαιδευτηρίων "ΚΩΣΤΕΑ- ΓΕΙΤΟΝΑ" με επιμέλεια του Κ. Κοντογιάννη, φυσικού και που εκδόθηκε το έτος 1993, όταν εγώ δεν είχα ακούσει ακόμη το τραγούδι του Δήμου Μούτση, που αναφέρω στον πρόλογο και δεν είχα ακόμη, ασχοληθεί

"σοβαρά" με τον Ηράκλειτο.

Τι λέγει αυτό το βιβλίο; Να σας πω. Ξεκινά μ' ένα απόσπασμα από τον πρώτο τόμο του Α. Εμπειρικού "Ο ΜΕΓΑΣ ΑΝΑΤΟΛΙΚΟΣ" και έχει κεφάλαια: "ΥΛΗ- ΠΕΔΙΑ", "ΓΕΝΕΣΗ", "ΕΝΑΣ ΖΩΝΤΑΝΟΣ ΟΡΓΑΝΙΣΜΟΣ ΜΕ ΑΠΕΙΡΕΣ ΔΙΑΣΤΑΣΕΙΣ", "ΔΗΜΙΟΥΡΓΙΑ ΚΑΙ ΕΞΕΛΙΞΗ ΤΩΝ ΑΣΤΕΡΩΝ", "ΜΑΥΡΕΣ ΤΡΥΠΕΣ" κ.λπ.²⁵¹

Μια νεοελληνική παροιμία μας λέγει ότι "από τρελό κι από μικρό (στην ηλικία) μαθαίνεις την αλήθεια." Και εδώ η παροιμία ταιριάζει απόλυτα, αφού ο Σκοτεινός αποκαλείται από πολλούς σαν ψυχασθενής όπως είδαμε πιο πάνω. "Παιδός λοιπόν η βασιλίη", ενός παιδιού η βασιλεία, όπως είδαμε πιο πάνω από τα Ηρακλειτικά αποσπάσματα, αλλά και από τον Χριστό.

Έτσι λοιπόν, στηλώθηκα λίγο, από τα παιδιά, ότι βρισκόμουν στο σωστό δρόμο στο κεφάλαιο αυτό. Έτσι είχαν τα πράγματα, μέχρι το καλοκαίρι του 1997, οπότε κάποιος νεαρός ταλαντούχος επιστήμονας, μαθηματικός, που παρακολουθεί κάθε χρόνο κάποιο συνέδριο για την θεωρία του Χάους, μου έφερε δυο εργασίες συνέδρων του "Χάους" κι εκεί διαπίστωσα ότι υπάρχουν εκτεταμένες αναφορές στον Ηράκλειτο. Πρόκειται για τις εργασίες των Πασχάλη Χριστοδούλου, χημικού-μηχανικού, με τίτλο "Η ΘΕΩΡΙΑ ΤΟΥ ΧΑΟΥΣ" 16/5/1997 και Θεοδώρου Χρηστίδη, επικύρου καθηγητή φυσικής Αριστοτέλειου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης με τίτλο "Ηράκλειτος και η πολυπλοκότητα" και υπότιτλο "Μια ριζική αντίθεση προς το ιδανικό ενός

²⁵¹ Όπως σας είπα στην αρχή αυτού του βιβλίου, μερικές δεκάδες φίλων, στη διάρκεια της συγγραφής αυτού του βιβλίου, έγιναν τα μάτια και τα αυτιά μου, γύρω από το θέμα που είναι ο Ηράκλειτος. Έτσι το βιβλίο αυτό το οποίο προφανώς εκδόθηκε στην Αθήνα καιτοι δεν αναφέρεται αυτό στο βιβλίο, μου το έφερε ένα γνωστό μου ζεύγος από το Λονδίνο. Για φανταστείτε! Πάντως για την ιστορική αλήθεια στις πηγές, που νομίζω πρέπει να το καταλάβατε ήδη, ότι δείχνω ιδιαίτερη ευαισθησία, πρέπει να αναφέρω και τους μικρούς συγγραφείς αυτού του βιβλίου. Μ. Βαϊδάκης, Θ. Δρίτσας, Ν. Παπανικολάου, Μ. Παρασκευάς, Γ. Ρούπας, Α. Τσορακίδης.

κόσμου σταθερού και αρμονικού". Η τελευταία αυτή εργασία είναι πραγματικά αξιόλογη για το θέμα που μας απασχολεί εδώ.

1.-Ατομική Επιστήμη

α.- Το Άτομο

Η ατομική επιστήμη γεννήθηκε, κι αυτή, στην αρχαία Ελλάδα. Σαν πατέρας της θεωρήθηκε τελικά ο Δημόκριτος ο Αβδηρίτης²⁵² και εν μέρει ο Λεύκιππος.²⁵³ Πάν-

²⁵² Ο Δημόκριτος (460- 370; π. Χ.). Γεννήθηκε στα Άβδηρα της Θράκης, μερικά χιλιόμετρα πιο μακριά απ' τον τόπο που γράφεται αυτό το βιβλίο. Οι πληροφορίες για την ζωή του, είναι λιγοστές και αβέβαιες. Θεωρείται ότι μαθήτευσε κοντά στον Λεύκιππο. Κατά την παράδοση ταξίδευε στην Περσία, Βαβυλώνα και Αίγυπτο, καθώς και στην Ινδία όπου γνώρισε τους γυμνοσοφιστές. Γυρίζοντας απ' τα ταξίδια πέρασε από την Αθήνα, όπου κανείς δεν τον πρόσεξε. " *Ἦλθον γὰρ εἰς Αθῆνας καὶ οὐτις με ἐγνώκεν*" λέγει στο απόσπασμα 116. Του αποδίδεται η συγγραφή ενός "Μικρού διακόσμου", αντίστοιχου προς τον "Μέγαν διάκοσμον" του Λευκίππου. Ο Δημόκριτος δέχεται ότι το ον είναι τόσο υπαρκτό όσο και το μη όν. Το ον είναι ύλη αδιαίρετη "ά-τομον". Γίνεται δεκτό ότι ο Δημόκριτος άσκησε μεγάλη επίδραση στη φιλοσοφία του Επίκουρου και του Λουκρήτιου.

²⁵³ Ο Λεύκιππος ένας άλλος μεγάλος της Ελλάδας. Πότε και που γεννήθηκε και πέθανε δεν έχουμε καμιά πληροφορία. Εικάζεται ότι ήταν Μιλήσιος, έζησε τον 5ο αιώνα π. Χ. αν και εμφανίζεται και σαν Ελεάτης και σαν Αβδηρίτης. Τόση ήταν η αβεβαιότητα, απ' την αρχαιότητα ακόμη, γύρω απ' το πρόσωπο του Λευκίππου, ώστε, στην νεώτερη εποχή πολλοίστηριζόμενοι στον Επίκουρο, αμφισβήτησαν ακόμη και εάν ο Λεύκιππος υπήρξε ιστορικό πρόσωπο. Πάντως αναφέρονται τίτλοι έργων του: "Μέγας διάκοσμος" και "Περί νου". Ο Λεύκιππος θεωρείται σαν οπαδός της αιτιοκρατίας, με την έννοια ότι τίποτε δεν είναι τυχαίο, αλλά όλα τα πράγματα εξαρτώνται από αιτία.

Θεωρείται ο εισηγητής της ατομικής επιστήμης την οποία συστηματοποίησε ο Δημόκριτος.

τως για την αποκατάσταση της ιστορικής πραγματικότητας, πρέπει να πούμε τα πιο κάτω:

Η έννοια του αδιαίρετου της ύλης, παίρνει ιδιάζουσα μορφή στην Ελεατική Σχολή με τον Παρμενίδη που ήταν στην ακμή του, το 480 π.Χ.²⁵⁴ Το σύμπαν, καταλήγει σ' ένα απλό και ενιαίο άτομο που δεν επιδέχεται άλλες καταμήσεις. Ο Ζήνων ο Ελεάτης με τις "απορίες" του, επεχείρησε να αποδείξει την αντιφατικότητα. Τελευταία σε πολλά βιβλία εκλαίκευσης της σύγχρονης επιστήμης, έχει γίνει συνήθεια να αναφέρεται ένα από τα πολλά παράδοξα του Ζήνωνα και συγκεκριμένα αυτό που αναφέρεται στην χελώνα και τον λαγό.²⁵⁵

Η Ελεατική Σχολή, ήταν περισσότερο από βαθειά εμποτισμένη από την Ηρακλειτική σκέψη. Πολλοί προσπάθησαν να βρουν αντιθέσεις του Παρμενίδη, του Ζήνωνα και των κυρίως ατομικών, του Λεύκιππου και του Δημόκριτου, προς τον Ηράκλειτο, αλλά μάλλον αποτυχημένα.²⁵⁶

Στην αρχαιότητα πιστευόνταν ότι ο Ηράκλειτος μαθήτευσε στον Ξενοφάνη, αλλά και ότι ο Ξενοφάνης ήταν πατέρας της Ελεατικής Σχολής.

Το πιο πιθανό είναι, ότι ο Ξενοφάνης δεν ήταν ούτε το ένα, ούτε το άλλο. Αλλά αυτή η σύζευξη, δεν είναι εντελώς τυχαία. Η αρχαία Ελληνική φιλοσοφία τους ταύτισε με τον Ξενοφάνη, για τις ομοιότητες που είχε η Ελεατική σκέψη προς την Ηρακλειτική.²⁵⁷

²⁵⁴ Παρμενίδης (Ελέα Κάτω Ιταλίας 540-470 π. Χ.). Κορυφαίος Έλληνας φιλόσοφος της μεγάλης ελεατικής σχολής, στον οποίο έχω αναφερθεί πιο πάνω.

²⁵⁵ Βλ. για παράδειγμα Paul Davies "Θεός και μοντέρνα Φυσική" εκδόσεις Κάτοπτρο, Αθήνα σελ. 52 επ. και Coveney Peter-Highfield Roger ΤΟ ΒΕΛΟΣ ΤΟΥ ΧΡΟΝΟΥ, εκδόσεις Κάτοπτρο, Αθήνα 1991 σελ.194.

²⁵⁶ βλ. Κ.Δ.ΓΕΩΡΓΟΥΛΗ όπου κατωτέρω.

²⁵⁷ Για περισσότερες λεπτομέρειες πάνω στους ατομικούς της Ελληνικής αρχαιότητας παραπέμπω στην ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ του Κ.Δ.ΓΕΩΡΓΟΥΛΗ εκδόσεις ΠΑΠΑΔΗΜΑ Αθήνα 1994, σελίδες 104 επ. όπου περιγράφονται και ιστορούνται βιογραφικά όλοι οι ατομικοί επιστήμονες

Εδώ ας δούμε εδώ αν ο Ηράκλειτος μίλησε για το αδιαίρετο της ύλης. Ναι μίλησε, αλλά τι είπε. Ο Ιππόλυτος μας διέσωσε το απ. 50 που έχει έτσι:

*"Ηράκλειτος μεν ουν φησίν είναι το παν διαιρετόν αδιαίρετον, γενητόν αγένητον, θνητόν αθάνατον, λόγον αιώνα, πατέρα υιόν, θεόν δίκαιον, ουκ εμού αλλά του λόγου ακούσαντας ομολογείν σοφόν εστίν εν πάντα είναι Ηράκλειτος φησί."*²⁵⁸

Λέγει λοιπόν ο Ηράκλειτος ότι το παν είναι διαιρετόν και αδιαίρετον, γεννημένο²⁵⁹ και αγέννητο, Λόγος και χρόνος, πατέρας και υιός, θεός και δίκαιο, όχι εμένα αλλά τον Λόγο αφού ακούσουν είναι σοφό να παραδεχθούν ότι τα πάντα είναι ένα, λέγει ο Ηράκλειτος.

Προσέξτε λίγο αυτό το απόσπασμα του Ηράκλειτου. Θαρρεί κανείς πως είναι μια μικρή περίληψη της Ηρακλειτικής σκέψης. Μιλάει εδώ για όλα σχεδόν. Εδώ ξεπηδά η αντίληψη του Ηράκλειτου για το είναι και το γίνε-

της αρχαίας Ελλάδας και γίνεται εκτενής ανάλυση των θεωριών τους, σε τρόπο που ο αναγνώστης μπορεί να βρει μια σημαντική βοήθεια πάνω στο θέμα αυτό. Πολύ κατατοπιστικά πάνω στο θέμα αυτό, πράγματα, μπορεί να βρει ο αναγνώστης και στο βιβλίο του ΘΕΟΦΙΛΟΥ ΒΕΪΚΟΥ ΟΙ ΠΡΟΣΩΚΡΑΤΙΚΟΙ.

²⁵⁸ Πολλοί ερμηνευτές, θεωρούν σαν αυθεντικό μόνο το απόσπασμα το οποίο σημειώνεται πιο πάνω με παχειά έντονα στοιχεία. Εγώ προσωπικά έχω σοβαρές αντιρρήσεις για δυο λόγους: α) Γιατί ο Ιππόλυτος και στις δυο περιπτώσεις χρησιμοποιεί την διατύπωση *"...ο Ηράκλειτος λέγει..."* και β) Γιατί οι φράσεις *"είναι το παν διαιρετόν αδιαίρετον, γενητόν αγένητον, θνητόν αθάνατον, λόγον αιώνα, πατέρα υιόν, θεόν δίκαιον..."* είναι έντονα Ηρακλειτικές, συνάδουν άμεσα προς την Ηρακλειτική σκέψη και βρίσκονται εντεταγμένες εννοιολογικά και φιλοσοφικά στις Ηρακλειτικές έννοιες των ζευγών των αντιθέτων και της αρμονίας των αντιθέτων. Το μόνο σημείο που μπορεί κανείς να έχει επιφυλάξεις για κάποια παρεμβολή κειμένου από τον Ιππόλυτο είναι στις φράσεις *"λόγον αιώνα, πατέρα υιόν, θεόν δίκαιον"* που μυρίζει λίγο χριστιανική παραλλαγή.

²⁵⁹ Γενετή, σημαίνει η γέννηση ο τοκετός. Βλ. Σταματάκου όπου πιο πάνω.

σθαι και απ' ότι βλέπετε από τις δυάδες των αντιθέτων, θεωρεί ότι το είναι και το γίνεσθαι αποτελούν μια ενότητα και τα αντιμετωπίζει ενιαία. Δεν στέκεται μόνο μπροστά στα φυσικά φαινόμενα, το γίνεσθαι, ούτε μόνο μπροστά στα πέραν της φύσης φαινόμενα, Είναι, αλλά τα αντιμετωπίζει σαν μια αδιάσπαστη ενότητα.

Το διαιρετό και το αδιαίρετο. Το παν είναι διαιρετό και αδιαίρετο. Σε επίπεδο χονδροειδούς ύλης, το παν είναι διαιρετό. Σε επίπεδο ατόμου το παν είναι αδιαίρετο. Μετά την διάσπαση του ατόμου και την υπέρβαση της ύλης, σε επίπεδο υποατομικών σωματιδίων, το παν είναι διαιρετό και αδιαίρετο, (διαιρετό το άτομο, αδιαίρετα τα υποατομικά σωματίδια), αλλά και πιο κάτω, σε αναφορά με την αρχική αιτία του ενός, (λόγου ή θεού), το παν είναι αδιαίρετο. Αλλά μέσα σ' αυτό το κοσμικό αυγό, υπάρχουν όλες οι συνθήκες μιας, από μια άλλη αρχή, διαιρέσεως.

Βλέπετε λοιπόν ότι ο Ηράκλειτος είναι λίγο πιο μπροστά, σε ολοκλήρωση, από τους Λεύκιππο, Δημόκριτο και τους άλλους ατομικούς της αρχαίας Ελλάδας.

β- Ο Χρόνος

"Ο Νεύτων όπως και ο Αριστοτέλης, πίστευε στον απόλυτο χρόνο. Πίστευε δηλαδή ότι μπορεί κανείς να είναι βέβαιος, χωρίς καμιά αμφιβολία, για το χρονικό διάστημα μεταξύ δύο γεγονότων, αρκεί να χρησιμοποιήσει για τις μετρήσεις του ένα ακριβές ρολόι. Ο χρόνος ήταν κάτι διαφορετικό και ανεξάρτητο από τον χώρο. Ακόμη και σήμερα αυτή είναι η άποψη της κοινής λογικής των περισσοτέρων. Είμαστε όμως υποχρεωμένοι να αλλάξουμε τις αντιλήψεις μας για τον χώρο και τον χρόνο. Οι φαινομενικά εύλογες απόψεις της κοινής λογικής, λειτουργούσαν και λειτουργούν ακόμη πολύ καλά, όταν έχουμε να κάνουμε με αντικείμενα όπως τα μήλα που πέφτουν στην Γη ή τους πλανήτες που κινούνται στο ηλιακό σύστημα. Είναι όμως εντελώς άχρηστες και λανθασμένες όταν τα αντικείμενα που αντιμετωπίζουμε, κινούνται με ταχύτητες που πλησιάζουν την ταχύτητα του φωτός"

Αυτά μας λέγει ο Stephen Hawking ²⁶⁰ στο βιβλίο του

ΤΟ ΧΡΟΝΙΚΟ ΤΟΥ ΧΡΟΝΟΥ στη σελίδα 46.

Ο John Gribbin στο βιβλίο του ΤΑ ΜΥΣΤΗΡΙΑ ΤΟΥ ΧΡΟΝΟΥ ²⁶¹ μας λέγει: *"Σύμφωνα με τον Τζ. Γουίντρω, που έγραψε το βιβλίο η φύση του Χρόνου, οι Μάγισ υπήρξαν ο "πιο μανιακός λαός, από όσους γνωρίζουμε, με την ιδέα του χρόνου". Ωστόσο, η μανία τους αυτή τους οδήγησε σε μιαν άλλη αντίληψη του χρόνου, διαφορετική από τη δική μας, που βλέπει το χρόνο σαν μια ακατάπαυστη ρυθμική ροή. Το Ιερατείο των Μάγισ υποστήριζε πως ο χρόνος υπάγεται σε ανακυκλώσεις και ότι η ιστορία επαναλαμβάνεται κάθε 260 χρόνια."*

"Άλλες φιλοσοφίες-ή Θρησκείες, εφ' όσον οι δυο όροι ταυτίζονται στην συγκεκριμένη περίπτωση είδαν το χρόνο σαν ένα κύκλο που περιστρέφεται ασταμάτητα και επαναλαμβάνει με απόλυτη ακρίβεια τα ίδια περιστατικά. Ο Γουίντρω αναφέρει ένα απόσπασμα από τα κείμενα του Νεμέσιου, Επισκόπου της Εμεσού, του 4ου μ.Χ. αιώνα, που σχολιάζει τις αντιλήψεις των ελλήνων στωϊκών.

Οι Στωϊκοί υποστηρίζουν ότι οι πλανήτες κινούνται κυκλικά και επιστρέφουν κάποτε στη θέση που είχαν αρχικά, τη μέρα της δημιουργίας του κόσμου. Με την επιστροφή των πλανητών στην αρχική τους θέση, ο κόσμος καταστρέφεται και στη συνέχεια ξαναγεννιέται με την ίδια διάταξη που είχε και προηγουμένως. Τα άστρα ξεκινούν για ένα νέο κύκλο, που μόλις συμπληρωθεί θα φέρει πάλι την καταστροφή και τη νέα δημιουργία..

Ο Σωκράτης και ο Πλάτωνας και κάθε άλλος άνθρωπος, θα ξαναζήσει στον ίδιο τόπο και με τους ίδιους φίλους. Όλοι θα νιώσουν τις ίδιες εμπειρίες και θα αναλάβουν τις ίδιες δραστηριότητες. Κάθε πόλη, κάθε χωριό, κά-

²⁶⁰ Ο Stephen Hawking Άγγλος θεωρητικός φυσικός, καθηγητής στο Πανεπιστήμιο του Cambridge, στην έδρα που πριν απ' αυτόν πέρασαν ο Newton και ο Dirac. Είναι από χρόνια παράλυτος από μια αρρώστια του νευρομυϊκού συστήματος και θεωρείται ένας απ' τους σπουδαιότερους σύγχρονους επιστήμονες.

²⁶¹ John Gribbin ΤΑ ΜΥΣΤΗΡΙΑ ΤΟΥ ΧΡΟΝΟΥ, εκδόσεις Ωρόρα σελ. 56

θε αγρός, θα ξαναγίνουν όπως ήταν. Κι αυτή η αναδημιουργία, δεν πρόκειται να γίνει μόνο μια φορά. Έχει γίνει αμέτρητες φορές στο παρελθόν και θα ξαναγίνει αμέτρητες φορές στο μέλλον, χωρίς να σταματήσει ποτέ.."

Και επιλέγει ο Γκρίμπιν: "Η παραπάνω αντίληψη βρίσκει κατά παράξενο τρόπο ανταπόκριση σε μια σύγχρονη ιδέα κοσμολογίας που θεωρεί το Σύμπαν σαν μια πυκνότατη σφαίρα που κάποια στιγμή εκρήγνυται, επεκτείνεται απεριόριστα και στη συνέχεια συστέλλεται μέχρι να επανέλθει στην αρχική κατάσταση και η διαδικασία αυτή επαναλαμβάνεται αδιάκοπα.

Πριν την επικράτηση του Χριστιανισμού, οι περισσότεροι φιλόσοφοι υιοθέτησαν τη μια ή την άλλη παραλλαγή της ανακύκλωσης του χρόνου.."

Μα γιατί όλοι σταματάνε τόσο νωρίς; Ο Γκρίμπιν σταμάτησε στον Γουίτρω, ο Γουίτρω σταμάτησε στον Νεμέσιο, ο Νεμέσιος σταμάτησε στους Στωϊκούς και κανείς δεν προχώρησε στον πνευματικό πατέρα αυτών των ιδεών. Τον Ηράκλειτο, τον πάλι terra incognita, που στο κάτω-κάτω ήταν η αυθεντία στα θέματα αυτά κι όχι η Στωϊκή παραλλαγή.

"αιών παις έστι παίζων πεσσεύων " (Ο χρόνος είναι ένα παιδί που παίζει ρίχνοντας ζάρια) μας λέγει στο απ. 52, το οποίο συναντήσαμε και πιο πάνω, κάτω από διαφορετικό πρίσμα.

Ας το ξαναδούμε από μια νέα σκοπιά. Εδώ ο Ηράκλειτος μας μιλάει για τον χρόνο και μας λέγει ότι ο χρόνος είναι ένα παιδί που **παίζει, ρίχνοντας ζάρια**.

Αυτόματα λοιπόν ο Ηράκλειτος συνέδεσε τον χρόνο με τον χώρο. Τα ζάρια δεν ρίχνονται παρά μόνο στο χώρο. Γι' αυτό παραξενεύει τον αναγνώστη αυτή η σιβυλλική κατ' αρχήν έκφραση. Μιλάει για το τι είναι ο χρόνος, και τον παρομοιάζει με το ρίξιμο των ζαριών. Από πρώτη ματιά τα λόγια του φαίνονται ακατανόητα, τόσο που ο Λουκιανός ο Σαμοσατεύς να επινοήσει εκείνο τον κακόγουστο και κακεντρεχή διάλογο του Εμπόρου με τον Ηράκλειτο και να συναγάγει τα συμπεράσματά του ότι ο Ηράκλειτος κατέχεται από μελαγχολία (ψυχική νόσο δηλαδή).

Και είναι ακατανόητα αυτά που λέγει ακριβώς γιατί

συνδέει τον χρόνο με γεγονότα του χώρου, κάτι που όπως είδαμε πιο πάνω ήταν αδιανόητο για τον αρχαίο κόσμο και είναι ακατανόητο για τον μέσο άνθρωπο ακόμη και σήμερα.

Πιο πέρα ακόμη εισάγει μια ιδεατή διαίρεση του χρόνου με την διατύπωση "ρίχνει" ζάρια κι όχι έριξε ζάρια.

Δεν παίζω, ούτε έπαιξα ποτέ μου ζάρια, αλλά ο καθένας αντιλαμβάνεται, ότι τα ζάρια, "ρίχνονται" με μια επαναλαμβανομένη περιοδικότητα. Τα ζάρια, ρίχνονται και ξαναρίχνονται, μετά το τέλος κάθε "ζαριάς", δηλαδή το "ρίξιμο" των ζαριών, περιέχει εξ ορισμού μια ανακύκλωση.

Ευνόν αρχή και πέρας επί κύκλου περιφέρειας.

(Είναι κοινή η αρχή και το πέρας σε περιφέρεια κύκλου.), μας λέγει στο απόσπασμα 103. Το απόσπασμα αυτό βρίσκεται σε άμεση νοηματική συνάφεια προς το απόσπασμα 52.

Αφού υπάρχει ανακύκλωση του χρόνου, αυτή δεν μπορεί παρά να είναι μορφής κυκλικής. Ο Αϊνστάϊν απέδειξε ότι δεν υπάρχουν ευθείες στο Σύμπαν, αλλά μόνο καμπύλες και μίλησε για καμπύλωση του χρόνου. Άλλωστε και η Ελληνική λέξη ανακύκλωση αυτό ακριβώς σημαίνει, την επανάληψη μιας κυκλικής διαδρομής. Ο Ηράκλειτος λοιπόν μας λέγει ότι πάνω στην περιφέρεια του κύκλου, η αρχή και το τέλος είναι κοινά, ταυτίζονται δηλαδή.

Αυτό έχει μια ξεχωριστή σημασία. Τα σημεία πάνω στην περιφέρεια του κύκλου είναι απειράριθμα. Αλλά όλα έχουν την ίδια δυνατότητα να είναι αρχή και πέρας. Το ποιο σημείο κάθε φορά συγκεντρώνει αυτή την δυνατότητα (αρχή-πέρας) είναι ένα φαινομενικά τυχαίο περιστατικό, δηλαδή από που θ' αρχίσει μια διαδρομή πάνω στην περιφέρεια ή ακόμη που θα τελειώσει μια διαδρομή πάνω στην περιφέρεια. Και όταν λέγω τυχαίο περιστατικό, εννοώ αν θεωρήσουμε ότι υπάρχει ένας και μοναδικός κύκλος. Τότε απ' όποιο σημείο ξεκινήσει η διαδρομή εκεί και θα τελειώσει, κι εκεί, θα ξαναρχίσει προς τα μπρος ή και προς τα πίσω. Αλλά και στην περίπτωση αυτή, το σημείο της έναρξης και του πέρατος της διαδρομής, έχει ένα διφυή χαρακτήρα.

Συγκεντρώνει δυο φαινομενικά αντίθετες ιδιότητες.

Αρχή και Τέλος στο ίδιο σημείο. Αυτή είναι η βασική αρχή της δυαδικότητας του ενός.

Στην γραμμική κίνηση, η αρχή και το πέρας είναι χωρικά σημεία τελείως διάφορα.²⁶²

Τώρα αν θεωρήσετε το εκδηλωμένο σύμπαν σαν ένα απειράριθμο σύνολο κύκλων που αλληλοσυμπλέκονται (εν το παν) κατά τρόπο που η περιφέρεια του ενός εφάπτεται με τις περιφέρειες άλλων, κι αν πιο πέρα θεωρήσετε ότι οι κύκλοι αυτοί κινούνται διαρκώς (τα πάντα ρει) με τρόπο ώστε το σημείο επαφής των περιφερειών να αλλάζει συνέχεια, τότε θα καταλήξετε στο συμπέρασμα, ότι αν μια δύναμη σπρώξει έναν αριθμό σωματιδίων, που ξέρουν να κινούνται στην περιφέρεια, και εισχωρήσουν σε οποιαδήποτε σημεία, οποιουδήποτε κύκλου κι αρχίσουν τη διαδρομή, θα περάσουν διαδοχικά απ' όλους τους κύκλους κι απ' όλα τα σημεία της περιφέρειάς τους στο σύστημα που περιγράψαμε. Έτσι λοιπόν στην διάρκεια κάποιου χρόνου, το κάθε σημείο της κάθε περιφέρειας, μπορεί να είναι ταυτόχρονα αρχή και τέλος μιας διαδρομής, να έχει δηλαδή δυαδικό χαρακτήρα. Αν λάβουμε υπ' όψη μας τις μεγάλες ταχύτητες που μπορούν ν' αναπτυχθούν σ' ένα τέτοιο σύστημα, που μπορούμε να τις συγκρίνουμε, έτσι απλά, μ' αυτές που αναπτύσσονται στους κοινούς σήμερα υπολογιστές θα καταλάβουμε ότι, για τον ανθρώπινο χρόνο, το κάθε σημείο πάνω στην περιφέρεια οποιουδήποτε κύκλου, θα είναι ανά πάσα στιγμή αρχή και πέρας κάποιας διαδρομής. Γι' αυτή τη δυαδικότητα θα μιλήσουμε πιο κάτω.

Ο Άντριου Τόμας, γεννήθηκε στην Αγία Πετρούπολη το έτος 1913 και πέρασε το μεγαλύτερο μέρος της ζωής του, ταξιδεύοντας σ' όλο τον κόσμο. Έγραψε αρκετά αξιόλογα βιβλία, που κατατάσσονται στον ευρύτερο χώρο του εσωτερισμού, αλλά με "επιστημονικές" θα μπορούσαμε να πούμε τεκμηριώσεις. Το επιστημονικές το έβαλα μέσα σε εισαγωγικά γιατί "αείποτε" οι επιστήμονες σε κάθε τομέα γνώσης, απαιτούσαν "απτές" αποδείξεις. Βέβαια είναι πια

²⁶² Ο αθλητής που τρέχει στα 100 μέτρα στο στίβο, έχει αναμφισβήτητο άλλο σημείο αφετηρίας, (Αρχή) κι άλλο σημείο τέρματος (Πέρα).

κοινώς γνωστό ότι η επιστήμη των νεότερων χρόνων, προέκυψε από την αρχαία Ελληνική φιλοσοφία, την επιστήμη με την χωρίς "απτές" αποδείξεις. Ακόμα σήμερα, είναι πια πολύ γνωστό το πρόβλημα της σύγχρονης επιστήμης, δηλαδή, ότι στο κβαντικό επίπεδο, δεν υπάρχει πείραμα με ένα και μοναδικό αποτέλεσμα, αλλά με αριθμό πολλών διαφορετικών αποτελεσμάτων.

Ο Άντριου Τόμας λοιπόν έγραψε μερικά συναρπαστικά βιβλία πάνω στα αινίγματα της αρχαίας, αλλά γιατί όχι και της σύγχρονης επιστήμης. Μερικά απ' αυτά: "Δεν είμαστε οι πρώτοι", "Ατλαντίδα", "Από τον Μύθο ως την Ανακάλυψη" και σ' αυτό που θα αναφερθώ τώρα "Πέρα από το φράγμα του Χρόνου"²⁶³. Σ' αυτό λοιπόν το βιβλίο του, αναφέρει στην σελίδα 30. "*Το βασικό για την κατανόηση του χρόνου είναι η συνειδητοποίηση ότι ο χρόνος δεν κυλά. Μόνο η ύλη και η συνείδηση κινούνται μέσα στο χωροχρόνο. Τι είναι ο χρόνος; Είναι ένας ατέλειωτος δρόμος, που τα τοπία του αλλάζουν συνεχώς. Μερικά από αυτά τα δημιουργούμε εμείς οι ίδιοι, πριν φτάσουμε σ' ένα δοσμένο σημείο, μέσα στο μέλλον.*"²⁶⁴

Κρίμα που ο Άντριου Τόμας δεν διάβασε Ηράκλειτο στο πρωτότυπο, και λέγω κρίμα γιατί αν είχε διαβάσει γι' αυτό το παιδί που παίζει ρίχνοντας ζάρια, και φτιάχνει τα τοπία, σε κάθε ζαριά, θα είχε μια φοβερή ευκαιρία να επιβεβαιώσει αυτά που μας είπε πιο πάνω. Αλλά κυρίως λέω κρίμα, γιατί ο Άντριου Τόμας είναι από τους λίγους που αναφέρεται ευθέως στον Ηράκλειτο.

"Ο Ηράκλειτος είπε: "*Το ίδιο πλάσμα μπορεί να είναι ζωντανό και νεκρό, ταυτόχρονα, ξύπνιο και κοιμισμένο, νεαρό και γέρικο.*"²⁶⁵ Ό,τι υπάρχει και ότι δεν υπάρχει,

²⁶³ Εκδόσεις ΟΡΦΑΝΙΔΗ στη σειρά Αναζητώντας.

²⁶⁴ Αυτή είναι μια γοητευτική μπορώ να πω άποψη και δεν σας προτρέπω να την δεχτείτε απόλυτα, αφού ούτε κι εγώ την δέχομαι απόλυτα. Αλλά μην μου πείτε, έχει ενδιαφέρον.

²⁶⁵ Ο Τόμας αναφέρεται στο απόσπασμα 88 στο οποίο δ' αναφερόμαστε πιο κάτω και έχει στην πλήρη μορφή του ως εξής: *Ταυτό τ' ένι ζων και τεθνηκός και εγρηγορός και καθεύδον και νέον και γηραιόν τάδε γαρ μεταπεσόντα εκείνα εστί κακείνα*

η ύπαρξη και η ανυπαρξία ενώνονται στην μεταξύ τους σχέση ή γίνονται τέτοιες. Όλα στο σύμπαν είναι μεταβλητά και παροδικά, εκτός από τον νόμο της μεταβολής".

Πιο κάτω ο Άντριου Τόμας, αναφέρεται στην επιστολή του Απολλώνιου του Τυανέα προς τον ύπατο Βαλέριο, την οποία παραθέτω πιο πάνω, στο κεφάλαιο ΑΠΟ ΤΟΝ ΗΡΑΚΛΕΙΤΟ ΣΤΟΥΣ ΣΟΥΦΙ. Ε, αν θέλετε με πιστεύετε. Το πιο πάνω βιβλίο του συγγραφέα, το διάβασα πριν τουλάχιστο από δεκαπέντε χρόνια, πριν γνωρίσω²⁶⁶ εγώ τον Ηράκλειτο. Το κεφάλαιο ΑΠΟ ΤΟΝ ΗΡΑΚΛΕΙΤΟ ΣΤΟΥΣ ΣΟΥΦΙ και το υποκεφάλαιο ΙΙβ Η γάτα του Σ-ραίντινγκερ, αυτού του κεφαλαίου, γράφτηκαν, πολύ πριν ξανασυμβουλευτώ αυτό το βιβλίο του Άντριου Τόμας. Απλή σύμπτωση; "Και ει θέλετε δέξασθε".

2.- Κβαντομηχανική

α.- Η κυματοσωματιδιακή Δυαδικότητα

Το πρώτο μεγάλο πρόβλημα της νεώτερης επιστήμης είναι η διφυής υπόσταση των υποατομικών σωματιδίων. Για μια στιγμή συμπεριφέρονται σαν ύλη (σωματίδια) και την ίδια στιγμή συμπεριφέρονται σαν ενέργεια (κύμα).

"...τα σωματίδια έχουν καθαρά σωματιδιακή συμπεριφορά, δηλαδή κινούνται πάνω σε καλά καθορισμένες τροχιές, ενώ τα πεδία διαδίδονται σύμφωνα με τους νόμους

μεταπεσόντα ταύτα.

(Το ίδιο είναι κι αυτό που ζεί κι αυτό που πέθανε και το νέο και το γέρικο, γιατί ετούτα, είναι, σε μετάπτωση, εκείνα, κι εκείνα, σε μετάπτωση, ετούτα.) Όπως βλέπετε ο Ηράκλειτος δεν το είπε ακριβώς έτσι όπως το διατυπώνει ο Άντριου Τόμας κι αυτό είναι αποτέλεσμα, όπως είπα και πιο πάνω, ότι ο συγγραφέας δεν διάβασε στο πρωτότυπο τον Ηράκλειτο, όπως όλοι μας, πολλές φορές, αλλά από έμμεσες πηγές. Εδώ θέλω να εξομολογηθώ στον αναγνώστη, ότι η μεγαλύτερη δυσχέρεια που συνάντησα, γράφοντας αυτό το βιβλίο, ήταν η άμεση προσέγγιση των πηγών, όπου το κατάφερα τελοσπάντων.

²⁶⁶ Με την έννοια που αναφέρω στον πρόλογο.

της κυματικής κίνησης. Το ασυμβίβαστο ανάμεσα σ' αυτές τις δύο οντότητες απορρέει από την προφανή διαπίστωση ότι το σωματίδιο είναι ένας τέλει εντοπισμένος και αδιαίρετος κόκκος ύλης, ενώ ένα πεδιακό κύμα είναι διάχυτο στο χώρο και μπορεί να διασπασθεί σε δύο ξέχωρα κυματοπακέττα που καθένα τους παίρνει ένα μέρος από την ενέργεια ή την ορμή του αρχικού κύματος. Αν το θέλετε επιγραμματικά: **ένα σωματίδιο είναι εντοπισμένο και αδιαίρετο ενώ ένα κύμα εκτεταμένο και διαιρετό.**²⁶⁷

Μ' αυτό τον τρόπο μας περιγράφει ένας σύγχρονος Έλληνας φυσικός τον δυϊσμό που παρατηρείται στην συμπεριφορά των υποατομικών σωματιδίων.

Ο Ηράκλειτος είναι ο κατ' εξοχήν εισηγητής του δυϊσμού στην φύση. Για τον Ηράκλειτο το Είναι βρίσκεται σε μια διαρκή αντίθεση αλλά και σε μια άρρηκτη διαρκή σύνδεση προς το το Γίγνεσθαι. Ο πόλεμος είναι πατέρας των πάντων, αλλά αυτό για τον Ηράκλειτο, είναι ενταγμένο μέσα στην αρμονία των αντιθέτων, με πιο καλή την αφανή αρμονία. Σχεδόν όλα τα αποσπόμενα του Ηράκλειτου που έχουν διασωθεί, μας μιλάν γι' αυτή την δυαδικότητα που κυριαρχεί στη φύση. Για τα θέματα αυτά παραπέμπω τον αναγνώστη πιο πάνω και ότι έχω πει στο κεφάλαιο του δεύτερου μέρους με την τίτλο ΤΑ ΚΛΕΙΔΙΑ, αλλά και σε όλο το βιβλίο όπου αναπτύσσονται αυτές οι Ηρακλειτικές έννοιες πάνω στον δυϊσμό που παρατηρείται στην φύση.

Εκείνο που θέλω ακόμη να πω εδώ, είναι ότι η Ηρακλειτική σκέψη που έχει δουλέψει πάνω σ' αυτές τις έννοιες των ζευγών των αντιθέτων, η Ηρακλειτική σκέψη που ξάφνιασε την αρχαιότητα αλλά ακόμη ξαφνιάζει και σήμερα με το περιβόητο απόσπασμά της "Ταυτό τ' ἐνὶ ζῶν και τεθνηκός." (απ.88) (το ίδιο είναι και το ζωντανό και το πεθαμένο, δηλαδή το είναι και το μη είναι), είναι εξ ορισμού έτοιμη να δεχθεί αυτό τον δυϊσμό στην συμπεριφορά των υποατομικών σωματιδίων, γιατί η διαπίστωση της κβαντικής μηχανικής για τον διφυή χαρακτήρα των σωματι-

²⁶⁷ Στέφανος Τραχανάς "ΚΒΑΝΤΟΜΗΧΑΝΙΚΗ" σελ. 83.

ΠΑΝΗ Φ. ΓΕΩΡΓΑΚΟΠΟΥΛΟΥ ΗΡΑΚΛΕΙΤΟΣ Ο ΕΦΕΣΙΟΣ

δίων είναι στην ουσία μια απόδειξη των περιέργων καταστάσεων του δυισμού, όπως αυτός διατυπώνεται από την Ηρακλειτική σκέψη.

Ακόμη για τον διφυή χαρακτήρα των πάντων ο Ηράκλειτος είπε μεταξύ άλλων:

Απ. 65. (καλεί τό πυρ) χρησμοσύνην καί κόρον.

(αποκαλεί το πυρ) και πείνα και υπέρμετρο χορτασμό. (κόρο)

Το πυρ λοιπόν, αυτό που για τον Ηράκλειτο αποτελεί το βασικό και κυρίαρχο στοιχείο της φύσης και της δομής αυτού του σύμπαντος, κι αυτό ακόμη δεν μπορεί να υπερβεί τον κανόνα της δυαδικότητας που διέπει καταλυτικά την εκδήλωση.

β.- Η γάτα του Σραϊντινγκερ

Ο πατέρας της Ατομικής Εποχής ο Αλβέρτος Αϊνστάιν²⁶⁸ όταν πληροφορήθηκε τα πορίσματα της κβαντομηχανικής, όπως διατυπώθηκαν από τους Πλάνκ, Σραϊντινγκερ, Χάϊζενμπεργκ, Μπορ κ.α. είπε "Ο Θεός δεν παίζει ζάρια".

Η φράση αυτή έμεινε παροιμιώδης και δεν υπάρχει σχεδόν κανένα βιβλίο που να ασχολείται με την κβαντομηχανική που να μη περιέχεται.

Μα τι έλεγαν οι πατέρες της κβαντικής επιστήμης; για να εξοργίσουν τον Αϊνστάιν;

Δεν είναι ο χώρος κατάλληλος για να αναπτύξω την διαμάχη Αϊνστάιν και των λοιπών επιστημόνων της νέας φυσικής, που άλλωστε δεν είμαι και ο πλέον αρμόδιος γι' αυτό το έργο.

Απλά θα προσπαθήσω να σκιαγραφήσω, όσο μπορέσω, το νόημα της διαμάχης που οδήγησε τον Αϊνστάιν σ' αυτή την έκρηξη. "Ο Θεός δεν παίζει ζάρια".

Τότε, μετά την ατομική επιστήμη και μετά την κβαν-

²⁶⁸ Albert Einstein Γερμανοεβραίος φυσικός (Ούλμ Γερμανίας 1879- Πρίνστον Ηνωμένων Πολιτειών 1955). Με τα έργα του πάνω στην Ειδική και Γενική Θεωρία της Σχετικότητας, έφερε επαναστατική στροφή στην επιστημονική σκέψη του 20ου αιώνα.

ΠΑΝΗ Φ. ΓΕΩΡΓΑΚΟΠΟΥΛΟΥ ΗΡΑΚΛΕΙΤΟΣ Ο ΕΦΕΣΙΟΣ

τομηχανική, ο ορισμός της "αποδειγμένης" επιστημονικά πραγματικότητας, δεν είχε καμιά σχέση πια με την αντίστοιχη έννοια του χθες.

Τότε η πειραματική απόδειξη με την έννοια ότι με τις ίδιες συνθήκες πειράματος, παίρνουμε το ίδιο αποτέλεσμα, δεν υπήρχε, τότε στο χώρο της επιστήμης και του εργαστηρίου, κυριαρχούσε η γάτα του Σραϊντινγκερ και η αρχή της απροσδιοριστίας του Χάϊνζερμπεργκ.

Η παράδοση αυτή ιστορία άρχισε από τις αρχές του αιώνα μας όταν ο Μαξ Πλανκ διατύπωσε την θεωρία των κβάντων, με την έννοια ότι τα κβάντα μεταφέρουν ποσότητα ενεργείας, που είναι τόσο μεγαλύτερη, όσο μεγαλύτερη είναι η συχνότητα κυμάτων που εκπέμπονται.

Η υπόθεση των κβάντων του Πλανκ εξήγησε πολύ καλά τα παρατηρούμενα φαινόμενα αλλά οι επιπτώσεις της στο δόγμα του ντετερμινισμού δεν κατανοήθηκαν παρά μόνο το 1926, όταν ένας άλλος Γερμανός επιστήμονας ο Βέρνερ Χάϊζενμπεργκ διατύπωσε την περίφημη αρχή του. Την αρχή της απροσδιοριστίας.²⁶⁹ Σύμφωνα μ' αυτή, στο κβαντικό επίπεδο, δεν υπάρχει πείραμα με ένα και μοναδικό αποτέλεσμα, αλλά με αριθμό πολλών διαφορετικών αποτελεσμάτων. Με την κβαντομηχανική μπορούμε να υπολογίσουμε μόνο το πόσο πιθανό είναι το κάθε διαφορετικό αποτέλεσμα. Αυτά όλα οδηγούν σε μια ανατροπή της αντίληψης που έχουμε για τον κόσμο και σε μια σοβαρή εξασθένιση της αρχής της αιτιοκρατίας, δηλαδή της άμεσης εξάρτησης κάθε αποτελέσματος από κάποια αιτία. Η κβαντομηχανική λοιπόν εισάγει στην επιστήμη ένα αναπόφευκτο στοιχείο αδυναμίας πρόβλεψης και τυχαιότητας.

Ο Έργουϊν Σραϊντινγκερ²⁷⁰ ήταν ένας Αυστριακός επιστήμονας, που στα μέσα της δεκαετίας του 1920, συνέβαλε στην ανάπτυξη της επιστήμης που σήμερα την ονομά-

²⁶⁹ βλ. Stephen Hawking ΤΟ ΧΡΟΝΙΚΟ ΤΟΥ ΧΡΟΝΟΥ εκδόσεις ΚΑΤΟΠΤΡΟ Αθήνα 1988 σελίδες 93-94.

²⁷⁰ Erwin Shrödntinger (Βιέννη 1867-1961) Ένας απ' τους πρωτεργάτες της κβαντομηχανικής.

ζουμε "κβαντομηχανική" ή "κβαντική φυσική" ή "θεωρία των κβάντων" ή όπως αλλιώς θέλετε. Το 1933 πήρε για τις εργασίες του το βραβείο Nobel μαζί με τον Ντίρακ.

Για να καταδείξει τις παραλογικές προεκτάσεις της νέας φυσικής επινόησε ένα θεωρητικό πείραμα. Επινόησε λοιπόν ένα φανταστικό δωμάτιο ή ένα κουτί το οποίο θα περιείχε μια ζωντανή γάτα και μια φιάλη δηλητηρίου με τέτοια διαρρύθμιση ώστε εάν μία ραδιενεργός αποσύνθεση λάμβανε χώρα, η φιάλη να σπάσει και ν' απελευθερωθεί το δηλητήριο με αποτέλεσμα η γάτα να ψοφήσει.

Σύμφωνα με τους κανόνες της κβαντομηχανικής, δεν είναι βέβαιο εάν η ραδιενεργός αποσύνθεση θα λάβει χώρα και πότε. Έτσι δεν ξέρουμε εάν η γάτα είναι ζωντανή ή ψόφια, πριν ανοίξουμε το δωμάτιο ή το κουτί και παρατηρήσουμε. Με αυτό τον τρόπο εισάγεται ένα συμπέρασμα ότι στο κβαντικό επίπεδο τα πάντα υπάρχουν όταν παρατηρηθούν, δηλαδή το γεγονός υπάρχει μόνο όταν εντοπισθεί από το μάτι του παρατηρητή, μέχρι τότε μπορεί να υπάρχει αλλά και να μην υπάρχει.

Ο Τζων Γκρίμπιν στο έργο του ΚΒΑΝΤΙΚΗ ΕΠΙΣΤΗΜΗ ΚΑΙ ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑ (ΕΡΕΥΝΩΝΤΑΣ ΤΗ ΓΑΤΑ ΤΟΥ ΣΡΑΙΝΤΙΝΓΚΕΡ)²⁷¹ κάνει πολλές αναφορές στη γάτα του Σραϊντινγκερ και στη σελίδα 305 έχει ένα κεφάλαιο με ομώνυμο τίτλο στο οποίο λέγει τα εξής:

"Είναι εύκολο το να συλλάβετε τη σημασία αυτού του πράγματος όταν μιλούμε για τον εκφυλισμό της κυματικής συνάρτησης όλου του σύμπαντος, πολύ ευκολότερο όμως να δείτε το γιατί η προσέγγιση του Έβερετ αποτελεί ένα βήμα μπροστά στην περίπτωση ενός πιο οικείου παραδείγματος. Η έρευνά μας για την πραγματική γάτα που είναι κρυμμένη στο εσωτερικό του παράξενου κλουβιού του Σραϊντινγκερ έχει φτάσει επιτέλους στο τέρμα της,

²⁷¹ Ο Jhon Gribbin εργάστηκε για πολλά χρόνια σαν ερευνητής στα πανεπιστήμια του Καίμπριτζ και του Σάσσεξ, είναι συγγραφέας που έργα του έχουν μεταφραστεί και εκδοθεί στην Ελλάδα από τις εκδόσεις ΩΡΟΡΑ. ΤΑ ΜΥΣΤΗΡΙΑ ΤΟΥ ΧΡΟΝΟΥ, ΤΑ ΜΥΣΤΗΡΙΑ ΤΟΥ ΧΩΡΟΥ, ΓΕΝΕΣΙΣ και το βιβλίο στο οποίο γίνεται η αναφορά, είναι μερικά από τα έργα του.

*γιατί αυτό το κλουβί, δίνει ακριβώς το παράδειγμα που χρειαζόμαστε για να δείξω τη δύναμη της ερμηνείας των πολλών κόσμων στην κβαντομηχανική. Η έκπληξη βρίσκεται στο ότι τα ίχνη οδηγούν όχι σε μια πραγματική, αλλά σε δυο γάτες. Οι εξισώσεις της κβαντομηχανικής μας λένε ότι στο εσωτερικό του κλουβιού του περίφημου πειράματος με τη σκέψη που επινόησε ο Σραϊντινγκερ, υπάρχουν παραλλαγές μιας κυματοσυνάρτησης "ζωντανής γάτας" και "ψόφιας γάτας" που και οι δυο είναι το ίδιο πραγματικές. Η τυπική ερμηνεία της Κοπενχάγης²⁷² θεωρεί αυτές τις δυο δυνατότητες από διαφορετική προοπτική και ισχυρίζεται κατ'επέκταση, ότι αμφότερες οι κυματικές συναρτήσεις είναι ισοδύναμα **μη πραγματικές** και ότι μία μόνο από αυτές αποκρυσταλλώνεται ως πραγματική, όταν κοιτάξουμε στο εσωτερικό του κλουβιού."*

Τώρα μπορείτε να καταλάβετε τι έλεγαν τότε οι θεμελιωτές της κβαντομηχανικής και που ανάγκασε τον Αϊνστάιν να ξεφωνήσει "ο Θεός δεν παίζει ζάρια".

Έλεγαν με λίγα λόγια ότι τα πράγματα υπάρχουν και δεν υπάρχουν και μόνο η επέμβαση του παρατηρητή μας δίνει την βεβαιότητα, τότε υπάρχουν και πότε δεν υπάρχουν.

Δεν ξέρω αν ο Αϊνστάιν, εκστομίζοντας την φράση αυτή είχε υπ' όψη του το απόσπασμα 50 του Ηράκλειτου "αἰὼν ἐστὶ πᾶσι παίζων πεσσεύων παιδὸς ἡ βασιλίη" (ο χρόνος είναι ένα παιδί που παίζει ρίχνοντας ζάρια, ενός παιδιού η βασιλεία), που συναντήσαμε πιο πάνω και που πάντως έχει, φαινομενικά, την αντίθετη έννοια με την φράση του Αϊνστάιν, εκείνο που είναι σίγουρο είναι ότι ο Αϊνστάιν και απέρριψε την μη πραγματική κατάσταση της γάτας του Σραϊντινγκερ, υιοθετώντας την άποψη ότι θα έ-

²⁷² βλέπε Alistair Rae "Κβαντομηχανική Πλάνη ή πραγματικότητα" εκδόσεις ΚΑΤΟΠΤΡΟ όπου στη σελίδα 92 υπάρχει ειδικό κεφάλαιο 4 με τίτλο Υπέροχη Κοπεγχάγη και αναφέρεται σ' αυτή τη Σχολή που ουσιαστικά προίσατο ο Niels Bohr. Ο Alistair Rae είναι Καθηγητής θεωρητικής φυσικής στο πανεπιστήμιο του Birmingham.

πρεπε να υπάρχει κατά βάθος ένας ωρολογιακός μηχανισμός, ο οποίος κατευθύνει την θεμελιώδη πραγματικότητα και ασχολήθηκε για πολλά χρόνια να αποδείξει την έλλειψη βασιμότητας των πορισμάτων της κβαντομηχανικής, πλην όμως δεν τα κατάφερε.

Και όχι μόνο αυτό αλλά τα μεταγενέστερα χρόνια ό-
σοι ασχολήθηκαν πειραματικά με την αντίθεση Αϊνστάιν
και των λοιπών επιστημόνων της κβαντομηχανικής, κατέ-
ληξαν υπέρ της ορθότητας των απόψεων των τελευταίων.

Χαρακτηριστικά αναφέρεται το πείραμα που έγινε το
καλοκαίρι του 1982 στο Πανεπιστήμιο του Παρισιού από ο-
μάδα επιστημόνων με επικεφαλής τον Αλαίν Ασπé, απ' το
οποίο προέκυψε η ορθότητα των απόψεων του Μπορ.²⁷⁴

Ο Μαρξ, το βιβλίο του η 18η Μπρυμαίρ του Λουδοβί-
κου Βοναπάρτη το αρχίζει με την φράση: *"Ο Χέγκελ λέγει
κάπου ότι τα πράγματα έρχονται σα να λέμε δυο φορές"*.

Θα απορήσετε βέβαια τι ζητάει αυτή η φράση εδώ;

Θα σας εξηγήσω. Ένας απ' τους μεγαλύτερους πο-
νοκεφάλους του Αριστοτέλη στην αρχαιότητα ήταν ο Ηρά-
κλειτος και προπαντός η θέση που αποδίδεται σ' αυτόν ότι
τα πράγματα υπάρχουν και δεν υπάρχουν. *"Ταυτό τ' έ-
νι ζων και τεθνηκός."* (απ.88) Το ίδιο είναι και το ζωντανό
και το πεθαμένο, δηλαδή το είναι και το μη είναι. Ο Αρι-
στοτέλης αφιέρωσε αρκετές σελίδες για να αποκρούσει αυ-
τή την θέση.

*"..αδύνατον γαρ οντινούν ταυτόν υπολαμβάνειν εί-
ναι και μη είναι, καθάπερ τινές οίονται λέγειν Ηράκλει-
τον. ουκ έστι γαρ αναγκαίον, ά τις λέγει ταύτα και υπο-
λαμβάνειν ει δε μη ενδέχεται άμα υπάρχειν τω αυτώ τα-
ναντία (προσδιορίσθω δ' ημίν και ταύτη τη προτάσει τα*

²⁷⁴ Για την περιγραφή του πειράματος και των πορισμάτων που
πποέκυαν απ' αυτό το πείραμα, παραπέμπω τον αναγνώστη
στα βιβλία του Jhon Gribbin ΚΒΑΝΤΙΚΗ ΦΥΣΙΚΗ ΚΑΙ ΠΡΑΓ-
ΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑ σελ.19 και 294, του Paul Davies ΘΕΟΣ ΚΑΙ
ΜΟΝΤΕΡΝΑ ΦΥΣΙΚΗ, εκδόσεις ΚΑΤΟΠΤΡΟ Αθήνα 1983
σελ.187 και Alistair Rae ΚΒΑΝΤΟΜΗΧΑΝΙΚΗ εκδόσεις ΚΑ-
ΤΟΠΤΡΟ σελ. 84. Ο Paul Davies είναι Καθηγητής θεωρητι-
κής φυσικής στο πανεπιστήμιο Newcastle.

*ειωθότα), εναντία δ' έστι δόξα δόξη ή της αντιφάσεως, φα-
νερόν ότι αδύνατον άμα υπολαμβάνειν τον αυτόν είναι και
μη είναι το αυτό. άμα γαρ αν έχοι τας εναντίας δόξας ο
διεψευσμένος περί τούτου."*

Γιατί είναι αδύνατο για τον οποιονδήποτε να πι-
στεύει ότι το ίδιο πράγμα είναι και δεν είναι, όπως νομί-
ζουν μερικοί ότι λέγει ο Ηράκλειτος, γιατί δεν είναι α-
ναγκαίο αυτά που λέγει κάποιος, αυτά και να πιστεύει. Αν
λοιπόν, είναι αδύνατο στο ίδιο πράγμα, να υπάρχουν τα α-
ντίθετα (ας ληφθούν υπόψη και στην πρόταση αυτή οι κα-
θιερωμένοι σε μας προσδιορισμοί) και αν η γνώμη που εί-
ναι αντίθετη σε μια άλλη, είναι η αντίφασή της, είναι προ-
φανώς αδύνατο ο ίδιος άνθρωπος να θεωρεί ταυτόχρονα
ότι το ίδιο πράγμα είναι και δεν είναι, γιατί αν κάποιος
διαψεύστηκε σ' αυτό, θάπρεπε νάχει αντιφατικές γνώμες.
²⁷⁵

Καταλαβαίνετε τι λέγει εδώ ο Αριστοτέλης. Δεν βά-
λει κατευθείαν κατά του Ηράκλειτου, με τη χρήση της
φράσης *"καθάπερ τινές οίονται λέγειν Ηράκλειτον"*, αλλά
επικαλούμενος τις θέσεις της επιστημονικής αιτιοκρατίας
που διατυπώνεται με την φράση *"ει δε μη ενδέχεται άμα υ-
πάρχειν τω αυτώ ταναντία (προσδιορίσθω δ' ημίν και ταύ-
τη τη προτάσει τα ειωθότα)" αν λοιπόν, είναι αδύνατο στο
ίδιο πράγμα, να υπάρχουν τα αντίθετα (ας ληφθούν υπόψη
και στην πρόταση αυτή οι καθιερωμένοι σε μας προσδιορι-
σμοί), που ξεκινά από ένα ντετερμινιστικό αξίωμα, προ-
σπαθεί να πείσει ότι καθένας που διατυπώνει την αντίλη-
ψη ότι ένας άνθρωπος θεωρεί ταυτόχρονα ότι το ίδιο
πράγμα είναι και δεν είναι, θα πρέπει νάχει αντιφατικές
(ενάντιες) γνώμες, δηλαδή να είναι συγχυσμένος ή σχιζο-
φρενής.*

Ο Αριστοτέλης μάχεται, όπως και ο Αϊνστάιν, για
την επιστημονική αιτιοκρατία. Ο θεός δεν παίζει ζάρια μας
λέγει κι ο Αριστοτέλης, χρησιμοποιώντας την φράση *"αν
λοιπόν, είναι αδύνατο στο ίδιο πράγμα, να υπάρχουν τα α-
ντίθετα (ας ληφθούν υπόψη και στην πρόταση αυτή οι κα-*

²⁷⁵ Αριστοτέλους "Μετά τα φυσικά" Α, 6, 987a, 29-35 εκδόσεις
ΚΑΚΤΟΣ Αθήνα τ. Ι σελ. 192.

θιερωμένοι σε μας προσδιορισμοί”.

Ξεκινά λοιπόν ο Αριστοτέλης από το αξίωμα ότι είναι αδύνατο στο ίδιο πράγμα να συνυπάρχουν τα αντίθετα, δηλαδή το πράγμα αυτό να είναι και να μην είναι, να υπάρχει και να μην υπάρχει κι επικαλείται τις καθιερωμένες επιστημονικές, για την εποχή του, αρχές για να αμυνθεί ενάντια σ' αυτή την ισοπεδωτική για την επιστημονική συγκρότηση του Αριστοτέλη, Ηρακλειτική αντίληψη, όπου το κάθε τι, είναι και δεν είναι και τα ενάντια είναι το ίδιο πραγματικά και υπαρκτά.

Σας θυμίζει κάτι το θέμα αυτό; Μήπως σας θυμίζει την γάτα του Σραϊντινγκερ;

Αλλά σε άλλα σημεία του ίδιου έργου του, ο Αριστοτέλης αναφέρεται ευθέως στον Ηράκλειτο. *“απόδειξις μεν ουν ουδεμίαν τούτων εστίν απλώς, προς μέντοι τον ταύτα τιθέμενον απόδειξις, ταχέως δ' αν τις και αυτόν τον Ηράκλειτον τούτον ερωτών τον τρόπον ηνάγκασεν ομολογείν μηδέποτε τας αντικειμένας φάσεις δυνατόν είναι κα- τά των αυτών αληθεύεσθαι. νυν δ' ου συνιείς εαυτόν τιπο- τε λέγει, ταύτη έλαβε την δόξαν όλως δ' ει το λεγόμενον υπ' αυτού εστίν αληθές, ουδ' αν αυτό τούτο είη αληθές, λέγω δε το ενδέχεσθαι το αυτό καθ' ένα και τον αυτόν χρόνον είναι τε και μη είναι.”*

Παρά το ότι λοιπόν δεν υπάρχει στα πράγματα αυτά μια απόλυτη απόδειξη, για εκείνον που πιστεύει στις θέσεις αυτές, υπάρχει μια κάποια απόδειξη. Ακόμη κι αυτόν τον ίδιο τον Ηράκλειτο, αν ρωτούσε κάποιος με τον τρόπο αυτό, γρήγορα θα τον ανάγκαζε να παραδεχθεί ότι οι αντιφατικές προτάσεις δεν μπορεί ποτέ να αληθεύουν για τα ίδια πράγματα. Στην πραγματικότητα, λοιπόν, αν σχημάτιζε αυτή την γνώμη είναι επειδή δεν συνειδητοποίησε το τι συνεπάγονται αυτά που έλεγε. Πάντως, ακόμη και αν αυτά που είτε είναι σε γενικές γραμμές αληθινά, δεν μπορεί να είναι αληθής η συγκεκριμένη πρόταση, εννοώ δηλαδή ότι είναι δυνατόν το ίδιο πράγμα σε ένα και τον αυτό χρόνο να είναι και μη είναι.” (Αριστοτέλης ΜΕΤΑ ΤΑ ΦΥΣΙΚΑ Κ 1062 a 30 επ.)

Έτσι εδώ ο Ηράκλειτος παρουσιάζεται σαν ένας τελείως ανερμάτιστος άνθρωπος *“επειδή δεν συνειδητοποιή-*

ησε το τι συνεπάγονται αυτά που έλεγε.” (!)

Δεν είναι βέβαια τα μόνα σημεία αναφοράς. Στο σημείο αυτό μπορώ να σημειώσω για τον αναγνώστη που ενδιαφέρεται για μια περαιτέρω έρευνα του θέματος, πόσες αναφορές υπάρχουν στο βιβλίο αυτό του Αριστοτέλη για τον Ηράκλειτο. (987a 33, 1075b 14, 984a 7, 1005 b 25, 1010 a 13, 1012a 24,34, 1062a 32, 1063b 24).

Βλέπουμε λοιπόν ότι εκείνο που δεν μπορεί να “χωνέψει” ο Αριστοτέλης είναι *“το ενδέχεσθαι το αυτό καθ' ένα και τον αυτόν χρόνον είναι τε και μη είναι.”* (το ενδεχόμενο, το ίδιο πράγμα, στην ίδια και μοναδική χρονική στιγμή, να υπάρχει και να μην υπάρχει). Ο Αριστοτέλης όπως κι ο Νεύτων τον χρόνο τον θεωρούσαν γραμμικό και τελείως ανεξάρτητο από τον χώρο, όπως είπαμε πιο πάνω.

Εδώ νομίζω είναι και η αδυναμία του Αριστοτέλη να κατανοήσει την Ηρακλειτική σκέψη η οποία έχει υπ' όψη της τον χωροχρόνο, όπως είδαμε πιο πάνω.

Οι Αριστοτελείες αρχές της Λογικής ήταν τέσσερις: Η αρχή της ταυτότητας ($\alpha=\alpha$), η αρχή της αντιθέσεως (α διάφορον του β), η αρχή της του τρίτου αποκλείσεως (α διάφορον του β και του γ) και η αρχή του αποχρώντος λόγου.

Με βάση αυτές της Αριστοτελικές αρχές της λογικής, που, όμως, για την τρέχουσα καθημερινή πραγματικότητα, δεν έχουν χάσει, ούτε μόριο από την αξία τους,²⁷⁶ ηχούν παράξενα, αυτά που λέγει ο Ηράκλειτος.

Ο Ηράκλειτος ήταν κατά πολύ προγενέστερος του

²⁷⁶ Για σκεφτείται στον καθημερινό βίο των ανθρώπων να διαταραχτεί η αρχή της ταυτότητας της Αριστοτελείας τυπικής λογικής. Ο γείτονάς σας μπορεί να σας δείρει για διαφορές στα όρια των ιδιοκτησιών σας και στο δικαστήριο που του κάνετε να ισχυρισθεί ότι δεν είναι πλέον αυτός ο ίδιος, αφού από την πράξη του ξυλοδαρμού μέχρι την μέρα της δίκης του, άλλαξε ο οργανισμός του κάποια εκατομμύρια κύτταρα και κατά συνέπεια δεν είναι πια ο ίδιος άνθρωπος και δεν πρέπει να τιμωρηθεί. Εσχι, η Αριστοτελική τυπική λογική, θα ισχύει στον χώρο των καθημερινών πραγμάτων και σχέσεων, για πολλούς αιώνες ακόμη.

Αριστοτέλη και ο διάδοχος, προσπαθούσε να "χωνέψει" τα **παράτολμα** κι εξωλογικά διδάγματα του προγόνου του, δασκάλου. Ο Αϊνστάϊν, ήταν ο δάσκαλος της ατομικής επιστήμης και της σχετικότητας. Οι πατέρες της κβαντομηχανικής και προπαντός οι Ντίρακ, Μπορ, Σραϊντινγκερ, Χάϊζενμπεργκ, ήταν οι φυσικοί μαθητές του, αλλά άρθρωναν κι αυτοί παράτολμα κι εξωλογικά συμπεράσματα, για την αντίληψη του δασκάλου, που αφιέρωσε κι αυτός, σαν τον Αριστοτέλη, αρκετά χρόνια για ν' αποκρούσει τις θεωρίες των μαθητών του.

Μια Ελληνική παροιμία λέγει: *"Έχει ο καιρός γυρίσματα"*. Ο Χέγκελ είχε κάποιο δίκιο, όταν είπε ότι τα πράγματα *έρχονται σα να λέμε δυο φορές*.

Ο Ηράκλειτος και ο Αριστοτέλης. Ο Αϊνστάϊν και οι επιστήμονες της κβάντωσης. Ο Αϊνστάϊν είναι ο οδοιπόρος στον δρόμο της επιστήμης που χάραξε ο μεγάλος Σταγειρίτης, ο Αριστοτέλης. Οι συνεχιστές του Αϊνστάϊν, οδηγούνται, στα σίγουρα, στον Ηράκλειτο, όπως θα δούμε πιο κάτω.

"Ταυτό τ' ἐνὶ ζων και τεθνηκός." (απ.88) Το ίδιο είναι και το ζωντανό και το πεθαμένο, δηλαδή το είναι και το μη είναι.

Το απόσπασμα αυτό είναι μια απάντηση στο πείραμα του Σραϊντινγκερ που δεν διαφέρει πολύ από την κρατούσα σήμερα επιστημονική θέση, για την πραγματική κατάσταση της γάτας στο κλουβί του Σραϊντινγκερ, σε μια ορισμένη χρονική στιγμή. Είτε η γάτα είναι ζωντανή, είτε είναι ψόφια, είναι το ίδιο πραγματικό.

Τα ίδια περίπου επαναλαμβάνονται και στο απόσπασμα 90.

"Ποταμοὶς τοῖς αὐτοῖς ἐμβαίνομέν τε και οὐκ ἐμβαίνομεν, εἰμεν τε και οὐκ εἰμεν."

Στα ίδια ποτάμια και μπαίνουμε και δεν μπαίνουμε και είμαστε και δεν είμαστε.

".....Η ερμηνεία του Έβερετ αποδέχεται και τις δυο κβαντικές συναρτήσεις όπως ακριβώς έχουν και ισχυρίζεται ότι και οι δύο γάτες είναι πραγματικές. Υπάρχει μια ζωντανή γάτα και υπάρχει και μια ψόφια γάτα. Βρίσκονται όμως σε διαφορετικούς κόσμους. Το ραδιενεργό υλικό στο

εσωτερικό του κλουβιού δεν επρόκειτο να είχε αποσυντεθεί ή να μη είχε αποσυντεθεί, αλλά τα έκανε και τα δύο. Αντιμέτωπος με την ανάγκη να πάρει μια απόφαση ολόκληρος ο κόσμος-το σύμπαν χωρίζεται από μόνο σε δυο όψεις, ταυτόσημες από κάθε άποψη πλην μιας, στην οποία το άτομο αποσυντέθηκε και η γάτα ψόφησε, ενώ στην άλλη το άτομο δεν αποσυντέθηκε και η γάτα είναι ζωντανή. Μοιάζει σαν επιστημονική φαντασία αλλά πηγαίνει πολύ βαθύτερα από οποιαδήποτε επιστημονική φαντασία και βασίζεται στις αμερόληπτες μαθηματικές εξισώσεις, μια συνεκτική και λογική συνέπεια του να παρθεί κατά γράμμα η κβαντομηχανική."

Αυτά μας λέγει ο Τζων Γκρίμπιν στη συνέχεια αναπτύσσοντας τις θεωρίες του Έβερετ πάνω στη συγκεκριμένη γάτα. Που είναι η διαφορά; Εγώ δεν την βλέπω. Ο Ηράκλειτος δεν είχε υπ' όψη του, ούτε κβαντικές συναρτήσεις ούτε, σαν δοσμένο πρόβλημα, τη γάτα του Σραϊντινγκερ, όταν μίλησε. Ο Ηράκλειτος όμως μη ξεχνάτε ότι ήταν κι αυτός φυσικός και ίσως απ' τους πρώτους φυσικούς, στην, γενικώς αποδεκτά, γνωστή ιστορία της ανθρωπότητας.

Έτσι, όταν αντιμετωπίζουμε την απάντηση του Ηράκλειτου, στους προβληματισμούς του Σραϊντινγκερ, πρέπει νάχουμε υπ' όψη μας ότι αρθρώθηκε 25 αιώνες πριν γεννηθεί ατομική επιστήμη, κβαντομηχανική, Σραϊντινγκερ, γάτα και Έβερετ.

Η Ηρακλειτική σκέψη είναι διαχρονική και γι' αυτό πάντα φρέσκια και προπαντός να σκεφτείτε ότι ο Ηράκλειτος δεν είπε, αυτό που παραπάνω είπε, για να λύσει το πρόβλημα της γάτας του Σραϊντινγκερ.

Όπως μπορείτε να παρατηρήσετε στα πιο πάνω απόσπασμα απ' τον Γκρίμπιν, η διαφορά της τυπικής Σχολής της Κοπενγχάγης από τον Έβερετ, είναι ότι ο τελευταίος εισάγει την ύπαρξη διαφορετικών κόσμων.²⁷⁷

²⁷⁷ Πάνω στο δέμα αυτό βλέπε και το αξιολογικό τελευταίο βιβλίο του David Peat Η ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗ ΛΙΘΟΣ εκδόσεις ΚΩΣΤΑΡΑΚΗ Αθήνα 1993 σελ. 84 επ. όπου και έμμεση αναφορά στον Everett, αλλά μάλλον αρνητική.

Μα αυτό στον Ηράκλειτο είναι εξ ορισμού δοσμένο.²⁷⁸ Το σενάριο της γάτας στήθηκε σ' αυτόν τον κόσμο, τον παχύλο, τον απτό, τον υλικό. Στο μυαλό ή στο εργαστήρι του Στραίντινγκερ. Οι άλλοι κόσμοι επινοήθηκαν για να δώσουν λύση στο συγκεκριμένο πρόβλημα, χωρίς βέβαια να απορρίπτονται. Το απόσπασμα του Ηράκλειτου έχει τραχειά και μη αναστρέψιμη καθαρότητα και σαφήνεια.

Το "ζων" και το "τεθνηκός" ανήκουν εξ ορισμού σε διαφορετικούς κόσμους, με την έννοια ότι κατά την κοινή αντίληψη των πραγμάτων δεν "ζουν" ή δεν "υπάρχουν" μαζί. Ναι αυτό που ζει κι αυτό που πέθανε, δεν υπάρχουν στον ίδιο χώρο. Ανήκουν στα σίγουρα σε διαφορετικούς κόσμους, αλλά δεν είναι παρά ένα και μόνο. Ανήκουν στον Λόγο, αυτόν που ρυθμίζει κυριαρχικά τα πάντα.

Σύμφωνα λοιπόν με τη Ηρακλειτική σκέψη, οι δυο κόσμοι και υπάρχουν και είναι ένα.

Βέβαια η Ηρακλειτική σκέψη, δεν είναι δέσμια της σύγχρονης επιστήμης, αφού ο Ηράκλειτος ποτέ δεν είχε υιοθετήσει ούτε την Αριστοτέλεια επιστημονική φιλοσοφία, ούτε την επιστημονική σκέψη του Νεύτωνα, του Κοπέρνικου, του Λαπλάς του Λαβουαζιέ (πως άλλωστε !) και αφού ούτε καν είχε υιοθετηθεί απ' αυτές.

Η σκέψη του Ηράκλειτου στα θέματα αυτά, είναι φιλοσοφική και μυστηριακή. Πλησιάζει την αλήθεια απ' τον πιο ασφαλή δρόμο της γνώσης. Την εσωτερική δεξιά ατραπό.

Η αντίληψη αυτή του Ηράκλειτου, εκφέρεται με σαφήνεια και συνέπεια σε πολλά άλλα αποσπάσματα. Πιο κάτω, αυτή η βασική Ηρακλειτική αντίληψη της πολυπλοκότητας συμβάντων σε μια χωροχρονική στιγμή, θα μας απασχολήσει πάλι με την εξέταση άλλων αποσπασμάτων σ' αυτό το κεφάλαιο.

Πολλοί από τους νεώτερους φυσικούς δεν δέχονται την θεωρία του Έβερρετ για τους πολλούς κόσμους, καίτοι

²⁷⁸ Βέβαια με πολύ διαφορετική έννοια από τα πολλαπλά σύμπαντα του Έβερρετ.

δέχονται ότι η θεωρία αυτή επιλύει κάποια σημαντικά προβλήματα της κβαντικής επιστήμης και αποκαθιστά τους νόμους της αιτιοκρατίας της φύσης.

Σ' εκείνο που σοκάρει την σύγχρονη επιστημονική σκέψη η θεωρία του Έβερρετ, είναι ο άπειρος και άναρχος αριθμός των πολλαπλών κόσμων.

Μερικοί από αυτούς είναι ο Paul Davies, ο οποίος είπε για την θεωρία μια χαρακτηριστική φράση δηλαδή ότι είναι "*φτηνή σε παραδοχές αλλά ακριβή σε Σύμπαντα*",²⁷⁹ ο Alastair Rae ο οποίος στο βιβλίο του που αναφέρεται σε προηγούμενη υποσημείωση αφιερώνει πολλές σελίδες για την απόκρουση της θεωρίας του Έβερρετ.

Ενδεικτικά ακόμη θα αναφέρω εδώ και το πιο πάνω βιβλίο των Peter Coveney και Roger Highfield *ΤΟ ΒΕΛΟΣ ΤΟΥ ΧΡΟΝΟΥ*,²⁸⁰ όπου στη σελίδα 187 επ. υπάρχει αναφορά στις θεωρίες του Έβερρετ.

Βέβαια, μετά την απόρριψη της θεωρίας των διαφορετικών κόσμων, ο Alastair Rae επιστρέφει και πάλι στο μετρητικό πρόβλημα και μάλλον προσπαθεί να το λύσει με την αποδοχή της θεωρίας του Ilya Prigogine που το 1977 πήρε το βραβείο Νόμπελ για το θεωρητικό έργο του πάνω στην θερμοδυναμική των αντιστρεπτών χημικών αντιδράσεων.

Πάντως εδώ έχω να παρατηρήσω ότι και ο Alastair Rae στη σελίδα 184 του βιβλίου του στην οποία αναφέρεται στην θεωρία του Ilya Prigogine,²⁸¹ επιλέγει: "*Ομως κι αυ-*

²⁷⁹ βλ. Alastair Rae *ΚΒΑΝΤΟΜΗΧΑΝΙΚΗ* πλάνη ή πραγματικότητα σελ. 144

²⁸⁰ Peter Coveney και Roger Highfield *ΤΟ ΒΕΛΟΣ ΤΟΥ ΧΡΟΝΟΥ*, εκδόσεις Κάτοπτρο, Αθήνα 1991

²⁸¹ Για τον Ilya Prigogine θα δανειστώ ένα απόσπασμα από το βιβλίο των Peter Coveney και Roger Highfield *ΤΟ ΒΕΛΟΣ ΤΟΥ ΧΡΟΝΟΥ*.

"Το 1945 εισήλθε μια νέα μορφή στη θερμοδυναμική σκηνή-ο Ilya Prigogine. Γεννημένος στη Μόσχα τη χρονιά της επανάστασης, το 1917, ο νεαρός Prigogine ήρθε με την οικογένειά του στη Δυτική Ευρώπη δέκα χρόνια αργότερα, και εγκαταστάθηκε στις Βρυξέλλες. Μεγάλωσε ως μαθητευόμενος στην αποκαλού-

τές οι ιδέες²⁸² απαιτούν να αλλάξει ριζικά ο τρόπος που σκεπτόμαστε για το φυσικό Σύμπαν". Εγώ όμως παρατήρησα ότι στην αντιμετώπιση της θεωρίας του Έβερρετ χρησιμοποίησε κατά κόρον, τον πλέον σκληρό επιστημονικό τρόπο σκέπτεσθαι με την χρήση της κλασσικής Αριστοτελικής λογικής, χωρίς να προσπαθήσει καμιά αλλαγή, ούτε απλή ούτε ριζική, στον τρόπο που σκεπτόμαστε για το φυσικό Σύμπαν.

Αυτά θα τα αντιμετωπίσω στο κεφάλαιο "Το είναι και το γίνεσθαι".

Εκείνο που θέλω να πω εδώ, είναι ότι το χαρακτηριστικό στοιχείο της Ηρακλειτικής σκέψης, είναι να μας διδάξει αυτόν τον διαφορετικό τρόπο σκέψης. Να μας οδηγήσει από την μονοσήμαντη έννοια των γεγονότων και των πραγμάτων στην πολυσήμαντη.

"Όταν η δημιουργία έλαβε χώρα και το Υλίστρο διαλύθηκε, το Άρες, η διαιρούσα, διαφοροποιούσα και ατομικοποιούσα δύναμη της Υπέρτατης Αιτίας άρχισε να δρα. Όλη η παραγωγή συντελέστηκε ως αιτία του χωρισμού"....."Το Πνεύμα είναι ζωντανό και η Ζωή είναι Πνεύμα και Ζωή και Πνεύμα παράγουν όλα τα πράγματα, αλλά είναι κατ' ουσίαν ένα και όχι δύο"....." Δεν υπάρχει τίποτε υλικό που να μην έχει ψυχή. Δεν υπάρχει τίποτε μέσα στο οποίο να μην είναι κρυμμένη η αρχή της ζωής. Όχι μόνο τα πράγματα που κινούνται, όπως οι άνθρωποι τα ζώα, τα σκουλήκια στο χώμα, τα πουλιά στον αέρα και τα ψάρια στο νερό, αλλά όλα τα πράγματα που έχουν υλική υπόσταση έχουν ζωή"....." Δεν υπάρχει θάνατος στη φύση, και όταν πεθαίνουν τα όντα επιστρέφουν στο σώμα της μητέρας τους δηλαδή έχουμε εξαφάνιση και κατάργηση

μενη Σχολή θερμοδυναμικής των Βρυξελλών που θεμελιώθηκε από τον φυσικοχημικό Theophile de Donder. Το μεγαλύτερο μέρος της επιστημονικής σταδιοδρομίας του αναλύθηκε στο Ελεύθερο Πανεπιστήμιο των Βρυξελλών, ένα ίδρυμα που δημιουργήθηκε από τους τέκτονες ως αντίδοτο στην καταπιεστική, όπως πίστευαν, εξουσία της Καθολικής Εκκλησίας, σε καθαρά κοσμικά ζητήματα"

²⁸² του Ilya Prigogine.

μιας μορφής υπάρξεως και δράσεως και αναγέννηση του ίδιου πράγματος, σ' έναν άλλο πιο εσωτερικό κόσμο."

Αυτά τα αποσπάσματα είναι από τον Παράκελσο.

Ο Παράκελσος, που το πραγματικό του όνομα ήταν Φίλιππος Αυρήλιος Θεόφραστος Μπόμπαστ του Χόχενχαϊμ, γεννήθηκε το έτος 1493 σε μια περιοχή της Γερμανίας, πολύ κοντά στη Ζυρίχη της Ελβετίας. Δολοφονήθηκε το έτος 1541 στο Στρασβούργο.

Ήταν γιατρός, αστρολόγος, αλχημιστής και μυημένος στον νεοπλατωνισμό.²⁸⁴

Στα πιο πάνω αποσπάσματα, βλέπουμε πόσο η σκέψη του είναι κοντά στην Ηρακλειτική σκέψη, για τα αποσπάσματα του Ηράκλειτου που μας απασχολούν εδώ.

Και ο Παράκελσος μας υπενθυμίζει εδώ τις βασικές Ηρακλειτικές θέσεις.

Αλλά πως μπορεί ο Παράκελσος να μην είχε διαποτιστεί από την Ηρακλειτική σκέψη. Σαν γιατρός ήταν βαθεία επηρεασμένος από τον Ιπποκράτη²⁸⁵ και τον Γαλη-

²⁸³ Franz Hartmann "ο ΠΑΡΑΚΕΛΣΟΣ και η ουσία της διδασκαλίας του" Εκδόσεις Τετρακτύς Αθήνα 1992 σελ. 69-70

²⁸⁴ βλέπε Ν. Λάσκαρι Τεκτονική Εγκυκλοπαίδεια

²⁸⁵ Ιπποκράτης ο Κώος. Ο μεγαλύτερος αρχαίος Έλληνας γιατρός, που είναι παγκόσμια αποδεκτά σαν πατέρας της ιατρικής επιστήμης.

Γεννήθηκε στο νησί Κως περίπου στα 460 και πέθανε στη Λάρισα το έτος 377 π. Χ.

Ήταν πολύ βαθειά επηρεασμένος από την Ηρακλειτική σκέψη και στα συγγράμματά του χρησιμοποιεί όχι μόνο την Ηρακλειτική σκέψη αλλά και την Ηρακλειτική ορολογία. Το αξιοπρόσεκτο είναι ότι ενώ ο Ιπποκράτης είναι δωρικής καταγωγής, αφού η νήσος Κως θεωρείται δωρική αποικία, τα βιβλία του είναι γραμμένα στην Ιωνική διάλεκτο μια διάλεκτο που δεν διαφέρει από την Ηρακλειτική. Δεν μπορώ σ' αυτό το σημείο ν' ασχοληθώ ευρύτερα με την σύνδεση του Ιπποκράτη με τον Ηράκλειτο, γιατί όπως είπα πολλές φορές, με τέτοιες εκτεταμένες αναφορές, το βιβλίο αυτό δεν θα τέλειωνε ποτέ.

Εκείνο που μπορώ να πω εδώ, για όποιον αναγνώστη ενδιαφέρει ειδικότερα για την σχέση της Ηρακλειτικής σκέψης και

νό²⁸⁶ 287 και τον Αβικέννα²⁸⁸..

Εδώ θέλω να σας πω ότι πολλές φορές αναρωτήθηκα, αν ο Αϊνστάϊν ή οι "πατέρες"²⁸⁹ της κβαντομηχανικής, είχαν διαβάσει τον Ηράκλειτο. Πραγματικά μέχρι και την 14-1-1996 δεν είχα λύσει αυτή την απορία μου.

Αυτή τη μέρα όμως περιήλθε στα χέρια μου ένα βιβλίο του Erwin Schrödinger με τίτλο Η ΦΥΣΗ ΚΑΙ ΟΙ ΕΛΛΗΝΕΣ και υπότιτλο Ο Κόσμος και η Φυσική το οποίο είχε γραφτεί πολύ νωρίς, στη δεκαετία του 1950, αλλά μεταφράστηκε στην Ελληνική γλώσσα το 1995.

Εκεί γίνονται αναφορές στους Πυθαγόρειους, στον Ιωνικό διαφωτισμό, στον Ξενοφάνη, τον Ηράκλειτο, τον Δημόκριτο, τον Λεύκιππο, τον Επίκουρο κι εκεί δυστυχώς διάβασα τα πιο κάτω καταθλιπτικά πράγματα.

"οι λεπτομέρειες της φυσικής κοσμοθεώρησης του Ηράκλειτου δεν παρουσιάζουν ιδιαίτερο ενδιαφέρον."²⁹⁰

Αυτά τα λέγει ο Erwin Schrödinger ο οποίος διατύπωσε το πρόβλημα της γάτας. Βέβαια ο Σραϊντινγκερ ανή-

του Ιπποκράτη, είναι ότι μπορεί να διαβάσει τα κείμενα του Ιπποκράτη, αλλά και τους νεοέλληνες συγγραφείς πάνω στον Ηράκλειτο.

²⁸⁶ Έλληνας γιατρός και φιλόσοφος της αρχαιότητας, ο δεύτερος μετά τον Ιπποκράτη, στην ιστορία της ιατρικής επιστήμης (Πέργαμος 129 Ρώμη ή Πέργαμος 201 μ.Χ.).

²⁸⁷ Μη ξεχνάτε ότι το απ. 49 μας το διέσωσε ο γιατρός Γαληνός στο βιβλίο του "ΠΕΡΙ ΔΙΑΓΝΩΣΕΩΣ ΣΦΥΓΜΩΝ" VIII.

²⁸⁸ Ελληνική απόδοση του ονόματος του Πέρση φιλόσοφου και ονομαστού γιατρού με το όνομα Ίμπν Σινά (Αρταναχ 980-Χαμαντάν 1037 μ. Χ.) Το έργο του "Κανών της Ιατρικής" που το μετάφρασε στα λατινικά τον 12ο αιώνα ο Γκεράρντο ντα Κρεμόνα αποτέλεσε το δεμελιώδες σύγγραμμα για τις ιατρικές σχολές τη Δύσης.

²⁸⁹ Το πατέρες είναι μέσα σε εισαγωγικά, γιατί η κβαντική μηχανική δεν εφευρέθηκε, δεν επινοήθηκε, απλ' απλά ανακαλύφθηκε και κατά συνέπεια, πατέρας της είναι άλλος.

²⁹⁰ βλ. Erwin Schrödinger με τίτλο Η ΦΥΣΗ ΚΑΙ ΟΙ ΕΛΛΗΝΕΣ και υπότιτλο Ο Κόσμος και η Φυσική, εκδόσεις 'Π. Τραυλός-Ε. Κωσταράκη", Αθήνα 1995, σελ. 79.

κει στην μάλλον κλασσική ή τυπική σχολή της Κοπεγχάγης. Όταν διατύπωσε αυτές τις γνώμες του για τον Ηράκλειτο και τους λοιπούς Έλληνες (στο τέλος της δεκαετίας του 1940) δεν είχαν διατυπωθεί ίσως οι θεωρίες του Έβερετ, ούτε βέβαια αυτές του Ilya Prigogine, ούτε οι νεώτερες θεωρίες της κβαντικής μηχανικής (Χάος, υπερχορδές κ.λπ.). Αλλά είναι δυνατόν ο Σραϊντινγκερ να μην έχει καταλάβει, ή έστω όχι ακριβώς να μην έχει καταλάβει, αλλά απλά να μην έχει "ψυχανεμιστεί",²⁹¹ τι μας λέγει ο "Σκοτεινός" φυσικός, ίσως ο πρώτος φυσικός, στα αποσπάσματά του που διασώθηκαν;

Όπως θα δούμε παρακάτω, όχι. Ο Σραϊντινγκερ τον Ηράκλειτο τον πέρασε ξώφαλτσα (ντούκου θα λέγαμε λαϊκά.). Δεν κατάλαβε τίποτα από αυτό το "σκοτεινό" φωτεινότατο πνεύμα Δεν κατάλαβε ούτε καν μια φιλοσοφική αξίωση του Ηράκλειτου, αυτή που λέγει ότι αυτό που ζει κι αυτό που πέθανε είναι ένα, που παρέχει την πιο προσήκουσα και πιο αξιόπιστη μέχρι σήμερα "φιλοσοφική" επίλυση του προβλήματος της γάτας του!

Είναι αυτό που είπα και πιο πάνω. Κανείς δεν μπορεί να προχειρολογεί με οποιοδήποτε θέμα, αν δεν διαγράψει ένα σοβαρό περίγραμμα της μελέτης του και κύρια αν δεν αγγίξει άμεσα την πηγή.

Αν αυτά ισχύουν για οποιαδήποτε ενασχόληση με οποιοδήποτε θέμα, καταλαβαίνετε τις τραγικές συνέπειες για όποιον θα επιχειρήσει να αντιμετωπίσει μ' αυτόν τον τρόπο τον Ηράκλειτο.

²⁹¹ Το "ψυχανεμίζομαι" είναι ένα ρήμα που εισφέρει στην νέα Ελληνική γλώσσα ο Νίκος Καζαντζάκης, ο μεγάλος και παγκόσμιας καταξίωσης Έλληνας πεζογράφος και φιλόσοφος. Έγραψε τα γνωστά μυθιστορήματα Βίος και Πολιτεία του Αλέξη Ζορμπά, Καπετάν Μιχάλης, Ο Χριστός ξανασταυρώνεται κ.λπ. έγραψε μελέτες, Αναφορά στον Γκρέκο κ.λπ. ταξιδιωτικά και φιλοσοφικά δοκίμια, που κορυφαίο είναι Η Ασκητική. Ο Καζαντζάκης είναι βαθειά επηρεασμένος από τον Νίτσε και όπως είναι γνωστό και αυτός ο μεγάλος δεν πήρε καμιά τιμητική διάκριση, εκτός από την παγκόσμια αναγνώριση όλων των σκεπτόμενων ανθρώπων όπου γης.

Έτσι στις 4 σελίδες (ναι πραγματικά 4 ολόκληρες σελίδες!) ²⁹² που ο Σραίντινγκερ αφιερώνει στο σκοτεινό, εκτός από τα ανωτέρω διαβάζουμε και τα πιο κάτω:

“Ήταν λίγο νεώτερος από τον Ξενοφάνη (άκμασε γύρω στο 500 π.Χ.) και πιθανότητα δεν υπήρξε μαθητής του, ²⁹³ ωστόσο γνώριζε τα γραπτά του και επηρεάστηκε τόσο από εκείνον όσο και από τους παλαιότερους Έλληνες φιλοσόφους. Ήδη κατά την αρχαιότητα, θεωρήθηκε ως “σκοτεινός” και αυτός υπήρξε ο λόγος για τον οποίο βασίστηκαν σε αυτόν ο Ζήνων ο Κιτιεύς ιδρυτής της Στωϊκής Σχολής, ο Σενέκας και οι μεταγενέστεροι Στωϊκοί φιλόσοφοι.” ²⁹⁴

Πιο κάτω διαβάζουμε *“..Ας σημειωθεί ότι ο Ηράκλειτος δεν υπήρξε σοσιαλιστής, αλλά μάλλον αριστοκράτης, πιθανώς “φασίστας”.*

Και πιο κάτω διαβάζουμε: *“Θεωρώ αυτή την ερμηνεία ως σωστή. Πουθενά δεν κατάφερα να βρω μια διαφωτιστική εξήγηση γ’ αυτό το “κοινό”, που η αναφορά του από κάποιον όπως ο Ηράκλειτος ξαφνιάζει. Σε ένα από τα ρητά του αναφέρει περίπου τα εξής: “Ένας άριστος άνθρωπος ισοδυναμεί για μένα με δέκα χιλιάδες ανθρώπους.” ²⁹⁵ Ορισμένες φορές θυμίζει πολύ έντονα Νίτσε...τον πιο μεγάλο “φασίστα”. Από τον πόλεμο και την έριδα μπορούν να προκύψουν όλα τα καλά πράγματα!”*

²⁹² σελίδες 79 έως 82.

²⁹³ Είναι το μόνο που δέχομαι σε όσα λέγει ο Σραίντινγκερ για τον Ηράκλειτο.

²⁹⁴ Αυτά τα πράγματα δεν μπορώ να τα καταλάβω. Γιατί δηλαδή οι Στωϊκοί βασίστηκαν στον Ηράκλειτο επειδή θεωρήθηκε “σκοτεινός”; Αλλά το θέμα δεν είναι αν εγώ μπορώ να το καταλάβω, το θέμα είναι αν μπορεί να τα καταλάβει ο μέσος αναγνώστης. Τι σχέση έχουν οι Στωϊκοί με την “σκοτεινότητα” του Ηράκλειτου;

²⁹⁵ Αναφέρεται στο απ. 49 *“Εις εμοί μύριοι, εάν άριστος η”* που σημαίνει ότι (για μένα ο ένας αξίζει για απειράριθμους, αν είναι άριστος). Μερικοί μεταφράζουν το μύριος με δέκα χιλιάδες, από την έννοιά του ως αριθμητικό απόλυτο.

Μα πότε να υπάρξει σοσιαλιστής ο Ηράκλειτος και πότε φασίστας, όταν οι έννοιες αυτές αναπτύχθηκαν 2.500 χρόνια μετά απ’ αυτόν; Και άντε καλά, η έννοια του φασίστα καίτοι δεν υπήρχε ανάλογη στην αρχαία Ελλάδα, γι’ αυτήν, έχουμε όμως κάποιες συγγενείς έννοιες όπως του Τυράννου. Αλλά του σοσιαλιστή; Ε, τέτοιο δεν έχουμε.

Αλλά πως μπορεί κάποιος να αποκαλεί έτσι απλά και ανεύθυνα “φασίστα”, έστω και μέσα σε εισαγωγικά, έναν άνθρωπο που παραιτήθηκε οικειοθελώς από βασιλικό αξίωμα, που αρνήθηκε με πλήρη επίγνωση να γίνει νομοθέτης της Εφέσου και πέρασε μεγάλο μέρος της ζωής του, στα βουνά μόνος του, σαν αναχωρητής κι όταν αυτός ακούει στο όνομα Ηράκλειτος. Αν ζούσε ο συγγραφέας θα του έλεγα: “Έλεος χερ Σραίντινγκερ. Το ότι δεν καταλάβατε το “κοινό” δεν είναι προς θάνατον. Ηράκλειτος “σκοτεινός” είναι αυτός. Το ότι δεν καταλάβατε τίποτα απ’ τον μεγάλο φυσικό δάσκαλο, αυτό δεν είναι τόσο κακό, για κανένα παρά μόνο για σας. Αλλά ότι τον είπατε και “φασίστα” αυτό, είναι προς θάνατον. Βέβαια ο Ηράκλειτος, απ’ όσα αναφέρονται στα βιογραφικά και τα δοξογραφικά του στοιχεία δεν σκότωσε κανένα κι ούτε άσκησε ποτέ του διοίκηση που έτσι μπορούσε έμμεσα να προκαλέσει τον θάνατο κάποιου. Αντίθετα, ο Κλήμης ο Αλεξανδρινός αναφέρει ότι έπεισε τον τύραννο Μελαγκόμα να παραιτηθεί απ’ την εξουσία. Πως ήταν δυνατόν ο Ηράκλειτος να ήταν “φασίστας”;

Ο Σραίντινγκερ στις 4 σελίδες του για τον Ηράκλειτο, αναφέρεται στα αποσπάσματα 30, 27, 26, 2, 73, 114, και 89, κατά την σειρά που τα παρουσιάζει στο βιβλίο του.

Αντιλαμβάνεστε ότι ο Σραίντινγκερ δεν αναφέρεται σε κανένα από τα αποσπάσματα τα οποία αναπτύσσω στο κεφάλαιο αυτό αναφορικά με την σύγχρονη επιστήμη. Αλλά και για τον Σραίντινγκερ, και για τους όποιους Σραίντινγκερ, που έτσι, λίγο για να αποκτήσουν μια ευρύτερη, κατά την άποψή τους, διάσταση, αποφασίζουν ν’ ασχοληθούν με κάποιο σοβαρό πράγμα, όπως είναι σίγουρα η αρχαία Ελληνική φιλοσοφία ο Δάσκαλος, έχει ένα πολύ ταιριαστό απόσπασμα. Το απόσπασμα 47.

"μή εικη περί των μεγίστων συμβαλλόμεθα" να μη βγάζουμε απερίσκεπτα²⁹⁷ συμπεράσματα περί των μεγίστων πραγμάτων. (Διογ. Λαέρτ. 9, 73).

Να υπενθυμίσω ότι ο Σραϊντινγκερ ήταν Ελληνιστής και γνώριζε σε ικανοποιητικό βαθμό την αρχαία Ελληνική γλώσσα.²⁹⁸ Γι' αυτό μένω με την πεποίθηση ότι δεν διάβασε τον Ηράκλειτο στο πρωτότυπο, που μπορούσε, γιατί αν αυτό είχε συμβεί θα έπρεπε να είχε καταλάβει λίγο-πολύ τι λέγει ο Ηράκλειτος.

Αλλά αυτό πιστοποιείται κι απ' το γεγονός ότι ενώ παραθέτει, πιο κάτω, αποσπάσματα του Δημόκριτου, δεν μπορεί να καταλάβει πόσο αυτά είναι μεταποιημένα Ηρακλειτικά προϊόντα!

"γιγνώσκειν τε χρή, φησίν, άνθρωπον τώδε τω κανόνι, ότι ετεής απάλλακται"

Ο άνθρωπος, πρέπει να γνωρίζει, απ' αυτόν τον κανόνα, ότι από την αλήθεια (πραγματικότητα)²⁹⁹ βρίσκεται μακριά.

Πιο κάτω ο Σραϊντινγκερ κάνει αναφορά στους Δημόκριτο και Λεύκιππο, και τον Επίκουρο, τους επιλεγόμενους ατομικούς, με διάθεση να κάνει κάποια βήματα στην κατανόηση αυτών των αρχαίων Ελλήνων φιλοσόφων, αλλά είναι αναμφισβήτητα πολύ ρηχά και αναιμικά, κι αυτό δεν το διαπιστώνω μόνο εγώ, αλλά και ο εκδοτικός οίκος Rowohlt ο οποίος εξέδωσε το βιβλίο αυτό στην Γερμανία το έτος 1955 και ο οποίος πρόσθεσε στο κυρίως κείμενο

²⁹⁷ Το εικη στην Ελληνική γλώσσα σημαίνει "άνευ σχεδίου ή σκοπού, απερίσκεπτος, "εις τα κουτουρού", ματαιώς, ασκόπως, κατ' ευχαρίστησιν, ανέτως, τυχαίως" (βλέπε Ιωαν. Σταματάκου ΛΕΞΙΚΟΝ ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΑΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΓΛΩΣΣΑΣ, εκδόσεις "ΒΙΒΛΙΟΠΡΟΜΗΘΕΥΤΙΚΗ" Αθήνα 1994).

²⁹⁸ Βλέπε στο πιο πάνω βιβλίο σελίδα 127 κεφάλαιο με τον τίτλο ο Erwin Schrödinger σαν Ελληνιστής, όπου υπάρχουν λεπτομέρειες σχετικά με το θέμα.

²⁹⁹ Βλέπε Ιωαν. Σταματάκου ΛΕΞΙΚΟΝ ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΑΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΓΛΩΣΣΑΣ, εκδόσεις "ΒΙΒΛΙΟΠΡΟΜΗΘΕΥΤΙΚΗ", Αθήνα 1994, κάτω από τη λέξη ετεός, το οποίο έχει την έννοια του αληθινού του πραγματικού.

του συγγραφέα, ένα ακόμη κεφάλαιο με τον τίτλο Η ΠΡΩΤΗ ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΤΗΣ ΦΥΣΗΣ, προσπαθώντας να διασώσει, κατά την γνώμη μου, το κύρος του συγγραφέα, στο οποίο κεφάλαιο, αφού αναβαθμίζει σοβαρά τον Σκοτεινό Φιλόσοφο, απέναντι σ' αυτά που γράφει ο συγγραφέας³⁰⁰ καταλήγει στα πιο κάτω "Ο Erwin Schrödinger φαίνεται να επιδοκιμάζει αυτή τη νέα αξιολόγηση της Ελληνικής φιλοσοφίας της φύσης. Ωστόσο όταν τον προσεγγίζει κυρίως από την άποψη της επιστημονικής σκέψης- τοποθετούμενος κατ' αυτόν τον τρόπο για μια ακόμη φορά πίσω από την μεταφυσική ερμηνεία του Heidegger- ίσως ο αναγνώστης αισθάνεται λίγο απαγοητευμένος."³⁰¹

Τελικά στο βιβλίο έχει προστεθεί και δεύτερο μέρος, μεγαλύτερο σε έκταση από τον πρώτο, με τον τίτλο Η ολοκλήρωση της "Αποκατάστασης", με συγγραφέα τον Michel Bitbol, που διαβάζοντάς το κανείς αντιλαμβάνεται ότι επιχειρείται μια αποκατάσταση του έργου του Σραϊντινγκερ.

Με όλα όσα είπα πιο πάνω, δεν επιχειρώ να μειώσω την επιστημονική αξία του Σραϊντινγκερ. Αυτό είναι σαφώς έξω από τις προθέσεις μου. Απλούστατα, δεν τον αποδέχομαι σαν ερμηνευτή της Ηρακλειτικής σκέψης, κι αυτό νομίζω ότι είναι μέσα στο περιεχόμενο αυτού του βιβλίου.

Αντίθετα, δεν μπορώ παρά να αποδεχθώ σαν σοβαρή προσπάθεια κατανόησης της Ηρακλειτικής σκέψης, αυτή που γίνεται από τον Χάϊζενμπεργκ, τον πατέρα της απορροδιστικότητας, στο βιβλίο του ΦΥΣΙΚΗ και ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ.³⁰²

"Στη φιλοσοφία του Ηράκλειτου της Εφέσου, η έννοια του γίνεσθαι την πρώτη θέση. Θεωρούσε αυτό που εξελίσσεται δηλ. την φωτιά, σαν το πρωταρχικό στοιχείο. Την δυσκολία να συμφιλιώσουμε την ιδέα μιας μόνης βασικής αρχής με την άπειρη ποικιλία των φαινομένων, την

³⁰⁰ "Εντούτοις, για τον κάπως νεότερο Ηράκλειτο από την μικρασιατική Έφεσο, ίσως τον πλέον οξυδερκή όλων των Προσωκρατικών." Εδώ προσπαθεί ν' αποκαταστήσει την θλιβερή εικόνα που έδωσε πιο πάνω ο Σραϊντινγκερ.

³⁰¹ Βλέπε το βιβλίο στη σελίδα 115.

³⁰² Εκδόσεις Αναγνωστίδη Αθήνα 1971, σελ. 52 επ.

λύνει αναγνωρίζοντας, ότι η πάλη των αντιθέτων είναι στην πραγματικότητα ένα είδος αρμονίας. Για τον Ηράκλειτο, ο κόσμος είναι μαζί ένας και πολλαπλός. Απλούστατα "η αντιφατική ηλεκτρικότητα" των αντιθέτων αποτελεί την ενότητα αυτού του ενιαίου κόσμου. Δηλώνει: "Πρέπει να γνωρίζουμε ότι ο πόλεμος είναι κοινός σ' όλα τα πράγματα, ότι η πάλη είναι η δίκη και ότι όλα τα πράγματα γεννιώνται και εξαφανίζονται με την πάλη".

Ρίχνοντας μια ματιά προς τα πίσω πάνω στην εξέλιξη της Ελληνικής φιλοσοφίας, ως αυτό το στάδιο, καταλαβαίνουμε, ότι αυτή είναι η τάση ανάμεσα στο ένα και το πολλαπλό που υπήρξε ο οδηγός της. Μπροσ στις αισθήσεις μας, ο κόσμος συνίσταται από μια άπειρη ποικιλία πραγμάτων και φαινομένων χρωμάτων και ήχων. Μα για να τον καταλάβουμε μας επιβάλλεται να εισάγουμε ένα οποιοδήποτε είδος τάξης, και τάξη σημαίνει, ότι αναγνωρίζουμε αυτό που είναι όμοιο, σημαίνει ένα ορισμένο είδος ενότητας. Απ' αυτά προκύπτει η πίστη, ότι υπάρχει μια βασική αρχή, αλλά ταυτόχρονα η δυσκολία να την αντιλήσουμε απ' αυτή την άπειρη ποικιλία των πραγμάτων. Ότι υπάρχει μια υλική αιτία για όλα τα πράγματα, ήταν ένα σημείο φυσικής αφετηρίας, αφού ο κόσμος είναι καμωμένος από ύλη. Αλλά όταν επιδιώκουμε την ιδέα της βασικής ενότητας ως τα άκρα, φθάνουμε σ' αυτό το αδιαφοροποίητο "Ον", άπειρο και αιώνιο, που, υλικό ή όχι, δεν μπορούσε από μόνο τον εαυτό του να εξηγήσει την άπειρη ποικιλία των πραγμάτων. Αυτό οδηγεί στην αντίθεση του *Ε ί ν α ι* και του *Γ ί γ ν ε σ θ α ι* και τελικά στη λύση του Ηράκλειτου, δηλαδή, η ίδια η αλλαγή είναι η βασική αρχή, αυτή "η άθαρτη αλλαγή" όπως είπαν οι ποιητές. Αλλά η αλλαγή καθ' εαυτήν δεν είναι μια υλική αιτία και επομένως εκφράστηκε στη φιλοσοφία του Ηράκλειτου, με τη φωτιά, βασικό στοιχείο, που είναι μαζί ύλη και κινητήρια δύναμη."

Αυτά μας λέγει ο Βέρνερ Χάϊζενμπεργκ, ο οποίος όπως φαίνεται έχει αντιληφθεί σε αρκετό βάθος την Ηρακλειτική σκέψη και ιδίως την πολυσήμαντη έννοια των πραγμάτων και των γεγονότων.

Αλλά πιο κάτω μας λέγει ακόμη πιο σημαντικά

πράγματα:

"Μπορούμε εδώ να παρατηρήσουμε, ότι η σύγχρονη φυσική είναι από μια ορισμένη άποψη, πολύ κοντά στις θεωρίες του Ηράκλειτου".

"Στη φύση τίποτα δεν παραμένει σταθερό. Τα πάντα βρίσκονται σε αέναο μετασχηματισμό, κίνηση και αλλαγή. Ωστόσο ανακαλύψαμε πως τίποτα δεν δημιουργείται από το τίποτα χωρίς να έχουν προϋπάρξει πρόγονοι. Παρομοίως τίποτα δεν εξαφανίζεται χωρίς να αφήσει κάποιο ίχνος, υπό την έννοια ότι δημιουργεί κάτι που θα υπάρχει σε μεταγενέστερο χρόνο.. Αυτό το γενικό χαρακτηριστικό του κόσμου μπορεί να εκφραστεί ως αρχή που συνοψίζει ένα τεράστιο πλήθος διαφορετικών εμπειριών και ως τώρα δεν έχει έλθει ποτέ σε αντίθεση με κανένα πείραμα ή παρατήρηση επιστημονική ή άλλου είδους."

Αυτά μας λέγει ο David Bohm στο βιβλίο του "Αιτιότητα και Τύχη στην Μοντέρνα Φυσική"³⁰³

"Εν κατακλείδι η έννοια της ποιοτικής απειρίας της φύσης μας οδηγεί να θεωρήσουμε την αέναη αλλά συνεχώς μεταβαλλόμενη διαδικασία κίνησης και ανάπτυξης εγγενή και ουσιώδη όψη της ύλης. Σ' αυτή την διαδικασία δεν υπάρχει κανένα όριο για τα νέα είδη πραγμάτων που μπορεί να δημιουργηθούν, και κανένα όριο για τον αριθμό των ποιοτικών και ποσοτικών μετασχηματισμών που μπορεί να συντελεστούν. Η διαδικασία στην οποία υπάρχουν άπειρης ποικιλίας τύποι φυσικών νόμων είναι η διαδικασία του γίγνεσθαι, την οποία πρώτος ο Ηράκλειτος περιέγραψε πριν χιλιάδες χρόνια (αν και σήμερα έχουμε βέβαια μια πολύ πιο ακριβή και σαφή ιδέα για την φύση αυτής της διαδικασίας συγκριτικά με τους αρχαίους Έλληνες)."³⁰⁴

³⁰³ Ο Davind Bohm (1930-1992) σπούδασε Φυσική και Φιλοσοφία στο Πανεπιστήμιο California του Berkeley. Διατέλεσε καθηγητής της θεωρητικής φυσικής στο Πανεπιστήμιο Birkbeck του Λονδίνου, ως το 1983. Το βιβλίο του στο οποίο αναφέρομαι έχει εκδοθεί στην Ελλάδα από τον εκδοτικό οίκο "Λέξημα" το έτος 1996 και το απόσπασμα που παραδέτω βρίσκεται στην σελ. 21.

³⁰⁴ Είναι έτσι όμως στην πραγματικότητα; Μήπως αυτά τα περισ-

Αυτά μας λέγει ο ίδιος συγγραφέας στο ίδιο βιβλίο και στη σελίδα 223.

Ο Max Planck ³⁰⁵ στο βιβλίο του "ΟΥΕΙΣ ΤΗΣ ΦΥΣΙΚΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ" ³⁰⁶ αφιερώνει το πρώτο κεφάλαιο στην Ενότητα του Φυσικού Σύμπαντος και μας λέγει:

"Όσο θα υπάρχει φυσική φιλοσοφία ο τελικός ύψιστος στόχος της θα είναι πάντοτε να συσχετίσει τις διάφορες φυσικές παρατηρήσεις σ' ένα ενοποιημένο σύστημα, και, όταν είναι δυνατόν, σ' ένα και μόνο τύπο"

Σας θυμίζει τίποτα αυτό; Μήπως σας θυμίζει λίγο Ηράκλειτο; Μήπως σας θυμίζει το απ. 10 "...και εκ πάντων εν και εξ ενός πάντα..." Ο Planck δεν κάνει άμεση αναφορά στον Ηράκλειτο, αλλά στον Θαλή τον Μιλήσιο, πάντα κι εδώ ο Ηράκλειτος όπως είπαμε σε πολλά σημεία και θα πούμε στην συνέχεια, είναι terra incognita. Αλλά τι σημασία έχει αυτό αφού ο Planck στην ουσία σημαδεύει αυτόν τον Μεγάλο.

Τώρα πάρτε όλ' αυτά και συγκρίνετέ τα με την θέση του Σραϊντινγκερ: *"οι λεπτομέρειες της φυσικής κοσμοθεώρησης του Ηράκλειτου δεν παρουσιάζουν ιδιαίτερο ενδιαφέρον."* (!) Άν είναι δυνατόν.

Αλλά ας επανέλθουμε στην γάτα αυτού του επιστήμονα του Σραϊντινγκερ, που μπορεί να μην κατάλαβε τίπο-

σότερα που γνωρίζουμε, είναι ακριβώς εκείνα τα οποία μας εμποδίζουν να προχωρήσουμε στην κατανόηση; Έχει επισημανθεί ότι η σύγχρονη φυσική, κάνει κατάχρηση μαθηματικών. Αλλά πέρα απ' αυτό, η σκέψη της σύγχρονης επιστήμης αποτελεί ένα αμάλγαμα όλης της προηγούμενης που μέσα σ' αυτό το αμάλγαμα δεν λείπουν έννοιες και αξιώματα μιας εποχής που ξεκινά από τον Αριστοτέλη, περνά στον Νεύτωνα και τον Κέπλερ και φθάνει στον Αϊνστάιν, μ' όλους τους ενδιαμέσους επιστήμονες. Ο Ηράκλειτος όταν διαλογίστηκε και έγραψε, ήταν τελείως απαλλαγμένος από τέτοιες επιρροές.

³⁰⁵ Max Planck (1858-1947). Είναι ένας επιστήμονας που άσκησε σημαντική επίδραση στη σύγχρονη επιστήμη και είναι πολύ γνωστή η σταθερά του (η σταθερά του Planck). Πήρε βραβείο Nobel φυσικής το 1918.

³⁰⁶ Εκδόσεις Κάτοπτρο Αθήνα 1997 σελ. 41

τα από την σκέψη του Μεγάλου Εφέσιου, αλλά στην σύγχρονη επιστήμη πρόσφερε σημαντικά πράγματα. Θα νομίζετε όμως, ότι επειδή πέρασαν κάποιες δεκαετίες από τη διατύπωση, από τον Σραϊντινγκερ του προβλήματος της γάτας του, ότι η επιστημονική διαμάχη πάνω στο θέμα αυτό έχει κοπάσει. Σας πληροφορώ όμως ότι όχι. Η διαμάχη εξακολουθεί να υπάρχει. Πρόσφατα, τον Φλεβάρη του 1997, έπεσε στα χέρια μου ένα βιβλίο των Hawking Stephen-Roger Penrose με τον τίτλο Η ΦΥΣΗ ΤΟΥ ΧΩΡΟΥ ΚΑΙ ΤΟΥ ΧΡΟΝΟΥ, εκδόσεις Γκοβόστη, Αθήνα 1996, όπου εκεί διαπίστωσα, για μια ακόμη φορά, ότι η επίλυση του θέματος αυτού στους κύκλους της σύγχρονης επιστήμης, είναι ακόμη μακρινή, αφού στο βιβλίο αυτό διαπίστωσα την έντονη αντίθεση που υπάρχει ακόμη, ανάμεσα σε δυο μεγάλους, για την εποχή μας επιστήμονες, τους Stephen Hawking και Roger Penrose πάνω στο θέμα της γάτας του Σραϊντινγκερ. Αν δεν με πιστεύετε, μπορείτε να το διαβάσετε, για να καταλάβετε την έκταση και το βάθος της διαμάχης. Εδώ μόνο θέλω να επισημάνω ότι το βιβλίο περιέχει διαλέξεις των δυο επιστημόνων, που δόθηκαν πρόσφατα, το έτος 1994.

γ) Το Είναι και το γίνεσθαι

" Ποταμῷ γὰρ οὐκ ἔστιν δις τῷ αὐτῷ καθ' Ἡράκλειτον οὐδέ θνητῆς οὐσίας δις ἀψασθαι κατὰ ἑξιν (της αυτής) ἀλλ' οὐτύτητι καὶ τάχει της μεταβολῆς σκιδνῆσι καὶ πάλιν συνάγει (μᾶλλον δε οὐδέ πάλιν οὐδ' ὕστερον, ἀλλ' ἅμα συνίσταται καὶ ἀπολείπει) καὶ πρόσεισι καὶ ἀπεισι." (απ.91)

Στο ίδιο ποτάμι δεν μπορούμε να μπούμε δυο φορές, κατά τον Ηράκλειτο, **ούτε ν' αγγίξουμε δυο φορές την ίδια θνητή ουσία** γιατί με την δύναμη και την ταχύτητα της μεταβολής διασκορπίζει και πάλι μαζεύει (και μάλιστα όχι απλά πάλι, ούτε πιο ύστερα, αλλά ταυτόχρονα δημιουργείται και χάνεται) και πλησιάζει και απομακρύνεται.

Το απόσπασμα αυτό θα το αντιμετωπίσουμε και πιο κάτω από άλλη οπτική γωνία.

Εδώ ο Ηράκλειτος μας λέγει ότι δεν μπορούμε ν'

αγγίζουμε δυο φορές την ίδια θνητή ουσία, γιατί όπως μας εξηγεί, με την δύναμη και την ταχύτητα της μεταβολής διασκορπίζεται και πάλι μαζεύει (και μάλιστα όχι απλά πάλι, ούτε πιο ύστερα, αλλά ταυτόχρονα δημιουργείται και χάνεται) και πλησιάζει και απομακρύνεται.

Το απόσπασμα αυτό είναι απόλυτα εναρμονισμένο με την βασική Ηρακλειτική αρχή ότι τα **"πάντα ρει"**, δηλαδή τα πάντα βρίσκονται σε μια συνεχή και αδιάκοπη ροή, αλλά και μεταβολή, που αυτό υποδηλώνεται με τις φράσεις **"Στο ίδιο ποτάμι δεν μπορούμε να πούμε δυο φορές,"** και **"ούτε ν' αγγίζουμε δυο φορές την ίδια θνητή ουσία"** που σημαίνει ότι η μεταβολή των γεγονότων παρίσταται σαν μια συνεχής ροή που είναι μοναδική σε κάθε μόριο χωροχρόνου και ως εκ τούτου μη αναστρέψιμη.

Με λίγα λόγια για τον γήινο παρατηρητή ή τον παρατηρητή σ' όποιο σημείο του Σύμπαντος, το παρατηρούμενο γεγονός έχει μια ξεχωριστή μοναδικότητα την στιγμή της παρατήρησης, που δεν είναι δυνατό να επαναληφθεί ακριβώς με την ίδια σύσταση. Κι αυτό γιατί, κατά την Ηρακλειτική ρήση, δεν μπορούμε **".. ν' αγγίζουμε δυο φορές την ίδια θνητή ουσία"** Το θέμα αυτό άπτεται του προβλήματος επανεμφάνισης του Poincare.³⁰⁷

Ο Ηράκλειτος, απ' ότι φαίνεται στο πιο πάνω απόσπασμα, δεν δέχεται την επανεμφάνιση Poincare.

Ο Ηράκλειτος δέχεται την ανακύκλωση του χρόνου, αλλά όχι την ανακύκλωση των αντικειμένων, στην ίδια μορφή όπως προϋπήρξαν σε μια ορισμένη χωροχρονική στιγμή.³⁰⁸

³⁰⁷ Ο Henri Poincare ήταν Γάλλος μαθηματικός, αστρονόμος και φιλόσοφος του 19ου αιώνα. Αυτός για πρώτη φορά διατύπωσε την άποψη, ότι αυτό που ονομάζεται "εργοδική υπόθεση" είναι η επαναφορά των ίδιων γεγονότων σε άλλο χρονοχρονικό σημείο, όσο χρόνο και αν χρειαστεί να περιμένουμε. Η επιστροφή ενός θερμοδυναμικού συστήματος σε μια προγενέστερη κατάσταση, είναι γνωστή ως επανεμφάνιση ή αναπαραγωγή Poincare και ο χρόνος που χρειάζεται για μια τέτοια επανάληψη είναι γνωστός ως χρόνος κύκλου Poincaré. (βλέπε Alastair Rae Κβανομηχανική Πλάνη ή Πραγματικότητα σελ. 180 επ.

Άλλωστε το λέγει ρητά: Δεν μπορείς ν' αγγίξεις δυο φορές την ίδια θνητή ουσία.³⁰⁹

³⁰⁸ Κατά την Ελληνική μυθολογία, ο Κρόνος τρώει τα παιδιά του. Ο Κρόνος, αναμφισβήτητα ταυτίζεται με τον Χρόνο και τα παιδιά του είναι τα αντικείμενα του Χώρου, με την έννοια ότι αυτά βρίσκονται κάτω από μια συνεχή μεταβολή που οδηγεί στον θάνατο σε επίπεδο ύλης. Κατά συνέπεια ο Χρόνος (Κρόνος) τεμαχίζει κάθε στιγμή τα παιδιά του, μέχρι τελικής πτώσης.

³⁰⁹ Εδώ φαίνεται καθαρά η διαφορά της Ηρακλειτικής σκέψης με τις θεωρίες των Στωϊκών, που πίστευαν στην επανεμφάνιση των προσώπων και των πραγμάτων στην ίδια μορφή που είχαν σε περασμένες εποχές. Δηλαδή οι Στωϊκοί δέχονταν την επανεμφάνιση Poincare, ενώ ο Ηράκλειτος δεν την δέχονταν. Βέβαια για να πούμε την αλήθεια, δεν ήταν όλοι οι Στωϊκοί σ' αυτή την αντίληψη. Υπήρξαν και εξαιρέσεις. Για παράδειγμα θα αναφέρω τον Παναίτιο. Ο Παναίτιος γεννήθηκε στη Ρόδο κι έζησε πιθανά στα χρόνια από 180-109 π.Χ. Επηρέασε πολύ τον Κικέρωνα ιδίως στο συγγραμμά του με τον τίτλο "de officiis" αλλά και άλλους μεταγενέστερους Στωϊκούς όπως τον Σενέκα και τον Μάρκο Αυρήλιο κ.λ.π. *"Όπως όλοι οι Στωϊκοί πίστευε πως το σύμπαν είναι άφθαρτο, αλλά αμφισβητούσε ή αρνιόταν ότι κατά περιόδους φτάνει σε μια κατάσταση που όλα τα πράγματα ξαναγίνονται φωτιά (εκπύρωση απ. 64-9). Αυτό ίσως υπονοεί, όπως ισχυρίζεται ο Φίλων ο Αλεξανδρεύς (απ. 65) ότι απέρριπτε τη σχετική ιδέα της διαρκούς επανάληψης των ίδιων συμβάντων σε διαδοχικές κοσμικές ανακυκλώσεις"* Αυτά μας λέγει ο Α. Α. LONG στο βιβλίο του **"Η ΕΛΛΗΝΙΣΤΙΚΗ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ"** που εκδόθηκε στην Ελλάδα από το **"ΜΟΡΦΩΤΙΚΟ ΙΔΡΥΜΑ ΤΗΣ ΕΘΝΙΚΗΣ ΤΡΑΠΕΖΗΣ"** το έτος 1987 και συγκεκριμένα στη σελίδα 331. Από το κομμάτι αυτό, βγαίνει αβίαστο το συμπέρασμα, ότι η γνήσια Ηρακλειτική σκέψη πέρασε σίγουρα στη δεύτερη περίοδο του Στωϊκισμού, στην οποία ανήκει ο Παναίτιος, (μετά την πρώτη περίοδο του Ζήνωνα του Κιτιέα, του Χρύσιππου κ.λ.π.) και κατά λογική συνέπεια και στην ύστερη και τρίτη περίοδο. Αυτό σημαίνει ότι, όσους οι Στωϊκοί επηρέασαν μεταγενέστερα, πήραν μια γνήσια Ηρακλειτική αντίληψη των πραγμάτων.

Σχετικό είναι και το απ. 6 το οποίο έχει διασώσει ο Αριστοτέλης, (Μετεωρ. 355 α 13) και το οποίο μας λέγει: "ὁ ἥλιος οὐ μόνον καθάπερ ὁ Ἡράκλειτός φησι νέος ἐφ' ἡμέρῃ ἐστίν, ἀλλ' αἰεὶ νέος καὶ συνεχὴς".

ὁ ἥλιος ὄχι μόνον, ὅπως λέγει ὁ Ἡράκλειτος, εἶναι νέος κάθε μέρα, ἀλλὰ εἶναι πάντοτε νέος καὶ συνεχὴς.

Ἔτσι λοιπόν κι ἐδῶ ὁ Ἡράκλειτος βρίσκεται σε ἀπόλυτη συνέπεια με τὴν βασικὴ φιλοσοφικὴ τοῦ θέσης τῆς διαρκούς ροῆς τῶν πάντων μέσα σε μιὰ ἀνακύκλωση τοῦ χρόνου, ἀλλὰ με τὰ ἀντικείμενα νὰ διαφοροποιούνται συνεχῆ. Ἡ κάθε μέρα, εἶναι διάρκειας ὀρισμένων ὥρων (24 περίπου), συνεχῶς ἐπαναλαμβανόμενη καὶ κατὰ συνέπεια ἀνακυκλούμενη, ἀλλὰ κάθε φορὰ τὸ ἀντικείμενο, (ἥλιος) εἶναι πάντα κάθε μέρα νέος, δηλαδὴ δὲν εἶναι ὁ χθεςινός. Σίγουρα μερικοὶ ἀπὸ τοὺς ἀναγνώστες θὰ ἀναρωτιούνται ποὺ στήριζε τὴν ἀντίληψή του αὐτὴ ὁ Ἡράκλειτος, δηλαδὴ τὸ γεγονὸς ὅτι ὁ Ἥλιος κάθε μέρα εἶναι νέος δηλαδὴ διαφορετικὸς ἀπὸ τὸν χθεςινό. Λέτε νὰ ἤξερε ὅτι ὁ Ἥλιος καθεμερινὰ καίει τὰ ἐνεργειακά του ἀποθέματα σε τρόπο ὥστε νὰ μεταμορφώνεται διαρκῶς καὶ κάθε μέρα νὰ εἶναι νέος. Εἰγὼ δὲν ἀποκλείω ἀκόμη καὶ μιὰ τέτοια γνώση, ὅσο κι ἀν αὐτὸ μπορεῖ νὰ φαίνεται σήμερα περίεργο. Μέσα ἀπὸ ποιες διαδικασίες ἔχει περάσει αὐτὴ ἡ γνώση στὸν Ἡράκλειτο καὶ στοὺς ὑπόλοιπους μυστικούς ὅλων τῶν εποχῶν, εἶναι κάτι τὸ ὁποῖο δὲν μπορεῖ σήμερα νὰ ἀπαντηθεῖ. Ἀλλὰ φύγετε ἀπὸ τέτοιες μάλλον δογματικὲς θέσεις ποὺ ἀναγκαῖα προϋποθέτουν τὸ στοιχεῖο τῆς πίστεως, κι ἐλάτε κάπου ποὺ ἡ ἀπόδειξη εἶναι πιο εὐκόλῃ ἀπὸ τὴν ἀπόδειξη μέσον τῆς πίστεως. Ὁ Ἡράκλειτος, εἶναι κάτοχος τῶν ἀρχέγονων κανόνων ποὺ διέπουν τὸ Σύμπαν καὶ φτάνουν αὐτές, ἀν κατανοηθοῦν ὀρθά, γιὰ τὴν ἐρμηνεία τῶν φαινομένων. Δυὸ ἀπ' αὐτές εἶναι ἡ ἐνότητα τῶν πάντων καὶ ἡ συνεχὴς ροή.

Ἔτσι γιὰ τὸν Ἡράκλειτο, ἀφοῦ τὰ πάντα εἶναι ἓνα καὶ συντίθενται ἀπὸ τὸν ἴδιο δομικὸ ἰστό, ἀπὸ τὸ ἴδιο υλικό, κι ἀφοῦ τὰ πάντα, ἀπτὰ πράγματα (ἀντικείμενα), ὑπὸκεινται ἀναγκαῖα κι ἀναπότρεπτα στὴν συνεχὴ ροή, ἡ τελικὴ πεποίθησις τοῦ Ἡράκλειτου ὅτι καὶ ὁ Ἥλιος, ὅπως καὶ τὸ ποτάμι ἄλλωστε, σε κάθε χωροχρονικὴ στιγμή, εἶναι νέος, εἶναι λογικὸ κι ἀβίαστο ἐπακόλουθο τῶν συνολικῶν

ἀπόψεων τοῦ. Γιὰ τὸν Ἡράκλειτο ὅπως εἶδαμε καὶ θὰ δοῦμε στὴν συνέχεια, τὰ πάντα, μικρὰ μεγάλα, ἄσπρα μαύρα, νέα γέρικα κ.λ.π. ἀκόμη καὶ τὰ ζῶντα καὶ τὰ νεκρά³¹⁰ εἶναι ἓνα καὶ καθοδηγούνται κυριαρχικά ἀπὸ τοὺς κανόνες τοῦ Λόγου, ἀπὸ αὐτοὺς τοὺς λίγους σε ἀριθμὸ, ἀλλὰ πολὺ δύσκολους σε κατανόηση, συμπαντικούς νόμους.

Γιὰ τὸν Ἡράκλειτο δὲν ἔχει καμμιά διαφορὰ εἰάν αὐτοὶ οἱ συμπαντικοὶ νόμοι ἀναφέρονται σε ἓνα ποτάμι ἢ στὸν Ἥλιο, σε ἓνα γαῖδαρο ἢ σε ἓνα ἐρπετό, σε ἓνα πῖθηκο ἢ σε ἓνα ἄνθρωπο, καὶ σήμερα θὰ λέγαμε στὴ διπλὴ ἑλίκῃ τοῦ DNA ἢ στὸ Σύμπαν. Οἱ νόμοι αὐτοὶ, εἶναι νόμοι καθολικῆς ἐφαρμογῆς.

Ἔτσι κι ἐδῶ θὰ ξαναπῶ ὅτι ὁ Ἡράκλειτος μας μπάζει σε ἓνα ἄλλο τρόπο σκέπτεσθαι, ἀλλὰ τελικά, γιὰ τὸ θέμα ποὺ μας ἀπασχολεῖ, ὁ Ἡράκλειτος δέχεται γενικὰ τὴν μὴ ἀντιστρεψιμότητα τῶν μεταβολῶν, οἱ ὁποῖες ἐπέρχονται ἀπὸ τὴν συνεχὴ ροή.

Τὸ ἴδιο δέχεται καὶ ἡ θεωρία τοῦ Χάους. "Ο Prigogine ἀναστρέφει πλήρως αὐτὸν τὸν τρόπο θεώρησης, ἰσχυρίζομενος ὅτι τὰ πραγματικὰ βασικά πράγματα στὸ Σύμπαν εἶναι οἱ μὴ ἀντιστρεπτές μεταβολές καὶ ὅτι ἡ ἰδέα τῶν μικροσκοπικῶν σωματιδίων, οἱ κινήσεις τῶν ὁποίων ὑπὸκεινται σε ἀντιστρεπτοὺς νόμους, εἶναι μιὰ προσέγγισις ποὺ ἰσχύει μόνον σε πολὺ ἐιδικές περιπτώσεις ὅπου ἓνα σωματίδιο, ἢ συνεργαζόμενα σωματίδια, ἀποσυνδέονται ἀποτελεσματικὰ ἀπὸ τὴν ἀλληλεπίδρασή τους με τὸ ὑπόλοιπο Σύμπαν. Πρέπει νὰ προσέξουμε ὅτι οἱ θεμελιώδεις ἐννοιες εἶναι τὰ συμβάντα ἢ οἱ μεταβολές, καὶ ὄχι τὰ ἀντικείμενα ποὺ κάνουν τὴν μεταβολή. Ὁ Prigogine περιγράφει αὐτὴ τὴν μετατόπισις ἀπὸ τὸ "εἶναι" στὸ "γίγνεσθαι" ὡς ἐξῆς:"

Αὐτὰ μας λέγει ὁ Alastair Rae στὸ βιβλίο ποὺ προ-ἀνέφερε στὴ σελίδα 195 καὶ παραθέτει μιὰ ἀνάλυσις τῆς σκέψης τοῦ Prigogine ποὺ ἔχει ἔτσι:

"Ἡ κλασσικὴ τοποθέτησις ἦταν: πρῶτα τὰ σωματίδια καὶ ὕστερα ὁ δεῦτερος νόμος (τῆς θερμodynamικῆς), τὸ "εἶναι" πρὶν ἀπὸ τὸ "γίγνεσθαι". Εἶναι δυνατό νὰ μὴ ἰσχύει αὐτὸ ὅταν βρεθούμε στὸ ἐπίπεδο τῶν στοιχειωδῶν

³¹⁰ Νεκρά κατὰ τὴν δική μας περιορισμένη ἀντίληψιν τῶν πραγμάτων.

σωματιδίων και να πρέπει να εισαγάγουμε πρώτα τον δεύτερο νόμο πριν μπορέσουμε να προσδιορίσουμε αυτά τα πράγματα. Μήπως αυτό σημαίνει ότι το "γίγνεσθαι" προηγείται του "είναι"; Αυτό σίγουρα θα συνιστούσε μια ριζική εκτροπή από τον κλασικό τρόπο σκέψης. Όμως σε τελευταία ανάλυση, ένα στοιχειώδες σωματίδιο, αντίθετα με το όνομά του, δεν είναι "δεδομένο" αντικείμενο. πρέπει λοιπόν να το κατασκευάσουμε, και σ' αυτή την κατασκευή δεν είναι απίθανο να παίζει αποφασιστικό ρόλο το "γίγνεσθαι" η συμμετοχή των σωματιδίων στην εξέλιξη του φυσικού κόσμου."

Βλέπουμε λοιπόν πως ο Prigogine προσεγγίζει την Ηρακλειτική σκέψη, όπως θα δούμε στην συνέχεια, αλλά πριν, θα δούμε αυτήν την φράση: **Όμως σε τελευταία ανάλυση, ένα στοιχειώδες σωματίδιο, αντίθετα με το όνομά του, δεν είναι "δεδομένο" αντικείμενο. πρέπει λοιπόν να το κατασκευάσουμε"** φράση η οποία εισάγει μια ευθεία ερώτηση πόσο ύλη είναι τα υποατομικά σωματίδια.

Το "είναι" και το "γίγνεσθαι" είναι μια βασική δομή της Ηρακλειτικής σκέψης. Όποιο βιβλίο για τον Ηράκλειτο να ανοίξει κανείς, θα βρει στα σίγουρα ανάλυση της έννοιας του "είναι" και του "γίγνεσθαι".

Στο πίσω εξώφυλλο του βιβλίου του Κώστα Αξελού ΗΡΑΚΛΕΙΤΟΣ και η Φιλοσοφία, διαβάζουμε:

"Η σκέψη του παραμένει ανοιχτή και πολυδιάστατη, ερωτηματική κι αινιγματική, αποσπασματική και ποιητική. δεν καθηλώνει το Είναι, δεν χωρίζει το Είναι από το γίγνεσθαι-το Είναι είναι γίγνεσθαι και το γίγνεσθαι Είναι-δεν κλείνει την Ολότητα, δεν κατασκευάζει κάποιο σύστημα."

Στη σελίδα 46 του ίδιου βιβλίου ο Αξελός παραθέτει αποσπασματικά, μερικές σκέψεις του Hegel από το έργο του *"Μαθήματα πάνω στην Ιστορία της φιλοσοφίας"* Ας δούμε λοιπόν τι λένουν αυτά τα αποσπάσματα:

"..Ο Ηράκλειτος συλλαμβάνει τώρα το ίδιο το απόλυτο σαν διαδικασία, σαν διαλεκτική.... Το απόλυτο είναι η ενότητα του Είναι και του μη Είναι...Το αληθινό είναι το γίγνεσθαι και όχι το Είναι...Η νόηση (Verstand) χωρίζει το Είναι από το μη Είναι, ο νους (Vernunft) αναγνωρίζει το ένα στο άλλο...Ο χρόνος είναι το καθαρό γίγνεσθαι."

Ας δούμε όμως τι μας λέγει και ένα άλλο βιβλίο για τον Ηράκλειτο, πάνω στο "Είναι" και το " γίγνεσθαι" σε ένα κεφάλαιο με ομώνυμο τίτλο.

" Αυτός είναι ο λόγος για τον οποίο μας φαίνεται ότι η σκέψη του Ηράκλειτου, κάτω από την αποσπασματική και μεγαλειώδη άποψη με την οποία παρουσιάζεται, μπορεί να μας φέρει αυτό που ούτε οι παιδαριώδεις θρύλοι, ούτε τα ορθολογιστικά συστήματα είναι ικανά να μας δώσουν, δηλαδή την πρόσβαση σε ένα συλλογισμό από τον οποίο ξεκινά μια γλώσσα, η οποία, όπως η ποιητική, δεν εκφράζει ένα νόημα, αλλά εκφράζεται από αυτό. "³¹¹

Ο Ηράκλειτος δεν δέχεται τον Θεό εξ ορισμού και στατικό, αλλά εν δυνάμει και εξελισσόμενο, ο Θεός μεταβάλλεται, παραμένοντας ο ίδιος, για τον Ηράκλειτο, Θεός και "γίγνεσθαι" είναι ένα κι αφού ο Λόγος είναι οι κανόνες του "γίγνεσθαι" κι αυτός είναι ένα με τον Θεό.

Όσο ξετυλίγω το κουβάρι που λέγεται Ηρακλειτική σκέψη, όλο και περισσότερο μένω εκστατικός, από την πληρότητα που περιέχει, πάνω σε όλα τα ουσιώδη θέματα που απασχόλησαν και απασχολούν επιτακτικά ακόμη και σήμερα, προ παντός σήμερα, την ανθρωπότητα και προσέξτε, σ' όποιο νοητικό χώρο.

Έτσι ξαφνικά βλέπουμε εδώ ότι το "είναι" και το "γίγνεσθαι" μπήκε στην ορολογία της κβαντικής επιστήμης.

Βέβαια, έχω και εδώ να παρατηρήσω, ότι αυτό γίνεται τις περισσότερες φορές χωρίς καμιά αναφορά στον Ηράκλειτο, αλλά και όπου υπάρχει μια αναφορά, χωρίς ουσιαστική σύνδεση με τον πατέρα του "Είναι" και του "γίγνεσθαι". Δεν διάβασα τα βιβλία του Prigogine³¹² κι έτσι

³¹¹ Ηράκλειτος, Εκδόσεις ΠΛΕΘΡΟΝ σελ. 18 στο οποίο έχω αναφερθεί πιο πάνω.

³¹² Όπως έχω πει στο βιβλίο αυτό, είναι μια από τις μικρές ευτυχίες που προσφέρει η σύγχρονη τεχνολογία (μαζί με την αφάνταστη δυστυχία) να μπορείς να γράφεις ένα βιβλίο σ' ένα ηλεκτρονικό υπολογιστή. Έτσι ενώ είχε γραφτεί αυτό το κεφάλαιο, έπεσε στα χέρια μου, στο τέλος του Γενάρη του 1997, το πραγματικά θαυμάσιο βιβλίο του Ilya Prigogine και της Isabelle Stengers με τον τίτλο "ΤΑΞΗ ΜΕΣΑ ΑΠΟ ΤΟ ΧΑΟΣ" που εκ-

δεν ξέρω αν αυτός κάνει κάποια αναφορά στον Ηράκλειτο. Από τη βιβλιογραφία είδα ότι έχει γραφτεί ένα βιβλίο στα Ελληνικά από τον Ευτύχη Μπιτσάκη, και έχει τον τίτλο "Το είναι και το γίνεσθαι" (εκδ. Ζαχαρόπουλου 1983).

Το βιβλίο το έψαξα σε διάφορα βιβλιοπωλεία στην επαρχία και σε μια επισκεψή μου στην Αθήνα και στον εκδοτικό οίκο, όπου πληροφορήθηκα ότι είναι εξαντλημένο κι έτσι δεν ξέρω το περιεχόμενό του, ούτε εάν σ' αυτό υπάρχει καμιά αναφορά στον Ηράκλειτο και την Ηρακλειτική σκέψη.³¹³

δόθηκε στην Αθήνα από τις εκδόσεις ΚΕΔΡΟΣ το έτος 1986. Είναι πραγματικά ένα αξιόλογο βιβλίο πάνω στα θέματα της κβαντικής μηχανικής και της νέας "Επιστήμης" του Χάους και της πολυπλοκότητας, που αξίζει να το διαβάσει κανείς.

³¹³ Τελικά, πρόσφατα, κι αφού είχε γραφτεί το κεφάλαιο αυτό, περιήλθαν στην κατοχή μου δυο βιβλία του συγγραφέα. Το ένα με τον τίτλο Η ΦΥΣΗ ΣΤΗ ΔΙΑΛΕΚΤΙΚΗ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ, εκδόσεις Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα 1989, έκδοση πέμπτη και το άλλο με τον τίτλο ΔΙΑΛΕΚΤΙΚΗ ΚΑΙ ΝΕΩΤΕΡΗ ΦΥΣΙΚΗ, εκδόσεις Ι. Ζαχαρόπουλος", Αθήνα 1990, έκδοση 4η αναθεωρημένη και συμπληρωμένη.

Στα βιβλία αυτά πήρα μια μικρή γεύση πως ο συγγραφέας αντιλαμβάνεται το Ηρακλειτικό έργο. Κατ' αρχήν δεν βρήκα καμιά **άμεση ουσιαστική** σύνδεση του Ηρακλειτικού έργου με την σύγχρονη επιστήμη. Στο πρώτο έργο υπάρχει μια μικρή συγκεκριμένη αναφορά στον Ηράκλειτο, δύο περίπου σελίδων, στην οποία δεν περιέχεται τίποτε το αξιόλογο για το πλησίασμα της Ηρακλειτικής σκέψης. Βλ. σελίδες 48, 49 και 50.

Στα άλλα σημεία και των δύο έργων του, ο Ηράκλειτος παρουσιάζεται, τελείως ουδέτερα π.χ. με την προσθήκη κάποιων προμετωπίδων από αποσπάσματα του Ηράκλειτου, χωρίς καμιά παρακάτω αναφορά, στα κεφάλαια που ακολουθούν, έτσι σαν καθαρά διακοσμητικά στοιχεία.

Για παράδειγμα στο κεφάλαιο τέταρτο του δεύτερου βιβλίου του με τίτλο ΥΛΗ ΚΑΙ ΚΙΝΗΣΗ σελ. 131 παρατίθεται: *Ήλιος νέος εφ' ημέρη ΗΡΑΚΛΕΙΤΟΣ* σαν υπότιλος στο κεφάλαιο με τον τίτλο αυτό. Αλλά πιο κάτω τίποτε το σχετικό. Δεν διάβασα βέβαια εξονυχιστικά και τα δύο βιβλία, κι έτσι δέχομαι ότι μπο-

δ) Ο δεύτερος Νόμος της θερμοδυναμικής- Εντροπία.

Απόσπασμα 48. "τω ουν τόξω όνομα βίος, έργον δε θάνατος." Του τόξου το όνομα είναι βίος, το έργο όμως θάνατος. Πολλές εκδοχές έχουν διατυπωθεί για την ερμηνεία αυτού του αποσπάσματος. Από πρώτη όψη φαίνεται ότι ο Ηράκλειτος παίζει μεταξύ των λέξεων βίος που σημαίνει στην αρχαία ελληνική γλώσσα, τόξο, μάλλον από το γεγονός ότι για την χρήση του απαιτείται βία (έντασις)³¹⁴ που ασκείται πάνω στη νευρά του τόξου για να παραχτεί το έργο του, το οποίο είναι ο θάνατος και βίος που σημαίνει ζωή. Έτσι λοιπόν μας λέγει ότι ενώ το τόξο κατά το όνομα είναι ζωή³¹⁵ κατά το έργο είναι θάνατος. Μέσα σ' αυτή την ερμηνεία, υπάρχουν βέβαια οι βασικές Ηρακλειτικές σκέψεις, όπως η ταυτότητα ζωής και θανάτου σαν δύο όψεις του ίδιου πράγματος, που εναλλάσσονται. Εγώ όμως προσωπικά έχω την αίσθηση ότι ο Σκοτεινός, ναι μεν χρησιμοποίησε αυτό το λογοπαίγνιο για να μας ξαναπεί για μια ακόμη φορά τις σκέψεις του της εναλλαγής της ζωής και του θανάτου, αλλά στο βάθος της "σκοτεινής" του σκέψης, κυριαρχεί μια άλλη ιδέα. Τί είναι το τόξο ; Είναι ένα πρωτόγονο εργαλείο. Αποτελείται από δύο κέρατα και μια χορδή φτιαγμένη από συστραμμένα ζωϊκά νεύρα. Είναι προϊόν ζωϊκό, του βίου δηλαδή. Από μόνο του, δεν περιέχει παρά μόνο κάποιο κατάλοιπο του ζωϊκού βασιλείου. Δεν χρησιμεύει σε τίποτα και δεν παράγει έργο. Όταν λοιπόν το τόξο γίνει βίος, δηλαδή όταν πάνω του ε-

ρεί να υπάρχουν κάποιες εξαιρέσεις στον πιο πάνω κανόνα, αλλά γενικά δεν ήταν εκείνο που περίμενα γάχνοντας το βιβλίο. Τελικά το βιβλίο αυτό περιήλθε στην κατοχή μου στις αρχές του 1997, σε νέα έκδοση (εκδόσεις ΣΤΑΧΥ), αλλά δεν νομίζω ότι αφήρεσε τίποτα από την απογοήτευσή μου από τα άλλα βιβλία του συγγραφέα πάνω στο θέμα που μας ενδιαφέρει.

³¹⁴Βλ. Ι. ΣΤΑΜΑΤΑΚΟΥ ΛΕΞΙΚΟ ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΑΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΓΛΩΣΣΗΣ κάτω από τη λέξη βίος. Μην ξεχνάτε ότι στην αρχαία γλώσσα μας δεν υπήρχαν τόνοι.

³¹⁵Βίος = Βιός

νεργήσει η βία ή η ένταση, με την έννοια που είπαμε πιο πάνω, δηλαδή της μυϊκής ανθρώπινης δύναμης πάνω στη χορδή του, τότε το τόξο παράγει έργο που, στην προκειμένη περίπτωση, είναι ο θάνατος.

Όπως είδαμε σε άλλο μέρος του βιβλίου αυτού, αδρανής υλικά, όπως το σίδηρο ή η πέτρα, αν χτυπηθούν το ένα με το άλλο παράγουν σπινθήρα, δηλαδή φωτιά που μακροσκοπικά, φαίνεται ότι δεν περιέχουν. Για την απελευθέρωση όμως της ενέργειας που κρύβεται σ' αυτά τα υλικά, απαιτείται η παρέμβαση μιας άλλης ενέργειας. Η δύναμη που θα τα κτυπήσει μεταξύ τους. Έτσι κι εδώ το βίος (τόξο) είναι η βία (ενέργεια) που ασκείται πάνω στην χορδή και μετατρέπεται σε μια άλλη ενέργεια, αυτή που ωθεί το βέλος για να παράγει το έργο του που είναι θάνατος. Θάνατος όμως μπορεί να νοηθεί και η απώλεια ενέργειας που προκύπτει από την μετατροπή. Ο Ηράκλειτος είναι ο πρώτος και ίσως ο μεγαλύτερος διαλεκτικός όλων των εποχών. Η σκέψη του δεν είναι μονοσήμαντη και δεν πρέπει να την αντιμετωπίζουμε σαν τέτοια.

Εδώ μας κάνει σαφή υπαινιγμό για το φαινόμενο της μετατροπής της ενεργείας σε διαφορετική μορφή και μας αφήνει μετέωρο το ερώτημα σε τι συνίσταται ο θάνατος. Στην θανάτωση του στόχου του βέλους ή στην απώλεια κατά την μετατροπή. Αυτό σήμερα είναι αντικείμενο της φυσικής επιστήμης και ονομάζεται εντροπία. Η λέξη εντροπία προέρχεται από δύο ελληνικές λέξεις. Εν και Τροπή και δόθηκε από τον Clausius από το 1865 ακόμη, όταν πρώτος ίσως διατύπωσε τον δεύτερο νόμο της θερμοδυναμικής. Πολλοί μεγάλοι επιστήμονες, μετά τον Clausius έχουν ασχοληθεί με το θέμα της εντροπίας: Ludwig Boltzmann, Arthur Eddington κ.λ.π. Η λέξη μοιάζει Ηρακλειτική μια και το δεύτερο συνθετικό της είναι η τροπή. Στα λίγα αυτά αποσπάσματα του Ηράκλειτου, που έχουν διασωθεί, την τροπή τη συναντάμε αυθεντικά στο απόσπασμα 31 και σύνθετη στο απόσπασμα 51 όπου ο Ηράκλειτος μας κάνει λόγο για την "παλίντροπο αρμονία", όπως θα δούμε πιο κάτω.

Αλλά και η σύγχρονη επιστήμη, γι' αυτή την απώλεια ενέργειας στην μετατροπή, έχει υιοθετήσει μια ανά-

λογη ορολογία "θερμικός θάνατος". Στο απόσπασμα αυτό παρατηρούμε πως ο Ηράκλειτος μας παρουσιάζει ένα σύστημα μετατροπής της ενέργειας, που απαιτεί την θερμική απώλεια της μυϊκής δύναμης πάνω στην χορδή του τόξου, με αποτέλεσμα τον "θερμικό θάνατο" αφού βίος (ενέργεια) καταλήγει στην θερμική απώλεια. Βέβαια ο Ηράκλειτος μας έχει πει ότι "σκίδνησι και πάλιν συνάγει" που σημαίνει ότι τίποτα τελικά δεν χάνεται αλλά συσσωρεύεται στα αμάρια του σύμπαντος, μαύρες τρύπες θα τις πείτε εσείς, πέστε τις όπως θέλετε. Εγώ θα τις πω αίθουσες επιστροφής. Παρά ταύτα όμως η απώλεια της θερμικής ενέργειας, για τις συνθήκες αυτού του σύμπαντος, του σύμπαντος του νερού, είναι οριστική, και γι' αυτό θάνατος.

Απ. 126 *Ψυχρά θέρεται, θερμά ψύχεται, υγρά αναίνεται, καρφαλέα νοτίζονται*".

Τα ψυχρά θερμαίνονται, τα θερμά ψύχονται, τα υγρά ξεραίνονται, τα ξηρά νοτίζουν.

Τι είναι πάλι αυτό που μας λέγει το "σκοτεινό" παιδί της Εφέσου στον έκτο π.Χ. αιώνα;

"Στην απλούστερη εκδοχή του, ο Δεύτερος Νόμος³¹⁶ ορίζει ότι η θερμότητα ρέει από τα θερμά στα ψυχρά σώματα."

Αυτά μας λέγει ο Paul Davies στο βιβλίο του "Τα τελευταία τρία λεπτά"³¹⁷. Εδώ ο Ηράκλειτος μας μιλά γι' αυτή την ροή της θερμότητας που ορίζει τον νόμο της εντροπίας, αλλά προσθέτει κάποιες παραμέτρους. Πρώτα την παράμετρο των υγρών και των ξηρών που από πρώτη εντύπωση μοιάζουν νάναι μακριά από την θερμότητα και την ροή της. Στα χρόνια του Ηράκλειτου, αλλά και πολλούς αιώνες μετά, ο μέσος άνθρωπος δεν γνώριζε ότι όλα τα πράγματα της ύλης, και πριν απ' όλα το νερό, έχουν την φωτιά μέσα τους (το αείζων πυρ), ούτε μπορούσε ο μέσος άνθρωπος, της εποχής εκείνης να κάνει την διάκριση μεταξύ υδρογόνου και ύδατος, γι' αυτό ο Ηράκλειτος εδώ μι-

³¹⁶ Μιλάμε για τον Δεύτερο Νόμο της θερμοδυναμικής, όπως μπορεί να καταλάβει κανείς.

³¹⁷ Davies Paul "Τα τελευταία τρία λεπτά" εκδόσεις Κάτοπτρο, Αθήνα 1996., σελ. 25.

λάει για υγρά. Σήμερα όμως ξέρουμε πως τα αποθέματα ενέργειας των άστρων είναι υγρά και μάλιστα υδρογόνο που με βάση το δευτέριο μετατρέπονται σε ήλιον, δηλαδή σε καύσιμη ύλη, δηλαδή σε θερμότητα που καταναλώνεται με τον ίδιο τρόπο και ρέει με τον ίδιο τρόπο, όπως οποιαδήποτε άλλη μορφή θερμότητας.

Βλέπουμε λοιπόν πως ο Ηράκλειτος, είχε σαφή επίγνωση των πραγμάτων όταν στην έννοια των θερμών και των ψυχρών, εισάγει και την έννοια των υγρών και των ξερών.

Δεύτερη παράμετρος φαίνεται να είναι το γεγονός ότι ο Ηράκλειτος με την πιο πάνω διατύπωση, φαίνεται να ξεφεύγει από την σημερινή επιστημονική αντίληψη του μονοδρόμου του βέλους του χρόνου ή της διαρκώς αυξανόμενης εντροπίας που σηματοδοτεί μια μόνο κατεύθυνση ή του μονοδιάστατου θερμικού θανάτου. Αυτό είναι λογική συνέπεια του γεγονότος ότι όπως είδαμε και πιο πάνω, ο Ηράκλειτος πιστεύει στην διαρκή ροή των πάντων, αλλά όχι γραμμικά αλλά κυκλικά, όπως πιστοποιείται από πολλά αποσπάσματά του, αλλά και από το γεγονός ότι ο Ηράκλειτος μας λέγει ότι την ίδια ώρα που διασκορπίζεται (ο Λόγος) την ίδια ώρα και ξαναμαζεύει, όπως αυτά τα είδαμε πιο πάνω.

Στη σύγχρονη επιστήμη, υπάρχει ένας τέτοιος προβληματισμός, που δεν μας επιτρέπει πια η μεγάλη έκταση του βιβλίου αυτού, να προσεγγίσουμε, αλλά κανείς από τους προβληματισμένους επιστήμονες πάνω σ' αυτό, δεν προσεγγίζει τον Ηράκλειτο και την σκέψη του.

Πάνω σ' αυτή την θεματική ενότητα πρέπει να μη ξεχάσουμε να αναφερθούμε και σε κάποια άλλα Ηρακλειτικά αποσπάσματα:

Απ. 31. *πυρός τροπαί πρώτον θάλασσα, θαλάσσης δέ τό μὲν ἤμισυ γῆ, τό δέ ἤμισυ πρηστήρ... θάλασσα διαχέεται και μετρέεται εἰς τόν αὐτόν λόγον, οκοῖος πρόσθεν ἦν ἢ γενέσθαι γῆ.*

πυρός μετατροπές, πρώτα τρέπεται σε θάλασσα, και το μισό όμως της θάλασσας γίνεται γη και το άλλο μισό καταιγίδα (πρηστήρ³¹⁸) ή θάλασσα διαχέεται και έχει σαν μέτρο τον ίδιον ακριβώς λόγον ο οποίος ήδη υπήρχε πριν

να γίνει γη.

Εδώ με σαφήνεια μας περιγράφει την διαρκή μετατροπή της ενεργείας, εκεί που αναπτύσσεται το φαινόμενο της εντροπίας.

ε) ΧΑΟΣ και ΤΑΞΗ

Πολύ τελευταία έχει αναπτυχθεί στη σύγχρονη επιστήμη η θεωρία του Χάους, της Τάξης και της Πολυπλοκότητας ή συγχρονικότητας.

Δεν είναι εύκολο ν' αναπτυχθεί εδώ η θεωρία αυτή, για την παρουσίαση της οποίας άλλωστε είμαι και ο τελευταίος αρμόδιος, αλλά με λίγα λόγια μπορούμε εδώ να πούμε μερικά πράγματα για να προσανατολιστεί ο μη ειδικός αναγνώστης.

Τα πάντα στηρίζονται σε μια παλιά και ξεχασμένη θέση του Πουανκαρέ, για τον οποίο μιλήσαμε πιο πάνω και τα πάντα άρχισαν στην δεκαετία του 1960 όταν ο Έντουαρντ Λόρεντζ, μετεωρολόγος, με ένα άθλιο, για τα σημερινά δεδομένα, ηλεκτρονικό υπολογιστή, αποπειράθηκε να κάνει κάποια προγράμματα πρόβλεψης του καιρού. Μετά από χιλιάδες εφαρμογές, προέκυψε ότι οι λογαριασμοί που έκανε το πρόγραμμα, από πολύ μικρές διαφορές στο ξεκίνημα, οδηγούσαν σε πολύ διαφορετικά και άσχετα μεταξύ τους αποτελέσματα. Έτσι προέκυψε η βασική αρχή

³¹⁸ Η λέξη πρηστήρ στην Ελληνική γνώσσα είναι πολλαπλής σημασίας. Σημαίνει αστραπόβροντο, θύελλα μετά κεραυνών, αλλά και λαίλαγα, καταιγίδα. Βλ. Ι. ΣΤΑΜΑΤΑΚΟΥ ΛΕΞΙΚΟ ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΑΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΓΛΩΣΣΗΣ κάτω από τη λέξη. Προτίμησα την λέξη καταιγίδα που είναι πιο κατανοητή από τους πολλούς και που νομίζω ότι ταιριάζει περισσότερο στην νοηματική ακολουθία του αποσπάσματος, μια και η καταιγίδα περιέχει εξ ορισμού και το νερό και την φωτιά που είναι τα δύο σημεία εναλλαγής που μας βάζει στο απόσπασμα αυτό ο Ηράκλειτος. Γύρω από την ερμηνεία της λέξης "πρηστήρ" υπάρχει μεγάλη διαφορά απόψεων. Το βρήκα αυτούσιο και αμετάφραστο. Βρήκα ερμηνείες όπως "φλογιστής", "πυρωμένη πνοή", "πυρωμένο ρεύμα" κ.λ.π. Ο Αξελός το αποδίδει σίφουνας.

της εξέλιξης της επιστήμης του Χάους, που συνίσταται στην φοβερή ευαισθησία και την εξάρτηση του αποτελέσματος από τις αρχικές συνθήκες.

Μετά διατυπώθηκε το "φαινόμενο της πεταλούδας" που σημαίνει με λίγα λόγια ότι μια πεταλούδα που κινεί τα φτερά της στο Πεκίνο, μπορεί να προκαλέσει μια απρόβλεπτη καταιγίδα στη Νέα Υόρκη. Φαίνεται λίγο υπερβολικό αλλά όχι αποκλειόμενο από την θεωρία του Χάους κι έτσι αναπτύχθηκε η νέα επιστημονική θεώρηση του κόσμου που αναγνωρίζει μια αέναη και μάλλον άναρχη προς το παρόν, εναλλαγή μεταξύ της αταξίας (Χάος) και της τάξης, που όμως φαίνεται ότι μάλλον υπακούει σε μια αφανή τάξη.

Για ενημέρωση του αναγνώστη που επιθυμεί να ασχοληθεί περισσότερο για την νέα αυτή επιστήμη, συνιστώ τα βιβλία των ειδικότερων από μένα Ilya Prigogine- Isabelle Stengers "Η Τάξη μέσα από το Χάος", James Gleick "Το Χάος, μια Νέα Επιστήμη", Ian Stewart "Παίζει ο Θεός Ζάρια, Η Επιστήμη του Χάους,", F. David Peat "Η Φιλοσοφική Λίθος, Το Χάος, η Συγχρονικότητα και η "κρυφή" Τάξη του Κόσμου", Παύλου Δημοτάκη "Το Χάος και η Φυλή των Ελλήνων" και αρκετά άλλα που μπορείτε στο κάτω-κάτω να τα βρείτε και μόνοι σας. "Εγώ θα τα λέω όλα στο θέμα Ηράκλειτος" (!)³¹⁹

Εκείνο που είναι τραγικό, κατά την άποψή μου πάντα, είναι ότι σε όλα αυτά τα βιβλία, καίτοι οι ιδέες που αναπτύσσονται, ακουμπάν άμεσα την Ηρακλειτική σκέψη δεν γίνεται αναφορά στον Ηράκλειτο παρά στα "ψιλά" δηλαδή από τον Έλληνα συγγραφέα και ένα άλλο Έλληνα προλογιστή κάποιου βιβλίου. Ούτε στο βιβλίο του F. David Peat "Η Φιλοσοφική Λίθος, Το Χάος, η Συγχρονικότητα και η "κρυφή" Τάξη του Κόσμου" που από τον τίτλο του σε προδιαθέτει για την "κρυφή" τάξη ή την κρυφή αρμονία του Κόσμου, αυτή την κρυφή αρμονία που αποτελεί την κύρια

συνισταμένη της Ηρακλειτικής σκέψης και που προκύπτει από πολλά αποσπάσματα του Ηράκλειτου, βρήκα καμιά αναφορά στον Ηράκλειτο. Δεν πειράζει όμως, ο "Σκοτεινός" είναι συνηθισμένος εδώ και 25 αιώνες σε κάτι τέτοια, εδώ θα τα χαλάσουμε τώρα.

Μια πανάρχαιη θεμελιώδης εσωτερική φράση είναι η πιο κάτω: "Ordo ab Chao" που σημαίνει η Τάξη από το Χάος. Έτσι βλέπουμε πως αυτό που στα τελευταία χρόνια είναι προβληματισμός της σύγχρονης επιστήμης, ήταν αρχέγονη θεμελιώδη "πίστη" (;) της εσωτερικής σκέψης.

Ο Ηράκλειτος, είναι σχεδόν ο πρώτος επώνυμος που άγγιξε, εκτός από όλα τα άλλα, και το τελευταίο πρόβλημα της σύγχρονης επιστημονικής σκέψης. Το πρόβλημα του Χάους και της Τάξης. *"Ο Ηράκλειτος θεωρεί την σύνθεση των αντιθέτων ως απαραίτητη προϋπόθεση για την δημιουργία του Κόσμου, πράγμα που συμπίπτει με την οριακή αλλά δυσδιάκριτη συνύπαρξη Χάους και Τάξης..."* μας λέγει ο σύγχρονος επιστήμονας Παύλος Δημοτάκης στο βιβλίο που ανέφερα πιο πάνω.

Τάξη και Χάος. Είναι δυο πράγματα αντίθετα. Ο Ηράκλειτος έχει εισφέρει στην ανθρώπινη σκέψη, πολλές τέτοιες δυάδες αντιθέτων, όπως είδαμε αλλά και θα δούμε πιο κάτω και το πιο σπουδαίο μας έχει μάθει να σκεφτόμαστε με ένα διαφορετικό τρόπο πάνω στις αντιθέσεις και να προσπαθούμε να βρούμε την κρυφή αρμονία μέσα απ' αυτές.

"...Μόλις εξαντληθούν τα αποθέματα της τάξης, ο "θάνατος" των δυναμικών μορφών με τις οποίες απασχολήθηκε και ο Prigogine, είναι ανέκκλητος. Το βέλος του χρόνου δείχνει σαφώς και αναμφισβήτητα προς τα εκεί. Αν μάλιστα πάρουμε τοις μετρητοίς τον William Thomson και τον Clausius δεν είναι μόνο ο δικός μου και ο δικός σας θάνατος αναπόφευκτος, αλλά και του Σύμπαντος Κόσμου. Μολονότι δεν θα'πρεπε ίσως να το πάρουμε και τόσο σοβαρά, αλλά να προτιμήσουμε την σαφώς πιο χαριτωμένη και ανθρώπινη διατύπωση του δευτέρου Νόμου και της μη αντιστρεπτότητας απ' τον Ηράκλειτο: ποταμός γαρ ουκ ἐστὶν ἐμβῆναι δις τον αὐτό. Στο κάτω κάτω δεν χάθηκε και ο κόσμος! Μπαίνει σε καινούργιο ποταμό. Αλλάγμενος."

³¹⁹ Ο προσδιορισμός των βιβλίων αυτών κατά εκδότη και έτος έκδοσης φίνεται πιο κάτω στο κεφάλαιο Βιβλιογραφία και από εκεί μπορεί ο αναγνώστης να καθοδηγηθεί στην ανεύρεσή τους, αν το θέμα αυτό τον ενδιαφέρει ιδιαίτερα.

Αυτά μας λέγει ο Δημήτρης Κατάκης προλογίζοντας την Ελληνική έκδοση του βιβλίου των Ilya Prigogine-Isabelle Stengers "Η Τάξη μέσα από το Χάος" και πράγματι αυτά είναι πολύ αξιόλογα για το θέμα που μας απασχολεί.

"ὥσπερ σάρμα εικὴ κεχυμένων ο κάλλιστος κόσμος..."

Σαν σκουπίδια τυχαία σκορπισμένα είναι ο πιο καλός κόσμος. Αυτά μας λέγει ο Ηράκλειτος στο απ. 124 το οποίο μας διάσωσε ο Θεόφραστος. Το απόσπασμα αυτό του Ηράκλειτου, έχει προκαλέσει μεγάλη σύγχυση στους ερμηνευτές του. Εδώ νομίζω ότι αξίζει να κάνω μια συνοπτική ανάπτυξη για το τι λένε μερικοί ερμηνευτές του Ηράκλειτου.

"Ο Ηράκλειτος μας λέγει ότι ο γενητός κόσμος είναι μίγμα τάξεως και τύχης. Η τύχη είναι η επικρατούσα έννοια εις το πρώτον μέρος του αποσπάσματος, ενώ η τάξις και ο λόγος εις το δεύτερον... Άρα, τα πάντα είναι κεχυμένα εική, δηλαδή τυχαίως, δίκην σάρματος, όπως είναι ένας σωρός σκουπιδιών, αλλά συγχρόνως είναι μεμειγμένα μετά της ιδέας του καλλίστου κόσμου, η οποία είναι η τάξις."

Αυτά μας λέγει ο Χ.Α. Λαμπρίδης στο έργο του ΗΡΑΚΛΕΙΤΟΣ που αναφέραμε πιο πάνω,³²⁰ κάτω από το απόσπασμα 124.

"Ο κόσμος, όντας το σύνολο των όντων και των φαινομένων, συμπεριλαμβάνει και στοιχεία που χαρακτηρίζονται ή μη-κανονικότητα. Αυτό όμως δεν αίρει την θεμελιώδη αρχή του κόσμου ως "παγκόσμιας τάξης".

Αυτά μας λέγει ο Αθανάσιος Κυριαζόπουλος στον ΗΡΑΚΛΕΙΤΟ των εκδόσεων ΚΑΚΤΟΣ, κάτω από το σχετικό απόσπασμα.

Οι ερμηνευτές αυτοί του Ηράκλειτου δεν είχαν οπωσδήποτε αφετηρία της ερμηνείας τους την σημερινή επιστημονική αντίληψη του Χάους ή της αταξίας και της Τάξης. Βλέπετε όμως πως όλοι καταλήγουν ότι ο Ηράκλειτος εδώ μας μιλάει για την αταξία (Χάος) και την Τά-

ξη. Αυτή είναι, κατά την γνώμη μου, μια ακόμη απόδειξη πως κι εδώ η Ηρακλειτική σκέψη έχει κάνει το θαύμα της. Ναι ο Ηράκλειτος είναι ο πρώτος που με τα αποσπασμά του έφερε στην ανθρωπότητα αυτή την σκέψη, δηλαδή την παράλληλη ύπαρξη και λειτουργία της τάξης και της αταξίας (ή του Χάους). Σχεδόν από όλα τα αποσπάσματα του Ηράκλειτου, προκύπτει αυτή η δυναμική συνύπαρξη της αταξίας και της τάξης. Τι να πρωτοθυμηθούμε; Τις εναλλαγές του πυρός, την σχέση του Λόγου με τα πράγματα και τους ανθρώπους, την αρμονία των αντιθέτων και πιο πολύ την κρυφή αρμονία. Τα πάντα στον Ηράκλειτο, όταν αναλυθούν, μας οδηγούν, όχι βέβαια μαθηματικά, αλλά φιλοσοφικά στα πορίσματα της σύγχρονης επιστήμης του Χάους και της πολυπλοκότητας.

στ) Υπερχορδές

" Η έρευνα για την ενοποιημένη θεωρία -ακόμη και για την Θεωρία των Πάντων- πέρασε μια σημαντική αλλά και απογοητευτική φάση στις αρχές της δεκαετίας του 1980. Κάποιες θεωρίες, όπως η υπερσυμμετρία και οι ανώτερες διαστάσεις, φάνηκε ότι ανοίγουν καινούργιους δρόμους στη σχετική έρευνα. Φάνηκε δηλαδή ότι τα σοβαρά προβλήματα των απειρισμών, που είχαν αναστείλει όλες τις προσπάθειες για τη δημιουργία μιας κβαντικής θεωρίας για τη βαρύτητα, εξέλειπαν ή, το λιγότερο, μπορούσε να αγνοηθούν στο πλαίσιο της θεωρίας της υπερβαρύτητας. Η διευρυμένη θεωρία των Kaluza και Klein αποτέλεσε ένα ελκυστικό πλαίσιο για τη συνένωση των τεσσάρων δυνάμεων, αν και υπήρχαν ακόμη αρκετά προβλήματα. Μ' άλλα λόγια, οι φυσικοί έβλεπαν ευνοϊκά τα διάφορα σχήματα ενοποίησης που συνδύαζαν την υπερσυμμετρία με τις ανώτερες διαστάσεις. Σ' αυτό το σημείο άρχισαν να μελετούν τη θεωρία των χορδών.

Οι ρίζες της θεωρίας των χορδών βρίσκονται στα τέλη της δεκαετίας του 1960, και στην εργασία του Gabrielle Veneziano. Εκείνη την εποχή οι φυσικοί προσπαθούσαν να βάλουν σε τάξη την πληθώρα των αδρονίων, των σωματιδίων που αλληλεπιδρούν ισχυρά, και είχαν

³²⁰ Στο πρώτο Μέρος κεφάλαιο Η Βιβλιογραφία στα Ελληνικά.

προκύπτει από τις συγκρούσεις μέσα στους επιταχυντές σωματιδίων. Αυτό συνέβαινε πριν από την εισαγωγή του προτύπου των κουάρκ.

Το σοβαρότερο πρόβλημα ήταν ο μικρός χρόνος ζωής (της τάξεως των 10^{-23} δευτερολέπτων) κάποιων αδρονίων, τα οποία είναι γνωστά ως συντονισμοί (resonances), διότι έγινε σαφές ότι δεν είναι στοιχειώδη σωματίδια, περυσσότερο έμοιαζαν με κάποιες βραχύβιες διηγευμένες καταστάσεις των υπολοίπων αδρονίων. Μπορούσε κανείς να φανταστεί ότι τα εσωτερικά συστατικά των αδρονίων διεγείρονται σε ανώτερες κβαντομηχανικές καταστάσεις λόγω των σφοδρών συγκρούσεων. Η έρευνα έδειξε ότι κάποια απ' αυτά τα αντικείμενα είχαν πολύ μεγάλο σπιν (π.χ. $11/2$). Επίσης, ανακαλύφθηκε μια συστηματική σχέση μεταξύ του σπιν και της μάζας των εν λόγω αδρονίων.

Για να ερμηνεύσει όλα τα παραπάνω, ο Veneziano πρότεινε «επί τούτω» ένα πρότυπο. Εκείνη την εποχή ήταν απλώς μια μαθηματική διαδικασία χωρίς κάποιο φυσικό περιεχόμενο. Στη διάρκεια όμως κάποιας προσεκτικότερης μελέτης, αποφωνίστηκε ότι το πρότυπο του Veneziano περιέγραφε την κβαντική κίνηση μιας χορδής. Αυτό συνιστούσε αξιοσημείωτη διαφοροποίηση από προηγούμενες θεωρίες που προσπαθούσαν να περιγράψουν την ύλη μέσω της έννοιας του σωματιδίου. Επιπλέον, από κάποια άποψη, το πρότυπο των χορδών συμφωνούσε περισσότερο με το πείραμα απ' ό,τι η παραδοσιακή σωματιδιακή προσέγγιση.

Υπάρχει ένα τουλάχιστον σημείο όπου η θεωρία χορδών για αδρόνια φαίνεται πως επιβεβαιώνεται. Όπως γνωρίζουμε πια, τα αδρόνια αποτελούνται από κουάρκ, τα οποία αλληλεπιδρούν μεταξύ τους μέσω μιας δύναμης που ασκείται από το ένα στο άλλο. Μπορούμε να φανταστούμε τους δεσμούς που δημιουργεί η δύναμη αυτή σαν «λαστικάκια» που συγκρατούν τα κουάρκ μεταξύ τους. Πράγματι, έτσι ερμηνεύεται το γεγονός ότι η δύναμη μεταξύ των κουάρκ αυξάνεται όσο αυξάνεται και η μεταξύ τους απόσταση. Και όσο τα κουάρκ απομακρύνονται μεταξύ τους τόσο η αλληλεπίδρασή τους μοιάζει σαν να προέρχεται από μια τεντωμένη ελαστική χορδή. Η συγκεκριμένη δύναμη,

μάλιστα, είναι τόσο ισχυρή ώστε η ενέργεια αλληλεπίδρασης είναι συγκρίσιμη με τη μάζα ηρεμίας των κουάρκ. Σ' αυτές τις συνθήκες η «ελαστική χορδή» καταλήγει να είναι σημαντικότερη από τα ίδια τα κουάρκ. Επομένως, αν περιγράφουμε το σύστημα μόνο μέσω των χορδών δεν κάνουμε μεγάλο λάθος.

Εκείνη την εποχή εξελάμβαναν το πρότυπο των χορδών απλώς σαν μια χονδρική προσέγγιση. Επιπλέον πρόβλημα ήταν το ότι περιοριζόταν στα μποζόνια. Κάποιοι φυσικοί, όμως, που μελέτησαν ενδελεχώς αυτό το πρότυπο, ανακάλυψαν μερικές ενδιαφέρουσες ιδιότητες που εμπειριέχονταν στη θεωρία. Τότε, το 1970, ο John Schwarz και ο Andre Neveu ανακάλυψαν μια δεύτερη θεωρία χορδών για την περιγραφή των φερμιονίων.

Το 1974 περίπου, οπότε αναπτύχθηκε η κβαντική χρωμοδυναμική (QCD), η θεωρία των χορδών έπαψε να παρουσιάζει ενδιαφέρον ως κάποιο αδρονικό πρότυπο. Θα μπορούσε μάλιστα να παραμεριστεί εντελώς αν ο Schwarz και ο συνεργάτης του Joel Scherk δεν παρατηρούσαν ότι αυτή η θεωρία είναι δυνατό να χρησιμοποιηθεί μέσα σε ένα εντελώς διαφορετικό και πιο ενδιαφέρον πλαίσιο. Ένα από τα προβλήματα της αρχικής θεωρίας των χορδών ήταν το ότι περιέγραφε κι ένα σωματίδιο με μηδενική μάζα και σπιν 2, το οποίο δεν αντιστοιχούσε σε κανένα αδρόνιο. Αυτό όμως δεν ήταν παρά το βαρυτόνιο -το σωματίδιο-φορέας της βαρύτητας. Θα μπορούσε, λοιπόν, αναρωτήθηκαν οι Scherk και Schwarz, η θεωρία των χορδών να είναι στην πραγματικότητα μια θεωρία για τη βαρύτητα; Θα μπορούσε, επίσης, να είναι μια Θεωρία των Πάντων;

Χρειάστηκε μια δεκαετία για να γίνει ευρύτερα αποδεκτή αυτή η τόσο τολμηρή ιδέα. Σ' αυτό το χρονικό διάστημα μια μικρή ομάδα θεωρητικών (συμπεριλαμβανομένων των John Schwarz και Michael Green) μελετούσε κάθε πρόβλημα μαθηματικής συνέπειας -τα ταχυόνια, τους απειρισμούς, τις ανωμαλίες, την ανάγκη των ανώτερων διαστάσεων και της υπερσυμμετρίας. Δεν ήταν, όμως, λίγοι αυτοί που τους ειρωνεύονταν πως χάνουν τον καιρό τους με μια «ξοφλημένη» θεωρία. Σήμερα, αυτό έχει αλλάξει. Με τη θεωρία των χορδών -γνωστή στην πιο σύγχρονη εκδοχή

ως η θεωρία των υπερχορδών (superstrings theory)- απα-
σχολούνται οι πιο φημισμένοι θεωρητικοί φυσικοί".³²¹

Η θεωρία των υπερχορδών δεν είναι, ακόμη και σή-
μερα (τέλος του 1999) αποδεκτή παρά μόνο από μια μερίδα
επιστημόνων, ενώ μια άλλη σημαντική μερίδα είναι δια-
μετρικά αντίθετη. Το βιβλίο αυτό από το οποίο πήραμε το
πιο πάνω κομμάτι, ασχολείται μ' αυτό ακριβώς το θέμα και
περιέχει συνεντεύξεις των διϊστούμενων απόψεων των επι-
στημόνων.

Απ. 51. ου ξυνιάσιν ὅκως διαφερόμενον εωυτώ ομολογεί παλίντροπος
αρμονίη ὅκωσπερ τόξου και λύρης.

Δεν κατανοούν πως ενώ κάποιο πράγμα διαφέρει με τον εαυτόν του,
είναι σύμφωνο μ' αυτόν, είναι μία παλίντροπος αρμονία, όπως ακριβώς του τό-
ξου και της λύρας.

Τι μας λέγει εδώ αυτό το σκανταλιάρικο παιδί της
Ελληνικής αρχαιότητας; Μας λέγει ότι οι πολλοί,³²² δεν α-
ντιλαμβάνονται ότι το κάθε πράγμα είναι σύμφωνο αλλά
και διαφέρει από τον εαυτό του, πράγμα που σημαίνει απο-
μακρύνεται και πάλι είναι μαζί, και πάλι ξαναβρίσκεται με
τον εαυτό του και πάλι απομακρύνεται απ' αυτόν. Μήπως
το καθένα πράγμα, συνδέεται με αυτά τα "λαστιχάκια" που
είδαμε πιο πάνω, που επιτρέπουν την απόσταση, αλλά ξα-
ναεπιβάλλουν την επαφή, ούτως ώστε το πράγμα διαφέρει,
αλλά και πάλι είναι ομόλογο με τον εαυτό του; Μήπως δεν
μας είπε στο απ. 91 σκίδνησι καί πάλιν συνάγει (μάλλον δέ ουδέ πάλιν
ουδ' ὕστερον, ἀλλ' ἅμα συνίσταται καί ἀπολείπει) καί πρόσεισι καί ἀπεισι.

σκορπίζει και πάλι μαζεύει (και μάλιστα όχι απλά
πάλι, ούτε πιο ύστερα, αλλά ταυτόχρονα δημιουργείται και
χάνεται) και πλησιάζει και απομακρύνεται).

Αυτοί οι Ηρακλειτικοί προσδιορισμοί, προϋποθέτουν

³²¹ Αυτό το κομμάτι το πήρα από το βιβλίο ΥΠΕΡΧΟΡΔΕΣ "η
θεωρία των πάντων" (Jhon Schwarz, Edward Witten, Michael
Green, David Gross, Jhon Ellis, Abdus Salam, Sheldon Glashow,
Richard Feynman; Steven Weinberg), επιμέλεια και εισαγωγή
Paul Davies, Julian Brown. Εκδόσεις ΚΑΤΟΠΤΡΟ, Αθήνα
1989.

³²² Αυτό το απόσπασμα, είναι από εκείνα που ο Ηράκλειτος α-
πευδύνει στους "πολλούς", και θυμηθείτε το ανάλογο κλειδί
που περιγράψαμε στο κεφάλαιο "ΤΑ ΚΛΕΙΔΙΑ"

αναγκαία μια άμεση και διαρκή σύνδεση των πάντων με
άρρηκτα δεσμά, που όμως επιτρέπουν την απομάκρυνση
αλλά και την ξανά επαφή. Πως μπορούμε να περιγράψουμε
μια τέτοια επαφή των πάντων, παρά ότι συνδέονται με κά-
ποιους ελαστικούς δεσμούς. Να πάλι τα λαστιχάκια.

Αλλά ας πάμε και στο δεύτερο μέρος του απ. 51 το
οποίο μας λέγει: παλίντροπος αρμονίη ὅκωσπερ τόξου και λύρης.

Άλλο πάλι αυτό! Το τόξο και η λύρα είναι δυο δια-
φορετικά άσχετα εργαλεία. Το ένα παράγει θάνατο, όπως
μας είπε στο απ. 48. Το άλλο παράγει μουσική. Θεωρητικά
καμιά σχέση δεν έχει το ένα με το άλλο. Το μόνο κοινό
σημείο τους, είναι ότι και τα δυο λειτουργούν με **χορδές!**
Αλλά ο Ηράκλειτος μας αιφνιδιάζει λέγοντας πως η αρ-
μονία είναι παλίντροπος, δηλαδή η αυτή αρχή εκφράζεται
με πολλούς τρόπους. Έτσι για μια ακόμη φορά παίρνουμε
μια γεύση της Ηρακλειτικής αντίληψης της ενότητας του
σύμπαντος, που καίτοι σε επίπεδο ύλης, εμφανίζεται με την
πολλαπλότητα των μορφών και με τις αντιθέσεις και τον
πόλεμο, στο βάθος τα πάντα συνδέονται μεταξύ τους με δε-
σμά που επιτρέπουν την απομάκρυνσή τους αλλά και την
διαρκή επαφή τους και το άμεσο κι ανά πάσα στιγμή πλη-
σίασμά τους.

Εδώ θα σταματήσω πάνω στο θέμα των υπερχορδών,
έκανα απλώς κάποιες σκέψεις!

ζ) Αριστοτέλη υπεράσπιση

Αλλά εδώ θα σταθώ λίγο στον Αριστοτέλη. Σε προ-
ηγούμενο κεφάλαιο είδατε μια αντίδρασή μου σε κάποια
πράγματα που λέγει ο Μπαγκουάν Σρι Ραζίνι για τον Α-
ριστοτέλη.³²³

Ίδιες αντιλήψεις για τον Αριστοτέλη, διάβασα και
σένα βιβλίο που επιγράφεται ΕΠΙΣΤΗΜΗ ΚΑΙ ΑΝΩΤΕ-
ΡΟΙ ΚΟΣΜΟΙ και υπογράφεται, ΕΝΩΔΩΝ, μάλλον ψευ-
δώνυμο και μάλλον γραμμένο από Έλληνα και μάλλον ε-
πιστήμονα φυσικό ή κάτι τέτοιο και μάλλον κι αυτός ανα-

³²³ ΕΝΩΔΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΗ ΚΑΙ ΑΝΩΤΕΡΟΙ ΚΟΣΜΟΙ Αθήνα
1977.

τολιστής.³²⁴ Εκεί βρίσκονται επιλεκτικά συγκεντρωμένοι και όλοι οι ανά τις διάφορες εποχές "εχθροί" ή αμφισβητίες του Αβδηρίτη Αριστοτέλη.

Στη σελίδα 55 διαβάζουμε:

- "Ότι είπε ο Αριστοτέλης είναι επινοήματα φαντασίας" τίτλος έργου του Γάλλου Φιλοσόφου Ραμους.

- "Ο υβριστικός και φιλόδοξος, που ήθελε να μειώσει την αξία των άλλων Φιλοσόφων και την Φιλοσοφική τους Μεθοδική" Τζορντάνο Μπρούνο.³²⁵

- "Αλλά ο Αριστοτέλης δεν είναι ένας αξιόπιστος μάρτυρας. Παρουσίασε εσφαλμένα τον Πλάτων, και σχεδόν έκανε καρικατούρες τις Διδασκαλίες του Πυθαγόρα Μπλαβάτσκι: "Ισις χωρίς πέπλο" 116. Αλλά την πλέον... Οργανωμένη επίθεση δέχτηκε το "ΟΡΓΑΝΟΝ" του Αριστοτέλη απ' το "NOVUM ORGANUM" του Άγγλου Φιλοσόφου Βάκωνα. Ο Βάκων χαρακτηρίζει τον Αριστοτέλη "Το χειρότερο Σοφιστή."

"Το πιο φανερό παράδειγμα της Σοφιστικής Φιλοσοφίας ήταν ο Αριστοτέλης, ο οποίος διέφθειρε την Φυσική Φιλοσοφία με τη Λογική του." "Νέον Όργανον."

Πιστεύω να έχετε αντιληφθεί ότι απλά και μόνο αντιγράφω από το βιβλίο, όπως είναι διατυπωμένα, ακολουθώντας, την σύνταξη την στίξη και την ορθογραφία του κειμένου.

Όσο για την αυθεντικότητα των αποσπασμάτων που αναφέρονται στο βιβλίο, δεν φέρω καμμία ευθύνη.

Παρακάτω στο βιβλίο διαβάζουμε:

"Ο "τυπικός νους" είναι αδύνατον να κατανοήσει ότι ο "φυσικός φορέυς" δεν έχει αιώνια υπόσταση και συνδομείται χάριν της υποκρυπτομένης "αιθεροδομής" και για όσο χρόνο η άνωθεν ανάγκες το επιτάσσουν.

Αυτός είναι ο βασικός λόγος για τον οποίον, όπως ελέγχθη ο Φραγκίσκος Βάκων (ή Άγιος Γερμανός ή Σαίξπηρ ή Διδάσκαλος Ρακόζι) επιτίθεται τόσο πολύ στην "τυ-

³²⁴ ΕΝΩΔΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΗ ΚΑΙ ΑΝΩΤΕΡΟΙ ΚΟΣΜΟΙ Αθήνα 1977.

³²⁵ Είπαμε πιο πάνω μερικά πράγματα για τον Τζορντάνο Μπρούνο, αλλά θα ασχοληθούμε και πιο κάτω γι' αυτόν.

πική" Αριστοτέλειο λογική:

"Η φιλοσοφία του Αριστοτέλη, αφού με εχθρικές ανταποδείξεις κατέστρεψε όλες της υπόλοιπες- όπως οι Οθωμανοί τους αδελφούς τους- νομοθέτησε πάνω σε όλα τα σημεία. Αφού το έκανε αυτό, πρόβαλε νέα ερωτήματα δικής του επινοήσεως και αφού κατά τον ίδιο τρόπο τα τακτοποίησε δεν άφησε τίποτα που να μην είναι βέβαιο και τελειωμένο."

"Η αποτυχία του γίνεται φανερότερη όταν η φιλοσοφία του συγκρίνεται με άλλα αξιόλογα φιλοσοφικά συστήματα...Ενώ στη φυσική του Αριστοτέλη δεν υπάρχουν παρά μόνο λέξεις λογικής, οι οποίες στη "Μεταφυσική" του, κάτω από ένα περισσότερο βαρύγδουπο όνομα, με "ρεαλιστική" και όχι "νομιναλιστική" βεβαιότητα, χρησιμοποιήθηκαν και πάλι".³²⁶

Ε, όχι αυτός που περιγράφεται εδώ, δεν είναι σίγουρα ο Αριστοτέλης.

Ένα ακόμη περιστατικό θέλω να επισημάνω εδώ αναφορικά με τον Αριστοτέλη.

Στο βιβλίο των Coveney Peter-Highfield Roger ΤΟ ΒΕΛΟΣ ΤΟΥ ΧΡΟΝΟΥ, εκδόσεις Κάτοπτρο, Αθήνα 1991, διάβασα:

"Η γέννηση του Αριστοτέλη το 384 π.Χ. ήταν ο προ-άγγελος μιας νέας εποχής στην ελληνική επιστήμη. Μαθητής του Πλάτωνα, έβλεπε κι αυτός τη Γη να βρίσκεται στο κέντρο του σύμπαντος. Οι άλλοι πλανήτες περιστρέφονταν σε σφαίρες ενώ όλα τα άστρα κάλυπταν την εξώτερη σφαίρα. Ο Αριστοτέλης έδινε μεγαλύτερη αξία στις παρατηρήσεις απ' ότι οι προκάτοχοί του, θέτοντας έτσι τα θεμέλια πάνω στα οποία μπορούσε να γίνει η σύγχρονη επιστημονική δουλειά. Μ' αυτόν τον τρόπο έγινε υπέρμαχος της αμοιβαίας διαπλοκής των παρατηρήσεων της λειτουργίας του κόσμου και των θεωριών που ερμηνεύουν την συμπεριφορά του."

Μέχρι εδώ τα πράγματα πάνε καλά. Ναι αυτός είναι ο Αριστοτέλης, ο πατέρας της σύγχρονης επιστήμης, αυτός ο φιλόσοφος της παρατήρησης στο φυσικό πεδίο (της εκδη-

³²⁶ Βλέπε στο πιο πάνω βιβλίο σελίδα 59.

λωμένης Θεότητας) και της αιτιοκρατίας, με την έννοια της αρρήκτου σύνδεσης αιτίου και αιτιατού, στο πιο πάνω επίπεδο.

Γι' αυτό κι εγώ τον δικαιολογώ απόλυτα που δεν μπορούσε να καταλάβει τον Ηράκλειτο ο οποίος, χωρίς ν' απομακρύνεται από την έννοια της ίδιας αρρήκτου σύνδεσης αιτίου και αιτιατού, την εξετάζει σε άλλα γνωστικά επίπεδα, πέραν του επιπέδου της ανθρώπινης παρατήρησης και του απτού φυσικού πεδίου.

Αλλά ας δούμε τι διάβασα στο βιβλίο αυτό πιο κάτω:

*"Παρά ταύτα, και με το πλεονέκτημα της εκ των υστέρων γνώσης,"³²⁷ μπορούμε να δούμε ότι ο Αριστοτέλης παρεμπόδιζε την ανάπτυξη της επιστήμης περισσότερο και από τον Πλάτωνα. Αυτός ο πατέρας της δυτικής φιλοσοφίας, προτιμούσε μια τελεολογική ερμηνευτική αλληλουχία από μια αιτιακή. Η τελεολογία ασχολείται με την αναζήτηση του σκοπού στα φαινόμενα του κόσμου. Ενώ εμείς θα εξηγουσαμε την ύπαρξη της μεγαπτέρου φάλαινας, επιστρατεύοντας ένα ατιακό επιχείρημα- τη δαρβινική θεωρία της εξέλιξης-, ένα τελεολογικό επιχείρημα θα την απέδιδε στη δράση ενός αγαθοεργού δημιουργού (Θεού) για το καλό της ανθρωπότητας."*³²⁸

Από αυτό το κομμάτι, καταλάβατε τίποτα; Πως; Όχι; Ε, ούτε κι εγώ κατάλαβα τίποτα. Που βρίσκεται μέσα σ' αυτά όλα ο Αριστοτέλης;

Ο Πατέρας της αιτιοκρατίας, ο Αριστοτέλης, προ-

³²⁷ Μεταξύ μας τώρα. Δεν ξέρω αν αυτή η εκ των υστέρων γνώση, είναι πλεονέκτημα ή μειονέκτημα. Όταν η αρχαία παράδοση, έχασε κάποιο κρίκο της αλυσίδας της, με τους μέσους αιώνες του σκοταδισμού και της μισαλλοδοξίας, αυτούς που ονομάσαμε μεσαίωνα και η γνώση **ξανάρχιζε** από την αναγέννηση, δεν μπορούμε να λέμε πως έχουμε πλεονέκτημα, απέναντι στην αρχαία γνώση του Πλάτωνα και του Αριστοτέλη. Μάλλον μειονέκτημα έχουμε, αφού η σύγχρονη γνώση είναι κολοβωμένη, απ' την σπασμένη αρχαία παράδοση.

³²⁸ Coveney Peter-Highfield Roger ΤΟ ΒΕΛΟΣ ΤΟΥ ΧΡΟΝΟΥ, εκδόσεις Κάτοπτρο, Αθήνα 1991 σελ.57.

τιμά μια τελεολογική ερμηνευτική αλληλουχία από μια αιτιακή. (!) Τι να σημαίνει άραγε αυτό. Το "τελεολογική" είναι γνωστή λέξη και προέρχεται από την αρχαία Ελληνική λέξη τέλος = σκοπός, κατάληξη, αποτέλεσμα, τέρμα. Στην έκφραση όμως τελεολογική, τελεολογικός κ.λ.π., εννοείται με την έννοια του σκοπού. Έτσι στη νομική επιστήμη η ορολογία "τελεολογική ερμηνεία" σημαίνει ότι κατά την ερμηνεία μιας διάταξης νόμου, προσπαθούμε ν' ανιχνεύσουμε τον σκοπό του νομοθέτου, δηλαδή τον λόγο για τον οποίο θεσπίστηκε η διάταξη. Εδώ δεν μπορεί κανείς να διακρίνει τι σχέση έχει ο Αριστοτέλης με την "τελεολογική ερμηνευτική αλληλουχία" και γιατί διαφέρει από μια "αιτιατή." Οι καλοί συγγραφείς του βιβλίου δεν μας παρέχουν καμιά εξήγηση πάνω στις σιβυλλικές αυτές εκφράσεις τους. Όταν ο Αριστοτέλης κάνει χρήση του όρου τέλος (σκοπός), δεν τον εννοεί με την έννοια ενός προσωποποιημένου Θεού, αλλά με την έννοια της ατιακής νομοτέλειας που διέπει το σύμπαν.

Το νόστιμο είναι ότι ο Ντάρβιν στην πρώτη σελίδα του βιβλίου του *"η καταγωγή των ειδών"* ξεκινά με τον Αριστοτέλη, του οποίου παραθέτει και αποσπάσματα, από το βιβλίο του *"περί φυσικής ακροάσεως"* και επιλέγει μετά το πρώτο απόσπασμα: *"Βλέπουμε εδώ ένα προμήνυμα της Φυσικής Επιλογής."*³²⁹

Το πρόβλημα όμως με το βιβλίο αυτό, δεν σταματά στο "θάψιμο" του πατέρα της σύγχρονης επιστήμης, του Αριστοτέλη, αλλά και του μεγάλου φιλόσοφου, όλων των εποχών, του Πλάτωνα.

Το πρόβλημα είναι ότι θάβει συνολικά όλη την αρχαιοελληνική πραγματικότητα και όλη την δυτική επιστημονική σκέψη που βασίστηκε πάνω σ' αυτή. Ας διαβάσουμε λοιπόν μερικές ακόμη απ' τις σελίδες του βιβλίου:

"Όσον αφορά το έργο του Νεύτωνα, η σπουδαιότερη αστρονομική κληρονομιά προήλθε από τους αρχαίους Έλληνες. Οι Έλληνες, όχι μόνο συνέλεξαν πληροφορίες για τον κόσμο που τους περιέβαλε, όπως είχαν κάνει οι πολύ

³²⁹ βλ. Κ. Ντάρβιν Η ΚΑΤΑΓΩΓΗ ΤΩΝ ΕΙΔΩΝ, εκδόσεις Γκοβόστη, σελίδα 5.

πρώϊμοι πολιτισμοί, αλλά επιπλέον αποπειράθηκαν να εκλογικεύσουν τις λειτουργίες του σύμπαντος, χωρίς να χρειάζεται να καταφύγουν σε θεούς, μάγια ή προλήψεις."

Και πάλι μέχρι εδώ τα πράγματα πάνε καλά.

Αλλά πιο κάτω διαβάζουμε στο ίδιο βιβλίο:

"Ο Θαλής ο Μιλήσιος (περίπου 625-547 π. Χ.) θεωρείται συχνά ως ο πρώτος φιλόσοφος. Πίστευε πως υπήρχε μία μόνο βασική ουσία, το νερό. Πίστευε επίσης πως η Γη επέπλεε πάνω στο νερό σ' ένα σύμπαν σφαιρικό, ένα συμμετρικό μοντέλο που έμελλε να ξανακάνει πολλές φορές την εμφάνισή του. Άλλες απόψεις με επιρροή, ακολούθησαν τον 6ο π.Χ. αιώνα με τον Πυθαγόρα (γεννήθηκε γύρω στο 560 π.Χ.) ο οποίος έγινε ηγέτης μιας περίεργης ομάδας **χίπηδων** (!) της κλασσικής εποχής, της Πυθαγόρειας Σχολής."

Βέβαια πιο κάτω, δέχονται οι καλοί συγγραφείς ότι αυτοί οι χίπηδες απέφευγαν το αλκοόλ, προτιμούσαν να μη φορούν ζωικά προϊόντα όπως το μαλί και ήταν φυτοφάγοι. Ακόμη δέχονται ότι οι χίπηδες πίστευαν ότι η ψυχή μπορεί ν' αποχωριστεί από το σώμα και είχαν μεγάλη πίστη στα μαθηματικά, έτρεφαν μεγάλη αγάπη για την συμμετρία και φρονούσαν πως οι αριθμοί είναι η ύστατη ουσία της πραγματικότητας και βασιζόμενοι στη γνώση των μαθηματικών, του ήχου και του χρόνου περιφοράς των πλανητών, πίστευαν πως υπάρχει μια μουσική όψη των ουρανών, η λεγομένη μουσική των σφαιρών και δέχονται ακόμη ότι θεώρησή τους αυτή, άσκησε βαθειά επίδραση στην εξέλιξη της αστρονομίας.

Είναι περίεργο βέβαια πως αυτοί οι χίπηδες της κλασσικής αρχαιότητας ήξεραν τόσα πράγματα, που δεν είναι σίγουρο, αν σήμερα η επιστήμη γνωρίζει σε ανάλογο βάθος.

Αλλά εκείνο που μας προκύπτει από την ανάγνωση του βιβλίου είναι και το εξής:

"Έχει ειπωθεί μάλιστα ότι ο Νεύτων ήταν ένας Πυθαγόρειος του 17ου αιώνα "αφού η ζωή του ήταν αφιερωμένη στη μελέτη της συμπαντικής αρμονίας".

Έτσι λοιπόν μας προέκυψε και ο Ισαάκ Νεύτων ένας νεώτερος Πυθαγόρειος Χίπης.

Δεν θα σχολιάσω εδώ όλα τα πιο πάνω. Τα αφήνω στην εκτίμηση του μέσου έμφορνα αναγνώστη.

Πιο κάτω στο βιβλίο διαβάζουμε:

"Κατά τη διάρκεια του Χρυσού Αιώνα της ελληνικής σκέψης γύρω στο 400 π.Χ., δέσποζαν τα πιστεύω του Πλάτωνα. Ο Πλάτων (428-347 π.Χ.), όπως και οι πυθαγόρειοι, απέδιδε μεγάλη σημασία στα μαθηματικά. Δυστυχώς, η θεωρία του για τη γνώση βασιζόνταν στην ιδέα ότι ο κόσμος που παρατηρούμε δεν μοιάζει με τον πραγματικό".

Οι συγγραφείς αυτοί ασχολούνται με το βέλος του Χρόνου και κυρίως με την κβαντομηχανική, όπου τα πράγματα, εκεί, είναι έτσι, όπως αυτοί λένε, πως τα περιγράφει ο Πλάτωνας, όπως είδαμε στο βιβλίο αυτό. Που ταιριάζει εδώ το "δυστυχώς";

Και παρακάτω στο βιβλίο διαβάζουμε τα εξής:

"Ο Αρίσταρχος ο Σάμιος (πιστεύεται ότι έζησε ανάμεσα στο 310 και το 230 π.Χ.) ήταν ο πρώτος που εισηγήθηκε ένα μοντέλο για τα ουράνια φαινόμενα το οποίο βρίσκεται σε αρμονία με την σύγχρονη αντίληψη, το επονομαζόμενο ηλιοκεντρικό σύστημα. Επέμενε ότι η Γη κινείται σε έναν κύκλο γύρω από έναν σταθερό Ήλιο, αντί να τοποθετείται στο κέντρο του σύμπαντος. Οι ιδέες του όμως, που στερούνταν εμπειρικής στήριξης, απορρίφθηκαν υπό την επιρροή του αριστοτελισμού και παρέμειναν σε νάρκη σχεδόν επί δύο χιλιάδες χρόνια. Χάρη στην υποστήριξη του Θωμά του Ακινάτη (1225-1274), ο οποίος εργαζόταν με χειρόγραφα διατηρημένα από τους Άραβες, το μοντέλο του Αριστοτέλη ετέθη υπό την σκεπή της Καθολικής Εκκλησίας, επειδή καθιστούσε τον άνθρωπο κέντρο του σύμπαντος."

Δεν μπορώ βέβαια να καταλάβω τι έφταιξε ο Αριστοτέλης για την μη αποδοχή των απόψεων του Αρίσταρχου, ούτε μπορώ να καταλάβω πως αυτός ο άθλιος (ο Αριστοτέλης) δεν κατάφερε να εμποδίσει με τον ίδιο τρόπο, τον Κοπέρνικο, στα μέσα του 16ου αιώνα να κλέψει τον Αρίσταρχο το Σάμιο.³³⁰

³³⁰ Είμαι σίγουρος ότι έχω διαβάσει σέ ένα ή περισσότερα βιβλία τα οποία τώρα δεν θυμάμαι, ούτε έχω το χρόνο να γράψω,

Εκείνο όμως το οποίο είναι πολύ περίεργο, είναι να **μη αναφέρεται**, σ' ένα βιβλίο για τον χρόνο ο πρώτος φιλόσοφος της αρχαιότητας ο οποίος μίλησε γι' αυτόν, ο Ηράκλειτος. Ας είναι δεν πειράζει. Ο Ηράκλειτος ήταν χιλιάδες χρόνια terra incognita, θα σταματήσουμε τώρα εδώ σ' ένα συμπαθητικό βιβλίο, που περιέχει αρκετές απλοϊκές απόψεις γύρω από τους αρχαίους Έλληνες και τους κολοσσούς της Ευρωπαϊκής επιστημονικής σκέψης, καθολική άγνοια για την Ηρακλειτική σκέψη, αλλά σημαντικά πράγματα για την σύγχρονη επιστήμη, τις θεωρίες του χρόνου και τους ελκυστές και που προλογίζεται από τον πραγματικά αξιόλογο Ilya Prigogine.³³¹ Αλλιμόνο. Το πρώτο βέλος του χρόνου το έριξε ο Ηράκλειτος, λέγοντας: "αἰὼν πᾶσις ἐστὶ παίζων πεσσεύων, παιδὸς ἡ βασιλίη". (Ο χρόνος είναι ένα παιδί που παίζει ρίχνοντας ζάρια, ενός

ότι στο χειρόγραφο του Κοπέρνικου υπάρχει αναφορά στον Αρίσταρχο, διαγεγραμμένη, με προφανή σκοπό να απολαύσει ο συγγραφέας την πλήρη δόξα των απόψεων αυτών. Αν με απατά η μνήμη ας μου το συγχωρήσει ο αναγνώστης.

³³¹ Όπως γράφω και πιο πάνω έπεσε τελευταία στα χέρια μου το βιβλίο των Ilya Prigogine -Isabelle Stengers ΤΑΞΗ ΜΕΣΑ ΑΠΟ ΤΟ ΧΑΟΣ που είναι ένα θαυμάσιο βιβλίο όχι μόνο για τα επιστημονικά δεδομένα που περιέχει αλλά και για κάποιες σαφείς προεκτάσεις της συλλογιστικής του, σε θέματα φιλοσοφίας και γενικότερης μεταφυσικής σκέψης, με εκτεταμένες αναφορές στον Αριστοτέλη, τον Πλάτωνα, Αρχιμήδη και τους Έλληνες αρχαίους φιλόσοφους, αλλά και στους μεταγενέστερους Ευρωπαίους επιστήμονες, με πρώτο και καλύτερο τον Νεύτωνα, σε σημείο που να απορώ γιατί οι Coveney Peter- Highfield Roge στο βιβλίο τους ΤΟ ΒΕΛΟΣ ΤΟΥ ΧΡΟΝΟΥ, που αναφέραμε πιο πάνω, έβαλαν τον Ilya Prigogine να προλογίσει το βιβλίο τους, ενώ κανονικά έπρεπε να τον ανεβάσουν στην μεσαιωνική πυρά που ετοίμασαν για τους αρχαίους Έλληνες φιλοσόφους και για τους δυτικούς επιστήμονες μέχρι και τον Νεύτωνα. Πάντως δεν είναι χωρίς σημασία που ο Ilya Prigogine στον πρόλογο του βιβλίου αυτού, αναφέρει κατά λέξη τα πιο κάτω: "Δεν εκπλήσσει λοιπόν το γεγονός ότι δεν συμφωνώ κατ' ανάγκην με όσα διατυπώνονται σε τούτο το βιβλίο.."

παιδιού η βασιλεία).³³² Αυτό το παιδί που ταυτίζεται με τον χρόνο, κατά τον Ηράκλειτο, που ρίχνει ζάρια, στον χώρο, είναι το βέλος του χρόνου, όπως αρθρώθηκε για πρώτη φορά στην ιστορία της ανθρωπότητας.

Αλλά οι ειδικοί, στο επίπεδο αυτό, συγγραφείς, ούτε διάβασαν, αλλά- κι αν στην απίθανη περίπτωση διάβασαν- δεν κατάλαβαν τίποτε από την φοβερή Ηρακλειτική σκέψη για το βέλος του χρόνου.

Θα τελειώνα εδώ τις παρατηρήσεις μου πάνω στο βιβλίο αυτό, εάν δεν με ενοχλούσαν αφόρητα κάποια κομμάτια του.

" Η δουλειά του Κέπλερ όμως έδειξε πως ούτε οι σκέψεις του Βράχιου ούτε του Κοπέρνικου ήταν σωστές. Στο βιβλίο του The New Astronomy (η Νέα Αστρονομία 1609), διέρρηξε την παράδοση που είχε στις αρχές της στους Έλληνες, δείχνοντας χωρίς διαφορούμενα ότι ο Άρης όχι μόνο στρέφεται γύρω από τον Ήλιο, αλλά έχει μεταβαλλόμενη ταχύτητα και ελλειπτική τροχιά. Η απομάκρυνση από την κυκλική πλανητική κίνηση -με την συνεπάγόμενη απώλεια της θεϊκής τελειότητας- αντιπροσώπευε άλλο ένα καρφί στο φέρετρο της αριστοτέλειας *ψευδοεπιστήμης*.

Πραγματικά μου είναι αδύνατο να καταλάβω γιατί ταυτίζουν τον Αριστοτέλη με τους θεολόγους και μάλιστα, σε άλλη σελίδα του βιβλίου τους, με τον William Paley και αυτά που ισχυρίζεται σέ ένα βιβλίο του που έγραψε το έτος 1802 (!)

Πιο κάτω όμως και ο Κέπλερ απολαμβάνει της ίδιας μεταχείρισης από τους συγγραφείς.

"Εν τούτοις, η οπτική του για τον τρόπο που λειτουργούσε ο κόσμος ήταν ακόμα δέσμια θεολογικών και μυστικιστικών παραδόσεων. Έτσι στο βιβλίο του Harmonics of the World (Αρμονίες του Κόσμου 1619) συσχέτιζε τις μέγιστες και ελάχιστες ταχύτητες των πλανητών με μουσικές αρμονίες, "τη μουσική των σφαιρών", που χρονολογούνταν από την εποχή των πυθαγορείων."

Πάει λοιπόν και ο Κέπλερ, αυτός ο νεκροθάφτης της

³³² απ. 52.

Αριστοτέλεια ψευδοεπιστήμης, μας βγήκε τελικά θεολόγος (κι αυτός;) μυστικιστής και πάνω απ' όλα κρυπτοπυθαγόρειος χίτης (!)

Να σας εξομολογηθώ κάτι; Όταν διάβαζα αυτές τις σελίδες του βιβλίου, ένοιωσα μια ανατριχίλα, κάτι σα να έβλεπα τα φαντάσματα κάποιου ευρωπαϊκού παρελθόντος που θέλουμε όλοι να το ξεχάσουμε. Τα φαντάσματα της Ιερής Εξέτασης. Ναι η επιχειρηματολογία των συγγραφέων αυτών δεν διαφέρει πολύ από εκείνη την ανακριτική μέθοδο και την πλοκή της κατηγορίας των ιεροεξεταστών. Παρακολουθείστε. Ο Πλάτωνας και ο Αριστοτέλης είναι ύποπτοι θεολογικών επιρροών και παρεμπόδισαν την ανάπτυξη άλλων φιλοσόφων. Στην πυρά. Ο Κέπλερ, καλά μας τα πήγε κατά Αριστοτέλη, αλλά είναι ύποπτος θεολογικών και μυστικιστικών επιρροών και προπαντός, είναι πολύ ύποπτος Πυθαγορισμού. Στην πυρά κι αυτός. Ο Νεύτων, καλός, αλλά κι αυτός ύποπτος Πυθαγορισμού. Κι αυτός στην πυρά.

Εάν αυτό το βιβλίο είχε γραφεί στον 19ο αιώνα, τότε που η αφελής άποψη της παντοδυναμίας των θετικών επιστημών, που θα επέλυε όλα τα προβλήματα των ανθρώπων και θά απομυθοποιούσε ακόμη και τον "μύθο" του Θεού, κυριαρχούσε, θα είχε μια, αναιμική και τότε, δικαιολογία, αλλά σήμερα στο τέλος του 20ου αιώνα, όταν οι θετικές επιστήμες δείχνουν σαστισμένες, μπροστά στα προβλήματα που προκάλεσε η κβαντική επιστήμη, αλλά και η "επίλυση" κάποιων ανθρωπίνων προβλημάτων μέσον της επιστήμης, που αρχίζουν να μη μπορούν να ελεγχθούν, μοιάζει όνειρο θερινής νύχτας, ακόμη και τώρα αφορίζουμε τους προκατόχους μας, στο όνομα της "πούρας" καθαρότητας της "επιστημοσύνης"; Πραγματικά, στο τέλος του 18ου αιώνα, στον 19ο και αρχίζοντας ο 20ος, υπήρξε μια φοβερή ανάπτυξη της εφαρμοσμένης επιστήμης. Με μικρές κι επουσιώδεις εξαιρέσεις, η πρώτη μετά το κεκλιμένο επίπεδο και μετά τον τροχό, επιστημονική κατάκτηση, ήταν ο ατμός και αμέσως μετά ο πρωτόγονος ηλεκτρισμός, του περασμένου αιώνα, κι άρχισε μια μανιασμένη κατάκτηση επιστημονικών γνώσεων και πρακτικών εφαρμογών αυτών των γνώσεων. Ο άνθρωπος ναυπήγησε μεγάλα ποντοπόρα

πλοία, έστρωσε τις σιδηροδρομικές γραμμές, τέντωσε τα ηλεκτρικά σύρματα, κατάκτησε τα ερτζιανά και τις τηλεπικοινωνίες³³³ και το κυριώτερο, συνειδητοποίησε, ότι η επιστημονική εξέλιξη, μπήκε σε μορφή, αυξανόμενης γεωμετρικής προόδου κι έφτασαν οι θετικοί επιστήμονες της εποχής, να πιστεύουν ότι η κατάκτηση της πάσας γνώσης, δεν είναι παρά θέμα λίγου ή έστω περισσότερου χρόνου. Ο άνθρωπος ένοιωσε παντοδύναμος και ξύπνησαν μέσα του κάποιες πανάρχαιες βιολογικές μνήμες, (της τότε ενιαίας κοινωνίας με το Θείο), σήκωσε απειλητικά την γροθιά προς τον ουρανό και κραύγασε: "...περίμενε θεέ, ερχόμαστε σε λίγο.." κι άρχισε να οικοδομεί μια νέα Βαβέλ, την Βαβέλ της σύγχρονης επιστήμης και τεχνολογίας. Ο άνθρωπος, σαν γνήσιος ειδωλωλάτρης, λάτρεψε σα Θεό την επιστήμη και προσκύνησε την μηχανή.

Στα χρόνια εκείνα είχε ανακύψει, στη δυτική σκέψη, ένα, για την εποχή του, φοβερό πρόβλημα. Εάν ο Θεός έκανε τον κόσμο ή η Ύλη τον Θεό. Γράφτηκαν χιλιάδες σελίδες για το θέμα αυτό, πάνω στον πλανήτη μας και οι άνθρωποι χωρίστηκαν σε δυο διαφορετικές ομάδες για πολλά χρόνια. Τους ιδεαλιστές και τους υλιστές. Οι θρησκείες και όλες οι εσωτεριστικές κατευθύνσεις, χρεώθηκαν πάνω τους το βάρος και τις συνέπειες του ιδεαλισμού. Η ορθολογιστική επιστήμη και κατά το μάλλον η μαρξιστική θεωρία, χρεώθηκαν πάνω τους το βάρος και τις συνέπειες του υλισμού. Και στην αρχή όλα πήγαιναν πολύ καλά γι'

³³³ Εδώ θεώρησα ότι πρέπει ν' αναφερθεί κάτι το οποίο ούτε πάρα πολλοί ξένοιο το ξέρουν, αλλά ούτε και πολλοί Έλληνες. Το τοπικό επίρρημα τήλε, είναι Ελληνικό και σημαίνει στην κυριολεξία από μακριά. Όπου λοιπόν θα ανταμώσετε λέξεις που ξεκινάνε από "τήλε" ή το ξενικό, κατά την Ερασμακή προφορά των Ελλήνων, από "tele", να ξέρετε πως δεν είναι τίποτε περισσότερο από το επίρρημα "τήλε". Έτσι λοιπόν το τηλέφωνο, η τηλεόραση, το τηλεγράφημα κ.λπ. προέρχονται απ' αυτό το επίρρημα. Αλλά και στις αντίστοιχες λατινογενείς ονομαζόμενες γλώσσες τα telephone, television, telegraph ή telegramme, η βασική ρίζα είναι το επίρρημα "τήλε", όπως ακόμη και τα περισσότερα δεύτερα συνθετικά των λέξεων είναι Ελληνικά.

αυτό που αυτοονομάστηκε "ορθολογισμός", όπως είδαμε πιο πάνω. Ανακαλύψεις επί ανακαλύψεων και εφευρέσεις επί εφευρέσεων. Έ και μετά; Τι έγινε μετά; Εκεί ήταν το πρόβλημα. Μετά παρουσιάστηκε ένας απίθανος κι απρόβλεπτος στην αρχή αδελφός μας. Ο Αλβέρτος Αϊνστάιν. Αυτός θεμελίωσε την θεωρία της ειδικής και γενικής σχετικότητας, κι άνοιξε τον δρόμο για την ατομική επιστήμη. Και μετά; Έ μετά ήρθαν οι αδελφοί μας, πατεράδες της κυβαντικής μηχανικής, και είπαν πράγματα περίεργα. Τι είπαν λοιπόν αυτοί; Είπαν ένα πολύ απλό πράγμα: Ότι για τα ανθρώπινα πράγματα, προς το παρόν, ένα κι ένα, δεν κάνουν αναγκαία δύο. Είπαν ότι με τις ίδιες συνθήκες πειράματος, δεν παίρνουμε πια το ίδιο αποτέλεσμα. Μα άλλαξε η φύση, θα ρωτήσει γρήγορα ένας από τους αναγνώστες ή και πολλοί. Όχι η φύση, αυτή που για τον Ηράκλειτο, αγαπά να κρύβεται, έστω κι αν κρύβεται, δεν άλλαξε καθόλου. Απλούστατα άλλαξε η δική μας αντιμετώπιση απέναντι στη φύση. Κι αυτή, η δική μας αντιμετώπιση απέναντι στη φύση, θα αλλάζει συνέχεια, μέχρις ότου θα κατανοήσουμε, όσοι το κατανοήσουν τελospάντων, το μυστικό που κρύβεται μέσα στην φύση. Ο άνθρωπος άνοιξε ξανά τον διάλογο με την φύση και μάλιστα απ' την αρχή, με την έννοια ότι προσπαθεί να επαναπροσδιορίσει την σχέση του μ' αυτή.

Μετά απ' αυτά που είπαμε πιο πάνω, ηχούν παράξενα στ' αυτιά μας οι απόηχοι κάποιων παλιών διενέξεων πάνω στο ποιος έφτιαξε τον κόσμο. Η Έγλη ή ο Θεός. Η παλιά αυτή αντιπαλότητα, έχει από καιρό εξασθενήσει και ειδικά στις τελευταίες δυο-τρεις δεκαετίες, έχει κυριολεκτικά ατονήσει.

Αλλά ας διαβάσουμε ένα τελευταίο απόσπασμα από το βιβλίο αυτό.

"Η ιστορία του ατόμου άρχισε μάλλον στα Άβδηρα, ένα λιμάνι του Αιγαίου, γύρω στα 500 π.Χ. Οι δύο πρωτοπόροι του ατομισμού ήταν ο φιλόσοφος Λεύκιππος και ο μαθητής του Δημόκριτος ο Αβδηρίτης, οι ιδέες του οποίου δεν διέφεραν πολύ από τη σημερινή επιστήμη. Πίστευαν ότι ο κόσμος ήταν φτιαγμένος από απειροελάχιστα, αόρατα, μη αναγώγιμα σώματα τα οποία διέφεραν μόνο στο

σχήμα και το μέγεθος, και κινούνταν αενάως μέσα σ' ένα κενό χωρίς όρια. Ονόμασαν αυτές τις οντότητες άτομα, δηλαδή αδιαίρετα, και διέτύπωσαν την ιδέα ότι το κάθε τι από τις χελώνες ως τα τραπέζια, σχηματίζεται από τις τυχαίες συγκρούσεις τους. Οι ατομιστές χρησιμοποιούσαν επίσης τα άτομα για να εξηγήσουν τα αισθητηριακά φαινόμενα όπως η γεύση και η όσφρηση. Δυστυχώς οι ιδέες τους έπεσαν στη λήθη από την ολέθρια επιρροή του Πλάτωνα και του Αριστοτέλη."

Όπως καταλαβαίνετε τους καλούς μας συγγραφείς τους φταίνε όλοι, αλλά μόνιμα ο Πλάτωνας και ο Αριστοτέλης, με μια περίεργη αντιπλατωνική και αντιαριστοτελική υστερία.

Αλλά ας σοβαρευτούμε.

Είναι γνωστό ότι στην φύση δεν υπάρχει αυτούσιο το σχήμα του τέλειου κύκλου. Κυκλικά σχήματα πολλά, τέλειος κύκλος πουθενά. Τον τέλειο κύκλο προσπάθησε να τον χάραξει ο άνθρωπος και πραγματοποιήσει διάφορες κυκλικές κατασκευές. Ο μόνος τέλειος κύκλος είναι ο Θεός. Αυτό το ήξεραν πάντα και το ξέρουν οι εσωτεριστές όλου του κόσμου, όλων των εποχών. Μια μικρή απόδειξη αυτού του γεγονότος είναι το εξής: Ο άνθρωπος χάραξε το σχήμα του τέλειου κύκλου ίσως πρώτα στο χώμα, μετά στην πέτρα, στον πάπυρο ή τη διφθέρα³³⁴ και τέλος στο χαρτί και τον υλοποίησε μορφικά σε διάφορα κτίσματα. Είναι όμως ο κύκλος αυτός τέλειος; Η απάντηση είναι όχι. Γιατί ο κύκλος έχει κατ' ανάγκη μια ορατή περιφέρεια, που όσο μικρό παχος κι αν έχει, αποτελεί την καταλυτική διάρρηξη του κάθε κύκλου. Εάν πάρουμε οποιονδήποτε τέτοιον κύκλο και τον μεγεθύνουμε χίλιες φορές, θα δούμε ότι η τέλεια κυκλικότητά του, αρχίζει να διασπάται.

Καταλαβαίνετε τι θα συμβεί όταν τον μεγεθύνουμε ένα εκατομμύριο φορές. Ακόμη πρέπει να αντιλαμβάνεστε τι θα συμβεί όταν τον μεγεθύνουμε στη δύναμη ν', όπου ν' ας υποθέσουμε ότι είναι η μέγιστη μετρική τιμή στο σύμ-

³³⁴ Η διφθέρα είναι κατεργασμένο δέρμα ζώων που χρησιμοποιήθηκε μαζί με τους παπύρους, που είναι φυτικής προέλευσης, για την γραφή στους αρχαίους χρόνους.

ΓΙΑΝΝΗ Φ. ΓΕΩΡΓΑΚΟΠΟΥΛΟΥ ΗΡΑΚΛΕΙΤΟΣ Ο ΕΦΕΣΙΟΣ

παν. Έ τότε μη κυττάξετε αυτόν τον κύκλο. Το μόνο πράγμα που δεν θα είναι, είναι κύκλος, ούτε τέλειος, ούτε ατελής.

Κατασκευαστικές δυσχέρειες θα πείτε! Ακριβώς αυτή είναι η καρδιά του θέματος. Στο φυσικό επίπεδο δεν μπορείς να απεικονίσεις, ούτε ν' αντιληφθείς την θεότητα με τα συνηθισμένα μέσα, γι' αυτό, οι εσωτερικές σχολές μιλούσαν για "Ανέκφραστο" όνομα του Μεγάλου Αρχιτέκτονα του Σύμπαντος.

Ας θυμηθούμε όμως στο σημείο αυτό, κάποιους εμπνευσμένους στίχους που γράφτηκαν πριν από 3 και περισσότερους αιώνες:

*"Στο χέρι πήρε το Χρυσό Διαβήτη,
φτιαγμένον στο Αιώνιο Εργαστήρι του Θεού
για να διαγράψει την περιφέρεια του Σύμπαντος
και όλων των πραγμάτων της δημιουργίας.
Στήριξε το ένα πόδι στο κέντρο
και γύρισε το άλλο ολόγυρα, στα σκοτάδια της
αιωνιότητος.*

Και είπε: Αυτός είναι ο σωστός κύκλος, Κόσμε..."

Αυτά είπε ο Τζων Μίλτων ³³⁵ και εικονογράφησε ο Ουίλλιαμ Μπλαϊκ ³³⁶.

Ναι αυτός και μόνο αυτός είναι ο σωστός κύκλος στην εκδήλωση, είναι ο κύκλος της εκδηλωμένης θεότητας, και κανένας άλλος δεν μοιάζει, μ' αυτόν τον κύκλο.

Ο Αριστοτέλης χαρακτηρίζεται, απ' τα πιο φωτεινά πνεύματα όλων των εποχών σαν πατέρας της σύγχρονης επιστήμης, αλλά ο Αριστοτέλης ήταν κι ένας απ' τους πιο βαθυστόχαστους φιλόσοφους όλων των εποχών, με σοβαρές μεταφυσικές προεκτάσεις. Ο Αριστοτέλης αφιέρωσε ολόκληρο βιβλίο "Περί Ψυχής". Ο Αριστοτέλης δεν έγραψε ούτε μαθηματικά, ούτε γεωμετρία, ούτε, φυσικά, κβαντικές εξισώσεις. Δεν μπορεί κανείς να τον συγκρίνει με τους

³³⁵ Μίλτων Τζων (Jhon Milton). Άγγλος ποιητής (Λονδίνο 1609-1674). Ένα απ'τα πιο μεγάλα του επικά ποιήματα "Ο Χαμένος Παράδεισος" που γράφτηκε στα 1667.

³³⁶ Άγγλος ποιητής, χαράκτης και ζωγράφος και βαθύς εσωτερικός (Λονδίνο 1757- 1827).

ΓΙΑΝΝΗ Φ. ΓΕΩΡΓΑΚΟΠΟΥΛΟΥ ΗΡΑΚΛΕΙΤΟΣ Ο ΕΦΕΣΙΟΣ

σύγχρονους επιστήμονες που, για πολλούς, ο κόσμος αρχίζει και τελειώνει μέσα σε μερικές, πολλές ή λίγες, εξισώσεις. Όχι ο Αριστοτέλης ασχολήθηκε με όλα τα είδη του επιστητού και του μη επιστητού.

Εδώ κρίνω σκόπιμο να σας παραθέσω ένα απόσπασμα από τον βίο του Αλέξανδρου από τον Πλούταρχο.

"Ο Αλέξανδρος απέκτησε απ' αυτόν (τον Αριστοτέλη) όχι μόνο ηθική και πολιτική γνώση αλλά επίσης καθοδηγήθηκε στους πιο μυστικούς και βαθείς κλάδους της επιστήμης τους οποίους ονομάζουν εποπτικούς και ακροαματικούς και τους οποίους δεν μεταβιβάζουν στον οποιονδήποτε κοινό μελετητή. Γιατί όταν ο Αλέξανδρος βρισκόταν στην Ασία και πληροφορήθηκε ότι ο Αριστοτέλης έχει εκδώσει κάποια βιβλία στα οποία αναλύονταν αυτά τα σημεία, του έγραψε μια επιστολή, εκ μέρους της φιλοσοφίας, στην οποία τον κατηγορούσε για την πράξη του. Το ακόλουθο είναι ένα αντίγραφό της.

*"Αλέξανδρος προς τον Αριστοτέλη, ευημερία. Έκανε λάθος δημοσιεύοντας το ακροαματικό μέρος της επιστήμης. ³³⁷ Σε τι θα διαφέρουμε από τους άλλους αν η ανώτατη γνώση, την οποία αποκτήσαμε από σένα, γίνει κοινή για όλο τον κόσμο; Από τη μεριά μου, **θα προτιμούσα να υπερέχω, από το μεγαλύτερο μέρος της ανθρωπότητας στα ανώτερα τμήματα της γνώσης, παρά να υπερβαίνω σε δύναμη και κυριαρχία. Χαίρε**" ³³⁸*

³³⁷ Το ακροαματικό, όπως και η λέξη το λέγει, είναι εκείνα που διδάσκονταν προφορικά, "διά ζώσης" σε λίγους και εκλεκτούς.

³³⁸ Δυστυχώς, καίτοι είχα στην βιβλιοθήκη μου δυο βιβλία για τους βίους παράλληλους του Πλούταρχου που το ένα είναι ο δεύτερος τόμος των εκδόσεων του εκδοτικού οίκου B. G. TEUBNER, LIPSIAE έτος 1874 με επιμελητή έκδοσης τον Carolus Sintenis και το άλλο τον τόμο 2ο των εκδόσεων του Αρχαίου Εκδοτικού Οίκου Δ. Δημητράκου Α.Ε. Αθήνα 1940, δεν βρήκα βίο του Αλέξανδρου.

Έτσι το σημαντικό αυτό απόσπασμα το δανείστηκα από το βιβλίο των Μάνλυ Χολ και Ιππόλυτου ντα Κόστα **"Τα Διονυσιακά Μυστήρια"** σελίδα 101. Στην πορεία όμως της συγγραφής του βιβλίου, απόκτησα το βιβλίο του Πλούταρχου Αλέξανδρος και

Ασχολήθηκε με τη φύση, με την αισθητική, με την ποίηση, με την ρητορική, με την φιλοσοφία, με την ψυχή, με όλα. Είναι η μεγάλη μορφή μεσ' το παγκόσμιο στερέωμα των ιδεών.

Ας δούμε λοιπόν τους τίτλους των έργων του Αριστοτέλη:

1.- "Όργανον", 2.- "Φυσική ακρόασις", 3.- "Περί ουρανού", 4.- "Περί γενέσεως και φθοράς", 5.- "Μετεωρολογικά", 6.- "Περί κόσμου", 7.- "Περί ψυχής", 8.- "Μικρά φυσικά", 9.- "Περί πνεύματος", 10.- "Ιστορίες περί ζώων", 11.- "Περί μορίων ζώων", 12.- "Περί ζώων κινήσεως", 13.- "Περί ζώων πορείας", 14.- "Περί ζώων γενέσεως", 15.- "Φυσιογνωμικά", 16.- "Περί φυτών", 17.- "Περί θαυμασίων ακουσμάτων", 18.- "Μηχανικά", 19.- "Προβλήματα", 20.- "Περί ατόμων γραμμών", 21.- "Ανέμων θέσεις και προσηγορία", 22.- "Περί Ξενοφάνους, περί Ζήνωνος, περί Γοργίου", 23.- "Μετά τα φυσικά", 24.- "Ηθικά Νικομάχεια", 25.- "Ηθικά μεγάλα", 25.- "Ηθικά Ευδήμεια", 26.- "Περί αρετών και κακιών", 27.- "Πολιτικά", 28.- "Οικονομικά", 29.- "Περί τέχνης ρητορικής", 30.- "Ρητορική προς Αλέξανδρον", 31.- "Περί ποιητικής", 32.- "Αθηναίων πολιτεία".

Δεν χρειάζεται νομίζω να σας απασχολήσω περισσότερο και να επιβαρύνω την έκταση του βιβλίου περισσότερο, για να καταλάβετε την έκταση και την ευρύτητα της Αριστοτελικής σκέψης. Οι τίτλοι των έργων του, λένε τα πάντα πάνω στο θέμα αυτό.

Δεν μπορεί όμως να κάνεις κριτική απ' "τα αριστερά" του Αριστοτέλη, μασώντας τσίκλα, ξεδεύοντας dollars και επιβαίνοντας Mercedes, κατηγορώντας τον ότι έστρεψε

Καίσαρ από της εκδόσεις ΚΑΚΤΟΣ Αθήνα 1993 και νομίζω ότι αξίζει να παραδέσω το αρχαίο κείμενο της επιστολής. "Αλέξανδρος Αριστοτέλει ευ πράττειν, ουκ ορδώς εποίησας εκδούς τους ακροαματικούς των λόγων. τίνι γαρ δη διοίσομεν ημείς των άλλων, ει καθ' ους επαιδεύθημεν λόγους, ούτοι πάντων έσσονται κοινοί; εγώ δε βουλοίμην αν ταις τα άριστα εμπειρίαις ή ταις δυνάμεσι διαφέρειν. έρρωσο."

την δυτική σκέψη στον υλικό πολιτισμό!

Με τον ίδιο τρόπο δεν μπορεί κανείς να τον κατηγορήσει ότι έστρεψε την δυτική σκέψη σε θεολογικές απόψεις.

Κατ' αρχήν ο Αριστοτέλης δεν παρέσυρε κανένα. Ο Αριστοτέλης, ένα φοβερά φωτεινό πνεύμα, κατέγραψε και κωδικοποίησε όλη την γνώση της εποχής του σε όλα τα επίπεδα. Υπήρξε το όργανο ή ο φορέας του Θείου Σχεδίου. Έχω πει πολλές φορές ότι ο Ελληνισμός πλήρωσε, αλλά και πληρώνει ακόμη, για το ότι έβγαλε τα άγια των αγίων στην επιφάνεια. Αλλά αυτός που τα έβγαλε δεν είναι μόνο ο Αριστοτέλης. Πριν απ' αυτόν είναι ο Προμηθέας, που έδωσε το πυρ στους ανθρώπους και πληρώνει ακόμα στον Καύκασο το αμάρτημά του, ήταν ο Όμηρος, ο Ησίοδος οι Ίωνες, ο Ηράκλειτος, οι Στωϊκοί, οι Ελεάτες, ο Αρίσταρχος ο Σάμιος, οι Τραγικοί οι Ατομικοί, ο Αρχιμήδης,³³⁹ ο Ερατοσθένης³⁴⁰ Ο Αριστοτέλης τους μόνους που δέθεν

³³⁹ Αρχιμήδης (Συρακούσες 287-212 π.Χ.) Μεγάλος φυσικός και μαθηματικός της Ελληνικής αρχαιότητας. Λέγεται ότι υπήρξε μαθητής του Ευκλείδη. Ακόμη λέγεται ότι ταξίδεψε στην Αίγυπτο και ότι διδάχθηκε στις σχολές της Αλεξάνδρειας, απ' όπου και ξαναγύρισε στην πατρίδα του τις Συρακούσες. Είναι μάλλον βέβαιο ότι βρισκόταν σε συνεργασία με τον Ερατοσθένη (βλέπε επόμενη υποσημείωση.) Ο Αρχιμήδης εκτός από τα μαθηματικά και την φυσική, ασχολήθηκε με την κατασκευή μηχανών με θαυμαστή για την εποχή του τελειότητα. Κυρίως θεωρείται αυτός που κατέγραψε τον νόμο της υδροστατικής άνωσης που ακόμα αναφέρεται με το όνομά του "η αρχή του Αρχιμήδη", αλλά και τον αριθμό π τον αριθμό 3,14..... τον οποίο υπολόγισε με απόκλιση 2 χιλιοστών.

³⁴⁰ Ερατοσθένης. Έλληνας επιστήμονας (Κυρήνη περί το 275 π.Χ. - Αλεξάνδρεια περί το 195 π.Χ.). Στην Ελλάδα υπήρξε μαθητής του Λυσανία. Στην Αλεξάνδρεια πήγε το 235 π. Χ. μετά από πρόσκληση του Πτολεμαίου του Ευεργέτη, για να αναλάβει την διεύθυνση της βιβλιοθήκης της Αλεξάνδρειας. Ήταν ευρύ πνεύμα και ασχολήθηκε σχεδόν με τα πάντα. Στην αρχαιότητα του είχαν κολλήσει το παρατσούκλι ο "Βήτας" με βάση το δεύτερο γράμμα της Ελληνικής γλώσσας, γιατί θεωρήθηκε ότι δεν

"παρέσυρε" ήταν εκείνους που θέλησαν να "παρασυρθούν" απ' αυτόν. Κι αυτοί ήταν οι φιλόσοφοι και οι επιστήμονες από την αυγή της δυτικής ευρωπαϊκής διανόησης και επιστήμης μέχρι και σήμερα. Αυτούς τους επιστήμονες οι οποίοι στα γραπτά του Αριστοτέλη, ανακάλυψαν κάποτε το πολυτιμότερο για την εποχή τους επιστημονικό εγχειρίδιο.

Αυτοί οι φιλόσοφοι και οι επιστήμονες, μέσα στο ζοφερό και σκοτεινό ορίζοντα του μεσαίωνα, αντίκρυσαν ξαφνικά το λαμπερό άστρο του Αριστοτελικού έργου, κι άρχισαν ν' απομυζούν αχόρταγα τα νάματά της. Αυτοί οι πρωτοπόροι σκαπανείς της σκέψης και της επιστήμης, ανακλήρυσαν τον Αριστοτέλη πνευματικό τους πατέρα. Τι φταίει άραγε ο μεγάλος Σταγειρίτης γι' αυτό;

Τον Αριστοτέλη τον ακολούθησαν όχι μόνο οι φιλόσοφοι και οι επιστήμονες αλλά και πολλά φωτεινά πνεύματα του εκκλησιαστικού (δυτικού και ανατολικού) χώρου. Δεν είναι τυχαίο ότι ο Αριστοτέλης δεν είναι μέσα στις προτιμήσεις των νεώτερων υλιστών, όπως ο Λεύκιππος, ο Δημόκριτος, ο Επίκουρος κ.λ.π.

Ούτε και σήμερα ακόμη δεν υπάρχει βιβλίο σ' οποιοδήποτε κλάδο της επιστήμης, που να μη ξεκινά από την αρχαία Ελλάδα και βασικά από τον Αριστοτέλη, όπως και στο βιβλίο αυτό μπορείτε να διαπιστώσετε.

Ο Τζορντάνο Μπρούνο, που εγώ προσωπικά, αυτή την ώρα, δεν μπορώ να ελέγξω αν έγραψε τέτοια πράγματα για τον Αριστοτέλη (αλλ' αυτό δεν έχει ιδιαίτερη σημασία), έπεσε θύμα των φανατικών θρησκόληπτων. Αλλά και ο Αριστοτέλης, καίτοι όπως είναι κοινώς γνωστό επηρέασε σημαντικά τα πιο φωτεινά πνεύματα της ανατολικής και δυτικής Χριστιανοσύνης, διώχτηκε από φανατικούς θρησκόληπτους, που όμως, μια κι είχε ζήσει κάποιες δεκάδες αιώνων πριν, δεν μπορούσαν να τον αφανίσουν βιολογικά, όπως τον Τζορντάνο Μπρούνο.

Χαρακτηριστική περίπτωση πάνω σ' αυτό το θέμα είναι το βιβλίο του Ουμπέρτο Έκκο ΤΟ ΟΝΟΜΑ ΤΟΥ ΡΟ-

ήταν σε κανένα σημείο πρώτος. Κι όμως είναι ο πρώτος άνθρωπος στον κόσμο που υπολόγισε με ικανοποιητική προσέγγιση την περιφέρεια της γης.

ΔΟΥ, όπου όλος ο μύθος του στηρίζεται πάνω στη φανατισμένη απόκρυψη από ένα καλόγηρο του δεύτερου τόμου της ποιητικής του Αριστοτέλη, ο οποίος δεν διστάζει να διαπράξει φόνους για να μην αποκαλυφθεί η ύπαρξη στο μοναστήρι του, του, κατά την άποψή του, βλάσφημου αυτού βιβλίου του Αριστοτέλη.

Τον τελευταίο καιρό, όπως και σεις θα διαπιστώσατε από τα πιο πάνω, υπάρχει μια τάση ανάπτυξης εξοντωτικής πολεμικής κατά του Αριστοτέλη και μάλιστα από ετερόκλητες ομάδες ανθρώπων. Ανατολικοί ή ανατολιστές ιδεαλιστές και Δυτικοί υλιστές, έχουν πέσει πάνω στον Αριστοτέλη και τον χτυπούν αλύπητα, λες και το πρόβλημα της ζωής τους εξαρτάται από τον αφανισμό του Αριστοτέλη.

Ε, βέβαια, αν δεν υπάρχει κάποιος Μεγάλος για να τον χτυπούνε, τι θα απογίνουν τα ανθρωπάκια!

Γι' αυτό αποφάσισα στο βιβλίο αυτό να γράψω μερικά πράγματα πάνω στο φαινόμενο αυτό.

Εγώ προσωπικά δεν ήμουν ποτέ οπαδός του Αριστοτέλη και πριν γίνω Ηρακλειτικός, σχετικά πρόσφατα, όπως λέγω σε άλλο μέρος του βιβλίου αυτού και πολύ περισσότερο από τότε που ανακάλυψα τον Ηράκλειτο.

Αλλά στους μεν ιδεαλιστές ανατολικούς ή μη, απαντώ αυτό που είπα πιο πάνω: *Ο Αριστοτέλης, ένα φοβερά φωτεινό πνεύμα, κατέγραψε και κωδικοποίησε όλη την γνώση της εποχής του σε όλα τα επίπεδα. Υπήρξε το όργανο ή ο φορέας του Θεού Σχεδίου*, στους δε δυτικούς υλιστές απαντώ αυτά που είπα πιο πάνω: *Ο Αριστοτέλης τους μόνους που δέχτην "παρέσυρε" ήταν εκείνους που θέλησαν να "παρασυρθούν" απ' αυτόν...*

Κι ακόμη ότι, μια και αναζητούν "αιτιακές" λύσεις, πρέπει να καταλάβουν ότι αν δεν υπήρχαν ο Πλάτωνας και ο Αριστοτέλης, δεν θα είχε φτάσει η ανθρωπότητα στην σύγχρονη επιστήμη, (ή τουλάχιστο δεν θάχε φτάσει ακόμη,) στον Κοπέρνικο, στον Λαπλάς, στον Γαλιλαίο, στον Κέπλερ, στο Νεύτωνα, στον Ντάλτον, στον Αϊνστάϊν, και στους πατέρες της κβαντομηχανικής, όπως η μεγαλύτερος φάλαινα, δεν θα μπορούσε να γίνει αυτή που είναι, εάν δεν προϋπήρχε κάποιος αρχέγονος έμβιος θαλάσσιος οργανι-

σμός και τα επακόλουθά του, στη βιολογική αλυσίδα της εξέλιξης, μέχρι την megάπτερο φάλαινα; Μήπως μερικοί πρέπει να ξαναδιαβάσουν τον Ντάρβιν, πριν αρχίσουν να τον επικαλούνται; Εγώ όταν πριν πολλές δεκαετίες, διάβασα την "καταγωγή των ειδών" του Κάρολου Ντάρβιν, μαρξιστής και υλιστής, κατά λογική συνέπεια, την εποχή εκείνη, έπαθα την πλάκα της ζωής μου. Όλοι οι μαρξιστές την εποχή εκείνη, επικαλούνταν τον Ντάρβιν, σαν την φοβερή επιβεβαίωση των μαρξιστικών θεωριών.

Όταν λοιπόν διάβασα το βιβλίο αυτό, τότε κατάλαβα πως ο Ντάρβιν, ανασύρει μέσα από την θεωρία της φυσικής επιλογής, κάποιους νόμους. Και όπου υπάρχουν νόμοι, υπάρχουν αναγκαία και νομοθέτες. Όταν τέλειωσα το βιβλίο αυτό, ήμουν στα σίγουρα πιο κοντά στο Θεό. Μετά έπεσα σε μεγάλη απορία γιατί οι θεολόγοι, της εποχής μου, πολεμούσαν τον Ντάρβιν. Μήπως γιατί με τη φυσική επιλογή, θεωρούσαν ότι ανατρέπεται η ιστορία του Αδάμ και της Εύας; Μα δεν είχαν καταλάβει ακόμη ότι αυτοί στον Παράδεισο, ήταν ασώματες πνευματικές οντότητες που πάνω σ' αυτές δεν ίσχυαν οι νόμοι της φυσικής επιλογής των ειδών. Τα πράγματα άλλαξαν για όλους μας μετά την πτώση.

Αλλά ας τα αφήσουμε αυτά τώρα κι ας γυρίσουμε πάλι στο θέμα μας. Και ερωτώ πως ήταν δυνατόν οι επιστήμονες του μεσαίωνα να κατανοήσουν τον Δημόκριτο ή τον Λεύκιππο ή τον Αρίσταρχο τον Σάμιο ή τον Ηράκλειτο, πριν γνωρίσουν τον Αριστοτέλη. Ο Αρίσταρχος μιλούσε για ηλιοκεντρικό σύστημα, όταν η ιδέα αυτή ήταν απαγορευμένη και σαν σκέψη ακόμη. Μη ξεχνάτε ότι και ο Γαλιλαίος κινδύνεψε να καεί για ανάλογο θέμα και πολύ αργότερα μάλιστα. Οι ατομικοί της αρχαιότητας, μιλούσαν για αδιαίρετα τμήματα της ύλης, δηλαδή για ατομική επιστήμη, δηλαδή για πράγματα ακαταλαβίστικα την εποχή της αυγής της Ευρωπαϊκής επιστήμης. Ο Ηράκλειτος μίλησε για όλα, αλλά βρισκόταν σε πιο προχωρημένες και δυσνόητες θέσεις από όλους γι' αυτό κι από την κλασσική αρχαιοελληνική εποχή του είχαν κολλήσει το παρατσούκλι "Σκοτεινός".

Έτσι λοιπόν δεν είναι δυνατό να κατηγορήσουμε

τον Αριστοτέλη γιατί δεν μπορούσε στο σημείο που αντιμετωπίζουμε σ' αυτό το κεφάλαιο, να αντιληφθεί τον Ηράκλειτο. Απλά είναι σε άλλη διάσταση αντίληψης, ας πούμε στην ορθολογιστική αντίληψη που κρατεί ακόμη και σήμερα, ακόμη και στους ρηξικέλευθους επιστήμονες της ατομικής επιστήμης, της κβαντικής μηχανικής και της μοριακής βιολογίας. Ποιος μπορούσε και ποιος μπορεί και σήμερα ακόμη ν' αντιληφθεί σε βάθος τον Ηράκλειτο;

Ο Ηράκλειτος μιλάει μια γλώσσα που στηρίζεται σε γνώσεις μιας άλλης αντίληψης πραγμάτων.

Είναι το "πέραν" της εκάστοτε τρέχουσας φιλοσοφικής κι επιστημονικής αντίληψης. Ένα ζαβολιάρικο παιδί που παίζει ρίχνοντας ζάρια.

η) Επίμετρο

Αλλά το πρόβλημα δεν νομίζω ότι είναι στην μη επαλήθευση της αιτιοκρατίας. Αυτή υπήρχε και πριν και μετά τον Ηράκλειτο. Αυτή προέκυψε, από την ώρα που το Ένα αποφάσισε να εκδηλωθεί. Και όταν το αποφάσισε, χάραξε και τους κανόνες της εκδήλωσης ή πιο εκφραστικά τους Νόμους της εκδήλωσης. Αυτοί διαπερνούν και ρυθμίζουν κυριαρχικά όλους τους παράλληλους κόσμους που δεν έχουν σαφή αντίληψη και γνώση ο ένας του άλλου. Βέβαια στο θέμα αυτό, υπάρχουν κάποιες επιφυλάξεις των επιστημόνων.

"Ο Αἰνστάϊν ἔκανε κάποτε την ερώτηση: "Πόση ελευθερία επιλογής είχε ο Θεός στη δημιουργία του Σύμπαντος". Αν η πρότασις της ἔλλειψης ορίου είναι σωστή, ο Θεός δεν είχε καμμιὰ ελευθερία επιλογής των αρχικῶν χαρακτηριστικῶν του Σύμπαντος. Θα μπορούσε βέβαια να ἐξακολουθεῖ να διατηρεῖ την ελευθερία επιλογής των νόμων του Σύμπαντος. Στην πραγματικότητα ὅμως αὐτή η ελευθερία δεν θα ἦταν και πολύ μεγάλη: μπορεί να ὑπάρχει ἓνας πολύ μικρὸς ἀριθμὸς πλήρων ἐνιαίων θεωριῶν (ίσως μάλιστα και μονο μία) που να εἶναι συνεπείς και να ἐπιδέχονται την ὑπαρξὴ δομῶν στο Σύμπαν, δομῶν τόσο πολυπλοκῶν ὅσο τα ἀνθρώπινα ὄντα που μπορούν να ἐρευνήσουν τους νόμους της Φύσης και να ἀναρωτηθοῦν για τη

φύση του Θεού".

Αυτά μας λέγει ο Stephen W. Hawking στο βιβλίο του **ΤΟ ΧΡΟΝΙΚΟ ΤΟΥ ΧΡΟΝΟΥ**.³⁴¹

Αυτό το μικρό κομμάτι, μας λέγει λοιπόν ότι ο Θεός δεν είχε και μεγάλη ευχέρεια επιλογής αλλά στη συνένεχία μας λέγει: *Θα μπορούσε βέβαια να εξακολουθεί να διατηρεί την ελευθερία επιλογής των νόμων του Σύμπαντος. Στην πραγματικότητα όμως αυτή η ελευθερία δεν θα ήταν και πολύ μεγάλη*".

Για μένα ο Θεός, στην αρχή, είχε την μέγιστη δυνατότητα επιλογής και δεσμεύονταν, κυριαρχικά μόνο απ' τις εμπειρίες των προηγούμενων εκδηλώσεων, των προηγούμενων Συμπάντων, ας πούμε, δηλαδή των Συμπάντων, πριν απ' αυτό το Σύμπαν του νερού, αλλά απ' την ώρα της εκδήλωσης του συγκεκριμένου Λόγου που απέρρευσε απ' αυτόν, δεσμεύονταν κυριαρχικά απ' αυτόν.

Αλλά ο Ηράκλειτος πάνω στο θέμα αυτό μας έχει αφήσει και μερικά άλλα αξιόλογα αποσπάσματα.

"*Ηλιος γάρ ουχ υπερβήσεται μέτρα ει δέ μή, Ερινύες μιν Δίκης επίκουροι εξευρήσουσιν*" μας λέγει στο απ. 94. Γιατί ο Ήλιος δεν θα υπερβεί τα μέτρα, αλλιώς οι Ερινύες³⁴² αυτές που βοηθούν την Δικαιοσύνη, θα τον βρούν.³⁴³

Αλλά δεν είναι μόνο ο Ήλιος ο οποίος υπόκειται στους κανόνες του Λόγου, είναι και το αείζων πυρ, ο ίδιος ο Θεός.

απ. 30.

κόσμον τόνδε τόν αυτόν απάντων ούτε τις θεών ούτε ανθρώπων εποίησεν, ἀλλ' ἦν αἰεὶ καὶ ἔστιν καὶ ἔσται πυρ αἰζῶν, ἀπτόμενον μέτρα καὶ ἀποσβεννύμενον μέτρα.

αὐτόν ἐδῶ τὸν κόσμον ὁ ὁποῖος εἶναι κοινός γιὰ ὅλους· οὔτε κάποιος ἀπὸ τοὺς θεοὺς, οὔτε ἀπὸ τοὺς ἀνθρώπους δημιούργησε, ἀλλ' ἦταν πάντοτε καὶ εἶναι καὶ θα εἶναι πυρ αἰζῶν, τὸ ὁποῖον ἀνάβει με μέτρα καὶ σβῆνει ἐπίσης με

³⁴¹ βλ. σελ. 254

³⁴² "Οι Ευμένιδες παραμόνευαν πάλι πίσω από τον ήλιο όπως τις φαντάστηκε ο Ηράκλειτος.." Γεώργιος Σεφέρης στο προλόγισμα της Αποκάλυψης του Ιωάννη.

³⁴³ Εννοεί ότι θα τον βρούν και θα τον εξαναγκάσουν να επιστρέψει στα μέτρα, δηλαδή στους κανόνες που έχει θεσπίσει ο Λόγος για την κίνηση των ουράνιων σωμάτων.

μέτρα.

Έτσι λοιπόν και το αείζωο πυρ, υπόκειται στους κανόνες του Λόγου, στα μέτρα.

Ο Ηράκλειτος, παρακάτω, έχει κάτι περίεργα κομμάτια (αποσπάσματα) και μας λέγει:

"Ευλλάπιες ὅλα καὶ οὐχ ὅλα, ξυμφερόμενον διαφερόμενον, ξυνάδον διάδον Ἄ ἐκ πάντων ἐν καὶ ἐξ ενός πάντα." (απ. 10)

(Συνάφειες. ὅλα καὶ ὄχι ὅλα, συμπορευόμενο καὶ μὴ συμπορευόμενο, ταιριασμένο καὶ αταίριαστο, ἀπὸ τὰ πάντα ἓνα κὶ ἀπὸ τὸ ἓνα τὰ πάντα).

Αὐτὸ εἶναι ἓνα ἀποκαλυπτικὸ κομμάτι τῆς Ηρακλειτικής σκέψης.

Τὰ πάντα βρίσκονται σε ἀέναη κίνηση καὶ συνάφεια. Ὅλα καὶ ὄχι ὅλα. Τὸ μέρος εἶναι σύγχρονα καὶ ὅλο. Τὸ μέρος περιέχει καὶ τὸ ὅλο, καὶ τὸ ὅλο, περιέχει καὶ τὸ μέρος. Ὅλ' αὐτὰ βρίσκονται σε μια διαρκή συνάφεια κὶ ἀλληλεξάρτηση.

Ὅλα τὰ ἀντίθετα, ζουν καὶ ὑπάρχουν μαζί με μια κρυφὴ ἀρμονία,³⁴⁴ ὅπως ὑπάρχει μαζί καὶ τὸ μέρος καὶ τὸ ὅλο.

*"...οὐ πιστεύεις ὅτι ἐγὼ ἐν τῷ πατρὶ καὶ ὁ πατήρ ἐν ἐμοὶ ἔστι;..."*³⁴⁵

(..Δεν πιστεύεις-Ο Ιησούς απευθύνεται πρὸς τὸν Φίλιππο- ὅτι ἐγὼ βρίσκομαι μέσα στὸν πατέρα καὶ ὁ πατέρας βρίσκεται μέσα σε μένα;).

*"...πιστεύετε μοι ὅτι ἐγὼ ἐν τῷ πατρὶ καὶ ὁ πατήρ ἐν ἐμοί."*³⁴⁶

(Να με πιστεύετε ὅταν σας λέγω ὅτι ὁ ἐγὼ εἶμαι μέσα στὸν πατέρα καὶ ὁ πατέρας εἶναι μέσα μου).

*"...ἐν ἐκείνῃ τῇ ἡμέρᾳ γνώσεσθε ὑμεῖς ὅτι ἐγὼ ἐν τῷ πατρὶ μου καὶ ὑμεῖς ἐν ἐμοὶ καὶ ἐγὼ ἐν ὑμῖν..."*³⁴⁷

(..κατὰ τὴν ἡμέρα ἐκείνη θα συνειδητοποιήσετε ὅτι

³⁴⁴ βλ. τὰ ἀποσπάσματα 54 (*"ἀρμονία ἀφανὴς φανερῆς κρείττων"*). Ἡ ἀφανὴς ἀρμονία εἶναι ἀνώτερη τῆς φανερῆς,) 8 καὶ 51.

³⁴⁵ Ἰωάν. ιδ 10.

³⁴⁶ Ἰωάν. ιδ 11

³⁴⁷ Ἰωάν. ιδ 20

ΠΑΝΩ Φ. ΓΕΩΡΓΑΚΟΠΟΥΛΟΥ ΗΡΑΚΛΕΙΤΟΣ Ο ΕΦΕΣΙΟΣ

εγώ είμαι μέσα στον πατέρα μου και σεις είσατε μέσα μου και εγώ είμαι μέσα σε σας..)

Βλέπετε λοιπόν πως ο Χριστος προσδιορίζει αυτή την ενότητα του σύμπαντος και την συμμετοχή του όλου (πατήρ) στο μέρος (υιός, μαθητές) και του μέρους στο όλο.

Συνάφειες λοιπόν, διαλεκτικές και δυσνόητες, που η κατανόησή τους απαιτεί ένα άλλο τρόπο σκέπτεσθαι, ένα τρόπο που σε πολλούς φαίνεται μη λογικός, , τουλάχιστον ακόμη. Αλλά για πόσο ακόμη;

Μέσα στο έτος 1997, η μεγάλη αυτή αλήθεια έλαβε την επιστημονική της απόδειξη. Αυτό μπορεί να είχε γίνει και πιο πριν, αλλά επίσημα για πρώτη φορά στην σύγχρονη επιστημονική ιστορία, αποδείχτηκε με τρόπο που δεν επιδέχεται καμμία αμφισβήτηση πια, ότι ναι μεν το όλο περιέχει και το μέρος, αλλά και το μέρος περιέχει και το όλο.

Αυτό προέκυψε από την περιβόητη, αυτή την εποχή, κλωνοποίηση.³⁴⁸ Ο άνθρωπος πειραματιζόμενος πάνω στο

ΠΑΝΩ Φ. ΓΕΩΡΓΑΚΟΠΟΥΛΟΥ ΗΡΑΚΛΕΙΤΟΣ Ο ΕΦΕΣΙΟΣ

θέμα αυτό, διαπίστωσε ξαφνικά πως το μέρος (το κύτταρο) γνωρίζει το όλο και απόδειξε (όχι ο άνθρωπος, αλλά το μέρος ενός συστήματος) πως μπορεί να αναπαραγάγει το όλο, με εκπληκτική πιστότητα. Έτσι μας καθήλωσε στους καναπέδες μας και στις πολυθρόνες μας μπροστά στην TV, η συμπαθητική Ντόλλυ για να μην αφήνει κανένα περιθώριο για οποιαδήποτε αμφισβήτηση και για οποιαδήποτε δυσπιστία, πάνω στο ότι το μέρος περιέχει και το όλο. Εδώ δεν θα αναφερθώ στην σκοπιμότητα και την ηθική διάσταση του γεγονότος (πάνω στο οποίο πάντως είμαι πολύ επιφυλακτικός) γιατί το θέμα αυτό δεν είναι αυτή την στιγμή απαραίτητο για το βιβλίο αυτό. Αναφέρομε απλά στο μήνυμα που κομίζει η Ντόλλυ, που δεν είναι τίποτε άλλο από την επιβεβαίωση, με πανηγυρικό τρόπο, της πιο πάνω Ηρακλειτικής θέσης αλλά και των λόγων του Ιησού. **"...και Αιέν ο κόσμος ο μικρός, ο Μέγας!** μας λέγει στο τέλος του "Άξιον Εστί" ο νομπελίστας ποιητής Οδυσσεάς Ελύτης.

Μέχρι την Ντόλλυ, η αρχή της ενότητας του σύμ-

στην "Ντόλλυ", δημιουργεί ένα πιστό αντίγραφο του όλου, που σημαίνει, που σημαίνει, που σημαίνει, τι σημαίνει άραγε, μα αυτό το απλό που μας λέγει ο Ηράκλειτος, ο Χριστός, αλλά και όλη η εσωτερική παράδοση, ότι το μέρος περιέχει και το όλον και το όλον περιέχει και το μέρος. Υπάρχει πιο μεγάλη απόδειξη πάνω στο θέμα αυτό. Αναλογισθείτε λοιπόν ότι αν ο άνθρωπος είναι το μέρος και ο Θεός είναι το όλον, ο άνθρωπος που είναι το μέρος, αυτός ο άνθρωπος μπορεί νά αναπαράγει το όλον, δηλαδή το Θείο, έστω κι αν δεν το ξέρει. Αλλά για σταθείτε εσείς οι δύσπιστοι, μήπως τα κύτταρα, που τέτοια χάνει σε μεγάλο αριθμό, καθημερινά ο άνθρωπος, εσείς πιστεύατε μέχρι σήμερα, μέσα στην δυσπιστία σας, ότι το καθένα απ' αυτά, έχει όλες τις πληροφορίες του όλου; Πιστεύω ότι όχι. Τι μας κάνει η κλωνοποίηση! Πάντως ανεξάρτητα απ' το γεγονός ότι η κλωνοποίηση, επιβεβαιώνει βασικές Ηρακλειτικές θέσεις, αλλά και τα προσωπικά μου πιστεύω, δεν την δέχομαι σαν υποκατάστατο της διαιώνισης των ειδών και προπαντός στο ανθρώπινο γένος την αποκλείω προς το παρόν τουλάχιστο, για πολλούς και διαφόρους λόγους, που αναπτύσσω πιο πάνω.

³⁴⁸ Επειδή πολύς λόγος γίνεται γι' αυτόν τον όρο τελευταία. καίτοι δεν είμαι κι εδώ ειδικός, θα προσπαθήσω να κατατοπίσω τον απληροφόρητο αναγνώστη, τι ακριβώς σημαίνει κλωνοποίηση. Προσέξτε, είπα τον απληροφόρητο αναγνώστη, ο πληροφόρημένος ή ο ειδικός, ας τα γράψει όλα αυτά που θα πω πιο κάτω, στα παλιά του τα υποδήματα. Παίρνουμε ένα κύτταρο από ένα άνθρωπο (δότη). Μετά παίρνουμε ένα γυναικείο ωάριο, το αδειάζουμε από όλα τα γενετικά υλικά του, (χρωμοσώματα) έτσι που γίνεται μια απλή δίκη, μέσα στην οποία τοποθετούμε το κύτταρο, με τρόπο ώστε να ξεγελάσουμε το ωάριο, ότι έχει υποστεί μια κανονική γονιμοποίηση και μετά από την ανάπτυξη κάποιων κυττάρων, τοποθετούμε το ωάριο στα γενετικά όργανα μιας γυναίκας και επακολουθεί η επώαση του ωαρίου και ένας κανονικός τοκετός. Το άτομο που παράγεται μ' αυτόν τον τρόπο, όπως καταλαβαίνετε, δεν προέρχεται από την πανάρχαια τεχνική της φύσης, που απαιτεί την σύμπραξη ή την συνένωση, δυο φυσικών καταστάσεων του άρρενος και του θήλεως, αλλά από ένα και μόνο άνθρωπο (δότη), αλλά κι εδώ όχι από την γενετική διαδικασία (σπερματοζωάριο-ωάριο) αλλά από ένα μέρος του όλου, δηλαδή μόνο από ένα κύτταρο (απειροελάχιστο μέρος του όλου), το οποίο όμως, όπως αποδείχτηκε πειραματικά

παντος και η γνώση του μέρους για το όλο, προσεγγίζονταν φιλοσοφικά ή θρησκευτικά ή και μαθηματικά. Είναι μια πλευρά που δεν εξετάσαμε. Ο νεοπλατωνικός Ιάμβλιχος, για τον οποίο μιλήσαμε και πιο πάνω, μέσα στα άλλα συγγράμματα που μας άφησε, μας άφησε κι ένα που επιγράφεται τα "Θεολογούμενα της Αριθμητικής" που εκδόθηκε με επιμελητή τον DE FALCO στην Λειψία το έτος 1922³⁴⁹. Εκεί γίνεται ανάλυση των αριθμών κι επιχειρείται μια ενδιαφέρουσα τοποθέτηση. Αλλά ας δούμε ένα μικρό απόσπασμα από τον Ιάμβλιχο:

*"Η μονάς είναι η πρώτη αιτία των αριθμών, μη έχουσα ουδεμίαν τοποθέτησιν (θέσιν) λέγεται δε μονάς από το ρήμα "μένειν" Και όντως η μονάδα διαφυλάσσει την ιδίαν μορφήν του αριθμού με τον οποίον πολλαπλασιάζεται: π.χ. άπαξ ο τρία ίσον τρία, άπαξ ο τέσσαρα ίσον τέσσαρα. Ιδού λοιπόν, που η μονάς, αφού πολλαπλασιάσθη με αυτούς, διεφύλαξεν την ιδίαν μορφήν και δεν εδημιούργησεν άλλον αριθμόν. Διότι όλα έχουν διαταχθή και τακτοποιηθή υπό της μονάδος, η οποία περιέχει όλα τα πρόσωπα δυνάμει. Διότι αυτή περιέχει και αν όχι ακόμη ενεργεία, αλλ' όμως σπέρματι όλας τας αναλογίας μεταξύ όλων των αριθμών και μάλιστα εκείνας εντός της δυάδος, εφ' όσον είναι και αρτία και περιττή και αρτιοπέριττος.."*³⁵⁰

Βέβαια, όπως θα αντιλαμβάνεστε το κεφάλαιο αυτό είχε γραφτεί, όταν έκανε την θυελλώδη εμφανισή της η Ντόλλυ και μάλιστα πριν από τα μέσα του 1996, αλλά χρησιμοποίησα την δυνατότητα που παρέχουν τα PC για την παρεμβολή κειμένων και τα τοιαύτα που τάχουμε ξαναπει και θα τα ξαναπούμε. Για όλα αυτά παραπέμπω στην σχετική υποσημείωσή μου, αλλά δεν μπορώ εδώ παρά να πω και λίγα πράγματα πάνω στην σκοπιμότητα και την ηθική και κοινωνική διάσταση του γεγονότος. Αυτό το όν το οποίο θα παραχθεί με την μέθοδο της κλωνοποίησης στα σίγουρα θα είναι ένα προϊόν, παραγμένο από μια υπέρβαση των κανόνων της φύσης. Μα είναι κακό αυτό θα πει κάποιος, φανατικός επιστήμονας ας πούμε, θα απαντήσω ξε-

κάθαρα ότι αυτό είναι πολύ κακό. Όσες φορές ο άνθρωπος θέλησε να ξεγελάσει ή και να εκβιάσει την φύση, εισέπραξε φοβερό τίμημα των πράξεων αυτών. **Η φύσις κρύπτεσθαι φιλεί.** Είναι ένα Ηρακλειτικό απόσπασμα που το αντιμετωπίσαμε πολλές φορές και θα το αντιμετωπίσουμε και πιο κάτω. Στον προβληματισμό που αντιμετωπίζουμε εδώ, προσπαθήστε να καταλάβετε τι σημαίνει αυτό το απόσπασμα. Σημαίνει ότι η φύση μπορεί να μας δώσει την εντύπωση ότι την ξεγελάμε ή ότι την εκβιάζουμε, για να πάρουμε κάποια ωφελήματα, αλλά τα πράγματα δεν είναι καθόλου έτσι, όπως μαρτυρούν οι σχετικές ανθρώπινες εμπειρίες, και τα δυσμενή αποτελέσματα απ' αυτή την συμπεριφορά μας, που στις μέρες μας έχουν πληθύνει πολύ ανησυχητικά. Αυτό ας το έχουν υπ' όψη τους οι επίδοξοι μελλοντικοί Φρανγκενστάιν, αν ο αφορήτος εγωϊσμός, τους επιτρέπει ακόμη να σκέφτονται ελεύθερα.

Εκείνο το οποίο θέλω να επισημάνω εδώ, είναι ότι όπως πιστεύω εγώ, η κλωνοποίηση δεν πρόκειται να χρησιμοποιηθεί για την απόκτηση τέκνων από άτεκνα ζευγάρια, όπως δήθεν ισχυρίζονται οι υπέρμαχοι της μεθόδου αυτής, μια και για τα ζευγάρια αυτά, υπάρχουν πολλές άλλες λύσεις για το πρόβλημά τους, αλλά, δυστυχώς, για την εξυπηρέτηση πλούσιων πελατών, στις ανάγκες τους για ανεκτά μοσχεύματα !

Πάντως εδώ θα επιχειρήσω να κάνω μια πρόβλεψη. Το κύτταρο του δότη, θα γνωρίζει μόνο τις συνθήκες του όλου κατά τον χρόνο της σύλληψης του δότη ή θα γνωρίζει και συνεπώς θα αναπαράγει, τις συνθήκες εκείνες που συνθέτουν το όλο κατά τον χρόνο λήψης του κυττάρου; Αν έτσι είναι τα πράγματα, που εγώ φρονώ ότι είναι έτσι, τότε θα υπάρξει μια τραγική διάψευση των μεγιστάνων του πλούτου που θα επενδύσουν και σ' αυτά τα "πρωτοπορει-ακά" προγράμματα της επιστήμης, για να έχουν στην "αυλή τους κλώνων" τους, όντα έτοιμα να σφαγιασθούν, όπως μια κόττα ας πούμε, για να τους πάρουν ζωτικά όργανα για μεταμόσχευση. Πραγματικά είναι πολύ πιθανό τα όντα αυτά έχοντας την δυνατότητα να αναπαράγουν το όλο, να μη διαφέρουν και πολύ από την κατάσταση υγείας του δότη, κατά τον χρόνο λήψης του κυττάρου, αλλά και πέρα απ'

³⁴⁹ Καίτοι αμφισβητείται η γνησιότητά του.

³⁵⁰ Ιάμβλιχου τα "Θεολογούμενα της Αριθμητικής".

αυτό να έχουν εν δυνάμει, όλες τις αρνητικές πληροφορίες που προσδιορίζουν την εξέλιξη της υγείας του δότη. Είναι μια σκέψη που θα πρέπει ίσως να απασχολήσει τους μελλοντικούς χρήστες των οργάνων των κλώνων.³⁵¹

Βέβαια το μεγάλο ερωτηματικό δεν βρίσκεται σε όλα αυτά, αλλά στο βασικό πρόβλημα ότι η φύση, αυτή που αγαπά να κρύβεται, δεν ξέρουμε καν πως πορίζεται και πως μεταλλάσσει τα γενετικά υλικά. Τώρα βέβαια βρισκόμαστε μπροστά στην αυταπάτη της δήθεν βεβαιότητας πάνω στα θέματα αυτά, όπως ακριβώς οι επιστήμονες του ορθολογισμού του 19ου αιώνα πίστευαν ότι βρίσκονταν τόσο κοντά στην αποκάλυψη της πάσας αλήθειας. Ας είναι όμως, ας πούμε ότι φτάσαμε εκεί που πιστεύουμε ότι είμαστε, στο θέμα της μοριακής βιολογίας. Ε, και λοιπόν, ξέρουμε πως και με ποιο τρόπο η φύση πορίζεται και χειρίζεται τα άλλα υλικά, αυτά που συνθέτουν την άλλη όψη του ανθρώπινου όντος, δηλαδή τα ψυχικά υλικά. Όποιος βέβαια δεν πιστεύει στην ύπαρξη ψυχής, "πέρα πηγαίνει στην τιμή και την πεποίθησή του", όπως μας λέγει ο ποιητής.³⁵² Αλλά γι' αυτούς που πιστεύουν στην ύπαρξη και γιατί όχι και στην αθανασία της ανθρώπινης ψυχής και είναι οι πιο πολλοί, τότε ποιος θα είναι ο ψυχισμός των κλώνων! Ένα μεγάλο ερώτημα που δεν νομίζω ότι εδώ μπορώ να επεκτείνω την έρευνά του, γιατί είναι έξω από τα πλαίσια αυτού του βιβλίου.

Αλλά ας φύγουμε από την Ντόλλυ και την κλωνοποίηση κι ας πάμε στην σύγχρονη επιστήμη που αφορά το Σύμπαν. "ΕΝΑ ΣΗΜΑΝΤΙΚΟ ερώτημα στην κοσμολογία είναι η αιτία της σχεδόν πλήρους ομοιογένειας του σύμ-

³⁵¹ Αυτά είχαν γραφτεί πριν από 2, 1/2 περίπου χρόνια, πριν την έκδοση του βιβλίου. Τώρα, χωρίς να κάνω κι εγώ τον προφήτη, τα μαντάτα που έρχονται από όλα τα μέσα μαζικής ενημέρωσης, πιστοποιούν το γεγονός ότι η Ντόλλυ παρουσιάζει φαινόμενα πρόωρης γήρανσης. Αυτό, κατά την άποψή μου πάντα, σημαίνει ότι η Ντόλλυ, εμφανίζει την ηλικία του δότη και κατά την άποψή μου, και την παθολογία του οργανισμού του δότη.

³⁵² Βλ. Κ. Καβάφη CHE FECE.....IL GRAN RIFIUTO το οποίο παραθέτω πιο κάτω.

παντος. Στη συνήθη διαστολή του big bang, η ομοιομορφία αυτή είναι αινιγματική. Δισεκατομμύρια χρόνια πριν, δυο γαλαξίες σε αντιδιαμετρικές θέσεις στον ουρανό άρχισαν να εκπέμπουν φως. Αν και το σύμπαν διαστελλόταν, το φως κατάφερε τελικά να φτάσει στο γαλαξία μας. Τα ανθρώπινα όντα που παρατηρούσαν τους γαλαξίες αυτούς, μέσα από τα τηλεσκόπιά τους πρόσεξαν ότι έμοιαζαν πολύ μεταξύ τους. Ωστόσο, το φως από κάθε έναν απ' αυτούς δεν είχε φτάσει ακόμη στον άλλο. Πως λοιπόν μπόρεσαν αυτοί, χωρίς να δουν ο ένας τον άλλο, να γίνουν τόσο όμοιοι."³⁵³

Καταλαβαίνετε λοιπόν ότι και στον μακρόκοσμο τα ίδια συμβαίνουν όπως και στον μικρόκοσμο. Κι εκεί, το μέρος της αστρικής ύλης, ξέρει και μετά από δισεκατομμύρια χρόνια την καταγωγή του και αναπαράγει πάντα το όλο. Η ομοιότητα των γαλαξιών, στηρίζεται στην γνώση που έχει το μέρος για το όλο και την δύναμη που έχει να το αναπαράγει συνεχώς.

Μη μου πείτε λοιπόν ότι είχε άδικο ο Ηράκλειτος όταν είπε: και εκ πάντων εν και εξ ενός τα πάντα.

"*Ποταμός γαρ ούκ έστιν δις τω αυτώ καθ' Ηράκλειτον ουδέ θνητής ουσίας δις άψασθαι κατά εξιν (της αυτής) αλλ' οξύτητι και τάχει της μεταβολής σκίδνησι³⁵⁴ και πάλιν συνάγει (μάλλον δε ουδέ πάλιν ούδ' ύστερον, αλλ' άμα συνίσταται και απολείπει) και πρόσεισι και άπεισι.*" (απ. 91)

(Στο ίδιο ποτάμι δεν μπορούμε να μπούμε δυο φορές,

³⁵³ Αυτό το κομμάτι το πήρα από την Ελληνική έκδοση του SCIENTIFIC AMERICAN Φεβρουαρίου 1999 σελ. 63 από ένα άρθρο των Martin A.Bucher και David N. Spergel όπου παρατίθεται κι ένα διάγραμμα, που δείχνει την πορεία των δυο αυτών γαλαξιών που ξεκινούν από την επαφή τους εκεί κοντά στην μεγάλη έκρηξη και την πορεία τους για μερικά δισεκατομμύρια χρόνια..

³⁵⁴ Σκίδνησι από το ρήμα σκεδάννυμι, που σημαίνει διασκορπίζω προς κάθε κατεύθυνση. Πάνω στην ερμηνεία του σκίδνησι και του σκεδάννυμι, παραπέμπω τον αναγνώστη στα λεξικά της Αρχαίας Ελληνικής γλώσσας του Ι.Δ. Σταματάκου και των Liddell-Scott.

κατά τον Ηράκλειτο, ούτε ν' αγγίξουμε δυο φορές την ίδια θνητή ουσία γιατί με την δύναμη και την ταχύτητα της μεταβολής σκορπίζει και πάλι μαζεύει (και μάλιστα όχι απλά πάλι, ούτε πιο ύστερα, αλλά ταυτόχρονα δημιουργείται και χάνεται και πλησιάζει και απομακρύνεται.)

Η επιλογή του ποταμού από τον Ηράκλειτο, είναι συμβολική και μη νομίζει κανείς ότι ο Ηράκλειτος εδώ προσπάθησε να περιγράψει τους κανόνες της ροής των υδάτων του ποταμού. Ο Πλάτωνας στον Κρατύλο παρατηρεί ότι ο Ηράκλειτος χρησιμοποίησε την εικόνα του ποταμού για να εκφράσει συμβολικά την άποψή του ότι τα πράγματα ρέουν συνεχώς.

Ο Ηράκλειτος στο απόσπασμα αυτό, μιλάει για τις γενικές συνθήκες και τους κανόνες που ρυθμίζουν την αέναη κίνηση σε όλα τα επίπεδα. Τούτο προκύπτει αβίαστα από το σύνολο των αποσπασμάτων και πιο πολύ απ' τα αποσπάσματα που μας μιλάνε για την ενότητα του Σύμπαντος.

Εδώ ο Ηράκλειτος παρέχει μια πρωτότυπη σκέψη για τον χωροχρόνο: *"σκίδνησι και πάλιν συνάγει"* αλλά δεν συνάγει πάλι με την έννοια του ύστερα, δηλαδή με την έννοια της διαδρομής του χρόνου, αλλά μας λέγει ότι ταυτόχρονα ***"αλλ' άμα συνίσταται και απολείπει"*** δημιουργείται και χάνεται.

Το απόσπασμα αυτό του Ηράκλειτου, που ερμηνεύεται σαν η μοναδικότητα της κάθε στιγμής στην αέναη κίνηση των πάντων έχει δημιουργήσει πολλά ερωτηματικά, τόσο που ένας σύγχρονος φιλόσοφος, ο Βίτγκενσταϊν χρειάστηκε να το ξαναδιατυπώσει ως εξής:

*"ο κόσμος είναι το σύνολο των γεγονότων και όχι των πραγμάτων"*³⁵⁵

Στον Βίτγκενσταϊν αναφέρεται και ο Stephen Hawking πιο κάτω, κλείνοντας το βιβλίο του με τις εξής φράσεις:

"Ως τον 18ο αιώνα οι φιλόσοφοι θεωρούσαν πεδίο των ερευνών τους το σύνολο των ανθρώπινων γνώσεων, συμπεριλαμβανομένης της φυσικής επιστήμης, και έβεταν

³⁵⁵ ΘΕΟΦ. ΒΕΪΚΟΥ ΟΙ ΠΡΟΣΩΚΡΑΤΙΚΟΙ σελ. 78.

ερωτήματα όπως : "Είχε το Σύμπαν μία αρχή στον χρόνο;" Τον 19ο και τον 20ό αιώνα όμως η φυσική επιστήμη έγινε πολύ πολύπλοκη και μαθηματική για τους φιλόσοφους, όπως και για όλους, εκτός από μερικούς ειδικούς.. Οι φιλόσοφοι περίορισαν το πεδίο των ερευνών τους τόσο πολύ που ο Wittgenstein, ο πιο διάσημος φιλόσοφος του αιώνα μας, έλεγε ότι "ο μόνος σκοπός της φιλοσοφίας είναι η ανάλυση της γλώσσας". Πόση διαφορά από τη μεγάλη παράδοση της φιλοσοφίας από τον Αριστοτέλη ως τον Kant!

Παρ' όλα αυτά, αν ανακαλύψουμε μία πλήρη ενιαία θεωρία σύντομα θα γίνει κατανοητή στις γενικές της αρχές από οποιονδήποτε, όχι μόνο από λίγους φυσικούς. Τότε θα μπορούμε όλοι, φιλόσοφοι, φυσικοί και απλοί άνθρωποι, να συμμετάσχουμε στη συζήτηση του γιατί συμβαίνει να υπάρχει το Σύμπαν και εμείς. Αν βρούμε την απάντηση σε αυτό το ερώτημα θα έχει συντελεστεί ο τελικός θρίαμβος του ανθρώπινου νου - γιατί τότε θα έχουμε γνωρίσει το νου του Θεού."

Ο Ηράκλειτος ήταν, όπως είπαμε, φυσικός και φιλόσοφος. Εδώ, και σε άλλα αποσπάσματα, μας παρέχει ένα μοντέλο πλήρους ενιαίας θεωρίας που οδηγεί στην ουσία του προβλήματος, μακριά απ' την φαινομένη πολυπλοκότητα που δημιούργησε η επιστήμη και που εγκλωβίστηκε μέσα της. Άλλωστε ο Σκοτεινός μας είπε:

"Πολυμαθή νόν έχειν ου διδάσκει" (απ. 81)

Η πολυμάθεια δεν διδάσκει να έχεις μυαλό.

Αυτό έχει την έννοια ότι ο δρόμος για την αληθινή γνώση, δεν περνάει αναγκαία από την πολυμάθεια, δηλαδή την γνώση των ανθρώπινων πραγμάτων, που αποτελούν μια διαθλασμένη πολυπλοκότητα στην ύλη, απλών κατ' ουσίαν πραγμάτων.

Ο Ηράκλειτος, με την σκέψη του, μας προτείνει αυτό το ξανασμίξιμο της φιλοσοφίας και της επιστήμης και μας δίνει μια άλλη αντίληψη του χωροχρόνου, μας δίνει το διφυή χαρακτήρα της κάθε χωροχρονικής στιγμής *"σκίδνησι και συνάγει"* αλλά την ώρα που σκορπίζει και την ίδια ώρα συνάγει, μας λέγει λοιπόν ότι ταυτόχρονα. ***"αλλ' άμα συνίσταται και απολείπει"*** δημιουργείται και χάνεται.

Κατά συνέπεια ο Ηράκλειτος εισφέρει μια άλλη αν-

τίληψη του χρόνου, μια, θα μπορούσαμε να πούμε, ταυτόχρονη ύπαρξη πολλαπλών συμβάντων και μια που ο χρόνος δεν είναι κατά κανένα τρόπο, ανεξάρτητος από το χώρο, θα συμπλήρωνα λίγο την πρόταση του Βιτγκενστάιν ως εξής:

*"ο κόσμος είναι το σύνολο των γεγονότων και πραγμάτων"*³⁵⁶

Αυτή είναι μια αντίληψη που πάει λίγο πιο μακριά απ' τις αντιλήψεις του Χρόνου, όπως μας παραδίδονται από την κλασσική φυσική αλλά ακόμη και σήμερα, από την καθιερωμένη κβαντική φυσική.

Εδώ μιλάμε για παράλληλη ύπαρξη γεγονότων και συμβάντων, σε μια και μόνη χωροχρονική στιγμή, με την πεπερασμένη ανθρώπινη αντίληψη του χωροχρόνου.

Βέβαια η θεωρία των πολλών παράλληλων κόσμων, ή η θεωρία της παράλληλης ύπαρξης σωματιδίων και αντισωματιδίων, φαίνεται σα να πλησιάζουν πολύ την Ηρακλειτική σκέψη.

Τα προβλήματα που γεννήθηκαν από την κβαντομηχανική και πονοκεφάλιασαν την επιστήμη γενικά, κατά την προσωπική μου άποψη, δεν είναι η αμφισβήτηση της αιτιοκρατίας στη φυσική. Είναι η ανεξήγητη και περίεργη αμηχανία των επιστημόνων να προσχωρήσουν σε μια άλλη "λογική αντίληψη των πραγμάτων". Ειδικά η ατομική επιστήμη και η κβαντομηχανική, κορδώθηκαν και κορδώνονται ακόμη ότι έσπασαν και ξεπέρασαν τα όρια του Αριστοτέλη και του Νεύτωνα κι ότι έφεραν επανάσταση στην φυσική, μ' όλα τα επακόλουθα σ' όλες τις άλλες επιστήμες. Κι αυτό είναι αληθινό πέρα για πέρα. Τότε που είναι το πρόβλημα; Το πρόβλημα είναι ότι ακόμη αυτοί οι ρηξικέλευθοι και πρωτοπόροι επιστήμονες, είναι δέσμιοι της σκέψης του Αριστοτέλη και του Νεύτωνα.

Ναι ακούγεται παράξενα, μα έτσι είναι. Δεν μπορείς να επιχειρείς να υπερβείς το επίπεδο της ύλης και να ζητάς Αριστοτελικές και Νευτώνειες αποδείξεις στα πειράματά σου. Ο Stephen Hawking εισφέρει μια παρεμφερή θέση.³⁵⁷

³⁵⁶ ΘΕΟΦ. ΒΕΪΚΟΥ ΟΙ ΠΡΟΣΩΚΡΑΤΙΚΟΙ σελ. 78

Οι αρχαίοι Έλληνες Ατομικοί με κορυφαίο τον Δημόκριτο τον Αβδηρίτη, είπαν ότι η ύλη δεν μπορεί να τμηθεί πέραν κάποιου ορίου (ά-τομον).

Ας δούμε πως περιγράφει τα γεγονότα αυτά ένας σπουδαίος σύγχρονος επιστήμονας:

*"Ο Αριστοτέλης πίστευε επίσης ότι η ύλη είναι συνεχής, ότι θα μπορούσαμε δηλαδή να την διαιρέσουμε σε συνεχώς μικρότερα κομμάτια χωρίς κανένα όριο. Έτσι δεν θα συναντούσαμε ποτέ έναν "κόκκο" ύλης που θα ήταν αδύνατο να διαιρεθεί σε μικρότερους "κόκκους". Μερικοί Έλληνες φιλόσοφοι όμως, όπως ο Δημόκριτος, υποστήριζαν ότι η ύλη δεν είναι συνεχής αλλά "κοκκώδης", αποτελείται δηλαδή από ένα μεγάλο πλήθος "ατόμων" διαφόρων ειδών. (Η λέξη άτομο σημαίνει ακριβώς αυτό που δεν είναι δυνατό να τμηθεί)"*³⁵⁸

Η διάσπαση του μη δυνάμενου να τμηθεί μορίου της

³⁵⁷ "Η αρχή της απροσδιοριστίας της κβαντικής μηχανικής συνεπάγεται ότι ορισμένες ποσότητες, όπως η θέση και η ταχύτητα ενός σωματιδίου δεν είναι δυνατό να προσδιοριστούν και οι δύο με απόλυτη ακρίβεια. Η κβαντική μηχανική αντιμετωπίζει αυτή την κατάσταση με μια ομάδα κβαντικών θεωριών όπου τα σωματίδια δεν έχουν σαφώς προσδιοσμένες θέσεις και ταχύτητες αλλά αντιπροσωπεύονται από ένα κύμα. Οι κβαντικές θεωρίες είναι ντετερμινιστικές με την έννοια ότι περιέχουν νόμους για την εξέλιξη του κύματος με την πάροδο του χρόνου. Έτσι αν κάποιος γνωρίζει την μορφή του κύματος σε μια χρονική στιγμή, μπορεί να την υπολογίσει σε οποιαδήποτε άλλη. Το απρόβλεπτο, τυχαίο στοιχείο εμφανίζεται μόνον όταν προσπαθούμε να ερμηνεύσουμε το κύμα με όρους θέσεων και ταχυτήτων σωματιδίων. Αλλά αυτό μπορεί να είναι δικό μας λάθος. Μπορεί να μην υπάρχουν θέσεις και ταχύτητες σωματιδίων αλλά μόνον κύματα. Προσπαθούμε να προσαρμόσουμε τα κύματα στις ιδέες των θέσεων και ταχυτήτων σωματιδίων που έχουμε διαμορφώσει από την κλασσική μηχανική. Η αδυναμία να το πετύχουμε αυτό είναι η αιτία της φαινομενικής αδυναμίας πρόβλεψης. Stephen Hawking ΤΟ ΧΡΟΝΙΚΟ ΤΟΥ ΧΡΟΝΟΥ σελ 252.

³⁵⁸ Stephen Hawking ΤΟ ΧΡΟΝΙΚΟ ΤΟΥ ΧΡΟΝΟΥ σελ.104.

ύλης (ατόμου) ισοδυναμεί με έξοδο απ' το πεδίο της ύλης.

Τα υποατομικά σωματίδια, βρίσκονται στο μεταίχμιο των δυο διαφορετικών κόσμων και μη περιμένετε εύκολα να καταλάβουμε την μη ντετερμινιστική συμπεριφορά τους.

"Βλέπουμε δηλαδή ότι τα άτομα ή τα μόρια συμπεριφέρονται όπως τα φαντάστηκαν οι Έλληνες ατομιστές. Δηλαδή σαν συμπαγείς και αδιαίρετοι κόκκοι ύλης. Και όμως, τώρα ξέρουμε πολύ καλά ότι το άτομο ούτε συμπαγές ούτε αδιαίρετο είναι. Θάλεγε μάλιστα κανείς ότι είναι το πιο εύθραυστο και ντελικάτο δημιουργήμα της φύσης. Μερικά ηλεκτρόνια, που συγκρατούνται γύρω από τον πυρήνα με δυνάμεις "εξ αποστάσεως". Ούτε μαγικά ραβδάκια σαν αυτά που χρησιμοποιούμε στα χημικά μοντέλα, ούτε μυστηριώδεις κολλητικές ουσίες ούτε τίποτε. Μόνο τα ηλεκτρόνια, ο πυρήνας και το κενό. Πως είναι δυνατόν να παραμένει ευσταθές και αμετάβλητο αυτό το κατασκευασμα; Ξέροντας μάλιστα ότι υφίσταται δισεκατομμύρια αλληπάλληλες κρούσεις στο δευτερόλεπτο; όμως, εκτός από την σταθερότητα, υπάρχει και το εξίσου μυστηριώδες πρόβλημα των όμοιων ατόμων. Όλα τα άτομα ενός στοιχείου, οπουδήποτε στο σύμπαν και αν βρίσκονται είναι ακριβώς τα ίδια. Καμμία φυσική μέτρηση δεν μπορεί να ξεχωρίσει το ένα από το άλλο.³⁵⁹ Αυτό δεν θάχαμε καμμία δυσκολία να το καταλάβουμε αν τα άτομα ήταν πραγματικά "ά-τομα" άρα και "εξαιρετέα από την αλλαγή και την φθορά", όπως λέγει ο Επίκουρος. Όμως δεν είναι. Τα άτομα διασπώνται και ανασυντίθενται. Καταστρέφονται και αναδημιουργούνται. Και παρ' όλα αυτά ξαναβγαίνουν τα ίδια. Αν διασπασετε ένα άτομο οξυγόνου, στα ηλεκτρόνια και τον πυρήνα του, και τα αφήσετε να ξαναενωθούν, το νέο άτομο που θα βγει θάναι απaráλλαχτο με το παλιό."

Τα πιο πάνω τα λέγει ένας σύγχρονος Έλληνας φυσικός. Ο Στέφανος Τραχανάς.³⁶⁰ Ας δούμε λίγο αυτά που

³⁵⁹ Μήπως σας θυμίζει τίποτε αυτό; Μήπως σας θυμίζει την αρχή της ενότητας του σύμπαντος, την οποία έχουμε αναπτύξει στο κεφάλαιο "ΤΑ ΚΛΕΙΔΙΑ", αλλά και σε άλλα σημεία του βιβλίου αυτού;

³⁶⁰ Στέφανου Τραχανά ΚΒΑΝΤΟΜΗΧΑΝΙΚΗ 1 Πανεπιστη-

μας λέγει. Αυτό το κομμάτι μας δίνει δυο παραμέτρους. Τη σαστισμένη απορία της σύγχρονης επιστήμης μπροστά στην ασθενική υφή αλλά και την στερεότητα και την καταπληκτική ομοιομορφία του ατόμου και την γλαφυρή περιγραφή της τάσης των "υποπροϊόντων" του ατόμου να ξαναφτιάξουν το άτομο που θα είναι ίδιο και απaráλλαχτο με το πρώτο.

Και ο Τραχανάς μας μιλάει για διάσπαση αλλά, όμως κανείς σύγχρονος φυσικός, δεν μας βεβαιώνει ότι αυτό που προκύπτει από τη διάσπαση είναι ύλη, με την έννοια που την αντιλαμβανόμασταν πριν απ' την ατομική επιστήμη.

Τα σωματίδια έχουν στοιχειώδη μάζα και μερικά δεν έχουν καθόλου αρχική μάζα, σε σημείο να καταρρέει η βασική εξίσωση της σχετικότητας του Αϊνστάιν που προϋποθέτει μάζα.³⁶¹

Δεν θα διαφωνήσουμε σ' αυτά τώρα. Ας δούμε αν το προϊόν της διάσπασης του ατόμου παράγει αποτέλεσμα που να συμπεριφέρεται σύμφωνα με τους κανόνες της γνωστής ύλης.

Ε, σ' αυτό το ερώτημα όλοι θα απαντήσουν ΟΧΙ. Αυτό άλλωστε είναι το βασικό πρόβλημα της κβαντομηχανικής, όπως συνοπτικά το έχω εκθέσει εδώ.

Το υποατομικό σωματίδιο αντιλαμβάνεται την παρουσία του παρατηρητή σε κάθε μέτρηση, αλλάζει συμπεριφορά και ταυτόχρονα μεταδίδει την πληροφορία και στα υπόλοιπα, χωρίς εμείς να ξέρουμε πως, και σε κάθε ευκαιρία επιχειρεί να ξαναφτιάξει το άτομο, να ξανακλείσει την τρύπα δηλαδή. Μα ποια τρύπα; Απλά την τρύπα του παρατηρητή. Το άτομο, είναι στον μικρόκοσμο, το απώτερο όριο της ύλης. Είναι σαν να πούμε το πέπλο της Ίσιδας που διαχωρίζει απαγορευτικά τους κόσμους.

Μας λέγει ο Ηράκλειτος στο απόσπασμα 123 "φύσις

μακές Εκδόσεις Κρήτης 1989.

³⁶¹ Η βασική εξίσωση της θεωρίας της σχετικότητας του Αϊνστάιν είναι $E=Mc^2$, όπου E = Ενέργεια, M = μάζα και C = Χρόνος. Έτσι λοιπόν εδώ βλέπουμε πως ο Αϊνστάιν, μιλάει πάντα για εξισώσεις που έχουν σαν ένα απ' τους όρους τους την μάζα.

δε κρύπτεσθαι φιλεί' η φύση λοιπόν αγαπάει να κρύβεται.

Έτσι τα υποατομικά σωματίδια, "ευκαιρίας δοθείσης" ξαναγεννώνονται και δημιουργούν το διασπασμένο άτομο, ξανακλείνοντας την τρύπα, και γενικά συμπεριφέρονται σαν ενοχλημένα από την παρουσία μας, σαν να μας λένε, ε αρκετά είδατε, δεν μπορείτε να καταλάβετε τίποτε περισσότερο αν δεν έχετε την κλειδα εισόδου.

Η ατομική επιστήμη νόμιζε ότι πέτυχε να καταφέρει δεινό πλήγμα στις θεωρίες του Αβδηρίτη, αφού πέτυχε να τηρήσει εκείνο που αυτός έλεγε μη δυνάμενο να τηρεί (άτομο) και με το δίκιο της. Δεν μπόρεσε όμως να καταλάβει το ειδικό βάρος αυτής της διάσπασης και την λαίλαπα που ερχόταν στην επιστήμη με την μορφή της κβαντομηχανικής, έτσι που ο Αβδηρίτης να σαρκάζει με την πλήρη επιβεβαίωση της θεωρίας του απ' την κβαντομηχανική, αφού η πέραν του ατόμου ύλη μοιάζει πολύ αλλόκοτη και ανεξήγητη, με τους κανόνες που διέπουν την άλλη ύλη.

Ο Αϊνστάιν είχε δίκιο όταν έλεγε ότι ο Θεός δεν παίζει ζάρια, γιατί και για τον Ηράκλειτο αυτός που ρυθμίζει τα πάντα είναι ο Λόγος κι αυτός είναι κατ' εξοχήν ντετερμινιστικός. Αλλά ο Ηράκλειτος είχε σαφή επίγνωση ότι ο κόσμος είναι δομημένος σε διάφορα επίπεδα και γι' αυτό ο μεγάλος ντετερμινιστής, μας είπε ότι και το ζων και το τεθνηκός είναι το ίδιο, πράγμα που ακούγεται έντονα αντιντετερμινιστικό, όπως και η συμπεριφορά των υποατομικών σωματιδίων.

Ο Αϊνστάιν, όπως και πολλοί επιστήμονες, που αρνούνται να προσχωρήσουν σε θεωρήσεις και θέσεις που εξ ορισμού θεωρούνται μεταφυσικές, δεν μπόρεσε να διακρίνει τη διαφορά και προσπάθησε να επιλύσει το πρόβλημα με την τρέχουσα επιστημονική άποψη, γι' αυτό και απέτυχε.

Ο Stephen Hawking είπε ότι ο Θεός "όχι μόνο παίζει ζάρια, αλλά τα ρίχνει εκεί που εμείς δεν μπορούμε να τα δούμε"³⁶² Δεν ξέρω πως τεκμηριώνει ο ίδιος αυτή την άποψη, αλλά νομίζω πως είναι μια ευφυής και διπλωματική απάντηση στα προβλήματα που παρουσιάστηκαν με την κ-

βαντομηχανική.

Ο Θεός παίζει ζάρια αλλά τα ρίχνει εκεί που εμείς δεν μπορούμε να δούμε. Εδώ υποδηλώνεται η αδυναμία του παρατηρητή να κατανοήσει τα παρατηρούμενα γιατί δεν μπορεί να δει τα ζάρια εκεί που τα ρίχνει ο Θεός, έξω δηλαδή απ' το πεδίο της ανθρώπινης παρατήρησης.

Με λίγα λόγια, δεν μπορούμε εμείς σ' αυτό το επίπεδο, να δούμε που ρίχνει τα ζάρια ο Θεός. Εδώ ο Hawking θίγει το βασικό πρόβλημα της κβαντομηχανικής, το πρόβλημα του παρατηρητή και της εγγενούς αδυναμίας του να κατανοήσει τα γεγονότα κατά τρόπο ορθολογιστικό.

Όμως, αν δεν μπορούμε να δούμε που ρίχνει τα ζάρια ο Θεός, δεν ξέρουμε ούτε εάν τα ρίχνει τυχαία ή με κανόνες, ούτε καν αν ρίχνει ζάρια. Αυτό μας λέγει η απλή λογική των πραγμάτων, στο επίπεδο της ανθρώπινης κατανόησης.

Πάντως η τοποθέτηση αυτή του Hawking, μπορεί να θεωρηθεί ότι σηματοδοτεί την αδυναμία του ανθρώπου να καταλάβει τα θεία πράγματα, ή τουλάχιστον δεν μπορεί να καταλάβει ακόμη αυτά τα πράγματα.

Ο Ηράκλειτος πάνω στο θέμα αυτό εισφέρει δυο καταληκτικά αποσπάσματα:

"Ἦθος γὰρ ἀνθρώπειον μὲν οὐκ ἔχει γνώμας, θεῖον δὲ ἔχει." (απ. 78)

Το ανθρώπινο είδος ³⁶³ δεν κατέχει την (αληθινή) γνώση, αλλά το θείο την έχει.

τῶ μὲν θεῷ καλὰ πάντα καὶ ἀγαθὰ καὶ δίκαια ἀνθρώποι δὲ ἄ μὲν ἀδίκᾳ υπεὶλήφασιν ἃ δὲ δίκαια." (απ. 102)

Για το Θεό όλα τα πράγματα είναι καλά, αγαθά και δίκαια, αλλά οι άνθρωποι, άλλα πράγματα τα θεωρούν άδικα και άλλα δίκαια.

Μ' αυτά τα αποσπάσματα θ' ασχοληθούμε πιο διεξοδικά στη συνέχεια.

³⁶³ Πολλοί το "Ἦθος" το μεταφράζουν "όν". Προτίμησα το "είδος" στηριζόμενος στην 4η ερμηνεία που παρέχει το Μεγάλο Λεξικό της Ελληνικής Γλώσσας των Liddell-Scott, όπου το ἦθος, επί πραγμάτων, έχει την έννοια φύσις, είδος. Μια εξίσου καλή απόδοση θα ήταν και "η ανθρώπινη φύση"

³⁶² Paul Davies ΘΕΟΣ ΚΑΙ ΜΟΝΤΕΡΝΑ ΦΥΣΙΚΗ, σελίς 81 υποσημείωση μεταφραστού.

Εδώ μπορούμε να πούμε απλά, ότι ο Ηράκλειτος; μας υπενθυμίζει την διαφορετική αντίληψη και τη γνώση του Θεού, από τον άνθρωπο, για τα ίδια πράγματα. Είναι μια μικρή απάντηση στη θέση ότι ο Θεός ρίχνει τα ζάρια εκεί που δεν μπορούμε εμείς να τα δούμε.

Ναι δεν μπορούμε να δούμε τα ζάρια εκεί που τα ρίχνει ο Θεός, γιατί όπως μας εξηγεί στα τελευταία αυτά αποσπάσματα ο Ηράκλειτος, ο Θεός έχει άλλη αντίληψη των πραγμάτων, διαφορετική από την ανθρώπινη αντίληψη. Βέβαια εδώ μην εννοήσετε ένα προσωποποιημένο Θεό, όπως κάνουν το λάθος οι φανατικοί όλων των θρησκειών.

Να εννοήσετε τον Θεό σαν Λόγο, στην δυαδική του μορφή, και αιτία των πάντων, που είναι η αιτία του κάθε τι και που ενυπάρχει στο κάθε τι και που διαπερνά το κάθε τι και στη συνέχεια τον Θεό και Λόγο στην εκδήλωση, στην τριαδική του μορφή. Μα, μπορεί ν' αναρωτηθείτε, και στα υπατομικά σωματίδια; Ναι και σ' αυτά, για να μην απαντήσω προπαντός σ' αυτά που αποτελούν τις στοιχειώδεις καταστάσεις της παχυλής ύλης.³⁶⁴

Ο Στέφανος Τραχανάς στο πιο πάνω βιβλίο του, εισφέρει ένα συναρπαστικό κομμάτι: *"Η κβάντωση και η ατομική σταθερότητα δεν είναι παρά δυο όψεις του ίδιου νομίσματος. Στο εξής λοιπόν όταν ακούτε κβάντωση πρέπει να σας ανακαλείται αυτόματα η έννοια της σταθερότητας. Κι αν επιμένω τόσο πολύ σ' αυτό το σημείο είναι γιατί πιστεύω ότι αποτελεί το κλειδί για την κατανόηση των κβαντικών "μυστηρίων". Όπως θα δούμε αργότερα, η Κβαντομηχανική απαιτεί μια τόσο ριζική ρήξη με τις*

³⁶⁴ Και πιο πάνω έχω αναφερθεί με την έκφραση παχυλή ύλη και νομίζω πως εδώ πρέπει να δώσω μια εξήγηση. Παχυλή ύλη είναι η χοντρότερη μορφή ύλης. Είναι ο υλικός κόσμος ο οποίος γίνεται αντιληπτός από τις τέσσερις αισθήσεις. Ο απτός και ορατός κόσμος. Οι σκέψεις, τα όνειρα, βρίσκονται σε μια κατάσταση λεπτότερης ύλης.

Ακόμη και η ψυχή είναι μια κατάσταση λεπτότερης ύλης. Γι' αυτό όταν μιλάμε για παχυλή, χονδρή, ύλη, εννοούμε το απτό και ορατό Σύμπαν.

κλασσικές μας προκαταλήψεις, ώστε δεν είμαστε σε θέση να καταλάβουμε την αναγκαιότητά της μ' ένα εντελώς άμεσο τρόπο, βασισμένο, όχι μόνο στα εργαστηριακά αποτελέσματα αλλά και στα δεδομένα της κοινής εμπειρίας, τότε δεν πρόκειται ποτέ να αποβάλλει τον μυστηριώδη χαρακτήρα της. Αν όμως πειστείτε ότι οι κβαντικοί νόμοι είναι απόλυτα αναγκαίοι για την δομή του κόσμου μας, τότε θα δείτε σιγά-σιγά ότι θα σας φαίνονται απόλυτα φυσιολογικοί αν όχι και αυτονόητοι. Ταυτόχρονα θα εθιστείτε σε μια άλλη αντίληψη που δεν αρκείται μόνο στην παθητική αποδοχή των φυσικών νόμων, αλλά αναρωτιέται και για την αναγκαιότητα που τους επιβάλλει. (Εδώ ο συγγραφέας παραθέτει μια υποσημείωση που έχει έτσι: **Γι' αυτή την αντίληψη της Φυσικής χρωστάω ο ίδιος πάρα πολλά στις συζητήσεις μου με τον φίλο και συνάδελφο Δημήτρη Νανόπουλο. Τον ευχαριστώ και από δω**). Και συνεχίζει: "Γιατί μη ξεχνάτε ότι η φυσική βασίζεται από πολύ παλιά σε μια θρησκευτική σχεδόν πίστη στην οικονομία της Φύσης. Ο Αριστοτέλης π.χ. λέγει:

"Η Φύση δεν κάνει τίποτε το άσκοπο, τίποτε το περιττό".

και ο Λεύκιππος λίγο παλιότερα:

"Όλα γίνονται από λόγο και ανάγκη".

Είναι πραγματικά θαυμάσιο αυτό το κείμενο και ακουμπάει την φοβερή Ηρακλειτική σκέψη. Αυτή η αντίληψη *"Η κβάντωση και η ατομική σταθερότητα δεν είναι παρά δυο όψεις του ίδιου νομίσματος"* είναι καταλυτικά Ηρακλειτική θέση, όπως αντιλαμβάνεται ο αναγνώστης. Δεν έχει βέβαια ιδιαίτερη σημασία που ο συγγραφέας αναφέρεται σ' ένα νεώτερο απόσπασμα του Λεύκιππου *"Όλα γίνονται από λόγο και ανάγκη"* κι όχι στα κλασικά αποσπάσματα του Ηράκλειτου για τον Λόγο και τον πόλεμο ή την έριδα.

"το αντίξουν συμφέρον και εκ των διαφερόντων καλλίστην αρμονίαν και πάντα κατ' έριν γίνεσθαι." απ. 8

τα αντίθετα ταιριάζουν και από αυτά που διαφέρουν προέρχεται η τέλεια αρμονία και τα πάντα γίνονται από την έριδα, την αντίθεση.

(απ. 8. 'Αριστοτ. 'Ηθ. Ν. 1155 β 4)

"ειδέναι δέ χρή τόν πόλεμον εόντα ξυνόν, καί δίκη"

ἔριν, καί γινόμενα πάντα κατ' ἔριν καί χρεών,"

πρέπει δε να γνωρίζουμε ότι ο πόλεμος είναι κοινός και ότι η δικαιοσύνη είναι η έριδα και τα πάντα γίνονται κατά την έριδα και την ανάγκη.

απ. 80. Ωριγ. Κέλσ. 6, 42

Όπως καταλαβαίνετε αυτό το απόσπασμα του Λεύκιππου, διατυπώθηκε πολύ μεταγενέστερα, αφού η γέννηση του Ηράκλειτου απ' αυτή του Λεύκιππου, απέχουν κοντά στον αιώνα περίπου. Αλλά δεν χρειάζεται να είναι κανείς ειδικός, για να καταλάβει ότι μέσα στο λόγο του Λεύκιππου, κυκλοφορεί σε επάρκεια η Ηρακλειτική σκέψη.

Ο Stephen Hawking στο πιο πάνω βιβλίο του, μας λέγει μια τελευταία φράση που την συναντήσαμε πιο πάνω και που έχει έτσι:

"Παρ' όλα αυτά, αν ανακαλύψουμε μία πλήρη ενιαία θεωρία σύντομα θα γίνει κατανοητή στις γενικές της αρχές από οποιονδήποτε, όχι μόνο από λίγους φυσικούς. Τότε θα μπορούμε όλοι, φιλόσοφοι, φυσικοί και απλοί άνθρωποι, να συμμετάσχουμε στη συζήτηση του γιατί συμβαίνει να υπάρχει το Σύμπαν και εμείς. Αν βρούμε την απάντηση σε αυτό το ερώτημα θα έχει συντελεστεί ο τελικός θρίαμβος του ανθρώπινου νου-γιατί τότε θα έχουμε γνωρίσει το νου του Θεού."

Εδώ βλέπουμε μια σημαντική σύμπτωση απόψεων, των δύο επιστημόνων, πάνω στο βασικό πρόβλημα της σύγχρονης επιστήμης, αυτής που έχει μπουχτίσει πια από εξισώσεις και ειδικούς. Αυτό λοιπόν το βασικό πρόβλημα, είναι βαθειά ανθρώπινο και πιο βαθειά φιλοσοφικό, με την έννοια ότι μόνο ο Άνθρωπος, ναι από όλα τα έμβια όντα, μόνος αυτός, προς το παρόν, μπορεί να φιλοσοφεί, αλλά, και να συμπεριφέρεται όπως τα ζώα. Ο Ηράκλειτος είπε:

"ήθος ανθρώπω δαίμων."

το ήθος είναι για τον άνθρωπο ο Θεός του. ³⁶⁵ Απ. 119.

³⁶⁵ Η Ελληνική λέξη Δαίμων, έχει πολλαπλές έννοιες. Σημαίνει Θεός ή Θεά, η θεότητα γενικά, μοίρα, ειμαρμένη, τύχη, πεπρωμένο. Για τις έννοιες του δαίμονα μπορεί ο αναγνώστης να συμβουλευτεί τα λεξικά Ι. ΣΤΑΜΑΤΑΚΟΥ ΛΕΞΙΚΟ ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΑΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΓΛΩΣΣΗΣ και Liddell-Scott, Μεγάλο

Στοβ. 4, 40, 23

Αλλά είπε και:

"αιρεύνται γάρ εν αντί πάντων οι άριστοι, κλέος αέναον θνητών οι δέ πολλοί κεκόρηται όκωσπερ κτήνεα." εκλέγουν αντί πάντων οι άριστοι, την αιώνια δόξα μεταξύ των θνητών, οι πολλοί όμως χορταίνουν κατά κόρον σαν τα κτήνη.

Απ. 29. Κλήμ. Στρωμ. 5, 60

Από τα δυο αυτά αποσπάσματα, του Ηράκλειτου, μπορεί να καταλάβει κανείς την διφυή ανθρώπινη υπόσταση. Αυτή που μετέχει και κοινωνεί το Θείο και ηδονίζεται στη λάσπη, στο νερό.

Ο Lyall Watson το βιβλίο του "Μετά την Υπερφύση" το τελειώνει με μια αξιόλογη φράση: ³⁶⁶

"Κάποτε υπήρχε η μόδα της περιφρόνησης των απόψεων του Ηράκλειτου, επειδή δείχνει φαινομενικά απαισιόδοξος με αποτέλεσμα να τον αποκαλούν "κλαψιάρη φιλόσοφο". Όμως κάτω από το φώς της σύγχρονης φυσικής, οι θέσεις του αποδεικνύονται κάτι περισσότερο από σωστές. Ίσως να φαίνεται υπερβολή η ρήση ότι ακόμη και ο Ήλιος ανανεώνεται κάθε πρωί, αλλά είχε απόλυτο δίκιο σχετικά με την αδιάκοπη ροή της ύλης και τη βεβαιότητα της αλλαγής. Στο απόγειο της σοφίας του μας προειδοποίησε:

"Αν δεν περιμένετε το απρόσμενο

δεν πρόκειται να το βρείτε ποτέ." ³⁶⁷

Εγώ τουλάχιστον, εξακολουθώ να προσμένω."

Εδώ θέλω τελικά να κάνω μια πρόταση στους αδελφούς της κβαντικής επιστήμης. Μήπως πρέπει να διαβά-

Λεξικό της Ελληνικής Γλώσσας, κάτω από τη λέξη.

³⁶⁶ Βλ. Lyall Watson META ΤΗΝ ΥΠΕΡΦΥΣΗ εκδόσεις Ωρόρα, Αθήνα 1987, σελ. 351.

³⁶⁷ Εδώ γίνεται αναφορά στο απ. 18 ***"Εάν μη έλπηται, ανέλπιστον ουκ εξευρήσει, ανεξερεύνητον εόν και άπορον."*** Αν δεν ελπίζεις, δεν θα βρεις το ανέλπιστο, το ανεξερευνήτο και το άπορον (αυτό που δεν έχει πόρο, πέρασμα, άβατο, απλησίαστο, απροσπέλαστο.)

σούμε τον Ηράκλειτο, ή γι' αυτούς που τον διάβασαν, να τον ξαναδιαβάσουμε;

Mister Stephen Hawking στο βασικό βιβλίο σου που έχω υπ' όψη μου και στο οποίο παραμπέμπω συχνά, αναφέρει στις μαύρες τρύπες. Αυτές τις μαύρες τρύπες, πολλοί τις αξιολογούν, σαν την από πολλούς (ή εκατοντάδες χιλιάδες) αιώνες έναρξη της συρρίκνωσης του σύμπαντος. Άλλωστε και συ μιλάς για αρχέγονες μαύρες τρύπες, δηλαδή γι' αυτές που δημιουργήθηκαν στα αρχικά στάδια του σύμπαντος.

Ο Ηράκλειτος είναι σαφής, την ίδια ώρα που διασκορπίζει, την ίδια ώρα μαζεύει. Δέχεται με λίγα λόγια την ταυτόχρονη διαστολή και συστολή του Σύμπαντος. Κι όταν ο Ηράκλειτος λέγει ταυτόχρονη, εννοεί την ίδια χωροχρονική στιγμή, όπως είδαμε πιο πάνω.

Μήπως πρέπει ν' αναθεωρηθούν μερικές από τις εξισώσεις της κβαντικής μηχανικής, με βάση την Ηρακλειτική Σκέψη; και κύρια πάνω στις παραμέτρους του χωροχρόνου; Το ίδιο ερωτώ και όλους τους επώνυμους και ανώνυμους σύγχρονους επιστήμονες. Ερωτώ απλά, δεν περιμένω απάντηση. Άλλωστε η απάντηση μπορεί να έρθει κάποια χρόνια ή κάποιους αιώνες μετά απ' αυτή την φθαρτή μας ύπαρξη. Εκείνο που έχω να πω εδώ, είναι ότι αυτή η πολυσήμαντη σκέψη του φοβερού παιδιού της Ελληνικής αρχαιότητας, θα ξαναμπεί, αργά ή γρήγορα, στο πρώτο προβολικό επίπεδο της τοπογραφίας της ανθρώπινης γνώσης και τελικά, έχει να δώσει ακόμη πολλά στην ανθρωπότητα.

Πάνω στο θέμα αυτό θα γίνουν αναφορές και στο κεφάλαιο που αναφέρεται στα αποσπάσματα που δεν έχουν καθόλου ή δεν έχουν με επάρκεια αναλυθεί πιο πάνω.

Εκεί θα δούμε πολλά αποσπάσματα που άπτονται, κατά την άποψή μου τουλάχιστο, της σύγχρονης επιστήμης.

Όταν έγραφα το κεφάλαιο αυτό, είχα ένα φόβο μήπως ή σύμπτωση της Ηρακλειτικής σκέψης με την σύγχρονη επιστήμη, όπως την έβλεπα εγώ, ήταν αποκύημα της ευφάνταστης σκέψης μου και μόνο και τίποτα περισσότερο.

Όταν έπεσα, το καλοκαίρι του 1996 πάνω στο απόσπασμα που παρατίθεται πιο κάτω στο βιβλίο του Ηλία

Τσατσόμοιρου ΑΙΓΑΙΟ ΒΟΥΝΟ. *"Ο κόσμος είναι ταυτόχρονα, λέγει ο Ηράκλειτος, και Ένα και Πολλά. Το "αείζων Πυρ" η αρχέγονη και άφθαρτη ουσία του Σύμπαντος. Φως και φωτιά.* ³⁶⁸ Ο μεγάλος φιλόσοφος και φυσικός Βέρνερ Χάϊζενμπεργκ γράφει σχετικά σχολιάζοντας τον Ηράκλειτο: *"Αν αντικαταστήσουμε τη λέξη φωτιά με την λέξη "ενέργεια" μπορούμε να επαναλάβουμε τις δηλώσεις του (Ηράκλειτου) λέξη προς λέξη απ' την δική μας σύγχρονη σκοπιά. Η ενέργεια μπορεί να μετατραπεί σε κίνηση, θερμότητα, φως και ηλεκτρική τάση. Ενέργεια μπορεί να ονομαστεί η θεμελιακή αιτία κάθε μεταβολής στον κόσμο",* τότε το ηθικό μου, πάνω σ' αυτό το θέμα άρχισε να ανεβαίνει.³⁶⁹

Τελειώνοντας το κεφάλαιο αυτό, υπενθυμίζω ότι τις σχέσεις της Ηρακλειτικής Σκέψης και της σύγχρονης επι-

³⁶⁸ Ο Βέρνερ Χάϊζενμπεργκ είναι ο επιστήμονας της κβαντομηχανικής τον οποίο συναντήσαμε και πιο πάνω. Όταν έγραφα το κεφάλαιο ΗΡΑΚΛΕΙΤΟΣ ΚΑΙ ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΕΠΙΣΤΗΜΗ, δεν είχα συνειδητοποιήσει ότι κάποιο όνομα Χάϊζενμπεργκ που βρίσκονταν στις βιβλιογραφικές μου σημειώσεις, κυρίως από την βιβλιογραφία που παραδέτει ο Κώστας Αζελός, αντιστοιχούσε σ' αυτόν το λαμπρό επιστήμονα. Το διαπίστωσα το καλοκαίρι του 1996 διαβάζοντας το πιο πάνω βιβλίο του Τσατσόμοιρου, αλλά δεν ξέρω αν προλαμβάνω πια να το βρω και να το διαβάσω. Πάντως από αυτό το μικρό απόσπασμα προκύπτει ότι Χάϊν-ζεμπεργκ σε αντίθεση με τον Σραϊντιγκερ που είδαμε στο κεφάλαιο του βιβλίου που αναφέρω πιο πάνω, έχει αντιληφθεί την βαθεία σκέψη του μεγάλου Εφέσιου πάνω στην ανταλλαγή του πυρός και υιοθετεί τις απόψεις του Ηράκλειτου από την πλευρά των πορισμάτων και των δεδομένων της σύγχρονης επιστήμης.

³⁶⁹ Όπως έχω πει και σε άλλα σημεία του βιβλίου αυτού, το να γράφει κανείς σε σύγχρονο ηλεκτρονικό υπολογιστή, είναι κάτι που παρέχει σημαντικές ευκολίες (εκτός από τα δεινά, που δεν είναι η ώρα τώρα να τα εκθέσουμε) και μια απ' αυτές είναι η παρεμβολή κειμένου σε οποιοδήποτε σημείο του βιβλίου και σε οποιοδήποτε χρόνο. Έτσι μη σας δημιουργεί την αίσθηση ανακολουθίας το γεγονός ότι πριν από το σημείο αυτό αναφέρομαι σε βιβλία του Χάιζενμπεργκ. Αυτά τα απέκτησα αφού τα κεφάλαια είχαν ολοκληρωθεί και τις αναφορές τις πρόσδεσα μετά.

στήμης τις αντιμετωπίζω και σε άλλα κεφάλαια του βιβλίου και κυρίως και πρωτίστως στο επόμενο κεφάλαιο που αναφέρεται στην απόπειρα ερμηνείας των Ηρακλειτικών αποσπασμάτων, στο οποίο γίνονται αρκετές αναφορές στην σύγχρονη επιστήμη και αρκετές συνδέσεις πολλών Ηρακλειτικών αποσπασμάτων μ' αυτήν. Εάν αυτές είναι επιτυχείς ή όχι θα το κρίνει ο αναγνώστης.

ΙΧ. ΑΠΟΠΕΙΡΑ ΕΡΜΗΝΕΙΑΣ ΑΠΟΣΠΑΣΜΑΤΩΝ

Πολλά από τα Ηρακλειτικά αποσπάσματα αναλύθηκαν στα επί μέρους κεφάλαια του βιβλίου αυτού. Στο κεφάλαιο αυτό, θα προσπαθήσω να αναλύσω τα αποσπάσματα στα οποία δεν έχω αναφερθεί πιο πάνω ή τουλάχιστο δεν έχω αναφερθεί με επάρκεια σ' αυτά. Το ίδιο ισχύει και για τα αποσπάσματα στα οποία θ' αναφερθώ πιο κάτω, για να αποφύγω, όσο είναι δυνατό, επαναλήψεις.

Στην κατάταξη αυτή δεν θ' ακολουθήσω την αριθμητική σειρά των αποσπασμάτων, αλλά μια ελεύθερη θεματολογική κατάταξη.

Πάντως για να μην είναι δυσχερής η πρόσβαση σε οποιοδήποτε απόσπασμα, στο τέλος του βιβλίου αυτού θα υπάρχει ένα ευρετήριο των αποσπασμάτων με τον αριθμό τους, που θα δείχνει όλες τις σελίδες του βιβλίου, όπου το καθένα απόσπασμα εμφανίζεται, για είναι ευχερής η αναζήτησή του, εκτός του ότι θα υπάρχει και ευρετήριο λέξεων και ονομάτων, απ' όπου με πολύ μεγάλη ευχέρεια ο αναγνώστης θα μπορεί να αναζητήσει όποιο θέμα τον ενδιαφέρει ιδιαίτερα.

Ι.- Απ. 93 *ο άναξ ου τό μαντεῖον ἐστί τό ἐν Δελφοῖς, οὔτε λέγει οὔτε κρύπτει ἀλλὰ σημαίνει.*

Πολλοί που έχουν αναρωτηθεί εάν ο Ηράκλειτος ήταν μυστικιστής (γράφει μυστικός), πέρασαν "ξόφθαλτσα" μερικά από τα αποσπάσματα του Ηράκλειτου μεταξύ των οποίων και το πιο πάνω που το διάσωσε ο Πλούταρχος. Να δούμε λοιπόν τι μας λέγει αυτό το απόσπασμα. Ο Άναξ είναι ο Άρχων ο Βασιλιάς, ο Ηγέτης, κι αυτός ο Άναξ που είναι δικό του το Μαντείο των Δελφών είναι ο Απόλλωνας ο Υπερβόρειος.³⁷⁰

³⁷⁰ Ο Απόλλωνας είναι ένας απ' τους μεγαλύτερους θεούς του αρχαίου Ελληνικού Πανθέου. Λέγεται ότι ήταν γιός του Δία και της Λητώς και είναι ένας από τους 12 θεούς του Ολύμπου. Θεωρείται προστάτης των ναυτιλομένων, της γεωργίας, της μουσικής, της ποιήσεως, ιατρός των νόσων καθαριστής των μια-

Αυτός ο Άναξ λοιπόν "ούτε λέγει ούτε κρύπτει αλλά σημαίνει". Το λέγω είναι εννοιολογικά ταυτόσημο ρήμα της αρχαίας και της νέας ελληνικής. Λέγω έχει κυρίως την έννοια ομιλώ αλλά και ανακοινώνω, πληροφορώ. Ακόμη πιο πέρα το λέγω συνάπτεται άμεσα ετυμολογικά αλλά και εννοιολογικά με τον Λόγο. Ο Λόγος αποτελεί το αποτέλεσμα του ρήματος λέγω όταν το πάρουμε με την έννοια του λόγου=ομιλία, κουβέντα, όπως λέμε Δημοσθένους Λόγοι ή όπως λέμε ο πανηγυρικός λόγος, ο λόγος για τα ανθρώπινα δικαιώματα κ.λ.π

Αν όμως πάρουμε τον λόγο με την έννοια της λογικής, του λογικού, τότε ο λόγος είναι η αιτία του ρήματος λέγω, δηλαδή της ενέργειας που υποδηλώνει αυτό το ρήμα,

σμάτων και μεγάλος χρησιμοδότης. Δεν ταυτίζεται με κανένα από τα μυστήρια, αλλά θεωρείται η ψυχή και το πνεύμα όλων των μυστηρίων, αφού ταυτίζεται με τόν ήλιο που αποτελεί τη βάση όλων των αρχαίων και των νέων μυστηρίων, που στηρίζονται στους ηλιακούς μύθους και τους ηλιακούς ήρωες. Διόνυσος, Όσιρις, Φάνης, Άδωνις, Χιράμ κ.λ.π.

Ο Απόλλωνας θεωρείται ότι είναι προϊστάμενος των ελευθερίων τεχνών, και των επιστημών και ο ίδιος ήταν οικοδόμος, που επιστάτησε στην οικοδόμηση των τειχών της Τροίας και των τειχών της Ακρόπολης των Μεγάρων. Το κηρύκειο, το οποίο σήμερα αποδίδεται στον Ερμή, με τις όποιες συμβολικές του προεκτάσεις, ανήκε αρχικά στον Απόλλωνα, ο οποίος το αττάλλαξε με τον Ερμή για να πάρει την λύρα.

Ο Απόλλωνας σκότωσε τον δράκοντα Πύθωνα και οι νεώτεροι άγιοι της Χριστιανικής εποχής Δημήτριος, Γεώργιος, ταυτίζονται με τον Απόλλωνα, αφού αυτοί οι καθαλλάρηδες σκότωσαν δράκους, αλλά και πριν απ' αυτούς ο ταυροκτόνος Μίδρας.

Ο Απόλλωνας λοιπόν, είναι ο Άναξ του Μαντείου των Δελφών, αφού πήγε με τη μάνα του τη Λητώ εκεί και σκότωσε τον γιο της Ρέας Δράκοντα κι έτσι έγινε κύριος των Δελφών.

Για περισσότερες λεπτομέρειες πάνω στα θέματα αυτά, παραπέμπω τον αναγνώστη στην Εγκυκλοπαίδεια της ελευθέρας Τεκτονικής του Ν. Λάσκαρη και στην Μυθολογία των Ελλήνων του Ούγγρου Ν. ΚΕΡΕΝΥΙ σελ. 142 επ. εκδόσεις ΓΑΛΑΞΙΑ Αθήνα 1968.

μια και η διατύπωση και της πιο απλής φράσεως απαιτεί μια έστω και υποτυπώδη λογική διεργασία του εγκεφάλου. Παίρνοντας τώρα τον λόγο με την Ηρακλειτική άποψη που αναπτύσσεται στο πρώτο αλλά και σε άλλα αποσπάσματα, δηλαδή σαν το παγκόσμιο σχέδιο που ρυθμίζει κυριαρχικά τα πάντα και περιέχει τα πάντα, δεν έχουμε άλλη εκλογή από το να θεωρήσουμε τον Λόγο αιτία του λέγω. Και τί μας λέγει εδώ; Ότι ο Άναξ του Μαντείου των Δελφών, ούτε λέγει ούτε κρύπτει αλλά σημαίνει. Δεν λέγει, γιατί ο Λόγος δεν λέγεται, ο Λόγος είναι ανέκφραστος. Ο Λόγος δεν μεταδίδεται σαν συνηθισμένη διδασκαλία, αλλά ούτε και κρύπτεται γιατί είναι αυθύπαρκτος, αιώνιος κι αμετάβλητος, με προβολή μέσα στα πράγματα της ύλης ("τούδε λόγου τουδ' εόντος αεί") και κατά συνέπεια υπάρχει ανεξάρτητα από εμάς, το όλο περιέχεται σ' αυτόν αλλά και η κάθε ατομικότητα, είναι ταυτόχρονα, μέρος και όλο, αιτία και αποτέλεσμα.

Δεν λέγει λοιπόν, ούτε κρύπτει, αλλά σημαίνει. Στην ελληνική γλώσσα το σημαίνω έχει πολλαπλές έννοιες. Η κυριώτερη έννοια είναι ότι τοποθετώ σήματα (σημάδια) και κυρίως σήματα που καθοδηγούν ή ατομικοποιούν. Με την πρώτη έννοια χρησιμοποιείται στην έκφραση "οδική σήμανση" που είναι η τοποθέτηση πάνω στο οδόστρωμα ή παράπλευρα, διαφόρων σημάτων ή πινακίδων που καθοδηγούν αυτούς που κυκλοφορούν στο δρόμο.

Όπως μπορείτε να καταλάβετε, εδώ ο Ηράκλειτος μας μιλάει περίπου για μια επιστήμη που είναι του συρμού τελευταία και ονομάζεται σημειολογία. Έτσι δεν μπορώ να καταλάβω γιατί ο Ουμπέρτο Έκκο, επιστήμονας της σημειολογίας, σε μια εκπομπή που είδα τελευταία στην ΕΤ2,³⁷¹ ισχυρίστηκε πως τα σημεία ή σύμβολα δεν τα δέχεται ο Παρμενίδης και ο Ηράκλειτος, αν η μετάφραση ήταν ακριβής.

Με την δεύτερη έννοια, χρησιμοποιείται στην αστυνομική σήμανση που σημαίνει την ατομικοποίηση ατόμων με την χρήση αναλόγων σημαδιών, στοιχεία ταυτότητας, στοιχεία βιογραφικά, δακτυλικά αποτυπώματα κ.λ.π.

³⁷¹ Στην εκπομπή της 24-9-1996.

Αντλαμβάνομαι πόση δυσχέρια έχει κανείς να παρακολουθήσει αυτές τις σκέψεις αν δεν γνωρίζει την ελληνική γλώσσα, αλλά και αρκετοί Έλληνες που δεν κατανοούν σε κάποιο βάθος την ετυμολογία και την έννοια των ελληνικών λέξεων, έχουν ανάλογο πρόβλημα. Πάντως, καίτοι ο Αριστοτέλης κατηγορεί τον Ηράκλειτο για έλλειψη δομής στο λόγο του και κυρίως για έλλειψη στίξεως, ο Ηράκλειτος είναι ένας βαθύς γνώστης της ελληνικής και αξιοποιεί τις λεπτότερες εννοιολογικές αποχρώσεις των λέξεων.

Μετά απ' όλα αυτά, αν λάβουμε υπόψη ότι ο Άναξ των Δελφών άρχει Μαντείου και όπως κάθε Μαντείο έχει προορισμό να είναι το διάμεσο (μίντιουμ) μεταξύ Θείου και ανθρώπων, ο Ηράκλειτος μας λέγει λοιπόν εδώ με λίγα λόγια ότι ο δρόμος που οδηγεί από την ύλη στο Θεό (Λόγος), η ατραπός θα μπορούσαμε να πούμε, ούτε λέγεται, με την έννοια που είπαμε πιο πάνω, ούτε κρύβεται, γιατί είναι αδύνατο να κρυφτεί αφού υπάρχει βαθειά μέσα στην εκδήλωση, αλλά μόνο με τη χρήση σημαδιών μπορεί να υποδειχθεί στον άνθρωπο.

Στο σημείο αυτό θέλω να επισημάνω μια αξιολογή προσπάθεια που γίνεται στο βιβλίο που ανέφερα πιο πιάνω και που επιγράφεται ΕΠΙΣΤΗΜΗ ΚΑΙ ΑΝΩΤΕΡΟΙ ΚΟΣΜΟΙ και υπογράφεται, ΕΝΩΔΩΝ, μάλλον ψευδώνυμο και μάλλον γραμμένο από Έλληνα και μάλλον επιστήμονα φυσικό ή κάτι τέτοιο και μάλλον κι αυτός ανατολιστής, να συνδεθεί το σημαίνω, με την σανσκριτική λέξη Σαμάντι.

Εκεί λοιπόν και στη σελίδα 127 διαβάζουμε:

" Αυτή ακριβώς η Προσφυγή σε Ανώτερα Έξω... Αριθμητικά Πεδία για να καταστεί ένα Αριθμητικό Σύστημα Πλήρες είναι ισοδύναμος κατά την άποψή μας με την Προσφυγή Ενός Προηγμένου Όντος στην Κατάσταση την καλουμένη "ΣΑΜΑΝΤΙ" προς το Σκοπό προσκλήσεως Πληρότητος".

Και στην επόμενη σελίδα διαβάζουμε:

"Υποστηρίζουμε εδώ ότι η κατάσταση "ΣΑΜΑΝΤΙ" έχει άμεση σχέση με το Αρχαίο... Ελληνικό ΔΕΛΦΙΚΟ ΚΕΝΤΡΟ, το κατ' εξοχήν ΣΗΜΑΝΤΙΚΟ Κέντρο της Ελλάδος. Ο ΑΠΟΛΛΩΝΑΣ είχε άμεση σχέση με όλη τη Δωρική

Φυλή και την Δωρική Διάλεκτο. Είναι δε γνωστό ότι το "Η" της Ιωνικής αντικαθίσταται από το "Α" της Δωρικής Διαλέκτου. (ΤΗΛΕ ΤΑΛΕ κ.λ.π.) Έτσι στη Δωρική η λέξη "ΣΗΜΑΝΤΙΚΟΣ" είναι ΣΑΜΑΝΤΙΚΟΣ.

Υποστηρίζουμε λοιπόν ότι η λέξη "ΣΗΜΑΝΤΙΚΟΣ" είναι Ταυτόσημος με την Ινδική Λέξη "ΣΑΜΑΝΤΙ".

Ο ΗΡΑΚΛΕΙΤΟΣ κατά τρόπο Πύρινο έχει Στοιχειοθετήσει επί του ΔΕΛΦΙΚΟΥ ΚΕΝΤΡΟΥ.

"Ο ΑΝΑΞ ΟΥ ΤΟ ΜΑΝΤΕΙΟΝ ΕΣΤΙ ΤΟ ΕΝ ΔΕΛΦΟΙΣ ΟΥΤΕ ΛΕΓΕΙ ΟΥΤΕ ΚΡΥΠΤΕΙ ΑΛΛΑ ΣΗΜΑΙΝΕΙ"

Είναι ομολογουμένως μια ενδιαφέρουσα άποψη.

Ο Μπαγκουάν Σρι Ραζνίς στο βιβλίο που αναφέραμε πιο πάνω μας λέγει για το απόσπασμα αυτό:

" Ο κύριος που το μαντείο του είναι στους Δελφούς ούτε λέγει, ούτε κρύβει, μόνο σημάδια δίνει. Στους Δελφούς συνήθιζαν να πηγαίνουν οι άνθρωποι για να ρωτήσουν το μαντείο. Αλλά το μαντείο ποτέ δεν μιλούσε καθαρά, παρά με χρησμούς, με σημάδια. Ο Ηράκλειτος το χρησιμοποιεί σαν παραβολή. Εννοεί ότι ο Θεός, το Απόλυτο, το Όλο, ποτέ δεν λέγει ναι ή όχι απλώς δίνει σημάδια. Είναι ποιητής, σου μιλά συμβολικά. Μην προσπαθήσεις να ερμηνεύσεις τα σημάδια του. Αν τα ερμηνεύσεις θα χάσεις. Απλώς πρόσεχε και άφηνε το σημάδι να προχωρήσει βαθειά μέσα σου και να εντυπωθεί στην καρδιά σου. Μην προσπαθήσεις αμέσως να βρεις την σημασία του, δεν θα τη βρεις. Άφησέ το να εντυπωθεί στην καρδιά σου και κάποια μέρα η ζωή θα αποκαλύψει το νόημά του. Εσύ απλώς ζήσε μαζί του, άστο να βρίσκεται εκεί. Δεν πρέπει να ερμηνεύετε τα σημάδια, πρέπει να τα βιώνετε." ³⁷²

Πραγματικά, παρά τις κάποιες μικρές αντιρρήσεις που μπορεί να έχει κανείς, είναι πολύ καλές θέσεις για την ερμηνεία αυτού του αποσπάσματος και ιδίως αυτό που λέγει ότι και τα σημάδια δεν ερμηνεύονται αλλά βιώνονται. Τώρα πως ο συγγραφέας συνταιριάζει αυτές τις απόψεις με το γεγονός ότι ανήκει σ' ένα χώρο που κυριαρχεί η έννοια

³⁷² ΜΠΑΓΚΟΥΑΝ ΣΡΙ ΡΑΖΝΙΣ Η ΚΡΥΜΜΕΝΗ ΑΡΜΟΝΙΑ
Αθήνα, Εκδόσεις ΟΥΡΑΝΙΟ ΤΟΞΟ, σελίδα 284 επ.

του "Δασκάλου" σαν φορέα και μεταδότη της πάσας "αλήθειας" αυτό είναι μια άλλη ιστορία.

Για να συμφιλιάσει τα διεστώτα, μας λέγει παρακάτω ότι κι αυτός, σαν άλλος Απόλλωνας, χρησιμοποιεί τα σημάδια.

Πάνω στο θέμα αυτό των "Δασκάλων", ο Χριστός είπε: *"Εγερθήσονται γαρ ψευδόχριστοι και ψευδοπροφήται..."*³⁷³

Σ' αυτό το σημείο όμως ο Ηράκλειτος λύνει ένα μεγάλο πρόβλημα που είναι δημιουργημένο, από τότε που πάνω στη γη υπήρξαν άνθρωποι κι επανέρχεται καθημερινά. Από τότε οι άνθρωποι είχαν την νοσταλγία της επιστροφής, τον "νόστο" της αρχικής αιτίας κι έτσι προέκυψε μια αρχέγονη θεολογία. Οι άνθρωποι άρχισαν να ψάχνουν δρόμους επικοινωνίας με το Θεό με διάφορους τρόπους. Μερικοί απ' αυτούς ήταν και τα Μαντεία, οι Μάντεις, ο Αρχηγός της φυλής Ιερέας, οι Προφύτες κ.λπ.

Αλλά αυτά μη τα τοποθετείτε μόνο στα γνωστά ιστορικά χρόνια, μια και σήμερα είναι πια κοινός τόπος ότι η ιστορία του πολιτισμού της φθάνει πολύ βαθειά στον χρόνο. Μου, Λεμουρία, Ατλαντίδα και ποιος ακριβώς ξέρει τι άλλο.

Από τα πρώτα χρόνια, δημιουργήθηκαν δυο μεγάλες τάσεις σ' αυτή την αναζήτηση. Κύρια διαφορά της ήταν η πρόθεση. Ένα μέρος αυτών των αναζητητών ξεκινά από την αγνή πρόθεση της γνώσης των θείων πραγμάτων και κυριαρχείται από το θείο έρωτα με σκοπό την ψυχική καλλιέργεια, την ουσιαστικά ηθική άνοδο και την απόκτηση ικανοτήτων που σε τελική φάση προσφέρονται οικειοθελώς και αφιλοκερδώς υπέρ των λοιπών συνανθρώπων.

Αντίθετα, υπήρξαν άτομα ή όμιλοι ατόμων, που θέλησαν τη διαδικασία αυτή να την οικειοποιηθούν για σκοπούς ιδιοτέλειας και προσωπικής επιβολής.

Έτσι δημιουργήθηκαν οι δυο μεγάλες κατευθύνσεις που πορεύτηκαν και πορεύονται, δρόμο από διάμετρο διαφορετικό, αλλά εμφανίζουν δυστυχώς κάποια κοινά χαρακτηριστικά. Και λέγω δυστυχώς γιατί για τον πολύ κόσμο,

είναι πολύ δύσκολο να διακρίνει τις προθέσεις αυτών των δυο κατευθύνσεων.

Η πρόθεση η αγαθή, όπως την περιγράψαμε πιο πάνω, κατευθύνει τα βήματα της μιας Σχολής και η πρόθεση η μη αγαθή, κατευθύνει τα βήματα της άλλης.

Εκεί γίνεται το μπερδεμα. Είναι οι δυο διαφορετικές Σχολές, που η μια (η δεύτερη) υποδύεται την άλλη (την πρώτη).

Στις ρίζες αυτής, της δεύτερης, σχολής, φύτεψε η αντίληψη ότι η αληθινή γνώση των πραγμάτων, μπορεί ν' αποκτηθή με ανακοίνωση, με διδασκαλίες κάποιων μικρών ή μεγάλων δασκάλων και με "αποκαλυπτική" διδασκαλία, κάποιων "Σοφών" και πολλές φορές με κάποια "δίδακτρα της αλήθειας" ή κάποιες άλλες παροχές.

Ο Ιησούς είπε: *"δωρεάν ελάβετε, δωρεάν δώτε"*

Τούτο είναι μια λογική εξέλιξη της μη αγαθής αλλά ιδιοτελούς πρόθεσης. Η επιδίωξη του γρήγορου κι άκοπου πλουτισμού, όποιου πλουτισμού, δεν είναι ιδιότητα του σώφρονα ανθρώπου. Αυτός που θέλει να πηδήσει πάνω απ' το φράχτη, πριν την ώρα του, έχει στο βάθος μη αγαθή πρόθεση κι ας μην το ξέρει. Ο Ηράκλειτος είναι σαφής και καταλυτικός. Η ουσιαστική και απόκρυφη αλήθεια ούτε λέγεται ούτε κρύβεται.³⁷⁴ Η αληθινή διδασκαλία γι' αυτή, είναι μόνο τα σημεία, τα σημάδια δηλαδή αυτά για τα οποία μας μιλά στο απόσπασμα αυτό ο Ηράκλειτος.

Κατά την διάρκεια της συγγραφής αυτού του βιβλίου έπεφταν στα χέρια μου κατά διαστήματα μερικά βιβλία, ομιλίες κ.λπ. τα οποία κατά βάση εδραίωναν τις απόψεις μου. Μέσα λοιπόν στα νέα αυτά βιβλιογραφικά βοηθήματα είναι κι ένα βιβλίο, γραμμένο από τον Δανιήλ Λεφόρ και έχει τίτλο "οι Διδάσκαλοι του Γκουρτζιέφ". Τον συγγραφέα δεν τον ήξερα, αλλά το θέμα δεν είναι εκεί. Το θέμα είναι ότι στο πίσω εξώφυλλο του βιβλίου υπάρχουν κάποιες σημειώσεις που τις υπογράφει ο εκδότης που στην περίπτωση αυτή είναι οι Εκδόσεις Πύρινος Κόσμος. Για τα άλλα αναφέρομαι σε άλλα μέρη του βιβλίου αυτού. Εκεί λοιπόν διάβασα: *(Η αγνότητα των κινήτρων της αναζήτη-*

³⁷³ Μάρκου 13 22.

³⁷⁴ Αυτά μας λέγει ο Ηράκλειτος στο γνωστό απ. 93.

σης, η ισχυρή πίστη προς την ύπαρξη της Αλήθειας και της **αδιαλείπτου** εκδηλώσεώς της και η ώριμη αντιμετώπιση της πνευματικής πορείας είναι τα κυρίαρχα εκείνα στοιχεία που κατασταλάζουν στην αντίληψη του αναγνώστη. Η ανελεύθερη "ρυθμισμένη" σκέψη, η περιέργεια, η επιθυμία για απόκτηση "μυστηριωδών δυνάμεων" ή για διέξοδο από νευρωτικές καταστάσεις, η επιπολαιότητα και η βιασύνη είναι τα βασικότερα στοιχεία που άμεσα αποκλείουν κάθε πιθανή "εσωτερική εξέλιξη".

Αυτοί που είναι ανέτοιμοι και απαιτούν είναι πολλοί, αυτοί που αναζητούν με ωριμότητα είναι λίγοι, το κάθε ένα έχει και τις ανάλογες συνέπειές του.)

Είναι πραγματικά πολύ ενδιαφέροντα αυτά που μας λέγει το κομμάτι αυτό και πολύ επίκαιρα σήμερα ιδίως σήμερα που όλοι βιάζονται να αποκτήσουν γνώσεις και "δυνάμεις" πέρα από τα μέτρα τους, και έτσι καταλήγουν να καθοδηγούνται από κάποιους άλλους, άτομα ή οργανώσεις, αντί διδάκτρων "αληθείας".

Ο Οδυσσεάς Ελύτης το "Άξιον Εστί" το αρχίζει έτσι:

ΣΤΗΝ ΑΡΧΗ το φως. Και η ώρα η πρώτη

που τα χείλη ακόμη στον πηλό

δοκιμάζουν τα πράγματα του κόσμου

Αίμα πράσινο και βολβοί στη γη χρυσοί

Πανωραία στον ύπνο της άπλωσε και η θάλασσα

γάζες αιθέρος τις αλεύκαντες

κάτω απ' τις χαρουπιές και τους μεγάλους ορ-

θούς φοίνικες

Εκεί μόνος αντίκρυσα

τον κόσμο

κλαίγοντας γοερά

Η ψυχή μου ζητούσε **Σηματωρό** και **Κήρυκα**.

Μετά την πανάρχαια αρχή της χωριστικότητας, που θεσπίστηκε κι εκδηλώθηκε κατά την εκδήλωση της αρχικής, αναλλοίωτης κι έξω από χώρο και χρόνο πρωταρχικής ουσίας, η ψυχή απόκτησε την ταυτότητά της και θα μπορούσαμε να πούμε το ποινικό της μητρώο και με κάθε γέννηση, ξεκινά τη διαδρομή της μες τη μοναξιά της σάρκας κλαίγοντας γοερά αναζητώντας, Σηματωρό και Κήρυκα, σημάδια που θα της δείξουν ένα προορισμό και τελί-

κά θα τηνβάλουν στο δρόμο της επιστροφής.

Βλέπετε πως και ο μεταγενέστερος κατά πολύ του Ηράκλειτου, αλλά σίγουρα βαθειά επηρεασμένος απ' αυτόν τον μεγάλο, όπως θα δούμε πιο κάτω, Ελύτης, μας εισάγει στην έννοια των σημάτων.

"Γιατί τον Πατέρα και δημιουργό του παντός είναι δύσκολο να βρεις και αν τον βρεις, είναι αδύνατον να τον φανερώσεις σε όλους, αφού δεν είναι κάτι που μπορεί να περιγραφεί όπως τα άλλα μαθήματα. λέγει ο φιλαλήθης Πλάτωνας. Αυτά μας μεταφέρει ο Κλήμης της Αλεξάνδρειας στο βιβλίο του Στρωματείς βιβλ. Ε' κεφ. XII, όπου αναφέρεται στον Τίμαιο του Πλάτωνα.³⁷⁵

Ο Ευριπίδης, που όπως είπαμε ήταν βαθειά επηρεασμένος από τον Ηράκλειτο, μας λέγει:

Φοίβον ανθρώποις μόνον

χρην³⁷⁶ θεσπιωδείν³⁷⁷ 378

(Ο Φοίβος³⁷⁹ στους ανθρώπους

πρέπει να δίνει μόνο χρησμούς.)

Με λίγα λόγια ο Απόλλωνας πρέπει στους ανθρώπους να μη λέγει ούτε να κρύπτει, αλλά μόνο να παρέχει χρησμούς, σημάδια δηλαδή.

Ο Πλούταρχος στο σημείο αυτό εισάγει μια αντίθεση, στο έργο του "ΠΕΡΙ ΤΟΥ ΜΗ ΧΡΑΝ ΕΜΜΕΤΡΑ ΝΥΝ ΤΗΝ ΠΥΘΙΑΝ"³⁸⁰ λέγοντας ότι μπορεί μερικές φο-

³⁷⁵ ΚΛΗΜΗΣ ΣΤΡΩΜΑΤΕΙΣ έκδοση Πύρινος Κόσμος Αθήνα 1995 σελ. 165.

³⁷⁶ Χρην απαρέμφατο του ρήματος χρην που σημαίνει χρησιμο-
δοτώ, δίδω χρησμόν, αλλά και είναι ανάγκη.

³⁷⁷ Είναι από το ρήμα θεσπιωδέω που σημαίνει, άδω σε προφη-
τικό ύφος, προφητεύω, χρησιμοδοτώ. Βλέπετε πως εδώ ο Ευριπί-
δης, συνδέει το χρην με το θεσπιωδείν που τελικά είναι
ταυτόσημες έννοιες. Για την έννοια αυτών των λέξεων βλέπετε
τα λέξικά της Αρχαίας Ελληνικής γλώσσας του Ι.Δ. Σταματάκου
και το Μεγάλο Λεξικό της Ελληνικής Γλώσσας των Liddell-
Scott, κάτω από τις αντίστοιχες λέξεις.

³⁷⁸ Ευριπίδη, Φοίνισσαι 958

³⁷⁹ Μια απ' τις προσωνυμίες του Απόλλωνα.

³⁸⁰ Βλέπε εκδόσεις ΚΑΚΤΟΣ ΠΛΟΥΤΑΡΧΟΣ Ηθικά τ. 11

ρές ο Απόλλωνας για να προστατέψει το θνητό προσωπικό των Δελφών από τους ζητούντες χρησμό, που δεν ήταν συνήθως κάποιος που ήθελε να αγοράσει ένα δούλο ή να διεκπεραιώσει μια εργασία, αλλά ολόκληρες πόλεις με δύναμη, βασιλείς και τύραννοι, που μπορούσαν να κάνουν και κακό, μπορεί μερικές φορές να συγκάλυπτε την αλήθεια με ασάφεια.

Ο Πλούταρχος ο από Χαιρωνείας, υπήρξε ιερωμένος του Μαντείου των Δελφών, περίπου από το 90 μ. Χ. μέχρι του θανάτου του που εικάζεται ότι έλαβε χώρα το 120-125 μ. Χ. Έζησε οπωσδήποτε τα χρόνια της αρχόμενης παρακμής του Μαντείου. Καίτοι είναι πολύ εσωτεριστής, και ασχολείται με την ουσία και το βάθος των πραγμάτων, όπως αυτό μαρτυρούν τα έργα του, εδώ κάνει ένα σημαντικό λάθος. Εδώ ο Φοίβος, όπως λέγει και ο Ευριπίδης, αλλά και ο Ηράκλειτος, δεν λέγει, ούτε κρύπτει αλλά σημαίνει.

Αυτή η σήμανση, εξ ορισμού, δεν περιέχει έτσι κι αλλιώς αποκάλυψη, που τέτοια δεν μπορεί να γίνει παρά

σελ. 95 όπου μας λέγει τα εξής: *"Ου τοίνυν δαυμάσαιμ' αν, ει διπλῆς τινός ἐδει καὶ περιγωγῆς καὶ ασαφείας ἐστὶν ὅτε τοις παλαιοῖς. ου γαρ ο δείνα μά Δία κατέβαινε περί ωνής ανδραπόδου χρυσόμενος ουδ' ο δείνα περί εργασίας, αλλά πόλεις μέγα δυνάμεναι καὶ βασιλείς καὶ τύραννοι μέτριον ουδέν φρονούντες ενετύγχανον τῷ θεῷ περί πραγμάτων οὐς ανιάν καὶ παροξύνειν απεχθεῖα πολλά των αβουλῆτων ακούοντας οὐκ ελυσιτέλει τοις περί το χρηστήριον. ου πείθεται γάρ ο θεός ὡς περ νομοδετούντι τῷ Ευριπίδῃ καὶ λέγοντι:*

*"Φοῖβον ανδρώποις μόνον
χρήν δεσιπιδεῖν"*

χρώμενος δέ θνητοῖς υπηρεταῖς καὶ προφήταις, ὧν κήδεσθαι προσήκει καὶ φυλάττειν, ὅπως υπ' ανδρώπων οὐκ απολούνται πονηρῶν θεῷ λατρεύοντες, αφανίζειν μὲν οὐ θέλων τό αληθές, παρατρέπων δέ την δήλωσιν αυτού καθαπέρ αυγήν εν τη ποιητική πολλὰς ανακλάσεις λαμβάνουσαν καὶ πολλαχού περισχζόμενῃ, αφήρει τό αντίτυπον αυτού καὶ σκληρόν, ἦν δ' ἄρ' α καὶ < συνέφερε > τυράννους αγνοῆσαι καὶ πολεμίους μή προαισδέσαι."

μόνο στα παραμύθια και σε αφελείς και ωφελιμιστικές δοξασίες. Με λίγα λόγια ο Άναξ του Μαντείου των Δελφών, ούτε λέγει, ούτε κρύπτει αλλά σημαίνει, εξ ορισμού κι όχι από κουτοπόνηρες προθέσεις μη θίξει κάποιους και μη κινδυνέψει το προσωπικό του μαντείου. Αυτά τα εκφυλιστικά φαινόμενα μπορεί να υπήρξαν στα χρόνια που υπηρέτησε στο μαντείο ο Πλούταρχος, αλλά δεν μπορούν να αποδίδονται στον Φοίβο Απόλλωνα. Άλλωστε δεν πρέπει να ξεχνάμε ότι δυο περίπου αιώνες μετά τον θάνατο του Πλούταρχου, η Πυθία στον περιβόητο χρησμό που έδωσε στον Αυτοκράτορα του Βυζαντίου Ιουλιανό, που οι αντίπαλοί του τον αποκάλεσαν αποστάτη, είπε:

"Εἶπατε τῷ βασιλεῖ, χαμαὶ πέσαι δαίδαλος αυλά, μηκέτι Φοῖβος ἔχει καλύβην, ου μάντιδα δάφνην, ου παγὰ λαλέουσα, απέσβετο καὶ λάλον ὕδωρ."

Αυτό είναι μια ομολογία, ότι το πνευματικό φως που καταύγαζε το Μαντείο των Δελφών για κάποιους αιώνες, έπαψε να υπάρχει στον χώρο και ο Φοίβος έπαψε να κατοικεί πλέον εκεί.

II.- Μεγάλη αμηχανία φαίνεται να επικρατεί στους πολλούς ερμηνευτές του Ηράκλειτου, για το ποια είναι η στάση του πάνω στο θέμα της ψυχής, της αθανασίας της, και της μετενσάρκωσής της και γενικά πάνω στο εσχολογικό πρόβλημα. Πολλοί θεωρούν ότι πάνω στα θέματα αυτά λοιδαρεί τον Πυθαγόρα, τη σχολή του και τους οπαδούς του.³⁸¹ Πάντως, πολλοί πιστεύουν ότι ο Ηράκλειτος, δεν αποδέχεται την αθανασία της ψυχής. Νομίζω είναι αδικαιολόγητη αυτή η ταλάντευση και οφείλεται σε ανεπαρκή κατανόηση των σχετικών αποσπασμάτων.

Είδαμε πιο πάνω δυο αποσπάσματα τα οποία αναφέρονται στον Λόγο της ψυχής.

α) ψυχῆς πείρατα ἰὼν ουκ αν εξεύροιο, πάσαν επικορευόμενος οδόν. οὕτω βαθύν λόγον ἔχει.."

(ὅσο καὶ αν προχωρήσεις, δεν θα μπορούσες να βρεις τα πέρατα (τ' ακραία ὅρια) της ψυχῆς, κι ὅλους αν ακολουθήσεις τους δρόμους, γιατί (η ψυχῆ) ἔχει ἕνα τέτοιο βαθύ Λόγο!)

³⁸¹ Επιτίθεται βέβαια στον Πυθαγόρα αλλά για άλλα πράγματα.

β) *"...ψυχής ἐστὶ λόγος εαυτὸν αὐξων..."* (απ. 115)

(Στην ψυχή υπάρχει Λόγος, ο οποίος με τον εαυτό του αυξάνει, είπε στο άλλο του απόσπασμα.)

Και μόνο απ' αυτά τα δυο αποσπάσματα προκύπτουν με απόλυτη σαφήνεια οι αντιλήψεις του Ηράκλειτου γύρω απ' τα θέματα αυτά.

Η ψυχή έχει ένα πολύ βαθύ Λόγο. Αυτό συνδέει την ψυχή με το Λόγο, τον Λόγο με την Ηρακλειτική έννοια του όρου. Εφ' όσον λοιπόν η ψυχή έχει Λόγο που τα πέ- ρατα του δεν μπορείς να τα βρεις, η ψυχή είναι αθάνατη γιατί συνδέεται άμεσα με τον Λόγο και εφ' όσον ο Λόγος της ψυχής αυξάνει με τον εαυτό του, έχουμε μια προσδευ- τική αύξηση του Λόγου της ψυχής, η οποία καταλήγει στην τελική ταύτιση της ψυχής με τον Λόγο. Αυτή η αύ- ξηση, όπως μας πληροφορεί το απόσπασμα γίνεται απ' τον εαυτό της ψυχής. Τι να σημαίνει άραγε αυτό; Αυτό κατά την ταπεινή μου γνώμη, σημαίνει ότι η ψυχή, έχει από την κατασκευή της, απ' το παγκόσμιο σχέδιο, (ή τον Λόγο) την ικανότητα να αυξάνει το βιός της, ν' αυξάνει την ικανότητά της και την συμμετοχή της στον Παγκόσμιο Ρυθμό. Αυτή η αύξηση πραγματοποιείται με τι άλλο; παρά με τις διαδο- χικές επανενσαρκώσεις. Πώς μπορεί ν' αυξάνει ο Λόγος της ψυχής αλλοιώς εκτός από την διαρκή προσπάθεια και μέσον αυτής, την βελτίωση της; Και στο σημείο αυτό η σκέψη του Ηράκλειτου είναι κρυστάλλινη και διαυγής.

Αλλά για μερικούς που θέλουν να πιστεύουν ότι ο Ηράκλειτος δεν πίστευε στην αθανασία της ψυχής ή ότι ο Ηράκλειτος είναι υλιστής, θέλω να μου κάνουν τη χάρη να αποκρυπτογραφήσουν ένα και μόνο απόσπασμα του Ηρά- κλειτου:

"...ανθρώποις μένει αποθανόντας ἄσσα οὐκ ἔλπονται οὐδὲ δοκεύουσιν" (απ. 27)

(Τους ανθρώπους, όταν θα πεθάνουν, τους περιμέ- νουν πράγματα που ούτε τα ελπίζουν, ούτε τα φαντάζο- νται.)

Αν ο Ηράκλειτος δεν πίστευε στην αθανασία της ψυχής, τι κουβέντα είναι αυτή που αρθρώνει εδώ;

Ας επιχειρήσει κάποιος να μου το πει αυτό. Τι το α- προσδόκητο περιμένει τους ανθρώπους μετά τον θάνατο,

αν η ψυχή δεν είναι αθάνατη κι αν η ύλη διοικεί τα πάντα καταλυτικά;

Η μόνη απάντηση είναι τίποτα. Μήπως αυτό είναι η απάντηση και το νόημα της Ηρακλειτικής σκέψης, δηλαδή η έκπληξη μπροστά στο τίποτα; Μπορεί κάποιος να το ερ- μηνεύσει κι έτσι, αλλά εκείνο που δεν θα μπορεί να ερμη- νεύσει με κανένα τρόπο είναι το πως τους ανθρώπους που πεθαίνουν, αν δεν έχουν αθάνατη ψυχή, τους περιμένουν πράγματα που ούτε τα ελπίζουν, ούτε τα φαντάζονται. Αυ- τό το νόημα, εξ ορισμού προϋποθέτει μια επιβιώνουσα μετά θάνατον συνείδηση, για να μπορέσουν οι άνθρωποι να α- ντιληφθούν αυτά τα πράγματα, που δήθεν εδώ μας επαγ- γέλεται ο Ηράκλειτος, δηλαδή την ανυπαρξία κάθε μετά θάνατο συνείδησης. Και δεν είναι το μόνο απόσπασμα αυτό το οποίο μας λέγει παρόμοια πράγματα. Εδώ, όπως κατα- λαβαίνετε, δεν είναι το ζητούμενο, τι λέγει ο κάθε επίδο- ξος ερμηνευτής του Ηράκλειτου, ξεκινώντας απ' αυτό ή το άλλο δογματικό περιτύλιγμα, εδώ το ζητούμενο είναι τι μας λέγει ο Ηράκλειτος.³⁸²

Στο σημείο αυτό θέλω να πω ότι δεν θα συμφωνήσω με τον Κώστα Αξελό όταν λέγει: *"Στην αυθεντική σκέψη του Ηράκλειτου, δεν υπάρχει ἶχνος δοξασίας για την (προσωπική) αθανασία της (ατομικής) ψυχής.. Εφόσον η ζωντανή ψυχή"*³⁸³ *δεν είναι καθόλου υποκειμενική,*³⁸⁴ *πως θα μπορούσε μετά τον θάνατο του ανθρώπου που εμψύχω-*

³⁸² Όπως όμως κανείς μπορεί εύλογα να παρατηρήσει, ένας από τους επίδοξους ερμηνευτές είμαι κι εγώ. Ναι το δέχομαι ανεπι- φύλακτα αυτό και αποδέχομαι απόλυτα, ότι αν υπάρχει κάτι κα- λό ή ωφέλιμο στο βιβλίο μου, υπάρχει μόνο στο σημείο που θα το αποδεχτεί ο αναγνώστης.

³⁸³ Οι επισημάνσεις με σκούρα γράμματα στο σημείο αυτό είναι δικές μου.

³⁸⁴ Από που προκύπτει άραγε απ' τα αποσπάσματα του Ηρά- κλειτου αυτή η μη υποκειμενικότητα, αυτό δεν μας το λέγει ο Κώστας ο Αξελός και το παίρνει σαν αυταπόδεικτο δεδομένο, ενώ είναι αναπόδεικτο δεδομένο. Αντίθετα όπως θα δούμε πιο κάτω, ο Ηράκλειτος δέχεται αναντίρρητα την ατομική ψυχή, αλ- λά και την ατομική επιστροφή.

νε, να επιβιώσει σαν ατομική ψυχή. **Η ψυχή είναι ένα απόσπασμα του Σύμπαντος, μετά την συνάντησή της με τον άνθρωπο επιστρέφει στο Σύμπαν.** (Εδώ θέλω να κάνω μια παρένθεση. Δεν ξέρω αν βαρύνεται ο συγγραφέας ή ο μεταφραστής γι' αυτή τη φράση, μια και το έργο του Αξελού γράφτηκε στην Γαλλική γλώσσα και μεταφράστηκε στην Ελληνική από τον Δημήτρη Δημητριάδη. Αλλά έχω να παρατηρήσω ότι εδώ υπάρχει ένας απαράδεκτος διαχωρισμός του Σύμπαντος από τον άνθρωπο. Που είναι αυτά που λέγει στο πίσω εξώφυλλο του βιβλίου του ο Κώστας Αξελός ΗΡΑΚΛΕΙΤΟΣ και η Φιλοσοφία, όπου διαβάζουμε:

“Η σκέψη του παραμένει ανοιχτή και πολυδιάστατη, ερωτηματική κι αινιγματική, αποσπασματική και ποιητική. Δεν καθλώνει το Είναι, δεν χωρίζει το Είναι από το γίνεσθαι-το Είναι είναι γίνεσθαι και το γίνεσθαι Είναι-δεν κλείνει την Ολότητα, δεν κατασκευάζει κάποιο σύστημα.”

Στη σελίδα 46 του ίδιου βιβλίου ο Αξελός παραθέτει αποσπασματικά, μερικές σκέψεις του Hegel από το έργο του *“Μαθήματα πάνω στην Ιστορία της φιλοσοφίας”*. Ας δούμε λοιπόν τι λένουν αυτά τα αποσπάσματα:

“..Ο Ηράκλειτος συλλαμβάνει τώρα το ίδιο το απόλυτο σαν διαδικασία, σαν διαλεκτική....Το απόλυτο είναι η ενότητα του Είναι και του μη Είναι...Το αληθινό είναι το γίνεσθαι και όχι το Είναι...Η νόηση (Verstand) χωρίζει το Είναι από το μη Είναι, ο νους (Vernunft) αναγνωρίζει το ένα στο άλλο...Ο χρόνος είναι το καθαρό γίνεσθαι”.

Ο άνθρωπος λοιπόν, σαν υλικός φορέας, όπως τον εννοεί εδώ ο Αξελός, είναι μέσα σ' αυτή την διαρκή ροή του Είναι και του γίνεσθαι και δεν έρχεται καμιά ψυχή από το Σύμπαν, που είναι (το Σύμπαν) η εκδηλωμένη Θεότητα, δηλαδή το γίνεσθαι, να τον συναντήσει. Ούτε να επιστρέψει στο Σύμπαν, γιατί αυτό είναι ο απτός, και ορατός υλικός κόσμος. Η ψυχή ανήκει στο αρχέγονο Είναι και πορεύεται παράλληλα με το εκδηλωμένο Είναι, το γίνεσθαι, το Σύμπαν, σε μια αδιάσπαστη συνεχή ενότητα μ' αυτό (ομαδικά), αφού η ροή των ενσάρκώσεων είναι συνεχής και σε μια περιοδική ενότητα (ατομικά), αφού η ενσάρκω-

ση μιας συγκεκριμένης ψυχής, γίνεται με περιοδικότητα.

Πιο κάτω ο Αξελός λέγει: *Ο Αέτιος γράφει (IV, 7 2-D.A17) “Ο Ηράκλειτος λέγει πως η ψυχή είναι άφθαρτη, γιατί όταν εγκαταλείπει (το σώμα) επιστρέφει στην ψυχή του Σύμπαντος με την οποία είναι ομογενής”* (Θα μου επιτρέψετε κι εδώ μια παρένθεση. Ο Αξελός προσπαθεί να ερμηνεύσει την Ηρακλειτική σκέψη με το απόσπασμα αυτό του Αέτιου, το οποίο παραθέτει. Στο βιβλίο του όμως, σε περισσότερες από μια φορές, ο ίδιος προσπαθεί, εύλογα και με επιτυχία, να διαστείλει και να διακρίνει την γνήσια Ηρακλειτική σκέψη απ' αυτή που προσπαθεί να μας εμφανίσει σαν Ηρακλειτική ο Αέτιος. Στη σελίδα 54 του ίδιου βιβλίου, γράφει: *“Ο Αέτιος (II, 4, 3-D. A 10) θεωρεί τον εαυτό του εξουσιοδοτημένο να μας διδάξει ότι για τον Ηράκλειτο “ο κόσμος γεννιέται όχι όπως ορίζει ο χρόνος, αλλά όπως ορίζει η σκέψη.” Για τον Ηράκλειτο όμως ο κόσμος δεν είναι κάτι που γεννιέται, χρόνος και σκέψη δεν είναι χωρισμένα.”* Αυτά μας λέγει ο Αξελός για τον Αέτιο. Αλλά εδώ έχω να παρατηρήσω ότι και το πιο πάνω απόσπασμα του Αέτιου, δεν το ερμηνεύει με επιτυχία. Το “ομογενής” σημαίνει από το αυτό γένος, από την ίδια οικογένεια.³⁸⁵ Κατά συνέπεια το “ομογενής” προϋποθέτει αναγκαία την ύπαρξη πολλών διαφορετικών προσωπικοτήτων. Ο Α είναι ομογενής του Β γιατί προέρχονται από το ίδιο γένος, από την ίδια οικογένεια. Αλλά ο Α δεν ταυτίζεται με τον Β, αλλά και οι δυο δεν ταυτίζονται προς το γένος. Είναι σαφώς διακριτές καταστάσεις. Με την ίδια συλλογιστική πρέπει να ερμηνευτεί και η ομογένεια της ατομικής ανθρώπινης ψυχής προς την συμπαντική ψυχή. Άλλωστε στην Ελληνική γλώσσα χρησιμοποιώντας τον όρο ομογένεια, εννοούμε τους Έλληνικής καταγωγής ανθρώπους που όμως ζουν έξω από τα χωρικά όρια της χώρας μας και δεν ταυτίζονται ούτε με την χώρα ούτε με τους κατοίκους της. Έτσι λοιπόν η ομογένεια των ενσάρκωμένων ψυχών, που κατοικεί στην ύλη, δεν είναι απρόσωπη και πολτοποιημένη, χωρίς διακριτές προσωπικότη-

³⁸⁵ Βλ. στη λέξη ομογενής Ι. ΣΤΑΜΑΤΑΚΟΥ ΛΕΞΙΚΟ ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΑΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΓΛΩΣΣΗΣ

τες. Πάνω στο θέμα αυτό παραπέμπω σε όσα αναφέρονται πιο πάνω στα κλειδιά της ενότητας του σύμπαντος, της ψυχής και της χωριστικότητας.).

Γενικά εδώ θέλω να κάνω μια βασική παρατήρηση πάνω στο θέμα των δοξογράφων και των επιγόνων του Ηράκλειτο. Κανείς δεν μπορεί να ερμηνεύσει τον Ηράκλειτο βασισμένους στους δοξογράφους, (Αέτιος, Σιμπλίκιος κ.λ.π.), βιογράφους, (Διογένης Λαέρτιος κ.λ.π.) μεταπρακλειτικές σχολές (Σκεπτικοί, Στωϊκοί κ.λ.π.) Ηρακλειτικούς (τους ερμηνευτές του Ηράκλειτου στην αρχαιότητα που αναφέραμε πιο πάνω μεταξύ των οποίων και ο δάσκαλος του Πλάτωνα Κρατύλος). Αν ήταν έτσι απλά τα πράγματα, τότε η ερμηνεία της Ηρακλειτικής σκέψης θα ήταν πολύ γνωστή και στην αρχαιότητα αλλά και στους πρώτους μετά Χριστόν αιώνες που πολύς κόσμος προσπαθούσε ακόμη να την ερμηνεύσει.

Τα πρώτα μαθήματα πάνω σ' αυτά τα πέρα από το βιβλίο του Κώστα Αξελού, που με μεγάλη προσπάθεια επιχειρεί να καθαρίσει τη γνησιότητα της Ηρακλειτικής σκέψης απ' αυτό το υλικό. Πάντως εγώ, καίτοι θεωρώ την ερμηνεία της σκέψης αυτής, προσωπικό θέμα του καθένας μας, μια και πιστεύω ότι ο Ηράκλειτος από τη φύση του λόγου του, απευθύνεται άμεσα στον καθένα μας, θα προτιμούσα από τους δοξογράφους (Αέτιο κ.λ.π.), τον Φίλωνα τον Αλεξανδρινό, τον Απολλώνιο τον Τυανέα, τους Γνωστικούς και πάνω απ' όλα τους νεοπλατωνικούς και ιδίως τον Πλωτίνο.

Πιο κάτω ο Αξελός γράφει: " *Μπορεί στον Άδη οι ψυχές να οσφραίνονται τα αρώματα της Θείας και αιώνιας φωτιάς και αφού ο Άδης είναι ίδιος με τον Διόνυσο (απ. 15), εξακολουθούν να ζουν και μετά το "θάνατο" τους, όχι όμως και σ' ένα ευαγγελικό υπερπέραν.* "

Εδώ δεν μπορώ να καταλάβω τι εννοεί ο Αξελός ευαγγελικό υπερπέραν. Στο ευαγγέλιο δεν αναπτύσσεται κανένα μοντέλο για το υπερπέραν. Ο Χριστός, βέβαια όταν μίλησε, μίλησε για εξατομικευμένες και υπεύθυνες ψυχές, δεν μίλησε για ψυχές ασυνείδητες που καταλήγουν σ' ένα συλλογικό κι άνευ προσδιορισμών Θεό. Μίλησε για ψυχές οι οποίες έχουν δοσμένη την δυνατότητα να εξελι-

χθούν (να σωθούν). Όπως και ο Ηράκλειτος φυσικά που μας λέγει στο απ. 116 "ανθρώποισι πάσι μέτεστι γινώσκειν εαυτούς και σωφρονείν." Σε όλους τους ανθρώπους έχει δοθεί η δυνατότητα να γνωρίσουν τους εαυτούς τους και να σωφρονιστούν. Δεν ξέρω βέβαια πως τα εννοούσε όλα αυτά ο Ιππόλυτος ο Επίσκοπος της Ρώμης στον οποίο αναφέρεται ο Αξελός και ο οποίος μας διέσωσε μερικά απ' τα αποσπάσματα του Ηράκλειτου, αλλά αυτό δεν καθορίζει ούτε την συνολική Χριστιανική άποψη και κυρίως αυτή του Ευαγγελίου, ούτε τον τρόπο με τον οποίο τα αντιμετωπίζει ο Ηράκλειτος. Άλλωστε ο Ιππόλυτος εξ ορισμού δεν μιλάει σαν απολογητής της Ηρακλειτικής σκέψης. Αντίθετα μάλιστα χρησιμοποιεί τον Ηράκλειτο για να αποδείξει ότι η αίρεση του Σμυρναίου Νοητού, είναι πιο κοντά στον Ηράκλειτο απ' ότι στον Χριστό. Όπως είδαμε και σε άλλα σημεία του βιβλίου αυτού, αλλά και αμέσως πιο πάνω ο Ηράκλειτος μας έχει δώσει σαφείς απόψεις γύρω από το θέμα της πορείας της ψυχής. Μας λέγει λοιπόν γι' αυτό στο απόσπασμα 115 ότι ο Λόγος της ψυχής αυξάνει τον εαυτό του. "ψυχής έστι λόγος εαυτόν αύξων" και στο απόσπασμα 45 ότι η ψυχή έχει τόσο βαθύ λόγο που δεν μπορείς να βρεις τα άκρα της έστω κι αν προσπαθήσεις απ' οποιοδήποτε δρόμο. Ο Ηράκλειτος λοιπόν δέχεται ότι η ψυχή διέπεται απ' τον συμπαντικό νόμο του γίγνεσθαι, και βρίσκεται σε διαρκή εξέλιξη και διαφοροποίηση προς την τελειοποίηση, (εαυτόν **αύξων**). Αυτό με κανένα τρόπο δεν μπορεί να ερμηνευτεί ότι η ψυχή ζει όσο ζει μέσα στην σάρκα, μέσα στην ύλη και μετά τον αποχωρισμό απ' το σώμα ισοπεδώνεται μέσα σε μια απρόσωπη Συμπαντική δύναμη, γιατί αυτό έρχεται σε πλήρη αντίθεση και μ' αυτά τα αποσπάσματα που αναφέραμε πιο πάνω, και πιο πολύ με την αυτοεξαρτώμενη αυξητική ικανότητα του Λόγου της ψυχής που προϋποθέτει ατομική και υπεύθυνη ψυχή, απόσπασμα το οποίο καταφέρει δεινό πλήγμα σε όσους δεν μπορούν να εννοήσουν την δυνατότητα ύπαρξης ατομικής ψυχής και την θέλουν μετά το θάνατο του σώματος να καταποντίζεται και να εξαφανίζεται κατά τα ατομικά της στοι- χεία, μέσα σ' ένα θολό και απροσδιόριστο σύμπαν χωρίς ατομικότητα και χωρίς προσωπικότητα.

Η αντίληψη αυτή είναι καθαρά μηδενιστική και καταλήγει ασφαλώς στο τίποτα, αφού αυτή η θολή, άχρωμη και άνευ στοιχειωδών προσδιορισμών εικόνα του κόσμου, έχει μία και μόνη αρετή. Να μη λέγει απολύτως τίποτα. Κι έτσι, αυτή την κατάσταση, δεν έχει καμμία σημασία πια αν την ονομάσεις Ύλη όπως κι αν την ονομάσεις Θεό. Στην ουσία δεν έχει καμμία διαφορά το όποιο όνομα, αν εξαφανίσεις, την λειτουργία της ατομικοποιημένης εξέλιξης του μέρους, στην πορεία του για το όλο. Αυτή άλλωστε είναι και η βαθύτερη ουσία του εκδηλωμένου Θεού. Του Όσιρι π.χ. που ψάχνει η Ίσιδα να ξαναμαζέψει τα κομμάτια του, τα οποία είναι και μέρος του όλου και όλο.

Όλοι όσοι ασχολήθηκαν με την Ηρακλειτική σκέψη, αυτή την Ηρακλειτική θέση του μέρους που είναι και όλο και του όλου που είναι και μέρος, την δέχονται αλλά το θέμα είναι, πως την εννοεί ουσιαστικά ο καθένας: Ο Ηράκλειτος μας δίδαξε ένα διαφορετικό τρόπο "λογικής" σκέψης. Ο Ηράκλειτος δεν μπορεί να διεκδικήσει το αριστείο της Αριστοτελικής λογικής. Για τον Ηράκλειτο, ένα και ένα δεν κάνουν δύο. Η Ηρακλειτική σκέψη πραγματοποιεί υπέρβαση αυτής της λογικής αλλά και υπέρβαση των κανόνων που διέπουν την χονδροειδή ύλη, που αυτός την θεωρεί, αδιάσπαστα και διαρκώς ενωμένη με την μη ύλη, και με τον λόγο, αυτόν που ρυθμίζει κυριαρχικά τα πάντα, και ο οποίος είναι κάτι που μετέχει και στην ύλη και στη μη ύλη. Είναι σκέψη που απαιτεί ειδική άσκηση για να γίνει κατανοητή και ειδική εσωτερική διεργασία, για να γίνει αποδεκτή.

Ο Κώστας Αξελός, με την άξια θαυμασμού διαλεκτική του σκέψη, που πραγματικά την θαύμασα, αλλά και την απόλαυσα στην ανάγνωση του βιβλίου του, στην προσπάθειά του ν' αποκαταστήσει την γνήσια Ηρακλειτική σκέψη, από την καταπίεση επίβουλων καταπατητών, αρχαίων και νέων, εδώ έχει παγιδευτεί από ένα μαρξιστικό σύνδρομο. Βέβαια αυτό για τον Αξελό είναι ένα μικρό πταίσμα, μπροστά σε άλλους μαρξιστές, που στην ανάλυση της Ηρακλειτικής σκέψης δεν μπορούν να πηδήσουν πάνω απ' τα βρόχια των "φιλοσοφικών τετραδίων" του Νικολαΐ Ουλιάνωφ Λένιν. Δεν λέμε ονόματα, αλλά όποιος διαβάσει

βιβλία μαρξιστών που αναφέρονται στον Ηράκλειτο, είτε σαν κύριο θέμα είτε σαν δευτερεύον, θα καταλάβει αυτή την εξάρτηση απ' την "ουσία" των "φιλοσοφικών τετραδίων" του Λένιν. Άντε ο Λένιν ήταν ένας εξαιρετικά ευφυής και πολυμαθής άνθρωπος. Έκανε βέβαια ένα βασικό λάθος ερμηνεύοντας το απ. 30 του Ηράκλειτου, σύμφωνα με το οποίο: "κόσμον τόνδε τόν αυτόν απάντων ούτε τις θεών ούτε ανθρώπων εποίησεν, ἀλλ' ἦν αἰεὶ καὶ ἔστιν καὶ ἔσται πυρ αἰεζῶον, ἀπτόμενον μέτρα καὶ ἀποσβεννύμενον μέτρα." (Αυτό τον κόσμο που για όλους είναι ο ίδιος, ούτε κανείς θεός ή άνθρωπος τον δημιούργησε, αλλά είναι πάντοτε και θα είναι πάντα, μια φωτιά που διαρκεί αιώνια και που ανάβει και σβήνει με μέτρα).

Όπως καταλαβαίνει πια εύκολα ο σημερινός αναγνώστης, ο Λένιν το λάθος το έκανε στην ερμηνεία του "ούτε τις θεών ούτε ανθρώπων εποίησεν..". Ναι γιατί δεν αντιλήφθηκε ότι ο Ηράκλειτος, χρησιμοποιεί την αρχαία Ελληνική γλώσσα, με απόλυτη σαφήνεια. Δηλαδή, ο Ηράκλειτος, σε πολλά αποσπάσματα που διασώζονται, έχει ξεκαθαρίσει την θέση του για τον θεό που τον δέχεται ανεπιφύλακτα και τον θεωρεί ένα και μοναδικό, λέγοντας **οὔτε τις θεῶν**, σηματοδοτεί³⁸⁶, δηλαδή δείχνει με το δάκτυλο, σε ποιους απευθύνεται το απόσπασμα. Απευθύνεται σ' αυτούς που πιστεύουν στην ύπαρξη πολλών θεών ή στην ύπαρξη μόνο του δικού τους θεού, με όποιες δογματικές ιδιαιτερότητες τον ντύνουν οι άνθρωποι οπαδοί κάθε θρησκείας και πίστης και στην ανυπαρξία των άλλων θεών, και, όπως θα δούμε στη συνέχεια, προσπαθεί να τους πει ότι ματαιοπονούν να πιστεύουν τέτοιες δογματικές αντιλήψεις γιατί ο θεός είναι ένας. Κι έτσι όταν στη συνέχεια μιλάει για "αεζῶον πυρ" μιλάει για ένα υπέρτατο θεό κι όχι για τους πολλούς θεούς του αρχαίου Ελληνικού θεοκρατικού Πανθέου, αφού όπως είδαμε και πιο πάνω αυτός ο θεός θέλει και δεν θέλει να ονομάζεται με το όνομα του Διός³⁸⁷ δηλαδή του πατέρα Θεών και ανθρώπων κι όταν

³⁸⁶ Κατά την συνήθεια του βάζει σημάδια!

³⁸⁷ Βλέπετε πιο πάνω το απ. 32 "ἐν τῷ σοφόν μόνον λέγεσθαι οὐκ ἐθέλει καὶ ἐθέλει Ζηνός ὄνομα." Ένα είναι μόνον το σο-

μιλάει ότι αυτό το "αείζων πυρ" ανάβει και σβήνει με μέτρα, μιλάει για κάποιους απαρασάλευτους και αδήριτους νόμους σύμφωνα με τους οποίους, αυτός ο υπέρτατος θεός εκδηλώνεται. Κι όταν ο Ηράκλειτος μιλάει για το αείζων πυρ, που ζει αιώνια, μιλάει ταυτόχρονα και για κάτι άλλο. Μιλάει για το υπέρτατο θείο που αυτό δημιούργησε την εκδήλωση και τον Λόγο και δεν συμπίπτει με κανένα, για την πεπερασμένη ανθρώπινη αντίληψη, θεό.

Αλλά ο οξύς κι ανελήκτος, με την ανθρώπινη αφέλεια, πάνω στα θέματα αυτά, Ηράκλειτος, μας βομβαρδίζει και με ένα ακόμη απόσπασμα:

III.- απ. 96. Πλούτ. Συμποσιακ. 669 α
νέκυες ³⁸⁸ γάρ κοπρίων εκβλητότεροι. ³⁸⁹

τα πτώματα είναι περισσότερα για πέταμα από την κοπριά.

Ναι, αυτό το τελευταίο "θλιβερό" απόρριμα του ανθρώπου είναι περισσότερο για πέταμα κι από την κοπριά. Αυτό είναι πολύ λογικό για την αντίληψη του Ηράκλειτου, που διακρίνει το σώμα από την ψυχή, αυτή που έχει τόσο βαθύ λόγο, όπως μας λέγει στο απ. 45. ³⁹⁰ κι αυτή που

φόν ούτε θέλει αλλά και θέλει ν' αποκαλείται με του Διός το όνομα.

³⁸⁸ Νέκυς είναι αρχαία Ελληνική λέξη που σημαίνει σώμα νεκρό, κυρίως ανθρώπου, νεκρός, αλλά και πτώμα. Νομίζω στην περίπτωση μας ο Ηράκλειτος το χρησιμοποιεί με την έννοια του πτώματος κι όχι με την έννοια του νεκρός, όπως στην περίπτωση του απ. 63, όπου οι νεκροί συμπλέκονται για μια ακόμη φορά με τους ζώντες, μια και ο Ηράκλειτος με σαφήνεια διακρίνει τα δυο συστατικά του ανθρώπου, την ύλη και την ψυχή, για την οποία μας μίλησε στα προηγούμενα αποσπάσματα, η οποία επιβιώνει του θανάτου του σώματος.

³⁸⁹ Το ρήμα εκβάλλω έχει πολλαπλές σημασίες μεταξύ των οποίων και η έννοια πετώ (βλ. κάτω από την λέξη αυτή Ι. ΣΤΑΜΑΤΑΚΟΥ ΛΕΞΙΚΟ ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΑΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΓΛΩΣΣΗΣ)

³⁹⁰ Ας το θυμίσουμε: "ψυχής πείρατα ιών ουκ άν εξεύροιο, πάσαν επιπορευόμενος οδόν αύτω βαθύν λόγον έχει." δεν θα μπορούσες, όσο και αν προχωρήσεις, να εύρεις τα ακραία όρια της ψυ-

στον άδη οσμίζεται όπως μας λέγει στο απ. 98. "αι ψυχαί οσμώνται καθ' Αιδην" (οι ψυχές οσμίζονται στον Άδη). Οι ψυχές λοιπόν είναι συνδεδεμένες άρρηκτα με τον Λόγο, δηλαδή το θείον και βρίσκονται σε άλλη περιοχή απ' αυτήν που βρίσκεται το μνήμα του σώματος που φιλοξένησε για λίγο χρόνο την κάθε ψυχή. Κατά συνέπεια, το σώμα είναι προορισμένο να επανακυκλωθή στα γήινα στοιχεία και σαν τέτοιο έχει μικρότερη αξία κι από την κοπριά.

Έτσι ο Ηράκλειτος επιφέρει συντριπτικό πλήγμα σ' όσους, με αφέλεια περισσή ομολογουμένως, ανακάλυψαν σ' αυτόν έναν υλιστή!

IV.- Απ. 84a. μεταβάλλον αναπαύεται.

αφού επιφέρει την μεταβολή αναπαύεται.

Όπως θα δούμε πιο κάτω, το απόσπασμα αυτό, αναφέρεται στο αίζων πυρ. Όλοι σχεδόν οι άνθρωποι όταν μιλούν για τον κόσμο, εννοούν αυτό το ορατό και αισθητό σε μας με τις πέντε αισθήσεις, σύμπαν του νερού. Όπως είπα στο κεφάλαιο ΚΛΕΙΔΙΑ, αυτό δεν είναι ούτε το μοναδικό, ούτε και το τελευταίο σύμπαν, μη μου πείτε που το ξέρω. Δεν το ξέρω, απλά το διαισθάνομαι. Ούτε μπορώ να παρακολουθήσω την σκέψη του Θεού. Αν είναι κάποιος που μπορεί ας μου το πει. Έτσι δεν μπορώ να καταλάβω, τι επιφυλλάσει στην κοινή μοίρα μας ο Θεός, κι όταν λέω κοινή, εννοώ αυτού του ίδιου, που δεν είναι τίποτα διαφορετικό από εμάς.

Όπως αναφέραμε πιο πάνω όπου υπάρχουν νόμοι, υπάρχει και νομοθέτης. Όταν λοιπόν ο Ηράκλειτος λέγει: "αλλά είναι πάντοτε και θα είναι πάντα, μια φωτιά που διαρκεί αιώνια και που ανάβει και σβήνει με μέτρα." μας κάνει νύξη ότι η ανταλλαγή του πυρός, την οποία αναφέρει στο απ. 90 ³⁹¹ ενεργείται με κανόνες, δηλαδή με νόμους.

χής, οποιονδήποτε και αν ακολουθήσεις δρόμο τόσο βαθύ λόγον έχει.

³⁹¹ απ. 90 "Πυρός τε ανταμοιβή τα πάντα και πυρ απάντων όκωσπερ χρυσού χρήματα και χρημάτων χρυσός." που έχει την γραμματική ερμηνεία ότι τα πάντα ανταλλάσσονται με πυρ και το πυρ ανταλλάσσεται με τα πάντα, όπως ακριβώς το χρυσάφι ανταλλάσσεται με χρήματα και τα χρήματα με χρυσάφι και θα

Στο σημείο αυτό πρέπει να πούμε, πως σήμερα, η-
χούν παράταιρα στα αυτιά μας οι διαμάχες των τελευταίων
περασμένων αιώνων, εάν η Ιδέα έφτιαξε την Ύλη ή το α-
ντίθετο, πάνω στις οποίες έχει χυθεί πολύ μελάνι και έχει
καταναλωθεί πολύ φαιά ουσία στην επιχειρηματολογία της
κάθε πλευράς, που θυμίζει εκείνο το διαβόητο σόφισμα ε-
άν το αυγό έκανε την κότα ή η κότα το αυγό.

Σήμερα στην εποχή της κβάντωσης και της ορατής
αβεβαιότητας της αληθινής φύσης και της αντικειμενικής
υπόστασης της πραγματικότητας, όλοι πια αντιλαμβάνο-
νται, ότι η διαμάχη αυτή δεν αποτελεί τίποτε άλλο από έ-
ναν αναχρονισμό.

Σε τίποτε δεν βοηθά κανένα στο δρόμο της επιστη-
μονικής γνώσης, η καταφατική ή αποφατική απάντηση στο
ερώτημα αυτό σήμερα και να σας πω την αλήθεια, στην ου-
σία δεν βοηθούσε ποτέ και ούτε βοήθησε σε τίποτα. Στο
μόνο στο οποίο βοήθησε, είναι στο σημείο εκείνο, στο ο-
ποίο, ο καμβάς που υφάνθηκε από την κάθε πλευρά στην
ιστορική αυτή διαμάχη, χρησιμοποιήθηκε για να επενδύσει
κάποια αντίστοιχη κοινωνική, θρησκευτική ή πολιτική ι-
δεολογία. Αυτό, για το ιστορικό γίνεσθαι κάποιας επο-
χής, είναι αναμφίβολα ένα σημαντικό γεγονός, αλλά στην
ουσιαστική γνώση, ή στην πολύχρονη ιστορία της ανθρω-
πότητας, δεν προσφέρει τίποτα απολύτως. Πάντως σας δι-
αβεβαιώνω πως τα υποατομικά σωματίδια, δεν τα απα-
σχολεί καθόλου εάν οι παρατηρητές τους πιστεύουν ή όχι
στην ύπαρξη του Θεού, αλλ' ούτε τους φιλοσόφους ή τους
παρατηρητές τους, από την εποχή του Δημόκριτου και μέ-
χρι σήμερα, τους βοήθησε σε τίποτα η αποδοχή της μιας ή
της άλλης άποψης.

Είναι γνωστό, ότι για να αποδείξεις πειραματικά την
ύπαρξη του Θεού, είναι το ίδιο δύσκολο με το να αποδεί-
ξεις, με τον ίδιο τρόπο, την ανυπαρξία του. Έτσι σε επίπε-
δο καθαρής επιστημονικής γνώσης, η διαμάχη αυτή, ούτε
πρόσφερε, αλλά ούτε και εξ ορισμού είχε να προσφέρει τί-
ποτα στην γνώση, και είχε ένα καθαρά στείο
"θρησκευτικό" δογματικό χαρακτήρα και για τις δυο πλευ-

ρές. Μπορεί να φαίνεται περίεργος, αυτός ο "θρησκευτικός"
δογματικός χαρακτήρας όταν μιλάμε για υλισμό, αλλά έτσι
είναι. Τώρα καταλαβαίνετε πόσο περίεργο είναι όταν μιλά-
με για τον "επιστημονικό" αυτοονομαζόμενο διαλεκτικό υ-
λισμό που η εμφάνισή του σηματοδοτείται από τον Μαρξ.
Κι όμως και σ' αυτή την περίπτωση είναι έτσι. Στην πραγ-
ματικότητα, η μαρξιστική άποψη για τα θέματα αυτά, με
την αλλαγή της Εγγελιανής ιδεαλιστικής αντίληψης (σαν
αρχική αιτία), σε υλιστική αντίληψη (πάλι σαν αρχική αι-
τία), δεν πρόσθεσε ούτε αφήρεσε τίποτα, από την Ηρακλει-
τική διαλεκτική που στα σύγχρονα χρόνια υιοθέτησε ο
Έγγελος. Η μεγάλη προσφορά της μαρξιστικής άποψης πά-
νω στην διαλεκτική σκέψη, δεν είναι όπως πίστευαν οι
Μαρξ και Ένγκελς,³⁹² ότι αποκατάστησαν την πρωταρχική
αιτία, από την Ιδέα στην Ύλη. Αυτό δεν έπαιξε κανένα
ρόλο, μα κανένα απολύτως ρόλο στην πρόοδο της επιστη-
μονικής γνώσης. Η μεγάλη προσφορά της μαρξιστικής θεω-
ρίας πάνω στην διαλεκτική σκέψη, είναι ότι οι Μαρξ και
Ένγκελς με το έργο τους, εκτός από την κοινωνική συμ-
βολή τους, που είναι έξω από τα πλαίσια αυτού του βι-
βλίου, βάθαιναν και διεύρυναν την έρευνα της διαλεκτικής,
και κυρίως εκλαίκευσαν την διαλεκτική σαν τρόπο σκέ-
ψης και όχι βέβαια με την αντικατάσταση της Ιδέας από
την Ύλη. Έτσι, μετά την πρώτη αμφίπλευρη φανατική ι-
δεολογική "πύρωση" των αντιθέτων θέσεων, βγήκε ένα α-
πλό συμπέρασμα, ότι σε επίπεδο επιστημονικής έρευνας
και γνώσης, σε τίποτα δεν βοηθά η αποδοχή της μιας ή της
άλλης θέσης. (ιδεαλισμός ή υλισμός).

Μα θα μου πουν μερικοί αναγνώστες, ότι ακόμη και
σήμερα μερικοί συγγραφείς, εξακολουθούν αυτό το τροπάρι
της διαμάχης ιδεαλισμού και υλισμού, με την ζέση και τον
φανατισμό που αυτά γράφονταν στον 18ο, στον 19ο και στις
αρχές του 20ου αιώνα. Έ λοιπόν και τι φταίει η επιστήμη
γι' αυτές τις ατταβιστικές επιβιώσεις. Μη ξεχνάτε ότι μέ-
χρι και στις αρχές του 20ου αιώνα, εξακολούθησε να υπάρ-

³⁹² ".....όταν θέλουμε να κρίνουμε ένα άτομο δεν το κρίνουμε από
το τι ιδέα που αυτό έχει για τον εαυτό του.."είπε άλλωστε ο ίδιος
ο Μάρξ.

χει στην Ευρώπη, εταιρία που πίστευε ότι η γη είναι επίπεδη ! πολλούς αιώνες μετά τον Κοπέρνικο, τον Γαλιλαίο, τον Κέπλερ και πάρα πολλούς αιώνες μετά τον Αρίσταρχο τον Σάμιο. Εδώ έχει απόλυτη ισχύ αυτό που είπε ο Ηράκλειτος για τους ανθρώπους. Ότι ενώ κάθε μέρα ζουν με τον Λόγο, όχι μόνο δεν τον καταλαβαίνουν, αλλά ζουν σα να έχουν μια δική τους φρόνηση, (απ. 2) που σημαίνει ότι προβάλλουν την υποκειμενική αντίληψη του Εγώ τους, κόντρα κι έξω από τους φυσικούς κανόνες. Κι όταν λέγω τους φυσικούς κανόνες, δεν εννοώ βέβαια τους κανόνες της ανθρώπινης, κατά τις διάφορες εποχές, φυσικής επιστήμης. Εννοώ τον φυσικό νόμο, αυτόν που υπάρχει αείποτε, που υπάρχει στο σύμπαν και που θα υπάρχει σ' αυτό, μέχρι την τελειώσή του.

Ο Ηράκλειτος είπε ότι η φύση κρύπτεσθαι φιλεί, αγαπάει να κρύβεται η φύση, γιατί μπροστά στα βέβηλα μάτια, αυτό πρέπει να κάνει. Κι είπε ακόμη : *"..οκείων εγώ διηγέυμαι κατά φύσιν διαιρέων έκαστον και φράζων όκως έχει.."*

Αλλοιώς βέβαια έχουν τα πράγματα στο δρόμο της ουσιαστικής αναζήτησης όχι απλά της επιστημονικής γνώσης, αλλά της ουσιαστικής γνώσης.

Εκεί τα πράγματα είναι διαφορετικά. Εκεί έχει καθοριστική σημασία αν κανείς πιστεύει ή όχι στην ύπαρξη του Θεού. Όχι βέβαια την ύπαρξη αυτού ή του άλλου Θεού, αλλά στην ύπαρξη του Θεού, γιατί αυτός ο Θεός, είτε το θέλουμε είτε όχι είναι ένας και μοναδικός. Και όταν λέμε την ύπαρξη Θεού, εννοούμε το εάν ο Κόσμος είναι δομημένος πάνω σε ένα μοναδικό και τέλει σχέδιο, το οποίο διέπει τα πάντα, από τους γαλαξίες και τις μαύρες τρύπες μέχρι και το τελευταίο υποατομικό σωματίδιο, σε ένα σχέδιο που υπήρχε, υπάρχει, θα υπάρχει και που μεταβάλλεται και θα μεταβάλλεται συνεχώς (τα πάντα ρει) μέσα στους κανόνες της αέναης μεταβολής, που σε τελευταία ανάλυση δεν μεταβάλλουν κυριαρχικά, αλλά μεταπλάθουν την εικόνα του Θείου.

Στο δρόμο αυτό, το να πιστεύεις στην ύπαρξη του Θεού, με την έννοια που την καθορίσαμε πιο πάνω, αποτελεί *conditio sine qua non*, δηλαδή προϋπόθεση χωρίς την

οποία δεν μπορεί να υπάρξει καμιά πρόοδος. Στα αλήθεια, η *a priori* απόρριψη της ύπαρξης του Θεού, πέρα απ' το γεγονός ότι αποτελεί ένα βάρβαρο δογματισμό, περιχαράκωνει απελπιστικά την ελευθερία της σκέψης, με τέτοιο τρόπο που να μη μπορεί να αντιληφθεί το αληθινό νόημα και την αληθινή δομή του κόσμου που μας περιβάλλει.

Ο πατέρας του μαρξισμού, ο μεγαλοφυής πράγματι Κάρολος Μαρξ, είπε στα μισά του 19ου αιώνα κάποια περίεργα πράγματα:

*"Για το λόγο αυτό, η ανθρωπότητα, ποτέ δε βάζει μπροστά της, παρά μόνο τα προβλήματα εκείνα που μπορεί να λύσει. Γιατί, αν ρίξουμε μια καλύτερη ματιά, θα δούμε πως κι αυτό ακόμα το ίδιο το πρόβλημα ξεπηδά μονάχα, όταν υπάρχει ή τουλάχιστο βρίσκονται στη γέννησή τους, οι υλικοί όροι για τη λύση του.."*³⁹³

Ας προσέξουμε λίγο αυτά τα λόγια. Ο Μαρξ ξεκινά από τον υλισμό κι εδώ μας εξηγεί ότι το αντικείμενο της επιστημονικής έρευνας καθορίζεται κάθε φορά απ' το εάν έχουν εμφανιστεί οι υλικοί όροι για την λύση του. Για το πρόβλημα της ύπαρξης του Θεού, ούτε στην εποχή του Μαρξ, ούτε ακόμη και σήμερα, έχουν υπάρξει οι υλικοί όροι για την λύση του κι έτσι, πάντα κατ' αυτή την γνήσια μαρξιστική εκδοχή, κι όχι την εκδοχή των αμφίβολων επιγόνων, το θέμα αυτό δεν έχει τεθεί στο τραπέζι της επιστημονικής έρευνας και λογικό είναι, ν' απέχει κανείς από την εξέτασή του. Αυτό όμως δεν σημαίνει τίποτα, θα πει κάποιος μαρξιστής, αλλά σημαίνει πολλά. Ο Μαρξ, ο πιο συνεπής μαρξιστής, κι αλλιίμονο αν δεν ήταν αυτός ο πιο συνεπής μαρξιστής, δίνει εδώ ένα άλλο στίγμα της πολυσήμαντης σκέψης του κι ανοίγει ένα τεράστιο κι αντιδογματικό παράθυρο, για τον διαλεκτικό τρόπο σκέψης, που από την φύση της δεν είναι δογματική.

Απ' όση παιδεία κι εμπειρία έχω πάνω στην μαρξιστική σκέψη, δεν νομίζω ότι το κομμάτι αυτό του Μαρξ, το έχουν αντιμετωπίσει οι επιγενόμενοι "μαρξιστές", είτε αυ-

³⁹³ Κ. Μαρξ ΚΡΙΤΙΚΗ ΤΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ, εκδόσεις "ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗΣ ΚΑΙ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗΣ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗΣ, Αθήνα 1956 σελ. 7.

τοί λέγονταν Ένγκελς ή Λένιν ή οτιδήποτε άλλο.

V. - απ. 97

Κύνες γαρ καταβαύζουσιν ὡν ἂν μὴ γινώσκωσι.
(Τα σκυλιά γαβγίζουν αυτούς που δεν γνωρίζουν).

Με βάση τα όσα έχουμε πει πιο πάνω για τον Ηράκλειτο θα ήταν μάλλον περίεργο να μην υπάρχει μια ανάλογη φράση στο έργο του κι ακριβώς ότι έχουμε πει γι' αυτόν, περιέχουν υλικό για μια εύκολη κατανόηση του πιο πάνω αποσπάσματος.

Εδώ λοιπόν στο απόσπασμα που μας μεταφέρει ο Πλούταρχος, μας λέγει ότι τα σκυλιά γαβγίζουν εκείνους που δεν γνωρίζουν.

Όπως είπαμε στο κεφάλαιο ΤΑ ΚΛΕΙΔΙΑ ³⁹⁴ για την κατανόηση της Ηρακλειτικής σκέψης, είναι απαραίτητο και το κλειδί της μόνωσης.

Μόνωση είναι εκείνη η ιδιόρρυθμη κατάσταση, στην οποία περιέρχεται αυτός που εισέρχεται στην ατραπό της αληθινής γνώσης, στα οποία και παραπέμπω.

Αυτή η κατάσταση, δημιουργεί μια προϊούσα μόνωση στο άτομο και μια αυξανόμενη απόσταση από τον μέσο άνθρωπο. Αυτό καταλήγει να δημιουργήσει μια "ταξική" θα λέγαμε διαφοροποίησή του, σε σημείο που ο κοινωνικός περίγυρος, ν' αντιμετωπίζει το άτομο αυτό, με μια περίεργη καχυποψία, αν όχι με αντιπάθεια, γιατί αρχίζει να διαφέρει απ' τον περίγυρο.

Γενικός κανόνας είναι, ότι εμείς οι άνθρωποι, δεν μπορούμε να συγχωρήσουμε εύκολα, όποιον διαφέρει από εμάς προς τα επάνω, αλλ' ακόμη και προς τα κάτω. Σ' αυτούς που διαφέρουν προς τα κάτω, συνήθως, απονέμουμε τον "μεγαλόψυχο" καταφρονητικό οίκτο μας, κούφιος κουνβέντες και τα "τοιαύτα" και ξεμπερδευουμε.

Με εκείνους που διαφέρουν προς τα επάνω, δεν υπάρχει ανάλογη συνταγή. Οι αντιδράσεις απέναντί τους ποικίλλουν, ανάλογα με τον καθένα μας. Πάντως δεν μπορούμε να πούμε πως περνούν από την αποδοχή μας. Ίσα ίσα το αντίθετο.

³⁹⁴ βλέπε πιο πάνω.

Αντιλαμβάνεστε τώρα τι συμβαίνει, όταν πάνω στη γη, εμφανίζεται μια ξεχωριστή προσωπικότητα. Τότε τα σκυλιά, αρχίζουν το γάβγισμα. *"Υμείς εκ του κόσμου τούτου εστέ, εγώ ουκ είμι εκ του κόσμου τούτου"*, είπε ο Χριστός. ³⁹⁵

(Εσείς από τον κόσμο αυτό είστε, εγώ δεν είμαι απ' αυτό τον κόσμο).

"Ει ο κόσμος ημάς μισεί, γινώσκετε ότι εμέ πρώτον μεμίσηκεν. ει εκ του κόσμου ήτε, ο κόσμος αν το ίδιον εφίλει ότι δε εκ του κόσμου ουκ εστέ, αλλ' εγώ εξελεξάμην ημάς εκ του κόσμου, δια τούτο μισεί ημάς ο κόσμος". ³⁹⁶

(Εάν ο κόσμος εσάς σας μισεί, ας γνωρίζετε ότι εμένα πρώτο με μίσησεν, εάν είσαστε απ' αυτόν τον κόσμο, ο κόσμος, σαν δικό του θα σας αγαπούσε. Επειδή όμως δεν είστε, αλλά εγώ σας διάλεξα απ' τον κόσμο, γι' αυτό σας μισεί ο κόσμος).

Έτσι ο Ιησούς περιγράφει με σαφήνεια αυτή την κατάσταση, καίτοι δεν χρησιμοποίησε σκύλους.

Εδώ βέβαια δεν μιλάει για σκύλους, αλλά σε άλλο σημείο μιλάει και γι' αυτούς.

"μη δώτε το άγιον τοις κυσί, μηδέ βάλλητε τους μαργαρίτας ημών έμπροσθεν των χοίρων μήποτε καταπατήσωσιν αυτούς εν τοις ποσίν αυτών και στραφέντες ρήξωσιν ημάς." ³⁹⁷

(Να μη δώσετε τα άγια στους σκύλους κι ούτε να βάλετε τα μαργαριτάρια σας μπροστά στα γουρούνια, μη τυχόν και καταπατήσουν τα μαργαριτάρια σας με τα πόδια τους και αφού γυρίσουν σας δαγκώσουν).

Ο Πλάτωνας στο Θεαίτητο, βάζει στο στόμα του Σωκράτη μια ανάλογη φράση για την στάση των Αθηναίων διωκτών του απέναντί του, ο οποίος τελικά δεν γαβγίστη-

³⁹⁵ Ιωάννη 8, 23. Αυτό είναι ένα κομμάτι του βιβλίου που η επανάληψη κάποιων αποσπασμάτων ήταν αναπόφευκτη, γιατί πολλά απ' τα αναφερόμενα εδώ, επαναλαμβάνονται και στο κεφάλαιο Ηράκλειτος και Χριστιανισμός, σε μια αντιμετώπιση της συγγένειας του Ηρακλειτικού και του Χριστιανικού Λόγου.

³⁹⁶ Ιωάννη 15, 18

³⁹⁷ Ματθαίου 7, 6

κε απλώς, αλλά δαγκώθηκε απ' τους ανάλογους σκύλους, όπως και ο Ιησούς φυσικά.

«Πολλοί γαρ ήδη, ω θαυμάσιε, προς με ούτω διετέθησαν, ώστε ατεχνώς, δάκνειν έτοιμοι είναι.»

(Γιατί ήδη πολλοί, ω θαυμάσιε, απέναντί μου έτσι έχουν τοποθετηθεί, ώστε κακότεχνα³⁹⁸ είναι έτοιμοι να δαγκώσουν.)

Καταλαβαίνετε πως ο Σωκράτης βίωνε κι αυτή την κατάσταση.

Δεν νομίζω ότι υπάρχει η παραμικρή διαφορά, μεταξύ των κειμένων του Ιησού, των λόγων του Σωκράτη κι αυτού του τρομερού παιδιού της Ελληνικής αρχαιότητας, του Ηράκλειτου.

Το μεγάλο θέμα που θέτουν και οι τρεις, είναι όμοιο με κάθε τρόπο και με κάθε παράμετρο και σηματοδοτεί εκείνη την ιδιόρρυθμη κατάσταση, στην οποία περιέρχεται όποιος εισέρχεται στην ατραπό της αληθινής γνώσης.

Αυτή η σκολιά και δύσβατη ατραπός, είναι μια ξεχωριστή δοκιμασία, που δοκιμάζει την αντοχή του κάθε ανθρώπου που αποφασίζει να την ακολουθήσει.

Ο Ηρακλής βρέθηκε μπροστά στο μονοπάτι που διακλαδίζονταν στην οδό της αρετής και της κακίας. Αλλά και κάθε άνθρωπος τουλάχιστον μια φορά στη ζωή του βρίσκεται σε ένα ανάλογο, για τα προσωπικά του δεδομένα, μονοπάτι.

Ο μεγάλος Έλληνας ποιητής ο Κωνσταντίνος Καβάφης⁴⁰⁰ έγραψε:

³⁹⁸ Ατεχνώς σημαίνει ακριβώς, άνευ τέχνης, άνευ των κανόνων της τέχνης, εμπειρικά. Για την λέξη βλέπε το Μεγάλο Λεξικό της Ελληνικής Γλώσσας των Liddell-Scott. Εγώ προτίμησα το "κακότεχνα" γιατί κάθε αντικείμενο ή έργο που γίνεται χωρίς τους κανόνες της τέχνης είναι κακότεχνο, αφού και η σύγχρονη ορολογία, ειδικά στα δημόσια και τα ιδιωτικά έργα, το κάθε τι που δεν κατασκευάζεται σύμφωνα με τους κανόνες της τέχνης, ονομάζεται κακοτεχνία.

⁴⁰⁰ Κωνσταντίνος Καβάφης. Γεννήθηκε στην Αλεξάνδρεια το έτος 1863 από γονείς που ήρθαν από την Κωνσταντινούπολη,

CHE FECE.....IL GRAN RIFIUTO

Σε μερικούς ανθρώπους έρχεται μια μέρα που πρέπει το μεγάλο Ναι ή το μεγάλο το Όχι να πούνε. Φανερώνεται αμέσως όποιος έχει έτοιμο μέσα του το Ναι και λέγοντάς το πέρα πηγαίνει, στην τιμή και την πεποίθησή του. Ο αρνηθείς δεν μετανοιώνει. Αν ρωτιούνταν πάλι, όχι θα ξανάλεγε. Κι όμως τον καταβάλει εκείνο τ' όχι-το σωστό εις όλην την ζωή του.

Έτσι λοιπόν, ο Καβάφης μας εισάγει, στη δυσχέρεια, την δυσκολία, που ακολουθεί τη σωστή επιλογή και την ευκολία που ακολουθεί την μη σωστή, αλλά εύκολη επιλογή.

Αν θέλεις λοιπόν να μη σε "καταβαύζουν" οι σκύλοι, υπάρχει ένας ασφαλής δρόμος, προσπάθησε με την εύκολη, αλλά μη σωστή επιλογή, να σε γνωρίζουν οι σκύλοι, κι έτσι να μη σε γαβγίζουν. Γίνε ένα μ' αυτούς.

Αλλά αν αντίθετα, επειδή είπες το όχι, το σωστό, και σε "καταβαύζουν", τότε, μη φοβηθείς, μη δειλιάσεις, γιατί αυτό, είναι αείποτε δοσμένο έτσι.

VI.- Ο Ηράκλειτος έχει δώσει μια σειρά αποσπάσματα τα οποία καταδεικνύουν την σχετικότητα των εννοιών και των καταστάσεων. Αυτός ο μεγάλος διαλεκτικός μας είπε φοβερά πράγματα πάνω στο θέμα αυτό. Ας

έζησε το μεγαλύτερο διάστημα της ζωής του στην Αλεξάνδρεια και πέθανε το 1933 στην Αθήνα. Αρχικά για την Ελληνική πραγματικότητα της εποχής του, ήταν μια αμφιλεγόμενη προσωπικότητα, αλλά εδώ και πολλά χρόνια, θεωρείται και σωστά, σαν ένας από τους μεγαλύτερους νεοέλληνες ποιητές και οι στίχοι του βρίσκονται διαρκώς στο στόμα των νεοελλήνων, όποιος κατεύθυνσης, όποιου επίπεδου, σαν σοφές ρήσεις και παραινήσεις.

δούμε μερικά απ' τα αποσπάσματα που μας άφησε:

απ. 9 *"όνους σύρματ' αν ελέσθαι μάλλον ή χρυσόν".*
(Ο γάϊδαρος τα άχυρα⁴⁰¹ μάλλον θα προτιμούσε παρά το χρυσάφι.)

απ. 61 *"Θάλασσα ύδωρ καθαρώτατον και μιαρώτερον, ιχθύσι μεν πότιμον και σωτήριο, ανθρώποις δε άποτον και ολέθριον."*

(Η θάλασσα είναι σύγχρονα το πιο καθαρό και το πιο ακάθαρτο νερό, για τα ψάρια μεν είναι πόσιμο και σωτήριο για τους ανθρώπους δε είναι μη πόσιμο και καταστρεπτικό ή θανατηφόρο).

Αλλ' ας δούμε τι μας λένουν αυτά τα αποσπάσματα. Εδώ προβάλλεται εντυπωσιακά η διαφορετική αντίληψη των αξιών, όχι όπως αυτή προσδιορίζεται από υποκειμενικές εκτιμήσεις, αλλά όπως αυτές είναι εξ αντικειμένου δοσμένες από το Λόγο, δηλαδή από το παγκόσμιο σχέδιο.

Ας δούμε το πρώτο από τα αποσπάσματα.

Είναι γεγονός ότι ο γάϊδαρος δεν έχει καμιά ανάγκη από χρυσάφι, ενώ η ζωή του είναι εξαρτημένη από το σάρμα⁴⁰² και το νερό.

Αυτό είναι μια πολύ απλή έννοια που περιέχεται σε πολλές φράσεις λαϊκής θυμοσοφίας παγκοσμίως. Πολύ συγγενής είναι η νεοελληνική φράση: *"Το βόδι μεταξύ πορτοκαλάδας και νερού θα πει το νερό"*.

Αλλά ο Ηράκλειτος την σύγκριση του σάρματος, δεν την έκανε με πορτοκαλάδα, την έκανε με χρυσάφι κι εδώ τα πράγματα περιπλέκονται. Φοβερό Ηράκλειτε!

Εδώ έχουμε ν' αντιμετωπίσουμε τρεις παραμέτρους.

⁴⁰¹ Σύρμα (ατος) είναι σωρός αχύρων ή χόρτων που χρησιμεύουν ως στρωμή, μας λέγει το λεξικό των Liddell-Scott για την λέξη Σύρμα και κατ' επέκταση άχυρο με την έννοια που το χρησιμοποιεί εδώ ο Ηράκλειτος. Στη Θράκη, σήμερα, ένα είδους αχύρου λέγεται σάλμα ή και σάρμα. Με την ίδια διατύπωση (σάρμα) το χρησιμοποιεί ο Ηράκλειτος και στο απόσπασμα 124, όπου όμως οι ερμηνευτές το μεταφράζουν σκουπίδια. Είναι ν' απορεί κανείς γι' αυτή την διάσπαστη συνέχεια της Ελληνικής γλώσσας μέσα στα τελευταία 3.000 χρόνια.

⁴⁰² με την έννοια της παραπάνω υποσημείωσης.

Η πρώτη παράμετρος είναι ότι το χρυσάφι για τον άνθρωπο, σαν βιολογικό είδος, έχει την ίδια χρησιμότητα, όση και για τον γάϊδαρο, αφού με καθαρά φυσικά κριτήρια, δεν αποτελεί ούτε άμεσο ούτε έμμεσο κρίκο της τροφικής του αλυσίδας. Ο χρυσός ούτε τρώγεται ούτε πίνεται, είτε αυτούσιος είτε με οποιαδήποτε μετάπλαση ή κατεργασία. Πιο πέρα ο χρυσός δεν μπορεί να καλύψει ούτε τις ανάγκες του ανθρώπου που δημιουργήθηκαν από την εξέλιξη ή την κοινωνική συγκρότηση του ανθρώπινου είδους. στοιχειώδης ένδυση, υπόδυση κ.λ.π.

Η δεύτερη παράμετρος είναι ότι ο χρυσός, παρέχει, μόνο στον άνθρωπο, από όλα τα άλλα είδη, μια ιδιαίτερη αισθητική χρησιμότητα, με την αυτούσια χρήση του, δηλαδή κοσμήματα (βραχιόλια, δαχτυλίδια, σκουλαρίκια, πόρπες κ.λ.π.) που τέτοια ανάγκη δεν καλύπτει στα άλλα ζώα και προπάντων στο συμπαθή γάϊδαρο.

Η τρίτη, τελευταία και σημαντικότερη παράμετρος, είναι ο χρυσός σαν μέσο συναλλαγής, σαν νομισματική μονάδα, σαν ανταλλακτική μονάδα. Αυτό στον άνθρωπο παρέχει τα πάντα, γιατί σ' αυτή την παράμετρο ο χρυσός είναι το χρήμα, το μέσο συναλλαγής για την απόκτηση όλων των αγαθών.

*Και στην τρίτη αυτή παράμετρο, κατά την συνηθισμένη ροή των πραγμάτων, ο γάϊδαρος είναι απ' έξω. Τι ν' ανταλλάξει και με ποιον; Για σκεφτείτε όμως μια αυτόνομη κοινωνία γαϊδάρων, χωρίς την ανθρώπινη παρέμβαση, όταν θα καταφέρει να σχεδιάσει ένα πρωτόγονο πρωτόκολλο επικοινωνίας, ο γάϊδαρος που βρίσκεται σε μια αποθήκη γεμάτη σβώλους χρυσού, θα μπορούσε ν' ανταλλάξει ένα σβώλο με κάποιο γάϊδαρο που βρίσκεται σε μια αποθήκη γεμάτη με δεμάτια άχυρου, κι αυτός με τη σειρά του, να τον ανταλλάξει με ένα άλλο γάϊδαρο που εξουσιάζει μια πηγή νερού. Κάπως έτσι μπορεί να γίνει μια αναβάθμιση των γαϊδάρων, που ξέρετε;

Αλλά ας μη αστειευόμαστε. Ας σοβαρευτούμε. Αυτά τα συμπαθή τετράποδα, οι γάϊδαροι και όλα τα έμβια όντα, στο θέμα αυτό, ακολουθούν τα θεία αρχέτυπα, (τον Λόγο) που η ανταλλαγή εκεί, έχει την έννοια ότι ανταλλάσσουν την τροφή του κάθε είδους, με τις υπηρεσίες ή με την τρο-

φή που προσφέρουν με μερικά άτομα του είδους τους, σε άλλα είδη.⁴⁰³ Πάντως και μετά την πάροδο ατέλειωτων χρόνων, η ισορροπία στο σύστημα αυτό, παραμένει αδιατάρακτη, παρά την ζαβολιάρικη κι επικίνδυνη επέμβαση του ανθρώπου.

Αλλά ας δούμε το δεύτερο απόσπασμα.

Εδώ τα πράγματα είναι διαφορετικά. Εδώ οι διαφορετικές χρησιμότητες, είναι εξ ορισμού δοσμένες και μη αναστρέψιμες, με οποιαδήποτε εκδοχή και με οποιαδήποτε πιθανότητα.

Η θάλασσα, για τα ψάρια, είναι το φυσιολογικό περιβάλλον, το περιβάλλον που δεν έχει και άλλο. Η θάλασσα για τα ψάρια, με μικρές εξαιρέσεις,⁴⁰⁴ είναι *conditio sine qua non*, δηλαδή προϋπόθεση χωρίς την οποία δεν υπάρχουν.

"Στη στεριά δεν ζει το ψάρι" μας είπε στον θούριό του ο Ρήγας ο Φερραίος.⁴⁰⁵

Ναι πραγματικά το ψάρι έχει αποκλειστικό χώρο κυριαρχίας το θαλασσινό ή σε μερικές περιπτώσεις, το γλυκό νερό, γιατί αυτό το συντηρεί στη ζωή. Έχει ειπωθεί, και δεν είναι ψέμμα, ότι η ζωή ξεκίνησε από το νερό. Τα ψάρια εξακολουθούν ακόμη να ζουν σ' αυτό το περιβάλλον. Τα υπόλοιπα έμβια έχουν απομακρυνθεί απ' το περιβάλλον αυτό εδώ και πάρα πολύ χρόνο.

Βέβαια οι αρχέγονες μνήμες αυτής της καταγωγής

⁴⁰³ Τα μικρά ζώα τρέφονται απ' τα μικρότερα και τρέφουν με την σειρά τους τα μεγαλύτερα. Αλλά όπως έχω πει και πιο πάνω ο τελικός τροφοδότης της ζωής πάνω στον πλανήτη Γη είναι το φυτικό βασίλειο.

⁴⁰⁴ Υπάρχουν περιορισμένα είδη αμφίβια, αλλά αποτελούν την εξαίρεση στον κανόνα

⁴⁰⁵ Ο Ρήγας Φερραίος είναι ένας μεγάλος Έλληνας στοχαστής αλλά και αγωνιστής για την ανεξαρτησία της Ελλάδας από την Τουρκική κυριαρχία. Γεννήθηκε στο Βελεστίνο της Θεσσαλίας το έτος 1757 και δολοφονήθηκε στο Βερολίνο το 1798. Οραματίστηκε την απελευθέρωση από τον Τουρκικό ζυγό των λαών της βαλκανικής Χερσονήσου και την ένωσή τους σένα ενιαίο κράτος.

υπάρχουν σε όλα τα υπόλοιπα, ερπετά, πτηνά ή θηλαστικά.

Ειδικά στα θηλαστικά, αυτή η μνήμη του νερού, διατηρείται άσβηστη, γιατί στο πεδίο αυτό, η ζωή δημιουργείται μέσα στα αμνιακά υγρά, όπου όλοι μας παίρνουμε την πρώτη εμπειρία μας, την πρώτη μας μύση. Εκεί, περνάμε συνοπτικά όλα τα στάδια της εξέλιξης των ειδών ή του είδους μας. Πάλι για νερό μιλάω. Μα μπορείς να μη μιλάς έτσι, όταν τα φαινόμενα σχεδόν φωνάζουν για του λόγου το αληθές!

Τα έμβια όντα τα οποία απομακρύνθηκαν από το νερό, εδώ και πάρα πολύ χρόνο, μπορεί να διατηρούν κάποιες μνήμες αυτής της αρχέγονης εποχής, αλλά σε γενικές γραμμές, δεν μπορούν όμως να επιβιώσουν στις συνθήκες τις πρώτης κατάστασης, όπως αντίθετα μπορούν να επιβιώσουν τα είδη που εξακολουθούν να ζουν στο περιβάλλον της πρώτης μας φιλίας.

Ο Ηράκλειτος, αυτός ο μεγάλος διαλεκτικός αλλά και μυστικός, αυτό προσπαθεί να μας πει εδώ. Παρά την κοινή καταγωγή των πάντων απ' την αρχική μονάδα και την στη συνέχεια, αρχική δυάδα, τα είδη πορεύτηκαν στη συνέχεια, μέσα στην τριαδική εκδήλωση, διαφορετικό δρόμο και ξεχωριστή πορεία, έτσι που το καθένα, διάλεξε το περιβάλλον στο οποίο μπορεί να ζει αρμονικά. Απ' αυτή την χωριστικότητα, προήλθαν οι διαφορετικές χρησιμότητες των πραγμάτων. Σ' αυτό το σημείο πρέπει να δούμε και τα αποσπάσματα 13, και 37.

Απ. 13 δει γαρ τον χαρίεντα μήτε ρυπάν μήτε αυχμείν μήτε βορβόρω χείρειν καθ' Ηράκλειτον. ύες βορβόρω ήδονται μάλλον ή καθαρώ ύδατι.

τα γουρούνια ήδονίζονται στον βόρβορο μάλλον παρά στο καθαρό νερό.

Βλέπουμε κι εδώ αυτή την διαφορετική αντίληψη που αναπτύσσεται μεταξύ των διαφόρων ειδών για τα πράγματα. Για τους χοίρους, μας λέγει εδώ ο Ηράκλειτος είναι ευχάριστο και ηδονικό να βρίσκονται στο βόρβορο, δηλαδή στο βρώμικο νερό, παρά στο καθαρό. Πολλοί υποστηρίζουν ότι εδώ ο Ηράκλειτος επιχειρεί μια αντιστοίχιση των χοίρων προς τους ανθρώπους. Καίτοι δεν προκύπτει άμεσα κάτι τέτοιο, τουλάχιστο από το απόσπασμα αυτό, δεν μπορούμε να το αποκλείσουμε, αν το παραλληλίσουμε

με άλλα αποσπάσματα και ιδίως με το απ. 29⁴⁰⁶ 'Ετσι λοιπόν κατά μία έννοια μπορούμε να παραλληλίσουμε τους ακαλλιέργητους ανθρώπους, αυτούς που προτιμούν να "κεκόρηνται όκωσπερ κτήνεα" παρά ν' ασχολούνται με την αιώνια δόξα, μεταξύ των θνητών βέβαια, γιατί την αιώνια δόξα στα πλαίσια του θείου, σ' αυτό το επίπεδο δεν μπορούν να την κατακτήσουν, με χοίρους, γιατί κι αυτοί ηδονίζονται από τα ταπεινά πράγματα, που εδώ συμβολίζονται με τον βόρβορο. Είναι μια άποψη που δεν μπορεί να αποκλεισθεί.

Απ. 37. *sues caeno, cohortales aves pulvere vel cinere lavari.*

οι χοίροι καθαρίζονται με βόρβορο, τα πουλικά με σκόνη ή στάχτη.

Κι αυτό το απόσπασμα πρέπει να το εντάξουμε, μέσα σ' αυτή τη βασική Ηρακλειτική σκέψη που λέγει ότι όχι μόνο η ανθρώπινη αντίληψη για τα πράγματα, διαφέρει απ' αυτή του θείου⁴⁰⁷ αλλά παρακάτω μας λέγει ότι και τα διάφορα είδη της εκδήλωσης, έχουν διαφορετική αντίληψη των πραγμάτων. Κι όμως, κατά την μέγιστη Ηρακλειτική σκέψη, τα πάντα είναι ένα, η αντίληψη, η υποκειμενική αντίληψη, και μόνο αυτή, είναι διαφορετική.

VII.- Πολλοί απ' αυτούς που επιχείρησαν ή επιχειρούν να ερμηνεύσουν τον Ηράκλειτο, προβληματίζονται με μερικά αποσπάσματα που δείχνουν ένα Ηράκλειτο αριστοκράτη και ολιγαρχικό, έτσι που κάποιοι απ' αυτούς τους ερμηνευτές να πονοκεφαλιάζουν φοβερά, πάνω στην αξιολόγηση του Ηράκλειτου.

Απ. 33. *νόμος και βουλή πείθεσθαι ενός.*

Στο νόμο και στη θέληση του ενός να εμπιστευέ-
σαι.⁴⁰⁸

⁴⁰⁶ Απ. 29 αιρεύνται γάρ έν αντί απάντων οι άριστοι, κλέος αέ-
ναον δνιτών οι δέ πολλοί κεκόρηνται όκωσπερ κτήνεα.
εκλέγουν αντί πάντων οι άριστοι, την αιώνια δόξα μεταξύ των θνητών, οι πολ-
λοί όμως χορταίνουν κατά κόρον σαν τα κτήνη.

⁴⁰⁷ Βλέπετε απ. 78 και απ. 102.

⁴⁰⁸ Πολλοί ερμηνεύουν το πείθεσθαι σαν να υπακούεις. Αλλά δεν είναι μια μοσήμαντη ερμηνεία. Υπάρχει και η ερμηνεία, στην παθητική και μέση φωνή (πείδομαι) πισ

Αυτό το απόσπασμα πολλοί, ίσως οι περισσότεροι, το ερμηνεύουν ότι πρέπει να υπακούς στον νόμο και τη θέληση του ενός. Και τον ένα τον ταυτίζουν προς ένα φυσικό πρόσωπο, φορέα πολιτικής ή κυβερνητικής και γενικά κοσμικής εξουσίας. Αλλά έτσι άραγε το εννοεί ο Ηράκλειτος στο απόσπασμα αυτό;

Να με συχωρήσουν όμως αυτοί οι ερμηνευτές, γιατί, κατά την γνώμη μου, ο Ηράκλειτος δεν αναφέρεται, στο απόσπασμα αυτό, σε κανένα φυσικό πρόσωπο, φορέα τέτοιας εξουσίας,⁴⁰⁹ αλλά απλά στον Ένα και μοναδικό.

Αυτό πιστοποιείται από πολλά αποσπάσματα του Ηράκλειτου.

απ. 1. του δε λόγου τούδ' εόντος αεί αξύνετοι γίνονται άνθρωποι και πρόσθεν ή ακούσαι και ακούσαντες το πρώτον γινομένων γαρ πάντων κατά τον λόγον τόνδε απείροισιν εοίκασι πειρώμενοι και επέων και έργων τοιούτων, οκείων εγώ διηγέυμαι κατά φύσιν διαιρέων έκαστον και φράζων όκως έχει, τους δε άλλους ανθρώπους λανθάνει οκόσα εγεργθέντες ποιούσιν, όκωσπερ οκόσα εύδοντες επιλανθάνονται. "

(Αν και αυτός ο λόγος υπάρχει αιώνια „ οι άνθρωποι γίνονται ασύνετοι και πριν τον ακούσουν και αφού τον πρωτοακούσουν, γιατί, ενώ τα πάντα γίνονται σύμφωνα μ' αυτόν, οι άνθρωποι φαίνονται άπειροι απέναντι σ' αυτόν κι όταν ακόμη επιχειρούν λόγια και έργα σαν αυτά που εγώ διηγούμαι, κατά τον φυσικό νόμο, διαιρώντας το καθένα, λέγοντας πως ακριβώς είναι στην ουσία του, απ' τους άλλους όμως ανθρώπους, ξεφεύγουν αυτά που αφού ξυπνήσουν κάνουν, όπως ακριβώς λησμονούν κι αυτά που στον ύπνο τους κάνουν.)

Αυτός λοιπόν είναι ο Ένας που πρέπει στον νόμο

τεύω, εμπιστεύομαι. Πάνω στο θέμα αυτό βλέπε Liddell-Scott, Μεγάλο Λεξικό της Ελληνικής Γλώσσας σελ. 509 στήλη 2η αριθ. 3 "πείδομαι τινί πιστεύω ή εμπιστεύομαι εις τινα".

⁴⁰⁹ Μη ξεχνάτε ότι Ο Κλήμης ο Αλεξανδρινός αναφέρει ότι έπεισε τον τύραννο Μελαγκόμα να παραιτηθεί απ' την εξουσία. Ο Μελαγκόμας ήταν ένα φυσικό πρόσωπο φορέας εξουσίας.

του και στην βούλησή του όχι απλώς να υπακούουμε, αλλά να πιστεύουμε και να εμπιστευόμαστε. Μη περιμένετε, να βρείτε τον φυσικό κοσμικό ηγέτη, που πρέπει να υπακούετε.

Απ. 49. "εις εμοί μύριοι, εάν άριστος η"

Για μένα ένας είναι προτιμότερος από δέκα χιλιάδες⁴¹⁰ αν είναι άριστος.

Απ. 104. οι πολλοί κακοί, ολίγοι δε αγαθοί

Οι πολλοί είναι κακοί και λίγοι οι αγαθοί.

Κι αυτά τα αποσπάσματα, έδωσαν αφορμή σε μερικούς ερμηνευτές να δείξουν ένα Ηράκλειτο αριστοκράτη και ολιγαρχικό. Γιατί όμως ; Μήπως είναι ο πρώτος στον κόσμο που είπε ότι πολλοί οι κλητοί και ολίγοι οι εκλεκτοί; γιατί κάτι τέτοιο μας λέγει εδώ. Μήπως είναι ο πρώτος στον κόσμο; Ο Χριστός δεν είπε το ίδιο πράγμα;⁴¹¹ αλλά κανείς τουλάχιστο δεν τον είπε ολιγαρχικό!

VIII. - Απ. 22. "Χρυσόν γαρ οι διζήμενοι γην πολλήν ορύσσουσιν και ευρίσκουσιν ολίγον."

Αυτοί που ψάχνουν για χρυσάφι πολλή γη σκάβουν αλλά λίγο χρυσάφι βρίσκουν.

Ο Κλήμης της Αλεξανδρείας μας έχει δώσει μια θαυμάσια ερμηνευτική κλείδα για την ερμηνεία του αποσπάσματος αυτού.

Το απόσπασμα αυτό το έχει σαν προμετωπίδα στο Δ' βιβλίο του έργου του ΣΤΡΩΜΑΤΕΙΣ.

Πριν αναπτύξω οτιδήποτε πάνω σ' αυτό το απόσπασμα κρίνω σκόπιμο αλλά και αναγκαίο να παραθέσω ένα κομμάτι από το έργο του Κλήμη. Αλλά πρέπει να μάθουμε πρώτα τι σημαίνει το όνομα Στρωματείς. Στρωματείς είναι αυτό που λέμε στρωματοθήκες, δηλαδή κατασκευές από ευτελή υλικά, ύφασμα ή ξύλο μέσα στις οποίες φυλάγονταν πολύτιμα υλικά (ακριβά χαλιά, κλινοσκεπάσματα, ή άλλα πολύτιμα αντικείμενα). Η έννοια είναι προφανώς

⁴¹⁰ Το μύριος, προπαροξύτονο έχει την έννοια του δεκακισχίλιος,. Βλέπε Liddell-Scott, Μεγάλο Λεξικό της Ελληνικής Γλώσσας.

⁴¹¹ Ματθαίος 20, 16.

συμβολική και σημαίνει πως το βιβλίο είναι γεμάτο από κρυμμένα πολύτιμα πράγματα, αταξινόμητα όμως και απρόβλητα, που ο καθένας που το διαβάξει μπορεί να τα ανακαλύψει.

"Ας είναι λοιπόν οι σημειώσεις μας -όπως έχουμε πει πολλές φορές- για τους άπειρους που απρόσεχτα διαβάζουν, ποικιλότροπα διαστρωμένες, όπως δείχνει το όνομά τους, συνεχώς μεταπηδώντας η μία στην άλλη και ενώ σύμφωνα με τον ειρμό των λόγων φανερώνουν κάτι, στην πραγματικότητα υποδηλώνουν κάτι διαφορετικό. "γιατί όσοι ψάχνουν για χρυσάφι",λέγει ο Ηράκλειτος, "πολλή γη σκάβουν και βρίσκουν λίγο". Αλλά όσοι ανήκουν αληθινά στο χρυσό γένος, ψάχνοντας για κάτι συγγενικό, θα βρουν πολύ σε στενή γη, γιατί η συγγραφή μας θα ικανοποιήσει αυτόν που μπορεί να κατανοήσει. "

Η παρουσίαση αυτή που μας κάνει πιο πάνω ο Κλήμης, εκτός του ότι δείχνει άμεσα και βαθειά επηρεασμένος ήταν ο ίδιος από την Ηρακλειτική σκέψη, είναι πραγματικά συναρπαστική και μας οδηγεί στην κατάκτηση μιας από τις κλείδες για την ερμηνεία της Ηρακλειτικής σκέψης. Αυτή η σκέψη, όπως είπαμε και στην αρχή του βιβλίου αυτού, είναι αποφθεγματική, μη κυριολεκτική και εισάγει έναν άλλο τρόπο σκέπτεσθαι.

Έτσι λοιπόν, ο Ηράκλειτος στο απόσπασμα αυτό, μας λέγει ότι για να βρει κανείς λίγο χρυσό, πρέπει να ανασκάψει πολλή γη. Αυτό έχει πολλαπλή έννοια. Ας δούμε όμως μερικές από τις παραμέτρους. α) Τα πάσης φύσης δομικά υλικά του Σύμπαντος Κόσμου (δηλαδή της εκδήλωσης), είναι διαβαθμισμένα, με την έννοια ότι υπάρχουν ουσιώδη και επουσιώδη υλικά ή γαιώδη και μη. β) Στην διαβάθμιση αυτή, αυτά τα υλικά τα οποία έχουν την πρωταρχική αξία, κι εδώ συμβολίζονται με το χρυσό, είναι ελάχιστα, μπροστά στον όγκο των υλικών που δεν έχουν καμιά πρωταρχική αξία, που εδώ συμβολίζονται με την γη. Δεν είναι βέβαια τυχαίο αυτό. Η γη συμβολίζει το χοϊκό στοιχείο. "Χους ήν και εις χουν απελεύση", λέγει η νεκρώσιμη ακολουθία της ανατολικής ορθόδοξης Χριστιανικής Εκκλησίας. Αυτά τα χοϊκά στοιχεία, τα δανειζόμαστε προσωρινά και τα επιστρέφουμε στην "μητέρα" Γη

ή Ρέα. Ίσως αναρωτηθείτε γιατί έβαλα εισαγωγικά στη λέξη "μητέρα". Θα σας πω. Κατά την προσωπική μου αντίληψη, η γη ή οποιοδήποτε ανάλογο ουράνιο σώμα στο Σύμπαν που φιλοξενεί όντα όπως τα ανθρώπινα, δεν είναι παρά δοτή μητέρα, αυτή που σχεδιάστηκε να προσφέρει τα δομικά υλικά που χρειάζονται για την προσωρινή διέλευση των ψυχών που γεννήθηκαν από το αιώνιο Άρρεν και το αιώνιο Θήλυ, μέσα από την ύλη. Γι' αυτό έβαλα στο μητέρα εισαγωγικά, γιατί αυτή η "μητέρα" είναι μια μόνιμη μεν, στο σύνολο, αλλά περιορισμένη, για κάθε άνθρωπο, στον χρόνο, πηγή δανεισμού ορισμένων υλικών, που α ν α γ κ α ι α επιστρέφονται ξανά σ' αυτήν.

Όταν στην αρχαιότητα έλεγαν πως ο Κρόνος (Χρόνος) τρώει τα παιδιά του, σημαίνει πως αυτός ο Κρόνος (Χρόνος) σύζυγος, κατά την Ελληνική μυθολογία, της Ρέας ή Γης, είναι σαν να επιβλέπει τα δανειστικά συμβόλαια της γυναίκας του με τα παιδιά του, που κι αυτού δεν είναι παρά "δοτά" παιδιά μια και η εξουσία του χρόνου, δεν εκτείνεται μακρύτερα από τα γαιώδη στοιχεία.

Εδώ λοιπόν ο Ηράκλειτος μας λέγει, ότι αυτοί που ψάχνουν για χρυσό, σκάβουν πολλή γη και βρίσκουν λίγο. Με όσα είπαμε πιο πάνω, αντιλαμβάνεται κανείς ότι η "πολλή γη" είναι, τα απαραίτητα μεν για την ανθρώπινη ύπαρξη, υλικά, τα οποία όμως επικαλύπτουν τον χρυσό, δηλαδή την αληθινή ουσία των πραγμάτων, που για να αποκαλυφθεί, πρέπει να ανασκαφτεί πολλή γη, δηλαδή μεγάλο τμήμα της ύλης που αντιστοιχεί σε ελάχιστο χρυσό.

Κι αυτό το απόσπασμα είναι ένα από τα χαρακτηριστικά της Ηρακλειτικής σκέψης και δείχνει αυτό τον ξεχωριστό τρόπο σκέψης που μας δίδαξε ο Ηράκλειτος. *"Αλλά αυτοί που ανήκουν αληθινά στο χρυσό γένος, ψάχνοντας για κάτι συγγενικό θα βρουν πολύ σε στενή γη, γιατί η συγγραφή μας θα ικανοποιήσει αυτόν που μπορεί να κατανοήσει."* μας λέγει στην συνέχεια ο Κλήμης.

Βέβαια εδώ ο Κλήμης προσαρμόζει το απόσπασμα στα πλαίσια κατανόησης του βιβλίου του. Αλλά όμως μας εισφέρει μια άποψη που έχει ενδιαφέρον. Την άποψη ότι όσοι ανήκουν αληθινά στο χρυσό γένος, ψάχνοντας για κάτι συγγενικό θα βρουν πολύ (χρυσό) σε στενή γη. Το ποιοι α-

νήκουν αληθινά στο χρυσό γένος είναι μια άλλη ιστορία και μια και προσπαθώ να ερμηνεύσω τον Ηράκλειτο και όχι τον Κλήμη, δεν θα ασχοληθώ περισσότερο μ' αυτό. Πάντως δεν μπορώ να μη παρατηρήσω εδώ πως αυτή η σκέψη του Κλήμη, τελεί σε αρμονία με την ερμηνεία που δίνουν οι περισσότεροι ερμηνευτές του Ηράκλειτου για το απόσπασμα αυτό και που εξισώνουν τους αναζητητές του χρυσού, με χρυσοθήρες, δηλαδή αυτούς που ψάχνουν από ιδιοτέλεια, δηλαδή για την αξία του χρυσού στο υλικό επίπεδο, που όμως δεν διαφέρουν από εκείνους που αναζητούν τον άλλο χρυσό (τις κεκρυμμένες αξίες) πάλι από ιδιοτέλεια.

ΙΧ.- Απ. 90

Ο Πλούταρχος στο έργο του "ΠΕΡΙ ΤΟΥ ΕΙ ΤΟΥ ΕΝ ΔΕΛΦΟΙΣ"⁴¹² μας διάσωσε ένα σημαντικό απόσπασμα του Ηρακλείτου που έχει έτσι:

*"Πυρός τε ανταμοιβή τα πάντα και πυρ πάντων ό-
κωσπερ χρυσού χρήματα και χρημάτων χρυσός."* που έχει την γραμματική ερμηνεία ότι τα πάντα ανταλλάσσονται με πυρ και το πυρ ανταλλάσσεται με τα πάντα, όπως ακριβώς το χρυσάφι ανταλλάσσεται με χρήματα και τα χρήματα με χρυσάφι, αλλά την εξής ουσιαστική έννοια:

Το πυρ, η φωτιά (ο Λόγος) αποτελεί το πρωταρχικό στοιχείο το οποίο ανταλλάσσεται με τα πάντα και το πάντα ανταλλάσσονται με το πυρ, όπως το χρυσάφι, από την πρώτη αρχαιότητα, αποτέλεσε την βάση έκδοσης κι αξίας των νομισμάτων, αλλά και σήμερα ακόμη λειτουργεί κατά παρόμοιο τρόπο, με την έννοια ότι το "χρήμα" κάθε χώρας, που με αυτό αγοράζονται όλα τα υλικά αγαθά, βρίσκεται σε άμεση συνάρτηση με την χρυσή βάση της χώρας που υ-
πολογίζεται στα αποθέματα χρυσού ή σε άλλα ισχυρά νομί-
σματα άλλων χωρών (δολλάριο Η.Π.Α., Μάρκο Γερμανίας κ.λ.π.) τα οποία όμως ανταποκρίνονται ή τουλάχιστον (!) ανταποκρίνονται στην ανάλογη εγχώρια χρυσή βάση της

⁴¹² Για όποιον ενδιαφερθεί για την ανάγνωση αυτού του θαυμάσιου βιβλίου του Πλούταρχου, πληροφορώ τον αναγνώστη ότι έχει εκδοθεί πρόσφατα από την εκδοτική εταιρεία ΚΑΚΤΟΣ το έτος 1995.

χώρας προέλευσης των νομισμάτων αυτών.

Έτσι λοιπόν, όπως το χρυσάφι ήταν από πολύ παλιά κι είναι ακόμη το πρωταρχικό σημείο αναφοράς κάθε υλικής αξίας, έτσι και το πυρ, το πυρ το αείζων, κατά τον Ηράκλειτο, είναι η μοναδική αξία με την οποία το παν ανταλλάσσεται και η οποία βρίσκεται στα πάντα.

Αν χτυπήσεις δύο πέτρες μεταξύ τους, μια, δυο, τρεις φορές, μέχρι να το πετύχεις, θα δημιουργηθεί σπινθήρας. Το ίδιο θα γίνει όπως κι αν χτυπήσεις δυο μέταλλα μεταξύ τους. Μέσα στην πέτρα λοιπόν και μέσα στο μέταλλο υπάρχει φωτιά. Μα είναι δυνατόν; Ναι είναι, κι όχι μόνο είναι, αλλά το υλικό της πέτρας και του μετάλλου ανταλλάχτηκε με την φωτιά. Με το χτύπημα, κάποια μόρια της πέτρας ή του μετάλλου, αναγκαία, καταστρέφονται και μεταλλάσσονται σε πυρ.

Ο αιώνας αυτός, της ατομικής επιστήμης, ξέρει πια πολύ καλά αυτή την ανταλλαγή του πυρός (ενέργειας πια) όλων των υλικών πραγμάτων που στα μάτια μας φαίνονται σταθερά, συμπαγή, αμετακίνητα. Η διάσπαση του ατόμου έδωσε αδιανόητη, για τις προηγούμενες περιόδους, θερμική ενέργεια, η οποία προήλθε από την ανταλλαγή σωματιδίων ύλης και πυρός (ενέργειας).

Ο δεύτερος νόμος της θερμοδυναμικής και η εντροπία επιβεβαιώνουν με τον τρόπο τους αυτή την μοναδική αλήθεια που άρθρωσε ο Ηράκλειτος πριν από περισσότερα (σήμερα που γράφεται αυτό το βιβλίο) από 2.500 χρόνια. Πάνω στο θέμα αυτό θα δανειστώ ένα κομμάτι από το βιβλίο του Ηλία Τσατσόμοιρου ΑΙΓΑΙΟ ΒΟΥΝΟ. *"Ο κόσμος είναι ταυτόχρονα, λέγει ο Ηράκλειτος, και Ένα και Πολλά. Το "αείζων Πυρ" η αρχέγονη και άφθαρτη ουσία του Σύμπαντος. Φως και φωτιά. Ο μεγάλος φιλόσοφος και φυσικός Βέρνερ Χάϊζενμπεργκ* ⁴¹³ *γράφει σχετικά σχολιάζο-*

ντας τον Ηράκλειτο: "Αν αντικαταστήσουμε τη λέξη φωτιά με την λέξη "ενέργεια" μπορούμε να επαναλάβουμε τις δηλώσεις του (Ηράκλειτου) λέξη προς λέξη απ' την δική μας σύγχρονη σκοπιά. Η ενέργεια μπορεί να μετατραπεί σε κίνηση, θερμότητα, φως και ηλεκτρική τάση. Ενέργεια μπορεί να ονομαστεί η θεμελιακή αιτία κάθε μεταβολής στον κόσμο". ⁴¹⁴

Χ.- *"καί αγαθόν καί κακόν (έν εστιν). οι γουν ιατροί, φησίν ο Η., τέμνοντες, καίοντες πάντη βασανίζοντες κακώς τους αρρωστούντας, επαίτεόνται μηδέν άξιοι μισθόν λαμβάνειν παρά των αρρωστούντων, ταυτά εργαζόμενοι, τα αγαθά καί τας νόσους."* μας λέγει ο Ηράκλειτος στο απ. 58.

και το αγαθόν και το κακόν είναι ένα. οι ιατροί λοιπόν, λέγει ο Ηράκλειτος κάνουν τομές, καυτηριασμούς και βασανίζουν με κάθε τρόπο τους αρρώστους και ζητούν επί πλέον, κι ας μη το αξίζουν, αμοιβή απ' τους αρρώστους, ενώ δεν κάνουν παρά το ίδιο το έργο της φύσης, στην οποία υπάρχουν οι αρρώστειες και η θεραπεία.

Εδώ ο Ηράκλειτος μας λέγει ότι οι γιατροί δεν κάνουν τίποτε περισσότερο απ' αυτό που κάνει η φύση, που ξέρει τις αρρώστειες αλλά και τις θεραπείες.

Στα μέσα του Νοέμβρη του 1996, ένας από τους φίλους που αναφέρω στην αρχή του βιβλίου, τους εν ευρεία εννοία συνεργάτες, ας τους πούμε έτσι, μου έφερε ένα σημαντικό, κατά την γνώμη μου, βιβλίο, με τίτλο "ΚΒΑΝΤΙΚΗ ΘΕΡΑΠΕΙΑ" και υπότιτλο ΕΞΕΡΕΥΝΩΝΤΑΣ ΤΑ ΣΥΝΟΡΑ ΤΗΣ ΙΑΤΡΙΚΗΣ ΤΟΥ ΝΟΥ/ΣΩΜΑΤΟΣ που είναι γραμμένο από τον DEEPAK CHOPRA, M. D. ⁴¹⁵ όπου στη σελίδα 57 διάβασα:

στωσα αυτό το καλοκαίρι (1996) διαβάζοντας το πιο πάνω βιβλίο του Τσατσόμοιρου. Πάντως από αυτό το μικρό απόσπασμα προκύπτει ότι Χάϊζενμπεργκ σε αντίθεση με τον Σραϊντιγκερ που είδαμε στο κεφάλαιο του βιβλίου που αναφέρω πιο πάνω, έχει αντιληφθεί την βαθειά σκέψη του μεγάλου Εφέσιου πάνω στην ανταλλαγή του πυρός και υιοθετεί τις απόψεις του Ηράκλειτου από την πλευρά των πορισμάτων και των δεδομένων της σύγχρονης επιστήμης.

⁴¹⁴ βλ. Ηλία Τσατσόμοιρου ΑΙΓΑΙΟ ΒΟΥΝΟ εκδόσεις πύρινος κόσμος, Αθήνα 1981, σελ. 27.

⁴¹⁵ Ελληνική έκδοση από την Εκδοτική Εταιρία AQUARIUS, Αθήνα 1991.

⁴¹³ Ο Βέρνερ Χάϊζενμπεργκ είναι ο επιστήμονας της κβαντομηχανικής τον οποίο συναντήσαμε και πιο πάνω. Όταν έγραφα το κεφάλαιο ΗΡΑΚΛΕΙΤΟΣ ΚΑΙ ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΕΠΙΣΤΗΜΗ, δεν είχα συνειδητοποιήσει ότι κάποιο όνομα Χάϊζενμπεργκ που βρίσκονταν στις βιβλιογραφικές μου σημειώσεις, κυρίως από την βιβλιογραφία που παραδίδει ο Κώστας Αζελός, αντιστοιχούσε σ' αυτόν το λαμπρό επιστήμονα. Το διαπί-

"Ο κάθε γιατρός αντιλαμβάνεται πως η φύση είναι που θεραπεύει τις ασθένειες, μια δήλωση που πρώτος ανακοίνωσε ο Ιπποκράτης πριν από δυο χιλιάδες χρόνια".

Βέβαια καίτοι εδώ έχω κάποιες βασικές αντιρρήσεις, όπως για παράδειγμα ότι ο Ιπποκράτης δεν έζησε πριν δύο χιλιάδες χρόνια, αλλά δυόμισι χιλιάδες χρόνια πριν κι ακόμη ότι ο συγγραφέας δεν μας παραπέμπει σε κανένα συγκεκριμένο κείμενο του Ιπποκράτη, είναι αυτό που λέω με επανάληψη σ' αυτό το βιβλίο, για την άμεση επικοινωνία και τις άμεσες αναφορές στις πηγές, δεν μπορώ παρά να παραδεχθώ ότι στο πιο πάνω απόσπασμα, ρέει καθαρή Ηρακλειτική σκέψη.

Το ίδιο πράγμα μας λέγει και ο Ηράκλειτος στο απ. 58 καίτοι είναι περισσότερο δηκτικός απ' ότι ο συγγραφέας του πιο πάνω βιβλίου, που είναι ιατρός, όπως καταλαβαίνει κανείς, από αυτά που λέγει, αλλά και από ένα σημείωμα στο τέλος του βιβλίου, αλλά και ανατολικός και οπαδός του Μαχαρίσι Μαχές Γιόγκι.

Έτσι λοιπόν αυτός ο σύγχρονος γιατρός, που δεν γνωρίζει τον φοβερό Εφέσιο, αλλά και μάλλον από κάποιες πολύ-πολύ έμμεσες πηγές γνωρίζει τον Ηρακλειτικό Ιπποκράτη, επιβεβαιώνει, κατά τον καλύτερο τρόπο το πιο πάνω απόσπασμα του Ηράκλειτου.

Πραγματικά επιβεβαιώνει ότι η ιατρική, ακόμη και σήμερα, δεν ακολουθεί παρά την φύση και τις φοβερές δυνάμεις της, τις οποίες προσπαθεί με διάφορους τρόπους να ενεργοποιήσει. Ακόμη και τότε που επεμβαίνει με το νυστέρι, πάλι στο τέλος βασίζεται στην αποκατάσταση των φυσικών λειτουργιών, π.χ. επούλωση των εσωτερικών και εξωτερικών πληγών κ.λ.π. στις φυσικές δυνάμεις που δρουν μέσα στο ανθρώπινο σώμα, γνωστές ή άγνωστες ακόμη.

Βέβαια την εποχή που διατυπώθηκε από τον Ηράκλειτο αυτό το απόσπασμα, οι περισσότεροι "ιατροί" ήταν εμπειρικοί, κομπογιαννίτες, κάτι μεταξύ γιατρού, μάγου, εξορκιστού κ.λ.π. και όπως καταλαβαίνετε το απόσπασμα ήταν περισσότερο επίκαιρο, όσον αφορά αυτούς τους γιατρούς.⁴¹⁶

Αλλά ο Ηράκλειτος δεν είχε αποκλειστικό σκοπό

να τα "ψάλλει" στους γιατρούς της εποχής του, αλλά να μας πει αυτή την φοβερή αλήθεια: *"ταυτά εργαζόμενοι"* δηλαδή ότι οι γιατροί εργάζονται την ίδια τέχνη με την φύση, με την έννοια ότι και οι αρρώστιες αλλά και οι θεραπείες είναι μέσα στην φύση, μέσα στον Λόγο. Και το καλό και το κακό είναι το ίδιο είπε ο σκοτεινός.

*"Στης ιατρικής κανείς το πνεύμα εύκολα μπαίνει, καλά μικρό, μεγάλο κόσμο μελετάς και τελευταία τα παραιτάς του θεού το θέλημα να γένει."*⁴¹⁷

Δεν ξέρω αν ο Γκαίτε⁴¹⁸ είχε διαβάσει απ' ευθείας Ηράκλειτο, μια και ο Κώστας Αξελός μας βεβαιώνει ότι *"ο Γκαίτε ξαναπιάνει το διάλογο με τους προσωκρατικούς..."* αλλά όπως βλέπετε, στο μνημειώδες θεατρικό του έργο *"Φάουστ"*, βάζει στο στόμα του Μεφιστοφελή, αυτή την φοβερή φράση που επιβεβαιώνει με απόλυτη ακρίβεια αυτό που λέγει ο Ηράκλειτος στο απ. 58. Κι αυτό το κομμάτι, κατά την γνώμη μου πάντα, δεν έχει αποκλειστικό σκοπό να τα "ψάλλει" στους γιατρούς της εποχής του Γκαίτε, δηλαδή κάποιες δεκάδες αιώνες μετά το φοβερό παιδί της Εφέσου, αλλά να δείξει ότι ο τελικός γιατρός, είναι η δύναμη του Λόγου που έχει εκδηλωθεί μέσα σ' αυτό που ο-

⁴¹⁶ Πάνω στο θέμα αυτό, παραπέμπω στα βιβλία του Ιπποκράτη και κυρίως στα βιβλία, που περιλαμβάνονται στον πρώτο τόμο της σειράς Ιπποκράτης ΑΠΑΝΤΑ, των εκδόσεων ΚΑΚΤΟΣ, Αθήνα 1992. Εκεί μπορεί ο αναγνώστης να βρει το τι επικρατούσε στην ιατρική της εποχής εκείνης, έξω από το χώρο των *"Ασκληπείαδων"* των νέων γιατρών, εκείνης της εποχής, που το κορύφωμα ήταν ο Ιπποκράτης, ο Μεγάλος Πατέρας της Ιατρικής Επιστήμης.

⁴¹⁷ Γκαίτε *"ΦΑΟΥΣΤ"* εκδόσεις *"ΕΛΕΥΘΕΡΟΥΔΑΚΗΣ Α.Ε."* Αθήνα 1929, τρίτη έκδοση, στην κλασική μετάφραση του Κώστα Χατζόπουλου σελίδα 115.

⁴¹⁸ Γκαίτε Γιόχαν Βόλφγκανγκ Φον. Γεννήθηκε στην Φραγκφούρτη το έτος 1749 και πέθανε στη Βαϊμάρη το έτος 1832. Μεγάλος Γερμανός ποιητής, φιλόσοφος και θεατρικός συγγραφέας. Το κλασικό του έργο είναι ο *Φάουστ* αλλά και πολλά άλλα.

νομάζουμε φύση, με τις διαπιστωμένες και αδιαπίστωτες ακόμη, δυνάμεις του.

Δεύτε προς με πάντες οι κοπιώντες και πεφορτισμένοι καγώ αναπαύσω υμάς"⁴¹⁹ είπε ο Χριστός. Μερικοί νομίζουν πως τα λόγια αυτά του Χριστού, αναφέρονται μόνο στην ψυχική ανάπαυση. Ναι αναφέρονται οπωσδήποτε και σ' αυτή. Αλλά σίγουρα και στην σωματική ανάπαυση, την υγεία του σώματος.⁴²⁰ Άλλωστε μη ξεχνάμε ότι σήμερα η ιατρική τείνει να δεχθεί ότι όλες οι αρρώστιες, έχουν αν όχι γνήσια ψυχική τουλάχιστο ψυχοσωματική αιτιολογία. Εδώ λοιπόν ο Χριστός μας λέγει να πάμε προς αυτόν, για να μας αναπάψει από τους κόπους και το φορτίο της ψυχικής αλλά και να μας χαρίσει την αποκατάσταση της σωματικής ισορροπίας.

Και ο συγγραφέας που είδαμε πιο πάνω, στον εικοστό αιώνα πια, μας λέγει τα ίδια πράγματα, "*πως η φύση είναι που θεραπεύει τις ασθένειες*," δηλαδή ότι η φύση (ο Λόγος ή τελικά ο Θεός), είναι αυτή που τελικά επιμελείται την ίαση, χωρίς ή και μετά την επέμβαση των γιατρών.

"και τελευταία τα παραιτάς του θεού το θέλημα να γένει." μας είπε ο Γκαίτε. Ναι, και σήμερα ακόμη οι γιατροί, μετά την φοβερή ανάπτυξη, της φαρμακευτικής, μετά την φοβερή ανάπτυξη της τεχνολογίας (Λέιζερ, υπέρηχοι κ.λ.π.), καταλήγουν πάντα, πριν "καταλήξει" ο ασθενής τους, "*κάναμε ότι μπορούσαμε, από δω και πέρα τον λόγο έχει ο Θεός*". Μην μου πείτε, οι συγγενείς των αρρώστων ότι δεν το έχετε ακούσει. Και μην μου πείτε εσείς οι γιατροί, ότι δεν το έχετε πει ποτέ σας. Δεν θα είστε ειλικριείς!

Έτσι λοιπόν στην γιατρική ισχύει απόλυτα αυτό που είπε ο Γκαίτε "*και τελευταία τα παραιτάς του θεού το θέλημα να γένει*".

Πάντως είναι πιο τυχεροί οι γιατροί από τους δικηγόρους, στους οποίους ανήκω κι εγώ.

⁴¹⁹ Ματθαίος 11 28.

⁴²⁰ Άλλωστε μη ξεχνάτε ότι τα περισσότερα θαύματα του Ιησού ανάγονται στην σωματική υγεία (αναστάσεις, ιάσεις σωματικές και ψυχικές κ.λ.π.

Ο γιατρός είναι αυτός, ο πελάτης ασθενής του και ο Θεός. Ο δικηγόρος είναι αυτός, ο πελάτης του (ασθενής κι αυτός κατά κάποια έννοια) και πριν τον Θεό, είναι ο Δικαστής. Αυτός πρέπει κατά τα ειωθότα να εκφράζει την διάσταση του θείου. Καταλαβαίνετε τώρα, μετά από 33 χρόνια μαχόμενης δικηγορίας, με πόση πικρία το λέω αυτό!

XI.- απ. 7 'Αριστοτ. Περί αισθήσ. 443 α 23

"Ει πάντα τα όντα καπνός γένοιτο, ρίνες αν διαγνοίεν."

αν όλα τα όντα γίνονταν καπνός, τα ρουθούνια θα τα διέκριναν (θα τα αναγνώριζαν).

Εδώ ο Ηράκλειτος μιλά πάνω στην ενότητα του σύμπαντος, όπως αυτή προκύπτει, από τα τόσα άλλα αποσπάσματά του αλλά και σαν μεγάλος γνήσιος αλχημιστής.

Εδώ λοιπόν ο Ηράκλειτος μας λέγει: Εάν όλα τα όντα γίνονταν καπνός, τα ρουθούνια θα τα διέκριναν. Πως όμως όλα τα όντα μπορούν να γίνουν καπνός, εκτός από την αρχέγονη αλχημιστική μέθοδο της μεταστοιχείωσης;

Είπα την αρχέγονη μέθοδο, για να μην μπερδευτεί κανένας από τους αναγνώστες με την αλχημεία των τελευταίων αιώνων ή ακόμη των σύγχρονων ετών, που, καίτοι χρησιμοποιεί την ορολογία της και φαινομενικά τις μεθόδους της, δεν είναι παρά η κατώτερη έκφανσή της.

Η αρχέγονη αλχημεία, ασχολείται με την υψηλή γνώση των δομικών υλικών του σύμπαντος, φωτιά, νερό, αέρας, γαιώδη υλικά, την αρμονία τους την αλληλοεξαρτησή τους, και την μεταστοιχείωσή τους, μέσα στο σύμπαν. Ο Χριστός και ο Ηράκλειτος, μιλάνε για τα υλικά αυτά, στα τόσα αποσπάσματά τους που παράθεσα πιο πάνω, και προσδοκούν να προκύψει απ' τα υλικά αυτά ο πραγματικός χρυσός, η πνευματική μεταστοιχείωση των αγενών μετάλλων, που στην ουσία είμαστε εμείς οι ίδιοι, κι όχι η μετατροπή του αγενούς μετάλλου του μόλυβου π.χ. σε χρυσό. Αυτό είναι μια αλληγορία που ανάγεται στην αρχέγονη αλχημεία και που καμμιά φορά αφήνει ανοιχτή την πόρτα και στο αριστερό μονοπάτι. Τα μέταλλα λοιπόν! (με την έννοια αυτή που δώσαμε πιο πάνω). Σε καμμιά περίπτωση δεν πρέπει η κατάκτηση αυτών των μετάλλων, των κατώ-

τερων επιδιώξεων, να μπει κυριαρχικά, και στον ατομικό Ναό του καθένα μας (όπως δεν είναι κυριαρχικά και στο Ναό της φύσης). Πρέπει ν' αφεθούν έξω από το Ναό αυτό.

Ο μεγάλος αλχημιστής, ο Ηράκλειτος, μας έχει προσφέρει πολλά, χιουμυριστικά θα λέγαμε αποσπάσματα, πάνω στο χρυσό, που όμως μέσα απ' αυτά, διαφαίνεται μια αιωρούμενη αποστροφή προς το πολύτιμο αυτό μέταλλο, που όσο πολύτιμο και αν είναι δεν συμβολίζει παρά μόνο τα υλικά αγαθά. Μπορούμε να θυμηθούμε τα αποσπάσματα ⁹⁴²¹ 22⁴²² και 90.⁴²³

Σ' αυτά τα αποσπάσματα, ανιχνεύεται μια περιπαικτική διάθεση του Ηράκλειτου για τα υλικά πράγματα με πρώτο και καλύτερο τον χρυσό, που αποτελεί την κορωνίδα των υλικών αγαθών. Ειδικά στο απ. 90 ο Ηράκλειτος μας κάνει μια περίεργη σύζευξη του χρυσού με το πυρ και μας λέγει ότι η ανταλλακτική δύναμη του χρυσού στις ανθρώπινες κοινωνίες, για τα υλικά πράγματα, μπορεί να μας δώσει μια ιδέα για την ανταλλαγή του πυρός με τα πάντα στο επίπεδο σύμπαντος.

Αλλά ας δούμε τι ακριβώς μας λέγει ο Ηράκλειτος στο απόσπασμα αυτό.

Ο καπνός, είναι ένα υποπροϊόν της φωτιάς, του πυρός δηλαδή. Για να γίνουν λοιπόν όλα τα όντα καπνός, πρέπει να επενεργήσει επάνω τους η φωτιά, το αέναον πυρ.

⁴²¹ *"όνους σύρματ' αν ελέσθαι μάλλον ή χρυσόν".*

(Ο γαϊδαρος τα άχυρα μάλλον θα προτιμούσε παρά το χρυσάφι.) Όπως είδαμε στην ανάπτυξη αυτού του αποσπάσματος πιο πάνω, ο χρυσός μέσα στο ναό της φύσης δεν παίζει κανένα ουσιαστικό ρόλο. Αντίθετα μέσα στην ανθρώπινη κοινωνία, από πολλές χιλιετίες, έχει αναγορευτεί σαν η πρώτη αξία.

⁴²² *"Χρυσόν γαρ οι διζήμενοι γην πολλήν ορύσσουσιν και ευρίσκουσιν ολίγον."* (Αυτοί που γάχνουν για χρυσάφι πολλή γη σκάβουν αλλά λίγο χρυσάφι βρίσκουν.)

⁴²³ *"πυρός τε ανταμοιβή τά πάντα καί πυρ απάντων όκωσπερ χρυσου χρήματα καί χρημάτων χρυσος."* (τα πάντα είναι ανταλλαγή πυρός και το πυρ ανταλλαγή των πάντων, όπως ακριβώς η ανταλλαγή χρυσού με πράγματα και πραγμάτων με χρυσόν.)

Σε μια τέτοια περίπτωση, θα υπάρξει μια μεταστοιχείωση της ύλης, η οποία θάχει καταστρέψει την χωριστικότητα των μορφών.⁴²⁴ Αυτό σημαίνει ότι θάχει αποκατασταθεί η ουσιαστική κι αληθινή σχέση των όντων και τότε με τα ρουθούνια και μόνο, με την πιο ατελή αίσθηση, την οσμή, θα μπορούσαν να διακρίνουν ή να διαγνώσουν, την αληθινή υπόσταση όλων των όντων.

Μια άλλη μεγάλη αείποτε υπαρκτή ανά τους αιώνες κι αναντίρρητη μεταστοιχείωση, είναι ο θάνατος, αυτή η κατάσταση που επιτρέπει σ' όλα τα όντα, να χρησιμοποιούν την "οσμή" σαν τρόπο γνώσης. Ας δούμε τι μας λέγει πάνω σ' αυτό ο Ηράκλειτος, στο απ. 98. *"αι ψυχαι όσμώνται καθ' Αιδην."* (οι ψυχές οσφραίνονται στον Άδη.) Βέβαια εδώ το "οσμώνται" μην το πάρετε κυριολεκτικά, αλλά με την έννοια ότι με τον θάνατο, καταλύονται πολλά απ' τα γνωρίσματα της χωριστικότητας και αποκαθίσταται ένας άλλος τρόπος επικοινωνίας, όταν το σώμα, με τις πέντε αισθήσεις του, θα έχει πια μεταστοιχειωθεί και η ψυχή θα κινείται σ' ένα άλλο επίπεδο γνώσης και σ' ένα επίπεδο άλλης πραγματικότητας. Έτσι και σ' αυτό το απόσπασμα, ο Ηράκλειτος μας εισάγει, αυτόν τον διαφορετικό τρόπο σκέψης, που ξεφεύγει κατά πολύ από την Αριστοτελική λογική, αλλά και την σύγχρονη ακόμη, την προηγμένη θα λέγαμε, επιστημονική σκέψη. Εδώ απλά, σκεφτείτε την αδυναμία του Ηράκλειτου αλλά και όποιου άλλου στις ανάλογες περιστάσεις, να βρει τις κατάλληλες έννοιες και λέξεις για να εκφράσει αυτά τα δύσκολα πράγματα 2.500 χρόνια πριν από σήμερα.

Γι' αυτό ο Ηράκλειτος άρθρωσε τον λόγο του μ' αυτόν τον τρόπο. Όπως λέγω στον πρόλογο ο λόγος του Ηράκλειτου, είναι επιγραμματικός, αφοριστικός και γριψώδης, είναι πυκνός, νοηματικός, συμβολικός και σε πρώτη όψη δυσνόητος Είναι απ' την αναπότρεπτη ανάγκη να εκφραστεί για πράγματα που δεν ήταν, εξ ορισμού, κατανοητά στο ευρύ αναγνωστικό κοινό της εποχής του.

Αλλά για να ξεπεράσει αυτά τα δυσεπίλυτα προ-

⁴²⁴ Για την χωριστικότητα των μορφών, βλέπετε στο κεφάλαιο ΚΛΕΙΔΙΑ.

βλήματα, χρησιμοποιεί την αρχέγονη μυστηριακή ορολογία και την εκφορά και τις κλείδες της μεγάλης και αιώνιας εσωτερικής παράδοσης. Χρησιμοποιεί λοιπόν σύμβολα κι αλληγορίες, βάζει δηλαδή σημάδια.

ΧΙΙ.- ΤΟ ΠΥΡ (απ.30, απ.31., απ. 66, απ. 67, απ. 64, απ. 65, απ. 84α, απ. 90).

Το Πυρ είναι μια βασική έννοια της Ηρακλειτικής σκέψης. Τα αποσπάσματα του Ηράκλειτου που αναφέρονται ευθέως στο πυρ, είναι αυτά που αναγράφονται πιο πάνω.

Ας δούμε όμως ένα ένα αυτά τα αποσπάσματα.

Απ. 30. "κόσμον τόνδε τόν αυτόν πάντων ούτε τις θεών ούτε ανθρώπων εποίησεν, ἀλλ' ἦν αἰεὶ καὶ ἔστιν καὶ ἔσται πυρ αἰίζων, ἀπτόμενον μέτρα καὶ ἀποσβεννύμενον μέτρα." (Αυτό τον κόσμο που για όλους είναι ο ίδιος, ούτε κανείς θεός ή άνθρωπος τον δημιούργησε, αλλά είναι πάντοτε και θα είναι πάντα, μια φωτιά που διαρκεί αιώνια και που ανάβει και σβήνει με μέτρα).

Γι' αυτό το απόσπασμα έχουμε μιλήσει διεξοδικά πιο πάνω, αλλά θα μιλήσουμε και πιο κάτω κι έτσι νομίζω πως δεν υπάρχει κάτι περισσότερο να πούμε εδώ.

Απ. 31. *πυρός τροπαί πρώτον θάλασσα, θαλάσσης δέ τό μὲν ἥμισυ γῆ, τό δέ ἥμισυ πρηστήρ... θάλασσα διαχέεται και μετρέεται εἰς τόν αυτόν λόγον, οκοῖος πρόσθεν ἦν ἢ γενέσθαι γῆ.*

πυρός μετατροπές, πρώτα τρέπεται σε θάλασσα, και το μισό όμως της θάλασσας γίνεται γη και το άλλο μισό καταιγίδα (πρηστήρ⁴²⁵) ή θάλασσα διαχέεται και έχει σαν

⁴²⁵ Η λέξη πρηστήρ στην Ελληνική γνώσσα είναι πολλαπλής σημασίας. Σημαίνει αστραπόβροντο,θύελλα μετά κεραυνών, αλλά και λαίλαγ, καταιγίδα. Βλ. Ι. ΣΤΑΜΑΤΑΚΟΥ ΛΕΞΙΚΟ ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΑΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΓΛΩΣΣΗΣ κάτω από τη λέξη. Προτίμησα την λέξη καταιγίδα που είναι πιο κατανοητή από τους πολλούς και που νομίζω ότι ταιριάζει περισσότερο στην νοηματική ακολουθία του αποσπάσματος, μια και η καταιγίδα περιέχει εξ ορισμού και το νερό και την φωτιά που είναι τα δύο σημεία εναλλαγής που μας βάζει στο απόσπασμα αυτό ο

μέτρο τον ίδιο ακριβώς λόγον ο οποίος ήδη υπήρχε πριν να γίνει γη.

Εδώ το γλαφυρό ύφος του Ηράκλειτου και η νοηματική του σαφήνεια, μας δίνουν ένα άλλο στίγμα της εναλλαγής του πυρός με τα πάντα και του Λόγου ο οποίος έχει θεσπίσει τους αυστηρούς κανόνες της κοσμικής εξέλιξης. Σήμερα ξέρουμε πως το ηλιακό μας σύστημα και κατά συνέπεια και η όμορφη γη μας, είναι δευτερογενή στην καλύτερη περίπτωση άστρα. Στην αρχαιότητα, υποτίθεται πως δεν ήξεραν τέτοια πράγματα. Για δέστε όμως τι καταπληκτικά πράγματα μας λέγει εδώ, το φοβερό παιδί της Εφέσου. Το πυρ λοιπόν γίνεται στην αρχή θάλασσα και η θάλασσα γίνεται κατά το μισό γη και κατά το μισό καταιγίδα ή λαίλαπα.

Το πυρ είναι το αείζωο πυρ αυτό που υπήρχε και θα υπάρχει πάντα, όπως μας λέγει στο πιο πάνω απ. 30. Αυτό λοιπόν το πυρ, κάποτε εκδηλώθηκε και στην αρχή έγινε θάλασσα. Σήμερα ξέρουμε πως το σύμπαν προήλθε από μια πρωταρχική μεγάλη έκρηξη. Ακόμα σήμερα ξέρουμε πως δεν μπορεί να υπάρξει στο ναό της φύσης έκρηξη που να μη βασίζεται στο πυρ, δηλαδή στη φωτιά. Οσαδήποτε εκρηκτικά κι αν υπάρχουν συσσωρευμένα κάπου, δεν μπορούν να εκδηλωθούν και να προκαλέσουν την έκρηξη, αν δεν υπάρξει η φωτιά ή και η σφοδρή κίνηση, ο "πρηστήρ" δηλαδή, αλλά αυτό θα το δούμε πιο κάτω. Μετά λοιπόν το πυρ μεταστοιχειώθηκε πρώτα σε θάλασσα. Σήμερα ξέρουμε ότι στα πρώτα δευτερόλεπτα μετά την μεγάλη έκρηξη, που ήταν η αρχή της μεταστοιχείωσης του πυρός, το στοιχείο του υδρογόνου είχε κυριαρχική παρουσία μέσα σ' αυτήν την κοσμική σούπα που δημιουργήθηκε μετά την μεγάλη έκρηξη. Ο Ηράκλειτος δεν μπορούσε να χρησιμοποιήσει αυτές τις εννοιολογικές διακρίσεις τότε και γι' αυτό μίλησε για θάλασσα, που δεν διαφέρει και πολύ από το υδρογόνο. Μετά άρχισαν απ' αυτές τις δυνάμεις της μεγάλης έκρηξης

Ηράκλειτος. Γύρω από την ερμηνεία της λέξης "πρηστήρ" υπάρχει μεγάλη διαφορά απόψεων. Το βρήκα αυτούσιο και αμετάφραστο. Βρήκα ερμηνείες όπως "φλογιστής", "πυρωμένη πνοή", "πυρωμένο ρεύμα" κ.λ.π. Ο Αξελός το αποδίδει σίφουνας.

να δημιουργούνται τα μορφώματα του σύμπαντος που είναι τα ουράνια σώματα. Αυτό το μισό είναι η γη,⁴²⁶ δηλαδή η μορφοποιημένη εκδήλωση του πυρός. Αλλά το άλλο μισό είναι ο "πρηστήρ" δηλαδή η, μέσα στην εκδήλωση, δράση και λειτουργική διαδικασία του αρχικού πυρός στο γίνεσθαι του σύμπαντος. Σήμερα ξέρουμε για τις βαρυτικές καταρρεύσεις των άστρων και την δημιουργία μαύρων τρυπών ή τις εκρήξεις άστρων, που από την σκόνη τους δημιουργούνται άλλα άστρα. Οι δυνάμεις αυτές που ρυθμίζουν την πιο πάνω συμπεριφορά των κοσμικών μορφωμάτων είναι ο Ηρακλειτικός "πρηστήρ" η μαγνητική καταίγίδα ή η λαίλαπα ή η θύελλα, ή η κίνηση, που επιστατεί το γίνεσθαι του σύμπαντος, αυτό το οποίο δεν έγινε μόρφωμα, αλλά διατηρεί την αρχέγονη δύναμη του πυρός, και κάνει τις απαραίτητες διορθωτικές κινήσεις μέσα στο σύμπαν.

Εκείνο όμως που θέλω εδώ να τονίσω είναι η τελευταία φράση του πιο πάνω αποσπάσματος που μας λέγει: *"...ή θάλασσα διαχέεται και έχει σαν μέτρο τον ίδιο ακριβώς λόγον ο οποίος ήδη υπήρχε πριν να γίνει γη."* Ετσι λοιπόν το νερό (θάλασσα) διασκορπίζεται, παίρνει δηλαδή διάφορες μορφές, αλλά σαν μέτρο (κανόνα) έχει τον ίδιο ακριβώς λόγο πριν γίνει γη. Δηλαδή και η γη, που ήταν πρώτα θάλασσα, μπορεί να παίρνει διάφορες μορφές, αλλά κι αυτή και η πρωταρχική ύπαρξη της αρχέγονης μετατροπής

⁴²⁶ Όταν ο Ηράκλειτος εδώ λέγει γη, δεν εννοεί μόνο την γη με την τρέχουσα έννοια του όρου, αλλά και την θάλασσα. Εννοεί δηλαδή τα ουράνια σώματα, μιλάει για την ορατή και απτή ύλη. Αυτό πιστοποιείται από το γεγονός ότι αντιπαραθέτει την γη στον πρηστήρα, που δεν είναι "πράγμα" είτε γη είτε ύδωρ, αλλά είναι δύναμη, ενέργεια, είναι αυτό που δεν είναι ορατό, αλλά μόνο τα αποτελέσματά της αντιλαμβάνεσαι. Ο Χριστός μας είπε την χαρακτηριστική φράση, που ταιριάζει πολύ με τον πρηστήρα. *"...Το πνεύμα (ο αέρας) όπου θέλει πνει και την φωνήν αυτού ακούεις, ουκ οίδας πόθεν έρχεται και που υπάγει."* Αυτό το απόσπασμα το είδαμε πιο πάνω, στο κεφάλαιο ΗΡΑΚΛΕΙΤΟΣ ΚΑΙ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΣΜΟΣ στο οποίο και παραπέμπω τον αναγνώστη.

(ύδωρ) έχει τα μέτρα απ' τόν ίδιο ακριβώς Λόγο, απ' το αείζων πυρ και απ' αυτούς τους κανόνες του Λόγου, δεν μπορεί να ξεφύγει. Εδώ είναι αυτό το οποίο είπα πιο πάνω για τον Ηράκλειτο. Είναι ένας ουσιαστικός αιτιοκράτης, αφού εδώ μας εισάγει για μια ακόμη φορά, την σχέση αιτίου και αιτιατού, ακόμη και στις μεγάλες συμπαντικές μεταστοιχειώσεις της ύλης.

Απ. 64 "τα δέ πάντα οίακίζει Κεραυνός".

Τα πάντα τα διευθύνει (κυβερνά) ο Κεραυνός.

Αυτό το απόσπασμα, το έσωσε ο Ιππόλυτος.

Κι εδώ βλέπουμε ότι επικρατεί η ίδια Ηρακλειτική αντίληψη της κυριαρχίας του πυρός πάνω στο γίνεσθαι του σύμπαντος. Ο οίαξ είναι το πηδάλιο, το τιμόνι κι εδώ ο Ηράκλειτος μας λέγει ότι το τιμόνι του σύμπαντος το γυρίζει ο Κεραυνός. Είναι λάθος να δούμε στο απόσπασμα αυτό, οποιαδήποτε αναφορά στον Κεραύνιο Δία ή Κεραυνό που κατά την Ελληνική Μυθολογία έριχνε τους Κεραυνούς, γιατί από το σύνολο των αποσπασμάτων του Ηράκλειτου συνάγεται ότι ο Κεραυνός αναφέρεται στο αιώνιο Πυρ. Την ίδια εξήγηση δίνει και ο Ιππόλυτος ο οποίος δι-
 άσωσε το απόσπασμα αυτό. Άλλωστε όπως είπαμε πιο πάνω ο Ηράκλειτος μας έχει αφήσει και το το απ. 32 *"έν τό σοφόν μούνον λέγεσθαι ουκ εθέλει και εθέλει Ζηνός όνομα."* Ένα είναι μόνον το σοφό ούτε θέλει αλλά και θέλει να ονομάζεται με του Διός το όνομα.

Όπως είπα και πιο πάνω, ο Ηράκλειτος, όταν μιλάει για το Θεϊόν, δεν μιλά για ένα προσωποποιημένο Θεό της μιας ή της άλλης θρησκείας, αλλά μιλά γι' αυτόν που είναι ένας και μοναδικός και ούτε θέλει αλλά και θέλει να ονομάζεται με του Διός το όνομα ή όποιου άλλου ονόματος Θεού, γιατί αφού είναι ένας και μοναδικός, δεν μπορεί να μοιράζεται, αλλά και μοιράζεται, αφού κανένα πιστό, οποιασδήποτε θρησκείας, δεν αφήνει απ' έξω.

Αμέσως παρακάτω θα δούμε το απ. 67 που το εξετάσαμε και πιο πάνω στο οποίο μας λέγει ότι ο Θεός είναι για τους ανθρώπους, όπως τα θυμιάματα τα οποία θα ρίξεις στη φωτιά, το συμβατικό πυρ, και θα πάρεις το άρωμα του Θεού που εσύ θέλησες.

Απ. 65. (καλεί τὸ πυρ) χρησιμοσύνην καὶ κόρον.

(αποκαλεί το πυρ) και πείνα και υπέρμετρο χορτασμό. (κόρο)

Αυτό το απόσπασμα το διέσωσε ο Ιππόλυτος. Είναι ένα σημαντικό απόσπασμα πάνω στο θέμα που εξετάζουμε σ' αυτό το κεφάλαιο.

Εδώ ο Ηράκλειτος μας λέγει για το Πυρ στην εκδήλωση και μας λέγει ότι κι αυτό είναι "παλίντροπον" δηλαδή έχει διφυή ιδιότητα. Η μία είναι η πείνα, η έλλειψη, η ένδεια, η ανάγκη κ.λ.π.⁴²⁷ και η άλλη ο κόρος δηλαδή ο υπέρμετρος χορτασμός. Τι σημαίνει αυτό; Σημαίνει ότι όλο το Σύμπαν κυριαρχείται από την αρχή της δυαδικότητας, σε αντιπαλότητα. Πείνα και κόρος είναι διαμετρικά αντίθετες έννοιες και μας λέγει εδώ ότι και το Πυρ κυριαρχείται από πείνα αλλά και υπέρμετρο χορτασμό. Ο Ηράκλειτος χρησιμοποιεί στο απόσπασμα αυτό, παράδειγμα από τον βασικό νόμο της επιβίωσης των όντων και συγκεκριμένα από τον νόμο της αυτοσυντήρησης, που συμπίπτει με την τροφή. Έτσι λοιπόν και το Πυρ, στην εκδήλωση, είναι κατάσταση δυαδική και έχει αντίρροπες δυνάμεις που όμως βρίσκονται σε αρμονία, την αρμονία των αντιθέτων, την "παλίντροπο αρμονία". Εάν σκεφτείτε λοιπόν πάνω σ' αυτό, κι αν σκεφτείτε ακόμη ότι το Πυρ αποτελεί τον μόνο κι αποκλειστικό ιστό όλου του Σύμπαντος, μπορείτε να καταλάβετε ότι ολόκληρο το Σύμπαν κυριαρχείται από τον κανόνα αυτόν.

Απ. 66. πάντα γάρ, φησί, το πυρ επελθόν κρινεί και καταλήψεται.

το πυρ, λέγει, όταν επέλθει, θα κρίνει και θα καταλάβει τα πάντα.

Κι αυτό το απόσπασμα, το έσωσε ο Ιππόλυτος. Τι μας λέγει λοιπόν ο Ηράκλειτος μ' αυτό το απόσπασμα; Αυτά που μας λέγει είναι εναρμονισμένα με τα υπόλοιπα αποσπάσματα που αναφέρονται στο πυρ. Είδαμε λοιπόν ότι το πυρ με μέτρα ανάβει και με μέτρα σβήνει. Επίσης είδαμε ότι τα πάντα είναι τροπές του πυρός, αυτού που ανταλ-

⁴²⁷ Βλέπε για την έννοια της χρησιμοσύνης κάτω από τη λέξη Ι. ΣΤΑΜΑΤΑΚΟΥ ΛΕΞΙΚΟ ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΑΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΓΛΩΣΣΗΣ.

λάσσεται συνεχώς με τα πάντα, όπως ο χρυσός ανταλλάσσεται με τα χρήματα ⁴²⁸ δηλαδή τις υλικές αξίες.

Αυτό το οποίο είναι άξιο προσοχής εδώ, είναι το ρήμα που χρησιμοποιεί σ' αυτό το απόσπασμα ο Ηράκλειτος, το πυρ όταν θάρθει κρινεί μας λέγει και θα καταλάβει τα πάντα. Το ρήμα κρίνω στην Ελληνική γλώσσα, νέα και αρχαία, έχει πολλαπλές έννοιες.⁴²⁹ Με ποια άραγε απ' αυτές τις έννοιες, να το χρησιμοποιεί εδώ ο Ηράκλειτος;

Μια από τις έννοιες του ρήματος αυτού είναι ότι χωρίζω, διαχωρίζω, θέτω κατά μέρος επιλέγω, εκλέγω. Εγώ δέχομαι αυτή την έννοια για την ερμηνεία αυτού του αποσπάσματος. και θα σας πω γιατί. Το πυρ επελθόν θα προβεί στον διαχωρισμό και την επιλογή των διάφορων υλικών στοιχείων και θα καταλάβει τα πάντα.

Αντιλαμβάνομαι την ερώτηση που έρχεται. Μα αφού θα καταλάβει τα πάντα, γιατί να κρίνει με την έννοια που είπα πιο πάνω; Πραγματικά από πρώτη ματιά αυτό το "κρινεί" φαντάζει αταίριαστο, αν σκεφτεί κανείς ότι τα πάντα θα καταληφθούν κυριαρχικά από το πυρ. Κυριαρχικά ναι, αλλά όχι ισοπεδωτικά με την έννοια ότι η Ηρακλειτική ρήση "τα πάντα ρει" δεν έχει την σημασία ότι τα πάντα ξεκινούν πάλι από την αρχή, αλλά την σημασία ότι τα πάντα ρέουν μέσα στην αλληλουχία και τους κανόνες αυτής της

⁴²⁸ Η λέξη χρήματα, στην νέα Ελληνική γλώσσα, σημαίνει κατ' αρχήν το νόμισμα, αλλά κατ' επέκταση και την περιουσία γενικά. Όταν λέμε ότι κάποιος έχει χρήματα, δεν εννοούμε κατ' ανάγκη ότι κατέχει πολλά νομίσματα, αλλά ότι είναι πλούσιος, με γενικότερη έννοια. Στην αρχαία Ελληνική, σημαίνει και το νόμισμα αλλά και τα λοιπά υλικά αγαθά, κοσμήματα, κτήματα, ενδύματα, έπιπλα κ.λ.π. και τούτο γιατί η λέξη προέρχεται από το ρήμα χράομαι που σημαίνει κάνω χρήση και κατ' επέκταση τα χρήματα είναι τα αναγκαία για χρήση. Πάρα ταύτα όμως τα χρήματα έχουν και την έννοια της υποθέσεως, της ασχολίας του συμβάντος, του ζητήματος, και γενικά αφηρημένων εννοιών. Μ' αυτή την έννοια χρησιμοποιείται και στην γνωστή φράση του Πρωταγόρα "πάντων χρημάτων μέτρον άνθρωπος".

⁴²⁹ Βλ. κάτω από τη λέξη Ι. ΣΤΑΜΑΤΑΚΟΥ ΛΕΞΙΚΟ ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΑΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΓΛΩΣΣΗΣ.

συνεχούς ροής, (του "γίγνεσθαι"). Ο Ηράκλειτος είναι ένας γνήσιος ουσιαστικός αιτιοκράτης, ένας ντετερμινιστής με την ουσιαστική έννοια του όρου. Άλλωστε πιο πάνω είδαμε πως ο Ηράκλειτος, σαν ουσιαστικός αιτιοκράτης δεν δέχεται την επανεμφάνιση Poincare με την έννοια ότι δεν μπορείς ν' αγγίξεις δυο φορές την ίδια θνητή ουσία. Λογικό συμπέρασμα αυτής της θέσης είναι το γεγονός ότι τίποτε δεν χάνεται και τα πάντα, σε κάθε επέμβαση του πυρός, αρχίζουν από εκεί που σταμάτησαν κι όχι απ' την αρχή, γιατί αν ξεκινούσαν από την αρχή, τότε, ούτε αιτιοκρατία θα είχαμε, γιατί θα καταλύονταν η σχέση αιτίου και αιτιατού, αλλά και επανεμφάνιση Poincare θα είχαμε. Έτσι λοιπόν το πυρ επελθόν, "κρινεί" και θα καταλάβει τα πάντα, αλλά θα τα καταλάβει ανάλογα με την εξειδικευμένη κρίση του. Δεν θα σβήσει κυριαρχικά, αλλά θα χρεωπιστώσει κυριαρχικά. Το πυρ αξιολογεί, σε κάθε επέμβασή του, την εξέλιξη και την πρόοδο και προβαίνει στις ανάλογες ρυθμιστικές τροποποιήσεις.

Πάνω στο θέμα αυτό, ας δούμε και κάτι που μας λέγει ένας σύγχρονος επιστήμονας. *"Στη φύση τίποτα δεν παραμένει σταθερό. Τα πάντα βρίσκονται σε αέναο μετασχηματισμό, κίνηση και αλλαγή. Ωστόσο ανακαλύψαμε πως τίποτα δεν δημιουργείται από το τίποτα χωρίς να έχουν προϋπάρξει πρόγονοι. Παρομοίως τίποτα δεν εξαφανίζεται χωρίς να αφήσει κάποιο ίχνος υπό την έννοια ότι δημιουργεί κάτι που θα υπάρχει σε μεταγενέστερο χρόνο. Αυτό το γενικό χαρακτηριστικό του κόσμου μπορεί να εκφραστεί σαν αρχή που συνοψίζει ένα τεράστιο πλήθος διαφορετικών εμπειριών και ως τώρα δεν έχει έλθει σε αντίφαση με κανένα πείραμα ή παρατήρηση επιστημονική ή άλλου είδους. Με άλλα λόγια όλα τα πράγματα προέρχονται από άλλα και δημιουργούν άλλα πράγματα."* Αυτά μας τα λέγει ο David Bohm στο βιβλίο του "Ατιότητα και Τύχη στην Μοντέρνα Φυσική" που το αντιμετωπίσαμε και πιο πάνω και συγκεκριμένα στην σελίδα 21 του βιβλίου.

Στο κείμενο αυτό περιέχεται γνήσια Ηρακλειτική σκέψη και πάνω στο θέμα που αντιμετωπίζουμε εδώ, αλλά πάνω και σε άλλα θέματα πάνω στα οποία μας προβληματίζει η Ηρακλειτική σκέψη.

Πιο πάνω είδαμε την πανάρχαια ρήση "Η φύσις ολόκληρος αναγεννάται διά του πυρός" που στα λατινικά μεταφράζεται *Ignem Natura Renovatur Integra* που τα αρχικά της είναι *I N R I* και είδαμε ότι αυτή είναι η επιγραφή που τοποθετήθηκε πάνω στον σταυρό του Ιησού κατά την σταύρωσή του. Ακόμη κι αυτή η αρχέγονη αλχημιστική φράση μιλάει για αναγέννηση διά του πυρός κι όχι για επαναγέννηση. Το πυρ λοιπόν όταν θα επέλθει θα κρίνει και μετά θα καταλάβει τα πάντα, κατά την κρίση του, που όμως θα δεσμεύεται οπωσδήποτε από τις συνθήκες που θα επικρατούν στο "γίγνεσθαι" σε κάθε χρωροχρονική στιγμή της κάθε επέμβασής του.

Πάνω στο θέμα που αντιμετωπίζουμε εδώ, θα επικαλεσθώ ένα κομμάτι από βιβλίο του Sri Aurobindo ΗΡΑΚΛΕΙΤΟΣ.

"...θα ήταν, επίσης, δύσκολο να εξηγήσωμε τη θεωρία του της άνω και κάτω οδού, δύσκολο να παραδεχθούμε εκείνο που ισχυρίζεται ο κ. Renand, ότι δηλαδή ο Ηράκλειτος υποστήριζε τη θεωρία μιας κοσμικής εκπυρώσεως, ή να φανταστούμε ποιο θα μπορούσε να είναι το αποτέλεσμα μιας τέτοιας κοσμικής καταστροφής. Να περιορίσει όλο το γίγνεσθαι εις το τίποτε; Ασφαλώς όχι. Η σκέψη του Ηρακλείτου βρίσκεται στους αντίποδες ενός θεωρητικού μηδενισμού. Να το περιστείλει σε ένα άλλο είδος του γίγνεσθαι; Προφανώς όχι, αφού διά μιας απόλυτου εκπυρώσεως τα υπάρχοντα πράγματα θα ήταν δυνατόν να αναχθούν μόνο στο αιώνιο στοιχείο τους του όντος, στον Άγκνι, πίσω στο αθάνατο Πυρ. Κάτι που είναι αιώνιο, που είναι αυτό το ίδιο αιωνιότης, κάτι που είναι για πάντα Ένα-γιατί ο κόσμος είναι αιωνίως ένας και πολλαπλούς και δεν παύει διά του γίγνεσθαι να είναι ένας- κάτι που είναι Θεός (Ζεύς), κάτι που θα μπορούσε να απεικονισθεί σαν Πυρ. Το Πυρ αυτό που αν και είναι πάντα μία ενεργός δύναμη είναι ωστόσο μια ουσία, ή τουλάχιστον μία ουσιαστική δύναμη και όχι απλώς μία αφηρημένη Θέληση του γίγνεσθαι, κάτι από το οποίο εξέρχεται παν κοσμικόν γίγνεσθαι και στο οποίο επιστρέφει, τι άλλο είναι, λοιπόν, παρά αυτό τούτο το αιώνιο Ον;" ⁴³⁰

Εδώ ο Sri Aurobindo, αγγίζει στα σίγουρα την γνή-

σια Ηρακλειτική σκέψη πάνω στο απόσπασμα αυτό. Δεν δέχεται αυτή την καθολική κατάληψη των πάντων από το Πυρ και την εκμηδένιση όλης της μέχρι τότε πορείας. Βέβαια σε κάποιο άλλο απόσπασμά του, που χρησιμοποίησα στο βιβλίο, δείχνει σα να ενστερνίζεται, την έννοια των εκπυρώσεων και των παλιγγενεσιών, όπως αυτή αναπτύχθηκε από τους Στωϊκούς.

ΧΙΙ.- Απ. 67. *ο θεός ημέρη ευφρόνη, χειμών θέρος, πόλεμος ειρήνη, κόρος λιμός, αλλοιούνται δέ όκωσπερ (πυρ), όπότεν συμμιγή θυώμασιν, ονομάζεται καθ' ηδονήν εκάστου.*

ο θεός είναι η μέρα και η νύχτα, χειμώνας καλοκαίρι, πόλεμος και ειρήνη, χορτασμός και πείνα και αλλοιώνεται, όπως ακριβώς το πυρ, το οποίον, όταν αναμιχθεί με αρωματικές ουσίες, παίρνει το όνομα κατά το κέφι του καθενός..

Αυτό το απόσπασμα το αντιμετωπίσαμε πιο πάνω. Στο σημείο αυτό έχω να πω πως ο Ηράκλειτος, ενώ εδώ μιλά για τον Θεό, το αείζων πυρ, κάνει ένα λογοπαίγνιο και μας λέγει ότι ο Θεός είναι για τους ανθρώπους, όπως τα θυμιάματα τα οποία θα ρίξεις στη φωτιά, το συμβατικό πυρ, και θα πάρεις το άρωμα του Θεού που εσύ θέλεις.

Αλλά εδώ θα μου επιτρέψετε να παραθέσω ένα φοβερό κομμάτι από την άπω Ανατολή και συγκεκριμένα από το Ζεν: *"Όταν ρώτησε ένας μοναχός τον Τσ' ούι βεϊ για το νόημα του Βουδδισμού, εκείνος απάντησε "περίμενε να φύγουν οι άλλοι και θα σου πω". Λίγο αργότερα ο μοναχός ξαναγύρισε. "Τώρα έφυγαν όλοι, απάντησέ μου σε παρακαλώ" Ο Τσ' ούι βεϊ σηκώθηκε, πήγε τον μοναχό σε ένα κήπο κι άρχισε να περπατά ανάμεσα στα μεγάλα μπαμπού, χωρίς να λέγει τίποτα. Ο μοναχός όμως εξακολούθησε να μην καταλαβαίνει και επέμενε να πάρει μιαν απάντηση, οπότε τελικά ο Τσ' ούι βεϊ του είπε: "κοίτα! Ένα ψηλό μπαμπού, κοίτα. Να ένα κοντό μπαμπού"* ⁴³⁰ Έτσι λοιπόν για

να καταλάβεις το αληθινό νόημα του Βουδδισμού, πρέπει να καταλάβεις πως το ψηλό μπαμπού και το κοντό μπαμπού, είναι το ίδιο. Σας λέγει τίποτα αυτό; Μήπως σας θυμίζει λίγο Ηράκλειτο; Μήπως σας θυμίζει λίγο αυτό: *"θεός ημέρη ευφρόνη, χειμών θέρος, πόλεμος ειρήνη, κόρος λιμός,"* και εδώ ο Ηράκλειτος μιλάει για τα ψηλά και τα κοντά μπαμπού, για τον νόμο των αντιθέσεων, που τελικά είναι το ίδιο πράγμα. Μπορεί κάποιος από τους αναγνώστες να αμφιβάλλει γι' αυτά που λέω. Αλλά δεν θα αμφιβάλλει πολύ αν διαβάσουμε την συνέχεια, στο θαυμάσιο αυτό βιβλίο.

"Και ένα άλλο ποίημα Ζενρίν μας λέγει:

*Ένα μακρύ πράγμα, είναι το μακρύ σώμα του Βούδ-
δα,*

*Ένα κοντό πράγμα είναι το κοντό σώμα του Βούδ-
δα."*

Βλέπουμε λοιπόν εδώ, την ταύτιση της Ηρακλειτικής σκέψης προς το ZEN που είναι μια έκφραση του Βουδδισμού. Είπαμε πιο πάνω πως ο Ηράκλειτος, ο Βούδδας, ο Ζωροάστρης και ο Λάο-Τσε, υπήρξαν σύγχρονοι. Έ και λοιπόν; οι άλλοι σύγχρονοί του, έφτιαξαν Ορθοσκείες ή Κοσμοθεωρίες. Ο Ηράκλειτος δεν έκανε τίποτα απ' αυτά. Ο Ηράκλειτος, ήρθε Βασιλιάς κι έφυγε ταπεινός. Για σκεφτείτε αυτή την μεγαλοσύνη: Να έρθεις στην Γη βασιλιάς και να φύγεις απ' αυτή σαν ο πιο ταπεινός άνθρωπος. Εγώ αποκαλύπτομαι μπροστά σ' αυτόν τον ταπεινό επιβάτη του πλοίου "Γη". Δηλαδή του βγάζω το καπέλλο μου, κι απορώ, ποια καλή μοίρα (για μας) τον έσπρωξε ως εδώ, για να ακούσουμε αυτή την καθαρή και λάγαρη φωνή του. Εσείς;

Τι άφησε λοιπόν ο Ηράκλειτος; Άφησε ένα μοναδικό τρόπο σκέψης, που ανάγκη πάσα να γίνει κατανοητή από τους ανθρώπους.

Απ. 90. *πυρός τε ανταμοιβή τα πάντα καί πυρ απάντων όκωσπερ χρυσού χρήματα καί χρημάτων χρυσός.*

τα πάντα είναι ανταλλαγή πυρός και το πυρ ανταλλαγή των πάντων, όπως ακριβώς είναι η ανταλλαγή χρυσού με πράγματα και πραγμάτων με χρυσάφι.

Κι αυτό το απόσπασμα το αντιμετωπίσαμε πιο πάνω και σε άλλα μέρη του βιβλίου αυτού και νομίζω πως δεν

⁴³⁰ βλ. Aurobindo Sri "ΗΡΑΚΛΕΙΤΟΣ", εκδόσεις ΒΙΒΛΙΟ-ΘΗΚΗ ΝΕΑΣ ΕΠΟΧΗΣ. Αθήνα 1969., σελ. 27 επ.

⁴³¹ βλ. Allan W. Watts Ο ΔΡΟΜΟΣ ΤΟΥ ΖΕΝ, εκδόσεις ΩΡΟΡΑ, Αθήνα 1988, σελ. 166.

χρειάζεται τίποτα να προσθέσουμε.

ΧΙΠ.- Απ. 84a. *μεταβάλλον αναπαύεται.*

αφού επιφέρει την μεταβολή αναπαύεται.

Το απόσπασμα αυτό διασώθηκε από τον Πλωτίνο στις Εννεάδες. Καίτοι δεν αναφέρεται ευθέως στο Πυρ, θεωρείται από όλους σχεδόν, ότι ανήκει στα αποσπάσματα του Ηράκλειτου που αναφέρονται στο Πυρ και ότι μιλάει γι' αυτό.

Δεν έχω λόγους να αρνηθώ την εκδοχή αυτή, γιατί τελεί σε αρμονία προς το απ. 30 που μας λέγει ότι το πυρ ανάβει και σβήνει με μέτρα. Κατά συνέπεια ανάμεσα στα διαστήματα της αφής και της σβέσης του πυρός, δεν υπάρχει αμφιβολία ότι αναπαύεται, δηλαδή βρίσκεται σε λανθάνουσα κατάσταση. Δεν σβήνει δηλαδή αλλά λειτουργεί, ακόμη κι αναπαυόμενο. Είναι αυτό που είδαμε πιο πάνω ο "πρηστήρ" αυτός που συντηρεί την αιώνια φλόγα, στα κατώτερα πεδία της ύλης του σύμπαντος κι ακόμη στα κατώτερα πεδία της ύλης της γης, αυτού του δικού μας πλανήτη.

Ναι μέσα στην δομή του δικού μας πλανήτη, το μεταβάλλον Πυρ, διατηρεί ακοίμητη την φωτιά και την δύναμή του, αναπαυόμενο. Και εμείς οι άνθρωποι καίτοι καθημερινά ζούμε με τον Λόγο και εξ αιτίας αυτού, μοιάζουμε σα να έχουμε μια δική μας χωριστή φρόνηση, γιατί δεν τον αναγνωρίζουμε τον Λόγο και απ' αυτή την έλλειψη κατανόησης, πορευόμαστε δρόμο που δεν συντονίζεται με τον παγκόσμιο ρυθμό. Έτσι θεωρούμε τους εαυτούς μας πανευτυχείς, αυτάρκεις απόλυτα ατομικοποιημένους και πολλές φορές αυτοδύναμους και πολύ δυνατούς, αν μάλιστα αυτή η αυτοδυναμία και η αίσθηση δύναμης, στηρίζεται είτε σε κάποια οικονομική επιφάνεια, είτε σε κάποια φανατική ιδεολογική ή θρησκευτική τοποθέτηση (όποιας μορφής, ονομασίας και απόχρωσης), είτε σε αφόρητη έξαρση του Εγώ.

Και οι τρεις αυτές καταστάσεις είναι κατ' εξοχήν ολέθριες για την ουσιαστική κατανόηση της γνώσης. Βλάπτουν κι οι τρεις τους την κατανόηση το ίδιο.⁴³² Αλλά ο

⁴³² Ο Έλληνας ποιητής Κ. Καβάφης, στον οποίο αναφέρομαι σε

Λόγος που εμείς προσπαθούμε στην επίγεια ζωή μας, με μια τέτοια τεχνική, κι αναφέρομαι και στις τρεις περιπτώσεις, που αντιμετωπίσαμε πιο πάνω, να τον παρακάμψουμε, δεν παρακάμπτεται έτσι. Όχι δεν παρακάμπτεται έτσι, θέλουμε ή δεν θέλουμε. Ο Λόγος αυτός περιέχει σαν απαράβατο όρο του, την καταστροφή των μορφών, το θάνατο των μορφών και φυσικά, αφού μέσα σ' αυτές τις μορφές καταλέγεται και ο συγκεκριμένος, ο κάθε συγκεκριμένος, άνθρωπος, τότε τρομάζουμε, γιατί με όσα υλικά αποθέματα (χρήμα, φανατική ιδεολογία ή Εγώ) κι αν έχουμε, δεν μπορούμε να κάνουμε την υπέρβαση του αναπότρεπτου θανάτου. Πάνω σ' αυτό το θέμα, η ανατολική ορθόδοξη Εκκλησία, στην νεκρώσιμη ακολουθία, έχει μια φοβερή φράση: *"..θρήνώ και οδυρόμαι όταν εννοήσω τον θάνατον.."* Ναι θρήνος και οδυρμός ακολουθεί όποιον προσπαθεί να κάνει την υπέρβαση του παγκόσμιου σχεδίου, που από ορισμό έχει τον όρο της καταστροφής των μορφών, με τέτοια τεχνική, που αναφέραμε πιο πάνω. Μα πως μπορεί να γίνει αυτή η υπέρβαση, θα ρωτήσει ίσως κάποιος απ' τους αναγνώστες και με το δίκιο του.

Θα απαντήσω με ευθύτητα και χωρίς υπεκφυγές: Με την άμεση κατανόηση του Λόγου, του παγκόσμιου Ρυθμού, αυτού που έχει σαν βασικό δεδομένο την καταστροφή των υλικών μορφών, μέσα στην αέναη πορεία του σύμπαντος. Ο πρώτος στην τάξη αδελφός μας, ο Χριστός, είναι αυτός που δίδαξε αυτή την κατανόηση του θανάτου των μορφών, αυτός που με την τελευταία ζωή του πάνω στον πλανήτη γη, μας έδειξε την πορεία που πρέπει ο καθένας ν' ακολουθήσει για την τελείωση ή για να δικαιωθεί την βασιλεία. Ο Χριστός γεννήθηκε σε μια ταπεινή γωνιά της γης και σε ένα πιο ταπεινό στάβλο αλόγων, όπου τα συμπαθή αυτά τετράποδα, κατουρούσαν και κόπριζαν ανεξέλεγκτα, όπως ακριβώς το ορίζει ο Λόγος ή το Σχέδιο γι' αυτά. Εκεί ακριβώς στο κέντρο της λάσπης και στην πιο ξεχωριστή μορφή της γεννιέται αυτή η από πολύ χρόνο καθαγιασμένη

πολλά σημεία του βιβλίου αυτού, στο ποίημά του "Ας φρόντιζαν" περιέχει ένα πολύ ωραίο στίχο που λέγει: *"..βλάπτουν κι τρεις τους την Συρία το ίδιο.."*

ψυχή, για να υπηρετήσει την ανθρωπότητα και πάλι. Αυτή η ψυχή, διαγράφει την πορεία της πάνω στη γη και καταλήγει στον σταυρικό θάνατο, δηλαδή στο θάνατο της μορφής, της υλικής μορφής, την οποία είχε περιβληθεί. Και μετά τον μορφικό θάνατο, ανασταίνεται και ήταν αυτή η πιο μεγάλη απόδειξη ότι η κατανόηση του θανάτου των μορφών, καταλήγει στην κατανόηση της αληθινής σύστασης του σύμπαντος. Η απόδειξη, όχι γι' Αυτόν, αλλά για μας στους οποίους απευθύνθηκε.

Ο άγνωστος υμνωδός ⁴³³ θα γράψει για το θέμα αυτό: "...θανάτω θάνατον πατήσας..." που σημαίνει ότι ο Χριστός, διά το μορφικού θανάτου του, μας έδωσε το δρόμο για το κατόρθωμα αυτό. Με το να καταπατήσει τον θάνατο, κανείς, με λίγα λόγια να κυριαρχήσει πάνω στον θάνατο, δηλαδή με την κατανόηση του σχεδίου, που θεσπίζει τον θάνατο των μορφών, ξέφυγε σε άλλη διάσταση, σε εκείνη την διάσταση που θάνατος στην ουσία δεν υπάρχει. Και σαν να επιβεβαιώνει του λόγου το αληθές, ο Χριστός δηλώνει:

"..αμήν αμήν λέγω υμίν, εάν τις τον λόγον τον εμόν τηρήσῃ, θάνατον ου μη θεωρήσῃ εις τον αιώνα."

Που σημαίνει ⁴³⁴ ότι η αληθινή γνώση, του Παγκόσμιου Σχεδίου, που εκφέρεται με τα διδάγματα του Χρι-

⁴³³ Σχεδόν όλοι αυτοί οι φοβεροί υμνωδοί της Ανατολικής Ορθόδοξης Χριστιανικής Εκκλησίας είναι άγνωστοι. Και γιατί άραγε να είναι γνωστοί; Ήταν τέκνα που τάχθηκαν μέσα στους αιώνες που ακολούθησαν την έλευση του Κυρίου, να υπηρετήσουν αυτή την αδελφότητα, ταπεινά και με αυταπάρνηση του Εγώ. Αν κανείς θέλει να έχει μια απόδειξη γι' αυτό πρέπει να επισκεφθεί το Άγιο Όρος. Ανάμεσα σε πολλούς κι ετερόκλητους μοναχούς, θα βρει μια μεγάλη μαγιά, ταπεινών αδελφών μας, που υπηρετούν την Χριστιανική αδελφότητα ακόμη, με τον ίδιο τρόπο.

⁴³⁴ Ομολογώ ότι κάθε φορά, που στο βιβλίο αυτό κάνω χρήση του ρήματος σημαίνω και ειδικά στον τρίτο ενεστώτα, (σημαίνω, σημαίνεις, **σημαίνει**, μούρχεται στο νου, η φράση αυτή του δασκαλου Ηράκλειτου. "...ούτε λέγει, ούτε κρύπτει, αλλά **σημαίνει**..."

στού, αυτού που κατέγινωσε ⁴³⁵ τον θάνατο των μορφών και αναστήθηκε πάνω απ' αυτόν τον μορφικό θάνατο, αποτελεί τον μοναδικό τρόπο, για να ξεπεράσει, όποιος ενδιαφερόμενος γι' αυτό, τον θάνατο. Ο θάνατος είναι αναγκαίο στοιχείο για την πρόοδο και την αέναη ροή του κόσμου, την ομαλή εξέλιξη του παγκόσμιου ρυθμού. Είδαμε πιο πάνω για τον κόκκο του σταριού, ο οποίος αν δεν πεθάνει μένει μόνος, αλλά αν πεθάνει θα φέρει πολύ καρπό. Αυτό συμβολίζει ότι η έλλειψη του μορφικού θανάτου, παρεμποδίζει την ροή του Σχεδίου και φρενάρει την εξέλιξη.

* *"Το στάχυ είναι ο άρτος: ο Ιησούς
ενσαρκωμένος, ζωντανός και νεκρός"*

Αυτός είναι ένας στίχος του Federico Garcia Lorca.

⁴³⁶ Παρατηρήστε πως αυτό το τρομερό παιδί της Γρανάδας

⁴³⁷ συλλαμβάνει το αέναο γίνεσθαι, πάνω από μορφές και στην συνεχή ροή και μετάπλαση των μορφών. Το στάχυ, σ' αυτή την εξέλιξη, γίνεται άρτος. Το στάχυ, εδώ με έναν άλλο θάνατο, μεταπλάθεται σε ψωμί. Το ψωμί είναι πηγή μιας άλλης ζωής, αλλά όμως είναι και ο αναγκαίος θάνατος του σταριού, αφού για να γίνει ο άρτος, το στάχυ συνθλίβεται, απομορφοποιείται και γίνεται αλεύρι, αναμιγνύεται (με νερό και μαγιά), πλάθεται στην νέα μορφή του (ζυμάρη) και ψήνεται στην φωτιά. Εδώ ο Λόρκα πραγμα-

⁴³⁵ Βέβαια όχι σ' αυτή την παρουσία του, αλλά σ' αυτή σαν παράδειγμα και οδηγό, σ' όλους εμάς.

⁴³⁶ Lorca Garcia Federico ΠΟΙΗΤΙΚΑ ΑΠΑΝΤΑ (δίτομο), εκδόσεις ΕΚΑΤΗ, Αθήνα 1997 τόμος Α' σελίδα 123

⁴³⁷ Ο Φεντερίκο Γκαρσία Λόρκα γεννήθηκε στις 5 Ιουνίου 1899 στο χωριό Φουέντες Βακιέρος κοντά στην Γρανάδα της Ισπανίας. Ο Λόρκα ήταν ένα πολύπλευρο κι εκρηκτικό ταλέντο. Ποιητής, θεατρικός συγγραφέας, ζωγράφος, σκιτσογράφος και μουσικός. Τα πιο γνωστά του θεατρικά έργα, είναι "Ο ματωμένος γάμος" και "το Σπίτι της Μπερνάντα Άλμπα". Ένα πολύ μεγάλο ποιητικό του έργο, είναι το "θρήνος για τον Ιγκνάτιο Σαντσιέθ Μεχίας" για τον ομώνυμο φίλο του ταυρομάχο που σκοτώθηκε σε ταυρομαχία. Στις 19 Αυγούστου του έτους 1936, ο Λόρκα εκτελέστηκε από τους φασίστες του Φράνκο, σε ηλικία 37 ετών, σε μια τοποθεσία έξω από την Γρανάδα.

τοποιεί μια πιο πέρα υπέρβαση όταν μας λέγει, ότι αυτή η μικρή ροή και μετάπλαση, (σε περιβάλλον στάχυ και άρτου), είναι ο Ιησούς ενσαρκωμένος και ζωντανός αλλά και νεκρός. Ναι ο Ιησούς, σαν έκφραση του Θείου στον υλικό κόσμο, είναι μέσα σε οποιαδήποτε τέτοια διαδικασία. Ίσως στο πιο κάτω κεφάλαιο να βρείτε κάποια πράγματα πάνω στο θέμα που εξετάσαμε εδώ.

XIV.- *αθάνατοι θνητοί, θνητοί αθάνατοι, ζώντας τον εκείνων θάνατον, τόν δέ εκείνων βίον τεθνεώτες.*

αθάνατοι θνητοί, θνητοί αθάνατοι, αφού ζουν από τον θάνατον εκείνων και πεθαίνουν από τον βίον εκείνων. Αυτά μας λέγει ο Ηράκλειτος στο απ. 62 που διέσωσε ο Ιππόλυτος.

Τώρα ήρθε η ώρα να αντιμετωπίσουμε αυτό το δυσνόητο Ηρακλειτικό απόσπασμα, το οποίο πολλούς πονοκέφαλους έχει προσφέρει στους ερμηνευτές του. Τώρα εμείς είμαστε έτοιμοι για την ερμηνεία του.

Απ' όσα είδαμε πιο πάνω, από το απόσπασμα αυτό του Χριστού για τον κόκκο του σταριού, μπορούμε να καταλάβουμε εύκολα αυτό το κατά το φαινόμενο, λογοπαίγνιο που μας παραθέτει εδώ ο Ηράκλειτος, ενώ στην ουσία πρόκειται για την διαλεκτική ουσιαστική γνώση.

Τα πάντα είναι αθάνατα και θνητά, θνητά και αθάνατα, και ζουν τα θνητά, τον θάνατο των αθανάτων και πεθαίνουν τα αθάνατα από την ζωή των θνητών. Ναι περίπου έτσι είναι το νόημα αυτών που μας λέγει εδώ ο Ηράκλειτος. Αυτή η διαπλεκόμενη αλληλουχία των αντιθέτων, που στην ουσία είναι ένα και το αυτό, δεν εκφράζει τίποτε άλλο από την φαινομένη, εναλλαγή των αντίθετων καταστάσεων, που για τα ανθρώπινα μέτρα, είναι περίεργα, αλλά για τα Θεία είναι κοινός τόπος. Ο σπόρος του σταριού πρέπει να πεθάνει για να καρποφορήσει, αλλά αυτοί που δημιουργούνται απ' την καρποφορία του, είναι νέοι καρποί, που έχουν κι αυτοί την εντολή να πεθάνουν για να καρποφορήσουν. Έτσι ο θάνατος των μεν, είναι ζωή για τους δε, και η ζωή των δε, είναι ο θάνατος για τους μεν. Γι' αυτό λοιπόν για την Ηρακλειτική σκέψη, δεν υπάρχουν διαχωριστικά όρια μεταξύ ζωής και θανάτου, όπως δεν υπάρχουν

τέτοια όρια στην Χριστιανική θεώρηση των υλικών πραγμάτων.

Μέσα μου έχω κάποιους στίχους, που αυτή την στιγμή δεν μπορώ να κατονομάσω απόλυτα τον δημιουργό τους, αλλά νομίζω είναι του Κ. Παλαμά. Μη με λιοιδορήσετε γι' αυτό που λέω. Δεν σας έχει τύχει ποτέ αυτό; Να θυμόσαστε κάποιους στίχους, αλλά να μη θυμόσαστε σε ποιον ποιητή αναφέρονται; ούτε σε ποιο έργο του; Αν δεν σας έχει τύχει λιοιδορήστε με. Εδώ θέλω να σας εξομολογηθώ, ότι γράφοντας αυτό το βιβλίο, μέσα σε χρονικά περιθώρια που δεν είναι και τα καλύτερα για το γράψιμο ενός βιβλίου τέτοιου όγκου, αναγκάστηκα πολλές φορές να επιστρατεύσω την μνήμη μου, που κάποτε ήταν πολύ πάνω απ' το μέτριο, αλλά τώρα εγώ δεν μπορώ πια να ελέγξω, σε ποια κατάσταση βρίσκεται, παρά την βασική μου αντίληψη για την άμεση επαφή του συγγραφέα, τού όποιου συγγραφέα, με τις πηγές που εκθέτω σε άλλα μέρη του βιβλίου αυτού.

Πάντως αυτοί οι στίχοι έχουν περίπου έτσι:

"Χρυστούμε σ' όσους ήρθανε, θαρθούνε, θα περάσουν, κριτές θα μας δικάσουν, οι αγέννητοι νεκροί".

Μη μου πείτε ότι αυτοί οι στίχοι δεν απηχούν αυτή την Ηρακλειτική αντίληψη που εκφράζεται στο απ. 62 και δεν εκφράζουν αυτή την διαρκή μετάλλαξη, μεταξύ ζώντων και νεκρών.

Πάντως στο σημείο αυτό πρέπει να θυμηθούμε και το απ. 76 το οποίο έχει έτσι:

Απ. 76. *ζη πυρ τον γης θάνατον καί αήρ ζη τόν πυρός θάνατον, ὕδωρ ζη τόν αέρος θάνατον, γη τόν ὕδατος*

πυρός θάνατος αέρι γένεσις, καί αέρος θάνατος ὕδατι γένεσις.

ὅτι γης θάνατος ὕδωρ γενέσθαι καί ὕδατος θάνατος αέρα γενέσθαι καί αέρος πυρ καί ἔμπαλιν.

(ο θάνατος της γης είναι ζωή του πυρός, ο θάνατος του πυρός ζωή του αέρα, ο θάνατος του αέρα ζωή του νερού, ο θάνατος του νερού ζωή της γης.

ο θάνατος του πυρός είναι γένεση του αέρα και ο θάνατος του αέρα είναι γένεση του νερού.

γιατί ο θάνατος της γης είναι γένεση του νερού και ο θάνατος του νερού είναι γένεση του αέρα και ο θάνατος του αέρα είναι γένεση του πυρός και αντίστροφα.).

Βλέπετε ότι εδώ ο Ηράκλειτος μας μιλάει για την

συνεχή ροή και μετάπλαση των πάντων εκ των πάντων. Μέσα στην φύση υπάρχει μια διαρκής αλληλοεξάρτηση και μετάπλαση. Τίποτε στην φύση δεν είναι τυχαίο και τίποτε στην φύση δεν χάνεται αλλά απλούστατα αλλάζει μορφή και τα πάντα πορεύονται διαρκώς και εξελισσόμενα κατά τους κανόνες του Λόγου ή της εκδηλωμένης θεότητας. Αυτά που λέμε εδώ, μη τα πάρετε για αόριστες φιλοσοφικές δοξασίες. Στην αρχαιότητα, πολλοί και κυριώτερα ο Αριστοτέλης, πολλά από τα λόγια του Ηράκλειτου, τα θεώρησαν νεφελώδεις και αναπόδεικτες φιλοσοφικές δοξασίες. Η σύγχρονη επιστήμη όμως και πιο πολύ η πρόϊμη και η ύστερη πια κβαντομηχανική, ακολουθούν αυτόν τον τρόπο σκέψης, όπως είδαμε σε πολλά σημεία του βιβλίου αυτού. Ας πάρουμε ένα παράδειγμα: Την εντροπία ή τον θερμικό θάνατο, την αντιμετωπίσαμε πιο πάνω. Αλλά, οι περισσότεροι σύγχρονοι επιστήμονες, δεν δέχονται ότι η θερμική απώλεια είναι οριστική και αμετάκλητη, αν όχι για την Γη, τουλάχιστο για το Σύμπαν. Κάπου, ας πούμε, αποθηκεύεται, πιθανό στις μαύρες τρύπες. Έτσι λοιπόν αυτό που χάθηκε, δηλαδή που πέθανε, για τα δικά μας μέτρα αντίληψης των συμβάντων, επιβιώνει σε άλλο επίπεδο συμβάντων. Μα είχε άδικο ο Εφέσιος όταν μας είπε:

απ. 88. Πλούταρχος. Παραμυθητικός προς Απολλώνιον 106 ε

ταυτό τ' ένι ζων καί τεθνηκός καί εγρηγορός καί καθεύδων καί νέον καί γηραιόν τάδε γάρ μεταπεσόντα εκείνα έστι κ' εκείνα πάλιν μεταπεσόντα ταύτα.

είναι το ίδιο αυτό που ζει κι αυτό που πέθανε, αυτό που είναι ξύπνιο κι αυτό που κοιμάται, νεότητα και γηρατειά διότι αυτά μεταπίπτουν και γίνονται εκείνα και εκείνα πάλι μεταπίπτουν σε αυτά.

Αυτή είναι η ακαταμάχητη πολυδιάστατη Ηρακλειτική Σκέψη.

XV.- Απ. 119. Στοβ. 4, 40, 23 *"ήθος ανθρώπω δαίμων."*

το ήθος είναι για τον άνθρωπο ο δαίμων του, (δηλαδή ο Θεός του).⁴³⁸

⁴³⁸ Η Ελληνική λέξη Δαίμων, έχει πολλαπλές έννοιες. Σημαίνει Θεός ή Θεά, η θεότητα γενικά, μοίρα, ειμαρμένη, τύχη, πεπρωμένο. Για τις έννοιες του δαίμονα μπορεί ο αναγνώστης να

Έτσι λοιπόν, μπορούμε να να πούμε απλά, πως ο Ηράκλειτος μας ψιθυρίζει εδώ ότι το ήθος του ανθρώπου είναι ο Θεός του, αυτός ο Θεός που είναι εξακτινωμένος σ' όλη την δημιουργία απ' τον πιο μεγάλο μέχρι τον πιο μικρό οργανισμό της δημιουργίας, αυτός ο συνδετικός ιστός των πάντων, ο πανταχού παρών και τα πάντα πληρών, αυτό το φως που περιέχει το παν και προς το οποίο το παν τείνει, το οποίο αφυπνίζει τις ανθρώπινες διάνοιες, το φως της αγάπης το οποίο ενώνει και συντονίζει όλη την πλάση.

XVI.- Απ. 3. Αέτιος II 24, 4 *" (περί μεγέθους ηλίου) εύρος ποδός ανθρωπείου.*

(για το μέγεθος του ηλίου) είναι στο πλάτος του ανθρώπινου ποδιού.

Το απόσπασμα αυτό του Ηράκλειτου, έχει προκαλέσει πολλές και ποικίλες ερμηνείες κι απορίες. Τι είναι άραγε αυτό που μας λέγει εδώ αυτό το τρομερό παιδί της Εφέσου; Πάνω στην ερμηνεία του αποσπάσματος, έχουν διατυπωθεί πολλές απόψεις. Μια απ' αυτές είναι ότι οι αρχαίοι Έλληνες, πίστευαν ότι τα ουράνια σώματα είναι πολύ μικρά και γι' αυτό οι αρχαίοι Έλληνες έλεγαν κάτι τέτοια πράγματα.

Αυτό δεν το δέχομαι ούτε για όλους τους αρχαίους Έλληνες συγγραφείς και πιο πολύ δεν το δέχομαι για τον Ηράκλειτο. Οι ερμηνευτές του Ηράκλειτου έχουν πει διάφορες απόψεις για το απόσπασμα αυτό, που δεν θα προσπαθήσω να σας τις μεταφέρω εδώ αναλυτικά λόγω έκτασης.

Νομίζω πως θα συμφωνήσω περισσότερο στο θέμα αυτό με τον Χ. Λαμπρίδη ο οποίος μιλά για κάποιο μυστηριακό συμβολισμό των εννοιών ήλιος-άνθρωπος- πόδι.

Για την ερμηνεία αυτού του αποσπάσματος παραπέμπω πιο κάτω όπου υπάρχει ειδική ενότητα για τον Ήλιο.

XVII.- Απ. 18 Κλήμης Σρωμ. II 1Γ εάν μή έλπηται

συμβουλευτεί τα λεξικά Ι. ΣΤΑΜΑΤΑΚΟΥ ΛΕΞΙΚΟ ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΑΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΓΛΩΣΣΗΣ και Liddell-Scott, Μεγάλο Λεξικό της Ελληνικής Γλώσσας, κάτω από τη λέξη.

ανέλπιστον ουκ εξευρήσει ανεξερεύνητον εόν και άπορον. εάν δεν ελπίζεις, δεν θα βρεις το ανέλπιστο, το ανεξερεύνητο και το άπορον (αυτό που δεν έχει πόρο, πέραςμα, άβατο, απλησίαστο, απροσπέλαστο).

Για το απόσπασμα αυτό έχουμε μιλήσει και σε άλλα σημεία του βιβλίου, αλλά εδώ θέλω να εξετάσουμε το απόσπασμα από μια άλλη πλευρά.

Τι μας λέγει άραγε στο απόσπασμα αυτό ο Ηράκλειτος; Εδώ μας λέγει μια πανάρχαια μυστική αλήθεια, δηλαδή για να αξιωθεί κανείς το ανέλπιστο, πρέπει να ελπίζει γι' αυτή την εξέλιξη, που σημαίνει με λίγα λόγια ότι ο άνθρωπος πρέπει, για να προχωρήσει στην ατραπό της γνώσης, να βρεθεί σε μια κατάσταση, ελπίδας, δηλαδή αναμονής, για κάτι που είναι έξω από τα αναμενόμενα, στον κατά την τρέχουσα αντίληψη φυσικό κόσμο, πράγματα. Η φύσις κρύπτεσθαι φιλεί μας είπε ο Ηράκλειτος. Η φύση αγαπά να κρύβεται. Αλλά για να καταλάβει κανείς αυτή την απόκρυφη πλευρά της φύσης, αυτής που αγαπά να κρύβεται, πρέπει να ελπίζει, που σημαίνει ότι πρέπει να βρίσκεται σε μια κατάσταση ελπίδας και αναμονής και προετοιμασίας γι' αυτή την αποκάλυψη της απόκρυφης πλευράς της φύσης. Αυτή είναι μια εξαιρετικά δύσκολη και ιδιαίτερη κατάσταση που μερικοί την ονομάζουν η κατάσταση του ζηλωτή, άλλοι του μαθητή κ.λ.π. Πάντως είναι μια πραγματική κατάσταση, του ανθρώπου, που πρέπει να φτάσει σ' αυτή την ιδιαίτερη θέση αναμονής. Αλλά για να δούμε πιο κάτω τι είναι αυτή η έννοια να πιστεύεις (να ελπίζεις, το ίδιο είναι) στο ανέλπιστο. Τι είναι λοιπόν αυτό το ανέλπιστο; Είναι το πρώτο και βασικό ερώτημα. Τι προσδιορίζει το ανέλπιστο. Το ανέλπιστο είναι αυτό που αποκλείεται από την μέση ανθρώπινη συνείδηση που βασίζεται πάνω στην μελέτη του ορατού και απτού κόσμου, που για τον κάθε άνθρωπο είναι η δέσμευση που έρχεται με την εμπειρία των προηγούμενων ανθρώπινων γνώσεων, που έχουν αποτυπωθεί εμπειρικά ή και επιστημονικά. Το γεγονός ότι το νερό παρέχει δροσιά ενώ η φωτιά καίει και το γεγονός ότι αν ρίξεις από τον όροφο, που βρίσκεται το σπίτι σου, ένα αντικείμενο, θα πάει προς τα κάτω κι όχι προς τα πάνω, είναι, εμπειρικά και επιστημονικά (άλλωστε

το ίδιο πράγμα είναι, αφού η επιστήμη είναι η συστηματική κι ορθολογιστική καταγραφή της εμπειρίας) μέσα στο περιγραμμα του ελπιστού κι όχι του ανέλπιστου.

Έτσι λοιπόν η "γνώση" εμπειρική και επιστημονική, περιορίζει την ικανότητά μας να ελπίζουμε στο ανέλπιστο, το ανεξερεύνητο και το άπορο, και είναι μια περιχαράκωση του ανθρώπου σε ορισμένα ορθολογιστικά πλαίσια. Ο Ηράκλειτος εδώ μας λέγει μια φοβερή αλήθεια. Μας την έχει πει σ' ένα άλλο σπουδαίο απόσπασμά του. *"Πολυμαθήη νόον έχειν ου διδάσκει"* (απ. 40) Η πολυμαθία δεν διδάσκει να έχεις νου). Γι' αυτό η "γνώση" με την έννοια που προσδιορίσαμε πιο πάνω, όχι μόνο δεν βοηθά στην κατανόηση της αληθινής δομής του κόσμου, αλλά αποτελεί κι ένα ανυπερβλήτο δογματικό τοίχο για την παραπέρα πρόοδο στην μαθητεία της αληθινής γνώσης.

Μα θα ρωτήσει κάποιος απ' τους αναγνώστες. Δεν πρέπει να εμπιστευόμαστε στα πορίσματα της εμπειρίας και της επιστήμης, στο επίπεδο που βρίσκονται κάθε εποχή; Στο ερώτημα αυτό θ' απαντήσω με ένα μεγάλο ΝΑΙ. Ναι πάντοτε η γνώση ξεκινά από το επίπεδο ύλης και δεν μπορούμε τα διδάγματά της να τα αγνοήσουμε. Αλλά πρέπει νάμαστε πάντα έτοιμοι να πηδήσουμε πάνω απ' αυτή. Ιδίως σ' αυτή την χωροχρονική στιγμή, που τα πορίσματα της σύγχρονης επιστήμης, μας έχουν οδηγήσει σε κάποια φαινομενικά αξεπέραστα αδιέξοδα.

"Για να κατορθώσει κανείς το αδύνατο, πρέπει κατ' αρχήν να πιστέψει πως το αδύνατο είναι δυνατό. Κάποτε πιστέψαμε πως ήταν δυνατό να πάμε στην σελήνη κι έτσι τα καταφέραμε και πήγαμε."

Αυτά μας λέγει ο Alan Vaughan στο βιβλίο του *"ΣΤΟ ΧΕΙΛΟΣ ΤΟΥ ΑΥΡΙΟΥ"*.⁴³⁹ Έτσι κι αυτός ακουμπά τον Ηράκλειτο, στο απόσπασμα που εξετάζουμε τώρα, αλλά δεν το ξέρει ασφαλώς, και οπωσδήποτε περιορίζεται σε ένα μάλλον "επιστημονικό" επιχείρημα. Κι έτσι ο Εφέσιος είναι και πάλι terra incognita.

Μπορώ να πω τώρα ότι η σύγχρονη επιστήμη, κατέ-

⁴³⁹ Alan Vaughan *"ΤΟ ΧΕΙΛΟΣ ΤΟΥ ΑΥΡΙΟΥ"* εκδόσεις Ωρόρα, Αθήνα 1986, σελίδα 15.

χεται από το σύνδρομο της ελλείψεως ελπίδας για το αν-
νέλπιστο. Μετά τον άκρατο ντετερμινισμό που άρχισε από
τον Αριστοτέλη⁴⁴⁰ και κατάληξε στον Νεύτωνα και τους
άλλους θετικούς επιστήμονες, τους πριν την ατομική επι-
στήμη, διαμορφώθηκε ένας ορισμένος τρόπος επιστημονι-
κής σκέψης, που θεωρήθηκε σαν μόνος "ορθόδοξος". Κι όσο
το αντικείμενο της επιστήμης ήταν η χονδροειδής ύλη, όλα
πήγαιναν μια χαρά. Μάλιστα τόσο καλά που και η απλή
σκέψη για ελπίδες και ανέλιστα, απορρίπτονταν ασυζη-
τητί σαν μεταφυσικός δογματισμός, αν όχι σαν καθαρή α-
νοησία.

Έτσι διαμορφώθηκαν κάποιοι κανόνες σκέψης και
κάποια αξιώματα επιστημονικής απόδειξης, τα οποία χάλ-
κευσαν δεσμά για την ανθρώπινη αντίληψη. Έχει ειπωθεί
παλαιότερα ότι η ιστορία της επιστήμης είναι "η μετάβασις
από πλάνης εις πλάνην" και δεν είναι αυτό πολύ μακριά
από την αλήθεια. Σήμερα, μετά την ατομική επιστήμη και
μετά την κβαντομηχανική με όλα τα παρακλάδια της, η έν-
νοια των αξιωμάτων της επιστημονικής απόδειξης, έχει
αλλάξει δραματικά. Πολλούς επιστήμονες από τον Αϊν-
στάιν μέχρι τον Hawking τους απασχόλησε και τους απα-
σχολεί το εάν ο Θεός παίζει ή όχι ζάρια με την έννοια εάν
εξακολουθεί ή όχι να ισχύει η σχέση αιτίου και αιτιατού.

Σήμερα λοιπόν στην επιστήμη κυριαρχούν σκέψεις
που ακουμπάν στις αντιλήψεις που μας αναπτύσσει ο Η-
ράκλειτος πάνω στην έννοια της ελπίδας και του ανέλ-
πιστου, στο πιο πάνω απόσπασμα.

Ο Ilya Prigogine και η Isabelle Stengers, τελειώνουν
το βιβλίο τους ΤΑΞΗ ΜΕΣΑ ΑΠΟ ΤΟ ΧΑΟΣ, με τα πιο
κάτω: "Οι ιδέες που μας απασχόλησαν σε έκταση σ' αυτό

⁴⁴⁰ Αναφέρω τον Αριστοτέλη γιατί οι προσωκρατικοί φιλόσο-
φοι (οι Μιλήσιοι, οι Πυθαγόρειοι, ο Εφέσιος, ο Εμπεδοκλής, ο
Αναξαγόρας, οι Ελεάτες, οι Ατομικοί, οι Στωϊκοί κ.λπ.), ακόμη
και ο Πλάτωνας, είχαν μια άλλη αντίληψη της αιτιοκρατίας. Μν
ξεχνάτε τα παράδοξα του Ζήνωνα για τα οποία μιλήσαμε πιο
πάνω. Τελευταία σε πολλά βιβλία εκλαίκευσης της σύγχρονης
επιστήμης, έχει γίνει συνήθεια να αναφέρεται ένα από τα πολ-
λά παράδοξα του Ζήνωνα..

το βιβλίο- η ιδέα της αστάθειας, της διακύμανσης - προε-
κτείνονται και στις κοινωνικές επιστήμες. Καθώς ξέρου-
με, οι κοινωνίες είναι εξαιρετικά πολύπλοκα συστήματα,
όπου υπεισέρχεται ένας τεράστιος αριθμός διακλαδώσεων,
όπως δείχνει η ποικιλία πολιτισμών που αναπτύχθηκαν
στο σχετικά σύντομο διάστημα της ιστορίας του ανθρώ-
που. Ξέρουμε, ότι τέτοια συστήματα έχουν μεγάλη ευαι-
σθησία στις διακυμάνσεις. Αυτό αποτελεί ελπίδα, μα και
απειλή: ελπίδα, γιατί ακόμα και μικρές διακυμάνσεις μπο-
ρούν να ενισχυθούν και να αλλάξουν τη συνολική δομή
επομένως η ατομική δραστηριότητα δεν είναι καταδικα-
σμένη σε ασημαντότητα. Απειλή, εφόσον η ασφάλεια των
σταθερών, μόνιμων κανόνων φαίνεται να έχει εκλείψει για
πάντα από το σύμπαν μας. Ζούμε σ' έναν επικίνδυνο και α-
βέβαιο κόσμο που δεν εμπνέει τυφλή εμπιστοσύνη, αλλά ί-
σως μόνο το αίσθημα συγκρατημένης ελπίδας που ορι-
σμένα ταλμουδικά κείμενα έχουν, φαίνεται, αποδώσει στο
Θεό της Γένεσης:

"Είκοσι έξι απόπειρες έχουν προηγηθεί από την
ταρινή γένεση και όλες προορίζονταν να αποτύχουν. Ο
κόσμος του ανθρώπου έχει προκύψει από τα χαοτικά
σπλάχνα των προηγούμενων συντριμμάτων. Είναι κι αυ-
τός εκτεθειμένος στον κίνδυνο της αποτυχίας και της ε-
πιστροφής στο μηδέν. "Ας ελπίσουμε ότι αυτός εδώ θα
κρατήσει" {Halway sheyaamod} αναφώνησε ο Θεός, όταν
δημιουργούσε τον κόσμο και αυτή η ευχή που συνοδεύει
τη μετέπειτα ιστορία του κόσμου και της ανθρωπότητας,
τόνισε ευθύς εξ αρχής πως αυτή η ιστορία είναι σφραγι-
σμένη με το στίγμα της ριζικής ανασφάλειας."

Βλέπουμε εδώ πως οι πιο πάνω συγγραφείς, καταλή-
γουν στην ελπίδα, βέβαια όχι μέσα από τον Ηράκλειτο αλ-
λά από το μονοπάτι του Ταλμούδ.⁴⁴¹

⁴⁴¹ Το Ταλμούδ προέρχεται από εβραϊκή λέξη που σημαίνει
δόγμα και είναι κατά την παράδοση η προφορική διδασκαλία
που έλαβε ο Μωϋσής στο όρος Σινά, μαζί με την γραπτή πεντά-
τευχο. Η διδασκαλία αυτή ανακοινώθηκε από τον Μωϋσή πρώ-
τα στον Ααρών, μετά στους εβδομήκοντα πρεσβύτερους και
μετά στον λαό. Διατηρήθηκε προφορικά από στόμα σε στόμα.

Έτσι λοιπόν και ο Prigogine, μας προέκυψε Ταλμου-διστής, κι απορώ πως γλύτωσε την πυρά των Peter Co-veney και Roger Highfield αλλ' αντίθετα μάλιστα προλόγι-σε και το βιβλίο τους ΤΟ ΒΕΛΟΣ ΤΟΥ ΧΡΟΝΟΥ, όπως είδαμε πιο πάνω!

XVIII.- Ο Ηράκλειτος από πολλούς έχει κατηγορη-θεί σαν αριστοκράτης και γενικά σαν ολιγαρχικός και για-τί όχι φασίστας. Μη ξεχνάτε την παροιμιώδη κι εξωφρενι-κή φράση του Σραίντινγκερ: *"...Ας σημειωθεί ότι ο Ηράκλειτος δεν υπήρξε σοσιαλιστής, αλλά μάλλον αρι-στοκράτης, πιθανώς "φασίστας", την οποία παραθέτω και σχολιάζω πιο πάνω.*

Αλλά δυστυχώς για τον μακαρίτη τον Σραίντινγκερ ή για οποιονδήποτε ανάλογο Σραίντινγκερ, ο Ηράκλειτος, εισφέρει μερικά μαθήματα δημοκρατικής πολιτικής αγω-γής, που είναι αποδεκτά και στα σύγχρονα δημοκρατικά κράτη, ακόμη και στο τέλος αυτού του αιώνα, του 2.000 μ.Χ. δηλαδή.

Απ. 44 Διογ. Λαέρτ. 9, 2

μάχεσθαι χρή τόν δήμον υπέρ του νόμου ὡκωσπερ τείχεος.

ο Δήμος (δηλαδή η συντεταγμένη πολιτεία ή ο λαός) πρέπει να μάχεται υπέρ του νόμου όπως ακριβώς υπερα-σπίζεται τα τείχη. Τα τείχη είναι το υπέρτατο καθήκον κά-θε πολίτη, κάθε δημότη (μέλους του Δήμου).

Ανάλογα πρέπει να ερμηνευτούν κι όσα ο Ηράκλει-τος μας λέγει στο απ. 43 που μας διάσωσε ο Διογένης ο Λαέρτιος.

"ὕβριν χρή σβεννύναι μάλλον ἢ πυρκαϊήν." Μάλλον πιο πολύ από την πυρκαγιά πρέπει να να σβήνει κανείς την ύβρη, όπου εδώ η ύβρη έχει την έννοια της περιφρόνησης του νόμου, δηλαδή της έννο-μης τάξης.

Για σκεφτείτε, αυτόν τον ολιγαρχικό να μάχεται υ-πέρ του νόμου! και να μας λέγει λίγο-πολύ, πως πρέπει να

Αργότερα έγιναν προσπάθειες καταγραφής του στο Μισνά και στο Γκεμάρα. Είναι γραμμένο με στριφνό τρόπο αφού με μια α-πλοϊκή μορφή, παρουσιάζει βαδύτερες εσωτερικές αλήθειες. Οι Εβραίοι μελετητές, αποδίδουν μεγάλη σημασία στο Ταλμούδ.

υπερασπίζουμε τον νόμο με την ίδια ανδρεία που υπερασπι-ζόμαστε τα τείχη δηλαδή την εδαφική ακεραιότητα της χώρας, δηλαδή την ελευθερία του έθνους.

Είναι περισσότερο από λογική αυτή η Ηρακλειτική πρόταση, τόσο στην αρχαία Ελληνική πραγματικότητα, αλ-λά ακόμη και σήμερα. Τι νόημα έχει να υπερασπίζεις τα τείχη, για μια πολιτεία που τα ηθικά και τα πολιτισμικά της τείχη έχουν καταρρεύσει εσωτερικά με την κατάλυση της έννομης τάξης.

Ο νόμος, όπως μπορεί να καταλάβει κανείς, δεν εί-ναι ένας συγκεκριμένος νόμος, αλλά η υπέρτατη έννοια του δικαίου, που περιλαμβάνει την σταθερότητα και την α-σφάλεια του δικαίου, την ισοπολιτεία, την ισονομία, την α-ναλογική εφαρμογή του νόμου.

Αλλά ποιος είναι αυτός ο νόμος;

απ. 114. "Ἐὖν νῶν λέγοντας ἰσχυρίζεσθαι χρή τῷ ξυνῷ πάντων, ὡκωσπερ νόμῳ πόλις καὶ πολὺ ἰσχυρότερος. τρέφονται γάρ πάντες οἱ ἀνθρώποι νόμοι ὑπὸ ενός τοῦ θεοῦ κρατεῖ γάρ τοσούτον ὁ κόσμος ἐθέ-λει καὶ ἐξαρκεῖ πάσι καὶ περιγίνεται."

με τον νου όσοι μιλούν, είναι ανάγκη να στηρίζον-ται στην αρχή του κοινού των όλων, όπως ακριβώς η πόλις στηρίζεται στον νόμο, και ακόμη περισσότερο. Διότι όλοι οι ανθρωπίνιοι νόμοι τρέφονται από ένα νόμο, τον θείο, γι-ατί αυτός κρατάει όσο θέλει και τροφοδοτεί τα πάντα και περισσεύει.

"πάσα ψυχὴ ἐξουσίαις υπερεχούσαις υποτάσσεται, ου γαρ ἔστιν ἐξουσία εἰ μὴ ἀπὸ Θεοῦ"

(Κάθε ψυχή σε εξουσίες που υπερέχουν υποτάσσεται, γιατί δεν υπάρχει καμιά εξουσία που να μην απορρέει από τον Θεό).

Αυτά μας τα λέγει ο απόστολος Παύλος.⁴⁴² Είναι μια πιο ατελής διατύπωση του ίδιου πράγματος, και η α-τέλεια στην διατύπωσή της, προκάλεσε πολλές αντιρρήσεις γι' αυτό το απόσπασμα του Παύλου στα νεώτερα χρόνια,⁴⁴³ ενώ η ανάλογη διατύπωση του Ηράκλειτου είναι πε-

⁴⁴² προς Ρωμαίους Η' 1.

⁴⁴³ κυρίως από τους αριστερούς Ευρωπαϊκούς κύκλους, που έ-βλεπαν στο χωρίο αυτό μια προτροπή για υποταγή στην κοσμι-

ρισσότερο ελαστική κι αποδεκτή, γι' αυτούς βέβαια που πιστεύουν στο Θεό.

Βλέπουμε λοιπόν και πάλι την φοβερή Ηρακλειτική σκέψη, που ανακατεύει, με θαυμαστή συνέπεια και διαλεκτική ακολουθία το Είναι και το Γίγνεσθαι και μας λέγει ότι όλοι οι ανθρώπινοι νόμοι, εκπορεύονται από τον θείο.

Σε γενικές γραμμές τα πράγματα είναι έτσι. Οι περισσότεροι βασικοί ανθρώπινοι νόμοι,⁴⁴⁴ σ' όποια εποχή, σε όποιο κοινωνικοπολιτικό σύστημα, είναι στην βασική τους συγκρότηση δίκαιοι κι εναρμονίζονται προς τον θείο νόμο, αυτόν, απ' τον οποίο όλοι οι ανθρώπινοι νόμοι τρέφονται, κατά τον Ηράκλειτο, και που αυτός κρατάει όσο θέλει και τροφοδοτεί τα πάντα και περισσεύει.

Ας πάρουμε ένα απλό παράδειγμα. Η ανθρώπινη ζωή, για το παράδειγμα αυτό, είναι, σε όλες τις εποχές, επίσημα προστατευόμενη αξία. Και λέγω "επίσημα" γιατί σε πολλές περιπτώσεις πάνω στον πλανήτη Γη και σε διάφορες κοινωνικοπολιτικές συνθήκες, η αρχή αυτή υποχωρεί. Τι λέγει λοιπόν εδώ ο Ηράκλειτος; Μας λέγει ότι ο Δήμος πρέπει να μάχεται για το Νόμο όπως για τα τείχη. Η διατύπωση "μάχεσθαι...υπέρ του νόμου.." έχει την έννοια την μάχη για την εφαρμογή του Νόμου, μια και οι βασικοί άνθρωποι νόμοι, εκπορεύονται από τον θείο νόμο, όπως θα δούμε πιο κάτω. Κατ' ακολουθία, εδώ ο Ηράκλειτος αντιλαμβάνεται, ότι σε οποιοδήποτε νομοθετικό σύστημα, οποιασδήποτε εποχής, υπάρχουν νόμοι που μπορεί νάναι κακοί, αλλά κατά βάση είναι καλοί, αλλά η αναγκαία δικαιοσύνη είναι η εφαρμογή των νόμων αυτών που εκπορεύονται από τον θείο, (οι "καλοί") γιατί στην ουσία εκεί είναι το πρόβλημα.

Ναι το πρόβλημα είναι στην εφαρμογή των νόμων, αυτών των βασικών ανθρώπινων νόμων, που κατά βάση είναι καλοί νόμοι.

Το δεύτερο από τα πιο πάνω αποσπάσματα, μας λέγει καθαρά, ότι όλοι οι ανθρώπινοι νόμοι είναι η ανταύγεια

κή εξουσία, κι αυτό ενοχλούσε τις κοινωνικές απόψεις τους.

⁴⁴⁴ Εδώ δεν μιλάμε για μερικότερους νόμους, αλλά για τους βασικούς ανθρώπινους νόμους.

του ενός και του μοναδικού Θείου Νόμου ή του Λόγου, αυτού που ρυθμίζει τα πάντα.

Πάλι εδώ ο Ηράκλειτος μας μπάζει στο δικό του συλλογιστικό τρόπο και μάλιστα κυριαρχικά.

Λόγος ή θείος νόμος και ανθρώπινος νόμος, μπερδεύονται, σε μια αδιαίρετη ενότητα και το μόνο που απαιτεί αυτός ο Σκοτεινός, είναι να μαχόμαστε για τον νόμο, όπως ακριβώς μαχόμαστε για τα τείχη. Στην ουσία αναφέρεται στην πιστή εφαρμογή του ανθρώπινου νόμου αλλά ταυτόχρονα υπονοεί και τον θείο νόμο, που κρύβεται πίσω απ' τον ανθρώπινο νόμο. Αλλά και από το πρώτο Ηρακλειτικό απόσπασμα που αναφέρεται κύρια στον Λόγο, προκύπτει ότι τα ίδια προκύπτουν και για τους φυσικούς νόμους. Ο Λόγος είναι η αιτία των πάντων: **"γινομένων γαρ πάντων κατά τον λόγον τόνδε"**.

Τα πάντα γίνονται σύμφωνα με τον Λόγο. Είναι η αιτία του "γίγνεσθαι" και είναι οι κανόνες (οι νόμοι) του "γίγνεσθαι". Ο Λόγος είναι η άλλη όψη του Θεού. Ο Λόγος είναι ο φυσικός Νόμος: **"..οκειών εγώ διηγέυμαι κατά φύσιν διαιρέων έκαστον και φράζων όκως έχει."**

(..σαν αυτά που εγώ διηγούμαι, κατά τον φυσικό νόμο, διαιρώντας το καθένα,, λέγοντας πως ακριβώς είναι στην ουσία του...).

Η έννοια αυτή του φυσικού νόμου, διαφέρει απόλυτα από τον φυσικό νόμο όπως αυτός αναπτύχθηκε από τον ορθολογισμό του 17ου μέχρι και του 20ου αιώνα, κάτω από την επίδραση του Αριστοτέλη, του Νεύτωνα και των άλλων, πριν την ατομική επιστήμη, επιστημονών.

Ο Ηράκλειτος εισφέρει στην ανθρώπινη σκέψη μια ενιαία γνωστική θεώρηση του κόσμου, που καταλαμβάνει όλα τα δυνατά επίπεδα γνώσης και μας μιλά για νόμους που βρίσκονται σε πολλαπλά επίπεδα αλλά τελούν σε άμεση εξάρτηση μεταξύ τους, εξάρτηση όμως που δεν γίνεται αντιληπτή εύκολα από τον άνθρωπο.

Σήμερα, μετά την εκπληκτική διαδρομή που διέγραψε η ανθρώπινη επιστημονική σκέψη με την ατομική επιστήμη, την πρώιμη και ύστερη κβαντομηχανική και τα παρακλάδια της (θεωρία του Χάους και της Τάξης, Υπερχορδές, ή θεωρία των πάντων ή οι τελικές θεωρίες κ.λπ.),

η Ηρακλειτική σκέψη προσφέρει μια μοναδική φιλοσοφική πλατφόρμα, ένα γόνιμο χωράφι για να φυτρώσουν οι νέες κατευθύνσεις της επιστήμης.

Καταλαβαίνετε τώρα τι απογοήτευση πήρα διαβάζοντας από το βιβλίο ενός σύγχρονου επιστήμονα τα πιο κάτω:

"Ως προπτυχιακός φοιτητής, όταν μελετούσα φιλοσοφία, αισθανόμουν κάποια δυσφορία ακούγοντας να αποκαλούνται φυσικοί, φιλόσοφοι όπως ο Θαλής και ο Δημόκριτος. Αλλά καθώς προχωρούσαμε προς τους ελληνιστικούς χρόνους, αισθανόμουν άνετα σαν να βρισκόμουν ανάμεσα σε συναδέλφους: τον Αρχιμήδη που ανακάλυψε στις Συρακούσες τους νόμους της άνωσης ή τον Ερατοσθένη, στην Αλεξάνδρεια, που μέτρησε την περιφέρεια της Γης. Τίποτε παρόμοιο με την ελληνιστική εποχή δεν γνώρισε ο κόσμος μέχρι την γέννηση της σύγχρονης επιστήμης κατά τον 17ο αιώνα στην Ευρώπη. Παρ' όλη την ευφυΐα που διέθεταν οι φυσικοί φιλόσοφοι των ελληνιστικών χρόνων, ποτέ δεν προσέγγισαν την ιδέα ότι υπάρχει ένα σύνολο νόμων που θα μπορούσαν να διέπουν με ακρίβεια ολόκληρη την φύση. Η λέξη "νόμος" χρησιμοποιούνταν κυρίως στην αρχαιότητα (και πάντοτε στον Αριστοτέλη) με την αρχική σημασία της, δηλαδή των ανθρώπινων και θεϊκών νόμων που διέπουν την ανθρώπινη συμπεριφορά (είναι αλήθεια ότι η λέξη "αστρονομία" προέρχεται από τις λέξεις άστρο και νόμος, αλλά αυτός ο όρος χρησιμοποιούνταν στην αρχαιότητα λιγότερο απ' όσο ο αντίστοιχος "αστρολογία" για την επιστήμη του ουρανού). Δεν θα συναντήσουμε έως τον Γαλιλαίο, τον Κέπλερ και τον Καρτέσιο, στον 17ο αιώνα, την έννοια που αποδίδεται σήμερα στον όρο "νόμοι της φύσης".

Αυτά μας λέγει ο Steven Weinberg, ένας Άγγλος φυσικός ο οποίος το έτος 1979 πήρε το βραβείο Nobel φυσικής, σ' ένα τελευταίο έργο του με τον τίτλο "ΟΝΕΙΡΑ ΓΙΑ ΜΙΑ ΤΕΛΙΚΗ ΘΕΩΡΙΑ"⁴⁴⁵

Καταλαβαίνετε ότι δεν μπορώ να συμφωνήσω με τις

αντιλήψεις αυτές. Και δεν έχει και τόση σημασία αυτά που αντιλαμβάνοταν, σαν προπτυχιακός φοιτητής, ο συγγραφέας, όταν μελετούσε φιλοσοφία, όσο αυτά που λέγει στην συνέχεια, σε ένα βιβλίο που εκδόθηκε για πρώτη φορά το 1992. Με λίγα λόγια μας λέγει εδώ ότι στην αρχαιότητα δεν υπήρχε η έννοια του όρου "νόμος" και ιδιαίτερα του όρου "φυσικός νόμος" με την έννοια που αποδίδεται σήμερα. Τούτο είναι οπωσδήποτε αποτέλεσμα της ελλιπούς γνώσης του συγγραφέα πάνω στην αρχαία Ελληνική φιλοσοφία, που μάλλον θα περιορίστηκε στις φοιτητικές του ενασχολήσεις μ' αυτήν. Ο νόμος αλλά και ο "φυσικός νόμος", είναι τόσο οικείες έννοιες στην αρχαία Ελληνική φιλοσοφία (προσωκρατική και μετασωκρατική). Αυτό καταφαίνεται, εκτός των άλλων, και από τις διαρκείς αναφορές όλων των σύγχρονων επιστημόνων στην περίοδο αυτή της ιστορίας του ανθρώπινου πνεύματος. Κανείς δεν αρνείται πια ότι η έννοια του νόμου, με τις διακρίσεις που κάναμε πιο πάνω (ανθρώπινος, θεϊός αλλά και φυσικός) υπάρχουν εξ ορισμού στην αρχαία Ελληνική σκέψη και μάλιστα σε τόση επάρκεια, ώστε καλύπτει απόλυτα τις σημερινές έννοιες. Οι ατομικοί Δημόκριτος και Λεύκιππος έδωσαν φυσικούς νόμους, στην φυσική επιστήμη της εποχής τους, το ίδιο και οι Ελεάτες. Ο Ιπποκράτης, έδωσε φυσικούς νόμους στην ιατρική που δεν έχουν χάσει την αξία τους ακόμη και σήμερα. Μη ξεχνάτε ότι οι βασικές ασθένειες που ταλαιπωρούν ακόμη και σήμερα την ανθρωπότητα, έχουν περιγραφεί αλλά και ονοματιστεί από τον Ιπποκράτη.

Αλλά αυτά, είναι απλές λεπτομέρειες πάνω σ' αυτά που εισφέρει η Ηρακλειτική σκέψη στο θέμα αυτό, όπως είδαμε πιο πάνω και όπως θα δούμε στην συνέχεια αναφορικά με όλα τα αποσπάσματα του Ηράκλειτου. Ο Ηράκλειτος δίδαξε την έννοια του νόμου αλλά και του "φυσικού νόμου", δίδαξε την έννοια του Λόγου, που δεν είναι παρά ο ενιαίος συμπαντικός νόμος (η τελική θεωρία, θα λέγαμε, ή η θεωρία των πάντων, που απεγνωσμένα ψάχνει σήμερα η επιστήμη και μαζί και ο Steven Weinberg) και τέλος ο Ηράκλειτος δίδαξε το μέτρο, έννοια η οποία σκιαγραφεί την έλλογη και προσήκουσα δράση του νόμου. Μα

⁴⁴⁵ Weinberg Steven "ΟΝΕΙΡΑ ΓΙΑ ΜΙΑ ΤΕΛΙΚΗ ΘΕΩΡΙΑ", εκδόσεις ΚΑΤΟΠΤΡΟ, Αθήνα 1995, σελίδα 24.

και του "φυσικού νόμου"; θα ρωτήσει κάποιος από τους αναγνώστες, μα πιο πολύ αυτού θα απαντήσω εγώ. Για θυμηθείτε "Ήλιος γάρ ουχ υπερβήσεται μέτρα ει δέ μή, Ερινύες μιν Δίκης επίκουροι εξευρήσουσιν." μας λέγει στο απ. 94. Γιατί ο Ήλιος δεν θα υπερβεί τα μέτρα, αλλιώς οι Ερινύες αυτές που βοηθούν την Δικαιοσύνη, θα τόν βρουν, και για θυμηθείτε ακόμη "...αλλ' ήν αεί καί στιν και έσται πυρ αείζων, απτόμενον μέτρα καί αποσβεννύμενον μέτρα..." μας λέγει στο απ. 30"... αλλά ήταν πάντοτε, και υπάρχει και θα υπάρχει, παντοτινή φωτιά που ανάβει με μέτρα και σβήνει με μέτρα." Εδώ ο Ηράκλειτος μας μιλά για τον Ήλιο και γενικότερα για την εκδήλωση, το Σύμπαν δηλαδή, και μας λέγει ότι όλα υπόκεινται στα μέτρα του νόμου ή του Λόγου. Τι άραγε νάναι αυτό παρά ο "φυσικός ή ο κατά φύσιν νόμος";

Έτσι, δεν μπορώ να δεχθώ την φράση "Η λέξη "νόμος" χρησιμοποιούνταν κυρίως στην αρχαιότητα (και πάντοτε στον Αριστοτέλη) με την αρχική σημασία της, δηλαδή των ανθρώπινων και θεϊκών νόμων που διέπουν την ανθρώπινη συμπεριφορά"

Όχι, η λέξη νόμος στην αρχαιότητα και ειδικά στην Ελληνική αρχαιότητα, δεν χρησιμοποιούνταν μ' αυτή την έννοια "δηλαδή των ανθρώπινων και θεϊκών νόμων που διέπουν την ανθρώπινη συμπεριφορά" δηλαδή σαν ένας απλοϊκός κώδικας ηθικής για την συμπεριφορά των ανθρώπων, αλλά πιο πολύ χρησιμοποιούνταν για να σηματοδέψει την αντιμετώπιση των φυσικών φαινομένων. Και δεν είναι μόνο ο Ηράκλειτος πάνω σ' αυτή την κατεύθυνση, είναι οι πιο πολλοί απ' τους αρχαίους Έλληνες διανοητές. Αλλά ο Ηράκλειτος, ήταν μια ξεχωριστή περίπτωση, γιατί γι' αυτόν ιδιαίτερα, οι "φυσικοί νόμοι", οι νόμοι οι άνθρωπων και οι νόμοι της ηθικής συμπεριφοράς των ανθρώπων, βρίσκονται σε μια άρρηκτη σχέση και αλληλεπίδραση.

Βέβαια ο Steven Weinberg, δεν ξέρει ή τουλάχιστο δείχνει ότι δεν ξέρει, την ύπαρξη του μεγάλου δασκάλου, του πρώτου ίσως φυσικού επιστήμονα, στην περιοδική ιστορία αυτού του κύκλου του κόσμου, του Ηράκλειτου. Αυτό όμως είναι δικό του πρόβλημα.

Στα τελευταία, θα συμφωνήσω με τον Steven Wein-

berg στην φράση του που παρατίθεται σε παρένθεση και έχει έτσι "(είναι αλήθεια ότι η λέξη "αστρονομία" προέρχεται από τις λέξεις άστρο και νόμος, αλλά αυτός ο όρος χρησιμοποιούνταν στην αρχαιότητα λιγότερο απ' όσο ο αντίστοιχος "αστρολογία" για την επιστήμη του ουρανού)"

Πραγματικά, στην αρχαιότητα περισσότερο χρησιμοποιούνταν, ο όρος "αστρολογία" από τον όρο "αστρονομία". Αυτό όμως δεν έχει καμμία ιδιαίτερη σημασία, μια και οι δυο όροι ήταν όχι απλά "αντίστοιχοι", αλλά ταυτόσημοι. Μη ξεχνάτε ότι στην αρχαία Ελλάδα η λέξη λόγος είχε την έννοια του νόμου γενικότερα, όπως άλλωστε και ο Ηρακλειτικός "Λόγος", κι έτσι δεν έχει καμμία διαφορά η χρήση του ενός ή του άλλου τύπου. Προς θεού όμως, μην επιχειρήσετε καμμία συσχέτιση εκείνης της αστρολογίας με την σύγχρονη. Θα πέσετε στα σίγουρα έξω.

XIX.- Ο ΗΛΙΟΣ

Ο ήλιος για τους αρχαίους Έλληνες αλλά και για όλους τους αρχέγονους λαούς της γης, είναι ο κεντρικός υπαρξιακός άξονας του ανθρώπου. Είναι ο φωτοδότης και ζωοδότης, ο χορηγός και συντηρητής της ζωής πάνω στον πλανήτη. Και με τα πορίσματα της σύγχρονης επιστήμης, δεν μένει πια καμμία αμφιβολία ότι η ζωή προήλθε απ' την αλυσίδα των αμινοξέων, κάτω απ' την επίδραση της ηλιακής ενέργειας και παρά κάτω, ότι η ζωή, στην σημερινή της μορφή, συντηρείται αποκλειστικά από την ηλιακή επίδραση. Δεν είναι εδώ η στιγμή κατάλληλη για να κάνουμε πιο ευρύτερη ανάπτυξη των θεμάτων αυτών.

Έτσι ο ήλιος για τους αρχαίους Έλληνες ταυτίζεται με τον πατέρα των ανθρώπων, μια έκφραση του θείου, στον περιορισμένο και πολύ μικρό συγκριτικά χώρο του σύμπαντος, που λέγεται ηλιακό σύστημα.

Ο Ορέστης πάνω από τα πτώματα του Αίγισθου και της μάνας του της Κλυταιμνήστρας, που πριν από λίγο αυτός τους σκότωσε, λέγει:

"Ιδέστε τους διπλούς της χώρας μας τυράννους
φονιάδες του πατρός μου και ξεσπιτοτῆδες,
ομόγνωμοι ήταν και σαν καθότανε στο θρόνο

φίλοι και τώρα, όπως μπορεί κανείς να συμπεράνει στη συμφωρά τους, και πιστοί στον όρκο που δώσανε

γιατί είχαν με όρκο συμφωνήσει να σκοτώσουν τον άθλιο τον πατέρα μου και να πεθάγουν κι οι δυο μαζί, και κράτησαν πιστά τον όρκο.

Μα εσείς που ακούτε αυτά τα φρικτά τους έργα δείτε τώρα την παγίδα με την οποία είχαν πιάσει με χέρια και με πόδια, τον άθλιο τον πατέρα μου.

Ξεδιπλώστε το, κι ολόγυρα στέκοντας δείχτε το ανθρωποδόκανο, να δει **ο πατέρας, όχι ο δικός μου, μα που όλα τα επιβλέπει ο Ήλιος,**

της μητέρας μου τα ανόσια έργα,

νάσαι μάρτυρας στην δίκη μου μια μέρα

πως με το δίκιο μου έκανα τον φόνο αυτό.⁴⁴⁶

Αυτά είναι τα λόγια ενός βαθιά επηρεασμένου από τον Ηράκλειτο, του τραγικού Αισχύλου. Βλέπουμε λοιπόν εδώ ότι ο Αισχύλος σ' αυτά τα λόγια που βάζει στο στόμα του Ορέστη, κάνει δυο ουσιώδεις αναφορές: Η μια είναι ότι ο Ήλιος είναι ο πατέρας και παντεπόπτης και η δεύτερη ότι τον θέλει μάρτυρα στην δίκη του μια μέρα ότι με το δίκιο του έπραξε τον φόνο.

Οι δυο πρώτες (πατέρας-παντεπόπτης) είναι ιδιότητες του θείου, σ' όλες τις θρησκείες του κόσμου. Αλλά μάρτυρας σε δίκη για φόνο, δίκαιο ή άδικο, είναι ιδιότητα ανθρώπινη. Το θείο σαν παντεπόπτης δεν έχει ανάγκη μαρτυρίας και πολύ περισσότερο δεν μπορεί να γίνει μάρτυρας σε καμιά ανθρώπινη υπόθεση.

Έτσι λοιπόν εδώ ο Αισχύλος, κάνει μια περίεργη ταύτιση του ήλιου, με τα ανθρώπινα στοιχεία.

Μετά απ' όλα αυτά, ας επιχειρήσουμε μια απόπειρα προσωπικής ερμηνείας της Ηρακλειτικής φράσης: *„εύρος ποδός ανθρωπείου.“* Κατ' αρχή πρέπει να σημειώσω πως η φράση αυτή είναι χαρακτηριστικά αποκομμένη από κάποιες υπόλοιπες λέξεις που προηγούνταν ή έπονταν στην αρχική του διατύπωση. Η ίδια πάντως η φράση αυτή καθ'

⁴⁴⁶ Αυτό είναι ένας μονόλογος του Ορέστη από τις "χοηφόρες" του Αισχύλου.

εαυτή, δεν παρέχει καμιά ένδειξη σε τι ακριβώς αναφέρονταν. Ο Αέτιος που την διάσωσε, προσθέτει μέσα σε παρένθεση (περί μεγέθους ηλίου) και κανείς απ' τους ερμηνευτές του Ηράκλειτου δεν φαίνεται πως είχε κανένα ι-διαίτερο λόγο να αρνηθεί ότι αναφέρεται στην σύνδεση ή-λιου- ανθρώπου, κι όλοι σχεδόν οι ερμηνευτές αντιμετωπίζουν το απόσπασμα αυτό, κάτω από ανάλογο πρίσμα.

Παράλληλα με την έννοια του ήλιου, σαν ουράνιου σώματος, που συμβολίζει την ανακύκλωση των πάντων και γιατί όχι και της ψυχής, στην εσωτερική σκέψη, έχει αναπτυχθεί μια άλλη, συγγενής με τον ήλιο, έννοια. Αυτή των ηλιακών ηρώων. Μέσα από τα βάθη της προϊστορίας της ανθρωπότητας, μας έρχεται μόνιμα ένας μύθος με πολλαπλές παραλλαγές. Μας έρχεται ο μύθος ενός κοσμικού ήρωα, που ενσαρκώνεται προικισμένος με κάποιες ξεχωριστές, για τα ανθρώπινα μέτρα, αρετές, αλλά πέφτει θύμα κάποιων σκοτεινών δυνάμεων, κάποιων κακών οντοτήτων και θανατώνεται και πολλές φορές διαμελίζεται, πράγματα για τα οποία έχουμε μιλήσει και σε προηγούμενα μέρη του βιβλίου αυτού. Αυτοί οι ηλιακοί ήρωες, με την έλευσή τους στη γη, την ζωή τους, και προπαντός με τον θάνατό τους, σηματοδοτούν την έναρξη μιας νέας περιόδου στην ιστορία της ανθρωπότητας, στην μακρινή πορεία της πάνω στη γη. Δημιουργούν κάθε φορά, ένα βήμα (ένα πόδι) σ' αυτή την πορεία. Δεν ξέρουμε ολόκληρη τη φράση του Ηράκλειτου πάνω στο θέμα που μας ενδιαφέρει κι έτσι δεν μπορεί να είμαστε απόλυτα βέβαιοι για το ακριβές νόημά της. Πάντως πρέπει, το πιθανότερο, να συνδέεται με κάποιας μορφής μυστηριακή διδασκαλία και να αποτελεί αλληγορία μιας βαθιάς εσωτερικής αλήθειας. Άλλωστε ο νεώτερος Ευρωπαϊκός εσωτερισμός ⁴⁴⁷ με τις πολλές μορφές κι εκφάνσεις του, που έχει σαν στόχο την εξελικτική **πορεία** ⁴⁴⁸ του ανθρώπου στην αληθινή γνώση, έχει σαν μόνιμο κεντρικό σύμβολο τον ήλιο.

Αλλά μια τελευταία αντιμετώπιση του πιο πάνω α-

⁴⁴⁷ Όταν λέγω νεώτερος, εννοώ τις δύο τελευταίες χιλιετίες.

⁴⁴⁸ Η ανθρώπινη πορεία προϋποθέτει βήμα, εύρος ποδός ανθρώπειο.

ποσπάσματος, πρέπει απαραίτητα να γίνει με βάση την κεντρική δομή της Ηρακλειτικής σκέψης. Είδαμε πιο πάνω τα ζεύγη των αντιθέτων όπου για τον Ηράκλειτο είναι το ίδιο η ημέρα και η νύχτα, ο χειμώνας και το θέρος, το ανατέλλον και το δύνον, το νεανικό και το γέρικο. Μέσα στις έννοιες του εύρους του ήλιου και του ποδιού του ανθρώπου, ενυπάρχει αυτή η ίδια αρμονία των αντιθέτων, αφού το εύρος του ήλιου, για τα ανθρώπινα μέτρα, είναι το μέγα και το πόδι του ανθρώπου είναι το ελάχιστο, αλλά τελικά είναι το ίδιο, αφού τα πάντα είναι ένα και στην Θεία μετρική κλίμακα, εξισώνονται, πράγμα που φαίνεται απροσδόκητο για την ανθρώπινη αντίληψη των πραγμάτων και των καταστάσεων. Άλλωστε ο Ηράκλειτος μας επισημαίνει σε πολλά αποσπάσματα, αυτή την διάσταση μεταξύ ανθρώπινης και Θείας αντίληψης.

"Ἦθος γὰρ ἀνθρώπειον μὲν οὐκ ἔχει γνῶμας, θεῖον δὲ ἔχει." (απ. 78)

Το ανθρώπινο είδος ⁴⁴⁹ δεν κατέχει την (αληθινή) γνώση, αλλά το θείο την κατέχει.

"Ὡ μὲν θεῶ καλὰ πάντα καὶ ἀγαθὰ καὶ δίκαια, ἀνθρώποι δὲ ἅ μὲν ἄδικοι ὑπειλήφασιν ἅ δὲ δίκαια." (απ. 102)

Για τον Θεό τα πάντα είναι καλά και αγαθά και δίκαια, οι άνθρωποι όμως άλλα μεν ἄδικοι υπολαμβάνουν άλλα δε δίκαια.

Αλλά ο Ηράκλειτος μας πρόσφερε και δυο ακόμη αποσπάσματα που αναφέρονται σε μια διαλεκτική σύγκριση των μεγεθών. Πίθηκος- Άνθρωπος, Άνθρωπος- Θεός. Κάποιες διαλεκτικές Ηρακλειτικές αναλογίες.

82. Πλάτ. Ιππ. μείζ. 289 α

πιθήκων ο κάλλιστος αισχρός ανθρώπων γένει συμβάλλειν. (απ. 82)

και ο πιο καλός ακόμη πίθηκος είναι αισχρό να συγκρίνεται με το ανθρώπινο γένος.

⁴⁴⁹ Πολλοί το "Ἦθος" το μεταφράζουν "όν". Προτίμησα το "είδος" στηριζόμενος στην 4η ερμηνεία που παρέχει το Μεγάλο Λεξικό της Ελληνικής Γλώσσας των Liddell-Scott, όπου το ἦθος, επί πραγμάτων, έχει την έννοια φύσις, είδος. Μια εξίσου καλή απόδοση θα ήταν και "η ανθρώπινη φύση".

83. Πλάτ. Ιππ. μείζ. 289 β

ανθρώπων ο σοφώτατος πρὸς θεόν πίθηκος φανείται καὶ σοφία καὶ κάλλει καὶ τοῖς ἄλλοις πάσιν. (απ. 83)

ακόμη και ο πιο σοφός άνθρωπος θα φανεί πίθηκος σε σύγκριση με το θεό και στην σοφία και στο κάλλος και σε όλα τα άλλα.

Μα ποιος είναι αυτός που λέγει, ή αυτοί που λένε πως ο Ηράκλειτος δεν πίστευε στον Θεό; Μα είναι δυνατό; Ο Ηράκλειτος μόνο που δεν φωνάζει, για το ότι πιστεύει στο Θείο, τον Θεό δηλαδή.

Έτσι λοιπόν κεντρικό σύμβολο της Ηρακλειτικής σκέψης, είναι ο Ήλιος. Εκεί επάνω ο Ηράκλειτος έχει αρμόσει την πολυδιάστατη σκέψη του, αυτή που διαφέρει απ' την κοινή μονοσήμαντη ανθρώπινη σκέψη και στην εποχή του, και στους μεταγενέστερους αιώνες, αλλά ακόμη και σήμερα στην "σύγχρονη" επιστημονική σκέψη.

Ο Ήλιος, όπως ξέρουμε και σήμερα, αποτελεί το κέντρο του πλανητικού μας συστήματος. Πολύ πριν τον Κοπέρνικο, ο Αρίσταρχος ο Σάμιος, πρώτος είχε διατυπώσει την άποψη για την ηλιοκεντρική δομή του δικού μας πλανητικού συστήματος.

Ο Ηράκλειτος, αρκετά προγενέστερος του Αρίσταρχου, μας έχει κάνει πολλές αναφορές, με τα αποσπάσματά του για τον Ήλιο. Μερικά από αυτά τα αντιμετωπίσαμε πιο πάνω, αλλά εδώ θέλω να κάνω μια συνολική εκτίμηση, όλων των αποσπασμάτων του Ηράκλειτου που αναφέρονται στον Ήλιο. Τα αποσπάσματα αυτά είναι τα με αριθμό 3, 6, 94, 99, και 100. Σε πολλά απ' αυτά έχω αναφερθεί διεξοδικά πιο πάνω και δεν είναι στις προθέσεις μου να κάνω επαναλήψεις.

Το κύριο ερώτημα είναι, πως αντιμετωπίζει το θέμα του Ήλιου ο Ηράκλειτος; Από αστρονομική ή από κάποια άλλη πλευρά; Από τα απ. 6 και 100 προκύπτει με σαφήνεια, ότι ο Ηράκλειτος δεν στερείται αστρονομικών γνώσεων. Ίσα-ίσα το αντίθετο. Αλλά και από το απ. 120, προκύπτει ότι ο Ηράκλειτος είχε σοβαρές αστρονομικές γνώσεις, ίσως περισσότερες απ' αυτές του αρχαίου Κόσμου.

απ. 120. Στράβ. 1, 6

ηούς και εσπέρας τέρματα η άρκτος και αντίον της

άρκτου ούρος αιθρίου Διός.

της αυγής και της εσπέρας τα τέρματα η άρκτος και απέναντι στην άρκτο το όριο⁴⁵⁰ του αιθρίου Δία.

Αυτό το απόσπασμα όμως, που αποδεικνύει ότι ο Ηράκλειτος γνώριζε βασικές γνώσεις της αστρονομίας και ότι η Γη είναι σφαιρική κι όχι επίπεδη, έχει αμφισβητηθεί, όχι στην αυθεντικότητά του, αλλά στην νοηματική του σημασία.

*"Το απόσπασμα προέρχεται από ένα κείμενο του Στράβωνα, το οποίο αφήνει να εννοηθεί ότι το όριο του λαμπερού Δία είναι ο Ανταρκτικός κύκλος, όμως αυτό θα εξυπονοούσε ότι ο Ηράκλειτος σκέφτηκε ότι η γη είναι σφαιρική, αλλά τίποτα δεν μας επιτρέπει να το επιβεβαιώσουμε. Ο Kirk πιστεύει ότι αυτή η έκφραση σημαίνει ο λαμπερός γαλανός ουρανός, και προσδιορίζει απλούςτατον Νότο."*⁴⁵¹

Βέβαια, όπως καταλαβαίνετε, θα διαφωνήσω διαμετρικά με τέτοιου είδους αφορισμούς. Κρίμα γιατί αυτό το βιβλιαράκι, είναι πραγματικά αξιόλογο και εκτιμώ ότι εί-

⁴⁵⁰ Η λέξη ούρος ή ούρον, στην αρχαία Ελληνική γλώσσα, έχει πολλαπλές έννοιες. Η κύρια έννοια είναι το όριο, με πολλαπλές παραλλαγές, που στηρίζονται όμως στην πιο πάνω νοηματική συνάφεια. Σημαίνει τον ούριον, δηλαδή τον ευνοϊκό άνεμο, ο οποίος έρχεται από την ουρά του πλοίου (πρύμνη). Η ουρά που είναι και αρχαία και νέα (με ταυτόσημη έννοια) λέξη, σημαίνει το οπίσθιο όριο του πλοίου. Σημαίνει όρος δηλαδή βουνό, γιατί και το βουνό σηματοδοτεί κάποιο γεωγραφικό όριο. Σημαίνει φύλακας, φρουρός, επιστάτης, επόπτης, αλλά η έννοια όλων αυτών των λέξεων, συνάπτεται άμεσα προς το όριο, γιατί όλοι αυτοί φυλάγουν, φρουρούν, επιστατούν ή εποπτεύουν κάποια όρια. Ας πούμε τα σύνορα της πατρίδας ή τα όρια ενός κτήματος ή ενός εργοστασίου ή ενός σπιτιού. Φοβερή αυτή η Ελληνική γλώσσα! Έτσι προτίμησα την βασική έννοια του ούρος για την απόδοση αυτού του αποσπάσματος, του ορίου δηλαδή, που κατά την γνώμη μου, συνάδει απόλυτα και προς το ουσιαστικό νόημα της Ηρακλειτικής ρήσης.

⁴⁵¹ Βλέπε Ηράκλειτος εκδόσεις Πλέδρον επιμέλεια J. BRUN, σελ. 139 σημείωση 37.

ναι πάνω απ' τον μέσο όρο των βιβλίων που αναφέρονται στον Ηράκλειτο και βρίσκονται στα χέρια μου.

Τίποτε δεν μας επιτρέπει να επιβεβαιώσουμε ότι ο Ηράκλειτος σκέφτηκε ότι η γη είναι σφαιρική; Εγώ αντίθετα λέω ότι τα πάντα το επιβεβαιώνουν. Ο Ηράκλειτος μίλησε για την διαρκή ροή των πάντων. Μίλησε για την αρμονική συνύπαρξη των αντιθέτων και αντιρροπών δυνάμεων, μίλησε για την ανακύκλωση των πάντων, σε επίπεδο χονδροειδούς ύλης, αλλά και την ανακύκλωση των ζωντανών και των νεκρών⁴⁵² μίλησε για κύκλους⁴⁵³ και γενικά τίποτε στην Ηρακλειτική σκέψη δεν σου επιτρέπει να θεωρήσεις την Ηρακλειτική κίνηση γραμμική. Αντίθετα μάλιστα, εγώ λέω ότι σου επιβάλλει να την θεωρήσεις κυκλική και γιατί όχι σφαιρική; "Και κυκλών δίσταται μη κινούμενος" μας είπε ο Ηράκλειτος στο απ. 125. Και ο κυκλών διαχωρίζεται στα συστατικά του (κόβει), αν δεν κινείται. Ο κυκλών ήταν ένα ποτό της αρχαιότητας το οποίο αποτελούνταν από κριθάλευρο, με την πρόσμειξη άλλων συστατικών, όπως κρασί, μέλι κ.λ.π. Ο Ηράκλειτος, όταν μας μιλά σ' αυτό το απόσπασμα, προσπαθεί να μας περιγράψει, την αέναη κίνηση των πάντων και να μας υποδηλώσει την ανάγκη αυτής της κίνησης, αυτής που διατηρεί την ισορροπία των αντιθέτων δυνάμεων, σ' ένα αρμονικό σύνολο. Και πως μας περιγράφει την ζωοδότρα αυτή κίνηση; Ξαν την κίνηση του κυκλώνα, την κίνηση αυτή που συντηρεί τα διαφορετικά στοιχεία του, ενεργά, μέσα στην αντίθεσή τους η οποία τα σπρώχνει στην διάσταση, ενώ ο Λόγος τα σπρώχνει στην διαρκή κίνηση και την αρμονική συνύπαρξη μέσα στην αέναο ροή.

Έχετε δει ποτέ έναν κλασικό μπάρμαν να ανακατεύει

⁴⁵² Βλέπε το απ. 88. "ταυτό τ' ένι ζων καί τεθυνηκός καί εγρηγορός καί καθεύδων καί νέον καί γηραιόν τάδε γάρ μεταπεσόντα εκείνα έστι κ' εκείνα πάλιν μεταπεσόντα ταύτα."

είναι το ίδιο αυτό που ζει κι αυτό που πέθανε, αυτό που είναι ξύπνιο κι αυτό που κοιμάται, νεότητα και γήρας διότι αυτά μεταπίπτουν και γίνονται εκείνα και εκείνα πάλι μεταπίπτουν σε αυτά.

⁴⁵³ Βλέπε απ. 52.

κοκτέϊλ; Αν είδατε θα καταλάβετε ότι διαγράφει κυκλικές κινήσεις πολλών τροχιών, σα να χαράσσει ιδεατά μια σφαίρα. Αυτή κατά τον Ηράκλειτο είναι η αναγκαία κίνηση για να μη κόψει ο κυκεώνας. Είναι δυνατό μετά από όλα αυτά, αυτό το τρομερό παιδί της Ελλάδας να μη γνώριζε ότι η γη, όπως και τα άλλα ουράνια σώματα, έχουν σφαιρική μορφή; Τι να πίστευε άραγε; Πως η γη είναι επίπεδη; Αν είναι δυνατό! Που χωράει αυτό μέσα στην Ηρακλειτική σκέψη; Ή να πίστευε ότι ήταν ένα άμορφο κι ακατέργαστο κομμάτι ύλης; Ούτε αυτό χωράει μέσα στα μέτρα της Ηρακλειτικής σκέψης και στις τριβές των αντιθέτων. Ο Ηράκλειτος μίλησε για ποταμούς κι εκεί οι κροκάλες είναι σφαιρικές από τις τριβές που προκαλεί η ροή του ποταμού.

Εκείνο που θέλω να παρατηρήσω εδώ, είναι ότι μερικοί φιλόσοφοι ή επιστήμονες, στην δυτική και κύρια στην Ευρωπαϊκή σκέψη, αντιμετωπίζουν την αρχαία Ελληνική φιλοσοφία με θαυμασμό, αλλά με κάποια μεγαλόθυμη συγκατάβαση κι ανεκτικότητα για τους φτωχούς αυτούς προγόνους, που μπορεί να είπαν πολλά και ποικίλα και άξια παρατήρησης πράγματα, αλλά οι φουκαριάρηδες αυτοί είχαν θολά κι αόριστα φανταστεί κάποια πράγματα, χωρίς καμιά απτή "επιστημονική" απόδειξη και πολύ μακριά από την τρέχουσα "αντικειμενική πραγματικότητα."

Αυτή είναι μια απόλυτα λανθασμένη θέση και είναι αποτέλεσμα του εγκλωβισμού της σύγχρονης σκέψης σ' ένα σφιχτό περίγραμμα που χαράχτηκε σιγά-σιγά από την ανάπτυξη της επιστήμης και της τεχνολογίας και που πολλές φορές αποτελεί τροχοπέδη για την κατανόηση κάποιων εννοιών, που πολλές απ' αυτές, αν όχι όλες, περιέχονται στην αρχαία Ελληνική σκέψη. Ακόμη η θέση αυτή δεν εξηγεί το πως οι αρχαίοι Έλληνες έφτασαν σε κάποια συμπεράσματα, αντικειμενικής αλήθειας, που ήρθε η σύγχρονη επιστήμη, κάποιες χιλιάδες χρόνια μετά, να επιβεβαιώσει.

Δεν εξηγεί, για παράδειγμα, με ποιο τρόπο ο Δημόκριτος και οι άλλοι ατομικοί της αρχαιότητας φιλόσοφοι, κατάληξαν στο συμπέρασμα ότι η ύλη διαιρούμενη, καταλήγει σε ορισμένα μικρά κομμάτια τα οποία δεν μπορούν να κα-

ταμηθούν πιο πέρα (ά-τομα), χωρίς ή με ασήμαντη τεχνολογία, χωρίς ατμό, χωρίς ηλεκτρισμό, υγρά καύσιμα, χωρίς ατομική επιστήμη, χωρίς σιδηροδρόμους, αυτοκίνητα, αεροπλάνα, χωρίς τηλεσκόπια, μικροσκόπια, ηλεκτρονική, πληροφορική κ. λ. π.

Είδαμε πιο πάνω, ότι δογματικά και εκ προοιμίου αποκλείστηκε η εκδοχή ότι ο Ηράκλειτος γνώριζε ότι η γη είναι σφαιρική. Κι αφού είδαμε ότι μας απασχόλησε πάνω στο θέμα αυτό, αμέσως πιο κάτω, ας δούμε και μια άλλη πλευρά του θέματος.

Όπως είναι γνωστό, ο Ηράκλειτος ήταν μεταγενέστερος των Ορφικών ύμνων, και οι ύμνοι αυτοί δεν του ήταν άγνωστοι και όπως είπαμε πιο πάνω οι Ορφικο ύμνοι περιέχουν ένα θαυμαστό σύνολο επιστημονικών αστρονομικών γνώσεων. Μεσ' τους ύμνους, καταγράφονται το σχήμα της γης, η κίνησή της, το ηλιοκεντρικό σύστημα, το σύμπαν. Αλλά ο Ηράκλειτος ήταν μεταγενέστερος και του Πυθαγόρα. Ο Πυθαγόρας μίλησε για την μουσική των σφαιρών, δηλαδή των ουρανίων σωμάτων, τα οποία όπως καταλαβαίνει κανείς, τα θεωρεί σφαιρικά, ούτε επίπεδα, ούτε ακανόνιστα. Ο Ηράκλειτος, είναι γνωστό από τα αποσπάσματά του, γνώριζε το έργο και τις απόψεις του Πυθαγόρα. Μετά τον Ηράκλειτο ο Αρίσταρχος ο Σάμιος, που τον συναντήσαμε κι αυτόν πιο πάνω, διατύπωσε το ηλιοκεντρικό σύστημα, που προϋποθέτει σφαιρικά ουράνια σώματα και λίγο μετά ο Ερατοσθένης, κι αυτός γνωστός από τα πιο πάνω, μέτρησε με θαυμαστή ακρίβεια την περιφέρεια της γης.

Περίμετρο; Ναι περίμετρο. Μα η περίμετρος προϋποθέτει κύκλο στο επίπεδο, σφαίρα στα στερεά. Αλλά πολύ πριν τον Αρίσταρχο και τον Ερατοσθένη ο Αριστοτέλης, που πρέπει νάναι παραξηγημένος για τις αστρονομικές και μαθηματικές του γνώσεις, μας άφησε μια καταπληκτική φράση στο έργο του "περί ουρανού". (297a 8 κ. ε π.) που είναι: "διό τους υπολαμβάνοντας τον περί τας Ηρακλείους στήλας τόπον τω περί την Ινδικήν, και τούτον τον τρόπον είναι την θάλατταν μίαν μη λίαν υπολαμβάνειν άπιστα δοκείν". Το νόημα της φράσεως αυτής σε μια ελεύθερη, που δεν απομακρύνεται όμως από την επίσημη γλωσσική ερμηνεία

νεία, είναι το εξής: "Γι' αυτό το λόγο, αυτούς που θεωρούν ότι ο χώρος γύρω από τις στήλες του Ηρακλή (το σημερινό Γιβραλτάρ) συνέχεται με την Ινδική και κατ' αυτό τον τρόπο είναι η θάλασσα μία, όχι υπερβολικά, θεωρούν, ότι αυτό δεν είναι απίστευτο."

Καταλαβαίνετε τι μας λέγει εδώ ο Αριστοτέλης. Μας λέγει απλά ότι η μετά τις Ηράκλειες στήλες θάλασσα, συνεχεται με την θάλασσα που περιβρέχει την Ινδία. Αυτό σημαίνει ότι ο Αριστοτέλης αφήνει με σαφήνεια να εννοηθεί, ότι η γη είναι σφαιρική, αφού πηγαίνοντας προς την δύση θα συναντήσεις την ανατολή! που υπονοεί ασφαλώς ότι η γη δεν είναι επίπεδη.

Θα ήταν λοιπόν περίεργο να αναρωτηθούμε μήπως ο Χριστόφορος Κολόμβος έκανε το ταξίδι του προς την Αμερική (τις Ινδίες, όπως πιστευόνταν τότε) κρατώντας στο χέρι του το "περί ουρανού" βιβλίο του Αριστοτέλη; όπως ο Σλήμαν ανέσκαψε και αποκάλυψε την Τροία, κρατώντας στο χέρι του τον Όμηρο. Καθόλου απίθανο αν και εγώ προσωπικά πιστεύω ότι ο Χριστόφορος Κολόμβος, από κάποιους χάρτες που απόκτησε σε κάποια περιοχή του Αιγαίου, ήξερε πολύ περισσότερα για την Αμερική, απ' ότι οι σύγχρονοί του. Μη ξεχνάτε ότι τα τελευταία χρόνια ειπώθηκαν πολλά για τους χάρτες που βρέθηκαν στην κατοχή του Πίρι Ρέις, που αποτυπώνουν την ανταρκτική με θαυμαστή ακρίβεια, σαν να χαρτογραφήθηκαν από αεροπλάνο, πριν η ανθρωπότητα εξερευνήσει την ανταρκτική. Πολλοί ισχυρίζονται ότι στον Πίρι είχαν περιέλθει κάποια αντίγραφα από τους χάρτες που χρησιμοποίησε ο Χριστόφορος Κολόμβος.

Από που βγαίνει λοιπόν το συμπέρασμα ότι οι αρχαίοι Έλληνες και μαζί μ' αυτούς κι ο Ηράκλειτος αγνοούσαν ότι η γη είναι σφαιρική;

Αλλά ας ξαναγυρίσουμε στο θέμα μας. Ο Ηράκλειτος θεωρεί τον ήλιο σαν το κέντρο του δικού μας πλανητικού συστήματος, που ρυθμίζει κυριαρχικά τις συνθήκες μέσα στο σύστημα αυτό. Στο απ. 99 μας λέγει ότι αν δεν υπήρχε ο ήλιος, παρά την ύπαρξη των άλλων αστεριών, θα ήταν νύχτα, ενώ στο απ. 100, ⁴⁵⁴ όπως μας το διάσωσε ο Πλούταρχος, ο ήλιος είναι επιστάτης των περιόδων, επισκοπεί,

ορίζει, αναδεικνύει και φέρνει στο φως τις μεταβολές και τις εποχές (ώρες) που τα πάντα φέρνουν.

Έτσι ο ήλιος, στο δικό μας περιορισμένο συμπαντικό υποσύστημα, είναι το κεντρικό πρόσωπο των δρωμένων στη σκηνή αυτής της μικρής κι ασήμαντης περιοχής του Κόσμου.

Βλέπουμε λοιπόν πως ο Ηράκλειτος έχει γνώση του ηλιοκεντρικού συστήματος που διατύπωσε ο Αρίσταρχος ο Σάμιος περίπου 4 αιώνες μετά απ' αυτόν τον Μεγάλο και στη συνέχεια ο Κοπέρνικος κάποιες δεκάδες αιώνες μετά.

Έτσι δεν μπορώ να καταλάβω γιατί η δυτική σκέψη που ανδρώθηκε, επίσημα, κάτω από την σκιά του Αριστοτέλη και ανεπίσημα, μέσα από την διαχρονική σκέψη του "Σκοτεινού" Ηράκλειτου, αυτή που διαχύθηκε απ' όλα τα κανάλια της παγκόσμιας σκέψης, όπως αναπτύσσω στο βιβλίο, δεν μπορούν να "χωνέψουν" ότι οι αρχαίοι Έλληνες γνώριζαν αυτά τα απλά θέματα της σφαιρικότητας της γης, αλλά και των άλλων ουρανίων σωμάτων. Όταν λέω πιο πάνω τη λέξη "απλά", εννοώ ότι όλα τα άλλα, τα πολύ πιο δύσκολα που είπαν, συνηγορούν ότι οι γνώσεις τους, ήταν πιο εκτεταμένες και πολύ πιο αρχέγονες από την σφαιρικότητα των ουρανίων σωμάτων. Ο Θαλής δεν ήταν αυτός που πρόβλεψε την έκλειψη του ήλιου στα 585 π.Χ. Μα πως είναι δυνατό να προβλέψει κανείς έκλειψη ηλίου, εάν δεν γνωρίζει σε μεγάλο βάθος το ηλιοκεντρικό σύστημα;

Εδώ θέλω να κάνω μια επισήμανση. Είναι γνωστό ότι, για την επίσημη ιστορία, τα ιστορικά χρόνια δεν ξεπερνούν σήμερα το έτος 1200 π.Χ. ⁴⁵⁵ Μετά το όριο αυτό μιλάμε για προϊστορία, όπου τα πράγματα είναι θολά, ασαφή και αβέβαια. Αναφέρονται βέβαια και για την περίοδο

⁴⁵⁴ απ. 100

..περιόδους ων ο ήλιος επιστάτης ων και σκοπός ορίζει και βραβεύει και αναδεικνύει και αναφαίνει μεταβολάς ώρας αί πάντα φέρουσι καθ' Ηράκλειτον.

τις περιόδους των οποίων ο ήλιος είναι επιστάτης και φρουρός ορίζοντας, βραβεύοντας, αναδεικνύοντας και φέρνοντας στο φως τις εποχές οι οποίες φέρνουν τα πάντα, κατά τον Ηράκλειτο.

⁴⁵⁵ Βλέπε "ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΑΝΘΡΩΠΟΤΗΤΟΣ" της UNESCO.

αυτή, κάποιοι πολιτισμοί, όπως ο Αιγυπτιακός, ο Ινδικός, ο Κινέζικος, ο Σουμερικός, ο Ακκαδικός, ο Ασσυριακός, ο Φοινικικός, αλλά και στην Ελλάδα, ο Μινωϊκός και ο Μυκηναϊκός και πολλοί άλλοι. Υπάρχουν κάποια ευρήματα, κυρίως κτίσματα, αλλά και άλλα αντικείμενα, αγγεία, πλάκες, επιγραφές, αντικείμενα οικιακής χρήσης, και κάποια κατάλοιπα ανθρωπίνων λειψάνων. Εκείνο το οποίο εντυπωσιάζει από την μελέτη αυτών των ευρημάτων, είναι κυρίως τα κτίσματα. Πράγματι οι πυραμίδες της Αιγύπτου, αλλά και των άλλων περιοχών της γης, τα κυκλώπεια τείχη των Μυκηνών και άλλων περιοχών της γης, το σινικό τείχος, τα μινωϊκά ανάκτορα, προκαλούν τον σεβασμό και την εκτίμηση των ικανοτήτων των κατασκευαστών τους, ακόμη και στους ανθρώπους του εικοστού αιώνα. Πέραν από το σεβασμό και την εκτίμηση, τεράστιες απορίες και δέος προκαλούν οι τεράστιες κατασκευές, όπως είναι οι πυραμίδες και τα κυκλώπεια τείχη και εν γένει οι μεγαλιθικές κατασκευές της αρχαιότητας.

Το μεγάλο ερώτημα που μένει αναπάντητο για πολλούς αιώνες τώρα, είναι το ποιοι είναι αυτοί οι κτίστες που τα οικοδόμησαν και με ποια τεχνική, αφού για την εποχή εκείνη, φαντάζουν ακατόρθωτες αυτές οι κατασκευές. Έχει καταναλωθεί πολλή σκέψη και έχει ξοδευτεί πολύ μελάνι πάνω στο θέμα αυτό, αλλά τα πρωταρχικά ερωτήματα, παραμένουν αναπάντητα, καίτοι μερικοί επιπόλαιοι συγγραφείς στο παρελθόν, αλλά και τώρα, μας σερβίρουν κάποιες απλές ή μάλλον απλοϊκές απόψεις για την ερμηνεία αυτού του φαινομένου, αλλά το πρόβλημα των αρχαίων εκείνων κτιστών παραμένει ακόμη απροσέγγιστο. Δεν θέλω να ξοδέψω κι εγώ ανάλογο μελάνι πάνω στο θέμα αυτό, γιατί άλλωστε δεν είναι μέσα στα πλαίσια αυτού του βιβλίου, αλλά πιο πολύ γιατί δεν έχω, τώρα, να προσθέσω τίποτε στα όσα έχουν ειπωθεί και γραφεί.

Εκείνο που θέλω να επισημάνω εδώ, είναι ότι από τα υπόλοιπα ευρήματα, πλην των κτισμάτων, σε όλα τα κέντρα προϊστορικών πολιτισμών στην Ευρώπη, στην Αφρική, στην Ασία και στην Αμερική, οι ενδείξεις μας μιλούν για κάποιες μυθολογίες, για κάποιες θρησκείες, για κάποιες δοξασίες, κάποια πράγματα από την ζωή την τέχνη, τα έθι-

μα, κάποια κείμενα με κάποιους κανόνες δικαίου και κάποια πρώιμη επιστήμη κ.λ.π. των λαών που ανέπτυξαν κάποιον απ' αυτούς τους πολιτισμούς.

Απ' όσα γραπτά διασώθηκαν, προκύπτει ότι αυτά έχουν καθαρά θρησκευτικό ή, κάτι πιο πολύ, μυστηριακό χαρακτήρα (όπως τα αλληγορικά έπη Μαχαμπαράτα, Γιλγαμές κ.λ.π.), αλλά τίποτε δεν μας οδηγεί στο συμπέρασμα ύπαρξης μιας προηγμένης κοινής ⁴⁵⁶ ανθρώπινης ενασχόλησης με τα ανώτερα προβλήματα της ανθρωπότητας. Φιλοσοφία, θέατρο, μουσική, ποίηση, αισθητική, νόμος, μέτρο, δημοκρατία, μαθηματικά, γεωμετρία και γενικότερα επιστήμη. Ακόμη, τίποτε δεν συνδέει τα υπόλοιπα ευρήματα με τα μυστηριώδη κτίσματα, όπου αυτά υπάρχουν.

Αλλά τους πρώτους αιώνες της πρώτης π.Χ. χιλιετίας, συνέβει κάτι το περίεργο και το αναπάντεχο στον Ελλαδικό χώρο, κάτι που ίσως δεν έχει προηγούμενο στα γνωστά ιστορικά χρόνια, αλλά και στα εικαζόμενα γεγονότα, στα προϊστορικά, πλην ίσως στην περίπτωση των μεγαλιθικών κτισμάτων, στα οποία αναφέρθηκα πιο πάνω, τα οποία πράγματι στέκουν αγέρωχα, περίεργα και αναπάντεχα στο χώρο τους αλλά και ανερμήνευτα στον χρόνο που κύλησε έκτοτε.

Τι συνέβη λοιπόν, θα αναρωτηθείτε, στις αρχές της πρώτης π.Χ. χιλιετίας, στον Ελλαδικό χώρο; Έγινε κάτι σαν έκρηξη. Τον ένατο π.Χ. αιώνα, εμφανίζεται ο Όμηρος και τα έπη του "Ιλιάδα" και "Οδύσσεια" και μετά ο Ησίοδος και τα ποιήματά του. Και μετά; Μετά τα πάντα κύλησαν σαν χιονοστιβάδα. Η Σχολή της Μιλήτου (Θαλής, Αναξίμανδρος, Αναξίμενης), Ξενοφάνης ο Κολοφώνιος, Αρχίλοχος, Πυθαγόρας, Ηράκλειτος ο Εφέσιος, Ελεάτες (Ζήνων, Παρμενίδης κ.λ.π.), ατομικοί (Λεύκιππος, Δημόκριτος κ.λ.π.), Εμπεδοκλής, Αναξαγόρας, Σωκράτης, Πλάτωνα, σοφιστές, στωϊκοί, τραγικοί (Αισχύλος, Σοφοκλής, Ευριπίδης), ρήτορες, ποιητές (Πίνδαρος, Σαπφώ, Αλκαίος, Ανακρέων) και άλλοι πολλοί, των οποίων δεν υπάρχει α-

⁴⁵⁶ Όταν λέγω κοινής, εννοώ για τον μέσο άνθρωπο, όποιος ε-ποχής, σε αντιδιαστολή με αυτούς που κατά παράδοση ασχολούνταν μ' αυτά, μέσα απ' τα κλειστά κυκλώματα της γνώσης.

ριθμός. Και μετά ο Αριστοτέλης, ο Αρίσταρχος ο Σάμιος, ο Ερατοσθένης, ο Αρχιμήδης και άλλοι πολλοί, που κι αυτών δεν υπάρχει αριθμός. Ε και λοιπόν τι άλλαξε θα πείτε, σε σχέση με τα παλαιότερα χρόνια. Από την εποχή αυτή εμφανίζεται μια ποιοτική αλλαγή. Ο άνθρωπος παύει να είναι ο ανώνυμος κατασκευαστής των πραγμάτων ή ο ανώνυμος συντάκτης κάποιων κειμένων. Ο άνθρωπος αποκτά προσωπικότητα, στοχάζεται για όλα, γράφει και υπογράφει τα έργα του και γράφει σε μια πλούσια και αφάνταστα εκφραστική πια, γλώσσα και με ένα αλφάβητο ολοκληρωμένο και ευλύγιστο, με το οποίο μπορεί να αποτυπωθεί οποιοσδήποτε φωνητικός φθόγγος, χωρίς προσφυγή σε ιδεογράμματα ή γραμμικά σύμβολα. Που γράφει όμως; Γράφει πάνω στα πολύ παλαιά μέσα (μάρμαρο, πέτρα, πηλός κ.λ.π) αλλά και σε πιο εξελιγμένα, που απαιτούσαν ελάχιστο όγκο και μεταφέρονταν εύκολα (πάπυρος, διφθέρα ή περγαμνή κ.λ.π.) τα οποία ήταν παλαιότερα, αλλά την εποχή αυτή, η επεξεργασία τους είχε εξελιχθεί ιδιαίτερα.⁴⁵⁷ Η εποχή της επικοινωνίας και της ανταλλαγής των ιδεών άρχισε. Αλλά τι γράφει όμως; Αυτό είναι και το κρίσιμο σημείο.

Τα περισσότερα από τα πιο παλιά γραπτά ευρήματα είτε αναφέρονται στην καταγραφή διαφόρων γεγονότων της καθημερινής ζωής και κυρίως οικονομικές δοσοληψίες ή στην καταγραφή ομάδων πραγμάτων, είτε αποτελούν αναθηματικές επιγραφές, είτε περιγράφουν κάποια μυθολογικά ή ιστορικά γεγονότα ή κάποιες ιστορίες ή παραινέσεις, είτε καταγράφουν κάποια "επιστημονικά" δεδομένα. Πάντως τα παλαιά κείμενα των πολιτισμών αυτών προέρχονται από ανώνυμους συντάκτες ή αποδίδονται σε κάποιες αμφίβολης αντικειμενικής ιστορικότητας προσωπικότητες.

Αλλά να ξανάρθουμε πάλι στο ερώτημα που βάλαμε πιο πάνω. Τι έγραφε ο επώνυμος Έλληνας εκείνης της εποχής, αυτός ο Έλληνας που υπέγραφε τα γραπτά του; Τα πάντα. Κι όταν λέγω τα πάντα, το εννοώ με την σύγχρονη

⁴⁵⁷ Η επεξεργασία της διφθέρας είχε εξελιχθεί σε ανώτατο βαθμό κυρίως στην πόλη της Ιωνίας Πέργαμο, απ' την οποία πήρε και το δεύτερο ονομά της "περγαμνή".

αντίληψη της γνώσης, επιστημονικής ή οποιασδήποτε άλλης υφής. Ξαφνικά ξεπήδησαν σκεπτόμενοι άνθρωποι, που μέσα σε λίγους, για την διάρκεια της γνωστής αλλά και άγνωστης ιστορίας της ανθρωπότητας, αιώνες, ερεύνησαν και ξετίναξαν κάθε δυνατή γωνιά της ανθρώπινης γνώσης σε έκταση και διάκριση, όπως σήμερα την εννοούμε. Μετά τον Όμηρο, που στις αρχές της επίμαχης χιλιετίας, που εξετάζουμε εδώ, μας μετέφερε με εκπληκτική ακρίβεια, γεγονότα που έλαβαν χώρα στο τέλος του 12ου π.Χ. αιώνα, αλλά και άλλα πολλά, που δεν χωράνε για ανάπτυξη στις σελίδες του βιβλίου αυτού, ο Ησίοδος μας μπάζει στις έννοιες της δημιουργίας του σύμπαντος και άλλες έννοιες που κι αυτές δεν χωράνε για ανάπτυξη στις σελίδες του βιβλίου αυτού. Μετά απ' αυτούς ήρθαν όλοι οι άλλοι. Για πρώτη φορά ο άνθρωπος αρχίζει να διαλογίζεται σοβαρά και το κυριώτερο, να διατυπώνει γραπτά τους διαλογισμούς του.

Πιάνει τον διάλογο με την φύση, όχι, όπως γινόταν μέχρι τότε, για να την εξουσιάσει και να πάρει απ' αυτή τα αναγκαία υλικά για την επιβίωσή του, αλλά για να την κατανοήσει και να διακρίνει την αληθινή βαθύτερη δομή της. Μη ξεχνάτε ότι όλοι οι προσωκρατικοί, μεταξύ των οποίων και ο Ηράκλειτος, έχουν γράψει βιβλία περί φύσεως. Ψάχνει την πρωταρχική αιτία του σύμπαντος, μακριά από την συνηθισμένη μέχρι τότε διαδικασία της θρησκείας. Θέτει το οντολογικό πρόβλημα που συνοψίζεται στο τριπλό ερώτημα: "Ποιοι είμαστε, από που ερχόμαστε, που πάμε;". Διατυπώνει τις έννοιες του μέτρου, του νόμου, του ωραίου, της ηθικής, της λογικής. Πλάθει και υλοποιεί τις έννοιες της δημοκρατίας, της αισθητικής, του θεάτρου. Δημιουργεί την νέα επιστήμη και την νέα ιατρική που με τον Ιπποκράτη,⁴⁵⁸ καταργεί τον μάγο-γιατρό ή τον τσαρλα-

⁴⁵⁸ Εάν φυλλομετρήσει κανείς ένα βιβλίο του Ιπποκράτη, ακόμη και χωρίς να είναι γιατρός ή επιστήμονας κάποιας συγγενούς ειδικότητας, θα καταλάβει άνετα ότι όλα τα όργανα του ανθρώπινου σώματος και όλες οι βασικές αρρώστιες, που ταλανίζουν ακόμη και σήμερα την ανθρωπότητα, έχουν περιγραφεί αλλά και ονομασθεί απ' αυτόν και γι' αυτό στην παγκόσμια γλώσσα

τάνο- γιατρό και εισάγει καθαρά επιστημονική μέθοδο στην διάγνωση και θεραπεία των ασθενειών. Καταγράφει τα ιστορικά γεγονότα που λαμβάνουν χώρα (Ηρόδοτος, Θουκυδίδης κ.λ.π.) και διατυπώνει τις πρώτες απόψεις πάνω στην ατομική επιστήμη, προβάλλοντας την θέση ότι η ύλη δεν μπορεί να τέμνεται συνέχεια, αλλά καταλήγει σε κομμάτια που δεν τέμνονται περισσότερο πιο πέρα (ά- τομα).⁴⁵⁹

Κατασκευάζει τα τελειότερα οικοδομήματα στην γνωστή ιστορία της ανθρωπότητας, κατασκευάζει τεράστια θέατρα με ανεπανάληπτη, στους κατοπινούς αιώνες ηχητική, σκαλίζει το μάρμαρο και δημιουργεί ύψιστη αισθητική αντίληψη της αγαματοποιίας, που ακόμη και σήμερα προκαλεί τον θαυμασμό αλλά και το δέος και αποτελεί το σημείο αναφοράς της τέχνης αυτήν. Δεν ξέρω αν ο Ροντέν και ο Μιχαήλ Άγγελος θα ήταν γλύπτες ή τι γλύπτες θα ήταν αν δεν υπήρχε αυτή η αρχαία τεχνική και δεν είχε αποκτήσει την απόλυτη, την θεϊκή μάλλον, τελειότητά της στα κλασικά χρόνια της Ελληνικής αρχαιότητας. Οι επώνυμοι Φειδίας⁴⁶⁰ και Πραξιτέλης, είναι ένα μικρό δείγμα των καλλιτεχνών που διαμόρφωσαν και κορύφωσαν την τέχνη αυτή. Ζωγραφίζει από πίνακες μέχρι τα αγγεία οικιακής χρήσεως. Κάνει τα πάντα με μέτρο και συνέπεια που ξαφνιάζουν.

Και αυτή ακριβώς την εποχή, ο άνθρωπος παύει να

της ιατρικής, ανεξάρτητα εθνικής γλώσσας, ονομάζονται με λέξεις που στηρίζονται στην αρχαία Ελληνική ονομασία τους, άλλο αν είναι παραφθαρμένα από τις ιδιαιτερότητες προφοράς της κάθε εθνικής γλώσσας και τις περισσότερες φορές ακόμη και ειδικόι επιστήμονες, αγνοούν ότι η εγχώρια λέξη έχει την ρίζα της στην αντίστοιχη αρχαία Ελληνική.

⁴⁵⁹ Βλέπετε όσα έχουμε πει πιο πάνω για τους Λεύκιππο και Δημόκριτο και τους άλλους ατομικούς.

⁴⁶⁰ Ο μεγάλος γλύπτης Αύγουστος Ροντέν "Όχι ποτέ κανένας καλλιτέχνης δεν θα ξεπεράσει τον Φειδία. Γιατί η πρόοδος υπάρχει στον κόσμο, αλλά όχι στην Τέχνη. Βλ. Αυγούστου Ροντέν "Η ΤΕΧΝΗ", εκδόσεις ΕΣΤΙΑ ΤΟΥ ΒΙΒΛΙΟΥ, Αθήνα 1954.

είναι ένα ανώνυμο μέρος ενός συνόλου, που μπορεί να παράγει, (το σύνολο) κατά διάφορες περιόδους και σε διάφορους τόπους, κάποιο πολιτισμό, αλλά το μέρος είναι εντεταγμένο στο σύνολο όπως τα κύτταρα του σώματος στον οργανισμό του σώματος, που μπορεί να εξυπηρετούν με τον καλύτερο τρόπο το έργο που έχει ταχθεί γι' αυτά είτε είναι μικρό και ταπεινό (π.χ. τα κύτταρα της φτέρνας), είτε μεγάλο και πολύτιμο (π.χ. τα κύτταρα του εγκεφάλου) και που μπορεί να έχουν μεγαλύτερη πρόσβαση στο DNA απ' όσο ο άνθρωπος, αλλά βρίσκονται ακόμη στην περιοχή του ασυνείδητου και της χαμηλής διάκρισης.

Ο προσανατολισμός της ανθρώπινης σκέψης, γίνεται ανθρωποκεντρικός.

Ο Έλληνας της εποχής εκείνης μπάζει κυριαρχικά στην ανθρώπινη σκέψη τον Λόγο, με τις πολλαπλές έννοιές του, στα μαθηματικά, στην γεωμετρία, στην φιλοσοφία. Ο άνθρωπος για πρώτη φορά, στην γνωστή ιστορία της ανθρωπότητας, γίνεται ο έλλογος συνειδησιακός παρατηρητής των πάντων. Της φύσης που είναι γύρω του, δυνατή κι αποκαλυπτική, του ηλιακού συστήματος, του σύμπαντος, το οποίο το προσεγγίζει με τα ατελή σύνεργα της εποχής, αλλά προχωρεί την γνώση πάνω σ' αυτό, πολύ περισσότερο απ' την δυναμική και την εμβέλεια των ατελών οργάνων του και εκτός απ' αυτά σκύβει απάνω απ' την ψυχή του κι αφουγκράζεται, ότι ανεβαίνει από εκεί.⁴⁶¹ "Γνώθι σαυτόν", μας λέγει η δελφική εντολή, γνώρισε τον εαυτό σου δηλαδή και ο Ηράκλειτος στο απ. 101 λέγει "εδιζησάμην εμεωυτόν". συζήτησα με τον εαυτό μου.

Ο άνθρωπος γίνεται προσωπικότητα, μέσα σ' ένα σύνολο που αποτελείται από άλλες προσωπικότητες. Αυτό

⁴⁶¹ Εγώ προσωπικά πιστεύω ότι ο άνθρωπος έσκυβε πάντα ευλαβικά πάνω από την ψυχή του και άκουγε ότι ερχόνταν απ' εκεί, αλλά την άσκηση αυτή την εκτελούσε παλαιότερα με άλλες διαδικασίες, κυρίως μυστικοπαδούς υφής και τα μηνύματα που έπαιρνε απ' εκεί, τα επεξεργάζονταν και τα διοχέτευε με ανάλογους τρόπους. Πάντα βέβαια μιλώ για τα ιστορικά ή για τα προϊστορικά χρόνια, όπως η επίσημη παγκόσμια ιστορία της ανθρωπότητας τα εννοεί.

εκφράζεται, για την εποχή που μιλάμε, με δυο βασικές παραμέτρους. Ο άνθρωπος ο ανεξάρτητος κι αδέσμευτος ερευνητής που μπορεί να χαράξει και ν' ακολουθήσει την πορεία της ζωής του και της σκέψης του, αυτόνομα και με δικιά του ευθύνη για τις όποιες συνέπειες, ψάχνοντας για τον δρόμο της τελείωσης που είναι πάντα μοναχικός, αλλά δυνατός για κάθε άνθρωπο. Ο Ηράκλειτος μας είπε στο απ. 116 "ανθρώποισι πάσι μέτεστι γινώσκειν εωυτούς και σωφρονείν." Σε όλους τους ανθρώπους έχει δοθεί η δυνατότητα να γνωρίσουν τους εαυτούς τους και να σωφρονιστούν. Και σ' ένα άλλο απόσπασμα το απ. 119 μας λέγει: "ήθος ανθρώπω δαίμων", το ήθος για τον άνθρωπο είναι ο δαίμων του, δηλαδή ο θεός του. Τι συνέβει λοιπόν στις αρχές της πρώτης π. Χ. χιλιετίας;

Κάτι πράγματι συνέβει. Συντελέστηκε ένα φοβερό ποιοτικό άλμα, που άλλαξε την δομή του αρχαίου κόσμου και έκανε την ανθρώπινη προσωπικότητα να μπει στο κέντρο του σύμπαντος, με λόγο, συνείδηση, αντικειμενική γνώση, αλλά και αυτογνωσία. Έτσι μέσα σε 4-5 αιώνες ⁴⁶² δημιουργήθηκε, μια άλλη αντίληψη πραγμάτων για την γνώση, για τον πολιτισμό, για την αισθητική, για τον νόμο, για την επιστήμη, για τον Άνθρωπο. Έτσι δημιουργήθηκε η πλατφόρμα, πάνω στην οποία στηρίχθηκε όλη η δυτική σκέψη και παρακάτω ολόκληρος ο σημερινός πολιτισμός, πάνω στον πλανήτη Γη. Κι όταν λέω πολιτισμός εννοώ όλη την γκάμα που συνθέτει αυτόν τον πολιτισμό. Από την ανάπτυξη της σκέψης, των τεχνών, καλών ή πρακτικών, της ηθικής, της επιστήμης και όλα τα άλλα. Ίσως θα ρωτήσει, και με το δίκιο του, κάποιος αναγνώστης, αυτός ο πολιτισμός που χτίστηκε πάνω σ' αυτή την αρχαία Ελληνική πλατφόρμα, τι έφερε στην ανθρωπότητα; Την ευτυχία ή την δυστυχία; Είναι ένα καίριο ερώτημα και θ' απαντήσω σ' αυτό, με ειλικρίνεια. Θα πω λοιπόν ναι, έφερε και την δυστυχία, αλλά και την ευτυχία. Μα την δυστυχία γιατί;

⁴⁶² Από τον Όμηρο, που σηματοδοτεί την έναρξη της φοβερής αυτής περιόδου, μέχρι τον Αριστοτέλη ο οποίος σηματοδοτεί το τέλος των κλασσικών χρόνων, μεσολαβεί μια τέτοια χρονική περίοδος.

Να γιατί: Γιατί σύμφωνα με τους κανόνες του Λόγου, αυτές οι δυο καταστάσεις είναι ζεύγος αντιθέτων και στο επίπεδο ύλης πάντα συνυπάρχουν και συμπορεύονται. Ο Ηράκλειτος άλλωστε μας είπε στο απ. 111 "νούσος υγιείνη εποίησεν ηδύ και αγαθόν, λιμός κόρον, κάματος ανάπαυση." η αρρώστια είναι που κάνει την υγεία πράγμα ευχάριστο και αγαθό, ο λιμός τον κόρο, ο κάματος την ανάπαυση. Να τα ζεύγη των αντιθέτων τα οποία πορεύονται μαζί και αλληλοσυμπληρώνονται.

Ειδικότερα όμως στην περίπτωση του σύγχρονου πολιτισμού η Ηρακλειτική αρμονία των αντιθέτων δείχνει να έχει διαταραχθεί σοβαρά. Γιατί άραγε; Γιατί η δυτική σκέψη και κύρια η πρακτική πλευρά της, σε μεγάλο βαθμό απέρριψε ή δεν ενστερνίστηκε, το ίδιο είναι, βασικές αρχαιοελληνικές παραμέτρους αυτής της πλατφόρμας, τις παραμέτρους που ακούουν στο όνομα, ηθική, νόμος, και κυρίως μέτρο. Έτσι, ύπουλα μπήκε στην ανθρώπινη πραγματικότητα, το κέρδος, σαν ο πρώτος αξιολογικός παράγοντας της ανθρώπινης συμπεριφοράς. Και μετά, πάνω στη βάση του κέρδους, αναπτύχθηκαν οι νέοι παράμετροι, του μεγαλύτερου κέρδους, του πολύ μεγάλου κέρδους, οι νόμοι της αγοράς, των τράστ, των μονοπωλίων, των πολυεθνικών κ. λ.π. με θύματα τις μεγάλες μάζες αλλά πριν απ' όλα την φύση, αλλ' αυτή αγαπάει να κρύβεται **κι έτσι ποτέ δεν ξέρεις αν την βιάζεις ανέξοδα ή θα πληρώσεις ένα βαρύ τίμημα.** Όλα αυτά απορρίπτονταν εξ ορισμού από τις πιο πάνω παραμέτρους και πριν απ' όλα από την παράμετρο του μέτρου. Κι έτσι η ανθρωπότητα έφτασε όχι να παράγει την δυστυχία αναλογικά με την κατάκτηση της ευτυχίας, αλλά να την παράγει δυσανάλογα και μαζικά, θέλοντας να επεκτείνει στο έπακρο τις υλικές απολαύσεις. αδιαφορώντας για τις επιπτώσεις πάνω στην σωματική και κυρίως την ψυχική υγεία και παραβιάζοντας τους κανόνες της φύσης, την οικονομία και την ηθική της φύσης και τέλος βιάζοντας την ίδια την φύση. Ο Ηράκλειτος όμως μας είπε στο απ. 110 "ανθρώποις γίνεσθαι οκόσα θέλουσιν ουκ άμεινον." για τους ανθρώπους γίνεσθαι όλα όσα θέλουν, δεν είναι το καλύτερο. Και βέβαια δεν είναι το καλύτερο, γιατί το "θέλω εγώ." είναι πάντα μια προβολή του εγώ στον

εξωτερικό κόσμο, η οποία σε πολλά σημεία, βρίσκεται σε αθεράπευτη διάσταση προς το τι θέλουν οι άλλοι, αλλά ακόμη και προς τους κοινωνικούς, οικονομικούς αλλά και τους φυσικούς κανόνες, πράγμα το οποίο δημιουργεί μια ανωμαλία και διαταραχή του συστήματος, με απρόβλεπτες συνέπειες.

Αλλά ας ξαναγυρίσουμε στο θέμα μας. Πράγματι, την εποχή για την οποία μιλάμε, τα πάντα, για την γνωστή ιστορία της ανθρωπότητας, πήραν μια άλλη όψη και η εξέλιξη μια διαφορετική στροφή.

Αλλά το μεγάλο ερώτημα είναι, από που ξεπήδησε αυτή η ανέλπιστη ιστορική πραγματικότητα, αυτή η ποιοτική μετεξέλιξη του προϊστορικού τρόπου σκέψης και πολιτισμού, σ' αυτή την νέα κατάσταση πραγμάτων και δρώμενων; Ναι εδώ υπάρχει ένα βασικό ερώτημα. Κάποια "μαγιά" πρέπει να υπήρχε στο γεωγραφικό αυτό χώρο, για να επιτευχθεί αυτή η αλλαγή, η οποία, μέσα στο αδιευκρίνιστο, για τα ανθρώπινα μέτρα, "γίγνεσθαι", δεν μπορεί εύκολα να εντοπισθεί. Πάντως, κάτι πρέπει να υπήρξε στο παρασκήνιο, κάτι το οποίο ενεργοποίησε σαν "μαγιά" το προσκήνιο, προκάλεσε μεγάλης έκτασης ζυμώσεις και το διαμόρφωσε σ' αυτές τις φοβερές διαστάσεις. Κάποια, μεγάλης έντασης, ουσιαστική γνώση πρέπει να κυκλοφορούσε την εποχή εκείνη στον Ελλαδικό χώρο, αλλά που μπορεί να εντοπισθεί;

Μα, θα ρωτήσει κάποιος αναγνώστης, εσύ δεν μας είπες πιο πάνω, ότι οι περισσότεροι επιφανείς αρχαίοι Έλληνες διδάχτηκαν στα γνωστά τότε ανατολικά ή Αιγυπτιακά κέντρα "διδασκαλίας της γνώσης"; Γιατί η "μαγιά" αυτή να μη προέρχεται από εκεί; Ναι το είπα αυτό και το επαναλαμβάνω. Αλλά κι εγώ με την σειρά μου θα ρωτήσω τον αναγνώστη, όπως άλλωστε ρώτησα ήδη και τον εαυτό μου. Γιατί την ίδια εποχή, για την οποία μιλάμε σήμερα, δεν παρουσιάστηκε ανάλογο φαινόμενο στα κέντρα αυτά στα οποία μαθήτευσαν υποτίθεται οι αρχαίοι Έλληνες; Αυτό είναι ένα άλλο μεγάλο ερώτημα. Μήπως οι μαθητές έγιναν καλύτεροι από τους δασκάλους; Είναι κι αυτό μια πρόταση που μπαίνει για εξέταση. Νομίζω όμως ότι η πρόταση αυτή είναι εξαιρετικά αναιμική και η ευδοκίμησή της

είναι ιδιαίτερα δυσχερής. Και να γιατί:

✓ Γιατί μπορεί οι μαθητές να ξεπερνούσαν τους δασκάλους χρονικά ⁴⁶³ αλλά αυτό δεν σημαίνει ότι οι μαθητές εξαφάνισαν τους δασκάλους, καθολικά, ⁴⁶⁴ οι οποίοι εξακολουθούσαν να διδάσκουν την ίδια ή και στις μεταγενέστερες εποχές και άλλους, μη Έλληνες, μαθητές. Κι όμως τέτοιο κορύφωμα, όπως αυτό της Ελληνικής σκέψης, στην πρώτη π.Χ. χιλιετία δεν έχει εντοπισθεί στα ιστορικά χρόνια. Τα Αιγυπτιακά κέντρα πέσανε από τότε και μέχρι σήμερα σε μια χειμερία νάρκη. ⁴⁶⁵ Στην ανατολή, είχαμε μια κορύφωση, στα μέσα αυτής της χιλιετίας. Είναι αυτές οι προσωπικότητες που ήρθαν μαζί με τον Ηράκλειτο. Οι Βούδδας. Λάο-τσε και Ζωροάστρης, ακόμη και ο Κομφούκιος, γεννήθηκαν χρονικά κοντά, ακόμη και με διαφορά κάποιων δεκαετιών. Όλοι αυτοί οι μεγάλοι στοχαστές της ανατολής, έσπρωξαν αφάνταστα την ανθρώπινη εσωτερική γνώση, σε μετερίζια απόρρητα και έφτιαξαν θρησκείες και κοσμοθεωρίες, αλλά όλα αυτά περιορίστηκαν στο στενό κύκλο των οπαδών της κάθε θρησκείας ή κοσμοθεωρίας, με καμμία επέκταση στο γεωγραφικό αυτό χώρο και έξω από τον στενό κύκλο. Λέγεται ότι η ανατολή με τα έργα αυτών των φωτισμένων δασκάλων, άγγιξε πολλά σημεία της σύγχρονης πραγματικότητας, αλλά και πολλά σημεία της σύγχρονης επιστήμης. Ο Fritjof Capra την δεκαετία του 1980 εξέδωσε δυο βιβλία με ανάλογο περιεχόμενο "ΤΟ ΤΑΟ ΚΑΙ Η ΦΥΣΙΚΗ", Εκδόσεις Ωρόρα Αθήνα 1982 και "Η ΚΡΙΣΙΜΗ ΚΑΜΠΗ", Εκδόσεις Ωρόρα Αθήνα 1984. Βέβαια μέσα στα έργα αυτά ο συγγραφέας κάνει και εκτεταμένες αναφορές στον Ηράκλειτο.

Ναι αλλά όλη η ιστορία αυτή, έμεινε εκεί, κάποιες αναφορές μέσα σε ιερά θρησκευτικά κείμενα, σαν την παλαιά διαθήκη, για την δύση. Στον Ελληνικό όμως χώρο, αυτό πήρε δημοσιότητα από επώνυμους κι ανεξάρτητους

⁴⁶³ Αν και σε γνώσεις αυτής της ποιότητας και τέτοιου ύψους, οι μαθητές ποτέ ή σχεδόν ποτέ δεν ξεπερνούν τους δασκάλους.

⁴⁶⁴ Τουλάχιστο τέτοιο πράγμα δεν προκύπτει από τις ιστορικές πηγές.

⁴⁶⁵ Πολύ μεγάλος αποδείχτηκε αυτός ο χειμώνας!

συγγραφείς, που το ιστορικό του καθένα και η βιογραφία του, αλλά και τα έργα τους είναι κατά το δυνατό καταγραμμένα και διατηρημένα, στο μέτρο που επέτρεψε, αυτή την καταγραφή και την διατήρηση, η πυρκαγιά της βιβλιοθήκης της Αλεξάνδρειας!

✓ Γιατί ο Ηράκλειτος, με τον οποίο ασχολούμαστε στο βιβλίο αυτό, και ο οποίος αποτελεί το κεντρικό πρόσωπο της εποχής που εξετάζουμε, δεν έτυχε καμμιάς διδασκαλίας στα γνωστά τότε ανατολικά ή Αιγυπτιακά κέντρα "διδασκαλίας της γνώσης", όπως εξαντλητικά είπαμε πιο πάνω, αλλά αντίθετα, όπως υποστηρίζουν πολλοί αρχαίοι συγγραφείς, ήταν αυτοδίδαχτος.

Έτσι νομίζω πως πρέπει να απορρίψουμε αυτή την εκδοχή και να αναζητήσουμε μια άλλη πειστικότερη. Έχω μιλήσει πιο πάνω για την αρχαιότητα των Ορφικών και για το περιεχόμενό τους, αλλά και για την αρχαιότητα των αρχαιοελληνικών μυστηρίων. Τα Ορφικά, όπως είδαμε, είναι πολύ αρχαία κείμενα και μιλούν για τα πάντα. Από την πορεία των ψυχών μέσα στους κόσμους, μέχρι τα ουράνια σώματα και τους νόμους που τα κυβερνούν. Τα Καβείρια μυστήρια ήταν ακόμη πιο παλιά. Θα ήταν παράλογο, μετά από όλα αυτά, να πω ότι τα σπέρματα αυτής μαγιάς βρίσκονταν στην εσωτερική γνώση της προϊστορικής Ελλάδας;⁴⁶⁶

⁴⁶⁶ Ο Φρειδερίκος Νίτσε, έχει κι αυτός μια πολύ ενδιαφέρουσα άποψη πάνω στο θέμα αυτό. Ας την δούμε:

"Ορισμένοι βέβαια, με ζήλο προσπάθησαν να δείξουν πόσα βρήκαν οι Έλληνες, στους ανατολίτες γείτονές τους και μπόρεσαν να μάθουν απ' αυτούς, και σε ποιο βαθμό ήταν διαφοροποιημένα αυτά που αποκόμισαν. Ήταν πράγματι παράξενο δέμα όταν έβαζαν πλάι πλάι τους δήθεν δασκάλους από την Ανατολή και τους υποτιθέμενους μαθητές από την Ελλάδα και όταν τοποθετούσαν τον Ζωροάστρη δίπλα στον Ηράκλειτο, τους Ινδούς δίπλα στους Ελεάτες, τους Αιγυπτίους δίπλα στον Εμπεδοκλή, φτάνοντας μόνο σε σημείο να εκθέτουν σε δέμα τον Αναξαγόρα μαζί με τους Ιουδαίους και τον Πυθαγόρα μαζί με τους Κινέζους. Στις λεπτομέρειες λίγα πράγματα πέτυχαν. Αλλά εμείς θα αφηνόμασταν να γοντευτούμε απ' τη σκέψη αυτή

Μερικοί, πάνω στο θέμα αυτό, δίνουν διάφορες ερμηνείες. Ας τις δούμε σε συντομία:

✓ Υποστηρίζεται, ότι η ανθρωπότητα, δεν γνώρισε μόνον αυτούς τους πολιτισμούς, για τους οποίους μιλάμε εμείς οι άνθρωποι των τριών τελευταίων χιλιετιών, αλλά έχουν περιοδικά αναπτυχθεί, περισσότεροι του ενός πολιτισμοί, που άφησαν τα σπέρματά τους στις επιγενόμενες χιλιετίες.

✓ Υποστηρίζεται ακόμη, ότι σε κάποια ιστορική φάση της προϊστορίας της γης, επισκέφτηκαν τον πλανήτη μας κάποιοι εξωγήινοι, οι οποίοι έχοντας προηγμένο πολιτισμό, σε σχέση με τον δικό μας τότε, επέφεραν κάποιες ουσιαστικές ρυθμίσεις στα ανθρώπινα πράγματα κι άφησαν κάποιες βασικές επιστημονικές αλήθειες.

✓ Υποστηρίζεται πιο πέρα, ότι οι άνθρωποι του πλανήτη, προέρχονται από κάποιο διαστρικό εποικισμό στη γη και κύρια από τον Σείριο.

✓ Υποστηρίζεται ακόμη, ότι στην γη κατέβηκαν κάποτε άγγελοι, οι οποίοι ήρθαν σε μείξη με τους ανθρώπους και απ' αυτούς προήλθε η γνώση που στη συνέχεια έγινε η ανθρώπινη εξέλιξη.

Να σας πω κάτι; Η πρώτη εκδοχή μου φαίνεται πιο πιθανή και αξιόπιστη και επικουρείται από σημαντικά ευρήματα, που δεν είναι δυνατό να αναπτυχθούν εδώ. Αλλά επίσης πιθανή, εν μέρει, είναι και η τέταρτη εκδοχή.

Και λέω εν μέρει, γιατί εγώ δεν πιστεύω σε κάποια ξαφνική μαζική κάθοδο Αγγέλων, στο επίπεδο ύλης. Πιστεύω όμως, ότι το παγκόσμιο Σχέδιο ή ο Ηρακλειτικός Λόγος, αυτός που προβλέπει και ρυθμίζει τα πάντα, δεν θα ήταν απίθανο να προβλέψει, στις αρχικές συνθήκες, ρυθμι-

στο σύνολό της, αν δεν μας υποχρέωναν να δεχτούμε το συμπέρασμα ότι η φιλοσοφία απλώς εισήχθηκε στην Ελλάδα και ότι δεν αναπτύχθηκε πάνω στο εθνικό φυσικό χώμα, και μάλιστα ότι, ως ξένο σώμα, κατάρσενε μάλλον παρά υποκίνησε τους Έλληνες." Νίτσε "Η φιλοσοφία στην τραγική εποχή των Ελλήνων", εκδόσεις "ΕΚΔΟΤΙΚΗ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ", Θεσσαλονίκη 1993, μετάφραση Ζήση Σαρίκα σελίδα 13.

Θαυμάστε αυτές τις εύστοχες παρατηρήσεις του Νίτσε.

στικές δικλίδες στην ατέλειωτη, για τα ανθρώπινα μέτρα, ροή του χρόνου. Και μια απ' αυτές είναι η περιοδική ενσάρκωση κάποιων εξελιγμένων προσωπικοτήτων ή εξελιγμένων ψυχών, αν το θέλετε έτσι, για να καθοδηγήσουν τους υπόλοιπους αδελφούς τους ανθρώπους και να φέρουν και να αφήσουν πάνω στην φλούδα της γης, τα σημάδια για το δρόμο της επιστροφής, ιδίως στα πρώτα δύσκολα για το ανθρώπινο είδος "χρόνια".

Βλέπετε ότι στα χρόνια έβαλα εισαγωγικά και τούτο, γιατί όπως μπορείτε να καταλάβετε, μιλάμε για κάποιες δεκάδες χιλιάδες χρόνια για να μην πω κάτι παραπάνω γιατί ο άνθρωπος στέκεται πάντα αμήχανος πάνω στην έννοια του χρόνου, ιδίως όταν τον μετρά με τα συνηθισμένα μέτρα της καθημερινής ζωής.

Αναφορικά με τις άλλες απόψεις, θα πω ότι δεν τις απορρίπτω, γιατί μια τέτοια απόρριψη, απαιτεί ανάλογη προς την διατύπωσή τους, αυθαιρεσία. Κι όση αυθαιρεσία διαθέτω, την κατανάλωσα στα πλαίσια του βιβλίου αυτού, στην διατύπωση κάποιων άλλων απόψεών μου, που στερούνται "πειραματικής" απόδειξης. Θα πω ακόμη ότι και με καθαρή ορθολογιστική⁴⁶⁷ κι όχι εσωτερική σκέψη, αν εξεταστεί το ζήτημα, δεν μπορεί ν' αποκλειστεί η ύπαρξη και άλλης ζωής, αυτής ή άλλης μορφής, στο αχανές, για τα ανθρώπινα μέτρα, σύμπαντος.

Άλλο όμως είναι το θέμα αυτό, κι άλλο είναι οι διατυπούμενες συχνά απόψεις που λένε ότι εξωγήινοι ήρθαν την τάδε εποχή κι επέφεραν αυτές ή τις άλλες μεταβολές πάνω στον πλανήτη γη ή ακόμη ότι μας επισκέπτονται σε καθημερινή βάση με τα UFO ή τα Α.Τ.Ι.Α.⁴⁶⁸

Ούτε κι αυτό μπορώ να το αρνηθώ θεωρητικά. Αλλά η βασική μου αντίρρηση, δεν είναι στις επιστημονικές αντιρρήσεις μιας τέτοιας εκδοχής, όπως οι δυσχέρειες μεταφοράς αυτών των εξωγήινων, σε ενέργεια και ποιότητα υλικών των διαστημοπλοίων τους κ.λ.π. αλλά ένα βασικό ερώτημα: Όλοι αυτοί που δέχονται αυτή την εκδοχή, αν-

⁴⁶⁷ Με τους νόμους της στατιστικής, που στα σίγουρα είναι σήμερα μέσα στους κανόνες του σύγχρονου ορθολογισμού.

⁴⁶⁸ Αγνώστου Ταυτότητας Ιπτάμενα Αντικείμενα,

τλούν τα επιχειρήματά τους από πανάρχαιες έως σημερινές πηγές. Το βασικό ερώτημα λοιπόν είναι, εάν οι εξωγήινοι, ξεκίνησαν τον προορισμό τους για τον πλανήτη γη πριν από κάποιες χιλιάδες χρόνια, κι αν ακόμη βρίσκονται εδώ. Κι αν ήλθαν για ποιο λόγο ήλθαν; Κι αν ακόμη βρίσκονται εδώ, γιατί δεν εμφανίζονται ή γιατί, εάν δεχθούμε την εκδοχή ότι εμφανίζονται κατά καιρούς με τα UFO, γιατί δεν εμφανίζονται ή δεν επεμβαίνουν αποφασιστικά στα ανθρώπινα γήινα πράγματα, αφού ήδη, κατά την γνώμη αυτή, έχουν κάνει την επέμβασή τους πάνω στη γη. Αυτές είναι πολύ λίγες από τις πολλές αντιρρήσεις που μπορούν να προβληθούν πάνω στο θέμα αυτό.

Αλλά κι αν ακόμη από αυτές τις πηγές απέρρευσε αυτή η βαθύτερη γνώση, αυτό δεν απαντά στο ερώτημα που διατυπώσαμε πιο πάνω. Κι αυτό που ερωτήσαμε πιο πάνω είναι το γιατί αυτή η έκρηξη στην παγκόσμια σκέψη έγινε ξαφνικά στην αρχαία Ελλάδα και θα επαναλάβω ξαφνικά κι απρόβλεπτα. Κι όταν λέγω απρόβλεπτα, δεν το εννοώ με την αντίληψη των επιγενομένων γενεών από το 1200 π.Χ. μέχρι και σήμερα.

Το εννοώ με τον πνευματικό ορίζοντα του τέλους της 13ης π.Χ. χιλιετίας. Ποιος άραγε άνθρωπος εκείνη την εποχή, σε οποιοδήποτε γεωγραφικό μήκος και πλάτος, μπορούσε να προβλέψει αυτή την έκρηξη, που θα λάβαινε χώρα στην Ελλάδα από τον 9ο π.Χ. αιώνα;

Να σας πω τι πιστεύω εγώ; Για την επίσημη εξωτερική πλευρά του πολιτισμού και της γνώσης των ανθρώπων της εποχής εκείνης, στα σίγουρα τίποτα δεν προμηνούσε μια τέτοια εξέλιξη.

Μόνο σε κάποιους εσωτερικούς κύκλους της ανθρωπότητας στην Δύση και στην Ανατολή, υπήρχε κάποια γνώση για το τι λάβαινε χώρα στην Ελλάδα στα χρόνια εκείνα της πρώιμης προϊστορίας της Ανθρωπότητας.

Μη ξεχνάτε ότι τον 7ο π.Χ. αιώνα οι ιερείς της Αιγύπτου είπαν στον Σόλωνα ότι οι Έλληνες και ο πολιτισμός τους, ήταν προγενέστεροι των Αιγυπτίων, πράγμα το οποίο υπονοεί δυο πράγματα: α) ότι ο προϊστορικός πολιτισμός της Ελλάδας είναι κατά πολύ αρχαιότερος απ' ότι νομίζεται.⁴⁶⁹ και β) ότι το ιερό κέντρο της Αιγύπτου, γνώ-

ριζε κάποια πράγματα, άγνωστα ακόμη από την επίσημη ιστορία της Ανθρωπότητας.

Έτσι λοιπόν μέσα σ' αυτά τα πλαίσια του προϊστορικού Ελλαδικού χώρου, πρέπει να αναζητηθεί αυτή η μαγιά που φούσκωσε το ψωμί.

Αλλά τελικά, ποια ήταν αυτή η "μαγιά"; Κατά την προσωπική μου γνώμη αυτή η μαγιά βρισκόταν στην εσωτερική γνώση της αρχαίας Ελλάδας και συγκεκριμένα στα πανάρχαια μυστήρια της αρχαίας Ελλάδας, στα οποία κυκλοφορούσαν αρχέγονες αλήθειες και ενδεχόμενα κωδικοποιημένες πληροφορίες κάποιας άλλης επιστημονικής πραγματικότητας. Πάνω σ' αυτά τα θέματα, παραπέμπω σε όσα έχουμε πει πιο πάνω, με αφορμή τα Καβείρια, τα Ορφικά κ.λ.π.

XX.- Ο Αλβέρτος ο Μέγας, μας άφησε ένα απόσπασμα στα λατινικά που στην κατάταξη του Diels φέρει αριθμό απ. 4 και έχει έτσι:

si felicitas esset in delectationibus corporis, boves felices diceremus, cum inveniant ororum ad comedendum.

εάν η ευτυχία βρισκόταν στις σωματικές απολαύσεις, θα θεωρούσαμε τα βόδια ευτυχισμένα επειδή βρίσκουν να φάνε όροβο.⁴⁷⁰

Έχει αμφισβητηθεί από αρκετούς, εάν το απόσπασμα αυτό πρέπει να θεωρείται σαν γνήσιο ή όχι. Η άποψη που θεωρείται επικρατέστερη το θέλει γνήσιο.

Κι εδώ βλέπουμε αυτή την διαλεκτική, διεισδυτική, αινιγματική αλλά και γεμάτη περιπαικτική διάθεση, Ηρακλειτική σκέψη, να κάνει πάλι την εμφάνισή της. Τα βόδια και η τροφή, η ευτυχία και η δυστυχία. Και μας λέγει λοι-

⁴⁶⁹ Μν ξεχνάτε τα τόσα νεολιθικά ευρήματα στον Ελλαδικό χώρο, μεταξύ των οποίων και ο οικισμός της Πολιόχνης στο νησί της Λήμνου, τον οποίο επεσκέφθηκα αυτό το καλοκαίρι (1998) και ο οποίος έχει χρονολογηθεί 5000 ετών π.Χ.

⁴⁷⁰ Πολλοί το ρόβι το αφήνουν αμετάφραστο, ενώ άλλοι το μεταφράζουν λαδούρι. Η λέξη όροβος στην αρχαία Ελληνική γλώσσα σημαίνει γενικά τον καρπό οσπρίου, αρακάς, βίκος, λαδούρι. Το ρόβι είναι λατινική παραλλαγή του όροβος. Ακόμη και το νεοελληνικό ροβίδι, προέρχεται από την ίδια ρίζα.

πόν ότι αν η ευτυχία βρίσκονταν στην απόλαυση των ευχάριστων για το σώμα πραγμάτων κι αυτά είναι όσα γίνονται αντιληπτά από τις πέντε αισθήσεις, τότε τα βόδια πρέπει να θεωρηθούν ευτυχισμένα όταν βρίσκουν κανένα όσπριο για να φάνε.

Η σκέψη αυτή του Ηράκλειτου, από την νοηματική και διατυπωτική συγκρότησή της, είναι φανερό ότι απευθύνεται σε κάποιους και επειδή αυτοί δεν είναι τα βόδια, σίγουρα, ποιοι νομίζετε ότι μπορεί να είναι; Μήπως οι άνθρωποι; και ιδίως εκείνοι που έχουν αναγάγει την ύψιστη ευτυχία, στην σωματική απόλαυση;

Ο Κλήμης της Αλεξανδρείας μας έχει διασώσει το απ. 29 το οποίο έχει έτσι.

αίρεύνται γάρ εν αντί απάντων οι άριστοι, κλέος αέναν θνητών οι δέ πολλοί κεκόρηνται όκωσπερ κτήνεα.

εκλέγουν αντί πάντων οι άριστοι, την αιώνια δόξα μεταξύ των θνητών, οι πολλοί όμως χορταίνουν κατά κόρον σαν τα κτήνη.

Αν συγκρίνετε τα δυο αυτά αποσπάσματα θα διαπιστώσετε ότι τελούν σε μια αδιάρρηκτη συνάφεια και λογική ακολουθία. Πράγματι, ο Ηράκλειτος και σ' αυτό το απόσπασμα, μας λέγει το ίδιο πράγμα, Μας λέγει λοιπόν ότι οι άριστοι επιλέγουν άλλους τρόπους για την προσέγγιση της ευτυχίας κι όχι όπως τα βόδια την τροφή, όπως αυτό συμβαίνει και με τους πολλούς ανθρώπους που κι αυτοί ηδονίζονται όταν τρώνε ρόβι, όταν έχουν την φάβα τους δηλαδή και χορταίνουν σαν, σαν τι άλλο, σαν τα βόδια δηλαδή, τα οποία δεν είναι τίποτα άλλο, παρά αυτά που λέμε κτήνη. Βλέπετε πως τα Ηρακλειτικά αποσπάσματα συνδέονται μεταξύ τους όπως τα κομμάτια ενός παζλ.

Μερικοί, αξιολογούν κι αυτό το απόσπασμα, σαν την μόνιμη αριστοκρατική ασθένεια του Ηράκλειτου.

Μα αδελφοί μου, γυρίστε δίπλα σας και δείτε τον κοινωνικό σας περίγυρο με ειλικρίνεια. Τότε θα δείτε πως ο Ηράκλειτος έχει απόλυτο δίκιο, θα δείτε ότι οι πολλοί έχουν εστιάσει την ευτυχία τους στις υλικές απολαύσεις και μόνο. Σ' αυτή την πραγματικότητα, μην μπάζετε άλλες ανάρμοστες κι αταίριαστες στις περιστάσεις παραμέτρους και ιδίως παραμέτρους κοινωνικούς, φιλανθρωπικούς και τα τοιαύτα. Αυτά είναι πολύ μακριά κι έξω από την Η-

ρακλειτική σκέψη και πολλές φορές απηχούν κάποιες παρωχημένες πια αντιλήψεις του περασμένου αιώνα. Όταν ο Ηράκλειτος μιλάει εδώ για όροβο, δεν μιλάει μόνο για φάβα, μιλάει και για το μαύρο χαβιάρι και για τα αυτοκίνητα πολυτελείας, μιλάει και για τα κόττερα, για τα ιδιωτικά αεροπλάνα, για τις βίλες και ότι ακόμη μπορεί να εννοήσει ο σημερινός άνθρωπος σαν λαθούρι. Ο Ηράκλειτος μέμφεται τους ανθρώπους που τελικά έχουν εστιάσει την ευτυχία τους στην φάβα, πτωχική ή πλούσια, το ίδιο είναι σε τελευταία ανάλυση, κι έχουν χάσει οποιαδήποτε επαφή με τις αληθινές αξίες.

Όταν ο Ηράκλειτος μίλησε για την ανθρώπινη δικαιοσύνη και την ισότητα, μίλησε για τον νόμο και είπε ότι ο δήμος (η πολιτεία) πρέπει να μάχεται για τον νόμο, όπως ακριβώς για τα τείχη κι όταν μίλησε για κοινωνική ισότητα, πήρε πρώτος κι έφαγε κριθάλευρο, για να δείξει στους αριστοκράτες της πόλης του τον δρόμο.

XXI.- Απ. 87

βλαξ άνθρωπος επί παντί λόγω επτοήσθαι φιλεί.

ο βλαξ άνθρωπος αρέσκεται να εκστασιάζεται με κάθε κουβέντα.

Κι αυτό το απόσπασμα μας το διάσωσε ο Πλούταρχος. και μας λέγει ότι ο άνθρωπος που εκστασιάζεται, δηλαδή συγκινείται και ταραζεται σε κάθε κουβέντα που ακούει είναι βλάκας..

Τι άραγε θέλει να μας πει εδώ ο Ηράκλειτος; Οπωςδήποτε δεν θέλει να μας πει μια απλοϊκή γενικότητα, γιατί ο Ηράκλειτος δεν μας έχει συνηθίσει σε απλοϊκές γενικότητες. Το απόσπασμα αυτό πρέπει ν' αντιμετωπισθεί σε συνάφεια με το γενικό πνεύμα της Ηρακλειτικής σκέψης. Κατά την γνώμη μου, ο Ηράκλειτος θέλει εδώ να επισημάνει ότι οι "πολλοί" εκστασιάζονται από ασήμαντα και επουσιώδη πράγματα, τα οποία τα θεωρούν αξιόλογα και μοναδικά και παθαίνουνται μ' αυτά, τα οποία όμως δεν είναι ειμή μόνο τα περιτρίμματα και η σκόνη του υλικού κόσμου, και ασχολούμενοι μ' αυτά χάνουν το αληθινό νόημα του κόσμου κι ενώ ζουν καθημερινά με τον Λόγο, ζουν σα να έχουν μια δικιά τους αυτόνομη φρόνηση, που δεν συνδέεται

με τον Λόγο, αυτόν που ρυθμίζει τα πάντα από το μεγαλύτερο, μέχρι το μικρότερο. Αυτόν τον τύπο ανθρώπου ο Ηράκλειτος τον αποκαλεί βλάκα.

XXII.- ΑΠΟΚΡΥΦΑ

Υπάρχουν μερικά αποσπάσματα του Ηράκλειτου που εγώ, αλλ' όχι μόνο εγώ αλλά και πολλοί άλλοι ερμηνευτές του, υποπτεύονται ότι έχουν μια απόκρυφη διάσταση.

Στο σημείο αυτό, θα τα αντιμετωπίσουμε όλα, είτε αυτά καταλέγονται στα γνήσια, είτε αυτά θεωρούνται από πολλούς μη γνήσια.

Απ. 5 Το απόσπασμα αυτό το διάσωσαν ο Ωριγένης και ο Αριστόκριτος, αλλά, όπως είδαμε πιο πάνω, στο απόσπασμα αυτό αναφέρεται και ο Απολλώνιος ο Τυανέας.
471

καθαίρονται δ' άλλω αίματι μαινόμενοι οίον ει τις εις πηλόν εμβάς πηλόν απονίζοιτο. μαινέσθαι δ' αν δοκοίη, ει τις αυτόν ανθρώπων επιφράσαιτο ούτω ποιέοντα. και τοίς αγάλμασι δε τουτέοισιν εύχονται οκοίον ει τις δόμοισι λεσχηνεύοιτο, ου τι γινώσκων θεούς ούδ' ήρωας αίτινές είσι.

καθαρίζονται όσοι μαινόνται (με αίμα) με άλλο αίμα σαν κάποιος που έχει μπει στη λάσπη, να καθαρίζεται με λάσπη, δίνοντας την εντύπωση ότι είναι τρελλός αν κάποιος τον παρατηρούσε να κάνει τέτοια πράγματα. Και στα αγάλματα αυτά προσεύχονται, όπως ακριβώς κάποιος που φλυαρεί με τους τοίχους, και τίποτα δεν γνωρίζουν για το ποιοι είναι οι θεοί και οι ήρωες.

Πάνω σ' αυτό το Ηρακλειτικό απόσπασμα, έχουν διατυπωθεί πολλές ερμηνείες. Μια απ' αυτές είναι κι αυτή

471 Είδαμε πιο πάνω ότι ο Φιλόστρατος διάσωσε κάποιες επιστολές του Απολλώνιου.: Στην επιστολή κζ' μας λέγει: " τοις εν Δε λφ οίς Ιερ εύ σι ν. Αίματι θωμούς μαιίνουσιν ιερείς, είτα θανμάζουσί τινες, πόθεν οι πόλεις ατυχούσιν, όταν μεγάλα διυδητήσωσιν, ώ της αμαθίας. Ηράκλειτος νν σοφός, αλλ' ουδ' εκείνος Εφεσίους έπεισεν μη πηλώ πηλόν καθαίρεσθαι."

Οι Ιερείς μολύνουν τους θωμούς με αίμα και μετά κάποιοι απορούν γιατί δυστυχούν οι πολιτείες, όταν τα σπουδαία πράγματα αντιμετωπίζονται με λανθασμένο τρόπο. Ο Ηράκλειτος ήταν σοφός αλλ' ούτε κι εκείνος έπεισε του Εφέσιους να μη καθαρίζουν την λάσπη με λάσπη.

που παραθέτω πιο κάτω σε υποσημείωση και ανήκει στον Απολλώνιο τον Τυανέα, που διατυπώθηκε, αν οι επιστολές του, που μας τις διάσωσε ο Φιλόστρατος είναι γνήσιες, στις αρχές του πρώτου μ. Χ. Αλλά ακόμη και αν είναι προϊόντα της σκέψης του Φιλόστρατου, μια κι αυτός έζησε πριν από τον Ωριγένη⁴⁷² αφού γεννήθηκε το 160 π.Χ., καταλαβαίνετε ότι ακόμη κι έτσι, είναι αρχαιότερες αναφορές στον Ηράκλειτο.

Εδώ λοιπόν ο Ηράκλειτος, κάνει αυστηρή κριτική στους συμπολίτες του τους Εφέσιους, για τον τρόπο με τον οποίο αντιλαμβάνονται στην εξωτερική θρησκεία τους την έννοια του θείου και των προσφορών προς αυτό με θυσίες αίματος και με λατρείες και προσευχές στα αγάλματα, κι είναι σα να φλυαρεί κανείς με τα ντουβάρια, χωρίς να είναι σε θέση να κατανοήσουν ποιοι είναι οι θεοί και ποιοι οι ήρωες. Αυτό είναι ένα μεγάλο ανθρώπινο πρόβλημα που παρουσιάστηκε σε πολλές φάσεις της ανθρώπινης ιστορίας κι έχω την δυσάρεστη υπόνοια ότι θα παρουσιάζεται για πολλά ανθρώπινα χρόνια ακόμη. Ο μέσος άνθρωπος, συνηθίζει να ξεχνά το ζώντα λόγο του ιδρυτή, όποιος θρησκείας, και να προσκολλιέται σε διάφορους ξηρούς τύπους, που πολλοί απ' αυτούς μπορεί να βρίσκονται σε άμεση απόκριση με τον ζώντα λόγο του ιδρυτή, αλλά οι πολλοί δεν αντιλαμβάνονται αυτή την απόκριση και την ουσιαστική σημασία, αλλά, όπως μας λέγει ο Ηράκλειτος στο απ. 2, ζουν σα νάχουν μια δικιά τους φρόνηση.

Μετά, στα πλαίσια όποιος θρησκείας, αναπτύσσονται τέτοιου είδους εκφυλιστικές τάσεις. Οι άνθρωποι-πιστοί προσηλώνονται σε υλικά πράγματα, αντί της αλήθειας του Λόγου. Αγαλματάκια, εικονίτσες, ξόανα και όλα τα συναφή, υποκαθιστούν τον λόγο των φωτισμένων ανθρώπων που ίδρυσαν ή διατήρησαν κι ανέπτυξαν την κάθε θρησκεία. Το άγαλμα του Βούδδα, αντικαθιστά την διδασκαλία του. Μια εικόνα του Χριστού, υπερακοντίζει τον Λόγο του, με την έννοια ότι όποιος με την "ανάλογη" ευσέβεια λατρεύει και προσκυνά την εικόνα, τηρεί ή δεν τηρεί τον

⁴⁷² Ωριγένης. (Αλεξάνδρεια 183 περίπου, Τύρος 253 ή 254 μ. Χ.) Μαθητής του Κλήμη της Αλεξανδρείας. Θεολόγος.

Λόγο του, είναι στα σίγουρα, για τις τρέχουσες αντιλήψεις, πιο κοντά σ' Αυτόν, από εκείνον που τηρεί τον Λόγο του, αλλά, δυστυχώς γι' αυτόν, δεν προσκυνάει την εικόνα.

Ο απόστολος των Εθνών, ο Παύλος, πάνω στο θέμα αυτό είπε κάποιες σοβαρές και ξεκάθαρες αλήθειες: *"..διότι γνόντες τον Θεόν ουχ ως Θεόν εδόξασαν ή ευχαρίστησαν, αλλ' εματαιώθησαν εν τοις διαλογισμοίς αυτών, και εσκοτίσθη η ασύνετος αυτών καρδιά, φάσκοντες είναι σοφοί εμωράνθησαν και ήλλαξαν την δόξαν του αφθάρτου Θεού εν ομοιώματι εικόνας φθαρτού ανθρώπου και πετεινών και τετραπόδων και ερπετών."*⁴⁷³

(..γιατί καίτοι γνώρισαν τον Θεό, σαν Θεό δεν τον δόξασαν, ούτε τον ευχαρίστησαν, αλλά ναυάγησαν μέσα στις δικιές τους σκέψεις, κι έτσι σκοτίστηκε η ασύνετη καρδιά τους. Και λέγοντας ότι είναι σοφοί, αποβλακώθηκαν. Και άλλαξαν και την δόξα του άφθαρτου Θεού (αυτού που δεν φθείρεται, αλλά είναι αιώνιος) με ομοίωμα εικόνας φθαρτού ανθρώπου και πετεινών και τετραπόδων και ερπετών.)

Ο απόστολος Παύλος εδώ, είναι κάτι περισσότερο από αποκαλυπτικός και παίρνει στα σίγουρα θέση πάνω στην αξία των αγαλμάτων και των εικόνων. Αναφέρεται με σαφήνεια στις διάφορες, που επιχειρήθηκαν ανά τους αιώνες, προσωποποιήσεις του άφθαρτου θείου, με φθαρτά πράγματα, είτε με την μορφή ανθρώπου, είτε με την μορφή ζώων, που είναι πέρα κι έξω από την δόξα του θείου, έξω από την δημιουργική και αεί ενεργό δύναμή του την ασύληπτη για τα ανθρώπινα μέτρα. (όπως ακριβώς ο Ηράκλειτος αναφέρεται στον Λόγο). Μ' αυτό τον τρόπο η δόξα του Θεού μετατοπίζεται στο επίπεδο ύλης, που κι αυτή βέβαια είναι η άλλη μορφή του θείου, αλλά δεν είναι δυνατό να αντικαθίσταται απ' αυτήν.

Αλλά ο Παύλος είναι περισσότερο αποκαλυπτικός για τα υλικά πράγματα που ταυτίζονται πολλές φορές προς την θεότητα.

"Σταθείς δε ο Παύλος εν μέσω του Αρείου Πάγου έφη. Αθηναίοι, κατά πάντα ως δεισιδαιμονεστέρους ημάς

⁴⁷³ Προς Ρωμαίους επιστολή 21-23.

θεωρώ. διερχόμενος γαρ και αναθεωρών τα σεβάσματα ημών εύρων και βαμόν εν ω επιγράφω, Αγνώστω Θεώ, ον ουν αγνοούντες ευσεβείτε, τούτο εγώ καταγγέλω υμίν. ο Θεός ο ποιήσας τον κόσμον και πάντα τα εν αυτώ, ούτος ουρανού και γης Κύριος υπάρχων ουκ εν χειροποιήτοις⁴⁷⁴ ναοίς κατοικεί, ουδέ υπό υπό χειρών ανθρώπων θεραπεύεται, προσδεόμενος τινός, αυτός διδούς πάσι ζωήν και πνοήν και τα πάντα."

Δηλαδή (Αφού στάθηκε ο Παύλος στη μέση του Αρείου Πάγου είπε: Αθηναίοι σας θεωρώ ότι είστε καθόλα πολύ θρήσκοι. Γιατί, καθώς περνούσα και κοίταζα αυτά το ιερά σας που σέβεστε, βρήκα κι ένα βωμό πάνω στον οποίο υπήρχε και επιγραφή "στον άγνωστο Θεό" αυτόν λοιπόν που τον λατρεύετε καίτοι δεν τον γνωρίζετε, αυτόν εγώ σας κηρύσσω. Ο Θεός ο οποίος έφτιαξε τον κόσμο και όλα όσα υπάρχουν σ' αυτόν, αυτός που είναι κύριος του ουρανού και της γης, δεν κατοικεί σε ναούς που κατασκευάστηκαν από χέρια ανθρώπων, ούτε από χέρια ανθρώπων υπηρετείται, γιατί δεν έχει τέτοια ανάγκη, αυτός ο οποίος δίνει σε όλους ζωή και πνοή και σε όλα τα πράγματα).

Εδώ βέβαια μπορεί να αναρωτηθεί κανείς. "Με τις σκέψεις αυτές που μας ανέπτυξες πιο πάνω, διαγράφονται μονοκοντυλιά όλες οι εικόνες, όλα τα αγάλματα, πράγματα, που ούτε λίγο ούτε πολύ, τα θεωρείς απαγορευμένα και επικίνδυνα." Απαντώ, όχι δεν είναι έτσι. Αλλίμονο αν παραβλέψουμε την σημασία και την προσφορά αυτών των πραγμάτων, στον πολιτισμό της τέχνης. Μη ξεχνούμε ότι απ' τα αρχαιότατα χρόνια μέχρι και σήμερα, η τέχνη πορεύτηκε μέσα στα πλαίσια της κάθε φορά θρησκείας. Απεικονίσεις, γλυπτικές ή ζωγραφικές Θεών, Αγίων, σκηνές από τα τυπικά της κάθε θρησκείας κ.λ.π. Η ανατολική Χριστιανική εικονογραφία των Βυζαντινών χρόνων, αποτελεί ένα μοναδικό επίτευγμα στην παγκόσμια ιστορία της ανθρωπότητας. Αλλά και στην δύση, η θρησκεία αποτέλεσε την μήτρα που φιλοξένησε θεματικά αλλά και υλικά την τέχνη της ζωγραφικής και της γλυπτικής από τους χρό-

νους του μεσαίωνα, έως και τους τελευταίους χρόνους της αναγέννησης κι ακόμη μέχρι σήμερα.

Αυτά για να μη πάμε στην τέχνη της κλασικής Ελληνικής αρχαιότητας για την οποία μιλήσαμε και πιο πάνω, όπου κι εκεί η τέχνη έχει κυρίως σαν θέμα τη θρησκεία ή τη μυθολογία.

Όχι, τα αγάλματα και οι εικόνες είναι προϊόντα της ανθρώπινης σκέψης στην τελειότερη έκφρασή της κι ο μεγάλος καλλιτέχνης εμπνέεται από θείο έρωτα. Όχι δεν είναι ούτε απαγορευμένα, ούτε επικίνδυνα, τα αγάλματα και οι εικόνες, επικίνδυνη είναι η χρησιμοποίησή τους από τους ανθρώπους. Ούτε ο Ηράκλειτος, ούτε ο Παύλος, αλλ' ούτε και οι εικονοκλάστες στράφηκαν κατά των εικόνων ως υλικά πράγματα ή καλλιτεχνικά δημιουργήματα, αλλά για τον τρόπο χρησιμοποίησής τους από τους ανθρώπους. Τα αγάλματα και οι εικόνες, είναι σύμβολα, σημεία θα έλεγε ο Ηράκλειτος, και πρέπει να χρησιμοποιούνται σαν τέτοια, δηλαδή σαν σημεία εκκίνησης προς το ουσιαστικό περιεχόμενο της διδασκαλίας της κάθε θρησκείας κι όχι να καταλήγουν αντικείμενα τυφλής λατρείας, η οποία εμποδίζει την πρόσβαση στην αληθινή διδασκαλία. Ούτε βέβαια, πολύ περισσότερο αυτό, να γίνονται μέσα εκμετάλλευσης των άλλων ανθρώπων, από οποιονδήποτε και με οποιονδήποτε πρόσχημα, αιτία και επιδίωξη και ιδίως την επιδίωξη του κέρδους, του οποιουδήποτε κέρδους..

Μ' αυτές λοιπόν τις σκέψεις, δεν μπορώ να δεχθώ, εικόνες που "δακρύζουν", ούτε εικόνες που κάνουν "θαύματα", που μετακινούνται από μόνες τους απόνα τόπο σε άλλο κ.λ.π. Έτσι να αλλάξουμε και την δόξα του άφθαρτου Θεού, με ομοίωμα εικόνας φθαρτού ανθρώπου, όπως θάλεγε κι ο Απόστολος Παύλος!

Έτσι ο Ηράκλειτος απ' το απόσπασμα αυτό, μας προέκυψε κι ένας φοβερός εικονοκλάστης. Όπως είναι γνωστό, το μεγάλο Βυζαντινό κράτος που άκμασε για περισσότερο από 1000 χρόνια, ταλανίστηκε για δυο αιώνες περίπου (8ος και 9ος μ.Χ.) από την περίφημη και αιματηρή διαμάχη, που έλαβε χώρα μεταξύ των εικονοκλαστών και των εικονολατρών. Η διαμάχη άρχισε επί του πρώτου αυτοκράτορα της δυναστείας των Ισαύρων του Λέοντος του

⁴⁷⁴ Πρώτος ο Ιησούς βέβαια, μίλησε για τους χειροποιήτους ναούς (βλ. Μάρκον 14 58)

Γ'. Το τι συνέβει με τις εικονομαχίες, ξεφεύγει από τα πλαίσια του βιβλίου αυτού. Εκείνο που θα μας απασχολήσει εδώ, είναι η αιτία που τις προκάλεσε και μάλιστα στο μέτρο που η ερμηνεία του αποσπάσματος που εξετάζουμε, επιβάλλει.

".. Με τόλμην ο Λέων επολιτεύθη και εις το θρησκευτικόν ζήτημα. Μέγα μέρος υγιώς σκεπτομένων ανθρώπων, ενδιαφερομένων διά την ανόρθωσιν της κοινωνίας και της Αυτοκρατορίας, έβλεπε με αγανάκτησιν την επικράτησιν ειδωλολατρικών αντιλήψεων εις τα ζητήματα της θρησκείας, όπου εκυριάρχει η δεισδαιμονία και η θρησκοληψία. Πλήθος πιστών κατέφευγεν εις τα μοναστήρια, των οποίων η περιουσία ηύξανεν σημαντικώς επί ζημίαν των δημοσίων εσόδων. Εξ άλλου ο αριθμός των εργαζομένων εμειούτο, ενώ αντιστοίχως ηύξανεν η επιρροή και η ασυδοσία των μοναχών, των οποίων ο βίος εσκανδάλιζε τους πολλούς. Η πάλη μεταξύ του κράτους και του κατωτέρου κυρίως κλήρου, διότι ο ανώτατος δεν έβλεπε πάντοτε ευμενώς την μοναχικήν κίνησιν, έλαβε πολιτικήν μορφήν εν τη εξελίξει της. Επαναστάσεις, φανατισμοί, διωγμοί και βιοπραγίαι εδημιούργησαν βαθύτατα ρήγματα εις την κοινωνίαν. Αι εικόνες ήσαν το πρόσχημα διά να κτυπηθή εν μέσον εκμεταλλεύσεως των μαζών, από την καλογηρικήν επιρροήν. Ο αυτοκράτωρ είχεν, εκτός της αίγλης από την νίκην κατά των αράβων, και την υποστήριξιν του στρατού και ιδίως των ασιατικών επαρχιών του κράτους. Οι μεταρρυθμισταί ονομάσθησαν εικονομάχοι ή εικονοκλάται οι δε αντίπαλοί των εικονολάτραι." Αυτά μας λέγει ο Ν.Δ. Τζουγανάτος στο βιβλίο του Γενική Ιστορία.⁴⁷⁵

Ο Α. Α. VASILIEV στην "Ιστορία της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας"⁴⁷⁶, αναφέρει για το θέμα αυτό:

"..Μια πολύ σοβαρή μελέτη της Εικονοκλαστικής περιόδου, έχει γίνει από τον Έλληνα ιστορικό Παπαρρηγό-

⁴⁷⁵ Ν.Δ. Τζουγανάτος "Γενική Ιστορία" τόμος Α' σελ. 187, Αθήνα, εκδόσεις βιβλιοπωλείο της "ΕΣΤΙΑΣ".

⁴⁷⁶ Α. Α. VASILIEV "Ιστορία της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας", εκδόσεις ΜΠΕΡΓΚΑΔΗ, Αθήνα 1955, σελ. 313.

πουλο...Σύμφωνα με την γνώμη του, δεν είναι σωστή η χρησιμοποίησι του όρου "Εικονοκλαστική" για την εποχή αυτή, δεδομένου ότι δεν χαρακτηρίζει πλήρως την περίοδο. Ο Παπαρρηγόπουλος πιστεύει ότι παράλληλως με τις θρησκευτικές μεταρρυθμίσεις που καταδίκάζαν τις εικόνες, απαγόρευαν την ύπαρξιν λειψάνων και ηλάττωσαν τον αριθμό των Μοναστηρίων, αφήνοντας όμως τα δόγματα της Χριστιανικής πίστεως άθικτα, υπήρχε και μια κοινωνική πολιτική μεταρρύθμισι. Σκοπός των Εικονομάχων Αυτοκρατόρων ήτο να πάρουν την Δημοσία Εκπαίδευση από τα χέρια των κληρικών. Οι άνθρωποι αυτοί έδρασαν όχι βάσει προσωπικών ή δυναστικών επιθυμιών, αλλά βάσει πολλών και ωρίμων σκέψεων, με πλήρη κατανόησιν των αναγκών της κοινωνίας και των επιταγών της κοινής γνώμης. Είχαν επίσης την υποστήριξιν των πιο διαφωτισμένων παραγόντων της κοινωνίας, της πλειονότητος του ανωτέρου κλήρου και του στρατού.."

Έτσι βλέπουμε ότι στην Κωνσταντινούπολη του 8ου και 9ου μ.Χ. αιώνα, παρουσιάζεται μια κατάσταση ανάλογη της Εφέσου του 6ου και 5ου π. Χ. αιώνα. Βλέπουμε ακόμη ότι εμφανίστηκαν κάποιοι προοδευτικοί μεταρρυθμιστές αυτοκράτορες, που τους επικουρούσαν, εκτός από τον στρατό, τον ανώτατο κλήρο και τις διάφορες γεωγραφικές πληθυσμιακές ομάδες και τα φωτεινότερα πνεύματα της εποχής εκείνης.

Και τώρα διατυπώνω απλά ένα ερώτημα. Μήπως αυτά τα πνεύματα είχαν μπολιαστεί με την σκέψη του μεγάλου Εφέσιου: Ένα ερώτημα βάζω μόνο και τίποτε άλλο. Αλλά μπορεί νάχαν μπολιαστεί κι απ' τη σκέψη του Αποστόλου Παύλου, όπως την αντιμετωπίσαμε πιο πάνω σ' αυτή την θεματική ενότητα της ερμηνείας του απ. 5. Μπορεί, είναι πολύ πιθανό, ε και τι μ' αυτό! Μήπως κι αυτή είναι ανεπληρέστη απ' αυτόν τον Μεγάλο;

Ευτυχώς που οι Ηράκλειτος και απόστολος Παύλος δεν έζησαν τον 9ο μ.Χ. αιώνα!

Αλλά εδώ πρέπει να πούμε ακόμη, ότι το απόσπασμα αυτό του Ηράκλειτου, μπορεί να ερμηνευθεί, για το πρώτο μέρος του και με ένα άλλο τρόπο. Σε όλο τον γνωστό αρχαίο κόσμο, την προσφορά προς το θεϊόν, αποτελού-

σε η θυσία με ζώα. Ο Ηράκλειτος γι' αυτό το αίμα μιλάει πιο πάνω, γιατί υπήρχε η δοξασία, ότι κάθε αμαρτία των ανθρώπων, μπορούσε να εξαγνισθεί με θυσία ζώων, δηλαδή θυσία αίματος.

"...και ο Μελχισεδέκ, βασιλεύς Σαλήμ, (Ιερουσαλήμ) ⁴⁷⁷ εξήνεγκεν άρτον και οίνον, ην δε ιερεύς του Θεού του υψίστου και ηυλόγησε τον Άβραάμ και είπεν. Ευλογημένος Άβραμ τω Θεώ τω υψίστω, ος έκτισε τον ουρανόν και την γην." ⁴⁷⁸

Επειδή αναφερθήκαμε στα λόγια του Μελχισεδέκ και την προσφορά του άρτου και του οίνου, αξίζει ν' αφιερώσουμε μερικές σειρές γι' Αυτόν.

Ποιος είναι ο Μελχισεδέκ; στον οποίο ο πατέρας των Εβραίων Αβραάμ έδινε την δεκάτη; ⁴⁷⁹ Ο Μελχισεδέκ, ήταν "...απάτωρ, αμήτωρ, αγενεαλόγητος, μη έχων μήτε αρχήν ημερών μήτε τέλος ζωής." Δηλαδή δεν είχε πατέρα, δεν είχε μητέρα, δεν είχε αρχή ημερών, μήτε τέλος ζωής. Για συλλογιστείτε πάνω σ' αυτά. Ο Μελχισεδέκ δεν πρέπει να είχε γεννηθεί από μια φυσική γέννηση, γι' αυτό δεν είχε πατέρα, μητέρα και γενεά. Είχε γεννηθεί λοιπόν όχι από γέννηση αλλά από την γένεση. Γι' αυτό κι οι εκδοχές πάνω στην προσωπικότητα του Μελχισεδέκ είναι οι εξής: Ο Μελχισεδέκ, Ιερέας του υψίστου Θεού, ταυτίζεται από πολλούς με τον Σημ, τον γιο του Νώε, άλλοι υποθέτουν

πως είναι Άγγελος, άλλοι ότι είναι ενσάρκωση του ίδιου του Θεού, κι άλλοι ότι ήταν ο μεσσίας. ⁴⁸⁰ Άλλοι (Higgins) από το γεγονός ότι ο Μελχισεδέκ προσέφερε θυσία άρτου και οίνου, θεωρούν ότι πιθανόν να ήταν ιερέας του Μίθρα, γιατί μόνον αυτά τα μυστήρια είχαν θυσία άρτου και οίνου, αντί για θυσία ζώων. ⁴⁸¹ Πάντως το βέβαιο είναι ότι ο Μελχισεδέκ, παραμένει μια μυστηριώδης, αινιγματική και μοναχική προσωπικότητα που το χαρακτηριστικό της είναι ότι ανήκει σε πολύ πρώιμη, για την πνευματική εξέλιξη του πλανήτη μας, εποχή.

Έξω από την Τράπεζα της Ιερής Μονής Διονυσίου του Αγίου Όρους, όπου έχει απεικονισθεί η αποκάλυψη του Ιωάννη, έχει ζωγραφισθεί στο τέλος της τοιχογραφίας μία μορφή με την επιγραφή **"Ο Αρχαίος των Ημερών"** που κατά την προσωπική μου γνώμη εικονίζει τον Μελχισεδέκ.

Από το γεγονός άλλωστε ότι ο Απόστολος Παύλος, λέγει για τον Χριστό, *"..συ ιερεύς εις τον αιώνα κατά την τάξιν Μελχισεδέκ.."* ⁴⁸² βγαίνει το συμπέρασμα ότι η ιερωσύνη του Μελχισεδέκ, δεν είναι η λευϊτική ιερωσύνη των εβραίων αλλά είναι η ανώτερη και παλαιότερη πνευματική ιεραρχία.

Όταν η συγγραφή του βιβλίου αυτού είχε προχωρήσει πολύ, ήταν σχεδόν στο τέλος, έπεσε στα χέρια μου ένα πολύ αξιόλογο βιβλίο πάνω στο θέμα Μελχισεδέκ. Είναι η διδακτορική διατριβή του Μίρκο Τομάσοβιτς με τίτλο **Ο ΜΕΛΧΙΣΕΔΕΚ ΚΑΙ ΤΟ ΜΥΣΤΗΡΙΟ ΤΗΣ ΙΕΡΩΣΥΝΗΣ ΤΟΥ ΙΗΣΟΥ ΧΡΙΣΤΟΥ**, το οποίο έχει εκδοθεί από το Κέντρο Μελετών της Ιεράς Μονής Κύκκου Λευκωσία Κύπρου, Αθήνα 1990 και το μετακίνησε από την βιβλιοθήκη του φίλου μου Θανάση Παπαδόπουλου στην Λάρνακα Κύπρου, στη δική μου, η αγάπη του για μένα και το έργο με το οποίο είχα επιφορτιστεί αποφασίζοντας την

⁴⁸⁰ Henry H. Halley Συνοπτική Εγκυκλοπαίδεια της Αγίας Γραφής, Εκδόσεις "Ο ΛΟΓΟΣ" Αθήνα 1963 σελ. 109 και 912.

⁴⁸¹ Ν. Λάσκαρη Τεκτονική Εγκυκλοπαίδεια κάτω από τη λέξη Μελχισεδέκ, όπου και λοιπές πληροφορίες.

⁴⁸² προς Εβραίους κεφ 5 αριθ. 6.

⁴⁷⁷ Στις πλάκες που βρέθηκαν στις ανασκαφές που έγιναν στο *Τελ ελ Αμάρνα* και που χρονολογούνται από το 1400 π.Χ. η Ιερουσαλήμ ονομάζεται Ουρού-Σαλήμ. Οι περισσότεροι λόγιοι του πρώτου αιώνα, μεταξύ των οποίων και ο Εβραίος ιστορικός Ιώσηπος, θεωρούν ότι η Ιερουσαλήμ ονομάζονταν αρχικά Σαλήμ και κατά συνέπεια ο Μελχισεδέκ ήταν βασιλιάς στην ίδια πόλη που σταυρώθηκε ο Χριστός. Αυτό μπορεί να μη είναι αληθινό με απόλυτο τρόπο, μια και ο χρόνος που πρέπει να χωρίζει τον Μελχισεδέκ από την Σαλήμ και τον Χριστό, μπορεί να θεωρηθεί ότι είναι εξαιρετικά μεγάλος. Μπορεί όμως να περιέχει η ιστορία αυτή ένα συμβολισμό ταύτισης του Χριστού προς τον Μελχισεδέκ.

⁴⁷⁸ ΓΕΝΕΣΙΣ ιδ' 18.

⁴⁷⁹ ΓΕΝΕΣΙΣ όπου ανωτέρω.

συγγραφή του βιβλίου αυτού.

Το πιο πάνω βιβλίο το συνιστώ ανεπιφύλακτα, σ' όποιον αναγνώστη επιθυμεί μια πιο διεξοδική μελέτη πάνω στο θέμα Μελχισεδέκ και πριν απ' όλα παραπέμπω στην πραγματικά αξιόλογη βιβλιογραφία του.

Τον Γενάρη του έτους 1997 έπεσε στα χέρια μου το βιβλίο του Πάουλο Κοέλο ο Αλχημιστής, στις εκδόσεις Γνώση, Αθήνα 1995, που φαίνεται ότι στη χώρα μας, τον τελευταίο καιρό έχει γίνει πολύ του συρμού. Δεν ξέρω πόσοι μπορούν να καταλάβουν σε βάθος αυτό το θαυμάσιο βιβλίο του Κοέλο, αλλά αυτό δεν έχει καμιά ιδιαίτερη σημασία. Εκείνο όμως που έχει ιδιαίτερη σημασία, είναι ότι ο ήρωας του βιβλίου ξεκινά το οδοιπορικό του μετά από την συνάντησή του με τον Βασιλιά της Σαλήμ, τον Μελχισεδέκ.⁴⁸³

Έτσι, από την πλευρά αυτή, μπορεί να θεωρηθεί η πρώτη φράση αυτού του αποσπάσματος, ότι υπονοεί μια πιο αρχέγονη αντίληψη των προσφορών προς το θείο, χωρίς θυσίες ζώων. Με τον Χριστό, επανέρχεται αυτή η αντίληψη της προσφοράς. Μη ξεχνάτε άλλωστε ότι από τα πρώτα μεταχριστιανικά χρόνια, στην Χριστιανική θρησκεία, την θυσία των ζώων, αντικατέστησε η προσφορά οίνου και άρτου η "λειτουργιά" δηλαδή, γι' αυτό και λέγεται και πρόσφορο.

Αλλά η επικράτηση του οίνου και του άρτου στην Χριστιανική εκκλησία και ιδίως στην ανατολική ορθόδοξη, είναι πιο χαρακτηριστική στην θεία μετάληψη, όπου προσφέρεται στους πιστούς οίνος και άρτος, που συμβολίζει το σώμα και το αίμα του Κυρίου. Έτσι λοιπόν *"..συ ιερεύς εις τον αιώνα κατά την τάξιν Μελχισεδέκ."*

Σε συνάφεια και νοηματική συγγένεια προς το απόσπασμα αυτό, βρίσκονται και δυο άλλα, που όμως δεν θεωρούνται γνήσια, αλλά νόθα. Είναι τα αποσπάσματα 127 και 128. Δεν ξέρω και δεν είμαι σε θέση να ελέγξω με ποια κριτήρια οι φιλόλογοι και ιδίως οι Diels-Kranz, έκριναν την γνησιότητα ή όχι των αποσπασμάτων. Τα δυο αυτά αποσπάσματα, τα έχει διασώσει ο Αριστόκριτος, ο οποίος έχει διασώσει και το απόσπασμα το οποίο εξετάσαμε, δη-

λαδή το απ. 5.

Απ. 127 ..ο αυτός προς Αιγυπτίους έφη. ει θεοί εισίν ίνα τι θρηνείτε αυτούς; ει δε θρηνείτε αυτούς, μηκέτι τούτους ηγείσθε θεούς.

Ο ίδιος (ο Ηράκλειτος) είπε προς τους Αιγυπτίους "αν είναι θεοί, γιατί τους θρηνείτε; αν όμως τους θρηνείτε, μην τους θεωρείτε πια θεούς.

Το γεγονός ότι στο απόσπασμα αυτό αναφέρεται ότι αυτά τα είπε ο Ηράκλειτος στους Αιγυπτίους, προκαλεί οπωσδήποτε μια επιφύλαξη για την εγκυρότητα του αποσπάσματος, μια και όπως είδαμε πιο πάνω, από κανένα στοιχείο δεν προκύπτει ότι ο Ηράκλειτος ταξίδεψε στην Αίγυπτο, ούτε πουθενά αλλού.

Πάντως το απ. 127 αλλά και το απ. 128, το οποίο θα εξετάσουμε στην συνέχεια, είναι εντεταγμένα στην ίδια νοηματική περιοχή.

Τι μας λέγει εδώ ο Ηράκλειτος; Μας λέγει με λίγα λόγια ότι το θείον δεν έχει ανάγκη την τυφλή λατρεία των ανθρώπων, ούτε τον θρήνο τους, για τα παθήματα των θεών, των κάθε θεών και καταλήγει ότι εάν είναι θεοί δεν πρέπει να τους θρηνείτε, γιατί είναι πολύ πιο ψηλά από την ανάγκη του ανθρώπινου θρήνου, αλλά αν εξακουληθήσετε να τους θρηνείτε, πάψετε να τους θεωρείτε θεούς.

Απ. 128. ότι ο Ηράκλειτος ορών τους Έλληνας γέρα τοις δαίμοσιν απονέμοντας είπεν. δαιμόνων αγάλμασιν εύχονται ουκ ακούουσιν, ώσπερ ακουοιεν, ουκ αποδιδούσιν, ώσπερ ουκ απαιτοίεν.

ο Ηράκλειτος βλέποντας τους Έλληνες να δίνουν προσφορές στους θεούς είπε: Στων θεών τα αγάλματα εύχονται σαν αυτά να ακούν, αλλά αυτά δεν ακούν, ούτε ανταποδίδουν ότι ακριβώς απαιτούν οι ευχόμενοι.

Αυτό μοιάζει πιο Ηρακλειτικό και ταιριάζει πιο πολύ στο απ. 5. Πάλι την εικονολατρεία στιγματίζει εδώ ο Ηράκλειτος. Μας λέγει λοιπόν κι εδώ ότι πολλοί κάνουν τις προσευχές τους στα αγάλματα, τα οποία όμως δεν ακούν τις προσευχές και μ' αυτό τον τρόπο ματαιοπονούν γιατί οι θεοί που αναπαραστώνουν τα αγάλματα δεν αποδίδουν τα αιτούμενα από τους προσευχομένους.

Απ. 14. Το απόσπασμα αυτό το διέσωσε ο Κλήμης της Αλεξανδρείας.

τίσι δή μαντεύεται Ηράκλειτος ο Εφέσιος; νυκτιπόλοις, μάγοις, βάκχαις, λήναις, μύσταις τούτοις απειλεί τα μετά θάνατον, τούτοις μαντεύεται το πύρ. τα γαρ νομιζόμενα κατ' ανθρώπους μυστήρια ανιερωστί μευνταί.

για ποιους προφητεύει Ηράκλειτος ο Εφέσιος; Για τους περιπλανώμε-

⁴⁸³ Βλέπε σελίδα 26 της πιο πάνω έκδοσης.

νους την νύχτα, τους μάγους, τους βάκχους, αυτούς που μετέχουν στα Λήνια, τους μύστες, γι' αυτούς προφητεύει και απειλεί για μετά τον θάνατον τη φωτιά, γιατί μισούνται σ' αυτά που οι άνθρωποι νομίζουν σαν μυστήρια με τρόπο ανίερο.

Αυτό το απόσπασμα έχει προκαλέσει, όπως και όλα άλλωστε, πολλές απορίες. Σε τι ακριβώς αναφέρεται εδώ ο Ηράκλειτος. Σε ποιους αναφέρεται, τι να στηλιτεύει άραγε εδώ;

Έχουν διατυπωθεί πολλές απόψεις που πολλές φορές βρίσκονται σε διαμετρική αντίθεση μεταξύ τους. Κατ' αρχήν υπάρχει διαφορά απόψεων πάνω στο γεγονός εάν το απόσπασμα αυτό είναι ενιαίο (ένα) ή είναι συγκόλληση δυο αποσπασμάτων από τον Κλήμη. Η διχογνωμία αυτή προέρχεται από το γεγονός ότι στο απόσπασμα, στο πρώτο μέρος ο Ηράκλειτος αναφέρεται σε κάποιες ιδιόμορφες κατηγορίες ατόμων (νυκτιπόλοις, μάγοις, βάκχοις, λήναις), ενώ στη συνέχεια αναφέρεται στους μύστες.

Το μύστης, αναφέρεται στα γνωστά αρχαία Ελληνικά μυστήρια, τα οποία τύχαιναν της καθολικής αποδοχής του αρχαίου Ελληνικού χώρου. Έτσι δημιουργείται μια αμφιβολία αν ο Ηράκλειτος ο οποίος, για τους περισσότερους μελετητές του, ήταν μνημένος στα ελευσίνια μυστήρια και η οικογένειά του προήδρευε σ' αυτά στην Έφεσο, όπως είδαμε πιο πάνω, στρέφεται εναντίον και αυτών των μυστηρίων ή αναφέρεται σε άλλου είδους καταστάσεις της εποχής εκείνης, αλλά και της σημερινής. Θα δούμε.

Μερικοί ερμηνευτές αποδίδουν στον Ηράκλειτο την πρόθεση να καταδικάσει τα μυστήρια γενικώς κι έτσι ξεμπερδεύουν με οποιοδήποτε ερμηνευτικό πρόβλημα με το απόσπασμα αυτό.

"Εδώ έχουμε την αρχαιότερη μαρτυρία για τα μυστήρια στην Ελλάδα. Υποθέτουμε ότι ο Ηράκλειτος εννοεί τα μυστήρια της Δήμητρας, με τα οποία συνδέεται και ο ίδιος, αφού η γενιά του, που ήταν η γενιά των οικιστών της εφέσου, είχε φέρει τη λατρεία της Ελευσίνιας Δήμητρας από την Αθήνα στην Έφεσο".

Αυτά μας λέγει ο Ευάγγελος Ρούσσος στο βιβλίο του "ΗΡΑΚΛΕΙΤΟΣ (ΠΕΡΙ ΦΥΣΕΩΣ).⁴⁸⁴

⁴⁸⁴ Ευάγγελος Ρούσσος "ΗΡΑΚΛΕΙΤΟΣ (ΠΕΡΙ ΦΥΣΕΩΣ), εκδό-

Ο Αθ. Κυριαζόπουλος, ο οποίος σχολιάζει το βιβλίο ΗΡΑΚΛΕΙΤΟΣ των εκδόσεων Κάκτος, δείχνει να προβληματίζεται πάνω στην ερμηνεία αυτού του αποσπάσματος και κάνει σαφή διάκριση μεταξύ "αποκλινουσών λατρειών" (νυκτιπόλοις, μάγοις, βάκχοις, λήναις) και των μυστηρίων και ειδικότερα των Ελευσινίων μυστηρίων. Αλλά τελικά, με κάποια περίεργη συλλογιστική, καταλήγει στο αποτέλεσμα ότι ο Ηράκλειτος εδώ αναφέρεται και στα γνωστά αρχαία μυστήρια. Λέγω δε περίεργη συλλογιστική, αναφερόμενος στον ισχυρισμό:

"Αυτή ακριβώς η στάση οδηγεί, κατά τον Ηράκλειτο, σε μια τραγική λογική αντίφαση: Ενώ οι μύστες θεωρούν την συμμετοχή τους στα μυστήρια ως κάτι το κατεξοχήν ιερό μια και τους φέρνει -υποτίθεται- πιο κοντά στο θεό, στην ουσία είναι κάτι το ανίερο, μια και αντιστρατεύεται στο θείο νόμο που θέλει ανθρώπους και θεούς χωρισμένους. μ' άλλα λόγια, η ανατροπή της φυσικής "συμπαντικής" τάξης που επιδιώκουν οι μυούμενοι προσβάλλοντας την "ιερότητα" του θείου νόμου που κυβερνά τον κόσμο τον οποίο μόνον ο φιλοσοφικός νους μπορεί να συλλάβει και να εκφράσει μέσω του ορθού λόγου".

Απ' ότι αντιλαμβάνεσθε, οι σκέψεις αυτές, βρίσκονται σε δραματική αντίθεση προς την Ηρακλειτική σκέψη, όπως αυτή ξεδιπλώνεται απ' όλα τα σωζόμενα αποσπάσματα. Ο θεϊός νόμος "που θέλει ανθρώπους και θεούς χωρισμένους"! Από ποιο Ηρακλειτικό απόσπασμα προκύπτει κάτι τέτοιο; Το αντίθετο όμως, προκύπτει από όλα τα αποσπάσματα, δηλαδή ότι διαχωριστικά όρια μεταξύ θεού και ανθρώπων δεν υπάρχουν ειμή μόνο στην περιορισμένη αντίληψη των ανθρώπων. "Εκ πάντων εν και εξ ενός πάντα" μας λέγει στο απ. 10 ο Ηράκλειτος. Που χωράει αυτή η διαχωριστική γραμμή μεταξύ ανθρώπων και θεών, μέσα σ' αυτή την συμπαντική ενότητα των πάντων; "ήθος ανθρώπων δαίμων." Το ήθος είναι για τον άνθρωπο ο Θεός του, μας λέγει ο Ηράκλειτος στο απ. 119. Ο δαίμων λοιπόν, δηλαδή ο θεός του ανθρώπου, είναι το κομμάτι του θείου που κατοικεί μέσα στον άνθρωπο και καθορίζει τον τρόπο του,

σεις ΔΗΜ. Ν. ΠΑΠΑΔΗΜΑ, Αθήνα 1987, σελίδα 139.

την συμπεριφορά του. Ο Ηράκλειτος εδώ χρησιμοποιώντας την λέξη ήθος, μας σπρώχνει από μόνος του στην ερμηνεία αυτή, αφού πρωταρχική έννοια της λέξης, είναι συνήθης τόπος διαμονής, ενδιαίτημα.⁴⁸⁵ Αλλά και πάνω στο θέμα της ψυχής, ο Ηράκλειτος, έχει αρκετά αποσπάσματα στα οποία συνδέει την ψυχή με τον Λόγο, δηλαδή τον συμπαντικό νόμο που ρυθμίζει τα πάντα, από το πιο ασήμαντο, μέχρι το πιο μεγάλο. Για να μη τα επαναλαμβάνω θα αναφέρω μόνο τους αριθμούς. Μπορεί να δει κανείς τα απ. 45 και 114.

“Ανθρώποισι πάσι μέτεστι γινώσκειν αυτούς και σωφρονείν” (απ. 116)

Σε όλους τους ανθρώπους έχει δοθεί η δυνατότητα να γνωρίσουν τους εαυτούς των και (σαν συνέπεια) να ελθεί η φρόνησις.

Το απόσπασμα αυτό του Ηράκλειτου είναι περισσότερο από αποκαλυπτικό. Αφού λοιπόν μας είπε ότι η ανθρώπινη ψυχή συνδέεται άρρηκτα με τον Λόγο κι έχει βαθύ Λόγο, στη συνέχεια μας λέγει ότι σε όλους τους ανθρώπους, έχει δοθεί η δυνατότητα να γνωρίσουν τους εαυτούς τους, να έρθουν δηλαδή σ' επαφή με την ψυχή τους, αυτής με τον βαθύ κι αυξάνοντα Λόγον και να σωφρονιστούν, δηλαδή να επέλθει η γνώση. Μετά από όλα αυτά, είναι να απορεί κανείς, γιατί η προσπάθεια για αυτογνωσία να είναι ανίερος πράξη.

Ο Κώστας Αξελός, πάνω στο απόσπασμα αυτό, σε συνδυασμό και με τα υπόλοιπα που αναφέρονται σ' αυτό το κεφάλαιο, μας λέγει πράγματα τα οποία είναι ασαφή και εν μέρει αντιφατικά. Ας δούμε:

*“Από τα λίγα αποσπάσματα που παραθέσαμε γίνεται φανερό ότι καταδικάζονται όλες οι ποικιλίες μυστηρίων, μαγείας και αποκρυφισμού.”*⁴⁸⁶

Λέγει όμως αμέσως πιο κάτω: *“Όλη αυτή η κριτική*

⁴⁸⁵ Βλ. Ι. ΣΤΑΜΑΤΑΚΟΥ ΛΕΞΙΚΟ ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΑΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΓΛΩΣΣΗΣ και Liddell-Scott, Μεγάλο Λεξικό της Ελληνικής Γλώσσας, κάτω από τη λέξη.

⁴⁸⁶ Βλ. Κώστα Αξελού, Ο ΗΡΑΚΛΕΙΤΟΣ ΚΑΙ Η ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ, εκδόσεις ΕΞΑΝΤΑΣ, σελ. 155

έχει στόχο της ιδιαίτερα τη λατρεία του Διόνυσου τους ιερείς και τις ιέρειες του Βάκχου, με τους οποίους βάζει να συμπορεύονται και οι μάγοι.”

Και πιο κάτω, στην ίδια σελίδα, παραθέτει και επικαλείται το απ. 15 το οποίο έχει έτσι: *ει μη γαρ Διονύσω πομπήν εποιούντο και ύμνεον άσμα αιδόιοισιν, αναιδέστατα είργαστ' αν, ωτός δε Αίδης και Διόνυσος, ότεω μαίνονται και ληναίζουσιν.*

γιατί αν τα φαλλικά άσματα δεν τα έκαναν στην πομπή που υμνού τον Διόνυσο, τα έργα τους θα ήσαν ξεαδιάντροπα. όμως 'Αδης και Διόνυσος, προς τιμήν του οποίου μαίνονται και μετέχουν στα λήναια., είναι το ίδιο.

Το απ. 15 αποτελεί μια φαινομενική αναίρεση, κατά κάποιο τρόπο των κατηγοριών που απευθύνει ο Ηράκλειτος κατά των μυστηρίων των αφιερωμένων στον Διόνυσο. Εγώ προσωπικά νομίζω ότι είναι ένας ειδικότερος προσδιορισμός του Ηράκλειτου. Μάλιστα ο Αξελός παραθέτει και κάποιο απόσπασμα από το έργο του νεοπλατωνικού Ιάμβλιχου “Περί μυστηρίων” και την σκέψη του την αποδέχεται εν μέρει.⁴⁸⁷

Παρακάτω όμως βλέπουμε ξαφνικά τα ακόλουθα:

*“Ο Ηράκλειτος αναφέρεται και στα μυστήρια της ελευσίνειας Δήμητρας. Οι τελετουργίες που γίνονταν στην Ελευσίνα ή όσες έμοιαζαν μ' αυτές, είναι στην κυριολεξία μυστήρια, δηλαδή λατρευτικές τελετές, όπου διοχετεύονται μυστικά στους μυημένους. Είναι γνωστό, νομίζουμε, πως ο Ηράκλειτος ήταν μυημένος στα μυστήρια και στη λατρεία της Ελευσίνειας Δήμητρας γιατί στην Έφεσο τελούσαν αυτά τα μυστήρια.”*⁴⁸⁸

Δεν ξέρω που στηρίζει την πιο πάνω άποψη ο Αξελός, δηλαδή ότι ο Ηράκλειτος αναφέρεται και στα Ελευσίνια μυστήρια, γιατί στο βιβλίο, στο οποίο αναφέρομαι δεν μας λέγει τίποτε σχετικό, εκτός εάν θεωρήσουμε, ότι η άποψη αυτή τεκμηριώνεται στο γεγονός ότι ο Ηράκλειτος ήταν μυημένος στα μυστήρια αυτά. Δεν νομίζω όμως ότι αυτό είναι ικανοποιητική τεκμηρίωση. Ίσα-ίσα πιστεύω ότι αυτό είναι τεκμηρίωση περί του αντιθέτου, όπως θα δούμε πιο κάτω.

⁴⁸⁷ Βλ. στο πιο πάνω βιβλίο σελίδα 156.

⁴⁸⁸ Βλ. σελίδα 157.

Πιο κάτω όμως ο Αξελός μας λέγει πολύ ωραία πράγματα τα οποία τα παραθέτω και εκ των προτέρων σας λέω πως τα αποδέχομαι.

"Ο στοχασμός του Ηράκλειτου πάνω στις συγκεκριμένες εκδηλώσεις της θρησκείας δεν επιτρέπει την αποσύνδεσή του από την "θεολογία" του, όπως κι αυτή συνδέεται με την άποψη που είχε για τον λόγο και τον κόσμο. Ο λόγος, ο κόσμος, η φωτιά και η θεότητα συναρμολογούνται σ' ένα αδιάρρηκτο σύνολο κι είναι βαθιά ενωμένα χωρίς καθόλου η ενοποίησή τους να τα οδηγεί σε ταύτιση. Ο καθένας απ' αυτούς τους "χώρους" της ολότητας φωτίζει όλους τους υπόλοιπους, μα ο καθένας διατηρεί και την ιδιαιτερότητά του. Λόγου χάρη, η κοσμολογική σφαίρα διαπερνά τη θεολογική χωρίς να μπορούμε να υποτάξουμε την δεύτερη στην πρώτη. Ο πόλεμος, ο χρόνος, ο κεραυνός, η κρυφή αρμονία και η ειμαρμένη σχετίζονται μεταξύ τους και με τη θεότητα. Η θεότητα μάλιστα μπορεί να μας παρουσιαστεί σαν μια συνολική έκφραση όλων των εκδηλώσεων. Η ανθρώπινη ζωή, με την ένταξή της στη ζωή του σύμπαντος, επικοινωνεί με το θείο. Δεν υπάρχουν δύο κόσμοι. Δεν χωρίζει χάσμα την επίγεια ζωή από το υπερπέραν. Ωστόσο το νόημα του γίνεσθαι δεν εξαντλείται στην επίγεια ζωή. Ο ίδιος ο Ηράκλειτος δεν προσφέρει βαρυσήμαντες απειλές προς εκείνους που προδίνουν το αληθινό ιερό;

Ο Ηράκλειτος προειδοποιεί: Προειδοποιεί πως δεν μπορούμε να κρυφτούμε απ' αυτό που δεν εξαφανίζεται ποτέ, πως απίστευτα κι ανέλπιστα πράγματα μας περιμένουν μετά το θάνατό μας και πως τα θεία νοήματα ξεφεύγουν απ' τη γνώση μας εξ αιτίας της απιστίας μας. Πρέπει ωστόσο να ελπίζουμε: γιατί εκείνος που δεν ελπίζει δεν θα συναντήσει ποτέ το ανέλπιστο, που είναι ανεξερευνήτο κι αδιάβατο. Δείχνει το δρόμο, δεν προσφέρει μια ετοιμοπαράδοτη λύση, δεν προτείνει ένα νέο σύνολο από πιστεύω, ούτε καν το δρόμο χαράζει, αλλά τον φωτίζει."

Αντίθετα ο Χ. Α. Λαμπρίδης, πάνω στο απόσπασμα αυτό, δείχνει να μη αντιμετωπίζει καθόλου τα αναφερόμενα σ' αυτό, με τον τρόπο που τα αντιμετωπίζουν άλλοι ερμηνευτές.

Κάνει μάλιστα μια σημαντική δήλωση: "Εις την πε-

ρίπτωσιν, όμως, του αποσπάσματος, ο Κλήμης λέγει ότι εναντίον τους βάλλει ο Ηράκλειτος. Ο Κλήμης όμως, ως χριστιανός, διαστρέφει πολλές ρήσεις των αρχαίων κατά το δοκούν, θεωρών π.χ. το πυρ ως κακόν." Δεν θα διαφωνήσω βέβαια πάνω σ' αυτή την επιφύλαξη του Λαμπρίδη για τον Κλήμεντα, όπως και για άλλους χριστιανούς συγγραφείς που διέσωσαν αποσπάσματα του Ηράκλειτου, γιατί αν προσέξει κανείς τα κείμενά τους στα οποία αναφέρονται τα σχετικά αποσπάσματα, θα δει ότι αυτά συνήθως χρησιμοποιούνται, για την αντιμετώπιση κάποιων αντιθέτων θεολογικών ρευμάτων της εποχής του κάθε συγγραφέα. Εδώ όμως θέλω να δηλώσω, ότι τη μικρότερη επιφύλαξη διατηρώ, πάνω στο θέμα αυτό, για τον Κλήμεντα.

Πιο κάτω όμως δεν θα συμφωνήσω, με τον Λαμπρίδη, στην ενιαία αντιμετώπιση, και την δικαίωση τελικά, όλων των κατηγοριών φαινομένων στις οποίες αναφέρεται εδώ ο Ηράκλειτος.

Έτσι νομίζω ότι ήρθε η ώρα να καταθέσω την προσωπική μου άποψη, πάνω σ' αυτό το Ηρακλειτικό απόσπασμα.

Νομίζω ότι για την ερμηνεία αυτού του αποσπάσματος, πρέπει να συνδεθούμε και πάλι με το απ. 93 το οποίο μας λέγει: ο άναξ ου τό μαντεῖον ἐστι τό ἐν Δελφοῖς, οὔτε λέγει οὔτε κρύπτει ἀλλὰ σημαίνει.

Όπως είδαμε στην παρ. Ι του κεφαλαίου αυτού, όπου αναλύσαμε το απ. 93, από τα πρώτα χρόνια, δημιουργήθηκαν δυο μεγάλες τάσεις στην αναζήτηση της γνώσης. Κύρια διαφορά της ήταν η πρόθεση. Ένα μέρος αυτών των αναζητητών ξεκινά από την αγνή πρόθεση της γνώσης των θείων πραγμάτων και κυριαρχείται από το θείο έρωτα με σκοπό την ψυχική καλλιέργεια, την ουσιαστικά ηθική άνοδο και την απόκτηση ικανοτήτων που σε τελική φάση προσφέρονται οικειοθελώς και αφιλοκερδώς υπέρ των λοιπών συνανθρώπων.

Αντίθετα, υπήρξαν άτομα ή όμιλοι ατόμων, που θέλησαν τη διαδικασία αυτή να την οικειοποιηθούν για σκοπούς ιδιοτέλειας και προσωπικής επιβολής..

Έτσι δημιουργήθηκαν οι δυο μεγάλες κατευθύνσεις που πορεύτηκαν και πορεύονται, δρόμο από διάμετρο δια-

Βέβαια από κανένα στοιχείο δεν προκύπτει ότι ο Ηράκλειτος, στο απόσπασμα αυτό, αναφέρεται συλλήβδην σε όλα τα μυστήρια της αρχαίας Ελλάδας.

Από το γεγονός ότι ο *Ηράκλειτος ήταν μυημένος στα μυστήρια και στη λατρεία της Ελευσίνειας Δήμητρας γιατί στην Έφεσο τελούσαν αυτά τα μυστήρια*, δεν συνηγορεί καθόλου υπέρ αυτής της άποψης που διατυπώνει ο Αξελός, γιατί αν ο Ηράκλειτος, ο αμείλικτος εραστής της ειλικρίνειας, αντί οποιουδήποτε κόστους, εννοούσε κι αυτά, των οποίων ήταν γνώστης, θα ανεφέρονταν ευθέως στα Ελευσίνια. Τι είχε άραγε να φοβηθεί αυτός ο Μεγάλος, που είπε τόσα ενάντια στους συμπολίτες του, στην πολιτική ηγεσία και στην οικονομική ολιγαρχία της Εφέσου, ⁴⁹¹ να τα ψάλλει και στα Ελευσίνια: Αλλά μη ξεχνάτε ότι όπως είπαμε πιο πάνω, ο Ηράκλειτος δεν στρέφεται και κατά των Ορφικών, αντιθέτως μάλιστα χρησιμοποιεί αποσπάσματά τους, όπως προκύπτει, ειδικά από το απόσπασμα αυτό. Αλήθεια πιο πάνω είδαμε ένα ορφικό κομμάτι που έχει έτσι:

"Ἥλιος, ὃν Διόνυσον ἐπὶ κλησιν καλέουσιν... (Ἥλιος, τὸν ὁποῖον ἐπονομάζουν Διόνυσον.) ..εἰς Ζεὺς, εἰς Αἰδης, εἰς Ἥλιος, εἰς Διόνυσος.⁴⁹²... (.....ένας εἶναι ὁ Δίας, ένας εἶναι ὁ Ἄδης, ένας ὁ Ἥλιος, ένας ὁ Διόνυσος)

Αλλά ο Ηράκλειτος, ούτε και κατά των Καβειρίων μυστηρίων, που ήταν τα αρχαιότερα στην αρχαία Ελλάδα, στρέφεται. Έτσι λοιπόν βλέπουμε πως ο Ηράκλειτος, ούτε

γαίνω με το μέρος των Αθηναίων, δηλαδή χωρίς να είμαι Αθηναίος συμπεριφέρομαι σαν τέτοιος) μηδίζω (συμπεριφέρομαι σαν Μήδος, μιμούμαι τους Μήδους, πηγαίνω με το μέρος τους) και πολλά άλλα.

⁴⁹¹ Πάνω στα θέματα αυτά δέστε τα αποσπάσματα 125α και 121 αλλά και τα δοξογραφικά στοιχεία, όπου θα δείτε για το κριθάλευρο και για την απροθυμία του Ηράκλειτου, που παίζοντας με τα παιδιά απάντησε στους Εφέσιους που πήγαν να του ζητήσουν να νομοθετήσει: *"Τι απορείτε κάκιστοι; λέτε πως δεν είναι προτιμώτερο αυτό από το ν' ασχολούμαι μαζί σας με την πολιτική."*

⁴⁹² *Macrobius Satur 1, 18 Κ.ΧΑΣΑΠΗ ΤΑ ΟΡΦΙΚΑ, σελ. 320 και 321*

κατά των Καβειρίων, ούτε κατά των Ορφικών, ούτε κατά των Ελευσινίων μυστηρίων, αλλ' ούτε ευθέως και κατά των Διονυσιακών στρέφεται.

Μετά από όλα αυτά, μένει καμμιά αμφιβολία σε κανένα, σε ποιους απευθύνεται ο Ηράκλειτος στο απόσπασμα αυτό; Σ' όποιον μένει, τέτοια αμφιβολία, του φορτώνω το πρόβλημα! εγώ ότι είχα να πω το είπα.

Απ. 92. Σίβυλλα δέ μαινομένω στόματι καθ' Ηράκλειτον αγέλαστα καὶ ακαλλώπιστα καὶ αμύριστα φθεγγομένη χιλίων ετών εξικνείται τη φωνή διὰ τὸν θεόν.

η Σίβυλλα με μαινόμενο στόμα, σύμφωνα με τον Ηράκλειτο, όχι φκισιδωμένα και με αρώματα, διατυπώνει φθόγγους (λέγει κουβέντες) για πράγματα που δεν σηκώνουν γέλια, και η φωνή της, φτάνει χίλια χρόνια ένεκα του θεού.

Αυτό είναι ένα ακόμη περίεργο Ηρακλειτικό απόσπασμα, που προκαλεί πολλές απορίες στους ερμηνευτές του.

Το Σίβυλλα, στην Ελληνική αρχαιότητα, ήταν κοινή ονομασία γυναικών οι οποίες βρίσκονταν σε διάφορα ιερά αλλά κυρίως οι αρχαίοι Έλληνες την συνέδεαν με τα μαντεία του θεού Απόλλωνα. Ήσαν κάτι σα μάντιες, προφήτες, χρησμοδότες, κάτι ανάλογο της Πυθίας. Πολλές συγκεκριμένες Σίβυλλες ήσαν γνωστές στον αρχαίο κόσμο. Μερικοί ισχυρίζονται ότι η διαφορά μεταξύ της Σίβυλλας και της Πυθίας, είναι ότι η πρώτη προέλεγε χωρίς να ερωτηθεί, ενώ η Πυθία απαντούσε σε συγκεκριμένα ερωτήματα. ⁴⁹³ Ακόμη διατυπώνεται η άποψη ότι υπάρχει διάσταση μεταξύ της ένθεης μαντικής και μαντικής διάσημων, όπου η πρώτη γίνεται άμεση εκδήλωση της θεότητας με την κατάληψη ενός ανθρώπινου σώματος (Σίβυλλα) και στην δεύτερη γίνεται ερμηνεία μέσω σημείων (Πυθία). ⁴⁹⁴

Ο Πλάτωνας στον Φαίδρο κάνει κι αυτός αναφορά

⁴⁹³ Ε. Ρούσσου, Ο ΗΡΑΚΛΕΙΤΟΣ, εκδόσεις Δ.Ν.Παπαδήμα, σελ. 179, όπου οι Σίβυλλες παραλληλίζονται με τους προφήτες του Ισραήλ.

⁴⁹⁴ βλ. ΗΡΑΚΛΕΙΤΟΣ, εκδόσεις ΚΑΚΤΟΣ, Αθήνα 1995, σελ. 202.

στην Σίβυλλα, μάλλον με την πρώτη έννοια και μας λέγει: "...και εάν δη λέγωμεν Σίβυλλάν τε και άλλους, όσοι μαντική χρώμενοι ενθέω..." ⁴⁹⁵ δηλαδή κι αν μάλιστα μιλούσαμε για την Σίβυλλα ακόμη και για τους άλλους, όσους κάνουν χρήση της μαντικής που προέρχεται από το θείο. Δεν θα αποδεχθώ αυτή την διάκριση, με βάση το απ. 93, στο οποίο ο Ηράκλειτος μας λέγει ότι ο Απόλλωνας γενικά μιλάει με σημεία, είτε μιλάει με το στόμα της Πυθίας, είτε μιλάει με το στόμα της Σίβυλλας, για τους λόγους που έχω αναπτύξει πάνω στο απ. 93 πιο πάνω και που αναπτύσσω πιο κάτω. Αναφορικά με το απόσπασμα αυτό του Πλάτωνα, φρονώ ότι εκεί επιχειρείται μια διάκριση της αληθινής μαντικής (ένθεης), με ό,τι αυτή προσφέρει και του τσαρλατανισμού, που κυκλοφορεί αδέσποτος ανά τους αιώνες πάνω στα θέματα αυτά. Για περισσότερες λεπτομέρειες πάνω σ' αυτό, παραπέμπω σ' ότι είπα πιο πάνω κάτω από το απ. 93 στο κεφάλαιο αυτό.

Ο Ηράκλειτος εδώ, καίτοι το απόσπασμα προφανώς συνδέεται με τον Απόλλωνα, δεν αναφέρει Πυθία αλλά Σίβυλλα.

Δεν ξέρω ακριβώς γιατί ο Ηράκλειτος προτίμησε το όνομα της Σίβυλλας αντί της Πυθίας, αλλά φρονώ ότι κάποιο λόγο θάχε γι' αυτό το θέμα, το ζαβολιάρικο παιδί της Εφέσου.

Ας προσπαθήσουμε όμως να δούμε τι μας λέγει εδώ.

Μας λέγει λοιπόν ότι η Σίβυλλα, με στόμα γεμάτο ιερή έκσταση, φθέγγεται, που στην κυριολεξία σημαίνει αρθρώνω φθόγγους. και κατ' επέκταση, μιλώ. Έτσι λοιπόν η Σίβυλλα, κάτω από τις οδηγίες του Φοίβου (Απόλλωνα) μιλάει και λέγει πράγματα που δεν είναι για γέλια, δηλαδή λέγει πράγματα σοβαρά, και η φωνή της διατρέχει τους αιώνες, με την έγκριση και την άδεια του θείου.

Αυτό το απόσπασμα συνδέεται άμεσα με το απόσπασμα 93, αφού ο Απόλλωνας "σημαίνει" διά στόματος της Σίβυλλας. Νομίζω ότι αποτελεί μια επεξήγηση του τρόπου με τον οποίο ο Άναξ σημαίνει. Και στο απόσπασμα

⁴⁹⁵ βλ. ΠΛΑΤΩΝ ΦΑΙΔΡΟΣ, εκδόσεις ΚΑΚΤΟΣ, Αθήνα 1993 σελ. 84.

αυτό μας επισημαίνεται η δυσχέρεια κατανόησης των σημαινόμενων. Η δυσχέρεια αυτή προκύπτει από τους προσδιορισμούς, που βάζει ο Ηράκλειτος εδώ, για τον τρόπο με τον οποίο φθέγγεται η Σίβυλλα Έτσι λοιπόν, πρέπει να διερευνήσουμε αυτούς τους προσδιορισμούς.

Η Σίβυλλα φθέγγεται γεμάτη ιερή έκσταση, που έχει την έννοια ότι η γνώση της πάνω στα σημαινόμενα έχει τις ρίζες της στο θείο και όχι στην κοινή ανθρώπινη αντίληψη και κατά συνέπεια τα σημαινόμενα, λόγω της απόστασης μεταξύ του ανθρώπου και του θείου, που διατυπώνεται σε πολλά άλλα Ηρακλειτικά αποσπάσματα, είναι δυσνόητα για την κοινή ανθρώπινη αντίληψη, αλλά είναι οπωσδήποτε σημάδια για την υπόδειξη του δρόμου.

Πιο κάτω μας λέγει ότι φθέγγεται αγέλαστα καί ακαλλώπιστα καί αμύριστα. Το αγέλαστα έχει την έννοια της σοβαρότητας, δηλαδή του ουσιαστικού λόγου, του θείου λόγου. Τα ακαλλώπιστα και αμύριστα έχει την έννοια ότι τα φθεγγόμενα από την Σίβυλλα, είναι έννοιες που ξεφεύγουν από την ανθρώπινη αντίληψη, που παράγεται από την προαιώνια αρχή της χωριστικότητας, όπως αυτή την αντιμετωπίσαμε πιο πάνω στο κεφάλαιο Κλειδιά.

Ναι, ο καλλωπισμός και τα αρώματα. είναι συνέπεια αυτής της αρχής, γιατί μετά την εκδήλωση, τα πράγματα καλλωπίστηκαν και πήραν το δικό τους άρωμα. Μήπως ο Ηράκλειτος δεν μας είπε σε πολλά αποσπάσματά του, ανάλογα πράγματα; Δεν μας είπε στο απ. 2 ότι οι περισσότεροι ζουν σαν να έχουν μια δική τους φρόνηση; ή δεν μας είπε στο απ. 67.

ο θεός ημέρη ευφρόνη, χειμών θέρος, πόλεμος ειρήνη, κόρος λιμός, αλλοιούται δέ όκωσπερ (πυρ), όπόταν συμμιγή θυώμασιν, ονομάζεται καθ' ηδονήν εκάστου.

ο θεός είναι η μέρα και η νύχτα, χειμώνας καλοκαίρι, πόλεμος και ειρήνη, χορτασμός και πείνα και αλλοιώνεται, όπως ακριβώς το πυρ, το οποίον, όταν αναμιχθεί με αρωματικές ουσίες, παίρνει το όνομα κατά το κέφι του καθενός. Αυτές οι διακρίσεις ανήκουν στο χώρο της απτής ύλης και ο Ηράκλειτος καταλήγει: ό,τι άρωμα θα ρίξεις στη φωτιά, παίρνεις τον θεό με τρόπο που σ' ευχαριστεί εσένα.

Η Σίβυλλα όμως δεν μιλάει μέσα από την διάθλαση του θείου στην ύλη, όπως αυτή προσδιορίζεται στα πιο πά-

νώ αποσπάσματα του Ηράκλειτου, αλλά μιλάει πάνω απ' αυτά τα φαινόμενα της χωριστικότητας, πάνω απ' τα καλλωπίσματα και τα αρώματα της υλικής ζωής. Μιλάει σε μια άλλη διάσταση πραγματικότητας, και προλέγει, αλλά τι προλέγει; σημάδια ή όπως θάλεγαν στην ύστερη του Ηράκλειτου αρχαιοελληνική εποχή, αιώνους. Εδώ όμως βλέπουμε πως η Αιολική διάλεκτος που χρησιμοποιεί ο Ηράκλειτος, στο σημείο αυτό, είναι πιο κοντά στο σημερινό ομιλούμενο νεοελληνικό ιδίωμα. Πράγματι οι λέξεις σημάδια ή σημεία, είναι πιο κατανοητές σήμερα από τους αιώνους. Έτσι είναι πολύ δύσκολο να πει κανείς ότι η Σίβυλλα εντάσσεται στην τάξη των προφητών, με την έννοια που αυτή η λέξη καθιερώθηκε στους κατοπινούς του Ηράκλειτου αιώνες και κύρια με την έννοια των προφητών του Ισραήλ, που από την παλαιά Διαθήκη, μπήκε στη Δυτική σκέψη, μαζί με την Καινή Διαθήκη. Η απάντηση πάνω στο ερώτημα αυτό, βρίσκεται στον προσδιορισμό της έννοιας του προφήτη που κάνει ο καθένας. Εάν θεωρήσουμε ότι η προφητεία συνίσταται στην περιγραφή συγκεκριμένων πραγματικών περιστατικών, που πρόκειται να λάβουν χώρα στο μέλλον, τότε, για μένα, η Σίβυλλα δεν μπορεί να καταταχτεί σ' αυτή την κατηγορία. Αντίθετα εάν θεωρήσουμε ότι η προφητεία αναφέρεται σε σημεία κι όχι σε συγκεκριμένα πραγματικά περιστατικά, τότε η Σίβυλλα μπορεί να καταταχτεί σ' αυτή την κατηγορία. Άλλωστε, μη ξεχνάμε, ότι στην καινή Διαθήκη οι προφήτες της παλαιάς Διαθήκης, μ' αυτό τον τρόπο αντιμετωπίζονται. Δηλαδή γίνεται κάποια αναφορά σε κάποια φράση κάποιου προφήτη που δεν περιέχει περιγραφή ενός συγκεκριμένου πραγματικού περιστατικού που μέλει να συμβεί, αλλά ενός σημείου, δηλαδή μιας αφηρημένης διατύπωσης, η οποία συνδέεται με κάποια περιστατικά της καινής Διαθήκης.

Συνήθως οι ανάλογες αναφορές εισάγονται στην καινή Διαθήκη, με την φράση "ίνα πληρωθή το ρηθέν υπό του τάδε..προφήτου" ή άλλες παρεμφερείς, που υπονοούν όμως ότι αυτό έχει λεχθεί στην παλαιά Διαθήκη. Στην τελευταία περίπτωση ανήκει και το πιο κάτω απόσπασμα:

"λίθον, ον απεδοκίμασαν οι οικοδομούντες, ούτος εγενήθη εις κεφαλὴν γωνίας. παρά Κυρίου εγένετο αὕτη

και ἐστὶ θαυμαστὴ ἐν ὀφθαλμοῖς ἡμῶν." Η φράση αυτή διατυπώθηκε για πρώτη φορά στην Παλαιά Διαθήκη στους Ψαλμούς και συγκεκριμένα στο κεφ. ΡΙΗ και στους στίχους 22 και 23.

Μια ανάλογη φράση περιέχεται και στον Ησαΐα στο κεφ. ΚΗ στίχος 16 που έχει έτσι: "...διὰ τοῦτο οὕτω λέγει Κύριος, Κύριος, ἰδοὺ ἐγὼ ἐμβαλῶ εἰς τὰ θεμέλια Σιών λίθον πολυτελὴ ἐκλεκτὸν ἀκρογωνιαίον ἐντίμον εἰς τὰ θεμέλια αὐτῆς καὶ ὁ πιστεύων ἐπ' αὐτῷ οὐ μὴ κατασχυνθῇ."

Η πρώτη φράση επαναλαμβάνεται αυτολεξεί από τον Ματθαίο στο κεφ. ΚΑ στιχ. 42, 43, από τον Μάρκο στο κεφ. ΙΑ στίχοι 10, 11, και εν μέρει στον Λουκά κεφ. Κ στίχοι 17, 18. Και στις τρεις περιπτώσεις οι ευαγγελιστές χρησιμοποιούν το απόσπασμα αυτό, χωρίς αναφορά στην αρχική πηγή, όπως συμβαίνει συνήθως στην Καινή Διαθήκη όταν παρατίθενται κομμάτια της παλαιάς και ιδίως των προφητών, αλλά και οι τρεις αναφορές γίνονται στην ίδια παραβολή, στην παραβολή του αμπελιού που είπε ο Χριστός προς τους Ιουδαίους.

Είναι εκείνη η παραβολή που λέγει ότι ένας οικοδεσπότης φύτευσε ένα αμπέλι, το περιόραξε και οικοδόμησε και τα αναγκαία κτίσματα και στη συνέχεια το νοίκιασε σε κάποιους γεωργούς και έφυγε σε ξένη χώρα.

Όταν ήρθε η ώρα της καρποφορίας, έστειλε μια και δυο φορές υπηρέτες του για να λάβουν τους καρπούς, αλλά οι γεωργοί αφού έδειραν τους υπηρέτες, τους έστειλαν πίσω, χωρίς τους οφειλόμενους καρπούς.⁴⁹⁶ Στην συνέχεια έστειλε τον γιο του να λάβει τους καρπούς αλλά οι γεωργοί, λέγοντας ότι αυτός είναι ο κληρονόμος, και στην ουσία πρέπει να απαλλαγούμε απ' αυτόν, τον σκότωσαν.

Βλέπετε ότι οι φράσεις που διατυπώνονται στην πα-

⁴⁹⁶ Σ' αυτή την παραβολή μπορεί να δει κανείς τον δεσμό της επίμορτης αγροληψίας, όπου ο ενοικιαστής δίνει ένα ποσοστό από τους καρπούς του ενοικιασμένου κτήματος και που σαν δεσμός υπάρχει ακόμη στον Ελληνικό Αστικό Κώδικα και ρυθμίζεται στα άρθρα 641-647.

λαϊά Διαθήκη, δεν περιγράφουν κανένα πραγματικό γεγονός, ούτε, ούτε τότε πρόκειται να συμβεί, ούτε σε ποιον, ούτε από ποιους κ.λ.π. αλλά εισάγεται μια αφηρημένη έννοια η οποία έχει κάποιο ουσιαστικό περιεχόμενο, που όμως δεν εξειδικεύεται, ένα σημείο δηλαδή. Στην συνέχεια βλέπουμε ότι αυτή η ιδέα χρησιμοποιείται από τον Ιησού σαν σημείο αναφοράς που εντάσσεται μέσα στην δική του παραβολή του αμπελιού, χωρίς καμιά ειδικότερη διευκρίνιση ή σύνδεσή του με την παραβολή. Παρακάτω, βλέπουμε ότι ακόμη και η παραβολή του Ιησού εισάγει και πάλι μια αφηρημένη έννοια, πάλι ένα σημείο, αφού καμιά εξήγηση δεν παρέχεται για το νόημα της παραβολής του αμπελιού. Σήμερα εμείς, με το πλεονέκτημα της εκ των υστέρων επανεκτίμησης και επαναξιολόγησης των σημείων, μπορούμε να δούμε ένα ορατό νόημα που υπάρχει σ' αυτά, που οπωσδήποτε συνδέεται με την έλευση του Ιησού, την απόρριψή του, που έφτασε μέχρι τον σταυρικό θάνατο, και την τελική θέση του επί κεφαλής γωνίας του Ναού. Αλλά το ζητούμενο ήταν να τα δούμε πριν, όχι εμείς φυσικά, αλλά αυτοί που ζούσαν εκείνοι την εποχή. Αυτό το παράδειγμα νομίζω ότι μας βοηθά να κατανοήσουμε από ποιες διεργασίες περνάνε τα σημεία για να γίνουν κατανοητά, διεργασίες οι οποίες απαιτούν πνευματική, ψυχική, αλλά και συνειδησιακή προσωπική συμμετοχή και εισφορά αγάπης, με την έννοια που αναπτύξαμε πιο πάνω.

Έτσι καταλαβαίνετε ότι μόνο δουλεύοντας πάνω στα σημεία, σκληρά, επώδυνα και με θυσία αγάπης, μπορείτε να συγκομίσετε κάποια ωφέλεια. Και μ' αυτά κι αυτά, προέκυψε ότι μπορείτε να αποκτήσετε ένα σίγουρο πολλαπλό κέρδος, καταργώντας από αύριο τον προσωπικό σας μάγο, αστρολόγο, μάντη, καφετζού, χαρτορίχτρα κ.λ.π. που δεν έχουν να σας προσφέρουν τίποτε.

Μ' αυτές τις σκέψεις, μπορούμε να καταλήξουμε, ότι η Σίβυλλα, είναι προφήτισσα με την έννοια όμως που προσδιορίσαμε πιο πάνω.

Απ' 20 γενόμενοι ζώειν εθέλουσι, μόρους τ' έχουν, μάλλον δέ αναπαύεσθαι, και παίδας καταλείπουσι μόρους γενέσθαι.

αφού γεννηθούν, θέλουν απλά να ζήσουν και να πεθάνουν ή μάλλον να

αναπαυτούν, και αφήνουν πίσω τους παιδιά τα οποία θα έχουν την ίδια μοίρα. (- δηλαδή τον θάνατο)

Αυτό είναι ένα παράξενο απόσπασμα το οποίο κατ' αρχήν, φαίνεται να αποπνέει έναν έντονο πεσσιμισμό. Ας δούμε όμως τι μας λέγει σ' αυτό το απόσπασμα:

Όλοι σχεδόν οι ερμηνευτές του Ηράκλειτου συμφωνούν ότι το απόσπασμα αυτό αναφέρεται πάνω στον βιολογικό κύκλο των γεννήσεων και των θανάτων. Ότι γεννιέται βιολογικά, έχει προορισμό τον βιολογικό θάνατο. Αυτό είναι ένας αδιήρτος και αξεπέραστος κανόνας που διατρέχει ολόκληρη την φύση, από το πιο ταπεινό είδος ζωής έως το πιο μεγάλο. Βέβαια όλοι σχεδόν δέχονται ότι το απόσπασμα αυτό αναφέρεται στους "πολλούς" και όχι στους άριστους, γιατί αυτοί, οι άριστοι, έχουν άλλη αντίληψη της ζωής και του θανάτου.

Δεν θα διαφωνήσω με τις σκέψεις αυτές, πάνω στην ερμηνεία του αποσπάσματος, αλλά πρέπει να διευκρινήσουμε εδώ, ότι στους άριστους, κατά τον Ηράκλειτο, δεν συμπεριλαμβάνονται, όλοι εκείνοι που έχουν μια σχετικά ικανοποιητική μόρφωση, ακόμη και κάποια μόρφωση που θεωρείται, από το επίπεδο της κάθε εποχής, πολύ ικανοποιητική και επαρκής. Από που προκύπτει αυτό θα ρωτήσετε. Θα σας πω. Από το απ. 40 που λέγει "*Πολυμαθήη νόον έχειν ου διδάσκει*" που σημαίνει ότι ο Ηράκλειτος δεν είχε και μεγάλη εκτίμηση σ' αυτή την γνώση, σ' αυτή την μόρφωση. Από το απ. 49 κατά το οποίο "*εις εμοί μύριοι, εάν άριστος η*" που έχει την έννοια: ο ένας για μένα αξίζει για δέκα χιλιάδες, αν είναι άριστος. Από το απόσπασμα αυτό, προκύπτει με ευχέρεια, πόσο σπάνια ο Ηράκλειτος θεωρούσε την εμφάνιση των άριστων. Ένας στους 10.000. Δηλαδή αν η Έφεσος είχε, υποθετικά, 200.000 πληθυσμό, για τον Ηράκλειτο οι άριστοι ήταν 20 περίπου άτομα. Και για τα σύγχρονα μέτρα να πούμε ότι για την Θεσσαλονίκη αντιστοιχούν 100 άτομα και για την Αθήνα 400-500 άτομα. Έτσι θα εισφέρω κάποιες σκέψεις λίγο διαφορετικές.

Πιο πάνω μιλήσαμε για τον μορφικό θάνατο, δηλαδή για τον θάνατο των μορφών. Για να μη επαναλαμβάνω, παραπέμπω τον αναγνώστη σε όσα είπαμε πάνω στο θέμα του

μορφικού θανάτου, κάτω από τα αποσπάσματα 84α και 62 που αναπτύχθηκαν στις παραγράφους XIII και XIV του κεφαλαίου αυτού. Εκεί λοιπόν είδαμε πως το κυριώτερο επίτευγμα, σε μια ανθρώπινη ύπαρξη που γεννιέται πάνω στην Γη κι έχει ασφαλή προορισμό τον θάνατο, είναι να κατανοήσει το μεγάλο και δυσπρόσιτο μυστικό του μορφικού θανάτου, που είναι τόσο δύσκολη η κατανόησή του, όσο απλή φαίνεται. Έτσι, αν ο άνθρωπος δεν βιώσει πάνω στη γη μια συνηθισμένη ζωή, χωρίς ανησυχίες και πιο πολύ, χωρίς να προσεγγίσει αυτή την μυστηριώδη κατάσταση του μορφικού θανάτου, αυτής που σηματοδοτεί μια υπερβατική αλήθεια, όπου θάνατος και ζωή είναι ένα, με την έννοια ότι δεν υπάρχει θάνατος, παρά μόνο στον θάνατο των μορφών, αλλά κάτω απ' αυτές, (τις μορφές) υπάρχει η διαρκής συνέχεια και εναλλαγή μεταξύ του ζώντος και του μη ζώντος, αυτού που λέμε ότι ζει κι αυτού που λέμε ότι πέθανε, τότε μπορεί κάπως διαφορετικά να "καταλήξει". Ο Ηράκλειτος μας λέγει ότι "...ταυτό τ' έني ζων καί τεθνηκός..." (απ. 88) είναι το ίδιο αυτό που ζει κι αυτό που πέθανε. Ο Ευριπίδης, που όπως είδαμε πιο πάνω ήταν βαθεία επηρεασμένος από τον Ηράκλειτο, όπως κι όλοι οι τραγικοί άλλωστε, μας άφησε ένα στίχο που λέγει: "Τις δ' οίδεν ει ζην τούθ' ο κέκληται θανείν, το ζην δε θνήσκειν εστί" που έχει την έννοια: Ποιος γνωρίζει εάν ζει αυτό που αποκαλούμε ότι πέθανε, ζει δε αυτό που έχει πεθάνει.⁴⁹⁷ Έτσι

⁴⁹⁷ Πάνω στο στίχο αυτό, ο νεοέλληνας ποιητής Γεώργιος Δροσίνης, έγραψε ένα πολύ ωραίο ποίημα με τον τίτλο "ΜΗΠΩΣ", απολαύστε το:

"Τι λοιπόν; της ζωής μας το σύνορο θα το δείχνει ένα ορθό κυπαρίσι;

Κι απ' ότι είδαμε, ακούσαμε, αγγίζαμε τάφου γη θα μας έχει χωρίς;

Ότι αγγίζουμε, ακούμε και βλέπουμε, τούτο μόνο Ζωή ή μας το λέμε;

Κι αυτό τρέπουμε μήπως το χάσουμε και χαμένο στους τάφους το κλαίμε;

Σ' ότι αγγίζουμε, ακούμε και βλέπουμε, της ζωής μας ο κόσμος τελειώνει:

λοιπόν εάν αντίθετα κάποιος περάσει πάνω απ' τον πλανήτη γη, χωρίς να εννοήσει, αυτές τις βασικές αρχές για την ουσιαστική γνώση του κόσμου, αλλά απλά να ζήσει (όσο το δυνατό καλύτερα εννοείται, από άποψη υλικών απολαύσεων) και αφού γεράσει και δεν μπορεί να συνεχίσει να απολαμβάνει αυτές τις απολαύσεις, περιμένει απλά ν' αναπαυτεί με τον θάνατο, χωρίς να έχει αντιληφθεί τίποτα από τις αρχέγονες αρχές του λόγου, της αρμονίας των αντιθέτων, της ταυτότητας ζωής και θανάτου, φεύγει από τη ζωή, απαίδευτος και γι αυτό νεκρός και κληροδοτεί και στα παιδιά του αυτή την αντίληψη, δηλαδή να είναι κι αυτοί νεκροί, ζώντας.⁴⁹⁸

Εδώ μας θυμίζει λίγο το απ. 34. το οποίο μας λέγει:

αξύνετο ακούσαντες κωφοίσιν εόικαςι φάτις αυτοίσιν μαρτυρεί παρεόντας απείναι.

Τίποτε άλλο; Στερνό μας απόρριμα το κορμί, που σκορπιέται και λυώνει;

Κάτι ανέγγιχτο, ανάκουστο, αδώρητο, μήπως κάτω απ' τους τάφους ανθίζει;

Κι ότι μέσα μας κρύβεται αγνώριστο μήπως πέρ' απ' τον θάνατο αρχίζει;

Η γυχή ταξιδεύτρα μεσ' στ' Άπειρο, σταλαμίδα νερού μήπως μοιάζει,

που ανεβαίνει στα νέφη απ' τα πέλαγα, κι απ' τα νέφη στους κάμπους σταλάζει;

Μήπως ότι θαρούμε βασίλεμα γλυκοχάραμ' αυγής είναι πέρα, κι αντί νάρθει μια νύχτα αζημέρωτη, ζημερώνει μι' αβράδιαστη μέρα;

Μήπως είν' η αλήθεια στο θάνατο κι η ζωή μήπως κρύβει την πλάνη;

Ότι λέμε πως ζει μήπως πέθανε κι ειν' αθάνατο ό,τι έχει πεθαίνει:

⁴⁹⁸ Ας θυμηθούμε εδώ το απ. 62.

αθάνατοι θνητοί, θνητοί αθάνατοι, ζώντες τον εκείνων θάνατον, τόν δέ εκείνων βίον τεθνεώτες.

αθάνατοι θνητοί, θνητοί αθάνατοι, αφού ζουν από το θάνατο εκείνων και πεθαίνουν από τον βίον εκείνων.

οι ασύνετοι, ακόμη και αφού ακούσουν, μοιάζουν με κωφούς, γι αυτούς ισχύει η παροιμία "παρόντες απουσιάζουν".

Ζωντανοί νεκροί, παρόντες απουσιάζουν! Απολαύστε αυτή την θαυμαστή αρμονία των αντιθέτων, κι έτσι μπειτε σ' αυτή την ξεχωριστή σχολή του άλλου τρόπου σκέψης πάνω στα πράγματα και τα γεγονότα, αυτή που ονομάζουμε Ηρακλειτική σκέψη.

Πολλές φορές, στα τέσσερα περίπου χρόνια που δι-
άρκεσε η συγγραφή αυτού του βιβλίου, είχα την αίσθηση ότι όλα τα αποσπάσματα του Ηράκλειτου, συνδέονται μεταξύ τους με αόρατα και άθραυστα νήματα και κάθε φορά που επιχειρούσα να ερμηνεύσω ένα από τα αποσπάσματα, νόμιζα πως για την σωστή, κατά την άποψή μου, ερμηνεία του, έπρεπε να το συνδέσω με όλα τα υπόλοιπα. Βέβαια γρήγορα παρατήθηκα από τις χιμαιρικές κι ανεφάρμοστες αυτές σκέψεις, όχι γιατί δεν είναι έτσι τα πράγματα, αλλά γιατί το βιβλίο αυτό δεν θάχε τελειώσει ποτέ. Έτσι εδώ θα κάνω μια πυκνή χρήση κάποιων αποσπασμάτων στην συνέχεια.

Μ' αυτές τις σκέψεις καταλήγω ότι το απόσπασμα 87, το οποίο μας απασχολεί, δεν σηματοδοτεί μια απαισιόδοξη στάση του Ηράκλειτου απέναντι στον κόσμο και την μοίρα του, αλλά ένα μήνυμα προς αυτούς που ζουν σα να έχουν μια δική τους φρόνηση, αποκομμένοι, απ' τον ιστό του Λόγου, και μόνη τους επιθυμία κι επιδίωξη, είναι να χορταίνονται σα κτήνεα, από φαγητά μέχρι όλα τα άλλα υλικά αγαθά, και που νομίζουν ότι όλ' αυτά είναι το άπαν του κόσμου.

Όχι ο Ηράκλειτος, έχει εισφέρει πολύ αισιόδοξα μηνύματα για την ανθρωπότητα και κυρίως στο απ. 116 όπου μας λέγει: ανθρώποισι πάσι μέτεστι γινώσκειν εωυτούς καί σωφρονείν.

Σε όλους τους ανθρώπους έχει δοθή η δυνατότητα να γνωρίσουν τους εαυτούς των και να σωφρονιστούν.

Ακόμη, πάνω σ' αυτό το θέμα, μας έχει δώσει τα πιο κάτω αποσπάσματα:

Απ. 112. σωφρονείν αρετή μέγιστη, καί σοφίη αληθέα λέγειν καί ποείν κατά φύσιν επαίοντας.

η φρόνηση είναι αρετή μέγιστη και σοφία είναι το να λέμε τα αληθινά

και να πράττουμε σύμφωνα με την φύση, όπως αυτοί που γνωρίζουν (οι επαίοντες.)

Απ. 113.

Ξυνόν εστι πάσι τό φρονέειν.

η δυνατότητα για φρόνηση και γνώση είναι κοινή σε όλους.

Ναι, ο Ηράκλειτος, δεν είναι καθόλου πεσσιμιστής και δεν εισφέρει απαισιόδοξες προοπτικές για την πορεία της ανθρωπότητας, αλλά ελπίδα, για όσους θέλουν να ψυχακούνται τα μηνύματα που δίνει η φύση, αυτή που αρέσκεται να κρύβεται, που μέσα σ' αυτή είναι και οι εαυτοί μας, και να σωφρονιστούν. Βλέπετε εδώ ότι ο Ηράκλειτος, μέσα σε πολλά από τα αποσπάσματά του, μας έχει περάσει πολλές αισιόδοξες σκέψεις για τις δυνατότητες των ανθρώπων να προχωρήσουν στην ατραπό της αληθινής γνώσης.

Απ. 12. Ζήνων την ψυχὴν λέγει αισθητικὴν αναθυμίαςιν καθάπερ Ηράκλειτος βουλόμενος γὰρ εμφανίσαι ὅτι αἱ ψυχαὶ αναθυμιάμεναι νοεραὶ αἰετίνονται εἴκασεν αὐτὰς τοῖς ποταμοῖς λέγων οὕτως ποταμοῖσι τοῖσιν αὐτοῖσιν ἐμβαίνουσιν ἕτερα καὶ ἕτερα ὕδατα ἐπιρρεῖ καὶ ψυχὰς δὲ ἀπὸ τῶν υγρῶν ἀναθυμιάνται.

Ο Ζήνων λέγει την ψυχή αισθητική αναθυμίαση, όπως ο Ηράκλειτος για να δείξει ότι οι ψυχές με την αναθυμίαση έρχονται πάντα σε κάποια γνώση, τις παρομοίασε προς ποταμούς με τα εξής: όσοι μπαίνουν στα ίδια ποτάμια όλοκαι διαφορετικά ύδατα ρέουν πάνω τους και οι ψυχές αναδημιουργούνται από το χώρο των υγρών.

Αυτό είναι ένα ακόμη απόσπασμα περίεργο και στρυφνό. Όσοι πιστεύουν πως ο Ηράκλειτος είναι υλιστής, στηριζόμενοι στο ότι ισχυρίζεται πως οι ψυχές γεννιούνται από το νερό, θάπρεπε να προσέξουν αυτό το απόσπασμα.

Ας δούμε όμως τι μας λέγει εδώ ο Ηράκλειτος. Μας λέγει με λίγα λόγια όχι ότι οι ψυχές γεννιούνται από το νερό, αλλά ότι αυτές αναθυμιάνται από το νερό. Το ρήμα αναθυμιάω, σημαίνει εγείρω αναθυμίαςιν. Στην παθητική φωνή σημαίνει εγείρομαι προς τα πάνω εν είδει καπνού.⁴⁹⁹

Έτσι οι ψυχές δεν γεννιούνται από το νερό, αλλά α-
ποχωρούν απ' αυτό προς τα πάνω σαν αναθυμίαση. Αυτό έ-

⁴⁹⁹ Σταματάκου ΛΕΞΙΚΟΝ ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΑΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΓΛΩΣΣΑΣ, εκδόσεις "ΒΙΒΛΙΟΠΡΟΜΗΘΕΥΤΙΚΗ" Αθήνα 1994), κάτω από την λέξηη.

χει μεγάλη σημασία όπως θα δούμε στην συνέχεια. Όπως είδαμε στο κεφάλαιο ΚΛΕΙΔΙΑ, και συγκεκριμένα στο κλειδί του νερού στην αρχέγονη μυστική γλώσσα και στην ανώτερη αλχημεία, το νερό συμβολίζει την εκδηλωμένη θεότητα, δηλαδή το ορατό και απτό σύμπαν. Όπως είδαμε επίσης στο αυτό κεφάλαιο και στο κλειδί της ψυχής, οι ψυχές είναι αθάνατες και ανακυκλώνονται περιοδικά δι' επαναγεννήσεων στην ύλη, στο νερό δηλαδή, απ' όπου με τον βιολογικό θάνατο απελευθερώνονται και ανεβαίνουν προς τα πάνω. Μα, θα ρωτήσετε, που λέγει ο Ηράκλειτος ότι οι ψυχές πριν αναδυθούν απ' το νερό έχουν πέσει εκεί από κάπου αλλού. Το λέγει σε άλλα αποσπάσματα και συγκεκριμένα στα απ. 38 και 77.

Απ. 77. όθεν καί Ηράκλειτον ψυχήσι φάναι τέρμιν ή θάνατον υγρήσι γενέσθαι. τέρμιν δέ είναι αιταίς τήν εις γένεσιν πτώσιν

και ο Ηράκλειτος είπε ότι είναι τέρμη ή θάνατος για τις ψυχές να γίνουν υγρές. Τέρμη δε είναι η πτώση αυτών στην γένεση.

Απ. 36. ψυχήσιν θάνατος ύδωρ γενέσθαι, ύδατι δέ θάνατος γήν γενέσθαι, εκ γης δέ ύδωρ γίνεται, εξ ύδατος δέ ψυχή,

για τις ψυχές είναι θάνατος να γίνουν νερό, και θάνατος για το νερό είναι να γίνει γη, και από την γη γίνεται νερό και από το νερό ψυχή.

Σε συνάφεια με το θέμα αυτό, είναι και το απόσπασμα 118 που έχει έτσι:

Απ. 118.

αύη ψυχή σοφωτάτη καί άριστη.

ξηρή ψυχή, σοφότατη και άριστη

Και το απόσπασμα αυτό πρέπει να ερμηνευτεί κάτω από το πρίσμα που αναπτύξαμε πιο πάνω. Η ξηρή ψυχή, είναι εκείνη που δεν βρίσκεται στο νερό, δεν είναι ενσάρκωμένη δηλαδή. Εδώ ο Ηράκλειτος μας λέγει ότι στην κατάσταση αυτή, η ψυχή είναι σοφή και καλή. Δεν μπορούμε εδώ να διευκρινίσουμε με σαφήνεια αν ο Ηράκλειτος στο απόσπασμα αυτό εννοεί τις ψυχές που ολοκλήρωσαν τις εμπειρίες τους στην ύλη και έχουν απαλλαγεί από τον κύκλο των επαναγεννήσεων ή όλες τις ψυχές στα ενδιάμεσα των επαναγεννήσεων. Εγώ πιστεύω στην πρώτη εκδοχή. Αυτό το στηρίζω στο γεγονός ότι μας λέγει στο απ. 77, για τις ψυχές, είναι τέρμιν να γίνουν υγρές κι αυτό το επιτυγχάνουν με την πτώση στην γένεση. Επομένως η κάθοδος στην ύλη είναι τέρμη. για τις ψυχές εκείνες που είναι α-

παίδευτες ακόμη, κι έχουν να συμπληρώσουν τα διδάγματα της ύλης γιατί το σώμα είναι το μέσο διά του οποίου σώζεται η ψυχή, όπως μας λέει ο Σωκράτης στον Κρατύλο του Πλάτωνα που είδαμε πιο πάνω.⁵⁰⁰ Βέβαια εδώ πρέπει να δώσουμε το ειδικό βάρος του πως σώζεται η ψυχή, που σημαίνει ότι μέσον του σώματος θα λάβει τις εμπειρίες της ύλης και θα διασωθεί από την διαδικασία της πτώσης ξανά στην ύλη. Όμως, όπως μας λέγει στο απ. 36, η πτώση αυτή είναι θάνατος. Εδώ μη εννοήσετε ότι οι ψυχές πεθαίνουν. Εδώ ο θάνατος έχει την έννοια ότι διά της πτώσης στην ύλη, επιβάλλεται συγχρόνως και η λησμονιά, που ισοδυναμεί με θάνατο, γιατί η ψυχή, σε κάθε επαναγέννησή της ξεχνά. Εδώ ας θυμηθούμε εκείνο τον ορφικό ύμνο που είδαμε πιο πάνω:⁵⁰¹ Τον ύμνο 57, αφιερωμένον στον χθόνιο Ερμή: "...εσύ που διακονείς τον ιερό της Περσεφόνης οίκο, και που είσαι οδηγητής στις κακής μοίρας ψυχές στη γη, αυτές, που τις κατεβάζεις, όταν της μοίρας έλθει ο χρόνος, εσύ που με το αγιασμένο υποπόδιο ραβδί σου, τα πάντα (εκεί στη γη) αποκοιμίζεις και πάλι ξυπνάς τους κοιμισμένους, γιατί σε σένα δόθηκε η τιμή από την Θεά Περσεφόνη νάσαι οδηγός στο δρόμο των ψυχών των θνητών, που ρέουν αιώνια, προς τον ευρύχωρο Τάρταρο.."

Εδώ βλέπουμε πως ο Ερμής με το υποπόδιο ραβδάκι του, χαρίζει την λησμονιά σ' αυτούς που κατεβαίνουν στο νερό, όταν έρθει ο χρόνος της πτώσης στο νερό, κι αυτοί είναι κοιμισμένοι, όσο χρόνο ζουν στο νερό, ύλη πάντα εννοείται, και πάλι ξυπνά τους κοιμισμένους, τους "ζώντες" δηλαδή, κατά την τρέχουσα έννοια του όρου, και μετά τον βιολογικό θάνατό τους, τους ξυπνά και τους οδηγεί στον ευρύχωρο Τάρταρο.

Ο Ηράκλειτος όπως είπαμε και πιο πάνω ήταν γνώστης των ορφικών, και όχι μόνο αυτό αλλά τα ορφικά ό-

⁵⁰⁰ Βλέπε πιο πάνω στο πρώτο μέρος του βιβλίου αυτού στο κεφάλαιο ΠΡΟΛΟΓΟΣ, όπου παρατίθεται το σχετικό απόσπασμα από τον ΚΡΑΤΥΛΟ.

⁵⁰¹ Βλέπε πιο πάνω στο πρώτο μέρος του βιβλίου αυτού στο κεφάλαιο ΠΡΟΛΟΓΟΣ, όπου παρατίθεται ο υπ' αριθ. 57 ορφικός ύμνος.

πως και τα αρχαία Ελληνικά μυστήρια, είναι οι μόνες αρχαιοελληνικές πραγματικότητες κατά των οποίων δεν "πετροβόλησε". Αυτά τα θέματα όμως προκύπτουν και από άλλα αποσπάσματα του Ηράκλειτου, τα οποία αντιμετωπίζονται πιο πάνω ή πιο κάτω. Έτσι, δεν μπορώ να καταλάβω, από που πορίζονται τα επιχειρήματά τους, όσοι απορρίπτουν την αποδοχή από τον Ηράκλειτο των ορφικών,⁵⁰² ή την πίστη του στην αθανασία των ψυχών.⁵⁰³

Αυτά τα αποσπάσματα είναι τόσο αποκαλυπτικά για την διαδρομή των ψυχών και το πέρασμά τους από την ύλη, ώστε δεν χρειάζεται άλλη ανάλυση. Για τα αποσπάσματα αυτά παραπέμπω σε όσα αναπτύξαμε στο κεφάλαιο Ηράκλειτος και Χριστιανισμός.

Απ.11. των τε ζώνων τα τε άγρια και ήμερα τα τε εν αέρι και επί γής και εν ύδατι βοσκόμενα γίνεταί τε και ακμάζει και φθείρεται τοις του θεού πειθόμενα θεσμοίς **παν γαρ ερπετόν πληγή νέμεται**, ως φησιν Ηράκλειτος.

και τα ζώα και τα άγρια και τα ήμερα κι αυτά που ζουν στον αέρα και πάνω στη γή κι αυτά που βόσκουν στο νερό γεννιούνται, ακμάζουν και καταστρέφονται, υπακούοντας στους θεσμούς του θεού **κάθε τι που κινείται πάνω στη γη εξουσιάζεται**⁵⁰⁴ **με χτύπημα**, όπως είπε ο Ηράκλειτος.

Αυτό το απόσπασμα το διάσωσε ο Αριστοτέλης, ο οποίος στο κείμενό του, μας δίνει και μια ερμηνεία του. Δεν θα διαφωνήσω με την ερμηνεία αυτή του Αριστοτέλη. Νομίζω όμως πως περιορίζει την νοηματική έκταση της Ηρακλειτικής σκέψης. Η προσωπική μου γνώμη, είναι ότι το απόσπασμα αυτό δεν περιορίζεται μόνο στα ζώα, αλλά σ' ολόκληρο το σύμπαν. Ναι ο Ηράκλειτος εδώ θέλει να μας πει ότι στο επίπεδο της ύλης, κυριαρχεί η υλική δύναμη, αυτές οι δυνάμεις που είναι δοσμένες από τον Λόγο και τους νόμους του, κι αυτές οι δυνάμεις εξουσιάζουν τα πάντα με χτυπήματα, που μη τα παίρνετε με την κυριολεξία του όρου, αλλά και μ' αυτή ακόμη αν τα πάρετε, δεν θα πέ-

⁵⁰² βλέπε ΗΡΑΚΛΕΙΤΟΣ ΑΠΑΝΤΑ, εκδόσεις ΚΑΚΤΟΣ, Αθήνα 1995, σελίδα 123.

⁵⁰³ βλέπε ΗΡΑΚΛΕΙΤΟΣ ΑΠΑΝΤΑ, εκδόσεις ΚΑΚΤΟΣ, Αθήνα 1995, σελίδα 122.

⁵⁰⁴ νόμομαι, σημαίνει εξουσιάζω. Στην νομική επιστήμη υπάρχει ο όρος "νομή" που σημαίνει στο εμπράγματο δίκαιο την φυσική εξουσίαση πάνω στα πράγματα.

σετε έξω. Σκεφτείτε την δύναμη της βαρύτητας. Αν αγνοήσετε την βαρύτητα και τους κανόνες της, θα φάτε ένα τέτοια χτύπημα που θα το θυμόσαστε σ' όλη σας τη ζωή, αν αυτή δεν σταματήσει από το χτύπημα.

Πιο πάνω μιλήσαμε για το μέτρο. Το μέτρο είναι οι κανόνες, οι κανόνες είναι δύναμη και εξουσιάζει αυτή δύναμη τα ζώντα και τα πράγματα με πλήγματα γιατί έτσι έχει ταχθεί στο σύμπαν αυτό. Στο απ. 1 μας αναπτύσσει συνοπτικά αλλά με σαφήνεια, την καθολική κυριαρχία του Λόγου σ' όλες τις εκδηλώσεις του κόσμου. Στο απ. 53 μας είπε: πόλεμος πάντων μὲν πατήρ ἐστί Αλλά κάθε πόλεμος, έχει και τα ανάλογα πλήγματα. Στο απ. 94 μας λέγει: ήλιος γάρ ουχ υπερβήσεται μέτρα ει δέ μή, Ερινύες μιν Δίκης επίκουροι εξευρήσουσιν.

ο ήλιος δεν θα υπερβεί τα μέτρα ειδημή οι Ερινύες, οι βοηθοί της Δίκης, θα τον ξετρυπώσουν.

Αυτό το απόσπασμα μας λέγει ότι και ο Ήλιος εάν υπερβεί τα μέτρα, δηλαδή τις δυνάμεις, θα αντιμετωπίσει τις Ερινύες που είναι βοηθοί της Δικαιοσύνης, όπως μας λέγει ο Ηράκλειτος εδώ, αλλά είναι όμως και παλιές θεότητες και εκδικητρίες. Θυμηθείτε τον Ορέστη που τον κυνηγούν οι Ερινύες σαν μητροκτόνο. Τι σημαίνει λοιπόν οι Ερινύες θα ανακαλύψουν τον Ήλιο; Σημαίνει ότι θα του καταφέρουν τα ανάλογα πλήγματα⁵⁰⁵ για να τον εξουσιάσουν και να τον κάνουν να προσαρμοστεί στην επιβαλλόμενη από το σχέδιο πορεία, όπως ακριβώς ο ποιμένας θα καταφέρει τα ανάλογα πλήγματα στα ζώα που οδηγεί, για να τα εξουσιάσει και να τα οδηγήσει στην πορεία που έχει καθοριστεί.

Μη περδευτείτε με το γεγονός ότι στη μετάφραση χρησιμοποίησα την έκφραση **κάθε τι που κινείται πάνω στη γη**, ο Ηράκλειτος δεν μίλησε για επίγεια, μίλησε για ερπετό, γι' αυτό δηλαδή που έρπει, που σέρνεται. Αλλά το σύρσιμο, δεν γίνεται μόνο πάνω στη γη, μπορεί να γίνει σ' οποιοδήποτε ουράνιο σώμα και μπορεί να γίνει σ' οποιοδήποτε σημείο του σύμπαντος, όπου ενεργούν οι δυνάμεις του σχεδίου ή του Λόγου, και με πλήγματα καθοδηγούν και σύ-

⁵⁰⁵ Αυτά τα πλήγματα να τα εννοήσετε ότι επιτυγχάνονται με τις δυνάμεις που εξουσιάζουν την κίνηση και την ισορροπία στο σύμπαν.

ρουν το κάθε ουράνιο σώμα στην πορεία του ή στην καταστροφή του ή στην ανάπλάσή του.

Έτσι λοιπόν, μ' αυτές τις σκέψεις, δεν μπορεί παρά να καταλήξουμε ότι παν γαρ ερπετόν πληγή νέμεται.

Απ. 16. λήσεται μεν γαρ ίσως το αισθητόν φως τις, το δε νοητόν αδύνατον εστί, ή ως φησιν Ηράκλειτος **το μη δύνόν ποτε πως αν τις λάθοι;**

γιατί θα μπορέσει ίσως κάποιος να κρυφτεί από το φως των αισθήσεων, από το νοητό όμως αποκλείεται, ή όπως λέγει ο Ηράκλειτος : **απ' αυτό που δεν δύνει ποτέ, πως μπορεί κανείς να κρυφτεί;**

Αυτό το απόσπασμα το διάσωσε ο Κλήμης της Αλεξάνδρειας. Αλλά ποιο είναι αυτό που δεν δύνει ποτέ, απ' το οποίο δεν μπορεί κανείς να κρυφτεί. Εγώ δεν βλέπω άλλη απάντηση σ' αυτό, παρά ότι αυτό που δεν δύνει, είναι μόνο η μονάδα, το αρχικό Ένα. Αυτό το Ένα, ενώ υπόκειται στην διαρκή ροή, στο βάθος παραμένει, Ένα, και μη δύνον και όλες τις εμπειρίες του γίνεσθαι, με το οποίο βρίσκεται σε άμεση επαφή κι εξάρτηση, τις απορροφά και τις μετουσιώνει με τα δικά του, κι ακατανόητα από τους ανθρώπους, μέτρα, χωρίς ποτέ να επέρχεται θάνατος (δύση) με την ανθρώπινη αντίληψη αυτού του φαινομένου. Μιλήσαμε πιο πάνω για τον θάνατο των μορφών και γι' αυτό δεν θα επαναλάβουμε τα ίδια. Έτσι λοιπόν το μη δύνον είναι αυτό το μοναδικό Ένα, απ' το οποίο κανείς δεν μπορεί να κρυφτεί και πως άλλωστε αφού όπως είπαμε πιο πάνω εκ πάντων εν και εξ ενός τα πάντα, που σημαίνει ότι υπάρχει μια κρυφή αρμονία και ανταλλαγή πληροφοριών, μεταξύ του μέρους και του όλου, με την διαφορά ότι αυτή η κατάσταση για το μέρος δεν λειτουργεί σε επίπεδο άμεσης τρέχουσας συνειδητότητας, γιατί ακόμη δεν αποκτήσαμε τον ανάλογο αποκωδικοποιητή, αλλά το όλο, αυτό το πρόβλημα δεν υπάρχει και καταγράφονται όλα τα μηνύματα που έρχονται απ' τα τερματικά. Πως θα κρυφτείς λοιπόν;

Απ. 71. μεμνήσθαι δέ καί του επιλανθανομένου ή η οδός άγει.

και να έχουμε στον νου μας την εικόνα αυτού ο οποίος λησμονεί που οδηγεί ο δρόμος.

Αυτό το απόσπασμα μας δίνει μια παράμετρο σοβαρή. Είναι μια προειδοποίηση για όλους μας. Εδώ μας λέγει να μη ξεχνάμε αυτόν που λησμονεί που οδηγεί ο δρόμος. Αυτό το απόσπασμα δημιουργεί σοβαρό πρόβλημα

αν αναφέρεται στους "πολλούς" ή στους "λίγους" με την διακρίση που κάναμε στο κεφάλαιο "ΚΛΕΙΔΙΑ".

Πράγματι κάνοντας χρήση της λέξης δρόμος, σηματοδοτεί εδώ μια ιδιαίτερη κατάσταση. Αυτών των ολίων που βρίσκονται στην αναζήτηση της γνώσης. Αληθινά, στην εσωτερική ορολογία, οι λέξεις δρόμος, ατραπός κ.λ.π. σημαίνουν την οδό που άγει από την υλική υπόσταση, στην θεία γνώση. Αλλά εδώ μας λέγει ότι κάποιος ή κάποιιοι λησμονούν τελικά που οδηγεί αυτός ο δρόμος και εμείς πρέπει να μη το λησμονούμε αυτό. Αυτό, κατά την γνώμη μου σημαίνει, ότι πολλοί απ' αυτούς που επιχειρούν να βαδίσουν την σκολιά κι επίπονη ατραπό της γνώσης, χάνουν τον προσορισμό του δρόμου. Κι αυτό συμβαίνει επειδή μέσα στην συνειδησή τους, παρεμβάλλονται ταπεινά και ιδιοτελή στοιχεία και ο δρόμος από δρόμος αγάπης, θυσίας και θεογνωσίας, μετατρέπεται σε δρόμο προσωπικής προβολής αλλά και επιβολής και ισχύος ατομικής. Έτσι χάνεται η επίγνωση του προσορισμού του δρόμου και οι δυστυχίες αυτοί που προσπαθούν να τον ακολουθήσουν με τέτοιες προδιαγραφές και επιδιώξεις, χάνουν τον προσορισμό και φυσικά το τέρμα του δρόμου, για μια ακόμη φορά...

Απ. 19.

ακούσαι ουκ επιστάμενοι ουδ' ειπείν.

δεν γνωρίζουν ούτε να ακούουν, ούτε να πουν.

Αυτό το απόσπασμα, πρέπει να θεωρηθεί ότι αναφέρεται στους "πολλούς". Μπορούμε να πούμε μάλιστα ότι αποτελεί μια επανάληψη των όσων μας λέγει σε πολλά άλλα αποσπάσματα και συγκεκριμένα στο απ. 1 στο απ. 2 και στο απ. 17 αλλά και σε πολλά άλλα ακόμη. Πρόκειται για μια εξειδίκευση των "πολλών" που ζουν με την αντίληψη των υλικών απολαύσεων, σαν κεντρικό άξονα και αγνοούν τον Λόγο, με τον οποίο όμως ζουν καθημερινά. Άλλωστε δεν είπε στο απ. 29.

αιρείνται γάρ έν αντί απάντων οι άριστοι, κλέος αέναν θνητών οι δέ πολλοί κεκόρηνται όκωσπερ κτήνεα.

εκλέγουν αντί πάντων οι άριστοι, την αιώνια δόξα μεταξύ των θνητών, οι πολλοί όμως χορταίνουν κατά κόρον σαν τα κτήνη.

Απ. 23

Δίκης όνομα ουκ αν ήδεσαν, ει ταύτα μή ήν.

δεν θα γνώριζαν το όνομα της Δίκης, αν δεν υπήρχαν αυτά.

Αυτό το απόσπασμα, από την φύση του πρέπει να θεωρηθεί σαν κουτσοσυρμένο και σοβαρά ελλιπές μια και δεν προκύπτει με ευχέρεια σε ποιους αναφέρεται, αφού εδώ κάνει σαφή αναφορά σε κάποιους συγκεκριμένους, αλλά κυρίως δεν διευκρινίζεται ποια είναι τα "ταύτα". Έτσι δεν μπορούμε εύκολα να διαγνώσουμε ούτε σε ποιους αναφέρεται (τους "πολλούς" ή τους "λίγους"), αλλά ούτε σε ποια γεγονότα ή καταστάσεις αναφέρεται, αφού τα "αυτά" δεν μας λένε τίποτε.

Το μόνο που μας απομένει σαν οδηγός είναι η Δίκη.

Η Δίκη αναφέρεται και στα απ. 28, απ. 80 και απ. 94 του Ηράκλειτου. Ο Ησίοδος αναφέρει: Δεύτερον ηγάγετο λιπαρήν Θέμιν, ή τέκεν Ώρας, Ευνομίην τε Δίκην τε και Ειρήνην..." ⁵⁰⁶ Μας λέγει λοιπόν εδώ ότι η Δίκη είναι κόρη της Θέμιδας που ήταν δεύτερη σύζυγος του Δία κι απ' την ένωση αυτή προήλθαν οι ώρες που είναι η Ευνομία, η Δίκη και η Ειρήνη. Στο απ. 100 μας λέγει για τις κόρες του Δία, τις ώρες δηλαδή:

...περιόδους ων ο ήλιος επιστάτης ων και σκοπός ορίζειν και βραβεύειν και αναδεικνύειν και αναφαίνειν μεταβολάς **ώρας αι πάντα φέρουσι καθ' Ηράκλειτον.**

τις περιόδους των οποίων ο ήλιος είναι επιστάτης και φρουρός ορίζοντας, βραβεύοντας, αναδεικνύοντας και φέρνοντας στο φως **τις εποχές οι οποίες φέρουν τα πάντα.** κατά τον Ηράκλειτο.

Τι είναι λοιπόν αυτή η Δίκη για τον Ηράκλειτο; Ας δούμε: Η Δίκη είναι μια παλιά θεότητα. Αυτό προκύπτει από το απ. 94 το οποίο μας λέγει: "Ηλιος γάρ ουχ υπερβήσεται μέτρα ει δέ μή, Ερινύες μιν Δίκης επίκουροι εξευρήσουσιν.

"ο ήλιος δεν θα υπερβεί τα μέτρα ει δ' άλλως οι Ερινύες, οι βοηθοί της Δίκης, θα τον ανακαλύψουν." Εδώ ο Ηράκλειτος μας λέγει ότι οι Ερινύες είναι βοηθοί της Δίκης. Οι Ερινύες είναι παλιές θεότητες τιμωροί των κακών πράξεων. ⁵⁰⁷ Από το απόσπασμα αυτό, προκύπτει ότι ο Ηράκλειτος εννοεί σαν κακές πράξεις όχι απλά αυτές που οφείλονται στις ανθρώπινες α-

⁵⁰⁶ Ησίοδος, Θεογονία 902.

⁵⁰⁷ Βλέπε Ιωαν. Σταματάκου, ΛΕΞΙΚΟΝ ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΑΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΓΛΩΣΣΑΣ, εκδόσεις "ΒΙΒΛΙΟΠΡΟΜΗΘΕΥΤΙΚΗ" Αθήνα 1994.

δυναμίες, αλλά γενικά ότι αντιστρατεύεται στον Λόγο και τους κανόνες του. Δηλαδή ούτε ο Ήλιος, ούτε κανένα άλλο ουράνιο σώμα, ούτε και τίποτα πάνω στη γη, ούτε στον μακρόκοσμο, ούτε και στον μικρόκοσμο, μπορεί να υπερβεί τους κανόνες του Λόγου, χωρίς την ανάλογη συνέπεια. Έτσι λοιπόν η Δίκη "καθ' Ηράκλειτον", είναι η έννοια της αρχέγονης αντίληψης της δικαιοσύνης, της δικαιοσύνης όμως που αναφέρεται στην επιστασία της εφαρμογής των κανόνων του Λόγου, της δικαιοσύνης του Δημιουργού αλλά και του δημιουργήματος. Και η ανθρώπινη δικαιοσύνη που βρίσκεται θα ρωτήσετε. Εδώ είναι κι αυτή. Μήπως ο Ηράκλειτος δεν μας είπε στο απ. 114. "ξύν νόω λέγοντας ισχυρίζεσθαι χρή τω ξυνώ πάντων, όκωσπερ νόμω πόλις καί πολύ ισχυροτέρως., τρέφονται γάρ πάντες οι άνθρωπειοι νόμοι υπό ενός του θείου κρατεί γάρ τοσούτον οκόσον εθέλει καί εξαρκεί πάσι καί περιγίνεται." με τον νου όσοι μιλούν, είναι ανάγκη να στηρίζονται στην αρχή του κοινού των όλων, όπως ακριβώς η πόλις στηρίζεται στον νόμο, και ακόμη περισσότερο. Διότι όλοι οι άνθρωποι νόμοι τρέφονται από ένα νόμο, τον θείο, γιατί αυτός κρατάει όσο θέλει και τροφοδοτεί τα πάντα και περισσεύει.

Έτσι δεν δέχομαι κάποιες διακρίσεις που επιχειρούν μερικοί ερμηνευτές του Ηράκλειτου, πάνω στο απόσπασμα αυτό, μεταξύ θείου και ανθρώπινου νόμου.

Απ. 41

είναι γάρ έν τό σοφόν, επίστασθαι γνώμην, οτέη εκυβέρνησε πάντα διά πάντων.

γιατί ένα είναι το σοφό, να γνωρίζει κανείς την σκέψη η οποία κυβερνά πάντα διά πάντων

Αυτό το απόσπασμα, παρέχει μια ακόμη επιβεβαίωση της προσήλωσης της Ηρακλειτικής σκέψης στην βασική της κατεύθυνση της αρχής της ενότητας του σύμπαντος, αλλά όχι μόνο αυτό, αλλά και της ενότητας του Είναι και του Γίνεσθαι.

Απ. 63

ένθα δ' εόντι επανίστασθαι καί φύλακας γίνεσθαι εγερτί ζώντων και νεκρών.

όταν βρίσκονται εδώ ανασταίνονται πάλι και γίνονται άγρυπνοι φύλακες των ζωντανών και των νεκρών.

Αυτό είναι ένα ακόμη απόσπασμα που εγώ το θεωρώ ότι εντάσσεται στα απόκρυφα αποσπάσματα. Τι μας λέγει λοιπόν εδώ. Όταν βρίσκονται εδώ, λέγει, ανασταίνονται πάλι και γίνονται άγρυπνοι φύλακες των ζωντανών και των νεκρών. Δεν διευκρινίζεται βέβαια στο απόσπασμα ποιοι είναι αυτοί που "βρίσκονται", ούτε το που ευρίσκονται (εδώ ή ένθα).

Κατά την προσωπική μου άποψη, το απόσπασμα αυτό αναφέρεται σε κάποιες μεγάλες προσωπικότητες που ενσαρκώνονται κατά κάποια μεγάλα χρονικά διαστήματα στο γήινο χώρο κι όταν γίνεται αυτό, τότε αυτές οι προσωπικότητες, γίνονται άγρυπνοι φύλακες των ζωντανών και των νεκρών, αφού η αληθινή φύση της δομής του κόσμου είναι και το Είναι και το Γίγνεσθαι.

XXIII.- Απ. 46,

τὴν τε οἴησιν ἱερὰν νόσον ἔλεγε καὶ τὴν ὅρασιν ψεύδεσθαι.⁵⁰⁸
τὴν οἴησιν⁵⁰⁹ τὴν ἔλεγε ἱερὴ νόσο καὶ ἡ ὅρασις ὅτι ψεύδεται.

Το απόσπασμα αυτό εντάσσεται σε μια σειρά από μερικά ακόμα αποσπάσματα που ο Ηράκλειτος ασχολείται με την αξιοπιστία των αισθήσεων.

Εδώ μας λέγει λοιπόν ότι η έπαρση είναι ιερή νόσος⁵¹⁰ και ότι η όραση ψεύδεται, και αφού η όραση δεν μπορεί να ψεύδεται κυριολεκτικά, ψεύδεται στην κυριολεξία μεταφορικά, δηλαδή μας μεταφέρει την εμπειρία του έξω κόσμου παραμορφωμένη ή αλλοιωμένη. Η θέση αυτή του Ηράκλειτου, τελεί σε αρμονία με την άποψή του, ότι την αληθινή γνώση του Λόγου δεν μπορούμε να την επιτύχουμε μόνο με την εμπειρία των ανθρώπινων αισθήσεων, αλλά

⁵⁰⁸ Πάνω στο θέμα αυτό, ανάλογο απόσπασμα υπάρχει και στα αποκαλούμενα νόθα

Απ.131. Ηράκλειτος ἔλεγε τὴν οἴησιν προκοπῆς ἐγκοπὴν..

Ο Ηράκλειτος ἔλεγε πως ἡ έπαρση εἶναι ἐμπόδιο στὴν προκοπή.

⁵⁰⁹ Η λέξη οἴησις χρησιμοποιεῖται καὶ στὴν νέα Ἑλληνικὴ γλῶσσα καὶ δὲν νομίζω πως χρειάζεται μετάφραση. Πάντως για ὅσους δὲν τὸ γνωρίζουν, σημαίνει έπαρση, αλαζονεία, δόξα, γνώμη, ιδέα.

⁵¹⁰ Ἱερὴ νόσος, ὅπως εἶναι γνωστό, ονομάζεται ἡ ἐπιληψία.

από άλλους δρόμους. Άλλωστε αυτός δεν μας είπε στο απ. 40 ότι η πολυμάθεια δεν σε διδάσκει να έχεις νου; Η πολυμάθεια προέρχεται από τις 5 αισθήσεις και κυρίως από την όραση, να γιατί αυτή η όραση ψεύδεται "καθ' Ηράκλειτον".

Αλλά για να μη βιαστείτε να κατηγορήσετε τον Ηράκλειτο σαν άκριτο αγνωστικιστή, ο Ηράκλειτος στο απ. 55 σπεύδει να μας δηλώσει:

Απ. 55

ὅσων ὅψις ἀκοή μᾶθσις, ταῦτα ἐγὼ προτιμῶ.

για ὅσα πράγματα ὑπάρχει ὅψις, ἀκοή, μᾶθσις, αὐτὰ ἐγὼ προτιμῶ.

Καίτοι δέχεται τὴν ἀτέλεια τῶν αισθήσεων, αὐτὴ τὴν ἀτέλεια που προέρχεται, ἀπὸ τὰ ἀτελὴ ἀνθρώπινα αἰσθητήρια ὄργανα, για τὴν σύλληψη τῆς αληθινῆς γνώσης, καταλήγει ὅτι αὐτὰ προτιμᾷ, (τις ἀνθρώπινες αισθήσεις) για ὅσα ὑπάρχει τέτοια δυνατότητα γιατί εἶναι τὰ ἀναγκαῖα διάμεσα τῆς γνώσης στο ὑλικό ἐπίπεδο.

Απ' αὐτὰ καταλαβαίνουμε πως για τὴν γνώση που δὲν προσεγγίζεται μόνο με τὶς ἀνθρώπινες αισθήσεις, ο Ηράκλειτος δὲν βασίζεται μόνο σ' αὐτές.

Αλλά μὴ βιάζεστε γιατί ἀμέσως στὴν συνέχεια ο Ηράκλειτος μας βάζει μια ἄλλη παράμετρο ὅταν μας λέγει στο απ. 107 τὰ πιο κάτω:

Απ. 107 "κακοὶ μάρτυρες ἀνθρώποισιν ὀφθαλμοὶ καὶ ὠτα βαρβάρους ψυχὰς ἐχόντων."

(Οἱ ὀφθαλμοὶ καὶ τὰ αὐτιά εἶναι κακοὶ μάρτυρες για τοὺς ἀνθρώπους, που ἔχουν βάρβαρη τὴν ψυχὴ)

Εδώ ο Ηράκλειτος, μας φρενάρει ἀπότομα! Καὶ μας λέγει, ἐτσι απλά καὶ ξεκάθαρα, ὅτι για νάχουμε ἐλπίδα ὅτι μέσα ἀπὸ τὶς αισθήσεις, θα καταφέρουμε νὰ πάρουμε αὐτὰ τὰ ψήγματα τῆς αληθινῆς γνώσης που μποροῦν νὰ μας προσφέρουν οἱ αισθήσεις, μόνο ὅταν ἡ καλλιέργεια τῆς ψυχῆς μας θα ἀποκαταστήσει τὴν αληθινὴ ἐπικοινωνία με τὸν ἔξω κόσμο, μέσο τῶν αισθήσεων, ἀλλοιῶς αὐτὲς οἱ φουκαριάρικες οἱ αισθήσεις, θα εἶναι κακοὶ μάρτυρες, δηλαδή θα μεταφέρουν στὴν βάρβαρη, δηλαδή στὴν ἀπαίδευτη ψυχὴ μας, πράγματα τὰ ὁποῖα αὐτὴ ἡ ψυχὴ, δὲν θα μπορεῖ νὰ ἐννοήσει καὶ νὰ τὰ αξιολογήσει κι ἐτσι ἡ μαρτυρία

ΓΙΑΝΝΗ Φ. ΓΕΩΡΓΑΚΟΠΟΥΛΟΥ ΗΡΑΚΛΕΙΤΟΣ Ο ΕΦΕΣΙΟΣ

των αισθήσεων θα είναι κακή, όχι απ' την δοσμένη "καθ' Ηράκλειτον" ατέλειά τους αλλά από την ανωριμότητα της ψυχής.

Έτσι για μια ακόμη φορά ο Ηράκλειτος αποδεικνύεται ένας μεγάλος μυστικός, ίσως ο μεγαλύτερος μυστικός όλων των ιστορικών αιώνων.

ΓΙΑΝΝΗ Φ. ΓΕΩΡΓΑΚΟΠΟΥΛΟΥ ΗΡΑΚΛΕΙΤΟΣ Ο ΕΦΕΣΙΟΣ

VII. ΗΡΑΚΛΕΙΤΟΣ ΚΑΙ ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΠΟΙΗΣΗ

Απόψε, 18-3-1996 ο μεγάλος Έλληνας ποιητής και νομπελίστας του 1979, Οδυσσέας Ελύτης έφυγε απλά κι απέρριπτα από τον γήινο κόσμο, όπως απλά έζησε τα 85 του χρόνια. Η είδηση διαδόθηκε από τα τηλεοπτικά κανάλια τις πρώτες μεταμεσηβρινές ώρες.

Έχω ασχοληθεί πολύ με την ποίηση του Ελύτη και πιο ειδικά με το συνθετικό έργο του το ΑΞΙΟΝ ΕΣΤΙ, το οποίο εγώ προσωπικά το θεωρώ σαν το μεγαλύτερο ποιητικό έργο του εικοστού αιώνα σε ολόκληρο τον Κόσμο.

Για μένα, η είδηση του θανάτου του Οδυσσέα Ελύτη, ήταν μια ακόμη αφορμή ν' ανεβούν στα χείλη μου οι στίχοι

ΑΞΙΟΝ ΕΣΤΙ το χέρι που επιστρέφει

από φόνο φριχτό και τώρα ξέρει

ποιος ο κόσμος που υπερέχει

ποιο το "νυν" και ποιο το "αιέν" του κόσμου:

Βέβαια δεν χρειάζεται πάντα το χέρι να επιστρέφει από φόνο φριχτό, για να μάθει κανείς ποιος ο κόσμος που υπερέχει.

Για τον Ελύτη, ο φριχτός φόνος, είναι μια μεγάλη μύηση, όπως μεγάλη μύηση και πολύ μεγάλη μάλιστα, είναι η μύηση του θανάτου, του φυσικού θανάτου.

Έτσι λοιπόν, πολλές φορές, όταν η σκληρή μοίρα του ανθρώπου μ' έσπρωχνε ν' ακολουθήσω το ξόδι κάποιου φίλου στο ταξίδι αυτό που στην τρέχουσα ανθρώπινη γλώσσα λέγεται "τελευταίο" (αν είναι δυνατό !), στα χείλη μου ανέβαινε ο στίχος:

και τώρα ξέρεις

ποιος ο κόσμος που υπερέχει

ποιο το "νυν" και ποιο το "αιέν" του κόσμου

Αγαπητέ αναγνώστη. Η πρόθεσή μου δεν είναι εδώ να κάνω κάποια νεκρολογία, αυτού του μεγάλου ποιητή, του Οδυσσέα Ελύτη.

Εδώ θέλησα να δώσω μια αφορμή στον εαυτό μου, ν'

αρχίσω το κεφάλαιο αυτό, το οποίο το είχα προσχεδιασμένο για κάποιο χρόνο αργότερα, τώρα.

Όλοι οι ερμηνευτές του Ηράκλειτου, δέχονται ότι η Ηρακλειτική σκέψη, έχει επηρεάσει σημαντικά την νεώτερη Ευρωπαϊκή διάνοηση.

Ο πρώτος ποιητής στην Ευρώπη που επηρεάστηκε άμεσα από το σκοτεινό φιλόσοφο, είναι πανθομολογούμενα ο Χαίλντερλιν Φρήντριχ, Γερμανός ποιητής. (Λάουφεν 1770, Τύμπιγκεν 1843). Στην αρχή επιδόθηκε σε θεολογικές μελέτες και στη συνέχεια συνδέθηκε φιλικά με τον Hegel και τον Σέλλινγκ.⁵¹¹ Ίσως μέσον του Χέγκελ επηρεάστηκε έμμεσα από την Ηρακλειτική σκέψη.

Για να δούμε πάνω στο θέμα αυτό τι εισφέρει ο Κώστας Αξελός. *"Οι στοχαστές και οι πολιτικοί δεν ήταν οι μόνοι που στράφηκαν προς τον Ηράκλειτο. Το ίδιο έκαναν, και μάλιστα επίμονα και οι ποιητές. Την ίδια εποχή με τον Χέγκελ -που δήλωνε ότι ήταν φιλόσοφος της Weltanschauung του Γκαίτε- ο Γκαίτε ξαναπιάνει το διάλογο με τους προσωκρατικούς... Ο Χαίλντερλιν και ο Νοβάλις- όπως ο Χέγκελ και ο Γκαίτε- οδεύουν και αυτοί προς τις Ηρακλειτικές πηγές. Ακόμα και στο βαθμό που τείνουν προς αυτές, δεν μας επιτρέπουν να τις συνδέσουμε άμεσα με τον Ηράκλειτο. Βέβαια, η ποίησή τους είναι τραγική, επιχειρεί να εναρμονίσει τα αντίθετα και υμνεί την μεγάλη σύγκρουση... Την ίδια αλλοίωση αυτού του αντίλαλου προκαλεί με την σειρά του και ένας ποιητής καθαρά μοντέρνος, ο Αντρέ Μπρετόν αφού προσπάθησε να συνδεθεί με τον Ηράκλειτο, τον Χέγκελ, τους Γερμανούς ρομαντικούς και τον Φρόνυ. Ανακηρύσσει τον Ηράκλειτο "πρώτο υπερρεαλιστή"... Η διαθλασμένη ποιητική ακτινοβολία του*

⁵¹¹ Ο Αύγουστος Φρειδερίκος Γουλιέλμος Ιωσήφ Σέλλινγκ, γεννήθηκε στις 27-1-1775 στο Λέομπεργκ. Το έτος 1790 δεκαπεντάχρονος παίρνει τον δρόμο για το περίφημο θεολογικό Σεμινάριο του Τύμπιγκεν, στο οποίο έγινε κατ' εξαίρεση δεκτός. Εκεί συναντά τους κατά πέντε χρόνια μεγαλύτερους του Χέγκελ και Χαίλντερλιν και συνδέονται με ιδιαίτερη φιλία. Ο Σέλλινγκ άφησε την τελευταία του πνοή στις 20-8-1854.

Ηρακλειτικού λόγου εκδηλώνεται στο έργο κι άλλων σύγχρονων ποιητών, που επανέρχονται συνειδητά κι εσκεμμένα Ηρακλειτικά θέματα: Σ' αυτού του είδους την ενέργεια προβαίνουν λόγου χάρη, ο Τ.Σ. Έλιοτ και ο Ρενέ Σαρ... Και μετά τον 19ο αιώνα- τον αιώνα που τείνει να οικειοποιηθεί ολόκληρο το παρελθόν φιλόσοφοι και φιλόλογοι, ζωγράφοι και ποιητές, προσπαθούν να ξαναπιάσουν το διάλογο με τον Ηρακλειτικό λόγο. Έτσι η Ηρακλειτική σκέψη αποκαλύπτει την παγκοσμιότητά της και την συμπαντικότητα της, το βάθος της και την πολυεδρικότητά της."

"..Ήρθε σ' εμένα απρόβλεπτα

Ένα πεπρωμένο, διότι ακόμη τότε

Η ψυχή μου μες τη ζεστή σκιά

Χαμένη σε συζήτηση με τον εαυτό της.."

Αυτά μας λέγει ο Χαίλντερλιν στο ποίημά του Ο Ρήνος.⁵¹² Στο κομμάτι αυτό, ανιχνεύουμε την επίδραση δυο αποσπασμάτων του Ηράκλειτου. Το ένα είναι το απ. 18 *"Εάν μη έλπηται, ανέλπιστον ουκ εξευρήσει, ανεξερεύνητον εόν και άπορον."*⁵¹³ Το άλλο είναι το απ. 101. *εδιζησάμην ε-μωυτόν*, συζήτησα με τον εαυτό μου.

Ίσως ο Χαίλντερλιν με τη σειρά του, επηρέασε άμεσα τον μεγάλο Άγγλο ποιητή Τ. Σ. Έλιοτ.

Ο Έλιοτ, είναι βαθειά επηρεασμένος από τον Ηράκλειτο, καίτοι μπορεί να μην τον διάβασε άμεσα, αν και από το γεγονός ότι παραθέτει στα ποιήματά του αρκετά από τα αποσπάσματά του, μάλλον συνηγορεί για το αντίθετο συμπέρασμα.

Πάντως στο μεγάλο του έργο κυριαρχεί ατόφια η πολυδιάστατη Ηρακλειτική σκέψη.

"Οτι καλούμε αρχή συχνά είναι τέλος και

⁵¹² βλέπε Η Ö LDERLIN FRIEDRICH " ΕΛΕΓΕΙΕΣ, ΥΜΝΟΙ και ΑΛΛΑ ΠΟΙΗΜΑΤΑ", μετάφραση Στέλλα Γ. Νικολούδη, εκδόσεις "ΑΓΡΑ" Αθήνα 1996, σελ. 113.

⁵¹³ Αν δεν ελπίζεις, δεν θα βρεις το ανέλπιστο, το ανεξερεύνητο και το άπορον (αυτό που δεν έχει πόρο, πέραςμα, άβατο, απλησίαστο, απροσπέλαστο.)

ΓΙΑΝΝΗ Φ. ΓΕΩΡΓΑΚΟΠΟΥΛΟΥ ΗΡΑΚΛΕΙΤΟΣ ◊ ΕΦΕΣΙΟΣ

*Να κάνεις ένα τέλος είναι να κάνεις μιαν αρχή.
Το τέλος είναι απ' όπου ξεκινούμε. Και κάθε φράση
Κάθε πρόταση που είναι σωστή (με κάθε λέξη στη
φωλιά της,
Παίρνοντας τη θέση της για να στηρίξει άλλες,
Την λέξη μήτε δύσπιστη μήτ' επιδεικτική,
Μιαν εύκολη εμπορία του παλιού και του καινούρ-
γιου,
Την κοινή λέξη σαφή χωρίς χυδαιότητα,
Την λόγια λέξη εύστοχη μα όχι σχολαστική
Το τέλειο ταίρι χορεύοντας μαζί)
Κάθε φράση και κάθε πρόταση ένα τέλος είναι και
μια αρχή
Κάθε ποίημα επιτάφιος.⁵¹⁵*

Το ποιητικό αυτό δείγμα δεν είναι και το μόνο ποίημα του Τ. Σ. ΕΛΙΟΤ που είναι επηρεασμένο άμεσα από την Ηρακλειτική σκέψη.

Τα *"Τεσσερα Κουαρτέττα"* τα ξεκινά με προμετωπίδα δυο αποσπάσματα του Ηράκλειτου. Το απ. 2 και το απ. 60 και το Burnt Norton αρχίζει έτσι:

*Χρόνος παρών και χρόνος παρελθών
Ίσως και οι δυο παρόντες είναι εις χρόνο μέλλοντα
Και ο μέλλον χρόνος έγκλειστος εις χρόνο παρελ-
θόντα.*

Αυτό είναι η αρχή του ποιήματος και καταλαβαίνει κανείς άνετα πόσο ο Τ.Σ.ΕΛΙΟΤ είναι επηρεασμένος από την Ηρακλειτική σκέψη, αλλά και πόσο κοντά είναι στην σύγχρονη επιστημονική αντίληψη και αναζήτηση του χρόνου, όπως είδαμε πιο πάνω στο κεφάλαιο *"Ο Ηράκλειτος και η σύγχρονη επιστήμη."*

ΓΙΑΝΝΗ Φ. ΓΕΩΡΓΑΚΟΠΟΥΛΟΥ ΗΡΑΚΛΕΙΤΟΣ ◊ ΕΦΕΣΙΟΣ

*Χρόνος παρελθών και χρόνος μέλλον
Ότι μπορούσε να είχε γίνει κι ότι απέγινε
Στοχεύουν σ' ένα τέλος που είναι πάντοτε παρόν.*

Εδώ εξακολουθούμε να βλέπουμε ξεκάθαρη την Ηρακλειτική σκέψη.

*"Ποταμός γαρ ούκ έστιν δις τω αυτώ καθ' Ηράκλει-
τον ουδέ θνητής ουσίας δις άψασθαι κατά έξιν (της αυτής)
αλλ' οξύτητι και τάχει της μεταβολής σκίδνησι και πάλιν
συνάγει (μάλλον δε ουδέ πάλιν ούδ' ύστερον, αλλ' άμα συ-
νίσταται και απολείπει) και πρόσσεισι και άπεισι."* (απ.91)

Στο ίδιο ποτάμι δεν μπορούμε να μπούμε δυο φορές, κατά τον Ηράκλειτο, **ούτε ν' αγγίξουμε δυο φορές την ίδια θνητή ουσία** γιατί με την δύναμη και την ταχύτητα της μεταβολής διασκορπίζει και πάλι μαζεύει (και μάλιστα όχι απλά πάλι, ούτε πιο ύστερα, αλλά ταυτόχρονα δημιουργείται και χάνεται) και πλησιάζει και απομακρύνεται.

Είναι ένα απόσπασμα του Ηράκλειτου που το συναντήσαμε πολλές φορές και μας διδάσκει, εκτός από απειράριθμα άλλα, την ρευστότητα και το πολυδιάστατο του χρόνου, αυτή την ρευστότητα που οδήγησε τον Σαλβαντόρ Νταλί ⁵¹⁶ ένα γνήσιο παιδί του υπερρεαλισμού, να ζωγραφίζει κάποια λειωμένα ρολόγια, που ρέουν κατά κάτω, υπακούοντας στην βαρύτητα και τις επιδράσεις της, αυτή τη βαρύτητα που είναι ιδιότητα του χώρου.

Ο χρόνος, αυτός που είναι ένα παιδί που παίζει ρίχνοντας ζάρια, ⁵¹⁷ αυτός που είναι ένας θηριώδης πατέρας που τρώει τα παιδιά του, αυτός που δεν είναι άλλος απ' τον θεό Κρόνο, τον αιώνιο παιδοκτόνο που δεν μπορεί να κάνει αλλοιώς παρά να τρώει τα παιδιά του, αφού τίποτα δεν αντέχει στην εξουσία του, δηλαδή στη διάρκειά του και τα στέλνει πίσω στην γυναίκα του τα παιδιά της, τη

⁵¹⁵ βλέπε Τ.Σ. ΕΛΙΟΤ ΑΠΑΝΤΑ ΤΑ ΠΟΙΗΜΑΤΑ, εκδόσεις ΚΕΔΡΟΣ 1984, μετάφραση Αριστοτέλης Νικολαΐδης, σελ. 27. Εδώ όπως γίνεται αντιληπτό ο Τ.Σ. ΕΛΙΟΤ αναφέρεται στο απ. 103 *" Ξυνόν αρχή και πέρας επί κύκλου περιφερείας."* (Είναι κοινή η αρχή και το πέρας πάνω στην περιφέρεια κύκλου.)

⁵¹⁶ Salvador Dali. Ισπανός ζωγράφος, συγγραφέας, κοσμηματοποιός και σκηνογράφος (Φιγκέρας Βαρκελώνη 1904- 1989).

⁵¹⁷ αιών παις έστι παίζων πεσσεύων, παιδός η βασιλίν" (Ο χρόνος είναι ένα παιδί που παίζει ρίχνοντας ζάρια, ενός παιδιού η βασίλεια). Απ. 52.

Ρέα ή τη Γη.⁵¹⁸

Πιο κάτω ο Τ. Σ. ΕΛΙΟΤ μας λέγει:

Ενίοτε απορώ αν είναι αυτό που ο Κρίσνα εννοούσε- Μεταξύ άλλων- ή ένας τρόπος για να θέσεις το ίδιο πράγμα:

Πως το μέλλον είν' ένα σβησμένο τραγούδι, ένα Βασιλικό Ρόδο

ή ένα κλαδί λαβάντουλας

Από λύπη λαχταριστή γι' αυτούς που πια δεν είν' εδώ να λυπηθούν,

πιεσμένο απ' τα κιτρινισμένα φύλλα ενός βιβλίου που δεν άνοιξε ποτέ

Και η οδός άνω είναι η οδός κάτω,⁵¹⁹ η οδός εμπρός είναι η οδός πίσω.

Να το αψηφήσεις δεν μπορείς κανονικά, μα τούτο είναι βέβαιο,

πως ο θεραπευτής δεν είναι ο χρόνος: Ο πάσχων πια δεν είναι εδώ.

Και πιο κάτω ο Τ.Σ. ΕΛΙΟΤ μας λέγει:

Κάθε είδος πράγματος θα είναι καλό

όταν οι γλώσσες της φλόγας αναδιπλωθούν

μέσ' στον στεφανωμένο κόμπο της φωτιάς⁵²⁰

⁵¹⁸ Για τις σχέσεις του Κρόνου και της Γαίας, την γέννηση του Δία και την επικράτησή του, μπορεί όποιος αναγνώστης θέλει να επεκτείνει την έρευνά του, να συμβουλευτεί τις Ελληνικές Μυθολογίες του Ζαν Ρισπέν, του Ρ. Decharme και του Κ. ΚΕΡΕΝΥΙ.

⁵¹⁹ Αναφέρεται στο απόσπασμα 60 που μας διέσωσε ο Ιππόλυτος και έχει έτσι "οδός άνω κάτω μία και ωτηή".

⁵²⁰ Όπως είναι γνωστό και από τα πιο πάνω πιστοποιείται, για τον Ηράκλειτο το βασικό στοιχείο είναι η φωτιά, το πυρ. Είναι αρκετά τα αποσπάσματα που ο Ηράκλειτος αναφέρεται σ' αυτή τη φωτιά.

"τα δε πάντα οιακίζει Κεραυνός" Όλα τα κυβερνά και τα κατευθύνει ο Κεραυνός. απ. 64. "όλων αίτιον. καλεί δε αυτό χρησιμοσύνην και κόρον" ...όλων αιτία, την αποκαλεί ανάγκη και χορτασμό. απ. 65. "...κόρος, πάντα γαρ φησί το πυρ επελθών

Και πυρ και ρόδο γίνουν ένα.⁵²¹

Ο Τ. Σ. ΕΛΙΟΤ, στα αποσπάσματα αυτά, δεν αφήνει καμιά αμφιβολία για την Ηρακλειτική επιρροή στο έργο του.

Δεν είναι όμως μόνο στον Χαίλντερλιν και τον Τ. Σ. ΕΛΙΟΤ, η επίδραση της κληρονομιάς της Ηρακλειτικής σκέψης στη σύγχρονη Ευρωπαϊκή ποίηση.

Και οι δυο Έλληνες ποιητές που βραβεύτηκαν με το βραβείο Νόμπελ, στα τελευταία χρόνια, Γιώργος Σεφέρης (1965) και Οδυσσέας Ελύτης (1979), είναι βαθειά επηρεασμένοι από την φοβερή Ηρακλειτική σκέψη,⁵²² για να μη πούμε πόσο βαθειά επηρεασμένος είναι ο μεγαλύτερος Έλληνας πεζογράφος του εικοστού αιώνα, ο Νίκος Καζαντζάκης, ο οποίος, το πιθανότερο, παρέλαβε την Ηρακλειτική σκέψη μέσω του Νίτσε. Αλλά και άλλοι νεοέλληνες ποιητές, βρίσκονται κάτω απ' τον αστερισμό του Ηράκλειτου. Δεν είναι ώρα τώρα να κάνουμε μια τέτοια αναδρομή στους νεοέλληνες ποιητές, αλλά δεν μπορώ να μην αναφέρω εδώ τον Άγγελο Σικελιανό, τον οποίο συναντήσαμε και πιο πάνω, και αναφερθήκαμε στο σημαντικό ποίημά του "Ιερά Οδός"⁵²³ όπου το άρωμα της Ηρακλειτικής σκέψης, είναι κάτι περισσότερο από υπαρκτό. Είναι κυριαρχικό. Αλλά ας δούμε και κάποιες ευθείες αναφορές του Άγγελου Σικελιανού στον Ηράκλειτο,

"τι πανωθέ μας, όπου ο άρρητος παλμός
της αιωνιότητας αστράφτει, αυτή την ώρα
Ορφέας, Ηράκλειτος, Αισχύλος, Σολωμός

κρίνει και καταλήγεται.." Κορεσμός, η φωτιά όταν έλθει, λέγει, θα κρίνει και θα καταλάβει το παν. απ. 66.

⁵²¹ Όλα τα πιο πάνω ποιήματα του Τ.Σ.ΕΛΙΟΤ τα έχω πάρει από την έκδοση του ΚΕΔΡΟΥ σε μετάφραση Αριστοτέλη Νικολαΐδη.

⁵²² Βλέπε πάνω στο θέμα αυτό και Ευαγ. Ρούσσου, ΗΡΑΚΛΕΙΤΟΣ, σελ. 33*

⁵²³ Βλέπε στο τέλος του κεφάλαιου "Από τον Ηράκλειτο στους Σούφι."

την άγια δέχονται ψυχή την τροπαιοφόρα

που, αφού το Έργο της θεμέλιωσε βαθιά
 στη γην αυτή με μιαν ισόθεη Σκέψη,
 τον τρισμακάριο τώρα πάει ψηλά τον Ίακχο
 με τους αθάνατους θεούς για να χορέψει”.

Αυτά είναι δυο τετράστιχα από το ποίημα του Άγγελου Σικελιανού Ο ΠΑΛΑΜΑΣ που το διάβασε ο ίδιος στην κηδεία του Κωστή Παλαμά το 1943. Βλέπουμε εδώ πως ο ποιητής Άγγελος Σικελιανός, τοποθετεί τον Ηράκλειτο στο πιο μεγάλο και ψηλό βάθρο της αρχαιοελληνικής σκέψης, κοντά στον Ορφέα, τον Ηράκλειτο και όχι κανέναν άλλο και πιο ύστερα τον Αισχύλο, που ήταν κι αυτός γνήσια Ηρακλειτικός, όπως και όλοι οι Έλληνες τραγικοί άλλωστε. Κι ύστερα τον Σολωμό, τον εθνικό ποιητή της νεώτερης Ελλάδας.

“..με την ιερή που Σ’ το’ θρεψε Πλατωνική μανία
 βαθιά προς την απόκρυφη του Ηράκλειτου Αρμονία
 που απάνω κι απ’ το θάνατο αφουκρώνται οι Λίγοι;”

Είναι ακόμη κάποιοι στίχοι του Σικελιανού που είναι αφιερωμένοι στον Ι. Συκουτρή. Μέσα σ’ αυτούς μπορεί να δει ο αναγνώστης, την αντίληψη που είχε αυτός ο μεγάλος νεοέλληνας ποιητής για τον Ηράκλειτο. Η Πλατωνική μανία οδηγεί βαθιά στην απόκρυφη Ηρακλειτική σκέψη, που βρίσκεται πάνω από τον θάνατο και την αφουγκράζονται οι λίγοι κι οι εκλεκτοί. Όταν ο Ηράκλειτος μιλά για τους λίγους κι εκλεκτούς, δεν τους προσδιορίζει ούτε με κάποια ανθρώπινα αξιώματα, ούτε με τους κατόχους των ανθρώπινων αξιών. Χρήματα, περιουσία κ.λ.π. αλλά για εκείνους που είναι άριστοι, δηλαδή εντρυφείς στην αληθινή γνώση. Δηλαδή για όλους, έχουν ή δεν έχουν αξιώματα, χρήματα ή περιουσία. Να ο μεγάλος “σοσιαλιστής” με την σύγχρονη κοινωνική έννοια του όρου, αφού αυτός ο “σκοτεινός” που γεννήθηκε “βασιλιάς” κι απαρνήθηκε τα πάντα, κανένα δεν βάζει όριο υλικών πραγμάτων για το “άριστος”.

Αλλά όπως έχουμε πει πιο πάνω, η Ηρακλειτική

σκέψη, πέρασε μέσα απ’ τα παγκόσμια, για τις τελευταίες χιλιετίες, φίλτρα της διανόησης και βρίσκεται πάντα μπροστά μας, κι ας μη την αναγνωρίζουμε, άλλωστε τι αναγνωρίζουμε απ’ το φοβερό παρελθόν μας.

“Από τον Ηράκλειτο⁵²⁴ έως τον Πλάτωνα και από τον Πλάτωνα έως τον Ιησού διακρίνουμε αυτό το “δέσιμο” που φτάνει κάτω από διάφορες μορφές ως τις μέρες μας και που μας λέγει περίπου το ίδιο: ότι εντός του κόσμου τούτου εμπεριέχεται και με τα στοιχεία του κόσμου τούτου ανασυντίθεται ο άλλος κόσμος, ο “πέραν” η δεύτερη πραγματικότητα η υπερτοποθετημένη επάνω σ’ αυτήν όπου παρά φύσιν ζούμε. Είναι μια πραγματικότητα που τη δικαιούμε και που από δική μας ανικανότητα δεν αξιωνόμαστε.....Ο Ηράκλειτος δεν είχε ήδη μιλήσει για μιαν “εκ των διαφερόντων καλλίστην αρμονίην”; Εάν είναι ο Απόλλων ή η Αφροδίτη, ο Χριστός ή η Παναγία, που ενσαρκώνουν και προσωποποιούν την ανάγκη να δούμε υλοποιημένο εκείνο που σε ορισμένες στιγμές διαισθανόμαστε, δεν έχει σημασία..... Με τη διαφορά ότι ο ήλιος κατά την ρήση του αρχαίου σοφού, εάν υπερβεί τα μέτρα καταντά ύβρις...”⁵²⁵

Όπως θα παρατηρήσατε σ’ ένα πανηγυρικό λόγο, ο Οδυσσέας Ελύτης κάνει εκτεταμένες αναφορές στον Ηράκλειτο και ιδίως στο πρώτο κομμάτι, που κάνει λόγο για δυο παράλληλους κόσμους με τις φράσεις “..εντός του κόσμου τούτου εμπεριέχεται και με τα στοιχεία του κόσμου

⁵²⁴ Τα αποσπάσματα που ακολουθούν είναι παρμένα από τον λόγο του Οδυσσέα Ελύτη στην Ακαδημία της Στοκχόλμης κατά την απονομή του Νόμπελ.

⁵²⁵ Είναι φανερό ότι εδώ ο Ελύτης αναφέρεται στον Ηράκλειτο και συγκεκριμένα στο απόσπασμα 94 κατά το οποίο: *Ήλιος γαρ ουχ υπερβήσεται μέτρα. ειδε μη, Ερινύες μιν Δίκης επίκουροι εξευρήσουσιν*, που σημαίνει ότι ούτε και ο ήλιος έχει εξουσία να υπερβεί τα μέτρα τα καθορισμένα απ’ το παγκόσμιο σχέδιο, δηλαδή τον φυσικό νόμο αλλιώς οι Ερινύες, οι οποίες στο απόσπασμα αυτό, ονομάζονται από τον Ηράκλειτο, βοηδοί της Δικαιοσύνης, θα τον βρουν με την έννοια ότι θα τον επαναφέρουν στην Τάξη του σύμπαντος.

τούτου ανασυντίθεται ο άλλος κόσμος, ο "πέραν" η δεύτερη πραγματικότητα η υπερτοποθετημένη επάνω σ' αυτήν όπου παρά φύσιν ζούμε. Είναι μια πραγματικότητα που τη διακρίνουμε και που από δική μας ανικανότητα δεν αξιωνόμαστε..."

Αυτά τα θέματα τα ανέπτυξα στο κεφάλαιο ο Ηράκλειτος και η σύγχρονη επιστήμη και κυρίως στο υποκεφάλαιο η γάτα του Σραϊντινγκερ. Εδώ όμως είναι νομίζω ανάγκη ν' αναπτύξω και πάλι για λίγο το απ. 116.

Απ. 116. "Ανθρώποισι πάσι μέτεστι γινώσκειν εαυτούς και σωφρονεῖν". Σ' όλους τους ανθρώπους έχει δοθεί η δυνατότητα να γνωρίσουν τον εαυτό τους και να σωφρονιστούν με την έννοια να ξεπεράσουν την ανικανότητα και ν' αξιωθούν την άλλη πραγματικότητα. Όπως έχω πει πιο πάνω, το ρήμα που χρησιμοποιεί ο Ηράκλειτος δεν αφήνει αμφιβολία γι' αυτό, **μέτεστι** που σημαίνει ότι στον κάθε άνθρωπο, **υπάρχει μαζί** η δυνατότητα της αυτογνωσίας, αυτής που οδηγεί στη φρόνηση, στην γνώση, στην ατραπό. Δηλαδή υπάρχει από την κατασκευή αυτή η δυνατότητα. Είναι μια ιδιότητα του ανθρώπου. "Γνώθι σ' αυτόν" Είναι ένα γνωμικό που βρίσκονταν στα προπύλαια του Δελφικού Ναού του Απόλλωνα.

*Ένα το χελιδόνι κι η άνοιξη ακριβή
για να γυρίσει ο ήλιος θέλει δουλειά
πολλή*

*θέλει νεκρούς χιλιάδες νάναι στους
τροχούς*

θέλει κι οι ζωντανοί να δίνουν το αίμα τους.

Αυτό είναι ένα πολύ γνωστό κομμάτι του Οδυσσέα Ελύτη από το Αξιον Εστί.

"τους καθεύδοντας οίμαι ο Ηράκλειτος εργάτας εἶναι λέγει και συνεργούς των εν τω κόσμω γινομένων." απ. 75.

Αυτούς που κοιμούνται (αναπαύονται), νομίζω ότι ο Ηράκλειτος έλεγε ότι είναι εργάτες και συνεργοί σ' αυτά που γίνονται στον κόσμο.

Το ρήμα εὐδω και σύνθετο καθεύδω, στην αρχαία Ελληνική γλώσσα έχει την έννοια του κοιμούμαι, κατα-

κλίνομαι, αναπαύομαι, απέχω.⁵²⁶

Εδώ ο Ηράκλειτος μας θέτει ένα ακόμη παράδοξο, από πρώτη ματιά. Αυτοί που κοιμούνται είναι εργάτες και συνεργοί γι' αυτά που γίνονται στον κόσμο. Δηλαδή αποδίδει μια συνολική ευθύνη στην ανθρωπότητα σαν ενότητα, μακριά και πέραν από την ατομική ευθύνη του καθενός. Αυτοί που κοιμούνται λοιπόν, σημαίνει ότι δεν μετέχουν στα γεγονότα, αλλά και αυτή η απουσία ενεργείας, συντελεί εξίσου στη διαμόρφωση των γεγονότων.

Πιο κάτω μπορούμε να δούμε και μια άλλη διάσταση του αποσπάσματος αυτού.

Το καθεύδω όπως είπαμε έχει την έννοια του κοιμάμαι, αλλά με την σειρά του το κοιμάμαι έχει την μεταφορική έννοια του θανάτου, ιδίως στην Χριστιανική ορολογία. Αλλά και το καθεύδοντες όμως απαντάται κάποιες φορές και σαν πεθαμένοι.⁵²⁷

Ο Ηράκλειτος, πάνω στον ύπνο και το θάνατο, μας προσφέρει κάποια περίεργα και διαφορετικά αποσπάσματα.

Ο Κλήμης της Αλεξανδρείας μας διάσωσε στους Στρωματείς III το πιο κάτω απόσπασμα. Απ. 21 "...ουχί και Ηράκλειτος θάνατον την γένεσιν καλεῖ...εν οἷς φῆσι θάνατός ἐστιν ὁκόσα ἐγεγρῆντες ὁρέομεν, ὁκόσα δε εὐδοντες ὕπνος."

⁵²⁶ Βλέπε Liddell-Scott, Μεγάλο Λεξικό της Ελληνικής Γλώσσας, κάτω από τις λέξεις εὐδω και καθεύδω.

⁵²⁷ "Ὅτι οὐκ ἔδeto ημᾶς ὁ Θεός εἰς ὀργήν, ἀλλ' εἰς περιποίησιν σωτηρίας διὰ τοῦ Κυρίου ημῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, τοῦ ἀποθανόντος ὑπὲρ ημῶν, ἵνα εἴτε γρηγορώμεν εἴτε καθεύδωμεν ἅμα συν αὐτῷ ζήσωμεν."

Γιατί ο Θεός δεν μας προώρισε για ὀργή, αλλά μας προώρισε για να αποκτήσουμε την σωτηρία μέσον του Κυρίου μας Ἰησοῦ Χριστοῦ, αὐτός ο οποίος πέθανε για μας, και να ζήσουμε μαζί μ' αυτόν, είτε μας βρει ζωντανούς είτε μας βρει πεθαμένους. (Απ. Παύλου προς Θεσσαλονικεῖς Α' κεφ. Ε' στ. 9-10)

Εδώ θα μου επιτρέψετε να θυμηθώ την μεγάλη φράση που ο Σοφοκλής έβαλε στο στόμα της Αντιγόνης: "...ου συνέχθειν ἀλλά συμφιλεῖν ἔφυν...". Δεν γεννήθηκα για να μισώ μαζί με άλλους, αλλά είμαι καμωμένη από τη φύση μου ν' αγαπώ.

Η μετάφραση του αποσπάσματος είναι η εξής: "Και ο Ηράκλειτος δεν αποκαλεί την γέννηση θάνατο...όταν λέγει "θάνατος είναι όσα βλέπουμε ξύπνιοι και όσα βλέπουμε κοιμισμένοι ύπνος".

Και πάλι ο Κλήμης της Αλεξανδρείας μας διάσωσε στους Στρωματείς IV και το πιο κάτω απόσπασμα:

Απ. 26 *"Άνθρωπος εν ευφρόνη φως άπτεται εαυτώ (αποθανών) αποσβεσθείς όψει, ζων δε άπτεται τεθνεώτος εύδων (αποσβεσθείς όψει), ερηγορώς άπτεται εύδοντος."*

Ο Άνθρωπος μεσ' την νύχτα ανάβει ένα φως για τον πεθαμένο εαυτό του, όταν θάχουν σβήσει τα αισθητήρια της όρασης (τα μάτια) ⁵²⁸ στη ζωή όμως όταν κοιμάται, ακουμπάει τον θάνατο, αφού τα μάτια του είναι κλειστά, κι όταν (στη ζωή του) είναι ξύπνιος, ακουμπάει τον ύπνο. ⁵²⁹

Από την πρώιμη Ελληνική αρχαιότητα κυριαρχούσε στις ανθρώπινες δοξασίες μια ιδιαίτερη σχέση μεταξύ ύπνου και θανάτου.

Και κατά τον Όμηρο και κατά τον Ησίοδο, ο θάνατος και ο ύπνος ήταν σαν δίδυμα αδέρφια. Είναι γεγονός ότι ο ύπνος είναι μια μικρή δοκιμασία του ανθρώπου στον θάνατο. Είναι μια κατάσταση που ο άνθρωπος εξοικειώνεται με τον θάνατο και προδοκιμάζεται μ' αυτόν.

Ας δούμε λοιπόν τι μας λέγει ο Ησίοδος:

"Νυξ δ' έτεκε στυγερόν Μόρον και Κήρα μέλαιναν και Θάνατον, τέκε δ' Υπνον, έτικτε δε φύλον Ονειρών.."

"Κι η Νύχτα γέννησε το μισητό Μόρο και τη μαύρη Κήρα και το Θάνατο, και γέννησε τον Ύπνο και γέννησε το γένος των Ονειρών.." ⁵³⁰

"Ενθα δε Νυκτός παίδες ερεμνής οίκι' έχουσιν, Ύπνος και Θάνατος, δεινοί Θεοί..."

⁵²⁸ Βλέπε Liddell-Scott, Μεγάλο Λεξικό της Ελληνικής Γλώσσας, κάτω από τη λέξη όμης και στην περίπτωση πληθυντικού.

⁵²⁹ Το απόσπασμα αυτό, που, κατά την γνώμη μου είναι από τα πιο δύσκολα, θα το αντιμετωπίσουμε πιο κάτω. Πάντως εδώ μπορούμε να δούμε αυτό το παίξιμο του Ηράκλειτου ανάμεσα στον ύπνο και το θάνατο.

⁵³⁰ Ησίοδος, Θεογονία στ.212

"Εκεί της σκοτεινής Νύχτας οι γιοι έχουν το σπίτι τους, ο Ύπνος και ο Θάνατος, οι τρομεροί Θεοί.." ⁵³¹

Βλέπετε εδώ ότι και ο Ησίοδος μας μιλά για τον ύπνο και τον θάνατο σαν τα δυο αδέρφια που γεννήθηκαν από την σκοτεινή Νύχτα.

Ανάλογες εισφορές στο θέμα μας, κάνει και ο Όμηρος στην Ιλιάδα και στους στίχους Π 671 επ. και 681 επ., όπου διαβάζουμε:

"..Και στείλε διο οδηγούς γοργούς μαζί να τον σηκώσουν

το Χάρο κι' Υπνο, δίδυμα διο αδέρφια, που σε λίγο θαν τότε παν ως της Λυκιάς μεσ τα χωριά τα πλούσια.." ⁵³²

Έτσι λοιπόν ο Ηράκλειτος; μας εισάγει σε μια άλλη αντίληψη, και πάλι, του χώρου και του χρόνου, σ' αυτή που οι ζωντανοί και οι νεκροί μπορεί να είναι σε διαφορετικούς κόσμους, αλλά είναι σ' ένα και το ίδιο υπερβατικό επίπεδο δράσης.

Κι έτσι:

*Ένα το χελιδόνι κι η άνοιξη ακριβή
για να γυρίσει ο ήλιος θέλει δουλειά πολλή
θέλει νεκροί χιλιάδες νάναι στους τροχούς
θέλει κι οι ζωντανοί να δίνουν το αίμα τους.*

Έτσι λοιπόν, για να γυρίσει ο Ήλιος, αυτός που δεν μπορεί να υπερβεί τα μέτρα, χωρίς οι Ερινύες να τον ανακαλέσουν, θέλει δουλειά πολλή, θέλει νεκρούς χιλιάδες νάναι στους τροχούς θέλει κι οι ζωντανοί να δίνουν το αίμα τους.

Μ' αυτόν τον τρόπο οι νεκροί κι οι ζωντανοί, ανακατεύονται στο γίγνεσθαι του κόσμου, αυτού του κόσμου που τον θεωρούμε δικό μας αποκλειστικά και που δεν είναι ακριβώς έτσι. Ο Ηράκλειτος μας λέγει στο απ. 88 "ταυτό τ' ένι ζων καί τεθνηκός" Αυτό που ζει κι αυτό που πέθανε είναι το ίδιο.

Θυμηθείτε το πιο πάνω απόσπασμα από τον λόγο του

⁵³¹ Ησίοδος, Θεογονία στ.758.

⁵³² Σε μετάφραση Αλέξανδρου Πάλλη, εκδόσεις Ι.Δ.Κολλάρου, Αθήνα 1950, σελ.286.

Οδυσσέα Ελύτη στην Ακαδημία της Στοκχόλμης για τους
πολλαπλούς κόσμους.

Αλλά και μετά τον Οδυσσέα Ελύτη, ένας σύγχρονος
μουσικός ο Δήμος Μούτσης στο τραγούδι που ανέφερα
στον πρόλογο, ΤΟ ΟΝΕΙΡΟ και ήταν στην ουσία η αφορμή
αυτού του βιβλίου, τραγουδάει:

*Κι εκεί εκείνη τη στιγμή
άκουγα να τραγουδάν εντός μου
ο Ύπνος με το θάνατο μαζί
τραγούδια του έρωτός μου.*

Κι εδώ λοιπόν συναντάμε τον ύπνο και τον θάνατο
μαζί, σαν δίδυμα αδέλφια, όπως τα βρίσκουμε στον Όμηρο
και στον Ησίοδο, αλλά και στον Ηράκλειτο.

Το ποιητικό έργο του Οδυσσέα Ελύτη, είναι διαποτι-
σμένο κυριαρχικά από αυτό το τρομερό παιδί της αρχαιό-
τητας, τον Ηράκλειτο.

Βέβαια δεν είναι δυνατό ν' αναπτύξω εδώ βήμα
προς βήμα την επίδραση της Ηρακλειτικής σκέψης στο έρ-
γο του Οδυσσέα Ελύτη, απ' την μια μεριά γιατί αυτό δεν
μπορεί να χωρέσει στα πλαίσια αυτού του βιβλίου και απ'
την άλλη γιατί κυκλοφορεί λαθραία στο νου μου, μια άλλη
παράτολμη σκέψη, να εκδώσω μια ανάλυση του Αξιον Εστί
του Ελύτη.

Πάντως σας διαβεβαιώ, ότι, κατά την προσωπική
μου πάντα, άποψη, ο Ελύτης είναι ο πιο άμεσα επηρεασμέ-
νος ποιητής, από την Ηρακλειτική σκέψη.

Και για να μη λέγω πάντα εγώ, αυθαίρετα (μπορεί
να τα πείτε κι έτσι) συμπεράσματα, ο Ελύτης φρόντισε με-
ρικούς μήνες πριν το θάνατό του να εκδώσει (Δεκέμβρης
1995) δυο βιβλία του. Το ένα είναι ποιητικό κι έχει τον τίτ-
λο ΔΥΤΙΚΑ ΤΗΣ ΛΥΠΗΣ και το άλλο, δεν κατατάσσεται
μ' ευχέρεια, σε κανένα απ' τα είδη του λόγου και γι' αυτό
εγώ το λέω μικτό με τίτλο Ο ΚΗΠΟΣ ΜΕ ΤΙΣ ΑΥΤΑΠΑ-
ΤΕΣ. Στο πρώτο είναι καταχωρημένο ένα πρώτο κομμάτι
με τον τίτλο της Εφέσου που έχει έτσι:

*Ελευθερά στο πλάϊ μου τρέχουν τ' αμπέλια κι αχαλίνω-
τος Μένει ο ουρανός. Πυρκαγιές ανταλλάσσουνε τα
κουκουνάκια κι ένας
Όνος φευγάτος πάει ψηλά τον ανήφορο*

για λίγο σύννεφο

*Κάτι πρέπει να γίνεται του Αγίου Ηρακλείτου ανήμερα
Που μήτε οι ρίνες διαγιγνώσκουν*⁵³³

*Είναι ζαβολιές του ανυπόδητου που αρπάζεται απ' την
άκρη*

*Του νυχτικού της μοίρας και πάει να μας αφήσει στων
αίγαγρων το ύπαιθρο έκθετους*

Στα κρυφά φεύγω με τα κλοπιμαία στο νου μου

*Για μίαν απ' την αρχή ζωή απροσκήνητη. Χωρίς κεριά
χωρίς πολυελαίους*

*Με μόνο μια στη θέση αδάμαντος βέρα χρυσή ανεμώνη
Πασπατευτά που πάει; Και ζητώντας τι; Ο μισός της σε-
λήνης μας ίσκιος*

*Ανάγκη πάσα να καθησυχάζεις είναι ως και τα μνήματα
Εάν ομοεθνών ή όχι αδιάφορον. Το παν είναι*

*Η και από τα λαγωνικά χαμένη οσμή της γης με ρείκια
σφένταμα και κρόμμυα*

Στην ιδιοματική ν' αποκαθίσταται γλώσσα της

*Ε τι! Μια λέξη αρκεί να σε χωρέσει χωρική του πράσινου
της νύχτας*

*Έφεσος! Του πάππου του θείου και του φωσφόρου δέκτη
τέταρτη γενιά*

*Μέσα σε περιβόλια του πορτοκαλιού χρυσά και της σμί-
λης όμορα λόγια*

*Τέντες προτού απλωθούν κι άλλες μετέωρες απωλεσθέ-
ντων πόλων*

*Αιφνιδίως οι τροχασμοί. Κηρύγματα των απ' αντικρύ
κόλπων θαλάσσης*

Δαπέδων δρέπανα διπλά για ναό ή για θέατρο

*Νερά χλωρά λειβαδίσια κι άλλα σγουρά του γαρ και του
άρα*

Ρεούμενα. Εάν ποτέ κύκλους από τριφύλι και άγρωστιν

Η σοφία σχεδίαζε άλλο θα γινόταν όπως πριν

Της άκρης του δακτύλου σου το εναποτύπωμα

⁵³³ Εδώ ο Ελύτης αναφέρεται στο απ. 7 "Ει πάντα καπνός γένοι-
το, ρίνες αν διαγνοίεν" που έχει την έννοια: Αν τα πάντα μετα-
βάλλονταν σε καπνό, τα ρουθούνια θάταν σε δέση να τα
αναγνωρίσουν.

Μέχρι τους πρώτους μετά Χριστόν αιώνες, όπως είπαμε πιο πάνω, ήταν ένας παραξηγημένος μεγάλος. Μετά χάθηκε. Η σκέψη του, κυκλοφορούσε παντού, αλλά, με άλλα ονόματα και με διάφορα μεταφορικά μέσα. Ο Ηράκλειτος όμως ήταν πάντα εκεί. Η αρχέγονη και ποτισμένη με τα θεία αρχέτυπα Σκέψη του, αυτή που ήξερε ότι το Σύμπαν, την ίδια ώρα που διαστέλλεται, την ίδια ώρα συστέλλεται, αυτή που ήξερε ότι ο Χρόνος και Χώρος, τελεί σε μια ενιαία συνάρτηση, και ότι δεν υπάρχει Χρόνος ανεξάρτητα από τον Χώρο, αυτός ο μεγάλος που ήξερε την ανώτερη αληθεία, όχι αυτή που προσπάθησε ή προσπαθεί ακόμη, να μεταστοιχειώσει τα αγενή μέταλλα σε χρυσό, αυτές είναι στοιχειώδεις εκφάνσεις του κατώτερου ψυχισμού, αλλά αυτή την τρομερή αληθεία της φωτιάς που αναγεννά ολόκληρη την φύση και που εμείς δεν μπορούμε ακόμη να το συνειδητοποιήσουμε.

Είναι αυτός ο μεγάλος μύστης, που πολύ λίγο τον ξέρει η ανθρωπότητα, αυτός που ήρθε ταπεινά κι έφυγε ασήμαντα αλλά που είπε το φοβερό "ο άναξ ου τό μαντειόν εστι τό εν Δελφοίς, ούτε λέγει ούτε κρύπτει αλλά σημαίνει." ΑΠ. 93. Πλούτ. Περί του μή χρ. έμμ. 404 d".

Ναι ο Άναξ, ο Άρχοντας που είναι δικό του το Μαντείο των Δελφών ούτε λέγει, ούτε κρύπτει αλλά σημαίνει. Έτσι λοιπόν αυτός που έφυγε τόσο ασήμαντα, μας επισήμανε τα καίρια στοιχεία της αρχαίας γνώσης.

Είναι αυτός που έλυσε, πριν τεθούν, προβλήματα της σύγχρονης επιστήμης, όπως τα αντιμετωπίσαμε πιο πάνω. Το πρόβλημα της επανεμφάνισης Πουανκαρέ, με την θέση που παίρνει στο απόσπασμα 91 που μας λέγει ότι δεν μπορείς ν' αγγίξεις δυο φορές την ίδια θνητή ουσία κι έτσι θέτει πρώτος το πρόβλημα των μη αντιστρεπτών συστημάτων σε επίπεδο κβαντομηχανικής. Είναι αυτός που μας λέγει τόσα πράγματα πριν από τους σύγχρονους επιστήμονες.

Όταν λέγω ότι ο Ηράκλειτος είναι terra incognita, και τό έχω πει σε πολλά σημεία του βιβλίου αυτού, εννοώ ότι σε όλα τα σχετικά βιβλία που γίνεται αναφορά σε φιλοσόφους, σε επιστημονική γνώση, σε ιστορία σε μυστικούς, κ.λ.π. ο Ηράκλειτος δεν κατέχει καμμία ή κατέχει κάποια ασήμαντη θέση.

Είναι πολύ δύσκολο να κάνω μια εκτεταμένη αναφορά σε ανάλογα βιβλία, η οποία στα τελευταία-τελευταία θα είναι και άσκοπη, αφού μπορεί ο κάθε αναγνώστης να το διαπιστώσει διαβάζοντας αυτά τα βιβλία. Εδώ θα κάνω μια μικρή παρατήρηση που θα σας βοηθήσει να κατανοήσετε αυτό που λέω. Παίρνετε στα χέρια σας ένα βιβλίο, ιστορικό, φιλοσοφικό, επιστημονικό ή με οποιοδήποτε άλλο περιεχόμενο, το οποίο, για τον σκοπό που επιδιώκει, κάθε βιβλίο επιδιώκει κάποιο σκοπό τελικά, κάνει αναφορά στην αρχαία Ελλάδα. Εκεί θα διαπιστώσετε, εκτός φυσικά, αν είναι ένα βιβλίο, που ασχολείται αποκλειστικά με τον Ηράκλειτο, ότι οι αναφορές στους αρχαίους Έλληνες, είναι πολύ πυκνές, Πυθαγόρας, Αριστοτέλης, Πλάτωνας, Ελεάτες, Στωϊκοί, Αρίσταρχος, Ερατοσθένης, Αρχιμήδης Γνωστικοί, Νεοπλατωνικοί και ότι άλλο μπορείτε να φανταστείτε, ανάλογα με στον σκοπό του βιβλίου. Για τον Ηράκλειτο, οι αναφορές, τις πιο πολλές φορές είναι ανύπαρκτες (μηδενικές) και καμιά φορά ελάχιστες.

Βέβαια για να είμαστε πιο ακριβείς, οι περισσότερες ανάλογες αναφορές, μέχρι τώρα, γίνονται στον Αριστοτέλη και τον Πλάτωνα. Είπα μέχρι τώρα, γιατί νομίζω ότι στα αμέσως επόμενα χρόνια, η σκυτάλη αυτή θα περάσει στο "Σκοτεινό"! παιδί της Εφέσου.

Όλα αυτά τα αντιμετώπισα στις πιο πάνω σελίδες του βιβλίου αυτού διεξοδικά, νομίζω, και επειδή δεν είναι δυνατό εδώ να κάνω συστηματική αναφορά σε κάθε περίπτωση που επιβεβαιώνει αυτή ακριβώς την αντιμετώπιση του Ηράκλειτου από τις μεταγενέστερες γενιές, θα αναθέσω αυτή την διαπίστωση στον αναγνώστη.

Αλλά εκείνο που θα διαπιστώσετε και στις περιπτώσεις που γίνεται μια μικρή αναφορά στον Ηράκλειτο, αυτή είναι τις περισσότερες φορές, εντελώς επιφανειακή και γίνεται με ένα τρόπο που εμένα προσωπικά με εξοργίζει. Ναι από πολλούς ο Ηράκλειτος, χρησιμοποιείται σαν "γλάστρα" με όποια έννοια αυτή η λέξη αυτή χρησιμοποιείται στη νεοελληνική ορολογία.⁵³⁵ Γι' αυτά έχω μιλή-

⁵³⁵ "Γλάστρα" σημαίνει στην τρέχουσα νεοελληνική ορολογία, κάτι το οποίο είναι εξωτερικά ωραίο κι επιδυμητό, χωρίς καμμία

σει πιο πάνω και νομίζω ότι το τελευταίο πράγμα που ταιριάζει στον Ηράκλειτο, είναι ο ρόλος της "γλάστρας".

Εκείνο όμως που δεν μπόρεσα να καταλάβω, είναι το γιατί ο Ηράκλειτος πέρασε terra incognita, από τους μυστικούς του μεσαίωνα, της αναγέννησης και τους μυστικούς των τελευταίων Ευρωπαϊκών χρόνων, με ελάχιστες βέβαια εξαιρέσεις. Και η έκπληξη βρίσκεται στο γεγονός, ότι απ' όσα είπα μέχρι τώρα ο Ηράκλειτος ήταν ο πρώτος, αλλά και ο πιο ολοκληρωμένος μυστικός της δυτικής σκέψης. Όχι ο Ηράκλειτος δεν ήταν οπωσδήποτε αρεστός σε όλους αυτούς του εσωτερικούς κύκλους. Εγώ τώρα, μετά από κάποια μελέτη του έργου του, υποψιάζομαι γιατί. Μπορεί οι υποψίες μου να μην είναι βάσιμες. Αυτό θα το κρίνει ο αναγνώστης αφού διαβάσει τις απόψεις που θα αναπτύξω στη συνέχεια.

Αφού είδαμε πως τους πρώτους αιώνες μ. Χ. ο Ηράκλειτος σαν φιλόσοφος, ήταν σχετικά γνωστός και ότι η σκέψη του κυκλοφορούσε αφειδώς σε όλους τους εσωτερικούς κύκλους, ανεξάρτητα από το εάν πήρε άλλες μορφές και άλλες ονομασίες, στη συνέχεια η γνώση του Ηράκλειτου σαν υπαρκτού προσώπου-φιλόσοφου, χάνεται.

Στο μεσαίωνα είναι ελάχιστες οι αναφορές στον Ηράκλειτο καίτοι αρκετοί συγγραφείς της περιόδου αυτής αναφέρονται στον Ηράκλειτο. Μη ξεχνάτε ότι μερικά από τα αυθεντικά του αποσπάσματα, διασώθηκαν στην Λατινική γλώσσα από δυτικούς συγγραφείς.⁵³⁶

Σ' αυτή την περίοδο (μεσαίωνα), αναπτύχθηκαν πολλές εσωτερικές, γράφε μυστικές, σχολές. Αυτές είχαν σαν βασικά τους κείμενα, τα κείμενα που αποδίδονται

ουσιαστική αξιολογική απόκριση. Παραδείγματος χάριν "γλάστρες" είναι κάποιες όμορφες κοπέλες, που εμφανίζονται σαν τραγουδίστριες, σε κάποια Ελληνικά κέντρα, επιδεικνύοντας την ομορφιά τους και το κορμί τους, μ' ένα μικρόφωνο στο χέρι, ενώ το μικρόφωνο αυτό, είναι νεκρωμένο και δεν ακούγεται τίποτε, αλλά από το σημείο αυτό σκηνικό, φαίνονται σαν να τραγουδάν.

⁵³⁶ Σαν παράδειγμα αναφέρω ότι το απ. 4 διασώθηκε από τον Αλβέρτο τον Μεγάλο, όπως είδαμε πιο πάνω.

στον Ερμή τον Τρισμέγιστο, που όμως, όπως είδαμε πιο πάνω, αυτά, γράφτηκαν ή αναπαράχθηκαν, στα χρόνια των Πτολεμαίων, στην προχριστιανική Αλεξάνδρεια. Έτσι λοιπόν, όλες οι ερμητικές και αλχημистικές σχολές του μεσαίωνα και της αναγέννησης, δούλεψαν αποκλειστικά, πάνω στα κείμενα αυτά. Πιο πάνω, αναφορικά με τα ερμητικά κείμενα διατύπωσα κάποιες απόψεις που ανάγκη είναι να τις ξαναθυμηθούμε. Τον 6ο π.Χ. αιώνα, δεν κυκλοφορούσαν Ερμητικά κείμενα ή τουλάχιστο, δεν κυκλοφορούσαν, αυτά τα Ερμητικά κείμενα, που παρέλαβε η δυτική σκέψη και πάνω σ' αυτά στηρίχθηκε όλη η μετέπειτα Ερμητική εσωτερική επιστήμη, είτε αυτή λέγεται Ερμητισμός, είτε λέγεται Αλχημεία, είτε λέγεται Ταρώ, είτε λέγεται Καββάλα, είτε λέγεται οτιδήποτε άλλο. Μήπως όμως ο Ηράκλειτος είχε υπ' όψει του τα αρχέτυπα από τα οποία μεταγράψε ο Μανέθωνας; Είναι μια εκδοχή την οποία εγώ προσωπικά δεν την αποκλείω, αλλά από κανένα στοιχείο δεν επιβεβαιώνεται. Εκείνο όμως το οποίο είναι βέβαιο, είναι το γεγονός ότι στα χρόνια που ο Μανέθωνας υποτίθεται ότι μεταφράζε από τα αρχέτυπα του Ερμή του Τρισμέγιστου, η Ηρακλειτική σκέψη, κυκλοφορούσε σε επάρκεια στον πνευματικό ορίζοντα της Αλεξάνδρειας. Έτσι λοιπόν εδώ ανακύπτει ένα σημαντικό θέμα κι αυτό συνοψίζεται στο ερώτημα "ποιος ποιον αντέγραψε".

Εδώ δεν θέλω να υποστηρίξω ότι ο Μανέθωνας αντέγραψε την Ηρακλειτική σκέψη. Θέλω απλά να επισημάνω κάποια γεγονότα και να αναρωτηθώ, μήπως οι παντοειδούς μορφές και επωνυμίας εσωτερικές σχολές της Ευρώπης που αναπτύχθηκαν από το μεσαίωνα και μέχρι σήμερα πάνω στον ερμητισμό, σε όλα τα παρακλάδια του, αναμασούν γνήσια Ηρακλειτική σκέψη κι ας μη το υποψιάζονται;

Ένα θέμα βάζω εδώ. Και μάλιστα σ' αυτούς που παθιάζονται με τον ερμητισμό και αγνοούν τις παρόμοιες αντιλήψεις που αναπτύχθηκαν στην ανθρωπότητα, πολύ πριν ο Μανέθωνας μεταφράσει τα ερμητικά κείμενα, στην αρχαία Ελλάδα, ιστορική και προϊστορική (Καβείρια μυστήρια, Ορφικά, προσωκρατικοί και κυρίως Ηράκλειτος κι ότι συνεχίστηκε μετά, για να μη επαναλαμβάνω κάποια

πράγματα που έχουν ειπωθεί) αλλά και στην ανατολή, σε **περίόδους** που απέχουν πάρα πολύ (σε αρχαιότητα) από την εποχή του Μανέθωνα.

Αλλά θα ρωτήσετε, γιατί ο Ηράκλειτος έτυχε της απαρέσκειας αυτών των σχολών; Θα απαντήσω πάνω σ' αυτό το ερώτημα.

Οι εσωτερικές σχολές του μεσαίωνα, που δούλευαν, όπως είπαμε, πάνω σ' αυτά που θεωρούσαν, ερμητικά κείμενα, και μετά οι σχολές της αναγέννησης, πορεύτηκαν μια δύσκολη πορεία. Μέσα από φοβερές διώξεις, στον μεσαίωνα αλλά και τα μεταγενέστερα χρόνια, διώξεις που οδήγησε πολλά από τα μέλη τους να ανεβούν στην πυρά της ιερής εξέτασης σαν μάγοι ή μάγισσες. Μετά τα πράγματα καλυτέρεψαν, οι διώξεις αραίωσαν και τελικά σταμάτησαν, αλλά οι τραυματικές εμπειρίες, παρά ήταν ίσως δυνατές, κι οδήγησαν αυτούς τους αδελφούς σε μια υπέρβαση, σε μια υπερβολή. Στον 18ο και 19ο αιώνα ο Ευρωπαϊκός μυστικισμός, κατά την προσωπική μου γνώμη, πήγε μερικά "κλικ" προς την μυστικοπάθεια. Έτσι, αυτή την περίοδο, διατυπώθηκαν κάποιες συνταγές για την γνώση, κάποιες τεχνικές για μαντείες, κάποιες ερμηνείες "αυθεντικές" για τους αριθμούς, τα σχήματα, τα χαρτιά του ταρώ, τα δέντρο της Καμπάλα και γενικά τα σύμβολα ή τα σημεία, όπως λέγει ο Ηράκλειτος. Ξαφνικά εμφανίστηκαν πάνω στον πλανήτη, πολλοί που άφηναν να εννοηθεί ότι είχαν αποκαταστήσει απ' ευθείας σύνδεση με το θείο ή την ανώτερη πνευματική ιεραρχία. Απ' την άλλη μεριά εμφανίστηκε η αναζήτηση της γνώσης στην ανατολή. Έτσι δημιουργήθηκε η μεγάλη σχολή της θεοσοφίας με ανάλογη οίηση, θάλεγε ο Ηράκλειτος, κι έμπασε στην Ευρώπη, τις έννοιες του διδασκάλου (γκουρού) και την αναζήτηση της γνώσης μέσω αυτού, ή με άλλες τεχνικές.

Έτσι ξεχάστηκε εκείνη η ρήση του μεγάλου μεσαιωνικού μυστικού, του, Δάντη:⁵³⁷

⁵³⁷ Dante Alighieri (Φλωρεντία 1265-Ραβέννα 1321). "ενας από τους μεγαλύτερους ποιητές της Ιταλίας αλλά και του κόσμου.

Επηρεασμένος από τον Λατίνο ποιητή Βιργίλιο, τον Θωμά τον Ακινάτη και μέσω αυτού από τον Αριστοτέλη. Το σημαντικό-

" πως ο θνητός θεώνεται δε λέγεται με λόγια" ⁵³⁸

Σας θυμίζει άραγε τίποτα αυτό; Μήπως σας θυμίζει το απ. 93, το οποίο μας λέγει πως η αλήθεια δε λέγεται με λόγια, το οποίο το επικαλεσθήκαμε πολλές φορές στο βιβλίο αυτό.

Τα φαντάσματα και οι νεράιδες, που με την επικράτηση του τεχνητού φωτός πάνω στον πλανήτη και με την πρόοδο της επιστήμης, της ορθολογιστικής βέβαια επιστήμης, των αιώνων αυτών, συρρικνώθηκαν σε μηδενική κατάσταση, αναπήδησαν μέσα από τα γραπτά επιφανών μυστικών και τρόμαξαν, αλλά και τρομάζουν ακόμη.

Δεν θα αναφερθώ εδώ σε λεπτομέρειες πάνω στο θέμα αυτό, που είναι κάπως πιο ειδικό, αλλά θα πω ότι όσοι ασχολούνται με την εσωτερική αναζήτηση γνωρίζουν αυτά που λέω. Εκείνο που θέλω να παρατηρήσω είναι το εξής: Ενώ οι ορθολογιστές πούροι επιστήμονες της εποχής εκείνης, πίστευαν ότι η απομυθοποίηση του θεού, είναι θέμα μερικού χρόνου, οι μυστικοί της αντίστοιχης εποχής, άφηναν να εννοηθεί ότι η απόκτηση της αληθινής γνώσης, είναι μια πολύ εύκολη υπόθεση, φτάνει να ακολουθήσει κανείς τις προτεινόμενες απ' τον κάθε συγγραφέα ή δάσκαλο "διδασκαλίες" και "τεχνικές".

Τι έμεινε από τις κατακτήσεις των ορθολογιστών επιστημόνων; Πολλά αφού η σύγχρονη επιστήμη βασίστηκε πάνω στα αξιώματα και τα πορίσματα εκείνης της επιστήμης. Αλλά τι απέμεινε ειδικά απ' την υπερφίαλη οίησή τους αναφορικά με την απομυθοποίηση του θεού; Τίποτα, αφού αυτή ναυάγησε αρχικά στην ατομική επιστήμη και στην συνέχεια τραγικά στην κβαντική επιστήμη, όπου η

τερο έργο του είναι "η θεία κωμωδία" που χωρίζεται σε τρία μέρη την κόλαση, το καθαρτήριο και τον παράδεισο. Ήταν βαθύς εσωτεριστής και λέγεται ότι επηρεάστηκε κι από δυο βιβλία Σούφι συγγραφέων με τους τίτλους "βιβλίο της κλίμακος" και "βιβλίο του νυχτερινού ταξιδιού". Είδαμε πιο πάνω ότι ο Ηράκλειτος, επηρέασε άμεσα τους Σούφι, έστω κι αν αυτοί δεν το ξέρουν, κι έτσι μη σας εντυπωσιάζει το γεγονός ότι πολλές Ηρακλειτικές σκέψεις, πέρασαν και στον Δάντη.

⁵³⁸ Παράδεισος Α' 70

παντοδυναμία του πειράματος, σαν μέσο απόδειξης της επιστημονικής γνώσης των ορθολογιστών, έφαγε δυνατές και καταλυτικές κατραπακίες.

Αλλά με τους μυστικούς της ίδιας εποχής τι έγινε; Αυτοί, σαν μεταφορείς πολλών μυστικών γνώσεων, πήραν το άριστα, χωρίς αμφιβολία. Όμως στο πεδίο των υπερβάσεων που έγινε με τις "διδασκαλίες" και τις "τεχνικές" στους πιο πάνω αιώνες, τα πράγματα είναι πιο τραγικά, σε αποτελέσματα, από την αποτυχία των ορθολογιστών επισημώνων στην απόπειρα απομυθοποίησης του θεού. Πραγματικά, σε διάρκεια κάποιων αιώνων, αποδείχτηκε με τρόπο που δεν επιδέχεται καλόπιστη αμφισβήτηση, ότι η κατάκτηση της αληθινής γνώσης, δεν μπορεί να γίνει με τέτοιες συνταγές και διδασκαλίες, μετά ή άνευ διδασκτρών και προπαντός δεν είναι τόσο εύκολη υπόθεση όπως νομίζονταν σ' αυτούς τους αιώνες και απαιτεί σημαντικό χρονικό διάστημα για τον κάθε άνθρωπο, διάστημα που για τον ανθρώπινο χρόνο είναι πολύ μεγάλο. Έτσι σήμερα παρά τις ευοίωνες προοπτικές αυτών των αδελφών, ότι η αληθινή γνώση θα κατακτηθεί σύντομα και μαζικά με την "διδασκαλία" (και καθένας εννοούσε την δικιά του "διδασκαλία"), φαίνεται ότι οι άνθρωποι, είναι λίγο πιο μακριά από την αληθινή γνώση. Το τραγικό όμως είναι ότι μ' αυτά και μ' αυτά, γέμισε ο κόσμος από μάγους, μάντεις, αστρολόγους, "δασκάλους", "μάντεις του ταρώ"⁵³⁹, γκουρού, εταιρίες, τάγματα, οργανώσεις που "αφιλοκερδώς" (!) δίνουν γνώση με την σέσουλα.

Στους κύκλους και στα γραπτά αυτών των κύκλων της περιόδου που αναφερόμαστε, πολλές αναφορές γίνονται στους αρχαίους Έλληνες συγγραφείς, αλλά καμμιά ή σχεδόν καμμιά στον Ηράκλειτο. Κατ' αρχήν ανακηρύχθηκε σαν ο αγαπημένος φιλόσοφος της εποχής ο Απολλώνιος ο Τυανέας, για τον οποίο είπαμε πιο πάνω και ο οποίος αναφέρεται ευθέως στον Ηράκλειτο. Μετά η προτίμηση στρέφεται σε Πυθαγόρα και νεοπλατωνικούς, αλλά δεν

εξαιρούνται οι Πλάτωνας, Σωκράτης, οι Στωϊκοί κ.λπ.

Κι έτσι ήρθε η ώρα να δούμε γιατί ο Μεγάλος μυστικός, ο Ηράκλειτος, είναι έξω από τις προτιμήσεις των μυστικιστών αυτής της περιόδου. Μήπως από αβλεψία ή άγνοια; Αυτό αποκλείεται. Δεν μπορεί κανείς να κάνει α-ναφορά στον Απολλώνιο τον Τυανέα ή στους νεοπλατωνικούς ή στους Στωϊκούς ή ακόμη στον Πλάτωνα και να συμπεριφέρεται σα να αγνοεί τον Ηράκλειτο. Αυτό είναι καθεστώς στους αδελφούς της περιόδου αυτής. Κανείς σοβαρός μελετητής, οποιουδήποτε θέματος, δεν μπορεί να αγνοεί τις πηγές στις οποίες παραπέμπουν οι "πηγές" του. Εδώ όλες οι πηγές σηματοδοτούν τον Ηράκλειτο, αλλά κανείς δεν έσκυψε πάνω σ' αυτόν, την πηγή των "πηγών" τους. Λέτε να είναι τυχαίο αυτό; Εγώ λέω ότι αυτό αποκλείεται. Ο Ηράκλειτος πέρασε στο παρασκήνιο, αυτή την εποχή, για ορισμένους συγκεκριμένους λόγους που θα προσπαθήσω να αναπτύξω στη συνέχεια.

Ο Ηράκλειτος εισφέρει κάποια αποσπάσματα τα οποία δεν "ταίριαζαν" στο κλίμα της εποχής εκείνης. Κατ' αρχήν ο Ηράκλειτος δεν δέχεται τον "δάσκαλο" ούτε με την ανατολική ούτε με τη δυτική έννοια του όρου. Αντιμετωπίσαμε κατ' επανάληψη το απ. 93 όπου μας λέγει: *"ο άναξ ου τό μαντείον εστι τό εν Δελφοίς, ούτε λέγει ούτε κρύπτει αλλά σημαίνει."* Αυτό έχει την έννοια ότι η γνώση, η αληθινή γνώση, δεν ανακοινώνεται με λόγια. Αυτό καταφέρει δεινό πλήγμα στην έννοια του δασκάλου που κατέχει και ανακοινώνει, έστω και αποσπασματικά, αληθινή γνώση.

Πιο κάτω ο Ηράκλειτος μας είπε στο απ. 40 πολυμαθή νόον έχειν ου διδάσκει δηλαδή η πολυμάθεια δεν διδάσκει να έχεις μυαλό, πράγμα το οποίο αποκλείει την απόκτηση της γνώσης με την "διδασκαλία" και άλλα τερτίπια.

Ακόμη ο Ηράκλειτος δέχεται ότι σε όλους τους ανθρώπους έχει δοθή η δυνατότητα να γνωρίσουν τους εαυτούς των και να σωφρονιστούν όπως μας λέγει στο απ. 116, και στο απ. 113 στο οποίο μας λέγει: *"ξυνόν εστι πάσι το φρονέειν"* που σημαίνει ότι είναι κοινή σ' όλους η δυνατότητα να σκέφτονται. Έτσι ο Ηράκλειτος εστιάζει την προσπάθεια της λήψης της αληθινής γνώσης στην αυτο-

⁵³⁹ Ειδικά στο θέμα του ταρώ παραμπέπω τον αναγνώστη σ' αυτά που είπα πιο πάνω στο κεφάλαιο "Απ' τον Ηράκλειτο στους Σούφι" και στο υποκεφάλαιο ΤΟ ΤΑΡΩ.

γνωσία. Ο ίδιος άλλωστε στο απ. 101 μας δηλώνει: "εδιξήσαμην εμεωυτόν", συζήτησα με τον εαυτό μου.

Παρακάτω ο Ηράκλειτος, όπως είδαμε στη σειρά των αποσπασμάτων που αντιμετωπίσαμε με τον τίτλο απόκρυφα, αλλά και σε άλλα σημεία, δεν εγκρίνει γενικά την μυστικοπάθεια είτε αυτή πραγματοποιείται με θυσίες είτε με οργιαστικές λατρείες, είτε με την διατύπωση μονοσήμαντων εννοιών του τύπου "αυτό είναι αυτό" ή "κάνε αυτό για να αποκτήσεις αυτό". Επίσης ο Ηράκλειτος είπε αυτή την φοβερή κουβέντα στο απ. 47 "*μή εική περί των μεγίστων συμβαλλόμεθα*." Να μη ασχολούμαστε τυχαία, επιπόλαιοι, με τα μεγάλα και τα σοβαρά πράγματα. Αλλά ας δούμε και μερικά άλλα αποσπάσματα πάνω στο θέμα αυτό.

Απ. 85.

θυμώ μάχεσθαι χαλεπόν ὁ γάρ αν θέλη, ψυχῆς ωνείται.

είναι δύσκολο να μάχεσαι το θυμικό, γιατί ό,τι δήποτε θέλει το αγοράζει με ψυχή.

Στην αρχαία Ελληνική γλώσσα η λέξη θυμός σημαίνει πνεύμα, ψυχή, αλλά και επιθυμία ψυχής, καρδιά, νους κ.λ.π. Επί σφοδρού πάθους σημαίνει οργή και με καλή έννοια τόλμη, θάρρος, φρόνημα.⁵⁴⁰

Με ποια άραγε έννοια την χρησιμοποιεί εδώ ο Ηράκλειτος; Πριν πω την άποψή μου, θα παρατηρήσω ότι η λέξη θυμός προέρχεται από το θύω που σημαίνει θυσιάζω. Πολλοί πιστεύουν πως ο Ηράκλειτος εδώ αναφέρεται στον θυμό με την νεοελληνική έννοια της λέξης που σημαίνει οργή.⁵⁴¹ Εγώ πιστεύω ότι ο Ηράκλειτος χρησιμοποιεί την λέξη θυμός με την έννοια της επιθυμίας του πνεύματος ή της ψυχής, την επιθυμία και τη θέληση της προσωπικότητας που είναι πολύ δύσκολο να την πολεμήσεις, η οποία όμως ότι επιθυμεί το παίρνει με θυσία της ψυχής, το

πληρώνει δηλαδή με το ανάλογο τίμημα. Εδώ λοιπόν ο Ηράκλειτος μας ξεκαθαρίζει ένα βασικό πρόβλημα. Η αληθινή γνώση, αυτή που ποθεί κάποια ψυχή, αν πραγματικά την ποθεί, θα την πάρει μόνο πληρώνοντας, όχι τα "δίδακτρα της αλήθειας" σε κάποιο "Δάσκαλο" ή "Γκουρού", αλλά με μέρος της ψυχής της, που τελικά δεν είναι τίποτε άλλο από κατάθεση στο Ταμείο της Αγάπης και που δεν είναι τίποτε άλλο παρά ο επαχθής αλλά ασφαλής δρόμος της θυσίας και της αληθινής προόδου στην εσωτερική ατραπό. Αυτό το θέμα είναι κυρίαρχο, για να μην πω αποκλειστικό για την ασφαλή όδευση στην ατραπό της γνώσης.

"Εάν ταις γλώσσαις των ανθρώπων λαλώ και των αγγέλων, αγάπην δε μη έχω, γέγονα χαλκός ηχών ή κύμβαλον αλαλάζον. και εάν έχω προφητείαν και ειδώ τα μυστήρια πάντα και πάσαν την γνώσιν, και εάν έχω πάσαν την πίστιν, ώστε όρη μεθίστάνειν, αγάπην δε μη έχω, ουδέν είμι.. και εάν ψωμίσω πάντα τα υπάρχοντά μου, και εάν παραδώ το σώμα μου ίνα καυθήσομαι, αγάπην δε μη έχω, ουδέν ωφελούμαι. Η αγάπη μακροθυμεί, χρηστεύεται, η αγάπη ου ζηλοί, η αγάπη ου περπερεύεται, ου φουσιούται, ουκ ασχημονεί, ου ζητεί τα εαυτής, ου παροξύνεται, ου λογίζεται το κακόν, ου χαίρει επί τη αδικία, συγχαίρει δε τη αληθεία πάντα στέγει, πάντα πιστεύει, πάντα ελπίζει, πάντα υπομένει. η αγάπη ουδέποτε εκπίπτει, είτε δε προφητεΐαι, καταργηθήσονται. είτε γλώσσαι παύσονται. είτε γνώσις καταργηθήσεται. εκ μέρους γαρ γινώσκομεν και εκ μέρους προφητεύομεν. όταν δε έλθη το τέλειον, τότε το εκ μέρους καταργηθήσεται. ότε ήμην νήπιος, ως νήπιος ελάλουν, ως νήπιος εφρόνουν, ως νήπιος ελογιζόμην. ότε δε γέγονα ανήρ, κατήργηκα τα του νηπίου. βλέπομεν γαρ άρτι δι' εσόπτρου εν αινίγματι, τότε δε πρόσωπον προς πρόσωπον. άρτι γινώσκω εκ μέρους, τότε δε επιγνώσομαι καθώς και επιγνώσθην. νυνί δε μένει πίστις, ελπίς, αγάπη, τα τρία ταύτα. μείζων δε τούτων η αγάπη."⁵⁴²

⁵⁴² Απ. Παύλος προς Κορινθίους Α' 13 1 που έχει την έννοια: "Εάν μιλώ τις γλώσσεις των ανθρώπων και των αγγέλων αλλά δεν έχω αγάπη, έγινα χαλκός και κύμβαλο που αλαλάζει. Κι αν ακόμη έχω το χάρισμα της προφητεΐας κι αν γνωρίσω όλα τα μυστήρια και όλη την γνώση κι αν έχω την πίστη ώστε να μετακινώ βουνά, κι αν ταισώ όλα τα υπάρχοντά μου (στους πτωχούς) κι αν παραδώσω το σώμα μου για να καεί, αλλά δεν έχω αγάπη,

⁵⁴⁰ βλέπε Ιωαν. Σταματάκου ΛΕΞΙΚΟΝ ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΑΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΓΛΩΣΣΑΣ, εκδόσεις "ΒΙΒΛΙΟΠΡΟΜΗΘΕΥΤΙΚΗ" Αθήνα 1994 κάτω από τη λέξη θυμός.

⁵⁴¹ βλέπε ΗΡΑΚΛΕΙΤΟΣ, εκδόσεις "ΚΑΚΤΟΣ", Αθήνα 1995. σελίδα 197. ΜΙΚΡΟΓΙΑΝΝΑΚΗ ΕΜΜΑΝΟΥΗΛ "ΠΑΘΟΛΟΓΙΑ ΠΟΛΙΤΕΥΜΑΤΩΝ ΣΤΗΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΑ, εκδόσεις ΚΑΡΔΑΜΙΤΣΑ, Αθήνα 1992, σελίδα 186.

Αυτό είναι ένα εκπληκτικό κομμάτι του Αποστόλου Παύλου. Μας λέγει με λίγα λόγια: Η αληθινή γνώση δεν αποκτιέται, με την ανθρώπινη μάθηση, των γλωσσών των ανθρώπων, ούτε ακόμη και με την "μάθηση" της γλώσσας των Αγγέλων, ούτε με την "μάθηση" των μυστηρίων και την "κατάκτηση" της πίστης, γιατί όλες αυτές οι καταστάσεις, είναι ένα μικρό μέρος της αληθινής γνώσης. Εκ μικρού, όπως μας λέγει ο Απόστολος Παύλος, υπάρχει αυτή η γνώση, δηλαδή μ' όλα αυτά κι αυτά, τελικά η ανθρώπινη αντίληψη της "γνώσης", ακολουθεί ένα εσφαλμένο δρόμο για την ατραπό της αληθινής γνώσης, γιατί για την επιδίωξη όδευσης αυτής της ατραπού, απαιτείται ανάλωση ψυχής, δηλαδή αγάπης.

Βέβαια εδώ ο Παύλος κάνει μια υπέρβαση, δηλαδή εδώ διατυπώνει μια υπερβολή, επιτρεπτή, όπως θα δούμε στην συνέχεια.. Ο Παύλος ξέρει, ότι για να μπορεί κανείς να φτάσει σε επίπεδα που να μπορεί να ομιλεί την γλώσσα των αγγέλων και να γνωρίσει όλα τα μυστήρια και όλη την αληθινή γνώση, πρέπει να έχει εισφέρει ήδη την κατά-

καμμία ωφέλεια δεν έχω. Η αγάπη είναι ανεκτική, και προσφέρει ωφέλεια, η αγάπη δεν ζηλοτυπεί, η αγάπη δεν κομπορρημονεί ούτε περηφανεύεται, δεν ασχημονεί, ούτε δικαιώματα ζητεί, δεν φτάνει σε ακραίες καταστάσεις, δεν υπολογίζει το κακό, ούτε χαιρείται με την αδικία, αλλά συγχαίρει με την επικράτηση της αλήθειας. Τα πάντα στεγάζει, τα πάντα πιστεύει, για τα πάντα ελπίζει, τα πάντα υπομένει. Η αγάπη δεν υπόκειται ποτέ σε έκπτωση. Και αν είναι προφητεία θα καταργηθούν, και αν είναι γλώσσες θα παύσουν, εάν δε είναι γνώση θα καταργηθεί, γιατί μερικά μόνο γνωρίζουμε και μερικά προλέγουμε. Αλλά όταν έλθει το τέλειο, τότε η ατελής αυτή γνώση θα καταργηθεί. Όταν ήμουν ανήπιο, σαν νήπιο μιλούσα, σαν νήπιο σκεπτόμουν, και σαν νήπιο συλλογίζομουν. Όταν δε έγινα άντρας κατήργησα τις αντιλήψεις του νηπίου. Γιατί τώρα βλέπουμε μέσα σ' ένα καθρέπτη, αβέβαια. Τότε όμως θα βλέπουμε αληθινά, πρόσωπο με πρόσωπο. Τώρα γνωρίζω το μέρος της αλήθειας, τότε θα έχω πλήρη γνώση όπως και θ' αναγνωρισθώ. Αυτή την στιγμή μένει η πίστη, η ελπίδα, η αγάπη. Αυτά τα τρία. Μεγαλύτερη δε όλων είναι η αγάπη.

θεση αγάπης και θυσίας.⁵⁴³ Αλλά γιατί τα λέει αυτά ο Παύλος; Τα λέει γιατί απευθύνεται σε μερικούς που, ανά τους αιώνες ξετρυπώνουν και πιστεύουν ότι μπορούν με κάποιες τεχνικές ! να κατακτήσουν την αληθινή γνώση, χωρίς να περάσουν από την δύσκολη θύρα του Ταμείου ! κι επιχειρούν να προσπελάσουν αυτή την θύρα με τεχνάσματα και με τερτίπια απαράδεκτα.

Αν διαβάσει κανείς τα κείμενα αυτών των αδελφών, για τους οποίους μιλάμε τώρα, θα δει ότι αυτό, δηλαδή ο δρόμος της θυσίας, δηλαδή της αγάπης, βρίσκεται σε δεύτερη μοίρα σε σχέση με τις συνταγές "γνώσης της αλήθειας" που στηρίζεται κυρίως σε άλλες συνταγές κι άλλες φόρμουλες.

Απ. 86.

αλλά των μέν θείων τά πολλά, καθ' Ηράκλειτον, απιστή διαφυγγάνει μή γινώσκεσθαι.

αλλά κατά τον Ηράκλειτο τα περισσότερα των θείων πραγμάτων ένεκα απιστίας μας διαφεύγουν, ώστε να μη τα γνωρίζουμε

Ο Ηράκλειτος και σ' αυτό το απόσπασμα, αφήνει την σφραγίδα του. Τι μας λέγει εδώ; Μας λέγει με λίγα λόγια ότι τα περισσότερα από τα θεία πράγματα μας διαφεύγουν ένεκα της απιστίας. Έτσι μπαίνει, για την ερμηνεία αυτού του αποσπάσματος, μια βασική παράμετρος. Η ενδιάθετη τοποθέτηση του ανθρώπου. Αυτό συνάδει προς τα αποσπάσματα που μιλούν για την αυτογνωσία. Η πίστη και η απιστία, στον Ηράκλειτο έχει μια διαφορετική διάσταση. Δεν είναι η πίστη ή όχι σε κάποιες δογματικές θέσεις, θρησκευτικές, ιδεολογικές, ή σε κάποιες εντολές, όποιες "διδασκαλίας" αλλά σηματοδοτούν μια πολυδιάστατη αντίληψη της θέσης του ανθρώπου πάνω στα θεϊκά πράγματα, που προέρχεται από την εσωτερική διάθεση του κάθε ανθρώπου. Μήπως στο απ. 18 δεν μας είπε:

εάν μή έλπηται ανέλπιστον ουκ εξευρήσει ανεξερευήτην εόν καί άπορον

αν δεν ελπίζεις, δεν θα βρεις το ανέλπιστο, το ανεξερευήτητο και το άπορον (αυτό που δεν έχει πόρο, πέρασμα, άβατο, απλησίαστο, απροσπέλαστο.)

⁵⁴³ Ο δίσκος που περιφέρεται στην εκκλησία αλλά και σε όλες τις παρόμοιες οργανώσεις, έχει αυτό τον αρχέγονο συμβολισμό της καταβολής αγάπης.

Κι εδώ για πίστη μας μιλά, σε τελευταία ανάλυση, και μας λέγει ότι για να αξιωθείς το ανέλπιστο, πρέπει να έχεις ελπίδα ή πίστη γι' αυτό, αλλιώς ματαιοπονείς. Βλέπουμε λοιπόν ότι κι εδώ ο Ηράκλειτος μιλά όχι για μια δογματική πίστη, αλλά για μια εσωτερική τοποθέτηση του ανθρώπου, που η δυνατότητα της ανάπτυξής της, βρίσκεται μέσα του. Μας λέγει με λίγα λόγια, με αρνητικό τρόπο βέβαια, ότι το ανέλπιστο είναι υπαρκτό και εφικτό η κατάκτησή του, αλλά αυτό εξαρτάται από την ειδική αυτή κατάσταση της ελπίδας ή της πίστης γι' αυτό. Βλέπουμε λοιπόν ότι ο Ηράκλειτος μεταθέτει το κλειδί για την εύρεση του ανέλπιστου, από τις διδασκαλίες, την πολυμάθεια και τις οποιεσδήποτε άλλες ανθρώπινες διαδικασίες, στο εσωτερικό του ανθρώπου, αφού η ελπίδα, είναι προϊόν της ψυχικής δομής του ανθρώπου. Αλλά και πάλι με λίγα λόγια, μας προδιαθέτει ότι το ανέλπιστο είναι άπορο, δηλαδή απροσπλάστο που δεν μπορείς να το προσπελάσεις εύκολα, παρά μόνο με την ελπίδα και την θυσία, όπως αυτή την αναπτύξαμε πιο πάνω στο απ. 85.

Ένα ακόμη καταλύτικό, θα λέγαμε, απόσπασμα, είναι αυτό το αμφιλεγόμενο, αναφορικά προς την γνησιότητά του:

(139) Catal. Codd. Astrol. Graec. IV 32 VII 106.

Ηρακλείτου φιλοσόφου. Επειδή φασί τινές εις αρχάς κείσθαι τα άστρα....μέχρις ου εθέλει ο ποιήσας αυτόν.

Ηρακλείτου του φιλοσόφου. Επειδή κάποιοι λένουν ότι στην αρχή υπάρχουν τα άστρα...αλλά μέχρι εκεί που θέλει (επιτρέπει) ο δημιουργός του κόσμου.

Καταλαβαίνετε τι μας λέγει εδώ ο Ηράκλειτος, για κάποιους αστρολόγους της εποχής του. Μας λέγει λοιπόν ότι κάποιοι θεωρούν ότι τα άστρα βρίσκονται στην αρχή, δηλαδή στην κορωνίδα της γνώσης, αλλά ο Ηράκλειτος τους προσγειώνει απότομα λέγοντας ότι τα άστρα έχουν τόση αξία, όση τους επιτρέπει ο δημιουργός τους, δηλαδή ο Λόγος και, αν το θέλετε έτσι, ο Θεός.

Λοιπόν, καμιά αξία δεν έχει η παρατήρηση των άστρων και τα τοιαύτα, των απανταχού της γης και των χιλιετιών, αστρολόγων, εάν πρωταρχικά αυτοί δεν γνωρίζουν τον Λόγο, αυτόν που ρυθμίζει κυριαρχικά τα άστρα

και τα μυστικά τους και κατά συνέπεια αυτές οι μελέτες πάνω στα ζώδια, τις συζυγίες και τις λοιπές διαδικασίες των άστρων, όπως αναπτύχθηκαν από την αρχαία αστρολογία, αλλά και στην σύγχρονη, προ παντός σ' αυτή, δεν προσπορίζει καμιά ουσιαστική γνώση σ' όσους ασχολούνται μ' αυτή, εάν δεν έχουν την ουσιαστική γνώση του Λόγου, ούτε βέβαια και στους "πελάτες" τους. Το μόνο που προσπορίζει, είναι μια εύκολη κι ανέξοδη πηγή βιοπορισμού, στους δήθεν μάντεις κι αστρολόγους, πάνω σε πανάρχαιες βέβαια, αλλά και πανάρχαια πάντα, όπως προκύπτει απ' τον Ηράκλειτο, αμφισβητούμενες, συνταγές.⁵⁴⁴

Έτσι λοιπόν, ο Ηράκλειτος, βάζει παραμέτρους για την πορεία στην ατραπό της αληθινής γνώσης που δεν ήταν οικείες κι αρεστές, για τους αδελφούς της χρονικής περιόδου που αναφερόμαστε κι έτσι εξηγείται, εύκολα πια, γιατί ο Ηράκλειτος αγνοήθηκε απ' αυτούς ή το πολύ-πολύ, πέρασε στα ψιλά και η σκέψη του, αντιμετωπίστηκε ελάχιστα κι επιπόλαια.

Ναι ο Ηράκλειτος είναι ένας "αναρχικός" κι απροσάρμοστος, σε παντός είδους ρετσέτες, τσιτάτα, κι απλοϊκές κι εύκολες συνταγές για την πορεία της αληθινής γνώσης.

Πάντως η Ηρακλειτική σκέψη, υπήρξε και υπάρχει πάντα και θα υπάρχει πάντα. Τα οχήματα της διαδρομής της, δεν τα επέλεξε ο Ηράκλειτος, αλλ' ούτε αυτά εμποδίζονται στην διαδρομή τους, από κάποιες παρασιωπήσεις ή αγνοήσεις, οποιωνδήποτε και σ' οποιονδήποτε τόπο και χρόνο.

⁵⁴⁴ Ένα από τα πιο "ατράνταχτα", κατά τη γνώμη τους, επιχειρήματα των σύγχρονων μάντεων, καφετζούδων και πιο πολύ των αστρολόγων, είναι ότι η τεχνική τους είναι αρχαία ή και πανάρχαια. Ε και λοιπόν; Ποιος είπε ότι δεν είναι; Σ' αυτό το βιβλίο, είπαμε πολλές φορές γι' αυτό το αριστερό μονοπάτι, που υποδύεται το δεξιό, από την πιο αρχέγονη ιστορία της ανθρωπότητας. Εδώ χαρακτηριστικά βλέπουμε ότι πριν από 2.500 χρόνια, ο Ηράκλειτος μάχεται ενάντια σε τέτοιες καταστάσεις. Και δεν είναι μόνο στο απόσπασμα αυτό, αλλά και σε τόσα άλλα που αντιμετωπίσαμε πιο πάνω.

Έτσι ο Ηράκλειτος είναι πάντα εκεί και μας περιμένει. Μακριά κι έξω, απ' όποια αναγνώριση ή όποια επιτίμηση ή όποια παρασιώπηση και οποιαδήποτε αγνόηση, μέσα στους φθαρτούς ανθρώπινους αιώνες.

Ο Ηράκλειτος είναι ένας μεγάλος δάσκαλος, για όλους τους ανθρώπους, οποιασδήποτε εθνικότητας κι οποιασδήποτε εποχής, αλλά δάσκαλος που δεν λέγει, ούτε κρύπτει, αλλά σημαίνει. Σημαίνοντας όμως, δεν προσφέρει "ξεκάθαρες", για την αντίληψη των "πολλών", απαντήσεις. Ο μέσος άνθρωπος, δυστυχώς, αρέσκεται σε απαντήσεις ξεκάθαρες, κατά την δική του αντίληψη, αλλά και βολικές για τον εαυτό του. Ξεχνούν όμως τι είπε ο Ηράκλειτος για την περίπτωση αυτή:

ανθρώποις γίνεσθαι οκόσα θέλουσιν ουκ άμεινον.

για τους ανθρώπους, το να γίνονται όσα θέλουν, δεν είναι το καλύτερο. μας είπε ο Ηράκλειτος στο απ. 110.

Έτσι λοιπόν, όσοι προσπάθησαν ή προσπαθούν, με οποιοδήποτε τρόπο, αστείο, λιγότερο αστείο ή σοβαρό (διάβαζε σοβαροφανή) να αποκτήσουν γνώσεις και δύναμη, με διδασκαλίες, (εύκολες αλλά επωφελείς και συμφέρουσες, εννοείται, λύσεις!), δυσφορούν αλλά και δυσφόρησαν στους 25 αιώνες, απέναντι στην Ηρακλειτική σκέψη.

Καταλαβαίνετε τώρα, γιατί ο Ηράκλειτος και η σκέψη του, δεν ήταν αρεστοί σε κάποια εποχή της εσωτερικής Ευρωπαϊκής σκέψης.

Αυτό όμως δεν εμπόδισε, ούτε εμποδίζει, ούτε θα εμποδίζει την ροή της αδυσώπητης Ηρακλειτικής Σκέψης να διαχέεται παντού και να ξεπηδά από οπουδήποτε, από την σύγχρονη επιστήμη, απ' το ταρώ, από τους σουφί, απ' την σύγχρονη ποίηση, από την σύγχρονη τέχνη, από τα σύγχρονα ρεύματα σκέψης, απ' τους γνωστικούς μέχρι τον εξπρεσιονισμό, απ' τον υπαρξισμό μέχρι τον ερμητισμό.

Από τα πάντα αναβλύζει καθάρια και πάντα φρέσκια Ηρακλειτική Σκέψη. Μια σκέψη που ενώνει όλα τα κομμάτια και όλες της εκφάνσεις του πλανήτη μας αλλά και του σύμπαντος. Μα δεν ήταν αυτός που πρώτος είπε και κατάγραψε πάνω στον πλανήτη γη, "Εκ πάντων εν και εξ ενός πάντα" όπως μας λέγει στο απ. 10; ή μήπως κάνω λάθος;

Μετά από κάποια χρόνια (100, 200 ή και 500, ίσως και πολύ λιγώτερα), όλοι όσοι πέρασαν τον Ηράκλειτο "ντούκου" ή terra incognita, και σ' αυτούς συμπεριλαμβάνονται και οι συγκεκριμένοι αδελφοί του 18ου, 19ου και αρχές 20ου αιώνα, θα έχουν περάσει αυτοί terra incognita και ο Ηράκλειτος στην κορυφή της πυραμίδας.

Μα θα αναρωτηθεί κάποιος αναγνώστης, εσύ δεν εκφράζεις, στο βιβλίο σου, σοβαρές επιφυλάξεις για τις μαντείες και προφητείες; τι είναι αυτά που μας λές τώρα. Θα απαντήσω στην ερώτηση. Οπωσδήποτε δεν κάνω προφητείες, αλλά στη διατύπωση της πιο πάνω πρόβλεψης, οδηγούμαι από μια καθαρά ορθολογιστική ή ας πούμε επιστημονική συλλογιστική, που σαν βάση της έχει και την "επιστήμη" που έχει αναδειχθεί τα τελευταία χρόνια, σαν "αχτύπητη", δηλαδή την στατιστική⁵⁴⁵. Έτσι λοιπόν, μια σκέψη που άντεξε στην τεράστια πίεση 2.500 χρόνων και κάτω από τόσο αντίξοες συνθήκες, τις οποίες περιγράψαμε πιο πάνω, δεν είναι δυνατό να μη μπορέσει να επιβιώσει για λίγα ακόμη χρόνια. Τι είναι ακόμη ένας ή δυο αιώνες για μια σκέψη που άντεξε 25 αιώνες;

⁵⁴⁵ Εγώ προσωπικά, καίτοι αναγνωρίζω την εξαιρετική λειτουργία αυτής της επιστημονικής μεθόδου, σε κάποιους τομείς, αμφισβητώ την ολοκληρωτική αποδοχή των αποτελεσμάτων της, για λόγους που δεν χωρούν στα περιθώρια του βιβλίου αυτού και δεν μπορώ τώρα να τους αναπτύξω.

ΜΕΡΟΣ Γ'

ΚΑΤΑΛΗΚΤΙΚΑ

Σ Υ Μ Π Ε Ρ Α Σ Μ Α Τ Α

Στο τέλος ενός τέτοιου ταξιδιωτικού, δεν ξέρει κανείς τι μπορεί να πει ακόμη. Σας μπέρδεψα με πολλά πράγματα, με πολλές ιδέες. Με θεολογία, εσωτερισμό, μυστικισμό, επιστήμη, με Ηράκλειτο, Πυθαγόρα, Πλάτωνα, Σωκράτη, Αριστοτέλη, Ερμητισμό, Δρυίδες, Φίλωνα, Απολλώνιο Τυανέα, Γνωστικούς, Ταρώ Νεοπλατωνικούς, Μανιχαίους, Σούφι, τους μυστικούς του μεσαίωνα και της αναγέννησης, την σύγχρονη ατομική επιστήμη, την κβαντομηχανική, την μοριακή βιολογία, την θεωρία της πολυπλοκότητας και του χάους, την σύγχρονη φιλοσοφία, την σύγχρονη ποίηση και όλη την σύγχρονη διάνοηση, όπως όλα αυτά ξεδιπλώθηκαν μέσα στις σελίδες του βιβλίου αυτού.

Προσπάθησα, εδώ, στο βιβλίο αυτό, να σας πω μερικά πράγματα, δεν ξέρω αν το κατάφερα. Εδώ τώρα κάνω μια τελευταία προσπάθεια να εξηγήσω τι ήθελα να σας πω.

Ο Θεός είναι ένας και μοναδικός. Δεν έχει κι άλλο Θεό. Αν εσείς που φτάσατε στη σελίδα αυτή πιστεύετε το αντίθετο, τότε με γεια σας με χαρά σας, πετάξτε αυτό το βέβηλο βιβλίο που μιλάει για τον Ένα και μοναδικό Θεό. Αν όμως δέχεστε την αρχή αυτή, του Ενός και μοναδικού Θεού, τότε μην ταράσσετε και μη θλίβετε απ' αυτή την πολυσχιδή πολυπλοκότητα και την απειρία των μορφών, που σ' αυτό το επίπεδο είναι περισσότερο από αναγκαία. Θυμηθείτε ότι σε κάθε αρχαίο Ναό, ακόμη και στους σημερινούς, κυριαρχεί ένα μωσαϊκό δάπεδο από εναλλασσόμενα μαύρα και άσπρα πλακίδια. Αυτό παρέχει τον πρώτο και μεγάλο συμβολισμό της απειραριθμίας των μορφών και της πάλης των αντιθέτων.

Ο Σκοτεινός φιλόσοφος μας δίνει τα κλειδιά ν' ανοίξουμε το εφτασφράγιστο βιβλίο της Γνώσης, δηλαδή της Σοφίας. Δεν μας δίνει έτοιμες λύσεις, μασημένο, και γι' αυτό ακατάλληλο, φαγητό.

Ο Ηράκλειτος, όπως και ο προκάτοχός του, ο Άναξ του μαντείου των Δελφών "ούτε λέγει ούτε κρύπτει αλλά σημαίνει" Ο Ηράκλειτος, γνήσια έκφραση του δυτικού τρό-

που σκέψης, βάζει τα σημάδια για μας όλους, δυτικούς κι ανατολικούς για την πορεία του καθένα στον δρόμο της αληθινής γνώσης.

Πολλές και ποικίλες σχολές, πολλά και ποικίλα τάγματα, πολλές και ποικίλες εταιρίες, αναπτύσσουν δραστηριότητες, πολλές και ποικίλες επιστημονικές θεωρίες εκφέρονται, και όλ' αυτά για να εξηγήσουν το ένα και μοναδικό, αλλά και παμπάλαιο ερώτημα: "Ποιοί είμαστε, από που ερχόμαστε, που πάμε"; Και μη νομίζετε ότι η σύγχρονη επιστήμη, σήμερα, είναι μακριά απ' την αγωνιώδη προσπάθεια να δώσει κάποιες εξηγήσεις, πάνω σ' αυτό το ερώτημα που μοιάζει σαν εξ ορισμού μεταφυσικό και που, σαν τέτοιο, δείχνει νάναι μακριά από τις επιστημονικές αναζητήσεις.

Όχι, κανένας, πραγματικά σύγχρονος επιστήμονας, δεν μπορεί να δώσει σήμερα αρνητική απάντηση. Κανένας ερευνητής της κβαντικής φυσικής, της μοριακής βιολογίας, του Χάους και της πολυπλοκότητας, του σύμπαντος, γενικά, δεν μπορεί, σήμερα, να πει πως το βασικό αυτό ερώτημα, βρίσκεται μακριά από τις αναζητήσεις της σύγχρονης επιστήμης.

Αλλά πολλές χιλιετίες πριν απ' την αυγή της σύγχρονης επιστήμης, ο προβληματισμός αυτός, πάνω στο βασικό ερώτημα "Ποιοί είμαστε, από που ερχόμαστε, που πάμε"; υπήρχε.

Κάποιοι, προσπάθησαν από τα βάθη της προϊστορίας⁵⁴⁶ να δώσουν τις δικές τους απαντήσεις. Έτσι δημιουργήθηκαν οι διάφορες εσωτερικές σχολές και οι διάφορες Θρησκείες; Ε, και λοιπόν; μ' αυτά και μ' αυτά, έπαψε ο Θεός να είναι ένας κι αδιαίρετος; έπαψε ο Θεϊκός Λόγος

⁵⁴⁶ Όταν λέγω απ' τα βάθη της προϊστορίας μη νομίζετε ότι όλοι αυτοί οι πρόγονοί μας ήταν πάντα κάποιοι πρωτόγονοι άνθρωποι ή ίσως-ίσως κάποια ανθρωποειδή πλάσματα.

Διαλογισθείτε πάνω σε μια εκδοχή, που σήμερα τουλάχιστον δεν φαίνεται να είναι τόσο παραμύθι, όσο πριν από μερικά χρόνια. Πάνω στην εκδοχή ότι ο πολιτισμός πάνω στην γη, δεν έχει γραμμική ροή αλλά μάλλον κυκλοειδή και για την ακρίβεια ανακυκλωτική.

να είναι η έκφραση του Θεού, σ' αυτόν τον υλικό κόσμο;

Ο Ηράκλειτος, είναι αυτός που σ' ένα μεταίχιμιο της γήινης ιστορίας, ήλθε να δώσει κάποιες απαντήσεις στα χρονίζοντα προβλήματα της ανθρωπότητας.

Αυτός πρώτος μίλησε, σ' αυτή την εποχή, για τον "Λόγο" με την έννοια που έχουμε δει πιο πάνω. Μετά απ' αυτόν μίλησαν πολλοί για τον "Λόγο". Ο Πλάτωνας, οι Στωϊκοί, ο Φίλωνας, ο Ευαγγελιστής Ιωάννης και τόσοι άλλοι.⁵⁴⁷

Ο Ηράκλειτος, δεν είναι "Σκοτεινός", ο Ηράκλειτος είναι φυσικός, είναι ίσως ο πρώτος γνωστός επιστήμονας φυσικός, σ' αυτή την περίοδο της ανθρωπότητας.

Ο Ηράκλειτος λοιπόν, προσπαθεί να μας εξηγήσει, σαν φυσικός, την φύση. Αλλά αυτή αγαπά να κρύβεται, όπως είδαμε στο απόσπασμα 113.⁵⁴⁸ Έτσι δεν είναι ο Ηράκλειτος "Σκοτεινός", σκοτεινό και μυστικό είναι το αντικείμενο της αρχέγονης επιστήμης του. Η φύση, αυτή που αγαπά να κρύβεται, αυτή που δίνει απλόχερα τα κάλλη της και το δυναμικό της, σ' όλους τους έμβιους οργανισμούς και προ πάντων στους ανθρώπους, αλλά που κρατά τα μυστικά της κλειστά κι απόρθητα, για τους λίγους κι εκλεκτούς⁵⁴⁹, γι' αυτούς τους λίγους αλπινιστές που μπορούν ν' ανηφορίσουν στ' απόκρημνα μετερίζια της, και να γευτούν από την κούπα της Σοφίας, την αρχέγονη Γνώση.

Ο Αλβέρτος Αϊνστάϊν έλεγε αναφορικά με τη φύση, πως στις περισσότερες ερωτήσεις μας, μας απαντά "όχι" και καμιά φορά "ίσως". Ο μεγάλος αυτός σύγχρονος επιστήμονας, χωρίς να το ξέρει, αντικρύζοντας, με τα δικά του (της εποχής του θάλεγα) επιστημονικά δεδομένα, ακουμπά την Ηρακλειτική σκέψη ότι η φύση αγαπάει να κρύβεται. Την Ηρακλειτική σκέψη την ακουμπούν τελικά πολλοί σύγχρονοι επιστήμονες, αλλά στα σίγουρα δεν την αναγνωρίζουν, γιατί όπως είπαμε πολλές φορές στο βιβλίο αυ-

⁵⁴⁷ Πάνω στο θέμα αυτό βλέπετε το βιβλίο του Rudolf Steiner ΑΡΧΑΙΑ ΣΟΦΙΑ ΚΑΙ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΣΜΟΣ απ' τη σελίδα 57 και επόμενες.

⁵⁴⁸ Η φύσις κρύπτεσθαι φιλεί.

⁵⁴⁹ Πολλοί οι κλητοί, ολίγοι οι εκλεκτοί, είπε ο Χριστός

τό, ο Ηράκλειτος είναι terra incognita.

Αυτός είναι ο "Σκοτεινός" Ηράκλειτος. Ενα φωτεινό πνεύμα, που ήρθε στη χαραυγή της σύγχρονης ανθρωπίνης ιστορίας για να πεί, πράγματα φαινομενικά αλλόκοτα, περίεργα και δυσνόητα. Αλλά μόνο φαινομενικά.

Όταν κανείς μπει ουσιαστικά στην Ηρακλειτική Σκέψη, τότε καταλαβαίνει, ότι τα πράγματα, τα βασικά πράγματα, στην ανθρωπότητα, κινούνται πάνω σε ορισμένες και σταθερές αρμονικές τροχιές.

Τότε καταλαβαίνει, χωρίς καμιά αμφιβολία, πως η μείζων σύγχρονη σκέψη, είναι καθαρά Ηρακλειτική. Πως ήρθε σε μας δεν έχει και τόση ιδιαίτερη σημασία. Όπως είδαμε όμως πιο πάνω, αυτή η σκέψη, πέρασε στους επιγόνους του Ηράκλειτου. Πέρασε στους φιλόσοφους της αρχαίας Ελλάδας, πέρασε στους Ελεάτες, στους ατομικούς, στους Στωϊκούς, στους γιατρούς, με πρώτο τον Ιπποκράτη, στον Πλάτωνα, στους τραγικούς, στους μεταπλατωνικούς, εν μέρει στον Αριστοτέλη, στον Φίλωνα, στους νεοπλατωνικούς, στους Δρυίδες, στους Γνωστικούς, στους Μανιχαίους, στους Σούφι, στους Αλχημιστές.

Η ανθρωπότητα, έζησε και ζει με τη σκέψη του Σκοτεινού Εφέσιου, κι ας μη το ξέρει κι ας μη ξέρει την πατρότητα αυτής της σκέψης. Αυτό δεν νομίζω πως ενοχλεί κανένα και πρώτα απ' όλα τον Ηράκλειτο.

Η φοβερή σύγχρονη επιστήμη, είναι θεμελιωμένη, χωρίς καμιά αμφιβολία, πάνω στην διαλεκτική σκέψη, όπως αυτή διατυπώθηκε από τους νεώτερους Ευρωπαίους φιλόσοφους με επιφανέστερο τον Hegel.

Μετά, η διαλεκτική σκέψη, πέρασε στον Μαρξ και τον Ένγκελς και γενικά στον "Μαρξισμό", όπως αυτόν το εννοεί ο καθένας, Πλεχάνωφ, Λένιν, Τρότσκι, Λούζεμπουργκ. Παράλληλα όμως η διαλεκτική σκέψη, πέρασε διά μέσου της φιλοσοφικής σκέψης στην επιστήμη, θεωρητική και εφαρμοσμένη κι από εκεί στα επιστημονικά εργαστήρια.

Πολλοί λίγοι άνθρωποι στον κόσμο σήμερα γνωρίζουν όμως, ότι η διαλεκτική σκέψη, συλλαβίστηκε με μεγάλο κόπο και προσπάθεια απ' τους νεώτερους φιλόσοφους κι επιστήμονες, μέσα στα λίγα διασωζόμενα αποσπάσματα

του σκοτεινού Εφέσιου.

Έτσι απ' όλες τις πηγές γνώσης, εισρέει μέσα στο σύγχρονο πάνθεο των ιδεών, η Ηρακλειτική σκέψη. Όποιο κρουνό και αν ανοίξεις θα συλλέξεις στον κουβά σου Ηράκλειτο. Μπορεί να μην το ξέρεις, αλλά ο Ηράκλειτος είναι εκεί, τον γνωρίζεις ή όχι. Ο Ηράκλειτος δεν έχει κανένα πρόβλημα γι' αυτό. Ούτε κανείς από τους συλλέκτες φαινομενικά έχει κανένα πρόβλημα απ' αυτή την έλλειψη αναγνώρισης και πορεύεται τώρα χωρίς ανησυχίες για το μέλλον. Δεν θάναι σήμερα, ίσως θάναι αύριο, αλλά μπορεί μεθαύριο ή παραμεθαύριο ή λίγο ή πολύ χρόνο πιο ύστερα, που ο Ηράκλειτος θα μπει πάλι στην τρέχουσα ανθρωπινή σκέψη. Τώρα όχι για να μας διδάξει την διαλεκτική και την σύγχρονη επιστημονική αντίληψη των πραγμάτων, αλλά να μας διδάξει την άλλη αντίληψη των πραγμάτων που μας είπε στα λίγα απ' αυτά τα αποσπάσματα που ξέφυγαν απ' τη φθορά του χρόνου.

Να μας διδάξει ότι τα πράγματα δεν είναι μονοσήμαντα αλλά πολυσήμαντα, να μας διδάξει την πολλαπλότητα των συμβάντων στην ίδια χωροχρονική στιγμή, να μας διδάξει την αρμονία των αντιθέτων, να μας διδάξει ότι αυτό που ζει κι αυτό που πέθανε είναι το ίδιο, να μας διδάξει ότι το Είναι και το γίνεσθαι, η τάξη και το χάος, δεν είναι ξεχωριστά πράγματα, αλλά συνυπάρχουν και αλληλοεπηρεάζονται, να μας διδάξει τέλος μια διαφορετική αντίληψη των πραγμάτων, έναν άλλο τρόπο σκέπτεσθαι.

Η ανθρωπότητα σήμερα, πέρα από τα κοινωνικά και οικονομικά προβλήματά της, φιλοσοφικά και επιστημονικά, έχει φτάσει σε μια θέση μετέωρη. Ενώ στην επιστήμη, έχουν γίνει φοβερά άλματα και ο άνθρωπος άγγιξε καταστάσεις που είναι πέραν της συνηθισμένης ροής της ύλης (διάσπαση ατόμου, κβαντομηχανική κ.λπ.) η ανθρωπινή σκέψη με το ένα πόδι ακουμπά στην χθесινή λογική και τον κλασικό τρόπο σκέπτεσθαι και με το άλλο ψάχνει το κενό έντρομη.

Ας δούμε κάποιο απόσπασμα που εισφέρει πάνω σ' αυτό το θέμα ο Stephen Hawking. Αφού περιγράφει τις συνθήκες του πειράματος της γάτας του Σραϊντιγκερ,⁵⁵⁰ συνεχίζει: "...Όταν ανοίξουμε το κουτί, θα βρούμε τη γάτα είτε

νεκρή είτε ζωντανή. Ωστόσο πριν ανοίξουμε το κουτί, η κβαντική κατάσταση της γάτας θα είναι ένα μείγμα της κατάστασης που αντιστοιχεί στη νεκρή γάτα και της κατάστασης που αντιστοιχεί στη ζωντανή γάτα. Ορισμένοι φιλόσοφοι της επιστήμης, δυσκολεύονται ιδιαίτερα να δεχτούν αυτό το συμπέρασμα, ισχυριζόμενοι ότι η γάτα δεν μπορεί να είναι κατά το ήμισυ πυροβολημένη και κατά το υπόλοιπο μη πυροβολημένη, όπως ακριβώς μια γυναίκα δεν μπορεί να είναι κατά το ήμισυ έγκυος. Η δυσκολία τους αυτή οφείλεται στο γεγονός ότι χρησιμοποιούν μια κλασική έννοια για την πραγματικότητα, οπότε το αντικείμενο έχει μια καθορισμένη και μοναδική ιστορία. Η ουσία της κβαντικής μηχανικής συνίσταται στο ότι προσφέρει μια διαφορετική άποψη για την πραγματικότητα, στο πλαίσιο της οποίας ένα αντικείμενο δεν χαρακτηρίζεται μόνο από μία και μοναδική ιστορία, αλλά από όλες τις δυνατές ιστορίες."

Ο Stephen Hawking, είναι σίγουρο ότι δεν διάβασε Ηράκλειτο, γιατί αν είχε διαβάσει θα τον παράθετε στα σίγουρα για να ισχυροποιήσει τις απόψεις του που είναι στα σίγουρα Ηρακλειτικές.⁵⁵¹

Έτσι απ' όλες τις πλευρές ακούγεται μια και μόνη κουβέντα. "Για να λύσουμε τα προβλήματα της σύγχρονης Επιστήμης, πρέπει να μάθουμε να σκεπτόμαστε μ' έναν άλλο τρόπο σκέψεως απ' αυτόν που σκεπτόμαστε μέχρι σήμερα".

Όλοι τα λένε αυτά, αλλά κανείς δεν τολμά να προχωρήσει ένα βήμα πιο πέρα. Όλοι φοβούνται την κλίνη του Προκρούστη. Είδαμε πιο πάνω ποιος ήταν ο Προκρούστης και μάθαμε ότι τον ξολόθρεψε αυτόν και την κλίνη του ο Θησέας. Αμ δε, η κλίνη αυτή, υπάρχει ακόμα και υπήρχε πάντοτε. Ο Προκρούστης μπορεί να θανατώθηκε απ' το Θησέα, αλλά πάντα υπάρχουν πρόθυμοι Προκρούστες να υπηρετούν την κλίνη. Η κλίνη είναι που σηματοδοτεί, την

⁵⁵⁰ Για το πείραμα αυτό παραπέμπω σε όσα έχω πει πιο πάνω στο κεφάλαιο ΗΡΑΚΛΕΙΤΟΣ ΚΑΙ ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΕΠΙΣΤΗΜΗ.

⁵⁵¹ Stephen Hawking "ΜΑΥΡΕΣ-ΤΡΥΠΕΣ, ΣΥΜΠΑΝΤΑ ΒΡΕΦΗ ΚΑΙ ΑΛΛΑ ΔΟΚΙΜΙΑ", εκδόσεις Κάτοπτρο, Αθήνα 1993, σελίδα 155.

όποιας μορφής καταπίεση (ή στην ουσία, την κάθε φορά οριοθέτηση της ελεύθερης σκέψης.) Την πολιτική, την εθνική, την θρησκευτική, την οικονομική, την επιστημονική κ.λ.π.

Ο Ηράκλειτος ανατάχθηκε πάνω σ' αυτήν την κλίνη και μας βγήκε, "σκοτεινός", "ψυχασθενής", και "οχλολόιδος". Ο Σωκράτης μπήκε κι αυτός στην κλίνη και μας βγήκε ένοχος ότι καινά⁵⁵² δαιμόνια εισάγει και τους νέους διαφθείρει. Ο Χριστός σταυρώθηκε πάνω στην ίδια κλίνη και μας βγήκε ανατροπέας του κοινωνικού καθεστώτος της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας, αλλά και εχθρός του θρησκευτικού κατεστημένου του τότε Ισραήλ. Και μετά απ' αυτούς πολλοί, αναρίθμητοι άλλοι. Σήμερα η κλίνη αυτή λειτουργεί σε όλα τα επίπεδα πάλι, ίσως σε μικρότερη ένταση στα πιο πολλά (αληθινά σήμερα δεν είναι τόσο εύκολο ν' ανεβεί στην πυρά ένας επιστήμονας, απ' το σημερινό θρησκευτικό κατεστημένο, όποιος Θρησκείας ή όποιου δόγματος Θρησκείας, όπως ο Γαλιλαίος κινδύνεψε ή άλλοι ανέβηκαν, αλλά τίποτε δεν αποκλείεται!), αλλά πάντα η κλίνη αυτή είναι ενεργή κι επικίνδυνη και σήμερα πιο πολύ μάλλον στην σύγχρονη παγκόσμια επιστημονική κοινότητα. Έτσι δεν μπορεί κανείς σήμερα να μεμθεί ένα σύγχρονο επιστήμονα, που δεν προχωρεί, παρά τα, μετ' επιτάσεως παρατηρούμενα στα εργαστήρια, φαινόμενα των καιρών που οδηγούν εκεί, σε μερικές περιοχές της σκέψης, που από πολλούς αιώνες θεωρούνται μεταφυσικές. Φοβάται την σύγχρονη κλίνη του Προκρούστη.

Ο γνωστός μας από πιο πάνω Stephen Hawking, μας λέγει πάνω σ' αυτά:

"Οπωσδήποτε οι φιλόσοφοι της επιστήμης θα έπρεπε λογικά να είναι καλύτερα προετοιμασμένοι. Πολλοί από αυτούς, όμως, δεν είναι παρά αποτυχημένοι φυσικοί που τα βρήκαν δύσκολα στο να ανακαλύπτουν νέες θεωρίες και κατέληξαν να γράφουν σχετικά με την φιλοσοφία της φυσικής. Ίσως είμαι λίγο σκληρός με τους φιλοσόφους, αλλά και αυτοί δεν υπήρξαν πολύ καλοί μαζί μου ως τώρα. Οι προσωπικές μου προσεγγίσεις χαρακτηρίστηκαν αφελείς

⁵⁵² καινούργια

και παιδιάστικες..."⁵⁵³ Πιο κάτω ο ίδιος συγγραφέας γράφει: *"...Η αναφορά μου στον φανταστικό χρόνο έγινε αιτία να δεχθώ τις άγριες επιθέσεις ενός φιλοσόφου της επιστήμης. Τι σχέση μπορεί να έχει, είπε, ένα μαθηματικό τέχνασμα όπως φανταστικός χρόνος με το πραγματικό σύμπαν;"*⁵⁵⁴

Και ο Ηράκλειτος δεν την φοβήθηκε αυτή την κλίνη, και γι' αυτό δεν φοβήθηκε και το "κόστος" να προβάλλει δυνατά τις απόψεις του και γι' αυτό όπως είπαμε και πιο πάνω ονομάστηκε από "σκοτεινός" μέχρι και με άλλα προσβλητικά ονόματα και γι' αυτό είχε πέσει στην πιο βαθιά αφάνεια που, όπως και πάλι είπαμε πολλές φορές, τον κατέστησε terra incognita ανά τους αιώνες.

Ε, λοιπόν και τι μ' αυτό; Η Ηρακλειτική σκέψη δεν έπαψε να κυκλοφορεί ανά τους αιώνες σ' όλα τα μήκη και τα πλάτη της γης.

Όλοι σήμερα, τουλάχιστο στην επιστήμη, και την διάνοηση γενικά, σκέπτονται Ηρακλειτικά κι ας μη το ξέρουν, αλλά κι αν τόξεραν θα δίσταζαν να προσχωρήσουν στις Ηρακλειτικές θέσεις που δείχνουν να είναι στο μεταφυσικό επίπεδο. Όπως είδαμε πιο πάνω ο Ηράκλειτος μας λέγει ότι αυτό που ζει κι αυτό που πέθανε είναι το ίδιο.⁵⁵⁵ Αυτή η θέση είναι εξ ορισμού μεταφυσική με τον τρέχοντα τρόπο σκέψης. Αν όμως το αντιμετωπίσει κανείς με την βαθιά Ηρακλειτική αντίληψη του "είναι και του γίνεσθαι" σύμφωνα με την οποία το γίνεσθαι περιέχει το είναι και το είναι περιέχει το γίνεσθαι και πρέπει ν' αντιμετωπίζονται ενιαία, θα καταλήξει ν' αποδεχθεί, στην αρχή φιλοσοφικά αλλά στη συνέχεια και επιστημονικά αυτή την παράδοξη, σε πρώτη ματιά, ταυτότητα.

Εκτός όμως από την επιστήμη, που αργά ή γρήγορα, όπως είπαμε πιο πάνω, θα προσχωρήσει με μανία σ' αυτές

⁵⁵³ Stephen Hawking "ΜΑΥΡΕΣ-ΤΡΥΠΕΣ, ΣΥΜΠΑΝΤΑ ΒΡΕΦΗ ΚΑΙ ΑΛΛΑ ΔΟΚΙΜΙΑ, εκδόσεις Κάτοπτρο, Αθήνα 1993, σελίδα 151.

⁵⁵⁴ Στο ίδιο βιβλίο σελίδα 157.

⁵⁵⁵ Πρόκειται για το απ. 88 το οποίο μας λέγει: *ταυτό τ' ἐνὶ ζῶν καὶ τεθνηκός*

τις περιοχές της Ηρακλειτικής σκέψης, γιατί δεν θάχει πια άλλο σκαλί να κατεβεί σ' αυτή την μισοβέζικη σκάλα της ταλαντευόμενης σημερινής επιστημονικής σκέψης, μεταξύ των σύγχρονων πορισμάτων της κβαντικής φυσικής και της λογικής της κλασσικής φυσικής, πρέπει και η ανθρωπινή σκέψη να διαμορφωθεί με τέτοιο τρόπο ώστε να μπορεί να δεχθεί αυτό τον άλλο τρόπο σκέψης που μας διδάσκει ο Ηράκλειτος.

Βέβαια στον χώρο της διάνοησης και της τέχνης, έχουν γίνει πολλά βήματα πάνω στην κατεύθυνση αυτή. Για παράδειγμα πρέπει να αναφερθεί η μεγάλη σχολή του υπερρεαλισμού στη λογοτεχνία και κυρίως στην ποίηση και τις εικαστικές τέχνες, η οποία κυριαρχεί για πολλά χρόνια στον Ευρωπαϊκό τουλάχιστον χώρο αλλά και σ' όλο τον κόσμο γενικά. Γι' αυτό πολλοί θεωρούν τον υπερρεαλισμό ή σουρεαλισμό, ότι, σαν φιλοσοφικό ρεύμα, είναι επηρεασμένος από την Ηρακλειτική σκέψη.⁵⁵⁶

Πραγματικά ο υπερρεαλισμός,⁵⁵⁷ καίτοι δεν μπορεί να πει κανείς ότι υιοθετεί την Ηρακλειτική σκέψη, ακουμπά όμως πάνω σ' αυτή και ερευνά την εννοιολογική πολλαπλότητα των γεγονότων και των φαινομένων, με έναν τρόπο που πλησιάζει πολύ στον Ηράκλειτο.

Στη ζωγραφική, όλες οι μοντέρνες τάσεις, ακολουθούν μια παράλληλη αναζήτηση της αλήθειας και μια άλλης μορφής αισθητικής πραγματικότητα, πέρα από τα φαινόμενα. Ακόμη από την εμφάνιση του μεγάλου ρεύματος του ιμπρεσιονισμού⁵⁵⁸ άρχισε η αναζήτηση μιας άλλης

⁵⁵⁶ Κ.Αξελός Ο ΗΡΑΚΛΕΙΤΟΣ ΚΑΙ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ, σελ. 10 και σημείωση του κεφαλαίου αυτού υπ' αριθ. 6, όπου και γίνεται παραπομπή στον Αντρέ Μπρετόν "Τι είναι σουρεαλισμός" Παρίσι 1934. Βλέπε και Ηράκλειτος εκδόσεις Πλέθρον επιμέλεια J. BRUN.

⁵⁵⁷ Βλέπε και Andre Breton, ΜΑΝΙΦΕΣΤΑ ΤΟΥ ΣΟΥΡΡΕΑΛΙΣΜΟΥ", εκδόσεις "ΔΩΔΩΝΗ", Αθήνα 1983,

⁵⁵⁸ Από το λατινογενές impression που σημαίνει εντύπωση. Μεγάλο ρεύμα στη ζωγραφική που αρχίζει στα μέσα του 19ου αιώνα και ακουμπά στις πρώτες δεκαετίες του 20ου. Με τους ζωγράφους της σχολής αυτής, το ακριβές περίγραμμα των αντι-

πραγματικότητας. Μετά ήρθαν ακόμη μεγαλύτερες και βα-
 ρύτερες τομές, πάντα με την ανησυχία της αναζήτησης μιας
 άλλης πραγματικότητας, μιας άλλης διάστασης, αυτού του
 ορατού και απτού κόσμου που μας περιβάλλει, αυτού του
 κόσμου, που είναι το αρχέγονο περιβάλλον μας. Εξπρεσιον-
 ισμός,⁵⁵⁹ κυβισμός,⁵⁶⁰ ντανταϊσμός, σουρεαλισμός,⁵⁶¹ είναι

κειμένων και οι λεπτομέρειες μπαίνουν σε δεύτερη μοίρα και
 μέσα στους πίνακες μπαίνει αδυσώπητο το φως και ιδίως το φυ-
 σικό ηλιακό φως. Εκείνο που επιδιώκεται πια είναι ν' αποδοθεί
 η εντύπωση που προκαλείται απ' το εικονιζόμενο μοντέλο, είτε
 αυτό είναι άνθρωπος, ζώο, αντικείμενο ή τοπίο. Αναζητείται μια
 άλλη αισθητική αντίληψη του κόσμου που μας περιβάλλει. Για
 μένα, προσωπικά, ο πρόδρομος του ιμπρεσιονισμού είναι ο με-
 γάλος Γάλλος ζωγράφος Corot (1796-1875) και απώτερος πρό-
 δρομος ο Βενετσιάνος, πολύ λίγο γνωστός σήμερα, αντισίκο
 Γκουάρντι (1712-1793). Η σχολή αυτή αριθμεί στις τάξεις της
 μεγάλους ζωγράφους. Μανέ, Μονέ, Ντεγκά, Σισλέ, Ρενουάρ,
 Σεζάν, Πισσαρό, Σερά και οι Λωτρέκ, Βαν Γκόγκ και Γκωγκέν, ο
 ιδιόρρυθμος Ρουσσώ, κ.α.

⁵⁵⁹ Και αυτό από το λατινογενές expression που σημαίνει εντύ-
 πωση αλλά και ζωηρότητα. Εκπρόσωποι του ρεύματος αυτού
 στις εικαστικές τέχνες, Μούνχ, Κοκόσκα, Ρουώ, Σουτίν, Καντίν-
 σκυ και πολλοί άλλοι. Ο μεγάλος πρόδρομος του εξπρεσιονι-
 σμού πρέπει να θεωρηθεί, κατά την γνώμη μου, Δομήνικος
 Θεοτοκόπουλος, ο επιλεγόμενος Greco (Κρήτη 1541- Ισπανία
 1614).

⁵⁶⁰ Για τους κυβιστές υπάρχει μεταφρασμένο στην Ελληνική
 γλώσσα ένα βιβλίο του Guillaume Apollinaire (1880-1918) "ΟΙ
 ΚΥΒΙΣΤΕΣ ΖΩΓΡΑΦΟΙ", εκδόσεις Νεφέλη, Αθήνα 1983. Βέ-
 βαια λόγω του πρόωρου θανάτου του Απολλιναίρ, δεν παρακο-
 λουθεί την μετά το 1918 εξέλιξη της σχολής αυτής, που
 συνεχίστηκε και μετά. Κυριώτεροι εκπρόσωποι του κυβισμού οι
 Πικάσσο, Μπρακ, Γκρις κ.α.

⁵⁶¹ Για τον υπερρεαλισμό σαν ιδεολογικό ρεύμα αναφέρθηκαν
 πιο πάνω. Δεν είναι στις προθέσεις μου ν' αναλύσω εδώ τον υ-
 περρεαλισμό στο λόγο, στην τέχνη, το θέατρο κ.λ.π. όπως ανα-
 πτύχθηκε αρχικά απ' τους Αντρέ Μπρετόν, Πωλ Ελύάρ, Λουί
 Αραγκόν και πολλούς άλλους μετά. Εδώ θα αναφέρω μερικούς

μια μικρή απαρίθμηση των ρευμάτων που επικράτησαν
 στην ζωγραφική απ' την αρχή του εικοστού αιώνα, μέχρι
 και τις μέρες μας. Στο θέατρο, μετά την μεγάλη θεατρική
 σχολή του εξπρεσιονισμού (με τους Κλάϊστ, Μπύχνερ,
 Στρίντμπεργκ), ήρθε στο αιώνα μας το θέατρο του παράλο-
 γου.

Μη περιμένετε βέβαια εδώ να κάνω ειδικότερες και
 λεπτομερείς αναλύσεις αυτών των ρευμάτων ή τάσεων,
 γιατί όπως έχω πει σε βαθμό κουραστικό, το βιβλίο αυτό
 δεν θα τελειωνε ποτέ.

Ας αρκεστείτε. πάνω σ' αυτά, σ' όσα λίγα έχω γρά-
 ψει πιο πάνω και στις υποσημειώσεις. Ειδικότερα για την
 άμεση επιρροή της Ηρακλειτικής σκέψης στην σύγχρονη
 ποίηση, αναφέρομαι σε όσα έχω πει πιο πάνω στο κεφά-
 λαιο "Ηράκλειτος και η σύγχρονη ποίηση".

Εκείνο μόνο που θέλω να πω εδώ, είναι κάτι για να
 ξαναβρούμε το αρχικό μας θέμα. Και το αρχικό μας θέμα
 είναι ο Ηράκλειτος και η σκέψη του. Έτσι λοιπόν, αυτή η
 πλευρά της Ηρακλειτικής σκέψης που, μετά την φοβερή
 διαλεκτική σκέψη που μας κληροδότησε, απομένει ακόμα
 να ερευνηθεί από την γήινη ανθρωπότητα, η άλλη εκείνη
 σκέψη του, για την πολυσήμαντη έννοια των πραγμάτων
 και των γεγονότων, όπως αναπτύχθηκε πιο πάνω, στις
 πολλές σελίδες (το ομολογώ) του βιβλίου αυτού, βλέπουμε
 πως έχει αρχίσει ήδη να απασχολεί την ανθρώπινη σκέψη
 σε γενικό επίπεδο διανόησης και τέχνης και (ίσως πιο λί-
 γο και πιο αργά) σε επίπεδο επιστημονικής σκέψης.

Ο Ηράκλειτος όπως βλέπουμε, πρόσφερε και έχει α-
 κόμη να προσφέρει πολλά πράγματα στην ανθρωπότητα.
 Το περίεργο όμως είναι ότι η Ηρακλειτική σκέψη, ταιριά-
 ζει με όλες τις ανθρώπινες δραστηριότητες και αναζητή-
 σεις. Φιλοσοφία, επιστήμη, τέχνη, ποίηση κ.λ.π. οι οποίες
 βρίσκονται πολύ κοντά στην σκέψη αυτή. Αυτό δεν είναι
 τυχαίο. Αυτό είναι απόρροια του είδους και της ποιότητας
 της Ηρακλειτικής σκέψης. Είναι συμπαντική, πανανθρώ-
 πινή, αποκαλυπτική και διαχρονική. Η Ηρακλειτική σκέ-

από τους πιο γνωστούς σουρεαλιστές ζωγράφους, Ερνστ. Ντε
 Κίρικο, Μιρό, Νταλί κ.λ.π.

ψη, ανάγει την φαινομενική πολυμορφία και πολυπλοκότητα της ύλης, σε ορισμένες αρχέγονες και πρωταρχικές αξίες. Δηλαδή ανάγει την πολυπλοκότητα και το Χάος στην αρχέγονη Τάξη. Μέσα στη σκέψη αυτή βρίσκει κανείς τα σημάδια που οδηγούν από το γενικό στο ειδικό, από το εφήμερο και επουσιώδες στο παντοτεινό και το ουσιώδες. Γίνεται αναφορά για τον Λόγο ο οποίος ενώνει και συντονίζει όλη την δημιουργία, για την διαρκή ροή των πάντων, για την αρμονία των αντιθέτων, για το Είναι και το γίγνεσθαι. Η Ηρακλειτική σκέψη προσφέρει μια ενιαία θεώρηση όλου του κόσμου ορατού και μη ορατού, του Είναι και γίγνεσθαι, του όντος και μη όντος, για τα ανθρώπινα μέτρα. Για τον Ηράκλειτο, δεν υπάρχουν στεγανά διαχωριστικά στις διάφορες μορφές και στους διάφορους κόσμους, δεν υπάρχουν στεγανά διαχωριστικά στα διάφορα επίπεδα αντίληψης και συνείδησης.

Ο πιο γνήσιος φιλόσοφος, της αρχής της ενότητας του σύμπαντος κόσμου, μας δείχνει, στα λιγοστά αποσπάσματα που ξέφυγαν την απώλεια, τον δρόμο που οδηγεί προς αυτή την άλλη αντίληψη του κόσμου που μας περιβάλλει.

Έτσι ο Ηράκλειτος, πέρα από τα προβλήματα της φιλοσοφίας, της επιστήμης, της ποίησης, της τέχνης και γενικά της διάνοησης, αγγίζει άμεσα τα προβλήματα του ανθρώπου.

Αυτού του ανθρώπου, αυτού του παντοτεινού αλλά και του σημερινού, που, εκτός από τα χρονίζοντα διαχρονικά προβλήματα της ανθρωπότητας, τα οποία θίξαμε πιο πάνω, αντιμετωπίζει σήμερα, στο τέλος του 20ου και αρχές του 21ου μ.Χ. αιώνα, ειδικά συνειδησιακά προβλήματα. Μα θα πουν μερικοί, αυτά ισχύουν για κάθε εποχή. Αυτό το δέχομαι ανεπιφύλακτα, αλλά με μια μικρή, ασήμαντη θάλαγα, επιφύλαξη. Μια χιλιετία δεν είναι ένα ασήμαντο γεγονός στην ιστορία της ανθρωπότητας. Η επίσημη ιστορία δεν αριθμεί περισσότερες από 3 χιλιετίες. (από 1.000 π.Χ. μέχρι το 2.000 μ.Χ.). Θέλετε να πάμε πιο μακριά, θέλετε να πάμε στην "μυθική" Ατλαντίδα; Ε, κι έτσι να το μετρήσετε, με βάση την χιλιετία, μετράμε 12 επετείους. Όταν σ' αυτά προστεθεί η φοβερή ανάπτυξη της επιστήμης

και της τεχνολογίας, που πραγματοποιήθηκε στο δεύτερο μισό του 20ου αιώνα, τελειοποίηση του ηλεκτρισμού, ηλεκτρονικά, τηλεόραση, πληροφορική, κομπιούτερς, περιφερειακά, λέιζερ, αλλά και παιχνίδια, κακά ή και καλά, internet, και όλα τα προϊόντα της σύγχρονης επιστήμης και τεχνολογίας, τότε αντιλαμβάνεται κανείς εύκολα πως η ανθρωπότητα έχει αγγίξει ένα οριακό σημείο της εξέλιξής της. Μα είναι κακά αυτά; Βέβαια δεν είναι και φτάσαν ασθενείς να θεραπεύονται με καταπληκτικές κι ανώδυνες μεθόδους σε πείσμα του Εφέσιου κι αυτών που μας λέγει στο απ. 58⁵⁶² αναφορικά με τους γιατρούς και τις θεραπείες τους. Όπως όμως παρατηρεί ο Ηράκλειτος στο πιο κάτω απόσπασμα, το κακό και το καλό (τα ενάντια γενικώς) είναι ένα και αποτελούν ζεύγη και σαν τέτοια συνυπάρχουν. Έτσι λοιπόν η τεχνολογική επανάσταση του 20ου αιώνα, η οποία μας έδωσε τόσα αγαθά και διευκόλυνε αφάνταστα τη ζωή των ανθρώπων, έχει ένα κόστος, ένα ανάλογο τίμημα. Ήρθε η μόλυνση του περιβάλλοντος, οι ρύποι κάθε μορφής, η τρύπα του όζοντος, η απομάκρυνση του ανθρώπου από την φύση, η μοναξιά, τα ναρκωτικά και τα παραισθησιογόνα και η ζωή γενικά και πιο πολύ στις σύγχρονες μεγαλουπόλεις, έχασε τη φρεσκάδα και τη ζωντάνια της και ο άνθρωπος έχασε πολλά από τα ιδανικά του. Το κέρδος για την δυνατότητα απόλαυσης των υλικών αγαθών, έγινε ο άξονας της σκέψης και της επιδίωξης των ανθρώπων. Ο άνθρωπος σήμερα νοιώθει εγκλωβισμένος, μέσα σε ένα κλουβί που ο ίδιος φιλοτέχνησε.

Έτσι ή αλλιώς όμως, σήμερα, οι απαισιόδοξες

⁵⁶² "...καί αγαθόν καί κακόν (έν εστιν). οι γουν ιατροί, φησίν ο Η, τέμνοντες, καίοντες πάντη βασανίζοντες κακώς τούς αρρωστούντας, επαιτέονται μηδέν άξιοι μισθόν λαμβάνειν παρά των αρρωστούντων, ταυτά εργαζόμενοι, τά αγαθά καί τας νόσους."

Και το αγαθόν και το κακόν είναι ένα. οι ιατροί λοιπόν, λέγει ο Ηράκλειτος κάνουν τομές, καυτηριασμούς και βασανίζουν με κάθε τρόπο τους αρρώστους και ζητούν επί πλέον, κι αν δεν το αξίζουν, αμοιβή απ' τους αρρώστους, ενώ δεν κάνουν τίποτα άλλο από το έργο της φύσης, στην οποία υπάρχουν οι αρρώστιες και η θεραπεία.

προοπτικές για το μέλλον, έχουν πληθύνει σημαντικά, πιο σημαντικά ίσως από άλλες εποχές. Κάποιες πολλές δοξασίες που κυκλοφορούν αιώνες τώρα, θέλουν να έρχεται μια κρίση στο τέλος αυτού του αιώνα ή στις αρχές του άλλου.⁵⁶³ Το τέλος της εποχής των ψαριών και η αρχή της εποχής του υδροχού, σηματοδοτεί οπωσδήποτε μια νέα εποχή. Κι αν μετρήσουμε τις εποχές αυτές του ζωδιακού κύκλου, που ανακυκλώνονται κάθε δυο χιλιάδες χρόνια, με τον υπολογισμό που χρησιμοποιήσαμε για τις χιλιετίες, τότε απ' την γνωστή ιστορία της ανθρωπότητας μετράμε τώρα την δεύτερη επέτειο, ενώ κι απ' την Ατλαντίδα ακόμη, μετράμε την έκτη.

Έτσι δεν μπορούμε να παραβλέψουμε αυτή την ειδικά σημαντική στιγμή της ανθρωπότητας που το ρολόι της ιστορίας θα πάρει μια αντίστροφη πορεία, στην ατέλειωτη αυτή ιστορία των κύκλων που φαντάζει τόσο μυθική, στην ελάχιστα γνωστή ιστορία, στους ελάχιστους χρόνους της ιστορίας της ανθρωπότητας, μπροστά στα 15 δισεκατομμύρια της ηλικίας του σύμπαντος.⁵⁶⁴

Μα που είναι εδώ ο Ηράκλειτος; θα ρωτήσει πιθανά, κάποιος αναγνώστης. Μα ακριβώς εδώ είναι ο Ηράκλειτος. Η Ηρακλειτική σκέψη οδηγεί σε άλλη αντίληψη της δομής και της ροής του κόσμου και σε άλλη αντίληψη του ανθρώπινου ρόλου μέσα στο αέναο γίγνεσθαι. Ο άνθρωπος παύει να είναι μια αποκομμένη προσωπικότητα που άγεται και φέρεται από ένα φαινομενικά ξένο, αν όχι και ε-

⁵⁶³ Δεν θα ασχοληθώ περισσότερο στο σημείο αυτό με τις διάφορες απόψεις και προβλέψεις για την εποχή που έρχεται, από τα πορίσματα πολλών ερευνητών από τις Αιγυπτιακές πυραμίδες, τις προφητείες πολλών προφητών, μεταξύ των οποίων και ο Νουστράδαμος, αφήνω τον αναγνώστη να αξιολογήσει αυτά τα πράγματα και να καταλήξει στα δικά του συμπεράσματα. Πάντως ένα αξιόλογο βιβλίο πάνω στα θέματα αυτά, είναι του Charles Berlitz "1999 Η ΣΥΝΤΕΛΕΙΑ", ανεξάρτητα από το ότι δεν μπορώ να συμφωνήσω απόλυτα με τις απαισιόδοξες προβλέψεις του.

⁵⁶⁴ Τόση υπολογίζεται σήμερα η ηλικία του σύμπαντος στον πλανήτη Γη.

χθρικό κόσμο, και από τα συμβάντα του κόσμου αυτού. Επιφανειακά, ο άνθρωπος φαίνεται σαν απλός παθητικός αποδέκτης των συνεπειών που προκαλούν αυτά τα συμβάντα, για τα οποία νομίζει πως είναι αμέτοχος, ημέρα-νύχτα, ζέστη-κρύο, ξηρασία-υγρασία, λύπη-χαρά, νόσος-υγεία κ.λ.π. Με την Ηρακλειτική σκέψη νοιώθει σιγά-σιγά σαν μέρος του όλου και σαν θεματοφύλακας του όλου, αποκτώντας μια συνειδησιακή διεύρυνση που του επιτρέπει να βλέπει καθαρά κάτω και πέρα από τις μορφές, τον συνδετικό ιστό του κόσμου, αυτού του κόσμου που αγαπά να κρύβεται. Αρχίζει να αντιλαμβάνεται την ύπαρξη και τη δράση του Λόγου, μέσα στη ροή των γεγονότων, σαν ενεργό ζωοποιό δύναμη και αρχίζει έτσι ν' ακουμπάει στον Θεό, τον πανταχού παρόντα και ενεργό στον χώρο και στον χρόνο.

Έτσι εδώ θα διαφωνήσω με τον νεοέλληνα επιστήμονα Γιώργο Γραμματικάκη που έγραψε ένα πολύ αξιόλογο βιβλίο με τον τίτλο "Η ΚΟΜΗ ΤΗΣ ΒΕΡΕΝΙΚΗΣ"⁵⁶⁵ και

⁵⁶⁵ Πάνω στο θέμα αυτό υπάρχει ένα φοβερό ποίημα του Κωστή Παλαμά που έχει έτσι:

*Τύρω στο εφτάστερο τ' Αμάξι ουρανοδρόμοι
αμέτρητοι, γιγάντων κόσμοι και θηρίων,
ο Γαλαξίας, ήλιων ωκεανός, ο Ωρίων
τα Ζώδια, του Άπειρου τέρατα και τρόμοι*

*Μουγκρίζει ο Λέων στην ερημιά των αιθερίων
κι η λύρα παίζει, και σαν τρόπαιο κι η Κόμη
της Βερενίκης δείχνεται, ρυθμοί και νόμοι
μέσα στο χάος χάνονται των μυστηρίων.*

*Και με τον Ήλιο, Κρόνος, Άρης, Γη, Αφροδίτη
σέρνονται, φεύγουν, τρέχουνε κυνηγημένοι
προς του Ηρακλή το μεγαλόκοσμο μαγνήτη.*

*Μόνο η ψυχή μου, σαν το πολικό τ' αστέρι
ασάλευτη, όμως λαχταρίζοντας προσμένει.
Δεν ξέρει από που έρχεται, που πάει δεν ξέρει."*

στη σελίδα 31 του βιβλίου του γράφει:⁵⁶⁶

ΤΟ ΒΙΒΛΙΟ ΑΥΤΟ ΑΦΟΡΑ Σ' ΕΝΑ ΠΕΙΡΑΜΑ που έγινε πριν από 15 δισεκατομμύρια χρόνια. Ο επιστήμονας που το σχεδίασε δεν είναι πια τριγύρω για να μας εξηγήσει τι ακριβώς έκανε, και κυρίως, τι ακριβώς σκόπους εξηπηρετούσε. Ήταν δε τέτοιες οι συνθήκες και η θερμοκρασία του πειράματος που καθιστούν ανέφικτη την επανάληψή του στα γήινα εργαστήρια. Προκειμένου, συνεπώς, να ανασυνθέσουμε την αρχική εικόνα, είναι ανάγκη να μελετήσουμε ό, τι πληροφορία από το πείραμα έφθασε μέχρι εμάς. Περίπου όπως ο ικανός αρχαιολόγος, που από κάποια ευρήματα ή υποθέσεις οδηγείται στην ανασύνθεση μιας ολόκληρης εποχής.

Το πείραμα ήταν η δημιουργία του ίδιου του Σύμπαντος. Τη μεγαλειώδη γένεση και την εξέλιξη του είναι. "

Έ, όχι εδώ θα διαφωνήσω Ηρακλειτικά!

Ο επιστήμονας που σχεδίασε αυτό το πείραμα, είναι πάντα εδώ τριγύρω. Ούτε έφυγε κι ούτε θα φύγει από εδώ, ούτε κι από παντού, όπου το πείραμά του βρίσκεται σε εξέλιξη, ζει μαζί μας, αλλά εμείς είναι σαν να έχουμε μια δική μας φρόνηση. Είναι, ο επιστήμονας αυτός, που είναι το "είναι" αλλά που είναι σύγχρονα και το "γίγνεσθαι" και σ' αυτά αναφέρομαι σ' εκείνα που έχω πει πιο πάνω.

Το δημιούργημα δεν είναι ένα αρχαιολογικό τοπίο που από μια κατάσταση νεκρή και απολιθωμένη απ' τους αιώνες, ψάχνουμε να βρούμε τον δημιουργό. Ε, όχι αυτός ο δημιουργός είναι πάντα εδώ παρών, στα πράγματα, στα γεγονότα, αλλά πριν απ' όλα είναι μέσα σε μας τους ίδιους. Αυτή είναι η Ηρακλειτική αντίληψη της αιώνιας ροής του κόσμου. Βέβαια, απ' όσο πρόφτασα να διαβάσω το βιβλίο αυτό, που περιήλθε στα χέρια μου, τον Νοέμβρη του 1997,

⁵⁶⁶ Ανεξάρτητα από την ειδική διαφωνία μου στο σημείο αυτό, Η ΚΟΜΗ ΤΗΣ ΒΕΡΕΝΙΚΗΣ απ' ότι πρόλαβα να διαβάσω, είναι ένα θαυμάσιο βιβλίο που αναλύει εκλαϊκευτικά και συνοπτικά όλη την σύγχρονη επιστήμη και είναι πολύ καλύτερο από πολλά άλλα ανάλογα βιβλία ξένων συγγραφέων και αξίζει τον κόπο να διαβαστεί.

και είχα ένα τεράστιο όγκο μερικών εκατοντάδων βιβλίων βιβλιογραφίας να αντιμετωπίσω, γίνεται μόνο μια αναφορά στον Ηράκλειτο, στην οποία και αναφέρομαι πιο κάτω⁵⁶⁷ και στον πρόλογο του βιβλίου που είναι γραμμένος από τον Στυλιανό Αλεξίου, διαβάζω: "Υπερβαίνοντας τον χρόνο, φτάνει τελικά ο συγγραφέας στο απώτατο μέλλον στο "τέλος του αιώνος", όταν με την εξόγκωση του Ήλιου σε "ερυθρό γίγαντα" θα απορροφηθεί μέσα του ολόκληρο το σύστημα των πλανητών. Είναι η εκπύρωση που συνέλαβε ήδη η αρχαία Ελληνική φιλοσοφία, το τέλος του κόσμου μας μέσα στη φωτιά." Βέβαια ο όρος εκπύρωση, θυμίζει τις "εκπυρώσεις και παλιγγενεσίες" των Στωϊκών, αλλά αν σκεφτεί κανείς ότι οι Στωϊκοί παρήγαγαν γενικά μια παραλλαγή της Ηρακλειτικής σκέψης, που διαφέρει σημαντικά από αυτήν, οι απόψεις τους αυτές στηρίζονται στην Ηρακλειτική σκέψη περί του πυρός. Αυτό το δέχονται πολλοί από τους νέους αλλά και τους αρχαίους συγγρα-

⁵⁶⁷ τουλάχιστο απ' όσο μπόρεσα να φυλλομετρήσω το βιβλίο αυτό, στο οποίο αναφέρομαι, στο λίγο χρόνο που απέμεινε για την ολοκλήρωση αυτού εδώ του βιβλίου. Στη σελίδα 102 αφού αναφέρεται στον Δαρβίνο και τη θεωρία του περί της φυσικής επιλογής των ειδών, που είναι, εξ ορισμού, μια θεωρία γνήσιας εξελικτικής ροής, επιλέγει: "...Καθώς έτσι ο μύθος, του αμετάβλητου των ζώντων οργανισμών καταρρέει, δεν είναι περιέργη η σφοδρή αντίδραση που εκδηλώθηκε, και όχι μόνο από θρησκευτικό φανατισμό, προς την Δαρβινική θεωρία. Το ανθρώπινο πνεύμα αρέσκεται στο δόγμα ή την επανάπαυση. (Έχω την αντίληψη ότι εδώ ο συγγραφέας θα έγραφε επανάσταση, μιας και το δόγμα είναι εξ ορισμού συντήρηση και κατά συνέπεια επανάπαυση και το αντίθετο του δόγματος είναι η επανάσταση, αλλά ο δαίμονας του τυπογραφείου έκανε το θαύμα του) Η εκθρόνιση της Γης ως Κέντρου του Ηλιακού συστήματος από τον Κοπέρνικο, (όπως είδαμε όμως η διατύπωση του ηλιοκεντρικού συστήματος έγινε από τον Αρίσταρχο τον Σάμιο. Δική μου σημείωση) όπως και η ιδέα της συνεχούς ροής των πάντων του Ηράκλειτου, αντιβαίνουν στην Αριστοτελική λογική ότι τα γήινα δεν αλλάζουν, και αντιμετωπίσθηκαν με παρόμοια εχθρότητα"

φείς.⁵⁶⁸

Βέβαια για εκπύρωση μιλάει, αναφερόμενος στον Ηράκλειτο, και ο Ινδός Sri Aurobindo που το αναφέραμε πιο πάνω, ας το θυμηθούμε:

"...Και προβάλλει το πρόβλημα. Ο Ηράκλειτος παραδεχόταν ή όχι την θεωρία της περιοδικής εκπύρωσης ή πραλάγια το πυρ επελθόν κρινεί και καταλήγεται.⁵⁶⁹ Αν υποστήριζε την άποψη αυτή, τότε έχουμε και πάλι χτυπητή σύμπτωση της σκέψης του Ηρακλείτου με τις οικείες γνώσεις των Ινδών για το περιοδικό πραλάγια της Πουρανικής εκπύρωσης του κόσμου με την εμφάνιση των δώδεκα ήλιων της Βεδαντικής θεωρίας των αιώνιων κύκλων εκδήλωσης και απόσυρσης από την εκδήλωση."

Κι έτσι, ο Ηράκλειτος, αυτός ο Μεγάλος Αδελφός μας, είναι πάντα ο δικός μας άνθρωπος. Αυτός που δίδαξε τους αιώνες, να σκέφτονται διαλεκτικά, αυτός που επηρέασε αφάνταστα την γνώση και την σκέψη, εδώ και 2.500 χρόνια, αυτός που επηρέασε την νεότερη φιλοσοφία, την λογοτεχνία, την ποίηση, τη ζωγραφική και συνολικά την διανόηση, στην αρχή βέβαια.

Στη συνέχεια θα μας μάθει να είμαστε έτοιμοι να δεχθούμε την άλλη αντίληψη της πραγματικότητας, πέρα από την αντίληψη της παλιάς αλλά και της σύγχρονης, ακόμη, επιστήμης, που είτε θέλει είτε όχι, θα ξεπεράσει, εγώ πιστεύω σύντομα, τα προβλήματά της και τις συστολές, της

⁵⁶⁸ Το πυρ αναφέρεται στα απ. 30, απ. 31, απ. 67, απ. 66, και απ. 90. Οι περισσότεροι από τους "ερμηνευτές" του Ηράκλειτου στον αρχαίο κόσμο, κι όταν λέω "αρχαίο" εννοώ τους συγγραφείς των τελευταίων και των πρώτων μετά Χριστόν αιώνων, ήταν φοβερά επηρεασμένοι από τους Στωϊκούς φιλοσόφους, της σχολής που ίδρυσε ο Ζήνωνας ο Κιπίας από την Κύπρο. Πάνω στο θέμα αυτό μπορείτε να βρείτε αξιόλογες αναφορές στο βιβλίο του Κώστα Αζελού "Ο ΗΡΑΚΛΕΙΤΟΣ ΚΑΙ Η ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ" στο οποίο έχω αναφερθεί και πιο πάνω και στο οποίο, όπως λέω και πιο πάνω θα βρείτε θαυμάσιες πραγματικά διακρίσεις, μεταξύ της Ηρακλειτικής σκέψης και των θεωριών των Στωϊκών.

⁵⁶⁹ Εδώ ο Sri Aurobindo αναφέρεται στο απ. 66.

παιδιάστικής αιδημοσύνης της και θα δει κατάματα αυτή την αλήθεια που μας έβαλε στο μεγάλο τραπέζι της γνώσης ο Μεγάλος Εφέσιος.

Αυτός είναι ο Ηράκλειτος, όπως εγώ τον αντιλαμβάνομαι. Αλλά έχω ένα προαίσθημα, ας μου το επιτρέψετε, ότι μετά από μένα, χρονικά αλλά και χωρικά μετά, (άλλωστε τώρα έχουμε οικειωθεί με την έννοια του χωροχρόνου,) δεινοί βουτηχτάδες της σκέψης, Δήλιους ας τους πείτε κολυμβητές,⁵⁷⁰ θα βουτηξουν και θα ανασύρουν, από τα βάθη της Ηρακλειτικής σκέψης τα μαργαριτάρια που περιλαμβάνει για να γίνουν η αφετηρία της νέας γενιάς, της γενιάς του 21ου αιώνα, του αιώνα του υδροχόου.

Αυτός ο αφανής και μόνιμα terra incognita Αδελφός μας, έχει να πει ακόμη, μ' αυτά τα ξέφτια της σκέψης του, που απόμειναν από την καταστροφή του έργου του, πολλά και επίκαιρα για την ιστορική καμπή στην οποία βρίσκεται σήμερα η ανθρωπότητα, τόσα πολλά και τόσο επίκαιρα που δεν μπορούμε να τα συνειδητοποιήσουμε ακόμη τώρα.

Λέγεται ότι η ιστορία, αξιολογεί με αντικειμενικότητα, τα ιστορικά πρόσωπα, την αξία τους και την συμβολή τους, στο ιστορικό γίγνεσθαι, μετά από αρκετά χρόνια ή μετά μερικούς αιώνες, από την δράση τους. Για τον Ηράκλειτο όμως δεν στάθηκαν ικανοί οι 25 αιώνες για να τοποθετηθεί αυτό το παιδί της Ελλάδας κατά την αξία του και την συμβολή του, στο ιστορικό γίγνεσθαι, με αντικειμενικότητα.

Αυτό είναι αποτέλεσμα του γεγονότος ότι ο Ηράκλειτος βρίσκεται μόνιμα στην αχλύ της ιστορίας και την νεφελώδη κατάσταση που δημιουργήσε το πυκνό, αλλά ακατανόητο, για τους αιώνες εκείνους, στους οποίους έζησε, έργο του. Ο Ηράκλειτος δεν γίνεται αντιληπτός σε βάθος,

⁵⁷⁰ Ας μη ξεχνάμε τι είπε ο Σωκράτης στον Ευριπίδη όταν τον ρώτησε για την εντύπωση που του προκάλεσε το έργο του Ηράκλειτου: *"...ά μεν συνήκα γενναία οίμαι δε και ά μη συνήκα πλήν Δηλίου γέ πινος δείται κολυμβητού"* (όσα κατάλαβα ήσαν σπουδαία, νομίζω δε και όσα δεν κατάλαβα να ήσαν σπουδαία, αλλά χρειάζεται κάποιος Δήλιος κολυμβητής)

ούτε από τον μεγάλο Σωκράτη, ούτε από τον Πλάτωνα, ούτε από τον Αριστοτέλη, ούτε από τους Ελεάτες, ούτε από τους Ατομικούς, ούτε από τους Στωϊκούς. Δεν τους αναφέρω με χρονολογική σειρά, αλλά έτσι τυχαία. Όλοι πήραν απ' αυτόν, αλλά τελικά δεν κατανόησαν στο βάθος την Ηρακλειτική σκέψη, και αυτό είναι πολύ λογικό και ευεξήγητο. Ο Ηράκλειτος συλλαβίζει έναν άλλο τρόπο σκέψης, που έμελε να περάσουν πολλοί αιώνες για να γίνει αντιληπτός.

Όταν ο Ηράκλειτος επιτίθεται, σε όλους τους παλαιούς προγόνους του, πλην των Ορφικών και των "αρχαίων" μυστηρίων, κανείς δεν μπορεί να καταλάβει στην αρχαία Ελληνική πραγματικότητα το γιατί.

Όταν ο Ηράκλειτος λέγει *"Πολυμαθίη νόον έχειν ου διδάσκει. Ησίοδον γαρ αν εδίδαξε και Πυθαγορίην, αυτίς τε Ξενοφάνεα τε και Εκαταίον"*⁵⁷¹ (Η πολυμάθεια δεν διδάσκει να έχεις νού. Αν ήταν έτσι θα δίδασκε τον Ησίοδο και τον Πυθαγόρα κι ακόμη τον Ξενοφάνη και τον Εκαταίο.) εννοεί ότι η αληθινή γνώση δεν διδάσκεται με τις γνωστές διδακτικές μεθόδους ανά τους αιώνες, αλλά από άλλο κανάλι. Ο Ηράκλειτος πάνω σ' αυτό το θέμα έχει πει την μεγάλη αλήθεια στη φοβερή φράση που είδαμε και πιο πάνω: "ο άναξ ου τό μαντεϊόν εστι τό εν Δελφοίς, ούτε λέγει ούτε κρύπτει αλλά σημαίνει."

(ο άναξ, ο οποίος είναι ο κύριος του μαντείου στους Δελφούς, ούτε φανερώνει ούτε αποκρύπτει, υποδηλώνει μόνο με σημάδια.)

Έτσι, η αλήθεια, δεν παίρνεται από την άλφα ή τη βήτα, ή και οποιαδήποτε διδασκαλία, αλλά μόνο απ' τα σημάδια (τα σύμβολα) που σηματοδοτούν την γνώση. Η φύση, που αγαπά να κρύβεται, τοποθετεί για την ανεύρεση της ατραπού της γνώσης, σημάδια.

Ο Ηράκλειτος δεν είχε τίποτα με τον Όμηρο ή τον Ησίοδο ή τον Πυθαγόρα κ.λ.π. ούτε ήταν σύγχρονός τους, ούτε ανήκαν σε διαφορετικές σχολές, κι αν σε μερικά αποσπάσματα τους επιτίθεται δεν είναι ούτε από προσωπική αντιπαλότητα, ούτε από προσπάθεια ν' αποκτήση μια υστε-

ροφημία τσαλακώνοντας τα ιερά τέρατα της αρχαίας Ελληνικής σκέψης. Όπως είδαμε πιο πάνω ο Ηράκλειτος ήταν ένας ταπεινός, και μονήρης άνθρωπος, που αφού παραιτήθηκε απ' το βασιλικό του αξίωμα, έζησε για πολλά χρόνια σαν αναχωρητής. Αποποιήθηκε την δελεαστική πρόσκληση του Πέρση βασιλιά και ούτε δέχτηκε αξιώματα που του προσφέρθηκαν από τους συμπολίτες του. Από το προφίλ του Ηράκλειτου, όπως το αντιμετωπίσαμε στα άλλα κεφάλαια του βιβλίου, αλλά και σ' αυτό το κεφάλαιο, ο Ηράκλειτος δεν ήταν εκείνος που θα έκανε επιθέσεις από προσωπική φιλοδοξία και υστεροφημία. Ο Ηράκλειτος θέλει, κατά την γνώμη μου, μ' αυτόν τον τρόπο να τονίσει ότι η αληθινή γνώση δεν είναι φύσης διδακτικής αλλά βιωματικής. Δηλαδή, ότι η ανθρώπινη γνώση, με όλες τις γνωστές μεθόδους διδασκαλίας της, δεν είναι δυνατό να μεταδώσει την ουσιαστική και ζώσα κατάσταση του Λόγου ή του Θεού, δηλαδή την αληθινή γνώση. Αυτή η γνώση μπορεί μόνο ν' αποτυπωθεί με σημάδια, που ο καθένας από εμάς μπορεί να τα βιώσει. Και όταν μιλά για πολυμάθεια, εννοεί στα σίγουρα αυτή την ανθρώπινη πολυμάθεια.

Βέβαια έτσι μπορεί να αδικεί λίγο κάποιες απ' τις κορυφές, της μεγάλης κι ανεπανάληπτης στους αιώνες, Ελληνικής σκέψης και κύρια τον μεγάλο Πυθαγόρα, αλλά, πως να το κάνουμε, η γνώση του Ηράκλειτου, αυτού του α-παιδευτου, επίσημα, παιδιού, αυτού που δεν πήγε ούτε σε κανένα επιφανή δάσκαλο, ούτε στα γνωστά τότε ανατολικά ή Αιγυπτιακά κέντρα "διδασκαλίας της γνώσης", όπως πήγαν πολλοί άλλοι Έλληνες, μεταξύ των οποίων και ο Πυθαγόρας, είναι καθαρά βιωματική. Ο Ηράκλειτος δεν είχε ούτε Σχολή, ούτε μαθητές, όπως είδαμε πιο πάνω. Ο Ηράκλειτος, κινείται σε ορισμένες περιοχές της σκέψης αυτόνομες, που θα μπορούσαμε να τις πούμε με μια γενική ορολογία "αναρχικές," ορολογία η οποία όμως επικαλύπτει την σημερινή εννοιολογική υπόσταση του όρου. Δηλαδή, με λίγα λόγια, η βασική αντίληψη του Ηράκλειτου για την αντικειμενική πραγματικότητα, είναι σαφέστατα αιτιοκρατική, με την έννοια ότι ο Λόγος είναι ο κανόνας ή οι κανόνες που διέπουν το γίγνεσθαι. Εμφανίζεται όμως σαν "αναρχικός", δηλαδή με την έννοια της έλλειψης στα-

⁵⁷¹ Διογένης Λαέρτιος βιβλ. ένατον αριθ. 1

θερών αρχών που διέπουν το γίγνεσθαι, όταν λέγει η επάνω η οδός και η κάτω είναι μία, όπως και η ημέρα και η νύχτα και κυρίως όταν λέγει κάποια πράγματα ("κουφά" θα λέγαμε σήμερα) που ενοχλούν πολύ κόσμο και πρώτο και καλύτερο τον Αριστοτέλη, όπως είδαμε πιο πάνω. Πραγματικά για την τρέχουσα αντίληψη όποιας εποχής, θέσεις όπως: "αυτό που ζει κι αυτό που πέθανε είναι ένα",⁵⁷² ηχούν παράξενα και επιφανειακά θρυμματίζουν την αιτιοκρατική συνοχή της σκέψης του, αφού εισάγουν "μεταφυσικά" στοιχεία. Αλλά εδώ βρίσκεται αυτή η ιδιομορφία της σκέψης του Ηράκλειτου, η οποία θεωρεί το Είναι και το Γίγνεσθαι σαν αδιάσπαστη ενότητα η οποία μπορεί να κατανοηθεί μόνον όταν εξετάζονται ενιαία τα μέρη της, όσο κι αν αυτό φαίνεται επιφανειακά ότι δεν είναι μέσα στα πλαίσια της τρέχουσας λογικής. Πιο πάνω είδαμε τις έννοιες της Τάξης και του Χάους, όπως διαμορφώνονται από την σύγχρονη επιστήμη. Βλέπουμε λοιπόν ότι η σημερινή επιστήμη ψηλαφίζει κάποιες έννοιες που δεν διαφέρουν πολύ από την Ηρακλειτική σκέψη. Η αταξία και η τάξη που συνυπάρχουν μαζί στην θεωρία του Χάους, είναι έννοια που αντιδιαστέλλεται στην τρέχουσα λογική αντίληψη. Πραγματικά πως είναι δυνατό μέσα σ' ένα και το αυτό γίγνεσθαι, σ' ένα σύστημα, να συνυπάρχουν ταυτόχρονα τάξη αλλά και αταξία. Αυτό σίγουρα ξεφεύγει από την τρέχουσα λογική των πραγμάτων και πολύ πιο σίγουρα ακουμπά στην Ηρακλειτική σκέψη, όπως την αντιμετωπίσαμε πιο πάνω, πέραν από το γεγονός ότι ούτε και οι σημερινοί επιστήμο-

⁵⁷² Ο βαθεία επηρεασμένος από τον Ηράκλειτο ποιητής Οδυσσεάς Ελύτης μας λέγει: *Χαράζω τις φλέβες μου και κοκκινίζουν τα όνειρα*. Τόσο εύλογο το ακατανόητο! Πως είναι δυνατόν αλήθεια να χαράζεις τις φλέβες και να κοκκινίζουν τα όνειρα. Κι από μια άποψη είναι. Το πραγματικό, δηλαδή το ορατό και απτό, βρίσκεται σε απόλυτη συνάφεια με το μη "πραγματικό", δηλαδή το μη ορατό και απτό.

Σήμερα μετά τη φοβερή ανάπτυξη της ατομικής και στη συνέχεια της κβαντικής επιστήμης, ξέρουμε ότι τα όρια ανάμεσα στην ύλη και την ενέργεια και την αντιύλη, το παρόν, το παρελθόν και το μέλλον, είναι τόσο εύδραυστα.

νες που ασχολούνται με το Χάος αναγνωρίζουν τον Ηράκλειτο κι ίσως πολλοί αγνοούν και την ύπαρξή του.

Αλλά ο Ηράκλειτος γίνεται αναρχικός, με την σημερινή έννοια του όρου, από το γεγονός ότι οι περισσότεροι άνθρωποι, σε κάθε ιστορική εποχή, ενώ ζούν καθημερινά και σε κάθε έκφραση της ζωής τους με τον Λόγο, ζουν σα να έχουν μια δική τους φρόνηση, δηλαδή ζουν σαν να μην αντιλαμβάνονται το εσωτερικό νόημα του Λόγου. Έ, τότε ο Ηράκλειτος γίνεται αναρχικός και λέγει: "άξιον Εφεσίοις ηβηδόν απαγξασθαι πάσι καί τοις ανήβοις τήν πόλιν καταλιπείν, οίτινες Ερμόδωρον άνδρα εωυτών ονήιστον εξέβαλον φάντες ημέων μηδέ εις ονήιστος έστω, ει δέ μή, άλλη τε καί μετ' άλλων."

Όλοι οι ενήλικες Εφέσιοι να κρεμαστούν και να αφήσουν την πόλη στους ανηλίκους, αφού εξώρισαν τον Ερμόδωρο, που υπήρξε μεταξύ τους ο πιο άξιος, λέγοντας κανείς να μη είναι πιο άξιος ανάμεσά μας, αλλοιώς, να πάει να ζήσει αλλού και με άλλους.

Ακριβώς αυτά είπε ο Ηράκλειτος όταν βγήκε σε κάποιο τηλεοπτικό κανάλι της Εφέσου. Τι είπατε; Ότι το 500 π.Χ. δεν υπήρχε τηλεόραση; Ναι μάλλον έχετε δίκιο. Αλλά η Ελληνική πραγματικότητα, είχε τα αντίστοιχα "μίντιουμ"⁵⁷³ Κι αυτά τα "μίντιουμ" ήταν ο γραπτός λόγος, που πριν, πολύ πριν, από τον πατέρα της τυπογραφίας, τον Βυτεμβέργιο, ήταν γνωστός στο χώρο της Μεσογείου με την μέθοδο της γραφής πάνω σε πάπυρο ή περγαμνή, όπως αυτά τα είδαμε πιο πάνω, ή χαράσσονταν στην πέτρα ή τον πηλό

Στο βιβλίο του Ουμπέρτο Έκκο "ΤΟ ΟΝΟΜΑ ΤΟΥ ΡΟΔΟΥ" μπορείτε να βρείτε πολλές πληροφορίες πάνω σ' αυτούς τους αντιγραφείς των βιβλίων της αρχαιότητας, τους κατά πολύ μεταγενέστερους βέβαια στην περίπτωση αυτή, αυτούς τους αφανείς υπηρέτες των "μίντιουμ" ανά τους αιώνες, που όμως έκαναν χρήση της αντιγραφής, όχι με πολύ διαφορετικό τρόπο από τους αρχαίους ομοτέχνους

⁵⁷³ μίντιουμ ή μέντιουμ προήλθε από την Ελληνική λέξη μέσον που εκλατινίστηκε σε μέντιουμ και στην Αγγλική του έκδοση "μίντιουμ".

τους.

Για σκεφτείτε όμως την αντίδραση του φοβερού Εφέσιου, εάν είχε κληθεί σε ένα σημερινό τηλεοπτικό κανάλι, στην Ελλάδα ή οπουδήποτε στον Κόσμο, δίπλα σε βαμμένες εξωφρενικά τραγουδίστριες, κάποιων πολλών δεκαετιών ζωής, που κάθε φορά που εμφανίζονται, μειώνουν δραματικά την ηλικία απ' την οποία ξεκίνησαν να τραγουδούν, για να μειώσουν την αυτονόητη ηλικία τους. Για σκεφτείτε ακόμα τον Ηράκλειτο να μετέχει σε μια τηλεοπτική εκπομπή με κάποιους σύγχρονους επώνυμους (ηθοποιούς, τραγουδιστάδες, μοντελίστ κ.λ.π.) μεγάλης ή μικρής ηλικίας που σε κάθε τρεις λέξεις επαναλαμβάνουν τα "βασικά εγώ...και όχι μόνο..." και που οι άντρες φορούν σκουλαρικάκι στο αυτί ή καπελλάκι ή κασκόλ, έτσι για να εντυπωσιάζουν τα πλήθη ή για να υποδηλώνουν τις ανομολόγητες ή κι ομολογημένες, με κάποιο τρόπο, ιδιαιτερότητές τους, τότε ο Ηράκλειτος θα γινόταν θηρίο. Θα έπαιρνε, αν δεν μας έλεγε τίποτα χειρότερο, το κριθάλευρο με το νερό για να φάει, για να υποδείξει και πάλι τον δρόμο, όπως τον έδειξε και στους Εφέσιους πριν από 2500 χρόνια.

Ο Ηράκλειτος είναι πραγματικά ένας γνήσιος αναρχικός, αλλά μόνο γι' αυτούς που το παίζουν δήθεν ελεύθεροι και δεν είναι παρά δεσμώτες των παθών τους, τα οποία τα ντύνουν όμορφα με διάφορα ονόματα, χάντρες και κορδελάκια και μπόλικη ψευτοκουλούρα. Αυτοί που μιλάνε με άνεση και υπεροψία για την "ελευθερία" και ο καθένας τους την εννοεί όπως αυτός θέλει και όπως ταιριάζει στον εαυτό του ή, στην καλύτερη περίπτωση, στο στενό κύκλο των ομοϊδεατών τους. Αλλά τώρα ας δούμε: υπάρχει ελευθερία; και ποια τα αντικειμενικά της όρια;

Στην πρώτη ερώτηση, θα απαντήσω καθαρά Ηρακλειτικά. Και υπάρχει και δεν υπάρχει. Στη δεύτερη ερώτηση, θα απαντήσω και πάλι Ηρακλειτικά, τι άλλο μπορούσα άλλωστε. Τα αντικειμενικά όρια της ελευθερίας είναι ο Ηρακλειτικός Λόγος, αυτό το παγκόσμιο σχέδιο του γίνεσθαι, που κανείς δεν μπορεί να το υπερβεί, χωρίς τις ανάλογες συνέπειες. Έτσι λοιπόν η ελευθερία υπάρχει στο περιβάλλον του Λόγου, μόνο στο μέτρο που αυτή επιτρέ-

πεται απ' τους κανόνες του Λόγου. Όταν κάποτε εμείς αποφασίσαμε να πέσουμε στον κύκλο των ενσαρκώσεων, αποδεχτήκαμε τους όρους της ύλης, για να πάρουμε τα διδάγματά της, που εμείς τα θελήσαμε και τα επιδιώξαμε, για να γίνουμε ισόθεοι, αποδεχτήκαμε ταυτόχρονα και σαν αναγκαία συνέπεια των επιδιώξεών μας, την υποταγή και τη συμμόρφωση σ' αυτούς τους κανόνες. Απ' τα πιο πάνω καταλαβαίνει ο καθένας την έννοια του γεγονότος ότι η ελευθερία υπάρχει και δεν υπάρχει. Υπάρχει απεριόριστη ελευθερία, αλλά μόνο μέσα στους κανόνες του Λόγου, που οφείλω να ομολογήσω ότι μέσα σ' αυτούς τους κανόνες του Λόγου, η ελευθερία είναι μεγάλη, για τα ανθρώπινα μέτρα, πάντοτε.

Είδαμε πιο πάνω ότι οι σύγχρονοι επιστήμονες της ατομικής επιστήμης και της κβαντομηχανικής, αναρωτιούνται πόση ελευθερία είχε ο Θεός κατά την δημιουργία του σύμπαντος και που καταλήγουν ότι και ο Θεός είχε πολύ μικρή ελευθερία. Ακόμα είδαμε το απ. 94 και το απ. 30, του Ηράκλειτου, που σ' αυτά, ο μεγάλος Εφέσιος μας λέγει ότι ακόμη και ο Ήλιος δεν μπορεί να υπερβεί τα μέτρα χωρίς συνέπειες, αλλά ακόμη και το "αείζωνον πυρ", ανάβει και σβήνει με μέτρα, δηλαδή με κανόνες. Έτσι πρέπει να καταλάβουμε ότι όλοι είμαστε και ελεύθεροι και δεσμευμένοι.

Όταν εδώ μιλάω για ελευθερία, δεν αναφέρομαι στην κοινωνική και οικονομική ελευθερία που παραβιάζεται πολλές φορές από διάφορα ανά τους αιώνες ανελεύθερα συστήματα, τα οποία επινοούν κάθε φορά, αδελφοί μας μεν άνθρωποι, οι οποίοι όμως υπερβαίνουν τα "μέτρα". Δεν μιλάω, προς Θεού, για μια τέτοια δέσμευση κι ανελευθερία, κατά της οποίας είναι θεμιτή η αντίσταση, με τα ανάλογα "μέτρα".

Μιλάω γι' αυτούς τους αδελφούς μας, που στο όνομα μιας ελευθερίας, που οπωσδήποτε δεν μπορούν να μας δώσουν τον ορισμό της, στρέφονται εναντίον των πάντων.

Μιλάω ακόμη γι' αυτούς που λένε ή κι αν δεν το λένε, το εννοούν με την συμπεριφορά τους: "Εγώ είμαι ελεύθερο πουλί". Μπα! ποιός είπε ότι το πουλί είναι ελεύθερο; Υπόκειται κι αυτό όπως όλοι μας στα μέτρα. Η

πο- λυπληθής και συμπαθητική οικογένεια την πτηνών, εξα- γυρνώνει την επιλογή της να ζει στον αέρα με το ανά- λογο τίμημα. Στον αέρα, στο φυσικό τους περιβάλλον, δεν υ- πάρχει συνήθως τροφή και πόση για τα πτηνά. Αυτά υ- πάρχουν στη γη και εκεί γίνονται θύματα των ζώων της γης και πρώτα απ' όλα του ανθρώπου.

Ναι, μπορεί ο Γλάρος Ιωνάθαν⁵⁷⁴ να έκανε μια υπέρ- βαση, μικρή θα πω εγώ, των μέτρων, αλλά όλα τα έμβια ό- ντα και πρώτος και καλύτερος ο άνθρωπος, μπορεί να κά- νει αυτή την μικρή υπέρβαση των μέτρων.

Η Δαρβίνεια φυσική επιλογή των ειδών, επιβεβαι- ώνει ότι μέσα στους κανόνες του γίνεσθαι, (μέτρα) υ- πάρχει κι αυτή η δυνατότητα της υπέρβασης, σε επίπεδο ύ- λης. Όπως αντιλαμβάνεται βέβαια ο αναγνώστης, στις πιο πάνω περιπτώσεις, η έννοια της υπέρβασης δεν είναι ταυ- τώση με την υπέρβαση του Ήλιου. Αυτή η υπέρβαση του Γλάρου Ιωνάθαν είναι μια "νομοθετημένη", ας πούμε, από τον Λόγο υπέρβαση, αλλά που δεν είναι απαραίτητο να συμβεί σε κάθε άνθρωπο αλλά ενδεχόμενο.

Αυτή η δυνατότητα της υπέρβασης, τουλάχιστο σε ανθρώπινο επίπεδο, περνάει αναγκαία από την κατανόηση του Λόγου, της μοναδικής, δηλαδή, αντικειμενικής πραγ- ματικότητας πάνω στον πλανήτη Γη, αλλά και παντού, της αλήθειας επομένως.

Ο Ευαγγελιστής Ιωάννης, εισέφερε μια ανεπανάλη- πτη φράση πάνω στο θέμα αυτό:

*"Γνώσσεσθαι την αλήθεια και η αλήθεια ελευθερώσει υμάς"*⁵⁷⁵

Εμπρός λοιπόν, όσοι αδελφοί αναζητάτε μανιωδώς την ελευθερία, ιδού ο δρόμος: Γνωρίστε την αλήθεια και η αλήθεια θα σας προσφέρει την γνώση που ζητάτε αλλού κι αλλού και θα σας ελευθερώσει. Μα που είναι αυτή η αλή- θεια, θα ρωτήσουν πολλοί αναγνώστες. Θα σας πω αμέσως. Αυτή η αλήθεια δεν είναι μακριά, αυτή η αλήθεια είναι πο-

⁵⁷⁴ Ο Γλάρος Ιωνάθαν είναι ένα θαυμάσιο βιβλίο του Richard Bach, που εκδόθηκε στην Ελλάδα από τις εκδόσεις Δ.Κ. Ζάρβα- νος, Αθήνα 1974.

⁵⁷⁵ Ιωάννη 8 32-33.

λύ κοντά μας, δίπλα μας και πρώτα απ' όλα μέσα μας. Πα- ρατηρείστε προσεκτικά αυτό που είναι γύρω μας. Το φυτικό βασίλειο, τα ζώα. Δέστε την εσωτερική αρμονία που αναβλύζει από την φύση και τα φαινόμενά της, παρά τις επιφανειακές αντιθέσεις, που επέβαλε ο Λόγος για την αναγκαία τροφική αλυσίδα και τις καταστροφές των μορ- φών, που είναι αδήριτη ανάγκη για την πρόοδο και την καθολική εξέλιξη του σύμπαντος Κόσμου.

*"Εάν μη ο κόκκος του σίτου πεσών εις την γην απο- θάνη, αυτός μόνος μένει. εάν δε αποθάνη πολύν καρπόν φέρει."*⁵⁷⁶ Μας λέγει λοιπόν ο Ευαγγελιστής, ότι στο επί- πεδο γης, και γενικώτερα σε επίπεδο ύλης ο κανόνας είναι η καταστροφή των μορφών ή ο θάνατος των μορφών για την παραγωγή του έργου, που είναι η διαρκής εξέλιξη της ζωής. Εδώ πάλι η σκέψη του Ευαγγελιστή Ιωάννη, ακουμ- πά για μια ακόμη φορά στον Ηράκλειτο και την ρήση του "τα πάντα ρεί"

Και ύστερα παρατηρείστε τα ουράνια σώματα και την "αέναη" και αρμονική τροχιά τους. Θα αναρωτηθείτε γιατί έβαλα την λέξη αέναη μέσα σε εισαγωγικά. Θα σας εξηγήσω αμέσως. Οι τροχιές αυτές δεν είναι αέναες, με την τωρινή αντίληψη του Χωροχρόνου. Πρώτ' απ' όλα γιατί σήμερα ξέρουμε ότι τα ουράνια σώματα δεν είναι παντο- τεινά, αλλά, αφού ο νόμος της διαρκούς εξέλιξης, κυβερνά τα πάντα, έχουμε κι εδώ καταστροφές μορφών κι αναπα- ραγωγής της ύλης, από την εκρηξη ή την κατάρρευση ενός άστρου, μέχρι την δημιουργία, από την αστρική του ύλη, κάποιου άλλου ή την δημιουργία μιας μαύρης τρύπας, από την κατάρρευση ενός άστρου. Αλλά πιο πέρα γιατί κανένα σύμπαν δεν είναι οριστικό και αμετάκλητο κι αυτό γιατί τα πάντα υπόκεινται στους νόμους και τους κανόνες του Λόγου και κινείται διαρκώς, διαστελλόμενο και συστέλ-

⁵⁷⁶ Ιωάννη 12, 24-25. *Εάν ο κόκκος του σταριού που θα πέσει στη γη δεν πεθάνει, μένει αυτός μόνος του, αν όμως πεθάνει φέρνει πολύ καρπό.* Εδώ αναπτύσσεται η φοβερή αλήθεια της καταστροφής των μορφών, που δεν είναι τίποτε άλλο από το Θεϊκό Σχέδιο. Ο Ηράκλειτος εδώ εισφέρει κάποια δυναμικά αποσπάσματα.

λόμενο την ίδια στιγμή όπως μας λέγει ο Ηράκλειτος.

Είται, τελειώνοντας θέλω να πω ότι ο Ηράκλειτος και η σκέψη του, έχει ακόμη να προσφέρει πάρα πολλά στην Ανθρωπότητα, σ' οποιοδήποτε τομέα της ανθρώπινης σκέψης και σ' οποιοδήποτε τομέα της ανθρώπινης δραστηριότητας.

Ο Ηρακλειτικός λόγος είναι κάτι σαν σύμβολο. Τα σύμβολα, έχουν μια μοναδική ικανότητα. Γίνονται αντιληπτά, ανάλογα με τον βαθμό της συνειδησιακής ανάπτυξης του ανθρώπου. Σε κάποιο επίπεδο ο άνθρωπος αντιλαμβάνεται κάποια πράγματα, με αφορμή κάποιο σύμβολο και σ' ένα ανώτερο επίπεδο, πάνω στο ίδιο σύμβολο, κάποια άλλα.

Το σύμβολο είναι μια αρχέγονη σημειολογία που ακολουθεί τα αρχέτυπα.

Όπως είδαμε πιο πάνω και συγκεκριμένα στο στο απ. 93 μας λέγει: *"ο άναξ ου τό μαντεῖον εστι τό εν Δελφοῖς, οὔτε λέγει οὔτε κρύπτει ἀλλά σημαίνει."*⁵⁷⁷ Ο μεγάλος

⁵⁷⁷ Στα σίγουρα πολλοί αναγνώστες θα έχετε σκεφτεί πως ίσως σας "έπρηξα" με τον εμμονή μου σε κάποια αποσπάσματα. Να σας πω κάτι; Θα συμφωνήσω απόλυτα μαζί σας. Αλλά πως να μη σας πρήξω, όταν σήμερα απ' όλα τα μέσα μαζικής επικοινωνίας, εξαπολύεται ένα μόνιμο μήνυμα. *"Τηλεφωνείστε στο τάδε τηλέφωνο, με αλμυρή εννοείται για τα οικονομικά σας χρέωση, να σας πούμε το μέλλον σας, με την ή τον αστρολόγο τάδε ή με την ή τον μάγο τάδε, και δεν συμμαζεύεται, τα χαρτιά του ΤΑΡΩ λένε την μοίρα σας και πολλά άλλα παρόμοια.* Όταν στο ημερήσιο ή τον περιοδικό τύπο, διαβάσεις αγγελίες του τύπου: *στείλε τόσα να σου πούμε την αληθινή γνώση, να σε απαλλάξουμε απ' όλα τα προβλήματά σου,* όταν το *"στείλε τόσα για να σου στέλνουμε το μηνιαίο ραβασάκι της αλήθειας"* δίνει και παίρνει, όταν πολιτικοί, καλλιτέχνες, αθλητές, επιστήμονες, χαζοί, επισκέπτονται συστηματικά, χαρτορίχτρες, καφετζούδες, μέντιουμ, μάγους, Δασκάλους, Γκουρού, ψευδόχριστους και ψευδοπροφήτες, με, εννοείται, την ανάλογη αμοιβή, για να μάδουν τα μελούμενα και να βοηθηθούν στην ατομική τους επιτυχία, δεν μπορείς παρά να λες και να ξαναλές ότι η γνώση δεν μοιράζεται έτσι, αλλά μόνο με σημάδια και ούτε πουλιέται.

δάσκαλος, ο Ηράκλειτος είναι εκείνος που πρώτος εισηγήθηκε στην σύγχρονη εποχή την αξία του συμβόλου, την αξία της σημειολογίας, σαν τρόπο συνοπτικής έκφρασης της αληθινής γνώσης. Στα σίγουρα δεν ξέρουμε το ακριβές δείγμα γραφής του έργου του Ηράκλειτου (Περί Φύσιος) μιας κι αυτό έχει χαθεί, σε χρονική περίοδο που δεν μπορούμε σήμερα ακόμη να ελέγξουμε, αλλά απ' αυτό που διασώθηκε, δεν μένει καμιά αμφιβολία, πως ο Ηράκλειτος ήταν ένας μεγάλος φυσικός, ένας μεγάλος φιλόσοφος, αλλά και ένας μεγάλος σημειολόγος.

Προσέξτε, είπα ένας μεγάλος σημειολόγος κι όχι ο πρώτος σημειολόγος. Ο πρώτος σημειολόγος είναι ο Λόγος, δηλαδή η εκδηλωμένη θεότητα, δηλαδή η φύση, αυτή, που αγαπάει να κρύβεται, όπως μας λέγει ο Ηράκλειτος στο απ. 113 κι αγαπώντας να κρύβεται, εκδηλώνεται μόνο με σημεία. Μετά, ήρθαν οι ατέλειωτοι αδελφοί μας της εσωτερικής ιεραρχίας, που μέσα στα σπήλαια και μέσα σε δύσκολες εποχές της ιστορίας της ανθρωπότητας, χάραξαν τα αρχέτυπα σύμβολα της ουσιαστικής Γνώσης, δηλαδή της αλήθειας. Σημεία βέβαια, ναι ακριβώς σημεία, αφού ο Απόλλωνας ουτε λέγει, ουτε κρύπτει αλλά σημαίνει, με την έννοια που είδαμε πιο πάνω.

Κάποια όμως θλιβερά όντα που αναπαράγουν τους εαυτούς τους, όπως η διπλή έλικα του DNA αναπαράγει την ζωή και που κατάκλυσαν τους ατέλειωτους γήινους αιώνες και ύστερα τον εικοστό, και ανακυκλώνουν με την συμπεριφορά τους, το πρωταρχικό σφάλμα, που στην Ανθρωπότητα στοίχισε την έκπτωση απ' τον Παράδεισο,⁵⁷⁸ εξακολουθούν να επηρεάζουν την εξέλιξη της ζωής πάνω στον πλανήτη Γη. Κι ενώ αυτή τους η συμπεριφορά, μας έριξε σ' αυτή εδώ τη λάσπη, μέσα από τις προτροπές και τις παρακινήσεις του όφι, του φιδιού δηλαδή, αυτού που παρέσυρε την Εύα και τον Αδάμ στην έκπτωση από τον Παράδεισο, αυτός ο φοβερός υποκινητής, ο όφης, ντύνεται πάντα,

"Δωρεάν ελάβετε, δωρεάν δώτε" είπε ο Χριστός.

⁵⁷⁸ με όποια συμβολική έννοια μπορούμε να το αποδεχθούμε αυτά τα πράγματα, δηλαδή του παραδείσου, του Αδάμ, Εύας, όφι κ.λ.π.

παράξενα σχήματα για να μας απροσανατολίζει από τον τελικό στόχο, από την καταληκτική πορεία. Μη νομίζει όμως κανείς ότι ο όφις είναι κάτι έξω από μας, ο σκανδαλιάρης και ζαβολιάρης, αυτός ο όφις είναι πια μέσα μας, στον καθένα μας. Γιατί θα ρωτήσετε. Γιατί κανένας εξωτερικός πειρασμός ή κανένας όφις δεν μπορούσε να παρασύρει τον Αδάμ και την Εύα αν δεν τον είχαν μέσα τους. Αυτό συνάδει με την αρχή της δυαδικότητας που διέπει όλο το σύμπαν. Ο Ηράκλειτος με τόσο γλαφυρές αναλύσεις μας έχει μιλήσει γι' αυτή την δυαδικότητα. Τι να πρωτοθυμηθούμε! Το απ. 67. ο θεός ημέρη ευφρόνη, χειμών θέρος, πό- λεμος εἰρήνη, κόρος λιμός, αλλοιούται δέ ὅκωσπερ (πυρ), οπότεν συμμιγή θυώμασιν, ονομάζεται καθ' ἡδονήν εκάστου.

ο θεός είναι η μέρα και η νύχτα, χειμώνας καλοκαίρι, πόλεμος και ειρήνη, χορτασμός και πείνα και αλλοιώνεται, όπως ακριβώς το πυρ, το οποίο, όταν αναμιχθεί με αρωματικές ουσίες, παίρνει το όνομα κατά το κέφι του καθενός, που μας λέει με λίγα λόγια, ότι σε κάθε τι υπάρχει και το καλό και το κακό σαν αντίρροπες αλλά αναγκαίες δυνάμεις αντιθέσεων για την λειτουργία του σχεδίου. Μήπως στο απ. 58 δεν μας είπε:· καί αγαθόν καί κακόν (έν εστιν) και το αγαθόν και το κακόν είναι ένα:·, ή μήπως δεν μας είπε στο απ. 88 ταυτό τ' ἐνί ζων καί τεθνηκός καί εγρηγορός καί καθεῦδον καί νέον καί γηραιόν· τάδε γάρ μεταπεσόντα εκείνα ἐστί· κ' εκείνα πάλιν μεταπεσόντα ταῦτα.

είναι το ίδιο αυτό που ζει κι αυτό που πέθανε, αυτό που είναι ξύπνιο κι αυτό που κοιμάται, νεότητα και γηρατειά· διότι αυτά μεταπίπτουν και γίνονται εκείνα και εκείνα πάλι μεταπίπτουν σε αυτά.

Βλέπουμε λοιπόν πως ο Ηράκλειτος περιγράφει αυτή την δυαδικότητα του σύμπαντος, την αναγκαία ύπαρξη των αντιθέτων καταστάσεων του Αδάμ και της Εύας αλλά και του πονηρούλη όφι.

Ο πιο καλός, λέγεται, είναι εκείνος που κάνει τα λιγώτερα λάθη. Έτσι εδώ ο πιο καλός είναι εκείνος που βγάζει λιγότερο όφι και περισσότερο από το άλλο ανθρώπινο συνθετικό. Μη με ρωτήσετε τι είναι αυτό. Νομίζω είναι κατανοητό πια για τον καθένα. Κανένας δεν μπορεί να πάρει τίποτε το ουσιαστικό αν δεν πληρώσει με ψυχή με την έννοια που είδαμε πιο πάνω στο απ. 18. Έτσι λοιπόν Αυτός, ο δικός μας, με την έννοια όλων των ανθρώπων, Ηράκλειτος είναι πάντα εδώ, έτοιμος να μας δώσει την σκέ-

ψη του που είναι φοβερά πολυσημάντη και πολυδιάστατη. Αυτή την σκέψη που αν μπορέσουμε να την διαγνώσουμε, μας οδηγεί με ασφάλεια στον αληθινό δρόμο της γνώσης, αυτής της αληθινής γνώσης που παρέχει την ασφαλή ατραπό για την ὁδὸν της αλήθειας.

Σαν τελευταίο συμπέρασμα σ' αυτό το κεφάλαιο των συμπερασμάτων, είναι ότι ο Ηράκλειτος, είναι μια ξεχωριστή προσωπικότητα στην ιστορία της σκέψης της ανθρωπότητας.

Ναι πράγματι ο Ηράκλειτος, σαν μια τεράστια αινιγματική φιγούρα, απλώνει την σκέψη του πάνω σε όλα τα προβλήματα της ανθρωπότητας και επιχειρεί να δώσει όλες τις λύσεις σ' αυτά. Διευκρινίζω, η σκέψη του, κι όχι ο Ηράκλειτος, ο οποίος δεν είχε βέβαια την έγνοια των δικών μας προβλημάτων, αλλά διατυπώνοντας τις αρχέγονες δομές και τους νόμους του σύμπαντος, που κυριαρχούν σε όλες τις εκφάνσεις της εκδήλωσης, δίνει κάποια σημεία για την κατανόηση και την πορεία μας.

Βέβαια ο Ηράκλειτος δεν είναι εκείνος που δίνει έτοιμες λύσεις, γιατί αυτός μας είπε ότι τέτοιες έτοιμες λύσεις δεν είναι εφικτές, όταν μας είπε στο φοβερό απ. 93 ότι ο Απόλλωνας ούτε λέγει ούτε κρύπτει αλλά σημαίνει.

Έτσι ο Ηράκλειτος εισάγει έναν άλλο τρόπο προσέγγισης της εσωτερικής αλήθειας, μακριά από αμφίβολης ποιότητας "δασκάλους" και "διδασκαλίες" και άλλες συνταγές εύκολης κι ανέξοδης απόκτησης της αλήθειας, όπως τα είπαμε πιο πάνω.

Ε Π Ι Λ Ο Γ Ο Σ.....

Όταν μου πήκε η ιδέα να γράψω αυτό το βιβλίο, μέσα στην σκέψη μου ήταν ένα βιβλιαράκι των 100 μέχρι 150 σελίδων, σαν μια μικρή ατομική προσπάθεια να πω πέντε πράγματα, για το πως εγώ αντιλαμβάνομαι το έργο του Εφέσιου. Αλλά λάθαισα, οπωσδήποτε, στην κυριαρχική δύναμη αυτού του παιδιού της Εφέσου, πάνω στη σκέψη του ανθρώπου, μικρής, μέτριας ή μεγάλης ευφυΐας, δεν έχει σημασία.

Έτσι κι εγώ, παιδί μιας μικρής ευφυΐας, ⁵⁷⁹ έπεσα στο δόκανο της φοβερής Ηρακλειτικής σκέψης, ίσως της πιο γνήσιας Ελληνικής σκέψης, σε όλους τους ασήμαντους 30 ιστορικούς αιώνες και τις χιλιάδες αιώνες τις προϊστορίας της Γης. Το δόκανο παραήταν δυνατό για ν' αντέξω. Κι έτσι αυτή την ώρα, όταν αυτό το βιβλίο, έχει τελειώσει (!) νοιώθω ότι δεν έχω πει ούτε ένα Λόγο γι' αυτό το φοβε-

⁵⁷⁹ Μην νομίζετε ότι αυτό που λέω εδώ είναι υποκριτική μετριοφροσύνη Όχι. Στα σίγουρα όχι. Όταν προσπαθείς να υπλαφίσεις, αυτή την φοβερή σκέψη του Ηράκλειτου, εξ ορισμού νοιώθεις αδύναμος κι ανασφαλής και συνεπώς μικρός. Αλλά εδώ δεν είναι πρωταρχικά και μόνο το δέος απέναντι στην Ηρακλειτική σκέψη, είναι κάτι άλλο. Από την Ελληνική αρχαιότητα και μέχρι και σήμερα, ο Ηράκλειτος και η σκέψη του απασχόλησε και απασχολεί ακόμη τα πιο φωτεινά πνεύματα της γης. Από τους ατομικούς της αρχαίας Ελλάδας (Λεύκιππος-Δημόκριτος), τους γιατρούς (Ιπποκράτης, Γαληνός, Αβικέννας, Παράκελσος κ.λ.π.), τους Ελεάτες, τον Πλάτωνα και τον Αριστοτέλη, Στωϊκούς, νεοπλατωνικούς και όλους τους άλλους που έχω αναφέρει μέσα στις σελίδες του βιβλίου αυτού. Στα νεώτερα χρόνια ότι εκλεκτό στην σύγχρονη σκέψη σε προσωπικότητες, έχει ασχοληθεί με τον Ηράκλειτο και την σκέψη του. Hegel, Γκαίτε, Νίτσε, Λένιν, Χάιντεγκερ, Χάϊζεμπεργκ και τόσοι άλλοι, ασχολήθηκαν μ' αυτόν κι έχουν αναφερθεί όλοι σ' αυτό το βιβλίο. Πως λοιπόν να μην νοιώδει κανείς μικρός μπροστά σ' αυτούς τους ογκόλιθους;

ρό παιδί της Ελληνικής σκέψης, με τα τόσα που είπα στις πολλές σελίδες του βιβλίου αυτού. Ναι αυτό είναι ακριβώς εκείνο που συμβαίνει με τον Ηράκλειτο. Δεν μπορείς εύκολα να τον προσεγγίσεις και κάθε φορά που νομίζεις ότι είσαι στα σίγουρα μέσα στην Ηρακλειτική σκέψη, ξαφνικά νοιώθεις σα νάσαι απέξω. Κάποιες τέτοιες στιγμές κατά την οδοιπορία της συγγραφής, μπορώ να πω πως έφτασα σε μια απρόσμενη συνειδητοποίηση των Ηρακλειτικών φράσεων όπως διατυπώνονται στα απ. 95 (Ιππόλ. Έλεγχ. 9, 10) όπου λέγει: **"γναφείω οδός ευθεία καί σκολή μία εστί, φησί, καί η αυτή."** η κίνησις του κοχλίου του βυρσοδέψης, ευθεία και ελικοειδής είναι μία, λέγει, και η ίδια. και 60, (Ιππόλ. Έλεγχ. 9, 10) όπου λέγει: **"οδός άνω κάτω μία καί ουτή."** η επάνω και η κάτω οδός είναι μία και η αυτή. Εδώ ασφαλώς θα με ρωτήσει κάποιος αναγνώστης τι σχέση έχουν αυτά τα αποσπάσματα στο σημείο αυτό, στον έπαιλο αυτοού του βιβλίου. Είναι κάτι πάνω στο οποίο δεν μπορώ με σαφήνεια να σας απαντήσω. Πάντως μπορώ να σας πω πως όταν ένοιωθα πως είμαι μέσα στην Ηρακλειτική σκέψη και την ίδια ώρα ένοιωθα ότι ήμουν έξω απ' αυτήν, άρχισα να αντιλαμβάνομαι το αληθινό νόημα αυτών των αποσπασμάτων. Πάντως οφείλω να πω ότι είτε νοιώθεις πως είσαι μέσα, είτε νοιώθεις πως είσαι έξω, όταν ακουμπάς τα Ηρακλειτικά αποσπάσματα, έχεις την φοβερή αίσθηση ότι περιέχουν την αληθινή πραγματικότητα, την αρχέγονη γνώση. Τι λένε όμως αυτά τα αποσπάσματα, καλείται ο καθένας μας να το αντιληφθεί. Τα αποσπάσματα αυτά, και μερικά άλλα που τα αντιμετώπισαμε πιο πάνω, βάζουν ένα αμετάκλητο τέρμα στον από πολλές χιλιάδες χρόνια, τρόπο σκέπτεσθαι και "λογικής" αξιολόγησης των πραγμάτων και των γεγονότων, πάνω στον πλανήτη Γη. Ναι, ο Ηράκλειτος, είναι εκείνος που μας διδάσκει, ότι κάθε σκέψη, κάθε κατάσταση, κάθε πράγμα και κάθε έννοια, έχουν μια πολλαπλή δυναμική που φτάνει μέχρι και στον αντίποδα της μιας έννοιας, έναντι μιας άλλης που όλες όμως βρίσκονται μέσα στο ατέλειωτο πλέγμα μιας πολλαπλής πραγματικότητας. που εμείς καλούμαστε να κατανοήσουμε.

Απ' όσα είδαμε πιο πάνω, ο Ηράκλειτος, δεν δέχεται

σαν σημείο αναφοράς την πολυμάθεια. Ο Ηράκλειτος δέχεται σαν σημείο αναφοράς μόνο την κατανόηση του Λόγου, αυτού του Λόγου που στηρίζεται αποκλειστικά πάνω στην διαρκή ροή των πάντων και πάνω στην αρμονία των αντιθέτων και πάνω απ' όλα πάνω στην τελική ενότητα των πάντων. Αυτός είναι ο Ηράκλειτος, ο δικός μας Ηράκλειτος, ο σημερινός και ο παντοτεινός Ηράκλειτος, αυτός ο διαχρονικός Εφέσιος, που η σκέψη του μπόλιασε όλη την ιστορία της ανθρωπότητας στα τελευταία 2.500 χρόνια. Έτσι λοιπόν αυτό το τρομερό παιδί, μας λέγει, στα αποσπάσματα αυτά, πράγματα συνταρακτικά κι απόκοσμα, με κάποια έννοια, γιατί, όπως λέγει και ο Χριστός, σε απόσπασμά του που το είδαμε πιο πάνω, αυτός δεν είναι απ' αυτόν τον κόσμο. Μα τέλος πάντων ποιος είναι ο Ηράκλειτος; θα ρωτήσετε τώρα. Δεν ξέρω θα σας απαντήσω. Και πραγματικά δεν ξέρω. Αλλά κι αν ήξερα δεν θα σας έλεγα. Και γιατί να σας το πω; Τι θα μπορούσατε να ωφεληθείτε άραγε από μια τέτοια αποκάλυψη; Ο Ηράκλειτος δεν είναι εκείνος που μας μετάδωσε το μεγάλο μήνυμα ότι η αλήθεια ούτε λέγεται ούτε κρύβεται αλλά μόνο σημαίνεται; ή κάνω λάθος; Όχι δεν κάνω λάθος, τουλάχιστο σ' αυτό, μπορεί σε όλα τα άλλα. Αλλά σ' αυτό ο τρομερός Εφέσιος είναι περισσότερο από αποκαλυπτικός, περισσότερο από σαφής.

Αλλά εδώ, τελειώνοντας, έχω μια επιθυμία να κάνω μια υπέρβαση.

Κατά την γνώμη μου ⁵⁸⁰ ο Ηράκλειτος, είναι ένας Άγγελος ή, για τον ανατολικό τρόπο σκέψης κι έκφρασης, ένας Αβατάρ, που ήρθε στη γη σαν προάγγελος της σκέψης εκείνης που μπορεί να οδηγήσει τους αδελφούς- ανθρώπους, στην ατραπό της θεογνωσίας. ⁵⁸¹ Λέγει πράγματα απο-

⁵⁸⁰ Αυτό που θα πω τώρα εδώ, είναι μια καθαρά υποκειμενική και γι' αυτό ευάλωτη, άποψη.

⁵⁸¹ Το θεογνωσία, να το ερμηνεύσετε, σαν τρόπο ή διαδικασία γνώσης των θείων πραγμάτων της εκδήλωσης, κι όχι γνώσης του Θεού-είμαστε, εμείς οι άνθρωποι πολύ μακριά απ' αυτή την κατάσταση- ούτε να το συνδέσετε με καμμία, οποιαδήποτε, εσωτερική σχολή.

καλυπτικά και πολύ έξω από την τρέχουσα έννοια των αξιώσεων⁵⁸² των πραγμάτων και των γεγονότων, για την εποχή του. Αλλά αυτά τα κατ' αρχήν ακατάληπτα πράγματα, αρμόζουν άνετα, με όλες τις εκφάνσεις της σύγχρονης σκέψης, όπως είδαμε πιο πάνω. Κι έτσι, δεν είναι ο Ηράκλειτος που ήρθε να ταιριάσει με την σύγχρονη ανθρώπινη αντίληψη, αλλά θα πω, μπορεί να έχω και λάθος, έστω κι αν είναι πολύ τολμηρό, ότι η σύγχρονη δυνατότητα αντίληψης είναι εκείνη που ανέβηκε στο επίπεδο της Ηρακλειτικής σκέψης. Κι αυτό που λέγω εδώ, μπορώ να πω πως έχει σήμερα και μια αντικειμενική, επιστημονική μάλλον, επιβεβαίωση. Συγκρίνετε αυτές τις απόψεις του πρώτου φυσικού, της Εφέσου, που αναπτύξαμε πιο πάνω, με τις αντιλήψεις περί φυσικής των επιστημόνων από τον πρώτο και μεγάλο Αριστοτέλη και μετά απ' αυτόν από τους επιστήμονες της αναγέννησης και μετά απ' αυτούς με τις θεωρίες των Κοπέρνικου, Γαλιλαίου, Νεύτωνα, κι ακόμη του Αϊνστάιν, και θα δείτε να υπάρχει μια χασματική απόσταση.

Συγκρίνετε μετά την Ηρακλειτική σκέψη με την κβαντική επιστήμη την πρώιμη και την ύστερη και θα δείτε ότι η σκέψη αυτή δένει ικανοποιητικά μ' αυτή και κάτι

⁵⁸² με την έννοια που χρησιμοποιούνταν στην αρχαία Ελληνική γλώσσα και που σημαίνει, τα αξιώματα δηλαδή τις καθιερωμένες και κοινά αποδεκτές αρχές. Είδαμε πιο πάνω ότι ο Αριστοτέλης, προσπαθώντας να αποκρούσει κάποιες θέσεις του Ηράκλειτου, κάνει επίκληση αυτών των αξιωμάτων με την διατύπωση: *"ει δε μη ενδέχεται άμα ύπάρχειν τω αυτώ ταναντία (προσδιωρίσθω δ' ημίν και ταύτη τη προτάσει τα ειωδότα)"* αν λοιπόν, είναι αδύνατο στο ίδιο πράγμα, να ύπάρχουν τα αντίθετα, (ας ληφθούν υπόψη και στην πρόταση αυτή οι καθιερωμένοι σε μας προσδιορισμοί). Αυτοί οι προσδιορισμοί είναι τα αξιώματα, αυτά τα αξιώματα που ο Ηράκλειτος τσαλαπατάει βάνανυσα, κατά την αντίληψη του Αριστοτέλη και των άλλων επιστημόνων της αρχαίας Ελληνικής σκέψης. Όχι ο Ηράκλειτος έρχεται από άλλη διάσταση σκέψης, όχι μόνο το ίδιο έγκυρής με την σκέψη του Αριστοτέλη, αλλά κάτι περισσότερο. Της γνήσιας διαχρονικής επιστημονικής σκέψης.

ακόμη πιο συνταρακτικό: Η Ηρακλειτική σκέψη, συγκλίνει καθημερινά όλο και περισσότερο με την κβαντική επιστήμη.

Πραγματικά, κάθε νέα θεωρία στον χώρο αυτό, ακολουπά όλο και περισσότερο στην Ηρακλειτική σκέψη. Είδαμε πιο πάνω συνοπτικά τις αναλογίες που ύπάρχουν μεταξύ του Ηράκλειτου και των νεωτέρων θεωριών της κβαντικής επιστήμης π.χ. των θεωριών του Χάους, των Υπερχορδών κ.λ.π.

Ο Ηράκλειτος σαν φιλόσοφος, δεν είναι ασφαλώς ο φιλόσοφος ο οποίος ταιριάζει ιδεολογικά στην μακρυά περίοδο της κλασσικής επιστήμης που οριοθετείται χρονικά από τον Αριστοτέλη και τον Αϊνστάιν. Για την αντίληψη των επιστημόνων αυτής της περιόδου, ο Ηράκλειτος είναι ένας φιλόσοφος που εισφέρει σκέψεις και θέσεις αυταπόδεικτα αντιεπιστημονικές και υπερβαίνουσες τις αξιώσεις της επιστήμης αυτής της περιόδου, θέσεις που κινούνται στο χώρο της μεταφυσικής.

Αντίθετα είναι ο φιλόσοφος ο οποίος ταιριάζει κάθε μέρα και περισσότερο με τα ρεύματα της σύγχρονης επιστήμης.

Έτσι λοιπόν μπορούμε να πούμε πως ο Ηράκλειτος, διατυπώνει πορίσματα μιας άλλης επιστημονικής πραγματικότητας, ίσως αρχέγονης, που όμως για τους ιστορικούς χρόνους της ανθρωπότητας, ηχούν παράταιρα και γιατί όχι τραγικά πρώιμα. Αλλά, όπως λέει η φράση "έχει ο καιρός γυρίσματα", και μέσα στα γυρίσματα αυτά η ανθρωπότητα είναι ώριμη πια να καταλάβει τον "σκοτεινό".

Μα θα ρωτήσει κάποιος αναγνώστης, μ' όλα αυτά κι αυτά που μας λες, πως μπορεί άραγε ο Ηράκλειτος να βοηθήσει την σύγχρονη επιστημονική σκέψη; Θα ρωτήσω κι εγώ με την σειρά μου: Εννοείτε μ' αυτή την ερώτηση πως θα βοηθήσει την επιστήμη να αποκτήσει μεγαλύτερες ταχύτητες του φωτός και να επισκεφθεί όλες τις γωνιές του σύμπαντος, να βρει εξωγήινες νοήμονες προσωπικότητες και τα λοιπά και τα λοιπά;

Ο Ηράκλειτος, σ' αυτό το επίπεδο της ανθρώπινης γνώσης, μπορεί να προσφέρει στην γενική κατανόηση του σύμπαντος που προκύπτει από την ειδική κατανόηση του

ΠΑΝΗ Φ. ΓΕΩΡΓΑΚΟΠΟΥΛΟΥ ΗΡΑΚΛΕΙΤΟΣ ◊ ΕΦΕΣΙΟΣ

μικροκόσμου και της φύσης του πλανήτη μας. Για υπερ-**διαστημικά** ταξίδια στην ανδρομέδα, στον άλφα του κε-
νταύρου κ.λ.π. οπωσδήποτε δεν έχει συντάξει ταξιδιωτικές
οδηγίες. Μας λέγει όμως κάποια σημαντικά πράγματα, σε
πολλά αποσπάσματα, που μπορούν να βοηθήσουν στην επί-
λυση των τρεχόντων προβλημάτων της επιστήμης, όπως
αυτά τα αναπτύξαμε πιο πάνω στα επί μέρους αποσπάσμα-
τα και στα άλλα κεφάλαια. Αλλά εκτός απ' αυτά προσφέ-
ρει κάποιες γενικές ρήτρες για έρευνα και ουσιαστική
κατανόηση του κόσμου που μας περιβάλλει, τόσο από επι-
στημονική πλευρά, όσο και από φιλοσοφική. Ο Ηράκλειτος
και η σκέψη του, διαγράφουν, όπως είπαμε και πιο πάνω,
ένα μονοπάτι διαφορετικής ποιότητας τρόπου σκέψης. Για
παράδειγμα θα αναφέρω κάποια αποσπάσματα

**Ξυλλάψεις όλα και ουχ όλα, συμπερόμενον διαφερόμενον, συνάδον διά-
δον, και εκ πάντων εν και εξ ενός τα πάντα.**

Συνάψεις, όλα και όχι όλα, συμπορευόμενο και μη συμπορευόμενο,
ταιριασμένο και αταίριαστο, από τα πάντα ένα κι από το ένα τα πάντα.

Απ. 10

Εδώ ο Ηράκλειτος μας ενώνει τα πάντα, από το Θεό
μέχρι το πιο ελάχιστο μόριο ύλης, αλλά και πιο κάτω μέχρι
και το ελάχιστο υποατομικό σωματίδιο. Έτσι αν κατανοή-
σουμε το ελάχιστο, αλλά πλήρως, προσέξτε πλήρως, μπο-
ρούμε να μάθουμε το Όλο. Τα κλειδιά της κατανόησης του
σύμπαντος, βρίσκονται οπωσδήποτε και στη γη και παντού.

ταυτό τ' έني ζων καί τεθνηκός καί εγρηγορός καί καθεύδον καί νέον καί
γηραιόν τα δε γάρ μεταπεσόντα εκείνα έστι κ' εκείνα πάλιν μεταπεσόντα ταύ-
τα.

είναι το ίδιο αυτό που ζει κι αυτό που πέθανε, αυτό που είναι ξύπνιο κι
αυτό που κοιμάται, νεότητα και γηρατειά διότι αυτά μεταπίπτουν και γίνονται
εκείνα και εκείνα πάλι μεταπίπτουν σε αυτά.

Απ. 88

Αυτό το απόσπασμα μας δίνει μια άλλη διάσταση της Η-
ρακλειτικής Σκέψης.

Αλλά μην ξεχνάτε και το:

αι ψυχάι οσμώνται καθ' Αϊδην.

οι ψυχές οσφραίνονται στον Άδη.

Απ. 98.

Διαλογιστείτε πάνω σ' αυτά και μπορείτε να έχετε
μια γνώμη τι μπορεί να προσφέρει ακόμη στην ανθρωπότη-

ΠΑΝΗ Φ. ΓΕΩΡΓΑΚΟΠΟΥΛΟΥ ΗΡΑΚΛΕΙΤΟΣ ◊ ΕΦΕΣΙΟΣ

τα ο Ηράκλειτος και η Σκέψη του.

Έτσι αντιλαμβάνομαι εγώ το φαινόμενο Ηράκλει-
τος. Αν κι εσείς το αντιλαμβάνεστε έτσι, τότε μην περι-
μένετε άλλο, σκύψτε με βουλιμία πάνω στην ακένωτη αυτή
πηγή σοφίας και ρουφήξτε τους ζωογόνους χυμούς της δια-
χρονικής του σκέψης.

Τελειώνοντας θέλω να ομολογήσω ότι μερικά από
τα αποσπάσματα, όχι πολλά, αλλά όχι και ευάριθμα, δεν
μήκαν στο μικροσκόπιο αυτού του βιβλίου. Οι λόγοι για
την παράλειψη μου αυτή είναι πολλοί. Δεν θα τους ανα-
φέρω όλους παρά μόνον ένα. Η απροσδόκητη έκταση του
βιβλίου αυτού. Μα, θα μπορούσαν να πουν κάποιοι ανα-
γνώστες, δεν μπορούσες να περιορίσεις κάποια θέματα, κά-
ποιες επαναλήψεις για να αντιμετωπίσεις κι αυτά τα απο-
σπάσματα, μέσα στις ίδιες σελίδες; Ναι μπορούσα. Αλλά το
βιβλίο αυτό και κύρια η συγγραφή του, δεν ήταν αποτέλε-
σμα μιας ακαδημαϊκής αντιμετώπισης του θέματος, δηλαδή
όταν έχω βάλει τα πάντα πάνω στο τραπέζι της μελέτης κι
αρχίζω να γράφω ένα βιβλίο. Όχι η δομή αυτής της συγ-
γραφής ήταν πολύ διαφορετική. Ήταν ένα ταξίδι, μια ανα-
ζήτηση. Ένα άνοιγμα στον απέραντο ωκεανό της Ηρα-
κλειτικής σκέψης, αυτής της δυσνόητης σκέψης που προ-
μηνά και προφητεύει ένα πολυκύμαντο και περιπετειώδες
ταξίδι σε κάποιες άγνωστες περιοχές του σύμπαντος, αυ-
τού του απτού και ορατού κόσμου. Έτσι λοιπόν το βιβλίο
αυτό, γράφτηκε σαν ένα ταξιδιωτικό, σαν ένα ημερολόγιο
της πορείας μου προς τον τελικό στόχο. Όσοι από τους α-
ναγνώστες έφτασαν στο σημείο αυτό του βιβλίου θα έχουν
καταλάβει αυτό που λέω εδώ. Ναι, εγώ περπάτησα ένα
δρόμο και θέλησα αυτή την πορεία μου να την αποτυπώσω
με πιστότητα για λογαριασμό μου και πριν απ' όλα, για λο-
γαριασμό του αναγνώστη. Βέβαια ο τελικός προορισμός
μου ήταν η Ηρακλειτική σκέψη. Αυτή ήταν η Ιθάκη μου.
Αλλά το ταξίδι ήταν πολύ ανώτερο, τι είπα πολύ ανώτερο;
παρντόν τον ανακαλώ και λέω εξίσου σημαντικό με τον
προορισμό. Ναι γιατί η Ηρακλειτική Σκέψη δεν είναι απλά
μια Ιθάκη. Πάνω στο θέμα αυτό παραπέμπω τον αναγνώ-
στη στο ανάλογο ποίημα του μεγάλου Έλληνα ποιητή
Κωνσταντίνου Καβάφη, το οποίο παραθέτω σε υποσημείω-

ΠΑΝΩΝ Φ. ΓΕΩΡΓΑΚΟΠΟΥΛΟΥ ΗΡΑΚΛΕΙΤΟΣ Ο ΕΦΕΣΙΟΣ

ση σ' αυτό το σημείο ⁵⁸³ και επιλέγω ότι η Ηρακλειτική

Σαν βγεις στον πηγαιμό για την Ιθάκη,
να εύχεται να είναι μακρύς ο δρόμος,
γεμάτος περιπέτειες, γεμάτος γνώσεις.
Τους Λαιστρυγόνες και τους Κύκλωπας,
το θυμωμένο Ποσειδώνα μη φοβάσαι,
τέτοια στο δρόμο σου ποτέ σου δεν θα βρεις,
αν μιν η σκέψη υψηλή, αν εκλεκτή,
συγκίνησις το πνεύμα και το σώμα σου αγγίζει.
Τους Λαιστρυγόνες και τους Κύκλωπας,
τον άγριο Ποσειδώνα δεν θα συναντήσεις,
αν δεν τους κουβανείς μες την ψυχή σου,
αν η ψυχή σου δεν τους στήνει εμπρός σου.

Να εύχεται νάναι μακρύς ο δρόμος.
Πολλά τα καλοκαιρινά πρωϊά να είναι
που με τι ευχαρίστηση, με τι χαρά
θα μπαίνεις σε λιμένας πρωτοϊδωμένους
να σταματήσεις σ' εμπορεία Φοινικικά
και τες καλές πραγμάτειες ν' αποκτήσεις,
σεντέφια και κοράλλια, κεχριμπάρια κ' έβενους,
και ηδονικά μυρωδικά κάθε λογής,
όσο μπορείς πιο άφθονα ηδονικά μυρωδικά,
σε πόλεις Αιγυπτιακές πολλές να πας,
να μάθεις και να μάθεις απ' τους σπουδασμένους.

Πάντα στο νου σου νάχεις την Ιθάκη.
Το φτάσιμον εκεί είν' ο προορισμός σου.
Αλλά μη βιάζεις το ταξίδι διόλου.
Καλλίτερα χρόνια πολλά να διαρκέσει
και γέρος πια ν' αράξεις στο νησί,
πλούσιος με όσα κέρδισες στον δρόμο,
μη προσδοκώντας πλούτη να σε δώσει η Ιθάκη.

Η Ιθάκη σ' έδωσε τ' ωραίο ταξίδι.
Χωρίς αυτήν δεν θάβγαινες στον δρόμο.
Αλλά δεν έχει να σε δώσει πια.

ΠΑΝΩΝ Φ. ΓΕΩΡΓΑΚΟΠΟΥΛΟΥ ΗΡΑΚΛΕΙΤΟΣ Ο ΕΦΕΣΙΟΣ

Σκέψη είναι κάτι πολύ περισσότερο από μια Ιθάκη.

Ακόμη θέλω να πώ κάτι: Θα παρατηρήσετε ότι στο βιβλίο δεν εφαιμίζονται ενιαίοι κανόνες για την επιλογή των γραμματοσειρών, των κεφαλαίων στοιχείων, των εισαγωγικών, των παρενθέτων κειμένων κ.λ.π. Κι αυτό είναι αποτέλεσμα της ημερολογιακής καταγραφής που ακολούθησε στην συγγραφή του βιβλίου.

Έτσι καταλαβαίνετε ότι κρατώντας ένα ημερολόγιο, στα πέντε περίπου χρόνια της συγγραφής, σχεδόν καθημερινό, σαν το κανονικό ημερολόγιο του πλοίου, δεν μπορούσα να κάνω ούτε τέτοιες θεματικές κατατάξεις, αλλ' ούτε μετά το τέλειωμα, να επιχειρήσω διορθώσεις στα θέματα της πιο πάνω παραγράφου, γιατί αυτό θα απαιτούσε πολύ μακρύ χρόνο, αλλά κυρίως γιατί δεν θέλησα να στερήσω απ' το βιβλίο, αλλά και από τον αναγνώστη, την αυθεντικότητα και την φρεσκάδα της άμεσης κι ανεπιτήδευτης καταγραφής. Αυτό που ξαναλέω εδώ είναι το γεγονός ότι το περιεχόμενο του βιβλίου αυτού είναι η καταγραφή ενός οδοιπορικού.

Εγώ ότι είχα να πω, το είπον.

Κι αν πτωχική την βρεις η Ιθάκη δεν σε γέλασε.

Έτσι σοφός που έγινες, με τόση πείρα,
ήδη θα το κατάλαβες η Ιθάκες τι σημαίνουν.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ⁵⁸⁴

A -

- ΑΓΙΑ ΓΡΑΦΗ, στερεότυπη έκδοση κατά τους εβδομήκοντα, Αδελφότη-
τος Θεολόγων "Η ΖΩΗ" (13η), Αθήνα 1994
- ΑΚΤΟΥΔΙΑΝΑΚΗ ΕΛΕΥΘΕΡΙΟΥ "Η ΠΡΩΤΟΓΕΝΕΣΗ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ
ΓΛΩΣΣΗΣ ΕΡΩΗ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΛΟΓΟΥ" εκδόσεις ΔΙΟΝ 1996.
- ANDREWES ANTONY "ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΚΟΙΝΩΝΙΑ" εκδόσεις ΜΟΡ-
ΦΩΤΙΚΟ ΙΔΡΥΜΑ ΕΘΝΙΚΗΣ ΤΡΑΠΕΖΗΣ, Αθήνα 1987.
- ΑΝΤΕΡΧΙΛ ΕΒΕΛΥΝ "ΜΥΣΤΙΚΙΣΜΟΣ", εκδόσεις Πύρινος Κόσμος, Αθήνα
1988.
- ΑΞΕΛΟΣ ΚΩΣΤΑΣ "Ο ΗΡΑΚΛΕΙΤΟΣ ΚΑΙ Η ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ", Εκδόσεις Ε-
ΞΑΝΤΑΣ Αθήνα 1974.
- ΑΞΙΩΤΗ ΘΕΟΔΩΡΟΥ "Η Αποκρυπτογράφιση ΤΟΥ ΔΙΣΚΟΥ ΤΗΣ ΦΑΙ-
ΣΤΟΥ", εκδόσεις ΣΜΥΡΝΙΩΤΑΚΗ, Αθήνα.
- ΑΞΙΩΤΗ ΘΕΟΔΩΡΟΥ "ΑΤΛΑΝΤΙΔΑ Τα αρχεία της χώρας του Ποσειδώ-
να", εκδόσεις ΣΜΥΡΝΙΩΤΑΚΗ, Αθήνα.
- ΑΠΟΚΡΥΦΑ "ΚΕΙΜΕΝΑ ΤΗΣ ΠΑΛΑΙΑΣ ΔΙΑΘΗΚΗΣ", εκδόσεις Πύρινος

⁵⁸⁴ Εδώ παραθέτω μια γενική βιβλιογραφία των βιβλίων που
συμβουλευτήκα γράφοντας αυτό το βιβλίο. Πολλά απ' τα βιβλία
αυτά αναφέρονται στο κείμενο αλλά και στις παραπομπές του
βιβλίου.

Αλλά, ούτε αναφέρονται, ούτε παραπέμπονται και άλλα καίτοι
αναφέρονται στο κείμενο και παραπέπονται στις υποσημειώ-
σεις δεν περιλαμβάνονται εδώ. Αυτό είναι αποτέλεσμα τριών
γεγονότων. α) του απροσδόκητου όγκου του βιβλίου που ήταν
πολύ μακριά από τις αρχικές μου προθέσεις, β) της προσπά-
θειας που απαιτείται τώρα για να αναζητηθούν ποια βιβλία δεν
περιλαμβάνονται στη βιβλιογραφία. και γ) και κυριώτερο της μη
επιβαρύνσεως περισσότερο του όγκου του βιβλίου αυτού, ο ο-
ποίος είναι ήδη πολύ μεγάλος.

Έτσι στο θέμα της βιβλιογραφίας, ο αναγνώστης μπορεί να
θεωρήσει ότι αυτή, περιλαμβάνει και όσα βιβλία αναφέρονται
στο βιβλίο και δεν περιλαμβάνονται εδώ.

ΓΙΑΝΝΗ Φ. ΓΕΩΡΓΑΚΟΠΟΥΛΟΥ ΗΡΑΚΛΕΙΤΟΣ Ο ΕΦΕΣΙΟΣ

Κόσμος, Αθήνα 1992.

ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ "Μετά τα φυσικά", τόμοι 3, εκδόσεις ΚΑΚΤΟΣ, Αθήνα 1993.

ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ "Ηθικά Νικομάχεια" τόμοι 2, εκδόσεις Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα 1993.

ΑΡΧΙΛΟΧΟΣ, εκδόσεις "ΕΠΙΚΑΙΡΟΤΗΤΑ" σειρά ΑΡΧΑΙΑ ΛΥΡΙΚΗ ΠΟΙΗΣΗ, μετάφραση των ποιητικών του αποσπασμάτων, Δ. Δρακόπουλος, Αθήνα 1997.

ΑΣΙΜΟΦ ΙΣΑΑΚ "ΜΑΥΡΕΣ ΤΡΥΠΕΣ ΣΤΟ ΔΙΑΣΤΗΜΑ", εκδόσεις ΓΛΑΡΟΣ, Αθήνα 1978.

Alastair Rae "ΚΒΑΝΤΟΜΗΧΑΝΙΚΗ πλάνη ή πραγματικότητα", εκδόσεις Κάτοπτρο Αθήνα.⁵⁸⁵

Atkins P. W. "Η ΔΗΜΙΟΥΡΓΙΑ", εκδόσεις Κάτοπτρο, Αθήνα.

Aurobindo Sri "ΗΡΑΚΛΕΙΤΟΣ", εκδόσεις ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΝΕΑΣ ΕΠΟΧΗΣ. Αθήνα 1969.

- Β - (b)

Bacon Francis "ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΑ ΗΘΙΚΑ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΑ ΔΟΚΙΜΙΑ", εκδόσεις Αναγνωστήδη Αθήνα.

Bach Richard "ΙΩΝΑΘΑΝ ΓΛΑΡΟΣ". από τις εκδόσεις Δ.Κ. Ζάρβανος Αθήνα 1974.

Bach Richard "ΓΕΦΥΡΑ παντοτεινής αγάπης", εκδόσεις ΔΙΟΠΤΡΑ, Αθήνα.

Bohm David "ΑΙΤΙΟΤΗΤΑ ΚΑΙ ΤΥΧΗ ΣΤΗΝ ΜΟΝΤΕΡΝΑ ΦΥΣΙΚΗ" εκδόσεις "ΛΕΞΗΜΑ" Αθήνα 1996.

ΒΑΛΕΝΤΙΝΟΥ ΑΝΘΟΛΟΓΙΑ, εκδόσεις ΠΥΡΙΝΟΣ ΚΟΣΜΟΣ, Αθήνα 1997.

ΒΕΪΚΟΣ ΘΕΟΦΙΛΟΣ "ΟΙ ΠΡΟΣΩΚΡΑΤΙΚΟΙ", εκδόσεις ΕΛΛΗΝΙΚΑ ΓΡΑΜΜΑΤΑ Αθήνα 1995.

ΒΕΡΕΤΤΑ ΜΑΡΙΟΥ "ΤΑ ΧΕΙΡΟΓΡΑΦΑ ΤΗΣ ΝΕΚΡΗΣ ΘΑΛΑΣΣΑΣ", εκ-

⁵⁸⁵ Μερικοί εκδότες έχουν την κακή ή πονηρή (πιθανόν) συνήθεια να μη βάζουν, τουλάχιστο σε εμφανές σημείο, το έτος εκδόσεως ενός βιβλίου, έτσι που πολλές φορές δεν μπορεί κανείς να το παραπέμψει με την επιβαλλόμενη ακρίβεια. Όπου λοιπόν στις παραπομπές βλέπετε την πόλη σκέτη ή την πόλη με ερωτηματικό (π.χ. Αθήνα ή Αθήνα ?) να ξέρετε ότι από τα στοιχεία του συγκεκριμένου βιβλίου δεν προκύπτει άμεσα ο χρόνος έκδοσής του.

ΓΙΑΝΝΗ Φ. ΓΕΩΡΓΑΚΟΠΟΥΛΟΥ ΗΡΑΚΛΕΙΤΟΣ Ο ΕΦΕΣΙΟΣ

δόσεις ΔΙΒΡΗΣ, Αθήνα 1978.

Benoist Luc "Ο ΕΣΩΤΕΡΙΣΜΟΣ", εκδόσεις Ιωάν. Ν. Ζαχαρόπουλου, σειρά *que sais-je*, Αθήνα 1965.

Βιρτ Όσβαλντ "Η ΜΥΣΤΙΚΗ ΓΝΩΣΗ ΤΟΥ ΤΑΡΟ". εκδόσεις ΠΥΡΙΝΟΣ ΚΟΣΜΟΣ. Αθήνα 1990.

Βιτσαξής Βασίλης "ΠΛΑΤΩΝ ΚΑΙ ΟΥΠΑΝΙΣΑΝΤ", εκδόσεις ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΟΝ ΤΗΣ ΕΣΤΙΑΣ, Αθήνα 1977.

BLAVATSKY H. P. "Η ΜΥΣΤΙΚΗ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑ" πολυγραφημένη έκδοση σε μετάφραση Ανδρέα Κνιθάκη..

Bury J. B. & Russel Meiggs "ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΑΣ ΕΛΛΑΔΑΣ", εκδόσεις ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟΥ ΒΙΒΛΙΟΥ Α. ΚΑΡΔΑΜΙΤΣΑ, Αθήνα 1998.

ΒΟΛΤΑΙΡΟΣ "ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΑ ΔΟΚΙΜΙΑ" Εκδόσεις ΑΝΑΓΝΩΣΤΙΔΗ.

Bohm David "Αιτιότητα και Τύχη στη Μοντέρνα Φυσική", Εκδόσεις "Λέξημα", Αθήνα 1996.

BOLTON L. BRETT "ΟΙ ΜΥΣΤΗΡΙΩΔΕΙΣ ΔΥΝΑΜΕΙΣ ΤΩΝ ΦΥΤΩΝ," εκδόσεις Ωρόρα, Αθήνα 1980.

Breton Andre "ΜΑΝΙΦΕΣΤΑ ΤΟΥ ΣΟΥΡΡΕΑΛΙΣΜΟΥ", εκδόσεις "ΔΩΔΩΝΗ", Αθήνα 1983.

Bruno Giordano "Περί της ΑΙΤΙΑΣ της ΑΡΧΗΣ και του ΕΝΟΣ", εκδόσεις ΝΕΑ ΑΚΡΟΠΟΛΗ, Αθήνα 1989.

Brun Jean ΗΡΑΚΛΕΙΤΟΣ, εκδόσεις ΠΛΕΘΡΟΝ, Αθήνα 1987.

Brun Jean "Ο ΣΤΩΙΚΙΣΜΟΣ" εκδόσεις Ιωάν. Ν. Ζαχαρόπουλου, σειρά *que sais-je*, Αθήνα 1990.

- Γ - (g)

ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΑΝΤΡΕΑΣ "ΗΡΑΚΛΕΙΤΟΣ", εκδόσεις ΓΚΟΒΟΣΤΗ, Αθήνα 1997.

ΓΕΩΡΓΟΥΛΗΣ Κ.Δ. "ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ", εκδόσεις ΠΑΠΑΔΗΜΑ Αθήνα 1994.

ΓΙΑΝΝΑΡΑΣ ΧΡΗΣΤΟΣ "Χάϊντεγκερ και Αρεοπαγίτης", εκδόσεις ΔΟΜΟΣ, Αθήνα 1988.

ΓΙΟΥΝΓΚ ΚΑΡΛ "ΣΥΜΒΟΛΑ ΤΗΣ ΜΕΤΑΜΟΡΦΩΣΗΣ", εκδόσεις Αρσενίδη, Αθήνα 1991.

ΓΙΟΥΝΓΚ ΚΑΡΛ "Ο ΑΝΘΡΩΠΟΣ ΚΑΙ ΤΑ ΣΥΜΒΟΛΑ ΤΟΥ", εκδόσεις Αρσενίδη, Αθήνα.

ΓΚΟΝΤΓΟΥΙΝ ΤΖΟΣΕΛΙΝ "ΡΟΜΠΕΡΤ ΦΛΟΥΝΤ" Πύρινος Κόσμος, Αθήνα 1982.

ΓΚΑΜΟΦ ΤΖΩΡΤΖ "Η ΑΤΟΜΙΚΗ ΕΝΕΡΓΕΙΑ", εκδοτικός οίκος Γεωργίου

ΠΑΝ/Η Φ. ΓΕΩΡΓΑΚΟΠΟΥΛΟΥ ΗΡΑΚΛΕΙΤΟΣ Ο ΕΦΕΣΙΟΣ

Παπαδημητρίου, Αθήνα 1951.

ΓΚΑΡΟ ΚΕΝΝΕΘ "ΤΑ ΚΕΙΜΕΝΑ ΤΩΝ ΠΥΘΑΓΟΡΕΙΩΝ," εκδόσεις Πύρινος Κόσμος, Αθήνα 1996.

ΓΚΙΜΠΡΑΝ ΧΑΛΛΗ "Ο ΠΡΟΦΗΤΗΣ", "Ο ΚΗΠΟΣ ΤΟΥ ΠΡΟΦΗΤΗ", εκδόσεις Μπουκουμάνη, Αθήνα 1994.

ΓΚΡΑΒΙΓΓΕΡ Π. "Η Συμβολική του Ταρώ", εκδόσεις Σφιγγός Αθήνα 1966.

ΓΚΟΥΡΤΖΙΕΦ Γ. Ι. "Ο ΓΚΟΥΡΤΖΙΕΦ ΜΙΛΑ ΣΤΟΥΣ ΜΑΘΗΤΕΣ ΤΟΥ", εκδόσεις Πύρινος Κόσμος, Αθήνα 1984.

ΓΟΥΑΙΗΤ ΑΡΘΟΥΡ "Το Κλειδί του Ταρώ", Πύρινος Κόσμος, Αθήνα 1980.

ΓΡΑΜΜΑΤΙΚΑΚΗ ΓΙΩΡΓΟΥ "Η ΚΟΜΗ ΤΗΣ ΒΕΡΕΝΙΚΗΣ", Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, ΗΡΑΚΛΕΙΟ 1996.

Geller Uri "ΤΟ ΦΑΙΝΟΜΕΝΟ ΓΚΕΛΛΕΡ", εκδόσεις Ωρόρα, Αθήνα 1981.

Gribbin John "ΤΑ ΜΥΣΤΗΡΙΑ ΤΟΥ ΧΩΡΟΥ", Εκδόσεις Ωρόρα Αθήνα 1985.

Gribbin John "ΓΕΝΕΣΙΣ", Εκδόσεις Ωρόρα Αθήνα 1981.

Gribbin John ΤΑ ΜΥΣΤΗΡΙΑ ΤΟΥ ΧΡΟΝΟΥ Εκδόσεις Ωρόρα Αθήνα 1982.

Gribbin John "ΑΝΑΖΗΤΩΝΤΑΣ ΤΗΝ ΔΙΠΛΗ ΕΛΙΚΑ" Εκδόσεις Ωρόρα Αθήνα 1990.

- C -

Capra Fritjof "ΤΟ ΤΑΟ ΚΑΙ Η ΦΥΣΙΚΗ", Εκδόσεις Ωρόρα Αθήνα 1982.

Capra Fritjof "Η ΚΡΙΣΙΜΗ ΚΑΜΠΗ", Εκδόσεις Ωρόρα Αθήνα 1984.

Charroux Robert "ΞΕΧΑΣΜΕΝΟΙ ΚΟΣΜΟΙ", εκδόσεις Ωρόρα, Αθήνα 1982.

Charroux Robert "ΠΑΡΑΛΛΗΛΟΙ ΚΟΣΜΟΙ", εκδόσεις Ωρόρα, Αθήνα 1982.

Charroux Robert "Η ΑΓΝΩΣΤΗ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΩΝ ΑΝΘΡΩΠΩΝ", εκδόσεις Ν.Ράπτη, Αθήνα (?)

Churchward James "ΛΕΜΟΥΡΙΑ Η Χαμένη Ήπειρος Θεών και Ανθρώπων", εκδόσεις Ιάμβλιχος, Αθήνα 1993

Gleick James "ΧΑΟΣ ΜΙΑ ΝΕΑ ΕΠΙΣΤΗΜΗ", εκδόσεις Κάτοπτρο, Αθήνα 1990.

Colubitsky Martin-Stewart Ian "ΕΙΝΑΙ Ο ΘΕΟΣ ΓΕΩΜΕΤΡΗΣ;", εκδόσεις ΚΩΣΤΑΡΑΚΗ, Αθήνα 1995.

Coveney Peter-Highfield Roger "ΤΟ ΒΕΛΟΣ ΤΟΥ ΧΡΟΝΟΥ", εκδόσεις Κάτοπτρο, Αθήνα 1991.

Cooper S. Irving "Η ΜΕΤΕΝΣΑΡΚΩΣΙΣ" Θεοσοφικά Εκδόσεις, Αθήνα 1975.

Cooper J. C. "ΛΕΞΙΚΟ ΣΥΜΒΟΛΩΝ", εκδόσεις ΠΥΡΙΝΟΣ ΚΟΣΜΟΣ, Αθήνα 1992.

ΠΑΝ/Η Φ. ΓΕΩΡΓΑΚΟΠΟΥΛΟΥ ΗΡΑΚΛΕΙΤΟΣ Ο ΕΦΕΣΙΟΣ

Croiset A. "ΟΙ ΑΡΧΑΙΕΣ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΕΣ" εκδόσεις ΦΕΞΗ, ανατύπωση "Το Χρηματιστήριο του Βιβλίου, Αθήνα 1967.

- Δ - (d)

ΔΗΜΟΤΑΚΗΣ ΠΑΥΛΟΣ "ΤΟ ΧΑΟΣ ΚΑΙ Η ΦΥΛΗ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ", Αθήνα 1996

ΔΗΜΟΚΡΙΤΟΣ "ΑΠΑΝΤΑ" τόμοι 2, εκδόσεις ΚΑΚΤΟΣ, Αθήνα 1995.

Davies Paul "ΘΕΟΣ ΚΑΙ ΜΟΝΤΕΡΝΑ ΦΥΣΙΚΗ", εκδόσεις Κάτοπτρο, Αθήνα.

Davies Paul "Τα τελευταία τρία λεπτά" εκδόσεις Κάτοπτρο, Αθήνα 1996.

Davies Paul "ΕΙΜΑΣΤΕ ΜΟΝΟΙ;" εκδόσεις Κάτοπτρο, Αθήνα 1995.

Decharme P. "ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΜΥΘΟΛΟΓΙΑ", εκδόσεις "ΠΑΡΘΕΝΩΝ", Αθήνα 1959.

Dione R. L. "Ο ΘΕΟΣ ΕΙΝΑΙ ΥΠΕΡΦΥΣΙΚΟΣ ; 4 ΧΙΛΙΑΔΕΣ ΧΡΟΝΙΑ ΠΑΡΕΞΗΓΗΣΗ", εκδόσεις ΚΑΚΤΟΣ ΑΘΗΝΑ 1978.

Dzielska Maria "ΥΠΑΤΙΑ Η ΑΛΕΞΑΝΔΡΙΝΗ", Εκδόσεις ΕΝΑΛΙΟΣ. Αθήνα 1997.

ΔΟΜΗ ΕΓΚΥΚΛΟΠΑΙΔΕΙΑ

- E - (e)

ΕΝΓΚΕΛΣ ΦΡΕΙΔΕΡΙΚΟΣ "Η ΚΑΤΑΓΩΓΗ ΤΗΣ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΣ ΤΗΣ ΑΤΟΜΙΚΗΣ ΙΔΙΟΧΤΗΣΙΑΣ ΚΑΙ ΤΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ", Εκδοτικός Οίκος Α. ΣΕΕΜΑΝ, Αθήνα.

ΕΚΟ ΟΥΜΠΕΡΤΟ "Το Όνομα του Ρόδου", εκδόσεις ΓΝΩΣΗ, Αθήνα 1985.

ΕΚΟ ΟΥΜΠΕΡΤΟ "Το Εκκρεμές του Φουκώ", εκδόσεις ΓΝΩΣΗ, Αθήνα 1989.

ΕΛΙΟΤ Τ. Σ. "ΑΠΑΝΤΑ ΤΑ ΠΟΙΗΜΑΤΑ", εκδόσεις ΚΕΔΡΟΣ, Αθήνα 1984.

ΕΛΥΤΗΣ ΟΔΥΣΣΕΑΣ Αξιον Εστί, εκδόσεις ΙΚΑΡΟΣ.

ΕΛΥΤΗΣ ΟΔΥΣΣΕΑΣ, ΕΞΗ ΚΑΙ ΜΙΑ ΤΥΨΕΙΣ ΓΙΑ ΤΟΝ ΟΥΡΑΝΟ, εκδόσεις ΙΚΑΡΟΣ, Αθήνα 1971

ΕΛΥΤΗΣ ΟΔΥΣΣΕΑΣ ΤΑ ΕΤΕΡΟΘΑΛΗ, εκδόσεις ΙΚΑΡΟΣ, Αθήνα, 1974.

ΕΛΥΤΗΣ ΟΔΥΣΣΕΑΣ ΗΛΙΟΣ Ο ΠΡΩΤΟΣ, εκδόσεις ΙΚΑΡΟΣ. Αθήνα 1979.

ΕΛΥΤΗΣ ΟΔΥΣΣΕΑΣ ΠΡΟΣΑΝΑΤΟΛΙΣΜΟΙ, εκδόσεις ΙΚΑΡΟΣ Αθήνα 1978.

ΕΛΥΤΗΣ ΟΔΥΣΣΕΑΣ ΜΑΡΙΑ ΝΕΦΕΛΗ, εκδόσεις ΙΚΑΡΟΣ, Αθήνα 1980

ΕΛΥΤΗΣ ΟΔΥΣΣΕΑΣ Ο ΜΙΚΡΟΣ ΝΑΥΤΙΛΟΣ, εκδόσεις ΙΚΑΡΟΣ, Αθήνα

ΓΙΑΝΝΗ Φ. ΓΕΩΡΓΑΚΟΠΟΥΛΟΥ ΗΡΑΚΛΕΙΤΟΣ Ο ΕΦΕΣΙΟΣ

1986.

ΕΛΥΤΗΣ ΟΔΥΣΣΕΑΣ ΤΟ ΦΩΤΟΔΕΝΤΡΟ ΚΑΙ Η ΔΕΚΑΤΗ ΤΕΤΑΡΤΗ ΟΜΟΡΦΙΑ, εκδόσεις ΙΚΑΡΟΣ, Αθήνα 1974.

ΕΛΥΤΗΣ ΟΔΥΣΣΕΑΣ ΤΡΙΑ ΠΟΙΗΜΑΤΑ ΜΕ ΣΗΜΑΙΑ ΕΥΚΑΙΡΙΑΣ, εκδόσεις ΙΚΑΡΟΣ, Αθήνα 1982.

ΕΛΥΤΗΣ ΟΔΥΣΣΕΑΣ ΤΟ ΜΟΝΟΓΡΑΜΜΑ, εκδόσεις ΙΚΑΡΟΣ, Αθήνα 1990.

ΕΛΥΤΗΣ ΟΔΥΣΣΕΑΣ ΔΥΤΙΚΑ ΤΗΣ ΛΥΠΗΣ, εκδόσεις ΙΚΑΡΟΣ. Αθήνα 1995.

ΕΛΥΤΗΣ ΟΔΥΣΣΕΑΣ Ο ΚΗΠΟΣ ΜΕ ΤΙΣ ΑΥΤΑΠΑΤΕΣ, εκδόσεις Ύψιλον Βιβλία, Αθήνα 1995.

ΕΝΩΔΩΝ "ΕΠΙΣΤΗΜΗ ΚΑΙ ΑΝΩΤΕΡΟΙ ΚΟΣΜΟΙ" ΑΘΗΝΑ 1977.

ΕΜΠΕΔΟΚΛΗΣ μετάφραση του ποιητικού έργου του από τον Γιάννη Τζαβάρα με τίτλο "Η ΠΟΙΗΣΗ ΤΟΥ ΕΜΠΕΔΟΚΛΗ". εκδόσεις "Δωδώνη", Αθήνα 1988.

ΕΡΜΗΣ ΤΡΙΣΜΕΓΙΣΤΟΣ "ΕΡΜΗΤΙΚΑ ΚΕΙΜΕΝΑ", εκδόσεις ΠΑΡΑΣΚΗΝΙΟ, Αθήνα 1990 τόμοι 2.

ΕΡΜΗΣ ΤΡΙΣΜΕΓΙΣΤΟΣ "Ο ΣΜΑΡΑΓΔΙΝΟΣ ΠΙΝΑΞ, εκδόσεις ΔΙΜΕΛΗ", Αθήνα 1998, πάνω σε κείμενο της βιβλιοθήκης Σφιγγός του Πέτρου Γράβιγγερ.

Erlac Martin "Ο ΜΕΓΑΣ ΜΥΘΟΣ ΤΟΥ ΝΑΟΥ", εκδόσεις Βιβλιοθήκη του Ρόδου, Αθήνα 1995.

- F -

Fortune Dion "Η ΜΥΣΤΙΚΗ ΚΑΜΠΑΛΑ", εκδόσεις Ιάμβλιχος, Αθήνα 1986.

Fortune Dion "Η Εκπαίδευση και το έργο ενός Μημένου", εκδόσεις Ιάμβλιχος, Αθήνα 1983.

Fortune Dion "Ψυχική Αυτοάμυνα, εκδόσεις Ωρόρα, Αθήνα 1988.

Foulqie Paul Η ΔΙΑΛΕΚΤΙΚΗ εκδόσεις Ιωάν. Ν. Ζαχαρόπουλου, σειρά *que sais-je*, Αθήνα 1964.

Franz Von Marie-Luize ΑΛΧΗΜΕΙΑ, εκδόσεις ΙΑΜΒΛΙΧΟΣ, Αθήνα 1994.

- H- (h)

Haidegger Martin ΕΙΝΑΙ Η ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ; εκδόσεις ΑΓΡΑ 1996 (εισαγωγή, μετάφραση, σχόλια Βαγγέλη Μπιτσώρη).

Harpon Robert "ΤΑ ΜΥΣΤΙΚΑ ΤΟΥ ΤΑΡΩ", εκδόσεις ΩΡΟΡΑ, Αθήνα 1986.

ΓΙΑΝΝΗ Φ. ΓΕΩΡΓΑΚΟΠΟΥΛΟΥ ΗΡΑΚΛΕΙΤΟΣ Ο ΕΦΕΣΙΟΣ

Hoyle Fred "ΤΑ ΔΕΚΑ ΠΡΟΣΩΠΑ ΤΟΥ ΣΥΜΠΑΝΤΟΣ", εκδόσεις Κάτοπτρο, Αθήνα.

Hoyle Fred- Chandra Wickramasinghe "ΤΟ ΣΥΜΠΑΝ, ΚΟΣΜΙΚΗ ΖΩΪΚΗ ΔΥΝΑΜΗ", εκδόσεις Κονιδάρη, Αθήνα 1990.

Hooker J. T. "ΕΙΣΑΓΩΓΗ ΣΤΗ ΓΡΑΜΜΙΚΗ Β", εκδόσεις του Εθνικού Ιδρύματος της Εθνικής Τράπεζας, Αθήνα 1996.

ΗΡΑΚΛΕΙΤΟΣ, εκδόσεις "ΚΑΚΤΟΣ", Αθήνα 1995.

- Θ -

Θεοδωρίδη Χ. "ΕΠΙΚΟΥΡΟΣ", εκδόσεις "ΕΖΤΙΑ", Αθήνα.

- Ι -

Ιπποκράτης "ΑΠΑΝΤΑ", εκδόσεις ΚΑΚΤΟΣ, Αθήνα, 1994.

Ιάμβλιχος "ΤΑ ΘΕΟΛΟΓΟΥΜΕΝΑ ΤΗΣ ΑΡΙΘΜΗΤΙΚΗΣ", Αθήνα 1998, πάνω σε κείμενο της βιβλιοθήκης Σφιγγός του Πέτρου Γράβιγγερ.

ΙΩΑΝΝΙΔΗ ΠΑΝΤΕΛΗ "Η ΑΓΝΩΣΤΗ ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΑ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ", Εκδόσεις ΔΙΟΝ, Θεσσαλονίκη 1987.

- K- (k)

ΚΑΒΑΦΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ "ΠΟΙΗΜΑΤΑ", εκδόσεις Ικαρος, Γ' Έκδοση Αθήνα 1952.

ΚΑΙΝΗ ΔΙΑΘΗΚΗ.

ΚΑΛΝΤΕΝΜΑΡΚ ΜΑΞ "Ο ΛΑΟ ΤΣΕ ΚΑΙ Ο ΤΑΟΪΣΜΟΣ", εκδόσεις Πύρινος Κόσμος, Αθήνα 1986.

ΚΑΝΝΕΛΟΠΟΥΛΟΣ ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ " Η ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΟΥ ΕΥΡΩΠΑΪΚΟΥ ΠΝΕΥΜΑΤΟΣ", οχτάτομο, εκδόσεις Δ. ΓΙΑΛΕΛΗΣ, Αθήνα 1976.

ΚΕΡΕΝΥΪ Κ. Η ΜΥΘΟΛΟΓΙΑ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ, εκδόσεις Γαλαξία, Αθήνα 1968

ΚΛΗΜΗΣ της Αλεξανδρείας "ΣΤΡΩΜΑΤΕΙΣ" (βιβλ. Δ και Ε) εκδόσεις Πύρινος Κόσμος Αθήνα 1995.

ΚΟΕΛΟ ΠΑΟΥΛΟ "Ο ΑΛΧΗΜΙΣΤΗΣ", εκδόσεις ΓΝΩΣΗ, Αθήνα 1995.

ΚΟΟΥΝΤΕΡΤ ΑΛΛΙΣΟΝ "ΑΛΧΗΜΕΙΑ", εκδόσεις Πύρινος Κόσμος, Αθήνα 1982.

ΚΡΟΟΥΛΙ Άλιστερ "ΤΟ ΒΙΒΛΙΟ ΤΟΥ ΘΩΘ", Ιάμβλιχος Αθήνα 1992.

ΚΡΟΥΑΖΕ ΜΩΡΙΣ "Ο ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΑΣ ΕΛΛΑΔΟΣ". εκδόσεις

ΠΑΛΛΗ Φ. ΓΕΩΡΓΑΚΟΠΟΥΛΟΥ ΗΡΑΚΛΕΙΤΟΣ Ο ΕΦΕΣΙΟΣ

Γκοβόστη, Αθήνα.

KRAUSS LAWRENCE "Η ΦΥΣΙΚΗ ΤΟΥ ΣΤΑΡ ΤΡΕΚ", εκδόσεις "ΝΕΑ ΣΥΝΟΡΑ"-Α. Α. ΛΙΒΑΝΗ, Αθήνα 1996.

KYMON ΦΡΑΝΣ "ΤΑ ΜΥΣΤΗΡΙΑ ΤΟΥ ΜΙΘΡΑ", εκδόσεις Πύρινος Κόσμος, Αθήνα 1990.

Kourilsky Philippe "DNA ΤΟ ΝΗΜΑ ΤΗΣ ΖΩΗΣ ΚΑΙ ΟΙ ΓΕΝΕΤΙΚΕΣ ΕΠΕΜΒΑΣΕΙΣ", εκδόσεις ΡΑΠΠΑ, Αθήνα 1989.

Κωσταρά Γρηγ. "Φιλοσοφική προπαιδεία", εκδόσεις Δέσποινα Μαυρομάτη, Αθήνα 1993.

-Λ- (l)

Lackarrier Jacques "ΟΙ ΓΝΩΣΤΙΚΟΙ" εκδόσεις Ι. Χατζηνικολή Αθήνα 1975.

ΛΑΜΠΡΙΔΗΣ ΧΑΡΗΣ "ΗΡΑΚΛΕΙΤΟΣ" Βιβλιοπωλείο "ΚΛΕΙΩ", Πάτρα 1991.

ΛΑΣΚΑΡΗ ΝΕΣΤΟΡΟΣ "ΕΓΚΥΚΛΟΠΑΙΔΕΙΑ ΤΗΣ ΕΛΕΥΘΕΡΑΣ ΤΕΚΤΟΝΙΚΗΣ", εκδόσεις "ΟΜΗΡΟΣ" Αθήνα 1951.

Leadbeater G. W. "Η ΜΥΣΤΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΟΥ ΤΕΚΤΟΝΙΣΜΟΥ", εκδόσεις Τετρακτύς, Αθήνα 1989.

Legrand G. "ΠΡΟΣΩΚΡΑΤΙΚΟΙ" Αθήνα 1976, Εκδόσεις Άπειρον, σειρά ΓΙΑ ΝΑ ΓΝΩΡΙΣΕΤΕ ΤΗΝ ΣΚΕΨΗ,

Levi Eliphas "ΤΟ ΚΛΕΙΔΙ ΤΩΝ ΜΥΣΤΗΡΙΩΝ", εκδόσεις Ιάμβλιχος, Αθήνα 1991.

Levi Eliphas "ΤΟ ΒΙΒΛΙΟ ΤΩΝ ΣΟΦΩΝ", εκδόσεις ΤΕΤΡΑΚΤΥΣ, Αθήνα 1991.

Liddell-Scott, Μεγάλο Λεξικό της Ελληνικής Γλώσσας.

LIBINETON P. "ΤΟ ΕΛΛΗΝΙΚΟ ΠΝΕΥΜΑ ΚΑΙ Η ΣΗΜΑΣΙΑ ΤΟΥ ΓΙΑ ΜΑΣ", Εκδοτικός Οίκος ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΠΑΠΑΔΗΜΗΤΡΙΟΥ, Αθήνα.

Livraga Georgio "ΕΙΣΑΓΩΓΗ ΣΤΗ ΜΥΣΤΙΚΗ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑ", εκδόσεις ΝΕΑ ΑΚΡΟΠΟΛΗ Θεσσαλονίκη (?)

Limojon de Saint-Didier "Ο ΘΡΙΑΜΒΟΣ ΤΗΣ ΕΡΜΗΤΙΚΗΣ", το οποίο περιέχει και το MUTUS LIBER, εκδόσεις Μπαρμπουνάκη, Αθήνα (?)

Love Jeff "ΟΙ ΘΕΟΙ ΤΩΝ ΚΒΑΝΤΑ" εκδόσεις Ιάμβλιχος, Αθήνα 1994.

Long A. A. "Η ΕΛΛΗΝΙΣΤΙΚΗ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ", εκδόσεις ΜΟΡΦΩΤΙΚΟ ΙΔΡΥΜΑ ΕΘΝΙΚΗΣ ΤΡΑΠΕΖΗΣ, Αθήνα 1997 (Γ' έκδοση).

Lorca Garcia Federico "ΠΟΙΗΤΙΚΑ ΑΠΑΝΤΑ" (δίτομο), εκδόσεις ΕΚΑΤΗ, Αθήνα 1997

-Μ- (m)

ΠΑΛΛΗ Φ. ΓΕΩΡΓΑΚΟΠΟΥΛΟΥ ΗΡΑΚΛΕΙΤΟΣ Ο ΕΦΕΣΙΟΣ

ΜΑΡΞ ΚΑΡΟΛΟΣ "ΚΡΙΤΙΚΗ ΤΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ", εκδόσεις ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗΣ ΚΑΙ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗΣ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗΣ, Αθήνα 1956.

ΜΑΡΞ ΚΑΡΟΛΟΣ "Η 18η ΜΠΡΥΜΑΙΡ ΤΟΥ ΛΟΥΔΟΒΙΚΟΥ ΒΟΝΑΠΑΡΤΗ", εκδόσεις Αετός Αθήνα.

ΜΑΧΑΜΠΑΡΑΤΑ Μπαγκαβάν Βυάσα, εκδόσεις Βιβλιοθήκη Νέας Εποχής, Αθήνα 1963.

Martin Saint Louis Claude "ECCE HOMO", εκδόσεις ΤΕΤΡΑΚΤΥΣ, Αθήνα 1991.

Maziere Francis "ΤΟ ΝΗΣΙ ΤΟΥ ΠΑΣΧΑ", Εκδόσεις ΚΑΚΤΟΣ, Αθήνα 1978.

ΜΙΚΡΟΓΙΑΝΝΑΚΗ ΕΜΜΑΝΟΥΗΛ "ΠΑΘΟΛΟΓΙΑ ΠΟΛΙΤΕΥΜΑΤΩΝ ΣΤΗΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΑ", εκδόσεις ΚΑΡΔΑΜΙΤΣΑ, Αθήνα 1992.

Mcdonald Marianne "ΟΙ ΟΡΟΙ ΤΗΣ ΕΥΤΥΧΙΑΣ ΣΤΟΝ ΕΥΡΙΠΙΔΗ", εκδόσεις Οδυσσέας, Αθήνα 1991.

ΜΠΑΓΚΟΥΑΝ ΣΡΙ ΡΑΖΝΙΣ "Η ΚΡΥΜΜΕΝΗ ΑΡΜΟΝΙΑ Αθήνα, Εκδόσεις ΟΥΡΑΝΙΟ ΤΟΞΟ.

ΜΠΑΓΚΑΒΑΤ ΓΚΙΤΑ ΤΟ ΘΕΙΟ ΤΡΑΓΟΥΔΙ, Εκδόσεις "ΔΩΔΩΝΗ", Αθήνα 1966.

ΜΠΕΡΞΟΝ ΑΝΡΙ "ΟΙ ΔΥΟ ΠΗΓΕΣ ΤΗΣ ΗΘΙΚΗΣ ΚΑΙ ΤΗΣ ΘΡΗΣΚΕΙΑΣ", εκδόσεις Εκδοτικού Οίκου Γεωργίου Παπαδημητρίου, Αθήνα 1951.

ΜΠΙΤΣΑΚΗ ΕΥΤΥΧΗ "Η φύση στη διαλεκτική φιλοσοφία", εκδόσεις Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα 1989.

ΜΠΙΤΣΑΚΗ ΕΥΤΥΧΗ "Διαλεκτική και νεώτερη φυσική", εκδόσεις Ι. Ζαχαρόπουλος, Αθήνα 1990.

ΜΠΙΤΣΑΚΗ ΕΥΤΥΧΗ "Το Είναι και το Γίγνεσθαι", εκδόσεις ΣΤΑΧΥ, Αθήνα 1996.

ΜΠΡΑΝΤΟΝ ΠΩΛ "Η ΜΥΣΤΙΚΗ ΑΙΓΥΠΤΟΣ", εκδόσεις Κάκτος, Αθήνα 1979.

Μπερτού Υβ "ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΕΣ ΤΩΝ ΔΡΥΪΔΩΝ", εκδόσεις Τετρακτύς, Αθήνα 1991.

ΜΠΕΖΑΝΤ ΑΝΝΑ "Η ΑΡΧΑΙΑ ΣΟΦΙΑ", εκδόσεις ΘΥΡΣΟΣ, Αθήνα.

ΜΥΡΜΙΟΓΛΟΥ ΒΛΑΔΙΜΗΡΟΣ "ΟΙ ΔΕΡΒΙΣΣΑΙ" Αθήνα 1940.

-Ν- (n)

NARTIKAR JAYANT "Η ΕΛΑΦΡΟΤΗΤΑ ΤΗΣ ΒΑΡΥΤΗΤΑΣ", Εκδόσεις Τροχαλία, Αθήνα.

ΝΑΪΜΥ ΜΙΧΑΗΛ "ΤΟ ΒΙΒΛΙΟ ΤΟΥ ΜΙΡΔΑΔ η αποκαλυψη της νεας κιβωτού", εκδόσεις ΠΥΡΙΝΟΣ ΚΟΣΜΟΣ, Αθήνα 1978.

ΓΙΑΝΝΗ Φ. ΓΕΩΡΓΑΚΟΠΟΥΛΟΥ ΗΡΑΚΛΕΙΤΟΣ Ο ΕΦΕΣΙΟΣ

ΝΤΑΡΒΙΝ ΚΑΡΟΛΟΣ "Η ΚΑΤΑΓΩΓΗ ΤΩΝ ΕΙΔΩΝ", εκδόσεις Γκοβόστη, Αθήνα (?).

ΝΙΚΟΛΑΟΝ ΡΕΥΝΟΛΑΝΤ "οι μυστικοί των ΣΟΥΦΙ", Εκδόσεις ΠΥΡΙΝΟΣ ΚΟΣΜΟΣ, Αθήνα 1985.

ΝΙΤΣΕ ΦΡΕΙΔΕΡΙΚΟΣ "Η ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΣΤΗΝ ΤΡΑΓΙΚΗ ΕΠΟΧΗ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ", εκδόσεις Εκδοτική Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη, 1993.

Naudon Paul Ο ΕΛΕΥΘΕΡΟΤΕΚΤΟΝΙΣΜΟΣ εκδόσεις Ιωάν. Ν. Ζαχαρόπουλου, σειρά *que sais-je*, Αθήνα 1966.

-Ο-

ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ Ν. Ε. "Η ΦΥΣΙΚΗ ΣΗΜΕΡΑ" τόμος Ι, ΤΑ ΘΕΜΕΛΙΑ, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης Ηράκλειο 1990.

ΟΜΗΡΟΣ ΟΔΥΣΣΕΙΑ

ΟΜΗΡΟΣ ΙΛΙΑΔΑ

ΟΥΝΕΣΚΟ (UNESCO), ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΑΝΘΡΩΠΟΤΗΤΟΣ, Ελληνική έκδοση "ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΠΑΔΕΙΑ, Αθήνα 1963.

ΟΥΣΠΕΝΣΚΥ ΠΗΤΕΡ "Η Συμβολική του Ταρώ", εκδόσεις Πύρινος Κόσμος Αθήνα

-Π-

ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΣ ΜΥΘΟΛΟΓΙΑ, εκδόσεις Larousse, Paris 1962, μετάφραση στην Ελληνική γλώσσα, εκδόσεις ΠΑΠΥΡΟΣ ΠΡΕΣΣ Ε.Π.Ε. Αθήνα 1964.

ΠΑΪΣΙΟΣ ΓΕΡΟΝΤΑΣ ΑΓΙΟΡΕΙΤΗΣ ΕΠΙΣΤΟΛΕΣ, έκδοση Ι. Ήσυχαστηρίου Ευαγ. Ιωάννης ο Θεολόγος, Θεσσαλονίκη 1994.

ΠΑΛΑΙΑ ΔΙΑΘΗΚΗ.

ΠΑΛΑΜΑ ΚΩΣΤΗ "ΑΠΑΝΤΑ", Εκδόσεις Γκοβόστη, Αθήνα.

Paterson Mann Antoinette "ΟΙ ΑΠΕΙΡΟΙ ΚΟΣΜΟΙ του G. Bruno", εκδόσεις ΝΕΑ ΑΚΡΟΠΟΛΗ, Αθήνα 1991

ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΥ Π. Π. "Οι Ίωνες προσωκρατικοί στοχαστές", εκδόσεις ΝΕΑ ΣΥΝΟΡΑ-Α. Α. ΛΙΒΑΝΗ, Αθήνα 1988.

ΠΑΟΥΕΛΣ-ΜΠΕΡΖΙΕ "Η ΑΥΓΗ ΤΩΝ ΜΑΓΩΝ", εκδόσεις ΚΑΚΤΟΣ, Αθήνα 1990.

ΠΑΠΑΝΑΣΤΑΣΙΟΥ Β. ΓΙΑΝΝΗ "Η ΕΦΑΡΜΟΣΜΕΝΗ ΓΡΑΜΜΑΤΙΚΗ ΤΗΣ ΔΗΜΟΤΙΚΗΣ ΚΑΙ ΣΥΝΤΑΚΤΙΚΟ" τόμοι δύο, ΑΘΗΝΑ 1993.

ΠΑΠΑΣΤΑΥΡΟΥ ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ "ΕΠΙΣΤΟΛΑΙ ΠΡΟΣ ΑΝΩΝΥΜΟΝ", Αθήνα

ΓΙΑΝΝΗ Φ. ΓΕΩΡΓΑΚΟΠΟΥΛΟΥ ΗΡΑΚΛΕΙΤΟΣ Ο ΕΦΕΣΙΟΣ

1967.

ΠΑΠΥΣ ΖΕΡΑΡ ΑΝΚΩΣ "Πραγματεία επί των αποκρύφων Επιστημών", εκδόσεις ΤΕΤΡΑΚΤΙΣ, Αθήνα.

ΠΑΠΥΣ ΖΕΡΑΡ ΑΝΚΩΣ, "Το Ταρώ των Βοημών, εκδόσεις Πύρινος Κόσμος Αθήνα 1989.

ΠΑΠΥΣ ΖΕΡΑΡ ΑΝΚΩΣ, "Η Καμπάλα". εκδόσεις Πύρινος Κόσμος, Αθήνα 1991.

ΠΑΡΑΚΕΛΣΟΣ ΘΕΟΦΡΑΣΤΟΣ Ερμηνεία των Προφητειών του Δανιήλ, εκδόσεις Πύρινος Κόσμος Αθήνα 1995.

ΠΑΡΑΜΧΑΝΣΑ ΓΙΟΚΑΝΑΝΤΑ Η ΑΥΤΟΒΙΟΓΡΑΦΙΑ ΕΝΟΣ ΠΙΟΓΚΙ, εκδόσεις Βιβλιοπωλείον της "ΕΣΤΙΑΣ", Αθήνα. (?)

ΠΕΡΑΝΘΗ ΜΙΧ. "ανθολογία ποιήσεως" εκδόσεις έργων Περάνθη (τρίτομο)

ΠΙΝΔΑΡΟΣ (Ολυμπιονίκαι, Πυθιονίκαι, Νεμεονίκαι, Ισθμιονίκαι. Αποσπάσματα) έμμετρη μετάφραση, εισαγωγή και ερμηνευτικά σχόλια ΠΑΝΑΓΗ ΛΕΚΑΤΣΑ, εκδόσεις Αρχαίος Εκδοτικός Οίκος "ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ ΔΗΜΗΤΡΑΚΟΥ Α.Ε." Αθήνα 1938.

ΠΛΑΤΩΝ ΝΟΜΟΙ, Εκδόσεις Κάκτος, Αθήνα 1992.

ΠΛΑΤΩΝ ΣΥΜΠΟΣΙΟ σε μετάφραση, εισαγωγή, σχόλια κ.λ.π. Αλέκου Παπαγεωργίου, Εκδόσεις Ε. ΝΟΜΙΚΟΣ, Αθήνα 1967.

ΠΛΑΤΩΝ ΦΑΙΔΡΟΣ, Εκδόσεις Κάκτος, Αθήνα 1993.

ΠΛΑΤΩΝ ΚΡΑΤΥΛΟΣ, Εκδόσεις Κάκτος, Αθήνα 1994.

ΠΛΑΤΩΝ ΘΕΑΙΤΗΤΟΣ, Εκδόσεις Κάκτος, Αθήνα 1993.

ΠΛΑΤΩΝ ΤΙΜΑΙΟΣ και ΚΡΙΤΙΑΣ Εκδόσεις Κάκτος, Αθήνα 1993.

ΠΟΡΦΥΡΙΟΥ Η ΖΩΗ ΤΟΥ ΠΥΘΑΓΟΡΑ. Αθήνα 1978.

ΠΟΛΥΧΡΟΝΗ ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ ΣΥΜΒΟΛΙΚΗ ΕΡΜΗΝΕΙΑ ΤΗΣ ΑΠΟΚΑΛΥΨΕΩΣ ΤΟΥ ΙΩΑΝΝΗ, εκδόσεις Πύρινος Κόσμος Αθήνα 1998.

ΠΡΑΜΠΧΑΒΑΝΑΝΤΑ ΣΟΥΑΜΙ "Η ΕΠΙ ΤΟΥ ΟΡΟΥΣ ΟΜΙΛΙΑ ΚΑΤΑ ΤΗ ΒΕΔΑΝΤΑ", Εκδόσεις ΚΟΝΙΔΑΡΗ, Αθήνα 1987.

ΠΡΕΑΡΗ ΝΙΚΟΛΑΟΥ Ο ΟΡΦΕΑΣ ΚΑΙ ΟΙ ΟΡΦΙΚΟΙ, εκδόσεις Βυζάντιον, Αθήνα.

Parintra Ravi Η ΣΥΜΒΟΛΙΚΗ ΤΟΥ ΚΑΤΑ ΙΩΑΝΝΗΝ ΕΥΑΓΓΕΛΙΟΥ, εκδόσεις Πύρινος Κόσμος, Αθήνα 1995.

Peat F. David "Η ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗ ΛΙΘΟΣ", εκδόσεις ΚΩΣΤΑΡΑΚΗ, Αθήνα 1992.

Penrose R. - St. Hawking "Η ΦΥΣΗ ΤΟΥ ΧΩΡΟΥ ΚΑΙ ΤΟΥ ΧΡΟΝΟΥ", εκδόσεις Γκοβόστη, Αθήνα 1996.

Prigogine Ilya-Isabelle Stengers "ΤΑΞΗ ΜΕΣΑ ΑΠΟ ΤΟ ΧΑΟΣ", εκδόσεις

ΠΑΝΗ Φ. ΓΕΩΡΓΑΚΟΠΟΥΛΟΥ ΗΡΑΚΛΕΙΤΟΣ Ο ΕΦΕΣΙΟΣ

ΚΕΔΡΟΣ, Αθήνα 1986.

-P- (r)

ΡΑΜΟΥ-ΧΑΨΙΔΗ ANNA "ΑΠΟ ΤΗΝ ΦΥΛΕΤΙΚΗ ΚΟΙΝΩΝΙΑ ΣΤΗΝ ΠΟΛΙΤΙΚΗ", Εκδόσεις ΚΑΡΔΑΜΙΤΣΑ, Αθήνα 1982.

Ρισπέν Ζαν "Η ΜΕΓΑΛΗ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΜΥΘΟΛΟΓΙΑ", μετάφραση Κοσμά Πολίτη, εκδόσεις ΤΥΠΟΣ Α.Ε. Αθήνα.

ΡΟΣΤΑΝ ΖΑΝ "ΑΠΟ ΤΟ ΣΠΕΡΜΑ ΣΤΟ ΝΕΟΓΝΟ", Εκδοτικός Οίκος ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΠΑΠΑΔΗΜΗΤΡΙΟΥ, Αθήνα 1951.

ΡΟΥΣΣΟΥ ΕΥΑΓΓΕΛΟΥ ΗΡΑΚΛΕΙΤΟΣ (ΠΕΡΙ ΦΥΣΕΩΣ), εκδόσεις Δημ. Ν. Παπαδήμα, Αθήνα 1987.

Russel Bertrand "ΟΙ ΠΡΟΣΩΚΡΑΤΙΚΟΙ" Αθήνα, εκδόσεις Αρσενίδη.

Russel Meiggs & Bury J. B. "ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΑΣ ΕΛΛΑΔΑΣ", εκδόσεις ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟΥ ΒΙΒΛΙΟΥ Α. ΚΑΡΔΑΜΙΤΣΑ, Αθήνα 1998.

-Σ- (s)

ΣΑΜΠΙΣΤΑΡΙ ΜΑΧΜΟΥΝΤ "Ο Μυστικός Κήπος", εκδόσεις ΠΥΡΙΝΟΣ ΚΟΣΜΟΣ, ΑΘΗΝΑ 1995.

ΣΑΡΚΕΥ ΤΖΩΝ "ΚΕΛΤΙΚΑ ΜΥΣΤΗΡΙΑ" εκδόσεις Πύρινος Κόσμος, Αθήνα 1993.

ΣΑΡΡΟΥ ΔΗΜ. ΠΕΡΙ ΖΗΝΩΝΟΣ ΤΟΥ ΚΙΤΙΕΩΣ ΚΑΙ ΤΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ ΑΥΤΟΥ. Λάρνακα Κύπρου 1901.

ΣΑΡΠΑΝΤΙΕ ΛΟΥΙ "ΤΟ ΜΥΣΤΗΡΙΟ ΤΟΥ ΚΑΘΕΔΡΙΚΟΥ ΝΑΟΥ ΤΗΣ ΣΑΡΤΡ", εκδόσεις ΟΡΦΑΝΙΔΗ, σειρά ΑΝΑΖΗΤΩΝΤΑΣ, Αθήνα (?).

ΣΑΧ ΙΝΤΡΙΣ "ΟΙ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΕΣ ΤΩΝ ΣΟΥΦΙ", εκδόσεις Πύρινος Κόσμος Αθήνα 1978.

ΣΕΡΑΜ Σ.Β. "ΘΕΟΙ ΤΑΦΟΙ ΚΑΙ ΣΟΦΟΙ", εκδόσεις ΓΕΜΕΝΤΖΟΠΟΥΛΟΣ, Αθήνα (?).

ΣΕΛΛΙΝΓΚ Φ. "Περί Μύθων", εκδόσεις ΘΥΜΕΛΗ, Αθήνα 1995.

ΣΙΕΤΤΟΣ ΓΕΩΡΓΙΟΣ "Το Δελφικό Μαντείο", Εκδόσεις ΠΥΡΙΝΟΣ ΚΟΣΜΟΣ, Αθήνα 1995

Σικελιανός Άγγελος "ΛΥΡΙΚΟΣ ΒΙΟΣ", εξάτομος, εκδόσεις ΙΚΑΡΟΣ, Αθήνα από 1975-1978.

ΣΤΑΜΑΤΑΚΟΣ ΙΩΑΝ. "ΛΕΞΙΚΟ ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΑΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΓΛΩΣΣΑΣ", εκδόσεις ΒΙΒΛΙΟΠΡΟΜΗΘΕΥΤΙΚΗ, Αθήνα 1994.

ΣΤΑΪΝΕΡ ΡΟΥΝΤΟΛΦ ΑΡΧΑΙΑ ΣΟΦΙΑ ΚΑΙ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΣΜΟΣ, εκδόσεις

ΠΑΝΗ Φ. ΓΕΩΡΓΑΚΟΠΟΥΛΟΥ ΗΡΑΚΛΕΙΤΟΣ Ο ΕΦΕΣΙΟΣ

Ιάμβλιχος Αθήνα 1994.

ΣΤΑΪΝΕΡ ΡΟΥΝΤΟΛΦ Η ΑΠΟΚΑΛΥΨΗ ΤΟΥ ΙΩΑΝΝΗ, εκδόσεις ΣΤΟΑ Αθήνα 1991.

ΣΤΑΪΝΕΡ ΡΟΥΝΤΟΛΦ ΜΥΣΤΙΚΙΣΜΟΣ Εκδόσεις ΚΑΚΤΟΣ, Αθήνα 1991
 ΣΤΟ ΔΡΟΜΟ ΤΗΣ ΣΟΦΙΑΣ ΤΩΝ ΣΟΥΦΙ, εκδόσεις Μπουκουμάνη, Αθήνα 1987.

ΣΤΟΒΑΙΟΥ ΑΝΘΟΛΟΓΙΟΝ, εκδόσεις "Αφων Τολίδη Ο. Ε. " Αθήνα τόμοι δύο.

Συρέ Εδουάρδου ΟΙ ΜΕΓΑΛΟΙ ΜΥΣΤΕΣ

Συρέ Εδουάρδου ΑΠΟ ΤΗΝ ΣΦΙΓΓΑ ΣΤΟΝ ΧΡΙΣΤΟ, εκδόσεις Πύρινος Κόσμος, Αθήνα 1992.

Sanderfur Glenn ΟΙ ΖΩΕΣ ΤΟΥ ΔΑΣΚΑΛΟΥ πάνω σε υπαγορεύσεις του ΚΕΥΣΗ Εκδόσεις ΒΟΥΛΟΥΚΟΥ, Αθήνα 1991.

Schrödinger Erwin Η ΦΥΣΗ ΚΑΙ ΟΙ ΕΛΛΗΝΕΣ Εκδόσεις Π. ΤΡΑΥΛΟΣ-Ε.. ΚΩΣΤΑΡΑΚΗ, Αθήνα 1995

Spence Lewis Η ΑΤΛΑΝΤΙΔΑ, εκδόσεις Τετρακτύς, Αθήνα 1987.

Steiger Brand ΑΛΛΕΣ ΖΩΕΣ, εκδόσεις Ωρόρα, Αθήνα 1983.

Stewart Ian ΠΑΙΖΕΙ Ο ΘΕΟΣ ΖΑΡΙΑ Η ΕΠΙΣΤΗΜΗ ΤΟΥ ΧΑΟΥΣ, εκδόσεις Κωσταράκη, Αθήνα 1991.

Stewart Ian-Colubitsky Martin ΕΙΝΑΙ Ο ΘΕΟΣ ΓΕΩΜΕΤΡΗΣ; εκδόσεις ΚΩΣΤΑΡΑΚΗ, Αθήνα 1995.

-Τ-

ΤΑΙΗΛΟΡ ΤΖΩΝ "Οι μυστηριώδεις διαστημικές ρουφήχτρες", εκδόσεις Ορφανίδη, Αθήνα (?)

ΤΑΣΙΟΥ Θ.Π. ΟΙ ΣΥΝΙΣΤΩΣΕΣ ΤΗΣ ΕΛΕΥΘΕΡΙΑΣ, εκδόσεις ΑΛΚΑΙΟΣ, Αθήνα 1974.

ΤΕΜΠΛ Κ.Γ. ΡΟΜΠΕΡΤ "Ο ΑΓΝΩΣΤΟΣ ΣΕΙΡΙΟΣ", εκδόσεις Ν. ΡΑΠΤΗΣ, Αθήνα 1977.

ΤΖΑΒΑΡΑ ΓΙΑΝΝΗ "Η ΠΟΙΗΣΗ ΤΟΥ ΕΜΠΕΔΟΚΛΗ". εκδόσεις "Δωδώνη", Αθήνα 1988,

Τομάσοβιτς Μίρκο "Ο ΜΕΛΧΙΣΕΔΕΚ ΚΑΙ ΤΟ ΜΥΣΤΗΡΙΟΝ ΤΗΣ ΙΕΡΩΣΥΝΗΣ ΤΟΥ ΙΗΣΟΥ ΧΡΙΣΤΟΥ" εκδόσεις Κέντρου Μελετών Ιεράς Μονής Κύκκου Λευκωσία Κύπρος, Αθήνα 1990.

ΤΡΑΧΑΝΑΣ ΣΤΕΦΑΝΟΣ "ΚΒΑΝΤΟΜΗΧΑΝΙΚΗ Ι" ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΕΣ ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΚΡΗΤΗΣ, ΚΡΗΤΗ 1985

ΤΡΟΤΣΚΥ Λ. "Η ΠΡΟΔΟΜΕΝΗ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ", εκδόσεις ΕΡΓΑΤΙΚΗΣ

ΓΙΑΝΝΗ Φ. ΓΕΩΡΓΑΚΟΠΟΥΛΟΥ ΗΡΑΚΛΕΙΤΟΣ Ο ΕΦΕΣΙΟΣ

ΠΑΛΗΣ, Αθήνα 1945.

ΤΣΑΤΣΟΜΟΙΡΟΣ Η. Λ. "ΙΣΤΟΡΙΑ ΓΕΝΕΣΕΩΣ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΓΛΩΣΣΑΣ", εκδόσεις ΔΑΥΛΟΣ, Αθήνα 1991.

ΤΣΑΤΣΟΜΟΙΡΟΣ Η. Λ. "ΑΙΓΑΙΟ ΒΟΥΝΟ", Εκδόσεις Πύρινος Κόσμος, Αθήνα 1981.

ΤΣΕ ΛΙΕ "ΤΑΟΪΣΤΙΚΕΣ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΕΣ", εκδόσεις Πύρινος Κόσμος Αθήνα 1993.

Tischendorf C. "ΑΠΟΚΡΥΦΑ ΒΙΒΛΙΑ ΤΗΣ ΑΠΟΚΑΛΥΨΕΩΣ", LIPSIAE εκδόσεις HERMANN MENDELSSOHN MDCCCLXVI, Ελληνική έκδοση Αθήνα 1959.

Tompkins Peter end Bird Christopher "Η ΜΥΣΤΙΚΗ ΖΩΗ ΤΩΝ ΦΥΤΩΝ", εκδόσεις Χατζηνικολή, Αθήνα 1976.

ΤΣΟΛΑΚΗ ΧΡ. "νεοελληνική γραμματική", εκδόσεις ΟΡΓΑΝΙΣΜΟΣ ΕΚΔΟΣΕΩΣ ΔΙΔΑΚΤΙΚΩΝ ΒΙΒΛΙΩΝ, ΑΘΗΝΑ 1978.

-V-

Vandenberg Pfilipp "ΤΟ ΜΥΣΤΗΡΙΟ ΤΩΝ ΜΑΝΤΕΙΩΝ", εκδόσεις Κο- νιδά-ρη, Αθήνα 1994.

VASILIEV A.A. "Ιστορία της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας", εκδόσεις Μπεργκαδή, Αθήνα 1954.

-W-

Watson Lyall "ΥΠΕΡΦΥΣΗ", εκδόσεις Ν. Ράπτης Αθήνα.

Watson Lyall "ΜΕΤΑ ΤΗΝ ΥΠΕΡΦΥΣΗ" Εκδόσεις Ωρόρα, Αθήνα 1987

Watson Lyall "ΔΩΡΑ ΑΠΟ ΤΟ ΑΓΝΩΣΤΟ", εκδόσεις Ωρόρα, Αθήνα.

Watson Lyall "Η ΑΝΑΣΑ ΤΟΥ ΟΥΡΑΝΟΥ", εκδόσεις Ωρόρα, Αθήνα 1985.

Watson Lyall "Η ΠΑΛΙΡΡΟΙΑ ΤΗΣ ΖΩΗΣ", εκδόσεις Ωρόρα, Αθήνα.

Watts W. Alan "Ο ΔΡΟΜΟΣ ΤΟΥ ΖΕΝ", εκδόσεις Ωρόρα, Αθήνα 1988.

Weinberg Steven "ΟΝΕΙΡΑ ΓΙΑ ΜΙΑ ΤΕΛΙΚΗ ΘΕΩΡΙΑ", εκδόσεις ΚΑΤΟΠΤΡΟ, Αθήνα 1995.

Wili Walter, Danielou Jean, Menasce Jean "Η ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΤΟΥ ΠΝΕΥΜΑΤΟΣ", εκδόσεις Ιάμβλιχος, Αθήνα 1994.

Wittgenstein Ludwig ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΕΣ ΕΡΕΥΝΕΣ, εκδόσεις ΠΑΠΑΖΗΣΗ, Αθήνα 1977.

- Φ -

ΓΙΑΝΝΗ Φ. ΓΕΩΡΓΑΚΟΠΟΥΛΟΥ ΗΡΑΚΛΕΙΤΟΣ Ο ΕΦΕΣΙΟΣ

ΦΩΣΕΤΤ ΧΑΡΡΙΣΟΝ ΠΕΡΣΥ ΕΞΕΡΕΥΝΗΣΕΙΣ, εκδόσεις Ωρόρα, Αθήνα 1981.

-X-

ΧΑΣΑΠΗ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ "ΤΑ ΟΡΦΙΚΑ", εκδόσεις Εγκυκλοπαίδειας του ΗΛΙΟΥ, Αθήνα (?)

ΧΟΛ ΜΑΝΛΥ "Τα Μυστήρια του Αγίου Δισκοπότηρου", εκδόσεις Πύρινος Κόσμος Αθήνα 1989.

ΧΟΛ ΜΑΝΛΥ - ΙΠΠΟΛΥΤΟΣ ΝΤΑ ΚΟΣΤΑ "Τα Διονυσιακά Μυστήρια", Εκδόσεις Πύρινος Κόσμος, Αθήνα

-Y-

ΥΠΕΡΧΟΡΔΕΣ "η θεωρία των πάντων" (Jhon Schwarz, Edward Witten, Michael Green, David Gross, jhon Ellis, Abdus Salam, Sheldon Glashow, Richard Feynman; Steven Weinberg), επιμέλεια και εισαγωγή Paul Davies, Julian Brown. Εκδόσεις ΚΑΤΟΠΤΡΟ, Αθήνα 1989.

ΠΑΝΗ Φ. ΓΕΩΡΓΑΚΟΠΟΥΛΟΥ ΗΡΑΚΛΕΙΤΟΣ Ο ΕΦΕΣΙΟΣ

ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ ΟΡΩΝ ΚΑΙ ΟΝΟΜΑΤΩΝ

(Οι αριθμοί παραπέμπουν σε σελίδες) ⁵⁸⁶

- Α -

- Ααρών 418.
- Αβικέννας 274.
- Αβραάμ 229, 461.
- Αβατάρ 567.
- Αγάπη 16, 75, 140, 153, 161, 162, 193, 309, 413, 462, 479, 490, 522, 523, 524.
- Αγαπημένος 234, 235, 237.
- Άγιο Όρος 408, 462.
- Αγία Γραφή 203, 461.
- Άβδηρα 249, 315.
- Άδης 24, 25, 41, 113, 141, 146, 364, 369, 395, 473.
- Άδωνις 350.
- Αέτιος 69, 96, 154, 363, 364, 413, 427.
- Αθήνα 26, 28, 29, 35, 45, 56, 59, 64, 67, 71, 73, 74, 75, 85, 187, 221, 227, 233, 279, 286, 302, 315, 370, 440, 450, 451, 456, 459, 466, 474.
- Αϊνστάιν Αλφρέδος 225, 260, 261, 263, 264, 268, 274, 314, 322, 324, 338, 339, 417, 535, 568.
- Ακινάτης Θωμάς 29, 310.
- Αλεξάνδρεια 28, 33, 65, 80, 196, 197, 200, 210, 211, 213, 219, 320, 377, 422, 446, 454, 516, 517.
- Ακκαδικός 436.
- Αλβέρτος ο Μέγας 28, 29, 153, 260, 451, 516.
- Αλικιβιάδης 57.
- Άλ Γκαζαλί 29.
- Αλχημεία 199, 212, 462, 516, 536.
- Αλέξανδρος ο Μέγας 61, 196, 203, 220, 317, 318, 319, 357.
- Αλήθεια 185, 473.
- Αμμώνιος Σακκάς 28, 219, 224.
- Αμβρόσιος Άγιος 203.

⁵⁸⁶ Αφού είχε συνταχθεί ο πίνακας αυτός, χρειάστηκε να γίνουν στο κείμενο κάποιες μικροδιορθώσεις οι οποίες είχαν σαν αποτέλεσμα μια μικρή μεταβολή των σελίδων. Έτσι μπορεί σε μερικές περιπτώσεις να μην υπάρχει απόλυτη αντιστοιχία στις σελίδες της παραπομπής, αλλά λίγο πιο μπροστά ή λίγο πιο πίσω.

ΠΑΝΗ Φ. ΓΕΩΡΓΑΚΟΠΟΥΛΟΥ ΗΡΑΚΛΕΙΤΟΣ Ο ΕΦΕΣΙΟΣ

Αμερική 79, 85, 214, 434, 437.
 Αμφιδάμας 130.
 Αμφιφάνης 131.
 Αναξαγόρας 21, 416, 438, 447.
 Αναξίμανδρος 79, 133, 134, 458.
 Αναξιμένης 79, 86, 88, 133, 438.
 Ανατολή 18, 26, 75, 76, 78, 79
 .Ανδροκλος 64.
 Άνθρωπος 68, 75, 78, 81, 87, 132, 136, 162, 169, 178, 194, 196, 204, 214,
 215, 216, 217, 221, 228, 230, 234, 237, 238, 265, 267, 268, 278, 294, 313,,
 314, 315, 316, 320, 327, 328, 343, 362, 367, 376, 396, 401, 406, 414, 429,
 438, 439, 441, 442, 448, 450, 452, 453,, 455, 480, 506, 527, 537, 541,
 545, 546, 550, 552, 557, 559.
 Άντριου Τόμας 253, 254, 255.
 Αξελός Κώστας 12, 14, 45, 51, 71, 73, 82, 180, 181, 288, 289, 295, 346,
 361, 362, 363, 364, 365, 366, 367, 389, 397, 467, 458, 472, 496, 540,
 549.
 Άπειρο 481, 547.
 Απολλινάιρ Γκυγιώμ 542.
 Απολλόδορος 134, 137.
 Απόλλων 5, 68, 136, 138, 144, 149, 218, 229, 349, 354, 357, 358, 359,
 474, 475, 503, 504.
 Απολλώνιος ο Τυανεύς 28, 203, 219, 220, 221, 222, 258, 349, 354,
 357, 364, 453, 454, 520, 532, 562.
 Αρίσταρχος ο Σάμιος 80, 134, 305, 306, 319, 366, 424, 428, 430, 432,
 508, 543.

- B -

Βαύτωρ 63.
 Βαχράμ 202.
 Βαλές 205, 206, 215.
 Βαλέριος 221, 258.
 Βαβέλ 314.
 Βαβυλών 133, 249.
 Βαν Γκόγκ 541.
 Βείκος Θ. 73.
 Βεδάντα 91, 550.
 Βενετία 204, 541.
 Βερενίκη 547.
 Βηθλεέμ 138.
 Βιρτ Όσβαλντ 206, 208, 225.
 Βιτγκενστάιν Λούντβιχ 333, 334,

ΠΑΝΗ Φ. ΓΕΩΡΓΑΚΟΠΟΥΛΟΥ ΗΡΑΚΛΕΙΤΟΣ Ο ΕΦΕΣΙΟΣ

Βιργίλιος 518.
 Βούδδας 13, 14, 75, 76, 78, 79, 149, 202, 232, 405, 406, 455.
 Βοιωτία 130, 142, 144, 195.
 Βυζάντιο 28, 29, 359, 457, 458, 459.

- Γ -

Γαληνός 69, 103, 273, 274, 565.
 Γαλιλαίος 138, 322, 323, 372, 423, 539, 568.
 Γεωργούλης Κ. Δ. 70, 90, 91, 245.
 Γεωργίου Ανδρέας 73, 84.
 Γη 5, 12, 13, 149, 154, 155, 162, 252, 306, 308, 310, 319, 380, 386, 405,
 406, 412, 420, 422, 430, 443, 480, 500, 546, 547, 548, 549, 558, 561,
 565, 566.
 Γκαίτε 14, 391, 392, 393, 446, 565.
 Γοργίας 134, 319.
 Γουαίτ Άρθρ. 207, 208.
 Γουίτρω Τζ. 253, 254.
 Γραμματικάκης Γιώργος 546.
 Γράβιγγερ 156, 199, 208, 211, 212.

- Δ -

Δαρείος 58, 59, 63.
 Δανιήλ
 Δάσκαλος 81, 224, 278, 353, 354, 522, 560.
 Δαρβίνος Καρολος 303, 307, 318, 548.
 Δαίμων 217, 343, 413, 442, 466.
 Δερβίσηδες 11, 218, 219, 220, 231.
 Δημήτριος Φαληρεύς 67.
 Δημόκριτος 45, 55, 61, 79, 101, 102, 244, 249, 250, 252, 274, 278, 279,
 315, 321, 323, 336, 337, 370, 422, 423, 433, 438, 440, 563.
 Δημοσθένης 80, 350.
 Διαθήκη Καινή 171, 185, 477.
 Διαθήκη Παλαιά 69, 477.
 Δίας 23, 116, 140, 143, 364, 368, 399, 430.
 Διογένης ο Λαέρτιος 17, 45, 46, 45, 47, 48, 49, 50, 51, 53, 54, 55, 56,
 58, 59, 63, 101, 102, 103, 119, 131, 354, 418, 419, 550.
 Διόδοτος 47, 48.
 Διόδωρος Σικελ. 137.
 Διονύσιος 28, 29, 30, 225.
 Διόνυσος 23, 24, 25, 80, 98, 137, 140, 141, 149, 155, 180, 318, 364, 467,
 472, 473.
 Διόσκουροι 141, 143.
 Δρυίδες 27, 139, 526, 529.

- Κ -

Καβάφης Κων. 37, 326, 370, 400, 562.
 Καβάλα 195, 204, 205, 207, 228, 509, 510.
 Καβείρια 27, 80, 136, 138, 139, 140, 141, 439, 445, 466, 509.
 Καδμύλος 141.
 Καζαντζάκης Νικ. 81, 271, 495.
 Καμένεφ 197.
 Καλλίμαχος 133.
 Καντίνσκυ Β. 534.
 Κβαντομηχανική 243, 256, 257, 258, 259, 260, 265, 270, 296, 305, 317, 330, 333, 334, 335, 405, 409, 415, 506, 529, 549.
 Κελτικά μυστήρια 27, 139.
 Κέπλερ 277, 307, 308, 317, 365, 416.
 Κλήμης Αλεξ. 23, 59, 64, 65, 69, 97, 136, 188, 275, 359, 380, 382, 409, 448, 459, 464, 483, 499, 500.
 Κικέρων 56, 281.
 Κρατύλος 19, 27, 49, 71, 159, 192, 328, 358, 479.
 Κρόνος 23, 141, 280, 380, 494, 540.
 Κρόουλι Αλιστερ 203.
 Κτβέλη 139, 141.

- Λ -

Λαβουαζιέ 266.
 Λακαριέρ Ζακ 196.
 Λαπλάς 266, 317.
 Λένιν 14, 179, 196, 360, 361, 367, 529, 558.
 Λεγκράντ G. 74, 84, 86.
 Λεύκιππος 51, 245, 246, 248, 270, 274, 310, 316, 318, 335, 337, 338, 417, 431, 434, 455, 558.
 Λίμπκνεχτ Κ. 197.
 Λογική 14, 263, 300.
 Λουκρήτιος 56, 245.
 Λουξεμπουργκ Ρόζα 196, 197, 529.
 Λωτρέκ Τουλ. 535.

- Μ -

Μανέθων 193, 194, 195, 205, 208, 510.
 Μανέ Εντ. 535.
 Μανιχαίοι 28, 70, 197, 198, 199, 225, 506, 526, 529.
 Μαρξ Κάρολος 56, 146, 179, 197, 260, 365, 367, 529.
 Μαχαμπαράτα 27, 124, 431.

Μεβλεβήδες 218, 219, 232.
 Μελχισεδέκ 145, 454, 455, 456.
 Μεφιστοφελής 385.
 Μίθρας 145, 199, 344, 455.
 Μιρμίρογλου Βλαδίμηρος 219, 226, 230, 232.
 Μιρό Χουάν 535.
 Μπέρξον Ανρί 14.
 Μπαγκουάν Σρι Ραζνίς (Όσο) 15, 74, 75, 81, 299, 347.
 Μπαίμε Γιακόμπ 30.
 Μπλέκ Ουίλιαμ 30, 312.
 Μπεκτασήδες 219, 231, 232.
 Μπορ Νίλς 256, 260, 264.
 Μπρούνο Τζορντάνο 300, 316.
 Μπλαβάτσκι Έλενα 300.
 Μπρετόν Αντρέ 491, 534, 536.
 Μπρακ Ζωρζ 535.
 Μυθολογία 139, 206, 240, 344, 393, 495.
 Μυστικοί 16, 17, 18, 24, 27, 29, 47, 83, 86, 150, 156, 162, 185, 193, 198, 201, 219, 220, 221, 223, 226, 231, 232, 224, 226, 227, 228, 235, 236, 241, 282, 307, 308, 310, 313, 343, 375, 408, 461, 474, 478, 488, 506, 509, 511, 512, 513, 514, 515, 520, 526, 528.
 Μυστήρια 18, 23, 26, 27, 47, 48, 80, 133, 136, 138, 140, 141, 143, 144, 145, 159, 168, 169, 172, 176, 199, 205, 208, 313, 344, 440, 444, 455, 458, 459, 461, 462, 465, 466, 480, 510, 516, 517.
 Μύσσης 25, 47, 89, 132, 136, 174, 176, 206, 207, 208, 225, 458, 459, 507.
 Μωάμεθ 219, 220, 226, 231, 232.
 Μωϋσής 206, 412.

- Ν -

Ναός 13, 19, 46, 123, 132, 207, 208, 388, 472, 499, 526.
 Νεοπλατωνικοί 28, 29, 64, 71, 150, 184, 199, 206, 215, 220, 221, 222, 225, 227, 229, 241, 324, 358, 461, 506, 513, 514, 508, 526, 558.
 Νεύτων 240, 263, 266, 278, 303, 304, 306, 308, 317, 330, 410, 415, 561.
 Νίτσε Φρειδερίκος 14, 74, 82, 271, 272, 440, 441, 496, 558.
 Νικόδημος 180, 181, 182.
 Νοβάλις 14, 491.
 Νοστράδαμος 539.
 Ντανταϊσμός 535.
 Ντάλτον Τζων 317.
 Ντετερμινισμός 77, 257, 261, 331, 332, 334, 396, 410.

- Ξ -

Ξενοφάνης 46, 54, 63, 88, 121, 123, 129, 130, 142, 246, 270, 272, 314, 431, 545.

- Ο -

Οδυσσέας 124, 140, 431.
 Όμηρος 54, 55, 223, 124, 125, 126, 143, 315, 428, 431, 433, 436, 501, 502, 503, 545.
 Όσιρις 151, 208, 344, 360.
 Ουπανισάντ 27.
 Ουσπένσκυ Π. 204.

- Π -

Πασκάλ Μπλεζ 14.
 Παλαμάς Κωστής 34, 41, 81, 82, 165, 405, 497, 540.
 Παπύς 203, 204.
 Παράκελσος 30, 269, 558.
 Παρμενίδης Ελεάτης 88, 130, 246, 345, 432.
 Παύλος Απόστολος 28, 123, 221, 413, 414, 449, 450, 451, 453, 454, 455, 500, 516, 517, 518.
 Πανσανίας 48, 138.
 Περσεφόνη 22, 25, 142, 479.
 Πέρσες 58, 59, 60, 65, 76, 140, 198, 217, 227, 232, 245, 270, 546.
 Πισσαρό Καμίλ 535.
 Πικάσσο Πάμπλο 535.
 Πλάνκ Μαξ 256, 257.
 Πλάτων: 19, 24, 29, 46, 46, 47, 49, 61, 64, 69, 70, 71, 79, 92, 121, 135, 150, 159, 187, 191, 192, 193, 194, 220, 222, 225, 227, 249, 300, 301, 302, 303, 305, 306, 308, 311, 317, 328, 355, 358, 370, 410, 432, 468, 479, 497, 498, 506, 508, 514, 526, 528, 529, 545, 558.
 Πλεχάνωφ Γ. 129.
 Πλούταρχος 60, 66, 69, 161, 186, 313, 314, 343, 352, 353, 368, 381, 406, 429, 446.
 Πλωτίνος 25, 28, 215, 220, 222, 358, 400.
 Πνεύμα 180, 181, 182, 183, 226, 158.
 Πολύβιος 71.
 Πολυδεύκης 139.
 Πολυπλοκότητα 244, 291, 295, 329, 526, 527, 537.
 Πορφύριος 28, 38, 127, 215, 220, 222.
 Πουανκαρέ Ανρί 280, 291, 396, 507.

Πραξιτέλης 434.
 Πρόκλος 24, 28, 133, 220, 222, 184.
 Προκρούτης 85, 531, 532.
 Προμηθέας 121, 206, 315.
 Προσωκρατικοί 18, 73, 74, 84, 86, 275, 385, 410, 417, 433, 491, 510.
 Προφήτες 144, 232, 348.
 Πρωταγόρας 191, 395.
 Πτολεμαίοι 192, 194, 315, 510.
 Πυθαγόρας 19, 26, 27, 46, 54, 63, 64, 79, 121, 123, 127, 128, 130, 143, 144, 193, 206, 213, 215, 216, 220, 270, 300, 304, 305, 308, 353, 410, 427, 432, 441, 508, 513, 526, 545, 546.
 Πυθία 353, 467, 468.
 Πυραμίδα 128, 134, 208, 430, 539.

- Ρ -

Ραζνίς Μπαγκουνάν Σρι (Όσο) 15, 74, 75, 77, 78, 60, 81, 347.
 Ράσσελ Μπ. 84, 85, 86, 130.
 Ρέα 138, 140, 345, 380, 381, 429, 495.
 Ρενουάρ Ωγκύστ 536.
 Ρισπέν Ζαν 180, 240, 241, 495.
 Ρίτσος Γιάννης 12.
 Ροντέν Αύγουστος 435.
 Ρουμί Τζαλαλουντίν 29, 220, 230, 232, 233, 234.
 Ρυθμός παγκόσμιος 176, 355, 402.
 Ρωμαίος 64, 233, 533, 414, 450.
 Ρώμη 64, 66, 69, 104, 198, 216, 270, 359.

- Σ -

Σακκάς Αμμώνιος 28, 215, 221.
 Σαιν Μαρτέν 30.
 Σαμοθράκη 137, 140, 141.
 Σαίξπηρ Ουίλ. 301.
 Σαπφώ 432.
 Σαχ Ιντρίς 75, 219, 229, 230.
 Σεζάν Πωλ 536.
 Σέλλινγκ Αυγ. 14, 491.
 Σενέκας 272, 281.
 Σέξτος Εμπειρικός 70, 83.
 Σερά Ζωρζ-Πιέρ 536.
 Σεφέρης Γεώργιος 321, 496.

Σέξτος Εμπειρικός 70, 83.
 Σικελιανός Άγγελος 82, 238, 240, 497, 498.
 Σιμπλίκιος 69, 131, 356.
 Σίμων ο μάγος 200.
 Σισλέ Αλφρέντ 536.
 Σκεπτικοί 48, 49, 70, 82, 192, 358.
 Σκυθίνος 47.
 Σλήμαν Ερρίκος 125, 429.
 Σολωμός Διονύσιος 497.
 Σοπενχάουερ Άρτουρ 14, 83.
 Σούφι 11, 74, 75, 217, 219, 220, 216, 226, 228, 229, 230, 233, 241, 497, 507, 512, 514, 527, 529, 530.
 Σοφιστές 46, 49, 61, 83, 192, 301.
 Σοφοκλής 61, 80, 136, 176, 432, 501.
 Σόλων 46, 80, 444.
 Στάγειρα 33, 34, 61, 264, 316.
 Στράβων 63, 133.
 Στωϊκοί: 48, 49, 61, 69, 70, 83, 192, 194, 225, 241, 250, 272, 281, 282, 315, 358, 398, 410, 507, 508, 514, 529, 520, 543, 544, 546, 559.
 Συγχρονικότητα 293, 292.
 Σύμπαν 19, 92, 128, 150, 152, 154, 155, 162, 175, 179, 180, 182, 200, 213, 240, 250, 251, 267, 268, 278, 280, 283, 284, 312, 320, 327, 328, 329, 337, 339, 340, 341, 356, 357, 380, 383, 395, 407, 507, 542.
 Συρέ Έντουαρτ 179.
 Σωκράτης 20, 21, 48, 67, 80, 83, 187, 191, 250, 370, 371, 432, 479, 507, 524, 527, 533, 545, 546.
 Σωτίων 46.

- T -

Ταλμούδ 412.
 Τάξη 292, 293, 294, 295, 416, 499, 538, 548.
 Τάο 153.
 Τάρταρος 25, 480.
 Ταρώ 196, 200, 201, 202, 204, 208, 510, 527.
 Τελχίνες 139.
 Τεμπλ Τζ. 135.
 Τιτάνες 24, 136, 151, 176.
 Τραυλός Μιχαήλ 29.
 Τραγικοί 61, 192, 315, 421, 432, 475, 497, 530.
 Τριανταφυλλίδης Μανόλης 38, 39.

Τρικούπης Χαρίλαος 81.
 Τροπή 289, 395.
 Τρότσκυ Λέων 197, 530.
 Τρώες 124, 125, 133, 135, 140, 344, 429.
 Τσατσόμοιρος Ηλίας 341, 382, 384.
 Τύμπιγκεν 14, 490, 491.
 Τύρος 200, 448.

- Y -

Υιός 144, 194, 247, 321.
 Υλίαστρο 258.
 Υπατία Αλεξανδρινή 28.
 Υπερχορδές 271, 295, 298, 415.
 Ύπνος 24, 350, 500, 501, 502, 503.
 Ύλη 309, 310, 360, 364, 365.

- Φ -

Φανάρι 33.
 Φάνης 136, 176, 344.
 Φαραώ 206.
 Φαρισαίοι 143, 180.
 Φειδίας 434.
 Φερεκύδης 64, 127.
 Φερραίος Ρήγας 374.
 Φίλιππος 321.
 Φιλοσοφία 70, 85, 277, 284, 292, 300, 356, 431, 537.
 Φιλόστρατος 215, 216, 447, 448.
 Φίλων Αλεξανδρινός 69, 70, 193, 281, 358, 526, 528, 530.
 Φοίβος 351, 352, 353, 469.
 Φοινίκη 139, 430, 565.
 Φρόντ Σίγκουντ 14, 211.
 Φυσική 11, 17, 63, 69, 128, 246, 270, 277, 278, 300, 303, 337, 397.
 Φύση 19, 84, 129, 229, 240, 243, 244, 248, 255, 256, 258, 259, 260, 265, 266, 270, 271, 273, 276, 277, 278, 284, 288, 295, 298, 300, 301, 302, 303, 315, 318, 320, 329, 330, 333, 337, 339, 341, 357, 366, 415, 416, 417, 459, 528, 533, 534, 554, 562.

ΓΙΑΝΝΗ Φ. ΓΕΩΡΓΑΚΟΠΟΥΛΟΥ ΗΡΑΚΛΕΙΤΟΣ Ο ΕΦΕΣΙΟΣ

Φως 48, 96, 97, 111, 121, 136, 158, 170, 175, 176, 177, 178, 179, 194, 197, 225, 226, 229, 248, 327, 341, 350, 353, 383, 407, 429, 482, 494, 501, 512, 535, 563.

Φωτιά 11, 49, 50, 86, 87, 89, 96, 121, 139, 160, 161, 175, 176, 188, 200, 201, 206, 234, 235, 236, 275, 276, 281, 288, 289, 291, 341, 358, 361, 363, 381, 382, 383, 387, 389, 390, 391, 394, 398, 400, 404, 409, 418, 462, 470, 495, 496, 507, 543,

- X -

Χάϊζεμπεργκ Βέρνερ 256, 257, 264, 275, 276, 341, 382, 383, 559.

Χάϊντεγκερ Μάρτιν 83, 167.

Χαίντερλιν Φήντριχ 14, 83, 491, 492, 496.

Χαλδαίοι 127, 193.

Χασάπης Κων/νος 133, 134, 135.

Χολ Μάνλυ 23, 264, 313.

Χότζα Ναστρεντίν 74.

Χρόνος 249, 253, 281, 305, 330, 333, 386, 493, 494, 508.

Χριστιανισμός 14, 28, 30, 70, 79, 144, 145, 167, 170, 174, 193, 200, 208, 221, 227, 229, 132, 241, 250, 316, 344, 359, 369, 379, 402, 405, 451, 453, 456.

Χριστός 69, 133, 143, 144, 168, 170, 181, 184, 188, 193, 216, 223, 224, 226, 233, 241, 348, 358, 369, 271, 323, 358, 378, 386, 387, 392, 401, 402, 404, 449, 454, 471, 498, 500, 507, 508, 529, 533, 433, 555.

- Ψ -

Ψαλμοί 473.

Ψελλός Μιχαήλ 223, 224, 225, 226, 227.

Ψυχάρης Γιάννης 33, 38, 39, 41.

Ψυχή 130, 134, 187, 241, 314.

- Ω -

Ωριγένης 217, 449, 450.

Ωρομπίντο Σρι 12, 74.

Ωρίων 341.

ΓΙΑΝΝΗ Φ. ΓΕΩΡΓΑΚΟΠΟΥΛΟΥ ΗΡΑΚΛΕΙΤΟΣ Ο ΕΦΕΣΙΟΣ

ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ ΑΠΟΣΠΑΣΜΑΤΩΝ

(οι παραπομπές αναφέρονται σε σελίδες)

απ. 1 95, 159, 177, 199, 238, 383, 486, 490.

απ. 2 95, 157, 160, 173, 181, 216, 372, 455, 476, 490, 514.

απ. 3 95, 413.

απ. 4 95, 29, 451, 482.

απ. 5 96, 453, 460, 463, 464.

απ. 6 96, 286, 430.

απ. 7 96, 293, 509.

απ. 8 96, 161, 233, 342.

απ. 9 96, 278.

απ. 10 96, 156, 199, 215, 218, 222, 282, 325, 466, 528.

απ. 11 97.

απ. 12 97, 484.

απ. 13 97, 381.

απ. 14 97, 464.

απ. 15 98, 141, 364, 467, 472.

απ. 16 98, 488.

απ. 17 98, 157, 490.

απ. 18 98, 135, 344, 414, 457, 525, 562.

απ. 19 98, 490.

απ. 20 98.

απ. 21 99, 188, 505.

απ. 22 99, 384.

απ. 23 99, 490.

απ. 24 99

απ. 25 99

απ. 26 99, 506.

απ. 27 99, 360, 471.

απ. 28 100, 490.

απ. 29 100, 344, 382, 451, 490.

απ. 30 100, 325, 367, 396, 397, 406, 424, 549, 556.

απ. 31 100, 295, 396, 549.

ΠΑΝΗ Φ. ΓΕΩΡΓΑΚΟΠΟΥΛΟΥ ΗΡΑΚΛΕΙΤΟΣ Ο ΕΦΕΣΙΟΣ

- απ. 32** 100, 367, 399.
απ. 33 101, 383.
απ. 34 101, 482.
απ. 35 101.
απ. 36 101, 188, 189, 485.
απ. 37 101, 382.
απ. 38 102, 55, 484.
απ. 39 102, 55.
απ. 40 102, 415, 480, 493, 521.
απ. 41 102, 492.
απ. 42 55, 102.
απ. 43 102, 419.
απ. 44 102, 418.
απ. 45 102, 161, 364, 462.
απ. 46 488.
απ. 47 92, 226, 516.
απ. 48 301.
απ. 49 69, 101, 272, 274, 380, 475.
απ. 49a 101.
απ. 50 101, 249, 261.
απ. 51 101, 231, 290, 300, 301, 323.
απ. 52 57, 102, 172, 252, 253, 427, 495, 506.
απ. 53 102, 189, 483.
απ. 54 102, 231, 323, 359.
απ. 55 102, 489.
απ. 56 55, 102.
απ. 57 55, 103, 231.
απ. 58 103, 231, 385, 336, 387, 539, 556.
απ. 59 103, 231.
απ. 60 103, 231, 494, 496.
απ. 61 103, 231, 374.
απ. 62 94, 103, 406, 407, 476, 477.
απ. 63 104, 364, 487.
απ. 64 104, 302, 395, 496.
απ. 65 104, 166, 258, 283, 292, 396, 496.

ΠΑΝΗ Φ. ΓΕΩΡΓΑΚΟΠΟΥΛΟΥ ΗΡΑΚΛΕΙΤΟΣ Ο ΕΦΕΣΙΟΣ

- απ. 66** 104, 392, 396, 497, 544.
απ. 67 104, 236, 392, 395, 400, 471, 544, 556.
απ. 67a 105.
απ. 68 105.
απ. 69 105.
απ. 70 105.
απ. 71 105, 484.
απ. 72 106, 213, 235.
απ. 73 106, 275.
απ. 74 106.
απ. 75 106, 500.
απ. 76 106, 407.
απ. 77 107, 185, 187, 231, 480.
απ. 78 107, 337, 378, 424.
απ. 79 107.
απ. 80 107, 240, 486.
απ. 81 107, 331.
απ. 82 107, 424.
απ. 83 108, 425.
απ. 84a 108, 476.
απ. 84b 108.
απ. 85 108, 516, 520.
απ. 86 108, 519.
απ. 87 108, 443, 478.
απ. 88 109, 161, 231, 255, 257, 262, 266, 408, 427, 427, 476, 503, 534, 556, 564.
απ. 89 109, 275.
απ. 90 109, 163, 266, 365, 383, 390, 392, 401, 544.
απ. 91 109, 281, 329, 495, 508.
απ. 92 110, 469.
απ. 93 110, 183, 216, 351, 465, 470, 508, 513, 515, 554, 557.
απ. 94 110, 102, 420, 425, 483, 486, 499, 551.
απ. 95 110, 113, 560.
απ. 96 110, 384.
απ. 97 111, 188, 370.
απ. 98 111, 365, 391, 564.

ΓΙΑΝΝΗ Φ. ΓΕΩΡΓΑΚΟΠΟΥΛΟΥ ΗΡΑΚΛΕΙΤΟΣ Ο ΕΦΕΣΙΟΣ

- απ. 99** 111, 425, 430.
απ. 100 111, 425, 430, 321, 486.
απ. 101 111, 437, 516.
απ. 101a 111.
απ. 102 111, 337, 378, 424.
απ. 103 112, 253, 454.
απ. 104 112, 380.
απ. 105 55, 112.
απ. 106 55, 112, 231.
απ. 107 112, 281, 489.
απ. 108 112.
απ. 109 113.
απ. 110 113, 439, 522.
απ. 111 113.
απ. 112 113, 478.
απ. 113 17, 113, 144, 479, 515, 529, 555.
απ. 114 113, 155, 158, 275, 415, 462, 487.
απ. 115 113, 162, 356, 361.
απ. 116 114, 133, 144, 214, 247, 302, 361, 438, 462, 466, 478, 500, 515.
απ. 117 114.
απ. 118 114, 480.
απ. 119 114, 215, 340, 438, 461.
απ. 120 114, 425.
απ. 121 115.
απ. 123 115, 213, 335.
απ. 124 115, 196, 374.
απ. 125 115, 427.
απ. 125a 115.
απ. 126 115, 191.
απ. 126a 117.
απ. 126β 117.
απ. 127 117, 458, 459.
απ. 128 117, 458, 459.
απ. 129 117.
απ. 130 117.

ΓΙΑΝΝΗ Φ. ΓΕΩΡΓΑΚΟΠΟΥΛΟΥ ΗΡΑΚΛΕΙΤΟΣ Ο ΕΦΕΣΙΟΣ

- απ. 131** 118
απ. 132 118
απ. 133 118
απ. 134 118
απ. 135 118
απ. 136 118
απ. 137 118
απ. 138 118
απ. 139 118